

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाषा

उत्तरार्द्ध

(अगियार भागमां)

प्रकाशक,

श्री प्रेम ज्ञानागम समिती, मुंभई

प्रयोक्त

पू. मोहनलालभा महाराज

श्री अर्हद्भ्यो नमः

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाषा

उत्तरार्द्ध.

(अगियार भागभां)

प्रयेजक

पूज्यश्री मोहनदासजी महाराज,

(सद्गत पूज्यश्री गोपादजी स्वामीना शिष्य)

संशोधक,

जवेरयंह नदवजी कामदार.

प्रकाशक,

श्री प्रेम जनागम समिती, मुंजध.

पुस्तक— श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाषा

प्रकाशकः— प्रेम जिनागम प्रकाशन समिती,

घाटकोपर.

प्रति : १०००

संवत् २०३७ ध. सं. १६८१ वी. सं. २५०७

मूल्य रु. १० (दश रुपिया)

प्राप्ति स्थल—

अमणी विद्यापीठ

द्विगवाणा लेन, घाटकोपर मुंजठ ४०००७७

मुद्रक—

छोटासास गोकुणदास

श्रीराम प्रिन्टीग प्रेस, नंदरगार.

(भुनिमिपाळीटी सामे) ए. धुळीया.

પ્રસ્તાવના

સંસયં પરિઆણઓ સંસારે પરિન્નાઈ ભવઈ, સંસયં અપરિયાણઓ સંસારે અપરિન્નાઈ ભવઈ । -આચારાંગ સૂત્ર.

જે સંશય--જિજ્ઞાસાને બાણે છે તે સંસારના સ્વરૂપને બાણે છે, જે જિજ્ઞાસાને નથી બાણતો તે સંસારના સ્વરૂપને પણ નથી બાણતો. બાણવાની ઈચ્છા તે જિજ્ઞાસા. જ્યારે વસ્તુના સ્વરૂપને ઓળખવાની તમન્ના બગૃત થાય છે ત્યારેજ તદ્વિષયક પુરુષાર્થ બગૃત થાય છે માટે જિજ્ઞાસાજ્ઞાનનું કારણ છે. જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થયા પછી જ્યાં સુધીની નિર્ણય ન થાય ત્યાંસુધીની મધ્ય સ્થિતિને સંશય કહે છે--સંશય પછી નિર્ણય અવશ્ય થયો જોઈએ. જે સંશય પછી નિર્ણય ન થાય તે સંશય ત્યાજ્ય છે. આત્મશાંતિનો આધક છે માટે જ કહેવાય છે “સંજ્યાત્મા વિનશ્યતિ” જે સંશય પછી તત્ત્વ નિર્ણય થાય તે સંશયજ્ઞાન સાધક છે. જ્યાં સુધી પદાર્થ વિષયક સંશય ન થાય ત્યાં સુધી પ્રશ્ન ન થાય અને પ્રશ્ન વિના ઉત્તર સંભવિત નથી. એ રીતે તે વિષયક અજ્ઞાનજ રહે. ગૌતમ ગણધર પણ સંશયના કારણે જ સંસારના દષ્ટા બન્યા. ગૌતમ માટે શાસ્ત્રકારોએ વિશેષણ લગ્યાડ્યા છે--“જાય સંસઈ, સંજાય સંસઈ, ઉપ્પણ સંસઈ, સમુપ્પણ સંસઈ” આ પ્રમાણે સંશય થતાં ભગવાન મહાવીર ને સંશયનું નિવારણ કરવા પ્રશ્ન પૂછતાં અને ઉત્તર પ્રાપ્ત કરતાં.

આ ‘પ્રશ્નોત્તર મોહનભાગા’ માં પણ અનેક જિજ્ઞાસુ એ તત્ત્વનાનિર્ણય માટે પૂ. મોહનલાલજી મહારાજ સાહેબને પ્રશ્ન કરેલ અને પૂજ્ય મહારાજ શ્રી એ સમાધાન કરેલ તે પ્રશ્નોત્તરનું સંકલન કરી અન્ય જિજ્ઞાસુઓને પણ ઉપયોગી થાય તે હેતુથી એ ભાગમાં પ્રકાશીત થયેલ છે. આ પુસ્તકની આ યીજી આવૃત્તિ જ તેનું મહત્ત્વ સૂચવે છે. ઉત્તરાર્ધના ૧૧ ભાગમાં સિદ્ધાંતના અનેક વિષયો પર વિશદ્ અર્ચા કરી સૂત્રોના ગૂઢાર્થોને પ્રગટ કરેલ છે. ગુપ્ત એવા અનેક રત્નો ઉપર પ્રકાશ પાડેલ છે.

આવા અમૂલ્ય રત્નોનો લાભ તો તેજ મેળવી શકે જે આ ગ્રંથનો સાંગોપાંગ અભ્યાસ કરે. છતાં પણ આપણે આ પ્રસ્તાવના દ્વારા વિહંગાવલોકન કરીએ. અથાકારે પ્રથમ ભાગમાં પાંચ પરમેષ્ટીનું--તેમના સ્વરૂપનું વર્ણન

કરી તે પદ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય તેનો ઉપાય દર્શાવેલ છે. સિદ્ધનું વર્ણન કરતાં પૂજ્ય શ્રી એ અન્ય દર્શનીઓનો નિરાસ કરેલ છે. સુખ-દુઃખ, સૃષ્ટિ, કલ્યાણનો કર્તા ઇશ્વર છે તેવી અન્ય તીર્થિકોની માન્યતા છે તેનો નિષેધ કરતાં ‘આપણુ કલ્યાણુ આપણેજ કરવા શક્તિમાન છીએ’ તેમ જણાવી અનેકાંતવાદના આધારે કોઈક અપેક્ષાએ સિદ્ધ પણ કલ્યાણુ કરે છે તે દર્શાવેલ છે જેમ-“તેમના ધ્યાનથી આપણો આત્મા નિવૃત્તિ પામે છે. જેમ અગ્નિનો તાપ દૂર હોવા છતાં ટાંકને દૂર કરી મનુષ્યને સુખ અર્પે છે તેમ સાત રાજ્ય દૂર રહેવા છતાં સિદ્ધ પરમાત્માના નામ સ્મરણથી પાપસમૂહ નાશ થાય તેમાંશું આશ્ચર્ય ?”

સાધુના અનાચીર્ણનું વર્ણન કરતાં ધીજી ભાગમાં અસ્નાનવતનું મહત્ત્વ સૂચવતા કહે છે કે સાધુ માટે સ્નાન અને વિભૂષા ત્યાજ્ય છે. કારણકે સ્નાન કામ અને મદને દ્વીપત કરે છે. સ્નાન તે કામાંગોમાં પ્રથમ અંગે છે માટે દમ્ભેન્દ્રિય સાધકોએ સ્નાન કરવું ન જોઈએ. જળના અસંખ્ય જીવની વિરાધના ન થાય માટે પણ સ્નાનનો નિષેધ છે. જળસ્પર્શથી મોક્ષ થાય છે તેવી અન્યથૂથિકોની માન્યતાનું ખંડન કરતાં કહે છે કે જે જળસ્પર્શથી મોક્ષ થતો હોય તો મત્સ્ય, મગર, માચ્છીમાર નો પણ મોક્ષ થવો જોઈએ. આત્મશુદ્ધિ પાણીથી નહીં પરંતુ સંયમથીજ છે તે વાત તેમનાજ સિદ્ધાંત દ્વારા સિદ્ધ કરેલ છે જેમકે—

“આત્માનદી સંયમ તોયપૂર્ણા, સત્યા દહા શીલ તહાદયોર્મિ : ।
તત્રાભિષેક કુરુ પાંડુપુત્રાઃ, ન વારિણા શુદ્ધયતિ ચાંતરાત્મા ॥

—મહાભારત

તદ્દુપરાંત અગ્નિસ્પર્શથી—યજ્ઞયાગાદિ થી પણ મોક્ષ નથી તે વાત અનેક દષ્ટાંતો દ્વારા સિદ્ધ કરેલ છે.

વ્યાકરણુ ભણવાથી ભાષાજ્ઞાન અને શબ્દ જ્ઞાન થાય, ઉચ્ચારણુ શુદ્ધિ થાય પરંતુ ભાષા શુદ્ધિ નથી થતી તે વાત તૃતીય ભાગમાં જણાવેલ છે. નિસ્વચ, હિતાકારી, પ્રિયકારી, અકર્કશકારી, યથાતથ્ય વસ્તુને નિરુપનાર ભાષાજ્ઞ ભાષાશુદ્ધિ માં સમાવિષ્ટ થાય. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, લયથી ભોલાતી ભાષા અસત્ય જ છે સાધકે સ્વસમયનું જ્ઞાન મેળવ્યા પછીજ વ્યાકરણુદિ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ અન્યથા અભિમાન વધવાનો સંભવ છે. ૪ પ્રકારની ભાષા— ૧) સત્ય ભાષા ૨) અસત્ય ભાષા ૩) વ્યવહાર ભાષા ૪) મિથ્રભાષાનું સ્વરુપ નિદર્શન કરી સાધકને સત્ય અને વ્યવહાર ભાષાજ્ઞ બોલવા ચોખ્ખુ જણાવી છે. દરેક લોકોકિત સત્ય જ હોય તેમ નથી તે પુરવાર કરતાં કહ્યું છે કે—કેટલાક

માને છે કે ભાષા દ્રવ્યો લોકાન્તે સ્પર્શી પછી કર્ણપૂરમાં પ્રવેશે છે તે વાત સિદ્ધાંત સમંત નથી.

સિદ્ધાંતાનુસાર અર્ધમાગધી ભાષાનું મહત્ત્વ દર્શાવતા જણાવે છે કે—
 “**સો કિં ત માસારિયા, માસારિયા જેણં અદ્દમાગહાણ માસંતિ**” અર્ધ-
 માગધી બોલે તે ભાષાર્ય છે. સર્વ જૈનાગમ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતમાં નથી પરંતુ
 અર્ધમાગધીમાંજ છે આ બાબત ચતુર્થ ભાગમાં સિદ્ધ કરેલ છે.

પાંચમાં ભાગમાં કલ્પોનું વર્ણન છે જિનકલ્પી-પડિમાધારી સાધુ વિશિષ્ટ સાધના માટે એકલા વિહરે છે તેનું વર્ણન કરતાં વર્તમાનમાં ઘણા સાધુ-સાધ્વીઓ એકલવિહારી બને છે તેની અયોગ્યતા દર્શાવી છે. આઠ ગુણના ધણીનો એકલવિહાર પ્રશસ્ત છે બ્યારે આઠ અવગુણના ધણીનો એકલવિહાર અપ્રશસ્ત છે. ગુરુકુલવાસને તજનારના વ્રતોમાં દોષો લાગે છે. જેવી રીતે પક્ષીનું અચ્ચુ જો પોતાના માળાને છોડી બહાર નીકળી જાય તો અન્ય પક્ષીઓ દ્વારા પકડાય જાય છે તેમ વય અને જ્ઞાનથી અવ્યકત એવા સાધક જીવો જો ગુરુકુલ વાસને ત્યજી દે તો અન્યદર્શનીઓ દ્વારા તેનું હરણુ કરાય છે અને અધ્યાત્મજીવન નષ્ટ થઈ જાય છે શિથિલાચારી માં પાસત્યા, યથાછંદ, ઉત્સન્ના, કુશીલ તથા સંસતાનું સ્વરૂપ વર્ણન કરેલ છે.

જ્ઞાનની ૧૬ કળાનું વિવરણુ ભા. ૬ માં છે. આઠ આત્માનું વર્ણન કરતાં ઉપયોગ, જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, દુઃખ, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ આ જીવના ૧૧ લક્ષણોની વિસ્તૃત ચર્ચા કરેલ છે.

ભાગ સાતમાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનો ક્રમ જણાવતાં કહ્યું છે કે જીવ યથા-પ્રવૃત્તિકરણુ, અપૂર્વ કરણુ અને અનિવૃત્તિકરણુ કરી પ્રથમ સમ્યક્ત્વનો લાભ મેળવે છે તે સમ્યક્ત્વ ૧૫ પ્રકારનું છે. તત્ત્વરુચિ સમ્યક્ત્વ, ભાવ સમ્યક્ત્વ, નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ, વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ, નિસર્ગ સ., ઉપદેશ સ., કારક સ., રોચક સ., હીપક સ., ક્ષયોપશમ સ., ઉપશમ સ., ક્ષાયિક સ., આસ્વાદાન સ., વેદક સ., આ પંદરે સમ્યક્ત્વનાં સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન કરાવેલ છે.

૩૬૩ પાખંડી મતની ચર્ચા આઠમાં ભાગમાં છે. કાળજ કર્તા છે. યોગ્ય કાળેજ ડૂળ પાકે છે, ઠંડી ગરમી પડે છે. યોગ્ય કાળેજ તીર્થકર થાય છે. આ માન્યતા એકાંતકાળવાદીની છે. સર્વકાર્ય સ્વભાવથીજ થાય છે પક્ષી સ્વભાવથીજ ઉડે છે, માછલી સ્વભાવથીજ તરે છે. સર્વકાર્ય સ્વભાવથીજ થાય છે. તેમ સ્વભાવવાદી માને છે. નિયતિ પાડીના મતે થવાનું હોય તેજ થાય છે. દ્વારકામાં

દાહ ન લાગે તે માટે કૃષ્ણે મહાન પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ દ્વારકા બળીજ. કર્મવાદી ના મતે સર્વ સૃષ્ટિ કર્મધીન છે જનમથી કોઈ રંક થાય તો કોઈ રાજા, સુરુપ કુરુપ, સુભાગી-દુર્ભાગી થાય તે કર્મથીજ થાય છે. જ્યારે ઉદ્યમવાદી કહે છે કે સર્વ કાર્ય ઉદ્યમથીજ સિદ્ધ થાય છે.સ્વાદ્રાહના આધારે સમાધાન કરતાં જાણુવું છે કે યથાયોગ્ય પાંચેચ સમવાય મળેલા હોય ત્યારે કાર્ય થાય છે એકલા કાળ, કર્મ, નિયતિ કે ઉદ્યમથી કાર્ય પૂર્ણ બનતું નથી.

નવમા ભાગમાં સમોવસરણુ, અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્ય, શુદ્ધકલ્પ, સ્નેહકાય ચરમ-અચરમ, પરિત-અપરિત આદિ અનેક વિષયોની ચર્ચા છે તેમજ ભગવતીસૂત્ર અને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના આધારે વિવિધ વિષયો પર મહત્વપૂર્ણ ચર્ચા છે.

દશમાં ભાગમાં અન્ય કેટલાક લોકોની શંકા છે કે જૈન સાધુઓ પહેલા માંસાહાર કરતાં તે શંકાનું સમાધાન અનેક પ્રમાણુ દ્વારા કરેલ છે. એક શબ્દના અનેક અર્થો થતાં હોય છે. સૂત્રોનું રહસ્ય કે મર્મ તો જાણનારા જ જાણી શકે. સૂત્રકારના અભિપ્રાયથી અજાણુ, અર્થદ્વંધના હાથમાં સૂત્રો જવાથી તે અર્થ નો અનર્થ કરી નાખે સરિસવા એટલે સરસવ, માસા એટલે અડદ, કુલ્લત્થા એટલે કળથી આ પ્રમાણુ સિદ્ધાંતમાં શબ્દ પ્રયોગ છે પરંતુ કેટલાક આ રહસ્યને ન જાણનાર તેના વિપરીત અર્થ કરે છે.

આ પ્રમાણુ ઉત્તરાર્દ્રના ૧૧ ભાગમાં વિવિધ વિષયો પર મહત્વ પૂર્ણ ચર્ચા કરવામાં આવેલ છે સિદ્ધાંતના રહસ્યો ઉકેલવામાં આ ગ્રંથ ઘણોજ ઉપયોગી થઈ શકે તેમ છે. આ ગ્રંથ દ્વારા જિજ્ઞાસુ પોતાના સંશયને દૂર કરી તત્ત્વનિર્ણય સુધી પહોંચી શકે છે. ઇતિ અલમ.

બદ્રા. પી. હેમાણી

શ્રમણી વિદ્યાપીઠ

ધર્મપ્રેમી સુશ્રાવક પ્રેમજી હીરજી ગાલા

(સંક્ષિપ્ત પરિચય)

શ્રમણસંઘનાં જૈન સુધારક, સંતરત્ન પ્રસિધ્ધવક્તા શ્રી સૌભાગ્યમલ્લ મહારાજ સાહેબ, પ્રખર પૂજ્યપાદ શ્રી કવિવર્ય શ્રી સુર્ય-મુનિજી મહારાજ સાહેબનાં આજ્ઞાનુવર્તી માતૃસ્નેહી, વાત્સલ્ય વારિશ્રી વ્યાખ્યાની શાસ્ત્રજ્ઞ શ્રી વયોવૃધ્ધ શ્રી સૌભાગ્યકુંવરજી મહાસતીજી, વિદુષી વ્યાખ્યાત્રી શાંતમૂર્તિ શ્રી મદનકુંવરજી મહાસતીજી, સંગીત ગાયિકા મધુર વ્યાખ્યાની શ્રી માનકુંવરજી મહાસતીજી “ જૈન સિધ્ધાન્તાચાર્ય ” શ્રી સેવાશીલ હેમપ્રભાજી મહાસતીજી, જૈન સિધ્ધાન્તાચાર્ય આદિ ઠાણા ૪, માલવામાં માલવકેશરી પૂજ્ય ગુરુદેવનાં દર્શનાર્થે તથા સેવાર્થે જવાની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા હતી છતાં પણ કાંઠાવાડી સંઘની આગ્રહભરી વિનંતીનો સ્વીકાર કરી અમને સંવત ૨૦૩૫ ચૈત્ર માસની આયંબિલની એલી તથા વર્ષાંતપનાં પારણા માટે પધારીને અમને જે પ્રવચન તથા સેવાનો લાભ આપ્યો છે તે અમે ભૂલી નથી શકતા.

વિશેષ હર્ષની વાત તો એ છે કે, ગોપાલ લિખંડી સંપ્રદાયનાં પૂજ્ય શ્રી મોહનમુનિજી મહારાજ સાહેબ દ્વારા અનુમોદિત મોહન પ્રશ્નોત્તર ભાગ ૧ અને ૨ જે અપ્રાપ્ત હતા, સંતો તથા મહાસતીજીઓ તથા તત્ત્વજ્ઞ શ્રોતાઓ માટે વિશેષ ઉપયોગી હોવાને કારણે અનુપલબ્ધ સાહિત્યને ઉપલબ્ધ કરવા માટે પ્રેમજીભાઈ ગાલાને પ્રેરણા આપી. તેમણે પણ સહર્ષ સ્વીકારી લીધી.

આ પુસ્તકને પ્રકાશિત કરવા માટે સર્વપ્રથમ મહાસતીજીઓની પ્રેરણા તથા આશીર્વાદ દ્વારા જે અમૂલ્ય સમય આપીને માર્ગદર્શન મળ્યું, તેને માટે અને સતીવૃંદનાં ખૂબ ખૂબ ઋણી તથા આભારી છીએ, સાથે સાથે પ્રેમજીભાઈ ગાલાએ પણ જે ધનસહયોગ આપ્યો તેને માટે ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ આપતાં તેમને અભિનંદન આપીએ છીએ.

શ્રી પ્રેમજીભાઈ કચ્છના કાંડાગરા ગામના વતની છે. ધર્મનો તેમણે ઉપર ઊંડો સંસ્કાર છે. તેમના ધર્મપત્નીનો પણ ખૂબજ સારો સહયોગ ધર્મકરણીમાં મળી રહે છે.

મોટા શહેરોમાં રહીને કર્મની રાવી લેવી તે કરતા દેશમાં ધર્મધ્યાન સારા પ્રમાણમાં બંને જણા કરે છે. એટલે મૂળમાં ખૂબજ ધાર્મિક અને સુખી જીવન જીવે છે.

જીવનમાં જ્યારે જાગૃતિ આવી છે, ત્યારે માણસ ત્યાગવૃત્તી તરફ આવતો જાય છે અને માનવ ભવસાર્થક કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

ઘણાં વર્ષોથી બ્રહ્મચર્ય વ્રત સ્વીકારેલું છે અને ન્હાના મોટા અનેક પંચખાણો કરતા રહે છે.

આજપ્રમાણે શ્રમણી વિદ્યાપીઠમાં પૂ. પ્રાણકુંવરબાઈ, મ. સ. પૂજ્ય મુક્તાબાઈ મ. સ. અને લીલમબાઈ મ. સ. ના પરિચયમાં આવ્યા અને આપણા બત્રીસ આગમોનું ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરવાનું સહર્ષ સ્વીકારી લીધું. અત્યારે અગિયાર સૂત્રો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરી ચુક્યા છે અને હજી કામ આગળ ચાલી રહ્યું છે.

કાગળ, પ્રિન્ટિંગ વિગેરેના ભાવો મર્યાદાની બહારના છે એક એક પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૩૫ ની આસપાસ આવે છે. છતાં જ્ઞાસુભાઈઓ સારા પ્રમાણમાં લાલ ઊઠાવે તે દૃષ્ટીએ કિંમત રૂ. ૧૦ રૂપિયા રાખવામા આવે છે.

મોહનમાળાની પ્રશ્નોત્તરના પુસ્તકે શ્રમણી વિદ્યાપીઠના અધ્યાપક ભદ્રાબેનએ તપાસી આપેલ છે, તેમણે અને હાર્દિક ઉપકાર માનું છું.

ફરી શ્રી પ્રેમજીભાઈ ત્યા તેમના કુટુંબીજનોનો આભાર માનું છું કે ધર્મના કામમાં આવેજ સહયોગ આપતા રહે અને જૈન ધર્મનો બહાળો ફેલાવો કરતા રહે.

વસંત પંચમી

તા. ૯-૨-૮૧

એજ

હરજીવનદાસ રૂ. ગાંધી

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા-ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૧ લા ની

વિષયાનુક્રમણિકા.

ભાગ ૧ લો.

પૃષ્ઠ ૩ થી ૩૯ સુધી.

વિષય	પ્રશ્નક્ર	વિષય	પ્રશ્નક્ર
નવકાર મંત્રનાં પાંચ પદ તથા નવપદની સમજણ — —	૧-૫	૪૫ લાખ જ્ઞેજનના સિદ્ધ. ક્ષેત્રમાં અનંતા સિદ્ધ કેવી રીતે સમાણા ? —	૫૪-૫૯
પાંચ પદમાં, પહેલા અરિહંત-તાણું પદમાં દ્રવ્યભાવ અરિહંતની સમજણ અથવા દ્રવ્યભાવ વેરીની ઓલખાણ —	૬-૨૩	મુક્તિમાં જીવ નિરંતર જાય અને સંસાર ખાલી થાય નહિ, આ વાક્ય પરસ્પર વિરૂદ્ધ કેમ ન પડે ? — —	૬૦
સિદ્ધપદ મોટું કે અરિહંતપદ મોટું ? ૨૪		સિદ્ધને ત્યા કરવાનું શું ? —	૬૧
ગણધરે પહેલો અરિહંતને નમસ્કાર કર્યો તેનું શું કારણ ?	૨૫	સિદ્ધનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? —	૬૨-૬૯
શ્રી ઉત્તરાધ્યયનના ૨૦ મા અધ્યયનની પહેલી ગાથામાં ગણધરે જ્ઞેજ પદને નમસ્કાર કર્યો તેમાં અરિહંતને કયા પદમાં ગણ્યા ? — — —	૨૬-૩૧	સાત રાજ રહેલા સિદ્ધ આપણું કલ્યાણ કેવી રીતે કરી શકે ?	૭૦ ૭૧
સિદ્ધને રહેવાનું સ્થાન કયું ? મનુષ્યક્ષેત્ર અને સિદ્ધક્ષેત્ર વચ્ચે અંતર કેટલું ?	૩૨-૩૮	મુક્તિ વરવાની ઈચ્છા કોને ન હોય ? — —	૭૨
સિદ્ધને સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં જવાનો કાળ વિગે — —	૪૦	તમામ મતવાળા મુક્તિને વરવાના ? ૭૩	
એકસમયની સિદ્ધની ગતિમાં પોતાનું જ આત્મભળણ કે કોઈ પદાર્થની પ્રેરણા ખરી ? જીવને કર્મ ગ્રહણ કરવાને સ્વભાવ છે તે મુળીના સ્વભાવને છોડીને સિદ્ધ કેવી રીતે થાય ?	૪૧-૪૨	મુક્તિ સુંદરીનો સ્વયંવર મુક્તિ સુંદરી કોને વરમાળા નાખશે ? મોક્ષ પામેલા તે પાછા આવે ખરા કે કેમ ? — —	૭૪-૭૮
સિદ્ધમાં મુખ શું ?	૪૩-૪૪	નમોદ્યુષ્ટું કેટલા કહેવા ઘટે ? સામાયિક કોની આત્માએ લેવા ? અરિહંતના ગુણ કેટલા ? —	૭૯-૮૦
	૪૫-૫૩	સિદ્ધ ભગવંતના ગુણ કેટલા ? આચાર્યપદ કોને લાગુ છે ? —	૮૩-૧૦૦
		ગણધરના કેટલા ગુણ ? ઉપાધ્યાયજીમાં કેટલા ગુણ ?	૧૦૧

વિષય	પ્રશ્નાંક
પાંચમા પદમાં નમેલોએ સ્વ	
સાહુણું શબ્દનો અર્થ શું? ૧૦૭	
સાહુણના કેટલા ગુણ? — ૧૦૮	
ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૨ જો.	
પૃષ્ઠ ૪૨ થી ૬૨ સુધી	
જૈનના સાધુને નહિ નહાવાનું કારણ	
અને શાસ્ત્રોક્ત પુરાવા — ૧-૭	
અન્યજનોની સ્નાન વિષે દલાલો	૮-૯
પાણીના એક ખીંટુમાં કેટલા	
જીવ છે? તે વિષે દાર્શનિક પુરાવા ૧૦	
સ્નાનથી થતી અપવિત્રતા — ૧૧	
સૂતા જળને જગાડનારા મનુષ્ય	
રાક્ષસી સિલ્લા સમાન — ૧૨ ૧૩	
જળના જીવને હણ્ણતા વિષ્ણુનો	
વિનાશ વિષ્ણુ પુરાણનો દાખલો ૧૪-૧૫	
જળસ્નાનથી આત્મ શુદ્ધિ નથી. ૧૬ ૧૭	
જૈનના સાધુને ઉષ્ણ જળથી	
સ્નાન કરવાનો શો દોષ? - ૧૮-૧૯	
બ્રહ્મચારીને સ્નાન કરવાનો નિષેધ ૨૦	
ગંગાદિક તિર્થસ્નાનથી મોક્ષ	
માનવાવાળાને જૈનસૂત્રથી નિષેધ ૨૧-૨૫	
સ્નાન માટે ઔદ્ધ ધર્મ શું	
જણાવે છે? — — ૨૬	
દરેક ધર્મના ત્યાગીઓને નહાવાનો	
નિષેધ અને ભાવસ્નાનની શા-	
સ્ત્રોક્ત યોગબાણ — ૨૭-૩૦	
તીર્થાદિકના સ્નાનથી શુદ્ધિ નથી	
પણ મનનો મેલ ત્યાગવાથી	
શુદ્ધિ છે — — ૩૧-૩૨	
શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે પાંડવોને બ-	
તાવેલા તીર્થનું સ્વરૂપ — ૩૩-૩૬	
નદી આદી જળાશયને વિષે	
તીર્થ માનવાવાળાની શુદ્ધિ વિષે ૩૭	

વિષય	પ્રશ્નાંક
ગંગાદિકના સ્નાન વિના શુદ્ધિનું	
સ્વરૂપ તથા સુચિઅસુચિ વિષે ૩૮-૪૧	
પાંચ પ્રકારના શૌચ વિષે — ૪૨	
ચાર પ્રકારનાં સ્નાન વિષે — ૪૩	
જૈનધર્મના સાધુને ભાવસ્નાન	
દેશથી ને ભાવથી કરવા વિષે ૪૪-૪૭	
જળસ્નાનથી કામ વિષય પ્રદીપ્ત	
માય છે અને સ્નાન તે કામના	
સોળ અંગમાંનું પહેલું અંગ છે ૪૮-૫૧	
ગંગા મહાત્મ્ય વિષે દયાનંદજીનો	
ઉત્તર તથા સત્યતીર્થ વિષે— ૫૨ ૫૩	
ખરૂં તીર્થ કયું માનવું? ૫૪-૫૬	
જૈનસૂત્રોમાં તીર્થવનત્રા વિષે કાંઈ	
જણાવે છે કે કેમ? - ૫૭-૬૮	
સંસારરૂપી સમુદ્ર તરવાને કબ	
નાવની જરૂર? — — ૬૯-૭૩	
કયા તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી	
મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે? — ૭૪-૭૭	
તીર્થ વિષે અધ્યાત્મ કવિતા— ૭૮	
જૈન લોકો ગંગામાતાને માને છે	
અન્ય જનો નથી માનતા— ૭૯-૮૫	
દ્રવ્ય શૌચ અને ભાવ શૌચનું	
સ્વરૂપ — — — ૮૬-૮૯	
જૈનધર્મમાં હવન હોમ યજ્ઞ વિષે	
તથા દ્રવ્ય ભાવ યજ્ઞનું સ્વરૂપ ૯૦-૧૦૬	
યજ્ઞ અને તીર્થસ્નાન વિષે જૈન-	
શાસ્ત્ર તથા અન્યશાસ્ત્ર તથા	
હર્મન વગેરેથીનો અભિપ્રાય ૧૦૭-૧૦૮	
ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૩ જો	
પૃષ્ઠ ૯૪ થી ૧૪૦ સુધી	
સાધુને વ્યાકરણ બણવા વિષે ૧-૭	
વ્યાકરણથી પ્રવચનનો આરા-	
ધિક થતો નથી— — ૮	

વિષય	પ્રશ્નાંક
જૈનસૂત્રનું જ્ઞાન વ્યાકરણાદિક્કથી થતું નથી ગુરુગમ્યથી થાય છે, એમ ગંભીરવિજયજી તથા દિ-ગંબર શાસ્ત્ર જણાવે છે —	૯-૧૨
વ્યાકરણ ભણ્યા વિના શુદ્ધ ઉપદેશ દઈ શકવાનો શ્રી સૂચ-ગડાંગજી સૂત્રનો દાખલો —	૧૩
સંસ્કૃત ભણવા વિષે આપેલા સૂત્રના દાખલાનો શાસ્ત્રયુક્ત ઉત્તર —	૧૪-૧૮
સંસ્કૃતાદિક્કથી સમ્યક્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી ભાષા જ્ઞાન અને તત્વજ્ઞાનનો મુકાબલો —	૧૯
પૂર્વાચાર્યો વ્યાકરણના ભણેલા હતા કે નહિ તેની સમજૂતી ભાષા શુદ્ધિ માટે વ્યાકરણના જરૂર નથી —	૨૩
શ્રી પદ્મવણજીમાં કહેલા ચાર પ્રકારની ભાષાનું યથાતથ્ય સ્વરૂપી —	૨૪-૨૭
દ્રવ્ય ભાવ પંડિતનું સ્વરૂપ —	૨૮-૪૧
સમશ્રુત અને મિથ્યાશ્રુત વિષે સમજૂતી —	૪૨-૪૩
શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણ તથા શ્રી પન્ન-વણજી સૂત્રમાં જણાવેલ ભાષાનું સ્વરૂપ —	૪૪-૫૧
શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણાદિ સૂત્રમાં દશ પ્રકારે કહેલાં સત્યનું સ્વરૂપ	૫૨-૬૨
શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણમાં કહેલી ચાર પ્રકારની ભાષા તેનું સ્વરૂપ —	૬૩
સૂત્રની ભાષા વિષે —	૬૪-૬૫
શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણમાં કહેલા સોળ પ્રકારનાં વચનનું સ્વરૂપ	૬૬-૮૫

વિષય	પ્રશ્નાંક
ભાષાની જાતિનું સ્વરૂપ —	૮૬-૯૪
ભાષાના પુર્જીલનું કર્ણપૂટમાં પાડવાપણું કેવી રીતે થાય છે તે સંબંધે ખુલાસાવાર સમજૂતી	૯૫-૧૦૪
શ્રોતે દ્રિયનો વિષય કેટલો ? તે વિષે	૧૦૫
પર્યાપ્તિ અપર્યાપ્તિ ભાષા વિષે	૧૦૬
ભાષાની ઉત્પત્તિ વિષે —	૧૦૭
સ્વસમયનું જ્ઞાન મેળવ્યા બાદ પરસમયનું જ્ઞાન મેળવવા વિષે તથા અતીશ પ્રશ્ન —	... ૧૦૮

ભાગ ૪ થો.

પૃષ્ઠ ૧૪૧ થી ૧૮૦ સુધી.

શ્રી આચારાંગાદિ સૂત્રની કઈ ભાષા સમજવી ? —	૧-૨
સૂત્રની ભાષાને સંસ્કૃતમાં ખનાવવાના અભિપ્રાયની સિદ્ધસેન દિવાકરનો દાખલો —	૩
સૂત્રની ભાષા કઈ સમજવી ?	૪-૫
સૂત્રની ભાષાના અપમાન વિષે	૬-૭
સૂત્રની ભાષાને નિર્ણય સુત્રથી થાય તે વિષે —	૮-૯
પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત ભાષાની ઉત્પત્તિ વિષે હંટર સાહેબ આદિ ત્રણે દાખલો સાથે આત્મારામજીનો અભિપ્રાય અને અર્દ્ધ માગધી ભાષાનો નિર્ણય —	૧૦-૧૩
પહેલા તીર્થ કરથી છેલ્લા તીર્થ કર સુધીના સૂત્રોની રચના સરળી અને અર્દ્ધ માગધી ભાષામાં આત્મારામજીનો અભિપ્રાય —	૧૪-૧૫
સૂત્રને પ્રાકૃત ભાષામાં માનવાથી યથા દોષો —	૧૬-૧૭

વિષય	પ્રશ્નાંક
ભાષાના સ્વરૂપ વિષે —	૧૮-૧૯
ઋષીઓને પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત ભાષા વિષે સમજાવતી —	૨૦-૨૬
સૂત્રની ભાષા પ્રાકૃત નથી —	૨૭
પ્રાકૃત ભાષા આત્મને હિતકારી નથી શાસ્ત્રોક્ત દાખલો સહિત	૨૮
સૂત્રની ભાષા એટલે સૂત્રની સકાય સૂત્રના આરાધનાથી થતો લાભ —	૨૯-૩૯
ભગવંતની વાણી દૂર સાંગીની આરાધના વિરાધના તથા ભગવંતની વાણી અર્ધ માગધી ભાષામાં છે સૂત્રપાઠ —	૪૦-૪૩
ભાષાના ભેદાનભેદનું સ્વરૂપ —	૪૪-૪૮
લોકિક અને લોકોત્તર ભાષાનું સ્વરૂપ —	૪૯
ગણધર મહારાજે અર્ધમાગધી ભાષામાં સૂત્ર ગુપ્ત્યા તેના સૂત્રો-ક્ત દાખલા તથા પંડિત લાલન તથા આત્મારામજી મહારાજ તથા ચારિત્રવિજ્ઞયજ્ઞના અભિપ્રાય —	૫૦-૬૧
ત્રણ પ્રકારના આગમની સમજાવતી હાલ જે સૂત્રો વર્તે છે તેજ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન છે એમ સૂત્ર સાક્ષી આપે છે —	૬૨ ૬૪ ૬૫-૬૬
શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહેલા સૂત્રના દશ નામની સમજાવતી	૬૭-૭૮
ભગવંતની વાણી જેમાં રહી છે તે સૂત્ર શીખવાની ભગવંતની આજ્ઞા તેમાં સમક્રિતની પ્રાપ્તિ અને અર્ધમાગધી ભાષાના સૂત્રો પણ તેજ —	૭૯-૮૦

વિષય	પ્રશ્નાંક
જૈનસૂત્રોની આર્ય ભાષા વિષે સૂત્રોના તથા વિદ્વાનોના દાખલા	૮૧-૮૫
દેવતા અર્ધમાગધી ભાષા બોલે છે તે વિશિષ્ટ અને શ્રેષ્ઠ કહી છે ?	૮૬-૮૭
અર્ધમાગધી ભાષા છ ભાષાની અનેલી છે તે વિષે જૈન મુનિ-ઓનો દાખલો —	૮૮-૯૯
અર્ધમાગધી ભાષા કેટલેક ઠેકાણે વપરાય છે તે વિષે —	૯૦
આર્યપણું કયાં લાગુ થાય છે તે વિષે —	૯૧
ગણધર મહારાજે અર્ધમાગધી ભાષામાં સૂત્રો રચ્યાં તે વિષેના ન્યાયો —	૯૨
દેવાર્દિ ક્ષમા શ્રમણે અર્ધમાગધી ભાષામાં મૂળસૂત્ર હતા તે લખ્યા છે ? —	૯૩-૯૪
માગધી, સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત વિષેની સમજણ તથા સૂત્રમાં જુદી જુદી ભાષાના શબ્દો વિષે	૯૫-૧૦૪
ગણધર મહારાજે અર્ધમાગધી ભાષામાં રચના કરી એજ સૂત્ર કંઠાએ રહેલા તે અર્ધમાગધી ભાષામાં દેવાર્દિ ક્ષમા શ્રમણે લખાણમાં લીધાં.	૧૦૫
ચાલતા સૂત્રો સમ્મશ્રત છે ? સાખ નંદીજી સૂત્રની	૧૦૬-૧૦૮
ભાગ ૫ માં	
પૃષ્ઠ ૧૮૧ થી ૨૨૩ સુધી સાધુના પાંચ પ્રકારના કલ્પનો વિસ્તાર	૯-૧
પ્રત્યેક બોધ અને સ્વયંજુદના કલ્પની પૃષ્ઠ	૧૦-૧૧

વિષય	પ્રશ્નક્ર
પ્રત્યેક બોધ અને સુદ્ધ બોધી ક્યારે હોય ? તેની સમજૂતી સાધુના છ પ્રકારની કલ્પની સ્થિતિનો અધિકાર —	૧૨-૧૩ ૧૪-૨૦
પાંચમા આરામાં કેટલા કલ્પ હોય ? તે વિષે —	— ૨૧
એકલવિહારી વિષે —	— ૨૨-૨૩
પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રની સમજૂતી —	— ૨૪-૨૭
જનકલ્પ કયા કયા તીર્થ કરના વારે હોય ? અને કેણુ થઈ શકે ?	૨૮
પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રની સ્થિતિ અને આંતરે ? તે વિષે —	— ૨૯-૩૦
જનકલ્પની ગતી વિષે —	— ૩૧ ૩૨
જનકલ્પ અને પરિમાધારી સાધુમાં શો તફાવત ? —	— ૩૩-૩૪
ખંધકલ્પએ ખાર પરિમા આદરી એકલા વિચર્યાં નથી ? તે વિષે કેટલા ગુણનો ધણી એકસો વિચરી શકે ? તે વિષે —	— ૩૫ ૩૬-૩૭
આ કાળમાં, આક્ષેત્રે શાસ્ત્રોક્ત ગુણવાળા એકલવિહારી હોઈ શકે કે કેમ ? તે વિષે —	— ૩૮-૪૧
પાંચમા આરામાં જિન કલ્પનો વિચ્છેદ —	— ૪૨
એકલવિહારી જિનકલ્પ અથવા પરિમાધારીજ હોય કે બીજા પણ હોય ખરા ? —	— ૪૩
પાંચમકાળમાં આઠ અવગુણવાળા એકલવિહારી વિષે —	— ૪૪-૪૮
શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજીના ૩૨ મા અધ્યયનની ત્રીજી, ચોથી અને પાંચમી ગાથામાં કહેલા એકલવિહારીનો ખુદ્ધ સો તે વિષે —	— ૪૯-૫૧

વિષય	પ્રશ્નક્ર
સુશિષ્યને ગુરુકુળવાસ વસવાથી થતા ગુણ ? તે વિષે —	— ૫૫
સ્વચ્છંદાચારી એકલવિહારીનાં મુખમાંથી નીકળતાં વાક્ય —	— ૫૬-૫૯
પાંચ સુમતિ ત્રણ ગુણમાં ઉત્સર્ગને અપવાદ વિષે ...	— ૬૦
બહુસૂત્રી બનવાવાળા એ દુર્ગુણોને તજી સદગુણોને ગૃહણ કરવા વિષે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનના ૧૧ મા અધ્યયનનું સ્વરૂપ —	— ૬૧-૬૫
સ પૂર્ણ સુતનું જ્ઞાન થવાનો કાળ તે વિષે —	— ૬૬
જનકલ્પ તથા પરિમાધારી પણ ગુરૂની આરાએ એકલા વિચરી શકે ? તે વિષે —	— ૬૭
ભિક્ષુની પરિમા અંગીકાર કરનાર ખાવીશ બેલ સહિત વિચરે	— ૬૮
ભિક્ષુની ખાર પડીમાના કાળ વિષે	— ૬૯
સાધુને એકલા ફરવાની સુતથી મનાઈ —	— ૭૦
આ જમાનામાં એકલવિહારી થવાના છ કારણો —	— ૭૧
પરિમાધારી સાધુને કેટલી ભાષા બોલવી કલ્પે ? —	— ૭૨
પરિમાધારી સાધુ જ્યાં જાય ત્યાં કેટલું રહે ? —	— ૭૩
પરિમાધારી સાધુ ઉપદેશ દષ્ટ શકે કે કેમ ? —	— ૭૪
આવકને પરિમામાં ઉપદેશ દેવાય કે નહિ ? —	— ૭૫
પરિમાધારી આવકને ગમેા ગામ વિચરવાનું કયાં કહ્યું છે ? ...	— ૭૬

વિષય	પ્રશ્નક્રંક
અગિયાર પડિમાધારી શ્રાવક પડિ- મા પૂરી થયે સંસારમાં આવી પ્રહરશ્રાશ્રમ ભોગવે કે કેમ ?— ૭૭	
શ્રાવકને પડિમા અંગીકાર કર- વાનો કાળ જ્ઞાન્ય ૧-૨-૩ દિવસનો કલ્હો તેનું કારણ શું ? ૭૮	
સાધુ મહાવ્રત અંગીકાર કરતા પ્રાણાતિપાતાદિ પાંચ ખોલનો ત્યાગ કરે છે તેમજ શ્રાવક સંધારામાં પણ તેજ પાંચ ખોલનો ત્યાગ કરે છે છતાં તેમને સાધુ કેમ ન કહ્યા ? ૭૯	
સ્ત્રી, સાધુની કે શ્રાવકની પડિમા અંગીકાર કરી શકે કે નહિ તેમજ સાધવી જિનકલ્પિ હોય કે નહિ ? ... — ૮૦	
આ જમાનામાં કોઈ એકલ- વિહારીની નક્કલ લખને વિચરે તે આસામાં કે આસા બહાર ? તે વિષે — — ૮૧	
નિહવ સંબંધીની સમજૂતી — ૮૨ ૮૬	
નિહવ અને પાસત્યામાં તફાવત શું ? ૮૭-૯૦	
દોષિતને દોષિત ન કહેવા વિષે. ૯૧	
જગતાર્થ લાપીને માઠા ફળ વિષે ૯૨-૯૩	
ઉપકારી ગુણદિકની નિહાના માઠાં ફળ અને પાંચમા આરાના ભાવ વિષે ૯૪-૯૭	
વાવન દંસણુગાની સમજૂતી ... ૯૮	
આહા છંદાની ઓળખાણ ... ૯૯	
પાસત્યાદિ પાંચ ખોલની ઓળખ- ખાણ — ૧૦૦-૧૦૮	

વિષય	પ્રશ્નક્રંક
ભાગ ૬ ઠો.	
પૃષ્ઠ ૨૨૫ થી ૨૬૮ સુધી.	
શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજીના નવમાં અધ્યયનની ૪૪ મી ગાથામાં કહેલા શ્રુત આખ્યાત ધર્મની સોળકળાનું સ્વરૂપ ... ૧-૪	
સોળકળા માંહેની પહેલી કળાની સમજૂતી ૫	
સોળ કળા માંહેની પહેલી કળા જે કહી તે અલવીને શાસ્ત્ર થાય કે નહિ ? — — ૬	
ભવસિદ્ધિયામાં સોળ માહેલાં કેટલી કળા લાભે ... ૭-૮	
અલવીને સોળ માહેલી કેટલી કળા લાભે — — ૯	
અક્ષરના અનંતમા ભાગ માટે ભવી અલવીને તારતુલ્ય — ૧૦-૧૨	
શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં કહેલ અ- ક્ષરનાં અનંતમા ભાગનું સ્વરૂપ ૧૩-૧૪	
ભવ્ય અને અભવ્યના શ્રુત વિષેની સમજૂતી — — ૧૫	
એ પ્રકારના ભવ્ય જીવની સમજૂતી — — ૧૬	
અભવ્યને સિદ્ધ સમાન ગણવે કે નહિ ? — — ૧૭	
અલવીને દ્રવ્ય ભાવ કળા વિષે સમજૂતી — — ૧૮-૧૯	
ભવી અને અલવીને સૂત્રોક્ત તફાવત — — ૨૦	
મોક્ષ જવાવાળા અને નહિ જવાવાળા ભવ્ય જીવોની સૂત્રોક્ત સમજૂતી — ૨૧-૨૬	

વિષય	પ્રશ્નક્ર	વિષય	પ્રશ્નક્ર
શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં બંધકને અધિકારે કહેલા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના પર્યાવ સંબંધી ભવ્ય અભવ્યને લાગુ થતા પર્યાવોની સૂત્રોક્ત સમજૂતી —	૩૦-૪૧	અભવીને જ્ઞાનાવર્ણિય કર્મના આવરણ સંબંધીની સમજૂતી	૬-૧૨
સર્વ જીવ સત્તાએ સરખા છે, અને સિદ્ધ સમાન છે, અને અનંત શક્તિ છે, તો અભવીને કેવળજ્ઞાન ને કેવળદર્શન હોય કે નહિ ? — —	૪૨-૪૯	જ્ઞાન અજ્ઞાન અને કર્મનું સ્વરૂપી અભવીનો આત્મા કેવળ સ્વરૂપી ને સિદ્ધ સમાન માનવા વિષે ભવી અને અભવીના જ્ઞાન અને અજ્ઞાન વિષે વધારે ખુલાસો ?	૧૩-૧૭ ૧૯-૨૪
અભવીને કેવળ જ્ઞાનાવર્ણિય કેવળ દર્શનાવર્ણિયના બંધ સંબંધી	૫૦-૫૧	ભવ્ય અને અભવ્યને ગુણઠાણા કેટલા ? તે વિષે —	૨૫
શ્રી ઠાણાયગણમાં કહેલા એગે આયા સંબંધી —	૫૨	ભવ્ય અને અભવ્યમાં ચરમ અચરમ વિષે	૨૬ ૨૭
જીવ સંબંધી એકાંત અને અનેકાંતનું સ્વરૂપ —	૫૩	ભવ્ય અભવ્ય અને સિદ્ધતા જીવની અનંત શક્તિ વિષે	૨૮-૨૯
આઠ આત્માનું સ્વરૂપ —	૫૪-૫૮	સર્વ જીવના સમયે મુકાબલામાં અભવી જીવ ગણાય કે કેમ ?	૩૦
આત્મા સો પરમાત્મામાં અભવી લાગુ થાય કે કેમ ? તે સંબંધે ત્રણ આત્માનું સ્વરૂપ —	૫૯-૬૫	સર્વ ભવ્ય જીવની મોક્ષ ગતિ નહિ તે વિષે સમજૂતી —	૩૧
આત્મા તેજ જ્ઞાન અને જ્ઞાન તેજ આત્મા તે વિષે —	૬૬-૬૭	જૈન અને અન્યની વાક્યો અને માન્યતામાં તફાવત તે વિષે	૩૨
જીવ દ્રવ્યના દ્રવ્ય ગુણને પર્યાય અને લક્ષણનું સ્વરૂપ ભવ્ય અભવ્ય અને સિદ્ધતાં જીવની સમજૂતી સહિત —	૬૮-૧૦૮	ભવ્યજીવ અને અભવ્યજીવમાં તફાવત માટે પરત્વરની ખાણ અને સ્ત્રી પુરૂષનું દ્રવ્યાંત ...	૩૩-૩૪
		મોક્ષની ધ્રુવતા ભવ્ય જીવને થાય તેમ અભવ્ય જીવને થાય કે નહિ ? તેમ હું ભવી છું કે અભવી ? એવો વિચાર થાય કે નહિ ? — —	૩૫-૩૮
ભાગ સાતમો.		ભવ્ય અભવ્ય અને સિદ્ધતા જીવ કોઈ અપેક્ષાએ સરખા હોય કે કેમ ? તે વિષે —	૩૯-૪૨
પૃષ્ઠ ૨૬૯ થી ૩૩૭ સુધી		શ્રુત ધર્મની પેઠે ચારિત્ર ધર્મની સોળ કળા વિષે — —	૪૩-૪૫
ઉપયોગ લક્ષણ સંબંધી ...	૧-૩	ભવ્ય અને અભવ્યમાં ચારિત્રની સોળ કળા વિષે	૪૬-૪૭
અભવીને મોક્ષ સંબંધી શંકા વિષે —	૪		
અભવીના ભવી અને અભવી અભવી થાય કે નહિ તે વિષે	૫		

વિષય	પ્રશ્નક્રમ
એક પક્ષત્સર્વ સિદ્ધ સમાન છે સર્વ શુવ પાસે સમકિત અને કેવળ સત્તામાં માને છે. ત્યારે ત્રીજો પક્ષ મોક્ષ પ્રાપ્તિ યોગ્ય ભવ્ય શુવનેજ ઉપરના મોલ કણુલ રાખી અભવ્યને સમકિત કે કેવળ સત્તામાં નથી ત્યારે ત્રીજો પક્ષ એમ જણાવે છે કે કોઈ પણ શુવ પાસે સત્તામાં સમકિત કે કેવળ નથી એવો નવા ઉત્પન્ન થાય છે તે વિશેની સમજૂતી —	૪૮-૫૬
ત્રીજો પક્ષ જેમ શુવ અને કર્મ અનાદિ છે તેના ઉત્તરમાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાન વિગેરે અનાદિ કહેલ છે શેહાઅણુ-ગારના પૂછેલા પ્રશ્ન ? તે વિશે.	૫૭-૫૮
જે આયસે વિનાયા જે વિનાયાસે આયા આ શબ્દ ભવ્ય શુવને કાચુ છે ?	૫૯
આઠ આત્મા તથા જ્ઞાતિસ્મરણ જ્ઞાન વિશે	૬૦-૬૧
સમકિત નવું માને તેના ઉત્તરમાં જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્રનાં પર્યાવ શુવ પાસે સત્તામાં છે. માટે ભવ્ય શુવ પાસે જ્ઞાનાદિ તમામ વસ્તુ સત્તામાં છે તે વિશે	૬૨-૬૪
શુવઠાણા અને ગુણઠાણા બંને શબ્દની ઝાળખાણુ —	૬૫-૬૬
પહેલા ગુણઠાણાનું સ્વરૂપ—	૬૭
સમકિતની પ્રાપ્તિવાળાને થતા ગુણોનું સ્વરૂપમાં પ્રથમ સંસારનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે —	૬૮-૭૪

વિષય	પ્રશ્નક્રમ
માર્ગાનુસારીના બે ભેદ તે વિશે સમકિત પામવાના ત્રણ કરણ વિશે — —	૭૫-૮૩
ગંઠીભેદ થવાનું સ્વરૂપ —	૮૪
અભવીને પૂર્વાનું જ્ઞાન હોય કે નહિ ? તે વિશે —	૮૫
ત્રણ કરણને આગે પીપીલીકાનું દ્રષ્ટાંત — — —	૮૬
અપુરવકરણ અને અનીવૃત્તિ કરણનું સ્વરૂપ તથા અંતઃકરણનાં અંતે સમકિતની પ્રાપ્તિ તે વિશે — — —	૮૭-૯૦
મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ — —	૯૧
પંદર પ્રકારનાં સમકિતનું સ્વરૂપ શ્રાવકપણું અને સાધુપણું કયારે પ્રાપ્ત થાય તે વિશે —	૯૨-૧૦૭

ભાગ ૮ અષ્ટમો.

પૃષ્ઠ ૩૪૦ થી ૩૮૦ સુધી

સમકિત પ્રાપ્ત થવાના સન્મુખ થયેલાને થતા ગુણોનું સ્વરૂપ	૧-૪
વ્યવહાર અને નિશ્ચય સમકિત દ્રષ્ટિનું લક્ષણ — —	૫-૬
નિશ્ચયથી સમકિત પ્રાપ્ત થનારને વ્યાવહારિક કરણી કરવાની જરૂર ખરી કે કેમ ? —	૭
સમકિતની રીત કેવી હોય ? તે વિશે — —	૮
શ્રાવકમાં કેવા ગુણો હોવા જોઈએ તે વિશે — —	૯-૧૦
મુનિ ધર્મ વિશે — —	૧૧
કોઈ કહે કે પંચમકાળમાં કોઈ સાચુ છેજ નહિ તે વિશે —	૧૨

વિષય	પ્રશ્નાંક
દ્વિગંબર મતના અભિપ્રાય પ્રમાણે પચમ આરાતુ સ્વરૂપ —	૧૩-૧૪
ભવ્ય જીવને મોક્ષની પ્રાપ્તિ નહિ થવાનું કારણ મિથ્યાત્વ છે વિષે — —	૧૫
સમત્ત દર્શન કરેઈ પાવં— સમકિત દ્રષ્ટિ પાપ કરે નહિ એમ શ્રી આચારાંગજી સૂત્રનું વાક્ય છે વિષયું સમજવું ?	૧૬-૧૯
શ્રી આચારાંગજી સૂત્રમાં દ્રવ્યદિ- શની ભાવદિશીનું સ્વરૂપ —	૨૦
આકુટીને જાણી પ્રાણીને પાપ કરે કેવી રીતે છુટે તે વિષે	૨૧
શ્રી આચારાંગજી સૂત્રમાં કહેલા છ યોલનાં સદાય જીવની ઉ- ત્પત્તિ કહી છે ? વિષે —	૨૨
સાધુને નિર્દોષ ઉપાશ્રય મળવો સર્વાલ કે દુર્લાભ ? તે વિષે	૨૩
ધર્મ સંબંધે કપટ સહિત કરણી કરવાથી શું ફળ ? તે વિષે — —	૨૪
નારકમાં લોહી, પૃથ્વીને અગ્નિ હોય કે કેમ ? — —	૨૫
ધર્માર્થે તથા મોક્ષાર્થે વનરપતિ તથા અગ્નિના આરંભથી માઠાં ફળ વિષે — —	૨૬
ગૃહસ્થવાસમાં કેવળની ઉત્પત્તિ વિષે — —	૨૭
આત્મા કર્મને કર્તા નથી આ- ત્મા સદા મોક્ષ સ્વરૂપી છે એમ માની આરંભમાં પ્રવર્તે તે મોક્ષથી વિમુખ કા છે વિષે	૨૮
જ્ઞાન આપનાર ગુરુનું નામ ઓળવે તેનું શું ફળ ? વિષે	૨૯

વિષય	પ્રશ્નાંક
સંયમ તપને વિષે મદ કરે તેનું શું ફળ ? — —	૩૦
સાધુ ગર્વ સહિત શ્લાઘાનોકામી તેને શું ફળ ? — —	૩૧
પોતે ગુણી અને પ્રજાવંત જાતાં ખીજાને પ્રાભવે તેનું શું ફળ ? તે વિષે — —	૩૨
ત્રણસેંને ગોશઠ મતનું સ્વરૂપ ? પાંચ સમવાયંગ એટલે કાળવાદિ આદિ પાંચવાદીનું સ્વરૂપ તે વિષે — —	૩૩
જ્યેનોતે કર્મવાદિ મનાય કે કેમ તે વિષે — —	૩૪-૩૯
ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ મતનું સ્વરૂપ ?	૪૧
અક્રિયાવાદીના ૮૪ મતનું સ્વરૂપ ?	૪૨
અજ્ઞાનવાદીના ૬૭ મતનું સ્વરૂપ ?	૪૩
વિનયવાદીના ૩૨ મતનું સ્વરૂપ ?	૪૪
ચાર દિશામાં એ દિશા પવિત્ર અને એ દિશા અપવિત્ર કહી તેનું શું કારણ ? — —	૪૫
સાધુને સામાયક કહી તે વિષે	૪૬
કેવળીને એ પ્રકારની આરાધના કહી તે વિષે — —	૪૭
વૈક્રિય સમુદ્ઘાત વિષે — —	૪૮
દેવતાને પરિચારણા વિષે — —	૪૯
લોકાંતિક દેવને મનુષ્ય લોકમાં આવવાનાં કારણ — —	૫૦
પાશાવાળાને શ્રી ઠાણાંગજી સૂત્રમાં સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ઉપગ્રવું કહ્યું છે તે કેમ ? — —	૫૧
શિષ્યને દિક્ષા આપવાના ત્રણ કરૂપ વિષે — —	૫૨-૫૫
ગોશાળાના શિષ્યોને શોભનતપ વિષે — —	૫૬

વિષય	પ્રકાંક
અરિહંત એટલે તિથિ' કરના નિર્વાણ વખતે લોકમાં અધાર્ગ અને ઉલ્લોચ અને કલ્પા તે વિષે	૫૭-૫૮
મનુષ્યનું આહિયું આંધવા વિષે	૫૯
દેવતાનું આહિયું આંધવા વિષે	૬૦
પ્લેગાદિક ભયથી સાધુને ઝોમા- સામાં વિહાર કરવા વિષે —	૬૧
વર્ષાકાળનું માન કેટલું અને સાધુએ શી રીતે વર્તવાનું ? તે વિષે — —	૬૨
રાજપિંડ વિષે — —	૬૩
તિથિ' કરાદિકની લખ્ધિ વિષે —	૬૪
પાંચનેઆએ સંયમ પાળવા વિષે	૬૫
નારની દેવતાના અવધી વિષે	૬૬
છ પ્રકારના પ્રતિક્રમણ વિષે	૬૭
સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય કલ્પસ્થિતિ વિષે — —	૬૮
મલ્લીનાથ અને છ મિત્રની સાથે દિક્ષા વિષે — —	૬૯
સાત વિક્રથા વિષે -- --	૭૦
આચાર્ય ઉપાધ્યાયના અતિશય વિષે — — —	૭૧
આચાર્ય વસ્ત્રપાત્રાદિકનો સંગ્રહ કરે તે વિષે — —	૭૨
ત્રીજી આરાના છેડે ત્રણ દંડ વિષે	૭૩
દશ અંગેરા વિષે — —	૭૪-૮૧
ઉપાશ્રયાદિ પૂજવાથી થતો લાભ તે વિષે — —	૮૨
નિકાચિત કર્મ તુટવા વિષે —	૮૩
દશનગરીમાં વારંવાર નહિ પેશવા વિષે — — —	૮૪
હવસ્થ અને દેવળીમાં તકાવત વિષે — — —	૮૫

વિષય	પ્રકાંક
ભદ્રકલ્યાણકારી કર્મ ઉપજવાનું કારણ તે વિષે — —	૮૬
બુગલીયાનાં ક્ષેત્રમાં અગ્નિ કહી તે વિષે — —	૮૭
પહેલો નિહવ જમાલી તેની નગરી સાવરથી કહી તે વિષે	૮૮
સૂત્રમાં કહેલા પાંચ હેતુ વિષે	૮૯-૧૦૪
શ્રાવકને ધર્માચાર્ય કહેવા વિષે	૧૦૫
દેવતાને પાંચસે જ્ઞેજનની ગંધ આવે છે અને ધ્રાણુદ્રિયનો વિષય નવ જ્ઞેજનનો કલ્પો તે વિષે — — —	૧૦૬
હવસ્થ મોક્ષ ધવાનું જાણું નહિ અને અનુતર વિમાનના દેવતા જાણું દેખે તે વિષે —	૧૦૭
જન નહિ પણ જન સરીખા આ શબ્દ ગણુધરનેજ લાગુ છે કે બીજા સાધુને લાગુ થાય તે વિષે — —	૧૦૮
ભાગ ૯ નવમો.	
પૃષ્ઠ ૩૮૨ થી ૪૧૬ સુધી	
સમોશરણ એટલે શું ? તે વિષે	૧-૯
શ્રી ભગવતીના શતક ઉદ્દેશા વિષે	૧૦
નારકીનો ત્રણ પ્રકારનો સંસાર સ ચીઠણ કાલ તે વિષે —	૧૧
આકાશમાં થતા વાદળા વિષે	૧૨
પ્રાણાતિપાત પાપ સ્થાનક કયા કર્મના ઉદ્દેશ હોય ? તે વિષે	૧૩
કિસ્મિથી કયા પાપના ઉદ્દેશ થાય ? તે વિષે — —	૧૪-૧૫
સમુદ્રમાં રહેલા જળાચર બુગ- લીયા હોય કે નહિ ? તે વિષે	૧૬

વિષય	પ્રશ્નાંક	વિષય	પ્રશ્નાંક
નિહ્વણની ગતિ નવગ્રીયવેયગ સુધીની કહી છે તે જગર્માની છે		અગ્નિના છવ વિભે	— ૩૯
દેવલોકે કિલ્લિવધી થયો તે વિભે	૧૭	નારકી તિર્થંચ પચેંદ્રીયમાં ઉપજે તે કયા આવખાને વેદે ?	
નારદ પુત્ર અને નિયંદી પુત્રમાં મોટું કોણ તે વિભે —	૧૮	તે વિભે	— ૪૦
પૃથ્વીકાયનું ઔદારિક શરીર પ્રયોગખંધ કાળથી કેટલો કાળ હુવે ? તે વિભે —	૧૯	દેવતાનાં વૈક્રિય વિભે	— ૪૧
પુલાકલવનો અર્થ શું ? તે વિભે	૨૦	પૃથ્વીકાયના છવ પ્રાણાતિપાતાદિ પાપ કરે ? તે વિભે	— ૪૨
અશ્વરથને કેવળ સંપમાદિ ૪ ચાર ભોલ કહ્યા તે વિભે —	૨૧	પૃથ્વ્યદિકને વિભે એક શરીરે કેટલા છવ ઉપજે તે એક સાથે કેટલા આહાર લીયે ?	
સત્રીકાય કયાં વરસે છે ? તે વિભે	૨૨-૨૪	તે વિભે	— ૪૩
પૃથ્વ કયાં સુધા કહિયે ? તે વિભે	૨૫	પૃથ્વીકાયના છવનું શરીર કેવડું ? તે વિભે	— ૪૪
નારકી તથા દેવતામાંથી અવધી ભાષને નીકળે તે તિર્થંકરજ ? કે અનેરા નીકળે તે વિભે—	૨૬	પૃથ્વીકાયને ફરસવાથી તે છવને કાઈ દુઃખ થાય ? તે વિભે	૪૫-૪૬
છવ ઉપજવા જતા કેટલા સમાની વિગ્રહ ગતિ કરે ? તે વિભે—	૨૭-૨૮	જૈન સૂત્રોમાં પહેલી યાવર-કાયની દયા અતાવી પણ પહેલી મનુષ્યની દયા નહિ અતાવવાનું શું કારણ ? તે વિભે	— ૪૭
ગોશાળાએ પોતાના મતાનુસારે કાળની કલ્પના કહી અતાવી તે વિભે —	૨૯	ગોશાળાએ એ સાધુને આલ્યા ત્યારે ખીજન સાધુએ પરાક્રમ કેમ ન ફારવ્યું ? તે વિભે	— ૪૮
ગોશાળે પોતાના ભવાંતર કેવી રીતે જણાવ્યા તે વિભે —	૩૦	સાત શ્રેણિનું સ્વરૂપ ? તે વિભે	૪૯
ગોશાળાનાં પ્રૌઢ પ્રહાર વિભે —	૩૧-૩૨	વિગ્રહ ગતિનો અધિકાર કલ્બો તે શી રીતે ? તે વિભે	— ૫૦
ગોશાળે આઠ ચરમ પ્રજ્યા તે વિભે —	૩૩-૩૪	શ્રી મહાવીરનાં રાજગરીના ચૌદ ચોમાસા વિભે	— ૫૧
પ્રણીત ભૂમિ કષ્ટ ભૂમિ કહી છે તે વિભે —	૩૫	લોકાંતિક દેવના વિમાન સંખ્યાતા જોજનનાં કે અસંખ્યાતા જોજનનાં છે ? તે વિભે	— ૫૨
ભવસિદ્ધક અને અભવસિદ્ધકનાં ચરીમ અચરીમ તે વિભે—	૩૬	ભરત ક્ષેત્રથી મેરૂ પર્વત ઉતરે છે તેમ ઐરવત ક્ષેત્રથી તથા પૂર્વ પશ્ચિમ મહાવિદેહથી કષ્ટ દિશાએ મેરૂ પર્વત છે ? તે વિભે	૫૩
શકેંદ્ર પૂર્વે કોણ હતા અને ક્યારે થયા ? તે વિભે —	૩૭		
ગંગદત્ત દેવને દોષી શકેંદ્ર ભાગ્યા ગાંઠદત્ત કયા ? તે વિભે તે —	૩૮		

વિષય	પ્રશ્નાંક
ભરત ઈરવૃત પૂર્વ પશ્ચિમ મહા વિદેહમાં દિવસ રાત્રી સરખાં હોય કે નાનાં મોટાં હોય ? તે વિષે — — —	૫૪
પાંચ ઈદ્રિયોમાં કામી કેટલી અને ભાગી કેટલી ? તે વિષે —	૫૫ ૫૬
પલાંકુકંદ ને લસણકંદ અનંત કાચ છે છતાં પ્રત્યેક કહ્યા ? તે વિષે — — —	૫૭
દેવલોકમાં અપકાય કયાં કયાં સુધી હોય ? તે વિષે — — —	૫૮
આદર વનસ્પતિ કયાં કયાં ને કયે કેકાણે હોય ? તે વિષે —	૫૯
ત્રણ વિગલેદ્રિય કયાં કયાં હોય ? તે વિષે — — —	૬૦
દેવલોકની વાવડીમાં પેરા પ્રમુખ હોય કે નહિ તે વિષે —	૬૧
દેવતાને હાડકાં ન હોય ને દંત કેમ કહ્યા ? તે વિષે ..	૬૨
અહારિક અણહારિક વિષે—	૬૩
એધદ્રિયનાં જ્ઞાન અજ્ઞાન વિષે	૬૪
બુગળીયા મનુષ્ય તિર્યંચમાં સમકિત લાભવા વિષે—	૬૫-૬૭
ચરીમ અચરીમ ? વિષે—	૬૮
તિર્યંચ પચ્ચેદ્રિયના ઉત્કૃષ્ટી અવગાહનામાં તથા ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિમાં જ્ઞાન અજ્ઞાન વિષે	૬૯
જાગ્યરમાં બુગલીયાનો બેદ હોય કે નહિ ? તે વિષે —	૭૦
આડમા દેવલોક સુધી તિર્યંચ અને મનુષ્યને ઉપજવા આશ્રી નિરંતર કહ્યા તેનું શુ કારણ ? તે વિષે — — —	૭૧

વિષય	પ્રશ્નાંક
મનુષ્યની સંખ્યા ઝોગણુત્રીએ આંકની કહી ? તે વિષે —	૭૨
તેઉ કાયને ઉપજવા આશ્રી દો કપાટ કહ્યા ? તે વિષે— —	૭૩-૭૪
પરિત અને અપરિત ? તે વિષે	૭૫
પાંચે ઈદ્રિયોનો જ્ઞાન્ય ઉત્કૃષ્ટો વિષય કેટલો ? તે વિષે —	૭૬
સ્ત્રી અનુત્તર વિમાને જાય કે નહિ ? તે વિષે — — —	૭૭
પુષ્કર દ્વિપના મનુષ્યો સુર્યાને કેટલે છેટ્યાં દોષે ? તે વિષે —	૭૮
તિર્યંચ વેક્રિય શરીર કરે તો કેવડું કરે ? તે વિષે — —	૭૯
અક્રવર્તિનુ સ્ત્રીરત્ન કેટલા દંડકમાંથી આવીને થાય ? તે વિષે	૮૦
વિદ્યાધર તિર્યંચ કયાં સુધી જાય ? તે વિષે — — —	૮૧
કુશુઆની જીભ કેવડી હોય તે વિષે — — —	૮૨
મનરૂપી કે અરૂપી ? તે વિષે	૮૩
આશાલીકો જીવ કેટલી ઈદ્રિવાળો હોય ? તે વિષે — — —	૮૪
જામાત્રીએ કાલાતિકાંત આહાર કર્યો ત કાલાતિકાંત કર્યો સમ-જવો ? તે વિષે— — —	૮૫
જ્ઞાન્ય સાત હાથની અથગાહના વાળો સિદ્ધ થાય અને સિદ્ધની જ્ઞાન્ય અવગાહના એક હાથને અષ્ટ આંગુલનો કહી તેનુ કેમ ? તે વિષે — — — —	૮૬
મતિ જ્ઞાનના જાણવા દેખવાના બંદ તે વિષે — — —	૮૭
ત્રીગ દેવલોકની સ્થિતિ અને દેશયા વિષે — — —	૮૮-૮૯

વિષય	પ્રશ્નાંક
અંધકણએ આરમી પડીમા આઢરી તેમાં ગુણ માંહેલો ગુણ ન થયો તેનું શું કારણ ? તે વિષે	૯૦
સુદમ માર્યાં મરે નહિ તો તેની ક્રિમા કેમ લાગે ? તે વિષે	૯૧
ચકવર્તિ તિમિસ ગુફામાં ૪૯ માંડલા કરે છે ? તે વિષે	૯૨
રાત્રીનાં પ્રતિક્રમણમાં પચ્ચ-ખાણુ શેના કરવા તે વિષે —	૯૩
રાત્રીનાં પ્રતિક્રમણમાં કાઉસગ્ગ શેનો કરવો ? તે વિષે —	૯૪ ૯૫
માણસો પચ્ચખાણુ નહિ કરતાં અવિરતીપણુમાંજ લાલ માને છે તેનું કેમ ? તે વિષે —	૯૬
ગુર્વાદિકની હાજરી હોય તે વંદણા કરવી તે તો ઠીક પણ ગુર્વાદિકની ગેરહાજરીયે શી રીતે કરવું ? તે વિષે —	૯૭
શ્રાવકને સગાય કરવાના નિયમ વિષે —	૯૮
બ્રહ્મચારીને નાગર વેલનાં પાન ખવાય કે કેમ ? તે વિષે —	૯૯
નવનોકપાયતી સમજણ ? તે વિષે	૧૦૦
ચંદ્ર સૂર્યને ગ્રહણ કોણ કરે છે ? તે વિષે —	૧૦૧
ઈરીયાવહીના મિત્રજામી દુકકડાં કેટલા ? તે વિષે —	૧૦૨
જીવને જ્ઞાન્ય ઉપયોગ કેટલા તે કષ્ટ વખતે હોય ? તે વિષે	૧૦૩
દેવતાને નિદ્રા આવે કે નહિ ? તે વિષે —	૧૦૪
જીવ ઉપજતી વખત પ્રથમ સમયે કયા યોગથી આહાર લીયે ? તે વિષે —	૧૦૫

વિષય	પ્રશ્નાંક
પાંચ સમકિત કયાં કહ્યાં છે ? તે વિષે —	૧-૬
સમુચ્છિમ મનુષ્ય એક સમયે કેટલા ઉપજે ? તે વિષે —	૧૦૭
જીવ ગર્ભમાં મરે તો કેટલા દેવલોક અને કર્ષ નર્ક સુધી જાય ? તે વિષે —	૧૦૮
લાગ ૧૦ દશમે	
પૃષ્ઠ ૪૧૮ થી ૫૦૧ સુધી	
કેટલાક એવી શંકાઓ કરે છે કે જૈનના સાધુઓ આગળ માંસાહારી હતા તે શંકાનું સમાધાન માટે નીચેનાં પ્રશ્નો જૈનના સાધુને એકેંદ્રિયના અચેત પુદ્ગળનાં આહાર વિષે —	૧ ૨-૯
જૈન સાધુને મઘ માંસના ત્યાગ વિષે —	૧૦
સૂત્રમાં નવ વિગય કહી તેમાં ચાર મહા વિગયનો નિષેધ બાકીના ભાંગા ? તે વિષે —	૧૧-૧૩
શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રમાં માંસના ખાવાવાળાને કેવા કહ્યા છે તે તને શું કળ ? તે વિષે	૧૪-૧૬
શ્રી ત્રય ગહાંગજી સૂત્રમાં માંસ ખાવાવાળાને થતા દોષો તે વિષે	૧૭-૨૦
પાપ તો હિંસાના કરનારને લાગે છે, તૈયાર પણ ખાનારને દોષ શાનો એમ બ્રોલતા પ્રશ્ને શાસ્ત્રશું કહે છે ? તે વિષે —	૨૧
શ્રી આચારાંગજી સૂત્રમાં માંસ મચ્છ વિષે ઉઠતી શંકાઓના સમાધાન માટે —	૨૨-૨૩

વિષય	પ્રકાશક	વિષય	પ્રકાશક
શ્રી આચારંગજી સૂત્રના ભાષાં- તરમાં વાંધાવાળી જી કલમો ૫૬૨-૫૬૫-૬૦૭-૬૧૯-૬૩૦ ૬૩૧ તે કલમોના સમાધાન વિષે પ્રથમ ૫૬૨ મી કલમનું સમાધાન અને માંસાદિકની સંખડી કેતાં જમણુવારમાં જમવાનો નિષેદ તે વિષે—	૨૪-૨૬	અટ્ટીયનો અર્થ હાડકાં થતો નથી પણ ઠળીયા થાય છે તે વિષે સૂત્રોક્ત દાખલા —	૪૫
સાદી સંખડીમાં પણ જવાનો નિષેદ વિષે — —	૨૭	માંસનો અર્થ વનસ્પતિના ઠળ અથવા ગીરનો થાય છે તે વિષે દાખલો — —	૪૬
માંસાદિક વપરાતા હોય તે સંખડીમાં વહોરવા નહિ જતા તે રસ્તે થઈ જવા આવવાનો અધિકાર છે ? તે વિષે —	૨૮-૩૩	મત્સ્ય શબ્દનો અર્થ વનસ્પતિ વિગેરેનો થાય છે તે વિષે—	૪૭-૫૦
શંકાવાળી કલમ ૫૬૫ ના ઉત્તરમાં માંસાદિકની ચિંતવણી કરવાથી માયાનું સ્થાન કહ્યું અને ભોગવે તો હિણાચારી કહ્યો છે ? તે વિષે —	૩૪-૩૭	અદ્દિ શબ્દે હાડકાં અને અક્રિયં શબ્દે ઠળીયા ઝોમ મે શબ્દ સુત્રપાઠે જુદા છે —	૫૧-૫૨
શંકાવાળી કલમ ૬૦૭ મી નો ઉત્તર સંક્ષેપથી —	૩૮	ઠળીયા વિશેની શંકાનું સમાધાન તથા વનસ્પતિનું પચે દિયતી ગતિનું નામ — —	૫૩
શંકાવાળી કલમ ૬૧૯ મીનાં ઉત્તરમાં માંસ અને મચ્છ શબ્દે વનસ્પતિ થાય છે ? તે વિષે જુલાસો — —	૩૯-૪૨	મત્સ્ય શબ્દે ઘણી ગતની વન- સ્પતિ વીગેરેનાં નામ છે તે વિષે — — —	૫૪
શંકાવાળી કલમ ૬૩૦ મીના ઉત્તરમાં માંસ, માંસ ભખેગ્ન, અક્રિયં અક્રિયં પઠવેગ્નના ઉત્ત- રમાં અધ્યાત્મિકનો ગર્ભ ગીર ખાવો કહ્યો અને છોડીયાં, ઠળીયા, કાંટા વગેરે પરીડવવા કહ્યા છે — —	૪૩-૪૪	શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના શતક ૧૫ મે શ્રી મહાવીર સ્વામી વિષે કપોત પાક અને કુકુડ માંસનો પાક વિષે થતી શંકાઓનું સમાધાન તે શબ્દો વનસ્પતિમાં પણ છે તે વિષે —	૫૫-૬૪
		શ્રી પત્રવણજી તથા શ્રી આચારંગ- રાંજી સૂત્રમાં મનુષ્ય તિર્થ- આદિકનાં નામે વનસ્પતિની ગતિનાં નામ કહ્યાં છે તે વિષે	૬૫
		વૈષ્ણવશાસ્ત્રમાં મનુષ્ય તિર્થ અ દેવાદિકનાં નામે ઘણી ગતની વનસ્પતિઓનાં નામે જણાવ- વામાં આવ્યાં તે વિષે—	૬૬
		માંસનો નિષેદ શ્રી ઉત્તરાધ્યય- નજીમાં ચિત્તમુનીએ કરેલો છે તે વિષે — —	૬૭

વિષય	પ્રશ્નાંક
સમકિત દષ્ટિ, મદિરા, માંસ ખાધ નહિતે વિષે ...	૬૮
માંસાહારથી થતા નુકસાનો તે વિષે	૬૯
માંસાહારીની નરકની ગતિ વિશે સૂત્રોના દાખલા ...	૭૦-૭૨
અનાજના ધોરાકમાં થતી હિંસા થી માંસના ધોરાકમાં વિશેષ હિંસા અને પાપ કહેલા છે તે વિષે	૭૩-૭૭
માંસના ભ્યાગ વિષે ઉત્તમ ગતિ અને શુભ ફળ વિષે ...	૭૮-૭૯
યજ્ઞાર્થે થતા પશુ વધ તથા તે સંબંધે માંસાહારનો શાસ્ત્રોક્ત નિષેધ તે વિષે ...	૮૦-૮૩
મુસલમાનના શાસ્ત્રમાં પ્રાણી હિંસા અને માંસાહારનો નિ- ષેધ તે વિષે ...	૮૪-૯૫
જૈન સૂત્રોમાં દયા માટે જ્ઞાનીએ શું કહ્યું છે ? તે વિષે ...	૯૬
પારસીભાષ્યોના પુસ્તકમાં પ્રાણી હિંસા અને માંસ ધોરાકનો નિષેધ તે વિષે ...	૯૭-૯૮
અંગ્રેજીના બાઇબલમાં પ્રાણી હિંસા અને માંસાહારના નિષેધ વિષે ...	૯૯
જૈન સૂત્રોમાં સાધુને બાવન અનાચરણમાં રાજપિંડના શબ્દમાં માંસ મદિરાદિ ચારે બોલનો સમાવેશ થાય છે માટે રાજ પિંડ વિષે ..	૧૦૦-૧૦૧
મદિરાના નિષેધ વિષે	૧૦૨-૧૦૩
મદ્ય અને માખણના નિષેધ વિષે ...	૧૦૪-૧૦૭

વિષય	પ્રશ્નાંક
દેવ દેવીને નામે ઘેટાં બોકરાં વિગેરેના થતા વધ વિષે ...	૧૦૮
ભાગ ૧૧ આગિયારમો. પૃષ્ઠ ૫૦૪ થી ૫૦૮ સુધી.	
પ્રાચીન જૈન ધર્મ વિષે, જૈન- ધર્મ અનાદિ છે વેદ પહેલાનો જૈન ધર્મ છે, ઋષભદેવ સ્વામીથી ચાલ્યો આવે છે, વેદ અને પુરાણના પુષ્કળ દાખલાઓ	૧-૧૮
ગૌતમે જૈનધર્મ ચલાવ્યો નથી પણ ગૌતમ મહાવીરના શિષ્ય થયા છે તે વિષે પુરા- ણના દાખલાઓ	૧૯-૨૬
જૈન ધર્મ બૌદ્ધ ધર્મમાંથી નીકળ્યો નથી પણ શ્રી મહા- વીર અને બૌદ્ધનું સંમેલનપણું હોવાના સંબંધે જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન ગ્રંથમાં મોટા મોટા વિદ્વાનોનાં તથા હર્ષન જ્યોત્ષ્ણી ના દાખલાથી સિદ્ધ કરેલા છે તે વિષે —	૨૭-૪૯
જૈન ધર્મ ઋષભદેવ ભગવાનથી ચાલ્યો આવે છે તે વિષે જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન ગ્રંથમાં વિદ્વાનોના દાખલાઓ —	૫૦-૫૨
જૈન ધર્મની પ્રાચિનતા વિષે પરમહંસનો દાખલો	૫૩
ભગવંત શબ્દનો અર્થ શું ?	૫૪
જિનરાજનો અર્થ શું ?	૫૫
અલખનો અર્થ શું ? ...	૫૬
ચિદ્ધનનો અર્થ શું ? ...	૫૭
ચિદાનંદનો અર્થ શું ? ...	૫૮
નિરંજનનો અર્થ શું ? ...	૫૯

વિષય	પ્રશ્નાંક	વિષય	પ્રશ્નાંક
વિતરાગનો અર્થ શું ?	— ૬૦	જાનીની દશા કેવી હોય ?	— ૮૩
સતચિદાનંદનો અર્થ શું ?	— ૬૧	જાનીનું શું લક્ષણ ?	— ૮૪
અરિહંતનો અર્થ શું ?	— ૬૨	સમક્રિતનું સ્વરૂપ શું ?	— ૮૫-૮૮
તિર્થંકરનો અર્થ શું ?	— ૬૩	શ્રદ્ધા સમાધાન વિષે	— ૮૯
પરમાત્માનો અર્થ શું ?	— ૬૪	મુમુક્ષુ વિષે	— ૯૦
પરમેશ્વરનો અર્થ શું ?	— ૬૫	જ્ઞાસુ વિષે ?	— ૯૧
ઉંકાર શબ્દોનો અર્થ ?	— ૬૬	આત્માર્થિ જીવ વિષે ?	— ૯૨
વિતરાગનું સ્વરૂપ શું ?	— ૬૭	સહચરના લક્ષણ વિષે	— ૯૩
અરિહંતનું સ્વરૂપ શું ?	— ૬૮-૬૯	મુક્તિના ઉપાય વિષે	— ૯૪
બ્રહ્માનું સ્વરૂપ શું ?	— ૭૦	રામ કેટલા પ્રકારના ?	— ૯૫
વિષ્ણુનું સ્વરૂપ શું ?	— ૭૧	સમ દમનું લક્ષણ શું ?	— ૯૬
મહેશ્વરનું સ્વરૂપ શું ?	— ૭૨	વિવેકનું લક્ષણ શું ?	— ૯૭
બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહેશ્વર ત્રણેનું સ્વરૂપ એક અરહંતનેજ લાગુ થાય છે ?	— ૭૩-૭૪	તર્કવાસીઓના ચિન્હ વિષે	— ૯૮
મહાદેવનું સ્વરૂપ શું ?	— ૭૫	હિંદુ કોને કહિએ ?	— ૯૯
સ્વયંભૂનું સ્વરૂપ શું ?	— ૭૬	મુસલમાન કોને કહિએ ?	— ૧૦૦
શિવસ્વરૂપ શું ?	— ૭૭	રહિમાન કોને કહિએ ?	— ૧૦૧
ત્રિવિધ શિવસ્વરૂપ શું ?	— ૭૮	પીર કોને કહિએ ?	— ૧૦૨
જીવ અને શિવમાં તફાવત કેટલો ? તે વિષે	— ૭૯	અસ્લા ખુદા કોને કહિએ ?	— ૧૦૩
પરમાત્મા કોને કહિએ અને તેનું સ્વરૂપ શું ?	— ૮૦	ફકીર કોને કહિએ અને ફકીરનાં લક્ષણ શું ?	— ૧૦૪
કેશવજ્ઞાનનું સ્વરૂપ કેવી રીતે ગણવું ?	— ૮૧	કાજને કમલા શું કહે છે ?	— ૧૦૫
જાની કોને કહિએ અને જાનીનું સ્વરૂપ શું ?	— ૮૨	અબ્જનો ઉપદેશ તે વિષે	— ૧૦૬
		મુસલમાન અને કાફરની આબખાણ ?	— ૧૦૭
		હાદુ વાક્ય શું ?	— ૧૦૮

श्रीमद् पूज्य श्री गोपाणल स्वामी अथभाणा-भयुके १ लो.

परम पूज्य श्री गोपाणल स्वामी तत् शिष्य
मुनि श्री मोहनलालल कृत.

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाणा
उत्तरार्द्ध भाग १ लो.

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા

ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૧ લો

પ્રશ્ન ૧ બું—નવકારમંત્રનાં કેટલાક પાંચ પદ કહે છે ને કેટલાક નવ પદ કહે છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—લગવતીજી વગેરે સૂત્રમાં પ્રથમજ શરૂઆતમાં પાંચ પદ કહ્યાં છે અને કોઈ આચાર્યે એ પાંચ પદની સાથે એક ગાથા ઉર્મૈરી નવ પદ કર્યાં છે એમ પણ કેટલાક કહે છે.

પ્રશ્ન ૨ બું—એ ગાથા કોઈ સૂત્રની તો નથી કે ?

ઉત્તર—કોઈ સૂત્રમાં જોવામાં આવતી નથી.

પ્રશ્ન ૩ બું—એ ગાથા કહેવાનો હેતુ શો છે ?

ઉત્તર—હેતુ તો માત્ર એજ છે કે-મૂળનાં પાંચ પદ છે તેનું માહાત્મ્ય જણાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૪ થું—પાંચ પદનું માહાત્મ્ય કેવી રીતે જણાવ્યું છે તે ગાથા સહિત જણાવશો.

ઉત્તર—તે ગાથા આ પ્રમાણે છે. સાંભળો—એસો પંચ નમુક્કારો, સવ્વ પાવ પણાસણો; મંગલાણું ચ સવ્વેસિ, પદમં હવઈ મંગલં. ૧ આમાં એમ જણાવે છે કે-નમો અરિહંતાણું, જાવ સવ્વ સાહુણું, એસો પંચ એ પાંચ નમુક્કારો નમોકાર, નમસ્કાર કરવાની એ પાંચ પદ, સવ્વપાવપણાસણો સર્વ પાપનો નાશ કરનારાં છે અને મંગલાણું ચ સવ્વેસિ, સર્વ મંગલમાં પદમં હવઈ મંગલં, આ પ્રથમ મંગળ છે એટલે દુનિયામાં વર્તતા સર્વ લૌકિક મંગલોમાં આ લોકોત્તર મંગળરૂપ પાંચ પદનું સ્મરણ તેજ પહેલું અને મહા-મંગળ છે.

આનો પરમાર્થ એ છે કે-લૌકિક મંગલના અનેક ભેદ છે, પણ તે મંગલનું અમંગલ કોઈ વખત થાય, પરંતુ લોકોત્તર મંગલ આ ભવ અને પર-ભવ સદાય મંગલકારીજ હાય છે માટે ગણુધર દેવ જોવા મહાજ્ઞાનીઓએ પણ મંગલાચરણમાં નમો અરિહંતાણું વગેરે પાંચ પદનુંજ સ્મરણ કરેલ છે. જેવી રીતે ગીતા અને ગીતા માહાત્મ્ય ભિન્ન છે તેવીજ રીતે

નવકાર મંત્ર (પંચ પરમેષ્ટીમંત્ર) અને તેનું માહાત્મ્ય બતાવનાર છેલ્લાં ચાર પદ એ લિપ્ત છે. આ પાંચ પદ અનાદિ છે અને તે પછીનાં ચાર પદ છે તે કોઈ આચાર્યની કૃતિ છે.

પ્રશ્ન ૫ મું—તો પછી નવકારમંત્ર કહેવાતું શું કારણ ?

ઉત્તર—એ તો લોક ભાષાની બોલાવણી છે. મૂળ શબ્દ તો નમુકાર છે, પણ લોક રૂઠીએ નવકાર શબ્દ વપરાય છે અને તે શબ્દને લઈને નવપદ કહેવામાં આવે છે. કેટલાક નવપદ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કહે છે અને કેટલાક મૂળ પાંચ પદની સાથે નમો નાણુસ્સ, નમો દંસણુસ્સ, નમો ચરિત્તસ્સ, નમો તવસ્સ આ ચાર પદને મેળવી નવપદ પણ ગણે છે અને દિગંબર જૈન ગ્રંથ રત્નાકરમાં ઝંકારમાં પાંચ પદનો સમાવેશ કર્યો છે તે વિષેની એક ગાથા નીચે પ્રમાણે કહી છે :—

અરહંતા અસરી આદરિમા, તહુવચ્ચયા મુણિણો ।

પદમક્સર ણિણ્ણો, ઔકારો પંચ પરમેઢી ॥ ૧ ॥

એક ઝંકાર શબ્દમાં પણ પંચ પરમેષ્ટીના પાંચ પદનો સમાવેશ થવાતું કહે છે. એમ સૌ સૌની માન્યતા મુજબ ગણના કરે, પણ મૂળ પદ તો પાંચજ કહ્યાં છે.

પ્રશ્ન ૬ ઠું—નમસ્કારનાં પાંચ પદ કહ્યાં તેમાં પહેલા પદમાં, નમો અરિહંતાણું નમસ્કાર હો અરિહંતાને. આનો અર્થ તો એમ સૂચવે છે કે વેરી, દુશ્મન, શત્રુના હણનારને નમસ્કાર હો તો ફરેક જીવ પોત પોતાના શત્રુને હણે છે તો તેને નમસ્કાર કરવો કેમ ઘટે ?

ઉત્તર—શત્રુ બે પ્રકારના હોય છે, એક દ્રવ્ય શત્રુ બીજો ભાવ શત્રુ. દ્રવ્ય શત્રુ તે પોતાના બંનમાલની નુકશાની કરે તે અને ભાવ શત્રુ તે આત્મચુલ્બની હાની કરે તે, હવે દ્રવ્ય શત્રુનો સમાવેશ ભાવ શત્રુમાં પણ થાય છે. ભાવ શત્રુ તે કર્મ છે અને કર્મ કરી દ્રવ્ય શત્રુ ની ઉત્પત્તિ છે. પૂર્વે જ્યારે કોઈ જીવ સાથે વૈર બાંધેલું હોય, કોઈની હાની કરેલી હોય તેજ આ ભવમાં આપણા દુશ્મનપણે પેદા થાય છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૨૦ મા અધ્યયનમાં કહ્યા પ્રમાણે અપ્પા મિત્તમિત્તં ચ આત્મા એજ મિત્ર અને શત્રુ છે. એટલે આત્મા એજ કર્મનો કર્તા છે, અપ્પા ક્રતા ત્રિક્રતા ય શુભાશુભ કર્મનો કર્તા પણ આત્માજ છે; માટે કર્મ એજ ભાવ વેરી છે અને અહિં ભાવ શત્રુને હણે એજ અરિહંતા.

પ્રશ્ન ૭ મું—કર્મનો કર્તા જ્યારે આત્મા છે તો આત્મા આત્માનો વેરી થયો એમ કહી શકાય કે કેમ ?

ઉત્તર—તેમ કહેવાને કાંઈ વાંધો નથી. કેમકે કષાયઆત્મા, જોગ-આત્મા (અશુભજોગઆત્મા) અને અજ્ઞાનઆત્મા તે આત્માના વેરીજ છે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનારા, નરક નિગોદાદિકનાં દુઃખના આપનારા આત્મકાર્યનો વિનાશ કરનારા છુપા શત્રુ તો એજ છે. શ્રી સૂયગડાંગણ સૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે કોઈં ચ માળં ચ તદેવ માયં જોમં ચરત્યં અકચ્છત્ય દોસા; કોથ, માન, માયા ને લોભ આ ચારે કષાય આત્મા છે તે દ્રવ્ય આત્માની સાથે મળી જઈને મૂળ આત્માનો સ્વભાવ જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ તેનો છુપી રીતે કે પ્રગટ રીતે પણ નાશ કરે છે, એટલે નિર્મળ આત્માને દોષિત બનાવે છે. આઠે કર્મને ઉત્પન્ન કરનાર આ ચાર કષાયરૂપી અંડાળ ચોકડી છે.

પ્રશ્ન ૮ મું—કર્મને ઉત્પન્ન કરનારાં કર્મના ળીજ તો રાગ અને દ્રેષ એ બેજ કહ્યાં છે તે કેમ ?

ઉત્તર—રાગ વ્દેષ કહોં કે કષાય કહોં તે એકજ છે. કષાયના ચાર ભેદ જે કોથ, માન, માયા ને લોભ તેમાં બે પ્રકૃતિ રાગની છે ને બે પ્રકૃતિ દ્રેષની છે. કોથ અને માનનો દ્રેષમાં, માયા તથા લોભનો રાગમાં સમાવેશ થાય છે. રાગદ્રેષ એ બેજ કર્મનાં ળીજ છે અને દ્રવ્યે તથા ભાવે આત્માને હાની કરનારાં છે.

પ્રશ્ન ૯ મું—કાંધાદિ ચારે બોલ દ્રવ્યે અને ભાવે હાની કેવી રીતે કરે છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો દશગૌકલિક સૂત્રના ૮ મા અધ્યયનમાં ગાથા ૩૮ મી કોહો પીંડં પળાસેઙ્ માળો વિળય નાસળો; માયા મિતાળિ નાસેઙ્, લોમો સવ્વ વિળાસળો ૩૮.

અર્થ—કાંધ જે છે તે દ્રવ્યે ને ભાવે પ્રીતિનો નાશ કરે છે દ્રવ્યથી અંબંધીઓ સાથે અને ભાવથી ધર્મ સાથે પ્રીતિ થવા દે નહિ ને હોય તો નાશ કરે. માન જે છે તે પણ દ્રવ્યે અને ભાવે વિનયનો નાશ કરે છે. દ્રવ્યે માતા પિતા અને વડીલોનો વિનય થવા ન દે, અને ભાવથી ગુર્વાદિકનો વિનય થવા ન દે. માયાથી દ્રવ્યે અને ભાવે મિત્રભાવનો નાશ થાય છે. દ્રવ્યે સંસાર વ્યવહારનાં કામ અંબંધી મિત્રભાવ થવા ન દે અને ભાવે સર્વ પ્રાણીઓમાં આત્મવત્ ષુદ્ધિરૂપ મૈત્રી ભાવના થવી જોઈએ તેનો

નાશ થાય છે. અને જ્યાં લોભ આવે ત્યાં સર્વનો વિનાશ કહ્યો એટલે પ્રીતિનો, વિનયનો અને મિત્રતાનો સર્વનો વિનાશ લોભ કરે છે

પ્રશ્ન ૧૦ મું--ક્રોધીમાં ઉઘાડ કેટલા અવગુણ હોય ?

ઉત્તર--શાસ્ત્રમાં ક્રોધીનો અંગે પાંચ અવગુણ મોટા રહેલા છે; તે એ કે-ક્રોધી-અવગુણ પાંચ હે, ઘટે પ્રીત તજે અન્ન. અશુભ બંધ લોહી બળે, ચૂકે સત્ય વચન ! આ સિવાય ધર્મ અને સદ્ગુણોની પણ હાની કરે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ મું--માનથી વિનયનો નાશ કહ્યો તેથી હાની શી થઈ ?

ઉત્તર--હાની તો બધીએ થઈ; ધર્મ અને વ્યવહાર બધામાં વિનય પ્રધાન છે. માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે

વિળબો જિણસાસણે મૂલં વિળયાબો સંજમો તવો, વિળબો વિપ્પમુક્કસ કબો ધમ્મો કબો તવો. ૧.

વિનય એ જિનશાસનનું મૂળ છે વિનય એજ સંજમ અને તપ છે. જેણે વિનય મૂક્યો અને અવિનયમાં જેની વિશેષ પ્રવૃત્તિ થઈ તેને ધર્મ અને તપ શો કામનો છે ? અર્થાત વિનય રહિત અવિનીત પ્રાણીને ધર્મ અને તપ વગેરે તમામ શુભ કરણી નિરર્થક છે. માની પુરૂષને આ મોટી નુકશાના સમજવી.

પ્રશ્ન ૧૨ મું--માયા (કપટ) કરવાથી મિત્રતાનો નાશ કહ્યો તે ઉપરાંત કાંઈ હાની થાય બરી ?

ઉત્તર--માયા (કપટ) કરવાથી મિત્રભાવનો નાશ થાય છે, તેથી માણાં ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. મલ્લિનાથ ભગવાનના જીવે પૂર્વે મહાબળના ભવે સાધુપણમાં છ મિત્રથી કપટ ભાવે વર્તી છકુંને અડમ કર્યો તોપણ માયા ભાવને લઈને અંધેદની ઉપજાણુ કયો, એમ જ્ઞાતા સૂત્ર જણાવે છે. અને સૂયગડાંગ સૂત્રમાં ચોકપુ' કહ્યું છે કે નગ્ન ભાવે વર્તનાર, માસ માસબમણના ઉપવાસનો કરનાર જે મનને વિષે માયા ભાવ સેવે તોપણ અનંતાં ગર્ભાવાસનો દુઃખ પામશે. અર્થાત માયાનો સેવનાર અનંતસંસારી થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩ મું--લોભના કરનારને સર્વનો વિનાશ કહ્યો તે શું સમજવું ?

ઉત્તર--લોભના અંગમાં ઉપરના ત્રણે બોલનો સમાવેશ થાય છે. લોભી માણસનો ક્રોધ બહારથી જોવામાં ન આવે પણ અભ્યંતર ક્રોધ વિશેષ હોય છે. તેનો આત્મા વસ્તુ મેળવવાને પ્રજ્વલિત રહ્યા કરે, વસ્તુની

પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી તેવાઓનો આત્મા ખેદાકુલ રહ્યા કરે, તેના વિરૂદ્ધની વાત ગમે નહિ પણ ઉલટો દ્વેષ કરે. લોભી માણસને માનની ઇચ્છા વિશેષ રહે છે. પણ ઉલટો માનનો ભંગ થવાથી દ્વેષની કષાયની વૃદ્ધિ થાય છે. લોભી માણસને વસ્તુ મેળવવા માયા [કપટ] નું સેવન વિશેષ કરવું પડે છે. તેથી પ્રીતિનો વિનયનો અને મિત્રતાનો નાશ થવા સાથે તમામ દોષોનો ભાગીદાર લોભી માણસ ગણાય છે. માટે આ ચંડાળ ચોકડી એકંદરે આત્માને અહિતનીજ કરનારી છે. ધર્મને અને મોક્ષને અટકાવનારી આ ચોકડી છે.

પ્રશ્ન ૧૪ મું—આત્માના હિતચિંતક પુરૂષે શું કરવું ?

ઉત્તર—તે વિષે દશગૌકલિક સૂત્રના ૮ મા અધ્યયનની ૩૭ મી ગાથામાં આરો ખુલાસો આપ્યો છે. સાંભળો.

કોહં માણં ચ માયં ચ, લોભં ચ પાવવદ્દળં ।

વમે ચત્તારિ દોસાઈ, ઈચ્છંતો હિયમ્પણો ॥ ૩૭ ॥

અર્થ—ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ આ ચારે પાપનાજ વધારવાવાળા છે. માટે આત્માનું હિત ઇચ્છાનારા જનોએ એ ચારે દોષોને આત્માનું અહિત કરનારા બાણીને તેના ત્યાગ કરવો.

પ્રશ્ન ૧૫ મું—ઉપર કહેલા ચારે કષાયનો ત્યાગ કરવાનો કેઈ અકૂચીર ઉપાય છે ? હોય તો ઉપકાર બુદ્ધિએ બતાવો.

ઉત્તર—અકૂચીર ઉપાય મહાવીર પરમાત્માએ પોતેજ અનુભવ કરીને બતાવ્યો છે. સાંભળો શ્રી દશગૌકલિક સૂત્રના ૮ મા અધ્યયનની ૩૮ મી ગાથા.

ઉવસમેણ દ્વણ્ઠ્ઠ કોહં, માણં મદવયા જિણે ।

માયં અજ્જવ ભાવેણં, લોભં સંતોસઝો જિણે ॥ ૩૯ ॥

અર્થ—ઉપશમરૂપી ક્રોધ ભરવાથી ક્રોધરૂપી મહાદરદનો નાશ થાય છે. એટલે ક્રોધને હણુનાર માત્ર ક્ષમાજ છે. માનનો નાશ કરનાર માદર્વ પાણું એટલે નિરભિમાનપણું છે. અર્થાત્ અભિમાન રહિત થવાથી માનનો નાશ થાય છે. માયાનો [કપટનો] ત્યાગ કરવો હોય તેણે આર્જવપણું એટલે અરલપણું ધારણ કરવું અને જેને લોભ છૂટવો હોય તેણે અતોષ ધારણ કરવો. સંતોષીને લોભ પરાભવ કરતો નથી.

પ્રશ્ન ૧૬ મું--મહાવીર પરમાત્માએ પોતે કેવી રીતે અનુભવ કર્યો છે ?

ઉત્તર--સૂયગડાંગ સૂત્રના ૬ ક્રો અધ્યયનની ૨૬ મી ગાથામાં શ્રી મહાવીર સ્વામીની સ્તુતિ કરતા શ્રી ગણધર મહારાજે કહ્યું છે કે--મહાવીર પરમાત્માએ ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ એ ચારે અધ્યાત્મ દોષ જાણીને તેનું વમન કર્યું એટલે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરી અહીંતપદ મેળવ્યું અને મોટા ઋષીધર થયા, અને પાપકર્મનાં અઢારે સ્થાનકને અટકાવ્યાં.

પ્રશ્ન ૧૭ મું--નમો અરિહંતાણું શબ્દને માટે ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ આ ચારને અધ્યાત્મ શત્રુ કહ્યા તે તો મોહનીય કર્મના ભેદ છે તો શું આત્માનો શત્રુ એક મોહનીય કર્મજ છે ને બીજા નથી ?

ઉત્તર--આત્માના શત્રુ તો આઠે કર્મ છે. પણ મોહનીય કર્મની પ્રબલતાથી ને કર્મનું આગેવાનપણું છે. સિદ્ધાંતમાં પણ એજ વ્યાખ્યા છે કે એક મોહનીય કર્મનો નાશ થયે આઠે કર્મનો નાશ સમજવો એટલે પ્રથમ ઘનઘાતી કર્મ કે જે જ્ઞાનાવરણીય, દશનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય એ ૪ કર્મને ઘાતી કર્મ કહ્યા છે તે નિવડ કર્મમાં મોહનીય કર્મ રાજ સમાન છે. તેનો ક્ષય થતાં એકી સાથે મોહનીય કર્મ સહિત ચારે ઘાતી કર્મનો નાશ થાય છે. બાકીનાં ચાર કર્મ જે વેદનીય, આક્રિયું, નામ ને ગોત્ર એ ચાર અઘાતી કર્મ પણ બળી દોરડી સમાન માત્ર આકાર રૂપે રહેલાં તે પણ નહિ જેવાંજ શાસ્ત્રકારે ગણીને આઠે કર્મના હણનાર અરિહંત કહ્યા છે. જેમ રાજને જીતવાથી તેના તમામ રાજ્યને તથા સેના વગેરેને જીતી શકાય છે. તેમ અહિં રાજરૂપી મોહનીય કર્મને જીતવાથી બાકીના પણ એની મેળેજ જીતી શકાય છે. એટલે આઠ કર્મ આત્માને શત્રુરૂપ છે. માટે નમો અઠ્ઠકમ્મ અરિહંતાણું આઠ કર્મ રૂપી વેરીને હણનારને પ્રથમ નમસ્કાર કર્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૮ મું--આઠ કર્મરૂપી વેરીને હણનારને અરિહંતે કહ્યા તે કયે ક્રોધે કહ્યા છે ?

ઉત્તર--શ્રી ભગવતીજીની ટીકામાં બાબુવાલા છાપેલા પાના બીજાની પુષ્ટી પેલીમાં નમો અરિહંતાણુંનો અર્થ જ્યાં કર્યો છે ત્યાં અરિહંત શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

અઠ્ઠ વિહં પિ યં કમ્મં, અરિભૂયં હોઠ્ઠ સમય જીવાણં;
તં કમ્મમરિહંતા, અરિહંતા તેણવુચ્ચંતિ ।

અહિંયાં એમ જણાવે છે. કે આઠ કર્મ જે છે તે સકલ જીવને એટલે સર્વ જીવને વેરી ભૂત. શત્રુ તુલ્ય છે; તે કર્મરૂપી વેરીને હણીને જેણે અરિહંતપદ ધારણ કર્યું છે તેને અરિહંત કહેવા તે પદને પ્રથમ નમસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૯ મું—અહિંયાં એક તર્ક ઉત્પન્ન થાય છે કે શત્રુને હણવામાં કષાયની જરૂર પડે છે; કષાય વિના શત્રુનો નાશ થતો નથી તો પછી કર્મરૂપી શત્રુનો વિના કષાયે રીતે નાશ કર્યો ?

ઉત્તર—તમારી શંકા વિચારવા જેવી છે, તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે. અગ્નિ એ પ્રકારનો છે એક તેજસકાયનો અગ્નિ અને બીજો હીમનો અગ્નિ. તેજસકાયના અગ્નિથી વન વગેરે બળેલું વખતે પાલોવે પલ્લવિત થાય છે. પણ હીમરૂપ અગ્નિથી બળેલું વન વગેરે ફરી પાલવતું નથી. દ્રવ્ય શત્રુને હણવામાં કષાયરૂપ અગ્નિ પ્રજ્વલિત થવાનો સંભવ છે; પરંતુ ભાવ વેરીને હણવામાં તો ક્ષમારૂપ ઠંડી અગ્નિનીજ આવશ્યકતા છે. કર્મરૂપી શત્રુને હણવાને ક્ષાંત્યાહિ ગુણોજ શાસ્ત્રકારે જણાવ્યા છે. સૂત્રમાં કહ્યું છે કે સ્વમા સુરા અરિહંતા એવો કયો શૂર પુરૂષ છે કે કર્મરૂપી શત્રુને હણ્યા ? ઉત્તરમાં ક્ષમાવાન એવા અરિહંત ભગવાન કે જેને ઘણા ઘણા પરિસહ ઉપસર્ગો પ્રાપ્ત થતાં પણ એવી ક્ષમા ધારણ કરી દ્વીધી કે જેનું એક રૂંવાડું પણ પ્રજ્વલિત નહિ થતાં તેજ ક્ષમાવડે જેણે કેવળજ્ઞાનને કેવળ દર્શન પ્રગટ કર્યું એજ શુરામાં શૂરા ક્ષમાવાન અરિહંત ભગવાન કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૨૦ મું—ક્ષમારૂપ ઠંડી અગ્નિથી કર્મનો નાશ થાય તે વાત ઠીક છે પણ બીજનો નાશ થવાને કાંઈ બીજો ઉપાય હોવો જોઈએ.

ઉત્તર—બીજો ઉપાય એ કે બીજને અગ્નિમાં શેકીને દગ્ધ કરી દ્વીધા પછી વાવે તો તેનો અંકુરો કુટે નહિ, તેમ કર્મને દગ્ધ કરી નાખવાથી તેના બીજને બાળી નાખવાથી ભવરૂપી અંકુરો પ્રગટ થતો નથી એમ ભગવતીજની ટીકામાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨૧ મું—ભગવતીજની ટીકામાં શી રીતે કહ્યું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—હાજી, સાંભળો પહેલાજ પદના અર્થમાં ચાલતા અધિકારમાં કહ્યું છે કે :-

દગ્ધવીજે યથાત્યંતં પ્રાદુર્ભવતિ નાંકુરઃ

કર્મ્મ બીજે તથા દગ્ધે, ન રોહંતિ ભવાંકુરઃ ॥ ૧ ॥

દગ્ધ કરેલાં બીજને ગમે તેવી જમીનમાં વાવે તોપણ તેમાંથી અંકુરાની કુટ થતી નથી તેમ કર્મબીજને દગ્ધ કરવાની ભવરૂપી અંકુરો ઉત્પન્ન થતો નથી.

પ્રશ્ન ૨૨ મું—બીજને અગ્નિથી શેકી દગ્ધ કરી નાખવાથી તે બીજનો અંકુરો ન કુટે એ વાત નિર્વિવાદે કબુલ છે પણ તેવીજ રીતે કર્મને બાળવાને બીજે કોઈ અગ્નિ જોઈશે માટે તે અગ્નિ કયો ?

ઉત્તર—સમજાયું, તમારે બલ્બલ્યમાન અગ્નિની જરૂર છે, તો તે પણ સાંભળો. ઉત્તરાધ્યયનના ૨૮ મા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે ત્વેળં પહ્નિમુજ્જદ્ એટલે તપરૂપી અગ્નિએ કરીને આત્મા સાથે લાગેલાં કર્મને બાળીને આત્માને શુદ્ધ નિર્મળો કરે છે અને છેવટની ગાથાના પહેલા બે પદમાં કહ્યું છે કે સ્વિત્તા પુલ્કમાઈં સર્જમેણ ત્વેળ ચ પૂર્વકૃત કર્મ સંયમ અને તપવડે અપે છે. એટલે કર્મને સર્વથા નાશ થાય છે એટલે સંયમ અને તપરૂપ અગ્નિએ કરેલાં કર્મનો નાશ થવાથી તે ફરીને આત્માને તે કર્મ લાગતાં નથી.

પ્રશ્ન ૨૩ મું—શરીરાશ્રિત શરીરમાં રહેલા કર્મ અને આત્મા અનાદિકાળના સહચારી છતાં આત્મા તેજસ કાર્મણ [સૂક્ષ્મ શરીર] ને કર્માશ્રિત શરીરને કેવી રીતે બાળી શકે ?

ઉત્તર—જેમ આત્મા સાથે કર્માશ્રિત શરીરનો અનાદિકાળનો સદ્ભાવ છે તેમજ આત્મા સાથે અનંતા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપના પર્યાવરણ છે જેમ અરણીમા અગ્નિનો સદાકાળ રહેવાનો સદ્ભાવ છે તેમ,

દુહો—અગ્નિ અરણીથી નીકળી, બાળે અરણી જેમ;

દેહથી જ્ઞાન પ્રગટ કરી, દગ્ધ બીજ કરે તેમ. ૧

જેમ અરણીમાંથી નીકળેલો અગ્નિ અરણીને બાળી ભસ્મ કરે છે તેમ આત્મા જ્યારે બળવાન થાય છે ત્યારે આ સ્થૂલ દેહ કે જે ઔદારિક પ્રધાન શરીર વડે અર્થાત્ જપ તપાદિની ક્રિયા વડે જ્ઞાનાગ્નિ પ્રગટ કરી જે દેહથી કર્મો ઉત્પન્ન થતાં તેજ કર્માશ્રિત દેહરૂપ બીજને દગ્ધ કરી અર્થાત્ બાળી ભસ્મ કરે છે કે જેથી ફરી તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

ઉપરોક્ત ન્યાયે અષ્ટકર્મરૂપ વેરીને હણુનારા અરિહંત ભગવંતને ગણુધર દેવે પહેલો નમસ્કાર કર્યો.

પ્રશ્ન ૨૪ મું—સિદ્ધપદ મોટું કે અરિહંત પદ મોટું ?

ઉત્તર—અરિહંતથી સિદ્ધપદ મોટું છે. અરિહંત તો ચાર અઘાતી કર્મ સહિત દેહધારી છે. અને સિદ્ધ તો સર્વ કર્મથી મુક્ત થયા છે માટે

સિદ્ધપદ મોટું છે. વળી અરિહંત તીર્થ"કર મહારાજ દીક્ષા લેતી વખતે પણ સિદ્ધાણં નમો કિચ્ચા સિદ્ધ ભગવંતને નમસ્કાર કરે છે એમ આચારાંગ સૂત્રનું વાક્ય છે માટે અરિહંત પદથી સિદ્ધ પદ મોટું છે.

પ્રશ્ન ૨૫ મું—તો પછી ગણુધર દેવ જેવા મહાપુરુષોએ પ્રથમ સિદ્ધને નમસ્કાર નહિ કરતાં અરિહંતને નમસ્કાર કર્યો તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—સિદ્ધને ઓળખાવનારા અરિહંત ભગવંત છે. ગણુધર દેવના ગુરૂ પણ અરિહંત છે. જ્ઞાનના ઠાતા અરિહંત છે વગેરે કારણોને લઈને શિષ્યે ગુરૂનુ માહાત્મ્ય પ્રગટ કરવા ગણુધર દેવે પ્રથમ નમસ્કાર અરિહંત ભગવંતને કર્યો હોય એમ જણાય છે. અન્ય મતમાં પણ કહ્યું છે કે—

ગુરૂ ગોવિંદ દોનું ખડા. કિસકું લાણું પાય ;

ગોવિંદસેં ગુરૂ ખડા, કે જેણે ગોવિંદ દિયા ખતાય. ૧

પ્રશ્ન ૨૬ મું—તો પછી ઉત્તરાધ્યયનના ૨૦ મા અધ્યયનમાં પ્રથમ મંગળાચરણમાં ગણુધર દેવે સિદ્ધને નમસ્કાર કરીને પછી ભાવથી સંયમીને નમસ્કાર કર્યો તેમાં અરિહંતને કયા પદમાં ગણ્યા ?

ઉત્તર—અહિંયાં ગણુધર દેવે બહુજ વિવેકથી બે પદની ઘટના કરી છે. આ બે પદમાં ઘણું અર્થનો સમાવેશ થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૭ મું—એ બે પદ અને તેનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—હા, ૭ સાંભળો.— સિદ્ધાણં નમ્મો કિચ્ચા, સંજયાણં ચ માવઓ ગણુધર મહારાજે પ્રથમ સિદ્ધને નમસ્કાર કરી અને સંયમીને ભાવથી નમસ્કાર કર્યો. એ પહેલો ભાગો.

૨. બીજે ભાગે—સિદ્ધ શબ્દમાં અરિહંતને સાથે ગણીને સિદ્ધ અને અરિહંત બંનેને સાથે નમસ્કાર કરી પછી તમામ સંયમીઓને ભાવથી નમસ્કાર કર્યો.

૩. ત્રીજે ભાગે—સિદ્ધને નમસ્કાર કરીને સંયમી તીર્થ"રથી માંડી તમામ સંયમીને નમસ્કાર કર્યો

૪. ચોથે ભાગે—સિદ્ધ અને ભાવથી સંયમ ગુણે વર્તતા તમામ સંયમીને નમસ્કાર કર્યો.

પ્રશ્ન ૨૮ મું—પહેલે ભાગે સિદ્ધને નમસ્કાર કર્યો તે તો ઠીક પણ સંયમીને ભાવથી નમસ્કાર કર્યો તે શી રીતે ?

ઉત્તર—વ્યવહારથી તે જૈનધર્મની શૈલી પ્રમાણે રત્નાધિક એટલે ચારિત્રે અધિક હોય અથવા રચણાધિક જેને દીક્ષા સમયે પ્રથમ રજોહરણ ગુરૂએ આપ્યો હોય તે રત્નાધિક કહેવાય તે અપેક્ષાએ ગણુધર દેવ મહાવીરના શાસનના તમામ સાધુને નમવા યોગ્ય છે. છતાં મહાવીર ના ગણુધરે તમામ સંયમીને ભાવથી નમસ્કાર કર્યો તે અહીં દ્વીપમાં નાના મોટા સંયમ ગુણે વર્તાતા એવા સંયમીના સંયમ ગુણને ભાવથી નમસ્કાર કર્યો છે

પ્રશ્ન ૨૯ મું—ખીજા ભાંગાનું સ્વરૂપ શી રીતે છે ?

ઉત્તર—ખીજા ભાંગામાં અરિહંતને સિદ્ધ પદમાં ગણ્યા છે. સિદ્ધના જે ભેદ, એક ભાષકા સિદ્ધ, ખીજા અભાષકા સિદ્ધ. ભાષકા સિદ્ધમાં અરિહંત ભગવંત તેરમે ગુણુસ્થાનકે વર્તાતા સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત થવાના કામી થકા વિચરતા તે ભાષકા સિદ્ધ અને અભાષકાના જે ભેદ, એક સંસાર તથા ચૌદમા ગુણુસ્થાનવાળા અને ખીજા અસંસાર તથા તે મોક્ષ ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા સિદ્ધના જીવ એટલે સિદ્ધના બંને ભાંગે તમામ સિદ્ધને નમસ્કાર કર્યા બાદ સંયમીને પહેલા ભાગાની પેઠે લેવું.

પ્રશ્ન ૩૦ મું—ત્રીજા ભાંગાનું સ્વરૂપ જણાવશો ?

ઉત્તર—ત્રીજે ભાંગે પહેલાં સિદ્ધને નમસ્કાર કરીને અહીં દ્વીપની અંદરના વર્તમાન સમયે છદ્મસ્થ તીર્થંકરથી માંડી કેવળપદના તીર્થંકર તથા સામાન્ય કેવળી તથા સંયમ ગુણે વર્તાતા તમામ સાધુને ભાવથી નમસ્કાર.

પ્રશ્ન ૩૧ મું—ચોથા ભાંગાનું સ્વરૂપ શી રીતે છે ?

ઉત્તર—સિદ્ધને નમસ્કાર, ઉપરના ત્રણ ભાંગામાંથી ગમે તે ભાંગે લેવા. પણ સંજ્યાણું અભાવએ અર્થાત્ તમામ, સંયમી, સંયમ ભાવે વર્તાતા એટલે ભાવથી સંયમીએ ગૃહલિંગી પ્રમુખ સાનમા ગુણુસ્થાનની ભાવનાએ વર્તાતા એવા ભાવ સંયમી પ્રમુખ તમામ સંયમીઓને ભાવથી નમસ્કાર કર્યો.

અહિંયાં ગણુધર મહારાજે જે પદના નમસ્કારમાં પાંચે પદને નમસ્કાર જણાવ્યો તેમાં મુખ્યત્વે ભાષકા સિદ્ધમાં અરિહંત પદને આગળ કરી પોતાનું શિષ્યત્વપણું પ્રગટપણું જણાવ્યું.

પ્રશ્ન ૩૨ મું—સિદ્ધને રહેવાનું કોઈ સ્થાન હશે કે કેમ ?

ઉત્તર—સિદ્ધને રહેવાનું સ્થાન લોકાથ (લોકોનો અથ) ભાગ કહ્યો છે.

પ્રશ્ન ૩૩ મું—લોકાચ્ચ ભાગ કઈ દિશાનો લેવો ?

ઉત્તર--ઉર્ધ્વ દિશાનો લેવો.

પ્રશ્ન ૩૪ મું—ઉર્ધ્વ દિશાનો લોકાચ્ચ કેટલો છે ને સિદ્ધ કેટલામાં ને કયાં રહ્યા છે ?

ઉત્તર—ઉર્ધ્વ દિશાનો લોકાચ્ચ એક રાજમાં છે ને સિદ્ધના શુભ મનુષ્ય લોકની અઢી દ્વિપની સીધી લીટીએ અઢી દ્વિપના જેટલાજ વિસ્તારવાળા પ્રદેશમાં એટલે કે ૪૫ લાખ જોજનની હદમાં ચૌદ રાજલોકની ઉપરની ટોચે રહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૩૫ મું—સિદ્ધશિલા, મુક્તિશાલા સૂત્રમાં સાંભળી છે ને તે ઉપર સિદ્ધ રહ્યા છે, એમ સાંભળીએ છીએ તે કેમ ?

ઉત્તર—એ વાત ખરી છે, પણ મુક્તિશિલાના ઉપલા તળીયા ઉપર રહ્યા છે એમ ન સમજવું. પણ મુક્તિશિલાના ઉપલા તળીયાથી એક જોજન છેટે લોકાચ્ચ છે એટલે લોકનો અચ્ચ ભાગ છે અર્થાત્ લોકનો અંત છે ત્યાં સિદ્ધ ભગવંત રહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૩૬ મું—સિદ્ધને ત્યાંજ રહેવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર—ઉપર અચોક છે માટે ત્યાં અટક્યા એમ પન્નવણાશુ સૂત્રનું ધીન્નું પદ તથા ઉત્તરાધ્યયનનું ૩૬ મું અધ્યયન જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૩૭ મું-- ઉપર કહ્યા સૂત્રમાં શી રીતે કહ્યું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર--સાંભળો; પ્રથમ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યું છે કે--કર્હિ પહિહયા સિદ્ધા ? કર્હિસિદ્ધા પહિહયા ?; કર્હિ બોન્દિચહ્ચ્ચાણં ? ક્વથ ગંતુણ સિન્જ્જહ્ ? ઉત્ત• અવ્ય• ૩૬ ગા. ૫૬ મી.

અર્થ--અહો પૂજ્ય ! અહો ભગવન્ ! અહિંથી સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા સિદ્ધ ભગવંત તે કયાં પ્રતિહત થયા ? કયાં ખલાંણા ? કયાં અટક્યા ? અર્થાત્ કયાં ગયા તે સિદ્ધ કયાં પ્રતિષ્ઠયા ? કયા રહ્યા ? કયાં શરીરને છાંડ્યું અને કયાં જઈને સિદ્ધ થયા ? આ પ્રમાણે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યા પાદ ભગવંત મહાવીર દેવે કહ્યું કે હે ગૌતમ ! સાંભળ.

અલોપ્ પહિહયા સિદ્ધા, લોયગ્ગે ચ પહિહિયા;

હહ બોન્દિ ચહ્ચ્ચાણં, તથ્ય ગંતુણ સિન્જ્જહ્ ઉ. અ. ૩૬ ગા. ૫૭ મી.

અર્થ--સિદ્ધ અલોકે પ્રતિહત થયા, ખલાણા, અટકયા, અને લોકને અગ્રે લોકને અંતે પ્રતિષ્ઠયા રહ્યાં. અહિં મનુષ્ય લોકમાં શરીરને છાંડ્યું અને જઈને સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થયા.

પ્રશ્ન ૩૮ મું--સિદ્ધ લોકના અગ્રભાગે જઈને અટકયા, પરંતુ અનંત શક્તિવાળા સિદ્ધને અલોકમાં જતાં અટકવાનું કારણ શું ?

ઉત્તર--જૈન સિદ્ધાંતાનુસાર લોકમાંજ પટે-છએ દ્રવ્ય રહ્યાં છે, અલોકમાં તો એક આકાશજ રહેલ છે; માટે જીવ અને અજીવની ગતિ લોકમાંજ છે અલોકમાં નથી એવો અનાદિ સ્વભાવ છે.

પ્રશ્ન ૩૯ મું--મનુષ્ય ક્ષેત્ર અને સિદ્ધક્ષેત્ર વચ્ચે અંતર કેટલું ?

ઉત્તર--જ્ઞાન રાજનું.

પ્રશ્ન ૪૦ મું-- અહિંથી સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધના જીવને જતાં કેટલો વખત લાગે ?

ઉત્તર--માત્ર એકજ સમય લાગે. સમ શ્રેણીએ એક સમયે સિદ્ધ થાય એવું સિદ્ધાંત વાક્ય છે.

પ્રશ્ન ૪૧ મું--એક સમયમાં સિદ્ધક્ષેત્ર સુધી સિદ્ધને ગતિ કરવાનું પોતાનુંજ આત્મબળ કે કોઈ પદાર્થની પ્રેરણા ખરી ?

ઉત્તર--સિદ્ધનો આત્મા તો અક્રિય છે. ગતિગમન કરવાની ક્રિયા સિદ્ધાત્માને હોવાનો સંભવ નથી, પરંતુ શરીરકર્ષણના બળે આત્માની સ્થિતિ શરીરને વિષે હતી, પણ તે આકર્ષણ તૂટવાથી આત્મા સિદ્ધક્ષેત્રમાં દાખલ થાય છે. જેમ તાકેલા નિશાને બાણને પહોંચવાની ગતિ બાણ મૂકનાર અને બાણ મૂકવાના કામઠાના જોરથી કામઠથી-કમાનથી છુટેલું તીર જેમ નિશાનને ભેદે છે અર્થાત્ તાકેલા નિશાને દાખલ થાય છે તેમ ઉદારિક શરીરથી કરેલા જપ તપદિકના બળે તૈજસ કાર્મણરૂપ કામઠથી છુટેલા એટલે કમઠથી છુટા થયેલા સિદ્ધાત્મા પૂર્વાકર્ષણનો અભાવ થતાં સિદ્ધક્ષેત્રમાં દાખલ થાય છે.

પ્રશ્ન ૪૨ મું--આ ન્યાય ઠીક છે, પણ બીજા ન્યાય હોય તો વિશેષ જાણવામાં આવે.

ઉત્તર--આપણી શંકાઓ ટાળવાને માટે સૂત્રમાં અનેક ન્યાયો છે. માંભળો હંમેશા હુળવી વસ્તુને ઉચ્ચે ચડવાનો સ્વભાવ છે, એમ તો સૌ જાણે છે સિદ્ધાંતમાં આત્માને હુળવા અને ભારેપણાના ન્યાયમાં

તુંબડીને માટીનો લેપ અને કાથીના ભીડાનું દ્રષ્ટાંત આપી જણાવ્યું છે કે તુંબડીને આઠ માટીના લેપ અને આઠ કાથીના ભીડા વડે ભારે થયેલી તુંબડીને જળાશયના તળે જઈને બેસવાનો સ્વભાવ છે. લેપ અને ભીડાથી મુકત થયેલી તુંબડીનો સ્વભાવેજ ઉંચી જળને અગ્રભાગે રહેવાનો સ્વભાવ છે તેમ ચાર ગતિરૂપ સંસાર સમુદ્રમાં આઠ કર્મના લેપે મિથ્યાત્વાદિ નિવડ ગાંડયોના ભારે કરી આત્મા તળે જઈ બેસે છે. તેજ આત્મા જ્યારે કર્મદિક્કથી નિર્લેપ થાય છે ત્યારે તુંબડીની પેઠે લોકાગ્રે જઈ ઠરે છે. અર્થાત્ કર્મ રહિત આત્માની નિર્લેપ તુંબડીની પેઠે ઉર્ધ્વગતિજ હોય છે. વગેરે ભગવતીજ સૂત્રમાં સિદ્ધ પરમાત્માની ઊર્ધ્વ ગતિને માટે અનેક ન્યાય દર્શાવેલા આપ્યાં છે.

પ્રશ્ન ૪૩ મુ.—જીવનો કર્મ અડણ કરવાનો સ્વભાવ છે તે મૂલના સ્વભાવને છોડીને સિદ્ધ કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર--જીવનો અને કર્મનો જો કે મૂલનો [અનાદિ] સંબંધ છે તોપણ તથા પ્રકારની સામગ્રી મળવાથી કર્મ અડણ કરવાનું છોડીને જીવ શિવપણું પામી સિદ્ધ થાય છે

પ્રશ્ન ૪૪ મુ.—આ સંબંધી કાંઈ દષ્ટાંતો છે ?

ઉત્તર--હા જી, સાંભળો. પારાનો મૂળ સ્વભાવ અચળ અને અગ્નિમાં અસ્થિર રહેવાનો [ઉડી જવાનો] છે, પણ તથા પ્રકારની ભાવના દેવાથી પારો વહ્નિમાં સ્થિર રહે છે. અગ્નિમાં દાહકતાનો મૂલ સ્વભાવ છે, પણ તથા પ્રકારના પ્રયોગથી મંત્રયોગ અથવા ઔષધિ વડે ખાંધવાથી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરનારને અગ્નિ દહન કરતો નથી, તથા સત્ય શિયલના પ્રભાવે પણ અગ્નિ દહન કરતો નથી. અગ્નિનું ભક્ષણ કરનાર ચક્રોર પક્ષીને અગ્નિ પોતાનો સ્વભાવ બદલી જવાથી દહન કરતો નથી. તેમ જ અબ્રહ્મ, સુવર્ણ, રત્ન કંબલ અને સિદ્ધ પારાને અગ્નિ દહન કરતો નથી. એવે વખતે અગ્નિમાંની મૂલ દાહકતા ક્યાં જાય છે ? લોહચુમ્બક પાષાણમાં લોહ અડણ કરવાનો અડજ સ્વભાવ છે, પણ જ્યારે અગ્નિ થી તે મૃત [ભસ્મીભૂત] થાય છે, અથવા તેના દર્પ (પ્રભાવ) ને હરણ કરનારી ખીજ ઔષધિથી તેને અંયુકત કરવામાં આવે છે ત્યારે તેનો લોહ અડણ કરવાનો સ્વભાવ નષ્ટ થાય છે. તેજ પ્રમાણે સિદ્ધોમાં કર્મ અડણ કરવાનો યોગ સ્વભાવ જતો રહે છે. ધાન્ય પ્રમુખનું ખીજ ન્યાંસુધી તેના મૂલ સ્વભાવમાં વિકાર થયો હોતો નથી, ત્યાંસુધી તેના ધાન્યાંકુરની ઉત્પત્તિ કરે છે, પણ જ્યારે તે ખીજ બળી જાય છે ત્યારે અંકુરોત્પત્તિ થતી નથી, તેવીજ રીતે સિદ્ધ

જીવોમાં કર્મ બીજ બળી જવાથી નવીન કર્મબંધ થતો નથી. વાયુનો સહજ સ્વભાવ અંચળ વર્તે છે, પણ જ્યારે પવનને પખાલમાં નિરૂદ્ધ [ભરીને રોકવામાં] કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે ચલ સ્વભાવ કેવી રીતે જતો રહે છે? તેજ રીતે સિદ્ધાત્માને વિષે કર્મ ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ જતો રહે છે. આ અને એવાં બીજાં દૃષ્ટાંતોમાં જેમ મૂળનો સ્વભાવ બદલાઈ જાય છે, તેમ જીવનો કર્મ ગ્રહણ કરવાનો સહજ સ્વભાવ પણ સિદ્ધત્વ પામતાં જતો રહે તેમાં શું વિચિત્ર છે?

અન્ય મતમાં પણ કહ્યું છે કે— શુકાદિ મુનિઓ આહાર, લભ, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર મૂલની સંજ્ઞાઓનો ત્યાગ કરીને પરબ્રહ્મરૂપે સિદ્ધ થયા છે. શૈવમત:—આ પ્રમાણે “જૈન તત્ત્વસાર” માં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૪૫ મું—સિદ્ધમાં સુખ શું ?

ઉત્તર—સંસારમાં જે દુઃખ રહેલ છે તેમાનું સિદ્ધમાં કાંઈ ન હોય તેજ સુખ.

પ્રશ્ન ૪૬ મું—સંસારમાં કેવા પ્રકારનાં દુઃખ છે કે જે દુઃખ સિદ્ધમાં નથી.

ઉત્તર—ઉત્તરાધ્યયનના ૧૯ મા અધ્યયનની ગાથા તેમાં મૃગાપુત્રે ચાર પ્રકારનાં દુઃખ જણાવ્યાં છે તે ગાથા:—

જમ્મં દુક્કલ્લં જરા દુક્કલ્લં રોગા ય મરણાણિય;

અહો દુક્કલ્લો હુ સંસારો જત્થ કિસન્તિ જન્તવો ॥ ૧૫ ॥

જન્મનું ૧, જરાનું ૨, રોગનું ૩, અને મરણનું ૪ આ ચાર પ્રકારનાં દુઃખ નિશ્ચેથી સંસારમાં રહેલાં છે. તે દુઃખ સિદ્ધમાં નથી એજ અનંતું સુખ.

પ્રશ્ન ૪૭ મું—જન્મના અને મરણના દુઃખ કાંઈ વર્ણન હશે ખરું ?

ઉત્તર—શાસ્ત્રકાર એ વિષે પ્રથમ ગર્ભવાસનાં દુઃખનું વર્ણન કરે છે કે “ઊંઠ કોડી સુધે સામટી, તાતીકર ચોખાણાહે, એથી વેદના આઠ ગુણેરી, ઉંધે મુખ ઝુલાણા હે.” એટલે આ શરીરમાં સાડી ત્રણ કરોડ રૂંવાડાં હોય છે તેમાં એકી સાથે સાડી ત્રણ કરોડ સુધંઓ ઉની કરી ચાંપે-ઘોસે તેમાં કેટલી વેદના થાય? તેથી આઠ ગુણી વેદના ગર્ભવાસનાં જીવને થયનું કહ્યું છે. એથી કરોડ ગુણી વેદના જન્મતી વખતની શાસ્ત્રકારે જણાવી છે. અને તેથી અનંત ગુણી વેદના મરણ સમયની કહી છે.

જન્મ સમયથી મરણના અંત સુધીમાં આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિ તથા રોગ, જરા; પરવશપણું આદિ દુઃખોની સંસારને અંગે રહેલા જીવોની કોઈ સીમા હોતી નથી. એમાંનાં કોઈપણ પ્રકારનાં દુઃખ સિદ્ધમાં નથી. એજ સિદ્ધતું સુખ. આ ઉપરાંત આપણી કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે તેવું અકલ્પ્યુ, અકથ, અગમ્ય, અતીન્દ્રિય અને અનિર્વચનીય એવું આત્માનું સ્વાભાવિક અનંતસુખ સિદ્ધ ભગવંતને હોય છે.

પ્રશ્ન ૪૮ મું — સંસારમાં રહેલાં ચાર પ્રકારનાં તથા ખીજાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ જણાવ્યાં તે માંહેલું દુઃખ સિદ્ધમાં નથી તે તો ઠીક. પણ ત્યાં તેમને કરવાનું શું? જેમ સંસારમાં દુઃખ ઘણાં છે, તેમ સુખ પણ ઘણાં છે. ભલે સિદ્ધમાં દુઃખ નથી, પણ ખાવાં, પીવાં આનંદ મોજશોખ ઉડાવવો, રમત ગમતમાં આત્માને આનંદમાં રાખવો વગેરે સુખોમાંનું સુખ સિદ્ધમાં હોવું તો જોઈએ અને તે જ્યારે ન હોય ત્યારે સુખ શાનું?

ઉત્તર—હે ભાઈ! એ સુખ તો બધા દેહધારીને માટે છે. સિદ્ધ ભગવંત દેહધારી નથી. સંસારી જીવ સક્રિય છે, સિદ્ધના જીવ અક્રિય છે. જે સક્રિયને કરવાનું છે તે અક્રિયને કરવાનું નથી. વ્યવહાર માત્ર સક્રિયને છે, અક્રિયને કોઈ પ્રકારનો વ્યવહાર નથી. આચારાંગ સૂત્રનું વાક્ય છે કે અક્રમ્મસ્સ વચ્છાગી ન વિજ્ઞદ્ જેને આપણે સુખ માનીએ છીએ તે વ્યાવહારિક સુખ છે તે પૌદ્ગલિક સુખ છે. જે પ્રકારે જે વસ્તુના ભોગ વડે માનેલું સુખ તે કોઈ વખત દુઃખરૂપ થઈને ઉભું રહે છે. દુઃખપાક, ખાસુદ્ધી કે શીખંડ વગેરે મિષ્ટ ભોજન જમતાં જેટલો આનંદ થાય છે, તેટલોજ આનંદ બલકે તેથી વિશેષ દુઃખરૂપ તેજ સમય તે વસ્તુનું વચન કરતાં થાય છે અને જ્યારે તે વિક્રિયા રૂપે પ્રગમે છે ત્યારે તેનાં દુઃખની સીમા રહેતી નથી. તો પછી ક્ષણભરનું સુખ કે ક્ષણ માત્રનો આનંદ શા કામનો? કામ ભોગને આશ્રિત સાંસારિક સુખ તે તો પામ [ખસ] વાળાને ખરજ ખણવાથી થતી મીઠાશ તુલ્ય છે.

કામ ભોગ ખ્યારા લગે, ફલ ક્રિપાક સમાન;

મીઠી ખાજ ખુલ્લવતાં, પીંછે દુઃખક્રી ખાણ. ૧

આ સુખ તે સુખ નથી પણ એકાંત દુઃખજ છે. જ્યારે આવા કૃત્રિમ અને કલ્પિત સુખમાં જ્ઞાની પુરૂષો પણ આનંદ માનતા નથી, તો પછી સિદ્ધમાં તો એવો ખોટો આનંદ હોયજ કયાંથી? માટે સિદ્ધતું સુખ તે અવિનાશી ધીન્નજ પ્રકારનું છે.

પ્રશ્ન ૪૯ મું— સિદ્ધતા જીવ જ્યારે અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન અને અનંતવીર્ય-વંત છે તો તે ભલે દુઃખરૂપ કર્મને ગ્રહણ ન કરે, પણ સુખરૂપ શુભ કર્મોનું ગ્રહણ કરવાને શું અટકાયત છે ?

ઉત્તર—સિદ્ધાત્માને શુભ યા અશુભ બંને પ્રકારનાં કર્મ ગ્રહણ કરવાનો અયોગ છે. કારણ કે કર્મોનું ગ્રહણ સૂક્ષ્મ તૈજસ્ય કર્મોનું શરીર વડે થાય છે. જેનો સિદ્ધાત્માને અભાવ છે. સિદ્ધાત્માને જ્યોતિષ, ચિદ્ અને આનંદના ભુર સમૂહથી સદા તૃપ્તિ હોય છે. સુખ દુઃખની પ્રાપ્તિનાં કારણ ભુતકાળ સ્વભાવાદિ પ્રયોજકોનો સિદ્ધાત્માને અભાવ છે. સિદ્ધાત્મા નિરંતર નિષ્ક્રિય [ક્રિયા રહિત] છે. અથવા સિદ્ધાત્માનું સુખ વેદનીય કર્મના ઉદયથી નહિ પણ ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલું અનંત છે, અને કર્મો શાન્ત થયેલાં તેની સ્થિતિ પૂરી થયે નાશ પામેલાં હોવાને લીધે કર્મો સિદ્ધતા સુખના હેતુ થઈ શકતા નથી. તાત્પર્ય કે સિદ્ધાત્મા કર્મોનું ગ્રહણ કરતા નથી; જેમ લોકમાં ક્ષુધા અને તૃષ્ણા [ભૂખ અને તરસ] થી મુક્ત-તૃપ્ત થયેલા સંતોષી જીવને તૃપ્તિની કાલ મર્યાદા હોતી નથી. જીતેન્દ્રિય સંતુષ્ટ યોગીને કંઈપણ ગ્રહણ કરવાની વાંછા હોતી નથી. અથવા જેમ પૂર્ણ પાત્રમાં કંઈપણ માતું નથી તેમ સદા ચિદાનંદામૃતથી પરિપૂર્ણ સિદ્ધાત્મા કિંચિત્ કર્મ ગ્રહણ કરતા નથી. જેમ મનુષ્યને અદ્ભુત નૃત્ય દર્શન [નાટક-નાચના જોવા] થી સુખ થાય છે. તેમ સિદ્ધોને વિશ્વના વર્તાવ [વૃતાન્ત-ખનાવ] રૂપ નાટકના જોવાથી નિત્ય સુખ વર્તે છે—અખંડ સુખ વર્તે છે.

પ્રશ્ન ૫૦ મું—સિદ્ધોને કર્મેન્દ્રિય, જ્ઞાનેન્દ્રિય કે શરીર કંઈ નથી તો તેઓ અનંત સુખ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે ?

ઉત્તર—લોકમાં કોઈ જ્વરાદિથી પીડિત હોય તે કદાચિત્ ઉઘતો હોય ત્યારે તેનાં સગાં વહાલાં તે સુખમાં છે. જગાડ્યો નહિ, એ પ્રકારે યોગે છે. નિદ્રાવસ્થામાં ઈન્દ્રિયજન્ય સુખ કે કરપાદિની ક્રિયા કંઈ દેખાતું નથી. તો પણ સૂતેલા માણસને સુખ હોવાનું કહેવામાં આવે છે. તેમ બાચત્ (જ્ઞાનાદિ ઉપયોગવાળા) સિદ્ધોમાં સદા સુખ હોય છે. અથવા જે યોગી આત્મજ્ઞાનામૃતનું પાન કરતા પોતાને સુખી માને છે તેવા કોઈ સંતુષ્ટિથી પુષ્ટ અને જિતેન્દ્રિય મુનિને ખીજે માણસ પૂછે કે ‘આપને કેમ છે’? ત્યારે તે ‘સુખી’ એવો જવાબ આપે છે તે ક્ષણે તેને કોઈ ઉત્તમ વસ્તુનો સ્પર્શ, ભોજનનો યોગ, ગંધગ્રહ, દર્શન કે શ્રવણ તેમજ પાણિપાદાદિની ક્રિયા કંઈ હોતું નથી, તો પણ તે સંતોષી મહાત્મા ‘હું સુખી છું’ એમ વારંવાર કહે છે. તેનું જ્ઞાન સુખ તેજ બાણે છે. જ્ઞાનહીન તેનું કથન કરવાને અમર્થ

નથી. એજ પ્રમાણે સિદ્ધીમાં ઇન્દ્રિયોના વિષયો અને ક્રિયાઓ વિના અનંત સુખ છે. તેમના સુખભરને તેઓજ બાણ છે. જ્ઞાની તે કહેવાને સમર્થ નથી કેમકે તે નિરૂપમ છે. જૈનતત્ત્વ સાર.

પ્રશ્ન ૫૧ મું— અનંત જ્ઞાની તીર્થંકર મહારાજે તો સિદ્ધનાં સુખનું સ્વરૂપ બાણું હશે, તો તેવા જ્ઞાની પુરૂષોના કથનથી સિદ્ધનાં સુખનાં સ્વરૂપનો કાંઈક પણ પ્રકાશ હોવો જોઈએ. તો તે વિષે સૂત્ર કાંઈ જણાવે છે ખરૂં ?

ઉત્તર—સૂત્ર એમ જણાવે છે કે:—મનુષ્ય લોકમાં કે દેવલોકમાં એવો કોઈ પદાર્થ નથી કે તેની ઉપમા દઈને સિદ્ધનાં સુખને અનંત જ્ઞાની તીર્થંકર મહારાજ પણ બતાવી શકે ?

પ્રશ્ન ૫૨ મું—સિદ્ધનાં સુખના સુકાબલામાટે લોકમાં કોઈ એવો પદાર્થ નથી કે ઉપમા દઈ અનંત જ્ઞાની પણ સમજાવી શકે તે સમજાયું પણ જે સુખ જોવામાં આવે તે કહી શકે તો ખરા કે ?

ઉત્તર—વનવાસી ભીલને રાજ્યે પોતાના મહેલમાં છ મહિના રાખી તેના કાળુપુટપર કાંઈ પણ અવાજ નહિ પડવા દેતાં અનેક પ્રકારનાં રસ વ્યંજન મહિન મિષ્ટ ભોજનો, પુષ્પની શય્યા અને અરીસાભુવનની અંદર નેત્રને ગમતા અનેક પદાર્થોથી લેવાતો આનંદ આ તમામ સુખના અનુભવવાળો ભીલ જ્યારે પોતાના કુટુંબને મળે ત્યારે તેને કોઈ પૂછે કે ભાઈ તું આટલો વખત ક્યાં રહ્યો, તે શું ખાધું પીધું અને તે શું કર્યું ? વગેરે પૂછતાં તે ભીલ શું ઉત્તર દઈ શકે ? એક વાહ ! વાહ ! સીવાય કાંઈ કહી શકે નહિ. તેમ મહાવીર જેવા અનંતજ્ઞાની પુરૂષે પણ ગૌતમના સિદ્ધના સુખના પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એજ ઉત્તર આપ્યો કે, સિદ્ધનું સુખ હું બાણું દેખું છું, અનુભવું છું, પણ કહેવાને શક્તિવાન નથી. જેમ મુંગાને અલૌકિક સ્વપ્ન આવે તે શું કહી શકે ? તેમ જ્ઞાની પુરૂષો સિદ્ધનાં સુખને બાણુવા શક્તિવાન છે, પણ કહી શકવા શક્તિવાન નથી.

પ્રશ્ન ૫૩ મું—તો હવે ટુંકામાં સિદ્ધનું સુખ બાણી શકીએ તેવો રોઈ દાખલો છે ?

ઉત્તર—શાસ્ત્રમાં ન્યાય દાખલા તો ઘણા હોય પણ આપણે એક ટુંકાજ દાખલાથી સમજી શકીએ તેવો ન્યાય શ્રી પદ્મવણુજી સૂત્રના બીજા ઠાણુ પદમાં જણાવ્યો છે. તે અત્રે દાખલ કરીએ છીએ.

નવિ અર્થિ માણુસ્સાણં, તં સોક્ષ્મ નવિચ સન્ન દેવાણં;

જં સિદ્ધાણં સોક્ષ્મં, અન્વાબાહં ઉવગચાણં,

॥૧૩॥

સુરગણ સુહ સમ્મતં, સવ્વદ્ધા પિંડિયં અણંતગુણં;
ગવિ પાવહ મુત્તિસુહં, ણંતાહિં વિવગ્ગ વગ્ગવિગોહિ. ॥ ૧૪ ॥

સિદ્ધસ્સ સુહો રાસી, સવ્વદ્ધા પિંડિણ જહ્ હવેજ્જા;
સોણંત વગ્ગ મહ્મો, સવ્વાગાસેણ માહ્હજ્જા. ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—સિદ્ધ ભગવંતને નિરાયાધ સુખ જે પ્રાપ્ત થયું છે તેવું સુખ નથી મનુષ્યમાં કે નથી દેવતામાં. ૧૩ સર્વ દેવતાના સમુદાયના ત્રણે કાળનું સુખ એકત્ર કરે તથાપિ મુક્તિના સુખના અનંતમા લાગે આવી શકતું નથી. ૧૪ ત્રણે કાળના (ગયોકાળ, વર્તમાનકાળ અને આવતો કાળ તેના) જેટલા સમય થાય તેનો વર્ગ કરી, તેને અનંત ગુણો કરે તેટલું દેવતાનું સુખ એકઠું કરે તો પણ સિદ્ધના સુખને તુલ્ય એ સુખ આવી શકતું નથી. ૧૫ આટલું સુખ સિદ્ધમાં રહેલું છે. તેના માટે છેવટની બે ગાથામાં જણાવે છે કે—

ણિચ્છન્ન સવ્વદુક્ખા, જાહ્ જહા મરણ વંધણ વિમુક્કા;
અવ્વાબાહં સોક્ખં, અણુહોતિ સામયં સિદ્ધા. ॥ ૨૧ ॥

અતુલ સુહસા રગથા, અવ્વાવાહે ય ણોવમં પત્તા;
સવ્વ મણાગચ્છં, ચિદ્દંતિ સુદ્ધી સુહંપત્તા. ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—શારીરિક અને માનસિક સર્વ દુઃખનો ક્ષય થયો, જન્મ, જરા, મૃત્યુના બંધનથી મુક્ત થયા એવા સિદ્ધ સદૈવ પરમ સુખનો અનુભવ કરે છે એવા શાશ્વતા સિદ્ધ છે. ॥ ૨૧ ॥

અતુલ્ય સુખસાગર નિરાયાધ અનુપમ સુખને પ્રાપ્ત થયેલા અપર્યાવસિત અનંત કાળ સુધી (સર્વ આવતા અનંતકાળ સુધી) એકાંત સુખ, સુખને સુખમાંજ રહે છે. ॥ ૨૨ ॥ બસ આવ સિદ્ધ ભગવંતનું અનંતું સુખ આ પદમાં સિદ્ધ સંબંધીની ઘણી હકીકત જાણવાં જેવી છે અને કેટલીક શંકાઓનું સમાધાન પણ ત્યાંથીજ થઈ જાય તેમ છે.

પ્રશ્ન ૫૪ મું—સિદ્ધને રહેવાનું સ્થળ તો માત્ર ૪૫ લાખ જોગનની લાંબાં પહોળાઈની હદમાંજ છે, તો તેમાં અનંતા જીવ મુક્તિ ગયા અને જશે તે બધાનો સમાવેશ કેવી રીતે થઈ શકે? આ વિષે ઘણાં લોકોને મહત્ શંકા ઉદ્ભવે છે; તો તે વિષે કાંઈ સૂત્રમાં ખુલાસો છે? હોય તો જણાવશો?

ઉત્તર—ઉપરના કહેલ અધિકારમાં કહ્યું છે કે—ગાથા—

જત્થય ઈગો પિદ્ધો, તત્થળતા મવક્સય વિમુક્કા ।

અળ્ળોળ્ળા સમોગાઠા પુદ્ધા સવ્વેવિ લોગંતે ॥૧॥

ફુસદ્ અળંતે સિદ્ધે, સવ્વ પપ્પસેહિં નિયમ સો સિદ્ધા ।

તેવિ અસંલ્લેજ્જ ગુણા, દેસપપ્પસેહિં જે પુદ્ધા ॥૧૦॥

અર્થ—જ્યાં એક સિદ્ધ હોય ત્યાં અનંત સિદ્ધ હોય. સિદ્ધ એટલે ભવબ્રમણુરૂપવિનાશ તેથી રહિત તથા જન્મ મરણુરૂપભવનો ક્ષય કરી, સર્વ કર્મથી, મુક્ત થયેલા એવા સિદ્ધ પરમાત્મા અન્યોન્ય-પરસ્પર એક બીજામાં મળેલા લોકના અંતને સ્પર્શીને રહ્યા છે. ૯

પોતાના આત્માના સર્વ પ્રદેશમાં એક સિદ્ધ, અનંત સિદ્ધના આત્માનો સ્પર્શ કરીને રહ્યા છે. એકેક સિદ્ધને અસંખ્યાતા આત્મપ્રદેશ છે તે સર્વ દેશથી વા પ્રદેશથી સ્પર્શી રહ્યા છે. ૧૦

આનો પરમાર્થ એ છે કે ૪૫ લાખ જ્ઞેજનની માંહેલી કેર અનંતા સિદ્ધનો સમાવેશ આ પ્રમાણે થાય છે કે—જ્યાં એક સિદ્ધ ત્યાં અનંતાસિદ્ધ અને જ્યાં અનંતાસિદ્ધ ત્યાં એક સિદ્ધ, એટલે અન્યોન્યસિદ્ધના જીવો ડ્રશ્મીને રહેલા છે. માટે સમાવેશનો વાંધો આવતો નથી.

પ્રશ્ન ૫૫ મું.—એકેક સિદ્ધને રહેવાની જગ્યા કેટલી હોય ?

ઉત્તર—જે મનુષ્ય અહિંથી સિદ્ધ થાય તેનાં શરીરનાં પ્રમાણમાંથી ત્રીજો ભાગ બાહ કરતાં બાકીના બે ભાગના જેટલી, એક સિદ્ધ જગ્યા રોકે.

પ્રશ્ન ૫૬ મું.—શ્રેણીમાં શ્રેણી અને ઘણામાં ઘણી કેટલી અવધેણા વાળા સિદ્ધ થાય ?

ઉત્તર—શ્રેણીમાં શ્રેણી બે હાથની, અવગાહનાવાળા અને મધ્યમ સાત હાથની, અને ઉત્કૃષ્ટી પાંચસે ધનુષ્યની અવગાહનાવાળા સિદ્ધ થાય. પાંચસે ધનુષ્યની, અવગાહનાવાળાનો સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં ત્રણસે તેત્રીશ ધનુષ્યને બત્રીશ આંગુલના અને બે હાથનો અવગાહનાવાળાનો એક હાથને આઠ આંગુલનો ધન પડે. એટલે બે હાથથી, માંડીને પાંચસે ધનુષ્ય સુધીની અવધેણાવાળા મનુષ્યો સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. તે તેની હૃદમાં રહેલો મધ્ય અવગાહનાવાળાનો પણ જે જીવ સિદ્ધ થાય તેનો ત્રીજો ભાગ બાહ કરતાં શરીરના બે ભાગ જેટલી જગ્યા સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધતા જીવની, અવગાહના રહે.

પ્રશ્ન ૫૭ મું--સિદ્ધનો જે ઘન કહ્યો તે ઘન શું ? ને અવગાહના શું ? અને ત્રીજા ભાગે હીન શરીરના ઘનમાં અનંતા સિદ્ધનો પ્રવેશ કેવી રીતે થઈ શકે ? વગેરે અમલ શકાય તેમ જણાવશો ?

ઉત્તર--પદ્મવણાણમાં કહ્યું છે કે--અસરીગા જીવ ઘણા, સિદ્ધ ભગવંત અશરીરી છે, પાંચ શરીરમાંનું એકે શરીર નથી, તે જીવનો ઘન એટલે જીવના અસંખ્યાતા આત્મ પ્રદેશના મળેલા સમૂહનો જે ઘન--તે ઘન, તે અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ઘનને જેટલા આકાશ પ્રદેશ અવગાહીને રહેવાપણું તે અવગેણું એટલે અરૂપી આત્મ પ્રદેશમાં એક બીજાનું સંમિલનપણું થવામાં--એકબીજામાં મળી જવામાં અટકાયત થાય નહિ.

પ્રશ્ન ૫૮ મું--દરેક સિદ્ધના જીવ જુદા, જુદા રહેવામાં શો વાંધો આવે ?

ઉત્તર--મોક્ષ થવાનું ક્ષેત્ર અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થયેલા સિદ્ધાત્માનું ક્ષેત્ર માત્ર વિસ્તાળીશ લાભ જોજનનુંજ છે, અને મોક્ષનો પ્રવાહ અનંતકાળનો ચાલતો છે, ત્રણ કાળમાં એ પ્રવાહ અંધ થાય તેમ નથી. વળી અમશ્રેણી એજ સિદ્ધ થાય. જ્યાં કલ્પના કરીએ ત્યાં મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં એકવાલાગ જેટલી પણ સિદ્ધ થયા વિનાની જગ્યા રહી નથી, જો કે જે જીવ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાંથી સિદ્ધ થયા તે સિદ્ધ પોતપોતાના મૂળ સ્વભાવમાં દરેક સિદ્ધાત્મા જુદાજ છે. જે જગ્યાએ એક જીવ સિદ્ધ થયા છે, તેજ જગ્યાએ અનંતા અનંતા જીવ સિદ્ધ થયા છે. અને એકે સિદ્ધને અનંતા અનંતા સિદ્ધાત્માઓ દર્શાવે રહ્યા છે. તથાપિ દરેક સિદ્ધાત્મા જુદાજ છે. તેનું કારણ કે અરૂપી અરૂપીમાં મળી જતાં સંકીર્ણ થાતુ નથી.

પ્રશ્ન ૫૯ મું--એવો કેાઈ દાર્શનિક પૂરાવો છે ?

ઉત્તર--મકાનની અંદર એક દીપક હતાં. ત્યાં બીજી દીપક મૂક્યો. તેમા તે પ્રકાશ મળી ગયો કે કેમ ? અર્થાત્ એક દીપકના પ્રકાશમાં બીજી દીપકનો પ્રકાશ મળી ગયો તેમ ત્રીજી ચોથા એમ એક મકાન અંદર અગણિત દીવા મૂકે અર્થાત્ જેટલા દીપક મૂકે તે તમામનો પ્રકાશ એક બીજામાં મળી જાય, પરંતુ દરેક દીપક અને તેનો પ્રકાશ પોતપોતાના સ્વભાવમાં જુદાજ છે. પ્રકાશના મળેલા સમૂહમાં એક બીજાને વ્યાધાત જેમ થતો નથી, તેમ સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં રહેલા એક સિદ્ધાત્મામાં અનંતા સિદ્ધનું એજ પ્રમાણે સમજી લેવું. એટલે દીપક રૂપ આત્મા અને પ્રકાશ રૂપ આત્મ પ્રદેશ દરેક સિદ્ધાત્માના મૂળ સ્વભાવે જુદાજ છે અને ક્ષેત્ર સ્વભાવે જ્યાં કલ્પના કરે ત્યાં અનંતા છે.

પ્રશ્ન ૬૦ સુ—મુક્તિ માર્ગનો પ્રવાહ નિરંતર ચાલતો રહે, અને સંસાર ખાલી થાય નહિ. આ વાક્ય પરસ્પર વિરૂદ્ધ કેમ ન પડે ?

ઉત્તર—આ વિષે પૂર્વાર્દ્ધના ૪ થા ભાગમાં ૩૧ મા પ્રશ્નમાં ઘણો ખુલાસો કરવામાં આવ્યો છે. તોપણ વિશેષ ખુલાસાને માટે સાંભળો. અનંત જ્ઞાની ભગવંતે જે ભાવ બાણ્યા તેજ પ્રકાશ્યા. ભગવંતનું એ વચન અસત્ય નથી, પણ અલ્પ બુદ્ધિવાળા જીવોના ચિત્તમાં તેના વિચારમાં તે વાત ખેસે નહિ. એ સ્વાભાવિક છે. એ ઉપર અલૌકિક દૃષ્ટાંત છે, તે સાંભળતાંજ શ્રોતાજનોનું મન સ્થિર થાય તેમ છે. નદીઓનાં હ્રદ [મૂળ]માંથી [દ્રહમાંથી] નદી પ્રવાહ નીકળીને સદાકાળ સમુદ્ર ભણી વહે છે, તોપણ હ્રદો [દ્રહો] ખાલી થતાં નથી. નદી પ્રવાહ અંધ થતો નથી, અને સમુદ્ર કદી પૂર્ણ થતો નથી. તેવીજ રીતે સંસારમાંથી નીકળીને ભવ્ય જીવો મુક્તિમાં જાય છે, તોપણ સંસાર ખાલી થતો નથી, ભવ્ય જીવો ખૂટતાં નથી, અને મુક્તિ ભરાતી નથી. આ દૃષ્ટાંત અને દાષ્ટાંતિકનું સામ્ય-સરખાપાણું સમ્યક્ પ્રકારે અવલોકન કરનારની અર્હદ્રનમાંજ પ્રતીતિ થશે, અન્યત્ર નહિ.

બીજું પણ એક લાગુ પડતું દૃષ્ટાંત પ્રમાણના બુદ્ધિકારોએ એ સાંભળવા યોગ્ય છે. કેઈ બુદ્ધિશાળી જન્મથી માંડીને મરણ પર્થત ત્રણ લોકના સર્વ-શાસ્ત્રોનું હિંદુઓના ષડ્ [છ] દર્શન અને યવન શાસ્ત્રોનું, આત્મ શક્તિથી પઠન કરતો અસંખ્ય આયુષ્ય નિર્વાહન કરે, તોપણ તેના અશ્રાન્ત પાઠથી તેનું [હૃદય] કદી શાસ્ત્રાક્ષરોથી પૂર્ણ થાય નહિ. શાસ્ત્રાક્ષરો ખૂટે નહિ અને શાસ્ત્રો ખાલી થાય નહિ. તેવીજ રીતે સંસારમાંથી ગમે તેટલા ભવ્યો મુક્તિમાં જાય તોપણ મુક્તિ પૂરાય નહિ. ભવ્યો ખૂટે નહિ અને સંસાર ખાલી થાય નહિ. અર્થાત્ મુક્તિ માર્ગ અંતરાય વિના વહેતો રહેશે. આ દૃષ્ટાંત અને દાષ્ટાંતિકની ભાવના વિજ્ઞે [જ્ઞાણકારો] એ સ્વચિત્તમાં ચિન્તવી લેવી અને એવા અનેક દૃષ્ટાંતો યોજવાં. [જૈનતત્ત્વસાર,]

પ્રશ્ન ૬૧ સુ—ગિદ્ધ પરમાત્માને ત્યાં કરવાનું શું ?

ઉત્તર—કેવળજ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગની રમણુતામાં—આનંદમાં રહેલા શીવાય બીજું કાંઈ કરવાનું નથી. શ્રી પન્નવણ્ણ સૂત્રનાં બીજાં પદમાંની ૧૨ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે:—

કેવલણાણુ વરુત્તા, જાણંતિ સ્વભાવ ગુણભાવે;

પાસંતિ સ્વભો સ્વલ, કેવલ દિટ્ઠો હિંજંતાહિ ॥૧૨॥

અર્થ—ગિદ્ધના જીવ, કેવળજ્ઞાનના ઉપયોગવડે સર્વ દ્રવ્ય પ્રદાર્થોના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયને જાણે છે, તેમજ કેવળ દર્શનવડે સર્વ ભાવને દેખી રહ્યા

છે, અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનના ઉપયોગની રમણતામાં રહેવું તેજ તેમનું કર્તાવ્ય તેજ તેમને કરવાનું.

પ્રશ્ન ૬૨ મું—સિદ્ધનું સ્વરૂપ કેવું હશે ?

ઉત્તર—“ જૈનતત્ત્વસારમાં ” પરબ્રહ્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે ત્યાં સિદ્ધ પરમાત્માનુંજ સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તે આ રીતે પરોપકારમાં પરાચણતા [તત્પર] વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી આત્મા [વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું હોય તેવું કથન કરનારા] એ પરબ્રહ્મનું નિવેદન આ પ્રમાણે કર્યું છે. પરબ્રહ્મ નિર્વિકાર, નિષ્ક્રિય, નિર્માથી, નિર્મોહી, નિર્મલ્સર, નિરહંકાર, નિઃસ્પૃહ, નિર્પેક્ષ, નિર્ગુણ નિરંજન, અક્ષર [અવિનાશી] અનાકૃતિ, અનંતક, અપ્રમેષ્ટ [અપાર] અપ્રતિક્રિય, અપુનર્ભવ, મહોદય, જ્યોતિર્મય, ચિન્મય, આનંદમય, પરમેષ્ટિ, વિભુ, શાસ્વત સ્થિતિયુક્ત, રોધ વિરોધ રહિત, પ્રભા સ્ફુટિત, જગત જેનું નિઃસેવન કરે છે અને જેના ધ્યાનના પ્રભાવથી ભકતો નિવૃત્તિને પામે છે એવા ઈશ્વરરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૬૩ મું—સિદ્ધ વિષે બીજા ઠાળલાઓ હોય તો તે પણ જાણવશો ?

ઉત્તર—પ્રજાપ્રકાશ સ્તોત્રમાં ગાથા ૩૭ થી ૪૯નું છે કે—

યેનાદિ મુક્તૌ કિલ્સસિમિદ્ધા, માયા વિમુક્તૌગત્ત કર્મવંધાઃ

एकस्वरूपा कथिता कवीटैः सिद्धांतं शालेषु निरंजनास्त.

અર્થ—સિદ્ધ ગંધર્વે એક જાન આત્મી આદિ છે, પણ અંત નથી. અને સર્વ સિદ્ધ આત્મી આદિ અંત રહિત છે, એટલે અનાદિ સિદ્ધ છે. માયા એટલે કર્મથી મુક્ત થયેલા, તેમને કર્મનો બંધ ગયો છે, એટલે ફરીને કર્મનો બંધ થતો નથી. સિદ્ધ અનંતા છે, પણ એક સ્વરૂપી તત્ત્વેભય કર્વીદ્રે કહ્યા છે. એટલે કવિના ઈદ્ર જે ગણધર મહારાજ તેમણે સિદ્ધાંતને વિષે શાસ્ત્રને વિષે નિરંજન દેવનું સ્વરૂપ આ પ્રકારે જણાવ્યું છે—કે નિરંજન દેવ સિદ્ધ ભગવાંત આ પ્રકારના છે.

પ્રશ્ન ૬૪ મું—સિદ્ધ નિરંજન દેવ કેવા પ્રકારના છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—

तेषांनकायोनमनोरूपं. महाकविनामकलस्वरुपं;

नेच्छानमोह पुनरागमोन, द्वेषो न वेपो न मदो न मानः ॥

નિરંજન દેવ કેવા છે ? તો કે તેમને કાયા [પાંચ શરીરમાનું શરીર] નથી, મન નથી, રૂપ નથી, મોટા ક્ષીશ્વર તે પણ રૂપને કળી શક્યા નથી. ઇચ્છા નથી, મોહ નથી, અંતાર વિષે ફરી આવવું નથી, દ્વેષ નથી, વેપ નથી, મદ નથી, માન નથી.

સિદ્ધાન નાર્યો ન નરોનક્લીવાઃ વત્કૃત્વયોગા ન ચલાનસંતિઃ

ન શ્રેષ્ઠિ સંહાર ક્ષુદોન દ્વરયા, મોગાર્થિનોના કૃતિ ધારકાનઃ ॥ ૫ ॥

અર્થઃ—સિદ્ધ તે સ્ત્રી વેદે નથી, પુરૂષ વેદે નથી, નપુંસક નથી, વાત કરવા યોગ નથી, એટલે આપણે મુખે કહી શકીએ તેવા નથી, અથવા મન, વચન, કાયાના યોગ નથી, ત્યાંથી ચળવાવાળા નથી, અથવા ચલન સ્વભાવ નથી, શ્રેષ્ઠી સંહાર કરતા નથી, દ્રષ્ટિગોચર આવે એવા નથી. ભોગના અર્થી નથી, આધારવંત નથી, આવા નિરંજન દેવ સિદ્ધ સ્વરૂપી રહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૬૫ મું—જેને આપણે નિરંજન કહીએ છીએ. સિદ્ધ કહીએ છીએ. તેને અન્યમતમાં ઇશ્વર કહે છે. તો અન્યમતના શાસ્ત્રમાં ઇશ્વરનું સ્વરૂપ કેવું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—ઇશ્વરના સ્વરૂપ માટે વેદાંત મતમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

નમૂર્મિર્નચાપોનવહિનત્રાયુ, નચાકાશ માસ્તેનનિદ્રાનતંદ્રા;

નપ્રીષ્મો નશીતો નદ્રેષો નવેષો, નયસ્યાસ્તિમૂર્તિસ્ત્રિમૂર્તિસ્વમીદે ॥૧॥

અર્થ—ઇશ્વરનું સ્વરૂપ તે ભૂમિ-પૃથ્વીરૂપ નથી, પાણીરૂપ નથી, અગ્નિરૂપ નથી, વાયુરૂપ નથી, આકાશરૂપ નથી, નિદ્રારૂપ નથી, તંદ્રારૂપ નથી, ઉષ્ણ નથી, શીત નથી, દ્વેષમય નથી, વેપરૂપ નથી, કેઇ પ્રકારની મૂર્તિ કે ત્રિમૂર્તિરૂપ ઇશ્વર નથી.

પ્રશ્ન ૬૬ મું—તો હવે ઇશ્વર કેવા છે ? તે સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ.

ઉત્તર—ઇશ્વર અર્જંશાશ્વતંકારણમ કારણાનામ્ શિવંમાપકં કૈવલં માપકા નામઃ તુરિયંતમઃ પારમાદંતહીનં, પ્રપથે પરંપાવન દ્વૈતહીનં ॥ ૧ ॥

અર્થ—ઇશ્વર અજન્મ છે, જન્મ લેતા નથી, શાશ્વતા છે, કારણનું પણ કારણ છે એટલે આપણે જેની ઉપાસના કરીએ છીએ, તે પણ તેમની ઉપાસના કરે; શિવસ્વરૂપી કેવલ્યસ્વરૂપી જ્ઞાનીઓજ તેમનું સ્વરૂપ કહી શકે. ત્રણ પ્રકારની વય મોહિલી વય નથી. આદિ અંતર રહિત પરમાપદને પ્રાપ્ત થયેલા પવિત્રમાં પવિત્ર અદ્વૈત એકજ ઇશ્વર સ્વરૂપે છે.

પ્રશ્ન ૬૭ મું—સિદ્ધનું સ્વરૂપ ત્રિદ્વાંતમાં કાંઈ વર્ણવેલું છે ? હોય તો તે બતાવશો ?

ઉત્તર—શ્રી આચારાંગજી સૂત્રનું પાંચમું અધ્યયન તેનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશો અને ભાષાન્તરની કલમ ૩૩૦ થી ૩૩૩ સુધીમાં કહ્યું છે કે—

સર્વે સરાણિયદ્વિતિ તક્કા જલ્થળ વિજ્જંતિ, મત્તિતલ્થળ માહિતા,
ઓરા અપ્પતિદ્વાગરસ સ્વેયન્ને (૩૩૦)

ભાષાન્તર—(મુકિતના સુખમાં રહેનારા જીવોની જે અવસ્થા વર્તે છે તે જણાવવા) કોઈપણ શબ્દો સમર્થ થતા નથી, કોઈપણ કલ્પનાં દોડી શકતી નથી, અને કોઈપણની મતિ પહોંચી શકતી નથી ત્યાં સકલકર્મ રહિત એકલો જીવ અપૂર્ણ જ્ઞાનમય બિરાજે છે. (૩૩૦)

પ્રશ્ન ૬૮ મું—મુકિત સ્થિત જીવ માટે સૂત્ર શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—નીચેની કલમમાં મુકિત સ્થિત જીવ માટે એમ જણાવે છે કે—

સેગદીહે, જહરસે, જવટ્ટે, જતંસે, જચરંસે, જપરિમંડલે, જકિન્દે, જળોલે, જલોહિણ, જસુકિન્લે, જસુરહિગંધે, જદુરહિગંધે, જતિતે, જકહુણ, જકસારો, જળબિલે, જમહુરે, જકક્કલે, જમડણ, જગરેણ, જલહુણ, જમોણ, જહણ્દે, જણિન્દે, જલુક્કલે, જકાડ, જહરે, જસંગે, જહરથી, જપુરિસે, જઅન્નહા, પરિણે સણે ॥ (૩૩૧)

ભાષાન્તર—તે મુકિત સ્થિત જીવ નથી લાંબો, નથી ટુંકો, નથી ગોળ, નથી ત્રીકોણ, નથી ચોરસ, નથી મંડળાકાર, નથી કાળો, નથી લીલો, નથી રાતો, નથી ખીળો, નથી ઘોળો, નથી સુગંધી, નથી દુર્ગંધી, નથી તીખો, નથી કડવો, નથી કસાયેલો, નથી ખાટો, નથી મીઠો, નથી કર્કશ, નથી સુક્રમાર, નથી ભારી, નથી હળવો, નથી ઠંડો, નથી ગરમ, નથી સ્તિબ્ધ, નથી રૂક્ષ, નથી શરીરવાળો, નથી જન્મધરનાર, નથી અંજપામનાર, નથી સ્ત્રીરૂપ, નથી પુરૂષરૂપ, નથી નપુંસકરૂપ, કિંતુ જ્ઞાતા અને પરિજ્ઞાતા થઈ બિરાજે છે. (૩૩૧)

પ્રશ્ન ૬૯ મું—જીવટમાં જે સૂત્રોમાં ત્રિદ્વાંત ભગવાંત માટે શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—જીવટમાં જૈનત્રિદ્વાંત એમ જણાવે છે કે—

વચ્ચમાણવિજ્જન્તી । અરૂઠ્ઠીસત્તા । અપચરસ પયં જલ્થિ । [૩૩૨]
સેગમદ્દે, જહરલે, જેગધે, જરસે, જકાસે હન્નેતાવાંત તિવેમિ ॥ ૩૩૩ ॥

ભાષાન્તર—મુક્ત જીવોને જણાવવા માટે કોઈ ઉપમા છેજ નહિ. કેમકે તેઓની અરૂપી હયાતી રહેલી છે. તેમજ તેઓને કશો પણ અવસ્થા વિશેષ છે નહિ, માટે તેમને જણાવવા માટે કોઈ શબ્દની પણ શક્તિ નથી. [૩૩૩]

કેમકે તેઓ નથી શબ્દરૂપ, નથી સ્પર્શરૂપ, નથી રૂપરૂપ, નથી ગંધરૂપ અને નથી રસરૂપ. [અને વાચ્ય વસ્તુના વિશેષ તો માત્ર એ શાબ્દાદિક પાંચ ગુણુજ છે તે મુક્ત જીવોમાં છે નહિ. માટે તેઓ અવાચ્ય છે. [૩૩૩]

સિદ્ધ પરમાત્માની વ્યાખ્યા ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સૂત્રમાં કહી છે તે મૂળપાઠ સાથે જણાવી.

પ્રશ્ન ૭૦ મું—સિદ્ધ ભગવંત મનુષ્ય ક્ષેત્રથી એટલે આપણાથી સાત રાજ છેટે રહ્યા છે તો એટલે છેટેથી તે આપણું કલ્યાણ કેવી રીતે કરી શકે?

ઉત્તર—આપણું કલ્યાણ તો આપણેજ કરવાનું છે. એટલે જે રસ્તે પરમાત્માએ મુક્તિ મેળવી; સિદ્ધ પદ ધારણ કર્યું છે, તે રસ્તાને આપણે પકડશું;—તે પંથને વિષે આદરશું, તો આપણે પણ તે પદને ધારણ કરી શકશું. એટલે જ્યારે સિદ્ધ સમાન આપણો આત્મા શક્તિવાન થશે ત્યારે તે આપોઆપ પોતેજ મુક્તિ પદ મેળવી શકશે, માટે આપણું કલ્યાણ તો આપણેજ કરવા શક્તિવાન છીએ. તોપણ સાતરાજ રહ્યા—સિદ્ધ પરમાત્મા પણ આપણા આત્માનું કલ્યાણ કરવાને શક્તિવાન છે તે વાત કાઠી ન બવા જેવી નથી.

પ્રશ્ન ૭૧ મું—શું ન્યાયથી તે આપણું કરી શકે છે ?

ઉત્તર—એક તો એ કે—તેમના ધ્યાનના પ્રભાવથી આપણો આત્મા નિવૃત્તિ પામે છે. ધીંવું કારણ નીચેના ન્યાયથી બાજુશો. પ્રજા પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે:—

यथाऽग्नि तापःसुख दोजनानां, शीतं मदा हंति न शंसयोति ; श्री
सिद्ध जायेहि तथा चक्षेत्रं, पापं प्रकृपं च किमत्र चित्रं

અર્થ:—યથા દ્વષ્ટાંતે—જેમ અગ્નિનો તાપ દૂર રહ્યા મનુષ્યોને સુખ રૂપ થાય છે. એટલે ઠાઠથી પરાભવેલા મનુષ્યોની શીતને હણવાને સદાય અગ્નિ શક્તિવાન છે. એ દ્વષ્ટાંતે સિદ્ધ પરમાત્માના સ્મરણ વડે ઘણાં પાપના સમુદ્ધનો નાશ થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય. અર્થાત્ સિદ્ધ પરમાત્મા સાત રાજ

છેટે રહ્યા, પણ તેમનો ભય આપણા આત્માનુ કલ્યાણ કરે છે, તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

પ્રશ્ન ૭૨ સુ—મુક્તિ વરવાની ઇચ્છા કેને ન હોય ?

ઉત્તર—મુક્તિ વરવાની ઇચ્છા સૌ કોઇને હોય છે. દુનિયામાં જેટલા ધર્મ, જેટલા મત, જેટલા પંથ વર્તે છે, તે તમામ મુક્તિને વરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે. અને પોતપોતાના ધર્મમાંજ મુક્તિ માને છે. જો કે કોઈ કેવા સ્વરૂપે કે કોઈ કેવા સ્વરૂપે મુક્તિનો ઓધ આપે છે, અને મુક્તિનો માર્ગ બતાવે છે, અને ભકતોને એમજ ઓધે છે કે, અમારામાંજ મુક્તિ મળે તેમ છે. પોતાના પંથમાં મુક્તિ મળવાને માટે સોનેરી મોટા અક્ષરના મુક્તિ ફોજના ઓર્ડર મારી આ ફોજ મુક્તિ જવાની છે એમ પણ જણાવે છે. આ ઉપરથી એમ તો નિશ્ચય થાય છે કે મુક્તિને વરવાની ઇચ્છા તમામ ધર્મવાળાને રહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૭૩ સુ—તમામ મતવાળા મુક્તિને વરવાના ખરા ?

ઉત્તર—ઇચ્છા તો તમામની હોય પણ મુક્તિ તેમને વરશે કે નહિ, તે એક પ્રશ્ન છે. આ મુક્તિસુંદરીના સ્વયંવરમાં મળેલા તમામ ધર્મના અધિકારીઓ એમજ માગી બેઠા હોવા જોઈએ કે મુક્તિસુંદરી અમનેજ વરશે—અમારી કોટમાંજ વરમાળ નાખશે. પણ વરમાળા કેની કોટમાં નાખવી અને કેને વરવું તે તેના હૃદયની વાત છે.

પ્રશ્ન ૭૪ સુ—મુક્તિ સુંદરી કેને વરમાળા નાખશે ?

ઉત્તર—જે તેને લાયક જણાશે તેને અર્થાત મુક્તિને વરવાના લાયકતાના ગુણો જેનામાં જેવામાં આવશે તેની કોટમાં મુક્તિસુંદરી વરમાળા નાખશે એ વાત સત્ય છે.

પ્રશ્ન ૭૫ સુ—મુક્તિસુંદરીને વરવાવાળામાં કેવા ગુણો હોવા જોઈએ ? અને સ્વયંવર સંબંધીની હકીકત સંદેષે જણાવશે. ?

ઉત્તર—સાંભળો :-મુક્તિ તે મુક્તિ સુંદરી, તેને વરવાની ઇચ્છા ધરાવનારા ક્રિયા વાદી, અક્રિયા વાદી, જ્ઞાન વાદી, અજ્ઞાન વાદી, વિનય વાદી, જડ વાદી, સાતાવાદી, જમ વાદી, આદી ત્રણસેં ત્રેસડ મતવાદીઓ રાજા મહારાજાપણે પૂજાતા, મનાતા, અમેજ મોક્ષના અધિકારી છીએ, અમનેજ મુક્તિ સુંદરી વરવાની છે; એવી ઇચ્છા ધરાવનારા દરેક મતવાદીઓ રાજા તરીકે જણાવા. મુક્તિ સુંદરીની સુમતિ દાસી [રાજા રાણાને ઓળખાવનારી] અને સમકિત રૂપી વરમાળા [જેની કોટમાં પડી તે મુક્તિનો અધિકારી

અર્થ ચૂકવ્યો.] બ્રહ્માંડરૂપી મંડપને ટોચે રહી અદશ્યપણે પોતાને વરવા મળેલા ના ગુણોનું નિરીક્ષણ કરતી, તેમજ સુમતિ દાસી દરેક પંથના સેવન કરનારાની તમામ હુકીકત જાણાવતી એક બીજા પંથનું અર્થાત્ મતવાદીઓનું ઉલ્લંઘન કરતી નિરીક્ષણ કરતી ચાલી નવ્ય છે.

પ્રશ્ન ૭૬ મું—મૂકિત સુંદરી કેવા ગુણવાળાને વરવાની ઇચ્છા ધરાવતી હશે ?

ઉત્તર—જે ગુણો વડે પોતે જે પદ મેળવ્યું છે. તેવાજ ગુણવાળા એટલે પોતાના ભરાભરી ગુણોવાળાને વરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે, અને તેનેજ શોધતી કરે છે. અર્થાત્ પોતાની દીવ્ય દૃષ્ટિ વડે તેને જુએ છે.

પ્રશ્ન ૭૭ મું—મૂકિત સુંદરીને કેવા ગુણોવાળા પુરૂષો જોઈએ છીએ તે તો જાણવો ?

ઉત્તર—લ્યો, જુઓ સાંભળો—

પંચાસવ પરિત્રાયા, તિગુણાહસુસંજયા, પચનિમ્ગહણા ધોરા,
નિમ્ગંથાઉઝ્જુદાંસણો. ॥૧૧॥૬૦ અં॥૩॥ હૃથસંજણ, પાયસજણ, વાયસંજ
સંજણેંદિયસ, અઝ્ઝપ્પરણ સુસમાહિઅપ્પા, સુરાત્થં ચ વિઅણદ્દજેસમિક્કુ
॥ ૬૦અં ૧૦ગાં ૧૫ ॥ તવોગુણપ્પઠાણમ, ઉઝ્જુમદ્દાંતિ સંજમરયસ,
પરીસહેં જિણતમ, સુનહા સોગદ્દતારિલગલ. ॥ અ ૪ ગાં ૨૭ ॥

અર્થ—[મૂકિત સુંદરી આવા પુરૂષોની શોધ કરે છે.]

હિંસાદિ પાંચે આશ્રવના યાગી, મન આત્મી ત્રણે ગૂપ્તિએ ગૂપ્તા
પટકાય-પૃથ્વ્યાદિ છકાયના રક્ષક; પાંચે ઈંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાવાળા, બાવીસ
પરિસહ ઉપનન થયે, ધેર્ય ધારણ કરનાવાળા, સાચા કપટરુપ અનિથ રહિત,
સંયમ સામી જેની રૂઢિ છે [એવા નિગ્રંથ કે. જના] હાથ, પગ, વચન
અને ઈંદ્રિયો એકંત સંયમ રૂપજ હોય તથા 'અધ્યાત્મરઃ' પ્રશસ્તધ્યાના
અકત-શુભ ધ્યાનમાં જ આસ્રમત હોય, જેનો આત્મા મદાય સમાધિમાં લીન
હોય. સૂત્ર અને અર્થનો વિજ્ઞાન સહિત યથાતથ્ય જાણુ હોય, એવો હોય
તેને હું ખરો ભિક્ષુ કહૂ છું ॥ [તે ભિક્ષુ] તપના ગૂણે કરી પ્રધાન, કપટ
રહિત-સરલ. મતિવાંત, ક્ષમાવાંત, અને સયમને વિષે રમાણતા કરવાવાળા
અને પરિસહાને જીતવાવાળાને, સુંગતિ [મોક્ષની પ્રાપ્તિ-મૂકિત સુંદરી
વરવી] મુલભ છે.

ઉપરોક્ત ગુણવાળા પુરૂષોને મુકિત-સુંદરી વરવા ઇચ્છા ધરાવે છે. અને પોતાના સ્વામીને માટે સુમતિ દાસી પણ લાયક વરની શોધમાં ફર્યા કરે છે અને ઉપર કહ્યા ગુણવાળાનીજ ડોકમાં માળા નખાવાની છે.

પ્રશ્ન ૭૮ મું—આમાં કાંઈ ધર્મનો મતભેદ ખરો કે અમુક ધર્મ માં આવા ગુણવાળા હોય તેનેજ મુકિત સુંદરી વરવાની ?

ઉત્તર—મહાવીરે એમ કાંઈ જણાવ્યું નથી, કે અમુક ધર્મવાળા મુકિતના અધિકારી છે. પણ એમ તો ચોકસ કહી ગયા છે કે અમુક અમુક ગુણવાળાનેજ મુકિત વરવાની છે. ગમે તે મતમાં, ગમે તે પંથમાં કે ગમે તે ધર્મમાં ગૃહવાસમાં કે ત્યાગી દશામાં ઉપર જણાવેલા ગુણો જેનામાં હશે તેને મુકિત સુંદરી અવસ્થા વરવાની. સુમતિ સખી પણ તેવાજ પુરૂષોને ગતાવવાની અને તેવા ગુણવાળાનીજ ડોકમાં ક્ષાયક સમક્ષિત રૂપ માળા પડવાની. જેની ડોકમાં યથાખ્યાત ક્ષાયક સમક્ષિતની માળા પડી, તે મુકિતનો અધિકારી મુકિત સુંદરીનો વર થઈ ચૂકયો.

(ક્રિતિ મુકિત સુંદરીનો સ્વયંવર.)

પ્રશ્ન ૭૯ મું—મોક્ષ પામેલા તે પાછા આવે ખરા કે કેમ ?

ઉત્તર—આચારાંગલમાં કહ્યું છે કે—મુકિતમાં વાસ કરનાર તેને જન્મ ધરવો નથી. જેન તત્ત્વસારમાં પરબ્રહ્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે તેમાં ‘અપુનર્જવ’ કહ્યો છે જૈન સિદ્ધાંતમાં “નમોઽથ્યુષુ” ના પાઠમાં ‘મયુળરાવર્તિ’ નથી ફરીથી અવતરવું જેને સિદ્ધિગૃહ એહવી સિદ્ધિની ગતી છે. એટલે સિદ્ધ ગતિમાં ગયા—સિદ્ધ થયા તેને ફરી અવતરવું નથી. તથા વિજ્ઞાન વલ્લભ એ નામનું પુસ્તક અંવત ૧૯૭૯ માં છપાયું છે—આવૃત્તિ ચોથી. તેના પૃષ્ઠ ૧૮ મેં કહ્યું છે કે—મોક્ષ પામનારા મોક્ષ પામ્યા પછી પાછા આવતા નથી. તેવું ગીતાજનો ૧૫ માં અધ્યાયના ૬ ક્ષેત્રોમાં શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુએ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૮૦ મું—શ્રી ગીતાજનો મૂળ શ્લોક કેવી રીતે કહ્યો છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—ગીતાજનો મૂળ શ્લોક આ રીતે છે—સાંભળો—

નતદ્વાસયતે સૂર્યો, નશશાંકોન પાવકઃ ।

યદ્વાત્વાનનિવર્તતે, તદ્દામ પરમં મમ ॥ ૬ ॥

અર્થ—જે પદને સૂર્ય, ચંદ્રમા કે અગ્નિ પ્રકાશ કરી શકતા નથી અને જે પદને પામીને ફરી યોગીઓ પાછા આવતા નથી તે માફ ઉત્તમ ધામ છે. ૬.

તેમજ પ્રજ્ઞા પ્રકાશમાં પણ કહ્યું છે કે—નિરંજન પદ પામ્યા પછી 'પુનરાગમોન' આ સંસારમાં ફરી આગમન તેમનું હોતું નથી.

પ્રશ્ન ૮૧ મું—ભગવતીજી વગેરે સૂત્રોમાં જ્યાં નમોઽથ્યુણંનો પાઠ આવે છે ત્યાં પહેલું નમોઽથ્યુણં સિદ્ધ ભગવંતનું; બીજું અરિહંત તીર્થંકર મહારાજનું ને ત્રીજું ધર્મ ગુરૂનું એમ ત્રણ નમોઽથ્યુણં કહેવામાં આવે છે. તેમાં એક સવાલ ઉઠે છે કે—પહેલું નમોઽથ્યુણં સિદ્ધ ભગવંતનું છે ને તેમાં ગુણ તો બધા તીર્થંકરના આવે છે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર—નમોઽથ્યુણંતો સિદ્ધ ભગવંતનુંજ છે, પણ જે તીર્થંકરો મોક્ષગતિને પામીને સિદ્ધ થયા તે તીર્થંકરોના ગુણોનું વર્ણન કરીને સિદ્ધનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે,

પ્રશ્ન ૮૨ મું—જ્યારે પહેલાં નમોઽથ્યુણંમાં તીર્થંકર અને સિદ્ધ બંનેના ગુણોનો સમાવેશ થાય છે, તો પછી બીજું તીર્થંકરનું જુદું પાડવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર—બીજું નમોઽથ્યુણં વર્તમાન તીર્થંકરને માટે એટલે કેવળપ તીર્થંકર હયાતી ધરાવતા હોય તેને માટે કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૮૩ મું—તીર્થંકર હયાતી ન ધરાવતા હોય તો ?

ઉત્તર—તીર્થંકરની હયાતી ન હોય તો સિદ્ધનું તો અરૂંજ અને ગુરૂની હયાતી હોય તો ગુરૂનું.

પ્રશ્ન ૮૪ મું—તીર્થંકર અને ગુરૂની હયાતી ન હોય તો ?

ઉત્તર—એક સિદ્ધનુંજ નમોઽથ્યુણં સૂત્રના ન્યાયથી જણાય છે.

પ્રશ્ન ૮૫ મું—સૂત્રના મૂળ પાઠથી ઉપરના પ્રશ્નોનો ખુલાસો થાય તેમ છે ?

ઉત્તર—હા, જી. મૂળ પાઠમાંજ તમામ ખુલાસો છે.

પ્રશ્ન ૮૬ મું—અમારા સાંભળવામાં તો ત્રણ નમોઽથ્યુણં કહેવાં એમ ધારણામાં છે તો ત્રણ નમોઽથ્યુણં કહેવાનું કોઈ સૂત્રમાં છે ? હોય તો તે જણાવશો ?

ઉત્તર— ઉવવાઈ સૂત્રમાં અંબડ સંન્યાસીના સાતસેં ચેલાના સંધારા વખતે પહેલું નમોથ્યુણું સિદ્ધતું, બીજું ભગવંત મહાવીરનું, ને ત્રીજું તેમના ગુરૂ અંબડનું એ પ્રમાણે ત્રણે કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૮૭ મું—તીર્થંકરની ગેરહાજરીએ સિદ્ધતું ને ગુરૂનું બેજ નમોથ્યુણું કહેવાનું ક્યાં કહ્યું છે ?

ઉત્તર—રાયપ્રશ્નોણી સૂત્રમાં પ્રદેશી રાજ્યએ સંધારો કર્યો છે, ત્યાં પહેલું નમોથ્યુણું સિદ્ધતું ને બીજું કેસી સ્વામી ગુરૂનું મૂળ પાઠે કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૮૮ મું—એકલું સિદ્ધતુંજ નમોથ્યુણું કોઈએ કહ્યું છે ખરું ?

ઉત્તર—જ્ઞાતાજી સૂત્રમાં અહીંનક શ્રાવકે સમુદ્રમાં સાગારી સંધારો કર્યો છે ત્યાં મૂળ પાઠે એક સિદ્ધતુંજ નમોથ્યુણું કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૮૯ મું—આ ઉપરથી એમ તો જણાય છે કે તીર્થંકર કે ગુરૂ હયાતિ ધરાવતા હોય તોજ તેમનું નમોથ્યુણું કહેવાનો અધિકાર છે અન્યથા નહિ. તો કેસી સ્વામીના વખતમાં ભલે પાર્શ્વનાથ તીર્થંકર નહોતા પણ મહાવીર તીર્થંકર તો હતા કે નહિ ? તેમનું નમોથ્યુણું પ્રદેશી રાજ્યએ કેમ ન કહ્યું ?

ઉત્તર—એ પ્રશ્ન ખરો છે, પણ અહિયાં ત્રણ કારણ જણાય છે. એક તો એ કે રાજ્ય પ્રદેશી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સંતારીયા કેસી સ્વામીના શિષ્ય થયા છે. તેમની પાસે શ્રાવકના બાર વ્રત અંગીકાર કર્યાં છે અને તે પાર્શ્વનાથ ભગવાનના શાસનમાં ગણાય છે. માટે તેમના શાસનના તીર્થંકર હયાતિ ધરાવતા નથી. એ પાર્શ્વનાથ ભગવાન તો મોક્ષ ગયા છે માટે તેમનું નમોથ્યુણું સિદ્ધ પદમાં આવી ગયું માટે બીજું નમોથ્યુણું કહ્યું નથી. બીજું કારણ એ કે પાર્શ્વનાથ અને મહાવીર વચ્ચેના અહીંસેં વર્ષના આંતરામા રાજ્ય પ્રદેશી ધયેલ હોય તો કેમ ના કહવાય ? તે વખતે મહાવીર પણ ન હોય એમ સંભવે. ત્રીજું કારણ રાજ્ય પ્રદેશી કદી મહાવીરની હયાતિમાં કેસી સ્વામી પાસે યોગ્ય પામ્યા હોય તે વખતે મહાવીર છદ્મસ્થપણામાં હોય તોપણ ના કહેવાય નહિ.

પ્રશ્ન ૯૦ મું—અહિયાં કોઈ એમ કહે કે—મહાવીર તીર્થંકર પદે વિચરતા હતા તે વખતે કેસી ગોતમનો સંવાદ ધયેલો અને કેસી સ્વામી મહાવીરના શાસનમાં ભજ્યા. એ અપેક્ષાએ રાજ્ય પ્રદેશીએ મહાવીરનું તીર્થંકર પદનું નમોથ્યુણું કહેવું જોઈએ છતાં કેમ નહિ કહ્યું હોય ?

ઉત્તર—મહાવીરના શાસનમાં ભળ્યા તે કેશી સ્વામી અને રાજ પ્રદેશીને બુઝવ્યા તે કેશી સ્વામી બન્ને બુદ્ધ છે. (તેનો ખુલાસો સવિસ્તર) વાંચવો હોય તો બુઝવો પૂર્વાર્ધ ભાગ ૬ ઠી પ્રશ્ન ૮૯ થી ૯૬ સુધી) એટલે પ્રદેશી રાજને યોગ દેનાર તે કેશી સ્વામી પહેલા થયા છે. તે વખતે મહાવીરની હયાતી હતી કે નહિ તે સંબંધે સૂત્રમાં કાંઈ ખુલાસો જણાતો નથી. પણ પ્રદેશી રાજએ તીર્થંકરનું નમોઞ્ચુણું નથી કીધું, તે તો સૂત્ર સાક્ષી આપે છે.

પ્રશ્ન ૯૧ મું—અહીંનક શ્રાવકના વખતમાં મહિનાથ હતા છતાં તેમનું નમોઞ્ચુણું કેમ કહેવામાં આવ્યું નહિ હોય ?

ઉત્તર—તે વખતે મહિનાથ ભગવાન સંસારમાં હતા, અત્રતીપણે હતા—અહીંનક શ્રાવક બાર વ્રત ધારી પાંચમાં ગુણસ્થાનવાળા, સંસારમાં રહેલા તીર્થંકરને નમોઞ્ચુણું કહ્યું નથી. તે ઉપરથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે પાંચમા ગુણસ્થાનવાળા એથા ગુણસ્થાનવાળાને નમસ્કાર ન કરે.

પ્રશ્ન ૯૨ મું—જે શાસનના અધિકારી તીર્થંકર મહારાજ મોંક્ષ ગયા પછી તેમનું નમોઞ્ચુણું તે શાસનના તીર્થંકર કહેવામાં આવતું નથી, પણ મહાવિદેહમાં તો સદાય તીર્થંકર હોયજ. તેમનું ખીજું નમોઞ્ચુણું કહે તેમાં શો વાંધો ?

ઉત્તર—જો વાંધો ન હોત તો અરણ્યક શ્રાવક તથા પરદેશી રાજ કહેત, પણ તે તો કાંઈ છેજ નહિ. માટે દરેક શાસનના અધિકારી તીર્થંકરનેજ નમોઞ્ચુણું લાગુ થતું હોય એમ સૂત્રના ન્યાયથી જણાય છે.

પ્રશ્ન ૯૩ મું—હાલની સ્થાનકવાસીની પ્રવૃત્તિમાં સામાયિકાદિ ઉચ્ચરતા શ્રીમંધરસ્વામીની આજ્ઞા લેવામાં આવે છે તે વિષે શું સમજવું ? સૂત્રના ન્યાયે આ પ્રવૃત્તિ ઠીક લાગે છે કે કેમ ?

ઉત્તર—આ જમાનામાં ઠીક અઠીકનું કાંઈ જોવાનું નથી. તેમાં આ વર્ગને માટે તો જેને જે ઠીક લાગ્યું તેજ ઠીક, એમ માની લેવામાં આવે તેનો ઉત્તર કાંઈ હોયજ નહિ. પણ સૂત્રના ન્યાય પ્રમાણે આ વાત લાગુ થાતી નથી. દાખલા તરીકે—રાજકોટમાં રહેલી રાજકોટની વસ્તી ગોંડલ કે મોરબીના રાજની આજ્ઞામાં રહેવાની ઇચ્છા ધરાવે તે વાત ઉચિત ગણાય ! અહિયા જ્યારે બાદશાહી રાજ્ય હતું ત્યારે તેની આજ્ઞા મનાતી. હાલ જ્યારે યુરોપિયનની સત્તા પ્રવર્તે છે, ત્યારે તેની આજ્ઞા આખા હિંદુસ્તાનમાં મનાય છે, છતાં કોઈ જર્મન કે ફ્રેંચની આજ્ઞા ચિંતવે તે શા કામની ?

પ્રશ્ન ૯૪ મું—તો પછી આ પ્રવૃત્તિ ચલાવવાનો કાંઈક પણ હેતુ હોવો જોઈએ ?

ઉત્તર—હેતુ બીજો કાંઈ નથી માત્ર આજ્ઞા માગવાનોજ છે. તેમાં ભેદ એટલો કે-એકે ચોટી રાખી તો એકે દાઢી રાખી તેમાં હેતુ શો જોવાનો હોય ?

પ્રશ્ન ૯૫ મું—ઉપરના હેતુમાં અમે કાંઈ સમજ્યા નથી ; માટે મંધીરસ્વામીની આજ્ઞા માગવાના સંબંધમાં સમજી શકીએ તેવો ખુલાસો મળવો જોઈએ ?

ઉત્તર—ખુલાસો તો સૂત્રના ન્યાયે એટલોજ છે કે ન્યાંયુધી તીર્થ”-કર મહારાજ બીરાજતા હતા ત્યાંયુધી તીર્થ”કર મહારાજની આજ્ઞાએજ ધર્મ સંબંધીની પ્રવૃત્તિ ચાલતી હતી. તીર્થ”કર મહારાજ મોક્ષે ગયા પછી શાસનાચાર્ય-શાસનના અધિકારી યુધર્મ ગણધરની આજ્ઞા પ્રવર્તતી ત્યાર-બાદ કેટલાક કાળ યુધી પાટાનુપાટે શાસનાધિકારીની આજ્ઞાએજ ધર્મપ્રવૃત્તિ સરખીજ ચાલતી. કાળાંતરે એક મહાવીરના શાસનમાં અનેક ક્રાંતા થયા, અનેક ગચ્છ નીકળ્યા, અનેકથી માન્યતાઓ બુદ્ધી બુદ્ધી થઈ, કોઈએ કેવા પ્રકારની આજ્ઞા સ્વીકારી તો કોઈએ એથી બીજાજ પ્રકારની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો.

આનો પરમાર્થ એ છે કે, એકે આચાર્ય અને સાધુની આજ્ઞા તો અબંધ રાખી પણ બંનેની ગેરહાજરીએ આચાર્યની સ્થાપના કરી. તેની આજ્ઞા માગવાની પ્રવૃત્તિ ચલાવી ત્યારે બીજા વર્ગે સાધુની ગેરહાજરીએ ધર્મમંધીરસ્વામીની આજ્ઞા માગવાની પ્રવૃત્તિ ચલાવી.

પ્રશ્ન ૯૬ મું—આ બેમાં પ્રશંસનીય કયું ગણાય ?

ઉત્તર—એ ખુલાસો તો વાચક વર્ગોએ પોતાની મેળેજ સમજવાનો છે એ કે સ્થાપનાની આજ્ઞા માગી ત્યારે બીજાએ ભલે મહાવિદેહમાં રહેલા પણ તીર્થ”કરની આજ્ઞા માગી. આ બેમાં તીર્થ”કરની આજ્ઞા માગનાર પહેલા પક્ષથી ચઢી જાય કારણકે કેવલપદે વિચરતા તીર્થ”કરની આજ્ઞા માગી, માટે સ્થાપનાચાર્યમાં કાંઈ આચાર્યના ગુણ નથી અને તેની આજ્ઞા માગવી તેમ કરવા દરતાં તીર્થ”કરની આજ્ઞા માગવામાં વિશેષ વિદ્ધ જાણતું નથી.

પ્રશ્ન ૯૭ મું—ત્યારે કેઈ એમ કહે કે—સાધુજી હોય તો તેમની આજ્ઞાએ સામાયિકાદિ ઉચરીએ છીએ તે ન હોય તો સ્થાપનાચાર્ય કરી પંચિદિયો ભણી સામાયિક ઉચરીએ છીએ.

ઉત્તર—પંચિદિયો ભણનારા તેનો હેતુ જાણતા હોત તો સ્થાપનાચાર્ય કરવાની જરૂર રહેત નહિ. પંચિદિયો ભણી આજ્ઞા માગવાની પૃથા જો મૂળથી હોત તો ધીજ વર્ગને આચાર્યની આજ્ઞા માગવામાં વાંધો આવત નહિ.

પ્રશ્ન ૯૮ મું—પંચિદિય એટલે શું-ને તેનો હેતુ શું ?

પંચિદિય એટલે આચાર્યના ૩૬ ગુણની બે ગાથા છે.

તેમાં પહેલા પદમાં પંચિદિય શબ્દ આવે છે. તે ઉપરથી પંચિદિય કહેવામાં આવે છે. તેનો હેતુ સામાયિકાદિ વ્રત ઉચરતી વખતે કહેવાનો.

પ્રશ્ન ૯૯ મું—સામાયિકાદિ વ્રત, ઉચરવાના સંબંધમાં પંચિદિય કેવી રીતે કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર સાંભળો ગાથા—

પંચિદિય સંવરણો, તદ્ નવવિહ વંમચેર ગુણિધરો;

ચત્તવિહ કસાયમુક્કો દ્વજજ્ઞારસ ગુણેહિં સંજુતો ॥ ૧ ॥

પંચ મહુવ્વચજુતો, પંચવિહાયાર પાલણ સમધ્ધો;

પંચસમિત્તિ ગુણો, છત્તીમ ગુણો ગુરુમજ્ઞ ॥ ૨ ॥

આમાં એમ જણાવે છે કે પાંચ ઇન્દ્રિયના સંવરવાવાળા, તેમજ નવવિધે બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિના ધારક, ચાર પ્રકારના કષાયથી મુક્ત એ અહાર ગુણે કરી સંયુક્ત, પાંચ મહાવ્રતને વિષે જુલોલા, પાંચ મહાવ્રત યુક્ત પાંચ પ્રકારના આચાર પાળવાને વિષે સમર્થ. પાંચ સમિતિએ સુમતા ત્રણ ગુપ્તિ એ ગુપ્તા એ છત્રીશ ગુણે કરી સહિત હોય તે મારા ગુરૂ છે.

આટલું કહીને એટલે ઉપરની બે ગાથા કહીને ઇચ્છામિ ખમાસમણો ઇત્યાદિ પાઠ જોડીને વંદણા-નમસ્કાર કરીને સામાયિકાદિકની આજ્ઞા માગે આનો પરમાર્થ એજ છે કે:—ઉપર કહેલા ગુણવાળા ગુરૂ આચાર્ય ગમે ત્યાં હોય પણ આ બે ગાથા જોડીને તેમની આજ્ઞાએ સામાયિકાદિ વ્રત ઉચરવાને જરા પણ વાંધો નથી. જેમ તીર્થંકરની આજ્ઞા સર્વત્ર વર્તે છે. તેમ ગુરૂ આચાર્યની આજ્ઞા પણ સર્વત્ર વર્તે અર્થાત્ શિષ્ય ગમે ત્યાં વિચરે પણ ગુરૂની આજ્ઞા તો તેની સાથેજ હોય તેમ ચારે તીર્થને માટે ગુરૂ-

આચાર્યની આજ્ઞા એ સામાયિકાદિ વ્રત અંગીકાર કરી શકાય એમ શાસ્ત્રથી નિર્ણય થવા સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦ મું—સ્થાપનાચાર્ય સ્થાપ્યા છતાં પંચિહિયાની એ ગાથા કહેવાનું શું કારણ હશે ?

ઉત્તર—કારણ તો એજ જણાય છે કે પૂર્વાચાર્યો ઠાઠા હતા જેણે સ્થાપનાચાર્યની પ્રવૃત્તિ ચલાવી હશે, તેમને એમતો સમન્વયું જણાય છે કે આચાર્યના ગુણો આ સ્થાપનામાં નથી *અને અજીવની આજ્ઞા, વ્રતમાં લેવાય નહિ આજ્ઞા તો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ ગુણોના ધારકનીજ હોય માટે આચાર્યના ગુણોની, એ ગાથાનો ઉચ્ચાર કરીને આવા ગુણવાળા ગુરૂ હોય તેમની આજ્ઞાએ સામાયિક ઉચ્ચરું છું. એમ પંચિહિયાનું નિશાન આપ્યું હોય એમ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૧ મું—શિષ્ય-અહીં સુધીમાં ત્રણ પદની વ્યાખ્યા બરાબર જણાવી. પણ જેમ આચાર્યના ૩૬ ગુણ જણાવ્યા, તેમ અરિહંત અને સિદ્ધના ગુણ જાણવામાં આવ્યા નથી, માટે તે પણ જાણવાની ઇચ્છા છે. તો પ્રથમ અરિહંતના ગુણ કેટલા ?

ઉત્તર--અરિહંત ભગવંતના બાર ગુણ કહ્યા છે, તેમાં આઠ પ્રાતિહાર્ય અને ચાર મુલાતિશય મળી બાર ગુણ કહ્યા છે, તેમાં આઠ પ્રાતિહાર્ય આ પ્રમાણે છે. ગાથા.

કી કીલ્હી કુસુમ વુટ્ટી, દેવજુળી ચામરાસણાઈંચ;

માવલય મેરોહત્તં, જયતિ જિજ પાહિહારઈ ॥ ૧ ॥

*અંચળ ગચ્છનાયક શ્રી મહેન્દ્રસિદ્ધ સૂરિ વિરચિત બૃહત્ શતપદી ગ્રંથમાં પાને ૭ મે કહ્યું છે કે:—સ્થાપના ચાર્ય નહિ સ્થાપવો પાને ૧૯ મે વિચાર ૨૦ મો અહંનનક શ્રાવકે તથા પ્રદેશી સબ્દએ અણુઅણુ કર્યો છે. ત્યાં સ્થાપનાચાર્ય વગરજ તેમણે અણુઅણુ કર્યો છે. પાને ૨૬ મેથી ૩૦ મા સુધીમાં વિચાર ૨૧ મો તેમાં શ્રાવકને સ્થાપનાચાર્ય કરવા નહિ એ વિષે ઘણું લખાણ છે.

લઘુ શતપદી ભાષાંતરમાં પ્રસ્તાવનામા ૨૧ મા યોગે શ્રાવકે સ્થાપનાચાર્ય ન કરવો.

પાને ૨૦૩ મે વિચાર ૩૪ મો તેમાં કહ્યું છે કે:—નમો આચરિયાણં એ પદની વ્યાખ્યા કરતાં ચારે નિશ્ચેપા બતાવી ભાવાચાર્યનેજ નમાય છે. એમ કહેલ છે.

આ આઠ પ્રતિહાર આ રીતે પણ કહે છે :—

અશોક વૃક્ષઃ સુરપુષ્પ વૃષ્ટિ, દિવ્યધ્વનિશ્ચામરમાસનં ચ ।

મામણ્ડલં દુંદુભિરામ્પત્રાં, સપ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥

જ્યાં જ્યાં તીર્થ'કર મહારાજનું ખીરાજવું થાય ત્યાં અશોક વૃક્ષ બની આવે. ૧ દેવકુટ, પુષ્પની વૃષ્ટિ થાય. ૨ દિવ્યધ્વનિ. ૩ ચામર. ૪ સિંહાસન. ૫ લામંડલ. ૬ દુંદુભી. ૭ અને છત્ર. ૮ એ આઠ પ્રતિહાર્ય તીર્થ'કર મહારાજના પુન્ય પ્રતાપે બની આવે છે. આઠ એ અને ચાર મૂલાતિશય—તે અપાયાપગમાતિશય * ૧ જ્ઞાનાતિશય ૨ પુન્નતિશય, ૩ વચનાતિશય, ૪ મળી ૧૨ ગુણ અરિહંત, ભગવંતના જાણવા.

પ્રશ્ન ૧૦૨ મું—સિદ્ધ ભગવંતના ગુણ કેટલા અને કયા કયા ?

ઉત્તર—સિદ્ધ ભગવંતના આઠ ગુણ કહ્યા છે તે એ કે :—

નાણંચ દંસંગં ચેવ, અઘ્વાઘાહં તહેવ સમ્મતં;

અક્ષયઠિદ્ઝરુબદ્ધ, અગુરુલ્હુ વીરીયં હવદ્ધ ॥ ૧ ॥

કેવળજ્ઞાન ૧, કેવળદર્શન ૨, અવ્યાબાધ સુખ ૩, ક્ષાયકસમકિત ૪, અક્ષય સ્થિતિ ૫, અરૂપીપણું ૬, અગુરુ લઘુ ૭, અનંત આત્મિક શક્તિ ૮, ॥ એ આઠ ગુણ સિદ્ધ ભગવંતના જાણવા.

પ્રશ્ન ૧૦૩ મું—ઉત્તરાધ્યયનના ૩૧ મા અધ્યયનમાં એક બોલથી માંડી ૩૩ બોલની વ્યાખ્યા કરી છે. તેમાં ૩૧ મો બોલ, સિદ્ધાદ્ ગુણ સિદ્ધના ગુણનો કહ્યો છે. અને આવશ્યક સૂત્રમાં ૧ ગતિ સાળ સિદ્ધાઈ ગુણેદિ કહેલ છે એટલે સિદ્ધના ૩૧ ગુણ કહ્યા તે કયા ?

ઉત્તર—(૫) સંઠાણુ (૫) ષણું (૫) રસ (૨) ગંધ (૮) સ્પર્શ (૩) વેદ, એમાંનું સિદ્ધમાં કાંઈ નથી. એ ૨૮ બોલ અને (૨૯મો) અશરીરપણું (૩૦મો) અસંગપણું, અને (૩૧મો બોલ) જ્ઞાનાવરણી, આદિક આઠ કર્મ બપાવ્યા છે. તે કુલ એકત્રીસ સિદ્ધના ગુણ જાણવા. આચારાંગજીમાં પણ સિદ્ધના એજ ગુણ કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪ મું—‘નમો અરિહંતાણુ’ અને ‘નમો સિદ્ધાણુ’ એ બે પદની સમજાવી તો બરાબર થઇ, હવે ત્રીજી પદ ‘નમો આયરિયાણુ’ આ પદની વ્યાખ્યા શી રીતે છે ?

*અપાયાપગમાતિશયનો અર્થ પૂર્વાર્દ્ધના ૭ ભાગમાં-૭૯ મા પ્રશ્નથી જાણવું.

ઉત્તર—આચાર્યપદ બે પુરૂષને લાગુ થાય છે. એક શાસનના ઉત્પાદક પુરૂષ-શાસનાધિકારીને, બીજા તે શાસનના રક્ષક પુરૂષને, એટલે શાસનના રક્ષણ કરનારને પણ આચાર્ય કહેવામાં આવે છે. તેના પણ બે ભેદ છે. તીર્થંકર મહારાજ નિર્વાણ થયા પછી, છદ્મસ્થ ગણધર હોય તો શાસનના અધિકારપણાનો તેમનો હક્ક છે. સુધર્મ ગણધરવત્ તેમની ગેર-હાજરીએ ઠાણાંગસૂત્રના આઠમે ઠાણે કહેલી આઠ સંપદાના ધણી પૂર્વે કહેલા ૩૬ ગુણ્યુક્ત હોય તે પણ, આચાર્યપદે શાસનના અધિકારી કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૧૦૫ મું—આચાર્યથી ગણધરપદ ત્રીયાતું છે તો જ્યારે આચાર્યના ગુણ ૩૬ કહ્યા, તો ગણધર મહારાજમાં કેટલા ગુણ હોય ? તે સવિસ્તર જણાવશો.

ઉત્તર—ભગવતીજી વગેરે સૂત્રમાં ગણધર મહારાજમાં (૫૨) બાવન ગુણ કહ્યા છે તે એ કે—

(૧) સમચૌરસ સંઠાણ (૨) વજ્રઋષભનારાચસંઘયાણ (૩) કસોટીયે ત્રણવ્યા કનક સમાન, પદ્મ ગૌરવર્ણ. (૪) ઉગ્ગતવે (૫) દિત્તતવે (૬) તત્તતવે (૭) મહાતવે (૮) ઉરાણે (૯) ઘોરે ઘોર ગુણે (૧૦) ઘોર તવગ્રી (૧૧) ઘોર બંભચેરવાગ્રી (૧૨) ઉછુઠ સરિરે (૧૩) સંખીતવિઉલ, તેયલેસે, (૧૪) ચઉદસ, પુન્વી (૧૫) ચઉનાણો વગથે, (૧૬) સવ્વખર સન્નિવાઇ એ ૧૬ને આચારજના ગુણ (૩૬) ભેલવતા ગણધર મહારાજના(૫૨) ગુણ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬ઠું—એથેપદે ‘નમો ઉવઝ્ઝાયાણુ’—ઉપાધ્યાયજીમાં કેટલા ગુણો તે પણ જણાવશો.

ઉત્તર—ઉપાધ્યાયજીમાં પચીસ ગુણુ કયા છે તે એ કે :—

૧૧ અંગ, ને ૧૨ ઉપાંગ, એ ૨૩ શુદ્ધ સૂત્રાર્થ ભણે ને ભણાવે ૨૪, ચરણ સીત્તરી તથા કરણ સીત્તરી એ બેહુને શુદ્ધ રીતે પાળે(૨૫) એ પચીસ ગુણ્યુક્ત ઉપાધ્યાયજી હોય.

પ્રશ્ન ૧૦૭ મું—પાંચમે પદે ‘નમોસોએ સવ્વ સાહુણુ’ લોકમાં રહેલા સર્વ સાધુને નમસ્કાર કર્યો તો લોક શબ્દ મૂકવાનું શું કારણ ? અને જૈનના સાધુ નહિ મૂકતાં સર્વ સાધુ કહ્યા તેનું પણ શું કારણ ?

ઉત્તર—આ વિષે ભગવતીજીની ટીકામાં ઘણું લખાણ છે, પણ આપણે ટુંકામાં સમજાવને માટે સાધુ તો અહીંદ્રીપમાજ હોય તથાપિ કેઇ લખિધર મુનિની શક્તિ નંદીધર દ્વીપ સુધી જવાની કહી છે. તો

કેઈ મુનિ અઢીઢ્રીપ બહાર ગયા હોય તેને માટે અથવા કેઈ દેવે સાધુનું અપહરણ કરી અઢીઢ્રીપ બહાર મૂક્યા હોય તેને માટે અથવા નહિ તીર્થ-કર પદમાં કે નહિ સિદ્ધ પદમાં એવા વર્તાતા સામાન્ય કેવળી અથવા નહિ આચાર્યપદમાં કે નહિ ઉપાધ્યાય પદમાં સ્વયંબુદ્ધ, પ્રત્યેક બુદ્ધાદિ, તથા નહિ સ્વલિંગમાં-એટલે સાધુપણના વેશમાં નહિ એવા ગૃહસ્થલિંગી, અથવા અન્યલિંગી, ભાવચારિત્રે વર્તાતા એ બધાનો સમાવેશ કરવાને માટે સર્વ સાહુણું શબ્દ કહ્યો હોય એમ જણાય છે. ‘તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય’

પ્રશ્ન ૧૦૮ મું—સાધુજના કેટલા ગુણ ને કયા કયા ?

ઉત્તર—‘સત્તાવીસાએ અણુગાર ખુણેઈ’ અણુગાર સાધુના સત્તાવીશ ગુણ કહ્યા છે તે એ કે :—

ઠ્ઠવ્ય ઠ્ઠકાય રક્રવા, પંચિદિમ લોહ નિમ્ગહોસ્વંતી,
ભાવ વિસોહી પઢિલેહનય, કરણે વિસુદ્ધીય ॥ ૧ ॥
સંયમ જોણ જુત્તોમ, કુસલ મણ વયણકાય સંરોહી,
સીયાઈ પિંડ સહજં, મરણ ડવસમ્ગસહજંચ ॥ ૨ ॥

છ વ્રત ૬ છકાયની રક્ષા ૧૨, પાંચ ઈન્દ્રિય અને લોભનો નિબ્રહ કરવો ૧૮ ક્ષમા ૧૯, ભાવની વિશુદ્ધિ કરવી. ૨૦ વિધિએ પડિલેહણ કરવું ૨૧, કરણ વિશુદ્ધિ શુદ્ધ ક્રિયા કરવી ૨૨, સંયમને વિષે જોગને જોડવા ૨૩, કુશલ શુભ મન. વચન, કાયાના જોગને સંહરવા અર્થાત્ વ્રણ જોગને ગોપવવા ૨૩, સીતનો પરીસહ સહન કરવો ૨૫, ક્રુધાનો પરીસહ સહન કરવો ૨૬, અને મરણનો ઉપગર્ગ સહન કરવો ૨૭ એ સત્તાવીશ ગુણ સંચુકત સાધુ મુનિરાજ હોય.

ઈતિશ્રી પરમપૂજ્ય શ્રી ગોપાળજી સ્વામીતત્ત શિષ્ય મુનિ શ્રી મોહનલાલજી કૃત “શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા ઉત્તરાદ્ર” ભાગ ૧ લો સમાપ્ત.

श्रीमद् पूज्य श्रीगोपाण्ण स्वामी अथभाणा-मण्डो ८ भो.

परम पूज्य श्री गोपाण्ण स्वामी तत् शिष्य
मुनि श्री मोहनलाल्ण कृत.

श्री प्रश्नोत्तरमोहनभाणा
उत्तरार्द्ध भाग २ भो.

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા.

ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૨ જે

પ્રશ્ન ૧ હુ'—શિષ્ય-કેટલાક કહે છે કે,:-જૈનના સાધુની કરણી આચાર વિચાર વગેરે તમામ ધર્મના ત્યાગીઓથી ચડીઆતાં છે, પરંતુ એક બાબતમાં તેઓ પશ્ચાત્ રહે છે. તેનું શું કારણ હશે ?

ઉત્તર—કઈ બાબતમાં પશ્ચાત્ રહે છે, તે ખુલ્લા શબ્દોમાં જણાવશો.

પ્રશ્ન ૨ જુ'—બાબત તો એક એજ છે કે-જૈનના સાધુ નહાતા નથી, તદ્દન મઢીન રહે છે, તેથી તે હુનીયાના ત્યાગીઓની અપેક્ષાએ અપવાદમાં ગણાય છે. માટે તે વિષે જૈન શાસ્ત્રથી તથા અન્ય શાસ્ત્રથી ખુલાસો થવો જોઈએ.

ઉત્તર—જે જૈનના સાધુ બીજા તમામ ત્યાગીઓથી ક્રિયાકાંડમાં ચડીઆતા મનાતા હોય તો આ (નહિ નહાવાની) ક્રિયા અપવાદમાં કેમ આવે ? તે ક્રિયા પણ ચડીઆતીજ હોવી જોઈએ. જે ત્યાગીઓમાં તક્ષવત તો ત્યાગમાં પણ તક્ષવત અને ત્યાગમાં તક્ષવત તો ક્રિયાકાંડમાં પણ તક્ષવત એ બધો તક્ષવત અહિને અંગે છે. પણ મુક્તિ માર્ગમાં તક્ષવત નથી. મુક્તિને માર્ગે ચાલવાવાળાને માટે તો એકજ રસ્તો છે, અને તે રસ્તો પણ ઋષભદેવ ભગવાનથી માંડી મહાવીર પરમાત્મા મુધીના તમામ તીર્થંકર મહારાજનું એકજ વાક્ય છે કે:--

જરસઠાણ કિરઠ્ઠ નમ્માભાવે મુંહભાવે અન્હાણયં અદંતધુવણયં અચ્છતયં
અળોવાહણયં ભૂમિસેજા ફલહસેજા કઠ્ઠસેજ્ઞા કેસલોઓવંમચેરવાસો પરઘરપ્પવેસો
લદ્દાવલદ્દી ઉચ્ચવયા ગામકંટયા બાવીસં પરીસહોવસમ્મા અહિયામિજ્ઞઠ્ઠ તમઠ્ઠં
આરાદ્દેઠ્ઠ જાબ સવ્વ દુસ્કપ્પહીળે ॥

એટલે જે ત્યાગીઓએ મોક્ષને અર્થે કરવાનું હતું તે કરીને મોક્ષ-ગતિ પ્રાપ્ત થયા. તો મોક્ષના સાધનને માટે સ્નાનની આવશ્યકતા બીલકુલ નથી, આ વાત સિદ્ધ થઈ.

જૈનના સાધુ જે મોક્ષના સાધનને માટે નહાતા ન હોય તો પછી પ્રશ્નકારને શું કહેવાપાણું છે ?

પ્રશ્ન ૩ બુ—કહેવાતું તો એટલુંજ છે કે-જૈનના સાધુઓ જે મોક્ષના સાધનને માટે નહાતા નથી તો અન્ય ધર્મના ત્યાગીઓ એમ કહે છે કે, એમ મોક્ષને માટે સ્નાનાદિ ક્રિયા કરીએ છીએ. આ બે વાતમાં કઈ વાત સત્ય માનવી.

ઉત્તર—જે વાત સત્ય હોય તેજ સત્ય માનવી. પણ સત્ય અસત્યની પરીક્ષા કર્યા વિના-અસત્યને પોતે સત્યપણે માની હું કહું છું, હું કરું-છું તે સત્ય છે, ત્યાં સત્ય અસત્યનો ઈન્સાફ થઈ શકે નહિ, પરંતુ તે બંને બાબતનો ઈન્સાફ તો શાસ્ત્રથીજ થઈ શકે, અને જે બાબત શાસ્ત્ર સાક્ષી આપે તેજ સત્ય ગણાય. શાસ્ત્રને કોઈનો પક્ષપાત હોતો નથી. માટે સત્ય અસત્યનો નિર્ણય શાસ્ત્રથીજ સમજવો.

પ્રશ્ન ૪ થુ—આ વિષે શાસ્ત્ર શું ફરમાન કરે છે ?

ઉત્તર—સાંભળો જૈનસૂત્ર દશવૈકલિક અધ્યયન છઠ્ઠું-ગાથા ૮ મી પદ ૪ થુ-સિનાણમોમવજ્જણં સ્નાન અને શોભા (શરીરે અલંકાર ધરવો તે) વર્ગવા અર્થાત્ સ્નાનાદિ શોભા વર્ગવી એમ કહ્યું. તેમજ ગાથા ૬૧ માં કહ્યું છે કે-

વાહિઓ વા અરોગી વા સિનાણં જોડ પત્થણ ।

વુકકંતો હોઈ આયારો, જદો હવઈ સંજમો ॥ ૬૧ ॥

અર્થ: રોગી અથવા નિરોગી જે કોઈ સાધુ સ્નાનની ઇચ્છા કરે પ્રાર્થના કરે, તેનો આચાર ને અંયમ નષ્ટ થાય છે (એજ દશવૈકલિક સૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનની બીજી ગાથામાં સાધુને સ્નાન આચરવા જોગ નથી, એમ કહ્યું છે.)

સ્નાન અને શરીરની શોભા અંબ ધી ૬૪ મી ગાથા સુધીમાં સારી રીતે જણાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૫ મું—અમસ્ત સાધુ વર્ગને માટે સ્નાનાદિક ન કરવા અંબ ધી કાંઈ ખુલ્લા શબ્દમાં છે ખરું ? હોય તો તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો-

નગિણસ્સ વાવિ મુંડસ્સ દીહરોમ નહંસિના; ।

મેહુણા ઉવસંતસ્સ કિં વિમૂસાણકારિયં ॥ ૬૫ ॥

એણે નમ્મ પાણું (દ્રવ્ય અને ભાવથી) ધારણુ કર્યું છે-દ્રવ્યથી વગ્ન રહિત અને ભાવથી મૂર્છા રહિત, તેમજ મુંડ થયેલ દ્રવ્ય અને ભાવથી, દ્રવ્યથી

મરતક મુ'ડેલ, અને ભાવથી મન મુ'ડેલ, વળી જેનાં રોમ- (કક્ષાદિકના) અને નખ દીર્ઘપણને પામેલા હોય, અને મૈથુનવૃત્તિ જેની ઉપશાંત થયેલ હોય અર્થાત્ મૈથુનથી ઉપશમ્યા હોય, એવા યોગીઓને સ્નાનાદિક વિભૂષાનું શું કાર્ય ? જેને શરીરની દરકાર નથી તેવા ત્યાગી, તેવા ત્યાગી પુરૂષને વળી સ્નાનાદિક વિભૂષાની જરૂર હોયજ શાની ? અર્થાત્-નજ હોય. એટલેથી નહિ અટકતાં ખરે ત્યાગી ગમે તે મતનો હોય તે સ્નાનાદિ વિભૂષાનાં ક્ષણ માઠાંજ બાણે.

પ્રશ્ન ૬ હું—સ્નાનાદિકનો અર્થ તો આપણે સમજીએ છીએ કે નહાવું; પણ વિભૂષાનો અર્થ એજ છે કે-ખીજે કાંઈ થાય છે ?

ઉત્તર—ધણે ભાગે બન્નેનો એકજ અર્થમાં સમાવેશ થાય છે. વિભૂષા શબ્દમાં સ્નાન પહેલુંજ હોય છે. સ્નાન કર્યા પછી તેના અંગે શરીરની થતી ક્રિયા ચંદનાદિકના વિલેપનાદિક તે વિભૂષા કહેવાય છે. તે ગાથા—

સિનાણંહ બદુવા કક્ર લોઢ્રં પડમગગિય; ।

ગાયસુ કટ્ટુગઢાણ નાયરંતિ કયાઈવિ ॥૬૪॥

સ્નાન અથવા અનેક પ્રકારનાં દ્રવ્યોથી શરીરનું ઉવટણ કરવું અથવા શરીરને ઉગટવાને અર્થે—શરીરને દીપાવવાને અર્થે અનેક પ્રકારનાં દ્રવ્યો લગાવવાં અથવા સ્નાન કર્યા પછી ચંદનાદિકે શરીરને દીપાવવું—આનું નામ વિભૂષા કહેવાય છે. તે ત્યાગી પુરૂષો આચરે નહિ. કદાચિત કોઈ વખત પણ તેનો સ્વીકાર કરે નહિ. આનો પરમાર્થ એ છે કે-સ્નાન અને શરીરની શોભા વિભૂષા શબ્દમાં સમાઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૭ મું—વિભૂષા કરવાવાળાને શું ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે ?

ઉત્તર—આંભળો—

વિભૂસા ત્રિતિયં મિક્તુ કમ્મં વંધઈ ચિક્કળં;

સંસારસાયરે ઘોરે જ્ઞેણં પડઈ દુરુત્તરે ॥ ૬૬ ॥

જે કોઈ ભિક્ષુ વિભૂષાને વિષે વળમ્યા રહે છે. અર્થાત્ વિભૂષામાંજ તેની વૃત્તિ અદાકાળ રહ્યા કરે છે. એવા ભિક્ષુ-આધુને ચીકણાં કર્મના બંધ થાય છે. એવા નિવડ કર્મના બંધને લઈને સંસારરૂપ ઘોર સમુદ્રમાં પડેલા જીવને તરીને પાર પામવું હુષ્કર હોય છે. એમ અનંત જ્ઞાની તીર્થંકર મહાગજનું કહેવું છે.

પ્રશ્ન ૮ મું—કોઈ એમ કહે કે, આ વાત જૈનશાસ્ત્રની છે. અને જૈનના આધુ સ્નાન કરતા નથી. તે કારણ પણ સમજાયું કે શાસ્ત્ર જ્ય રે

અનહદ દોષનો બોલે મૂકે તે શાસ્ત્રના સ્વીકારવાવાળા ત્યાગીઓથી સ્નાન-વિભૂષા થઈ શકેજ કયાંથી ? આ વાત અમારા શાસ્ત્રમાં કયાંય પણ જોવામાં આવતી નથી. પણ ઉલટું અમારું શાસ્ત્ર એમ જણાવે છે કે, સ્નાન કરવાથી શરીરની શુદ્ધિ થાય છે. તેથી મનની શુદ્ધિ થાય છે. અને મનની શુદ્ધિ વડે આત્માની શુદ્ધિ થાય છે. અને તેવી શુદ્ધ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથીજ અમે સ્નાનાદિ ક્રિયામાં વળગી રહ્યા છીએ.

ઉત્તર—ભલે તમારું શાસ્ત્ર તમને ગમે તેમ બતાવતું હોય પણ બેને બેએ ગુણતા ચારજ થાય, નવ કદિ નજ થાય. જ્યારે તમે તમારાજ શાસ્ત્રથી તથા નીતિ ન્યાયનાં દૃષ્ટાંતોથી તમારી જીભે કબુલ કરો તો ઉપરની બાબત સત્ય માનશો કે કેમ ?

પ્રશ્ન ૬ મું—અમારું શાસ્ત્ર જો નહાવા વિષેનો નિષેધ કરશે તો એકવાર નહિ પણ અનેકવાર કબુલ છે. અને નીતિ ન્યાયનાં દૃષ્ટાંતોથી અમોને સમજાવશો તો પણ અમારે વિના તકરારે કબુલ કરવુંજ બેશે.

ઉત્તર—હાલ શાસ્ત્રની વાત બાબુ પર રાખી એક દાર્શનિક પુરાવા પર લક્ષ્ય ખેંચીશું.

એક પાણીના ઝિંદુનો ફેટો-એટલે પાણીનું એકજ ઝિંદુ તેમાં કેવા આકારના કેવા પ્રકારના હાલતા ચાલતા જવો કેટલા રહ્યા છે, તે ફેટો જોવાથી અને તેની નીચેનું લખાણ વાંચવાથી ખાત્રી થશે કે, એક પાણીના ઝિંદુમાં કેટલા જીવ છે ? આટલી વાત જાણ્યા બાદ તમારા તમામ પ્રશ્નોનો ખુલાસો મહેલાઈથી સમજી શકશો.

પ્રશ્ન ૧૦ મું—પાણીના એક ઝિંદુમાં કેટલા જીવ છે ? તે પુરાવાવાર જણાવશો તો તેના ઉપરથી વિચાર કરવાનો લક્ષ્ય ખેંચાય.

ઉત્તર—સાંભળો—

एक बुंद पानीका तस्वीर सिद्ध पदार्थ. विज्ञान नामकी किताब जो अल्हाबाद गवर्नमेंट प्रेसमें छपी है. (जोसमे कॅप्टन स्कोर्सवि साहिबने खुद दर्बानमे ३६४५० जीव ब्रस (हीलने फिरते) देखे.

પ્રસિદ્ધકર્તા—પાલળપુરનિવાસી મોદી તુલસીભાઈ હુમચંદ.

બીજો લેખ—ઈસ્માઈલીસત પંથ પ્રકાશ પુસ્તક ૮ મું અને ૧૯૨૩ અંક ૧-સં. ૧૮-૦૯પૃષ્ઠ ૫૭ મે-એક પાણીના ટીપામાં ૨૬ હજાર જેટલાં ઝીણા જંતુઓ છે તે જેટલાં ઝીણાં છે કે પોસ્ટની એક ટીકીટ પર ૨૫ અડી

કરોડ રહી શકે તેવું અનુમાન ક્રૈંચ શાસ્ત્રીએ કર્યું છે. મહાવીર પરમાત્માએ એક જળનાં ઘિંદુમાં અસંખ્ય જીવ સ્થાવર અપકાયના કે જે આપણી દ્રષ્ટિએ ન આવે તેવા પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા કેવળ જ્ઞાન વડે પ્રકાશીલી તેને ઉપરના લેખો ટેકા આપનાર થઈ પડે છે. બસ આ બે પુરાવાપર પુરતો લક્ષ બેંચવાનો છે.

પ્રશ્ન ૧૧ મું—આ સવાલ માટે તમે શું કહેવા માગો છો ?

ઉત્તર—અમે એ કહેવા માગીએ છીએ કે—સ્નાન સંબંધીમાં ભોગીની વાત અલગ રાખો ; પણ ત્યાગી પુરૂષો દયા ધર્મ પાળે છે કે કેમ ? દરેક ધર્મના ત્યાગીઓ જીવની હિંસાથી નિવર્ત્યા છે કે કેમ ? જો દયા ધર્મ પાળતા હોય, જીવની હિંસાથી નિવર્ત્યા હોય તો તેવા ત્યાગીઓને ઉપરના લખાણ પ્રમાણે વિચાર કરી તેના પર દ્રષ્ટિ દે તો એક પણ જળનાં ઘિંદુથી નહાવાનો અધિકાર તેને ઘટતો નથી.

જ્યારે એક ઘિંદુ જળમાં છત્રીશ હજાર ચારસો ને પચાસ અને એક પોષ્ટની ટીકીટ પર સમાય એટલા જળનાં ઘિંદુવામાં અઢી કરોડ હાલતા ચાલતા—હરતા ફરતા જીવની સંખ્યા કહી તો તેના પ્રમાણમાં સ્નાન કરવાવાળા પોતાના શરીર પર કેટલા જીવોના લોહી માંસનું લેપન કરી પવિત્રપણું કેવી રીતે માનતા હશે ? એ જરા વિચાર કરવા જેવું છે.

પ્રશ્ન ૧૨ મું—ત્યારે કોઈ કહે કે—અમારા શાસ્ત્રમાં તો નહાવાથીજ પવિત્રપણું જણાવે છે. આવી બાબતો કોઈ જાહેરમાં લાવતું નથી. તેમ અમારા ધર્મશુરૂઓ પણ અમને આવા દોષો જણાવતા નથી. પરંતુ અમારા ધર્મશુરૂઓ પોતેજ એમ માને છે, અને અમને પણ એમ જણાવે છે કે જેમ જેમ વધારે વાર નાહીયે તેમ તેમ તપની વિશેષ વૃદ્ધિ થાય છે. એથી અમારો આત્મા નિર્મળો થાય છે. અને તેથી અધીક લાભ સુતા જળને જગાડવામાં માનીયે છીએ. એટલે સ્થિર પડેલા જળમાં પહેલો સ્નાન કરે તેને વધારે લાભ માનવામાં આવે છે. એમ અમારા ધર્મશુરૂઓ બતાવે છે તેવું કેમ ?

ઉત્તર—ત્રિવસને સત્રિના ચૌવીસ કલાકમાં નહાવાનો ભાગ કેટલા કલાકનો લેતા હશે ? જો કે ચૌવીશ કલાકનો વખત નહાવા ખાતે લેતા નથી. પણ તમારી માન્યતા પ્રમાણે ચૌવીશ કલાક બલકે આખી જીવગી જળમાંજ રહેનારા મચ્છ કચ્છાદિકના તપતું શું કહેવું ? તમારા કહેવા પ્રમાણે તમારાથી પણ તેનો આત્મા વિશેષ નિર્મળો માનતા હશે કેમ ?

સત્રિના સ્થિર પડેલા જળમાં જળાશ્રિત અસંખ્ય જીવો જળની અંદર રહેનારા અને જળના અગ્રભાગે સ્થિર થયેલા ઉડણુ જીવો, તેના

ઉપર રાક્ષસીશીલાની પેઠે સાડા ત્રણ માણની શીલા જઘને પડે તે જળાશ્રિત રહેલા જીવોની શી દશા થાય ?

પ્રશ્ન ૧૩ મું—રાક્ષસીશીલા એટલે શું ?

ઉત્તર—ગામની અંદરના તમામ જીવો રાત્રિના ભાગમાં જળ-જંતુઓની પેઠે જાળી ગયેલા હોય તેના ઉપર રાક્ષસ કોપાયમાન થઈને એક મ્હોટી ગામ પ્રમાણે શીલા વીક્રવીને અધરથી પડતી મૂકે ત્યારે ગ્રામવાસી જીવોની શી દશા થાય ? તેવીજ દશા સુતા જળને જગાડવા-વાળા રાક્ષસી શરીરરૂપશીલા નિચે આવેલાં જળ જંતુઓની થાય. તેમાં તે વળી પુણ્ય કે લાભ હોયજ કયાંથી ?

અસંખ્ય જીવોના લોહી માંસતું શરીર પર લેપન કરી શરીર અને આત્માને પવિત્રપણું માનવું. આતું નામ અજ્ઞાનતા નહિ તો ધીજીવું શું ? મિત્રો ષોટું લગાડશો નહિ હો, આ માફ વાક્ય તમારી અનાદિ કાળની અજ્ઞાનતા ઉડાડવાને માત્ર તમારા હિંતને ખાતરજ છે. પણ તમારાજ શાસ્ત્રથી તમે કબુલ કરશો.

પ્રશ્ન ૧૪ મું—અમારા શાસ્ત્રમાં તો ઠાર ઠાર ન્હાવાનીજ વાત છે. તેમાં તમે શું બતાવવા સમર્થ છે ?

ઉત્તર—હાલમાં તમને હું એકજ સવાલ પુછું છું કે—

જલે વિષ્ણુઃ સ્થલે વિષ્ણુઃ, વિષ્ણુઃ પર્વત મરતકે;

જ્વાલામાલાકુલે વિષ્ણુઃ, સર્વ વિષ્ણુમયં જગત્ ॥૧॥

ઓ મહં સર્વગનં જ ત્વાઃ, ન ચ હિંમે કદાચિનઃ;

તસ્મહં ન પ્રણમ્યામિ. સ જ મે ન પ્રણમ્યનિ ॥૨॥

ઉપરના બે શ્લોક કયા શાસ્ત્રના છે ?

પ્રશ્ન ૧૫ મું—છે તો અમારા વિષ્ણુ પુરાણના તેમાં તમે શું કહેવા માગો છે ? આમાં કાંઈ ન્હાવા સંબંધીનો નિષેધ જણાતો નથી નથાપિ કાંઈ તમને સમજાતું હોય તો સ્પષ્ટાર્થ કરી સમજાવો.

ઉત્તર—પહેલાજ પદમાં શરૂઆતમાંજ જણાવે છે કે—જળને વિષે વિષ્ણુ છે, એટલે જળ, સ્થળ, પર્વત અને પર્વતના મરતકે—અથ ભાગે, અગ્નિમાં, વાયુમાં, વનસ્પતિમાં, અને આખા જગતમાં વિષ્ણુ છે. એટલે આખું જગત વિષ્ણુએ ભરેલું છે. એમ મને સર્વ ઠેકાણે જાણીને

જળ આદિ કોઈ પણ જીવની કદાપિ પણ હિંસા ન કરવી, જે મારી હિંસા-મારો વિનાશ નહિ કરે તેનો હું પણ વિનાશ નહિ કરું.

આનો પરમાર્થ એ છે કે-વિષ્ણુ શબ્દે જીવ સમજવા. એટલે જળ, સ્થળ વગેરે તમામ ઠેકાણે આખા પ્રાંદ્યાંડમાં જીવ ભરેલા છે. તે હું જ છું. એમ જાણીને કોઈ જીવને હણશો નહિ.

તો જળના જીવોને હણતાં વિષ્ણુને હણનારા ગણાશે કે કેમ ? આમાં તમોને નહાવાની જગ્યા કયા ઠેકાણે રહી ?

પ્રશ્ન ૧૬ મું—તો શું અમારા શાસ્ત્રમાં જળથી દેહની શુદ્ધિ અને દેહથી મનની અને મનથી આત્માની શુદ્ધિ કહી છે તે ખોટી ?

ઉત્તર—તે ખોટી તમારી જીભેજ કહો છે. અને શાસ્ત્ર તો મૂળેથીજ ખોટી કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭ મું—એવો અમારા શાસ્ત્રનો એક તો દાખલો બતાવો.

ઉત્તર—લ્યો, સાંભળો,—તમારા મનુસ્મૃતિમાંજ અધ્યાય-૫ મે-શ્લોક ૧૦૯ મો-કહ્યું છે કે-

અદ્વિગાત્રાણિ શુદ્ધચન્તિ, મતઃ સત્યેન શુદ્ધચન્તિ;

વિદ્યા તપોન્ધ્યા મૂતાત્મા, બુદ્ધિર્જ્ઞાનેન શુદ્ધચન્તિ ॥૧૦૯॥

પાણી વડે ગાત્રો (શરીરના અવયવો) શુદ્ધ થાય છે. સત્ય વચન વડે મન શુદ્ધ થાય છે, પ્રજ્ઞવિદ્યા અને તપ વડે જીવાત્મા શુદ્ધ થાય છે. અને જ્ઞાન વડે ભુદ્ધિ શુદ્ધ થાય છે.

જળ શુદ્ધિથીજ થયેલા દેહવડે મન શુદ્ધિ અને આત્મ શુદ્ધિ માનવી તે તો ભ્રમણા છે. શાસ્ત્ર તો ખુલ્લા શબ્દોમાં કહે છે કે-સત્ય વડે મનની શુદ્ધિ અને જ્ઞાનને તપ વડે આત્માની શુદ્ધિ કહી છે. આ શિવાય શુચી અશુચી વગેરેની જ્યાગ્યા તથા સ્નાનાદિક કોને લાયુ છે. અને કોને દોષિત છે વગેરે જૈન શાસ્ત્રો અને અન્ય શાસ્ત્રો તમામ ખુલાસા આપે તેમ છે.

પ્રશ્ન ૧૮ મું—એક તર્ક ઉત્પન્ન થાય છે કે-જૈનતા સાધુને માટે ઉપર જણાવેલા પાણીના દોષોને માટે-એટલે અસંખ્ય જીવોના રક્ષણને અર્થે જે નહાવાનો નિષેધ છે તો જેમ પોતે પીવામાં ઉષ્ણ જળથી નિભાવ કરે છે તેમ ઉષ્ણ જળથી નહાઈને સાફ રહેવાને શો વાંધો આવે તેમ છે ?

ઉત્તર—અરે ભાઈ ? જેને ત્યાગ પાળવો છે-જેને પ્રજ્ઞવર્થત્રવ પાળવું છે તેને માટે શાસ્ત્રકારે બહુજ ધ્યાન રાખવું પડે છે. જૈનતા સાધુને

દોષિત કે અન્ય પદાર્થના મિશ્રણવડે જીવ રહિત પાણી (ગરમ થયા વિનાનું ઠંડું પાણી) નો તો સર્વથા નિષેધ છે નહાવાને માટે તમારો જે સવાલ ઉત્પન્ન થયો છે, તે સંબંધી પૂર્વે ઘણું કહેવાઈ ગયું છે. પણ ઉપજી જળથી જૈનના સાધુ કેમ સ્નાન કરતા નથી ? તેના જવાબમાં—દશ-ગૌકાલિક સૂત્રના ૬ ક્રા અધ્યયનની ૬૨-૬૩મી ગાથામાં આરો ખુલાસો આપેલ છે. સાંભળો —

સંતિ મે સુહુમા પાણા, ધસાસુ મિલ્લાસુ ય;

જે અ મિક્સ્ સિનાયંતો, ચિયઢેણુપ્પિલાવહે ॥૬૨॥

તમ્હા તે ન સિનાયંતિ, સોણ્ણ ઉસિણેણ વા;

જાવજીવં વયં ઘોરં, અસિણાણ મહિટ્ટુગા ॥૬૩॥

ટીકા:—પ્રાસુક સ્નાનેન કથં સંયમ પરિત્યાગ ઇત્યાહ ‘સંતિમે’ ત્તિસૂત્રાં, સન્તિ ‘એતે’ પ્રત્યક્ષા પલ્લમ્બમાન સ્વરુપા: ‘સૂક્ષ્મા:’ શ્લક્ષણ : ‘પ્રાણિનો’ દ્વીન્દ્રિયા-દય: ‘ઘસાસુ’ જીવિરમૂમિષુ ‘મિલ્લાસુચ’ તથાત્રિધ મૂમિ રાજીણુ ચ યાંસ્તુ મિશ્નુ: સ્નાન જલો ઝ્ઞનક્રિયયા ‘વિતેકૂન પ્રાસુકોદકે નોત્પ્લાવયતિ, તથા ચ તદ્વિરાધ-નાત: સંયમ પરિત્યાગ ઇતિ સૂત્રાર્થ: ॥૬૨॥ નિગમયન્નાહ ‘તમ્હં’ તિસૂત્રાં, યસ્મા દેવ મુક્તદોષપ્રસંગસ્તસ્માત્ ‘તે’ સાધવો ન સ્નાન્તિ શીતેન ઘોષ્ણે નોદકેન પ્રાસુ-કેનાપ્રાસુકેન વેત્યાર્થ: કિં વિશિષ્ટાસ્ત ઇત્યાહ—યાવજ્જીવમ્’ આજન્મત્રતં ‘ઘોરં’ દુરનુચરમસ્નાનમાશ્રિલ્ય ‘અધિષ્ટાતાર:’ અસ્થૈવ કર્તાર ઇતિ સૂત્રાર્થ: ॥૬૩॥

ટીકાકારપણુ આ પ્રમાણે કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ મું—ઉપરના મૂળ પાઠથી કે ટીકાથી અમે બરાબર સમજી શકતા નથી. માટે અમે અમજી શકીએ તેવો અર્થ હોય તો વધારે સાડં.

ઉત્તર—જૈનના સાધુને ઉપજી જળથી નહિ નહાવાનું શું કારણ ? આ તમારા પૂછેલા પ્રશ્નનો સ્પષ્ટાર્થ આ પ્રકારે છે કે—જમીન ઉપર પૃથ્વીને આશ્રીને સુદમ ઝીણા—બારીક કુંથુવાદિક તથા કીડી મકોટી ચેલાદિક ઘણા જીવો નહા હોય છે, તથા નીલણ કુલણ સેવાલ વનસ્પતિના અંકુરા વગેરે (હંમેશા સ્નાન કરવાના સ્થળે તથા ચાલતી પાણીની નીકના પાણીયામાં) ઘણા જીવોનો સમુહ હોય છે, તથા ફાટી જમીન—ત્રીયા પડી ગયેલી જમીન—તથા ખાડા પ્રમુખમાં તથા કચરા પ્રમુખમાં કરોળીઆ વગેરે ઘણા જીવો બરાબરને રહેલા હોય છે. તે માટે જો સાધુ સ્નાન કરે તો

ઘણા જીવેની વિરાધના કરવાવાળો થાય. કારણકે સ્નાન કરવાથી તે જીવો પાણીના પ્રવાહ સાથે તણાઈને મરી જાય, તેથી સાધુપણનો-સંયમનો નાશ થાય. એટલા માટે નિર્દોષ જળથી-ઠરેલા પાણીથી કે ઉષ્ણ-ગરમ પાણીથી પણ સાધુ સ્નાન કરે નહિ. એવું જાવ જીવ પર્યંત-ન્યાસુધી જીવે ત્યાંસુધી અસ્નાન રૂપ ઘોર વ્રત જૈનના સાધુ ગ્રહણ કરે છે.

પ્રશ્ન ૨૦ મું—આહા હા હા ? ? ? કેવો ખ્યાલ ? જ્યારે અન્ય ધર્મના ત્યાગીઓ-સાધુઓ અને બ્રહ્મચારીઓ સ્નાન કરવામાંજ તપ અને વ્રત માને છે; ત્યારે જૈન ધર્મના સાધુઓ અસ્નાનને ઘોરવ્રત ધારણ કર્યું માને છે; એટલે આકરામાં આકરું વ્રત માને છે. આ તે કેવું આશ્ચર્ય ? આનો તો નિર્ણય કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર—હે ભાઈ ! નિર્ણય તો શાસ્ત્ર કરી આપશે-તમે મુ'ઓમાં સાંભળો, પ્રથમ બ્રહ્મચારીઓને કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ તે નીચેના શ્લોકોથી જણાઈ આવશે.

સ્નાન મુદ્ધર્તાનમ્યંગ, નલ્લ કેશાદિ સક્ષિયા;

ગંધમાલ્યં પ્રદિપં ચ, ત્યજંતિ બ્રહ્મચારિણઃ ॥૧॥

સ્નાન, ઉવટણુ (શરીરને સાધુ પ્રમુખે ઉગટવું) તેલાદિકથી અભ્યંગન કરવું, નાખ, અને કેશાદિકને સમારવા, સુગંધી પદાર્થો, પુષ્પની માળા અને દીવો. એટલાં વાનાં બ્રહ્મચારીએ તજવાં.

મુસ્તશઘ્ન્યા નવં વર્ણં, તાંબૂલં સ્નાન મંડનં;

દંતકાષ્ટં સુગંધં ચ, બ્રહ્મચર્યસ્ય દૂષણઃ ॥૨॥

પલ્યંકાદિક શય્યામાં સૂવું, સૂક્મ-ઝીણાં અને નવા વસ્ત્રનું પહેરવું, તાંબુલ, સ્નાન, અને શણગાર, કાષ્ટનું દાટણુ, અને સુગંધી પદાર્થો, આટલાં વાનાં બ્રહ્મચારીને દૂષણ ઉપબલવનારાં છે એમ પુરાણસારની હુડીમાં કહ્યું છે.

કહો, ભાઈ, અહિંયાં બ્રહ્મચારીને કોઈ કેકાણે સ્નાન કરવાનો સંબંધ જણાય છે ? સ્નાનાદિ ઘણા પદાર્થો દૂષણ બરેલા હોવાથી તજવાં કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૨૧ મું—ગંગા વગેરે તીર્થના સ્થળને માને છે કે કેમ ?

ઉત્તર—ગંગા વગેરે તીર્થનાં સ્થળને તીર્થરૂપે કેટલાક માને છે એમ અમે જાણીએ છીએ.

પ્રશ્ન ૨૨ મું—ગંગાદિક તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી અમારાં પાપોનો નાશ થાય છે. અને અમારો આત્મા પવિત્ર થાય છે. અર્થાત્ અમારા આત્માનો મોક્ષ થાય છે, તેમાં તમે શું કહી શકો તેમ છે ?

ઉત્તર--ભાઈ ! અમે જે કહીશું તે તમે સારી રીતે જાણી શકશો. તે પણ શાસ્ત્રના આધારથી જ જણાવીશું. તમારા બહુરુચિ મતમાં અનેક ભેદો જોવામાં આવે છે તે પણ તમે જાણતા હશો અને જાણશો. અનંત-જ્ઞાની અર્હત લગવંતનો બતાવેલો માર્ગ તે ધીજા સ્વરૂપનો છે, તે પણ નિષ્પક્ષપાતી અને આત્મહિતને જ માટે છે.

પ્રશ્ન ૨૩ મું--ઉપરના પ્રશ્નને માટે જૈનશાસ્ત્ર શું જણાવે છે ?

ઉત્તર--તમારૂં પ્રશ્ન ગંગાદિ તીર્થોનાં સ્નાન માટેનું છે. અમારે તો તમામ જળ, ગંગાસ્વરૂપી જ છે, અને જળના સ્નાનનો તો લાગીએને તમામ પ્રકારે નિષેધ છે તે સારી રીતે જણાવી દેખાડયું, પરંતુ તમારા પૂછેલા પ્રશ્નોના સંબંધમાં જૈન ધર્મના “સૂચગડાંગ સૂત્ર” ના સાતમા અધ્યયનની ૧૨ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે:--

इहेग मूढा पवयंति मोक्षं, आहार संपज्जाण वज्जेणेणं;
एगेयसी उदग सेवणेणं, हुएण एगे पवयंति मोक्षं ॥१॥

અર્થ--અહીં ધર્મ સ્થાપના અધિકારે કોઈ એક મુખ કુશીલ, દર્શની એમ કહે છે કે- આહારેણ સંપચક એટલે લવણ તેને વર્જવા થકી મોક્ષ છે. એટલે સર્વ રસનું સાર લવણ છે. યત લવણા વિહુણા રસા इति वचनात् तथा पाडांतरे आहार पंचकं लवण पंचकं चेदं आहारं आश्री पांच लेद वर्जवा थकी मोक्ष थाय છે. તે આહાર પંચકનાં નામ કહે છે. એક લસણ, ઊંજી પલાંડુ, ત્રીજી કરભી એટલે દુધ, ચોથો ગૌમાંસ, પાંચમું મધ તથા એકેક વાદી, શીતલોદકના ઉપભોગ થકી (સ્નાન થકી) મોક્ષ કહે છે, કોઈ એક વળી હુતાશન, એટલે અગ્નિના હોમ થકી મોક્ષ છે. એમ પ્રરૂપે છે, જેમ સુવર્ણાદિકના મળને અગ્નિ બાળે છે તેમ આત્માના મળને પણ અગ્નિ નાશ કરે છે. ॥૧૨॥

પ્રશ્ન ૨૪ મું--આપણા વિષય અહિંયાં નહાવા સંબંધીનો છે તે સ્નાન સંબંધી જૈનશાસ્ત્ર શું ફરમાન કરે છે તે પણ વિશેષે કરીને જાણવું જોઈએ. માટે ઉપરના વાદીનો જે સમાલ કે શીતલોદકનાં ઉપભોગથી એટલે સ્નાનથી મોક્ષ કહે છે તેને માટે જૈનશાસ્ત્ર શું કહે છે ? તે જણાવશો ?

ઉત્તર--ઉપરોક્ત સૂત્રની ૧૩ મી ગાથાના પહેલા પરમાં એમ જણાવે છે કે પાઝ સિખાળાદિસુ જાથિ માત્રસો એટલે પ્રાતઃ સ્નાનાદિકે કરી શબ્દ થકી હસ્તપાદને ધોવે કરી (તથા પ્રાતઃકાળ વિના પણ સ્નાન ક્રિયા આદિ શબ્દમાં લેવી એટલે સ્નાન શબ્દે દેશ સ્નાન તથા સર્વ સ્નાન થકી.)

મોક્ષ નથી, કેમકે પાણી નાખવા થકી તદ્દાશ્રિત જીવોનો ધાત થાય છે તે માટે એમ કર્યા થકી મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થાય.

તે વિષે ૧૪ ત્રી ગાથામાં દૃષ્ટાંત સહિત જણાવે છે કે—

ઉદગેણ જે સિદ્ધિ મુદાહરંતિ, સામં ચ પાયં ઉદગં ફુસંતા ।

ઉદગસ્સ ફાસેણ સિયાય સિદ્ધિ, સિદ્ધંસુ પાળા વહવે દગંસિ ॥૧૬॥

અર્થ—જેઓ પાણીએ કરી મોક્ષ પ્રરૂપે છે એટલે સંધ્યા, પ્રભાત અને ચક્રાવર્તના ગ્રહણ થકી મધ્યાહને વિષે પાણીનો સ્પર્શ કરવા થકી (સ્નાન કરવા-થકી નહાવા થકી) મુક્તિ કહે છે તે પણ મુદ્ધા જાણવે; કેમકે ઉદકના સ્પર્શ થકી જે સિદ્ધિ થાય તો પાણી માટે સર્વ કાળમાં માછલાં પ્રમુખ જીવો રહે છે અથવા જાળ પણ પાણીમાં રહે છે તેને પણ મુક્તિ હોવી જોઈએ તેમ તો થતું નથી, કારણ કે પાણી જેમ અનિષ્ટ મળને હરણ કરે છે તેમજ કષ્ટ મળ જે મુગંધ દ્રવ્ય છે તેને પણ હરણ કરે છે. ॥૧૪॥

મન્હાય કુમ્માય સિરી સિવાય, મગય ઉગ્ગમ રસ્ત્વસાય ।

અટાળમેયં કુસભા વયંતિ, ઉદગેણ જે સિદ્ધિ મુદાહરંતિ ॥૧૫॥

ઉદયં જહ્ કમ્મમલં હરેજ્જા, एवं सुद्धं इच्छामिन्तमेवं ।

અંધં વળેયામં મણુસ્મરિન્તા, પાળાણિ જેવં વિણિહંતિ મંદા ॥૧૬॥

અર્થ—જે ઉદકના સ્પર્શ નાવા થકી મોક્ષ થાય તો માછલાં કૂર્મક એટલે કાચબા, દેડકાં તથા સર્પ, જળકાગ, જળચર જીવ, વિશેષ, જળમાણુસ એટલે મનુષ્યાકૃતિ જેવા રાક્ષસ એ સર્વ મોક્ષગામી થશે, તે કારણ માટે જે કુશલ એટલે તીર્થકર દેવ તેણે એ અસ્થાન-અયુક્ત કહ્યું છે તો શું કહ્યું છે, તો કે. ઉદક થકી (સ્નાન થકી) જે મોક્ષ કહે છે તે પુરૂષ અજ્ઞાની પાપિષ્ઠ, પાખંડી, અલ્પમતિવાળા જાણવા, ॥૧૫॥ ઉદક જે અશુભ કર્મરૂપ મળને હરણ કરે તો એમજ શુભ એટલે પુણ્ય તેને પણ હરણ કરે અને જે પુણ્યને હરણ ન કરે તો કર્મ મળ પણ અપહરી શકે નહિ માટે જે ઉદક થકી (નહાવા થકી) સિદ્ધિ કહે છે તે એ વચન, ઇચ્છા માત્રજ બોલે છે, જેમ જ્વલંધ પુરૂષ માર્ગ દેખાડનાર હોય તો તેની પછવાડે ચાલવા થકી વાંચિત માર્ગ પામીએ નહિ તેમ મુખ પ્રાણી પણ ધર્મની બુદ્ધિએ પ્રાણીઓનો વિનાશક એવા શૈવ્ય માર્ગને સેવન કરતા થકા મોક્ષ પામે નહિ. એમ ભગવંત કહે છે. ॥૧૬॥

પ્રશ્ન ૨૫ મું— હવે કાંઈ કહેવાતું છે ખરૂં ?

ઉત્તર—હજી જરા કહેવાતું છે, સાંભળો:— એક ગાથા સાંભળો:—

પાવાઙ્કમ્માઙ્ક પકુવ્વતોહિ, સિઓદગં તુ જઙ્ક તં હરિજ્જા ।

સિજ્જંસુ ઇમે દગસત્ત ઘાતી, મુસં બયંતે જલ સિદ્ધિમાહુ ॥૧૭ા

અર્થ—જે જીવ પ્રકર્ષે કરી જીવ ઘાતાદિક અનેક પાપ કૃત્યો કરી, કર્મ ઉપાજીને પછી શીતોદક એટલે ત્રિસંધ્યાએ પાણીનો સ્પર્શ કરી, (સ્નાન કરી) ઉપાજીત કર્મનો નાશ કરીને સિદ્ધિ પામે તો પાણીને યોગે કરી કોઈ એક જીવ ઘાતક એવા માછીગર પ્રમુખ પણ સીજે તે માટે જે ઉદક [સ્નાન] થકી, સિદ્ધિ કહે છે તે મૃપાવાવાહ બોલે છે. ॥૧૭ા

પરવાહીઓ જે સ્નાનાદિકથી મોક્ષ, યા પુણ્ય-યા ધર્મ માને છે; તેના માટે તીર્થંકર મહારાજે ન્યાય યુક્ત, નિષેધ કહી બતાવ્યો, અને પોતાના સાધુ માટે ૨૧ મી ગાથાનાં બીજાં પદમાં વિચરેણ સાહુયુજે સિગાઙ્ક કાસુક પાણીએ એટલે નિર્દોષ પાણીએ સ્નાન કરે તે સંયમ થકી, દુર વર્તે છે. એમ શ્રી તીર્થંકર ગણુધર કહે છે અને (૨૨) મી ગાથાના છેલ્લા પદમાં કહ્યું છે કે:— વિરતે સિગાણઙ્કુ સ્થિયાસુ સ્નાન. અભ્યંગ, ઉગટણાદિકને વિષે તથા સ્ત્રીને વિષે વિરતિ હોય એટલે જે સ્ત્રીથી નિવર્ત્યો હોય તે સ્નાન અભ્યંગ, ઉગટણાદિકથી નિવર્તે પણ કુશીલ દોષ આચરે નહિ ઇત્યર્થ:—

પ્રશ્ન ૨૬ મું:—સ્નાન માટે બૌદ્ધ ધર્મ શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—હીક જણાવે છે, સાંભળો “ચરિત્રમાળા પુસ્તક ૩ થી ૮ (ભારતનાં સ્ત્રી રત્ન) અંથ ૧ લો-એ-ભાગમાં-કર્તા શીવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત, “પ્રકાશક” સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, સંવત ૧૯૬૮-વર્ષ પહેલું” આ પુસ્તક ૬૮૨ પાનાતું છે.—તેમાં પાને ૫૭૫ મે—“રત્ન ૮૬-પુષ્પિકા” એ નામનાં રત્નમાં લખ્યું છે કે—બૌદ્ધ ધર્મના ભિક્ષુસંઘમાં જેવી રીતે સારિપુત કાત્યાયન વગેરે મોટા તત્ત્વજ્ઞાની ધર્મોપદેશક થઈ ગયા છે, તેવીજ રીતે ભિક્ષુણીસંઘમાં ક્ષેમા ઉત્પલવર્ણા વગેરે ભિક્ષુણીઓ થઈ ગઈ છે. કેટલેક પ્રસંગે મોટા મોટા વિદ્વાન પુરુષોને પણ તેમણે અધિકાર યુક્ત પાણીએ ઉપદેશ કરીને સન્માર્ગે વાળ્યા હતા; તેમાંની એક પુષ્પિકા નામની ભિક્ષુણીની ગાથા પાલી ત્રિઓમાંથી અહિં ઉતારીએ છીએ.

પુષ્પિકા નામની ભિક્ષુણી સવારમાં ઊઠીને વિહારમાંની ભિક્ષુણીઓ માટે પાણી ભરવા નહીં ઉપર ગઈ હતી, ત્યાં એક વ્રામદણુ પ્રાતઃ સ્નાન કરતો હતો તેને બોધને તે બોલી

ઉદહારી અહસીતે સદા ઉદક માતેરિ ।
 સમ્યાનં દંડમયં મીતા વાચાદોસ મમદ્વિતા ॥
 કસ્સ બ્રાહ્મણત્વં મીતો સદા ઉદક માતેરિ ।
 વેષ માનેહિ ગતેહિ સૌતં વંધયસે મુસં ॥

આ ટાઠમાં ભિક્ષુણી સંઘના ભયથી (મને દોષ આપશે એવા ભયથી)
 પાણી ભરવા હું આ પાણીમાં ઉતરું છું. પરંતુ હે બ્રાહ્મણ ! તારા આ
 ઠંડીથી અકળાઈ ગયેલાં ગાત્રથી તું આ પાણીમાં ઉતરે છે તે કોના ભયથી ?
 ઠંડીથી તું અકળાઈ ગયેલો લાગે છે.

બ્રાહ્મણે કહ્યું—“હું પુણ્ય કર્મ કરું છું અને પાપનો નિરોધ કરું છું”
 એ જાણવા છતાં હે પુણિણકા તું આ પાપ કેમ પૂછે છે ? જે કોઈ વૃદ્ધ કે
 તરૂણ પાપ કરે છે તે પ્રાતઃ સ્નાનથી તે પાપથી મુક્ત થાય છે (એ તને
 ખબર નથી શું ?)

પુણિણકા યોગી-૧ હે બ્રાહ્મણ ! સ્નાનથી પાપમુક્ત થવાય છે એ
 તું અજ્ઞાનને લીધે કહે છે.

૨ દેડકું, કાચબો, આપ, મગર, ઇત્યાદિ પાણીમાં રહેનારાં સર્વ
 પ્રાણીઓ સ્વર્ગેજ જવાનાં છે કે શું ?

૩ બકરા મારનારા, ડુકર મારનારા, માછલા મારનારા-કોળી, પારાધી,
 ચેર, કાંગ્રીની શિક્ષા થઈ હોય તે માણસો અને ધીજ પાપી લોકો સ્નાન
 કર્યાથી પાપ કર્મથી મુક્ત થશે કે શું ?

૪ હે બ્રાહ્મણ ! આ નદીઓ જે તારૂં પાપ વડીને લઈ જશે તો તે
 સાથે પુણ્ય પણ લઈ જશે, એટલે તારૂં પુણ્ય પણ જશે

૫ માટે હે બ્રાહ્મણ ! જે પાપના ભયથી તું નિત્ય આ પાણીમાં ઉતરે
 છે તેજ પાપ તું કરીશ નહિ. અમસ્તો ઠંડીથી તારાં શરીરને દુઃખી શા
 માટે કરે છે ?

પુણિણકાનો આ ઉપદેશ સાંભળીને બ્રાહ્મણ અંતુષ્ટ થયો અને એક
 વસ્ત્ર લઈને તેનીપાસે આવ્યો, અને તેને કહ્યું ‘હે પુણિણકા ! તે મને કુમાર્ગેથી
 સુમાર્ગે વાળ્યો માટે આ વસ્ત્ર હું તને આપું છું’

પુણિણકા યોગી-૧ હે બ્રાહ્મણ ! તારૂં વસ્ત્ર તારી પાસેજ રહેવા દે,
 હું તે લેવા ઇચ્છતી નથી. તું જે દુઃખથી ખીટો હોય; તને દુઃખ અપ્રિય
 હોય, તો એકાંતમાં કે લોક સમુદ્ધમાં તું પાપ કર્મ કરીશ નહિ.

૨ જો તું પાપ કર્મ કરે છે અગર કરીશ તો ગમે ત્યાં નાસી જઈશ તો પણ તું દુઃખથી મુક્ત થવાનો નથી.

૩ જો તું દુઃખથી ખીટો હોય, તને જો દુઃખ અપ્રિય હોય તો તું ખુદને શરણે જા, અને તેના સંધને શરણે જા, સીલના નિયમ પાળવાથી તારું કલ્યાણ થશે.

આ ઉપરથી તે બ્રાહ્મણ બૌદ્ધમતાનુયાયી થયો. સાધ્વી પુણિણકાના ઉપદેશથી સન્માર્ગે ચડેલો એ બ્રાહ્મણ આગળ જતા મોટો સાધુ થયો ત્યારે તેણે ઉદ્દગાર કહાડ્યા કે “પહેલાં હું માત્ર નામનોજ બ્રાહ્મણ હતો; પરંતુ હવે ખરો બ્રાહ્મણ થયો છું. કરાણુ હવે ત્રૈવિદ્ય (બૌદ્ધ ધર્મમાં) કહેલી ત્રણ વિદ્યા જાણનારો છું. હું વૈદ સંપન્ન જ્ઞાન સંપન્ન છું. હું પુરોહિત (સ્વસ્તિ સુખના લાભવાળો) છું. હું સ્નાતક (ભક્ત) છું.”

ધન્ય છે પાપીઓને સત્પથગામી કરનારી પુણિણકા જેવી દેવીઓનો ઇતિ.

બૌદ્ધધર્મના ત્યાગીઓને પણ નહાવાનો નિષેધ છે એમ ઉપરનો લેખ સાબીત કરી આપે છે.

પ્રશ્ન ૨૭ મું—શિષ્ય-જૈનધર્મનાં અને બૌદ્ધધર્મનાં ત્યાગીઓ- માટે નહિ નહાવાના દાખલા દલીલોથી પૂરતા ખુલાસા જેમ કહિ જતાવ્યા તેમજ અન્ય ધર્મના ત્યાગીઓને માટે પણ શાસ્ત્રોક્ત ખુલાસા થઈ આવે તો, જૈન ધર્મના ત્યાગીઓ કેમ નહાતા નથી; એવી ઘણાં લોકોની શંકાનું સમાધાન થઈ જાય. અને સૌ કેઈ સમજી શકે કે ત્યાગી લોકોને નહાવાનો ધર્મ નથી. દરેક ધર્મમાં ત્યાગીઓને નહાવાનો નિષેધ છે એમ ખુલ્લી રીતે જણાવવું જોઈએ.

ઉત્તર—હો ભાઈ! બ્રહ્મચારીને નહાવું તે દૂષણ ભરેલું છે, -ત્યંજવા યોગ્ય છે વગેરે પૂર્વે કહી જતાવ્યું છે. તે અન્ય મતના શાસ્ત્રોનુંજ અન્ય-મતના બ્રહ્મચારીઓનેજ માટે લખાણ છે. જ્યાં બ્રહ્મચારી શબ્દ આવ્યો ત્યાં ત્યાગ તો આવીજ ચૂક્યો. બ્રહ્મચર્ય શબ્દ ત્યાગનેજ લાગુ છે. બ્રહ્મચર્ય વિના ત્યાગ હોતો નથી બ્રહ્મચર્યને આશ્રીનેજ ત્યાગીઓનો ત્યાગ છે. માટે ત્યાગીઓ અને બ્રહ્મચારીને માટે અથવા તો મોક્ષના અભિલાષી-આત્મ કલ્યાણની ઇચ્છા ધરાવનારા ગમે તે ધર્મના હો પણ સ્નાન માટે શિવ-પુરાણમાં ઘણાં સારાં ખુલાસાં આપ્યાં છે.

પ્રશ્ન ૨૮ મું—શિવપુરાણમાં કેવી રીતે સ્નાન કરવું કહ્યું છે; તે જણાવશો ?

ઉત્તર—હાજી સાંભળો શ્રેયોક.

આચાર વશ્નં જલ ગાલિતેન, સલ્લ પ્રસન્ન ક્ષમ શીલ્લનેન;

જ્ઞાનાંબુના સ્નાતિ નરોહિ નિત્યં, કિં તસ્ય મૂય સલ્લિલેન કૃત્ય ॥૧॥

આચારરૂપી વસ્ત્ર વડે જળને ગાળવું. તે આચાર કયો અને જળ કયું? કે સત્ય, પ્રસન્ન, ક્ષમા અને શીલરૂપી આચાર વડે જ્ઞાનરૂપી જળને ગાળીને જે મનુષ્યો નિત્ય સ્નાન કરે તેને નદી વગેરે જળના સ્નાનની શી જરૂર છે? તે સ્નાન તેને શા માટે કરવું જોઈએ. અર્થાત્ જ્ઞાન જળથી સ્નાન કરવું એજ ત્યાગીએને માટે શ્રેષ્ઠ છે.

પ્રશ્ન ૨૯ મું—કોઈ એમ કહે કે શાસ્ત્રમાં જલસ્નાને મહાસૂત્યગો કહેલ છે તો જળ સ્નાનથી કર્મ મળનો ત્યાગ કેમ ન થાય ?

ઉત્તર—આ વિષે શિવપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

નોદક મ્લિન માત્રોપિ, સ્નાન હત્યેન શુદ્ધયતે;

સસ્નાનો શ્વોદમઃ સ્નાનઃ, સવાહ્યામ્યંતરઃ શુચિ. ॥૧॥

મલિન ગાત્ર પણ જળ વડે કે સ્નાન વડે શુદ્ધ થતાં નથી તો કર્મ મળની શુદ્ધિ—કર્મ મળનો ત્યાગ થાયજ કયાંથી? કર્મ મળ ત્યાગ કરવાને ખરું સ્નાન તો ઇન્દ્રિયોત્તું દમન કરવું તેજ છે. તે સ્નાનથી બાહ્યાભ્ય-તરની શુદ્ધિ શુચિ થાય છે.

ન મૃતિકા નૈવજલં, નાપ્યગ્નિઃ કર્મશૌધનઃ,

શૌધયંતિ બુધાકર્મ, જ્ઞાનધ્યાન તપો જલૈઃ ॥૨॥

મૃતિકા, જળ અને અગ્નિ વડે કર્મનું શોધન થતું નથી અર્થાત્ જળ સ્નાનાદિકથી કર્મનું ટળવાપણું એટલે આત્મની શુદ્ધિ થતી નથી. કર્મનું શોધન એટલે આત્મની શુદ્ધિ કરવાને જ્ઞાની પુરૂષો જ્ઞાન, ધ્યાન અને તપ રૂપ જળનુંજ સ્નાન બતાવે છે. કર્મ મળનો ત્યાગ કરનાર પવિત્ર પાણી તો જ્ઞાન, ધ્યાન ને તપજ કહેલ છે. (ઇતિ શિવપુરાણે) પુરાણ આર હુંડીમાં.

પ્રશ્ન ૩૦ મું—સ્નાન કરવાથી નિર્મળ થવાય કે નહિ ?

ઉત્તર—આદિત્ય પુરાણમાં તો ચોક્કસ કહ્યું છે કે—

અત્યંત મલિનો દેહા, દેહી ચાત્માત્મ નિર્મલં

ઉભયોંતરં જ્ઞાત્વા, કર્મવશાંચં વિધીયતે. ॥૧॥

અત્યંત મહિનો દેહા, નવ શ્રોત સમન્વિતં;
શ્રવતે ચ અહોરાત્રં, કથં સ્નાનેન શુદ્ધયતિ. ॥૨॥

આ શરીર છે તે તો અત્યંત મહિનજ રહ્યું છે. અને શરીરમાં રહેલો આત્મા આત્મ સ્વરૂપે નિર્મળ છે. એમ જ્ઞાની પુરૂષો શરીર અને આત્માનો અંતર જાણે છે. તેમાં શરીરની શુચી કેવી રીતે થઈ શકે ? શરીર તો અત્યંત મહિન છે. કારણકે પુરૂષને નવ દ્વાર અને સ્ત્રીને બાર દ્વાર અહો-રત્રી શ્રવ્યાં કરે છે, વહ્યાં કરે છે. તે સ્નાન વડે કેવી રીતે શુદ્ધ થાય-કેવી-રીતે નિર્મળ થાય ? અર્થાત્ સ્નાન વડે શરીરની શુદ્ધિ થવી નથી તો આત્મ શુદ્ધિ તો થાયજ ક્યાંથી ? વળી સ્કંદ પુરાણમાં કહ્યું છે કે—

ન શરીર મલં ત્વાગત્, નરો ભવતિ નિર્મલં;
મનસ્ય તુ મલોન્મયિક્તિ, ભવત્યંત સ નિર્મલં ॥૧॥

શરીર ઉપરનો મેલ ત્યાગવાથી કાંઈ મનુષ્યો નિર્મળ થતાં નથી, પરંતુ મનનો મેલ કાઢવાથીજ તે નિર્મળ થાય છે.

પ્રશ્ન ૩૧ મું—કેટલાક કહે છે કે—અમારા દરેક શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—ગંગાદિ તીર્થનાં જળમાં સ્નાન કરવાથી કર્મરૂપી મળનો નાશ થાય છે અને તે જીવ સ્વર્ગગતિને પામે છે, માટે અમારે તીર્થના જળનું સાહાત્મ્ય વિશેષ છે તેમાં તમે શું કહો તેમ છે ?

ઉત્તર—તે વિષે સ્કંદ પુરાણ એમ જણાવે છે કે—

જાયતે ચ મૃયતે ચ, જલેષ્ય ચ જલોકસિ;
ન ચ ગચ્છન્તિ તે સ્વર્ગે, મવિશુદ્ધ મનોર્મલા ॥૧॥

જળની અંદર અર્થાત્ તીર્થના જળની અંદર રહેલા જીવો તે તેમાંજ જન્મે છે અને તેમાંજ મરે છે પણ તે સ્વર્ગે જતા નથી. કારણકે મનની શુદ્ધિ થયા વિના નિર્મળ થવાતું નથી. તો જ્યાં સુધી મન શુદ્ધ ન થાય, મનનો મેલ ન ખસે ત્યાં સુધી સ્વર્ગે પણ જાય નહિ.

ચિત્ત મતર્ગતં દુષ્ટં. તીર્થસ્નાને ન શુદ્ધચતિ,
શતશોપિ જલેષૌતં, શુરામંડ મિવાશુચિ ॥૧॥
મૃદામાર સહલેણ, જલકુંભ શતેન ચ;
ન શુદ્ધયતિ દુરાચારા, સ્નાના તીર્થ શતૈરપિ ॥૨॥

જેનું ચિત્ત અંતર્ગત દુષ્ટ હોય તે તીર્થનાં સ્નાન વડે પણ શુદ્ધ થતું નથી. જેમ મદિરાનો બાંડ સો વાર જળે ડરી ધોવાથી અંદર શુદ્ધ ન

થાય તેમ અંતર્ગત મલિન ચિત્ત પણ તીર્થના સ્નાનથી શુદ્ધ ન થાય હજાર ભાર માટીએ સાફ કરી સેંકડો ગમે જળનાં ઘડાથી ધોવે તોપણ જેમ મદિરાનો ઘડો અંદર શુદ્ધ થતો નથી—ઘડાની અંદરથી વાસના જતી નથી તેમ દુરાચારી મનુષ્યો તીર્થનાં જળમાં સેકડો વાર સ્નાન કરે તોપણ તે શુદ્ધ થતાં નથી.

પ્રશ્ન ૩૨ મું—કેઇ કહે કે અમારા તીર્થના મહાત્મ્યમાં કહ્યું છે કે—ગમે તેવા કૃત્યના કરવાવાળા અપરાધી જીવો હોય, તે ગંગાદિ તીર્થોમાં સ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થાય છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એ વિષે તીર્થાધિકારમાં ઠીક કહ્યું છે. સાંભળો:—

આરંભે વર્તમાનસ્ય, મૈથુનેપુરતસ્ય ચ;

કુતઃ શૌચ મથે તસ્ય, બ્રાહ્મણસ્ય યુધિષ્ઠિરઃ ॥૧॥

કામરાગો મદોન્મત્તો, જે સ્ત્રીય વશવર્તિનઃ;

ન તે જલેન શુદ્ધન્તિ, સ્નાન તીર્થે શતૈરપિ ॥૨॥

નઃ ગંગા ન ચ કેદારં, ન પ્રયાગ ન પુષ્કરં;

ન જ્ઞાનં ન ચ હોમશ્ચ, ન તપઃ ન જપઃ કુર્યાન્ ॥૩॥

જે આરંભને વિષે વર્તેલા એટલે જીવની હિંસાના કરનારા, અને મૈથુનને વિષે રકત-આસકત, તે કેવી રીતે શૌચ થાય ? શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ કહે છે કે—હૈ યુધિષ્ઠિર ! ઉપર કહેલી વૃત્તિવાળા બ્રાહ્મણ હોય, તોપણ તે શૌચ-પવિત્ર કહેવાતા નથી. જે પુરૂષ કામ ભોગને સંગે કરીને મદોન્મત્ત-ઉન્મત્ત થયેલો—જેની વૃત્તિ સ્ત્રીને વિષેજ વર્તે છે, તેવા પુરૂષો જળ વડે તો શુદ્ધ થતા નથી પણ તીર્થના સ્નાન વડે પણ તે શુદ્ધ થતા નથી એટલે ગંગા, કેદાર, પ્રયાગ અને પુષ્કરાદિકના તીર્થ તથા જ્ઞાન, હોમ, તપ અને જપ કરવાથી ઉપશોકત પુરૂષો શુદ્ધ થતા નથી.

પ્રશ્ન ૩૩ મું—તીર્થના સ્નાનથી શુદ્ધ ન થવાનો કેઇ દૃષ્ટાંતિક પુરાવો છે ?

ઉત્તર—એમ સાંભળીએ છીએ કે જ્યારે પાંચ પાંડવોએ મહાભારત યુદ્ધ કર્યું, ઘણાં માણસોનો યુદ્ધમાં ક્ષય થયો, કુટુંબનો સંહાર કર્યો વગેરે પાપ લાગવાથી તે પાપનું નિવારણ કરવા અડસઠ તીર્થ કરી તે પાપથી મુક્ત થવા તીર્થ કરવા જવાનો નિશ્ચય કરી પાંચ પાંડવો શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ પાસે આવ્યા. શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે આગમનનું કારણ પૂછતાં પાંડવોએ

પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો. શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે સ્મિત હાસ્ય કરી પાંડવોનો ઉત્સાહ બંધ ન પાડવાનો એક તુંબડી આપી ભલામણ કરી કે અહો પાંડવો ! જે જે સ્થળે જે જે પ્રકારે તમે તીર્થયાત્રા કરો તેજ પ્રમાણે આ તુંબડીને પણ કરાવજો.

પાંડવો તીર્થ યાત્રા કરીને શ્રીકૃષ્ણ પાસે આવ્યા. બાદ કચેરી ભરી તુંબડીને વેદારી પાંડવો વગેરે તમામને તીર્થવાસી તુંબડીની પ્રસાદી-શેષ આપી દરેક જનોએ માથે ચડાવી મુખમાં મુકી કે તરતજ પાંડવો વગેરે તમામના મુખના ચહેરા બદલાઈ ગયા. તુંબડી એવી કડવી હતી કે જેનો રસ ગળા હેઠે ઉતરી શકે તેમ નહોતું, તેમ સભાતું અપમાન થવાના ભયથી કોઈ ઉડી શકતું પણ નહી. આવી કફેડી સ્થિતિમાં આવી એટલા પાંડવો વગેરેને મુખમાંથી એગાળ કાઢી નાખવાની આજ્ઞા થવાથી મુખમે સાફ કરી પાંડવો વગેરે આવીને બેઠા. બાદ શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે પ્રશ્ન કર્યું :

પ્રશ્ન ૩૪ મું—શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે પાંડવો પ્રત્યે શું પ્રશ્ન કર્યું ?

ઉત્તર—એ પ્રશ્ન કર્યું કે અહો પાંડવો ! મોઢાં કહાણાં કેમ થઈ ગયાં ? પાંડવો કહે મહારાજ ! તુંબડીની શેષ તો ઝેરથી પણ અધિક કડવી-ગળા હેઠે ઉતરે નહિ તેવી તેથી અમે તો મુંઝાઈ ગયા. શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે કહ્યું કે તમે તમારૂં પાપ ધોયું, પણ મારી તુંબડીતું પાપ ધોયું નહિ, તમે તુંબડીને તીર્થના જણે સ્નાન કરાવ્યું લાગતું નથી, તેમ તીર્થ સંગ્રામી કાંઈ પણ ક્રિયા કરી હોય એમ જણાતું નથી, તમારી પેઠે તુંબડીના તીર્થ યાત્રા કરાવી હોય તો તેની કડવાશ કેમ રહે ? પાંડવો કહે મહારાજ ! બેટલી ક્રિયા અમે કરી તેટલીજ ક્રિયા તુંબડીને કરાવી છે. શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ કહે તો પછી તુંબડીની કડવાશ કેમ ન ગઈ ? જે તુંબડીની કડવાશ નથી ગઈ તો તમારાં કર્મો પણ નથી ગયાં એ વાત ચોકસ જાણવી.

પ્રશ્ન ૩૫ મું—પાંડવો કહે—અહો મહારાજ ! પછી અમારાં પાપોનું નિવારણ કેમ થાય ? અમે પાપથી કેમ મુક્ત થઈએ ? એવું કયું તીર્થતું સ્થળ છે કે જેમાં સ્નાન કરવાથી અમારા પાપ કર્મોનો નાશ થાય ?

ઉત્તર—શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ કહે છે કે—અહો પાંડુ પુત્રો ! અહો પાંડવો ! જે તમારે પાપથી મુક્ત થવું હોય તો હું કહું તે સાંભળો.

સત્યં તિર્થં તપઃ તીર્થં તીર્થોર્મિન્દ્રિયગ્રહઃ ;

સર્વભૂતદયા તીર્થં, મેતત્તીર્થમુદાહતં ॥૧॥

પ્રથમ હું તમને તીર્થનું સ્વરૂપ જણાવું છું. પાપ કર્મથી મુક્ત થવાને ખરૂં તીર્થ આ પ્રમાણે છે. સત્ય તે પ્રથમ તીર્થ (૧) બીજું તપ તીર્થ (૨) ત્રીજું ઈંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો તે તીર્થ (૩) અને ચેથું તીર્થ સર્વ ભૂત પર દયા કરવી તેજ આચાર તીર્થનેજ હું તીર્થ કહું છું.

પ્રશ્ન ૩૬ મું—આ ચાર તીર્થમાં સ્નાન કરવાનું તો કાંઈ જણાવું નહિ કે આપકારે સ્નાન કરવાથી આત્મા શુદ્ધ થાય છે, તે પણ જણાવવું જોઈએ.

ઉત્તર—તેનો ખુલાસો પણ પાંડવો પ્રત્યે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે કહી બતાવ્યો છે કે સાંભળો, શ્લોક:—

આત્માનદી સંયમ તોય પૂર્ણા, સત્વા દહા શીઘ્રતટા દયોર્મિઃ ;

તત્રાભિષેકં કુરૂ પાંડુપુત્રાઃ ન વારિણા શુદ્ધયતિ ચાંતરાત્મા ॥૧॥

इति महाभारते.

આત્મારૂપ નદીને વિષે સંયમરૂપ પૂર્ણ ભરેલું પાણી, સત્યરૂપ (પાણી આવવાનો) પ્રવાહ, શીલરૂપી (નદીના બંને તરફના) તટ-કાંઠાં, દયારૂપ (પ્રાણીમાં ચડતી) ઉર્મિ-ઉછાળા, હીલોળા, (એવી જ્ઞાનરૂપી ગંગા) તેને વિષે અહો પાંડુ પુત્રો ! અભિષેક કરો કે તમારાં પાપ કર્મોનો નાશ થાય. પરંતુ, રાચુન: અંતરાત્મા વારિણા નશુદ્ધયતિ—એટલે પાણી વડે અંતરાત્મા શુદ્ધ નહિ થાય. અર્થાત્ જ્ઞાનાત્મારૂપ ગંગા નદીમાં, સંયમરૂપ પાણીમાં સ્નાન કરવાથી અંતરાત્મા શુદ્ધ થાય છે, પણ પાણીથી શુદ્ધ થતો નથી. એમ મહાભારતમાં—તિર્થાધિકારે કહેલ છે. (પુરાણ સાર હુંડીમાં.)

પ્રશ્ન ૩૭ મું—તીર્થાદિ કરવાવાળાને કાંઈક તો ક્ષણ હોવું જોઈએ કે નહિ ? શું અમારા પૂર્વાચાર્યા તીર્થનું માહાત્મ્ય વૃથા કહી ગયા હશે ?

ઉત્તર—તે વિષે ભાગવતમાં દશમ સ્કંધમાં સારૂં કહ્યું છે સાંભળો શ્લોક:

यस्यात्म बुद्धि कुणपे त्रिधातुके स्वधोः कलत्रादिषु भौमहृद्यविः ;

यस्तार्थबुद्धिः सल्लिलेन कर्हचित्, जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोस्वरः ॥१॥

ત્રણ ધાતુ (વાત, પિત્ત અને કફ) નું બનેલું જે શરીર તેને વિષે જેની આત્મબુદ્ધિ છે, સ્ત્રી પુત્રાદિકને વિષે જેની મારાપણાની બુદ્ધિ છે, અને પૃથ્વીાદિક પૃથ્વીથી ઉત્પન્ન થયેલાં પદાર્થોને વિષે જેની પુસ્તનની બુદ્ધિ છે, અને નદી આદિ જળાશયને વિષે જેની તીર્થ બુદ્ધિ છે. આવી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો જાની પુરૂષોના વૃંદમાં કેવી શોભા પામે છે ? તો કે

જેમ ગાયના ટોળામાં ગધેડો શોભા ને પામે તેમ જ્ઞાનીઓની સભામાં ઉપર કહેલા બુદ્ધિવાળા શોભા પામે. વળી ગીતા સારમાં પણ કહ્યું છે કે શ્લોકઃ—

તીર્થેષુ પશુયજ્ઞેષુ, કાષ્ટ પાષાણ મૃષ્મયે;

પ્રતિમાદૌ મનુજાયે, તે નરાઃ મૂઢ ચેતસા. ॥ ૧ ॥

તિર્થને વિષે, પશુના યજ્ઞને વિષે, કાષ્ટ પાષાણ માટી આદિ પ્રતિ-
માને વિષે જેનું મન પ્રવર્તે છે તેવા મનુષ્યોની ચેતના મૂઢ થઈ ગયેલી
સમજવી. (ઇતિ પુરાણ સાર હુંડી.)

પ્રશ્ન ૩૮ મું—કોઈ એમ કહે કે અમારા શાસ્ત્રમાં ગંગાદિ તીર્થોના
સ્નાન વડેજ શુદ્ધ થવાય છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—તે વિષે પણ પુરાણ સારમાં કહ્યું છે કે શ્લોકઃ—

ચિતં શમ દમઃ શુદ્ધં, વદનં સત્યભાષણૈઃ;

બ્રહ્મચર્યાદિ કાયશ્ચ, શુદ્ધો ગંગા વિનામિક ॥ ૧ ॥

શમ, દમ, (ક્ષમા અને ઈર્ષ્યોને દમવા) વડે કરીને જેણે ચિત્તની
વૃત્તિને શુદ્ધ કરી છે, સત્ય બોલવે કરી મુખને પવિત્ર કર્યું છે અને બ્રહ્મ-
ચર્યાદિકે જેણે કાયાને શુદ્ધ કરી છે, આવા પુરૂષો ગંગા વિના સદાય
શુદ્ધ ને પવિત્રજ હોય છે, તેને કાંઈ ગંગાદિ તીર્થોની જરૂર પડતી નથી.

પ્રશ્ન ૩૯ મું— શુચિ કેટલા પ્રકારની છે ?

ઉત્તર—શુચિ બે પ્રકારની છે, એક દ્રવ્ય શુચિ અને બીજી ભાવશુચિ.

પ્રશ્ન ૪૦ મું—દ્રવ્યશુચિ અને ભાવશુચિનું સ્વરૂપ શી રીતે છે ?

ઉત્તર—સાંભળો.

શુચિર્મૂમિગતંતોયં શુચિ નારી પતિવ્રતા;

શુચિ દ્વર્મ પરો રાજા, બ્રહ્મચારી સદા શુચિ ॥ ૧ ॥

મૂમિગત જળ તે સદાય શુચિ ગણાય છે, વ્યવહારમાં તેનો કોઈ
નિષેધ કરતું નથી; માટે શુદ્ધને ગણાય છે, પતિવ્રતા નારી તે પણ શુચિ
એટલે પવિત્ર ગણાય છે, ધર્મિષ્ઠ રાજા તે પણ શુદ્ધ ને પવિત્ર ગણાય છે.
એને બ્રહ્મચારી તો સદાય શુચિ છે—સદાય શુદ્ધ ને પવિત્ર ગણાય છે; આર
પ્રકારની શુચિમાં પહેલો બોલ દ્રવ્યે શુચિનોને ઉપલા ત્રણ બોલ ભાવશુચિના.

પ્રશ્ન ૪૧ મું—અશુચિ કેટલા પ્રકારની ને તેનું સ્વરૂપ શી રીતે
છે ? તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—અશુચિ પણ ચાર પ્રકારે કહી છે તે એ કે શ્લોક:-

અશુચિ કરુણાહીનં, અશુચિ નિલ્ય મૈથુનં;

અશુચિ પરદ્રવ્યેષુ, અશુચિ પરનિદા ભવેત્ ॥ ૧ ॥

દયાહીન-દયા રહિત પુરૂષ ૧ નિત્ય મૈથુનના સેવવાવાળા ૨ પર દ્રવ્યના હુંટારા-યા પર દ્રવ્યના ઇચ્છનારા ૩ અને પારકી નિદાના કરનારા ૪ આ ચારે પુરૂષો સદાય અશુચિમય-અપવિત્રજ છે.

પ્રશ્ન ૪૨ મું—શૌચ કેટલા પ્રકારે થાય છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—શૌચ પાંચ પ્રકારે કહ્યું છે તે સાંભળો શ્લોક:-

સત્ય શૌચં તપઃ શૌચં, શૌચંમિદ્રિયનિપ્રહં;

સર્વમૂતદયા શૌચં, જલ શૌચં તુ પંચમં ॥ ૧ ॥

ઇતિતીર્થાધિકારે (પુરાણુસાર હુંડી) (૧) સત્ય, (૨) તપ, (૩) ઈંદ્રીયોનો નિવ્રહ, અને સર્વ પ્રાણી-ભૂતપર દયા (૪) અને પાંચમું જળ શૌચ, આ પાંચ પ્રકારના શૌચમાં પહેલા ચાર ભાવ શૌચ છે, ને પાંચમો જળ શૌચ કહ્યો તે દ્રવ્ય શૌચ છે.

પ્રશ્ન ૪૩ મું—દ્રવ્ય શૌચ અને ભાવ શૌચમાં શો તફાવત ?

ઉત્તર—સાંભળો-દ્રવ્ય શૌચ અને ભાવ શૌચ નીચે પ્રમાણે છે. શ્લોક

જલસ્નાને મલસ્યાગો મંત્રસ્નાને સદા શુચિ

તપસ્નાને કર્મત્રતિ જ્ઞાનસ્નાને પરં પદઃ ॥ ૧ ॥

જળના સ્નાન વડે માત્ર શરીર ઉપરના મેલનોજ ત્યાગ થાય છે, ભગવત્ સ્મરણરૂપ-પરમેષ્ટિના ધ્યાનરૂપ મંત્રના સ્નાન વડે બાહ્યાભ્યંતર સદાશુચિ-સદા પવિત્રજ હોય છે, તપરૂપી સ્નાન કરવાથી કર્મોનો નાશ થાય છે. અને જ્ઞાનરૂપી સ્નાન વડે પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. જળ સ્નાન તે દ્રવ્ય સ્નાન છે. બાહ્ય સ્નાન છે તેથી તે શરીર ઉપરના મેલનોજ ત્યાગ થાય છે, તેથી કાંઈ આત્મા પવિત્ર થતો નથી. આત્માની પવિત્રતા માટે તે ભાવ સ્નાન કે જે ભગવત્ સ્મરણ મંત્ર સ્નાન (કોઈ શ્લોકમાં મંત્ર ને કેકાણે શીલ સ્નાન પણ કહે છે) તપ સ્નાન અને જ્ઞાન સ્નાન એજ આત્માને શુદ્ધ કરનાર-પવિત્ર કરનાર-નિર્મળ કરનાર કહ્યાં છે. દ્રવ્ય સ્નાન તે કર્મ બંધનો હેતુ છે. અને ભાવ સ્નાન તે કર્મ બંધથી મુક્ત થવાનો હેતુ છે. દ્રવ્ય શૌચ અને ભાવ શૌચમાં આટલો તફાવત છે.

પ્રશ્ન ૪૪ મું—જૈનના સાધુ જ્યારે દ્રવ્ય સ્નાન (જળ સ્નાન) કરતા નથી તો ભાવ સ્નાન કેવી રીતે કરે છે? એક તે તો જણાવો ?

ઉત્તર—જૈનના સાધુ ભાવ સ્નાન બે પ્રકારે કરે છે. એક દેશ સ્નાન ને ધીન્નું સર્વ સ્નાન ?

પ્રશ્ન ૪૫ મું—દેશ સ્નાન કેવી રીતે ને ત્રવ સ્નાન કેવી રીતે કરે છે તે તો જણાવો ?

ઉત્તર—જ્યારે ભિક્ષાર્થે કે દેહ ચિંતાદિ કારણે પોતાના મુકામથી બહાર જઈને પાછા આવે ત્યારે જતાં આવતાં અબ્દાણુપણે (કીડી કુંડું અદિની વિરાધના થઈ હોય) પાપ લાગ્યું હોય તે પાપને ટાળવાને માટે ઈરિયાવહીનું પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે. અને લાગેલાં પાપના પ્રાયશ્ચિત ગમનાગમનની ચિંતવણુરૂપ ઈરિયાવહીના પાહને કાગિમગ્ગ—એટલે કાયાને થતા ઉપસર્ગ સહન કરવાનો તપ. તે એ રીતે કે અમુક સમય સુધી અડોલ વૃત્તિ એ ધ્યાનારૂઠ બની—શરીરને હલાવ્યા ચલાવ્યા વિના સ્થિર—સ્થાય વૃત્તિ એ આત્મા ચિંતવણુ કરી લાગેલાં પાપની માફી મળવી તે જીવોની ક્ષમા આહવી. અને આત્માની સાક્ષીએ પરમાત્મા સિદ્ધ ભગવંત યા તીર્થંકર દેવ યા ગુરૂ મહારાજની સમક્ષ બે હાથ જોડી લાગેલાં પાપની આલોચના કરી લાગેલાં પાપરૂપ મળનો ત્યાગ કરવારૂપ દેશ સ્નાન બાણુવું. દ્વંદ્વાંત તરીકે—જેમ વ્યવહારમાં હાથપગાદિ કોઈ અમુક અંગને શોડા જળથી સાફ કરવામાં આવે છે. અને વ્યવહારમાં શુદ્ધ ગણાય છે. તેમ અલ્પ વખતનું અલ્પ પાપ ટાળવાને માટે ઈરિયાવહીના પ્રતિક્રમણ—રૂપ દેશસ્નાન કહ્યું—

પ્રશ્ન ૪૬ મું—જૈનના સાધુને ભાવથી સર્વ સ્નાન કરવાની વિધી કેવા પ્રકારની છે તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—જૈનના સાધુને ભાવસ્નાન હંમેશાં બે વખત કરવામાં આવે છે. એટલે આખા દિવસની અંદર સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધીમાં પોતાના વ્રત નિયમ સંયમ ધર્મને વિષે મન, વચન ને કાયા વડે અતિચારાદિક દોષ લાગેલા હોય, અથવા હલાણુ ચલાણુદિ ક્રિયાથી કોઈ પણ જીવની વિરાધના થઈ હોય ઉપયોગ શૂન્યથી યા પ્રમાદને વશ કે પોતાની બેદરકારીથી કોઈ પણ પાપ, અબ્દાણુપણે સેવાણું હોય તેની શુદ્ધિને માટે સાયંકાલ—સંધ્યાસમય પ્રતિક્રમણ કરી ચારાશી લક્ષ જીવોની માહેલા કોઈ પણ જીવનો અપરાધ કર્યો હોય તેની અનંતજ્ઞાનીની સાક્ષીએ માફી માગી આત્માને નિર્મળ કરવો તે જૈન ધર્મના મુનિઓને સાયંકાળનું સ્નાન બાણુવું.

હવે સૂર્યાસ્તથી સૂર્યોદય સુધીમાં રાત્રીના સમયમાં હલન ચલનાદિ ક્રિયાથી તથા નિદ્રાવસ્થામાં અંગોપાંગ ફેરવવાથી તેમજ સ્વપ્નાવસ્થામાં કાંઈ દોષ લાગ્યા હોય, તથા રાત્રિના જે નિયમે પાળવાના હોય તેમાં શૂન્ય ઉપયોગ થવાથી, તથા પ્રમાદ વશે કાંઈ પણ અતિચારાદિ દોષ લાગ્યા હોય, અથવા જૂ, માંકડ વગેરે કોઈ જીવ ચંપાણા હોય, દુઃખી થયા હોય યા મરણ પામ્યા હોય ઇત્યાદિ અબ્રહ્મણ્યે કાંઈ પણ દોષ લાગ્યા હોય તે પાપના નિવારણ માટે પ્રાતઃકાળનું પ્રતિક્રમણ કરી આત્માને નિર્મળ કરવાનું જૈનના સાધુને પ્રાતઃસ્નાન કહ્યું છે. આ, જે વખતનું સ્નાન જ્યારથી દીક્ષિત થયો ત્યારથી જીવિત પર્યાંત અવશ્યમેવ કરવાને અનંતજ્ઞાની તીર્થંકર મહારાજનું ફરમાન છે, અને જૈન મુનિઓ પણ હંમેશાં ભાવ સ્નાનથીજ નિર્મળ થાય છે. મનુસ્મૃતિમાં પણ કહ્યું છે કે:—

પૂર્વાં સંધ્યાં જર્પસ્તિષ્ઠનૈશમેનો વ્યપોદતિ ।

પશ્ચિમાં તુ સામસીનો મલં હન્તિ દિવાકૃતમ્ ॥

અધ્યા ૨ શ્લોક ૧૦૨.

અર્થ—પ્રાતઃકાળે ઉભા રહીને ગાયત્રીનો જપ કરનારો પુરૂષ પોતાનાં રાત્રિમાં કરેલાં પાપનો નાશ કરે છે. અને સાયંકાળે બેસીને ગાયત્રીનો જપ કરનારો પુરૂષ દિવસે કરેલાં પાપનો નાશ કરે છે. આ શ્લોકની કુટનોટમાં લખે છે કે:—આ શ્લોકમાં પ્રાતઃકાળની સંધ્યા કરવાથી રાત્રિનાં અને સાયંકાળની સંધ્યા કરવાથી દિવસના પાપનો નાશ થાય છે. એમ કહ્યું છે કે:— તે પરથી એમ સમજવાનું નથી કે, મનુષ્યો જે જે પાપ કરે છે, તે બધાં સંધ્યા કરવાથી નાશ પામે છે, જે એમ હોય તો પછી બ્રહ્મહત્યાદિક મહા પાપોને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલાં પ્રાયશ્ચિતો નિરર્થક થઈ પડે, માટે આ શ્લોકનું તાત્પર્ય એવું છે કે, રાત્રે શય્યામાં આળોટતાં માંકડ, ચાંચડ વગેરે મરી જાય તથા દિવસે ઉડતાં બેસતાં અને હાલતાં ચાલતાં અન્તણુતાં જે કંઈ જીવહિંસા થઈ જાય, તેવાં સામાન્ય પાપો સંધ્યા વંદનથી નાશ પામે છે, અને જુદ્ધિથી વૃદ્ધિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૪૭ મું—અબ્રહ્મણ્યમાં લાગેલાં પાપને ટાળવાને માટે જે વખતના પ્રતિક્રમણરૂપ ભાવ સ્નાનથી નિર્મળ થવા જણાવ્યું તે તો બરાબર છે પણ જાણપણથી થયેલાં પાપને ટાળવાનો શો ઉપાય ?

ઉત્તર—જાણતાં થયેલું પાપ ગુરૂ સમક્ષ જાહેર કરી, ગુરૂ તે પાપના નિવારણ માટે જે પ્રાયશ્ચિત આપે તે પ્રમાણે જપતપાદિ કરવાથી જાણપણમાં થયેલાં પાપનું નિવારણ થાય છે, અર્થાત્ તે પાપથી મુક્ત થવાય છે.

પ્રશ્ન ૪૮ મું—જળ સ્નાનથી જીવહિંસા સિવાય બીજી કાંઈ નુકસાની છે કે શાસ્ત્રકારને તેનો નિષેધ કરવા વિશેષ જરૂર પડે છે.

ઉત્તર—હા, જી, મોટો દોષ છે. તે દોષ એવો છે કે, સાધુ નામ ધરાવનારા ત્યાગીઓ, અને બ્રહ્મચર્યવ્રતના પાળવાવાળા બ્રહ્મચારીઓ ગમે તે મતના હોય તે તમામને માટે સ્નાન જે છે તે તેઓના બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરવાને મદદગાર છે, માટે દરેક શાસ્ત્રમાં સ્નાનનો નિષેધ કરેલ છે.

પ્રશ્ન ૪૯ મું—એવો કોઈ પ્રામાણિક શ્લોકખંધી દાખલો છે કે, જે વાત તમામ કબુલ કરે ?

ઉત્તર—કામશાસ્ત્રમાં કામને-વિષય વિકારને પ્રતીત કરે તેવા સ્ત્રીના સોળ શણગાર કહ્યા છે તેમાં પહેલો શણગાર સ્નાન કહ્યો છે, અને પુરૂષના સોળ શણગારમાં મસ્તકનો ચહેરો [ક્ષૌર] કર્યા બાદ સ્નાનનું જ આગેવાન-પણું કહ્યું છે. આ ઉપરથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે:-ત્યાગીઓ, બ્રહ્મચારીઓને સ્નાનનો નિષેધ છે.

પ્રશ્ન ૫૦ મું—સ્ત્રી અને પુરૂષના સોળ શણગાર વિષે શ્લોકખંધી હોય તો જણાવશો ?

ઉત્તર—આંબળો, સોળ શણગાર વિષે.

શાહુલ વિકીરિતમ.

આદૌ મંજન ચારુ ચીર તિલકં, નેત્રાંજનં કુંદલં,

નાશા મૌક્તિક પુષ્પહાર કુરત્નં શંકારકા નેપુરં;

અંગે ચંદન લેપ, કુંચકમણિ ક્ષુદ્રાવલી ઘંટીકા,

તાંબૂલં કરકંકણં ચતુરન્ના શૃંગાર સ્ત્રી ષોડષઃ ॥ ૧૧ ॥

અને કોઈ ગ્રંથમાં આ રીતે પણ ૧૬ શૃંગાર કહ્યા છે:-

(૧) પીઠી યોગીને નહાવું, (૨) સાફ કપડાં પહેરવાં, (૩) હાથે પગે મેંદી (અલતો), (૪) શિર કેશ સમારવા, (૫) ચંદન કેશરની આડ અથવા આંદલો, (૬) આભૂષણ-ઘરેણાં, (૭) મુખવાસ-તાંબુલ, (૮) સ્નેહ-મધુર સ્વરે ગાયન, (૯) અંજન-નેત્રાંજન, (૧૦) કટાક્ષ-વાંકી નજરે જોવું, (૧૧) મધુર ભાષણ, (૧૨) મંદ હસવું, (૧૩) ચિત્તને વિષે ચતુરાઈ, (૧૪) હંસ ગજ ગામિની, (૧૫) પ્રતિવ્રતા, (૧૬) કિડા, એ ૧૬ સ્ત્રીના શૃંગાર હવે પુરૂષના ૧૬ શૃંગારનો શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે.

કૌરં મજ્જન ચારુ ચીર તિલકં ગાત્રં મુગંધા ચિનં,
 કર્ણે કુંડલ મુદ્રિકા ચ મુકુટં પાદૌ ચ ચર્મોચિતૌ;
 હસ્તે સર્જ્જ પટંબરે કટી છૂરી વિઘાવિનોદં મુખાં,
 તાંબૂલં મતિ શીલતા ચતુરતા શૃંગાર તેષોઢષઃ ॥૨॥

આ પ્રકારે પુરૂષના સોળ શૃંગાર કહ્યા છે. તેમાં એટલુંજ બાબુવાનું છે કે સ્ત્રી અને પુરૂષના સોળ શૃંગારમાં આગેવાનપણામાં સ્નાન મુખ્યત્વે કહેલું છે, તો સ્નાનથી માંડી સોળે શણુગાર મદને ઉત્પન્ન કરનાર અને કામને દીપાવનાર-દીપ્ત કરનાર, જેમ અગ્નિમાં વૃત્ત નાખવાથી અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે તેમ વિષયાશક્ત સ્ત્રી પુરૂષને સ્નાનાદિ સોળે શણુગાર કામરાગને, વિષયને પ્રદીપ્ત કરે છે, માટે યતિ-સાધુ-ત્યાગી-બ્રહ્મચારીને સ્નાન સર્વથા વર્જિત છે.

પ્રશ્ન ૫૧ મું—સ્નાનથી કામ દીપ્ત થાય છે. મદને ઉત્પન્ન કરે છે એવો શાસ્ત્રોકત દાખલો હોય તો બાબુવશો ?

ઉત્તર—બુદ્ધો, જૈન સૂત્ર સૂચગડાંગળ અધ્યયન ૭ મે ગાથા ચૌદમીની ટીકામાં—બાબુવાળા છાપેલ પાને ૩૩૯ મે કહ્યું છે કે—

યતીનાં બ્રહ્મચારિણા મુદકસ્નાનં દોષાયૈવ ॥
 તથા ચોક્તં સ્નાનં મદ દર્પકરં કામાંગં પ્રથમં સ્મૃતં;
 તસ્માન્કામં પરિત્યજ્ય ન ચ સ્નાંતિ દમે રતાઃ ॥૧॥

યતિ-સાધુ અને બ્રહ્મચારીને ઉદક-બાણ સ્નાન જે છે તે દોષ ભરેલું છે. કારણકે સ્નાન તે કામ અને મદને દીપ્ત કરતા છે. કામનાં સોળ અંગ છે તેમાં સ્નાન પહેલું અંગ કે જે કામની સ્મૃતિને કરનાર છે, તેટલા માટે કામને તજવાવાળાએ નચસ્નાન સ્નાન કરવું નહિ. પરંતુ ઈન્દ્રિયોને દમવામાં રક્ત રહેવું. કહો હવે કાંઈ કહેવાનું છે ? ત્યાગીઓને કે બ્રહ્મચારીને સ્નાન કરવું કેઈ પ્રકારે ઉચિત ગણાય તેમ છે ? જૈનધર્મના ત્યાગીઓ અને અન્ય ધર્મના ત્યાગીઓ, બ્રહ્મચારીઓ, બ્રહ્મચર્ય વ્રતના પાળવાવાળા ગમે તે મતના હોય તેને સ્નાન દ્રવ્યે અને ભાવે દોષિત કર્તા છે, એમ બંને પક્ષના શાસ્ત્રોથી સિદ્ધ થાય છે, તમામ ધર્મનાં શાસ્ત્રો સ્નાનનો નિષેધ કરે છે. એમ આપણે ઘણા દાખલા-દલીલોથી નિર્ણય કર્યું, તો પણ પ્રશ્નકારને જે શંકા હોય તે પ્રગટ કરવી.

પ્રશ્ન પર મું—ગંગા મહાત્મ્યમાં કહ્યું છે કે શ્લોક:—

ગङ्गा ગङ્ગેતિ યો બ્રૂયા ઘોજનાનાં શતૈરપિ;
મુચ્યતે સર્વ પાપેભ્યો વિષ્ણુલોકં સ ગચ્છતિ ॥૧૧॥

જે સેંકડો સહસ્ર કોશ હરથી પણ ગંગા ગંગા કહે તો તેનાં પાપ નષ્ટ થઇને તે વિષ્ણુ લોક અર્થાત્ વૈકુંઠે ભય છે તેવું કેમ ?

ઉત્તર—એ પ્રમાણે સત્યાર્થ પ્રકાશમાં લખ્યું છે ખરૂં. તેનો ઉત્તર દયાનંદજીએ એવા પ્રકારનો કર્યો છે કે—આ શ્લોક પોપ પુરાણનો છે. મિથ્યા હોવામાં શી શંકા ? કેમકે ગંગા ગંગા કહેવાથી પાપ કદી પણ છૂટતાં નથી જો છૂટતાં હોય તો દુઃખી કેઈ રહે નહિ ? અને વળી પાપ કરવાથી કેઇ પણ ડરે નહિ, જેમકે આજકાલ પોપ લીલામાં પાપ વૃદ્ધિ પામતું રહ્યું છે. મૂઠોને એવો વિશ્વાસ છે કે અમે પાપ કરી તીર્થ યાત્રા કરીશું તો પાપોથી નિવૃત્તિ થઇ જશે. એજ વિશ્વાસ પર પાપ કરીને આ લોક અને પરલોક નાશ કરે છે; પરંતુ કરેલું પાપ તો ભોગવવુંજ પડે છે.

પ્રશ્ન ૫૩ મું—તો કેઈ તીર્થ સત્ય છે કે નહિ ?

ઉત્તર—(ઉપરના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં દયાનંદજી કહે છે કે—આ પ્રકારનાં તીર્થ સત્ય છે.) વેદાદિ સત્ય શાસ્ત્રોતું ભણવું, ભણાવવું; ધાર્મિક વિદ્વાનોનો સંગ. પારોપકાર ધર્માનુષ્ઠાન યોગાભ્યાસ, નિર્ગર, નિષ્કપટ, સત્ય ભાષણ, સત્યતું માનવું, સત્ય કરવું, બ્રહ્મમર્થ સેવન અ ચાર્ય, અતિથી, અને માતા-પિતાની સેવા, પરમેશ્વરના સ્તુતી, પ્રાર્થના; ઉપાસના, શાન્તિ, હૃતેન્દ્રિયતા, સુશીલતા, ધર્મચુક્ત પુરૂષાર્થ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન આદિ શુભ ગુણ કર્મ દુઃખોથી તારવાવાળા હોવાથી એ તીર્થ છે અને જે જળ અને સ્થળમય છે તે તીર્થ કદા નથી થઇ શકતા, કેમકે “જના ચૈસ્તરન્તિ તાનિ તીર્થાનિ” મનુષ્ય જેણે કરીને દુઃખોથી તરે છે તેવું નામ તીર્થ છે. જળસ્થળ તારક નથી કિન્તુ ખુરાડી મારનાર છે. પ્રત્યુત નૌકા આદિતું નામ તીર્થ થઇ શકે છે, કેમકે એનાથી પણ સમુદ્રદિને તરાય છે.

સમાન તીર્થે વાસી ॥ ૧ ॥ અ૦ ૪ પા૦ ૪ । ૧૦૮ ॥

નમસ્તીર્થાય ચ ॥ યજુઃ ૧૬ ॥

જે બ્રહ્મચારી અને આચાર્ય એક શાસ્ત્રને સાથે સાથે ભણતા હોય તે સર્વ સતીર્થ—સમાન તીર્થ સેવી હોય જે વેદાદિ શાસ્ત્ર અને સત્ય

ભાષણાદિ ધર્મ લક્ષણોમાં સાધુ હોય તેને અન્નાદિ પદાર્થ આપવા અને તેમની પાસેથી વિદ્યા લેવી ઇત્યાદિ તીર્થ કહેવાય છે.

ઇતિ સત્યાર્થ પ્રકાશ. ॥ એકાદશ સમુદ્ધાસઃ ॥

પ્રશ્ન ૫૪ મું—ખરૂં તીર્થ ક્યું માનવું ?

ઉત્તર—ખરૂં તીર્થ અને ખરૂં સ્વરૂપ પૂર્વે સારી રીતે વિસ્તારથી કહેવાય ગયું છે, તોપણ ખરૂં તીર્થ જાણવાની ઇચ્છા હોય તો પ્રથમ તમારાજ મતના આધારે “અતિત્ય પુરાણ” માં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે અહિંયાં જાણવું છું. સાંભળો શ્લોકઃ—

જંગમં સ્થાવરં ચૈવ, દ્વિવિધિ તીર્થં મુચ્યતે;

જંગમં ઋષય સ્તીર્થં, સ્થાવરં તં નિષેવતે ॥ ૧ ॥

અહિંયાં જે પ્રકારે તીર્થ કહેવામાં આવ્યાં છે. એક જંગમ તીર્થ અને બીજું સ્થાવર તીર્થ. જંગમ તીર્થ તે ઋષિઓ પોતે ; અને સ્થાવર તીર્થ તે ઋષિઓ જેનું સેવન કરે છે તે.

પ્રશ્ન ૫૫ મું—જંગમ તીર્થનું સ્વરૂપ જાણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—આવા ગુણવાળાને જંગમ તીર્થ કહેવામાં આવે છે.—શ્લોક—

અહિંસા સત્ય મસ્તેયં, બ્રહ્મચર્યં મુસંયમઃ ।

ભિક્ષાવૃત્તી રતાયે ચ, તં તીર્થં જંગમં સ્મૃતં ॥ ૨ ॥

અહિંસા, સત્ય, અદત્તવ્રત, બ્રહ્મચર્ય. ઉત્તમ પ્રકારનો સંયમ અને ભિક્ષાવ્રતિને વિષે રક્ત આટલા ગુણવાળા હોય તેને જંગમ તીર્થ કહીયે.

પ્રશ્ન ૫૬ મું—સ્થાવર તીર્થનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—

અગાધ વિમલે શુદ્ધે સત્ય શીલ સમં હૃદે ;

સ્થાતવ્યં જંગમ સ્તીર્થં, જ્ઞાનાર્જવદયાવરૈઃ ।

જંગમ તીર્થના હૃદયરૂપી દ્રહમાં અગાધ નિર્મળ અને શુદ્ધ સત્ય, શીલ, સમ, જ્ઞાન; આર્જવ અને દયારૂપી સંપુર્ણ જળે સ્થાતવ્યં કહેતાં ભરેલ તેને સ્થાવર તીર્થ કહીયે.

એટલે જંગમ તીર્થ તે ઋષિ અને તેમાં રહેલા ગુણો તે સ્થાવર તીર્થ, અર્થાત્ સત્ય, શીલ, સમદમ, જ્ઞાનાર્જવ અને દયારૂપ જળમાં

હું મેંશાં ઋષિ લોકો સ્નાન કરી સદા શુદ્ધ અને પવિત્રજ રહે છે. તેને કાંઈ બાહ્ય જળની જરૂર પડતી નથી.

ઇતિ અતિત્ય પુરાણે (પુરાણ સાર હુંડી).

બ્રમનાશક—પરમાર્થ દર્શન ચોથી આવૃત્તિ નં. ૧૯૬૧ આત્મા-નંદણ કૃત પાને ૧૯૪મે કહ્યું છે. કે—

તીર્થાદિ માનવાવાળા તે મહા મુર્ખ છે. એમ તીર્થાદિનિષેધના શ્લોકમાં કહેલ છે અને ભાગવતના શ્લોકના અર્થમાં લખેલ છે કે નદી, નાળાં, પર્વત અને મકાનમાં તીર્થને સમાવેશ કરે છે, તે મનુષ્ય પશુ જેવો (બળદ) છે એમ કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૫૭ મું—તીર્થ જત્રા વિષે જૈન ધર્મના શાસ્ત્રમાં કાંઈ જણાવે છે કે કેમ ?

ઉત્તર—જૈન ધર્મના શાસ્ત્રમાં એ વિષે ઘણીએ બીના છે.

પ્રશ્ન ૫૮ મું—તમે તીર્થ જત્રા માનો છે ?

ઉત્તર—હા, જી, અમે તીર્થ યાત્રા માનીએ છીએ.

પ્રશ્ન ૫૯ મું—અમે તો એમ માનીએ છીએ કે જૈન લોકો તીર્થ યાત્રા માનતા નથી, અને તેમનાં શાસ્ત્રમાં તીર્થ યાત્રા મંબંધી કાંઈ પણ હોય તેમ જણાતું નથી. હવે જ્યારે કહો છે કે અમે તીર્થ યાત્રા માનીએ છીએ તો તે તમારા સૂત્રથી જણાવશે.

ઉત્તર—સાંભળો. ભગવતીજી સૂત્ર શતક ૧૮મે ઉદ્દેશ ૧૦મે તમારીજ પેઠે શ્રી મહાવીર ધરમાત્માને સોમીલ ગ્રાહ્યણે યાત્રા મંબંધીનું પૂછેલું પ્રશ્ન કિંતેમંતેજજ્ઞા ? હે ભગવંત તમારે યાત્રા કઈ ? ત્યારે ભગવંત કહે—

સોમિલા જં મે તવ નિયમ સંજમ સજ્ઞાય ।

જ્ઞાનાવ સગ્ગા માદીણસુ જોણસુ જયણા સેતં જજ્ઞા ॥

હે સોમીલ જે અમારે તપ, નિયમ, સયંમ, સઝાય, ધ્યાન અને આવશ્યક ઇત્યાદિકને વિષે યોગનું બેડવું, તેનું ચતન કરવું. છયકાય જીવની ચતના કરવી તે યાત્રા કહીએ. એ પ્રકારે સોમીલ પ્રત્યે મહાવીરે જણાવેલી યાત્રા.

પ્રશ્ન ૬૦ મું—આ વિષે બીજીે દાખલો છે ? હેય તો જણાવો.

ઉત્તર—સાંભળો. શ્રી જ્ઞાતાજી સૂત્ર અધ્યયન પ મે શ્રી ધાવર ચા પુત્રે અણુગાર પ્રત્ને સુકદેવ પરિત્રાજકે પ્રશ્ન કર્યું કે જતામેમંતે હે પૂજ્ય તમારે યાત્રા છે ? ત્યારે સ્થાવરચા પુત્રે અણુગારે ઉત્તર આપ્યો કે—

સુર્યોજ્જાત્રિમે + હે સુક ! અમારે યાત્રા છે એમ ઉત્તર દીધો :-

તર્ણં સે સુષ થાવચ્ચા પુત્તં ઇવં વયાસી સેકિંતં મંતે જત્તા ? સુયા જળં મમ ણાણે દંસણ ચરિત્ત તવ સંજમ માહ્ણહિં જોણ્હિં જયણા સેયં જતા .

ત્યાર પછી તે સુક પરિત્રાજકે ધાવરચા પુત્ર અણુગારપ્રત્ને એ પ્રકારે પૂછ્યું કે હે પૂજ્ય તમારે કઈ યાત્રા છે ? તમે કેવા પ્રકારની યાત્રા માનો છો ? ત્યારે ધાવરચા પુત્ર અણુગારે કહ્યું કે હે સુક ! જે અમારે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, સંયમ ઇત્યાદિકને યોગે કરી યતન કરવું. છયકાયની યતના કરવી તેને અમે યાત્રા કહીએ—જૈન સૂત્રોમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે યાત્રા કહી છે. આ ભાવયાત્રા જૈન યા જૈનેત્તર ગમે તે કરે તેનો આત્મા નિર્મળ થાય છે.

પ્રશ્ન ૬૧ મું—જૈન સૂત્રમાં તીર્થ સંબંધી કાંઈ જણાવ્યું છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સારી રીતે જણાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૬૨ મું—તમે તીર્થ કેને કહો છો ?

ઉત્તર—તીર નામ કાંઠો. થ નામ ત્યાં રહેલ તે તીર્થ.

પ્રશ્ન ૬૩ મું—શેનો કાંઠો ? નદીનો, કુવાનો, સરોવરનો કે સમુદ્રનો ? એને કાંઠે ઘણા જીવો રહેલા હોય, ઘણા પદાર્થો રહેલા હોય એ બધાને તીર્થ માનવા ?

ઉત્તર—તીર્થ એ પ્રકારનાં છે. એક દ્રવ્ય તીર્થ અને બીજું ભાવ તીર્થ.

પ્રશ્ન ૬૪ મું—દ્રવ્ય તીર્થ કેને કહો છો ?

ઉત્તર—ઉપર કહેલા નદી, કુવા, કુંડ, વાવ, સરોવર ને સમુદ્ર કે જે તીર્થ રૂપે મનાય છે તે દ્રવ્ય તીર્થ છે તે તીર્થ આત્માને મહીન કરતાં છે. તે તીર્થને કાંઠે રહેલા નદી પ્રમુખમાં પડેલા તણાઈને મૃત્યુ પામેલા નાના મોટા ઘણા જીવો નાશ પામતા જોઈએ છીએ અને સાંભળીએ પણ છીએ, તે તીર્થ તો કુતીર્થ કહેવાય.

પ્રશ્ન ૬૫ મું—તો પછી ભાવ તીર્થ કેને કહો છો ? તે સ્વરૂપ જણાવો, તે જાણીએ તો બરા.

ઉત્તર—ભાવ તીર્થનું સ્વરૂપ જ્ઞાની પુરૂષોએ એવા પ્રકારે જણાવ્યું છે કે સંસારરૂપ સમુદ્રને તરીને પેલે પાર સામે કાંઈ સ્થ નામ રહેલા ઇચ્છીત વસ્તુની પ્રાપ્તિને માટે એટલે મોક્ષ સુખની પ્રાપ્તિને માટે મુક્તિપુરી જવાને માટે તત્પર થયેલા તેને ભાવ તીર્થ કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૬૬ મું—ભાવ તીર્થના અધિકારી કોણ ?

ઉત્તર—ભગવતીજી સૂત્રના ૨૦ માં શતકના ૮મા ઉદ્દેશે શ્રી મહાવીર દેવની દ્રષ્ટિએ આવેલા સાધુ સાધવી શ્રાવકને શ્રાવિકા આ ચારને તીર્થ કહ્યા છે. તેહને મોક્ષ ગામી કહ્યા છે. સંસારરૂપ સમુદ્રને તરીને પાર પામનારા કહ્યા છે, એટલે મહાવીરના ફરમાન પ્રમાણે વર્તનારા ચારે તીર્થ મોક્ષના અધિકારી છે માટે તેને ભાવ તીર્થ કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૬૭ મું—તીર્થમાં તો સ્નાનની બાબત આવે છે ને આમાં કાંઈ સ્નાનની વાત આવી નહિ તેનું કેમ ?

ઉત્તર—જે તેમના વ્રત, નિયમ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, જપ, તપ, જ્ઞાનાદિ ગુણોરૂપ ભાવ જળે સ્નાન કરી અતિચારાદિ દોષોવાળા કર્મરૂપ મળને ત્યાગ કરવો તેમના ગુણોરૂપ જળમાં નહાવું તે ભાવ સ્નાન છે. આમાં પ્રથમ કહેલા જંગમ તીર્થ અને સ્થાવર તીર્થનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૬૮ મું—આનો અર્થ એમ થાય છે કે જૈનનાજ સાધુ સાધવી શ્રાવક અને શ્રાવિકા તેજ તીર્થમાં ગણાય, ખીજા નહિ આ વાત કેમ સંભવે ?

ઉત્તર—આ વાક્ય વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિનાનું છે. પ્રથમ જૈનનો અર્થ જાણો કે “જયતીતિ જૈન” જે ઇન્દ્રિયો જય મેળવે, ઇન્દ્રિયોને જીતે અર્થાત્ કર્મરૂપી શત્રુઓને જીતે તે જીન અને તેજ પ્રમાણે પરાક્રમ કરનારા તે જૈન. તમે ઇન્દ્રિયોને જીતો, કર્મરૂપી શત્રુઓ પર જીત મેળવો તો તમે પણ જૈનોજ છો. જૈનમાં એવો ભેદ ભાવ નથી કે પ્રાહ્મણ તરે ને ચાંડાળ ન તરે. ચાંડાળમાં તીર્થના ગુણો હોય તો તે પણ તરે. ગમે તે વ્યક્તિમાં તીર્થના ગુણો હોય તે મહાવીરની દ્રષ્ટિએ તો જૈનોજ છે.

પ્રશ્ન ૬૯ મું—અહીંયાં એક તર્ક ઉત્પન્ન થાય છે કે જ્યારે સંસારરૂપી સમુદ્ર તરવો તે નાવ વિના કેવી રીતે તરી શકાય ? માટે અહીંયાં નાવની જરૂર પડશે. ખરી, તો સંસારરૂપ સમુદ્રને તરવાને માટે નાવ કઈ બતાવો તેમ છે ?

ઉત્તર—ભાઈ ! અમારા સૂત્રમાં જે પ્રકારની નાવ કહી છે. એક છિદ્રવાળી નાવ, અને બીજી છિદ્ર વિનાની નાવ. તેમાં જે છિદ્રવાળી નાવ સમુદ્રમાં પાર ગામી ન થાય, તે છિદ્ર વિનાની નાવ તે પાર પામે.

પ્રશ્ન ૭૦ મું—સંસારરૂપ સમુદ્રને પાર પામવામાં વળી છિદ્રવાળી નાવ કઈ અમળ્યવી ?

ઉત્તર—મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, અશુભ ભેગ, જીવહિંસા, અસત્ય ભાષણ, અહત, ચોરી, મૈથુન, અપ્રવચ્ય, અને પરિચ્છેદની તીવ્ર ઈચ્છા, તથા નિંદા, ઝેર, વેર, ઈર્ષ્યા વીગેરે મુક્તિની પ્રાપ્તિ કરનાર મનુષ્યના શરીરરૂપ નાવ તે છિદ્રરૂપ છે. એવા છિદ્રોવાળા નાવ પાર તો ન પામે, પણ નાવ તેનો ચલાવનાર નાવિક અને અંદર નાવમાં બેઠેલા ઉતાડ્યો સર્વ સમુદ્રના તળે જઈ બેસે, એમ સૂયગડાંગ સૂત્ર જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૭૧ મું—સૂયગડાંગસૂત્ર નાવ વિષે શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—આંભળો. સૂયગડાંગસૂત્રના પહેલા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાની ૩૧-૩૨ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે:—

જહા અસ્સાવિર્ણિં ણાવં, જાઈ અંધો દુસ્તહિયા
 ઇચ્છઈ પારમાગંતું, અંતરાય વિસીયઈ ॥ ૩૧ ॥
 एवं તુ સમણા એગે, મિચ્છદિદિટ્ઠિ અણારિયા ;
 સંસાર પાર કંસી તે સંસારં અણુપરિયદંતિ તિવેમિ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ—જેમ છિદ્ર સહિત એવી નાવ, તેને વિષે જાતિ અંધ એટલે જન્માંધ પુરૂષ ચડીને પાર પામવા વાંછે પરંતુ પાર પામે નહિ, કિંતુ અતરાલે એટલે વચમાંહે જતે છુડી જાય ઇત્યર્થ : ॥ ૩૧ ॥ હવે એ દષ્ટાંત દર્શનીઓ સાથે મેળવે છે. જેમ સહિદ્ર નાવે ચડ્યો થકો અંધ પુરૂષ પાર પહોંચે નહિ તેની પેરે કોઈ એક શ્રમણ (સાધુ નામ ધરાવનારા) તે મિથ્યા દષ્ટિ એટલે જૈન પ્રણિત ધર્મ થકી વિપરીત દ્રષ્ટિ તથા અનાચારી તે પોતાના દર્શનને અનુરાગે (અનેક પ્રકારના આશ્રવો સેવતા,) સંસારનો પાર પામવાને વાંછે છે. પરંતુ તે સંસાર માંહેજ જન્મ જરા મરણાદિ અનેક ગતિને વિષે કલેશ અનુભવતો અનંત કાળ સુધી તે પરિશ્રમણ કરે.

તે મોક્ષ મુખને તો પામેજ કયાંથી ? એમ જ્ઞાની પુરૂષો કહી ગયા છે. આનો પરમાર્થ એ છે કે ધર્મરૂપી પાટીયાથી રહેલ શરીરરૂપ નાવ અને

ધર્મશુદ્ધ અથવા જીવરૂપી નાવડીએ શાસ્ત્રમાં કહેવ છે; એટલે જે ધર્મમાં પાંચે ઇન્દ્રિઓને વિષય કષાયદિકે પોષણરૂપી છિદ્રોવડે શરીરરૂપી આશ્રવ-વાળી નાવમાં અજ્ઞાની-જ્ઞત્યાંધરૂપ નાવિક તથા જીવ અને તેના આશ્રિતો આશ્રવવાળી નાવમાં બેઠેલા, પાર પામવાના બદલે મધ્ય સમુદ્રરૂપ સંસારમાં તળે જઈને બેસવારૂપ અધોગતિમાં ગોથાં ખાય છે. પરંતુ ઇચ્છિત નગરરૂપ મોક્ષ નગરીને પ્રાપ્ત થતા નથી. અર્થાત્ આશ્રવરૂપ છિદ્રોમાંથી પાપ કર્મ-જળનો પ્રવાહ આવવાથી-તેના ભારથી ઉપર કહેલી નૌકા અને તેમાં બેઠેલા તમામ રૂપ મધ્ય સમુદ્રના તળાંને સ્વાધીન થાય છે. માટે તેવી નાવનો આશ્રવ લેવો નહિ એમ શાસ્ત્ર જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૭૨ મું—શાસ્ત્રમાં કેવી નાવનો આશ્રવ લેવા કહ્યું છે? અને કેવી નાવથી પાર પહોંચાય છે? તે જણાવશો.

ઉત્તર—ઉત્તરાધ્યયનના ૨૩ મા અધ્યયનમાં આ પ્રકારની નાવ કહી છે તે સાંભળો—

ગાથા.

જાડ આસા વિ ણી નાવા, નસાપારસ્સ ગામિણી;

જાનિ રાસ્સાવિ ણીનાવા, સાડપારસ્સ ગામિણી ॥ ૭૧ ॥

અહિંયાં કેશી સ્વામીએ નાવ સંબંધી પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગૌતમ ગણધર કહે છે કે જે નાવ આશ્રવવાળી એટલે શ્રાવિણી (ગાઘડા-વાળી-છિદ્રવાળી) છે તે પાર પહોંચશે નહિ; પણ જે નાવ નિશ્રાવિણી (છિદ્ર રહિત) છે તે સમુદ્રને સામે તીર પહોંચી શકશે-એટલે આશ્રવ-રૂપ છિદ્ર રહિત નાવ પાર પહોંચી શકે.

પ્રશ્ન ૭૩ મું—એવી કઈ નાવ કે જે નાવમાં બેસવાથી ઇચ્છિત સ્થાનકે--મોક્ષ નગરીએ આહીસલામતે પહોંચી શકાય? એવી નાવ કઈ? ને તેમાં બેસીને પાર પામનારા કોણ?

ઉત્તર—આજ અધ્યયનમાં કેશી સ્વામીએ ગૌતમ પ્રત્યે કહ્યું છે કે એવી નાવ કઈ કે જેમાં બેઠે પાર પામીએ એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગૌતમ ગણધરે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે કે—

ગાથા.

સરિર માહુનાવિત્તિ, જીવો વુચ્ચર નાવિડ ;

સંસારો અ નવોવુત્તો, જંતરંતિ મહેમિણો ॥ ૭૩ ॥

શરીરરૂપી નાવ છે, જીવનરૂપી નાવિક છે. જીવ તે નાવનો ખેલણ-હાર છે, અને સંસાર (ભવ-બ્રમણ) રૂપ સમુદ્ર છે; એવા સંસાર સમુદ્રને મહર્ષિઓજ તરી શકે છે, અને તેવી નિરાશ્રવી નાવમાં ખેડેલા મહર્ષિઓના આશ્રિતો પણ સંસાર સમુદ્રને પાર પામી મુક્તિપુરીએ દાખલ થાય છે.

પ્રશ્ન ૭૪ મું—સંસાર સમુદ્ર તરવાને નાવનું સ્વરૂપ બરાબર બતાવ્યું પણ હજી તીર્થ સંબંધીની વાત અધર છે તો જ્યારે તમે તીર્થ માનવું કબુલ કરો છો તો તમારે એવું તીર્થનું કયું સ્થળ છે કે જેમાં નહાવાથી કર્મ મળે તે ત્યાગ થાય આત્મા પવિત્ર થાય, એવું તીર્થ બતાવો.

ઉત્તર—સાંભળો, એવું તીર્થ બતાવીએ. જોકે પ્રથમ તીર્થ સંબંધી જૈન ધર્મના અને અન્ય ધર્મના પુષ્કળ દાખલા અપાઈ ગયા છે તોપણ વિશેષ બાણવાની ઈચ્છા જાણવાથી જૈન ધર્મમાં તીર્થનું સ્વરૂપ કેવી રીતે કહ્યું છે તે જાણવીએ ઈચ્છો. જૈન ધર્મના શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રમાં ૧૨મા અધ્યયનમાં યક્ષેસેવિતમાતંગમુનિ હરિકેશી અણુગારને બ્રાહ્મણોએ તીર્થ સંબંધીની પુછાં કરી છે અને તેનો ઉત્તર હરિકેશી મુનિએ બહુ સારો આપ્યો છે.

પ્રશ્ન ૭૫ મું—બ્રાહ્મણોએ શું પૂછ્યું છે અને માતાંગ ઋષિએ શો ઉત્તર આપ્યો છે તે પણ જાણાવશો.

ઉત્તર—હરિકેશી મુનિ પ્રત્યે બ્રાહ્મણો પૂછે છે કે—હે મુનિ ?

કે તે હરણ કેય તે સંતિ તિથ્યે, કદં સિણ્હાઓ તરયં જહાંસિ; ।

આરુઠ્ઠવણે સંજય જરુઠ્ઠપૂરૂયા, ઇચ્છામુ નાઓ ભવઓ સગાસે ॥૪૫॥

હે યક્ષપૂત્રિત ઋષિ ! કોણ ત્મહારે દ્રહઃ ? કવણુ તુમ્હારે પાપ દૂર કરવાનું તીર્થ. કિહાં નહાતાં-સ્નાન કરતાં કર્મરૂપ મેલ ટળે ? કર્મરૂપી મેલ ટાળવાંને આપ કેવી રીતે સ્નાન કરો છો ? એ સર્વ આપની પાસેથી જાણવાને અમે ઈચ્છીએ ઈચ્છો. એ સાંભળીને માતાંગમુનિ ઉત્તર આપે છે.

ધમ્મે હરણ્બંધે સંતિ તિત્યે, અણ્ણવિલે અત્ત પસન્ન લેસે ;

જહિં સિણ્હાઓ વિમલો વિશુદ્ધો, સુસીઈં મુઓ પજહામિ દોસં ॥૪૬॥

અહો બ્રાહ્મણો ! અમ્હારે ધર્મરૂપ દ્રહ છે, એટલે અહિંસારૂપ દયા મૂલ વિણ્યમૂલ જે ધર્મ તે રૂપ દ્રહ છે. કર્મ મેલનો ત્યાગ કરવાને બ્રહ્મ-જ્ઞાન બ્રહ્મચર્ય શાંતિ તીર્થ છે, તે તીર્થ કેવું છે. તોકે-આત્માને સદા શાન્ત મિથ્યાત્વાદિક મેલ રહિત નિર્મળ કરનાર પ્રશસ્ત ભલી-(તેજુ, પદ્મ,

શુકલ) લેશ્યારૂપ જગે કરીને સહિત છે; તેમાં હું સ્નાન કરું છું અને મળ સહિત નિર્માણ, વિશુદ્ધ અને શિતલીભૂત થઈને સર્વ દોષને છાંડું છું.

પ્રશ્ન ૭૬ મું—આવું જ્ઞાન કોણે બતાવ્યું છે? અને તેમાં ન્હાવાવાળા કોણે ?

ઉત્તર—

एयं सिणाणं कुसलेहिं दिट्ठं, महासिणाणं इसिणं पसत्यं ;

जहिं सिन्हाया विमला विशुद्धा, महारिसी उत्तमं ठाणं पचे त्तिषेमि ॥४७॥

એસ્નાન-પૂર્વોક્ત કર્મરજ વિનાશક સ્નાન, અહો બ્રાહ્મણો કુશળ પંડિતોએ જ્ઞાનીએ તત્ત્વજ્ઞ કેવલીએ શોધી કાઢ્યું છે, દીકું છે, એ મહોદું સ્નાન-સર્વ સ્નાનમાં ઉત્તમ સ્નાન, ઋષીશ્વરોને મુનિઓને એ સ્નાન પ્રશસ્ત ભયું-પ્રશંસવા યોગ્ય, એવા સ્નાનને વિષે મહા મુનિઓ તેમાં સ્નાન કરીને નિર્માણ અને વિશુદ્ધ થયા છે અને ઉત્તમ સ્થાન (મુક્તિ) ને વિષે ગયા છે.

આ તીર્થ યાત્રા એવા પ્રકારની છે કે ગમે તે વ્યક્તિ તેનું સેવન કરે તો મોક્ષ ફળનેજ આપનાર છે. તે વિષે છેતાલીસમી ગાથાની દીકામાં કહ્યું છે કે:—

यदुक्तं ब्रह्मचर्येण सत्येन, तपसा संयमेन च ;

मातङ्गर्षिगतः शुद्धि, न शुद्धि स्तीर्थयात्रया. ॥ १ ॥

બ્રહ્મચર્ય, સત્ય, તપસ્યા, અને સંયમ વડે, માતંગઋષિ-હરિકેશી આણુગાર ઉત્તમ સ્નાન કરી કર્મ મળ સહિત નિર્માણ થઈ સિદ્ધ ગતિને પામ્યા માટે સર્વોત્તમ-શ્રેષ્ઠ તીર્થ યાત્રા અનંત જ્ઞાની તીર્થકર મહારાજે બતાવેલા તેજ કર્મરૂપ મળને હણુનાર-આત્માને નિર્માણ કરનાર છે. આ ત્રિવ યના બીજા તીર્થ યાત્રા (દુનિયાએ માનેલ તે) આત્માની શુદ્ધિ કરનાર નથી એ વાત સત્ય છે.

પ્રશ્ન ૭૭ મું—શિષ્ય-દિગંબર ભતમાં તીર્થ વિષે કાંઈ કહ્યું છે કે કેમ? હોય તો તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—દિગંબર ભતયું “આદિપુરાણ” ૧૭૬૮ પૃષ્ઠનું સંવત ૧૯૭૩ ની સાલમાં છપાણું છે, તેનાં પર્વ ૧લે-પૃષ્ઠ ૧૯મે શ્લોક ૧૨૩ મે ત્રીજા-પદમાં કહ્યું છે કે-“જિનેંદ્રચરિતં તીર્થ”, જિનેંદ્ર દેવકા ચરિત્રહી તીર્થહૈ, પૃષ્ઠ ૩૯ મે-પર્વ ૨ જે-શ્લોક ૩૯ મે-પદ ત્રીજે-કહ્યું છે કે-

મુક્ત્યુપાયો ભવેત્તીર્થે,” સંસારસે પાર કરનેવાલે ઔર મોક્ષ કે કારણુ સમ્યગ્ દર્શન સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર તીર્થ કહલાતેહૈ.

પ્રશ્ન ૭૮ મું—શિષ્ય-અહો મહારાજ આપે તીર્થ સ્નાન વિષે પુષ્કળ વ્યાખ્યા જાણવી ઉપકાર કર્યો હવે કાંઈ આ વિષે જાણાવવા જેવું હોય તોપણ જાણાવશો.

ઉત્તર—ગુરૂ-અહા હે વત્સ ? તીર્થ વિષે એક અધ્યાત્મ કવિતા તને સંભળાવુ તે સાંભળ. આત્મહિતોપદેશને વિષે અધ્યાત્મ ગીતામાં કહ્યું છે કે-

ચોપાઈ.

તીર્થ નાવાને ઈચ્છા કરે,	કલેશ તણા કારણુ નવી હરે ;	
ધર્મ તીર્થ શરીરમાં રહ્યો,	સર્વ તીર્થથી અધીકો કહ્યો.	૧
તીર્થ તીર્થ શોધતો તું કીરે,	છતું તીર્થ હૃદયે નવી ધરે ;	
એ તીર્થ દેખાડ્યું જેહ,	તે પણ આગળ ભણ્યું તેહ.	૨

દોહરા.

મુરખ પ્રાણી તે સહી,	તીર્થ નાવા ભય ;	
ગંગા માતા કરીને પડે,	ઉલટો દોષે ભરાય.	૩
તું તીરથ જાણે નહિ,	કુ ગુરૂ તણે પ્રસંગ ,	
અંતરભાવ જાણે નહિ,	બાહ્ય તીર્થ ભણે ગંગ.	૪
અંતરભાવ કહીશું હવે,	તીરથની જે વાત ;	
ભાવ તીરથ જોતાં થકાં,	ધર્મરૂચિ વિખ્યાત.	૫
કુચુરૂ કુદેવ કુસંગથી,	ભવોભવ ભનીયા જેહ ;	
મિથ્યાત્વતણા જે તીર્થ છે,	પાપતણા ધર એહ.	૬
દેવ દેવી આરાધતાં,	તીરથ કરતાં એહ ;	
હોમ વિધાન કરે ઘણાં,	પાપ વધારણુ તેહ.	૭
જીવ હિંસા તિહાં બહુ કરે,	ચાહે મુખ અનંત ;	
જગત કરાવે જે વળી,	તે સવિ નરક પંડત.	૮
જે તીરથ હિંસા ઘણી;	ઉત્તમ તે ન કરંત ;	
જાણપણા વિણુ જે કરે,	ભવોભવ મરણુ કરંત.	૯
એમ સંસાર વધારણા,	પાપ તીર્થ કરે જેહ ;	
આત્મ તીર્થ જાણ્યા વિના,	કર્મ અપે નહિ તેહ.	૧૦

ચોપાઠ.

ચેતન સાંભળો તીર્થ વિચાર,	આતમકું કહે ચેતન સાર;	
બાહ્ય તીર્થ બહિરાતમ હોવે,	પ્રહરૂપક બહુ નહિ જોવે.	૧૧
બાહ્ય દ્રવ્ય તીર્થ જે કહ્યાં,	તેહ તીર્થ સવિ એજે ગયાં ;	
મીઠ્યા તીર્થ જે કહેવાય,	ધર્મ તીર્થ વિના દુર્ગતિભય,	૧૨
જહાં આરંભ તે તીર્થ ઠરાવે,	૫૩ દર્શન પ્રભુ ચોઈ ગતાવે ;	
હિંસા કરી જે તીર્થ ઠરાવે,	હિંસ્યારંભીતે દુર્ગતિ બાવે.	૧૩
દયા ધર્મ જહાં તીર્થ કહીએ,	તે તીર્થ કર્યે પાવન થઈએ ;	
જીવ દયા જિહાં ધર્મ વિચાર,	એ તીર્થ સાચું અધિકાર.	૧૪
અંતર આતમ શુભ દ્રષ્ટીજોય,	આતમ પરમાતમ સમ હોય ;	
આતમ તીર્થ શરીરમાં રહ્યો	સર્વ તીર્થથી તે અધીકો કહ્યો.	૧૫
નિજ આતમ પ્રત્યે દેખે તેહ,	પરમાતમને ધ્યાવે એહ ;	
બાણ્યો નહિ જેણે નિજ આતમા,	તેને ગંગાદિક તીરથ ગમ્યા.	૧૬
આતમ સમ ઉપરાંત તીર્થ,	જળ નાહે હંસ્યા બહુ કીધ ;	
આતમ જ્ઞાને પવિત્ર જે કહે,	પાપ મેલ છંડી ગહગહે.	૧૭

દોહરા.

જે તીર્થ હિંસા કહી,	ચિત્ત ન ધરજો કોય ;	
જ્ઞાન થકી વિચારીને,	તીરથ ક્ષણ તવ હોય.	૧૮
એહ સ્વરૂપ જ્ઞાની કહ્યું,	નિશ્ચં ને વ્યવહાર ;	
પરમાતમને ધ્યાવતાં,	લહે પરમાતમ સાર.	૧૯

॥ ઈતિ તીર્થ વિચાર. ॥

પ્રશ્ન ૭૯ મું—જૈન લોકો ગંગા માતાને માને છે કે નહિ ?

ઉત્તર—અમે જૈની ગંગા માતાને માનીએ છીએ. જૈની-જૈન સાધુ જે પ્રમાણે ગંગા માતાને માને છે તે પ્રમાણે અન્યજનો માનતા હોય એમ જણાતું નથી.

પ્રશ્ન ૮૦ મું—એમ કેમ જોલો છો? જૈન સિન્ધનો ઘણો ભાગ ગંગા માતાને તીર્થરૂપે માનવાવાળા છે, છતાં તમે એમ કેમ કહો છો કે અમે જૈનજ માનીએ છીએ, ને જીભ તે પ્રમાણે નથી માનતા તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—કારણ એ કે-માતા પ્રત્યે પૂત્રનો સંગંધ ભક્તિભાવનો છે. નહિ કે ધિંગામસ્તી કરવાનો, લાલપાટુ મારવાનો. ગંગા માતાને માનવાવાળા સુપુત્રનો તે કહીએ કે માતાનું રક્ષણ કરે, તેનું પ્રતિપાલન કરે.

પ્રશ્ન ૮૧ મું—ગંગામાતાને જૈનીઓ કેવા સ્વરૂપે માને છે તે કાંઈ અમે બાણુતા નથી, તો તે ખુલ્લા શબ્દોથી જણાવશો કે જૈનીઓ ગંગા-માતાને માને છે ખરા.

ઉત્તર—ગંગા માતાને જૈનના સાધુ માતા સમાન માને છે. માતાની પેઠે રક્ષણ કરે છે, પોતાના પગના તળાંબો જેમ માતાને સ્પર્શ ન થવા દે તેમ ગંગા માતાને પોતાના પગનો સ્પર્શ ન થવા દે અર્થાત્ ગંગા સ્વરૂપી જળાશ્રય નદી નાળાં પ્રમુખમાં નાઈલાજે પગ મૂકવો પડે. પગનાં તળાંબે ગંગા સ્વરૂપી જળનો સ્પર્શ થાય તો જૈનમુનિઓને પ્રાયશ્ચિત લેવું પડે, તેને માટે દીલગીરી જણાવવી પડે, માતાનો અપરાધ થયેલની માફી માગવી પડે વગેરે ગંગા માતાનું રક્ષણ કરવા રૂપ વ્રત જૈનના સાધુ જે પ્રમાણે પાળે છે તેવો એક પણ ગંગા માતાનો પુત્ર બતાવો ? ગંગા માતા ગંગા માતા કહીને વૃથા પોકારનાં પાડવાવાળાં તેમાં સ્નાન કરી પવિત્રતા માનવાવાળાં ઉલટા ધીંગામસ્તી કરી માતાને લાત પાટુ મારી માતા સાથે બેથોડા ભરી અનેક પ્રકારે દુઃખ દેનારાં માતાના અપરાધી થયેલાં કેવી રીતે પવિત્ર થયાં ગણાશે ? અર્થાત્ નહિજ ગણાય. પવિત્ર તો રક્ષણ કરે તેજ ગણાય; માટે ગંગા માતાનું રક્ષણ કરવાવાળા જૈનના સાધુ છે એમ ચોકસ માનો.

પ્રશ્ન ૮૨ મું—અમારા શાસ્ત્રમાં તો ગંગાનું સ્નાન કરવાથી આત્મા શુદ્ધ અને પવિત્ર થાય છે. તો તમારે શુદ્ધ-પવિત્ર થવાને કેઈ બીજી ગંગા છે ?

ઉત્તર—હાજી, સાંભળો—અમારી પવિત્ર અને શુદ્ધ થવાની ગંગા. ‘ગ’ નામ જ્ઞાની-પરમબ્રહ્મ-અનંતજ્ઞાની-કેવળી ભગવંતનાં મુખમાંથી નિકળેલી ‘ગા’ નામ જ્ઞાન તે જ્ઞાનરૂપી ગંગા, એટલે અનંત જ્ઞાનીના મુખમાંથી નીકળેલી જ્ઞાનરૂપી ગંગામાં સ્નાન કરવાથી સદાય પવિત્ર અને શુદ્ધ થવાય છે તે ગંગામાં જૈનના સાધુ સ્નાન કરી સદાય શુદ્ધ ને પવિત્ર રહે છે.

પ્રશ્ન ૮૩ મું—અમારી તીર્થપંથે મનાતી ગંગા હિમાલયમાંથી નીકળી છે. તમારી ગંગા કયા હિમાલયમાંથી નીકળી ?

ઉત્તર—ભાઈ અમારી ગંગા તો મહા હિમાલયમાંથી નીકળી છે. હિમ નામ શીતળતા-શાંત-ક્ષમા, તેનું આલય નામ ઘર એટલે શીતળતા-શાંતતા ક્ષમાનું ઘર અરિહંત ભગવાન છે. ક્ષમાસુરા અરિહંતા અમારી જ્ઞાનગંગા તીર્થંકરરૂપ હિમાલયના મુખમાંથી નીકળી છે.

પ્રશ્ન ૮૪ મું—તે ગંગા શા ઉપયોગમાં આવે છે ?

ઉત્તર—શ્રી યશોવિજયજી વિરચિત —સવાસો ગાથાતું સ્તવન છે તેની ત્રીજી ઠાળમાં—ગાથા ૨૯ મી તેમાં કહ્યું છે કે—

રાગદ્વેષ મલ ગાલવા, ઉપશમ જલ જ્ઞીલો;
આતમ પરિણતિ આદરી, પરપરિણતિ પીલો.

આતમતત્ત્વવિચારીણ. ॥૨૧॥

રાગદ્વેષરૂપ મેલ ગાળવાને માટે ઉપશમરૂપ જળમાં સ્નાન કરો. તે ઉપશમ રસ આત્મજ્ઞાનથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, તે માટે તત્ત્વ સંવેદને આત્મ પરિણતિ આદરીને પર પરિણતિ જે પુદ્ગલ તૃષ્ણા છે તે પર પરિણતિ તે પીલી નાખો—વિનાશ કરો.

પ્રશ્ન ૮૫ મું—આવા પ્રકારનો એટલે અનંત જ્ઞાની તીર્થ કર મહારાજએ પ્રકાશેલા જ્ઞાનનો અપૂર્વ ઓઘરૂપી ગંગા જળમાં નહાઈને પ્રાણીઓ કેમ શુદ્ધ થતા નથી.

ઉત્તર—ભાઈ ! ચેતનની પાસે સ્વભાવે હું અને મારાપણની જડતા રહી છે. તેથી રાગદ્વેષરૂપી મલીનતા-મેલના પડળો વળી ગયાં છે. તે જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ સાંભળે તોપણ તે શુદ્ધ થઈ શકતો નથી. તે વિષે ઉપર કહેલા ગ્રંથમાં ૩૦ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે—

હું ઇહનો ઇ માહરો, ઇ હું ઇણિ બુદ્ધિ;

ચેતન જડતા અનુભવે, ન વિમાસો શુદ્ધિ. આતમ.

હું એમનો પુત્રાદિ છું; એ મહારા પિતાદિ છે, આ શરીર તેજ હું છું; ઇત્યાદિ મમત્વ બુદ્ધિએ આ ચેતન જડતાને અનુભવે છે. પણ નિર્મળ બુદ્ધિથી આત્મતત્ત્વની શુદ્ધિ વિમાસતો વિચારતો નથી. તે વિમાસવાની જરૂર છે.

પ્રશ્ન ૮૬ મું—આપ શૌચ વિષે શો અભિપ્રાય આપો છો ?

ઉત્તર—શરીર સંબંધીના વ્યવહાર શૌચને માટે હાથ પગ કે શરીર સંબંધીનો કોઈ પણ અવયવ ખરડાણો હોય કે અશુદ્ધ થયેલો હોય તો ઉષ્ણ નિર્દોષ જળથી સાફ કરવાને સાસ્ત્રથી છૂટ છે; તેમજ વસ્ત્ર પાત્ર વિગેરે કાંઈ પણ અશુદ્ધ કે અપવિત્ર થયું હોય કે કોઈ પ્રકારની અશુચીથી ખરડાયું હોય તો તે પણ નિર્દોષ જળથી શુદ્ધ કરવાને સાસ્ત્રથી છૂટ છે.

કારણ સિવાય દ્રવ્ય શૌચનો નિષેદ છે. વ્યવહાર શુદ્ધિ તે વ્યવહાર શૌચ છે. દ્રવ્ય શૌચ છે; તેથી કાંઈ આત્માની મલિનતા ટળતી નથી. આત્માની મલિનતા ટાળવાને માટે તો ભાવ શૌચની જરૂર છે. એક માણસ મરણ પથારીએ પડેલો હોય તેનું શરીર ઘીછાનું અને વસ્ત્ર તદ્દન અપવિત્ર અને અશુદ્ધ હોય તોપણ તેના આત્માની પવિત્રતાને માટે તેનો અંત સમય સુધારવાને માટે દ્રવ્ય અશુચીની દરકાર નહિ કરતા તેને ભગવંતનું નામ યાદ કરવા સુચવીએ છીએ. તેના કર્ણપટ પર આપણે ભગવંતના નામના અવાજો માટે સ્વર નાખીએ છીએ. તેમજ તેના આત્મ કલ્યાણને માટે ધર્મનાં શબ્દો પણ સુણાવીએ છીએ. ત્યાં કેઈ પ્રકારની દ્રવ્ય અશુચી અટકાયત કરતી નથી માટે આત્માને પવિત્ર કરવાને ભાવ શૌચ એજ 'ખરૂં' શૌચ છે.

પ્રશ્ન ૮૭ મું—ભાવશૌચનું સ્વરૂપ શુ ? તે જણાવશો.

ઉત્તર—સાંભળો—“સદ્ગુણ પ્રાપ્તિનો ઉપાય” એ પુસ્તકમાં પાને ૬૯મે શૌચ વિષે કહ્યું છે કે:—

શૌચ એટલે—મન, વચન અને ક્રિયાને પવિત્ર રાખવાં.

મનથી દુષ્ટ ચિંતન કરવું નહિ, વચનથી દુષ્ટ વચન નહિ બોલવું, અને શરીરથી દુષ્ટ કામ નહિ કરવું.

પ્રશ્ન ૮૮ મું—કેટલાક શરીર શુદ્ધિ, શરીરની પવિત્રતાનેજ ધર્મ માને છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—તેના માટે પણ “સદ્ગુણ પ્રાપ્તિના ઉપાયમાં” પાને ૯૮મે જણાવે છે કે:—

દરેક ધર્મ કરણી કરતાં આપણાં હૃદયમાં વિશુદ્ધ ભાવ રાખવો.

ધર્મ શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં ગ્રીમાન્ હરિભદ્ર સૂરિએ ‘હૃદયની પવિત્રતા’નેજ ધર્મ તરીકે ગણી છે. તેમણે ધર્મનું આ પ્રમાણે લક્ષણ આપ્યું છે કે—**પુષ્ટિ શુદ્ધિમત્ ચિત્તધર્મ્મઃ** અર્થાત્ પવિત્ર વિચારોના બેરથી મજબુત થયેલું અને પાપિષ્ટ વિચારો દૂર થવાથી વિશુદ્ધ બનેલું જે અંતઃકરણ તેજ ધર્મ છે.

પ્રશ્ન ૮૯ મું—આત્માને ઉદ્ધાર થવાનો ખરો રસ્તો કયો ?

ઉત્તર—ઉપર કહેલાં પુસ્તકમાં પાને ૧૧૪મે કહ્યું છે કે:—

“મુખમે” રામ બગલમેં છુરી, ભગત ભયે પણ દાનત છુરી.”

એ કહેવત મુજબ આપણે વર્તન કરીએ, તો શી રીતે આપણો ઉદ્ધાર થાય ? હૃદયની પવિત્રતા એજ આપણા ઉદયનું સાધન છે. અપવિત્ર હૃદયવાળા પ્રાહ્મણ કરતાં પવિત્ર હૃદયવાળો બલતે ચાંડાળ હોય તોપણ તે ખરા માર્ગથી વધુ નજીક ગણાશે. મન શુદ્ધ હોય તો તેમાં સદ્ગુણોનાં થીજ શોષાઈને ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામે છે. (માટે મનની શુદ્ધિ કરવી મનને પવિત્ર રાખવું એજ આત્માનો ઉદ્ધાર થવાનો ખરો રસ્તો છે.)

પ્રશ્ન ૯૦ મું—જૈન ધર્મમાં હવન હોમ યજ્ઞ વિષે કાંઈ છે ખરું ? અમારા શાસ્ત્રમાં હવન, હોમ, યજ્ઞ વગેરેથી આત્મા નિર્મળ અને પવિત્ર થાય છે. જેમ અગ્નિમાં સુવર્ણ મૂકવાથી સુવર્ણનો મેલ બળે છે તેમ યજ્ઞની અગ્નિથી કર્મ મેલ બળે છે. આ વિષે તમારું શું માનવું છે.

ઉત્તર—આ વિષે જૈન ધર્મના શ્રી સૂયગડાંગળ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે કોઈ કોઈ અન્ય દર્શનીઓ અગ્ની હોત્રીઓ એમ બોલે છે કે હુણ્ણ એ પવયંતિ મૌક્ષંમુ ૦ અ ૦ ૭મું ગા ૦ ૧૨મી પદ ૪થું કોઈ એક વર્ણી હુતાશન એટલે અગ્નિનાં હોમ થકી મોક્ષ છે એમ પ્રરૂપે છે ; જેમ સુવર્ણદિકના મળને અગ્નિ બાળે છે તેમ આત્માના મળનો અગ્નિ તાશ કરે છે.

આ પ્રમાણે બોલતા પ્રત્યે તેજ સૂત્ર ૭મા અધ્યયનની ૧૮મી ગાથામાં તે વિષે સારો ઉત્તર આપ્યો છે.

પ્રશ્ન ૯૧ મું—શો ઉત્તર આપ્યો છે તે તો જણાવો ?

ઉત્તર—સાંભળો—

હુતેણા જે સિદ્ધિ મુદાદરંત્તિ, સાયં ચ પાયં અગ્નિં ફુસંતા ॥
 एवं સિયા સિદ્ધિ દવેજ્જ તમ્હા, અગ્નિં ફુસંતા ણફુંકમિણંપિ ॥૧૮॥

અર્થ—હુતાશન જે અગ્નિ તે થકી જે મોક્ષ કહે છે એટલે સાંધ્યા પ્રભાત અને મધ્યાહને એમ ત્રિસંધ્યાયે અગ્નિને ફરસવે કરી વૃતાદિકનું અગ્નિને વિષે હોમ કરવે કરી સિદ્ધિ છે એમ અગ્નિહોત્રી નામના દર્શનીઓ કહે છે. તેને પૂછીએ જે એમ કરવા થકી જે સિદ્ધિ થતી હોય તો અગ્નિના ફરસનારા કુકર્મી એવા લોહકાર અંગારદાહક કુંભકાર ભાડભૂંબ સોની પ્રમુખને પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થવી બેઈએ; કેમકે એ લોહકાર પ્રમુખનો સદા અગ્નિ તર્પણ કરતા થકાજ રહે છે. માટે (તમારા મતે) તે દુર્ગતિમાં નજ નવા બેઈએ. યદ્યપિ તે દર્શનીઓ મંત્રનું કારણ દેખાડે તો તેને એમ કહેવું કે જે અત્યંત તમારા આજ્ઞાકારી હોય તે એવું તમારું બોલવું

પ્રમાણ કરશે, પરંતુ અન્ય જનો એ વાત માને નહિ; જેમ તે ભસ્મ કરણે સરખા તો મંત્રે કરીશું વિશેષ છે.

પ્રશ્ન ૯૨ મું—કોઈ એમ કહ્યું કે યજ્ઞના હવનમાં જે વસ્તુ હોમ કરવામાં આવે છે, એટલે અમારા શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે યજ્ઞમાં પશુ વગેરેનો અગ્નિહોત્ર મંત્રાદિકે કરવામાં આવે છે. તેણે કરી તેનાં કર્મોનો નાશ થવાથી તે મોક્ષને યા સ્વર્ગને પામે છે, એમ અમારા વેદવેદાંત પણ જણાવી ગયા છે.

ઉત્તર—આ વિષે દયાનંદજી પોતાના સત્યાર્થ પ્રકાશમાં જણાવી ગયા છે કે વેદમાં પશુ વધ યજ્ઞ છેજ નહિ, વગેરે ઘણું લખી ગયા છે.

બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્વામી શ્રી આત્માનંદજી—બ્રમનાશક પરમાર્થ દર્શનમાં પાને ૧૯૪ મેં કહી ગયા છે કે—“તીર્થેષુ પશુ યજ્ઞેષુ” જે મનુષ્ય તીર્થવા પશુ હિંસક યજ્ઞ કરે છે. તે નરા મૂઢ ચેતસા તે મહા મૂર્ખ છે. (અર્થાત્ પશુ વધ યજ્ઞ કરનારની ચેતના મૂઢ બની ગઈ છે.)

હવે જ્યારે કોઈ એમ કહે છે કે—યજ્ઞમાં પશુ હોમ કરવાથી તે અમારા મંત્રના બળે મોક્ષ યા સ્વર્ગને પામે છે. આમ બોલનારાને પોતાને મોક્ષની કે સ્વર્ગની ઇચ્છા નથી કે શું ? પોતાના કુટુંબીઓ સહચારિઓ અને આશ્રિતોને મોક્ષ યા સ્વર્ગ મોકલવાને કેમ પધ્ધાત્ રહેતા હશે ? શું પશુ જેટલી દયા પોતાના કુટુંબાદિક ઉપર નથી ? પોતાના યજ્ઞેલા યજ્ઞ વડે પોતાના મંત્રના બળે પોતેજ મુક્તિ મેળવે તેમાં કોણ અટકાયત કરે છે ! જે તમને અગ્નિમાં બળી મરવાથી ધરધરાટ છૂટતો હોય તો પશુઓને માટે પણ એમજ સમજો. એ પણ આપણા જેવા પ્રાણી છે માટે “આત્મવન્ત સર્વ ભૂતેષુ” આ વેદ વાક્યને આગળ કરી પોતાના બરાબર સર્વ પ્રાણીઓને માનો તેમાં મોક્ષને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ છે.

પ્રશ્ન ૯૩ મું—અમારા ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે— બ્રહ્માએ સૃષ્ટિમાં પશુઓને યજ્ઞ માટે ઉત્પન્ન કર્યાં છે. જીવો મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૫ મો શ્લોક ૩૯ મો.

યજ્ઞાર્થ પશવઃ સૃષ્ટાઃ સ્વયમેવ સ્વયં મુવાઃ

યજ્ઞસ્ય ભૂતૈ સર્વસ્ય, તસ્માદ્યજ્ઞે વધોડવધઃ ॥૩૧॥

બ્રહ્માએ પોતેજ યજ્ઞને માટે પશુઓને સરજ્યાં છે. અને તે યજ્ઞ સર્વ જગતની આબાહાની માટે છે; તેથી યજ્ઞમાં પ્રાણીનો જે વધ કરવામાં આવે છે. તે વધ ગણાતો નથી.

ઓષધ્યઃ પશવો વૃક્ષા, સ્તિર્યશ્ચઃ પશ્ચિનસ્તથા;
યજ્ઞાર્થં નિધનં પ્રાસાઃ, પ્રાન્તુવન્ત્યુ ચ્છતીઃ પુનઃ ॥૪૦॥

સોમ વગેરે ઔષધિઓ, બકરાં વગેરે પશુઓ, ખેર વગેરે વૃક્ષો, તિર્યંચો તથા કપિજલ વગેરે પક્ષીઓ યજ્ઞ માટે મરણુ પામે છે, તેો તેઓ બીજા જન્મમાં ઉત્તમ જાતિમાં જન્મે છે તથા સ્વર્ગમાં જાય છે.

આ પ્રમાણે અમારા ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—આપ ડાહ્યા અને શાણા હો તો આપ પોતેજ વિચાર કરો કે આવાં વાક્ય ધર્મ પુસ્તકમાં હોય ખરાં ? અને આવાં વાક્યવાળાં ધર્મ પુસ્તક મનાય ખરાં ? મુસલમાન ભાઈઓ જ્યારે એમ કહેશે કે અમારા કુરાન શરીફમાં કહ્યું છે કે—જુદાએ પશુઓને મનુષ્યના ખોરાક માટે પેદા કર્યાં છે. આ વાક્યને તમે કેવું માનશો ? ઉપરના વેદ વાક્યને આગળ કરી વેદમાં કહેલા દયા, દાન ને દમન અને કુરાનમાં કહેલા ખેર, ખેર ને બંદગીનો વિચાર કરશો તો તમારાથી કોઈ પણ જીવનનો વિનાશ ધારો નહિં. “યજ્ઞાર્થે કરોતિ પાપં, વજ્ર લેપો ભવિષ્યતિ” આ વાક્ય ભૂલવું જોઈતું નથી.

યજ્ઞમાં કાંઈ પશુઓ પોતાની મેળે અંપાપાત ખાઈને પડતા નથી પણ બીચારા મોતના ભયથી ત્રાસ પામી કંપી ચાલે છે. તેના ઉપર અધર્મી લોકો મુખ, પગ બાંધીને બળાત્કારે શસ્ત્ર પ્રહારથી પ્રાણઘાત કરે છે, તેમાં તે વળી બન્નેમાંથી એકેની શુભ ગતિ કે સ્વર્ગ હોયજ ક્યાંથી ? એક તરફથી યજ્ઞ સિવાય બીજું માંસ ખાવું નહિ અને બીજી તરફથી બ્રાહ્મણોને અમુક અમુક જાતિના માંસ ખાવાની છૂટ આપે છે. તેને ધર્મ પુસ્તક માને કોણ ? વળી યજ્ઞમાં પ્રાણીનો વધ કરવો, માંસ ખાવું અને સ્વર્ગ લેવું; તેવું બતાવનારા અને કર્મ કરનારાઓનેમાટે તો ધર્મશાસ્ત્ર નરક સિવાય બીજી ગતિ બતાવતાજ નથી એ વાત ચોક્કસ છે.

પ્રશ્ન ૯૪ મું—કોઈ એમ કહે કે અમારા શાસ્ત્રમાં અશ્વમેધાદિ યજ્ઞ કરવામાં ધર્મ બતાવે છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—હા ભાઈ ! તમે યજ્ઞનું સ્વરૂપ સમજો. યજ્ઞ એ પ્રકારના છે. એક દ્રવ્ય યજ્ઞ અને બીજા ભાવ યજ્ઞ. તેમાં જે દ્રવ્ય યજ્ઞ છે તે પાષ કર્મનાજ હેતુ છે એમ જૈન શાસ્ત્ર અને અન્ય શાસ્ત્ર ખુલ્લી રીતે જણાવે છે. જૈન ધર્મના ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૫ માં અધ્યયનમાં ૩૦ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે :—

પશુ વધા સવ્વે વેયા, જટ્ટં ચ પાવકમ્મુણા;

ન તં તાયંતિ દુસ્સીલં, કમ્માણિ બલવંતિદં ॥૩૦॥

(જ્યારે તમે કહો છો કે અમારા વેદ શાસ્ત્રમાં અશ્વમેઘાદિ યજ્ઞ કરવા કહેલ છે.) તો જૈન શાસ્ત્ર એમ જણાવે છે કે—વેદ પશુ વધ કરી યજ્ઞ કરવાનું કહે છે પણ તે પાપના કારણરૂપ છે; તેઓ દુઃશીલનું (પાપ કર્મ કરનારનું) રક્ષણ કરી શકતા નથી (હીણાચારી પુરૂષને નકે પડતાં રોકી શકતા નથી) કારણ કે કરેલાં કર્મ અતિ બળવાન છે, (અર્થાત્ કર્મથી બચાવનાર કોઈ નથી.) (ભાવાન્તર).

પ્રશ્ન ૯૫ મું—આ પ્રમાણે અમારું શાસ્ત્ર કાંઈ બતાવે છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો:—ભારતના શાંતિ પર્વે કહ્યું છે કે—

યદિ પ્રાણિ વધે ધર્મો (યજ્ઞો) સ્વર્ગશ્ચ સ્વલુ જાયતે,

સંસાર મોચકાનાં તુ, કુતઃ સ્વર્ગે વિધ્યાસતે ॥૧॥

[પુરણ સાર]

જ્યારે પ્રાણીવધ યજ્ઞ કરવાથી ધર્મ થાય છે અને તે યજ્ઞના કરવાવાળા સ્વર્ગે જાય છે તો જે સંસાર થકી મુક્ત થયેલા તે કયા સ્વર્ગમાં જાય ? પ્રાણી વધના કરવાવાળા જ્યારે સ્વર્ગે જાય ત્યારે પ્રાણી વધની હિંસાથી નિવૃત્ત થયેલા સ્વર્ગજામી ત્યાગીઓ વળી કયા સ્વર્ગે જાય ? તો અહો બંધુઓ વિચાર કરો કે—

યૂપં કૃત્વા પશૂન્ હંત્વા, કૃત્વા રુધીર કર્દમ્મ ;

યદ્યેવં ગમ્યતે સ્વર્ગે, નરકે કેન્ ગમ્યતે ॥૧॥

યજ્ઞને વિષે પશુ વધ કરનારા અને રૂધીરનો કર્દમ મચાવનારા એવા જ્યારે સ્વર્ગે જાશે ત્યારે નકે જવાવાળા કેણુ ગોતવા ? તે માટે શાસ્ત્ર કહે છે કે—

શોણિતેનાદ્રતં વસ્ત્રં, શોણિતે નૈવ શુદ્ધતિ,

શોણિતા દ્રંતુ યદ્રસ્ત્રં, શુદ્ધં ભવતિ વારિણા ॥૧॥

રૂધીરે ખરડાયેલું વસ્ત્ર, રૂધીરના કુંડમાં ધોવાથી શુદ્ધ થાય નહિ. પરંતુ રૂધીરે ખરડાયેલું વસ્ત્ર તો જળ વડેજ પાણીમાં ધોવાથીજ શુદ્ધ થાય છે.

પૂર્વકૃત પાપ કર્મને ટાળવાને માટે મોટું અધર્મ મહા હિંસા કરી આત્માને શુદ્ધ કરવા ધારે તે કેવી રીતે શુદ્ધ થાય ? અર્થાત્ કહી શુદ્ધ ન થાય પણ ઉલટી મહા મલીન થઈ અધોગતિને પામે છે.

પ્રશ્ન ૯૬ મું—કેટલાક અધમ જાતિવાળા કોળી, નાળી, ભીલ, થોરી, વાઘરી અને મલેચ્છ જાતિમાં ઊત્પન્ન થયેલા આપદ કાળમાં અથવા સ્વજન શરીરાદિક સુખ શાંતિને અર્થે ઘેટાં, ઓકડા, પાડા વગેરેની માનતા માનનારા અને તેના હવન હોમના કરવાવાળા દેવ, દેવીના ઉપાસકો તથા તેવા શાસ્ત્રના અધ્યાપકો તેમાં ભાગ લેનારા વગેરેની શી દશા થવાની ?

ઉત્તર—એવાં અધર્મના કરવાવાળા મહા અધર્મી લોકોને માટે તો નરક ગતિ સિવાય શાસ્ત્ર વિશેષ શું કહી શકે ? તે વિષે શાસ્ત્ર ખુલ્લી રીતે કહે છે કે:-

પશુના જે ન દિસતિઃ, જે ગૃધ્રા ઇવ માનવા ;

તે મૃતા નરકં યાંતિ, નૃર્ગસા પાપપોષકાઃ ॥૧॥

જે હવન હોમ કે જીભાઈદ્રિયના ગૃહિત્વે પશુ વધાદિક કરવાવાળા એવા અધર્મી મનુષ્યો મરીને નરક ગતિને વિષેજ જાણ છે, અને તેને પુષ્ટિના કરવાવાળા મહદગારો અધ્યાપકો પણ તેજ ગતિના સખાયા પાપના પોષણ કરવાવાળા પણ તેજ ગતિના અધિકારી સમજવા.

પ્રશ્ન ૯૭ મું—પછી શું થવાનું ?

ઉત્તર—અધર્મી જીવો નરકમાંથી નિકળીને મનુષ્ય યા તિર્થંચ ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય તોપણ નીચેના શ્લોક પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય. તે શ્લોક:-

સ્વલ્પાયુ વિકલા રોગી, વિચક્ષુ બંધિર ક્ષલુઃ

વામનઃ પામન પંઢો, જાયતે સ ભવે ભવે ॥૧॥

અલ્પ આયુષ્ય પામે, વિકળ થાય, રોગી થાય, આંધળો થાય, (જન-માંધ થાય), બહેરો (મુંગો બહેરો) થાય, અળ થાય, વામન થાય, પામ-પત્ત-કોઠ વગેરે રોગીયો થાય, કોઠીયો થાય વગેરે નીચ ગતિમાં ભવે-ભવ અનેક પ્રકારનાં દુઃખોને અધર્મી-હિંસક લોકો પામે છે.

પ્રશ્ન ૯૮ મું—યાજ્ઞાદિ હવન હોમના કરવાવાળા દેવી દેવલાને નામે ઘેટાં, ઓકડાના ભોગ આપે છે; તો શું તે માંસના ભોગી હશે ? માંસના અર્થી હશે ? દેવતા માંસ ખાતા હશે ?

ઉત્તર—અરે, એ તો પોપણની લીલા છે, માંસના અર્થીલોકોએજ એવું ધર્તીંગ ચલાવ્યું હોય એમ જણાય છે. દેવી દેવલાને આગળ કરી તેના નામે, તેના ઉપાસકો પોતાનો સ્વાર્થ સાધે છે, અને અનાથ પ્રાણીઓના પ્રાણ લૂટે છે, મરણના ભયથી બીચારાને કંપારી છૂટે અને ધૂણ

ચાલે ત્યારે તે અનાર્થ લોકો એમ જણાવે કે-બુચો આના શરીરમાં માતાએ પ્રવેશ કર્યો છે, એમ કહી ભોળા લોકોને સમજાવે પણ પેલા ખીચારા નિરપરાધી અનાથ જીવો પરવશ પડેલા સામા થઈ શકે નહિ તેવાઓના પ્રાણ ઉપર તરાપ મારનારા માંસ લોહીના લોહુખી, અમારી દેવી અમારી માતા આટલા જીવનો ભોગ માગે છે, તે પણ શકિતહીનનેજ ગોતે છે. જો વાઘ, સિંહ કે ચિત્તા જેવાનો ભોગ માતાએ માગ્યો હોત તો માતાના ભક્તો માંસાહારીને ખબર પડત કે અમારી લીલા કેટલી આગળ વધે છે અને કેટલી વીશે સો થાય છે, તે વિષે શાસ્ત્રાકારો ઘણું કહી ગયા છે પણ ભ્રમિતો પાસે કાંઈ કામ આવતું નથી.

પ્રશ્ન ૯૯ મું— શાસ્ત્રમાં શું કહ્યું છે તે તો જણાવો ?

ઉત્તર—અતિત્ય પુરાણમાં જે કહ્યું છે તે સાંભળો.

ન સિંહો ન ચ શાર્દૂલો, ન વ્યાઘ્ર શરભો ન ચ;

અજાપુત્રો બલિં દઘાત્, દેવો દુર્બલ ઘાતકઃ ॥૧૧॥

ઇતિ અતિત્ય પુરાણે. (પુરાણ સાર).

બલિદાનના દેવાવાળા (ઘરના જીવને ઘરના પાવળીયા), ને બલિદાનના લેવાવાળા દેવી દેવલાઓ, કેમ કોઈ સિંહ, વાઘ, સાવજ, દીપડા, ચિત્તા, શાર્દૂલ કે અષ્ટાપદનો ભોગ માગતા નથી ? દેવો પણ બિચારા-ગરીબ, રાંક અને દુર્બલ એવા અબલ પુત્ર-વેટાં, ઓકડાની ઘાતનાજ ઈચ્છક થાય છે.

હોહરો.

હોમ હવનમાં હોય છે, નિર્બલ કેરી ઘાત;

માગે નહિ કદી વાઘનો, ભોગ ભવાની માત.

બલિદાનના દેવાવાળા કંગાળ જીવોના ઘાતકી અને છે. પણ યાદ રાખજો કે એજ દશા પોતાની થવાની છે.

એક બકરાને પૂર્વ ભવનું જ્ઞાન થવાથી, તેણે જણાવ્યું કે:-

અમે મુસલમાન અવલકા, આપ કરત ઉપદેશ;

શિર કાઢ્યાં શો કટાઉંગા, દેખો તાઠી કેશ. ॥ ૧ ॥

બસ, આ ધડો તમામ હિંસકોને લેવાનો છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦ મું—આ વિષે શાસ્ત્ર કાંઈ જણાવે છે ?

ઉત્તર—હા, જી, આ વિષે શિવપુરાણ એમ જણાવે છે ?

કૃતકર્મ જ્ઞયો નાસ્તિ, કલ્પકોટી શ્વૈરપિ ;
અવશ્યમેવ મુક્તવ્યં, કૃતકર્મ શુભાશુભં. ॥૧૧॥

શભ યા અશુભ પોતાનાં કરેલાં કર્મો જેવા પ્રકારે બાંધ્યા હોય તેવાજ પ્રકારે ભોગવ્યા વિના છૂટતાં નથી. કોટી કલ્પે બાંધેલાં કર્મો અવશ્ય મેવ, ભોગવવાં પડે છે. તેમાં જરા પણ શંકા કરવા જેવું નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૧ મું—વેદાદિકમાં પશુવધ યજ્ઞ બતાવ્યો છે, અને પશુ-વધ યજ્ઞથી મહા કર્મ બંધ થાય છે. અને તે કર્મ અવશ્ય ભોગવવા પડે એમ પણ દરેક શાસ્ત્ર જણાવે છે તો અમારે શી રીતે કરવું ?

ઉત્તર—તમે પૃછછા કરી, તે પ્રમાણે ભારતના શાંતિ પર્વમાં અર્જુને શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ પ્રત્યે પૂછ્યું છે. તેના ઉત્તરમાં શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે કહ્યું છે કે—શ્લોક:—

સર્વે વેદા નતઃ કુર્યાત્ ; સર્વે યજ્ઞા શ્ચ મારતાઃ ;
સર્વે તીર્થા ભિષ્યેકાશ્ચ, ય કુર્યાત્પ્રાણિનાં દયા. ॥ ૧ ॥

હે ભારત ! હે અર્જુન ! જેમાં પશુ વધ-પ્રાણી જીવની હિંસા રહેલી હોય ત્યાં વેદ-શાસ્ત્ર, યજ્ઞ (હવન હોમ તીર્થ, અભિષેક (સ્નાન) વગેરે સર્વ કરવાં નહિ તો શું કરવું ? તો કે-પ્રાણી જીવની દયા કરવી. અને ધર્મ રાજ પ્રત્યે પણ શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે જે પ્રાણિવધ યજ્ઞ નહિ કરતાં, અહિંસાત્મક યજ્ઞ કરવા કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૦૨ મું—ધર્મ રાજ પ્રત્યે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે યજ્ઞ વિષે શું કહ્યું છે તે શ્લોકથી જણાવશો ?

ઉત્તર—યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ કહે છે કે—શ્લોક—

ધ્રુવં પ્રાણિવધો યજ્ઞે, નાસ્તિ યજ્ઞશ્ચ દિસકઃ ;
તત્ત્વી અહિંસાત્મકાર્ય, સદા યજ્ઞો યુધિષ્ઠિરઃ ॥ ૧ ॥

હે યુધિષ્ઠિર ! જે દ્રવ્ય યજ્ઞ છે તે યજ્ઞને વિષે નિશ્ચે કરીને પ્રાણિને વધ રહેલો છે, અને મારા કહેલા ભાવમાં યજ્ઞને વિષે હિંસાની નાસ્તિ છે. તે માટે અહિંસાત્મક યજ્ઞ સદાય કરવો.

પ્રશ્ન ૧૦૩ મું—અહિંસાત્મક યજ્ઞ કેવી રીતે થાય છે અને તેનું સ્વરૂપ કેવી રીતે છે ? તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—અહિંસાત્મક ભાવ યજ્ઞ કેવી રીતે કરવો ? એમ યુધિષ્ઠિરે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજને પૂછતાં શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ અહિંસાત્મક ભાવ યજ્ઞનું સ્વરૂપ ધર્મરાજ પ્રત્યે જણાવે છે કે:—

इंद्रियाणि पिशुन कृत्वा बेदी कृत्वा तपोमई,
अहिंसा माहुतं कृत्वा, आत्म यज्ञं वदाम्यहं ॥१॥

હે યુધિષ્ઠિર—સાંભળ, હું તને ભાવયજ્ઞનું સ્વરૂપ જણાવું, ઇન્દ્રિયો-રૂપી પશુ કરવા, અને તપરૂપી વેદિકા કરવી, ને અહિંસારૂપ આહુતિ દેવી, આ રીતનો અહિંસાત્મક ભાવયજ્ઞ હું કહું છું.

પ્રશ્ન ૧૦૪ મું—અગ્નિહોત્ર કેવી રીતે કરવો ?

ઉત્તર— અગ્નિહોત્ર પણ એજ ઠેકાણે યજ્ઞની સાથે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે જણાવ્યું છે કે:—શ્લોક

ध्यानाग्नौ, जीव कुंडस्थे, दम मारुत दीपते,
अस-कर्म समीध क्षेपे, अग्निहोत्रं कुरुत्तमः ॥२॥

ભવરૂપ કુંડને વિષે ધ્યાનરૂપી અગ્નિ, ઇન્દ્રિયોના દમનરૂપ વાયરે કરી ધ્યાનરૂપી અગ્નિને દીપ્ત કરવો. અસત્કર્મરૂપ લાકડાં ઘૃતાદિક પ્રક્ષેપવા-નાખવાં. આ પ્રકારનો અગ્નિહોત્ર ઉત્તમ ક્ષત્રી-તમે કરો.

આ પ્રમાણે ભારત માંહી શાંતિ પર્વના પહેલા પાયામાં કહેલ છે. (એમ પુરાણ સારમાં લખ્યું છે.)

પ્રશ્ન ૧૦૫ મું—યજ્ઞ વિષે જૈન શાસ્ત્ર શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—ઉત્તરાધ્યયનના ૧૨ માં અધ્યયનમાં બ્રાહ્મણોએ યજ્ઞ પૂજીત માતંગ મુનિ હરિકેશી અભુગાર પ્રત્યે પૂછ્યું છે કે:—

कहं चरेमिहावुवयं जयामो, पावाइं कम्माइं पणोल्लयामो,
अक्खा द्विणो संजय जख्ख पूइया, कह सुजटं कुसळा पयंति ॥४०॥

હે સાધુ ? અમારે કેવી રીતે વર્તવું ? કેવી ક્રિયા કરવી ? અને પાપ કર્મથી કેવી રીતે દૂર રહેવું ? હે યજ્ઞ પૂજિત, જીતેન્દ્રિય સાધુ ? કેવે પ્રકારે કરેલા યજ્ઞને પંડિત પુરૂષો ઉત્તમ કહે છે ? આ પ્રકારે બ્રાહ્મણોએ પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હરિકેશી મુનિ કહે છે કે—

छज्जीवकाए असमारंभंता, मोसं अदत्तं च असेवमाणा;
परिग्गहं इथिओ माण मायं, एयं परिन्नाय चरंति दंता ॥६१॥

સુસંવુઢા પંચહિં સંવરેહિં, હહ જીવિયં અળવકંસમાળાઃ
વોસઢઢ કાયા સુહચત્તદેહા, મહાજયં જયહ જનસિઢ્ઢં ॥૪૨॥

અહો પ્રાહ્મણો સાંભળો—છય, કાય, જીવની રક્ષા કરવી, મૃષાવાહ બોલવો નહિ, અદત્તાદાન લેવું નહિં, સ્ત્રી પરિગ્રહ, માન, માયાનો ત્યાગ કરવો અને ઇદ્રિયોને વશ રાખીને વર્તવું (૪૧) પાંચે આશ્રવ જેણે રૂઢ્યા છે. આ સંસારમાં જીવિતની યાચના પણ કરતો નથી, જેણે પોતાના દેહનો (મમત્વનો) ત્યાગ કરેલો છે, જે નિર્મળ વૃત્તિથી રહે છે, અને દેહને કોઈ અતિચારનો દોષ લાગવા દેતો નથી, એવો મુનિ, (કર્મરૂપી) મહા યજ્ઞમાં વિજય મેળવે છે. (કોઈ પ્રતોમાં જન્નસઢ્ઢં) છે. એટલે એવા શ્રેષ્ઠ મુનિ, શ્રેષ્ઠ યજ્ઞના કરવાવાળા હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬ મું— એ સાંભળીને પ્રાહ્મણો બોલ્યા કે—ગાથા—

કે તે જોઈ કેવ તે જોઈઠાળં, કા તે સુયા કિં ચ તે કારિસંગં,
ए हायते कयरा संति भिक्खू , कयरे ण होमेण हुणासि जोई ॥४३॥

હે સાધુ ! તમારો અગ્નિ કેવો છે ? તમારો અગ્નિ કુંડ કેવો છે. ? અગ્નિમાં ઘી હોમવાનો તમારો આટવો કેવો છે ? તમારાં ઇન્ધન (છાણાં) કેવાં છે ? આ સર્વ વસ્તુઓ વિના યજ્ઞ શી રીતે થઈ શકે ? તમે અગ્નિમાં હોમ હવન શાનો કરો છો ? આ પ્રકારે પ્રાહ્મણોએ મુનિ પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યું

ઉત્તર—મુનિ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે.—ગાથા—

तवो जोइ जीवो जोइठाणं, जोगासूया सरिरं कारिसंगं;
कम्मं पहा संजम जोगसंति, होमं हुणामिइ सिणं पसत्थं ॥४४॥

તવ મારો અગ્નિ છે, જીવ અગ્નિ કુંડ છે. મન વચનનો શુભ વ્યાપાર (શુદ્ધ આચરણ) એ મારો ઘી હોમવાનો આટવો છે, શરીર ઇન્ધન રૂપ છે, અને કર્મ તેમાં બળે છે. સમ દશ વિધે સંયમ યોગે અને શાન્તિ જેની પંડિત પુરૂષો સ્તુતિ કરી ગયા છે. તેનો હું હોમ હવન કરું છું.

આ પ્રમાણે જૈન ધર્મમાં યજ્ઞ, હવન, હોમ, વગેરે કરવાનું સૂત્ર પાઠથી જાણવ્યું અને તીર્થ સ્નાનાદિક વિષે પણ જૈન શાસ્ત્ર અને અન્ય શાસ્ત્રના દાખલા દલીલોથી સારી રીતે પ્રથમ કહેવામાં આવી ગયું છે.

પ્રશ્ન ૧૦૭ — યજ્ઞ અને તીર્થ સ્નાન સંબંધીમાં જૈન શાસ્ત્ર અને અન્ય શાસ્ત્રનો મુખ્ય હેતુ શું છે તે જાણાવશો ?

ઉત્તર—તત્ત્વજ્ઞાનની અપેક્ષાએ જ્ઞાની પુરૂષોની દ્રષ્ટિએ તો એકજ તત્ત્વ આવીને ઉભું રહે તેમાં કાંઈ ભેદ ભાવ હોતો નથી. તે નીચેના ન્યાયથી ખાત્રી થાશે. ઉપરના તમામ પ્રશ્નોનો સાર નીચેનાં ટુંક લખાણ પરથી બાણી લેશો. સત્યાર્થ સાગરમાં કહ્યું છે કે:-

“ ન મોક્ષં ભ્રમતે તીર્થ, મોક્ષં ઇન્દ્રિય નિગ્રહઃ ”

તીર્થમાં ભમવાથી મોક્ષ નથી, પણ મોક્ષ તો ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં છે. એટલે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાથી મોક્ષ મળે છે. વળી તેજ અંથમાં કહ્યું છે કે:-

શીલ તીર્થ સંયમ યાત્રા, શુભલેસ્યા જલ ન્હાય,
દયા જગ્ન પૂજા કહી, જિનવર સૂત્રા માંદ ॥૧॥

શીલ પ્રહ્નચર્યરૂપી તીર્થ, સંયમરૂપ યાત્રા, શુભ લેસ્યારૂપી જળમાં સ્નાન કરવું, દયારૂપી જગ્ન અને પૂજા સૂત્રમાં તીર્થ કર મહારાજે કહેલ છે.

અને પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રમાં પહેલા સંવર દ્વારમાં દયાનાં નામ કહ્યાં છે તેમાં બોલ ૨૬ મો વિમુદ્ધિ વિશેષે શુદ્ધિ-બોલ ૪૭ મો જળો એટલે યજ્ઞ, - બોલ ૫૫ મો ચોક્ષવા ચોખાઈ બોલ ૫૬ મો પવિત્રતા પવિત્રતા-આ સર્ગે દયાનાં નામ છે.

તસ ધાવર સવ્વ ભૂય રેમ કરી ઇસા મગવતી અહિંસા.

દયા-અહિંસા કેવી છે તો કે ત્રસ, સ્થાવર સર્વ પ્રાણી ભૂતની શ્રેમની રક્ષાની કરનારી એવી અહિંસા ભગવતી તીર્થ કર મહારાજે કહી છે.

આનો પરમાર્થ એ છે કે-અહિંસા એજ જગ્ન એજ તીર્થની પવિત્રતા વગેરે કહેલ છે.

અને ઇતિહાસ પુરાણમાં પણ એજ કહ્યું છે કે:-શ્લોક-

અહિંસા પરમો ધર્મ સ્તથાઽહિંસા પરમો તપઃ;

અહિંસા પરમ જ્ઞાનં, અહિંસા પરમં પદં ॥ ૧ ॥

અહિંસા પરમં દાનં, અહિંસા પરમો દમઃ,

અહિંસા પરમો યજ્ઞ, સ્તથાઽહિંસા પરમં પદં ॥ ૨ ॥

અહિંસા એજ પરમ ધર્મ છે, પરમ તપ છે, પરમ જ્ઞાન છે, પરમ પદ પણ અહિંસાજ છે. અહિંસા એજ પરમ દાન, પરમ દમ અને પરમ યજ્ઞ પણ અહિંસાજ છે, અહિંસાથીજ પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. (અસ

અહિંસામાંજ તમામ ધર્મનું સ્વરૂપ સમાયેલું છે.) માટે મહાભારતના અનુશાસન પર્વના ૧૧૬ માં અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે અમયં સર્વં ભૂતેભ્યો અને મહાભારતના શાંતિ પર્વના ૧૬૦ માં અધ્યાયમાં ભીષ્મે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું છે કે પવિત્રં ચદમ : પરમ્; એટલે સર્વ પ્રાણિ ભૂત પર દયા રાખવી. સર્વને અભયદાન દેવું, અને ઈંદ્રિયોનું દમન કરવું એજ પરમ પવિત્રતા છે. (પ્રમાણ સહસ્રી શ્લોક ૧૬૩-૧૬૫માં)

ચાણક્ય નીતિ દર્પણમાં અધ્યાય ૧૭મે શ્લોક ૧૨મે કહ્યું છે કે:—
જ્ઞાને મુક્તિ નર્તુ મંડનેન. એટલે જ્ઞાનસે મુક્તિ હોતી હૈ, છાપા તિલકાદિ ભૂષણુ સે નહીં. ॥

અધ્યાય ૮મે શ્લોક ૧૦મે કહ્યું છે કે:- ન ભાવેન વિના સિદ્ધિ ;
સ્તસ્માદ્ ભાવોહિ કારણમ્. આત્માની શુદ્ધ ભાવના વિના આત્માની પવિત્રતા વિના સિદ્ધિ નથી. તેટલા માટે શુદ્ધ ભાવનાની જરૂર છે. શુદ્ધ ભાવના એજ આત્માની પવિત્રતા છે ને તેથીજ મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૮ મું—શ્રી ઉત્તરાધ્યયનના ૧૨ માં અધ્યયનમાં યજ્ઞ વિષે કહેલી ૪૪ મી ગાથા-તથા તીર્થ સ્નાન વિષેની ૪૬ મી ગાથા સંબંધી હર્મન જેકોળી શું જણાવે છે. ?

ઉત્તર-

“ Penance is my fire ; life my fireplace right exertion is my sacrificial ladle ; the body the dried cowdung ; Karman is my fuel ; self contrl, right exertion and tranquility are the oblations, praised by the sages which I offer.”

પ્રાયશ્ચિત મારી સગડી છે; જીંદગી મારી બળીદાનની જગો છે, ખરો શ્રમ મારો બળીદાનનો કડછો છે; દેહ સુકાયેલ છાણું છે; કર્મ મારું બળતાણું છે; પોતાના મનને પોતાના કાબુમાં રાખવો, ખરો શ્રમ અને શાંતિ તે એવા બળીદાનો છે કે જે ડાહ્યા પુરૂષોએ વખાણ્યા છે; આ બળીદાનો હું આપું છું.

“The law is my pond ; celibacy my holy bathing place, which is not turbid and throughout is clear for the soul ; there I make oblations ; pure, clean and thoroughly cooled ; I get rid of hatred (or impurity).”

કાયદા કાનુન મારું તળાવ છે; બ્રહ્મચર્ય તે મારી પવિત્ર ન્હાવાની જગો છે જેની અંદર મેલ નથી અને આત્માને માટે તમામ રીતે સ્વચ્છ છે;

આવી જગોએ હું ધર્મ ક્રિયા માટે પવિત્ર થાઉં છું, સ્વચ્છ, ચોકસો અને તદ્દન શાંત થાઉં છું અને નીદામાંથી એટલે મલીનતામાંથી મુક્ત થાઉં છું.

Quoted from Victor Hugo's "*Les Miserables*" Page 169. Extract from II the obedience of Martin Verga.

The Bernardines Benedictines of this obedience fast all the year round, abstain from meat, fast in Lent and on many other days which are peculiar to them rise from their first sleep from one to three 'oclock in the morning to read their braviary and matins, sleep in all seasons between serge sheets and on straw, make no use of the bath, never light a fire, scourge themselves every Friday, observe the rule of silences, speak to each other only during the recreation hours which are very brief, and wear drugged chemises for six months in the year from September 14th which is the Examination of the Holy Cross until Easter. These six months are a modification The rule says all year, but this drugged chemise in the in tolerable the heat of summer, produced fever and nervous spasms. The use of it had to be restored Even with this pulliation when the nuns put on the chemise on the 14th September they suffer from fever ; for three or four days. Obedience, poverty, chastity, preservance in their seclusion—these are their views which the rule greatly aggravates.

વીકટર હ્યુગો નામે પ્રસિદ્ધ ફ્રેન્ચ નવલકથાકારના “ લામીઝરેબલ ” નામે નવલકથાના “ એબીડીઅન્સ એફ માર્ટીન વરગા ” નામે ત્રિપચનું પાને ૧૬૯ મે જે ખીયાન કરેલ છે તેનું ટાંચણ: —

“ બરનારડાઈન્સ બેનેડીકટાઈન્સ ” આ ફરમાનહારી મઠવાળા આણું વર્ષ લગભગ ઉપવાસ કરે છે, માંસાહારનો ત્યાગ કરે છે. “ લેન્ટ ” નામે પવમાં અને ખીજા ઘણા દ્વીબસો કે જે તેમની ગણતરીમાં હોય છે ત્યારે નીરાહારી રહે છે. પોતાની પહેલી નિદ્રામાંથી પ્રાતઃકાળે એકથી ત્રણ વાગતાં સુધીમાં બ્રહ્મત્ થઈને નિત્ય નિયમનું વાચન કરે છે અને ઈશ્વર સ્તવનનાં પ્રભાતીયાં ઝીણાં સ્વરે લલકારે છે. બધી ઋતુઓમાં પરાળ ઉપર ગરમ કાપડની ચાદર નાંખી તેની વચ્ચે નિદ્રા લીએ છે. સ્નાન કરતા નથી. અગ્નિ સળગાવતા નથી. દર શુક્રવારે પોતાના શરીરને ચાખખાથી ફટકાવી કાઢે છે મૌનમત પાળે છે. અવકાશના સમય તે પણ ઘણા ટુંકા હોય છે ત્યારેજ એકબીજા વચ્ચે વાર્તાલાપ કરે છે; અને વર્ષમાં સપ્ટેમ્બર માનવી તા. ૧૪ મીથી ઉજવાતા પવિત્ર કોમના ઉન્સવથી એપ્રિલ માસના

ઈસ્ટરના તહેવાર સુધી ગરમ જડા ધાખળાનો ઝલો પહેરે છે. આમાં છ માસનો સંકોચ કરેલ છે. બાકી કાનુન આખા વર્ષને માટે સુચવે છે. પરંતુ આ ગરમ જડા ધાખળાનો ઝલો ગ્રીષ્મ રૂતુની ગરમીમાં અસહ્ય થઈ પડતો અને તાવ તથા જ્ઞાનતાંતુના ઢઢમાં પરીણમતો તેથી તેના ઉપયોગમાં ટુંકાણુ કરવી પડતી. આટલી ન્યુનતા છતાં સાધવીઓને જ્યારે તે જડો ઝલો તા. ૧૪ મીથી પહેરવો પડે છે ત્યારે ત્રણ ચાર દીવસ સુધી તેઓને તાવની ખીમારી જણાય આવે છે. ફરમાવેલી આજ્ઞાનું પાલન કરવું, નિગ્રહ વૃત્તિ જાળવવી, શિયળ સાચવવું, એકાંતમાં રહેવાની વૃત્તિ તરફ તેમની લેન્ટ—આ તેમની વ્રતની બાધાઓ છે; તેથી ચુસ્તપણે વર્તવાને કાનુન વધારો કરે છે.”

ઈતિ શ્રી પરમ પૂજ્ય શ્રી ગોપાળજી સ્વામી તત્ શિષ્ય મુનિ શ્રી મોહનલાલજી કૃત શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા-ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૨ જે સમાપ્ત.

श्रीमद् पूज्य श्रीगोपाणल स्वामी ग्रंथभाषा-मण्डो ८ भा.

परम पूज्य श्री गोपाणल स्वामी तत् शिष्य
मुनि श्री मोहनदासल कृत.

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाषा
उत्तरार्ध भाग ३ जे.

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા.

૧૨૫

ભાગ ૩ ને.

પ્રશ્ન ૧ લું—કેટલાક કહે છે કે— વ્યાકરણ ભણ્યા વિના ભાષાનું જ્ઞાન થતું નથી. એટલે વ્યાકરણ ભણવાથીજ ભાષા જ્ઞાનની શુદ્ધિ થાય છે. માટે વ્યાકરણ અવશ્ય ભણવું જોઈએ તેનું કેમ ?

ઉત્તર—વ્યાકરણ ભણવાથી ભાષાજ્ઞાન એટલે શબ્દજ્ઞાન થાય ખરું; પણ તેથી ભાષાની શુદ્ધિ થાય એમ જણાતું નથી; કારણકે ભાષાની શુદ્ધિ તો આત્માની શુદ્ધિ જેને હોય છે તેનેજ થાય છે.

વ્યાકરણના ભણવાવાળા તો દુનિઆમાં ઘણાંય હોય છે, તેથી તે તમામ ભાષાની શુદ્ધિવાળા છે એમ કેમ કહેવાય ? જૈનધર્મી; તથા અન્ય ધર્મી, મુસલમાન તથા ખ્રીસ્તિ વગેરે ઘણાંઓ વ્યાકરણ શાસ્ત્રના પારગામી હોય છે તેથી શું થયું ? અસત્યભાષી, માંસાહારી અને અન્યાયના કરવાવાળા શું તેઓ નથી હોતા ? તો પછી તેવું અશુદ્ધ વર્તણુકવાળાની ભાષા શુદ્ધિ કેમ કહેવાય ? શાસ્ત્રના ન્યાયથી તો જેને ભાષા સમિતિ હોય તેનેજ ભાષાની શુદ્ધિ હોય એમ જણાય છે તેમાં વ્યાકરણની જરૂરીઆત જણાતી નથી. કકંઈ, કકોર, સાવધ, પહલવને પીડા કે હિંસાકારી ઇત્યાદિ ભાષાના નહિ બોલનારને લગવતે ભાષા સમિતિવાળા કહ્યા છે. માટે સત્ય અને સર્વ જીવને હિતકારી ભાષા બોલવી તે ભાષા શુદ્ધિ કહેવાય; તેમાં વ્યાકરણની, વિભક્તિની, તદ્વિત કે સમાસ વગેરેની કેવી રીતે જરૂર પડે ? અર્થાત્ નજ પડે

પ્રશ્ન ૨ નું— કેટલાક વૈયાકરણી એમ બોલે છે કે—વ્યાકરણ નહિ ભણેલો તે અંધ, શબ્દકોષના જ્ઞાન વિનાનો તે બધિર (બહેરો) કાવ્ય (પીંગળ) જ્ઞાન વિનાનો પંચુ (પાંગળો—પગ વિનાનો) અને તર્કશાસ્ત્રના જ્ઞાન વિનાનો હોય તે સુંગો ગણાય છે. તે વિષેનો શ્લોક આ પ્રમાણે છે.

અગ્યાકૃતિ ભવેદંધઃ, બધિરઃ કોષ વર્જિતઃ,

કાવ્યહીનો ભવેત્પંગુ, મૂકસ્તર્ક વિવર્જિતઃ ॥૧॥

આ પ્રમાણે શ્લોક સહિત વૈયાકરણીઓ બોલે છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—આ વિષે વૈયાકરણીઓ પોતાના બનાવેલા અથવા ઘણાંઓ આબતો લખી ગયા છે અને વ્યાકરણ નહિ ભણનારા સૌદાંતિકો પર ઘણી

ખેચ્છળી ભાષાઓ વાપરી ગયા છે. પોતાનો વર્ગ વ્યાકરણ ભણેલો છે એમ જણાવવાને અને સૈદ્ધાંતિકોને હલકા પાડવાને એવા અભિમાની વાક્યો અંધકારા જોવામાં આવે છે કે તે વાંચવાથીજ ખાત્રી થઈ જાય છે કે-કેટલે દરજ્જે તેમની ભાષા સમિતિ સચવાણી હશે ? અને વ્યાકરણના ભણનારની ભાષા શુદ્ધિ કેવી છે તે પણ તરતજ જણાઈ આવશે.

જૈન અને જૈનેતરોના અર્થો પર તથા કેટલાક લખાણો પરથી સૈદ્ધાંતિકો તેનું અનુકરણ લઈ સિદ્ધાંતનો અભ્યાસ અર્થ પાડી વ્યાકરણનું જ્ઞાન મેળવવા લઈ મર્યાદા હોય એમ જણાય છે. એટલે અમે પણ વ્યાકરણના ભણેલા ક્ષીએ એમ કહેવરાવવાને એ જુ'ડ ઉપાદ્યો છે. એમ “ જૈન સમાચાર ” -પુસ્તક ૨ વ્હું-અંક ૨૯ મો-અમદાવાદ-સોમવાર તા. ૯ મી સપ્ટેમ્બર-૧૯૦૭-વીર સંવત્ ૨૪૩૩ ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૨ ના પેપરમાં “ મુનિ-રાજે સંસ્કૃતાદિનો અભ્યાસ કરી શકે કે ? ” એવા નામનો લેખ એક સૈદ્ધાંતિક મુનિના તરફથી મુકાયેલો છે તેમાં ઉપરનો શ્લોક વગેરે કેટલીક વ્યાખ્યા કરી સિદ્ધાંતના ઢાખલા આખી વ્યાકરણ ભણવાની આવશ્યકતા બતાવી છે.

પ્રશ્ન ૩ જુ'— આગળના સાધુઓ વ્યાકરણના ભણેલા હતા એમ કોણ નાકબુલ કરે તેમ છે ?

ઉત્તર— આગળના સૈદ્ધાંતિક મુનિઓ પંડિતના વર્ગમાં ગણાયેલા વ્યાકરણના ભણેલા હતા ખરા, પણ તે પ્રથમ પોતાનું-જૈન ધર્મનું પુષ્કળ જ્ઞાન મેળવીને પછી વ્યાકરણનું જ્ઞાન મેળવતા હતા. તેનું કારણ કે વ્યાકરણ જ્ઞાન અભિમાની હોવાથી જૈન ધર્મનું જ્ઞાન એટલે સ્વસમયનું જ્ઞાન પ્રથમ મેળવ્યા બાદ તે જ્ઞાન જો મેળવાય તોજ તે જીવે શકાય એમ તેઓ માનતા હતા.

આજકાલના મુનિઓ દીક્ષા લીધી કે તરતજ તેવા તાજ શિષ્યોને સિદ્ધાંત શાસ્ત્ર કે થોડકા વગેરે જૈન ધર્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવ્યા વિના વ્યાકરણ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવવા મંડી પડે છે. હજી પોતાના ધર્મનું જ્ઞાન તો ખીલકુલ હોયજ નહિ તે પહેલાં પ્રાદ્યક્ષીયા જ્ઞાનના અભ્યાસમાં મર્યાદા રહેવાથી ધર્મશાસ્ત્રના જ્ઞાનના અજ્ઞાણને લઈને ઘણાક અવળે રસ્તે ચડી ગયેલા જોવામાં આવે છે. તેનું કારણ કે ટીકા વગેરે અન્ય મતીઓનાં શાસ્ત્ર ઉપર તેમનું વધારે લક્ષ ખેંચાય છે, એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. પોતાના ધર્મશાસ્ત્રની અપૂર્ણતાને લીધે અન્ય ધર્મિઓનાં શાસ્ત્રો વાંચવાથી પોતાના ધર્મની શ્રદ્ધા-આસ્તા ઘણીજ ઓછી રહે છે. ટીકા વગેરે વાંચવાથી

સિદ્ધાંતના વાક્યમાં ઘણા પ્રકારની શંકાઓ વેદીને છેવટે સિદ્ધાંત માર્ગથી પડી ધર્મબ્રષ્ટ થાય છે; એવા કેટલાક દાખલા નજરે જોવામાં આવે છે. તે ઉપરથી કેટલાક સૌદાંતિકો એવા પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવવાથી પાછા રહે છે.

પ્રશ્ન ૪ થું—સમ્યક્ જ્ઞાનના અબાણુ એવા વ્યાકરણાદિ જ્ઞાનના મદે કોઈ એમ બોલે કે ઉપર કહેલો શ્લોક થું ખોટો હશે ?

ઉત્તર—પૂર્વે જણાવેલો શ્લોક કોઈ વૈયાકરણી મતવાળાનો બનાવેલો જણાય છે. કારણ કે કોઈ જૈન સિદ્ધાંતમાં તેવી વાત છે નહિ કે—“ વ્યાકરણુ નહિ ભણેલો તે અધ. ” એમ જો કહીએ તો વ્યાકરણના ભણેલા તમામ બ્રાહ્મણુ વર્ગ, અન્ય આર્ય, અનાર્ય તથા તેમના સંસ્કૃત ભાષામાં વર્તતા જે શાસ્ત્ર વેદ પુરાણાદિ તે તમામ તમારા મતે દેખતા હોવા બેઠએ અને તે તમામ શાસ્ત્ર પણ ભાષા શુદ્ધિવાળાંજ હોવાં બેઠએ.

પ્રશ્ન ૫ મું—આ વિષે સૌદાંતિકોનું થું કહેવું છે ?

ઉત્તર—સૌદાંતિકોનું ઠીક કહેવું છે. જો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે હોય તો પછી પીતાંબરી આત્મારામજીએ પોતાના બનાવેલા “અજ્ઞાન તિમર ભાસ્કર” પુસ્તક સંવત્ ૧૯૪૪ માં છપાયેલ તેના પાને ૧૫૫ મે પંક્તિ ૯ મી-૧૦ મી એ લખ્યું છે કે—વેદના બનાવવાવાળા અજ્ઞાની, નિર્દય, માંસાહારી ઇત્યાદિ વાક્યો લખ્યાં છે. તો વિચારો કે વેદના કર્તા થું સંસ્કૃત નહિ ભણ્યા હોય કે તેને એવા અઘટિત શબ્દો વાપરવા પડ્યા હશે ?

વ્યાકરણુ શાસ્ત્રના ભણેલા, દેખતા ને સત્ય ભાષી હોય તો તેઓનાં રચેલાં શાસ્ત્રોમાં પશુવધયજ્ઞ તથા બ્રાહ્મણોને માંસાહાર કરવો, ક્ષત્રીઓને યુદ્ધ, શિકાર, માંસાહાર વગેરે કરવાની છૂટ આપનાર તથા ધર્મ કે દેવ અર્થે પશુવધાદિ હિંસાઓ બતાવનાર વગેરે એવા એવા મહા અનર્થકારી કૃત્યો કેમ બતાવે ? એવા મહા અનર્થકારી શાસ્ત્રના બાંધનારા વૈયાકરણી તેને તે દેખતા કહેવા કે બાંધના કહેવા તેતો જરા વિચાર કરો ?

શબ્દકોષના જ્ઞાન વિન નો બહેરો, કાવ્ય (ર્ષીગલ) ના જ્ઞાન વિનાનો પશુ અને તર્કશાસ્ત્રના જ્ઞાન વિનાનો હોય તે મુંગો ગણાય. એમ કહેવે થું થયું ? એવા શાસ્ત્રોમાં પણ અનર્થકારી બાબતો ઘણી હોય તેથી તે સત્ય ભાષી કેમ કહેવાય ? જૈનશાસ્ત્રોમાં તો વ્યાકરણાદિ પૂર્વેક્ષિત હિંસાકારી શાસ્ત્રો ધિક્કારેલાં છે, અને તેવાં શાસ્ત્રોને નંદીજી વગેરે સૂત્રોમાં પાપશાસ્ત્ર કહેલાં છે. તો તેને ભણુવા ભણુવવા કે તેની ભાષા શુદ્ધિ હોયજ કયાંથી ?

જૈનશાસ્ત્ર અને અન્ય શાસ્ત્રમાં ઉપર કહેલાં તમારાં વાક્યોથી બીજું જ બોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૬૬—કોઈ કહે કે—અમારા ગૈયાકરણ મતના કહેલા શ્લોકના અભિપ્રાયથી બીજા શાસ્ત્રો એથી બીજું શું કહેવા સમર્થ છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—જૈન શાસ્ત્રમાં તો ચોકબું કહ્યું છે કે—જ્ઞાન વિનાનો આંધળો અને ક્રિયા વિનાનો પાંગળો. એમ મહા નિશીથ સૂત્ર જણાવે છે તે ગાથા નીચે પ્રમાણે છે.

હતં જ્ઞાન ક્રિયા હીનં, હતં અજ્ઞાણ ઓ ક્રિયા;

પાસંતો પંગુલો દિદ્ધો, ધ્યાયમાણોય અંધલો ॥૧॥

અર્થ—જ્ઞાનવાન છે અને ક્રિયા નથી તથા ક્રિયાવાન છે અને જ્ઞાન નથી. એટલે જ્ઞાનવાન તે દેખતો છે, પણ ક્રિયા વિનાનો પાંગળો છે અને ક્રિયાવાન પગવાળો છે, પણ જ્ઞાન વિનાનો આંધળો છે. એટલે જ્ઞાન વિનાનો આંધળો અને ક્રિયા વિનાનો પાંગળો, એમ જૈનશાસ્ત્ર જણાવે છે.

જૈનશાસ્ત્રના ન્યાય જોતાં ભગવાંતના ભાષેલા શ્રુત જ્ઞાન વડે ઈયા સમિતિ જોયા વિના ચાલનારો આંધળો કહેવાય અને નિર્અર્થ પ્રવચન નહિ સાંભળનારો બહેરો ગણાય. સૂત્રમાં કહેલી સંયમાદિ ક્રિયા વિનાનો પંગુ (પાંગળા) અને નિર્વંધ ભાષા નહિ જોલનાર મુંગો ગણાય છે. એવો સિદ્ધાંતનો ન્યાય છે તે મૂકીને અવળે રસ્તે ચાલવું તે જૈનીનું અનુકરણ નથી.

પ્રશ્ન ૭ મું—શિષ્ય—ઉપરના અધિકારને લગતા શાસ્ત્રોક્ત કોઈ બીજા દાખલા છે ? હોય તો બતાવશો.

ઉત્તર—સાંભળો—“જૈનધર્મ પ્રકાશ” પ્રગટ કરતાં જૈનધર્મ પ્રસારક સભા-ભાવનગર-પુસ્તક ૨૬ મું-અંક ૫ મો-શ્રાવણ ૧૯૬૬ ના અંકમાં લખ્યું છે કે—

શ્રીમત્ સિદ્ધાંતદળકૃત-પ્રશ્નોત્તર રત્નમાળા. વિવેચન સમિત. (લેખક અન્નિત્ર કપૂરવિજયજી) એ નામના લેખમાં-પાને ૧૫૪ મે-પ્રશ્ન ૭૫ મે-કહ્યું છે કે—

જે નવિ સુભુત સિદ્ધાંત વખાણ, બધિર પુરૂષ જગમેં તે જાણ.—

જે સર્વજ્ઞ-વીતરાગ પ્રણીત સિદ્ધાંત વચન શ્રવણે સાંભળતોજ નથી, અથવા સાંભળ્યું તે નહિ સાંભળ્યા જેવું કરે છે. તે બધિર (બહેરો) જાણવો.

અસલની જુની-શુજરાતી પાંચમી ચૌપડીમાં-પાને ૧૦૫ મે-પાઠ
૪૪ મો-હિતનાં વચનો-

હરિગીત.

હિત કહ્યું સૂણે ન કંઈ તે, બધિર સરખો બળુવો;
થાય સ્વાધીન કોધને તે, આંધળા સમ માનવો. ૧
સાડું જેહ બોલી ન બળે, ગૂંગ સરખો ધારવો,
સાડું માહું નહિ સમજતાને, પશુ સમજી કહાડવો. ૨

પ્રશ્ન ૮ મું—કોઈ કહે કે, વ્યાકરણાદિશાસ્ત્ર ભણ્યા વિના ભાષા શુદ્ધિ થાયજ નહિ તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એમ બોલતા પ્રત્યે કહેવું કે-તમારા કહેવા પ્રમાણે વ્યાકરણાદિશાસ્ત્ર ભણ્યા વિના ભાષા શુદ્ધિ થાયજ નહિ તો પછી તેને આત્મ-કલ્યાણ કે મોક્ષ ફળ તો હોયજ ક્યાંથી ? એ વાક્ય સૂત્ર સામી નજર કર્યા વિનાનું જણાય છે. કેમકે ભગવતે ઉત્તરાધ્યયનના ૨૪ માં અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ આઠનું જ્ઞાન થાય તોપણ તેમાં ૧૨ અંગનું જ્ઞાન તેનો સમાવેશ થાય છે; એટલે આઠ પ્રવચન માતામાં તમામ સિદ્ધાંત સમાય છે. અને એ આઠ પ્રવચન માતાને સાચે મને સેવે છે-તેને આરાધે છે, તેને ઉતાવળી મોક્ષ ગતી મળે છે, એમ તીર્થ'કર મહારાજે કહ્યું છે. આનો પરમાર્થ એ છેકે-બીજાં શાસ્ત્રો પોતાનો ધર્મ સચવાતાં ભણાય તો ભલે ભણવાં, નહિ તો પૂર્વોક્ત આઠ પ્રવચનને આરાધવેજ બસ છે, તેજ મુક્તિપદને આપનાર છે.

આ ન્યાય વડે તમારાં કલ્પેલાં વ્યાકરણાદિશાસ્ત્રો નિરર્થક કર્યાં.

સૂત્રમાં ઘણે ઠેકાણે સાધુ આર્યાને સામાયિક આદિ અગિયાર અંગ ભણવાના અધિકાર ચાલ્યા છે, પણ વ્યાકરણાદિક ભણવા ભણાવવાનું ચાલ્યું નથી. તો પછી તે વ્યાકરણ, કે, શબ્દકોષ, કે, કાવ્ય (પીંગળ) તે તર્ક શાસ્ત્ર વગેરે ભણ્યા વિના તેઓની શબ્દ શુદ્ધિ કે ભાષા શુદ્ધિ કેવી રીતે થઈ હશે ? તેઓ પ્રવચનના આરાધક થઈ ઉત્તમ ગતિઓને પામ્યાના અધિકાર સૂત્રમાં ખુલ્લા ચાલ્યા છે. માટે શબ્દ શુદ્ધિ તો સમિતિ ગુપ્તિના આરાધકનેજ હોય છે.

પ્રશ્ન ૯ મું—વૈયાકરણીય-એ વાત તો ઠીક છે, પણ અમારું કહેવું તો એમ છે કે-વ્યાકરણાદિ ભણવાથી શુદ્ધ ઉપદેશ થઈ શકે છે. કેમકે ભાષાજ્ઞાન વિના અર્થનો અનર્થ થઈ જાય એ બનવા ભ્રમ છે. વગેરે વગેરે કેટલાકનું બોલવું થાય છે તે કેમ ?

ઉત્તર—સૌદાંતિક-જૈન સિદ્ધાંતનો અર્થ વૈયાકરણીયજ કરી શકે એમ કહી બનવા સંભવ નથી. છતાં કોઈ એવું અભિમાન ધરાવતું હોય કે ગમે તેવો જૈન સિદ્ધાંતનો પાઠ હોય તેનો વ્યાકરણ ભણેલો યથાર્થ અર્થ કરી શકે. તેના માટે એટલુંજ કહેવાનું છે કે-જૈન સિદ્ધાંતના અભણ, એવા પંકાતા વિદ્વાન સંસ્કૃતના પારગામી પાસે નીચેનાં બે પદનો અર્થ કરાવી બેશો. તે તરતજ માલૂમ પડશે કે તે કેવી રીતે અર્થ કરી શકે છે. ?

પ્રશ્ન ૧૦ મું—એવાં બે પદ કયાં અને કયા સૂત્રનાં છે કે વૈયાકરણીય તેનો અર્થ ન કરી શકે છે ?

ઉત્તર—પ્રશ્નકારને ઉપરના લખાણ ઉપર પૂરતું ધ્યાન રાખવાનું છે કે, અહિંયાં જૈનશાસ્ત્રના બાણ એવા વૈયાકરણીયને માટે એ સવાલ નથી, પરંતુ જૈન શાસ્ત્રના અબાણ એવા વૈયાકરણીયને માટે નીચેનાં બે પદનો અર્થ કરાવવાનો છે. તે પદ એ છે કે-દશ વૈકલ્પિક સૂત્રના ૯ મા અધ્યયનના ૩ બ ઉદ્દેશાની ૧૧ મીગાથાના પહેલાજ બે પદ કે—

ગુણેહિં સાહુ અગુણેહિં સાહુ, ગિન્હાહિ સાહુ ગુણમુચ્ચ સાહુ;

બસ, આ બે પદનો અર્થ વૈયાકરણીયો કરી શકે તો એવું પરિભાણ બંધાય કે જૈન સૂત્રોના અર્થ વ્યાકરણાદિ જ્ઞાનવાળા યથાર્થ કરી શકે છે.

આ વિષે આ એકજ દાખલો છે એમ માનવાનું નથી પણ આવા અનેક પાઠ રહ્યા છે કે જૈન સૂત્રોના બાણ અને વ્યાકરણના ભણેલાને પણ ગોથાં ખાવાનો વખત આવે છે.

ઉપરનાં બે પદનો અર્થ ટીકાવાળા તથા ભાષ્યવાળા પણ જેવો બેઠએ તેવો કરી શક્યા નથી. તે પછી જૈનશાસ્ત્રના અબાણ એવા વૈયાકરણીયોને માટે તે કહેવાનુંજ શું ?

પ્રશ્ન ૧૧ મું—કોઈ એમ કહે કે એવું જૈનશાસ્ત્રનું કેવું અઘરૂ જ્ઞાન હશે કે વૈયાકરણીયો પણ તેનો અર્થ ન કરી શકે ?

ઉત્તર—“જૈન ધર્મપ્રકાશ” પુસ્તક ૧૫ મું અંક ૩ બે મિતિ ૧૯૫૫ના જ્યેષ્ઠ સુદ ૧૫ પૃષ્ઠ ૪૧ મધ્યે.

પન્ચાસણ ગંભીરવિજયજીએ પ્રોફેસર જેકોબીના જવાબમાં લખેલ છે કે—

પ્રથમ તો જૈનશાસ્ત્રનો અર્થ શુરૂગમ્યને આધીન રહેલ છે તેથી સ્વતંત્રપણે એકલા ન્યાય કે વ્યાકરણના બળથી યથાર્થ કોઈથી બની શકતો નથી એજ.

પ્રશ્ન ૧૨ મું—આ વિષે દિગંબર મત કાંઈ જણાવે છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો, દિગંબરી ધર્મદાસજી કૃત “ સમ્યક્જ્ઞાન દીપિકા ” નામનો ગ્રંથ સંવત ૧૯૪૮ માં છપાયો છે તેમાં પાને ૬૮ મે કહ્યું છે કે—

સ્નાનુભવ જ્ઞાનમયિ કોહુ ગુરૂ હૈ સો ન્યાય, વ્યાકરણ, કોશ, અલં-કાર, કાવ્ય, છંદાદિક ચુક્ત હૈ, સોળી સંસાર સાગર સૌ પાર ઉતાર દેતા હૈ. બહુરિ કોહુ ગુરૂ હૈ સો સ્વસમ્યક્ જ્ઞાનાનુભવ હૈ, પરંતુ ન્યાય વ્યાકરણ કોશ અલંકાર કાવ્ય છંદાદિક રહિત હૈ, સોળી સંસાર સાગર સૌ પાર ઉતાર દેતા હૈ. ઇતિ.

જૈનશાસ્ત્રના રહસ્યની વાત તો ગુરૂ પરંપરાએ ભણનારા વગર વ્યાકરણના ભણેલા સચોટ કરી શકે છે. જૈનસિદ્ધાંતના રહસ્યને નહિ જાણનારા ગૈયાકરણીયો ઘણાએ અર્થના અનર્થ કરી ધર્મને હાની પહોંચાડે છે. એવા કેટલાક દાખલા બની ગયેલા અને હજી પણ બનતા નજરેજ તરે છે. માટે તમારું લખાણ યા બોલવું પ્રમાણભૂત નથી.

પ્રશ્ન ૧૩ મું—વ્યાકરણાદિ ભણવાથી શુદ્ધ ઉપદેશ દઈ શકાય એમ કેટલાકનું માનવું છે તે કેમ ?

ઉત્તર—શુદ્ધ ઉપદેશને માટે જો કોઈ વ્યાકરણાદિકની આવશ્યકતા જણાવતું હોય તો વ્યાકરણાદિકના ભણવાવાળા કેટલાએકને સૂત્રની શ્રદ્ધા હોતીજ નથી તો પછી તે શુદ્ધ ઉપદેશ કયાંથી કરી શકે ? શુદ્ધ ઉપદેશના કરવાવાળા તો શ્રી સૂર્યગડાંગજી સૂત્રમાં નીચેના ગુણવાળાને કહ્યા છે. સાંભળો:—ગાથા.

આયગુત્તે સયા દંતે, છિન્ન સોષ અણાસવે;

જે ધર્મ્મ સુદ્ધ મક્ષાતિ, પડિપુન્ન મણાલિસં ॥૨૪॥

સુ૦ સુ૦ ૧ લો અં. ૧૧ મું ગાથા ૨૪ મી.

આસ્યર્થ—ગુપ્ત આત્મા મનને વિષયોથી રોકવાવાળા, સદા ઈન્દ્રિયોને દમવાવાળા, છેદ્યા છે શ્રેત-પાપ આવવાનાં દ્વાર જેણે અનાશ્રવી અર્થાત્ સંવરના ધારક તે પુરૂષ શુદ્ધ ધર્મ આપ્યાતી-કહી શકે છે. પ્રતિપૂર્ણ અનીદશ અર્થાત્ આશ્ર્ચ્ય કરી અત્યુત્તમ-એવા ગુણવાળા પુરૂષ શુદ્ધ ઉપદેશ દઈ શકે છે.

જુઓ ઉપરોક્ત ગુણવાળાને શુદ્ધ ભાષી-શુદ્ધ ધર્મ કહેવાવાળા કહ્યા છે. પરંતુ વ્યાકરણાદિકના ભણવાવાળાને અલ્પભાષી-અલ્પવાદી કહ્યા નથી.

પ્રશ્ન ૧૪ મું—ઐયાકરણીય-શ્રી ઠાણાયંગળ સૂત્ર ઠાણે ૭ મે તથા અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં મુનિને સંસ્કૃત ભાષા ભણવી પ્રશસ્ત કહી છે તે કેમ ?

ઉત્તર—સૈદ્ધાંતિક-મુનિને ભણુવા માટે-સંસ્કૃત ભણુવાને પ્રશસ્ત કહેલ નથી પણ તે ઠેકાણે સાત સ્વરના અધિકારમાં સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાના શ્લોક ગાતાં-તેનો સ્વર ઉચ્ચારતાં સાંભળનારને પ્રિયકારી લાગવાથી સ્વર મંડલમાં તે બે ભાષા ભગવંતે પ્રશસ્ત એટલે ભલી કહી છે. જેમ કેઇ મધુર સ્વરવાળો વસંતતિલકામાં ભક્તામર સ્તોત્ર સંસ્કૃત ભાષાનું કે પ્રાકૃત ભાષાનું (ગુજરાતી ભાષાનું) યા (દેશી ભાષાનું) ગાતો હોય ત્યારે સાંભળનારને અત્યંત પ્રિયકારક થઇ પડે છે. તેમ સ્વર મંડળમાં તે બે ભાષા પ્રિય લાગવાથી પ્રશસ્ત કહેલ છે. તેને અવળા અર્થમાં ઠોરી મુનિને તે બે ભાષા ભણુવી પ્રશસ્ત કહેલ છે એમ ઠોકી બેન્નાડવું તેજ ઐયાકરણીયોની અવળા અર્થ કરવાની સહી નાણી છે.

પ્રશ્ન ૧૫ મું—ઐયાકરણીય-ઉપરોક્ત પેપરમાં (પહેલા સવાલમાં) જે જે ગાથા અને અર્થ લખ્યેા છે તે શું ખોટો છે ?

ઉત્તર—સૈદ્ધાંતિક-ગાથા ખરી છે, પણ અર્થમાં તક્ષવત છે.

પ્રશ્ન ૧૬ મું—ઐયાકરણીય-શો તક્ષવત છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર— સૈદ્ધાંતિક-સાંભળો-ગાથા ને અર્થ બંને. ગાથા-

સંક્ષયા પાયયા ચેવ, મળિઈઓ હોંતિ દોળિ વા ,
સરમંડલંમિ ગિજ્જંતે, પસથાસિ માસિઆ ॥ ૧ ॥

એ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર-બાબુવાળા છાપેસ પાને ૩૧૭ મે લખેલ છે. તેની ભાષા પાને ૩૨૦ મે નીચે પ્રમાણે છે.

સંકળયા શ્લોક એક સંસ્કૃત, બીજા પ્રાકૃત એ ભણુતાં કહેતાં-ભાષા શ્રી તીર્થંકર ગણુધરે કહી, સ્વર મંડળ કહેતાં-પદ્મદિક સ્વર સમૂહે ગાઠ, તાનને વિષે પસથા ભલી શ્રી મહાકવિની ભાષી.

અહિં મુનિને ઉપરની બે ભાષા ભણુવી. પ્રશસ્ત કહી છે એવો અધિકાર નથી, પરંતુ સાત સ્વરના અનેક ભેદ બતાવ્યા છે, તેમાં તીર્થંકર ગણુધરે (એવા મહાકવિએ) સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત એ બે ભાષા સ્વર સમૂહે ગીત (ગાવા) તાનને વિષે પ્રશસ્ત ભલી કહી છે.

પૂર્વે કરેલો જે તમારો અર્થ સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષા સ્વર મંડળે ગાવી ભલી, મહા કવિને માટે એમ ભગવાને ભાંખ્યું.

એ અર્થ ઉપરની મૂળ પાઠની કહેલી ભાષાના અર્થ પ્રમાણે મળતો નથી. એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે એ અર્થ પોતાને ગમતો મરડીને કર્યો છે.

વળી તમારા લખવા પ્રમાણે મહાકવિને માટે સંસ્કૃત ભણવાને ભગવાને ભાખ્યું હોય તો આજકાલના ભણનારા મહાકવિની ઉપમાને લાયક છે કે નહિ તે જરા વિચારવા જેવું છે. મહાકવિની ઉપમા તો સિદ્ધાંતમાં તીર્થંકર-ગણધર જેવા ગુણવાળા મુનિઓને દેવામાં આવેલ છે તેટલે દરજ્જે આજકાલના મુનિઓને ગણી અથવા મૂળ ગાથાનો અવળો અર્થ કરી આશ્રવના સેવનાર પ્રાક્ષણો પાસે ભણી પ્રાક્ષણીયું જ્ઞાન મેળવવા ભગવંતનો એ ઉપદેશ નથી.

શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં વ્યાકરણશાસ્ત્રને મિથ્યા શ્રુત કહેલ છે. તથા સ્વરશાસ્ત્રને પણ પાપશાસ્ત્ર કહ્યાં છે. તો એવાં શાસ્ત્ર ભણવાની આજ્ઞા ભગવાન કેમ આપે ? તે પણ વિચાર કરવા જેવું છે.

પ્રશ્ન ૧૭ મું—વૈયાકરણીય-શ્રી ઉવવાઈ સૂત્રમાં સાધુ સર્વ ભાષાના જાણુ કહ્યા છે તે પાઠ ' સવ્વ ભાસાણુ ગામિણો ' તે કેમ ?

ઉત્તર—સૌદ્રાંતિક-એ તદ્દન અવળો અર્થ કર્યો છે. ઉવવાઈ સૂત્રમાં તે પાઠ સાધુના અધિકારમાં નથી. પણ ગણધરાદિકના અધિકારે કહ્યું છે કે—

દુવાલસંમિણો સમત્ત ગણિપિંહગધરા, સવ્વકસર સણિવાઈણો, સવ્વ ભાસાણુગામિણો, અજિણા જિણસંકાસા, જિણો ઇવ અવિતહ વાગરેમાણા, સંજમેણ તવસાં અપ્પવાણં ભાવેમાણે વિહરંતિ.

આ તમામ શબ્દ ગણધરને ઉદ્દેશીને છે, તેમજ વળી ભગવંતના ઉપદેશ વખતે તે વાત કહી છે તે પાઠ—

સવ્વકસર સંણિવાઈયાણુ પુણરત્તાણુ સવ્વ ભાસાણુગામિણીણુ સરસ્સઈણુ જોયણુ ણીહારિણા સરિણં અદ્દમાગદ્દાણુ મામાણુ ભાસંતિ અરિહા ધમ્મં પરિકહેઈ

અસ્યાર્થ—સર્વ અક્ષરની સંધિ યથાયોગ્ય મેળવીને, સંપૂર્ણ રાગે કરીને, સર્વ ભાષાને મળતી, ઘણી મીઠી એવી વાણીએ યોગ્ય પ્રમાણે સંભળાય એવે સ્વરે, અર્ધ માગધી ભાષાએ પરમેશ્વરે ધર્મંકથા કહી.

એમાં સાધુ સર્વ ભાષાના જાણુ કહ્યાનો સંબંધ બીલકુલ છેજ નહિ. આ ઉપરથી વ્યાકરણના ભણેલા કેવો અર્થ કરે છે તે જણાઈ આવશે.

પ્રશ્ન ૧૮ મું—શિષ્ય-કેટલાક વ્યાકરણાદિ ભણવા માટે પત્રવણુ તથા પ્રશ્ન વ્યાકરણનો દાખલો આપે છે તે વિષે શું સમજવું ?

ઉત્તર-સંસ્કૃતાદિ ભણવા વિષે જેવા વ્યાકરણને લગતા પાઠના દાખલા પૂજ્યવણના તથા પ્રશ્ન વ્યાકરણના આપવામાં આવે છે તેથી સાધુને અવશ્ય વ્યાકરણ ભણવું જોઈએ એવો નિશ્ચય થતો નથી. એ તો લૌકિક શાસ્ત્રના વસ્તારાની શબ્દશુદ્ધિ વ્યાખ્યા કરી છે. એટલે એકવચન દ્વિવચનાદિ શબ્દજ્ઞાન બતાવવા માટે છે, અને તે પ્રમાણે યોગ્યવાચી શબ્દશુદ્ધિ ઉચ્ચારણ જ્ઞાન થયું એમ કહી શકાય, પણ તેથી ભાષાં શુદ્ધિ થઈ એમ કહી શકાય નહિ. સત્ય ભાષણ વિના ભાષા શુદ્ધિ થતી નથી. વ્યાકરણના ભણવાવાળા અને તેને લગતા તજ્ઞામ શાસ્ત્રના પારગામી તેમજ સ્વરસંધિ આદિ વિલક્ષિત સહિત શુદ્ધ ઉચ્ચારના કરવાવાળા શું અસત્ય ભાષી નથી હોતા ? અર્થાત્ ઘણાએ જોવામાં આવે છે.

વ્યાકરણના નહિ ભણેલા તત્ત્વજ્ઞાની ભાષાસમિતિવાળા શુદ્ધ ઉચ્ચારના કરવાવાળા સત્યભાષી શું નથી હોતા ? અર્થાત્ તે પણ ઘણાએ જોવામાં આવે છે. તો પછી આત્મશુદ્ધિ કે સત્ય ભાષા યોગ્યવામાં વ્યાકરણાદિની શી જરૂર રહી ?

પ્રશ્ન ૧૯ મું—કોઈ એમ કહે કે-વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રજ્ઞાન મેળવ્યા વિના, મગજ શક્તિ ખીલતી નથી, અને મગજ શક્તિ વિના ધર્મ સંબંધી કાર્ય બની શકતાં નથી; માટે સંસ્કૃતાદિ જ્ઞાનની જરૂર છે. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—“ સદ્ગુણ પ્રાપ્તિનો ઉપાય ” તેના પાને ઉર મે કહ્યું છે કે- ધર્મ સંબંધી સમ્યક્જ્ઞાન કંઈ સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત ભાષા બાણવાચી અથવા વ્યાકરણ કોષ કે ન્યાય ભણી જવાથી આવી શકતું નથી. ભાષા જ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન એ બે જૂદીજ વાતો છે. ઘણાએ વિદ્વાનો સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-યાવની આદિ ભાષાઓ બાણે છે, પણ તત્ત્વથી તદ્દન અબલ્ષ્યા હોય છે, અને માતૃ ભાષા પણ શુદ્ધ યોડી ન બાણનારમાં કોઈ વખત તત્ત્વજ્ઞાનનો ભંડાર જોવામાં આવે છે. ભાષાજ્ઞાન કે ગોખાણીયાં સૂત્રજ્ઞાનવાળા ઘણાએ વિદ્વાનોએ ધર્મને નામે હિંસા ઉપદેશી છે. અને અભણ દેખાતા ઘણાએ ‘પરમ હુસો’ એ (એટલે પવિત્ર આત્મજ્ઞાનીઓએ) ઉચ્ચતમ પ્રકારની દયાનો પ્રચાર કર્યો છે. માટે મગજ શક્તિ કરતા હૃદય શક્તિ ધર્મમાં પહેલા નંબરની જરૂરીઆત ધરાવનારી ચીજ છે.

બસ, તત્ત્વજ્ઞાન અને ભાષા શુદ્ધિને માટે હૃદય શક્તિની જરૂર છે. તેમાં વ્યાકરણ, ન્યાયશાસ્ત્ર કે તર્કશાસ્ત્રાદિકની આવશ્યકતા નથી એમ ઉપરના લખાણથી સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૦ મું—કોઈ કહે કે એ વાત બધી ઠીક છે, પણ પૂર્વાચાર્યો વ્યાકરણાદિ તમામ શાસ્ત્રના પારગાંમી બહુધાએ હતા, તો પછી આપણને ભણવામાં શું હરકત છે ?

ઉત્તર—પૂર્વાચાર્યોનું સંસ્કૃત જ્ઞાન હતું તેના કારણે બુદ્ધાં હતાં તે આગળ જાણવામાં આવશે. અત્યારે આપણી માતૃભાષા તો સૂત્ર જ્ઞાન છે તેને જાણુપર રાખી જૈન મુનિઓને માટે વ્યાકરણાદિ ભણવાની જાસ જરૂરીયાત બતાવવા હિમાચત ધરાવશું તો શાસ્ત્રમાં કહેલા વ્યાકરણને લગતા દાખલાના શાસ્ત્રો પણ જૈનશાસ્ત્રમાં સૂત્ર પ્રમાણે હોવાં જોઈએ; એટલે વ્યાકરણ વગેરે તમામ સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધનો (પુસ્તકો) પણ જૈનધર્મની શૈલિનાંજ હોવાં જોઈએ. તે તો અત્યારે કોઈ ઠેકાણે જોવામાં આવતાં નથી, અને જે જોવામાં આવે છે તે તો બ્રાહ્મણમતનાં શાસ્ત્રો બ્રાહ્મણોના આચાર્યના બનાવેલાં જોવામાં આવે છે તો તે પહેલા જૈનના સાધુઓ કયાંથી વ્યાકરણાદિનું જ્ઞાન મેળવતા હશે ? તે પણ વિચારવા જેવું છે.

પ્રશ્ન ૨૧ મું—વૈયાકરીણીય-એમાં શું વિચારવા જેવું છે ? પૂર્વે હેમાચાર્યનું કરેલું હૈમવ્યાકરણ; તથા હેમી નામ માળા વગેરે સંસ્કૃતના અથો જૈનચાર્યનાં બનાવેલાં ઘણાંએ છે.

ઉત્તર—સૌદાંતિક-હેમાચાર્યને થયાનો કાળ તો લગભગ સાતસેં વર્ષના અનુમાનનો જણાય છે, અને વ્યાકરણાદિકના જ્ઞાનવાળા આચાર્યો તો તે પહેલાંના છે. એ ઉપરથી એમ પણ જણાય છે કે-કાંતો જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે તેવાં શાસ્ત્રો જૈન મતનાં હોવાં જોઈએ, અને કાંતો દ્વિક્ષિત થયા પહેલાંના વ્યાકરણના ભણેલા હોવા જોઈએ પણ બહુ વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે જે વ્યાકરણના ભણેલા હતા તે ઘણે દરજ્જે બ્રાહ્મણોજ હતા; એટલે તેઓ પ્રથમ બ્રાહ્મણપણામાં તેમના મતનાં શાસ્ત્ર ભણી પછી જૈનાચાર્યના ઓધથી તે સાધુ થયેલા અને પછી વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રોની પ્રવૃત્તિ વધારે ચાલી હોય એમ જણાય છે પણ મૂળમાં જૈન સિદ્ધાંત સિવાય જૈનના મુનિઓને બીજું જ્ઞાન મેળવવા આવશ્યકતા જણાતી નથી.

પ્રશ્ન ૨૨ મું—કોઈ કહે કે-એવો કોઈ સબળ દાખલો છે કે- પૂર્વાચાર્યોને જૈન સિદ્ધાંત સિવાયની ભાષા સંસ્કૃતાદિ જ્ઞાન મેળવવાની જરૂરીઆત જણાતી ન હોતી ?

ઉત્તર—પૂર્વના જૈનાચાર્યના બનાવેલા ઘણા અથો માગધી ભાષાના યા પ્રાકૃત ભાષાના વિશેષ જોવામાં આવે છે તેથી તેવા અથો વિશેષ ખાત્રીજ આવે છે કે-નદાકાળે જૈનના સાધુને વ્યાકરણાદિ બ્રાહ્મણીયું જ્ઞાન

ભણવાનું હતું નહિ, એમ કેટલાક જૈનશાસ્ત્રના ન્યાયથી જણાઈ આવે છે. બાણુવાળા છાપેલા ઉત્તરાધ્યયનના પાને ૨૨૧ મેં કહ્યું છે કે—

**પ્રાકૃત સંસ્કૃતા ઘા વડ્ભાષા અથવા અન્યા અપિ દેશવિશેષાત્
નાના રૂપા ભાષા વા પાપેભ્યો દુઃસ્તેભ્યો ન ત્રાયન્તે ન રજ્જન્તે**

એટલે પ્રાકૃત સંસ્કૃત આદિ ૫૬ ભાષા અથવા બીજી ૫૭ અનેક પ્રકારની દેશ ભાષા તે આ જીવને પાપ થકી દુઃખ થૂકી મુકાવવા રક્ષણ કરવા સમર્થ નથી, એમ કહ્યું છે અને સૂત્રની ભાષા બોલતાં ઘણા કર્મની નિર્જરા થાય છે એમ પણ સૂત્રમાં ઘણું ઠેકાણું કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૨૩ મું—ભાષાની શુદ્ધિ માટે વ્યાકરણાદિકની જરૂર પડે કે નહિ ?

ઉત્તર—ભાષાની શુદ્ધિને માટે ભગવંતે દશ ગૌકાલિક સૂત્રના ૭ મા અધ્યયનમાં અચ્છી તરેહની વ્યાખ્યા કરી છે કે—મુનિમે આવા પ્રકારની ભાષા બોલવી, અને આવા પ્રકારની ભાષા ન બોલવી. વગેરે ઘણાં સૂત્રમાં ભાષા સમિતિના અધિકાર છે અને ભગવંતે તેવી ભાષા સમિતિના બોલવાવાળાને આરાધક કહ્યા છે. તે વ્યાકરણાદિકના નહિ ભણેલાને પણ એ ભાષા શુદ્ધિના જ્ઞાન વડે આજ્ઞાના આરાધક કહ્યા છે એમ ઘણાં સૂત્રોના ન્યાય જોતાં ભાષાની શુદ્ધિ માટે વ્યાકરણાદિકની જરૂર જણાતી નથી.

પ્રશ્ન ૨૪ મું—કોઈ એમ કહે કે—પન્નવણાજીના ભાષા પદના અધિકારમાં પણ ચારે પ્રકારની ભાષા ઉપયોગ સહિત બોલતાં આરાધક કહ્યું છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—તેના પરમાર્થ એ છે કે સત્ય તથા અસત્ય ભાષા વગેરે ચાર પ્રકારની બાષાનું સ્વરૂપ જાણનાર ઉપયોગવંત તે સત્ય ને સત્ય અને અસત્ય ને અસત્ય વગેરે એટલે જેવી ભાષા હોય તેવી ભાષા કહેતાં આરાધક છે, એમ કહ્યું છે. પણ એમ કહ્યું નથી કે ઉપયોગથી ચારે ભાષા બોલતો એટલે અસત્ય કે મિશ્ર ભાષા બોલતો પણ આરાધક હોય એમ કહી હોયજ નહિ.

પ્રશ્ન ૨૫ મું—ત્યારે કોઈ એમ કહે કે—તે ઠેકાણે તો એમ કહ્યું છે કે—ચાર ભાષા ઉપયોગ સહિત ભાષાનો આરાધક કહ્યા છે, તે વિરાધક હોય નહિ, એમ કહ્યું છે. એટલે ઉપયોગથી ચારે ભાષા બોલતો આરાધક હોય એમ કોઈ કહે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—આનો ઉત્તર ઉપરના પ્રશ્નમાં આવી ગયો છે. તો પણ વિશેષ જાણવાને માટે—ઉપયોગનો અર્થ જ્ઞાન, એટલે જ્ઞાની પુરૂષો જ્ઞાન દર્શનને ચારિત્રના ઉપયોગે પ્રવર્તનાર, તે ચાર પ્રકારની ભાષાનું સ્વરૂપ જાણુતો તે ચાર ભાષાનું પૃથક્કરણ કરતાં એટલે સત્યને સત્ય સ્વરૂપે, અસત્યને અસત્ય સ્વરૂપે, સત્યાસત્યને તે સ્વરૂપે ને વ્યવહાર ભાષાને વ્યવહાર ભાષા સ્વરૂપે ઉપયોગ સહિત ભાખતો આરાધક કહ્યો છે.

અને તે સાથે જણાવ્યું છે કે—

તેણ પરં અસંજય અવિરય અપહિહય અપચ્ચક્ષાય પાવકમ્મે સચ્ચં
વા માસં માસઓ, મોસં વા, સચ્ચામોસં વા, અસચ્ચામોસં વા, માસં
માસઓ નો આરાહણ, વિરાહણ. ॥

એટલે, તે ઉપરાંત અસંજતી, અવિરતિ અપચ્ચખાણું કરીને પાપ કર્મ હણ્યા નથી એવા, તે સત્ય, અસત્ય, મિશ્ર કે વ્યવહાર એ ચાર પ્રકારની ભાષામાંથી ગમે તે ભાષા ઓલતો આરાધક નહિ, પણ વિરાધક કહ્યો,

પ્રશ્ન ૨૬ મું—શિષ્ય—ઉપયોગ સહિત ગમે તે ચાર પ્રકારની ભાષા માંહેલી ભાષાના ઓલનારને આરાધક કહેલ છે. એવું કોહું કોહું વૈયાકરણીય લાગુ કરીને કહે કે—વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં કહેલા નિયમે વિલક્ષિત આદિકતું જ્ઞાન મેળવી એટલે એક વચનને એક વચને ઓલાવવું. બહુ વચનને બહુ વચને ઓલાવવું વગેરે શાસ્ત્રમાં કહેલા શબ્દજ્ઞાનના ઉપયોગથી ઓલનારનેજ આરાધક જાણવો તેનું કેમ ?

ઉત્તર—શબ્દ જ્ઞાનને માટે વિલક્ષિત આદિ શબ્દ શુદ્ધિનાં શાસ્ત્રોની આવશ્યકતા હોય તો તેને કોઈ અટકાયત કરતું નથી પણ પત્રવણુજીમાં કહેલા આરાધક વિરાધકનાં સંબંધમ એ વાત લાગુ થાય તેમ નથી, એમ ઉપરનો પાઠ સૂચવે છે. જુઓ તે પાઠમાં તો ચોકખું કહ્યું છે કે—અસંજતી, અવિરતિ, અપચ્ચખાણી ચાર માંહેલી ગમે તે ભાષા ઓલે તોપણ તે વિરાધક છે. તો હાલના જે વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રના બાંધનારા તથા તેનું પઠન કરનારા તેને કેવા ગણવા ? ને તેનું વાક્ય પણ કેવું ગણવું ? તે જરા વિચાર કરવા જેવું છે. વૈયાકરણના મતે બધા આરાધક થવા જોઈએ, પણ તે અસંજતી અવિરતી અપચ્ચખાણી હોય તેનું શું અમજવું ? તે પણ સૂત્ર સામી દષ્ટિ રાખી સાથે વિચાર કરવો.

પ્રશ્ન ૨૭ મું—ચાર પ્રકારની ભાષા—સત્ય, અને અસત્ય, મિશ્ર અને વ્યવહાર એ ચાર પ્રકારની ભાષા વિષે તમારું શું કહેવું છે ?

ઉત્તર—સાધુને માટે તો દશ વૈકલ્પિક સૂત્રના ૭ મા અધ્યયનમાં
ગાથા મંડાતાંજ કહ્યું છે કે—

ચરુદ્દં સ્વલુ ભાસાણં, પરિસંસ્વાય પન્નવં ;

દોષદ્દં તુ વિણયં સિક્કલ્લે, દોન ભાસેજ્જ સવ્વસો ॥૧॥

અહિંયા તો એમ કહ્યું કે—ચાર ભાષાનું સ્વરૂપ જાણીને પ્રજાવાન
સાધુ તે સત્ય અને વ્યવહાર એ એ ભાષા બોલવાનો વિનય શીખે. અને
મુખાને મિશ્ર એ એ ભાષા તો સર્વથા બોલે નહિ. તેમાં પણ સત્ય ભાષા
કેવી બોલે તે વિષે એજ અધ્યયનમાં તથા સૂચગાંગસૂત્રના છઠ્ઠા
અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—**સચ્ચેસુ યા અગ્ગવજ્જં વયંતિ** એટલે સત્ય ભાષા પણ
નિર્વદ્ય ભાષા બોલવી.

તો અન્ય મતનાં શાસ્ત્રો તથા જૈન ધર્મના શાસ્ત્રો ટીકા ગ્રંથ વગેરે
સંસ્કૃત ભાષાનાં રચેલાં તેમાં જીવ હિંમ્નાનો બોધ હોય તેવાં શાસ્ત્રો અને
તેવાં શાસ્ત્રોના રચનારા, તથા તેવાં શાસ્ત્રોના પ્રરૂપક, વિભક્તિ આદિ જ્ઞાનેથી
ઉચ્ચારના કરવાવાળાને સત્ય ભાષી કેમ કહેવાય ? અર્થાત્ નજ કહેવાય.

પ્રશ્ન ૨૮ મું—અહિંયાં કોઈ કહે કે—વ્યાકરણ ભણ્યા વિના પંડિત
કેમ કહેવાય ? માટે વ્યાકરણ ભણી પંડિત બનવું તે સાધુનું કામ છે ?

ઉત્તર—વાહજી, વાહ, ભલે વ્યાકરણ ભણી પંડિત બને. બસ,
પંડિતપણું તો હવે વ્યાકરણમાંજ આવી સમાણું છે કે શુ ? હા ખરી
વાત છે. પેલા સુધારેલાનો પણ એજ મત છે અને તેનો પણ એજ અવાજ
છે; સુધારેલા પણ એજ પ્રમાણે કહે છે કે સાધુઓ ! હવે અંગ્રેજી ભણો—
તમારાં શાસ્ત્ર હવે અંગ્રેજીમાં છપાયાં માંજ્યાં છે, હવે તમારી પાસે અમારે
બોધ લેવાની જરૂર નથી, એમ પણ કહેવા લાગ્યા છે, અને તે ખામી
પૂરી પાડવાને કેટલાક સાધુઓ સાબદ્ય થયાં છે તો પછી વ્યાકરણનું
તો કહેવુંજ શું ?

હમણા માતૃ જ્ઞાન—સૂત્ર અભ્યાસની જરૂર ઘણી થોડી જણાય છે.
હમણા તો પંડિત બનવાને અને દુનિયામાં વાહ વાહ કહેવરાવવાને (જાહેર
ભાષણો આપવાને) તેવાજ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવવાની આશ્યકતા વિશેષ
જોવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એવો નિર્ણય થાય છે કે—થોડા વખતમાં
સૂત્ર જ્ઞાન લોપ થવાની એ નિશાની છે.

જૈન શાસ્ત્રમાં આર્ય ભાષા જે સૂત્રની ભાષા ભણવાની આજ્ઞા છે, અને
અન્ય શાસ્ત્રમાં તો ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે—

ન વદેત્ યવની ભાષા, પ્રાણઃ કંઠગતૈ રપિ.

એ વાત તો તદ્દન ભૂલી જવા જેવીજ થઈ પડી છે. તેમજ જૈન ધર્મના અનુયાયી પણ સૂત્ર જ્ઞાનની વાત અલગ રાખી પંડિત બનવાને માટે વ્યાકરણાદિ જ્ઞાન મેળવવાને મંડી પડ્યા છે. જૈન શાસ્ત્રમાં પંડિત કેને કહેવામાં આવ્યા છે તે સામી તો નજર કરતાજ નથી.

પ્રશ્ન ૨૯ મું— જૈન સૂત્રમાં પંડિત કેને કહ્યા છે ?

ઉત્તર—ભગવતીજી વગેરે સૂત્રમાં તો સર્વ વિરતિ સંયમ ગુણધારકને એટલે સમ્યક્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રવંતને પંડિઆ-પંડિત કહીને ઓલાવ્યા છે ; અને અસંયતીને બાળ કહ્યા છે. તો વિચારે કે વ્યાકરણાદિકના ભણેલા-અસંયતીને બાળની પંડિતમાં મૂકવામાં આવે તો વ્યાકરણનો શો વિશેષ રહ્યો ? અન્યમતમાં પણ ક્રિયાવાનને પંડિત કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૩૦ મું—અન્યમતમાં શું વ્યાકરણાદિના ભણનારને પંડિત નથી કહ્યા ?

ઉત્તર— હા, જી, નથી કહ્યા. રાજનીતિમાં કહ્યું છે કે—

પઠકઃ પાઠક ઐવ, મે ચાન્યે શાસ્ત્રાં ચિત્તકાઃ ;

સર્વે વ્યસનિનો મૂર્ખા, યઃ ક્રિયાવાન્ સ પંડિતઃ ॥૧॥

અસ્યાર્થઃ—સંસ્કૃત આદિ વિદ્યાના પઠવાવાળા, પઠાવવાવાળા, જેજ અન્યમત મતાંતરેના શાસ્ત્રોના ચિંતક સર્વ વ્યસની અર્થાત્ પઠવાવાળાને એક જાતનું વ્યસન પડ્યું હોય એમ સમજે. કારણ કે ધર્મક્રિયા વિના મૂર્ખજ છે, જે ક્રિયાવાન હોય તેજ પંડિત જાણીયે—

તેમજ શ્રી ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે—“ ક્રિયાવાન્ સ ચ પંડિતઃ ”—
ક્રિયાવાન તેજ પંડિત જાણવો.

અહિં તો ક્રિયાવાનને પંડિત કહેલ છે. અને વ્યાકરણના ભણેલને વ્યસની ને મૂર્ખ કહેલ છે.

વળી છઠ્ઠા અધ્યયના શ્લોક ૧૨ મે કહ્યું છે કે યથાર્થે ત્વેન પંડિતમ્—
એટલે, પંડિતને સત્ય ભાવાથી ઝોળખીએ અર્થાત્ યથાર્થ ઓલે તે પંડિત કહીએ.

પ્રશ્ન ૩૧ મું—કેવા ગુણવાળાને પંડિત કહેવા ? એવો કોઈ અન્ય શાસ્ત્રનો દાખલો છે ?

ઉત્તર-હાજી સાંભળો-શ્રી મહાભારતના ૩૨ માં અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે:-

આત્મજ્ઞાન સમારમ્ભ, સ્તિતિક્ષા ધર્મ નિત્યતા ;

યમર્થાનાપકર્ષન્તિ, સર્વૈઃપણ્ડિત મુચ્યતે ॥૧॥

નિષેવતે પ્રશસ્તાનિ, નિન્દિતાનિ ન સેવતે ;

અનાસ્તિકઃ શ્રદ્ધધાન, ઇત્ત્વચ્છિન્દિતલક્ષણમ્ ॥૨॥

નાપ્રાપ્યમભિવાચ્છન્તિ, નષ્ટં નેચ્છન્તિ શોચિતુમ્;

આપ્તસુ ચ ન મુહ્યન્તિ, નરાઃ પણ્ડિતબુદ્ધયઃ ॥૩॥

અર્થ- જેનો આત્મા જ્ઞાન, સમ્યક્, આરંભ, અર્થાત્ જે નકામા આળસુ કદી ન રહે, સુખ, દુઃખ, હની, લાભ, માન, અપમાન, નિંદા, સ્તુતિમાં હર્ષ શોક કદી ન કરે, ધર્મમાં નિત્ય નિશ્ચિત રહે, જેના મનને ઉત્તમ ઉત્તમ પદાર્થ અર્થાત્ વિષય સંબંધી વસ્તુ આકર્ષણુ ન કરી શકે તે પંડિત કહેવાય છે. ॥૧॥ સદા ધર્મ યુક્ત કર્મોનું સેવન, અધર્મ યુક્ત કામોના ત્યાગ, સત્યાચારની નિંદા નહિ કરવાવાળા, આસ્તિક, શ્રદ્ધાળુ હોય, એજ પંડિતનું લક્ષણુ છે. ॥૨॥ અપ્રાપ્ત વસ્તુની ઇચ્છા કદી ન કરે, નષ્ટ થયેલા પદાર્થો પર શોક ન કરે, આપ્તકાળમાં મુંઝાય નહિ તે બુદ્ધિમાન પંડિત બાણુવો. ॥૩॥

એ પ્રમાણુ દરેક શાસ્ત્રમાં ઉત્તમ ગુણુવાળાને પંડિત કહ્યા છે. અને ગુણુ રહિત એવા કદી વ્યાકરણુ શાસ્ત્રાદિ ચારવેદના ભણુનારા હોય તેથી શું થયુ ? પ્રશ્ન ૩૨ મું-શું ચાર વેદના ભણુવાવાળા પંડિત ન કહેવાય ?

ઉત્તર-નીતિ દર્પણુ અધ્યાય ૧૫ માં શ્લોક ૧૨ મેં કહ્યું છે કે-

પઠંતિ ચતુરો વેદાન્, ધર્મશાસ્ત્રાપ્યનેકશઃ ; ।

આત્માન્ નૈવ જાનંતિ, દર્વીં પાક રસં યથા ॥૧॥

અર્થ-ચારે વેદ અથવા અનેક ધર્મ શાસ્ત્ર પઠે છે, પરંતુ આત્મ જ્ઞાનને નહિ બાણુનારો જેમ કડકી, પાકના રસના સ્વાદને બાણુતી નથી તેમ બાણુવું વળી ભાગવતાદિ શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે-

ન શબ્દશાસ્ત્રાભિરતસ્ય મોક્ષો; ન લોકચિત્તગ્રહણે રતસ્ય ।

હે યુધિષ્ઠિર !! શબ્દશાસ્ત્રમાં (વ્યાકરણુમાં) આસક્ત થયેલાને, તથા લોકોના મન રંજન કરવામાં તક્લીન થયેલાને, કંઈ મોક્ષ મળતો નથી.

પ્રશ્ન ૩૩ મું-વેદના બાણુલા પંડિત વિષે દિગમ્બર મત કંઈ બાણુવે છે ?

ઉત્તર-દિગંબર મતના બ્રહ્મ વિલાસમાં કહ્યું છે કે—

સવૈયા એકતીસા

એપે આરો વેદ પઢે, રચી પચી રીઝ રીઝ,
પંડિતકી કલામેં પ્રવીન તૂં કહાયો હૈ;
ધરમ વ્યોહાર ગ્રંથ તાઢૂકે અનેક ભેદ,
તાકે પઢે નિપુન પ્રસિદ્ધ તોહિ ગાયો હૈ;
આત્મ કે તત્ત્વ તાકો મર્મકહું ન રચ્ય પાયો,
તોલો તોહી ગ્રંથનમેં એસે કો બનાયો હૈ;
જેસેં રસ વિજનમેં કુડચ્છી શ્રીરે સદૈવ,
મુંઢતા સ્વભાવસો ન સ્વાદ કચ્છુ પાયો હૈ. ૧

વિચારો કે પંડિતપણું અને મોક્ષ મળવાનું સાધન તો વિરકત ભાવ, ગૈરાગ્ય દશા અને આત્મજ્ઞાનમાંજ રહ્યું છે. તેમાં વ્યાકરણાદિ લૌકિક શાસ્ત્રની શી જરૂર રહી ? એવા ગુણુની પ્રાપ્તિ કરવાને તો ધર્મશાસ્ત્રજ ખાસ ઉપયોગી છે. માટે તિર્થંકરદેવ પરમાત્માએ આત્મકલ્યાણને માટે શાસ્ત્રની પ્રરૂપણા કરી છે તે આપણા હિતને માટેજ છે, અને તેથીજ શાંત દશા પ્રાપ્તિ થાય છે. જે ગુણુ ધર્મશાસ્ત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે તેવા ગુણુની પ્રાપ્ત અભિમાની એવા બ્રાહ્મણીયા વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રથી કદી પણ થાતી નથી. એ વાત શાસ્ત્ર સિદ્ધ છે.

પ્રશ્ન ૩૪ મું—ત્રૈયાકરણીય-તમે વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રને અભિમાની જ્ઞાન કેમ કહો છો ?

ઉત્તર—સૌદ્ધાંતિક-અમે તો શું કહીએ પણ પૂર્વે વિદ્વાન આચાર્યો કહી ગયા છે.

જુઓ “ જૈન ” પત્ર પુસ્તક ૫ મું મુંબઈ સવિવાર તા. ૪થી આગષ્ટ અને ૧૯૦૭, અષાઠ વદ ૧ વીર સંવત્ ૨૪૩૩ (અંક ૧૮ મો) તેમાં પાને ૫મે મુનિ વિચાર મુનિ મહારાજ શ્રીચારિત્રવિજયનું વ્યાખ્યાન (એ નાંમનો લેખ) તેમાં કહ્યું છે કે:—

સિદ્ધસેન દિવાકર વિક્રમના સમયમાં થઇ ગયા. તે બહુ ભણેલા હતા. વિદ્યાના ગર્વને લીધે તેમને ફક્ત નવકારનાં પાંચ પદને સંસ્કૃત રૂપમાં ફેરવી નાખ્યાં અને પીસ્તાળીસે આગમ સંસ્કૃત ભાષામાં ફેરવી નાખવા ઇચ્છા દર્શાવી. માગધી ભાષાને ન્યૂન ગણી સંસ્કૃતમાં ફેરવી.

નાખવાના તેમના નિશ્ચયને ગુરૂએ તેનો જ્ઞાન ગર્વ માન્યો અને તેમને સંઘ બહિષ્કૃત કર્યાં.

અત્યારે એથી પણ વધારે ગર્વિષ્ટ ઘણાએ જોવામાં આવે છે. તે એટલે સુધી કે દુનિઆમાં ગણાતા એવા કેટલાક વિદ્વાન મુનિઓ સંસ્કૃત જ્ઞાનના અભિમાની થકા પવિત્ર એવી સૂત્રની અર્ધ માગધી ભાષાને **મા.ગધી**. એવા શબ્દથી યોલતા સાંભળ્યા છે. એવાઓને શિક્ષા દેવા કોણ સમર્થ છે ? આગળ તો સિદ્ધસેન જેવા જબરજસ્ત આચાર્યને પણ સંઘ બહાર કરતાં આંચકો ખાવામાં આવેલો નહોતો, અત્યારે તો સંઘ તો શું પણ તીર્થંકર મહારાજ જેવાથી પણ નહિ ડરનારા મનમાની ભાષાના યોલનારા આગળ પડતા સૂત્રની ભાષાને, **મા,ગધી** એવા શબ્દથી અપમાન કરનારા-સૂત્રની ભાષાને હલકી પાડનારા, માતૃ ભાષાની અવહેલના કરવામાં આંચકો નહિ ખાનારા, એવાઓને પોતાના માનેડા બ્રાહ્મણીયા વ્યાકરણાદિ જ્ઞાનનું અભિમાન નહિ તો બીજું શું ?

પ્રશ્ન ૩૫ મું—પ્રાચિન જૈનનું મૂળ જ્ઞાન કયું છે ?

ઉત્તર—જૈનશાસ્ત્રની શૈલી જોતાં પ્રાચિન આચાર્યો જો કે વ્યાકરણ આદિ જ્ઞાનના કદાપિ અભ્યાસી હશે, પરંતુ પોતાના શાસ્ત્રની મૂળ શૈલીનો લોપ નહિ કરતા સૂત્રની (માગધી) ભાષાને અવલંબી રહેલા હતા, એમ પૂર્વાચાર્યોના બનાવેલા ગ્રંથો પરથી ખાત્રી થાય છે. પૂર્વાચાર્યોના બનાવેલા પ્રાચિન ગ્રંથો માગધી ભાષામાં રચેલા ઘણાએ જોવામાં આવે છે. કાળાંતરે જેમ જેમ વ્યાકરણાદિનો અભ્યાસ વધતો ગયો તેમ તેમ સંસ્કૃત ભાષામાં ગ્રંથો રચાતા ગયા, તેવા ગ્રંથના રચવાવાળા પણ એમ લખતા ગયા હોય છે કે-માગધી ભાષા ઉપરથી એ સંસ્કૃતમાં રચેલ છે. એમ ઘણા ગ્રંથો પરથી સાબીત થાય છે કે પ્રથમના આચાર્યોના બનાવેલા ગ્રંથો માગધી ભાષામાંજ હતા, અને હજી પણ કેટલાક ગ્રંથો પૂર્વાચાર્યના બનાવેલા માગધી ભાષાના મોજુદ છે. એ ઉપરથી નિશ્ચય થાય છે કે જેમ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો ભગવંતની વાણી યુક્ત માગધી (અર્ધ માગધી) ભાષામાં રચાયા છે. તેમજ કેટલાક ગ્રંથો પણ માગધી ભાષામાં રચાયા છે. એટલે જૈન ધર્મની મૂળ પ્રવૃત્તિ માગધી ભાષાનીજ છે. અને અન્ય ધર્મનાં પુસ્તકો સંસ્કૃતમાં છે. એ વાત જગજહેર છે. છતાં પોતાનાં ધર્મ-શાસ્ત્રોનું અપમાન કરવું અને અન્ય ધર્મીઓના શાસ્ત્રનું અનુકરણ કરવું તે અસ્વકૃત્વ દૃષ્ટિનું કર્તવ્ય નથી.

પ્રશ્ન ૩૬ મું—પંડિત લક્ષણ સૂત્રમાં શી રીતે જણાવ્યું છે ?

ઉત્તર—સૂચગાંગસૂત્ર શ્રુત સ્કંધ પહેલે—અધ્યયન ૧૪મે—ગાથા ૧૩મીમાં પંડિત નીચે પ્રમાણે કહ્યા છે.

સે કોવિષ્ જિગવયणेण पत्था, सरोदए पासति चक्खुणे वा.

તેજ શિષ્ય ગુરૂકુલ વાસે વસતો થકો જીન વચન થકી સમસ્ત સૂત્રાર્થ વિચાર સમજીને પંડિત થાય. જેમ સૂર્યોદય થકી નિર્માળા નેત્ર વાળો પુરૂષ સર્વ માર્ગને જાણે તેમ સુશિષ્ય પણ હૃદયરૂપ નેત્રે કરી આગમ રૂપ સૂર્ય પ્રકાશિત થવાથી નિર્માળ ધર્મરૂપ માર્ગને જાણે (એવો પંડિત હોય.)

અહિં પંડિતનું સ્વરૂપ સૂત્રમાં ઉપર પ્રમાણે કહેલ છે. પરંતુ વ્યાકરણ જાણીને પંડિત થવા કહ્યું નથી.

તેમજ વળી—શ્રી સૂચગાંગજીની વૃત્તિમાં શ્રી શીલંગાચાર્યજીએ પંડિતનું લક્ષણ બતાવ્યું છે. કે—“પાપાહીન इति पंडीतः” પંડિત હોય તે પાપ થકી ડરેજ. એટલે પાપ થકી ડરે તેજ પંડિત કહેવાય. ઇત્યર્થઃ—

પ્રશ્ન ૩૭ મું—પંડિતનું સ્વરૂપ અને તેની જોખણાણ શી ?

ઉત્તર—પિતાંબરી હુકમ મુનિકૃત “જ્ઞાન પ્રકાશ પ્રકરણ સંગ્રહ” ગ્રંથમાં પાને ૨૯૦ માં—જ્ઞાન ભૂષણમાં કહ્યું છે કે—**उत्तं चः—**

पाषाणेषु यथा हेम, दुग्धमध्ये यथा घृतं ;

तिलमध्ये यथा तैल, देहमध्ये यथा सिवं ॥१॥

काष्ठमध्ये यथा वह्नी, शक्तिरूपेण तिष्ठति ;

अयमात्मा शरीरेषु, जो जानाति सःपण्डितः ॥२॥

પાને ૨૯૧ મે—પંડિત સ્વરૂપ કહે છે. આ શરીરને વિષે પરમાત્મા સ્વરૂપ છે તેને જે જોખણે છે. તેજ પંડિત છે. તે આત્મ સ્વરૂપ જાણ્યા વિના જે કોઈ ધીબ જાણી ગણી પંડિત નામ ધરાવે છે. તે લૌકિક પંડિત છે, પણ લોકોત્તર પંડિત તો આવી રીતે આત્મ સ્વરૂપનું જેને જાણપણું થયું તેને લોકોત્તર પંડિત કહીયે. તે સ્વરૂપ જાણ્યાવે છે, જેમ પાષાણને વિષે હેમ—સોતું, દુધમાં ઘૃત, તલમાં તેલ, કાષ્ટમાં અગ્નિ રહેલ છે તેમ આ શરીર મધ્યે શિવ સ્વરૂપી—સિદ્ધ સમાન પોતાના આત્માને જાણે તેનેજ પંડિત કહીએ. ॥

પ્રશ્ન ૩૮ મું—શિષ્ય વાક્ય—લૌકિક પંડિતને લોકોત્તર પંડિતમાં શો ફરક હશે ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત ગ્રંથમાં જણાવે છે કે—જે લૌકિક પંડિત છે, તે સંસારી જીવને સંસાર થકી છોડવી મોક્ષે જવા ન દે, શા માટે જે એના સમજવામાં એમ છે કે આપણો વાડો તૂટી જાય અને આપણા મતની માન વૃદ્ધિ ન થાય અને સર્વે આત્મ જ્ઞાની થઈ જાય તે વારે આપણા મત કેમ ચાલે માટે હરેક રીતે આપણાં વાડામાંથી નીકળવા દેવો નહિ, જેમ મોહ રાબને કોઈ જીવ-સદ્ગુણ મળે તેવારે મહા સંતાપ થાય જે આપણું નાટક તૂટી જશે. એમ જાણી ઘણો શોચમાં પડે છે. તેમ લૌકિક પંડિત છે, તે પણ કોઈ જીવ આત્મજ્ઞાન પામ્યાની ખબર સાંભળે તેવારે તેના જીવને કેવું થાય છે કે જેમ કોઈ ઘરમાંથી અત્યંત વલ્લભ વસ્તુનો નાશ થાય તેનું જેટલું દુઃખ વેદે તેથી અનંતગણું દુઃખ વેદે છે. તે માટે એ લૌકિક પંડિત કહીએ, ને લૌકિક પંડિત એ વાડાના-મતના ચલાવનારા તેના થકી જ્ઞાન માર્ગ ઘણો દૂર છે. તે થકી કોઈ જીવ ધરમ પામી શકે નહિ.

તથા લોકોત્તર પંડિત તે તો (પોતે આત્મ સ્વરૂપના જાણનારા અને ળીજી જીવોને) એક આત્મ સ્વરૂપનું ઝોળખાણ કરાવે અને ધર્મ પમાડી મોક્ષે પહોંચાડે. (ઇતિ-જ્ઞાનપ્રકાશ પ્રકરણ સંગ્રહ-જ્ઞાન ભૂપણ વાક્ય.)

પ્રશ્ન ૩૬ સુ—વર્તમાનકાળના પંડિતોનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું છે ? તે જણાવશો ?

ઉત્તર—વર્તમાનકાળે, દુનિયામાં કહેવાતા પંડિતો માત્ર વાકયા-તુરીથી લોકોનું મન રંજન કરવા અને લોકો પાસે પોતાનો વાહવાહનો પોકાર પડાવવા શાસ્ત્ર અને ધર્મ વિરૂદ્ધ વાતો કરી દુનિયાને ગમતો યોગ આપનારા અર્થાત્ સંસાર સુધારાનો યોગ આપવાથી પોતાનું સર્વસ્વ માનનારા, અને એમ પણ ખુલ્લી રીતે ખોલનારા કે સંસાર સુધારવાની ધર્મગુણને જરૂર છે. વગેરે વાતોથી તથા ભાષણોથી સંતોષ માનનારા એવા પંડિત નામ ધરાવનારા એટલું પણ જાણતા નથી કે પારકું આંગણું વાળી સુધારતાં પોતાના ઘરમાં રજ ભરાય છે. જે ઉપદેશ સાધુને દેવો ઘટે નહિ તેવો ઉપદેશ અથવા સાવધ ઉપદેશ અથવા સૂત્ર વિરૂદ્ધ ઉપદેશ કરવાથી પોતાનો આત્મ કર્મ રજે મલીન થાય છે. તેની દરકાર નહિ રાખનારા માટે ‘ મહા પુરુષોના સિદ્ધાંતો ’ એ નામના પુસ્તકમાં ‘ ક ’ ના પાને પહેલે કહ્યું છે કે—

પંડિત ઔર મસાલચી, દોનોં સુઝે નાંહી,
ઔર ન કો કરે ચાંદના, આપ અંધેરે માંહી ૧

માટે અહો વિદ્વાનો ! અહો પંડિતો ! મસાલચી રૂપ પંડિત નહિ
બનતાં ધર્માત્મા પંડિત બનો અને દુનિયાનો ઉદ્ધાર કરો.

પ્રશ્ન ૪૦ મું—ધર્માત્મા પંડિતનું સ્વરૂપ કેવું હોય તે જણાવશો ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો—“ મોક્ષ માર્ગ પ્રકાશ ” પાને ૩૫૮
મે—પંડિતની સમજણ પાડે છે કે—

ઔર શાસ્ત્રાભ્યાસ વિષે શી કંઈ તો વ્યાકરણ, ન્યાય કાવ્ય આદિ
શાસ્ત્રકો બહુત અભ્યાસે હૈ, સો તો લોક વિષે પંડિતાઈ પ્રગટ કરનેકા કારણ
હૈ, ઇન વિષે આત્મહિત નિરૂપણ તો હૈ નાહિ—એસા ન કરના જે
વ્યાકરણાદિક હી અભ્યાસ કરતે કરતે આયુ પૂરા હો બાય ઔર તત્ત્વ
જ્ઞાનકી પ્રાપ્તિ ન બને.—

પાને ૩૫૯ મે—ઔર જે જીવ, શબ્દનકી નાના યુક્તિ વિષે અર્થ
કરને કોહી વ્યાકરણ અવગાહે હૈ વા વાદાદિક કર મહંત હોનેકો ન્યાય
અવગાહે હૈ. અતુરપનાં પ્રગટ કરને કે અર્થ કાવ્ય અવગાહે હૈ. ઇત્યાદિક
લૌકિક પ્રયોજન લિયે ઇનકા અભ્યાસ કરે હૈ સો ધર્માત્મા નાહી. ઇસલિયે
ચિતના બને થોડા બહુત ઇનકા અભ્યાસ કર આત્મહિત કે અર્થ
તત્ત્વાદિકકા નિર્જીય કરે સોઈ ધર્માત્મા પંડિત બનના.

“ ચાણક્ય નીતિ દર્પણ ” ના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં શ્લોક ૧૨ મેં
કહ્યું છે કે—“યથાર્થત્વેન વર્ણિતમ્ ” પંડિતને સત્ય ભાષાથી ઓળખીએ.
એટલે યથાર્થ થોલે તે પંડિત “ ભાગવત ” એકાદશમ સ્કંધે—અધ્યાય ૧૯
મેં શ્લોક ૪૧ મેં કહ્યું છે કે—“વર્ણિતો મંધમોક્ષચિત્ત” વિદ્વાન હોય તે
પંડિત નહિ પણ બંધ તથા મોક્ષને બાણતા હોય તેને પંડિત સમજવો.

આટલા અધિકારે પંડિતનું સ્વરૂપ જણાવ્યું તેમાં વ્યાકરણ, ન્યાય,
કાવ્ય કે તર્ક શાસ્ત્રની જરૂરીઆત જણાવી નથી. પણ આત્મ હિતને માટે
તત્ત્વજ્ઞાનાદિકથી ધર્માત્મા બનવાની આવશ્યકતા જણાવી છે. ધર્માત્મા બંધ
મોક્ષનું સ્વરૂપ જાણનાર, તેજ સંસાર સમુદ્રને તરી મોક્ષ ગતિને પામે છે.
તેવા પુરૂષોનેજ શાસ્ત્રકા રે પંડિત કહ્યા છે. આ વિષે નાલાગત પંડિત
અને નાવડીયાને થયેલા સંવાદનો ન્યાય જાણવા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન ૪૧ મું—પંડિત અને નાવડીયાનો સંવાદ કેવી રીતનો છે તે
જણાવશો ?

ઉત્તર—એક પંડિત સહેલગાહ કરવાને નાવની અંદર બેસી સમુદ્રમાં મધ્ય દરીએ ફરવાને માટે નીકળ્યો, હોડીમાં બેઠેલા પંડિત હોડીના ખેડનાર નાવડીયાને પૂછ્યું કે ચાર ? કાંઈ વ્યાકરણ કે તર્કશાસ્ત્ર ભણ્યા છે ? નાવડીએ કહ્યું “નાહ” ત્યારે પંડિતે કહ્યું “તારી પા ઉમર અલેખે ગઈ” ફરી પંડિતજી બોલ્યા “ભાઈ ? કાવ્ય કોષ કે ન્યાયશાસ્ત્ર બાણો છે ? ” નાવડીએ કહ્યું “નાહ” ત્યારે પંડિતજી બોલ્યા, “ તારી અર્ધ ઉમર બરબાદ ગઈ” આમ વાર્તાલાપ કરતા દરિયાની અંદર તોફાન થવાનું ચિહ્ન નાવડીયાના જોવામાં આવ્યું ને જાણાવ્યું કે હમણાંજ ભયંકર તોફાન થશે તેમ બાણી પંડિતજીને પૂછ્યું, “ પંડિતજી ? કાંઈ સમુદ્રમાં તરવા ઢખવાનું બાણો છે ? પંડિતજી કહે “નાહ” ફરી પૂછ્યું કે પંડિતજી ? સમુદ્રમાં હમણાંજ તોફાન બગશે માટે બચવાનું શાસ્ત્ર બાણો છે ? પંડિતજી ગભરાતા ગભરાતા બોલ્યા કે ના, ભાઈ તોફાન શાનું ? નાવડીયો કહે “પંડિતજી ? મારી તો અર્ધી ઉમર બરબાદ ગઈ, પણ આપની તો આખી ઉમર બરબાદ ગઈ એમ માની લ્યો, બુઝો, આ સમુદ્રની અંદરનું તોફાન હમણાંજ આ હોડીને ઉછાળીને ઉંધી નાખી દેશે. આપણે બન્ને સમુદ્રના તળીયાને સ્વાધીન થઈશું. પંડિતજી ? તમારા ઈષ્ટદેવને સંભારો ! આમ બોલતાંજ તોફાન નજીક આવ્યું અને હોડીને એકદમ ઉછાળી ઉંધી પાડી કે પંડિતજી અને નાવડીયો સમુદ્રને સ્વાધીન થયા. નાવડીઓ તરીને કાંઠે પહોંચ્યો અને પંડિતજી સમુદ્રની સહેલગાહ કરવા સમુદ્રમાં ગયા.

આનો પરમાર્થ એ છે કે સંસાર સમુદ્ર તરવાનું જ્ઞાન બાણ્યા વિના અર્થાત્ સ્વસમય બાણ્યા વિના-વ્યાકરણ, તર્કશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર, કે કાવ્ય કોષમાં જાહેરી ગુમાવવી તે નિરર્થક નીવડે છે. અર્થાત્ પરસમય સંસાર સમુદ્રથી તારી શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૪૨ મું—વૈયાકરણીય—નંદીજી સૂત્રમાં-કહ્યું છે કે—સમ્યક્દ્રષ્ટિ મિથ્યા શ્રુત વાક્યે ભણે તે સમશ્રુત કહેવાય. બ્રાહ્મણીયા વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્ર વાંચવા ભણવા તે જૈન મુનિને સમશ્રુત છે.

ઉત્તર—સૌદ્રાંતિક—તે વાત ખરી છે પણ તે ક્યારે કે-પથમ સમશ્રુત એટલે સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન મેળવ્યા પછી અર્થાત્ જૈનશાસ્ત્રનું જ્ઞાન નિવડ કર્યા પછી ગમે તે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે તેને માટે એ વાક્ય છે. પરંતુ જૈનના શાસ્ત્રની તો ગંધ પણ ન હોય તે પહેલાંજ “સંધિ” ભણવા મંડી પડે એટલે દીક્ષા લીધી કે તરતજ શિષ્યને પંડિત બનાવવા માટે ગુરૂ વ્યાકરણાદિ જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરાવવા મંડી પડે અને કેટલીક ઉમરનો ભોગ

તે બ્રાહ્મણીયા જ્ઞાનમાંજ આપે તેવાઓને જૈન સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન ખીલકુલ નજર હોય તેનું પરિણામ કેવું આવે તે વિચાર કરવાથી જણાઇ આવશે.

દાખલા તરીકે—આઠ કે દશ વર્ષની ઉમરની શરૂઆતથી અંગ્રેજી જ્ઞાનના અભ્યાસક્રમે પૂરતી વય થવા સુધી તે જ્ઞાન સિવાય બીજું કોઈ પણ જ્ઞાન જાણ્યું તેથી. એવા કહેવાતા સુધરેલાને સરકારી કેળવણીના ભણતરનું જે જ્ઞાન કે—“પૃથ્વી દડા જેવી ગોળ છે, તે ફરે છે, સૂર્ય ફરતો નથી. સ્થિર છે. ઇશ્વર જગતનો કર્તા છે,”—વગેરે જે જે જ્ઞાનની ચોટ થઈ છે, તે એવાઓ પાછળથી જૈનશાસ્ત્રનાં વાક્ય સાંભળી અરણ્યવાસી પેઠે ચમકે છે—અર્થાત્ ભડકે છે. તેનું મૂળ કારણ એજ છે કે—તેણે જ્યારે પ્રથમ જૈનશાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવ્યું નથી જૈનસિદ્ધાંતથી તદ્દન અજાણ હોવાથી તે વાત તેને નવીન જેવી લાગવાથી તે વાત તેને શ્રદ્ધામાં નહિ આવતાં ઉલટી હાંસી કરવાનો વખત આવે છે અને તમામ શાસ્ત્રને ઉડાવે છે. પોતાનો કક્કો ખરો કરવા નજર દેખીએ તેજ ખરું ઇત્યાદિક વાતો કરી તથા કલ્પિત ગોળા બતાવી પોતાની માન્યતા ખરી કરવા, અને શાસ્ત્રમાં કહેલ બીના તમામ ખોટી ઠરાવા પ્રત્યક્ષ દાખલા આપી, જુઓ તમારું મહા-વિદેહ તે અમેરીકા, તમારું ભરતક્ષેત્ર તે હિંદુસ્તાન તમારો ચુલહેમવંત પર્વત તે હિમાલય, તમારો વૈતાલ્ય તે વિંધ્યાચળ, અને હિમાલયમાંથી નીકળતી ગંગા અને કરાંચી પાસે રહેલી સિંધુ નદી, તે તમારી ગંગા ને સિંધુ. દેવતાઓ તે ગોર અને દેવાંગના તે મહમો, જુગલીયા તે ટાપુમાં રહેનારાં મનુષ્યો અને કલ્પવૃક્ષ તે ટાપુના મનુષ્યને ખાવાનાં ફળદ્રુમો વગેરે શાસ્ત્રોમાં રહેલા પદાર્થોને અત્યારે પોતાની નજરે આવતા પોતે કલ્પેલા પદાર્થોને મેળવી તે વાત સાબીત કરવા મંથન કરતા જોઈએ છીએ અને તેનાં ગણિત પ્રમાણ શાસ્ત્ર સાથે નહિ મળતાં હોવાથી શાસ્ત્રને ખોટાં ઠરાવવામાં આંચકો ખાતા નથી. તેમજ પૂર્વ ભવને નહિ માનનાર, સ્વર્ગ નર્ક બધું અહિંયાજ છે વગેરે નાસ્તિકવજ્ઞાની શ્રદ્ધાને લઈને અનેક પ્રકારની કલ્પિત વાતો—બનાવટી સ્થૂલ ઝેસતા કરી પોતાની મતિકલ્પનાએ માત્ર પોતાના મગજ ઉપર આધારે રાખી મરજી મુજબ બોલ્યા કરે, તેનું મૂળ કારણ બીજું નહિ પણ એજ કે જેણે પોતાના શાસ્ત્રનું જ્ઞાન પ્રથમથીજ નથી મેળવેલું તેને પાછળથી પોતાના ધર્મસંબંધી શાસ્ત્ર જ્ઞાનની ચોટ ક્યાંથી થાય ?

તેમજ પોતાના પરમાત્માના બાબેલા સિદ્ધાંતથી અજ્ઞાત રહેલાને જ્યારે બ્રાહ્મણીયા વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રના બીજ રોપી રાત ને દિવસ તેવાજ

જ્ઞાન તે પુષ્ટી કરતા અન્ય શાસ્ત્રોથી તેનું સીચન કરી તે વૃક્ષને મજબુત બનાવનારને તેના ફળ કેવાં ચાખવાં પડે છે તે અનુભવ થયેલાને જણાવ્યું હશે.

અન્ય તીર્થીનો પરિચય કરવાથી સમકિતને મલીન કરે છે એમ જ્યારે જૈન સિદ્ધાંત કબુલ કરે છે ત્યારે તેનાં બનાવેલાં શાસ્ત્ર સમકિતને પુષ્ટિ કરતાં કેમ થશે ? અર્થાત્ નહિજ થાય. માટે જૈન શાસ્ત્રમાં શું કહ્યું છે તમે વિચાર કરો.

પ્રશ્ન ૩૪ મું—જૈન શાસ્ત્રમાં શું કહ્યું છે તેનો જણાવો ?

ઉત્તર—સાંભળો—ઉત્તરાધ્યયનના પહેલા અધ્યયનની ૮ મી ગાથાનાં પહેલાં બે પદ—તેમાં ચોકબુધું કહ્યું છે કે—**અદ્વ જુક્તાણિ સિચ્ચિજ્જા, નિરદ્વાણિ** **ઉ વજ્જણ ॥૮॥**—અર્થયુક્ત સૂત્ર શીખવાં, એટલે જેને વિષે ભગવંતના પ્રરૂપેલાં અર્થ રહ્યાં છે એવા સૂત્ર (દ્વાદશાંગી પ્રમુખ) શીખવાં. અને તે સિવાયના નિરર્થક-ભગવંતના ભાષ્યા અર્થ વિનાના વ્યાકરણાદિ) તમામ શાસ્ત્ર વર્જવાં.

ભગવંતે તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ભણવાની, શીખવાની આજ્ઞા આપી છે. હાલના બ્રાહ્મણીયા શાસ્ત્રમાં તથા ઇંગ્લીશ જ્ઞાનમાં ભગવંતના પ્રરૂપેલા અર્થનો સમાવેશ થઈ શકતો નથી. તે વાક્ય તો ફક્ત સિદ્ધાંતમાંજ છે, અને સિદ્ધાંતમાં કહેલાં વાક્યોનું જ્ઞાન સિદ્ધાંતથીજ પ્રતિપાદન થાય છે. છતાં અન્ય શાસ્ત્રો ભણવા કે વાંચવાની આવશ્યકતા હોય તો પ્રથમ જૈન સિદ્ધાંતનું પુષ્કળ જ્ઞાન મેળવી લીધા પછી તેમ કરવાને અટકાયત હોવા સંભવ નથી. એમ જૈન શાસ્ત્રના કેટલાક ન્યાય ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

પ્રશ્ન ૪૪ મું—શિષ્ય-ભાષાના સંબંધમાં કેટલાક પ્રશ્નવ્યાકરણ તથા પત્રવણા સૂત્રનો હાખલો આપે છે તો તેમાં શી હકીકત છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—પ્રશ્નવ્યાકરણ, પત્રવણાજી તથા આચારાંગ એ ત્રણે સૂત્રમાં મુનિને ભાષા કેવી રીતે બોલવી, કઈ ભાષા બોલવી ને કઈ ભાષા ન બોલવી વગેરે બહુ સમન્વિતથી જ્ઞાની પુરૂષોએ પ્રકાશ કરેલો છે. તેમાં પ્રશ્નવ્યાકરણમાં વધારે વિસ્તારથી જણાવ્યું છે પણ તેમાં અનેક ભેદ અને રહસ્યો રહેલા છે તે જણાયા વિના એકાંત વાદે અભિપ્રાય આપી દેવો તે કરતાં વિચાર ભુક્ત સૂત્ર ન્યાયથી અભિપ્રાય આપવો તે વધારે યોગ્ય ગણાય.

પ્રશ્ન ૪૫ મું—પ્રશ્નવ્યાકરણજી સૂત્રમાં ભાષા સંબંધી રહેલા ભેદ અને તેમાં રહેલા ગહસ્યનું સ્વરૂપ જણાવશો ?

ઉત્તર—શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્રમાં—બીજા સંવર દ્વારે—બાબુવાળા છાપેલ પાને ૩૭૭ મેથી શરૂઆતમાંજ કહ્યું છે કે—સચ્ચવયણં સુદ્ધં ઈત્યાદિ—અહિંયાં સત્ય વચનતું સ્વરૂપ અને નિર્દોષપણું; પવિત્ર અને મોક્ષનો હેતુ, અને સત્યતાનું માહાત્મ્ય તમામ ધર્મવાળાએ સ્વીકારેલું વગેરે સત્ય વચનતું સ્વરૂપ અને તેના ગુણો, તથા અસત્ય—નિર્દાદિકથી થતા દોષો અને તેનાં ફળ વગેરે ૩૮૮ ના પૃષ્ઠ સુધીમાં જણાવેલ છે. ત્યારબાદ પૃષ્ઠ ૩૮૯ મેથી ૩૯૩ સુધીમાં કહ્યું છે કે:—

અહ કેરિસકં પુણાં સચ્ચં તુ માસિયવ્વં જંતં દવ્વેહિં પજ્જવેહી ય ગુણેહિં કમ્મેહિં વહુવિહેહિં સપ્પેહિં આગમેહિં ય નામક્ખાયં નિવાત ઉવસગ્ગ તદ્દિય સમાસ સંધિ પય હેઊ જોગિય ઉણાહિં કિરિયા વિદાણ ધાતુ સર વિભત્તિ વણજુત્તિકાલં.

અહિંયાં તો સત્ય ભાષા બોલવાને માટે દ્રવ્ય ગુણને પર્યાય સહિત કર્મે કરી બહુ વિધિએ—ઘણા પ્રકારે શિલ્પાદિ કલાએ કરી આગમેદિય આગમ—શિદ્ધાંતને વિષે રહેલા અર્થ યુક્ત અર્થાત્ મિદ્ધાંતને અંગે—સિદ્ધાંતના સંબંધે જે રહેલા નામ કે—નિપાત, ઉપસર્ગ, તદ્દિત, સમાસ, સંધિ, પદ, હેતુ યોગિક, ઉચ્ચાદિ, ક્રિયા, વિધાન, ધાતુ, સ્વર, વિભક્તિ, વાળુયુક્ત ત્રણ કાળ—ગયો કાળ, વર્તમાન કાળ ને આવતો કાળ.

દસવિહં પિ સચ્ચ જહ મણિયં તહ ય કમ્મુણા હંતિ દુવાલસ વિદાય દોહ માસા, વયણં પિ ય દોહ સોલસ વિહં, एवं અરહંત મણુણાયં સમવિચ્ચયં સંજણ કાલં મિય વત્તવ્યં

દશ ભેદે સત્ય બોલવો જિમ કહ્યો તિમ છે, તિમ અક્ષર કલબણાદિ ક્રિયા ક્રીએ તો સત્ય વચન હોઈ ભાષાના ભાર ભેદ જાણવા. વચન પણ હોઈ સોલે પ્રકારે જાણવો. એણી પર તીર્થકરે અનુજા દીધી છે કે, આલોચીને ચારિત્રીએ અવચરે બોલવો. (આ પ્રમાણે ભાષામાં પણ છે.)

ઉપરના પાઠમાં વ્યાકરણતું નામ નિશાન નથી પણ તેને લગતા પદો નામ કહ્યાં છે, તેતું શું કરણુ ? તે પણ જાણવુંએઈએ.

પ્રશ્ન ૪૬ મું—ઉપરના પાઠમાં વ્યાકરણતું નામ નહિ હોવાનું શું કારણુ અને તેને લગતા નિપાત, ઉપસર્ગ, તદ્દિત, સમાસ, સંધિ વગેરે કહેવાતું શું કારણુ ?

ઉત્તર—તેમાં અનેક કારણુ રહેલાં છે તે જો સપદદિથી વિચાર કરવામાં આવે તો સહેલાઈથી સમજી શકાય તેમ છે.

(૧) પહેલું તે એ કે-વ્યાકરણ શાસ્ત્ર તો નંદીજી વગેરે સૂત્રમાં નિષેધલ છે.

(૨) ખીજું કારણ-ઉત્તરાધ્યયનના ચોથા અધ્યયનમાં સંસ્કૃત ભાષા નિષેધી છે, અને છઠ્ઠા અધ્યયનમાં સંસ્કૃત ભાષા ત્રણ શરણુ નથી એમ પણ કહ્યું છે.

(૩) ત્રીજું કારણ-દ્રવ્ય ગુણને પર્યાયનું સ્વરૂપ બાણીને સિદ્ધાંતને અનુસારે ઉપરના કહેલા તમામ બોલ જૈન સૂત્રના આધારેજ હોવા જોઈએ.

(૪) ચોથું કારણ-ઉપરના પાઠમાં નિપાતાદિ જે બોલ કહ્યા છે તે વર્તમાનકાળમાં જૈન સૂત્રની શૈલી પ્રમાણે નહિ જોવામાં આવતાં અન્ય મતનાં સંસ્કૃત ભાષાની પ્રવૃત્તિના જોવામાં આવે છે.

(૫) પાંચમું કારણ-ઉપરના પાઠમાં દશ પ્રકારનાં સ્ત્ય, બાર પ્રકારની ભાષા અને ચોળ પ્રકારનાં વચન કહ્યાં છે તેનું સ્વરૂપ અહિંયાં જણાવ્યું નથી.

(૬) છઠ્ઠું કારણ-છેવટમાં લખ્યું, છે કે-અરિહંત ભગવંતે-તીર્થંકર મહારાજે એવી આજ્ઞા દીધી છે કે, ઉપરની કહેલી તમામ ભાષા ચારિત્રી-ય એ કાળ અવસર દેખીને આલોચીને-અવસરે બોલવું.

આ ઉપરથી કોઈને કહેવું હોય તો એમ પણ કહી શકે કે-સૂત્રની પાંચ પ્રકારની સન્નવયની પેઠે વારંવાર પઠન કરવાને ઉપરના પાઠમાં રહેલી હકીકત લાગુ થતી નથી.

પ્રશ્ન ૪૭ મું—શ્રી નંદીજીસૂત્રમાં વ્યાકરણનો નિષેધ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો છે ?

ઉત્તર—જુઓ-લાલાવાળા છપાયેલ નંદીજીસૂત્રના પૃષ્ઠ ૧૫૫ મે કહ્યું છે કે—

સે કિં તં મિચ્છસુયં ? મિચ્છસુયં જં ઇમં અળ્લાણિણ્દિ મિચ્છદિદ્વિણ્દિ
સચ્છંદબુદ્ધિમદ્વિગંપિપયં તંજહા — ભારહં, રામાપણં + + + વાગરણં ભાગવયં
+ + + બાવત્તરિ કલાઓ, ચત્તારિ બેયા, સંગોવગાણ્યાઈં મિચ્છદિદ્વિસ્સ
મિચ્છત્તપરિગ્ગાહિયાઈં મિચ્છસુયં.

અર્થ—અહો ભગવન્ ! મિથ્યાશ્રુત કિસે કહતે હૈ ? અહો ગોત્તમ !
જો મિથ્યાત્વ દષ્ટિ અજ્ઞાનીયોને અપને સ્વચ્છન્દકી ખુદ્દી-મતિ કલ્પના કર
અનાયે હુવે ગ્રન્થ તદ્વથા-૧ ભારથ, ૨ રામાયણ, + + + ૨૨ વ્યાકરણ,

૨૩ ભાગવત, + + + ૩૦ બહુતરે કલાકે શાસ્ત્ર, ૩૧ ચાર વેદ, ૩૨ શાસ્ત્રોક્ત અંગોષાંગ સહિત તથા-૧ શિક્ષાકલ્પ, ૨ વ્યાકરણ, ૩ છંદ નિરૂકિત, ૪ જ્ઞેતિષ, ૫ કાવ્ય, ૬ લક્ષણ-સામુદ્રિક, ઇત્યાદિ મિથ્યાત્વી કે બનાયે મિથ્યા શાસ્ત્ર હ.

અહિંયાં તો ખુલ્લી રીતે વ્યાકરણ વગેરે મિથ્યાશ્રુત-મિથ્યાત્વ શાસ્ત્ર કહ્યાં છે.

પ્રશ્ન ૪૮ મું—ઉત્તરાધ્યયનના ચોથા અધ્યયનમાં સંસ્કૃત ભાષા નિષેધી છે એમ કહેવામાં આવે છે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—જે કારણ હશે સૂત્રની મૂળ ગાથા અને ટીકા વગેરે વાંચશે તો તરત જણાઈ આવશે.

પ્રશ્ન ૪૯ મું—સૂત્રની મૂળ ગાથામાં શું કહ્યું છે તે જણાવશે ?

ઉત્તર—સાંભળો—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર-અધ્યયન ૪-થે-ગાથા ૧૩ મી તેમાં કહ્યું છે કે-ગાથા—

જે સંસ્થયા તુચ્છ પરપ્પવાદી, તે પેજ્જદોસાણુગયા પરજ્ઞા;
ए अहम्भुत्ति दुगुंछमाणो, कंखे गुणे जाव सरीरस्सभेउ तिवेमि ॥૧૩॥

અર્થ—જે કોઈ તત્ત્વજ્ઞાન વિના, સંસ્કૃત ભાષાના ઓલણહારા, સમ-કિતાદિકે ઠાલા, પરનાં કીધાં શાસ્ત્ર તેહના પ્રરૂપનાર, તે મિથ્યાદષ્ટિ, રાજ દ્વેષે પોહતા થકા, પરવસે પડયા છે; એ પૂર્વે કહ્યા તે, અધર્મના હેતુ, એણે કારણ માટે એહવાં મિથ્યાત્વનાં (શાસ્ત્ર) ત્યજ્યાં થકા, વાંછે જ્ઞાનાદિક ગુણને, નવ જીવ ગુધી એટલા શરીર ભેદ થાય તિહાં સુધી. એમ સુધર્મા સ્વામી જંબુ પ્રત્યે કહેતા હવા ॥૧૩॥

પ્રશ્ન ૫૦ મું—ઉપરની ગાથાના અંબધે ટીકાકાર શું કહે છે ?

ઉત્તર—સાંભળો-ટીકામાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:-સમિતિવાણા ઉત્તરા-ધ્યયનના ચોથા અધ્યયનના પાને ૨૭૭ મ.

बृहद्वृत्तिः-व्याख्या-‘ये’ इति अनिर्दिष्ट स्वरूपाः संस्कृता इति न तात्त्विक शुद्धिमन्तः किन्तूपचरितवृत्तयः, यद्वा संस्कृतागमप्ररूपकत्वेन संस्कृताः, यथा सौगताः, ते हि स्वागमै निरन्वयो च्छेदमभिधाय पुनस्तेनैव निर्वाहमपश्यन्तः परमार्थतोऽन्वयि द्रव्यरूपमेव सन्तानमुपकल्पयांवभूयुः, साह्यैया शैकान्तनित्यता मुक्त्वा तत्त्वतः परिणारूपां चै (पावे) व पुनराविर्भावतिरो-

ભાવાવુક્તવન્તો, યથા વા-‘ઉક્તાનિ પ્રતિષિદ્ધાનિ; પુનઃ સમ્ભાવિતાનિ ચ । સાપેક્ષનિરપેક્ષાણિ, ઋષિવાક્યાન્યનેકશઃ ॥૧॥

इतिवचनाद्वचन निषेधनसम्भवादि भिरुपस्कृत स्मृत्यादि शास्त्रामन्वादयः, अतएव ‘तुच्छ’ चित्तुच्छा यदृच्छामिधायितयानिः साराः ‘परप्पवाइ’ चि परेचते स्वतीर्थिक व्यतिरिक्ततया प्रवादिनश्च पर प्रवादिनः, ते किमित्याह ‘पेज्जदोसाणुगया’ प्रेमद्वेषाभ्यामनुगताः, प्रेमद्वेषानुगताः, तथाहि-सर्वथा संवादिनि भगवद्वचसि निरन्वयो च्छैदैकान्तनित्यत्वादि कल्पनं वचन निषेधनसम्भवादि वा न रागद्वेषाभ्यां विनेति भावनीयम्, अतएव च ‘परञ्च’ चि देशी परत्वात्परवशा रागद्वेषग्रहग्रस्त मानसतया न ते स्वतन्त्राः, यदि तएवं विधास्ततः किमित्याह ‘एते’ इति अर्हन्मतवाह्याः, अधर्म हेतुत्वादधर्मः, ‘इति’ त्यमुनो लेखेन ‘दुगुछमाणो’ चि जुगुप्समानः उन्मार्गानुयायिनो-ऽमी इति तत्स्वरूपमवधारयन्, नतुनिन्दन्, निदायाः सर्वत्र निषेधात्, तदेवं विधश्च किं कुर्यादित्याह ‘काङ्क्षेत्’ अभिलषेत् ‘गुणान्’ सम्यग्दर्शनचा-रित्रात्मकान् भगवदागमामिहितान्, किं नियतकालमेवोतान्यथेत्याह-याव-च्छरीरात्-औदारिकात्पञ्चप्रकाराद्वाभेदः पृथग्भावः शरीरभेदो, मरण-विमुक्तिर्वैतियावद्, अनेनेहैवसम्युत्थानं कामप्रहाणादि च तत्त्वताः, अन्यत्र तु संवृत्तिमदित्युक्तम् एवं च काङ्क्षेत्कसम्यक्त्वातिचारपरिहारमिधानतः समस्त्वथुद्धिर्वैतिसूत्रार्थः ॥१३॥ इति परि समाप्तौ. ॥

संस्कृतादिक अन्यमतना शास्त्रने माटे उत्तराध्ययनना येथा अध्य-यननी १३ गाथानो माटे टीकाकारे उपर प्रभाणे कलुं छे.

प्रश्न ५१ मुं—टीकाभां शुं कलुं छे ते औ कोठ अमलु शके तेवी रीते २३ भी गाथानो स्पष्ट अर्थ जणुवशो ?

उत्तर—उપરના જીવરાજ ઘેલાભાઈ દોશી તરફથી છપાઈ ગયેલા પહેલું ઉત્તરાધ્યયનના ચોથા અધ્યયનની ૧૩ મી ગાથાના-ભાવાર્થમાં લખ્યું છે કે-

ભાવાર્થ—જે કોઈ તત્ત્વના અબ્જણ અને સંસ્કૃત ભાષાના બોલણુદાર અને સામકિતાદિક ગુણે કરી ડાલા સ્વતીર્થ થકી અનેરાનાં કીધાં શાસ્ત્રના પ્રશ્નણુદાર એવા તે મિથ્યાત્વદ્રષ્ટિ રાગદ્વેષને વશે પોહોત્યા થકા પરવશ પડ્યા છે એ પૂર્વોક્ત કહ્યા તે અધર્મના હેતુ એવા મિથ્યાત્વાદિકને તણુ જ્ઞાનાદિક ગુણને બવજીવ સુધી સાધુ ધરછે. (અર્થાત્) કોઈ સંસ્કૃત ભાષાના બોલનાર છે પણુ અમકિતાદિ ગુણે કરી રહીત અનેરાના કરેલા

શાસ્ત્રના પ્રરૂપનાર એવા મિથ્યાત્વ દ્રષ્ટિ છે તે રાગ દ્વેષને વશરૂપ પરવશ પડ્યા છે. એવા અધર્મના હેતુ મિથ્યાત્વાદિકને તણને સાધુ જ્ઞાનાદિક ગુણને જાવણવ સુધી ઇચ્છે, કારણકે સંસ્કૃતાદિક ભાષા કોઈને તારતી નથી પણ સમક્રિતાદિક ગુણ જીવને તારે છે. માટે તે ગુણને ધારણ કરવા એમ સુધર્મા સ્વામી પોતાના જ'ણુ નામના શિષ્યને કહેતા હતા કે હે ! જ'ણુ ! જેમ મેં શ્રી મહાવીર દેવ પમાત્માની સમીપે સાંભળ્યું હતું તેમ મેં તુજ પ્રત્યે કહ્યું ॥૧૩॥

પ્રશ્ન પર મુ—શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણજી સૂત્રમાં દશ પ્રકારનાં સત્ય કહ્યાં તેનું સ્વરૂપ ત્યાં મૂળ પાઠમાં જણાવ્યું. નથી તો તે સત્યનું સ્વરૂપ શી રીતે ?

ઉત્તર—દાણાંગ-દાણે ૧૦ મેં દસ પ્રકારનાં સત્ય કહ્યાં છે તે આ પ્રમાણે મૂળપાઠ છે:—

દસવિદ્ધે સચ્ચે પ. તં જગવયં સમ્મય દ્રવણા, નામે રૂવે પડુચ્ચ સચ્ચે
ય; વવહાર ભાવ જોગે, દસમે ઓવમ્મ સચ્ચે ય ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—(દાલાજીવાળા છાપેલ પાને ૮૦૭ મેં) દસ પ્રકારકે સત્ય કહે હૈ:— ૧. જનપદસત્ય, ૨. સમંતસત્ય, ૩. સ્થાપનાસત્ય, ૪. નામ સત્ય, ૫. રૂપસત્ય, ૬. પ્રતીતસત્ય, ૭. વ્યવહાર - સત્ય, ૮. ભાવસત્ય, ૯. જોગસત્ય, ૧૦. ઉપમાસત્ય એ દસ પ્રકારનાં સત્ય કહ્યાં.

પ્રશ્ન ૫૩ મુ—દસ પ્રકારનાં સત્ય કહ્યાં તેમાં પ્રથમ જનપદસત્ય કહ્યું તેનું સ્વરૂપ શી રીતે સમજવું ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત પાને—દસ પ્રકારનાં સત્ય કહ્યાં છે તેમાં પ્રથમ જનપદસત્ય તે—જિસ દેશમેં અર્થકા વાચક જોગે ૩૬ શબ્દ હોવે ઉસ નામસે કહેના મો જૈસે પાનીકે કોકણ દેશમેં પીચ કહુતે હૈ (તથા આબુવાળા છાપેલ દાણુગ પાને ૩૬૧ મે—ટીકામાં—

તત્ર જનપદસત્યં યથા ઉદકાર્થે કોંકણાદિ દેશરૂઢયા પય ઇતિ વચનં

એટલે કોંકણાદિ દેશમાં પાણીને પય શબ્દમાં જોલાવે છે, એમ પણ કહ્યું છે. ઉસકે જલ, નીર, વગૈરહ પૃથક્ પૃથક્ નામસે જોલતા ભીરૂ.

એટલે જે જે દેશમાં જે જે પ્રકારની ભાષા જોલતી હાય તે દેશની ભાષા જોલતાં સત્ય ભાષા કહીએ.

કહેવત છે કે—“ બાર કોષી ભાષા બદલે.” એટલે બાર બાર ગાઉએ ભાષાનું બદલાવું થાય છે. એમ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. જેમકે શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં—કળસો, થાળી, ગોળી, કેળા, માળો વગેરે શબ્દો વપરાય છે, ત્યારે હાલાર પ્રાંતમાં, મચ્છુ કાઠો તથા હળવદ વગેરેના ગામોમાં કરશો, થારી, ગોરી, કેરા, મારો વગેરે શબ્દો યોગ્ય છે અને “મળવા આવવા” ને બદલે “મરવા આવવા” નું વપરાય છે. કપાટ—“આળીયા” ને બદલે “આરિયા” કહેવું તે શુદ્ધ ભાષા માને છે. એટલે જે દેશમાં જે ભાષા બોલાતી હોય તે ભાષા. તેને સૂત્રમાં જનપદ સત્ય કહે છે. તે ભાષા બોલતાં અસત્ય લાગે નહિ.

પ્રશ્ન ૫૪ મું—બીજું અંમત સત્ય તે શું ?

ઉત્તર—(બોલાવણીમાં અરબાખણું) અરવિંદ ઓ પંકજ.

પ્રશ્ન ૫૫ મું—સ્થાપના સત્ય કેને કહીએ ?

ઉત્તર—ત્રીજું સ્થાપના સત્યસો—ક્રીત્રીકો ક્રીત્રી નામસે સ્થાપના. જેસે કાષ્ટ (પાષાણાદિક) કે ચિત્રિત કર સ્થાપના કરના. (કેઈ દેવના નામની મૂર્તિ ચિત્રાદિ—કેટા પ્રમુખનું સ્થાપના કરી દુનિયા તે દેવને નામે બોલાવે, તેમ બોલાવતાં અસત્ય લાગે નહિ તે સ્થાપના સત્ય. જેમ બાળકે લાકડીનો ઘોડો માન્યો, તેને કેઈ કહે તારો ઘોડો આઘો રાખ. તેમ કહેતાં અસત્ય લાગે નહિ.)

પ્રશ્ન ૫૬ મું—ચોથું નામ સત્યનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—નામ સત્ય તે—જેસા નામ રખનેમે આયા હોવે સો—કુલવર્ધન નામ વાલેકો કુલવર્ધન કહના કીર ચાહે કુલ બદતા હોવે યા નહિ. એટલે નિર્ધન છતાં કુલવર્ધનનું નામ હોય, બાઈનું નામ લક્ષ્મી હોય ને એક દિવસનું બાવા ન હોય તોપણ તે નામે બોલાવતાં અસત્ય લાગે નહિ.

પ્રશ્ન ૫૭ મું—પાંચમું રૂપ સત્ય તે કેને કહીએ ?

ઉત્તર—રૂપ સત્યસો—સાધુકા રૂપ (વેષ) ધારણ ક્રિયા પરંતુ ગુણ નહિ હૈ તો બીઉસે સાધુ કહના (અસત્ય નહિ) અર્હીયા આરિત્રાદિ ગુણ રહિત સાધુના રૂપે (વેષે) રહેલાને સાધુ કહેતા અસત્ય લાગે નહિ એમ કહું.

પ્રશ્ન ૫૮ મું—છઠું પ્રતીત સત્ય તે શું ?

ઉત્તર—પ્રતીત સત્ય તે—અન્ય વસ્તુકો આશ્રય લેકર પ્રતીતિ કરનાસો પ્રતીત સત્ય જેસે અનામિકાસે કનિષ્ઠ અંગુલી છોટી હૈ વા તર્જની બડી હૈ.

પ્રશ્ન ૫૯ મું—સાતમું વ્યવહાર સત્ય તે કેને કહીએ ?

ઉત્તર—વ્યવહાર સત્ય તે—ઘડા ગળતા હૈ ગીરિજલતા હૈ વગૈરહ ઓલના. (અહીં ત્રણ બળે છે, પાણી ગળે છે, વળી ભગવતીજના આઠમાં શતકે ઉ. ૬ કૃ અગ્નિ બળે છે—કહ્યું છે, પણ વ્યવહાર ભાષાએ ઘડો ગળે છે. ગિરિજલે છે કહેતાં અસત્ય નહિ.

પ્રશ્ન ૬૦ મું—આઠમું ભાવ સત્ય તે શી રીતે ?

ઉત્તર—ભાવ સત્ય તે—નિશ્ચયાત્મક—(જેમ શુકલ વરણમાં ભાવથી પાંચે વરણુ રહ્યા છે પણ ઉત્કૃષ્ટપણે શુકલ કહેતાં તથા ગોળમાં ભાવથી પાંચે રસ રહ્યા છે, પણ ગોળ ગળ્યો કહેતાં, અસત્ય નહિ. તેમજ શુકલમાં પાંચે વરણુ અને ગળપણમાં પાંચે રસ કહેતાં અસત્ય લાગે નહિ.

પ્રશ્ન ૬૧ મું—નવમું જોગ સત્ય તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર—જોગ સત્યસો—સંબંધસે કહા જાવે જૈસે દંડ કે સંબંધસે દંડી વગૈરહ.

પ્રશ્ન ૬૨ મું—દશમું ઓપત્ય સત્ય તે કેને કહીએ ?

ઉત્તર—ઓપત્ય સત્ય તે—જૈસે સમુદ્ર જૈસા તલાવ (એટલે તલાવને સમુદ્રની ઉપમા, નગરીને દેવલોકની ઉપમા દેતાં અસત્ય ન લાગે) એ દશ પ્રકારનાં સત્ય કહ્યાં.

પ્રશ્ન ૬૩ મું—પ્રશ્ન વ્યાકરણમાં બાર પ્રકારની ભાષા કહી તે કેવા પ્રકારની ને કઈ કઈ ?

ઉત્તર—પ્રશ્ન વ્યાકરણમાં બાર પ્રકારની ભાષા આ પ્રકારે કહી છે.

દુવાલસવિહા ય હોઈ માસા—અથ—ટીકા—તથા દુવાલસવિહા ય હોઈ માસત્તિ દ્વાદશવિધા ચ ભવતિ ભાષા તથા ચ પ્રાકૃત સંસ્કૃત ભાષા, માગધ પિશાચ સૂરસેની ચ; પ્ષ્ટોત્ત મુરિ ભેદો, દેશવિશેષાદપત્રંશઃ ૧૥ ઇયમેવ પદ્ધિધા ભાષા ગદ્યપદ્યમેદેન મિથમાના દ્વાદશથા ભવતીતિ. ૥

બાર પ્રકારની ભાષા—પ્રાકૃત ૧, સંસ્કૃત ૨, માગધી ૩, પિચ્ચાથી ૪, સૂરસેની ૫, અને અપભ્રંશ ૬, એ છ પ્રકારની ભાષા ગદ્યમાને છ પ્રકારની પદ્યમાં ૨ થી ૧૨ પ્રકારના ભાષા હોય.

પ્રશ્ન ૬૪ મું—સૂત્રની કઈ ભાષા છે ?

ઉત્તર—સૂત્રની અર્ધ માગધી ભાષા છે.

પ્રશ્ન ૬૫ મું—સૂત્રની અર્ધ માગધી ભાષા કેમ કહેવાણી ?

ઉત્તર—ઉપર કહેલી છ ભાષા માંહેલી જે માગધી ભાષા કહી એટલે માગધી અડધી અને અડધીમાં પાંચ ભાષા એમ છ ભાષાનું મિશ્રણ કરી સૂત્રની ભાષા રચાણી છે એ ઉપરથી અર્ધ માગધી ભાષાનાં જૈન સૂત્ર કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૬૬ મું—પ્રશ્ન વ્યાકરણમાં સોળ પ્રકારના વચન ક્યાં તે શી રીતે ? તે ક્યાં ક્યાં ?

ઉત્તર—પ્રશ્ન વ્યાકરણમાં તો આટલોજ પાઠ છે કે- વચનં પિ ચ હોદ્ સોલસ વિહં: પણ આચારાંગ તથા પદ્મવણાણ સૂત્રમાં તથા પ્રશ્ન વ્યાકરણની ટીકામાં વિસ્તારથી જણાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૬૭ મું—સોળ પ્રકારનાં વચન સમુચ્ચે શી રીતે છે ? તે પ્રથમ જણાવશે ?

ઉત્તર—સાંભળો—પ્રશ્ન વ્યાકરણની ટીકામાં—

તથાદિ-વચનંતિયં ૩ લિંગતિયં ૩ કાલતિયં ૩ તદ્ પરોક્ષ પચ્ચક્ષં
૨ ઉવળીયાઈ જ ઉક્કં ૪ અજ્કત્થં ચેવ સોલસમં ૧ ॥૧॥

ત્રણ પ્રકારનાં વચન ૩, ત્રણ લિંગ ૩, ત્રણ કાળ ૩, પરોક્ષ વચનને પ્રત્યક્ષ વચન ૨, ઉપનીત વચનાદિ ૪, ને અધ્યાત્મ વચન ૧ મળી ૧૬ પ્રકારનાં વચન ક્યાં.

પ્રશ્ન ૬૮ મું—આચારાંગણ તથા પદ્મવણાણ સૂત્રમાં સોળ પ્રકારનાં વચન વિષે મૂળ પાઠમાં શી રીતે કહ્યું છે ?

ઉત્તર—પદ્મવણાણના એકાદશમાં ભાષા પદ્મમાં લાક્ષણવાળા છપાયેલ પાને ૬૮૧ મે મૂળ પાઠ—

કતિવિદ્દેણ મંતે ! વચને પળ્લત્તે ! ગોયમા ! સોલસવિદ્દે વચને પળ્લત્તે
તં જહા ઇગવચને, દુવચને, बहुवचने, इत्थीवचने, पुमवचने, णपुंसगवचने,
अज्जत्थवचने, उवणीवचने, अवणीवचने, उवणीयवचने, अवणीय-
उवणीयवचने, तीयवचने, पडुपणवचने, अणागतवचने, पच्चक्खवचने,
परोक्खवचने ।

અર્થ—અહો ભગવન્ ! વચન કે કિતને બેદ કહે હૈ ! અહો ગૌત્તમ !
સોલસ પ્રકારકા વચન કે વચન કહે હૈ:—

૧ એકવચન, ૨ દ્વિવચન, ૩ બહુવચન, ૪ સ્ત્રી વચન, ૫ પુરૂષ વચન, ૬ નપુંસક વચન, ૭ અધ્યાત્મ વચન, ૮ ઉપનીત વચન, ૯ અપનીત વચન, ૧૦ ઉપનીત અપનીત વચન, ૧૧ અપનીત ઉપનીત વચન, ૧૨ અતીત વચન, ૧૩ પ્રત્યુત્પન્ન (વર્તમાનકાળકા) વચન, ૧૪ અનાગત (ભવિષ્યકાળ) કા વચન, ૧૫ પ્રત્યક્ષ વચન, ૧૬ પરોક્ષ વચન.

પ્રશ્ન ૬૯ મું—એક વચન શી રીતે બોલાય ?

ઉત્તર—વૃક્ષ, ઘટ, પટ, વગૈરહ. (૧)

પ્રશ્ન ૭૦ મું—દ્વિવચન તે શી રીતે ?

ઉત્તર—દો વૃક્ષ, દો ઘટ, દો હાથ વગૈરહ. (૨)

પ્રશ્ન ૭૧ મું—બહુવચન કેને કહીએ ?

ઉત્તર—બહુત ઘટ, બહુત વક્ષ વગેરે. (૩)

પ્રશ્ન ૭૨ મું—સ્ત્રી વચનનું સ્વરૂપ શી રીતે ?

ઉત્તર—કન્યાશાળા વગેરે. (૪)

પ્રશ્ન ૭૩ મું—પુરૂષ વચનનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—સાધુ, શ્રાવક, ઘટ, પટ, વગેરે. (૫)

પ્રશ્ન ૭૪ મું—નપુંસક વચનનું સ્વરૂપ કેવી રીતે ?

ઉત્તર—પાત્ર, દેહરૂં, વગેરે (૬)

પ્રશ્ન ૭૫ મું—અધ્યાત્મ વચન કેને કહીએ ?

ઉત્તર—મનમેં રહી હુઈ વાત કદાપિ પ્રગટ કરના ચાહે નહિ પરંતુ બોલ તે સહજ નીકલ જાવે. જૈસે રૂઈકા વેપારી પાની માંગને કે બદલ રૂઈ દો (રૂ. ૫) જૈસા બોલે (૭)

પ્રશ્ન ૭૬ મું—ઉપનીત વચન કેને કહીએ ?

ઉત્તર—ગુન યુક્ત વસ્તુકા કથન કરે જૈસે યહ ધર્માત્મા પુરૂષ હૈ, વિદ્યાવંત હૈ. (તથા ઉત્કર્ષ વચન એટલે ગુણાનુવાદ જેમકે રૂપવંત) વગેરે-૧(૮)

પ્રશ્ન ૭૭ મું—અપનીત વચન તે શી રીતે ?

ઉત્તર—નિદા યુક્ત વસ્તુકા કથન કરે જૈસે યહ પુરૂષ કુલક્ષયી, મૂર્ખ, પાપી હૈ (તથા અપકર્ષ વચન એટલે દુર્ગુણાનુવાદ એટલે કુરૂપ-કુશીલો-) વગેરે-૨ (૯)

પ્રશ્ન ૭૮ મું—ઉપનીત અપનીત વચન તે શું ?

ઉત્તર—પ્રથમ ગુન કહ કે ફીર અવગુન કહે-જૈસે યહ સ્ત્રી રૂપવંતી હ પરંતુ વ્યભિચારિણી હૈ વગેરે-૩ (૧૦)

પ્રશ્ન ૭૯ મું—અવનીત ઉપનીત વચનનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—પહિલે દુર્ગન કહ કર ફીર ગુન કહે. જૈસે યહ સ્ત્રી કુરૂપ હૈ પરંતુ સુશીલા હૈ-૪ (૧૧)

પ્રશ્ન ૮૦ મું—અતીત વચન તે કોને કહેવું ?

ઉત્તર—ભૂતકાળકા જૈસે તીર્થ કર હુએ. (અકરોત્-તથા અમુક થઈ ગયું, હો તથા-ઈત્યાદિ ૧ (૧૨)

પ્રશ્ન ૮૧ મું—પ્રત્યુત્પન્ન વચન તે શી રીતે ?

ઉત્તર—વર્તમાનકાળકા વચન-જૈસે શ્રી સીમંધર સ્વામી હૈ (કરોતિ-થાય છે-વગેરે) ૨ (૧૩)

પ્રશ્ન ૮૨ મું—અનાગત વચન તે શું ?

ઉત્તર—ભવિષ્યકાળકા વચન-જૈસે પદ્મનાભ સ્વામી તીર્થ કર હોગાદ, (કરિષ્યતિ-આવતો કાળ.-હોશે,-થાશે-વગેરે-) ૩ (૧૪)

પ્રશ્ન ૮૩ મું—પ્રત્યક્ષ વચન તે કોને કહીએ ?

ઉત્તર—જે દ્રષ્ટિ સામને હોય (નજરે દેખીએ તે પ્રત્યક્ષ) (યથાચ' એષ:- પ્રત્યક્ષ વચન તે જેમ દેખવામાં આવે તેમ બોલે. નટ પુરૂષે સ્ત્રી વેશ પહેર્યો હોય તેને સ્ત્રી કહી બોલાવે તે). ૧ (૧૫)

પ્રશ્ન ૮૪ મું—પરોક્ષ વચન તે શી રીતે ?

ઉત્તર—વિના દેખાતી વસ્તુકો કહના. (પરોક્ષ' યથાસ્થા તથા પરોક્ષ વચન તે નજરે બોયા વિના અમુક વેશ્યા છે, અમુક શ્રીમંત છે વગેરે ૨ (૧૬)

ઈત્યાદિ સોળ વચનનું સ્વરૂપ:-

एवं अरहंत मणुणाय समास्त्रियं संजएण कालं भिय वत्तव्वं ॥

સત્યાદિ સ્વરૂપ અવધારીને, અરિહંતાના આજ્ઞાને જાણીને બુદ્ધિ વડે આલોચીને, સંયમી કાળ અવસરને જાણીને બોલે. નતુ જન અણુ આજ્ઞાએ, વર્ણી આલોચ્યા વિના, કાળ અવસર જાણ્યા વિના ન બોલે. અર્થાત્ નિપુણ બુદ્ધિએ કરી બોલે. બન્ને લોકની પરિશુદ્ધિને અર્થે પરને ભય ઉપજે તેવી અથવા પીડાકારી વચન ન બોલે. ઈત્યર્થ:-એમ પ્રશ્ન વ્યાકરણની ટીકામાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૮૫ મું—સોળ પ્રકારની ભાષા વિષે વિશેષ કાંઈ જાણવા જેવું છે ?

ઉત્તર—પદ્મવલ્લાહમાં એજ ચાલતા અધિકારે કહ્યું છે કે:—

इच्चैयं भंते ! एगवयणं वा जाव परोक्खवयणं वदमाणे - पण्णवणीणं एसा भासाण एसा भासा मोसा ? गोयमा ! इच्चैयं एगवयणं वा जाव पोरक्खवयणं वा वयमाणे पण्णवणीणं, एसा भासाण एसा भासा मोसा.

અર્થ—અહો ભગવાન ! ઇં સ તરહ એક વચન બોલતા હુવા યાવત્ પરોક્ષ વચન બોલતા હુવા પ્રજ્ઞાપની ભાષા હોવે કયા યહભાષા મૃષા નહિ હૈ ? અહો ગૌતમ ! એક વચન યાવત્ પરોક્ષ વચન બોલતા હુવા યહ પ્રજ્ઞાપની ભાષા હૈ પરંતુ મૃષા ભાષા નહિ હૈ.

પ્રશ્ન ૮૬ મું— ભાષાની બાતિ કેટલા પ્રકારની ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત ચાલતા અધિકારે ભગવંત પ્રત્યે ગૌતમ સ્વામીએ ભાષા વિષે પ્રશ્ન કર્યું છે કે:—

कतिणं भंते ? भासजाया पण्णत्ता गोयमा ! चत्तारि भासजाया पण्णत्ता तं जहा सच्चमेगं भासंजायं बीय मोसंभासजायं, तइय सच्चामो-संभासजायं चउत्थ असच्चामोसंभासजायं ॥

અર્થ—અહો ભગવાન ! ભાષાકી કીતની બાતિ કહી હૈ ? અહો ગૌતમ ભાષાકી ચાર બાતિ કહી હૈ ૧ સત્ય ભાષા, ૨ મૃષા ભાષા, ૩ સત્ય મૃષા, (મિશ્ર) ભાષા, ચોર ૪ અસત્ય મૃષા, (વ્યવહાર) ભાષા.

પ્રશ્ન ૮૭ મું—એ ચાર પ્રકારની ભાષા બોલતાં આરાધક હોય કે વિરાધક ?

ઉત્તર—આ વિષે પ્રથમ કેટલુંક લખાણ થઈ ગયું છે. પરંતુ પ્રશ્નાકારને પ્રથમનો મૂળ પાઠ અર્થ જણાવવાને માટે લખવા જરૂર પડે છે કે મૂળ પાઠ:—

इच्चैयाइं भंते ? चत्तारि भासजायाइं भासमाणे किं आराहए विराहए? गोयमा? इच्चैयाइं चत्तारि भासजायाइं आउत भासमाणे आराहए णो विराहए तेणं परं असंजय अविरय ॥

ઇત્યાદિ પૂર્વે લખાઈ ગયું છે.

અર્થ—અહો ભગવાન ! ઇંન ચાર પ્રકારની ભાષા બોલનેવાલા કયા આરાધક હોતા હૈ યા વિરાધક હોતા હૈ ? અહો ગૌતમ ! ઇંન ચાર પ્રકારકી

ભાષા મેંસે ઉપયોગ રખકર યથોક્ત ઓલનેવાલા આરાધક હોતા હૈ; પરંતુ વિરાધક નહિ હોતા હૈ. ઉસસે અન્યથા પ્રકારકો ઓલતા હુવા અસંયતિ, અવિરતિ, વ પ્રત્યાખ્યાનસે પાપ કર્મકા નાશ નહીં કરનેવાલા હૈ. વહ ફીર ચાહે સત્ય ભાષા ઓલે, મૃષા ઓલે, સત્ય મૃષા (મિશ્ર) ભાષા ઓલે, યા અસત્ય મૃષા (સત્ય નહિ-મૃષા નહિ-વ્યવહાર) ભાષા ઓલે વહ આરાધક નહિ પરંતુ વિરાધક હૈ ॥ ઇતિ લાલાવાળા છાપેલ પત્રવણા પદ ૧૧ મે.

પ્રશ્ન ૮૮ મું—અહીં ઉપયોગ સહિત ચારે ભાષા ઓલવાવાળાને આરાધક કહ્યા તે ઉપયોગ કયો અને તેના સ્વામી કોણ ?

ઉત્તર—મૂળ પાઠમાં કોઈ સ્વામી જણાવ્યા નથી. પણ પ્રશ્ન-વ્યાકરણના લખાણ ઉપરથી સ્વામીત્વ સાધુપણાનું જણાય છે અને દશગૈકલિક સૂત્રમાં ૪ થા અધ્યયનમાં સાધુને ચાલતાં, ઉભા રહેતાં, બેસતાં, સૂતાં, ભોજન કરતાં અને ભાષણ કરતાં-ઓલતાં એ છ ઓલમાં જતનાં પ્રધાન કહી છે. જતના અને ઉપયોગનો અર્થ એક હોવા સંભવ છે. જતના કહો કે ઉપયોગ કહો. ઉપયોગ સહિત જતનાએ ઓલતાં પાપ કર્મનો બંધ થતો નથી. માટે મુનિને જતના સહિત કહો કે ઉપયોગ સહિત ભાષા ઓલતા આરાધક કહ્યો છે.

પ્રશ્ન ૮૯ મું—જતનાએ-ઉપયોગ સહિત ચારે જાતિની ભાષા ઓલતાં આરાધક માનવો ? અસત્ય અને મિશ્ર ભાષા ઓલતાં આરાધક કેમ હોય ? અને શ્રી પત્રવણા સૂત્રમાં ઉપયોગથી ચારે ભાષા ઓલતાં આરાધક કહ્યા છે તે વિષે શું સમજવું ?

ઉત્તર—શ્રી દશગૈકલિક સૂત્રના ૭મા અધ્યયનમાં ચારે પ્રકારની ભાષાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે, તેમાં મુનિને માત્ર સત્ય અને વ્યવહાર બેજ ભાષા તે પણ નિર્વંધ ભાષાજ ઓલવી કહી છે, અને છેવટની ગાથામાં ભાષા સમિતિ વિચારીને ઓલે તેને આરાધક કહ્યો છે.

આનો પરમાર્થ એ છે કે-શ્રી પત્રવણા સૂત્રમાં ચારે ભાષા ઉપયોગથી ઓલતાં આરાધક કહ્યો. તે ચારે ભાષાનું સ્વરૂપ ઉપયોગથી-યતનાયુક્ત-વિચારીને શ્રી દશગૈકલિક સૂત્રમાં કહ્યા મુજબ જણાવતાં ઉપદેશ દ્વારાએ ઓલતાં, સત્ય તે સત્ય, અસત્ય તે અસત્ય, મિશ્ર ને મિશ્ર, અને વ્યવહાર તે વ્યવહાર. યથાતથ જેવું હોય તેવું કહેતાં ભગવંતે આરાધક કહ્યો છે. ઉપયોગવંતને ચારે ભાષા ઓલવાની આજ્ઞા હોય નહિ. કારણકે-અસત્ય અને મિશ્ર એ બે ભાષાને માટે તો ભગવંતે ચોકખું કહ્યું

છે કે-દોન ભાષેજ્ઞ સન્વસો એ બે ભાષા તો સર્વથા બોલવીજ નહિ તો પછી ઉપયોગવાન સાધુને ભગવંતે મના કરેલી ભાષા બોલવાનું હોયજ ક્યાંથી ? અર્થાત્ નજ હોય.

પ્રશ્ન ૯૦ મું—શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણજી સૂત્રમાં અસંજતી અવિરતિને અપચ્ચબાણીને ચારે ભાષા બોલતાં વિરાધક કહ્યો તો સત્ય અને વ્યવહાર ભાષા બોલતાં વિરાધક કેમ હોય ?

ઉત્તર—પ્રગમ ઉપયોગવંતને આરાધક કહ્યો તો ઉપયોગને અર્થ જ્ઞાન અને દર્શન પણ થાય છે. માટે સમ્યક્જ્ઞાન ને સમ્યક્દર્શનવંતને તમામ ભાષાનું સ્વરૂપ જાણ્યું વર્તે છે. તેવી રીતે મિથ્યાદર્શની અસંજતી અવ્રતીને અપચ્ચબાણીને ભાષાનું જ્ઞાન હોતું નથી તેથી તેને ચારે પ્રકારની ભાષા બોલતાં વિરાધક કહ્યો. તે રત્નત્રયના અભાવે વિરાધક જાણાય છે. તે વિરાધકપણું સૂત્ર આખ્યાત ધર્મનું હોવા સંભવ છે. મિથ્યાદર્શની સત્યભાષીને શુભગતિ પ્રાપ્ત થાય. પણ રત્નત્રયના આરાધક હોય નહિ-કારણકે સમ્યક્જ્ઞાનદર્શનના અભાવે તત્ સંબંધી વિરાધક કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૯૧ મું—ચોથા ગુણસ્થાનવાળા સમ્યક્દ્રષ્ટિ તે પણ અસંજતી અવ્રતી ને અપચ્ચબાણી છે. તો તે સત્ય ભાષા બોલતો આરાધક કે વિરાધક ?

ઉત્તર—ચોથા ગુણ સ્થાનવાળા તથા પાંચમા ગુણ સ્થાનવાળા સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન રૂપ ઉપયોગવંત હોવાને લીધે ચારે ભાષાનું સ્વરૂપ જાણતા થકા ચારે ભાષા યથાતથ્ય બોલી જાણે તે પણ સત્યને સત્ય રૂપે, અસત્યને અસત્ય રૂપે, મિશ્રને મિશ્ર રૂપે ને વ્યવહારને વ્યવહાર રૂપે યથાતથ્ય-જેવું હોય તેવું ઉપયોગ સહિત બોલી જાણે, પરંતુ જરૂર પડ્યે બોલવા અવસરે તો સત્ય અને વ્યવહાર ભાષાજ બોલે એવો સમક્રિત દષ્ટિનો નિયમ હોવા સંભવ છે. સમક્રિત દષ્ટિ દત્ત વાયક પુરૂષ હોય, જેવું બોલે તેવું પાળે, વ્યવહારમાં રહ્યા થકા પણ અસત્યભાષી ન હોય ચોથા ગુણ સ્થાનવાળા ને સૂત્રમાં શ્રમણોપાશકની પ્રવચ્ચાનો પાલક કહ્યો છે અને આરાધકપણે બારમાં દેવલોક સુધીની ગતિ કહી છે.

પ્રશ્ન ૯૨ મું—સમક્રિત દષ્ટિ સત્યભાષી હોવા છતાં નરકમાં (શ્રેણીકાદિક) કેમ ગયા ?

ઉત્તર—સમક્રિત દષ્ટિને નરક ગતિનો બંધ પડે નહિ. નરક ગતિનો બંધ પડ્યા પછી સમક્રિત પામેલા શ્રેણીકાદિકના સમક્રિત પામ્યા પછી સત્ય-

ભાષીજ હોય, અર્થાત્ સમકિતી જીવ પણ સત્ય અને વ્યવહાર ભાષાજ યોલે અને સ્વરૂપ ચારે ભાષાનું જાણે.

પ્રશ્ન ૯૩ મું—બેઈદ્રી, તેઈદ્રી, ચૌરેદ્રી, ચાર માંહેલી કઈ ભાષા યોલે ?

ઉત્તર—ત્રણ વિગલેદ્રિય એક વ્યવહાર ભાષા યોલે. શાખ શ્રી પન્નવણાજીની.

પ્રશ્ન ૯૪ મું—તિર્યંચ પચેંદ્રિય ચાર ભાષા માંહેલી કઈ કઈ ભાષા યોલે ?

ઉત્તર—શ્રી પન્નવણાજી સૂત્રનાં પદ ૧૧ મે લાલાજીવાળા છાપેલ પાને ૬૬૪ મે—ભાષા પદમાં કહ્યું છે કે તિર્યંચ પચેંદ્રિય એક વ્યવહાર ભાષાજ યોલે એટલે તિર્યંચને એક વ્યવહાર ભાષા કહી અને યાક્રીની ત્રણ ભાષાની ના કહી છે.

ગણતથ સિવ્વલા પુવ્વગં ઉત્તરગુણ લદ્ધિ વા પદુચ્ચ સચ્ચંપિ માસં માસંત્તિ મોસંપિ માસં માસંત્તિ, સચ્ચામોસંપિ માસંમાસંત્તિ અસચ્ચામોસંપિ માસં માસંત્તિ.

પણુ એટલો વિશેષ કે-શુક, શારીકાદિકને ભણાવવાથી તથા જાતિ સ્મરણ પ્રમુખ તથા ઉત્તર ગુણની લખિધથી ચારે ભાષા યોલે એમ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૯૫ મું—કેટલાક કહે છે કે-ભાષાનાં પુર્ણ નીકળે તે લોકને અંતે પહોંચી અલોકને અથડાઈ પાછાં આવી શ્રીતંદ્રિયમાં પ્રવેશ કરે તેનું કેમ?

ઉત્તર—ભાષાનાં પુર્ણ લોકના અંત સુધી પહોંચે ખરાં પણ તે પાછાં આવી કહ્યું પુટમાં પડે ને પછી સંભળાય એવો સંભવ નથી; પણ ભાષા પદમાં કહ્યું છે કે-ભાષાનાં પુર્ણગણ બે પ્રકારે નીકળે છે. એક ભેદાણું પુર્ણગણ નીકળે છે તે બીજી અભિન્ન અખંડ પુર્ણગણ નીકળે છે—તેમા ભેદાણું ભેદ પામેલાં પુર્ણગણ લોકના અંતે ફરશે અને અભિન્ન પુર્ણગણ નીકળે તે સંખ્યાતા જોજને જમને વિશ્વંશને પાસે—નાશ થાય.

પ્રશ્ન ૯૬ મું—ભાષાનાં પુર્ણગણ ભિન્ન અભિન્ન નીકળે તે કેવી રીતે? ભિન્ન પુર્ણગણ કોને કહેવાં અને અભિન્ન કોને કહેવાં ? તે લોકનાં અંતને ફરશે અને સંખ્યાતા જોજને વિનાશ પામે એમ બે ભેદ પડવાનું કારણ શું ?

ઉત્તર—નુરસાભર યોલે તે પુર્ણગણ ભેદાણું નીકળે અને ધીમે ધીમે યોલે તે અભિન્ન-ભેદાણું વિના પુર્ણગણ નીકળે તે વિષે મૂળ પાઠમાં પણ કહ્યું છે કે:—

તત્થળં જાઈં દવ્વાઈં મિણ્ણાઈં ણિસિરંતિ, તાઈં અણંતશુણ પરિવુટ્ઠીણ પરિવુટ્ઠમાણાઈં લોચંત ફુસંતિ ॥ જાઈંઅમિણ્ણાઈં ણિસિરંતિ તાઈં અસંખેજ્જાઓ ઓગાળહણ, વગ્ગણાઓ ગંતા મેદભાવજ્જંતિ, સંખેજ્જાઈં જોયણાઈં ગંતા વિદ્ધં સમાગચ્છતિ ॥ (પાને ૬૭૫ મે.)

અર્થ—ઉસમેં જે દ્રવ્ય ભિન્ન નીકાલતે હૈં વે (ભાષાનાં પુદ્ગળ) અનંત ગુનકી વૃદ્ધિ પાતે લોકકે અંતમે સ્પર્શતે હૈં ઓર અભિન્ન નીકળતે હૈ. વે અસંખ્યાત અવગાહના વર્ણણામેં બંકર લેહકે પ્રાપ્ત હોતે હૈ ઓર સંખ્યાત યોજન બંકર નાશકે પ્રાપ્ત હોતે હૈ ॥

આ વિષે એમ જણાય છે કે—શ્વેતસાલર જે ભાષા નીકળે તે પુદ્ગળ લેહાણાં નીકળે તે ભિન્ન ભાષા. એટલે છૂટાં છૂટાં ભાષાનાં પુદ્ગળ નીકળે તે ધીજા અનંત શુણ વૃદ્ધિવાળા પુદ્ગળ સાથે મળી કેટલાંક પુદ્ગળ લોકના અંત સુધી પહોંચે અને ધીમે ધીમે ઓલે તે ભાષાનાં પુદ્ગળ લેહાણાં વિના નીકળે તે અભિન્ન ભાષા કહીએ. તે ભાષાનાં પુદ્ગળ અસંખ્યાત અવગાહનાની વર્ણણવાળા પુદ્ગળમાં જઈને લેહ પામે એટલે સંખ્યાતા જોજન જઈને નાશ પામે, કારણ કે—તે પુદ્ગળની મંદ ગતિ હોય, તેથી તે ધીજાં પુદ્ગળની વર્ણણામાં મળી જાય અર્થાત્ ભાષાનાં પુદ્ગળપણે સંખ્યાતા જોજન સુધી રહે.

પ્રશ્ન ૯૭ મું - લોકને અંતે પહોંચેલાં ભાષાનાં પુદ્ગળ તે પાછાં કર્ણપુટમાં આવ્યા પછી સાલળવામાં આવે છે એમ કેટલાકનું માનવું છે તે કેમ?

ઉત્તર—એ વાત સંભવતી નથી. ભાષાનાં પુદ્ગળ લોકના અંત સુધી જાય ખરા, પણ પાછાં આવવાનું સૂત્રકાર જણાવતાં નથી, ભાષાનાં પુદ્ગળની આદિ અંત કહેલ છે, ત્યાં લોકના છેડે અંત લાવેલ છે, પણ પાછા વળી કર્ણપુટમાં અંત લાવેલ નથી.

પ્રશ્ન ૯૮ મું—ભાષાનાં પુદ્ગળ વિષે આદિ અંત મૂળ પાઠે કેવી રીતે કહેલ છે ?

ઉત્તર—લાલાવાળા છાપેલા પાને ૫૫૬ મે—ભાષા સંબંધી ચાર ખોલની પૃચ્છા કરી છે તે મૂળ પાઠ.

માસાળં મંતે ! કિમાદિયા, કિપહવા, કિસંઠિયા, કિપજ્જવસિયા ? ગોયમા ! માસાળં જીવાદિયા, સરીરપ્પમવા, વંજ્જસંઠિયા, લોગંતપજ્જવસિયા પ્પણત્તા ॥

અર્થ—અહો ભગવન્ ! ભાષાકી આદિ કહાં હૈ, કહાંસે ઉત્પત્તિ સ્થાન હૈ, ભાષાકા સ્થાન કયા હૈ, ચોર પર્યવસાન કહાં હૈ ? અહો ગૌત્તમ ભાષાકી આદિ જીવસે હૈ. શરીરસે ઉત્પન્ન હુઇ હૈ, વજ્રકા સ્થાન હૈ, ચોર લોકાંતમે પર્યવસાન હૈ. ॥

અહિંયાં તો ભાષાનાં પુદ્ગળને લોકના અંતે ઠરવાપણું કહ્યું પણ પાછું વળવાનું કહ્યું નથી.

પ્રશ્ન ૯૯ મું—ભાષાનાં પુદ્ગળ કર્ણપુટમાં ક્યારે પડે ને ક્યારે સાંભળાય ?

ઉત્તર—શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—શ્રોતેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ તે કાને કરી શબ્દ સાંભળે—તે ઉપર બે દષ્ટાત આપેલાં છે કે—પહિલોદ્ગ દિઠ્ઠેતેળં મલ્લગ દિઠ્ઠેતેળં એટલે પડિબોધક કહેતાં બોલવાનો દષ્ટાંત, બીજો મલ્લગ કહેતાં શ્રાવણાના દષ્ટાંત.

પ્રશ્ન ૧૦૦ મું—પડિબોધક દષ્ટાંત તે શી રીતે ?

ઉત્તર—સાંભળો—પહિલોદ્ગ દિઠ્ઠેતેળં કહેતાં જેમ કોઈક પુરૂષ સૂતો છે, તેહને તેવામાં કોઈક પુરૂષે બોલાવ્યો જે હે દેવદત્ત ! એમ બોલાવતાં થકાં તે પુરૂષે જાગીને ઉત્તરમાં હું કહ્યું એમ કહે ત્યારે શિષ્ય પૂછે છે કે—સ્વામી ! તે પુરૂષો હું કારો દીધો તે શું એક સમયનાં તે શબ્દનાં પુદ્ગળને ગ્રહે ? કે બે સમયનાં પુદ્ગળને ગ્રહે ? કે ત્રણ સમયનાં, એમજવત્ સંખ્યાતા સમયનાં, કે અસંખ્યાતા સમયનાં તે શબ્દનાં પુદ્ગળને ગ્રહે ? એમ શિષ્ય પૂછ્યે થકે, હવે ગુરૂ કહે છે—એક સમયનાં નહિ, બે સમયનાં નહિ, જાવત્ સંખ્યાતા સમયનાં નહિ. અસંખ્યાતા સમયનાં પ્રવિષ્ટ પુદ્ગળને ગ્રહે એમ ગુરૂએ કહ્યો થકે તોહી પણ શિષ્યને સમજણ પડી નહિ.

પ્રશ્ન ૧૦૧ મું—બીજું મલ્લગનું દષ્ટાંત શી રીતે છે ?

ઉત્તર—જ્યારે શિષ્યને પહેલા દષ્ટાંતથી સમજણ પડી નહિ ત્યારે હવે બીજું મલ્લગ દષ્ટાંત આપી સમજાવે છે.

મલ્લગ દિઠ્ઠેતેળં કહેતાં શ્રાવણાનો દષ્ટાંત કહ છે—જેમ કુંભારના ઘરનું સરાવણું નીલાડામાંથી તરતનું કાઢ્યું કોરૂં તેમાંહી એક જળ બિંદુ મૂક્યું તે સમાઈ ગયું, એમ બે જળ બિંદુ, ત્રણ જળ બિંદુ એમ સંખ્યાત સહસ્ર ગમે જળ બિંદુ મૂક્યાં તે પણ સમાઈ ગયાં; તે વારે સરાવણું પૂરૂં ભિન્નધને એક જળ બિંદુ માંહે ઠરે, એમ પા સરાવણું, અર્ધ સરાવણું,

પોણું સરાવલું, પૂરું સરાવલું ભરાય, ત્યાર પછી ઉભરાઈ જાય. તેમ કાનમાં એક સમયનાં પુદ્ગળ ગ્રહવાય નહિ, એમ જવ સંખ્યાતા સમયનાં પુદ્ગળ ગ્રહવાય નહિ, અસંખ્યાતા સમયનાં પુદ્ગળ ગ્રહેલ કાનમાં ભરાય અને ઉભરાઈ જાય ત્યારે હુંકારો દિયે, પણ તે પુરૂષ જાણે નહિ જે કોણુ પુરૂષનો એ શબ્દ એટલો ગ્રહ્યો પણ જાણે નહિ. ત્યાર પછી વિચારણા કરે ત્યારે જાણે જે અમુકનો એ શબ્દ ત્યાર પછી નિશ્ચય કરે. ત્યાર પછી ધારી રાખે તે સંખ્યાતા અસંખ્યાતા કાળનાં આયુષ્ય સુધી ધારી રાખે તે વ્યંજનાવગ્રહનું લક્ષણ કહ્યું (આ વાત તમામ શ્રી નંદીજીમાં સૂત્ર પાઠે છે.)

પ્રશ્ન ૧૦૨ મું—ઉપરનાં જે દૃષ્ટાંત નિદ્રાવશ થએલાને માટે આખ્યાં પરંતુ જાગતાને માટે ભાષાનાં પુદ્ગળનું શી રીતે સમજવું ?

ઉત્તર—અહિંયા તો વ્યંજનાવગ્રહમાં ભાષાનાં પુદ્ગળ કણુપુટમાં પડ્યા પછી ક્યારે સાંભળે ને વિષે નિદ્રાગતનું દૃષ્ટાંત આપી સમજાવ્યું. પરંતુ જાગતાના કાનમાં ભાષાનાં પુદ્ગળ પડે તે પણ ઉપરનાં જે દૃષ્ટાંતથીજ લાગુ થવા સંભવ છે. તેમાં ઉપયોગવંત તરત સાંભળે અને અણુઉપયોગવંત ને નિદ્રાગતની પેઠે સાંભળવામાં આવે. પણ ભાષાનાં પુદ્ગળ કાનમાં પડ્યા પછી અસંખ્યાત સમયે સાંભળવાના ઉપયોગમાં આવે.

પ્રશ્ન ૧૦૩ મું—લાલાજીવાળા છાપેલ શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં પાને ૧૩૯ મેં **ઉગમહે ઇક સમર્પણ**, અવગ્રહ કર અર્થ ગ્રહણ કરનેમેં એક સમય લાગે કહ્યું છે, એટલે અવગ્રહની એક સમયની સ્થિતિ કહી છે. અને ભાષાનાં પુદ્ગળ કાનમાં પડ્યા પછી અસંખ્યાત સમયે સાંભળવાના ઉપયોગમાં આવે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—પાને ૧૪૧ મેં તેનો ખુલાસો આ પ્રમાણે કર્યો છે કે—એક સમય હો સમય યાવત્ સંખ્યાંત સમય કે પ્રવિષ્ટ પુદ્ગળ ગ્રહણ ક્રિયે કે ઉપયોગમેં પ્રવૃત્ત નહીં હો શકતા હૈ. પરંતુ અસંખ્યાત સમય કે પ્રવિષ્ટ પુદ્ગળ ગ્રહણ ક્રિયે જિસકે ઉપયોગમેં પ્રવર્તતા હૈ. ઉસકા ગ્રહણ જિસ સમયમેં હોતા હૈ. ઉસસે દુસરે સમય વહ ઉસકે નિર્ણયકે લિયે વિચારમેં પ્રવિષ્ટ હોતા હૈ. ઉસસે અવગ્રહકી એકહી સમયકી સ્થિતિ કહી હૈ. (અવગ્રહનો કાળ એક સમયનો કહ્યો.)

તેમજ **અંતોમુહત્તિઆરૂહા**, ગ્રહણ ક્રિયે અર્થકા વિચાર કરતે અસંખ્યાત સમયકા અંતરમુહૂર્ત લાગે. (એટલે ઈહાનો કાળ અંત-મુહૂર્તનો કહ્યો.)

તેમજ, અંતોમુહુત્તિઅવાણ, વિચાર ક્રિયે અર્થકા નિશ્ચય કરનેમે' લી અસંખ્યાત સમયકા અંતર મુહૂર્ત લગે. (એટલે અવાચનો કાળ પણ અંતરમુહૂર્તનો કહ્યો.

અને, ધારણા સંસ્થિજ્જં વાં કાલં, અસંસ્થિજ્જં વા કાલં, એર ઠથા નિશ્ચય ક્રિયા કેઇ અર્થ સંખ્યાત્ કાળ તક યાદ રહે કેઇ અસંખ્યાત કાળ (સાગરપલ્થેપમતક તથા જાતિ સ્મરણાદિ કર પરલવ તક) યાદ રહે. એટલે ધોરણાનો કાળ, સંખ્યાત કાળ તથા અસંખ્યાતા કાળ કહ્યો.

યેાં અવગ્રહકી એક સમયકી, ઇહા એર અવાચકી અસંખ્યાત સમયકે અનંતર મુહૂર્તકી, એર ધારણાકી સંખ્યાત અસંખ્યાત કાળકી સ્થિતિ જાનના ॥ (શ્રી નંદીજી સૂત્રનાં પાને ૧૩૯ મેં)

પ્રશ્ન ૧૦૪ મુ—બાળક ભાષા બોલે તે પોતે જાણે કે હું આ ભાષા બોલું છું ?

ઉત્તર—શ્રી પદ્મવણુજી સૂત્રના ભાષા પદમાં કહ્યું છે કે—તેને મને કરી જાણવાનું જ્ઞાન અધુરું છે તથા શ્રુતજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ મંદ છે. તેથી તે જાણે નહિ કે હું શું બોલું છું. પરંતુ સંસી પચેંદ્રિયપણાની મનની પ્રવૃત્તિ પાકી થયેથી તથા અવધિ જ્ઞાનવંત તથા જાતિ સ્મરણુ જ્ઞાનથી જાણી શકે.

એમજ આહાર સંબંધી તથા માતા પિતા સંબંધી તથા સ્વામી કુળ સંબંધી તથા રક્ષક સંબંધી એ ચારે બોદ્ધ ઉપર પ્રમાણે જાણવા.

પ્રશ્ન ૧૦૫ મુ—શ્રોતેંદ્રિયનો વિષય કેટલો ? કેટલે દૂરથી શબ્દ સંભળાય ?

ઉત્તર—શ્રી પદ્મવણુજી સૂત્રનાં પદ ૧૫ મેં ઇંદ્રિય પદમાં કહ્યું છે કે—શ્રોતેંદ્રિયનો વિષય જ્ઞાન્ય આંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ઠો વિષય બાર ભોજનનો કહ્યો છે તે અછિન્ન છેદાણા વિનાના, શ્રોતેંદ્રિયે ફરસેલા, શ્રોતેંદ્રિયમાં પ્રવેશ થયેલા એવા શબ્દો સાંભળવામાં આવે.

પ્રશ્ન ૧૦૬ મુ—કેઈ કહે કે—હું અપર્યામિ ભાષા બોલું છું તેો અપર્યામિ ભાષા કઈ અને પર્યામિ ભાષા કઈ ?

ઉત્તર—શ્રી પદ્મવણુજી સૂત્રનાં પદ ૧૧ મેં એ પ્રકારની ભાષા કહી છે. એક પર્યામિ અને બીજી અપર્યામિ તેમાં સત્ય અને મૃષા એ બે ભાષા પર્યામિ કહી છે અને મિશ્રને વ્યવહાર એ બે ભાષા અપર્યામિ કહી છે.

(તે મુનિ પર્યાપ્તા-સત્ય ભાષા અને અપર્યાપ્તા-વ્યવહાર ભાષા એ બે ભાષા બોલે.)

પ્રશ્ન ૧૦૭ મું—ભાષાની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી છે ? કેટલા સમયના નીકળેલા પુદ્ગળ ભાષાપણે પરિણમે છે ? કેટલા પ્રકારની ભાષા છે ? અને કેટલી ભાષા બોલવાની ભગવંતની આજ્ઞા છે ?

ઉત્તર—શ્રી પન્નવણાજી સૂત્રના ભાષા પદમાં કહ્યું છે કે—ભાષા શરીર થકી પ્રગટ થાય છે. બે સમયમાં ભાષાનાં પુદ્ગળ નીકળ્યાં થકાં ભાષારૂપ પરિણમે છે. ચાર પ્રકારની ભાષા કહી છે—૧ સત્ય ભાષા, ૨ મૃષા ભાષા, ૩ સત્ય મૃષા (મિશ્ર ભાષા) ૪ અને અસત્ય અમૃષા ભાષા (વ્યવહાર ભાષા) ઉક્ત ચાર પ્રકારની ભાષામાંથી માત્ર સત્ય ભાષા અને વ્યવહાર ભાષા એ બે ભાષા બોલવાની ભગવંતે આજ્ઞા દીધી છે.

પ્રશ્ન ૧૦૮ મું—શિષ્ય-શુ' વ્યાકરણાદિ પ્રાઘ્મણીયા જ્ઞાન ભણવા વિષે આપ નિષેધ કરો છો ?

ઉત્તર—શુર હે ભાઈ ! અમારો એ ઉદ્દેશ નથી કે કેઈપણ શાસ્ત્ર ન ભણવું કે ન વાંચવું. પણ સૂત્રના ન્યાયે પ્રથમ સ્વસમયનું જ્ઞાન મેળવી પછી પર સમયનું બાણપણું કરવું. સ્વસમયનું જ્ઞાન મેળવવું તે આત્મહિતને માટે છે. અને પર સમયનું બાણપણું કરવું. તે લોકરંજનને માટે છે. ધર્મોપદેશો લોકરંજનાય; કેટલાક ધર્મશુરઓ ઉપદેશ આપે છે તે સ્વપરના હિતને માટે આપે છે અને કેટલાક તે માત્ર લોકરંજનને માટે ઉપદેશ આપે છે. માટે સિદ્ધાંત એમ જણાવે છે કે—જેમાં તીર્થંકર મહારાજની વાણીરૂપ અર્થ રહેલ હોય તે શીખવા. જુઓ શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રનાં પહેલા અધ્યયનની ૮ મી ગાથા.

અઠ જુતાણિ સિલ્હિજ્ઞા, નિરગણિ ઉવજ્જણ ૮

શુરની પાસેથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવી વસ્તુઓને સૂત્રનારા સિદ્ધાંત કે જેમાં તીર્થંકર મહારાજનાં ભાણેલા, અર્થયુક્ત ગણધર મહારાજે શુંથેલાં જે સૂત્ર તે શીખવાં; અને તીર્થંકરની વાણી વિનાના નિરર્થક શાસ્ત્રોને વર્જવાં.

અર્થ ભાસડ અરહા, સુત્તં ગુંથઈ ગણહરા નિરુણં; સાસણસ હિયદ્દાણ.
તઓ તીર્થં પવત્તઈ ? ઈતિ શ્રી અનુયોગ દ્વારજી સૂત્ર.

આમ છતાં કોઈ વ્યાકરણાદિકનો એકાંતપક્ષે આગ્રહ કરે તે તેને નીચેના પ્રશ્નો પૂછી સૂત્રનાં આધારે જવાબ માગવો.

પ્રશ્નો—

પ્રશ્ન ૧ લું—સિદ્ધાંતમાં આર્ય ભાષા કોને કહી છે ?

પ્રશ્ન ૨ બું—એક પણ આર્ય ધર્મ સાંભળીને જીવ મોક્ષના અભિલાષી થાય એમ શ્રી ભગવતીજી વગેરે સૂત્રમાં કહેલ છે, તે આર્ય ધર્મનાં શાસ્ત્ર કયાં ?

પ્રશ્ન ૩ બું—જે શાસ્ત્રમાં માંસાહાર, યુદ્ધાદિ કરવામાં ધર્મ યજ્ઞાદિ અર્થે પશુ વધાદિકમાં ધર્મ માનનારા તથા પશુઓને યજ્ઞને અર્થે—તથા મનુષ્યોના ખોરાકને અર્થે ઇન્દ્ર પેદા કર્યાં છે. એવા લખાણવાળા શાસ્ત્રો તેને તમે કેવાં શાસ્ત્ર માનશો ? અને તે શાસ્ત્રની ભાષાને કઈ ભાષા માનશો ?

પ્રશ્ન ૪ થું—આર્ય ધર્મના પ્રરૂપનાર કોણ ? અને આર્ય ભાષાના ખોલનાર કોણ ?

પ્રશ્ન ૫ મું—દ્વીક્ષા દ્વીધા પછી ૧૧ અંગના ભણુનારનાં નામ સિદ્ધાંતમાં આલ્યાં છે તેવી રીતે વ્યાકરણાદિ ભણુનારનાં નામ ખુલ્લી રીતે કયાં સૂત્રમાં આલ્યા છે ?

પ્રશ્ન ૬ ડું—વ્યાકરણ ભણવું એમ ખુલ્લું કયા સૂત્રમાં કહ્યું છે અને વ્યાકરણ શાસ્ત્ર કોનું રચેલું સૂત્રમાં કહ્યું છે ?

પ્રશ્ન ૭ મું—અંગ ઉપાંગાદિક સૂત્રને ભણુવે કરી સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય. એમ સૂત્ર રચીથી સમકિત પામે એમ કહ્યું છે. તેમ વ્યાકરણાદિ ભણુવાની રચીથી શું પ્રાપ્ત થાય ? સૂત્રના આધારથી કહેવું.

પ્રશ્ન ૮ મું—સૂત્રમાં કહેલી દશ રચીમાં વ્યાકરણ ભણવું કઈ રચીમાં છે ?

પ્રશ્ન ૯ મું—આઠ પ્રવચનના ભણુનારને સૂત્રમાં આરાધક કહ્યા છે તેમ વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રના ભણુનારને આરાધક કયા સૂત્રમાં કહ્યા છે ?

પ્રશ્ન ૧૦ મું—આઠ પ્રવચનમાં દ્રાહશાંગીનો સમાવેશ થાય છે. એમ સૂત્રમાં કહ્યું છે, તેમ વ્યાકરણાદિમાં કેટલા સૂત્રનો સમાવેશ થાય છે ?

પ્રશ્ન ૧૧ મું—એક વ્યાકરણ ભણે અને પ્રવચન આરાધે નહિ. અને એક પ્રવચન આરાધે અને વ્યાકરણ ભણે નહિ. એ બન્નેમાં જ્ઞાસા કોણે પાળી કહેવાય ?

પ્રશ્ન ૧૨ મું—સંસ્કૃત પ્રાકૃતાદિ ભાષાનું જ્ઞાન પાપ થકી તથા દુઃખ થકી રક્ષણ કરતું નથી એમ શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રની ઠીકામાં કહ્યું છે, અને

સૂત્રની સબઝાય કરવાથી સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે એમ સૂત્રમાં કહ્યું છે. તો સબઝાય કરવામાં કિંમતી અને આર્ય કલ્યાણકારી કઈ કહેશે ?

પ્રશ્ન ૧૩ મું—જે ભાષા પાપ થકી દુઃખ થકી રક્ષણ કરે નહિ તેવી ભાષાનાં શાસ્ત્રમાં આત્મભોગ આપવી અને રાત ને દિવસ તેવાંજ શાસ્ત્રનાં અભ્યાસમાં વળગ્યું રહેવું તે જિન આજ્ઞામાં કે જિનાજ્ઞા બહાર ?

પ્રશ્ન ૧૪ મું—ઉપયોગ સહિત ચારે ભાષા બોલતાં આરાધક કહ્યો તે ઉપયોગ કયો ? વ્યાકરણનું જ્ઞાન મેળવી વિભક્તિ સહિત શબ્દ કોષનું જ્ઞાન મેળવી બોલે તે કે-સમ્યક્ જ્ઞાન સહિત બોલવું તે કે-સંયમ સહિત બોલવું તે ? એ ઠેકાણે ઉપયોગ કેને કહ્યો છે ?

પ્રશ્ન ૧૫ મું—અસંજતી, અવિરતી ને અપચ્ચખાણીને ચારે ભાષા બોલતાં વિરાધક કહ્યો તે અન્ય તીર્થના અસંજતી લેવા કે ચોથા ગુણઠાણના પણુ અસંજતી લેવા ?

પ્રશ્ન ૧૬ મું—ચોથા ગુણસ્થાનવાળા અસંજતી, અવિરતી ને અપચ્ચખાણી કહ્યા છે તે સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગ સહિત ચારે ભાષાનું સ્વરૂપ બોલે તે આરાધક કે વિરાધક ?

પ્રશ્ન ૧૭ મું—પ્રથમ ગુણસ્થાનવાળા અસંજતી, અવિરતી, અપચ્ચ-ખાણી કદી સત્ય ભાષા બોલે તે આરાધક કે વિરાધક કહેવો ? કદાપિ કોઈ આરાધક કહે તો તે કયા પાઠથી ? અને વિરાધક કહેવાય તો વ્યાકરણાદિ ભણેલા વિભક્તિ આદિ સહિત શબ્દ શુદ્ધિથી બોલનારાની ભાષા નિરર્થક કહી શકાય કે કેમ ?

પ્રશ્ન ૧૮ મું—સૂત્રોમાં કહેલા વ્યાકરણને લગતા જે જે શબ્દો કહ્યા છે, તે તે શબ્દો જૈન સૂત્રને લગતા છે કે બ્રાહ્મણીયા શાસ્ત્રને લગતા છે ? જે જૈન સૂત્રને લગતા છે, તો સૂત્ર પ્રમાણે તેવાં શાસ્ત્રો અસલનાં કેમ જોવામાં આવતાં નથી ? અને બ્રાહ્મણીયા વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાની આજ્ઞા ભગવંતે કયા સૂત્રમાં ફરમાવી છે ?

પ્રશ્ન ૧૯ મું—વેયાકરણીય તરફથી પ્રથમ જે શ્લોક કહેવામાં આવ્યો છે તે કયા સૂત્રનો છે ? તે જૈનના સાધુને કેવી રીતે લાગુ થાય ? આઠ પ્રવચન માતાના આરાધકને મોક્ષ ગતી કહી છે, તો તેને એ શ્લોકમાં કહેલા જ્ઞાનનો-અભ્યાસનો અભાવ હોવા છતાં તેને મોક્ષાદિ ફળની પ્રાપ્તિ કેમ કહી ?

પ્રશ્ન ૨૦ મું—કોઈ એમ કહે કે-વ્યાકરણાદિ સમાસ, તદ્વિત, ધાતુ, નિરૂક્તિ, વગેરે ભાણુવાથી શબ્દ શુદ્ધિ થાય છે ને તેથી ભાષા શુદ્ધિ, ને

તેથી હૃદય શુદ્ધિ, તે તેથી આત્મ શુદ્ધિ ને તેથી મોક્ષ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે આમ બોલતાં પ્રત્યે કહેવું કે-જઘન્ય નવ વર્ષની ઉમરવાળાને મોક્ષ ગતિ કહી છે, અને શ્રી અંતગડણ સૂત્રમાં કેટલીક આચાર્યો અંતગડ કેવળી ધર્મ મોક્ષે ગયાં છે તે બધાને જઘન્ય આઠ પ્રવચન માતાં અને ઉત્કૃષ્ટા અચ્યાર અંગના ભણનાર કહ્યા છે તો તેણે ઉપરતું જ્ઞાન કયારે મેળવ્યું હશે ? અને તે જ્ઞાન વિના ભાષા શુદ્ધિ આદિ મોક્ષ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય કે નહિ ?

પ્રશ્ન ૨૧ મું—મુનિને સંસ્કૃત ભાષા અને પ્રાકૃત ભાષા ભણવી પ્રશસ્ત કહી. તે ગાથામાં તેજ પ્રમાણે અર્થ નીકળે છે ? કે-મહા રૂષિ એવા તીર્થંકર ગણધરે સ્વર મંડળમાં એ ભાષા પ્રશસ્ત કહી છે એમ અર્થ નીકળે છે ?

પ્રશ્ન ૨૨ મું—સ્વર શાસ્ત્ર મુનિને ભણવાં કે કેમ ? પાપ શાસ્ત્રમાં સ્વર શાસ્ત્ર ગણાય કે નહિ ?

પ્રશ્ન ૨૩ મું—શ્રી અનુયોગદ્વારણ સૂત્રની ગાથામાં જે ભાષા પ્રશસ્ત કહી છે તે મુનિને ભણવા માટે કહી છે કે ઉચ્યારમાં ખ્યારી લાગવાથી ભલીનેમાટે પ્રશસ્ત કહી છે ?

જે મુનિને માટે પ્રશસ્ત હોય તો માગધી તથા અર્ધ માગધી ભાષાને કેવી કહેવી ? તે વિષે તો તે પ્રલોકમાં કાંઈ જણાવ્યું નથી. માટે કેમ તેને અપ્રશસ્ત કહી શકાય ?

પ્રશ્ન ૨૪ મું—શ્રી ઉવવાઈણ સૂત્રનો પાઠ બતાવી, સાધુ સર્વ ભાષાના બાણ કહ્યા તે પાઠ સર્વ સાધુને લાગુ થાય છે કે ગણુધરાદિ ચૌદ પૂર્વને લાગુ થાય છે ?

પ્રશ્ન ૨૫ મું—એક વચન, દ્વિવચન, બહુ વચન આદિ તદ્દિત, સમાસ, સંધિ વગેરે તથા ધાતુ-સ્વર-વિભક્તિ વગેરે શ્રી પદ્મવણુણ તથા શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણુણ તથા શ્રી આચારાંગુણ તથા શ્રી અનુયોગદ્વારણ વગેરે સૂત્રોમાં કહેલા વ્યાકરણુણનાં નિયમોથી ભાષા શુદ્ધિ કહી તો-તે નિયમોનાં શાસ્ત્ર જૈન શાસ્ત્રની શૈલીમાં છે કે હાલના વર્તતા બ્રાહ્મણીયા જ્ઞાનનાં જે વર્તે છે તેજ છે ? ને ખુલાસાવાર જણાવવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૨૬ મું—જૈન મુનિઓનાં જ્ઞાન માટે જૈન શાસ્ત્ર અને તેને લગતા શાસ્ત્રની જરૂર પડે કે-જૈન સૂત્રમાં જેનો નિષેધ કરેલો હોય તેની જરૂર પડે ?

પ્રશ્ન ૨૭ મું—પ્રાદ્ધાણીયા જ્ઞાન પરથી કોઈ જ્ઞાન મેળવવું ધારતા હોય તો, શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં વ્યાકરણાદિ પ્રાદ્ધાણીયા જ્ઞાનના શાસ્ત્રને મિથ્યાશ્રુત કહેલ છે તે કહેવાનું શું કારણ ?

પ્રશ્ન ૨૮ મું—સમશ્રુત જાણ્યા વિના મિથ્યાશ્રુતનાં શાસ્ત્ર ભણવાની ભગવંતે કયે ઠેકાણે છૂટ આપી છે ?

પ્રશ્ન ૨૯ મું—જૈન મુનિઓને વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવાની આવશ્યકતા હોય તો વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવાને જૈન સૂત્રોમાં તત્ સંબંધી અધિકાર શા માટે ન હોય ?

પ્રશ્ન ૩૦ મું—જૈન મુનિઓને સૂત્રોમાં ઘણે ઠેકાણે અચ્ચાર અંગ ભણવાના પાઠ ચાલ્યા છે તેમ વ્યાકરણાદિ ભણવાના ખુલ્લા પાઠ કયે ઠેકાણે ચાલ્યા છે ? અને એવા ખુલ્લા પાઠ નહિ હોવાનું કારણ શું ?

પ્રશ્ન ૩૧ મું—કોઈ કહે કે—હેમાચાર્યે, હૈમ વ્યાકરણ, શબ્દ કોષ વગેરે શાસ્ત્ર રચ્યાં છે. તો હેમાચાર્યને લગભગ સાતસો વર્ષ થયાં છે તે પહેલાં ગણધરાદિકના રચેલા તેવા પ્રકારના શાસ્ત્ર હતાં કે નહિ ?

પ્રશ્ન ૩૨ મું—શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—સમ્યક્ દષ્ટિ મિથ્યા-શ્રુત વાંચે ભણે તે સમશ્રુત કહેવાય માટે પ્રાદ્ધાણીયા વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્ર વાંચવાં ભણવાં તે જૈન મુનિને સમશ્રુત છે એમ કોઈ કહે તેને પૂછવું કે—પ્રથમ જૈન સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન મેળવ્યા પછી કે તે પહેલાં ? અને શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં શ્રી સૂયંગકાગજી સૂત્રની હુંડીમાં ભગવંતે પોતેજ સ્વસમય પડવીજી પરસમય પડવાઈ કહેવાનું શું કારણ ?

ઉપરના પ્રશ્નોનો ઉત્તર જૈન સૂત્રના આધારે દેવામાં આવશે તો ચાલતા જમાનામાં વ્યાકરણાદિકવા ભણવાવાળા વિષે-ઘણા લોકોને જે શંકાઓ ઉદ્ભવે છે તે શંકાઓ ઉઠી જશે અને ભણવાવાળા તથા ભણાવવાવાળાને સુગમ થઈ પડશે. માટે પંડિતજીનો એ ઉપરના પ્રશ્નોનો સૂત્રના આધારે સદ્બુદ્ધિથી ખુલાસો કરી આપવો એજ સત્ પુરૂષોનો ધર્મ છે. એજ વિનંતી ઇત્યર્થ.

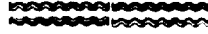
ઇતિશ્રી પરમપૂજ્ય શ્રી ગોપાળજી સ્વામી તત્ શિષ્ય મુનિ શ્રી મોહનલાલજી કૃત શ્રી “પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા”-ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૩ જે સમાપ્ત:

श्रीमद् पूज्य श्री गोपाणल स्वामी ब्रथभाणा-भण्डो ८ भो.

परम पूज्य श्री गोपाणल स्वामी तत् शिष्य
मुनि श्री मोहनलालल इत.

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाणा
उत्तरार्ध भाग ४ थो.

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનભાણા.

ઉત્તરાદ્ધ ભાગ ૪ થો.

પ્રશ્ન ૧ હુ—શિષ્ય-અહો ગુરૂ દેવ ! આપણાં આચારાંગાદિ સૂત્રો કઈ ભાષામાં હશે ?

ઉત્તર—ગુરૂ કહે-આ તારો પ્રશ્ન અતિ જાલીર છે, પરંતુ તેં બ્યારે તે બાબત બહુવાને પ્રશ્ન કર્યું ત્યારે તે વિષે તને કાંઈ પણ ઉત્તર આપવો બંધએ માટે સાંભળ.

એક વખત આગળ ઉપર મારા વાંચવામાં “ જૈન હિતેચ્છુ ” પુસ્તક ૬ ઠાનો અંક ૪ થો આવ્યો હતો તેમાં તે વિષયની ચર્ચાનું લખાણ હતું ખરૂં, તેમાં એમ જણાવ્યું હતું કે-જૈન સૂત્રની ભાષા પ્રાકૃત છે. તે સાબીત કરવાને મહા નિશિથ સૂત્રની સાથ આપી એક શ્લોક મૂક્યો હતો. તે તને જણાવ્યું છું, સાંભળ.

બાલ સ્ત્રી મંદ મૂર્ખાણાં, નૃણાં ચારિત્ર કાંક્ષિણાં,

અનુગ્રહાર્થ તત્ત્વજ્ઞૈઃ, સિદ્ધાંતઃ પ્રાકૃતઃ કૃતઃ.

પ્રશ્ન ૨ હુ—શિષ્ય-મહા નિશિથ સૂત્રની એવી ભાષા હશે ? કેમકે ઉપરનો શ્લોક તો સંસ્કૃત ભાષા જેવો સમજાય છે. અને મહા નિશિથની ભાષા સંસ્કૃત સમજતી નથી માટે શું સમજવું ?

ઉત્તર—ગુરૂ-તારા કહેવા પ્રમાણે મને પણ સમજાય છે ખરૂં, પણ તેની તપાસ કરતાં ‘શ્રાવક’ ચોપનીયાના પહેલા પુસ્તકના અંક ૬માં સાથ આપનાર પોતે જણાવે છે કે-સદરહુ શ્લોક એક વિદ્વાને કહ્યો છે. એ ઉપરથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે, એ શ્લોક કોમ્પોઝે કલ્પિત કર્યો હોય એમ જણાય છે. માટે એ શ્લોક ઉપર આધાર રાખી સૂત્રની ભાષા પ્રાકૃત માની શકાય નહિ.

પ્રશ્ન ૩ હુ—શિષ્ય-કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્રનાકર્તા સિદ્ધસેન જેવા વિદ્વાનોએ પણ સૂત્રની ભાષા પ્રાકૃત કહી છે, અને પ્રાકૃત ભાષાનાં સૂત્ર હોવાથી તેણે સંસ્કૃત ભાષામાં સૂત્ર રચવાને ધારણા કરેલી તે કેમ ?

ઉત્તર—ગુરૂ કહે-તે વાત કેટલાક લેખો વાંચતાં જણાય છે ખરી, પરંતુ તે અભિપ્રાય સિદ્ધસેને તેમના ગુરૂ પાસે પ્રકટ કરવાથી તેમના ગુરૂએ

મોટા તિરસ્કાર સાથે તેને ગચ્છ ખંડાર મૂક્યા હતા, તેનું કારણ બીજું કાંઈ નહિ પણ એજ જણાય છે કે સૂત્રની ભાષા પ્રાકૃત નહિ હોવા છતાં પ્રાકૃત ભાષામાં સૂત્ર છે એમ માનવાથી પહેલો દોષ એ, અને બીજો દોષ એ કે—વ્યાકરણના પારગામી, ચાર વેદના જાણુ એવા સુધર્મ ગણુધરનાં રચેલાં સૂત્રને પ્રચલિત કરી સંસ્કૃતમાં બનાવવા એવું વ્યાકરણ જ્ઞાનનું અભિમાન અને સૂત્રનું—અર્ધમાગધી ભાષાનું અપમાન કરવાથી તથા ગણુધર મહારાજની આશાતના કરવાના હેતુથી તેને ગચ્છ ખંડાર મૂક્યાં હતા.

પ્રશ્ન ૪ થું—શિષ્ય—તો પછી સૂત્રની ભાષા ખરી કઈ સમજવી ?

ઉત્તર—શુરૂ-ઘણા સુત્રના ન્યાય જોતાં અર્ધમાગધી ભાષા સમજાય છે.

પ્રશ્ન ૫ મું—તો પછી મોટા મોટા વિદ્વાનો સંસ્કૃત ભાષાના પારગામી સૂત્રની ભાષાને પ્રાકૃત ભાષામાં કહે છે તેનું શું કારણ હશે ?

ઉત્તર—કોઈ કોઈ વ્યાકરણના ભણેલાનાં મગજમાં એમ ઠસાય છે કે સર્વોત્તમ સંસ્કૃત ભાષા છે, અને બીજે નંબરે પ્રાકૃત ભાષા છે. એટલે સંસ્કૃતમાંથી પ્રાકૃત, પ્રાકૃતમાંથી માગધી, માગધીમાંથી અર્ધમાગધી ભાષા નીકળી છે. એટલે માગધી તથા અર્ધ માગધી ભાષાને ઉતરતી ગણી સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાને માન્ય ગણી સૂત્રની ભાષા પ્રાકૃત કહે છે.

પ્રશ્ન ૬ હું—શિષ્ય—કેટલાક એટલે સુધી કહે છે કે—કોઈપણ સૂત્રમાં મુનિને માગધી ભાષા ઉત્સર્ગ માર્ગે બોલવી ચાહી નથી. તે ઉપરથી સૂત્રની ભાષાને એવા રૂપમાં બોલાવે છે કે—“મા, ગદ્ધી”—એટલે સૂત્રની વાણી માતા તુલ્ય માનનારા સૂત્રની ભાષાને કોઈ માગધી ભાષા કહે તે ભાષાને ગાળ રૂપમાં બોલાવે મા, ગદ્ધી કહે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—હે ભાઈ ? આવી ભાષા કોઈ ડાહ્યો માણસ તો બોલે નહિ. પરંતુ કોઈ વ્યાકરણના મદદે—અભિમાને બોલે તો તે ભાષા તેનેજ અંધન કર્તા છે. કારણકે માગધીની માતા પ્રાકૃત અને પ્રાકૃતની માતા સંસ્કૃત છે એવી માન્યતાવાળા તે પોતાની માનેલી પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતને કેવી માનશે ? તે વિચાર પહેલો કરવો જોઈએ.

જે અલંકાર જેને દેવામાં આવે છે તે અલંકાર તેની માતાને તથા તેની દીકરીને લાગુ પડે છે. માગધી ભાષાને મા-ગદ્ધી કહીએ તો માગધીની માતા પ્રાકૃત, પ્રાકૃતની માતા સંસ્કૃત, અને માગધીની દીકરી અર્ધ માગધી તે તમામને કદી ગાળને શબ્દ લાગુ થાય તો તેને કેટલા પ્રકારની આશાતના લાગે તે પણ વિચારવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૭ મું—અર્ધ માગધી કે માગધી ભાષા—માતૃ ભાષાને ગાળ રૂપમાં ઓલાવે તેને કેવા પ્રકારની આશાતના લાગે ?

ઉત્તર—માતૃ ભાષાને ગાળ રૂપે ઓલાનારા તથા તેની હાંસી કરનારા તે સૂત્રમાં કહેલી છ ભાષાની તથા સૂત્ર વચનની તથા તીર્થંકર મહારાજની તથા ગણુધર મહારાજની તથા દેવતાની ઇત્યાદિક ઘણા પ્રકારની આશાતનાના કરનારા થાય છે. કેમકે—અર્ધ માગધી ભાષાના પ્રરૂપક તીર્થંકર મહારાજ, અને તે ભાષાને ઝીલનાર (અહણુ કરનાર) ગણુધર મહારાજ, તે ભાષાના ઓલાનાર દેવતા, અને તે ભાષાનાં જૈન ધર્મનાં સૂત્ર અને તે ભાષાના—તે સૂત્રના ઉપદેશક ધર્મ શુરુઓ. એ તમામની મહા આશાતના કરવા જેવું એ વાક્ય છે.

કલ્પિત શ્લોક ઉપર આધાર રાખી એકદમ સિદ્ધાંતની ભાષાને પ્રાકૃત માનવા કૂદી પડ્યું, ખરી ભાષાનું વિપરિત વાક્યોથી અપમાન કરવું, તે સૂત્રના શ્રદ્ધાળુને યોગ્યરૂપ ગણાતું નથી. સિદ્ધસેનની પેઠે પાછળથી પસ્તાવો કરવા કરતાં આગળથી વિચાર કરી ઉચ્ચાર કરવો ઉચિત છે. પણ કળી કાળની ગહન ગતિ અને કર્મની વિચિત્રતાને લઈને કેટલાક તો પોતે જાણતાં છતાં પણ ક્ષીપક લઈ કૂવામાં ઉતરવારૂપ સૂત્રની પ્રાકૃત ભાષા ઠરાવવા વારંવાર ઉબળકા મારનારના કૃણુગા કૂટયાજ કરે છે.

પ્રશ્ન ૮ મું—તો પછી સૂત્રની ભાષાનો નિર્ણય કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર—આનો મૂળ હેતુ તો એજ જાણાય છે કે—આ તમામ પરિણામ સંસ્કૃત ભાષાના અભિમાની ભણુતરનુંજ છે.

સિદ્ધાંતની ભાષાનો નિર્ણય તો સિદ્ધાંતથીજ કરવો જોઈએ, પણ બાબત તે હાથમાં નહિ ધરતાં જ્યારે વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રથી સાબિતી કરવા માંગીએ, ત્યારે પોતાના શાસ્ત્ર ઉપર ભરોશો નજ રહ્યો એમ કયું.

જૈન ધર્મી, જૈન ધર્મનાં શ્રદ્ધાળુ, જૈન શાસ્ત્ર ઉપર આધાર રાખનારા તે વ્યાકરણુ શાસ્ત્રથી તથા પરધર્મી લોકોનાં વાક્યથી જ્યારે પોતાના શાસ્ત્રનું નિર્ણય માગશે ત્યારે પોતાના શાસ્ત્રઉપર પોતાને ઇત્યાદિ નથી અર્થાત્ પોતાના શાસ્ત્ર પર ભરોસો નથી. એમ ચોકસ કયું, પણ એટલો વિચાર કરતા નથી કે નંદીજી તથા સમવાયાંગ વગેરે ઘણાં સૂત્રોમાં વ્યાકરણુ ભાષા નિષેધેલી છે. અને તે ભાષા કલ્પિત અને પાપશાસ્ત્ર કહેલ છે. યવન ભાષા માટે અન્ય ભતવાળા ત્યાં સુધી કહે છે કે—
ન વદેન્ યાવની ભાષા, પ્રાણઃ કંઠ ગૈરૈરપિ; યવન ભાષા અનાર્થ હોવાથી

શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ક'ઠે પ્રાણુ પહોંચે ત્યાંસુધી પણ તે ભાષા બોલવી નહિ. બ્યારે એવી ભાષા બોલવાને કેટલાક મતવાળા નિષેધે છે તેો સિદ્ધાંતના માનવાવાળાએ સિદ્ધાંત સિવાય વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્ર વગેરે ગમે તેવા શાસ્ત્રના યા તેો ગમે તેવાં પંડિતોના હાખલા આપી સૂત્રની ભાષા પ્રાકૃત ઠરાવવી તે તદ્દન નકામુંજ છે.

પ્રશ્ન ૯ મું—શિષ્ય—ભાષાની ચર્ચા ઉઠાવનારે સંસ્કૃતમાંથી પ્રાકૃત-પ્રાકૃતમાંથી માગધી વગેરે કહેલ છે, તે વ્યાજથી છે કે કેમ ?

ઉત્તર—વ્યાજથી તેો સૂત્રના આધારથી જે વાત સિદ્ધ થાય તે. યાકી વ્યાજથી ગેરવ્યાજથી તેો, જેના મગજમાં કસાણું તે વ્યાજથી, અને પોતાના મતને વિરુદ્ધ પડે તે ગેરવ્યાજથી. કેમકે એક પંડિત કહે કે સંસ્કૃત ભાષા પહેલી છે અને પ્રાકૃતાદિ ભાષા તેમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે. યીજે પંડિત કહે કે પ્રાકૃત ભાષા પહેલી છે ને સંસ્કૃતાદિ તેમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે, હવે આમાં કોનું વ્યાજથી ને કોનું ગેરવ્યાજથી સમજવું ? તે તેો આપણે વાંચનારની મુખત્યારી ઉપર રાખીશું.

પ્રશ્ન ૧૦ મું—શિષ્ય—પ્રાકૃત ભાષાજ પહેલી અને તેમાંથી સંસ્કૃતાદિ ભાષા નીકળી એવું વળી કોનું માનવું છે ?

ઉત્તર—ગુરૂ-તેવું પણ વાંચવામાં આન્યું છે ખરૂં. સાંભળો—આત્મારામજી પીતાંબરીનો બનાવેલો “તત્ત્વ નિર્ણય પ્રાસાદ” નામનો ગ્રંથ સંવત્ ૧૯૫૮ની સાલમાં છપાયો છે. તેના પ્રથમ સ્તંભ પાને ૧૦મે-૧૧મે કહ્યું છે કે:—

હંટર સાહેબ અપને રચે સંક્ષિપ્ત હિંદુસ્થાનકે ઇતિહાસમે લિખતે હું કિ, હિંદુસ્થાનકી મૂળ ભાષા પુરાણી પ્રાકૃત હૈ.

રૂદ્રત પ્રણીત કાવ્યાલંકારકી ટિપ્પણી કરનેવાલે લિખતે હું કિ, પ્રાકૃત ભાષા પ્રથમ થી. તિસ્સેહિ સંસ્કૃત બનાઈ ગઈ હૈ. ચોર સંસ્કૃત યદ્દ જે શબ્દ હૈ, સો ભી યહી જ્ઞાપન કરતા હું કિ, અસંસ્કૃત શબ્દો કોં જળ સમારકે રચે, તિસકા નામ સંસ્કૃત હૈ.

પ્રાકૃતેતિ સકલ જગજ્જંતૂનાં વ્યાકરણાદિમિરના હિત સંસ્કારઃ સદ્દ જો વચનવ્યાપારઃ પ્રકૃતિઃ । તત્ર ભવં સૈવં વા પ્રાકૃતમ્ । “આરિસ વચને સિદ્ધં દેવાણં અદ્ભાગહા વાણી” ઇત્યાદિવચનાદ્વાપ્રાકૃત્પૂર્વકૃતં પ્રાકૃતં બાલમહિલા-દિષુ બોધં સકલભાષા નિબંધનભૂતં વચનમુચ્યતે । મેઘ નિર્મુક જલ મિવૈક સ્વરૂપં

तदेव च देशविशेषात् संस्कारकरणाच्च समासादित विशेषं सत् संस्कृताद्युच्चर भेदानाम्प्रोति । अतएव शास्त्रकृता प्राकृतमादौ निर्दिष्टं तदनुसंस्कृतादीनि । पाणि न्यादि व्याकरणोदित शब्दलक्षणेन संस्करणात् संस्कृतमुच्यते । इत्यादि ॥

धंससे ली यही सिद्ध होता है की, प्राकृत भाषा प्रथमथी तिस भाषाके समारके रचना करनेसे वेदोंकी संस्कृत रची गध. और ऋष वेदोंकी संस्कृतके पिछली व्याकरणोंसे मांछ, तथ शुद्ध संस्कृत उत्पन्न लध. धंससे यह सिद्ध हुआकी, वेदोंकी संस्कृतसे पहिले प्राकृत होने आहिये.

और गुर्जर देशीय मण्डिलाल नलुभाष द्विवेदी अपने रचे सिद्धांत सार अंधमे लिखते हैं कि “ धंस ठिकाणे भाषा शास्त्रियोंमे बहुत भारी उगडा चलता हैं. ऋष, संस्कृत-सुधारी भाषा-ऐसा नाम पडा, तथ किसमे से सुधारी यह मायुम करना आहिये. प्राकृतमे से, लोक भाषामे से सुधारी ऐसे कहे तो प्राकृत प्राचीन भाषा होगी, और संस्कृत किसी कालमे सार्वत्रिक भोलाती भाषा नथी ऐसे मनना पडेगा. दुसरा मत ऐसा है, कि प्राकृत भाषा प्राचीन तो भरी, और उसके भिलापवाणी वेद भाषामे से नवीन भाषा हुध से संस्कृत ; परंतु संस्कृत सार्वत्रिक उपयोगमे नहि आतीथी ऐसा नहि. विद्वानो तथा उच्य वर्ग के लोक संस्कृत ही भोलते थे, और नीच लोक स्त्री वर्ग इत्यादि प्रास्कृत भोलते थे. धंस उलय पक्ष के अनुयायी अहोत है ; परंतु न्याहा न्याल दुसरे पक्ष तरफ है.

पक्ष ११ मुं—अहियां आत्मारामलजे त्रलु दाणवे प्राकृतमांथी संस्कृत न्णायुं, तो पोतानो अलिप्राय शुं न्णायुं छे ? ते पलु न्णायुं जेधंजे.

उत्तर—सांभणो-आत्मारामल पोते आलता अधिकारमां पोताना अंधमां लणे छे के-

उपर जे वे लिणे है, सो, कितनेही अंध और अनुमान द्वारा लिणे हैं. अथ नैन मतके पुस्तकानुसार जे ध्यन हैं सो लिखते है. प्राकृत और संस्कृत ये दोनो भाषा अनादि सिद्ध है. तिनमे प्राकृत भाषा तीन तरडकी है. १ सम संस्कृत प्राकृत, २ तन्म अर्थात् संकृत शब्दोंके प्राकृत शब्दोंका निर्देश करण, और ३ देशी, अर्थात् प्राकृत संस्कृत व्याकरणोंसे जिसकी सिद्धि न होये ; किंतु अनादि सिद्ध जे शब्द है, तिनके देशी प्राकृत रहने है.-परंतु यह नहि समजना कि, जे अनेक देशों के शब्द अेकत्र करणे. तिसका नाम देशी प्राकृत है- (धृति तत्त्व निर्णयप्राद.)

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સૂત્રમાં અનેક દેશોના શબ્દ રહ્યા છે, અને અર્ધ માગધી ભાષામાં પણ સર્વ દેશની ભાષા આવે છે. અને આત્મા-રામણએ પણ તેજ અર્થમાં “ચતુશ્ચિશઃસ્તંભઃ” માં પાને ૬૩૫ મેં લખ્યું છે કે—“અઠારહુ દેશકી ભાષા એકત્ર મિલી હુઇ યોલી જતી હૈ, સો અર્ધ માગધી ભાષા હૈ.”

માટે સૂત્રની અર્ધ માગધી ભાષા છે એમ નિશ્ચય થાય છે. કારણકે સૂત્રમાં સર્વ દેશની ભાષા રહેલી છે.

પ્રશ્ન ૧૨ મું—ઉપરના લખાણનો મૂળ હેતુ શું છે ?

ઉત્તર—ઉપરના લખાણનો મૂળ હેતુ એમ નીકળે છે કે—કેટલાક વિદ્વાનો મૂળ ભાષા સંસ્કૃત અને તેમાંથી પ્રાકૃત નીકળેલી માને છે. ત્યારે કેટલાક વિદ્વાનો મૂળ ભાષા પ્રાકૃત અને તેમાંથી સંસ્કાર કરેલી સંસ્કૃત ભાષા માને છે. ત્યારે કોઈ કોઈ વિદ્વાન બન્ને ભાષાને માન આપવા જૈન સૂત્રોને બન્ને ભાષામાં માને છે, અને વળી અર્ધ માગધી ભાષામાં પણ માને છે. માટે તેઓ કયા નિર્ણય ઉપર આવેલા હોય તે કાંઈ સમજતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૩ મું—શિષ્ય-જૈન સૂત્ર, કોઈ માગધી ભાષામાં, કોઈ અર્ધ માગધી ભાષામાં તથા કોઈ પ્રાકૃત ભાષામાં માનતા સાંભળ્યા છે. પણ સંસ્કૃત ભાષામાં જૈન સૂત્રો છે એમ યોલનારા જાણ્યા નથી. તો શું સંસ્કૃત ભાષામાં કોઈ સૂત્ર માને છે ?

ઉત્તર—કેટલાક વિદ્વાનો હહીં દૂધમાં પગ રાખવાની પેઠે પોતાના વિકલ્પોના તરંગોને જાહેરાતમાં મૂકી પોતાના સૂત્રોને અપમાન થાય ત્યાં સુધીની હુક સૂચવે અને પોતાની પંડિતાઈને પ્રકાશમાં લાવે તે કેટલું શોચનીય છે ? કેમકે આત્મારામણ જેવા વિદ્વાનો તેજ અર્થના “પેલા સ્તંભમાં” કહી ગયા છે કે—ચૌદ પૂર્વ પ્રથમ સંસ્કૃતમાં રચ્યાં હતાં ને ત્યાર પછી દશ પૂર્વધારીએ પ્રાકૃતમાં સૂત્ર રચ્યાં, અને જૈનનાં સૂત્ર પ્રાકૃતમાં છે, એમ તેઓ કેટલોક ડોળ કરી ગયા છે. પણ પોતે પોતાની ભાષાથીજ તથા તેમના મનાતા અર્થથી વિદ્વદ્ પડે છે કે નહિ તેનું ભાન રહ્યું હોય એમ જણાતું નથી. કેમકે—કલ્યાણ મંદિરના બનાવનારા સિદ્ધસેન દીવાકરે બ્યારે સૂત્રની ભાષાને બદલી સંસ્કૃતમાં સૂત્ર રચવા આગ્રહ કર્યો, ત્યારે તેના ગુરૂએ તેને શા માટે તિરસ્કાર કર્યો હશે ? કેમકે બ્યારે ચૌદ પૂર્વ સંસ્કૃતમાં પૂર્વે રચાયાં હતાં તો પછી આ વિદ્વાનને સૂત્ર સંસ્કૃતમાં રચતાં શું દોષ ઉત્પન્ન થયે ? કે જેને ગચ્છ બહાર મૂકવામાં આવ્યા ?

મટે જૈનનાં શાસ્ત્ર સંસ્કૃતમાં મૂળથીજ નથી, એમ આત્મારામજીના પોતાના બનાવેલા ગ્રંથથી તથા બીજા કેટલાક પૂર્વાચાર્યોના ગ્રંથોથી તથા મૂળ સૂત્ર ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪ મું—આત્મારામજીએ પોતાના બનાવેલા ગ્રંથમાં શું કહ્યું છે ? તે પણ જાણવું જોઈએ.

ઉત્તર—સાંભળો—આત્મારામજી કૃત “તત્ત્વ નિર્ણયપ્રાગ્ગાદ” ગ્રંથના પહેલા સ્તંભને પાને ૯ મે કહે છે કે—જે અનંત તીર્થંકર અતીત કાળમેં હો ગયો હૈ, એર જે અનંત તીર્થંકર આગામી કાળમેં હોવેગે, તિન સર્વકે દ્વાદશાંગી રચનાકે તત્ત્વમેં કિંચિત્ માત્રબી અંતર નહિ ; કિંતુ પુરૂષ સ્ત્રિયોંકે નામ, ઔર ગદ્ય પદ્યાદિ રચના ઇત્યાદિમેં અંતર હૈ, શેષ તત્ત્વરૂપ એક સરીખા હૈ ; ઇસ વાસ્તે જો શ્રી મહાવીરજીકે સમયકી રચના શાસ્ત્રોંકી હૈ, સોહી શ્રી ઋષભદેવજીકે સમયમેંથી. ઇસ વાસ્તે જૈન મતકે પુસ્તક સર્વ મતોંકે પુસ્તકોંસેં પુરાને સિદ્ધ હોતે હૈ.

વળી પાને ૯ મે કહે છે કે—જૈન મત કે સર્વ સૂત્ર શ્રી મહાવીરજી સોદી પ્રચલિત હુએ હૈ.

(એટલે જૈન મતના સર્વ સૂત્ર શ્રી મહાવીર સ્વામીથી આલ્યા આવે છે એમ તેઓ સૂચવે છે.)

પાને ૮ મે—વળી કહે છે કે—અપને મતકે પુસ્તકોંકા જૈસા વૃત્તાંત વીતાથા, તેસાહી લિખગયે, ઔર અપની કલ્પનાસેં કોઈ પાઠ ઉલટ પુલટ નહિ કીયા, સોમહાનિશીથાદિ શાસ્ત્રમેં પ્રગટ હોખને મેં આતા હૈ.

દેખો આત્મારામજી એક વખત એમ કહે છે કે—ચૌદ પૂર્વ સંસ્કૃતમાં રચ્યા હતા, અને બીજી વખત એમ કહે છે કે—અનંતા તીર્થંકરથીજ તથા મહાવીરદેવથીજ એ સૂત્ર આલ્યાં આવે છે. કોઈ સૂત્ર પાઠ ઉલટ પાલટ કર્યા વિના જેવી વૃત્તાંત હોતો તેવોજ લખ્યો છે. એટલે જૈન મતના જે વર્તમાન પુસ્તક છે તે સર્વ મતના પુસ્તકથી પુરાણાં (જૂનાં) પુસ્તક છે એમ તેઓ સિદ્ધ કરી આપે છે.

પ્રશ્ન ૧૫ મું—જૈનનાં પુસ્તકો જ્યારે અસલથી આલ્યાં આવે છે ત્યારે તે કઈ ભાષાના ? તે કાંઈ જણાવતા નથી. મારે તે વિષે શું સમજવું ?

ઉત્તર—તે તો સ્વભાવેજ સમજી શકાય તેવું છે કે જ્યારે અનંતા તીર્થંકરથી તથા મહાવીરદેવજીથી એજ પુસ્તક આલ્યાં આવે છે, એમ જ્યારે માનીશું ત્યારે તમામ તીર્થંકરે “અર્દ્ર માગધી” ભાષાએ દ્વાદશાંગી

પ્રરૂપણા કરી છે, એમ સૂત્ર પાઠ સાબીત કરી આપે છે. એમ અર્દ્ધ માગધી ભાષા સિવાય બીજી ભાષામાં જૈનનાં સૂત્ર નથી. એમ કલ્પે પણ કબુલ કર્યા વિના ચાલશે નહિ.

પ્રશ્ન ૧૬ મું—કદાપિ કોઈ જૈન સૂત્ર પ્રાકૃત ભાષામાં માને તેમાં શો વાંધો છે ?

ઉત્તર—પ્રાકૃત ભાષામાં જૈન સૂત્ર માનીએ તો તેમાં અનેક દોષ ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૭ મું—પ્રાકૃત ભાષામાં સૂત્ર માનવાથી વળી દોષ ઉત્પન્ન થાય તેવું શું કારણ છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—પ્રાકૃત ભાષામાં જૈન સૂત્ર દ્રાદશાંગી પ્રમુખ માનવાથી નીચેના દોષો ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧) એક તો એ કે પ્રાકૃત ભાષા દેશી ભાષા છે. (અને જૈન શાસ્ત્ર-જૈન સૂત્ર દેશી ભાષામાં નથી પણ સર્વ ભાષામાં છે.)

(૨) પ્રાકૃત ભાષાના ઓલવાવાળા મૂર્ખ લોક અને સ્ત્રી વર્ગ કહેલ છે. (જૈન સૂત્રોના પ્રકાશક મહાવિદ્વાન ગણુધરાદિ આચાર્ય પ્રમુખ છે.)

(૩) પ્રાકૃત ભાષા અનાદિ સિદ્ધ છે. (આપણાં જૈનસૂત્ર તીર્થંકર મહારાજ તથા ગણુધર દેવથીજ પ્રગટ થાય છે અને તીર્થંકર મહારાજ ‘અર્દ્ધમાગધી’ ભાષાએજ પ્રરૂપણા કરે છે, તે વાત સૂત્રચી સિદ્ધ છે.)

માટે જૈનધર્મનાં સૂત્ર પ્રાકૃત ભાષામાં નથી એમ ઉપરનાં કેટલાક લેખોથી સાબીતી આવી મળે છે.

પ્રશ્ન ૧૮ મું—સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-અને માગધી આ ત્રણ ભાષામાં પહેલી ભાષા કઈ હશે ?

ઉત્તર—કોઈ કોઈ વિદ્વાન સંસ્કૃત ભાષાને પહેલી કહે છે એટલે મૂળ ભાષા સંસ્કૃત માને છે. તેમ કોઈ વિદ્વાન પ્રાકૃત ભાષા તેજ મૂળ ભાષા કહે ; તેમજ માગધી ભાષાને પણ કેટલાક વિદ્વાનો મૂળ ભાષા કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ મું—કોઈ સંસ્કૃત ભાષાને યા કોઈ પ્રાકૃત ભાષાને પહેલી કહેનારાનું તો વાંચવામાં આવ્યું છે પરંતુ માગધી ભાષાને પહેલી ભાષા માનનારો કયો વર્ગ છે તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—પ્રાહ્મણુ મતવાળા સરસ્વતીના ઉપાસકો એમ કહે છે કે—
જ્યારે સરસ્વતી બાળ વયમાં હતા ત્યારે માગધી ભાષા બોલતા હતા,
એટલે માગધી ભાષા તે બાળ ભાષા છે. અને સંસ્કૃત ભાષા તે પ્રૌઢ
ભાષા છે. અને કેટલાક એમ પણ કહે છે કે મૂળ ભાષા તો અપભ્રંશ છે,
કેમકે જે દેશમાં જે બીજકથી જે કુળમાં ઉત્પન્ન થયા હોય તે કુળનાં
બાળકો તેના કુળની મૂળ ભાષાનેજ બોલવા માંડે છે, એમ પણ કોઈ
વિદ્વાન કહે છે.

એમ ભાષાના સંબંધમાં અનેક મતભેદ રહ્યા છે, અનેક ડોળ,
અનેક અગડા ચાલે છે, તે તો જ્ઞાની પુરૂષ વિના પાર પડે તેમ નથી.
માટે ગમે તે મૂળ ભાષા હોય, તેનું કંઈ આપણે પ્રયોજન નથી. પરંતુ
આપણે તો સૂત્રની કંઈ ભાષા છે, તે પ્રકાશ કરવાની જરૂર છે. અને તેજ
ભાષા માટે શાસ્ત્રના દાખલાથી નિર્ણય ઉપર આવવું, તેમજ સૂત્રના
આધારથી સૂત્રની ભાષાનો નિશ્ચય કરવો, તેજ જૈનના અનુયાયીનું કર્તવ્ય છે.

પ્રશ્ન ૨૦ મું—કોઈ એમ કહે કે—સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત એ બે ભાષા
ઋષિને બોલાવી પ્રશસ્ત કહી છે, એમ અનુયોગદ્વાર અને ઠાણાંગ સૂત્રમાં
કહ્યું છે, માટે સૂત્ર પ્રાકૃત ભાષામાં છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—જો તે બે ભાષાનેજ આપણે પ્રશસ્ત માનીશું તો તીર્થંકર
મહારાજને અર્ધ માગધી ભાષાએ પરિપદ્ સમક્ષ પ્રરૂપણા કરી છે, તે
ભાષાને આપણે પ્રશસ્ત સિવાય કંઈ ભાષા કહીશું ? આ ગંભીર સવાલનો
ઉત્તર વગર આનાકાનીએ આપવો જોઈશે.

પ્રશ્ન ૨૧ મું—પૂર્વપક્ષી-તીર્થંકર મહારાજની પ્રરૂપેલી ભાષા તો
પ્રશસ્તજ કહેવાય.

ઉત્તર—ઉત્તરપક્ષી કહે—તે ભાષા અહિં દાખલ નહિ કરવાનું શું
કારણ ? તે તમારે જણાવવું જોઈશેજ.

પ્રશ્ન ૨૨ મું—પૂર્વપક્ષી—અમે આગળ જણાવી ગયા છીએ કે
સંસ્કૃતમાંથી પ્રાકૃત, પ્રાકૃતમાંથી માગધી, અને માગધીમાંથી અર્ધ માગધી
ભાષા નીકળી છે, માટે અર્ધ માગધીને પ્રાકૃત કહેવાને શું બાધક આવે ?

ઉત્તર—ત્યારે ગણધર મહારાજને શો વાંધો આવ્યો કે તીર્થંકર
મહારાજની પ્રરૂપેલી વાણીને પ્રાકૃત નહિ કહેતાં અર્ધ માગધી ભાષા કહેવી
પડી ? આપણે એવો મમત શા માટે પકડીએ કે સૂત્રની ભાષાને અર્ધ
માગધી ભાષા નહિ કહેતાં પ્રાકૃત ભાષાનીજ પકડ કરીએ. જ્યારે આપણે

એમ માનીએ કે-ગમે તે ભાષા કહેતાં બાધ નથી, તો જેમ તીર્થંકર મહારાજની પ્રજ્ઞેલી અર્ધ માગધી ભાષા કબુલ કરીએ છીએ તેમ સૂત્રની ભાષા પણ અર્ધ માગધી છે એમ કહી નાખીએ એટલે બસ.

પ્રશ્ન ૨૩ મું—પૂર્વપક્ષી-તીર્થંકરની વાણી અર્ધ માગધીમાં છે, એવું તો સિદ્ધાંતમાં છે, પણ કોઈ સૂત્રમાં એવું નીકળતું નથી કે જૈન સૂત્ર અર્ધ માગધી ભાષામાં છે ?

ઉત્તર—ત્યારે પ્રાકૃત ભાષામાં જૈન સૂત્ર છે એમ કહો છો તે કયા સૂત્રના આધરથી ?

પ્રશ્ન ૨૪ મું—પૂર્વપક્ષી-અનુયોગદ્વારમાં તથા ઠાણાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે ઋષિને સંસ્કૃતને પ્રાકૃત એ બે ભાષા બોલવી પ્રશસ્ત છે. એ આધારથી એમ માનીએ છીએ કે સૂત્ર પ્રાકૃત ભાષામાં હોવાં બેઠાં.

ઉત્તર—એમ માનનારની સમજમાં તફાવત છે. કેમકે સૂત્રમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કહ્યું નથી. અને સૂત્રમાં જે પાઠ છે તેનો અર્થ પણ તે પ્રમાણે નથી.

પ્રશ્ન ૨૫ મું—પૂર્વપક્ષી-ખરો અર્થ શી રીતે છે તે કહો ?

ઉત્તર—સાંભળો-સૂત્ર પાઠ સુદ્ધાં. બાબુવાળા છાપેલ અનુયોગદ્વાર પાને ૩૧૭ મે-કહ્યું છે કે-ગાથા-

સંકયા પાયયા ચેવ, મણિઈઓ હોંતિ દોણિ વા;

સરમંડલંમિ ગિજ્જંતે, પસત્યા ઇસિ માસિઆ. ॥ ૧ ॥

અર્થ—ભાષા પાને ૩૨૦ મે-સંકયા-શ્લોક એક સંસ્કૃત, બીજા પ્રાકૃત એ ભણતી કહેતાં-ભાષા શ્રી તીર્થંકર, ગણુધરે કહી, સ્વર મંડલ કહેતાં-પડબદ્ધિક સ્વર સમૂહે ગાઈ, તાનને વિષે પસંત્યા ભટ્ટી શ્રી મહા ઋષિની ભાષી.

અહીં ઋષિને ઉપરની બે ભાષા બોલવી, એવો અધિકાર નથી. પરંતુ સાત સ્વરના અનેક ભેદ બતાવ્યા છે. તેમાં તીર્થંકર ગણુધરે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત એ બે ભાષા સ્વર સમૂહે ગીત (ગાવા) તાનને વિષે પ્રશસ્ત કહી છે.

અર્ધ માગધી ભાષા, જૈન સિદ્ધાંત (ધર્મ પુસ્તક) સિવાય બીજે નહિ વપરાવાના હેતુથી તથા સ્વરશાસ્ત્ર લૌકિક પક્ષને લાઈને પાપ શાસ્ત્રમાં ગણ્યાં છે, ઇત્યાદિક કરણોથી અર્ધ માગધી ભાષા સ્વર મંડળમાં દાખલ કરેલ નથી.

પ્રશ્ન ૨૬ મું—પૂર્વપક્ષી-ત્યારે એ ભાષા પ્રશસ્ત કેમ કહી ?

ઉત્તર—તે એ ભાષા લૌકિક પક્ષે મધુરી હોવાને લીધે એટલે પ્રગટ પણે સમજાવેથી દુનિયાએ ભલી માની, માટે ભગવંતે પ્રશસ્ત કહી. (એટલે ભલી કહી.) એમ ઠાણાંગઠાણે ૪ થે-ગોશાળાનો ચાર પ્રકારનો તપ પ્રશસ્ત કહ્યો છે, તેમ સંસ્કૃત ને પ્રાકૃત બંને ભાષા પ્રશસ્ત બાણવી. તેથી સૂત્રની ભાષા પ્રાકૃત છે એમ સિદ્ધ થાતું નથી. સૂત્રની ભાષા અને અન્ય ભાષાનો પટંતરો તો શાસ્ત્રથીજ જણાઈ આવે છે.

પ્રશ્ન ૨૭ મું—પ્રાકૃત ભાષા સૂત્રની નથી-એટલે સૂત્ર પ્રાકૃત ભાષામાં નથી એમ સૂત્રથી સાબીત કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર—સૂત્રની ભાષા તો આત્માને હિતકારી કલ્યાણકારી સૂત્રમાં કહી છે તેમ પ્રાકૃતાદિ ભાષા કહી નથી.?

પ્રશ્ન ૨૮ મું—એવો કોઈ દાખલો છે કે-સૂત્ર ત્રિવાચ પ્રાકૃતાદિ ભાષા હિતકારી નથી.

ઉત્તર—સાંભળો-બાબુવાળા છાપેલ ઉત્તરાર્થચયન અધ્યયન ૬ હે ગાથા ૧૧ મીના પહેલા પદમાં કહ્યું છે કે—

નચિતા તાયણ માસા, તેના માટે પાને ૨૨૧મે ટીકામાં કહે છે કે—

પ્રાકૃત સંસ્કૃતાગ્રાણ્દ માષા અથવા અન્યાઅપિ દેશ વિશેષાત્ નાના રૂપા માષા વા પાપેભ્યો દુઃલેભ્યો ન ત્રાયન્ને ન રક્ષન્તે

પ્રાકૃત સંસ્કૃત આદિ ૫૬ ભાષા અથવા બીજી પણ અનેક પ્રકારની દેશ ભાષા તે આ જીવને પાપ થકી-દુઃખ થકી મૂકાવા-રક્ષણ કરવા સમર્થ નથી, એમ કહ્યું છે. અને સૂત્રની ભાષા બોલતાં ઘણાં કર્મની નિર્જરા થાય છે એમ સૂત્રમાં કહેલ છે. માટે પ્રાકૃત ભાષાથી (એટલે જીએ ભાષાથી) સૂત્રની ભાષા બીજી ઈરે છે.

પ્રશ્ન ૨૯ મું—સૂત્રની ભાષા કઈ છે ? અને તે ભાષાથી એટલે સૂત્રની ભાષાથી કેવા પ્રકારનો લાભ થાય છે ? તે પણ જણાવશે ?

ઉત્તર—સાંભળો-ભગવતીજી સૂત્રના બીજા શતકના પાંચમે ઉદ્દેશે કહ્યું છે કે—“સવળે નાળે ય વિનાળે,” ઇત્યાદિ-એટલે સિદ્ધાંત વચનતુ શ્રવણ કરવાથી અર્થાત્ સિદ્ધાંત વચન સાંભળવાથી જ્ઞાનાદિ દશ બોલની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને છેવટે મોક્ષ જ્ઞાની પ્રાપ્તિ પણ કહી છે.

વળી ભગવતીજી શતક ૧ લે-ઉદ્દેશે ૭ મે-કહ્યું છે કે—

**एगमवि आरियवयणं सुवणयं सोच्चा धम्मकामए पुण्णकामए मोक्ख-
कामए सग्गकामए.**

એક પણ આર્ય વચન સાંભળવેથી તે જીવ ધર્મનો કામી, પુણ્યનો કામી, મોક્ષનો કામી, અને સ્વર્ગનો કામી થાય છે. એવાં મહા ક્ષણદાયક આર્ય વચન (સૂત્ર વચન) ભગવંતે કહ્યાં છે.

પ્રશ્ન ૩૦ મું—જ્યારે આર્ય એવાં સૂત્ર વચન સાંભળવાથી મહા લાલ કહ્યો તો તેનો અભ્યાસ કરવાથી સૂત્ર ભણવાથી શો લાલ થાય ?

ઉત્તર—સાંભળો—ઉત્તરાધ્યયન અધ્યયન ૨૮ મે-ગાથા ૨૧ મી-તેમાં કહ્યું છે કે ગાથા—

जोसुत्त महि ऊंतो, सुएण उगाहइउ सम्मत्तं ;

अंगेण वाहिरेण व, सोसुत्तर्हइत्ति नायव्वो । ૨૧

અર્થ:—ભગવંત કહે છે હે ગૌતમ ! જોને સૂત્રની રૂચિ છે એટલે સૂત્રનો રૂચિવંત તે અંગ ઉપાંગાદિ સૂત્ર ભણે અને તેવાં સૂત્ર ભણવે સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૩૧ મું—સૂત્ર ભણવાથી સમકિતની પ્રાપ્તિ ઉપરાંત કાંઈ લાલ થાય ખરો ?

ઉત્તર—સૂત્રના ભણવાવાળાને પાંચ પ્રકારે અભ્યાસ કરતાં સઝાય કહી છે. જીએ ઉત્તરાધ્યયન અધ્યયન ૩૦ મું-ગાથા ૩૪ મી.

वायणा पुच्छणा चैव, तहेव परियट्टणा ;

अणुप्पेहा धम्मकहा, सज्जाउ पंचहा भवे ॥ ૩૪ ॥

અર્થ:—સૂત્રની વાંચણી લેવી, પ્રશ્ન પૂછવા, તેમજ વારંવાર પર્યટન કરવું-ગણવું, અર્થની ચિંતવણા કરવી, ધર્મકથા કરવી, એ પાંચ પ્રકારની સઝાય કરવી કહી.

પ્રશ્ન ૩૨ મું—સૂત્રની સઝાય કરવાથી શો લાલ થાય ?

ઉત્તર—ઉપર કહેલ પાંચે પ્રકારની સઝાય કરવાવાળાને બાર પ્રકાર માંહેલો દશમો અભ્યંતર તપ કહ્યો છે અને સૂત્રની સઝાય કરવાથી શિદ્ધ સર્વ સંસારથી મુક્ત થાવું કહ્યું છે.

વળી ઉત્તરાધ્યયનના ૨૬ મા અધ્યયનની ૧૦ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે—
સજ્જાણ વા નિઉત્તેણં, સવ્વદુવસ્સ વિમોક્કણં. સઝાયને વિષે આત્માને જોડનારો

સર્વ દુઃખ થકી મુક્ત થાય છે. તથા ગાથા ૨૧ મી માં કહ્યું છે કે—
ગુરુ વંદિતુ સદ્ગાયં, કુજ્ઞા દુક્ષ્વ વિમોક્ષણં.—શુદ્ધને વંદના નમસ્કાર કરી સગાય
 કરે તે દુઃખ થકી મુક્ત થાય છે. વળી વિશેષ માટે જુઓ ઉત્તરાધ્યયનનું
 ૨૯ મું અધ્યયન.

પ્રશ્ન ૩૩ મું—ઉત્તરાધ્યયનના ૨૯ મા અધ્યયનમાં શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—ઓગણત્રીશમાં અધ્યયનમાં એમ કહ્યું છે કે—**સદ્ગાણં
 નાણાવરણિજ્ઞં કમ્મં સ્વર્વેદ્.** સગાય કરતા જ્ઞાનાવરણીય કમ્મ ખપાવે. (બોલ
 ૧૮ મો.)

પ્રશ્ન ૩૪ મું—સગાય તે પાંચ પ્રકારે કહેલ છે તેમાં પહેલો બોલ
 વાંચનાનો કહ્યો છે તે વાંચનાથી શો લાભ થાય ?

ઉત્તર—**વાયણાણં નિજ્જરં જણયઈ સુયસ્સ અણાસાયણયાણ વટ્ટઈ
 સુયસ્સય અણાસાયણા વટ્ટમાણે તિત્થધમ્મં અવલંબઈ તિત્થધમ્મં અવલંબમાણે
 મહાનિજ્જરે મહાપજ્જવસાણે ભવઈ.**—

સૂત્રની વાંચણા લેતાં—અને દેતાં નિર્જરા ઉપરાળે, શ્રુતજ્ઞાનની
 આશાતના ટાળે, સૂત્રની આશાતના ટાળતાં તીર્થકરનો ધર્મ અવલંબે,
 તીર્થકરના ધર્મનો આશ્રય લેતાં અવલંબતાં મોટી નિર્જરા મુક્તિ ગમન—
 રૂપ હોય. (બોલ ૧૯ મો.)

પ્રશ્ન ૩૫ મું—પ્રશ્નાદિક પૂછતાં શો ગુણ ઉત્પન્ન થાય ?

ઉત્તર—**પહિપુચ્છણયાણં મુતત્થ તદુભયાઈ વિસોદ્દેઈ, કંઠામોહ-
 ણિજ્ઞં કમ્મં વોચ્છિદઈ.**

વારંવાર પ્રશ્નાદિ પૂછતાં સૂત્ર અને અર્થ જાને વાનાં નિર્માણ કરે,
 સંશય રૂપ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ છેદે. (બોલ ૨૦ મો.)

પ્રશ્ન ૩૬ મું—સૂત્રનું પર્યાટન કરવાથી વારંવાર ફેરવવાથી શો ગુણ
 ઉત્પન્ન થાય ?

ઉત્તર—**પરિયટ્ટણયાણ વિંજણાઈં જણયઈ વંજણલદ્ધિં ચ ઉપ્પાઈં
 સૂત્રને પર્યાટન કરતાં—ફરી ફરી—વારંવાર ગણતાં અક્ષર પામે, તથા
 અક્ષરની લખિ પામે. (બોલ ૨૧ મો.)**

પ્રશ્ન ૩૭ મું—સૂત્રની ચિંતવણા કરતાં શું ગુણ ઉપરાળે ?

ઉત્તર—**અણુપેહાણં આરુય વજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પગહીઓ ધણિય-
 વંધણ વંધાઓ સિદ્ધિલવંધણ વંધાઓ પકરેઈ દિઠ્ઠકાલઠિર્યાઓ રહ્સસકાલઠિર્યા-**

યાઓ પકરેઈ. તિવ્વાણુભાવાઓ મંદાણુભાવાઓ પકરેઈ, बहुपयसग्गाओ अप्प-
पएसग्गाओ पकरेई, आउयंकम्मं सिय बंधई सिय नोबंधई, सायावेयणिज्जं
चणं कम्मं भुज्जो भुज्जो उवचिणाई, अणाइयंचणंअणवदग्गं दीहमद्ध चाउरंत
संसारकंतरं खिप्पामेव वीतीवयई.

અર્થ:—સૂત્ર અર્થ ચિંતવતાં આયુષ્ય વર્ષોને સાત કર્મની પ્રકૃતિ આકરે
અંધને બાંધી હોય, તે શિથિલ અંધન અંધ કરે, દીર્ઘ કાળની સ્થિતિ
હોય તે અલ્પ કાળની સ્થિતિ કરે, તીવ્ર ભાવ છે, તે મંદ ભાવ કરે, ઘણા
પ્રદેશ હોય તે અલ્પ પ્રદેશ કરે, યાઉંબું કર્મ કદાચિત્ બાંધે કદાચિત્ ન
બાંધે, શાતા વેદનીય કર્મ વારંવાર બાંધે, જે કાળની આદિ અંત નથી
એવો ચાર ગતિ રૂપ સંસાર અટવીને તે શીઘ્ર ઉદ્ધાધે. અર્થાત્ જેની
આદિ અંત નથી એવો ચાર ગતિ રૂપ સંસાર અટવીનો માર્ગ તેને શીઘ્ર
પાર પામે, એટલે થોડી મુદતમાં મોક્ષ ફળ મળે (બોલ ૨૨ મો.)

પ્રશ્ન ૩૮ મું—ધર્મકથા કરતો થકો જીવ શું ફળ ઉપરાજે ?

ઉત્તર—ધર્મકહાણં નિજ્જરં જણયઈ ધર્મકહાણં પવયણં પમાવેઈ,
પવયણપમાવેણં જીવે આગમેસસ્સ મહત્તાણ કમ્મનિવંધઈ.

ધર્મ કથા કહેતાં જીવ નિર્જરા કરે-કર્મનો ક્ષય કરે, ધર્મ કથા
કહે સિદ્ધાંત પ્રગટ કરે-સિદ્ધાંતનો પ્રભાવ વધારે, સિદ્ધાંત દ્વીપાવતાં જીવ
આવતે ભવે-આવતા કાળને માટે શુભ કર્મ ઉપરાજે-બાંધે. (બોલ ૨૩ મો)

પ્રશ્ન ૩૯ મું—સૂત્રની આરાધના કરવાથી શું ફળ થાય ?

ઉત્તર—સુયસ્સ આરાહણાણ અન્નાણં સ્વવેઈ નય સંકિલિસ્સઈ. શ્રુત આ
રાધતાં અજ્ઞાનપણું ટાળે, સંકલેશ (મલીન) પ્રણામ ન થાય. (બોલ ૨૪ મો)

ઇત્યાદિ મહાફળ કહ્યાં તે અરિહંત ભગવાંતના પ્રરૂપેલા અર્દ્ધ
માગધી ભાષાએ અર્થ રૂપે દ્વાદશાંગી વાણી આદિ સૂત્ર જે ગણુધર મહારાજે
તેજ સૂત્ર, તેજ ભાષાએ, તેજ અર્થને ગુંથણામાં લીધેલા, જે હાલ વર્તે
છે તેજ સૂત્રની સગ્રાહ આદિ કરવાનાં ફળ કહ્યાં છે.

આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે-સંસ્કૃત પ્રાકૃત આદિ ભાષાઓ
આત્માને કલ્યાણુકારી નથી. આત્માને કલ્યાણુકારી તો સૂત્રનીજ ભાષા કહી,
માટે તે ભાષા ખીજી નહિ પણ અર્દ્ધ માગધી તેજ છે—અને તે વિષે શ્રી
નંદીજી સૂત્ર તથા ઉવવાયજી તથા સમવાયાંગજી વગેરે સૂત્ર સારો ખુલાસો
આપે છે.

પ્રશ્ન ૪૦ મું—આ વિષે નંદીજી સૂત્ર શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—નંદીજી સૂત્રનો સૂત્ર પાઠ:—

સે કિંતં સમ્મસુયં સમ્મસુયં જં ઇમં અરિહંતેહિં ભગવંતેહિં ઉપ્પળણાણદં-
સળધરેહિં—જાવ સવ્વપૂહિં સવ્વદરસીહિં પળિયંદુવાલસ્સંગં ગળીપિંડગં તં જહા
આયારો સુયગમો ઠાળં જાવ દિઠિવાઉય.-ઇચ્છેયં દુવાલસ્સંગં ગળીપિંડગં તં જહા
આયારો સુયગહો ઠાળંજાવ દિઠિવાઉયંઇચ્છેયં દુવાલસંગં ગળીપિંડગં તિષ્-
કાલે અળંતા જીવા આણાણ વિરાહિત્તા ચાઉરંત સંસારકંતારં અણુપરચિદ્દિંસુ ૩
(ઇમ ત્રણ કાલ)—ઇચ્છેયં દુવાલસ્સંગં ગળીપિંડગં તિષ્કાલે અળંતા જીવા
આણાણ આરાહિત્તા ચાઉરંત સંસારકંતારં વિઙ્ગવિસુ. ૩

(એમ ત્રણે આલાવા કહેવા) ઇતિ નંદી સૂત્રં.

અર્થ:—જ'ણુ અણુગાર સુધર્મ ગણુધર પ્રત્યે કહે ! હવે કિશું તે સમ્યક્ શ્રુત ? ગુરૂ ખોલ્યા—સમ્યક્ શ્રુત તે, જો, એ, અરિહંત ભગવંત જેને ઉપજ્યું છે કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શનના ધારણુહાર, યાવત્ સર્વ પદાર્થના બાણુ, સર્વ પદાર્થના દેખણુહાર એવે તીર્થ'કરે પ્રરૂપ્યે, બાર અંગ આચાર્યને પેટી સમાન, તે, એ, આચારંગ, સૂયંગડાંગ, ઠાણંગ, યાવત્ દષ્ટિવાદ, એ બાર અંગ તે આચાર્યની પેટી સરખા—તેને અતીત કાળે અનંતા જીવ આજ્ઞાવિરાધીને ચતુર્ગતિ સંસાર અટવી પ્રત્યે પરિબ્રમણુ કરતા હવા. એમ વર્તમાનકાળે સંખ્યાતા જીવ આજ્ઞા ખંડી વિરાધક પદ પામી, ચાર ગતિ સંસાર રૂપ અટવીમાં પરિબ્રમણુ કરે છે, તેમજ આવતે કાળે અનંતા જીવ પરિ-બ્રમણુ કરશે. અને એ બારે અંગ આરાધી ગયા કાળે અનંતા જીવ ચતુર્ગતિ સંસારને પાર પામ્યા-વર્તમાન કાળે સંખ્યાતા જીવ આજ્ઞા આરાધી ચતુર્ગતિ સંસાર અટવી ઊઠ્ઠ'થે છે—એમ આગામી કાળે અનંતા જીવ દ્રાહશાંગી રૂપ જીનાજ્ઞા આરાધી ચારે ગતિ સંસાર રૂપ અટવી પ્રત્યે ઉલ્લંઘશે એમ નંદીજી સૂત્રમાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૪૧ મું—ઉવવર્ધ સૂત્રમાં શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં શ્રી તીર્થ'કર મહારાજની પ્રરૂપેલી વાણી જે દ્રાહશાંગી રૂપ તે કઈ ભાષામાં છે તેનો ખુલાસો શ્રી ઉવવર્ધ સૂત્રમાં જણાવ્યો છે કે—સૂત્ર પાઠ:—

સવ્વક્ષર સંળિવારૂયાણ પુળ રત્તાણ સવ્વ ભાસાણુગામિળીણ સરસ્સરૂણ
જોયળ ળીહારિળા સરિળં અદ્ધમારાહાણ ભાસાણ ભાસંતિ અરિહા ધમ્મંપરિકહેહૂ
તેસિં સવ્વેસિં આયરિયં મળાયરિયાળં અગિલાણ ધમ્મં માહક્કહૂ સા વિયળં અદ્ધ-

માગહા ભાસા તેસિં સવ્વેસિં આયરિય મળાયરિયાણં અપ્પણો સ ભાસાપ્ પરિણા-
મેણં પરિણમંતિ.

અર્થ:—સર્વં અક્ષરની સંધિ યથાયોગ્ય મેળવીને, સંપૂર્ણ રાગે કરીને, સર્વ ભાષાને મળતી, ઘણી મીઠી એવી વાણીએ યોજન પ્રમાણે સાંભળાય એવે સ્વરે, અર્દ્ધ માગધી ભાષાએ પરમેશ્વરે ધર્મકથા કહી (ભાષણુ કર્યું) તે અર્દ્ધ માગધી ભાષા આર્ય અનાર્ય પોતપોતાની ભાષામાં સમજ્યા. અને છેવટે ઘણા જીવોને મહાકૃપાની પ્રાપ્તિ થઈ.

પ્રશ્ન ૪૨ મું—શ્રી સમવાયાંગજી સૂત્રમાં શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—શ્રી સમવાયાંગસૂત્રમાં ચોત્રીશ અતિશય અધિકારે ૨૨-૨૩ મા અતીશયમાં કહ્યું છે કે—મૂળ પાઠ—

મગવં ચર્ણં અદ્દમાગહાપ્ ભાસાપ્ ધમ્મ માહ્સ્સહ ૨૨-સા વિયણં
અદ્દમાગહા ભાસા ભાસિજ્જમાણી તેસિં સવ્વેસિં આયરિય મળાયરિયાણં દુપ્પય
ચડપ્પય મિય પરિચ્છ સરિસિવાણં અપ્પપ્પણો દ્વિય સિવસહ દેસભાસત્તાપ્
પરિણમહ્ ॥ ૨૩ ॥

અથ ટીકા—અદ્દમાગહી ઇતિ । પ્રાકૃતાદીનાં વર્ણાં ભાષાવિશેષાણાં
મધ્યે યા માગધા નામ ભાષા રસૌલ શૌ માગધ્યા મિત્યાદિ લક્ષણવતી અસમા-
શ્રિત સ્વકીય સમગ્ર લક્ષણાર્દ્ધમાગધા ત્યુચ્યતે ॥ તથા ધર્માસ્થિતિ તસ્યાપ્વાતિ
કોમલત્વાદિ દ્વાવિશઃ ભાસિજ્જમાણીત્તિ મગવતા મિદ્ધાયમાના આયરિયમ-
ળાયરિયાણં આર્યાનાર્યદેશોત્પન્નાનાં દ્વિપદા મનુષ્યા શ્રતુપ્પદા ગવાદયઃ મૃગા
આટવ્યાઃ પશવો ગ્રામ્યાઃ પશ્ચિણઃ પ્રતીતાઃ સરીસૃપઃ ઊરપરિસર્પાઃ મૂજપરિસ-
ર્પાશ્રિતિ તેષાં કિમાત્મન અનાત્યનઃ આત્મીયયા આત્મીયયેત્યર્થ ભાષા
તયા ભાષાભાવેન પરિણામિતીતિ સંબંધઃ કિ ભૂતાસૌ ભાષયેત્યાહઃ હિતમ-
મ્યુદયઃ શિવં મોક્ષઃ શ્રુતં શ્રવણ કાલ્બોદ્ભવમાનં દદાતીતિ હિતશિવસુખદંતિ
ત્રયોર્વિશઃ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ઈતિ ટીકાયાં—

એ પ્રમાણે મૂળ પાઠ તથા ટીકામાં કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૪૩ મું—શિષ્ય-આપે મૂળ પાઠ તથા ટીકાથી જણાવ્યું પણ તેમાં તો સમજનારા સમજે પણ મારા જેવા થોડી બુદ્ધિવાળા કેવી રીતે સમજી શકે ? માટે અમે સમજી શકીએ તેવી રીતે જણાવશો.

ઉત્તર—સાંભળો—ભાવાર્થ:—શ્રી તીર્થંકર ભગવંત અર્દ્ધ માગધી ભાષા એ ધર્મ પ્રરૂપે છે. તે અર્દ્ધ માગધી ભાષા પ્રાકૃત આદિ ૧૬ ભાષા

સહિત એવી અર્ધ માગધી ભાષાએ અધિકતર પ્રકાશ કરતા થકા આર્ય, અનાર્ય, મ્લેચ્છ આદિ બે પગવાળા વર્ગને પ્રકાશ કરે છે, અર્થાત્ મનુષ્ય વર્ગ તમામ પોતપોતાની ભાષામાં સમજી શકે છે. તેમજ મૃગ વગેરે અટવીમાં રહેનારા આર પગવાળા સિંહ, વ્યાઘ્ર, ગોશૃંગાળાદિ, તથા પક્ષી વર્ગ, તથા ઉરપર સર્પ, ભુજપર અર્થાત્ નકુલ આદિ વર્ગ: સર્વ સમજી શકે છે. આપ આપણી વાણીમાં સૂક્ષ્મ બુદ્ધિએ કરી સમજણ શક્તિમાં પ્રકાશ કરે છે. એવી અર્ધ માગધી ભાષાએ ભગવંતની વાણી આરાધક પદને દેનારી, મોક્ષ ક્ષણને શીઘ્ર આપનારી થાય છે—અર્થાત્ આત્માને પરમ હિત લાણી કલ્યાણકારી થાય છે. ૨૨-૨૩—ઈતિ સમવાયાંગ સૂત્ર ॥

માટે ભગવંતે પ્રરૂપેલાં બે દ્વાદશાંગી સૂત્ર તેજ ગણુધર મહારાજે ગુથ્યાં છે. તેજ સૂત્રને “ સમસુત ” નંદીજીમાં કહેલ છે.—

इच्छेइयं दुवालस्संगं मणिपिंडगं चउदस्स पुच्चिस्स समसुयं.

એ ઉપરથી જણાય છે કે ગણુધર મહારાજના રચેલાં સૂત્ર અર્ધ માગધી ભાષામાં છે. નિ:સંદેહ:—

પ્રશ્ન ૪૪ મું—શિષ્ય—અહો મહારાજ ! ભાષાના સંબંધમાં અનેક મતભેદ બેવામાં આવે છે, પરંતુ આપ કૃપા કરી પ્રથમ તો ભાષા કેટલા પ્રકારની અને કેવા સ્વરૂપની ને કેટલી અને કેવા પ્રકારે માનવી વગેરેનું સ્વરૂપ કહી બતાવશો ?

ઉત્તર—ગુરુ—હે ભાઈ ! ભાષા સંબંધીની વ્યાખ્યા ઘણીજ કઠીન છે, અને તેનું સ્વરૂપ સમજવું આકર્ષ છે, તોપણ તે સંબંધે કેટલીક વાત પૂર્વે કહેવામાં આવી ગઈ છે. અને કેટલીક વાત વિશેષ જાણવા જેવી હોય તે પણ જણાવવી જોઈએ, માટે તે વાત કહેવાની જરૂર જણાવાથી મારા જાણુ-વામાં જેટલી વાત આવી છે તેટલી તને કહી બતાવું તે સાંભળ—

“ જૈન હિતેચ્છુ ” પુસ્તક ૬ કું—અંક ૪ થામાં—આઠ પ્રકારની ભાષા મૂકી છે, તેમાં છ પ્રકારની ભાષા સૂત્રમાં કહી તે કહી છે અને તે ઉપરાંત સમ સંસ્કૃત, અને અર્ધ માગધી એ બે ભાષા ભેળવી ૮ પ્રકાર ભાષાના કહ્યા છે.

તથા ગુજરાત શાળા પત્ર ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૬માં—વાગ્વ્યાપાર—(પૃષ્ઠ ૪૨માં)—મહાસંસ્કૃત, ને અતિ પ્રાકૃત, એ બે ભાષા પણ કહી છે. તે બેતાં ૧૦ ભાષા થઈ.

ને પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્રમાં બાર પ્રકારની ભાષા પણ કહી છે. તે તમામ ભાષાનું સ્વરૂપ બાણુવું જોઈએ.

તેમાં સંસ્કૃત ભાષાના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા. સંસ્કૃત, સમસંસ્કૃત ને મહાસંસ્કૃત.

પ્રાકૃતના બે ભેદ, પ્રાકૃત ને અતિપ્રાકૃત.

માગધીના પણ બે ભેદ, માગધી અને અર્ધમાગધી.

એટલી ભાષાનું સ્વરૂપ અવશ્ય બાણુવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૪૫ મું—શિષ્ય-સંસ્કૃતના ત્રણ પ્રકાર શી રીતે સમજવા ?

ઉત્તર—સાંભળો—સંસ્કૃત ભાષાના ભાગવતાદિ ૧૮ પુરાણ, કાવ્ય, કોષ વગેરે ઘણાં શાસ્ત્ર સંસ્કૃતમાં છે. કે જેની ટીકા વિના સમજવું મુશ્કેલ પડે છે—સમસંસ્કૃત તે સંસ્કૃતમાં પ્રાકૃત ભળવાથી સરલપણે સમજાય તેવા ગદ્ય પદ્ય અને મહાસંસ્કૃત તે વેદનું સંસ્કૃત કહેલ છે તે સમજવું ઘણું જ કઠીન હોય છે.

પ્રશ્ન ૪૬ મું—પ્રાકૃત ભાષાના બે ભેદ શી રીતે છે ?

ઉત્તર—પ્રાકૃત ભાષા તેના બે પ્રકાર છે. જૈન સૂત્ર વિના એટલે તીર્થંકરના ભાંખેલા અર્થના સમાવેશ વિના તેવીજ ભાષામાં કોઈ આચાર્યે ગદ્યપદ્યમાં બનાવેલા ગ્રંથ તેને પ્રાકૃત ભાષા માને છે.—અતિ પ્રાકૃત તે ગાલુ દેશ ભાષા-જેવી કે હિંદુસ્તાની, ગુજરાતી, મરાઠી વગેરે કહી છે, અને કેટલાક શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાને પણ પ્રાકૃત ભાષા કહે છે.

અન્યમતનાં શાસ્ત્ર જે યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ મિતાક્ષરા ટીકામાં જે શ્લોક છે તે સંસ્કૃત મૂળ લખેલ છે, અને નીચે અર્થ છે તે પ્રાકૃત મૂળ લખેલ છે.

ધર્મસિંધુ ગુજરાતી ભાષાંતરની પ્રસ્તાવના પાને ૧-૩-જે ગુજરાતી ભાષાંતરને પ્રાકૃત કહેલ છે. (ગ્રંથનું નામ દરેક પાને મથાળે ધર્મસિંધુ: પ્રાકૃત ભાષાંતર સહિત) એ પ્રમાણે કહેલ છે.

મહાભારત (અઠારે પર્વ) ગુજરાતી ભાષામાં રચેલું છે તેમાં આદિપર્વમાં ગાથા ૫ મીથી નીચે પ્રમાણે લખેલ છે.

મહાભારત ઉપરથી લઈ, આરસાર નિરાધાર ;

પ્રાકૃત ભાષામાંહી રચુંછું, પદ્યથી વિસ્તાર. ૧

પ્રભુના ગુણ પ્રાકૃત ભાષામાં,	લખેલા પણ સંભળાય;	
ન્યમ ધી શુદ્રતણા ઘરતું,	પણુ ધ્રાહ્મણુથી અવાય. ૨	
પ્રભુના પદને પ્રાકૃત સમજે,	તે તો નરકે નય;	
તે માટે શ્રોતા સાંભળવી,	શ્રી હરીની લીલાય. ૩	

વળી સહજનનંદની શિક્ષાપત્રીમાં શ્લોક ૬૫મેં કહ્યું છે કે—

સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગ્રંથા, ખ્યાસશ્ચાપિ યથા મતિ;

વિષ્ણુમતમાં જૈન શાસ્ત્રની શૈલીનાં શાસ્ત્ર વપરાતાં નથી, એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવા સહજનનંદજીએ તેમની શિક્ષાપત્રીમાં છૂટ આપી છે તે પ્રાકૃત ગ્રંથ ગુજરાતી દેશી ભાષા માટેજ છે એમ જણાય છે.

ઉપરના તમામ દાખલા ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાને પણ પ્રાકૃત ભાષા કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૪૭ મું—શિષ્ય—માગધી ભાષાના એ પ્રકાર શી રીતે ?

ઉત્તર—માગધી ભાષા તે ઐદ્ધર્મનાં શાસ્ત્ર માગધી ભાષામાં છે. અર્ધ માગધી ભાષા તે—જૈન સૂત્ર અર્ધ માગધી ભાષામાં છે, જેની અંદર તીર્થંકર મહારાજની અર્થરૂપે પ્રરૂપેલી વાણીનો સમાવેશ ગણુધર મહારાજે કરી ગદ્યપદ્યમાં ગુંથણા કરી છે તે.

પ્રશ્ન ૪૮ મું—શિષ્ય—પ્રશ્નવ્યાકરણમાં બાર પ્રકારની ભાષા શી રીતે કહી છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—છાપેલા બાબૂનાળા—પ્રશ્નવ્યાકરણ પાને ૩૮૨ મેં સૂત્રપાઠ.—

દુવાલસ વિહાય દોઢ માસા, વચળંપિય દોઢ સોલસ વિહં एवं અરહંત મણુણાયં સમાન્નિસ્યં સજણ કાલંમિય વત્તવ્વં.

અથ ટીકા—દ્વાદશવિધા ભવતિ ભાષા તથા ચ પ્રાકૃત સંસ્કૃત ભાષા, માગધ પિશાચ સ્સરસેની ચ ; ષષ્ટોત્ર ધૂરિ મેદો દેશવિશેષાદપ્રબ્રંશઃ ? ઇયમેવ પટ્ટવિધા ભાષા ગદ્યપદ્યમેદેન મિદ્યમાના દ્વાદશધા ભવતીતિ.

તદનંતર ઇહાં સોળ પ્રકારનાં વચન કહીને કહ્યું કે:—

અર્હદનુજ્ઞાતં સમીક્ષિતં બુદ્ધાપયર્યાલ્લોચિતં સંયતેન સંયમવંતા કાલે ચાવ-સરે વત્તવ્યં ઇતી ટીકા :—

અથ: ભાષા-ભાષાના બારહ ભેદ બાણુવા, વચન પુણુ હોઈ સોળે પ્રકારે બાણુવો એણી પરે તીર્થ'કરે અનુજ્ઞા દીધી છે. આલોચીને ચારિત્રીયો અવસરે યોલવો.

પ્રશ્ન ૪૯ મું—શિષ્ય-આ ઉપરના પાઠ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે- માગધી ભાષા મુનિને ઉત્સર્ગ' માર્ગે' યોલવી ચાલી નથી તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એમ કોઈ યોલે તેના જવાબમાં એટલુંજ કહેવું બસ છે કે- તમોએ સૂત્રની ભાષાને પ્રાકૃત ભાષા માની છે. તો તે પણ લણુવું ફેરવવું, વારંવાર પઠન કરવું, પૂર્ણ શક્તિ ફેરવવી, ઉપદેશ કરવો વગેરે તમામ બંધ પડશે. તમારાથી સૂત્રની સગાય વારંવાર થાશેજ નહિ, તે ઉપરાંત વ્યાકરણ આદિ લણી શકશોજ કયાંથી ? તમારું વાક્ય તમનેજ બંધન- કર્તા થયું.

સૂત્રને મતે તે છએ ભાષા લૌકિક પક્ષની છે, અને લોકોત્તર પક્ષની તો એક અર્દ્ધ'માગધી ભાષાજ છે. માટે અર્દ્ધ'માગધી ભાષાના સૂત્ર ઉત્સર્ગ' માર્ગે' વારંવાર લણુવાં ફેરવવાં ઉપદેશ પણ ધોક માર્ગે' કરવો અને તેનાં મહાક્રમ પણ ભગવંતે કહ્યાં છે. માટે સૂત્રની ભાષા સિવાય સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, માગધી વગેરે છએ ભાષા ઉત્સર્ગ' માર્ગે' યોલવી નહિ એમ કયું. કદાપિ કોઈ અવસરે યોલવું પડે તો મુનિએ કાળ અવસરનો વિચાર કરીને આલોચીને યોલવું. એવી ભગવંતની આજ્ઞા છે. માટે અર્દ્ધ' માગધી ભાષાનાજ સૂત્રની ભગવંતે ઉત્સર્ગ' માર્ગે' આજ્ઞા આપી છે. અને સૂત્ર અર્દ્ધ' માગધી ભાષામાં છે. એમ આ ઉપરના પાઠથી સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૫૦ મું—પૂર્વ'પક્ષી-ભગવંતે અર્દ્ધ' માગધી ભાષામાં પ્રરૂપણા કરી, એવો તો સૂત્રનો પાઠ છે, પણ જ્યારે ગણુધર મહારાજે સૂત્ર ગુ'થ્યાં ત્યારે અર્દ્ધ' માગધી ભાષામાંજ ગુ'થ્યાં એવો પાઠ કોઈ સૂત્રમાં જણુતો નથી તેનું કેમ ?

ઉત્તર—પ્રાકૃત ભાષામાં સૂત્ર ગણુધર મહારાજે ગુ'થ્યાં એવો કયા સૂત્રનો પાઠ છે તે કહો ?

પ્રશ્ન ૫૧ મું—પૂર્વ'પક્ષી-એવો પણ પાઠ નથી.

ઉત્તર—તો થયું. સૂત્રમાં જે હોય તે કબુલ કરો. જોકે અર્દ્ધ' માગધી ભાષામાં સૂત્ર ગુ'થ્યાનો પાઠ નથી, પણ સૂત્રના ન્યાયથી સૂત્ર અર્દ્ધ' માગધી ભાષામાંજ છે, અને તીર્થ'કર મહારાજના પ્રરૂપેલાં વચન તેમાંજ રહ્યાં છે.

અને ભગવંતે અર્દ્ધ માગધી ભાષાએ અર્થરૂપે પ્રરૂપેલી વાણી તેજ ગણુધર મહારાજે સૂત્રમાં ગુથેલ છે.

પ્રશ્ન ૫૨ મું—પૂર્વપક્ષી-એવું તમે સાબિત કરી આપશો ?

ઉત્તર—હા, શામાટે નહિ કરી આપીએ ખુશીથી કરીશું.

પ્રશ્ન ૫૩ મું— પૂર્વપક્ષી-સૂત્રના ન્યાયથી સાબિત કરી આપો તો અમારે કબુલ છે.

ઉત્તર—ત્યારે સાંભળો, ને એક વચને રહેજો. અનુયોગદ્વાર સૂત્ર બાબુવાળા છાપેલ પાને ૫૧૯ મે કહ્યું છે કે-ગાથા-

અત્થં માસઈ અરહા, સુત્તં ગંધંતિ ગણહરા નિરુણં;
સાસણસ્સ હિઅટ્ટાપ, તડ તિત્થં પવત્તઈ. ॥ ૧ ॥

અર્થ—અર્થરૂપે સૂત્ર પ્રરૂપ્યાં અરિહંત ભગવંતે, તે સૂત્રરૂપે (ગદ્યપદ્ય રૂપે) ગુંથ્યાં નિપુણ એવા ગણુધર મહારાજે. શામાટે ? શાસનના હિતના અર્થે તેજ સૂત્ર તીર્થને વિષે પ્રવર્તે છે.

અરિહંતો તે એમ કહ્યું કે જે સૂત્ર અર્થરૂપે તીર્થકર મહારાજે પ્રરૂપ્યાં, તે સૂત્ર રૂપે ગણુધર મહારાજે ગુંથ્યાં અને તેજ સૂત્ર ભગવંતનું શાસન રહેશે. અર્થાત્ ભગવંતનું તીર્થ રહશે ત્યાં મુંઝી પ્રવર્તશે અને હાલ જે પ્રવર્તે છે તે પણ તેજ સૂત્ર છે.

પ્રશ્ન ૫૪ મું—પૂર્વપક્ષી-ભગવંતે અર્થરૂપે પ્રરૂપ્યું અને ગણુધરે સૂત્ર ગુંથ્યાં તે વાત તો ખરી છે, પણ ભગવંતે જે અર્થ, જે ભાષાએ પ્રરૂપ્યા તેજ ભાષા તેજ અર્થ આ સૂત્રમાં દાખલ કર્યા છે એમ કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—શા માટે ન કહેવાય ? કોઈ માળાગારે (માળીયે) પંચ વરણાં કુલનો પુજ તેના દીકરા પાસે કર્યો અને તેના દીકરાએ તે કુલનો હાર ગુંથ્યો. જે કે હાર ગુંથનારનો ધર્મ એટલો વિશેષ છે કે જ્યાં જેવાં કુલ જોઈએ ત્યાં તેવાં કુલ ગોઠવે. જ્યાં ગાંઠ વાળવી પડે ત્યાં ગાંઠ વાળે, જ્યાં જ્યાં જેવો પ્રકાર જોઈએ ત્યાં ત્યાં તેવાં કુલને ગોઠવે, એટલે તે કુલનો હાર કહેવાણો; પરંતુ કુલને હાર કાંઈ જુદાં નથી.

એ ન્યાયે તીર્થકર મહારાજે અર્દ્ધમાગધી ભાષાએ જે અર્થરૂપે સૂત્રની પ્રરૂપણા કરી, તેજ અર્થ સૂત્રરૂપે ગદ્યપદ્યમાં ગુંથ્યા, અને જ્યાં જેવો ભાવ જોઈએ ત્યાં તે ભાવ દાખલ કર્યો. કોઈ કોઈ ઠેકાણે જોતાં

અક્ષરકાર પણ ગોઠવ્યા, એટલે ભગવંતના પ્રરૂપેલા અર્થ ગોઠવતાં તેની સંધિ મેળવવા ગણુધર મહારાજે પણ કેટલીક પૂર્ણા કરી હોય તે પણ સૂત્રજ કહેવાય, જેવી ભાષા ભગવંત બોલે તેવીજ ભાષા ગણુધર મહારાજ બોલવા સમર્થ છે, એમ ઠાણાંગ સૂત્ર તથા ઉવવાઈ સૂત્ર જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૫૫ મું—ઠાણાંગ તથા ઉવવાઈ સૂત્રમાં શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—ઠાણાંગ સૂત્ર તથા ઉવવાઈ સૂત્રમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે કે:—

**દુવાલસંડગિણો સમત્ત ગણિપિંડગધરા સન્વડક્ષર સંગિવાઈણા, સન્વ-
ભાસાડણુગામિણો, અજિણાજિણસંકાસા, જિણા ઇવ અવિતહં વાગરેમાણા -**

અહિંયાં-ગણુધર દેવને માટે કહ્યું છે કે-બાર અંગના જાણનાર, સમસ્ત આચાર્યને સિદ્ધાંતરૂપ પટારો તેહના ધરણુહાર, સર્વ અક્ષરના મેલણુહાર-એકઠા કરીને ઉચરવા સમર્થ, સર્વ ભાષાં આર્ય અનાર્ય દેવતા દેવીના તથા સંસ્કૃત પ્રાકૃતાદિ ભાષાના પારગામી, રાગ દ્વેષ છુટ્યા નથી પણ છુટ્યા એહવા જિન વીતરાગ સરિખા છે, જિન વીતરાગની પરે યથા તથ્ય બોલનારા. અર્થાત્ ઉત્તર પ્રત્યુત્તર કરનારા તથા યથા તથ્ય ભાષાના બોલનારા એવા ગણુધર મહારાજને કહ્યા છે.

એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ગણુધર મહારાજે જે જે સૂત્ર શું થયા છે તે તેથી કર મહારાજની પ્રરૂપેલી અર્દ્રમાગધી ભાષાએ અર્થરૂપે તેજ તે સૂત્ર છે. કુલ અને કુલના હારના ન્યાયવત્-આ વિષે પંડિત લાલન પણ આરો અભિપ્રાય આપે છે.

પ્રશ્ન ૫૬ મું—પંડિત લાલન આ વિષે શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—“ જૈન માર્ગ પ્રવેશિકા.” જૈન ધર્મ પ્રશ્નોત્તર-યોજક લાલન-વીરાત્ ૨૪૩૧-અને ૧૯૦૫ માં-મુંબાઈ છપાયું છે.-તેના પાને ૨ જે-પાઠ ઉભે-પ્રમાણુ અંથો-ભાગ ૧ લો-તેમાં સવાલ-૭ મે-લખે છે કે-જૈન ધર્મનું મૂળ શું છે ? તેના જવાબમાં લખે છે કે-જૈન ધર્મનું મૂળ તેના સૂત્રો છે, તેમાં રહેલી બીના જિન ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ કહી બતાવી, તે સાંભળીને તેમના શિષ્ય શ્રી સુધર્મ સ્વામીએ સત્રોમાં ગોઠવી. (એમ લાલનનું કહેવું છે.) અને ઠાણાંગણુ પણ સૂત્રના બે ભેદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૭ મું—ઠાણાંગણુ સૂત્રના એ ભેદ કેવી રીતે જણાવ્યા છે ?

ઉત્તર—ઠાણાંગલ સૂત્રના ઠાણે ૨ જે-ઉદ્દેશે ૧ લે-એ પ્રકારના શ્રુત ધર્મ કહ્યા છે તે એ કે-

સુયધમ્મે દુવિહે પન્નત્તે તં જહા સુત્તસુયધમ્મે ચેવ, અત્થસુયધમ્મે ચેવ.

અર્થ—શ્રુત ધર્મ એ પ્રકારે કહ્યો તે કહે છે. સુ. જેહમાં અર્થ ગુંથ્યા છે ગણુધરે, તે સૂત્રને શ્રુત ધર્મ કહીએ એટલે સૂત્ર પાઠ, ગદ્યપદ્યમાં જે ગુંથેલા છે તે. અ. અર્થ શ્રુત ધર્મ તે જે ભગવતે અર્થ ભાષ્યો તે અર્થ શ્રુત ધર્મ. અર્થ માસઙ્ગ અરહા, સુયં રચયંતિ ગણહરા નિઝ્ઞા. — વળી અનુયોગદ્વારમાં પણ તેજ પ્રમાણે જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૫૮ મું—અનુયોગદ્વારલ સૂત્રમાં શું કહ્યું છે તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—અનુયોગદ્વારલ સૂત્ર બાણુવાળા છાપેલ પાને યીજે કહ્યું છે કે—અર્થ થકી શ્રી તીર્થંકરે—સૂત્ર થકી શ્રી ગણુધરે—પ્રરૂપ્યો એણે વચને સુત્ર કર્તાએ આપણા મનની ઇચ્છા પરિહરી, ‘આપણા મનની ઇચ્છાયે’ કહેતાં શ્રી અરિહંતાદિકને આશાતના થાય. (ઇતિ.)

વિચાર કરો કે ભગવતે અર્દ્ધમાગધીમાં કહેલ તે ગણુધર પ્રાકૃતમાં કેમ કહે ? વળી ગણુધર ચાર વેદના પારગામી હતા છતાં સંસ્કૃતમાં સૂત્ર રચ્યા નહિ તેનું શું કારણ ? અને સંસ્કૃતમાં સૂત્ર રચવા સિદ્ધસેને આથહ કરવાથી તેને ગચ્છ બહાર મૂકવા માટે તેનું પણ કાંઈક વિશેષ કારણ હોવું જોઈએ. એ ઉપરથી એમ ખુલ્લું જણાય છે કે સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃતાદિ ભાષામાં સૂત્ર રચતા ભગવંતની પ્રરૂપેલી આર્થ અર્દ્ધમાગધી ભાષાને કાંઈક અપમાન લાગવા જેવું હોવું જોઈએ. આ વિષે આત્મારામજીએ પણ આરં લખાણુ કર્યું છે.

પ્રશ્ન ૫૯ મું—આત્મારામજી મહારાજ શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—એ વિષે પિતામ્બરી આત્મારામજી કૃત “જૈન તત્વાદર્શ” ભાગ ૨જો-એ નામના ગ્રંથમાં “ગારમો પરિચ્છેદ” તેના પાને ૩૨૩મે કહે છે કે:-

એક વખત સિદ્ધસેનજીએ સર્વ સંઘને એકઠો કરી કહ્યું કે, સર્વ આગમોને સંસ્કૃત ભાષામાં રચી દેવાની મને અભિલાષા ઉત્પન્ન થઈ છે. શ્રી સંઘે ઉત્તર આપ્યો કે શું તીર્થંકર અને ગણુધર સંસ્કૃત ભાષા જણુતા નહોતા ? તેઓએ તો અર્દ્ધમાગધી ભાષામાં આગમો રચ્યાં છે. વળી તમા આવી રીતની અભિલાષા રાખો છો તેથી આપને પારાચિક નામનું પ્રાયશ્ચિત લાગે છે. આપ પોતે શાસ્ત્રોક્ત રીતિ અનુસાર વિચાર

કરો, આપ સમાન સમર્થ પુરૂષને અમે વધારે કહેવા અસમર્થ છીએ. આ સાંભળી સિદ્ધસેને વિચાર કરી જણાવ્યું કે ત્યારે તો હવે હું મૌન ધારણ કરી, બાર વર્ષનું પારાચિક પ્રાયશ્ચિત લઇ, શુભ રીતે મુખવસ્ત્રિકા, રજો હરણાદિ લિંગ સંખી, અવધૂત રૂપ ધારણ કરી ફેરિશ. એ પ્રમાણે કરી ગચ્છનો ત્યાગ કરી અનેક નગરમાં વિચરવા લાગ્યા. આ ઉપરના લખાણને ચારિત્રવિજયજી પુસ્તો ટેકો આપે છે.

પ્રશ્ન ૬૦ મું—આ વિષય ઉપર ચારિત્રવિજયજી શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—તેમજ વળી “જૈન” પત્ર-પુસ્તક પમું-મુંબઈ-રવિવાર-તા. ૪થી ઓગષ્ટ સને ૧૯૦૭-અસાડ વદ ૧ વીર સંવત ૨૪૩૩ (અંક ૧૮મો) તેમાં પાને પમે-મુનિ વિચાર મુનિ મહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયનું વ્યાખ્યાન, (એ નામનો લેખ) તેમાં કોલમ ૨ જે કહ્યું છે કે—

સિદ્ધસેન દિવાકર વિક્રમના સમયમાં થઈ ગયા તે બહુ ભણેલા હતા. વિદ્યાના ગર્વને લીધે તેમને ફક્ત નવકારનાં પાંચ પદને સંસ્કૃત રૂપમાં ફેરવી નાખ્યા અને પીસ્તાલીસે આગમ સંસ્કૃત ભાષામાં ફેરવી નાખવા ઇચ્છા દર્શાવી. માગધી ભાષાને ન્યૂન ગણી સંસ્કૃતમાં ફેરવી નાખવાના તેમના નિશ્ચયને ગુરૂએ તેનો જ્ઞાન ગર્વ માન્યો અને તેમને સંઘ બહિષ્કૃત કર્યા. (ઇતિ.)

એમ હોય તોજ ગણુધર મહારાજ બીજી ભાષાને હાથ નહિ ધરતાં અર્ધ માગધી ભાષામાંજ સૂત્ર રચ્યાં એમ સિદ્ધ થાય છે. આ વિષે શ્રી ભગવતીજીની પ્રસ્તાવના સારો ખુલાસો આપે છે.

પ્રશ્ન ૬૧ મું—શ્રી ભગવતીજી સૂત્રની પ્રસ્તાવનામાં શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—શ્રી ભગવતીજીની પ્રસ્તાવનામાં પાને ૩-૪ થ્રે કહ્યું છે કે ચોવીસમાં તીર્થંકર મહુ રાજે જૈસા કહા ઉનકે પાંચમે ગણુધર આર્ય સુધર્મ સ્વામીને શ્રી શ્રમણ સંઘ ઔર આપની સન્તતિકે લિયે સૂત્ર રૂપસે સંકલિત કિયા હે.-(ઇતિ.)

એટલે જેમ સાંકળના કડાં જુદાં જુદાં હતાં તે તેને એક બીજામાં ગોઠવી સાંકળ બનાવી, પરતુ સાંકળ ને સાંકળનાં કડાં જુદા નહિ. તેમ શ્રી ભગવંતની ભિન્નભિન્ન વાણીને ગણુધરે સંકલિત કરી, સૂત્ર ગુથ્યાં, તે ગણુધરની ગુથણાનો ભગવંતની વાણી જુદી નહિ.

પ્રશ્ન ૬૨ મું—શ્રી ભગવંતની વાણી અને ગણુધરનાં રચેલાં સૂત્રને આગમમાં કેવી રીતે ગણવાં ?

ઉત્તર—શ્રી અનુયોગદ્વારણ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—ભગવંતે અર્થરૂપે જે ગણુધરને સૂત્ર આપ્યું તે ભગવંતને “અત્તાગમ,” અને ગણુધરને તે સૂત્ર “અનંતરાગમ,” અને તેમના શિષ્યો તે સૂત્ર “પરંપરાગમ.” તેમજ ભગવતની પાસેથી અર્થરૂપે મળેલા સૂત્રને ગણુધરે ગદ્યપદ્યમાં શુદ્ધા કરી તે સૂત્ર ગણુધરને “અત્તાગમ,” તેમના શિષ્યોને “અનંતરાગમ, અને તેમના પદ્ શિષ્યોને એટલે શિષ્યના શિષ્યોને “પરંપરાગમ.” કે જે સૂત્ર દેવદિ ક્ષમા શ્રમણે લખાણમાં લીધાં અને અત્યારે પ્રવર્તે છે, તેજ પરંપરા આગમ છે, કે જેમાં સૂત્ર આગમ, અર્થ આગમ અને તદુભયા આગમનો સમાવેશ થાય છે.

પ્રશ્ન ૬૩ મું—આ ત્રણ પ્રકારનાં આગમનો સમાવેશ સુત્રમાં કેવી રીતે લાગુ થાય છે ?

ઉત્તર—ગણુધરે ગદ્યપદ્યમાં રચ્યું તે “સુત્રાગમ,” તેમાં ભગવંતના અર્થરૂપે અર્ધ માગધી ભાષામાં પ્રરૂપેલા ભાવને સૂચવ્યા તે “અર્થાગમ,” અને અર્થ ગભિત સૂત્ર જે દ્વાદશાંગી વાણી પ્રમુખ તે “તદુભયાગમ.”

વિચારો કે ભગવંતે અર્થરૂપે પ્રરૂપેલું તે જાંબુસ્વામીને “પરંપરાગમ” થયું. અને સુધર્મ ગણુધરે સૂત્રરૂપે વાંચણી આપી તે જાંબુસ્વામીને “અનં-તરાગમ” થયું. જે તે સૂત્રની અંદર ભગવંતની અર્થરૂપ વાણી ન હોત તો તેને “પરંપરાગમ” કયાંથી કહેવાત ? અર્થાત્ નજ કહેવાત. પરંતુ તે સૂત્રમાં ભગવંતના પ્રરૂપેલા અર્થ રહ્યા છેજ, તેજ જાંબુસ્વામીને “પરં-પરાગમ” ઈરશે અને બત્રીશ પ્રકારની અસજ્જાય ટાળી સજ્જાય કરવાવાળાને ‘સુત્તાગમે, અત્થાગમે, તદુભયા ગમે.’ એ ત્રણે આગમની આશાંમના ટલશે.

પ્રશ્ન ૬૪ મું—અહિંયાં કોઈ એમ કહે કે આ સૂત્રમાં ભગવંતના પ્રરૂપેલ અર્થ નથી તેનું કેમ ?

ઉત્તર—તો પછી તેને એક સુત્ર આગમજ રહ્યું, માટે તેને પ્રતિ-ક્રમણમાં “સુત્તાગમે, અત્થાગમે, તદુભયાગમે,” એ કહેવું નકામું છે એટલું જ નહિ પણ તેનાથી એવી તો વ્યાખ્યા ધારેજ નહિ કે સૂત્રમાં તીર્થકર મહારાજ આમ કહી ગયા છે. જે સૂત્રમાં તીર્થકરની વાણી નથી, તો એ પ્રમાણે કહેવાથી જૂઠું લાગે એમ ઈરે, માટે તીર્થકરની વાણીના તથા સૂત્રના શ્રદ્ધાણુ તથા આસ્તિકને આ વાત કદી રૂચવી નથી કે સૂત્રની અંદર ભગવંતની વાણી નથી અથવા ત્રણ પ્રકારનાં આગમ ન માનવા, અર્થાત્ સૂત્રમાં એ તમામ વાત મોજુદ છે.

પ્રશ્ન ૬૫ મું—સૂત્રમાં કોઈ એવો દાખલો છે કે આ નિર્ઞંથ પ્રવચન—હાલ જે વર્તે છે તેજ સાચા છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો—આવશ્યક સૂત્રમાં ચોકબું કહ્યું છે કે—

ઉસ્સમાઈ મહાવીર પજ્જવસણાણં ઇણમેવ નિમ્મંત્યં પાવયણં સચ્ચં.

ઋષભદેવ આદિ તીર્થંકરથી માંડી મહાવીર ચર્મ તીર્થંકર પર્યંત દ્વાદશાંગી સૂત્ર જે નિર્ઞંથ પ્રવચન તે સાચાં છે. એટલે મહાવીર દેવના શાસનના છેડા સુધી જે સૂત્ર રહેશે તે નિર્ઞંથ પ્રવચન કહેવાશે એમ સૂત્ર સાક્ષી આપે છે. એટલુંજ નહિ પણ પહેલા તીર્થંકરના શાસનથી માંડી છેલ્લા તીર્થંકરના શાસનના છેડા સુધીમાં જે જે સૂત્રનો વિચ્છેદ જવાનો અધિકાર આવ્યો છે, તે પણ કાળ માન સાથે ભગવતીજી સૂત્રમાં દાખલ કરેલ છે.

જો આ સૂત્ર ભગવંતનાં પ્રરૂપેલાં ન હોત તો તે પણ સૂત્રમાં દાખલ હોત, પણ તે વાત તો છેજ નહિ. માટે અંતર દૃષ્ટિથી વિચારીશું તોજ સમજશે.

પ્રશ્ન ૬૬ મું—પૂર્વપક્ષી—હાલ જે બત્રીશ સૂત્ર વર્તે છે તેજ તીર્થંકરનાં પ્રરૂપેલા અને ગણધરનાં ગુથેલાં અને તેમાં ભગવંતના પ્રરૂપેલા અર્થ છે એવી શી ખાત્રી થાય છે ?

ઉત્તર—વાહ જી વાહ ! હવે એટલું સમજાય એટલે બસ છે ના ? ઠીક લ્યો સાંભળો—અનુયોગદ્વાર સૂત્ર ખાખુવાળા છાપેલ પાને ૩૩૦ મે-કહ્યું છે કે—સૂત્ર પાઠ.—

અમ્મુઓ રસો જહા, અમ્મુ અતર મિહણતો અન્નં કિંઅત્થિ જીવ વ્હોગમિ; જં જિણવયણે અત્થા, તિકાલજુત્તા મુણિજ્જંતિ. ॥૭॥

અથ ભાષા—ઈહ કહતાં એ જીવ લોકને વિષે અદ્ભુત રસ અદ્ભુતતર અત્યંત આશ્ચર્યકારક વસ્તુ એ તો કહેતાએ શ્રી જિન વચનથી કિમન્ય-દસ્તિ ઠિસ્યું અનેરા છે એટલે નાસ્તીત્યર્થઃ કિસ્યા ભણીજ કહેતાં જે ભણી શ્રી જિન વચનને વિષે અર્થ કહેતાં જીવાદિક પદાર્થઃ સૂક્ષ્મ દૂરા તરિત અતિન્દ્રિયાદિક રૂપ તથા અતીતાનાંગત વર્તમાન રૂપ ત્રિકાલ યુક્ત પશ્ચિ મુણિજ્જંતિ જાણીએ.

એટલે એવા અદ્ભુત રસ જિન વચન—અર્થને વિષે મુનિ ત્રણે કાલ રહ્યા છે, એમ કહ્યું. માટે વિચાર કરો કે તે અર્થ રૂપે સિદ્ધાંત નહિ તો ધીનું ગું કહીશું કે ત્રણે કાળ મુનિ જુત્યા રહે ? અર્થાત ત્રણે કાળ મુનિ

બુલ્યા રહે છે તેજ સૂત્ર આ, કે જેમાં ભગવંતની પ્રરૂપેલી અર્થ સહિત વાણી રહી છે તેજ આ સૂત્ર.

પ્રશ્ન ૬૭ મું—સૂત્રનાં કેટલા નામ છે ?

ઉત્તર—સૂત્રનાં દશ નામ છે.

પ્રશ્ન ૬૮ મું—સૂત્રનાં દશ નામ કયાં કયાં ? અને કયા સૂત્રમાં કહ્યાં છે ?

ઉત્તર—શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્ર-બાણુવાળા-છાપેલ પાને ૯૬મે-શ્રી ગણુધર મહારાજનાં રચેલાં સૂત્રનાં દશ નામ કહ્યાં છે. તે ગાથા—

સુય, સુત્ત, ગંથ, સિદ્ધંત, સાસણ, આણત્તિ, વયણ, ઉવણ્ણે ॥

પક્કવણ, આગમેય, ઇગઠ્ઠાપજ્જવાસુત્તે ॥ ૧ ॥

અર્થ:—શ્રુત ૧, સુત્ર ૨, ગ્રંથ ૩, સિદ્ધાંત ૪, શાસન ૫, આજ્ઞાપિતિ ૬, વચન ૭, ઉપદેશ ૮, પ્રજ્ઞાપના ૯ અને આગમ ૧૦. સૂત્રને વિષે એટલાં એ ૧૦ નામ પર્યાયવાચી બાણુવાં.

પ્રશ્ન ૬૯ મું—પહેલો બોલ સુય શ્રુત કહ્યો તે શ્રુત કેને કહીએ ?

ઉત્તર—સાંભળો-જે પ્રમાણે ભાષામાં કહ્યું છે તે જણાવીએ છીએ.

(૧) સુયશ્રુત-ગુરૂની સમીપે સાંભળીએ તે શ્રુત કહીએ. (તીર્થ) કરની સમીપે ગણુધરે જે અર્થ રૂપે સાંભળ્યું તે શ્રુત. ॥૧॥

પ્રશ્ન ૭૦ મું—બીજો બોલ સુત્ત સૂત્ર કહ્યું તે સૂત્ર શી રીતે કહ્યું ?

ઉત્તર—બીજો બોલ સૂત્રનો કહ્યો, તે અર્થના સૂચવવા થકી સૂત્ર કહીએ. (ભગવંતે પ્રરૂપેલા અર્થને ગણુધરે સૂત્રમાં સૂચવ્યા માટે સૂત્ર કહીએ.) ॥ ૨ ॥

પ્રશ્ન ૭૧ મું—ત્રીજો બોલ ગ્રંથ-ગ્રંથ કહ્યો તે શી રીતે ?

ઉત્તર—(૩) ત્રીજો બોલ ગ્રંથ-ગ્રંથનો છે તે વીખરયા અર્થના ગુંથવા થકી ગ્રંથ કહીએ, (ભગવંતની અર્થ રૂપે નીકળેલી છૂટી છૂટી વાણી તેને એકઠી કરી સૂત્રમાં ગુંથી માટે ગ્રંથ કહીએ. ॥ ૩ ॥

પ્રશ્ન ૭૨ મું—ચોથો બોલ સિદ્ધાંતનો કહ્યો તે શી રીતે ?

ઉત્તર—(૪) ચોથો બોલ સિદ્ધાંત-તે સિદ્ધ કહેતાં પ્રમાણુને વિષે પ્રતિષ્ઠાં અર્થ તેહને અન્ત કહેતાં નિશ્ચય રૂપ જ્ઞાનનો પ્રયત્નપણા તેહને પહેલ્યાડે તેને સિદ્ધાંત કહીએ. ॥ ૪ ॥

પ્રશ્ન ૭૩ મું—પાંચમે બોલે શાસન કહ્યું તેનો શો અર્થ ?

ઉત્તર—(૫) પાંચમે બોલે સાસળ-શાસન તે મિથ્યાત્વ અવિરતિ કષાયોદિકે પ્રવર્તતા જીવને શિખવાથી શાસન કહિયે તથા “પવચયણં એહવો પાઠાન્તર” તેહનો એ અર્થ કહેતાં પ્રશસ્ત અથવા પ્રથમ જે વચન તે પ્રવચન કહિયે. ॥ ૫ ॥

પ્રશ્ન ૭૪ મું—છઠ્ઠે બોલે આજ્ઞાસિ એટલે શું ?

ઉત્તર—(૬) છઠ્ઠે બોલે આજ્ઞાસિ-આજ્ઞાસિ તે મોક્ષના અર્થ લાણી જીવને આજ્ઞા દીજે તેણે કરી તે લાણી આજ્ઞાસિ કહીયે. ॥ ૬ ॥

પ્રશ્ન ૭૫ મું—સાતમે બોલે વચન તે શું ?

ઉત્તર—(૭) સાતમે બોલે વચન-વચન તે બોલવો તે લાણી વચન કહિયે એટલે વચન યોગ એ ભાવ. ॥ ૭ ॥

પ્રશ્ન ૭૬ મું—આઠમે બોલે ઉપદેશ તે શી રીતનો ?

ઉત્તર—(૮) આઠમે બોલે ઉવણ્ણે ઉપદેશ તે હિતાહિતની પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિના ઉપદેશ દેવા થકી ઉપદેશ કહીએ. ॥ ૮ ॥

પ્રશ્ન ૭૭ મું—નવમે બોલે પ્રજ્ઞાપના તે કેને કહિયે ?

ઉત્તર—(૯) નવમે બોલે પન્નવણ્ણા-પ્રજ્ઞાપના તે યથાવસ્થિત જીવાદિક પદાર્થ પ્રરૂપવાથી પ્રજ્ઞાપના કહિયે. ॥ ૯ ॥

પ્રશ્ન ૭૮ મું—દશમે બોલે આગમનો અર્થ શું ?

ઉત્તર—(૧૦) દશમે બોલે આગમેય-આગમ તે આચાર્ય પરંપરાએ ચાલ્યું આવે તે લાણી આગમ કહિયે અથવા આગૂ કેવળીનો વચન તે જાણી આગમ કહિયે. ॥ ૧૦ ॥

“મુત્તે”-સૂત્રને વિષે એટલા (દશ પ્રકારે) એકાધ્ય પચાસ શબ્દ જાણવા. એમ લાષામાં કહ્યું છે. અને મૂળ પાઠમાં પણ એજ પ્રમાણે છે. (ધૃતિ)

ઉપરની ગાથા ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવંતે અર્દ્ધ માગધી લાષાએ અર્થરૂપે પ્રરૂપેલી વાણી અને તેજ ગણધરે ગુણેલા દ્વાદશાંગી આદિ સુત્ર એકજ છે કે જે સૂત્ર હાલ વર્તે છે, તેજ સૂત્ર એજ છે.-અને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પણ એજ સાબિત કરી આપે છે.

પ્રશ્ન ૭૯ મું—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં શું કહ્યું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—ઉત્તરાધ્યયનના ૨૮ માં અધ્યનની ગાથા ૨૩ મીમાં કહ્યું છે કે—ગાથા—

સો દોઢ અભિગમરૂઢ, મુચનાળ જેળ અત્થઓ દિઠં;
ઇકારસમંગાઈ, પઢ્ઢગં દિઠિવાઉય ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—જેણે દ્વાદશાંગી પ્રમુખ સૂત્ર જ્ઞાન, ભગવંતનાં ભાષેલાં અર્થ થકી દીઠો છે, તેને સમકિતની પ્રાપ્તિની દશ રૂચિ માંહેલી અભિગમ રૂચિ કહેવી.

અથાત્ ભગવંતનાં પ્રરૂપેલા અર્થ યુક્ત સૂત્ર ભણવાની રૂચિવાળાને સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે; માટે ભગવંતે તથા ગણધર મહારાજે ઉત્તરા-ધ્યયનજી સૂત્રનાં અધ્યયન ૧ લે-ગાથા ૮ મીમાં કહ્યું છે કે—

અઠજુત્તાણિ સિચ્ચિજ્ઞા, નિરઠાણિ ઉવજ્જણ;

અર્થ યુક્ત સૂત્ર શિખવાં એટલે જેને વિષે ભગવંતના પ્રરૂપેલા અર્થ રહ્યા છે એવા સૂત્ર (દ્વાદશાંગી પ્રમુખ) શીખવાં. અને તે સિવાયના નિરર્થક ભગવંતના ભાષ્યા અર્થ વિનાના (વ્યાકરણાદિ) તમામ વર્જવાં. (ઇતિ)

એટલા ન્યાયે આચારાંગાદિ તમામ સૂત્ર શ્રી તીર્થંકર મહારાજે અર્દ્ધ માગધી ભાષાએ અર્થરૂપે પ્રરૂપેલા અને ગણધર મહારાજે તેજ ભાષામાં તેજ અર્થને ગોઠવિને ગુંથેલા તેજ સૂત્ર પોતાના શિષ્યોને વાંચણી રૂપે આપેલાં તેજ સૂત્ર પરંપરાયે ચાલ્યા આવતા ભગવંતના સત્યાવિસમી પાટે પૂર્વાધારી એવા દેવદિ ક્ષમા શ્રમણે લખાણુમાં લીધેલાં, તેજ લખાયેલાં સુત્ર અઘાપિ વર્તે છે, માટે આ સૂત્ર અર્થયુક્ત અર્દ્ધ માગધી ભાષામાં છે એમ માનો.

પ્રશ્ન ૮૦ મું—પૂર્વપક્ષી—ઉપરના ન્યાયથી એમ તો સમજાય છે કે સૂત્રની અંદર તીર્થંકર મહારાજના પ્રરૂપેલા અર્થનો સમાવેશ છે. પરંતુ ગણધર મહારાજે સૂત્ર ગુંથ્યા તે અર્દ્ધમાગધી ભાષાએજ ગુંથ્યા છે એવો શું દાખલો છે ?

ઉત્તર—અહો દેવાનાં પ્રિય ! દાખલા તો પૂર્વે આપ્યા તેજ, તે દાખલા જે તમે માન્ય કરતા હો, તો એ સવાલ કરવા જેવું કાંઈ પણ રહ્યું નથી; કેમકે જ્યારે તીર્થંકરના પ્રરૂપેલા અર્થ તેજ ગણધરે સૂત્રમાં ગુંથ્યા છે, અને તેજ અર્થ અર્દ્ધમાગધી ભાષામાં છે, માટે સૂત્ર પણ અર્દ્ધમાગધી ભાષામાંજ છે, એમ તો તમારે નિર્વિવાદે કબુલ કરવું પડશે. પરંતુ તે વિષે વધારે જાણવાની ઇચ્છાએ એ સવાલ મૂક્યા હો તો

સાંભળો—સૂત્ર તમને તે પણ ખુલાસો કરી આપશે. પરંતુ તે વિષે અમારું એક પ્રશ્ન છે કે—હાલ જે બગીચા સૂત્ર વર્તે છે, તેને તમે આર્યસૂત્ર કહેશો કે તે સિવાય બીજું કંઈ કહેશો ?

પ્રશ્ન ૮૧ મું—પૂર્વપક્ષી—એકે અવાજે હજાર વાર આર્યસૂત્રજ કહેશું. તેમાં તમે શું કહેવા માગો તેમ છો ?

ઉત્તર—જે તમે આ સૂત્રને આર્યસૂત્ર કહેવા કબુલ કરતા હો તો તે સાથે એટલો સવાલ છે કે—આર્ય ભાષા કંઈ ? અને આર્ય ભાષાના પ્રરૂપક કોણ ? તથા આર્ય ભાષાના બોલનારા કોણ ? અને દેવતા કઈ ભાષા બોલે ? અને કઈ ભાષા બોલતા વિશિષ્ટ સર્વોત્તમ ભાષા કહી ? તે કહો.

પ્રશ્ન ૮૨ મું—પૂર્વપક્ષી—તમેજ કહોની ?

ઉત્તર—સાંભળો—અમે કહીએ છીએ ઉવવાઈજ તથા સમવાયાંજજ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—અદ્ભમાગદ્ધી માવાયે માસંતી અરહા. અર્દ્ધ માગધી ભાષાએ અરિહંત ભગવંત ભાષા બોલે છે અર્થાત્ પ્રરૂપે છે. એટલે અર્દ્ધ માગધી ભાષા જે છે તે આર્ય ભાષા છે જેમ પદ્મવણુજ સૂત્ર જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૮૩ મું—પદ્મવણુજ શું જણાવે છે તે તો કહો ?

ઉત્તર—સાંભળો—પદ્મવણુ પદ ૧ લે કહ્યું છે કે—સે કિંતં માસારિયા-માસારિયા જેણં અદ્ભમાગદ્ધાઈ માસંતિ .ગૌત્તમ કહે હે ભગવંત ! આર્ય ભાષા કઈ ? ભગવંત કહે હે ગૌત્તમ ! જે અર્દ્ધ માગધી ભાષાએ બોલે તે આર્ય ભાષા. (ઇતિ)

અહીં ભગવંતે અર્દ્ધ માગધી ભાષા તેજ આર્ય ભાષા કહી છે. અંસ્કૃત પ્રાકૃત ને આર્ય ભાષામાં ગણી નહિ તેનું શું કારણ ? તે ગંભીર દષ્ટિએ વિચાર કરશો. તેમજ સૂત્ર સિવાય અર્દ્ધ માગધી ભાષા આર્ય ભાષામાં કઈ ગણશે ? તેનો પણ વિચાર કરશો.

આ પદ્મવણુ સૂત્રના પાઠ ઉપરથી સાબીત કરી આપે છે કે—ઋષભદેવ અરિહંતે પોતે અર્દ્ધ માગધી ભાષાને આર્ય ભાષા માનવાથી બ્રાહ્મીલિપીનો અર્દ્ધ માગધી ભાષાએજ પ્રકાશ કર્યો છે. અને તેની મજબુતીને માટે આત્મારામજ પણ એમજ કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૪ મું—આત્મારામજ શું કહે છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—આત્મારામજ પોતાના બનાવેલા “તત્ત્વ નિર્ણયપ્રાસાદ” અતુસ્ત્રિશઃ સ્તંભ:-પાને ૬૩૫ મે લખે છે કે—

“ભાષાર્થ” - જહાં અર્દ્ધ માગધી ભાષા કરી ભોલતે હૈં, ઝૌર જહાં બ્રાહ્મીલિપિકે અઠારહ (૧૮) લેદ પ્રવર્તે હૈં, અર્થાત્ લિખતે હૈં, સો ભાષાર્થ. । ઝૌર અઠારહ દેશકી ભાષા એકત્ર મિત્રી હુધ યોલી ભતી હૈં, સો અર્દ્ધ માગધી ભાષા, ઝૈસે નિશીથ ચુષિણુંમે લિખા હૈ. ॥ અને મુનિ ચારિત્રવિજય પણ એમજ કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૫ મું—ચારિત્રવિજય શું કહે છે તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—“જૈન” પત્ર-પુસ્તક ૫ મું-મુંબાઈ રવીવાર તા. ૪ થી ઓગષ્ટ-સને ૧૯૦૭-અષાઠ વદ ૧-વીર સંવત્ ૨૪૩૩ (અંક ૧૮ મો) તેમાં પાને ૫ મે-“મુનિ વિચાર.” મુનિ મહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયનું વ્યાખ્યાન એ નામના લેખમાં કહ્યું છે કે—

જૈન શાસ્ત્રો અર્દ્ધ માગધીમાં છે, તે પદની ટીકા આદિ પ્રાયઃ સંસ્કૃતમાં છે. (ઇતિ.)

આ ઉપરથી તથા સમવાયંગ સૂત્રમાં અતિશય અધિકારે જોતાં એમ સિદ્ધ થાય છે કે તમામ તીર્થંકર મહારાજ અર્દ્ધ માગધી ભાષાએજ પ્રરૂપણા કરે છે. અને તમામ તીર્થંકરના ગણધરો પણ અર્દ્ધ માગધી ભાષાએજ સૂત્ર શુંથે, અને તેજ ભાષા આર્થ ભાષા હોવાથી સમદૃષ્ટિદેવ, મનુષ્ય, તીર્થંચને શુભ પણે પ્રગમે તે નિઃસંશય છે.

સૂત્ર અર્દ્ધ માગધી ભાષામાં છે, અર્દ્ધ માગધી ભાષા તેજ સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠ અને આર્થ ભાષા છે, સર્વ તીર્થંકર મહારાજે તેજ ભાષાએ પ્રરૂપણા કરી છે, તેજ ભાષાથી ગણધર મહારાજે સૂત્ર શુંથ્યાં છે, અને તેજ ભાષા દેવતાએ પ્રસંદ કરી છે, ને તેજ ભાષા દેવતા બોલે છે. એમ ભગવતીજ સૂત્ર કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૬ મું—દેવતા અર્દ્ધ માગધી ભાષા બોલે છે એવું ભગવતી સૂત્રમાં કયે ઠેકણે કહ્યું છે ?

ઉત્તર—સાંભળો-ભગવતીજ સૂત્ર શતક ૫ મે-ઉદ્દેશે ૪ થે-શ્રી ભગવંત પ્રત્યે ગૌતમે પૂછ્યું છે કે-

દેવાણં મંત્રે કયરાણ ભાસાણ ભાસંતિ કયરા ભાસા ભાસિજ્જમાણિ વિસિ-
સ્સહ ? ગોયમા દેવાણં અદ્ધમાગહાણ ભાસાણ ભાસંસિ સા વિયણં અદ્ધમાગહા
ભાસા ભાસિજ્જમાણી વિસિસ્સહ.

અથ ટીકા-દેવાણંમિત્યાદિ ॥ વિસિસ્સહત્તિ ॥ વિશિષ્યતે વિશિષ્ટો
ભવતી તીર્થઃ ॥ અદ્દમાગહત્તિ ॥ ભાષા કિલ ષડ્વિધા ભવતિ યદાહ-પ્રાકૃત
સંસ્કૃત માગધે, પિશાચ ભાષા ચસૌરસેની ચ; ષષ્ટોઽઞ્ચૂરિ મેદો, દેશ વિશે-
વાદપ્રબંશઃ ॥ તત્ર માગધ ભાષા લક્ષણં કિઞ્ચિત્ત્ કિઞ્ચિત્ત્ પ્રાકૃત ભાષા લક્ષણં
યસ્મા મસ્તિ સાદં માગધ્યા ઇતિ વ્યુત્પત્ત્યાદ્દમાગધીતિ ॥

સૂત્રપાઠાર્થ-ગૌત્તમ ભગવંત પ્રત્યે કહે હે પૂજ્ય ? દેવતા કઈ ભાષાએ
બોલે અને કઈ ભાષા બોલવા થકી વિશિષ્ટ શ્રેષ્ઠ કહેવાય ? ભગવંત કહે હે
ગૌતમ ! દેવતા અર્દ્ધ માગધી ભાષાએ બોલે, તે પણ અર્દ્ધ માગધી ભાષા
બોલી થકી વિશિષ્ટ-શ્રેષ્ઠ-સર્વોત્તમ હોય છે-અને ટીકામાં પણ એજ પ્રમાણે
કહ્યું છે. અને વળી આત્મારામજી પણ પોતાના ગ્રંથમાં એજ જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૮૭ મું-આત્મારામજી પોતાના ગ્રંથમાં શું જણાવે છે ?

ઉત્તર-આત્મારામજીએ પોતાના બનાવેલા “ તત્ત્વ નિર્ણયપ્રાસાદ ”
પાને ૧૦ મે કહ્યું છે કે-“ આરિસવયણે સિદ્ધં દેવાણં અદ્દમાગધા વાણી.”

અહીં તો સૂત્રમાં તથા ટીકા વગેરેમાં દેવતા અર્દ્ધ માગધી ભાષાએ
બોલે છે એમ કહ્યું, અને તેજ ભાષા વિશેષે શ્રેષ્ઠ કહી. માગધી ભાષા
મિશ્રિત કાંઈક કાંઈક પ્રાકૃત ભાષાને અર્દ્ધ માગધી ભાષા ટીકાકારે કહેલ છે.
વળી કેઈ આચાર્ય એમ પણ કહે છે કે-અર્ધમાં માગધી અને અર્ધમાં
બાકીની પાંચે ભાષાતું મિશ્રણ (મિક્ચર) કરવાથી તેતું નામ અર્દ્ધ માગધી
ભાષા અપાયેલ છે.

પ્રશ્ન ૮૮ મું-શિષ્ય-આ ચાલતા-હાલ વર્તતા જૈન સૂત્રમાં ઉપર
કહેલી છએ ભાષા છે એવો કોઈ દાખલો છે ?

ઉત્તર-હા, જી, સાંભળો-આવા હેતુનો એક લેખ “ જૈન સમાચાર ”
પુસ્તક ૧ લું-અંક ૩૨ મો-પૃષ્ઠ ૪ થે-“ સૂત્રની ભાષા કઈ ? ” એ નામના
લેખમાં જણાવે છે કે-

‘ જૈન સમાચાર ’ ના અધિપતિ જોગ-અત્રે કુંડલાના ભાડરમાં
અંતગડ સૂત્રની જુની પ્રત છે તેને છેલ્લે પાને કોઈ વિદ્વાન મુનિએ સૂત્રની
ભાષા સંબંધી ઉદાહરણ સહિત લખેલ છે તે અમોએ વાંચીને સર્વને જાણ
થવા માટે લખાવેલ છે અને તે મૂળ ઉતારા પ્રમાણે લખાવેલ છે.

“ શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણજી મૈ “ દુવાલસવિદ્યા ” ભાષા કહા હૈ તામે
સંસ્કૃતાદિ છ ભાષા ગદ્ય પદ્ય બેદમાં ધાર ભાષા બેદ કહે સો જિનાગમામે

હૈ. સો ઉદાહરણ કહે હૈ. ૧ પ્રાકૃત, ૨ સંસ્કૃત, ૩ અપભ્રંસ, ૪ પીસાચી, ૫ માગધી, ૬ સુરસેની. ૧ પ્રાકૃત કે ઉદાહરણ શ્રી દશર્વકાલીએ ધમ્મો-૨ સંસ્કૃત કે ઉદાહરણ મંગલ. અપભ્રંસ કે ઉદાહરણ ગુણે હિંસાહુ અગુણે હિંસાહુ અઠે ગુણુ શબ્દરા અકાર નૈ એકાર હૈ ૪ પીસાચી કે ઉદાહરણ છિંદાહિદોસ અઠે દોષ શબ્દરાષકારને દંતિ સકાર હૈ ધિરથુત્તેજસોકામી અઠે જશ શબ્દરો શ. સો. તાલવીકુંદંતી સકાર હૈ. ૫ માગધી કે ઉદાહરણ પદમે મંતે મહવણ ભંતઅઠે શબ્દરા અકારને એકાર હૈ. ૬ સુરસેની કે ઉદાહરણ સેજાયર પિહંચ અઠે સથ્યા શબ્દ રૈ ચકારને જકાર હૈ.

ઇત્યાદિક અનેક ઉદાહરણ સૂત્રાંમૈ હૈ યા તે છ ભાષાકા જ્ઞાન હોય તો સૂત્રકા અર્થ શુદ્ધ હોય તથા જ્ઞાનંદ આવે.”

આ લેખ નીચે ગોંડલ સંઘાણના મુનિ જહવણ લખે છે કે-એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે, અર્દ્ધમાગધી અને બાકી પાંચ ભાષા મિશ્રણ હોવી જોઈએ. (ધૃતિ.)

આ ઉપરના વાક્યને આત્મારામજીનું લખાણ ટેકા રૂપ થઈ પડે છે.

પ્રશ્ન ૮૯ મું—આત્મારામજી શું જણાવે છે તે તો કહો ?

ઉત્તર—સાંભળો—પીતાંબરી આત્મારામજીનો બનાવેલો—અથમાળા—નંબર પમો. “શ્રી અજ્ઞાન તિમિર ભાસ્કર” (આવૃત્તિ બીજી) દ્વિતીય ખંડ (સવત ૧૯૬૨માં છપાયેલો) તેના પાને ૧૭૫મે—કહ્યું છે કે—જૈન મતકે શાસ્ત્ર નિઃકેવળ પ્રાકૃતમેંહી નહિ હૈ કિંતુ ૫૬ ભાષામેં હૈ. સંસ્કૃત ૧, પ્રાકૃત ૨, શૌરસેન ૩, માગધી ૪, પૈશાચી ૫, અપભ્રંશ ૬.

તેમજ વળી ઉવવાઈ સૂત્રમાં પણ એમજ કહ્યું છે કે—સવ્વ માસાણુ ગામિણીણુ એટલે ભગવંત, સર્વ ભાષાને મળતી, અર્દ્ધમાગધી ભાષામાં પ્રરૂપણા કરે છે, અને ગણુધર પણ અર્દ્ધમાગધી ભાષાએ સૂત્ર ગુથે છે. એમ ઘણા અધિકાર જ્ઞેતાં નિશ્ચય થાય છે કે—માગધી ભાષાનો ભાગ ઘણા ને બીજી ભાષાનો ભાગ અદ્ય મિશ્રણ હોવાથી અર્દ્ધમાગધી ભાષા કહેવાય છે. તેને પ્રાકૃત ભાષા કહેવી તે ભૂલ ભરેલું છે. પ્રાકૃત ભાષાનો તો તેમાં અંશ માત્ર સમાવેશ થાય છે, તેથી આખી પ્રાકૃત ભાષા ઠરાવી દેવી તે સૂત્રને બાધકારી વચન ગણાય કે નહિ ? અવશ્ય ગણાય.

પ્રશ્ન ૯૦ મું—અર્દ્ધમાગધી ભાષા કેટલે કેટલાં વપરાય છે ?

ઉત્તર—અર્દ્ધમાગધી ભાષા અરિહંત ભગવંતે ધાર ખતની પ્રખ્યાત મધ્યે પ્રરૂપેલ તે, તથા ગણુધર મહારાજને શ્રુત આપેલ તે, તેમજ ગૌતમાદિક ગણુધર પ્રમુખના પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર કરેલ તે તમામ અર્દ્ધમાગધી ભાષાએ અર્થરૂપે પ્રકાશેલ છે. શ્રી નંદીજી પ્રમુખ સૂત્રમાં કહેલી દ્વાદશાંગી વાણી કે જે તીર્થંકર મહારાજની પ્રરૂપેલી અને તેજ ગણુધર મહારાજે અર્દ્ધમાગધી ભાષામાંજ સૂત્રરૂપે ગુંથેલ છે, તેજ આર્ય સુધર્મ ગણુધરે આર્ય જંબુ અણુગારને વાંચનારૂપે આપેલ તેજ પરંપરાએ અઘાપિ વર્તે છે, તે તમામ સૂત્ર અર્દ્ધમાગધી ભાષામાંજ છે.

પ્રશ્ન ૯૧ મું—આર્યપણું કેટલે ઠેકાણે વપરાય છે ?

ઉત્તર—ભગવંત પોતે આર્ય, ભગવંતનું તીર્થ આર્ય, ભગવંતની વાણી આર્ય, નિર્થંધ પ્રવચન આર્ય, ગણુધરની ગુંથણી પણ આર્ય, કે જેમાં આર્ય અર્દ્ધમાગધી ભાષા વપરાણી છે તે, આર્ય ભાષાના બોલવા વાળા દેવતાદિક પણ આર્ય એ તમામ આર્યપણું એક તીર્થંકર મહારાજની પ્રરૂપેલી અર્દ્ધમાગધી ભાષાને આશ્રીનેજ છે. માટે ગણુધર મહારાજે સૂત્ર આર્ય અર્દ્ધમાગધી ભાષામાંજ રચ્યાં છે. નિઃસંદેહ.

પ્રશ્ન ૯૨ મું—ગણુધરે અર્દ્ધમાગધી ભાષામાં સૂત્ર રચ્યાં એવો કોઈ ન્યાય યુક્ત પુરાવો છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—ગ્રીસ્તી ધર્મના ઇસુએ જ્યારે ઇંગલીશ ભાષા માન્ય કરી ત્યારે તેના પાઠરીએ તેના ધર્મ પુસ્તકો બાઈબલ ઇંગલીશ ભાષામાં રચ્યાં. તેમજ મુસલમાનના પેગંબરે મુસલમાની ભાષામાં કુરાન બનાવ્યાં.—તેમજ પ્રહ્લાના મુખથી ચાર વેદ નીકળ્યા છે. અને તે સંસ્કૃત ભાષામાં છે, એમ માનનારા તેઓના આચાર્યે તેમનાં ધર્મ પુસ્તકો સંસ્કૃતમાં રચ્યાં, તો પછી આપણા પરમાત્મા તીર્થંકર મહારાજે અર્દ્ધ-માગધી ભાષામાં સૂત્ર પ્રરૂપ્યાં-ઉપદેશ કર્યો એમ માનીશું તો ગણુધર મહારાજે પણ અર્દ્ધમાગધી ભાષામાંજ સૂત્ર ગુંથ્યાં એમ માનવું તે વીર પરમાત્માએ જન્મ આપેલા વંશ વારસોની નિશાની છે, જે કુળમાં ઉત્પન્ન થાય તે કુળની ભાષા તેનાં બાળકો શીએ તે વાસ્તવિક છે.

પ્રશ્ન ૯૩ મું—પૂર્વપક્ષી-ઉપરના કેટલાક ન્યાય જોતાં એમ તો સમજાય છે કે-ગણુધર મહારાજનાં રચેલાં સૂત્ર અર્દ્ધમાગધી ભાષામાં છે પરંતુ હાલ જે સૂત્ર પ્રવર્તે છે તે ગણુધર કૃત હોય એમ સમજતા નથી. દેવદિ ક્ષમા શ્રમાણે લખતી વખતે જે કે ભગવંતના પ્રરૂપેલા અર્થ તેને

તો સૂત્ર રચતાં સૂચવ્યા છે પરંતુ પ્રાકૃત ભાષામાં પ્રચલિત કરી ફેર રચ્યા હોય એમ જણાય છે. કેમકે પ્રાકૃત શબ્દો તેમાં વધારે જોવામાં આવે છે.

ઉત્તર—પૂર્વે પુષ્કળ દાખલાથી જણાવી ગયા છીએ કે હાલનાં વર્તતાં સૂત્ર અર્દ્ધમાગધી ભાષામાં છે ને તેમાં છએ ભાષાનો સમાવેશ થએલો છે તે પણ જણાવવામાં આવી ગયું છે. દેવદિદ્ધિ ક્ષમા શ્રમણુ પૂર્વજ્ઞાની હતા અને તે બહુજ ડાહ્યા અને વિદ્વાન હતા, તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા કે સિદ્ધસેન દિવાકર જેવા મહા વિદ્વાનને માત્ર પાંચ પદ નોકારનાં સંસ્કૃતમાં કરવાથી તથા સૂત્રોને સંસ્કૃતમાં રચવાના અભિપ્રાયથી મોટું જોખમ ખેડવું પર્યુ હતું અને પારાચિત પ્રાયશ્ચિતનો સ્વીકાર પોતે જાતેજ કર્યો હતો. તો પછી દેવદિદ્ધિ ક્ષમા શ્રમણુ જેવા મહાન પુરૂષ એવી કેમ ભૂલ ખાય કે તે પ્રાકૃતમાં સૂત્ર રચે ? અર્થાત્ નજ રચે. સૂત્રમાં તો સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, માગધી ભાષા વગેરે તમામ ભાષા છે પરંતુ કોઈ કોઈ ઠેકાણે પ્રાકૃત ભાષાની ઝળકી જોવામાં આવે તેથી જ્યાં સૂત્ર પ્રાકૃતમાં છે એમ કેમ કહેવાય ? નજ કહેવાય. બહુજતા એ માગધી ભાષા વધારે પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે જેથી ઘણા વિદ્વાનો જૈનના શાસ્ત્ર માગધી ભાષામાં છે એમ પણ કહે છે.

પ્રશ્ન ૯૪ મું—જૈનના શાસ્ત્ર માગધી ભાષામાં છે એવું કોણુ માને છે ? તે પણ જાણીએ તો ખરા.

ઉત્તર—સાંભળો—જૈનના શાસ્ત્ર માગધી ભાષામાં છે એમ શ્રીમદ્ રાયચંદ્ર ગ્રંથમાં કહ્યું છે, તથા “સનાતન જૈન” (માસિક) પુસ્તક ૧૩૯ અંક ૭મો-માર્ચ ૧૯૦૬ પૃષ્ઠ ૨જે-કહ્યું છે કે—

“કોન્કરન્સોમાં માગધીની સજીવનતા.” એ (નામના લેખમાં લખ્યું છે કે—) આપણા પરમ પવિત્ર સિદ્ધાંતો મૂળ માગધી ભાષામાં લખાયેલા છે; ત્યારબાદ તેના ઉપર સંસ્કૃત ગ્રંથો અને ટીકાઓ થયાં છે; તથાપિ આપણા મૂળ સિદ્ધાંતો તો માગધી ભાષામાંજ છે.—વળી પાને ૧૦મે પણ કહ્યું છે કે—આપણા પરમોપકારી આગમની મૂળ ભાષા “માગધી” કહેવાય છે, જે કે કેટલાક વિદ્વાનો તેને અર્દ્ધમાગધી કે પ્રાકૃત પણ કહે છે.

પ્રશ્ન ૯૫ મું—સૂત્રની ભાષા જ્યારે અર્દ્ધમાગધી છે તો માગધી અને પ્રાકૃત ભાષા જુદી પરવી જોઈએ. તો સૂત્રની ભાષાથી માગધી અને પ્રાકૃત ભાષા જુદી છે. એમ સૂત્રથી નિર્ણય થાય તેમ છે ?

ઉત્તર—સૂત્રની ભાષા અર્દ્ધમાગધી છે એટલે જ ભાષામાં પાંચ ભાષાનો મળીને અર્ધો ભાગ અને અર્ધો ભાગ માગધી ભાષાનો મળી

અર્ધમાગધી ભાષા કહેવાણી છે, તે ઘણું ભાગ માગધીનો હોવાથી સૂત્રમાંથી જુદી કોઈકજ કંઈકાણે પડે. પણ સૂત્રની ભાષાથી સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષા જુદી પડતી જણાય છે.

પ્રશ્ન ૯૬ મું—સૂત્રની ભાષાથી યીજ ભાષાઓ કેવી રીતે જુદી પડે છે તે તો જણાવો ?

ઉત્તર—બાબુવાળા છાપેલ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર પાને ૨૩મે-કહ્યું છે કે—

સે કિં તં આવસ્સયં તિહા સે શબ્દ માગધી ભાષાપ્રસિદ્ધ અથવા આવસ્સયંતિ પ્રાકૃત શૈલીયે આવાસક ઇમપણ થાઈ. ઇતિ ભાષા-અને ટીકામાં આવસ્સયંતિ પ્રાકૃત શૈલ્યાં આવસકં. ઇતિ ટીકા.—

સુત્રપાઠ	સંસ્કૃત	પ્રાકૃત
આવસ્સયં.	આવશ્યકં.	આવાસકં (આવાસક).

તેમજ વળી અનુયોગદ્વારમાં એજ પ્રકારનો યીજી દાખલો છે.

પ્રશ્ન ૯૭ મું—અનુયોગદ્વારમાં યીજી દાખલો કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર—બાબુવાળા છાપેલા અનુયોગદ્વાર પાને ૩૪૩ મે-સકુલિ આ શબ્દ વિષે નીચે પ્રમાણે છે.

સુત્રપાઠ	સંસ્કૃત.	પ્રાકૃત.
સકુલિઆ.	શકુનિકા.	સડલિઆ.

પ્રશ્ન ૯૮ મું—સૂત્રમાં માગધી ભાષા વિષે કોઈ શબ્દની સમજાવતી છે ?

ઉત્તર—ભગવતીજી વગેરે સૂત્રમાં ‘સરશવ’ વગેરે શબ્દોને માટે-શ્રાદ્ધવિધિ ભાષાંતર પાને ૨૨૩ મે-કહ્યું છે કે—

“સરિસવય” આ માગધી શબ્દ છે. “સદશવય” અને સર્ષપ એ જ સંસ્કૃત, શબ્દતુ માગધીમાં “સરિસવય” એવું રૂપ થાય છે. સદશવય એટલે સરળી ઉભરનો અને સર્ષપ એટલે સરશવ.—

પ્રશ્ન ૯૯ મું—સૂત્રમાં કુલ્ત્ય શબ્દ કહ્યો છે તેનું શું સમજવું.

ઉત્તર—“કુલ્ત્ય” શબ્દ માગધી છે, “કુલ્ત્ય” (કલથી) અને “કુલ્ત્ય” એ બે સંસ્કૃત શબ્દોનું “કુલ્ત્ય” એવું એકજ માગધીમાં રૂપ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦ મું—સૂત્રમાં માસા શબ્દ કહ્યો છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—માસ (મહિનો) માષ (અડઢ) અને માસ (તોલવાનું) એક કાટલું) એ ત્રણે શબ્દોનું માગધીમાં “માસ” એવું એકજ રૂપ થાય છે. (ઇતિ શ્રાદ્ધવિધિ.)

આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે જૈનનાં સૂત્ર પ્રાકૃત ભાષામાં નથી. જો કે છે, તો અર્ધમાગધીજ ભાષામાં પણ માગધી ભાષાનો ભાગ ઘણો હોવાથી મ ગધી ભાષાનું સ્વરૂપ વધારે આપે છે. અને તેમાં સંસ્કૃત પ્રાકૃત વગેરે ભાષા કિંચિત્ કિંચિત્ પણ જોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૧ મું—સૂત્રમાં સંસ્કૃત શબ્દો છે ખરા ?

ઉત્તર—સૂત્રોમાં વંદામિ, ગચ્છંતિ, ગચ્છામિ, સંતિ, મહાવીર વગેરે શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દો ઘણે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે.—

પ્રશ્ન ૧૦૨ મું—મુસલમાની શબ્દો સૂત્રમાં છે ?

ઉત્તર—મુસલમાની શબ્દો પણ કોઈ કોઈ ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. જેમકે—દો શબ્દ મુસલમાની છે. દોન્હ શબ્દ સૂત્રનો છે.—

પ્રશ્ન ૧૦૩ મું—આપણા સૂત્રમાં ઈંગ્લીશ ભાષાના શબ્દો હશે ખરા ?

ઉત્તર—ઈંગ્લીશ ભાષાના શબ્દો પણ કોઈ કોઈ ઠેકાણે હોય છે ખરા. જેમકે નકાર શબ્દ ને ઈંગ્લીશમાંનો “No” બોલાય છે અને સૂત્રમાં નો ણ્ટ્ટે સમ્તથે એ અર્થ સમર્થ નહિ. નો, નો નહિ શબ્દ સૂત્રમાં ઈંગ્લીશ જેવો વપરાણો છે એ દેશ વિશેષ-પૈશાચી ભાષા જણાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪ મું—એવે કોઈ બીજો શબ્દ સૂત્રમાંથી ઈંગ્લીશનો નીકળે તેમ છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો—ઉત્તરાધ્યયનના ૩૬ માં—અધ્યયનમાં-૫૬ મી ગાથામાં—સિદ્ધના અધિકારે પદ ત્રીજે કહ્યું છે કે—**ફહિં વોદિં ચહ્તાણં**, (કહાં શરીરને છાડ્યું ? અને ઈંગ્લીશમાં શરીરને “Body” બોલે શબ્દ કહેલ છે. આ ઉપરથી ઈંગ્લીશ ભાષાના પણ કોઈ કોઈ શબ્દ સૂત્રમાં હોય એમ જણાય છે.

એમ સૂત્રમાં માગધી ભાષા સંઘાતે ધીજી ઘણી ભાષાઓનો સમાવેશ થવાથી ભગવંતે તેને અર્દ્ધમાગધી ભાષા કહી છે.

પ્રશ્ન ૧૦૫ મું—શ્રી ગણધર મહારાજે જે સૂત્ર ગુંથણમાં લીધાં છે તેજ સૂત્ર દેવદિં ક્ષમા શ્રમણે લખાણમાં લીધાં છે કે કાંઈ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હશે ખરો ?

ઉત્તર—દેવદિં ક્ષમા શ્રમણે જે સૂત્ર લખ્યાં છે તે પ્રાકૃત ભાષામાં નહિ પણ આર્ય અર્દ્ધમાગધી ભાષામાં જેવા ગણધર મહારાજે ગુંથ્યાં છે તેજ સૂત્ર લખાણમાં લીધા છે. તેમાં એટલો વિશેષ છે કે—લખતી વખતે વિસ્તારવાળા અધિકારને સંકેતમાં લખ્યાં છે. કેટલાક સૂત્રમાં એક ધીજીની ભલામણ આપી ટુંકામાં સમાવેશ કર્યો છે, અને જે સૂત્ર પહેલાં લખાણું તેની સાક્ષી પાછળનાં સૂત્ર લખાણું તેમાં પણ આપવામાં આવી છે, અને ચરિતાનુવાદ એક ઠેકાણે વિસ્તારવાળી હોવાથી ધીજી ઠેકાણે ભલામણ આપી ટુંકામાં સમન્વયું છે. એ તમામનું કારણ પાછળના ભવ્ય જીવના આધારને માટે—આરે તીર્થના હિતને અર્થે પોતાની આયુષ્યની હદમાં ધારેલા લખાણની કેશીષ પૂરી પાડવા માટેની હોય એમ જણાય છે. પરંતુ સૂત્ર તો પૂર્વોક્ત પરંપરાએ આલ્યું આવેલું મુખે સૂત્રરૂપે હતું તે લખાણમાં લીધું તે અર્દ્ધમાગધી ભાષામાંજ છે, પરંતુ પ્રાકૃતમાં નથી એ વાત સિદ્ધ છે.

અને શતાવધાની પંડિત શ્રી રત્નચંદ્રજીએ આ આલતા-વર્તાતા સૂત્રનો કેષ કર્યો છે તેનું નામ પણ અર્દ્ધમાગધી ભાષાનો શબ્દ કેષ આપેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬ મું—પૂર્વપક્ષી—આ બિધે હજી કાંકઈ પણ વધારે જાણવાની જરૂર છે. માટે જાણવાયોગ્ય હોય તો જાણાવશો ?

ઉત્તર—ભલે આથી વધારે જાણવાને માગતા હો તો સાંભળો—હવે તમને છેવટનું વાક્ય એટલુંજ કહેવાતું છે કે—શ્રી નંદીજીમાં ૧૪ પ્રકારના શ્રુત કહ્યાં છે તે એકે—સૂત્ર પાઠ—

સે કિં તં મુચનાણં પરોચ્છં ? મુચનાણં પરોચ્છં ચરુદસ વિહં પળત્તં તંજહા અચ્છરમુચં૧, અણચ્છરમુચં૨, સન્નિમુચં૩, અસન્નિમુચં૪, સમ્મમુચં૫, મિચ્છમુચં૬, સાહ્યં૭, અણાહ્યં૮, સપજ્જવસિચં૯, અપજ્જવસિચં૧૦, ગમિચં૧૧, અગમિચં૧૨, અંગપવિઠં૧૩, અંગપવિઠં૧૪.

એ ૧૪ પ્રકારના શ્રુત કહ્યાં છે તેમાં હાલ જે સૂત્ર વર્તે છે તે ચૌદ માંહેલા કયા બોલમાં કહેવા ?

પ્રશ્ન ૧૦૭ મું—“સમ્મસુયં” સમ્મ શ્રુત-પાંચમા શ્રુતમાં કહેવાં. તેમાં શું કાંઈ વિશેષ જાણુવા જેવું છે ?

ઉત્તર—આ હાલ વર્તતા સૂત્રને જે પાંચમા-સમ્મ શ્રુતમાં કયુલ કરો તો બસ અમારે તો એટલીજ જરૂર છે. એ વાત કયુલ કરો. એટલે તમામ મહેનત મટી ગઈ. કેમકે-સમ્મશ્રુત તો તીર્થંકર મહારાજનાં પ્રરૂપેલાં અને ગણુધર મહારાજના રચેલાં દ્વાદશાંગી સૂત્ર “સમ્મશ્રુત” છે. એમ તમારા કહેલ છે. અને તેજ આ વર્તતા સૂત્ર “સમ્મશ્રુત” છે. એમ તમારા મુખેથી કયુલ થયું, માટે આ સૂત્ર અર્દ્ધમાગધી ભાષામાં છે એમ હવે કયુલ કરો, અને કહો કે આ સૂત્ર અર્દ્ધમાગધી ભાષામાંજ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૮ મું—પૂર્વપક્ષી-(જરાવાર ચુપ રહી વિચાર કરી) ઉપરના તમામ દાખલા ઉપરથી ખાતરી થાય છે કે-જૈન સૂત્ર ભગવંતે અર્દ્ધમાગધી ભાષાએ પ્રરૂપ્યાં, તેજ ગણુધર મહારાજે પણ અર્દ્ધમાગધી ભાષામાં ગુંથ્યા, અને અર્દ્ધમાગધી ભાષાએ તેજ સૂત્ર દેવદિં ક્ષમા શ્રવણે લખાણુમાં લીધાં તેજ સૂત્ર, સૂત્ર હાલ જે વર્તે છે, વગેરે તેજ છે. તમામ ખીના શાસ્ત્રના ન્યાયથી જે કહ્યું તે સત્ય છે.

ઉત્તરપક્ષી-તો ગત્ર, બોલો પરમાત્મા જિનેંદ્રરાયકી જય.

મંત્રિ શ્રી પરમ પૂજ્ય શ્રી ગોપાલજી સ્વામી તત શિષ્ય મુનિ શ્રી મોહનલાલજી કૃત શ્રી “પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા” ચોથો ભાગ સમાપ્ત : ॥

श्रीमद् पूज्य श्री गोपाणञ्ज स्वामी अथभाणा-भण्डो ८ मो.

परम पूज्य श्री गोपाणञ्ज स्वामी तत् शिष्य
मुनि श्री मोहनदासञ्ज कृत.

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाणा
उत्तरार्ध भाग प. मो.

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા.

ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૫ મો.

પ્રશ્ન ૧ લું—કલ્પ કેટલા પ્રકારના ?

ઉત્તર—ભગવતીજી શતક ૨૫ મે ઉ ૬ ટ્રે-પાંચ પ્રકારના સાધુના કલ્પ કહ્યા છે, એટલે પાંચ કલ્પવાળા સંયમી હોય.

પ્રશ્ન ૨ જું—સૂત્રમાં પાંચ પ્રકારના કલ્પ કહ્યા છે તે કયા કયા ?

ઉત્તર—સ્થિતિકલ્પ ૧, અસ્થિતિકલ્પ ૨, સ્થવિર કલ્પ ૩, જિનકલ્પ ૪, ને કલ્પાતીત ૫.

પ્રશ્ન ૩ જું—સ્થિતિ કલ્પવાળા કોણુ ને ક્યારે હોય ?

ઉત્તર—સ્થિતિકલ્પ પહેલા છેલ્લા તીર્થ કરના વરે હોય એટલે પહેલા છેલ્લા તીર્થ કરના સાધુ સ્થિતિ કલ્પવાળા કહેવાય, તેના કાલદા કલમોની સ્થિતિઓ બાંધેલી હોય. આ સાધુને હુમેશાં એ ટકના પ્રતિક્રમણુ અવશ્ય કરવાં, પહેલા પહોરનો આહાર આથા પહોરે કલ્પે નહિ, રાજપિંડ કલ્પે નહિ, આધાકર્મી આહાર પોતાને અર્થે કે પરને અર્થે એટલે સરખી સમાચારીવાળાને અર્થે કરેલો આહાર કલ્પે નહિ, સાધુ આર્યાના વસ્ત્રનું માન વગેરે કલ્પ પ્રમાણે વરતે તે સ્થિતિકલ્પ કહેવાય.

પ્રશ્ન ૪ થું—અસ્થિતિકલ્પ કોને હોય ?

ઉત્તર—અસ્થિતિ કલ્પ વચલા બાવીશ તીર્થ કરના વારે તથા મહા-વિદેહમાં હોય, તેને એ ટકના પ્રતિક્રમણુ હુમેશાં સ્થિતિ કલ્પની પેઠે કરવાનાં નહિ, પણ દોષ લાગે તેજ વખતે આલોચનારૂપ પ્રતિક્રમણુ કરી લાગેલાં પાપને દૂર કરે. પહેલા પહોરનો આહાર આથા પહોરે કલ્પે, રાજપિંડ કલ્પે, આધાકર્મી આહાર પોતાના અર્થે કરેલો નકલ્પે-પરને અર્થે કરેલો કલ્પે. વસ્ત્રના માનનો તથા બહુ મૂલ્યનો પ્રતિબંધ નહિ. જેવું મળે તેવું ભોગવે વગેરે કેટલીક બાબતના કાલદા કલમના પ્રતિબંધ રહિત હોવાને લીધે અસ્થિતિ કલ્પ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૫ મું—સ્થિતિ કલ્પ અને અસ્થિતિ કલ્પના ચારિત્રમાં શો તફાવત ?

ઉત્તર—સ્થિતિ કલ્પમાં પાંચે ચારિત્ર લાભે, અને અસ્થિતિ કલ્પમાં સામાયક, સૂક્ષ્મસંપરાય અને જથાખ્યાત ૩ એ ૩ ચારિત્ર લાભે. છેદો-પસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ એ ૨ ચારિત્ર ન હોય.

પ્રશ્ન ૬ કું—અસ્થિતિ કલ્પમાં છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ એ એ ચારિત્ર નહિ હોવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર—એવી અનાદિ કાળની સ્થિતિ છે. જે જે તીર્થંકરના વારામાં અથવા જે જે ક્ષેત્રમાં જે જે કલ્પની પ્રવૃત્તિ સૂત્રમાં કહી છે તેજ પ્રમાણે સદાકાળ પ્રવર્ત્યા કરે, તેનું બીજું કારણ જણાતું નથી.

પ્રશ્ન ૭ મું—સ્થવિર કલ્પી કેને કહેવાય ?

ઉત્તર—સ્થવિર કલ્પી ચોવીશે તીર્થંકરના વારે હોય. સંપ્રદાયના બાંધાવાળાને જે જે કલ્પ તે સ્થવિર કલ્પી કહેવાય.

પ્રશ્ન ૮ મું—જિન કલ્પી કોણ હોય ?

ઉત્તર—જિન-છદ્મસ્થ તીર્થંકરના જેવો આચાર પાળે તે જિન-કલ્પી કહેવાય.

પ્રશ્ન ૯ મું—કલ્પાતીત કોણ કહેવાય ?

ઉત્તર—કલ્પાતીત છદ્મસ્થ તીર્થંકર તથા કેવળી ભગવાન તે કલ્પથી અતીત થયેલા હોય એટલે બીજા સાધુઓની પેઠે તેમને કલ્પ કાયદા ન હોય માટે કલ્પાતીત કાયદા કલમ વસ્તીને માટે હોય; રાબને માટે નહોય. તીર્થંકર રાબ સમાન છે. બાકીના તમામ સાધુ વસ્તીરૂપ છે. તીર્થંકરને માથે કોઈની આજ્ઞા નથી સ્વતંત્ર છે, આગમ વ્યવહારી છે. ઉત્કૃષ્ટા આચારી છે, જિન કલ્પી જેવાને નકલ લેવા યોગ્ય છે. અને તમામ કલ્પવાળાને તીર્થંકરની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાનું છે. માટે છદ્મસ્થ તીર્થંકર તથા કેવળી ભગવાન કલ્પાતીત હોય.

પ્રશ્ન ૧૦ મું—પ્રત્યેક યોધને કયા કલ્પમાં ગણવા ?

ઉત્તર—પ્રત્યેક યોધ પૂર્વાધિક જ્ઞાનવાળા હોય કોઈ અવધી જ્ઞાની હોય કે કોઈ ભતિ સ્મરણ જ્ઞાનવાળા હોય તે એકલાજ વિચરનારા હોય તેનો કલ્પ ઘણું કરી જિન કલ્પીને લગતો હોય.

પ્રશ્ન ૧૧ મું—સ્વયંબુદ્ધ કયા કલ્પમાં ગણાય ?

ઉત્તર—સ્વયંબુદ્ધ એ પ્રકારના હોય છે. એક તીર્થંકર અને બીજા પૂર્વાધિક જ્ઞાનવાળા. તેમાં તીર્થંકર તો કલ્પાતીતજ હોય. અને પૂર્વાધિક

જ્ઞાનવાળા ગચ્છમાં જઈ દીક્ષા લીધે તો સ્થવિર કલ્પીના ગણાય અને કોઈ પોતાની મેળે દીક્ષા લઈ જિન કલ્પીની પેઠે વિચરે તો તે પ્રમાણે પણ વિચરી શકે. મૃગાયુત્ર-અનાશી મુનિ-હરકેશીવત્.

પ્રશ્ન ૧૨ મું—પ્રત્યેક યોગ કયા તીર્થ કરના વારે હોય ?

ઉત્તર—ઘણું કરી પહેલા છેલ્લા તીર્થ કરના વારે હોય એમ કેટલાકનું માનવું છે. પરંતુ નંદીજીમાં કલ્યું છે કે-જેટલા ચાર બુદ્ધિના ઘણી હોય તેટલા પ્રત્યેક બુદ્ધિ હોય. એ ઉપરથી ચોવીસે તીર્થ કરના વારે હોય એમ પણ સાંભવે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ મું—બુદ્ધબોહી કોણ કહેવાય ?

ઉત્તર—કોઈનો યોગ સાંભળીને યોગ પામે દીક્ષા લે તે યોગબોહી કહેવાય. તે ચોવીસે તીર્થ કરના વારે હોય.

પ્રશ્ન ૧૪ મું—પ્રથમ પાંચ પ્રકારના કલ્પ કહ્યા પણ છ પ્રકારના કલ્પ સાંભળ્યા છે તે કેમ ?

ઉત્તર—છ પ્રકારના પણ કલ્પ કહ્યા છે ખરા.

પ્રશ્ન ૧૫ મું—છ પ્રકારના કલ્પ કયા સૂત્રમાં કહ્યા છે અને તેનું સ્વરૂપ શી રીતે છે તે અવિસ્તર જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો, ડા. ડા. ૬ ફે-તથા વૃહત્કલ્પ ૬ ક્ષા અધ્યયનમાં છેવટે લખ્યું છે કે:-

છવિંહા કપ્પઠિઈ પં. તં. સામાઈય સંયમકપ્પઠિઈ ૧ છેવટાવણિય સંજય કપ્પઠિઈ ૨ ણિવ્વિસમાણ કપ્પઠિઈ ૩ નિધિઠ કાઈય કપ્પઠિઈ ૪જિણ કપ્પઠિઈ ૫ થેર કપ્પઠિઈ ૬ ત્તિબેમિ.

અર્થ:—સાધુનો અંચનીનો છ પ્રકારે કલ્પ સ્થિતિ મર્યાદા કહી તે કહે છે, સામાયિક ચારિત્રની મર્યાદા વિધિ ૧. છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રની મર્યાદા વિધિ ૨. પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર અંગીકાર કરે તિવારે તપ કરવાની મર્યાદા વિધિ ૩. તે તપ પૂરો કરી રહ્યા પછી કેટલો કાળ રહેવું તે મર્યાદા વિધિ ૪. જિનકલ્પ સાધુની મર્યાદા ૫. સ્થવિર કલ્પી સાધુની મર્યાદા ૬.

પ્રશ્ન ૧૬ મું—સામાયિક ચારિત્રની કલ્પ સ્થિતિ કેવી રીતે હોય ?

ઉત્તર—સામાયિક ચારિત્ર ચોવીસે તીર્થ કરના શાસ્ત્રનમાં હોય. તેમાં એટલો તક્ષવત છે કે-વચ્ચલા બાવીસ તીર્થ કરના સાધુને સામાયિક

ચારિત્રનો કલ્પ જાવજીવ સુધીનો છે, અને પહેલા છેલ્લા તીર્થ'કરના સાધુને સામાયિક ચારિત્રનો કલ્પ ત્રણ પ્રકારનો. એક ૭ દિવસનો, બીજો ચાર માસનો ને ત્રીજો છ મહિનાનો. એટલે પ્રથમ સામાયિક ચારિત્ર ઉચર્થા બાદ સાત દિવસે ચાર મહિને, અને છેવટે ૭ માસે તો અવશ્ય છે— દોષસ્થાપનીય ચારિત્ર અદરાવવું જોઈએ, એ પહેલા છેલ્લા તીર્થ'કરના સાધુનો કલ્પ.

આ વિષે ઠાણગણને ઠાણે ૬ કુ-બાબુવાળા છાપેલ પાને ૪૩૦ મે ટીકામાં કહ્યું છે કે:-

કલ્પ ઠિઈત્યાદિ ॥ કલ્પસ્ય કલ્પાદ્યુક્તસાધ્વા ચારસ્ય સામાયિક ચ્છેદો પસ્થાપનિયાદેઃ સ્થિતિ મર્યાદા કલ્પસ્થિતિસ્તત્ર સામાયિક કલ્પ સ્થિતિઃ સિજ્જાયર પિંદેયા ૧ ચાડજ્જામેય ૨ પુરિસજેઢ્ઢેય ૩ કિઠ્કમ્મસસય કરણે ૪ ચત્તારિ અવઢ્ઢિયાકપ્પા ॥ ૧ ॥ સામાયિક સાધુનાં અવશ્ય ભાવિન ઇત્યર્થ આચેલકુ ૧ દ્દેસિય ૨ સમઢિક્કમણેય ૩ રાયપિંદેય ૪ ॥ માસં ૫ પજ્જોસવણા ૬ છપ્પે અણવઢ્ઢિયા કપ્પા ॥ ૧ ॥ નાવશ્યં ભાવિન ઇત્યર્થઃ

અહિંયાં સામાયિક ચારિત્રના બે ભેદ પાડ્યા. એક અવસ્થિત કલ્પ-વાળા અને બીજા અનવસ્થિત કલ્પવાળા તેમાં અવસ્થિત કલ્પવાળા વચલા બાવીશ તીર્થ'કરના સાધુનો સામાયિક ચારિત્રનો કલ્પ અવસ્થિત-કાયમનો ટીકામાં કહેવા ચાર યોલ સહિત અવશ્યનો કહ્યો.

અને બીજા અનવસ્થિત કલ્પવાળા સામાયિક ચારિત્રીયા પહેલા છેલ્લા તીર્થ'કરના સાધુ ટીકામાં કહેલા છ યોલ સહિત પણ અવશ્ય ભાવિ નહિ-તેને સાત દિવસે-ચાર માસે-કે છેવટે છ માસે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર અવશ્ય આદરવું જોઈએ, માટે એ બીજો ભેદ કહ્યો.

એ પ્રમાણે સામાયિક ચારિત્રની કલ્પ સ્થિતિના બે ભેદ કહ્યા.

પ્રશ્ન ૧૭ મું—છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રની કલ્પ સ્થિતિ કેવી રીતે હોય?

ઉત્તર—તે પણ ઉપરની ચાલતી ટીકામાં કહ્યું છે કે-

છેદોપસ્થાપનીય કલ્પસ્થિત્તિઃ આચેલ ૧ કુદ્દેસિયર સેજ્જાયર ૩ રાયપિંહ ૪ કિઠ્કમ્મે ૫ વય ૬ જેઢ ૭ પઢિક્કમણે ૮ માસં ૯ પજ્જોસવણ-કપ્પે ૧૦ ॥ ૧ ॥ ઇતા નિચ ત્તૃતીયાધ્યયનવત્ જ્ઞેયાનિ ॥

એ પ્રકારે દશ યોલ સહિત છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રની કલ્પ સ્થિતિ કાઢી. અને ત્રીજા અધ્યયન પ્રમાણે જાણવું કહ્યું તે ઘણું કરી દશવૈકાલિક

સૂત્રમાં ત્રીજા અધ્યયનમાં સાધુ મુનિરાજને બાવન અનાચરણ કહ્યાં છે. તે વચ્ચેને ચાલવું એમ ટીકાકારનો અભિપ્રાય છે. હોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળાનો વિશેષ કરીને કલ્પ હોય એમ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૧૮ મું—પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રની એ પ્રકારે કલ્પ સ્થિતિ કેવી રીતે હોય ?

ઉત્તર—તે વિષે પણ ટીકામાં એ પ્રમાણે કહ્યું છે કે:-

નિવ્વિસ માણ કપ્પઢિહ નિવ્વિઠ્ઠ કપ્પઢ્ઠિહિતિ ॥ પરિહાર વિશુદ્ધિ કલ્પં વહમાના નિવિં સમાનકા ચૈ રસોવ્યૂઠ્ઠસ્તે નિવિંપ્પાસ્તેષાં યા સ્થિતિર્મયાંદા સા તથા તત્તર પરિહારિય છમ્માસે તદ્દઅણુપરિહારિયાવિહમ્માસે કપ્પ-ઢિઓ છમ્માસે તે અદ્દાર સવિમાસત્તિ ॥ ૧ ॥

આ વિષેનો વિશેષ ખુલાસો આ ચાલતા અધિકારમાં આગળ પર આવશે ત્યાંથી સમજી લેવું.

પ્રશ્ન ૧૯ મું—જિન કલ્પીની કલ્પ સ્થિતિ કેવી રીતે હોય ?

ઉત્તર—જિન કલ્પીની કલ્પ સ્થિતિ ટીકામાં આ પ્રકાર કહી છે:-

તથા જિન કલ્પ સ્થિતિઃ ગચ્છમ્મિઉનિમ્માયા ધોરાજાહેય ગહિય પરમ્તથા અગ્ગહ જોગ અમિગ્ગહે ઉવિંતિ જિનકપ્પિય ચરિંતંતિ ॥ ૧ ॥ એવાદિકા અગ્ગહજોગ અભિ ગ્ગહેત્તિ કાસાચિત્ પિષ્ઠેષણાનામગ્રેહે યોગ્યાનાં ચામિગ્ગહે અનયૈવ ગ્રાહ્યમિત્યેવંરૂપે ગૃહીત પરમાર્થાં ઇત્યર્થઃ

એ જિન કલ્પીનો અભિપ્રાય વિશેષ જણાવ્યો. આ વિષે વિશેષ બ્યાખ્યા આગળ પર જણાવવામાં આવશે ત્યાંથી સમજી લેવું.

પ્રશ્ન ૨૦ મું—સ્થવિર કલ્પીની કલ્પ સ્થિતિ કેવી રીતે હોય ?

ઉત્તર—સ્થવિર કલ્પીની કલ્પ સ્થિતિ ટીકાકાર એ પ્રમાણે જણાવે છે કે:-

સ્થવિર કલ્પ સ્થિતિઃ સંયમ કરણુજ્જોયા ઉજ્જાનિપ્પાયગ ૧ નાણ દંસણચરિત્તે દીઠાઠ ૧ વુઢ્ઠાવાસે વસહીદોસે હિય વિમુક્કા ॥૧॥ ઇત્યા-દિકા ઇયંચ કલ્પ સ્થિતિર્મહાવીરેણ દેશિતેત્તિ ॥

આ છ પ્રકારે ટીકામાં સાધુના કલ્પનું સ્વરૂપ જણાવ્યું.

પ્રશ્ન ૨૧ મું—પાંચમા આરામાં કેટલા કલ્પ લાભે ?

ઉત્તર—છ પ્રકારની કલ્પ સ્થિતિ કહી, તેમાં પાંચમાં આરાના જન્મેલાને તો ત્રણ પ્રકારની કલ્પ સ્થિતિ હોય છે. એટલે પાંચમા આરામાં સામાયિક ચારિત્ર, છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, અને સ્થવિર કલ્પ એ ૩ કલ્પ લાભે અને પરિહાર વિશુદ્ધના એ કલ્પ અને જિન કલ્પ એ ત્રણનો આ કાળમાં વિચ્છેદ ગયેલ છે.

પ્રશ્ન ૨૨ મું—એકલ વિહારીપણું કોઈ સાધુને અંગીકાર કરવું હોય તો તે થઈ શકે કે કેમ ?

ઉત્તર—તેનાં અનેક કારણો છે. (૧) એક જિન કલ્પી એકલ વિહારી (૨) ખીબ પડિમાધારી એકલવિહારી તથા અભિગ્રહધારી એકલ વિહારી. આ બંને સૂત્રના ન્યાયે એકલા વિચરી શકે.

પ્રશ્ન ૨૩ મું—જિન કલ્પી તથા પડિમાધારી એકલ વિહારીમ શો તકાવત ?

ઉત્તર—જિન કલ્પીપણું જેને અંગીકાર કરવું હોય તેને પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર અંગીકાર કરવું જોઈએ. એટલે સ્થવિર કલ્પીમાંથી એટલે સંપ્રદાયમાંથી ગુરૂની આજ્ઞા માગી નવ જણા નીકળી એકને આચાર્ય સ્થાપે, ચાર જણા તપશ્ચર્યા કરે, ચાર વૈયાવચ્ચ કરે. એ પ્રમાણે છ મહિના સુધી તપશ્ચર્યા કર્યા બાદ તે વૈયાવચ્ચમાં જોડાય, અને વૈયાવચ્ચવાળા છ મહિના તપશ્ચર્યામાં જોડાય, અને તેમની હૃદ પૂરી થયે અ.ચાર્યજી તપશ્ચર્યામાં જોડાય. એ પ્રમાણે ૧૮ મહિનામાં પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રનો તપ કાળ પૂરો કરે.

પ્રશ્ન ૨૪ મું—પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રનો શો અર્થ ?

ઉત્તર—છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળા ગચ્છમાં રહેલાને ઉત્કૃષ્ટી કરણી કરવાની ઇચ્છા થયે પ્રથમ પોતાનો અભિપ્રાય ગુરૂને જણાવી ગુરૂની આજ્ઞાએ ગચ્છનો પરિહાર-ત્યાગ કરી ચારિત્ર નીર્મળ કરવા નવ સાધુની મંડળી નીકળી સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ ભાગે અઠાર મહીનાનો તપશ્ચર્યાનો કાળ પૂરો કરે તે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર કહીએ.

પ્રશ્ન ૨૫ મું—પરિહાર વિશુદ્ધનો તપ કાળ કેટલો અને તે કેવી રીતની તપશ્ચર્યા કરે ?

ઉત્તર—ઉપજી કાળે જઘન્ય ૧ ઉપવાસ, મઝમ છઠ, અને ઉત્કૃષ્ટી અઠમ તપ કરે. શીતકાળે જઘન્ય છઠ મઝમ અઠમ, અને ઉત્કૃષ્ટી ચાર ચાર

ઉપવાસ કરે. વર્ષા કાળે ૪૦ અઠમ, ૫૦ ચાર, અને ઉત્કૃષ્ટા પાંચ પાંચ ઉપવાસ કરે. અને સર્વ ઉપવાસને પારણે આચંબીલ કરે.

પ્રશ્ન ૨૬ મું—પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર અંગીકાર કરનારને દીક્ષા-કાળ અને વયકાળ કેટલો હોવો જોઈએ ?

ઉત્તર—દીક્ષાકાળ ૨૦ વર્ષનો અને વયકાળ યોછામાં યોછો યોગણુ-ત્રીસ વર્ષનો હોય તે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર અંગીકાર કરી શકે.

પ્રશ્ન ૨૭ મું—પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રનો કાળ અઠાર માસનો નવે જણાનો પૂરો થયે પછી તે શું કરે ?

ઉત્તર—કાંતો તે ગચ્છમાં જાય, ગુરૂની આજ્ઞાને અનુસરી ઉત્કૃષ્ટી કરાણી એ વિચરે અને કાંતો જિન કલ્પી થઈ એકલ વિહારી પણે વિચરે. એટલે જિન શબ્દે છદ્મસ્થ તીર્થ કર જેવો કલ્પ નામ આચાર પાળે પણ તીર્થ કરની પેઠે કલ્પાતીત કહેવાય નહિ, તેનો કલ્પ જુદો છે માટે જિન કલ્પી કહેવાય ?

પ્રશ્ન ૨૮ મું—જિનકલ્પિ કયા કયા તીર્થ કરને વારે હોય ?

ઉત્તર—પહેલા છેલ્લા તીર્થ કરને વારે હોય. વચલા બાવીશ તીર્થ કરને વારે ન હોય કારણકે ભગવતીજીમાં કહ્યું છે કે-પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર પહેલા છેલ્લા તીર્થ કરને વારેજ હોય, વચલા બાવીશ તીર્થ કરના સાધુને પહેલું યોધું ને પાંચમું એ ત્રણ ચારિત્ર લાભે છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ એ બે ચારિત્ર ન હોય, અને પહેલા છેલ્લા તીર્થ કરને વારે પાંચે ચારિત્ર લાભે એટલે કાંતો તીર્થ કરના હસ્ત દીક્ષિત હોય તે અથવા હસ્ત દીક્ષિતના શિષ્ય હોય તેજ પરિહાર વિશુદ્ધ તથા જિન કલ્પીપણું ધારણ કરી શકે.

પ્રશ્ન ૨૯ મું—પરિહાર વિશુદ્ધની સ્થિતિ કેટલી ?

ઉત્તર—પરિહાર વિશુદ્ધની સ્થિતિ જઘન્ય એક અમયની (પરિણામની) ધારાએ ૭ મે ગુણ કાણે ગયેલી ૧ અમય રહી કાલ કરવા આશ્રી) ઉત્કૃષ્ટી ૨૯ વર્ષ ઉણીપૂર્વકોડની એ એક જીવ આશ્રી.

ઘણા જીવ આશ્રી જઘન્ય ૨૦૦ વર્ષ ઉત્કૃષ્ટા દેશેઉણા બે પૂર્વ કોડ એ પહેલા છેલ્લા તીર્થ કરના સાધુ આશ્રી કહ્યું.

પ્રશ્ન ૩૦ મું—પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રતું આંતરું કેટલું ?

ઉત્તર—એક વચન (એક જીવ) આશ્રી જઘન્ય અંતર મુહૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ અર્થ પુદ્ગળ દેશે જીવું બહુવચન આશ્રી જઘન્ય ૮૪૦૦૦ ચૌરાશી હજાર વર્ષનું ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ કોડકોડ સાગરનું એ પ્રમાણે ભગવતીજીમાં સંન્યાના અધિકારે કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩૧ મું—જિન કલ્પીની ગતિ કઈ હોય ?

ઉત્તર—જિનકલ્પીની ગતિ ચાલી હોય એમ જણાતું નથી. પણ પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્રની ગતિ ઉત્કૃષ્ટી આઠમા દેવલોક સુધીની ભગવતીજીમાં કહી છે. તે ઉપરથી જિનકલ્પીની ગતિ આઠમા દેવલોક સુધીની કહેવામાં આવે છે. કારણકે—જ્યાં સુધી તે જિનકલ્પી પણામાં વિચરે ત્યાં સુધી તે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રીઓ ગણાય એ અપેક્ષાએ આઠમા દેવલોક સુધીની કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૩૨ મું—જિનકલ્પીનો આચાર તો ઉંચો છે છતાં આઠમા દેવલોક સુધીનીજ ગતિ કેમ હોય ? ઘણા લોકો શંકા કરે છે કે તેની ગતિ તો મોક્ષનીજ હોવી જોઈએ તેનું કેમ ?

ઉત્તર—મોક્ષની ગતિ એકે કલ્પમાં છેજ નહિ, એમ ભગવતજી સૂત્ર જણાવે છે પણ કલ્પાંતનીજ ગતિ મોક્ષની કહી છે, તો જિનકલ્પી ગચ્છમાં આવ્યા પછી સ્થવિર કલ્પીમાંથી ગુણસ્થાનકની શ્રેણીને ચડતા કલ્પાંત-પણાના ભાવને પામીને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરી મોક્ષ બંધ તેવી રીતે જિન-કલ્પીપણામાં બનવા સંભવ નથી—કારણકે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રીઓ (જિનકલ્પી) ને માટે કેટલાક એવી શંકાઓ ધરાવે છે કે તેને એવો ઉચ્છક ભાવ રહે છે કે એકબુ ચારિત્ર અમેજ પાળીએ છીએ ઇત્યાદિ ઉચ્છક ભાવને કદાપી કેવળીએ બંધ્યા હોય તો કેમ ના કહી શકાય. જો એમ હોય તોજ શ્રી ભગવતીજીના પચીશમાં શતકના સાતમા બોધશામાં પાંચ પ્રકારના ચારિત્રની વ્યાખ્યામાં પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રની ઉત્કૃષ્ટી ગતિ આઠમા દેવલોક સુધીનીજ કહી છે. એ ઉપરથી જિનકલ્પીની ગતિ પણ આઠમા દેવલોક સુધીની કહેવામાં આવે છે તત્ત્વ કેવળી ગચ્છ.

પ્રશ્ન ૩૩ મું—જિનકલ્પી અને પડિમાધારી સાધુમાં શો તફાવત ?

ઉત્તર—જિનકલ્પી થવાવાળા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાંથી પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર અંગીકાર કરીને પછી જિનકલ્પી થાય તે પણ ઉપર કહેલા અધિકારવાળાજ થાય, અને પડિમાધારી તો ગમે ત્યારે પણ થઈ શકવા સંભવ છે. પડિમાધારી સાધુનો કલ્પ સવિસ્તર દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રમાં કહેલ

છે ત્યાંથી જાણી લેવો. નેમનાથ ભગવંતે ગજશ્ચુક્રમાર મુનિને આરમ્ભી ભિક્ષુની પડિમા (પ્રતિજ્ઞા) અંગીકાર કરાવી છે. એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે—ચોવીશે તીર્થ કરના સાધુઓની પ્રવૃત્તિમાં ભિક્ષુની આરે પડિમા અંગીકાર કરવાનું હોવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૩૪ મું—જિનકલ્પી અને પડિમાધારી સાધુની કરણીમા શો તફાવત ?

ઉત્તર—જે પ્રમાણે દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રમાં પડિમાધારી સાધુને આવીશ યોલ સહિત સવિસ્તર અધિકાર છે તેવો જિનકલ્પીને જુદો અધિકાર હોય એમ જણાતું નથી, અને સૂત્રમાં દરેક ઠેકાણે ભિક્ષુ, નિર્ગંથ અને પ્રતિજ્ઞાધારી સાધુઓના નામથીજ અન્નેને સાથે યોળખાવ્યા હોય એમ જણાય છે તે ઉપરથી એમ પણ સંભવે છે કે જિનકલ્પી અને પડિમાધારી સાધુની કરણી ઘણે અંશે સરખી હોવી જોઈએ, અને તે એકલ વિહારી હોય છે.

પ્રશ્ન ૩૫ મું—શ્રી ભગવતીજ્ઞતા ખીલ્લ શતકને પહેલે ઉદ્દેશે અંધકલ્પએ ભિક્ષુની આરે પડિમાવહી છે. પણ એકલા વિચરવાનો અધિકાર ચાલ્યો જણાતો નથી તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એ વાત ખરી છે, પણ સૂત્રનો ન્યાય જોતાં એમ જણાય છે કે—પંડ, હજુર, તીર્થ કર મહારાજના હસ્ત દીક્ષિત ભગવંતની આરા મુજબ ભગવંતની સાથે રહીને પડિમા વહી શકે, અને યાકીના માટે એ નિયમ જણાતો નથી તે તો સૂત્રના કલ્પ પ્રમાણે કરી શકે એમ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૩૬ મું—કેટલા ગુણનો ધણી હોય તે એકલો વિચરી શકે ?

ઉત્તર—ઠાણુંગણ સૂત્રમાં ૮મે ઠાણું કહ્યું છે કે આઠ ગુણનો ધણી હોય તે એકલો વિચરી શકે—તે સૂત્ર પાઠ—

અઢ્ઢાઢિં ઠાણેઢિં સંપન્ને અણગારે અરિહરૂં ઇગલ્લ વિહાર પઢિમં ઉવસં
પજ્જિત્તાણં વિહરિત્તણં તંજહાસઢ્ઢી પુરિસજાણ ૧ સઢ્ઢવે પુરિસજાણ ૨ મેઢ્ઢા—
વીપુરિ સજાણ ૩ બહુસુણ પુરિસજાણ ૪ સત્તિમં ૫ અપ્પાઢિગરણે ૬
ધિઢિમં ૭ વીરિય સંપન્ને ૮ ॥

ભાષા આઠ સ્થાન કે સહિત અણગાર યોગ્ય હોય. એકલ વિહારની પ્રતિમા અંગીકાર કરી વિચરવાને તે કહે છે. શ્રદ્ધાવંત ૧, સત્યવાદી ૨,

બુદ્ધિવંત ૩, બહુશ્રુત ૪, શક્તિવંત ૫, અલ્પાધિકરણી કોધાદિ રહિત ૬, સંતોષવંત ૭, વીર્યવંત ૮, એ આઠે યોગ પુરૂષ જાતિના લેવા.

પ્રશ્ન ૩૭ મું—ઉપરના પાઠ અને ભાષામાં તો સમુચ્ચે વાત કહી પણ વિસ્તારથી તેનો અર્થ કાંઈ સમજી શકાય તેવો છે ?

ઉત્તર—ટીકાવાળાએ વિસ્તારથી જણાવ્યું છે પણ તે પાઠ આ સ્થળે નાખતાં અંધ વધી ઝવાથી ભાવાર્થરૂપે ટુકામાં નીચે પ્રમાણે જણાવવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ—આઠ ગુણ યુક્ત સંપૂર્ણ અણુગાર પ્રતિમાધારી એકલ વિહારી સાધુ જિનકલ્પી યોગ્ય હોય તે એકલ વિહારી પણ આમાનુઆમ પ્રત્યે વિચરી શકે, તે નિશ્ચે પ્રતિમાવંત અભિગ્રહ ધારી એકલ વિહારની પડિમા જિનકલ્પીની પડિમા માસિકાદિક ભિક્ષુની પ્રતિમા તેમની ઉપસંપદા, (તેમનો આચાર) અંગીકાર કરીને એકાકી પણ વિચરી શકે તે આઠ ગુણનો ધણી હોય તે કહે છે.

(૧) શ્રદ્ધાવંત પુરૂષ-તત્ત્વની શ્રદ્ધા, આસ્તિક, સમ્યક્ત્વ ચારિત્રવંત પુરૂષ જાત, (સ્ત્રી જાત નહિ) (તમામ પદે એમ સમજવું)

(૨) સત્યવાદી-જેવું યોલે તેવું પાળે.

(૩) બુદ્ધિવંત,-શ્રત ગ્રહણ શક્તિ મર્યાદાવંત.

(૪) બહુશ્રુત,-જઘન્ય નવ પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટા કંઈક ઉણા દશ પૂર્વ સુધી ભણે.

(૫) શક્તિવંત,-સમર્થ-જિનકલ્પી તુલ્ય તપશ્યા, સત્યપણું, શ્રુત, (જ્ઞાન), એકલ વિહાર અને બળ, પરાક્રમ ઇત્યાદિ જિનકલ્પાની બરાબર પડિવજે અંગીકાર કરી વિચરે.

(૬) અલ્પાધિકરણી,-અલ્પ અધિકરણ નિષ્કલહ કોધાદિ રહિત.

(૭) ધૃતિમંત,-અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિગ્રહ ઉપસર્ગ સહે, અથવા સંતોષવંત

(૮) વીર્યવંત,-શરીર તથા આત્મ શક્તિવંત

આ આઠ ગુણનો ધણી હોય તે જિનકલ્પી તથા પડિમાધારી સાધુ એકલ વિહારી પણ વિચરી શકે.

પ્રશ્ન ૩૮ મું.—આશ્ત્રે-આકાળમાં ઉપરના ગુણ યુક્ત એકલ વિહારી સાધુ હોવા સંભવ ખરો કે કેમ ?

ઉત્તર—સૂત્રનો ન્યાય જોતાં સંભવ નથી. જિનકલ્પી તથા પડિમાધારી વગેરે એકલ વિહારી મુનિઓને માટે જ્યાં જ્યાં અધિકાર ચાલ્યો છે ત્યાં ત્યાં માત્ર એકજ પાત્ર ચાલેલ છે. એટલે વસ્ત્રની મર્યાદા એકથી માંડી ત્રણ સુધી અગર નસ્રભાવ તથા કટીબંધ એજ ઠાંકવા માટે આચારાંગ સૂત્રમાં કહેલ છે, પરંતુ પાત્ર તો એકજ કહેલ છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે—જિનકલ્પી, વખતે કરપાત્રી હોય કે—એકલ પાત્રી હોય પણ પડિમાધારીને માટે ઘણું કરી એક પાત્રનો કલ્પ હોવો જોઈએ. આ ઉપરથી એમ નિર્ણય થાય છે કે—તેવા પુરૂષો આ ક્ષેત્રે આ કાળમાં હોવા સંભવ નથી.

પ્રશ્ન ૩૯ મુ—તો તેને માટે સૂત્રમાં કાંઈ ખુલાસો છે ખરો કે સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે એકલ વિહારી અમુક વખતેજ હોય ?

ઉત્તર—આચારાંગ સૂત્ર શ્રુત સ્કંધ ધીજે અધ્યયન પાંચમે—ઉદ્દેશે ૧ લે—પાંચ ઓલનો ધણી એકલ વિહારી થઈ શકે. તે એક વસ્ત્ર અને એક પાત્ર ધારી હોય. તે સુત્ર પાઠ:—

જે ણિગંથે તરુણે ૧ જુગવં ૨ બલવં ૩ અપ્પાયંકે ૪ ધિય સંઘયણે
૫ સેવ્ગંવત્થંધારેજ્જાણો વિતિયં -

અર્થ:—જેણી જે નિર્ણય સાધુ: ત. તરૂણો—જોખનવંત ૧ જુ. જુગવંત કહેતા ત્રીજા ચોથા આરાનો જન્મ્યો હોય તે ૨—બ.બલવંત—સમર્થ હોય ૩ અ. નિરોગી—રોગ રહિત ૪ યિ સ્થિરસંઘયણુ— દૃઢકાય વૃત્તિ એહવો સાધુ વજ્રઋષભનારાય સંઘયણુનો ધણી ૫ એવા ૫ ઓલ સહિત જે સાધુ: સે. કે'તાં તે ત. એક વસ્ત્ર ધારે—રાખે—પહેરે પરંતુ જો બીજું ન ધારે ન રાખે.

આ સંબંધી વધારે વિવેચન પરંપરાના વિસ્તારવાળા ટીપાના પર્યાયથી જાણવું. છઠ્ઠા અધ્યયને પણ ઉપર કહેલા પાંચ ઓલના ધણીને એક પાત્ર રાખવું કલ્પે, એટલે એ (૫) ઓલનો ધણી એક વસ્ત્ર ને એક પાત્ર રાખવા સમર્થ અન્ય સાધુ સાધવી કલ્પ પ્રમાણે રાખે.

પ્રશ્ન ૪૦ મુ—માત્ર એકજ પાત્ર કેણુ રાખી શકે ?

ઉત્તર—આચારાંગ શ્રુત સ્કંધ ધીજે અધ્યયને ૬૬—ઉદ્દેશે પેહલે ગાખુવાળા છાપેલ પાને ૧૯૨મે તરૂણાદિ પાંચ ઓલના ધણીને એક પાત્ર રાખવો કહ્યો છે તેમાં જિનકલ્પીકાદિ પ્રતિમાધર આશ્રી કહ્યો છે. તત્ ટીકા:—

જિન કલ્પી કસ્તુયથા પ્રતિજ્ઞમેવ ધારયેન્ન તત્રાપવાદોસ્તિ.

આનો પરમાર્થ એ છે કે જિન કલ્પી સાધુ તથા પડિમાધારી પ્રતિજ્ઞાવંત એક વસ્ત્ર કે એક પાત્ર રાખે તે પણ અપવાદ માર્ગે રાખે ઉત્સર્ગે તે તેનો પણ નિષેધ.

પ્રશ્ન ૪૧ મું—ઉપર કહેલા પાંચ બોલનો ધણી એકલ વિહારી થઈ શકે તેમાં બીજા બોલ જે ‘જુગવં’ કહ્યો તેનો શો અર્થ ?

ઉત્તર—તેનો અર્થ ટીકાકાર એ પ્રમાણે કરે છે કે:—

‘જુગવં’ તિયુગં-સુપમ-દુષ્પમાદિઃ કાલ વિશેષ સ્તન્ પ્રશસ્તં વિશિષ્ટ
બલહેતુ ભૂતં યસ્યાસ્ત્ય સૌ યુગવાન્.

આનો પરમાર્થ એ છે કે—જુગવં યુગવાન યુગમાં જન્મેલો એટલે યુગ શબ્દે ત્રીજે ચોથા આરા લેવો એટલે ચોથા આરાનો જન્મેલો હોય તે એકલ વિહારીની જિનકલ્પી પ્રમુખની પ્રતિજ્ઞા અંગીકાર કરી શકે. પાંચમા આરાના જન્મેલાનો એકલ નથી.

પ્રશ્ન ૪૨ મું—જિનકલ્પી પાંચમા આરામાં નહાય એવો કોઈ દાખલો છે ?

ઉત્તર—એ વિષેનો પ્રથમ દાખલો સૂત્રના ન્યાયથી અપાઈ ગયો છે કે—પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર, તીર્થંકર યા તીર્થંકરના હસ્તદ્વીક્ષિતના શિષ્યોથીજ અંગીકાર થાય છે. તે અપેક્ષાએ ચોથા આરાનો જન્મેલો ચોથા આરામાં અથવા પાંચમાં આરામાં જિનકલ્પી એકલ વિહારી થઈ શકે. તે અપેક્ષાથી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—ભરત ક્ષેત્રમાં પંચમ કાળમાં જંબુ સ્વામી પછે ૧૦ બોલ વિચ્છેદ ગયા તે કહે છે.

૧ પરમાવધિજ્ઞાન, ૨ મનઃપર્યવજ્ઞાન, ૩ કેવળજ્ઞાન, ૪ પુલાકનિયંઠો, ૫ આહારક લમ્બિ, ૬ ક્ષાયક સમક્ષિત, ૭ જિનકલ્પી સાધુ, ૮ પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર, ૯ સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર, ૧૦ યક્ષાક્ષાત ચારિત્ર.

એ દશ બોલ જંબુ સ્વામી પછી વિચ્છેદ ગયા તેનું કારણકે તે ચોથા આરાના જન્મેલા પાંચમાં આરામાં હયાતી ધરાવતા હોય ત્યાંસુધી રહેવા સંભવ છે. પછી વિચ્છેદ ત્ય એમ શાસ્ત્રથી જણાય છે.

પ્રશ્ન ૪૩ મું—એકલ વિહારી જિનકલ્પી અથવા પડિમાધારીજ હોય કે બીજા પણ હોય ખરા ?

ઉત્તર—બીજા હોવાનો સંભવ છે. પ્રત્યેક બુદ્ધ એકલ વિહારી હોય. નમિરાજ ઋષિ કરકંડુ પ્રમુખ તેમજ કોઈ અવધિજ્ઞાની તથા જ્ઞાતિ સ્મરણ

જ્ઞાનીને પણ એકલા વિચરવાનો સંભવ છે, પણ ઘણુંકરી તે પણ ત્રીજા ચોથા આરાના જન્મેલા પૂર્વોક્ત ગુણના ધણીનેજ લાગુ છે.

પ્રશ્ન ૪૪ મું—પૂર્વે કહેલા આઠ ગુણ તથા પાંચ બોલ તથા પ્રત્યેક બુદ્ધાદિ વિનાના પંચમ કાળમાં કોઈ એકલ વિહારીપણે વિચરી શકે કે કેમ ?

ઉત્તર—સૂત્રમાં તો કહ્યું છે કે—કાંતો આઠ ગુણનો ધણી હોય તે એકલો વિચરી શકે અથવા આઠ અવગુણનો ધણી હોય તે એકલો વિચરે એટલે કાંતો આઠ ગુણ સવળા કે કાંતો આઠ ગુણ અવળા હોય તે એકલ વિહારી થઈને ફરે.

પ્રશ્ન ૪૫ મું—એ વિષે સૂત્રમાં મૂળ પાઠે કંઈ કહ્યું છે ?

ઉત્તર—સૂત્ર વિરૂદ્ધ એકલ વિહારીનાં રૂપણો આચારાંગ સૂત્રના પાંચમાં અધ્યયનને પહેલે ઉદ્દેશે કહ્યા છે તે મૂળ પાઠ:-

इहमेगसिंएग चरिया भवति से बहु कोहे, बहुमाणे, बहुमाणे, बहुलोभे, बहुरए, बहुनेड, बहुसदे, बहुसंकप्पे, आसवसकी पलिओच्छन्ने उद्विय वायं पवयमाणे मामेकेइ अदक्खु अन्नाण पमाय दोसेणं सततं मूढे धम्मणाभि जाणति (२७३)

અર્થ—વળી આ મનુષ્ય લોકમાં કેટલાએક એકલા થઈ ફરે છે, તેઓ બહુ કોપી ૧, બહુ માની ૨, બહુ માયાવી ૩, બહુ લોભી ૪, બહુ પાપી ૫, બહુ ઢોંગી ૬, બહુ ધૂર્ત ૭, બહુ દુષ્ટાધ્યવસાયી, હિંસક અને કુકર્મી ૮, હોવા છતાં “હું ખૂબ ધર્મ માટે ઉજમાલ બન્યો છું” એવો અકવાહ કરતાં થકા અને “રખે કોઈ મને જાણી જાય ?” એવી બીકથી એમલા થઈને ફરતા થકા અજ્ઞાન અને પ્રમાદથી નિરંતર મૂઠ બની ધર્મને કંઈ પણ સમજતા નથી. (લાપાંતર પાને ૪૮ મે-કલમ ૨૭૩ મી.)

દુહો—ચાર કષાઈ લોલપી જ્ઞાન નહિં ગર્વીષ્ટ;

આપ છંદી ગુરૂ દ્રોહી, એ આઠ ગુણુ અનિષ્ટ. ૧

આ પંચમ કાળમાં તો ઉપરોક્ત ગુણવાળા એકલા ફરનારા પ્રાયઃ જોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૪૬ મું—આ પંચમ કાળમાં એકલા ફરવાવાળા સાધુઓ કેવી કેવી પ્રકૃતિવાળા હોય છે ? અને તેને કેવા દોષો ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર—આ કાળમાં એકલા ફરવાવાળા આઠ અવગુણના ધણી હોય અર્થાત્ ઉપરોક્ત કહેલી પ્રકૃતિવાળા હોય તેજ એકલા ફરે અને તેના માટે તેજ અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશે વિશેષે ફરીને કહ્યું છે કે-

(અબ્જ, અગીતાર્થ, અને સૂત્રાર્થમાં નિશ્ચય વિનાના મુનિને એકલા ડરવામાં ઘણા દોષ થાય છે.) તે સૂત્ર પાઠ.

ગામાણુ ગામં દુઙ્ગ્જ માણસ્સ દુઙ્ગ્જાતં દુપ્પરિ કંતં ભવતિ અવિય-
ત્તસ્સામિ ક્વણો । (૩૦૪)

વયસાવિ ઈગે ચોઙ્ગા કુપ્પંતિ માણવા । ઉચ્ચય માણેય ણરે મહતા
મોહેણ મુઙ્ગ્ગતિ । સંવાહા વહવો મુઙ્ગ્ગો દુરતિ કમા અજાણ તો અપાસતો ।
ઇયં તેમા હોઠ । ઈયં કુસલસ્સ ઢંસણાં (૩૦૫)

અર્થ—સામર્થ્યહીન (વય તથા જ્ઞાનની યોગ્યતાથી રહિત)
મુનિ એકલો થઈને ગામે ગામ ડરતો તેનું તે ડરવું તથા જવું અસુઢર
ગણાય છે, કેટલાએક મનુષ્યો માત્ર વચનોથી સારી શીખામણુ આપતાં
નાખુશ થાય છે એવા અભિમાની પુરૂષો (અજ્ઞાનથી) મહા મોહથી વિવેક
વિકલ બની ગચ્છથી જુદા પડે છે. તેવા અબ્જ અને અતત્ત્વદર્શી પુરૂષોને
અનેક આવી પડતી ખીડાઓ દુર્લભનીય થાય છે. હે મુનિઓ, એવું તમારા
માટે નહિ બને એવું કુશળ પુરૂષ (વીર પ્રભુતું) દર્શન છે. (૩૦૫)

પ્રશ્ન ૪૭ મું—ઉપરના લખાણથી કેટલીક હકીકત એકલ વિહારી
સંખથી જાણવામાં આવી પણ અવિયત્તસ્સમિક્કવુણો એટલે સામર્થ્યહીન
(વય તથા જ્ઞાનની યોગ્યતાથી રહિત) વગેરે લખાણ છે તો ઉક્ત પાઠનો
સમજીતી પડે તેવો સવિસ્તર ખુલાસો હોય તો જણાવશો.

ઉત્તર—ઘણા અર્થના ટળાવાળા આચારાંગ સૂત્રમાં ઉપર લખેલા
પાઠનો અર્થ ઘણા વિસ્તારથી કર્યો છે. તે વિશેષ સમજીતી માટે નીચેના
લખાણથી જાણશો.

ઈલાં એક વરને મુનિનો અભાવ તેહને દોષ એહવો ભાવ કહે છે.
અબ્જશ્રુત સાધુને ગામાણુ ગામં દુઙ્ગ્જ માણસ્સ, ધામાનુધામે વિચરતાં
એકાકી સાધુને, દુઙ્ગ્જાતં, દુષ્ટ ગમન થાય તતા અનુકૂલ પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગને
ઉપજવે અરહત્તકની પરે ભલો ન થાય, તથા દુપહિકંતં, દુષ્ટ પરાકમનો
સ્થાનક એકાકીને ભવંતિ થાય, એતા વતા એકાકી સ્થાન ન પામે,
થૂલભદ્રને અમર્ષે વેશ્યાને ઘરે ગયા સાધુની પરે એમ સમસ્તને ન હોય.
કિંતુ જેહવાને હોય તે કહે છે. અવિયત્તસ્સ મિક્કવુણો, અવિયત્તસ્સ ભિજ્જૂણો
કેતા અવ્યક્ત જે શ્રુતે કરી અવ્યક્ત તથા વયે કરી અવ્યક્ત શ્રુતે કરી
અવ્યક્ત તે કહિએ જેણે આચારાંગ સૂત્રાર્થ થકી પૂરે ભણ્યો ન હોય.

ગચ્છ ગત ગચ્છને માટે રહ્યા સાધુની એ સ્થિતિ ગચ્છ નિર્ગતને નવમા પૂર્વાની ત્રીજી વત્યુ ભણી ન હોય તે સુત અવ્યક્ત તથા વયે કરી અવ્યક્ત તે કહીએ. જે ગચ્છ ગત માંહે સોલે વર્ષ માંહે વર્તે ગચ્છ નિર્ગત માંહે વયે કરી અવ્યક્ત ત્રીસ વર્ષ માંહે વર્તે તે કહિયે ઇહાં અવ્યક્તની ચોલાંગી છે, શ્રુત અને વયે કરી જે અવ્યક્ત તેહને એક ચર્યા ન કલ્પે સંયમ આત્મા વિરાધના થાય એ પહેલો ભાંગો. ૧ તથા શ્રુતે કરી અવ્યક્ત વયે કરી વ્યક્ત તેહને પણ એક ચર્યા ન કલ્પે. અગીતાર્યપણે સંયમ અને આત્માની વીરાધના થાય એ બીજો ભાંગો ૨. તથા શ્રુતે કરી વ્યક્ત અને વયે કરી અવ્યક્ત તેહને પણ એક ચર્યા ન કલ્પે. બાલપણને ભાવે સર્વ લોકને પરાભવનો ઠામ થાય એ ત્રીજો ભાંગો ૩. તથા જે શ્રુત અને વયે કરી વ્યક્ત તેહને ગુરુને આદેશે એક ચર્યા કલ્પે, પણ આદેશ વિના ન કલ્પે. જેહ ભણી આજ્ઞા વિના એકલાને તિહાં ઘણા દોષ ઉપજે ૪. પરંતુ તે દોષ ગચ્છ ગતને સંભવે નહિ. ગુરુને આદેશે પ્રવર્તતા ગુણ ઉપજે તેણે દોષ નહિ. વળી કર્મને વશે એક એક ગુરુનો પણ વચન ન માને તે કહે છે. કિણ્હી એક તપ સયમાનુષ્ટાન વિષે સિદ્ધાતા પ્રમાદે સળલા હૂતા મિ. ભિક્ષુને વચસાવિ ઇમે ચૂડ્યા, શ્રી ગુરુથે ધર્મ વચને, એક અજ્ઞાનીને, એથા પ્રેર્યા કુપંતિ માળવા, કોવને વસે પહુએ, મનુષ્ય ઈમ કહે હુ (મને) ઘણા એટલા સાધુમાંહે તિરસ્કાર કરે કાં ઈમ ઈનો અનેરા પણ સહુ ઈમહીજ પ્રવર્તે છે તેહને શું ન કહેવેઃ ઈણુ પરતે ઉચ્ચત માણેય, ઉચ્ચત અભિમાન વસે આપણુ પો મોટો માનતો. ગરે નર મનુષ્ય મહયા મોહેણ મુઝ્ઝતિ, પ્રબળા મોહનીયને ઉદે મુંચાય કાર્ય કાર્ય વિવેક વિકલ થાય મોહ મોહિત છતા માન પ્રબલે ચઢયો અતિ કોષે કરી ગચ્છ ધકી નિકલે તેહને આમાનુયામે એકકીપણે હીંડતાં જે હોય; તે કહે છે જે અવ્યક્ત એકાકી હિંડતાને મંચાદા, અથા ખીડા ઉપસર્ગ ધકી ઉપની વહવે, ઘણી થાય મુજ્જોર, વલીર વારંવાર ઉરતિકમ્મા ઉલધંતા દોહિલી, કેહવાને દુરધિગમ અજાણતો, અભણને અપાસતો, અણુદેળતાને (એટલે એકલચર્યાના ગુણુ દોષના એબળને અથવા અજ્ઞાનીને, અણુદેળતાને એટલે અણુસરહહતા ને અથવા સર્ધાહિન, સમ્યક્ દર્શન રહિતને એટલા કરવાનો નિષેદ્ર જણાવ્યો.)

હવે મહાવીર પરમાત્મા કહે છે કે-**एयं तेमा हौंउ**, એટલે. એક ચર્યા પ્રતિપન, ને બાધાનેઃ દુરતિકમણીયપણે, માહરે ઉપદેશે વર્તતાં, તે.

તુઝને મા મહુવો **एयं कुसलस दंसणं**. એ પૂર્વોક્ત કહ્યો તે શ્રી વર્ધમાન સ્વામીનો દર્શન અભિપ્રાય બાણવો.

હવે આચાર્ય—ગુરૂ સમીપે શિષ્યને કેવી રીતે પ્રવર્તવું તે આલતા અધિકારથી તથા ભાષાંતરની કલમ (૩૦૬ઠ્ઠી તથા ૩૨૩ મી કલમથી બાણવું)

પ્રશ્ન ૪૮ મું—ઉપરની કહેલી બન્ને કલમમાં શું કહ્યું છે ? તે જણાવશો.

ઉત્તર—ઉપરની કલમોમાં એકલા ફરનાર સાધુને ઘણા દોષ કહ્યા છે માટે મુનિએ હમેશ ગુરૂની નજર આગળ રહીને ગુરૂએ બતાવેલી, નિઃસંગતાથી, ગુરૂના બહુ માનપૂર્વક, અને ગુરૂ પરની શ્રદ્ધાથી, ગુરૂ સમીપ નિવાસ કરતાં થકાં યતનાપૂર્વક ગુરૂના અભિપ્રાયને અનુસરીને માર્ગના અવલોકન સાથે જીવ જંતુને જોતાં થકાં ભૂમંડળ પર ભમતા રહેવું એટલુંજ નહિ પણ જતાં, આવતાં, બેસતાં, ઉડતાં, વળતાં, અને પ્રમાજન કરતાં સર્વદા ગુરૂની આજ્ઞા લઈ વર્તવું. (૩૦૬)

હવે અધ્યયન પાંચમાના છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે—કેટલાએક જિનાજ્ઞાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિમાં ઉદ્ધમી વર્તે છે. કેટલાએક જિનાજ્ઞાનું કુળ પ્રવૃત્તિમાં નિરૂદ્ધમી છે. એ બન્ને વાત હે મુનિ, તારે મ યાઓ, એમ કુશળ (વીર પ્રભુ) નું દર્શન છે.

માટે જે પુરૂષ હમેશાં ગુરૂની દૃષ્ટિમાં વર્તીતો હોય, ગુરૂ પ્રદર્શિત મુક્તિ સ્વીકારતો હોય, ગુરૂનું બહુ માન કરતો હોય, ગુરૂ પર શ્રદ્ધા ધરતો હોય, ગુરૂ કુળવાસ કરતો હોય, તે પુરૂષ કર્મોને જીતીને તત્ત્વ જોઈ શકે છે અને એવો મહા પુરૂષ કે જેનું મન લગાર પણ સર્વજ્ઞોપદેશથી બાહર જતું નથી તે કાઈનાથી પણ પરાભૂત ન થતાં નિરાલંબનતારૂપ ભાવનાને ભાવવા સમર્થ થાય છે (૩૨૩).

પ્રશ્ન ૪૯ મું—કોઈ કહે છે કે—પોતાના બરાબર અગર પોતાથી અધિક ગુણવાળો સખાથો ન મળે તો તે એકલો વિચરી શકે એમ ઉત્તરાધ્યયનના ૩૨મા અધ્યયનની પાંચમી ગાથામાં કહ્યું છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એ વાત ખરી છે, પણ તે કોના માટે સૂત્રકારે એ વાક્ય મૂક્યું છે ? તે પ્રથમ જાણવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૫૦ મું—અમે તો એમ જાણીએ છીએ કે ગુરૂ કે ચેલો સરખા ગુણવાળો કે અધિક ગુણવાળો ન મળે તો પોતાની મેળે પાંચ મહાવ્રત અંગીકાર કરી સાધુ બની એકલો વિચરી શકે.

ઉત્તર—એવો ભાવ એ અધ્યયનમાં કે એ ગાથામાં નીકળતો નથી. એ બત્રીસમા અધ્યયનની પાંચમી ગાથાથી કોઈ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે એકલ વિહારી બનવાને ઠરાવતા હોય તો તેણે પ્રથમની ગાથાઓ પર દષ્ટિ કરવી.

પ્રશ્ન ૫૧ મું—પ્રથમની ગાથાઓમાં શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—ત્રીજી ગાથાના પહેલાજ પદમાં કહ્યું છે કે “તસ્મે સ મગ્નો ગુરુ વિદ્ સેવા,” જેને મોક્ષનો માર્ગ સાધવો હોય, તેણે પ્રથમ વિધિએ કરીને ગુરૂની સેવા કરવી અને ટીકામ્મર પણ એજ જણાવે છે કે :—

“તસ્ય મોક્ષોપાય ભૂતસ્ય જ્ઞાનસ્ય ઇષઃ—પ્રથમ ગુરુ વૃદ્ધ સેવા જ્ઞાન પ્રાપ્તિ હેતુઃ ગુરવશ્ચ વૃદ્ધાશ્ચ ગુરુ વૃદ્ધા સ્તેષાં સેવા ગુરુ વૃદ્ધ સેવા તત્ર ગુરુવો ધર્માચાર્યા વૃદ્ધા શ્રુત પર્યાયાભ્યાંયે મહાન્ત સ્તેષાં સેવા જ્ઞાન દર્શન હેતુ ભૂતા ઇત્યર્થઃ—

અહિયાં તો પ્રથમ ગુરૂ પાસે ટીકા લઈ ગુરૂની વિધિએ સેવા કરવી કહી, તથા વૃદ્ધ ગુરૂની સેવા કરી મોક્ષનો ઉપાય શિષ્યે મેળવવો.

હવે ગુરૂની ગેરહાજરીએ શિષ્યે શું કરવું ? તે ચોથી ગાથાના બીજા પદમાં જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૫૨ મું—ચોથી ગાથામાં ભગવંતે, શું કહ્યું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—ચોથી ગાથામાં ભગવંતે, એમ જણાવે છે કે—ગુરૂની ગેરહાજરીએ શિષ્ય જ્યાં સુધી એકલો રહે ત્યાં સુધી. શ્રમણઃ ક્રિયાનુષ્ઠાનાદી શ્રમકત્તા તપસ્વી પશ્ચા પશ્ચમાદિતપઃ કર્તા ઇતત્ ઇચ્છેત્ એકલ વિહારી, સાધુ તપશ્ચા કરે એટલે છઠ્ઠા અઠમાદિ તપ કરે અને સાધુજણાની ક્રિયાને વિષે સાવધાન રહીને સહાય મિચ્છેનિઉણઠ્ઠ બુદ્ધિઃ;—સાધુ નિપુણાર્થ બુદ્ધિ સહાયં ઇચ્છેત્ નિપુણાર્થેષુ જીવાદિ તત્ત્વેષુ બુદ્ધિર્યસ્ય સ નિપુણાર્થ બુદ્ધિસ્તં જીવાદિ તત્ત્વજ્ઞં સહાયં શિષ્યં ઇચ્છેત્ યતોહી સમ્યક્ નિર્દોષાહાર ધર્માચાર વેદિકાન્ શિષ્યાન્ ગુરુ રપિ સહાયાન્ શૈલક મુનિવત્ ધર્મે સ્થૈર્યં લભતે ઇતિ ટિકાયાં ॥

નીપુણ બુદ્ધિવત્ સહાયો તત્ત્વજ્ઞ, એવાં શિષ્યની, ઇચ્છા કરે એટલે જે શિષ્ય, ગુરૂને સહાયભૂત થાય, શેલક રાજરૂપીને જેમ પંથકલ સહાયભૂત થયા, ધર્મને વિષે સ્થિર કર્યા એવા શિષ્યની સહાયતા ઇચ્છા તેમ કરતાં એવા શિષ્યની, પ્રાપ્તિ ન થય, તો તેનો ખુલાસો પાંચમી ગાથામાં જણાવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૫૩ મું—પાંચમી ગાથામાં શું કહ્યું છે ? તે જણાવશો.

ઉત્તર—પાંચમી ગાથામાં તે વિષે સારો ખુલાસો કર્યો છે. સાંભળો ગાથા
નવા ભખેજ્જા નિરૂણં, સહાયં, ગુણા હિયંવા ગુણઓ સમંવા, ઈકો
વિ પાવાઈં વિવજ્જયંતો, વિહરેજ્જ કામેસુ અસજ્જમાણો ॥૫॥

અર્થ:—નિપુણ સહાયો, ગુણે અધિક અથવા સરિખો એહવો
શિષ્ય લાભે નહિ તો, પાપે કરીને રહિત કામને વિષે અસજ્જ માન, થકો
એકલો વિચરે, એમ કહ્યું છે.

અહિયાં તો સાધુપણામાંજ ગુરૂની, ગેરહાજરી, એ સખાયા શબ્દે
શિષ્યનેજ ગોતવો કહ્યો છે તે એકલા નહિ રહેવાને માટે કારણકે સાધુને
એકલા રહેવાની, ભગવંતની આજ્ઞા નથી.

આનો પરમાર્થ એ છે કે:—અહિયાં સખાયા તરીકે ગુરૂ કહેલ
નથી. સખાયાનો અર્થ તો શિષ્યજ થાય માટે સખાયા શબ્દે શિષ્યને બદલે
ગુરૂનો અર્થ કરવો તે ઉત્સૂત્ર પડ્ધત્યું કહેવાય માટે જેને સુશિષ્યપણું ધારણ
કરવું હોય તેણે સ્વછંદપણું છાંડી, ગુરૂકુલ વાસ કરવો.

પ્રશ્ન ૫૪ મું—ઉપરની પાંચમી ગાથા ઉપરથી એમ જણાય છે કે
ગુરૂની ગેરહાજરીએ પોતાના બરાબર કે અધિક ગુણવાળો શિષ્ય ન મળે
તો તે એકલો વિચરી શકે એમાં બાધક નહિ.

ઉત્તર—સૂત્રના આધારે એકલા વિચરનારને વાંધો છેજ નહિ.
પાંચમી ગાથાના આધારે એકલા વિચરનારને માટે પણ ચોક્કસું કહ્યું છે
કે—તને જો જોઈતો સખાથો ન મળે ને એકલું વિચરવું થાય તો અઠાર
માયલા એક પણ પાપનું સેવન કરીશ નહિ અને નામ ભોગમાં તારી
વૃત્તિને દોડાવીશ નહિ તો ભલે એકલો વિચરજે નહિ તો છેદ સૂત્રના
આધારે કોઈ પણ આચાર્ય યા સાધુના આશ્રમે વિચરી પોતાના સંયમનો
નિર્વાહ કરે પણ ઉદ્ધતાઈથી કે અહંભાવથી પોતાની મેળે સાધુપણું અંગી-
કાર કરી, પોતાની મેળે સાધુ બની, એકલા વિચરવાની, અર્થાત્ આપછંદા-
પણે એકલા ફરવાની, ભગવંતની આજ્ઞા નથી.

પ્રશ્ન ૫૫ મું—ભગવંતની આજ્ઞા શી છે ?

ઉત્તર—ભગવંતની આજ્ઞા ગુરૂકુલ વાસ વગીને શિષ્યે ગુરૂની આજ્ઞા
પ્રમાણે વર્તિ સન્માર્ગનો નિર્વાહ કરવા કહેલ છે અને ગુરૂકુલ વાસે
અણુવસતા સ્વછંદાચારીને ઘણા અવગુણ કહેલ છે.

તે વિષે શ્રી સુયંગડાંગળ અધ્યયન ૧૪ મેં ગાથા ૪થી બાબુવાળા છાપેલ પાને ૫૧૧ મેં કહ્યું છે કે—

ઉસાળ મિછે મણુષ સમાર્હિ, અળો સિણંત કરંતિણ્ણા ; ઉમાસ માળે દવિયસ્સવિતંણિકસે બહિયાઆસુપ્પા ॥ ૬ ॥

અર્થ:—ચારિત્રવાન સાધુએ સર્વ કાળ ગુરૂ પાસે રહેવો તે કહે છે. જાવજીવ સુધી ગુરૂની પાસે રહેવાની વાંચ્છા કરે જે સુસાધુ છે તે એવીજ સન્માર્ગરૂપ સમાધિની વાંચ્છા કરે એટલે પરમાર્થ થકી મનુષ્ય તેનેજ કહિયે કે જે ગુરૂકુલ વાસે વસતો થકો પોતાના ભાષેલા અંગીકાર કરેલા સન્માર્ગનો નિર્વાહ કરે, ગુરૂકુલ વાસે અણુવસતો એટલે સ્વચ્છંદાચારી છતો સંસારનો અંત ન કરે ઉલટો અનંત સંસારી થાય. સંસારની વૃદ્ધિ કરે એવું બાણીને સર્વ કાલ ગુરૂ વાસે વસે ગુરૂની સેવા કરે એમ મુક્તિ ગમન યોગ્ય સાધુના આચારને અત્યંત દીપાવતો થકો જિન ભાષિત ધર્મને દીપાવે એવું બાણીને આસુપ્રજા એટલે જે પંડિત હોય તે ગચ્છ થકી બાહર નીકળે નહિ અર્થાત્ સ્વચ્છંદી ન થાય (એટલે સ્વચ્છંદપણુ એકલો થઈ વીચરી શકે નહિ.

પ્રશ્ન ૫૬ મું—કોઈ અહંભાવથી એમ બોલે કે આઠ ગુણમાંનો એકાદ ગુણુ હોય અથવા બહુ સૂત્રી હોય તે એકલો વિચરી શકે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—આ વાક્ય સરલપણાનું ગણાય નહિ. 'સૂત્રમાં તો આઠમે ઠાણુ કહેલા આઠ ગુણુનો ધણી હોય તે એકલો વિચરી શકે એમ કહ્યું છે, પણ પોતાના માનેલા એકાદ ગુણુવાળાને માટે છૂટ આપી નથી. બહુ સૂત્રી હોય તે, હું બહુ સૂત્રી છું એમ પોતાની જીભે બોલે નહિ એ તો આપછંદી, સ્વચ્છંદાચારી અભિમાનીનું વાક્ય હોય, બહુ સૂત્રીના મુખમાંથી અભિમાની વાક્ય નીકળે નહિ. બહુ સૂત્રીમાં કેવા ગુણુ હોય છે અને કેવા ગુણુવાળા બહુ સૂત્રી બને છે તે સૂત્રથી બાણુવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૫૭ મું—ઠાણુયંગળ સૂત્રમાં કહેલા આઠ બોલવાળો એકલ-વિહારી થઈ શકે તેમાં બહુ સૂત્રીનો બોલ કહ્યો છે તો કોઈ એમ કહે કે ઉત્તરાધ્યયનના ૨૪ માં અધ્યયનમાં ગાથા ૩૭માં કહ્યું છે કે—આઠ પ્રવચનમાતામાં દ્વાદશાંગીનો સમાવેશ થઈ જાય છે તો આઠ પ્રવચન માતા (પાંચ સુમતિ ત્રણુ ગુમી) નું બાણુપણુ થયું એટલે દ્વાદશાંગીનું બાણુપણુ થયું ગણાય એ અપેક્ષાએ બહુ સૂત્રીપણુ કોઈ પોતાને વિષે માને તેનું કેમ ?

ઉત્તર—કોઈ એમ માને જે આ જીવ પાસે અનંતા જ્ઞાન, દર્શનને ચારિત્રના પર્યાવ છે તો કેવળજ્ઞાનના પર્યાવ પણ આ જીવ પાસે છે એમ

માની હું કેવળી છું તેથી શું તેને કેવળી કહેવો ! અને જો એમ માનીયે તો બધા જીવને તેજ પ્રમાણે માનવા જોઈએ; તો પછી કેવળજ્ઞાન વિનાનો જીવ છેજ કોણ ? તો પછી સૂત્રકારને સંસારી જીવોના લેહાનલેહ અને સંસારનું પરિભ્રમણ શામાટે કહેવું જોઈએ ? તેમજ જ્યાં જ્યાં સૂત્રમાં મુનિનો દીક્ષા લેવાનો અધિકાર ચાલ્યો છે ત્યાં તો સ્થવિરની પાસે જઘન્ય આઠ પ્રવચન, માતા અને ઉત્કૃષ્ટ અગ્યાર અંગ અથવા દ્વાદશાંગીનું જ્ઞાન મેળવવાનોજ અધિકાર ચાલ્યો છે.

પ્રશ્ન ૫૮ મું—તો પછી ચૌવીશમાં અધ્યયનમાં આઠ પ્રવચનમાં દ્વાદશાંગીનો સમાવેશ થવાનું કહેવાનું શું કારણે ?

ઉત્તર—તે કારણ ન્યાયવાળું જે એનો પરમાર્થ એ છે કે—જેણે આઠ પ્રવચનની આરાધના કરી તેણે દ્વાદશાંગીની આરાધના કરી એટલે બાર અંગનો ધણી તો ઉત્કૃષ્ટી આરાધનાવાળો હોયજ અને તે મોક્ષગામી પણ હોયજ; તેના માટે તો કાંઈ શંકા કરવા જેવું છેજ નહિ. પરંતુ જઘન્ય પદે આઠ પ્રવચન માતાની ઉત્કૃષ્ટી આરાધના કરવાવાળાની અને દ્વાદશાંગીની આરાધના કરવાવાળાની બંનેની સરખી ભાવના હોવાથી આઠ પ્રવચનમાં દ્વાદશાંગીનો સૂત્રકારે સમાવેશ કર્યો છે તે ન્યાયયુક્ત છે પણ તેથી તે બહુ સૂત્રી કહેવાય નહિ. બહુ સૂત્રી તો ઉત્તરાધ્યયનના ૧૧ મા અધ્યયનમાં કહેલા ગુણવાળો સંપૂર્ણ સૂત્રનો પારગામી થાય તેજ કહેવાય અને ટીકાના મતે જઘન્ય નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વત્યુ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશે ઉણું ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન મેળવે તેજ બહુ સૂત્રી કહેવાય એમ ઠાણાયંગજી સૂત્ર જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૫૯ મું—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બહુસૂત્રીના ગુણ તથા જ્ઞાન નથી. અર્થાત્ બહુ સૂત્રી નથી અને પોતે પોતાની મેળે બહુસૂત્રીનું નામ ધરાવે તેને માટે સૂત્રકાર કાંઈ જણાવે છે ?

ઉત્તર—તેના માટે સૂત્રકાર સારો ખુલાસો આપે છે—સાંભળો—જે કોઈ બહુસૂત્રી થકો બહુસૂત્રી નામ ધરાવે તો તેને મહામોહની કર્મ બાંધવાના સમવાયંગ સૂત્રમાં ત્રીસ સ્થાનક કહ્યાં છે તે માંહેકું એઠ સ્થાનક આ પણ કહ્યું છે તે ગાથા—

અવહુસ્સુણ્ય જૈકેઈ, સુણ પવિ કત્થઈ;
સજ્જાય વાયં વયઈ, મહા મોહં પકુઘઈ ॥ ૨૬ ॥

ભાષા—અબહુ શ્રુત થકો અપહિત થકો જે કોઈ શ્રુતે કરી શાસ્ત્રે કરી આત્માને પ્રવિકંપે (પ્રસંશે) પોતાની શ્લાઘા કરે કે હું અહુશ્રુત-વંત છું એમ કહે; વળી સ્વાધ્યાય વાદ વદે વિશુદ્ધ શાસ્ત્રનો હું પાઠક છું એમ કહે તે મહા મોહની કર્મ બાંધે.

અહિયા તો ચોકબું કહ્યું છે કે—અહુસૂત્રી નથી ને અહુસૂત્રી નામ ધરાવે તે મહા મોહની કર્મ બાંધે. મહા મોહની કર્મ મિથ્યાત્વના ઉદય વિના અધાતું નથી માટે મિથ્યાત્વના ઉદયેજ અભિમાની વાક્ય નીકળે અને અભિમાની હોય તેજ એવા પ્રકારનું વાક્ય બોલે.

પ્રશ્ન ૬૦ મું—પાંચ સુમતિ ત્રણ ગુત્પિમાં ઉત્સર્ગને અપવાદ માર્ગ ખરો કે કેમ ?

ઉત્તર—પાંચ સુમતિ અપવાદ માર્ગમાં છે, અને ત્રણ ગુપ્તિ ઉત્સર્ગ માર્ગમાં છે.

પાંચ સુમતિ અને ત્રણ ગુત્પિનું સ્વરૂપ બાહુનાર અને તેજ પ્રમાણે વર્તનાર તેમજ અહુસૂત્રીના ગુણોને ધારણ કરનાર હોય તેજ અહુસૂત્રીનું નામ ધરાવી શકે છે માટે અહુસૂત્રી બનવાવાળાને ઉત્તરાધ્યયનના અગ્યારમાં અધ્યયનમાં કહેલા તમામ દોષને ટાળી તમામ ગુણ ધારણ કરવા જોઈએ.

પ્રશ્ન ૬૧ મું—અહુસૂત્રી બનવાને આડખીલ કરનારા કયા કયા દોષો હોય છે તે જણાવશો.

ઉત્તર—ઉપર કહેલા અધ્યયનની ખીજી ગાથામાં જણાવ્યું કે—

જેયા વિદ્વોઈ નિવિજ્જે થદ્દે લુદ્દે અગિગ્ગદ્દે,

અમિસ્વર્ણં ઉલ્લવ્હઈ, અવિઘ્ણીણ અવહુસ્સુણે ॥ ૨ ॥

ભાષાંતર—અર્થ—જે સાધુ વિદ્યા રહિત છે, અહંકાર કરે છે, રસાદિમાં લુબ્ધ રહે છે, ઇન્દ્રિયોને અંકુશમાં રાખી શકતો નથી અને અતિ વાચાલ છે, એવો સાધુ અવિનીત કહેવાય, તે અહુશ્રુત ગણાય નહિ. ૨

પ્રશ્ન ૬૨ મું—અવિનીત અને અઅહુસૂત્રી માટે ઉપર કહેલા પાંચ બોલ ઉપરાંત કાંઈ વિશેષ કહ્યું છે ?

ઉત્તર—ગાથા ત્રીજીમાં શિક્ષા પ્રાપ્ત માટે કહ્યું છે કે—પાંચ બોલ-વાળાને જે પ્રધારની શિક્ષા લાભતી નથી—પ્રાપ્ત થતી નથી, તે પાંચ સ્થાનકનાં નામ ગર્વ ૧, ક્રોધ ૨, પ્રમાદ ૩, રોગ ૪, અને આળસ ૫.

અને દક્ષીણી ૯મી ગાથા સુધીમાં ઉપર કહેલા દોષ ઉપરાંત, અવિનીતપણુના દોષને લઇને નિર્વાણુ પદ પણુ મળી શકતું નથી તે અવિનીતપણુના ૧૪ ઓલ વારંવાર કોષ કરે ૧ દીર્ઘ કાલ કોષ રાખે ૨, મિત્રની શિખામણુ માને નહિ ૩, શાસ્ત્ર ભણીને (જ્ઞાનને) મદ કરે ૪, પારકાના છિદ્ર ઓલે ૫, પોતાના મિત્ર ઉપર પણુ કોપ કરે ૬, પોતાના ગાઠ મિત્રનું પછવાડેથી બુરું ઓલે મુખે મીઠું ઓલે ૭, અવિચારી ભાષા ઓલે ૮, મિત્રાદિકનેા દ્રોહ કરે ૯, અહંકાર કરે ૧૦, રસાદિમાં લુબ્ધ રહે ૧૧, ઇન્દ્રિય નિગ્રહ ન હોય ૧૨, અસંવિભાગી હોય ૧૩, અપ્રીતી કરે ૧૪, એવો સાધુ અવિનીત કહેવાય.

ઉપર કહેલા દોષવાળા બહુસૂત્રીનું નામ ધરાવવા લાયક નથી.

પ્રશ્ન ૬૩ મું—કેવા ગુણુવાળો હોય તે બહુસૂત્રી કહેવાય અને બહુસૂત્રીનું નામ ધરાવી શકે ?

ઉત્તર—ગાથા ૪થી તથા ૫ મીમાં કહ્યું છે કે—આઠ પ્રકારે સાધુ શિક્ષાશીલ ગણાય છે. તે એ પ્રકારે કે:—હાસ્ય તજવાથી ૧, ઇન્દ્રિય નિગ્રહથી ૨, પારકી નિંદા ન કરવાથી ૩, અશીલ વર્જવાથી ૪, આચાર વિરુદ્ધ ન વર્તવાથી ૫, અતિ લોભ ન કરવાથી ૬, ક્રોધ ન કરવાથી ૭, અને સત્ય ઉપર પ્રેમ રાખવાથી ૮, એ આઠ ગુણુવાળાને બહુશ્રુતપણું પ્રાપ્ત થાય છે તેની સાથે નીચે કહેલા વિનીતના ગુણો પણ હોવા જોઈએ.

પ્રશ્ન ૬૪ મું—નીચેના ગુણો કયા તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો. ગાથા ૧૦ થી ૧૩ મી સુધીમાં કહ્યું છે કે—નમ્ર ૧, અપલતારહિત ૨, માયા (કપટ) રહિત ૩, કતુહલ રહિત ૪, કેઇને કઠોર વચન ન કહે ૫, દીર્ઘશેષી ન હોય ૬, મિત્રની શિખામણુ માને ૭, શાસ્ત્ર ભણીને (જ્ઞાનને)મદ કરે નહિ ૮, પારકી નિંદા કરે નહિ ૯, મિત્ર ઉપર કોપ કરે નહિ ૧૦, ખરાબ મિત્રનું પણુ તેની પીઠ પાછળ બુરું ઓલે નહિ ૧૧, કલહ (કજ્જયા ટંટા) કરે નહિ ૧૨, ગુરૂની સદા સેવા—ભક્તિ કરે ૧૩, લજ્જાવંત હોય ૧૪ અને સ્વભાવે શાંત હોય ૧૫ એવો સાધુ સુવિનીત કહેવાય.

ઉપરના ગુણુયુક્ત સાધુ ગુરૂકુલવાસી હોય તેને બહુસૂત્રીના ગુણો લાગુ થાય છે. તે ગાથા—

વસે ગુરુકુલે નિચ્ચં, જોગવં ઉવ દાણવં;

પિયંકહે, પિયંવાઈ સેસિચ્ચં લયુ મરહઈ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—જે નિત્ય પોતાના ગુરૂકુળને વિષે વસે છે, જે સૂત્ર પઠનાદિમાં યોગ્યવાન ઉત્સાહી અને ઉપધાનવાન ઉત્કંઠીત છે, જેના વાણી અને કૃત્ય પ્રિય થઈ પડે એવાં છે, એવો સુવિનીત શિષ્ય શિક્ષાને યોગ્ય (આ સેવન શિક્ષા અને ગ્રહણ શિક્ષાને યોગ્ય અથવા વિદ્યા આપવાને લાયક) ગણાય છે ૧૪

ઉપરના ગુણવાળો વિનીત શિષ્ય, ગુરૂની પાસેથી જ્ઞાન મેળવી બહુસૂત્રી અને છે. માટે ૧૫ મી ગાથાથી ૩૦ મી ગાથા સુધીમાં કહ્યું, છે કે આવા ગુણવાળો હોય તે બહુસૂત્રી કહેવાય છે, અને ૩૧ મી ગાથામાં પણ કહ્યું છે કે—“સુયસ્સ પુત્ત્તા” જેઓ સિદ્ધાંતના જ્ઞાનમાં પૂરા છે. એવા બહુશ્રુત સાધુ સર્વ કર્મનો ક્ષય કરીને ઉત્તમ ગતિ (મોક્ષ) ને વિષે જાણે છે.

પ્રશ્ન ૬૫ મું—શિક્ષાનો અર્થ આ સેવન શિક્ષા અને ગ્રહણ શિક્ષા કયો તેમાં શું સમજવું ?

ઉત્તર—આ સેવન શિક્ષા તે પાંચ સુમતિ ને ત્રણ ગુપ્તિ તેનું સેવન કરવું. એટલે આઠ પ્રવચન માતાની સેવા કરવી યા સેવના કરવી તે આ સેવન શિક્ષા.

અને ગ્રહણ શિક્ષા તે પાંચ મહાવ્રત અંગીકાર કરવા. પાંચ મહાવ્રતને ગ્રહવા તે ગ્રહણ શિક્ષા.

ગાથા ૩ જુથી ૧૪ મીમાં શિક્ષાનો અર્થ આ પ્રમાણે સમજવો.

એ પ્રમાણે બહુસૂત્રીને માટે ઉત્તરાધ્યયનના અગ્યારમાં અધ્યયનથી જાણી લેવું. ઇત્યર્થ:—

પ્રશ્ન ૬૬ મું—સંપૂર્ણ સૂત્રનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાનો કાળ સૂત્રમાં કેટલો કહ્યો છે. ?

ઉત્તર—બ્યવહાર સૂત્રના ૧૦ મા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—

વીસ વાસ પરિયાગસ્સ સમણે નિગમ્થે કપ્પઙ્ગ સ્વ મુયાણુવાઈ ॥૬॥

વીશ વર્ષની પ્રવચર્યાવાળા નિગ્રંથને સર્વ સૂત્રનો અનુવાદ શીખવે કલ્પે. એટલે બહુસૂત્રી થવાનો કાળ ૨૦ વર્ષનો કહ્યો, અર્થાત્ વીશ વર્ષથી પર્યાયવાળો સર્વ સૂત્રનો પારગામી થયે થકે ઓગણત્રીશ વર્ષની ઉમરે ગુરૂની આજ્ઞાએ જિનકલ્પીપણું અંગીકાર કરી શકે.

આનો પરમાર્થ એ છે કે—ઉત્તરાધ્યયનના ૧૧ મા અધ્યયનમાં કહેલા વિનીતના ગુણવાળો શિષ્ય ૨૦ વર્ષ સુધી ગુરૂકુલ વાસ રહી ગુરૂ ભક્તિ કરી,

બહુસૂત્રી પદ મેળવી, જિનકલ્પીપણું ધારણ કરી, એકલા વિચરવાની આજ્ઞા માંગે. ગુરૂ આજ્ઞા આપે તો ગુરૂની આજ્ઞાયે એકલો વિચરે.

પ્રશ્ન ૬૭ મું—ઉપરના તમામ લખાણ પરથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે—એકલ વિહારીપણું તો જિનકલ્પી અને પડિમાધારી પ્રતિજ્ઞાવંત સાધુ-નેજ માટે નિર્માયેલ હોય એમ જણાય છે. તો તે ગુરૂની આજ્ઞાયેજ એકલ વિહારીની પ્રતિજ્ઞા અંગીકાર કરી શકે એવો કોઈ સૂત્રનો દાખલો છે ?

ઉત્તર—હા, સાંભળો—શાણ્યાયંગલ ઠાણે ૭ મે આખુવાળા છાપેલ પાને ૪૩૬ મે કહ્યું છે કે—

સાત પ્રકારે કારણ વિશેષે ગુરૂને પૂછી ગચ્છમાંથી નીકળવો તેમાં સાતમું કારણ એ કહ્યું છે કે—

इच्छामिणं भते एगलविहार पढीमं उव संपज्जित्तणं विहरितए. इतिपाठ.

શિષ્ય ગુરૂ પ્રત્યે કહે હે ભગવન્ હું વાંચ્યા કરૂં છું એકલો વિહાર કરવાનો ભાવ અંગીકાર કરી વિચરૂં એમ કહ્યે ગુરૂ આજ્ઞા આપે ત્યારે વિહાર કરે. અથ ટીકા—

इच्छामिणं भंते एकल विहार पढिम मित्यादि पृच्छा ॥ इच्छामिणं भदंत ॥
ધર્માચાર્ય એકાકિનો ગચ્છનિર્ગતત્વા જિન કલ્પિકાદિ તયાયો વિહારા વિચરણં તસ્યયા પ્રતિમા પ્રતિ પતિઃ પ્રતિજ્ઞા સા એકાકિ વિહાર પ્રતિમા તામુપસંપઘાઙ્ગી કૃત વિદર્ભમિતિ ॥

અહિયાં તો જિનકલ્પી પ્રમુખ પ્રતિજ્ઞાધારી સાધુને ગુરૂની આજ્ઞાએ એકલા વિચરવાને ભગવંતે આજ્ઞા કહી, અન્યથા નિષેધ એટલે ગુરૂની આજ્ઞા વિના એકલા વિચરવાનો ભગવંતે નિષેધ કર્યો છે.

પ્રશ્ન ૬૮ મું—લિશ્ત્રુની પડિમા અંગીકાર કરનારને બાવીસ બોલ સહિત વિચરવું કહ્યું તે શી રીતે ?

ઉત્તર—દશાશ્રુત સ્કંધે સૂત્રમાં અધ્યયન સાતમે કહ્યું છે કે—
एग मासीया भिक्षु पढिमा—એટલે એક માસની લિશ્ત્રુની પડિમા—પ્રતિજ્ઞા તેમાં એક દાતી અન્નની, એક દાતી પાણીની, ૨૨ બાવીસ બોલ સહિત હોય તે ૨૨ બોલ કહે છે.

૧. પેહલે બોલે દેવતા મનુષ્ય અને તિર્યંચના ક્ષીધા પરિસહા સહે.

૨. ઘીજે બોલે, એક દાતી અન્નની, એક દાતી પાણીની. એક નીમિત્તે ક્ષીધેલ અથવા એક ભમતો હોય, તે પણ એક પગ ઉંઘરા બાહિરે

એક પગ ઉંઘરા માંહિ હોય ઇત્યાદિ અભિગ્રહ સહિત અન્નપાણી, પ્રમુખ એકવારે આપતા જેટલું મળ્યું તેટલું લીએ.

૩. ત્રીજે યોલે, એક દિવસના ત્રણ ભાગ કલ્પે તેમાં જે ભાગની ચિંતવણા કરી હોય તે ભાગમાં ગોચરીએ ઉડવું કલ્પે.

૪. ચોથે યોલે, છ પ્રકારની ગોચરી કરવી કલ્પે.

૫. પાંચમે યોલે, જિહ્વાં બાણે તિહાં એક રાત્રી રહે, ન બાણે તિહાં બે રાત્રી રહે ઉપરાંત તે ગામમાં રહે નહિ. રહે તેા પ્રાયશ્ચિત આવે.

૬. છઠે યોલે, ચાર ભાષા યોલવી કલ્પે તે એક બયવાની ૧, બીજી પંચાદિક પૂછવાની ૨, ત્રીજી સ્થાનકની આજ્ઞા માગવાની ૩, ચોથી પૂછયાનો ઉત્તર દેવો તેજ એ ચાર ભાષા યોલે.

૭. સાતમે યોલે, ત્રણ પ્રકારના ઉપાશ્રય કલ્પે તે વાડી ૧, છત્રડી ૨, વૃક્ષનું મૂળ ૩, અથવા બુના ખંઢેર ૧, વૃક્ષ નીચે ૨, તથા સ્મશાન ભૂમી ૩, પણ સંભવે છે.

૮. આઠમે યોલે, એ ત્રણની આજ્ઞા માગવી કલ્પે.

૯. નવમે યોલે, એ ત્રણ સ્થાનકે રોડવું કલ્પે.

૧૦. દશમે યોલે, ત્રણ પ્રકારના સંધારા કલ્પે, પૃથ્વી શીલા ૧, કડસેબ ૨, ત્રણાદિકની પધારી તૈયાર પાથરેલી હોય તે કલ્પે ૩.

૧૧. અચ્ચારમે યોલે, એ ત્રણ સંધારાની આજ્ઞા માગવી કલ્પે.

૧૨. બારમે યોલે, એ ૩ સંધારા ભોગવવા કલ્પે.

૧૩. તેરમે યોલે, જે જગામાં પરિમાધારી સાધુ હોય તે ઠામે સ્ત્રી પુરૂષ કુશીલ એવે તોડિ પણ બાહિર નીકળવું ન કલ્પે.

૧૪. ચૌદમે યોલે, જે જગામાંહિ પરિમાધારી સાધુ હોય તિહાં કોઈ અગ્નિએ કરી યાગે તેટલા ભય માટે નીકળવું તથા પેસવું ન કલ્પે.

૧૫. પંદરમે યોલે કાંટા શૂળાદિક પગમાં લાગે તે કાઢવા કલ્પે નહિ.

૧૬. સોળમે યોલે, આંખને વિષે જીવ તથા રજ પડે તે કાઢવી કલ્પે નહિ.

૧૭. સતરમે યોલે, વિહાર કરતાં જિહ્વાં દિવસ આથમે તિહાંજ સમ વિષમ જગાએ વાસો વસે.

૧૮. અઠારમે યોલે, સચેત પૃથ્વી પ્રમુખ ઉપરે એસવું ન કલ્પે.

૧૯. ઐગણ્ણીસમે યોલે, સચીત રજ પ્રમુખે ખરડ્યા પગાદિકે ગૌચરી કરવી કલ્પે નહિ.

૨૦. વીસમે યોલે, હસ્તાદિક પાણીએ ધોવા નહિ શોભા અર્થે.

૨૧. એકવીસમે યોલે, દુષ્ટ અધ્યાદિક હસ્તિ પ્રમુખ સાહમા આવે તાડના ભય માટે ભાગવું ખસવું ન કલ્પે.

૨૨. બાવીસમે યોલે, ટાઢથી તઠકે તડકેથી છાંચે સાતા નીમિત્તે આવવું જવું કલ્પે નહિ.

એ બાવીસ યોલ, સહિત પ્રથમ ભિક્ષુની પડિમા આદરે.

પ્રશ્ન ૬૯ મું—ભિક્ષુની બાર પડિમા આદરતા કેટલો કાળ લાગે ? અને દરેક પડિમાનો કેટલો કાળ કહ્યો છે ?

ઉત્તર—એક માસીયા ૧, દો માસીયા ૨, તીમાસીયા ૩, ચાવત સત માસીયા ૭, પઠમા સતરાઈદીયા ૮, દોઢ્યા સતરાઈદીયા ૯, તથા સતરાઈદીયા ૧૦, અહોરાઈદીયા ૧૧, એગરાઈદીયા ૧૨, આનો કાળ કેટલોક ૨૯, મહિનાનો કહે છે. પણ તે વાત સંભવતી નથી.

ભગવતીજીમાં અંધકને પડિમા આદરવાના અધિકારે અર્થમાં કહ્યું છે કે—પેલી એક માસની, બીજી એક માસની, બીજી પણ એક માસની ઈમ યાવત સાતમી એક માસની.

આનો પરમાર્થ એ છે કે—સાતે પડિમા એકેક માસની, તેમાં તકા-વત એકલો કે—પેલીમાં એક દાત અન્નની એક દાત પાણીની, બીજીમાં એ દાત અન્નની, એ દાત પાણીની એમ દાતે ચડતાં સાતમીએ સાત દાતા અન્નની સાત દાત પાણીની, ૭, આઠમી, ૯ મી ને ૧૦ મી સાત સાત દિવસની. એકમાં એકાંતર ઉપવાસ—પારણે આંગેલ, નિવી ને ભરેભાણે જે મળે તે ૧૧ મી છઠ ઉપવાસ કરી એક દિન રાત્રી—આઠ પહોરનો ગમે ત્યાં કાઉસળ કરે, ૧૨ મી અઠમ કરી ત્રણ દિવસમાં ગમે ત્યારે એક રાત્રી ચાર પહોરનો સમશાનમાં જઈ કાઉસળ કરે એમ બારે પડિમાનો કાળ ૮ માસનો થાય. એટલે શિયાળાને ઉનાળાના કાળમાં પડિમાં પૂરી કરી, ગુરૂની પાસે આવી, ગુરૂ વાસ રહે એમ જણાય છે. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

પ્રશ્ન ૭૦ મું—સાધુને એકલા નહિ વિચરવું એવું ખુલ્લા શબ્દમાં કયે ઠેકાણે કહ્યું છે ?

ઉત્તર—વૃહલ્લેપ સૂત્રના ૧ લા ઉદેશમાં સાધુને એટલા કરવાની ભગવંતનો મના છે. તે સૂત્ર પાઠ—

નોકપ્પહ નિગ્ગંથસ્સરા ઉવા વિયાલેવા બહિયા વિયાર ભૂર્મિવા વિહાર
ભૂર્મિવા નિક્સ મિત્તણ્ણા પવિસિત્ત ણ્ણા ૫૦ કપ્પહ સે અપ્પ બિહ્મયસ્સ અપ્પત્તહ
યસ્સ વા રાઠવા વિયાલેવા બહિયા વિયાર ભૂર્મિવા વિહાર ભૂર્મિવા નિમત્તણ્ણા
પવિસિત્ત ણ્ણા ॥ ૫૧ ॥

અહિંયાં તો સાધુને એકલા જવા આવવાનો કે વિહાર કરવાનો
નિષેધ કર્યો છે. પોતા સહિત બે ત્રણની વિચરવાની આજ્ઞા છે.

તેમજ વળી, વ્યવહાર સૂત્રના ૪ થા ઉદ્દેશે પહેલા સૂત્રાથી ૧૦ મા
સૂત્રા સુધીમાં કહ્યું છે કે-હેમંત અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં, એટલે શિયાળા
ઉનાળાના આઠ માસમાં આચાર્ય ઉપાધ્યાય એ બે પદ્ધિધરને પણ એક
પોતે અને એક બીજા વિના વિહાર કરવો કલ્પે નહિ અને ચોમાસામાં
પોતે સહિત ત્રણથી એછા રહેવું ન કલ્પે. અને ગણાવછેદકને શિયાળે
ઉનાળે પોતા સહિત ત્રણથી એછે વિહાર કરવો ન કલ્પે અને ચોમાસામાં
ચારથી એછે રહેવું ન કલ્પે, એમ કહ્યું છે.

આવા વિદ્વાન સાધુને એકલા રહેવું ન કલ્પે તો પછી સામાન્ય
સાધુને એકલા રહેવાની આજ્ઞા હોયજ ક્યાંથી ? માટે વ્યવહાર સૂત્રમાં ૬ કે
ઉદ્દેશે કહ્યું છે કે—

સેગામં સિવા જાવ સનિવેસં સિવા અભિનિ વગડાણ અભિનિ દુવાસણ
અભિનિ સ્વમણ પવેસાણ નોકપ્પહ વહુ સુયસ્સ વજ્ઞા ગમસ્સ ણ્ણાણિયસ્સ મિહ્વસ્સ
વત્થણ કિમગં પુણઅપ્પ સુચ્ચયસ્સ અપ્પા ગમસ્સ મિહ્વસ્સ ॥

અહિંયા યુલ્લું કહ્યું છે કે:-આમાદિકના ઘણા નિકાલ પૈસાર હોય
તિહાં બહુ સૂત્રી ઘણા આગમના બાણ સાધુને પણ એકાકીપણે રહેવો ન
કલ્પે તો અલ્પ સૂત્રી અને અલ્પ આગમના બાણને માટે શું કહેવો ?
અર્થાત્ તેવા સાધુઓને એકલા રહેવું કલ્પેજ નહિ એ ભગવાંતની આજ્ઞા.

પ્રશ્ન ૭૧ મું—આ જમાનામાં એકલવિહારી સાધુ ઘણા જોવામાં
આવે છે તો એકલવિહારી થવાનું શું કરણ ?

ઉત્તર—એકલવિહારી સાધુ થવાનાં કારણો આ કાળમાં અનેક
જોવામાં આવે છે.

૧ કેટલાક તો ગુરૂના છાંડેલા એકલવિહારી હોય છે.

૨ કેટલાક ગુરૂ દ્રોહી થઈ ગુરૂથી વિમુખ વરતી ગુરૂના પ્રત્યનિક
બની એકલા વિચરનારા હોય છે.

૩ કેટલાક, ગુરૂ કાળાંગત થઈ ગયેલા એટલે ગુરૂના અભાવે શિષ્યાદિક ભોગવાઈ વિના પણ એકલા ફરે.

૪ કેઈ કેઈ ગુરૂ વિના એટલે માથે કેઈ ગુરૂ ધારણ કર્યા વિના (સમુદ્ધિમની પેઠે) આપેજ ઉત્પન્ન થયેલા (પૂર્વાધિત જ્ઞાન વિનાના) પોતાની મેળે સાધુપણું અંગીકાર કરી આ દુનિયામાં કેઈ સાધુ નથી. હુંજ સાધુ છું. એમ પોતાને વિષે માનનારા સાધુઓના શત્રુ બની નિંદકોનું ખીરૂદ્ધ ધરાવનારા સાધુ શ્રાવકમાં ભેદ પાડનારા માત્ર જડ ક્રિયાના ડોળ વડેજ દુનિયામાં પૂજતા, એવા પણ ડોળઘાણુ એકલા ફરનારા હોય છે.

૫ કેઈ સમુદાયમાં રહ્યા છતાં-આચાર વહેવાર કે શ્રદ્ધાની પ્રતિ-કુલતાને લઈને શુદ્ધ વર્તણુંક ચલાવવા એકલા વિચરવું સ્વીકારે. એકલ-પણાના દોષો પોતે બાણતા બહુ કાળજીથી ઊંચ કોટિના એકલવિહારીની ભાવનાયે વર્તે તો પણ સૂત્રના કથન પ્રમાણે ભૂલ થઈ બન્ય. તે પણ પોતે વાળી શકે એવા ઉપયોગવાળા એકલવિહારી કેઈ વીરલા પણ કેઈ કેઈ જોવામાં આવે છે.

૬ કેટલાએક સાધુના વેશે શ્રાવકપણાનું નામ ધરાવી એકલા ફરનારા અને સાધુપણે પૂજતા જોવામાં આવે છે. પરંતુ તેઓની શ્રદ્ધા અને ચારિત્રો વિચિત્ર હોવા છતાં-એટલે સૂત્રથી વિરૂદ્ધ હોવા છતાં પણ માત્ર મહીનાંબરમાં અંબઈ ગયેલા સૂત્ર સંબંધી એક અક્ષરનું જ્ઞાન નહિ હોવાવાળા પાસે જો કેઈ સાધુઓની નિંદા કરનારો અથવા તેવા પ્રકારનો ઉપદેશ દેનારો મળી આવે કે આજે કેઈ સાધુ છેજ નહિ, આ કાળમાં સાધુપણું વાળી શકાતું નથી. અત્યારે કેઈ ખરો સાધુ જોવામાં આવતો નથી. એવું અંતઃકરણમાં સદ્લા રાખી અભિમાનથી કેઈ સાધુને નમસ્કાર કરવો નહિ. સાધુને નમસ્કાર કરવાથી સમક્ષિતનો નાશ થાય એવું માનનારા અજડ જેવાને કેઈ નમસ્કાર કરે ત્યારે તેને હું શ્રાવક છું એમ કેમ જણાવતા નથી. તેમ તમને વાંદવાથી તેના સમક્ષિતનો નાશ નહિ થાય એવી શી ખાત્રીજ છે? વળી તમારી શ્રદ્ધા પ્રમાણે મને આહારાદિક આપ-વાથી પાપ થાશે એમ નહિ જણાવતા દ્વાતારના રોટલા લાડી તેને પાપ વળગાડવું, ને પોતાની આજીવકા માટે દ્વાતારને ડુબાવવા એ કોના ધરનો ન્યાય છે? આવા શ્રદ્ધાબ્રહ્મ દુનિયામાં ન હોય તો શી ખાત્રી આવે. ઈત્યાદિ સૂત્ર વિરૂદ્ધ વર્તણુંક કરનારા અજ્ઞાત અને શ્રદ્ધા બ્રહ્મ વણીકોના ગુરૂપદે પૂજતા નાસ્તિકો ઘણા જનોને ભ્રમીત અને નાસ્તિક બનાવનારા માત્ર પોતાની આજીવકા ચલાવનારા ડોળઘાણુ એકલા ફરતા જોઈએ છીએ.

પ્રશ્ન ૭૨ મું—પડિમાધારી સાધુને કેટલી ભાષા બોલવી કલ્પે ?

ઉત્તર—દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રમાં પડિમાધારી સાધુને ચાર પ્રકારની ભાષા બોલવી કલ્પે એમ કહ્યું છે. તે એ કે-નયતા-વસ્તુ માગતા બોલે ? સંદેહ ઉપને પુછે ૨, આજ્ઞા માગતા બોલે ૩, પુછ્યાનો ઉત્તર આપે ૪, એ ચાર પ્રકારનીજ ભાષા બોલે, શિવાય બોલવું કલ્પે નહિ.

પ્રશ્ન ૭૩ મું—પડિમાધારી સાધુ ન્યાં ન્ય ત્યાં કેટલું રહે ?

ઉત્તર—પડિમાધારી સાધુને કોઈ એમ જાણે જે આમણે પડિમા અંગીકાર કરી છે. એટલે આ પડિમાધારી સાધુ છે. એમ જાણે તો ત્યાં તે ગામમાં માત્ર એકજ રાત્રિ રહે ન જાણે ત્યાં એક રાત્રિ તથા બે રાત્રિ રહેવું કલ્પે. એક કે બે રાત્રિ ઉપરાંત વધારે રહે તો તેને છેદ અથવા તપ પ્રાયશ્ચિત આપે એમ કહ્યું છે, બુવો દસાશ્રુતસ્કંધ સૂત્ર.

પ્રશ્ન ૭૪ મું—પડિમાધારી સાધુ ઉપદેશ દઈ શકે કે કેમ ?

ઉત્તર—પડિમાધારી સાધુને ઉપદેશ દેવાનું ચાલ્યું નથી. પણ પુછ્યાનો ઉત્તર આપે એમ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૭૫ મું—શ્રાવકને પડિમામાં ઉપદેશ દેવાય કે નહિ ?

ઉત્તર—દસાશ્રુત સ્કંધમાં શ્રાવકની દશમી પડિમામાં કહ્યું છે કે-દસમી પડિમા અંગીકાર કરનાર શ્રાવકને કોઈ એકવાર અથવા વારંવાર પુછ્યે થકે-તેને બે ભાષા બોલવી કલ્પે. જે જાણતો હોય તો જાણું છું કહે, અને ન જાણતો હોય તો કહે નથી જાણતો.

અને અચ્ચારમી પડિમા અંગીકાર કરે ત્યારે સાધુની પેઠે ભિક્ષા-વૃત્તિએ ગુહસ્થને ઘરે જતા એમ કહે કે-શ્રમણે પાસક પ્રતિમા અંગીકાર કરનારને ભિક્ષા દેહી-ભિક્ષા આપો. એ પ્રમાણે વિચરતા કોઈ સાધુ જેવો વેશ દોખીને કહે કે તમે કોણ છો ! ત્યારે તે એમ કહે કે-હું શ્રમણે પાસક પડિમાધારી શ્રાવક છું એમ કહે. અથવા કોઈ સાધુ જાણી વંદણા નમસ્કાર કરે તો એમ કહે કે-હું પડિમાધારી શ્રાવક છું. સાધુપણે પુજવા માટે વગર બોલ્યો રહે નહિ કે વગર બોલ્યો રહી છુકારો દીએ નહિ. અર્થાત્ પડિમાધારી શ્રાવકને માટે ઉપર કહેલી ભાષા શિવાય બોલવાનો અધિકાર સૂત્રમાં તથા તેમના કલ્પમાં જોવામાં આવતો નથી.

પ્રશ્ન ૭૬ મું—પડિમાધારી શ્રાવકને સાધુની પેઠે ગામોગામ એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર કરવાનું કયા સૂત્રમાં કહ્યું છે ?

ઉત્તર—એ વિષે કોઈ સૂત્રમાં જોવામાં આવતું નથી પણ ઉપાસક દશાંગ વગેરે સૂત્રોમાં ન્યાં ન્યાં શ્રાવકોએ અચ્ચાર પડિમા આદરી છે ત્યાં તો પોતાનાજ ગામમાં રહીને છેવટે સંથારો કરીને પડિમા પુરી કરી છે. પોતાનું ગામ મુકી ળીજે સ્થળે જવાનો અધિકાર જોવામાં આવતો નથી.

પ્રશ્ન ૭૭ મું—પડિમાધારી શ્રાવક અચ્ચાર પડિમા આદરી સાધુ માફક ઉત્કૃષ્ટ અચ્ચાર માસ વિચરી પાછો સંસારમાં આવી, ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવે કે નહિ ?

ઉત્તર—તે વાતનો સિદ્ધાંતમાં કાંઈ ખુલાસો જણાતો નથી. પણ આવશ્યક નિયુક્તીમાં કહ્યું છે કે કેટલાક તો અંતર્મુહૂર્ત પછી કેટલાક એક દિવસ પછી અને કેટલાક યાવત્ અચ્ચાર માસ પછી (પડિમા પુરી કરીને યા પડિમામાં રહીને) કાંતો સંલેખણા કરીને સંથારો કરે યા દીક્ષા લે પણ ઘરમાં ન આવે; કેમકે ઘરમાં આવે તો લોકમાં જૈન માર્ગની લઘુતા થાય અને પોતાની નિંદ્રા થાય અને લોકો કહે કે હવે કરણી કરતા થાકી ગયા તેથી બ્રહ્મ થઈને ઘરમાં આવી બેઠા. તેટલા વાસ્તે ગૃહમાં ન આવે એમ કહ્યું છે.

તેમજ ઉપાશકાદિ સૂત્રોમાં ન્યાં શ્રાવકોનો અધિકાર ચાલ્યો છે ત્યાં પડિમા આદરી અને પડિમાને અંતે સંથારો કર્યો છે.

પ્રશ્ન ૭૮ મું—દસાશ્રુત સ્કંધ સૂત્રમાં શ્રાવકને પડિમા અંગીકાર કરવાનો કાળ જગન્ય, ૧-૨-૩ દિવસનો કહ્યો છે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—એનું કારણ એમ જણાય છે કે-શ્રાવકને આયુષ્યની હદદ નજીકમાં આવી જણાય તો એક દિવસ યા બે દિવસ યા ત્રણ દિવસની પડિમા આદરી, સંથારો કરી પોતાના આત્માનું સુધારે એ હેતુ માટે જગન્ય ૧-૨-૩ દિવસનો કાળ મુક્યો હોય એમ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૭૯ મું—સાધુ જેમ પાંચ મહાવ્રત અંગીકાર કરતા પ્રાણાતિ પાતાદિ પાંચે બોલનો નવે કોટિયે પચ્ચખાણુ કરે છે તેમ શ્રાવક સંથારો કરે ત્યારે પણ પ્રાણાતિ પાતાદિ પાંચે બોલનો સર્વથા નવે કોટિયે પચ્ચ-ખાણુ કરે છે તેહને સાધુ નહિ કેહતાં સૂત્રમાં શ્રાવક કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર—સાધુપણું અને શ્રાવકપણું મોહની કર્મની પ્રકૃતિઓના ક્ષયો પશમ ઉપર છે. અચ્ચાર પ્રકૃતિઓના ક્ષયોપશમથી શ્રાવકપણું અને પંદર પ્રકૃતિઓના ક્ષયોપશમથી સાધુપણું કહ્યું છે. માટે શ્રાવકને સંથારામાં પચ્ચખાણુ તો સર્વથા કહ્યા પણ પ્રકૃતિઓના ક્ષયોપશમ તો અચ્ચારનોજ હોય, તેથી છેલા સમય સુધી શ્રાવકને ગૃહસ્થજ કહીને સૂત્રમાં બોલાવ્યા છે.

પ્રશ્ન ૮૦ મું—સ્ત્રી સાધુની કે શ્રાવકની પડિમા અંગીકાર કરી શકે કે નહિ ? તેમજ સાધવી જિનકલ્પી હોય કે નહિ.

ઉત્તર—સ્ત્રી જિનકલ્પી ન હોય એમ શ્રીની શિષ્ય ઋષિમાં કહ્યું છે તથા ઠાણાયંગલ ઠાણે ૮ મે આઠ ગુણનો ધણી હોય તે એકલો વિચરી શકે ત્યાં મૂળ પાઠમાં પુરિસ જાણ કહેલ છે એટલે પુરૂષ જાત એકલવિહારીની પ્રતિજ્ઞા અંગીકાર કરી શકે પણ સ્ત્રી જાતિને એ અધિકાર નથી. તેમજ શ્રાવકની પડિમા પણ સ્ત્રી જાતિને અંગીકાર કરવાનો અધિકાર જણાવતો નથી. સાધુ કે શ્રાવકની ઉત્કૃષ્ટી કરણી કરવાનો (પડિમા આદરવાનો) અધિકાર પુરૂષ જાતિનોજ હોય, સ્ત્રી જાતિનો હોય નહિ. પુરૂષ જાતિને અધિકાર પ્રમાણે એકલા વિચરવાની ભગવંતની આજ્ઞા છે. સ્ત્રી જાતિને એકલા (ત્રણથી એાછા) વિચરવાની આજ્ઞા નથી.

પ્રશ્ન ૮૧ મું—ચાલતા જમાનાના એકલવિહારીની કોઈ નકલ લઈને કહે કે—અમે તો અમુકની વર્તાણુંક પ્રમાણે વર્તિએ છીએ તે સૂત્રના ન્યાયે ભગવંતની આજ્ઞામાં કે આજ્ઞા બહાર ?

ઉત્તર—આ કાળનું એકલવિહારીપણું અને તેની વર્તાણુંક એ સૂત્રના ન્યાયે આજ્ઞામાં હોય તો તે આજ્ઞામાં નહિ તો આજ્ઞા બહાર.

પ્રશ્ન ૮૨ મું—ઠાણાયંગલના સાતમે ઠાણે સાતનીહવ કહ્યા તેમાં જમાલીને પહેલો નીહવ ગણ્યો છે, અને નીહવની ગતિ ઉત્કૃષ્ટ નવત્રીયેક સુધીની કહી છે છતાં જમાલી ઉંચા આચારનો પાળવાવાળો કિલમિષીમાં કેમ ગયો ?

ઉત્તર—નીહવ એ પ્રકારના હોય છે, એક પ્રવચન નીહવ બીજો નિદક નિહવ તેમાં પ્રવચન નીહવ હોય, તે નવ ત્રીયેયગ સુધી જાય અને નિદક નીહવ હોય તે કિલમિષી થાય તો જમાલી એય પ્રકારનો નીહવ હોવાથી કિલમિષી પણે દેવતા થયો.

પ્રશ્ન ૮૩ મું—જમાલી એઆ ચારિત્રનો પાળવાવાળો સૂત્રમાં વખાણ્યો છે છતાં તેની કિલમિષીની ગતિ કેમ હોય ? જમાલીનું ચારિત્ર આરાધિકપણમાં લેવું કે વિરાધિકપણમાં ?

ઉત્તર—સૂત્રમાં નીહવને દંસણ વાવણગા કહ્યા છે એટલે દર્શનથી વમેલા એટલે મહાવીરના દર્શનથી વમેલા તેને ભગવંતે એકાંત મિથ્યા દ્રષ્ટિ કહી છે તો મિથ્યા દ્રષ્ટિનું ચારિત્ર પણ મિથ્યા સુયગડાંગ સૂત્રમાં

દંસણુ વાવણુગાને એટલે મહાવીરના દર્શનથી પડેલાને અધર્મ પક્ષમાં ગણ્યા છે. તેનું ચારિત્ર ભલે ચોખું હોય પણ પ્રવચનના વિરાધિક થવાથી મિથ્યા ભાવને પડી વર્ણ્યા એટલે અમૃત જેવો દૂધપાક પુરીના ભોજનમાં રતીભર જેર ભણે તે ભોજન પણ જેરરૂપજ થાય તેમ ચોખા ચારિત્રમાં મિથ્યાત્વ ભળવાથી ચારિત્ર પણ મિથ્યાત્વ થયું તે ચારિત્ર આરાધિકમાં ગણાય નહિ તેના મતના ચારિત્રના આરાધિકપણાને લઈને નવગ્રીવેયક સુધી જાય, એમ નિહ્વને માટે કહ્યું છે છતાં જમાલી કિલમિષી થયો તે પણ ઉપરના ન્યાયે ચારિત્રનો વિરાધિક કહેવાય.

પ્રશ્ન ૮૪ મું—પ્રવચન નિહ્વ અને નિદક નિહ્વમાં કનિષ્ઠ કેણુ કહેવાય ?

ઉત્તર—કનિષ્ઠ તો બંને ગણાય પણ નિદક નિહ્વનો આત્મા વિશેષ મલીનપણાને પામેલો હોવો જોઈએ પ્રવચન નિહ્વ તો માત્ર સૂત્ર વચનનોજ ઉથાપ હોય; પરંતુ નિદક નિહ્વ પ્રવચનને ઉથાપવા સાથે પ્રવચન અને તેના પરૂપક કેવળી, ધર્માચાર્ય, ચતુર્વિધ, સંધ (સાંભળનાર) અને સાધુ એ સર્વથી માયા ભાવે વરતી કપટ સહિત અવર્ણવાદ ખોલે, નિદા કરે, પોતાની બડાઈ કરે, હું કહું છું—હું પરૂપું છું તે ખરૂં છે. સૂત્રવચન ખોટા છે વગેરે સૂત્ર વચન અને તેનો પરૂપક તથા તેના સાંભળનાર વગેરેની નિદા કરે તેને ઉતરાધ્યયન તથા ભગવતીજી સૂત્રમાં કિલમિષીપણાની ભાવનાને ભાવતો કહ્યો છે.

પ્રવચન નિહ્વની ગતિ નવગ્રીવેયક સુધીની કહી છે અને નિદક નિહ્વની ગતિ કનિષ્ઠ માકનિષ્ઠ કિલમિષીપણાની કહી છે અને ભગવતીજીમાં અનંતો સંસાર પરિભ્રમણ કરવો કહ્યો છે.

દુહો—આચારે અધિકે કહ્યો, નિદક નિહ્વ જાણુ;

પંચમ અંગે સાંખીઓ, છે પડલે ગુણુ ઠાણુ ૧

આનો પરમાર્થ એ છે કે સાધુ સાધવી આદિની નિદા અવહેવણુ અપયશ ખોલવાથી ગુર્વાદિકથી ઉદ્ધત બની મિથ્યા ભાવે વર્તવાથી એટલે ગુરૂતું વચન તથા સૂત્ર વચન ઉથાપવાથી નિહ્વપણુ અને ગુર્વાદિકની નિદા કરવાથી કિલમિષપણુ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રશ્ન ૮૫ મું—માયા સહિત નિદકનું સ્વરૂપ શું ? તે સૂત્ર પાઠથી જાણવશે.

ઉત્તર—સાંભળો—ઉત્તરાધ્યયનના ૩૬ માં અધ્યયનમાં ગાથા ૨૬૪ (વાડીલાલ મોતીલાલ વાળુ) મી તેમાં કહ્યું છે કે—

નાણસ્સ કેવલીણં, ધમ્માયરિયસ્સ સંધસાહુણં,
માઈ અવણવાઈ, કિલ્લિસિયં ભાવણં કુણ્ઠ.

અર્થ—શ્રુતજ્ઞાન કેવળી, ધર્માચાર્ય, ધર્મશુરૂ અતુર્વિધ સંધ (સાધુ સાધવી શ્રાવક શ્રાવીકા) અને સાધુએ સર્વથી માયા સેવનાર, કપટ ભાવે રમનાર અથવા માયા સહિત એ સર્વના અવર્ણવાદ યોદનાર નિંદા અવહેલણના કરનાર હોય તે કિલમીષીની ભાવના કરનારો કહીયે—માયા સહિત નિંદા—એટલે પ્રપંચી નિંદા—એટલે નિંદા કરે પણ દુનિયાને વંચવા દુનિયામાં ભલો ગણાવા, કપટથી યોલે કે મને દાઝે છે એટલે મારે કહેવું પડે છે એમ ભલો થાતો જાય અને નિંદા કરતો જાય તે માયા સહિત નિંદા કહેવાય તે કિલમિષીની ભાવના ભાવનારો કહેવાય, મરીને કિલમીષી—પણાને પામે.

પ્રશ્ન ૮૬ મું—નિર્જ્વની શ્રદ્ધાવાળા સાધુ સાધવી શ્રાવક શ્રાવિકા ભગવંતની આજ્ઞામાં ગણાય કે નહિં ?

ઉત્તર—નિર્જ્વ ભગવંતની આજ્ઞામાં ગણાય તો તેની શ્રદ્ધાવાળા ભગવંતની આજ્ઞામાં ગણાય—પરંતુ ભગવતીજી વગેરે સૂત્રમાં નિર્જ્વ અને તેની શ્રદ્ધાવાળાને મિથ્યાવાદિ કહ્યા છે. અને અનંતો સંસાર વધારનારો કહ્યા છે. એ ઉપરથી નિશ્ચય થાય છે કે—નિર્જ્વની શ્રદ્ધાવાળા ભગવંતની આજ્ઞાના આરાધિક હોતા નથી. ભલે સૂત્રની વાતો કરે પણ તેનું નિશાન તો તેની શ્રદ્ધા ઉપરજ હોય તેથી તેની દષ્ટી દોષ ભરેલી હોવાથી તે આજ્ઞાના આરાધિક થઈ શકતા નથી એમ સૂત્રના ન્યાયથી જણાય છે.

પ્રશ્ન ૮૭ મું—એક માયા સહિત નિંદા કરનાર આચાર સારો પાળે—અને બીજાને પાસત્યાદિક કહી નિંદે, પોતાના આચારના ગરવે કરી બીજાને પરાભવે એક એવો અને એક પાસત્યા આચાર થોડો પાળે પણ પોતાની ભૂદાને નિંદે, આત્માનો દોષ ભાળે. આત્માને નિંદે તો એમાં—શ્રેષ્ઠ કોણ ?

ઉત્તર—ભગવતીજી તથા ઉત્તરાધ્યયન વગેરે સૂત્રમાં માયા સહિત નિંદાના કરનારને મિથ્યાત્વી કહ્યા છે, અને પાસત્યા પોતાનો દોષ જોનાર પોતાના આત્માની નિંદા કરનાર સમકિતી પણ હોય છે માટે નિર્જ્વથી પાસત્યા ચડીયાતો ગણાય એમ સૂત્રના ન્યાયથી જણાય છે.

પ્રશ્ન ૮૮ મું—નિહવ અને પાસત્યો આ બેમાં વિશેષ નુકસાની કેને ?

ઉત્તર—નુકસાની તો બન્નેને છે, પણ વિશેષ નુકસાની નિહવને જણાય છે. નિહવ કદિ ગતિનો આરાધિક થાય પણ સમક્રિતનો તો વિરાધિક હોય. નિહવ, નવગ્રીવેયક સુધી જાય પણ સમક્રિતની નાસ્તિ અને સંસારની વૃદ્ધિ હોય અને પાસત્યો ગતિનો વિરાધિક હોય, પણ સમક્રિતનો આરાધિક હોવા સંભવ, સાબ જ્ઞાતાજીની, પાર્શ્વનાથ ભગવાનની, બસેને છ આર્યાને પાસત્યાચારી કહેલ છે મરી બીજા દેવલોકે દેવાજ્ઞાપણે ઉત્પન્ન થઈ છે પરંતુ સમક્રિતની આરાધિક હોવાથી, દેવાજ્ઞાનો ભવ પુરો કરી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષ બશે. એમ સૂત્ર ફરમાવે છે.

આનો પરમાર્થ એ છે કે—નિહવની શ્રદ્ધા બ્રહ્મ થવાથી પોતે અભિ-નીવેશિક મિથ્યાત્વને સેવતો બીજા અનેક જીવોને અભિનીવેશિક મિથ્યાત્વ પકડાવતો અને જીવોને શ્રદ્ધા બ્રહ્મ કરતો પોતા સહિત અનેક જીવોના આત્માને અધોગતિમાં નાખે અને પાસત્યો માત્ર પોતાનાજ આત્માની નુકસાની કરે, પોતાના કૃતવ્યોને પોતે નિંદે પણ ખરે, અને શ્રદ્ધા ચોકખી હોય તો ઉપદેશ પણ ચોકખો દીએ બીજા લોકો તેની હીલણા કરે તો પોતાના આત્માનો દોષ દેખે નિહવ સૂત્ર વચનને ઉઠાવતો તીર્થંકરથી અથવા તીર્થંકરના શાસનથી અથવા ગુર્વાદિકથી વિરૂદ્ધ પડી નોખું તડું બાંધે તેમ પાસત્યો કરે નહિ. પાસત્યો શાસન છેડે નહિ, ને શાસન સામું નોખું તડું બાંધે નહિ. શાસનમાં રહ્યો થકો અપવાદના અનેક પરિસહા સહન કરે. નિહવને પ્રાયશ્ચિત જણાતું નથી તે તો અંત સમે આલોચે પોતાનું કૃતવ્ય મિથ્યા જાણે તોજ આરાધિક થાય. પાસત્યાને સૂત્રમાં પ્રાયશ્ચિત, ચાલ્યું છે, પોતાના કૃતવ્યોને ગુરૂ પાસે આલોચવાથી અથવા પોતાના આત્મા સાથે આલોચવાથી અથવા પોતાનું પાપ પ્રગટ કરવાથી અથવા પોતાના કૃતવ્યોને દૂર કરવાથી અથવા સુશિષ્યના યોગે પોતાનો પ્રમાદ છાંડવાથી અથવા ગુરૂની શિખામણ ધારવાથી પાસત્યપણું દૂર થાય છે. નિહવ એકજ નયને પકડવાથી ઉત્સૂત્રની પ્રરૂપણા કરતો એકાંતવાદને વદતો મિથ્યાત્વપણાને પડિવજતો કહ્યો છે. તેમ પાસત્યાને કહ્યો નથી. પાસત્યો સાંતે નયનું સ્વરૂપ જાણતો અનેકાંત વાદને પ્રરૂપતો ઘણા જીવોને સૂત્રની શ્રદ્ધા કરાવતો વખતે પોતાના આત્માને પણ વાળી સુધારા પર લાવી શકે વગેરે સૂત્રના ન્યાયે વિચારતા પાસત્યાથી નિહવને વિશેષ નુકસાની જણાય છે.

પ્રશ્ન ૮૯ મું—નિહવ અને પાસત્યામાં ત્રાધુપણાની અસ્તિ સંભવે કે કેમ ?

ઉત્તર—નિહ્વને ગુણઠાણું એક પહેલું જ હોય, એ અપેક્ષાએ સાધુ પણાનો સંભવ નહિ જેમ અલવીને નિશ્ચય નયે એકે ચારિત્ર હોય નહિ પણ વ્યવહારથી કેવળ ચરિયા રૂપ ચારિત્રની આરાધનાથી નવચીવેચકની ગતિ કહી છે તેમ નિહ્વને પણ વ્યવહાર ચારિત્રનો સંભવ નિશ્ચયથી, ચારિત્રનો સંભવ નહિ ઉત્તરાધ્યયનના ૨૮ મા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે સમક્ષિત વિના જ્ઞાન નહિ અને જ્ઞાન વિના ચારિત્રનો ગુણ નહિ. એ અપેક્ષાએ નિહ્વને સમક્ષિત નહિ તો ચારિત્રનો ગુણ કયાંથી હોય ? અર્થાત્ નજ હોય. માટે નિહ્વનમાં એકે ચારિત્ર કે એકે નિયંત્રો લાભવા સંભવે નહિ.

અને પાસત્યાને સમક્ષિતનો સંભવ હોય, માત્ર ચારિત્રની ઢીલાશને લઈને પ્રમાદની બહુલતાએ ચારિત્રમાં દોષ લગાડે તેથી બહુસ અને પ્રતિ-સેવણા નિયંત્રો હોવા સંભવે બન્ને નિયંત્રો મૂલ ગુણ ઉત્તર ગુણમાં દોષ લગાડે તોપણ તે નિયંત્રો છોડે નહિ એ ઉપરથી પાસત્યાને છઠ્ઠા ગુણઠાણાનો સંભવ હોય.

વળી પાસત્યાદિકને નીશીઘ સૂત્રમાં પ્રાયશ્ચિત કહેલ છે તો પ્રાયશ્ચિતીયાને સાધુ પણાની નાસ્તિ નથી. પ્રાયશ્ચિત લઈ શુદ્ધ થાય તો ચોકષુ' ચારિત્ર ગણાય અને પ્રાયશ્ચિત ન લે શુદ્ધ ન થાય તો મલીન ચારિત્ર કહેવાય. એ ઉપરથી ભગવતીજીમાં આરાધિક સંયમી-વિરાધિક સંયમીની ગતિ જૂઠી જૂઠી કહી છે. પણ સંયમી તો બન્નેને કહેલ છે. બન્નેમાં સાધુપણું સાબિત રાખ્યું છે માટે પાસત્યામાં સાધુપણાની નાસ્તિ નથી.

પ્રશ્ન ૯૦ મું—કેઈ એમ કહે કે—પાસત્યામાં સાધુપણું રહ્યું છે તો શું બધા પાસત્યાને સાધુ માનવા ?

ઉત્તર—પાસત્યાને સાધુ માનવા કે ન માનવા તે તો માનવાવાળાના મગજની વાતો છે અહિંયા તો પ્રશ્નકારના ઉત્તરમાં નિહ્વ અને પાસત્યામાં સાધુપણાની અસ્તિ નાસ્તિ જણાવી અત્યારે કેઈ અપરમત ગુણ ઠાણાવાળો નથી બધામાં કેઈ નિશ્ચયથી કે કેઈ વ્યવહારથી છઠ્ઠા ગુણ ઠાણાવાળા પ્રવર્તે છે તેનામાં કેટલા અંશે સાધુપણું છે તે તો કેવળી ભગવાન જાણે છદ્મસ્તથી કાંઈપણું અભિપ્રાય આપી શકાય નહિ આપણે જેનામાં સાધુ-પણું માનતા હોઈએ તેનામાં કદી કેવળીની દૃષ્ટિમાં સાધુપણું ન હોય અને જેનામાં આપણે સાધુપણું ન માનતા હોઈએ તેનામાં કેવળીની દૃષ્ટિએ સાધુપણું હોય તો આપણા આત્માને કેટલી નુકસાની થાય ? આ વિચાર જો પ્રથમ કરવામાં આવે તો પોતાના આત્માને જોખમમાં ઉતરવું થાય નહિ.

ભગવતીજીમાં કહ્યું છે કે—જીવ તેર કારણે કરી કાંક્ષા મોહની કર્મ વેદે છે તેમાં જ્ઞાન જ્ઞાનમાં અંતર દેખી, દર્શન દર્શનમાં અંતર દેખી, ચારિત્ર ચારિત્રમાં અંતર દેખી, જીવને શંકા ક'ખા ઉત્પન્ન થાય, ખરાને ખોટા માને, ખોટાને ખરા માને તો મિથ્યાત્વ મોહનીનો ઉદય થયો એમ સૂત્ર વચન કહે છે.

કોઈ પાસત્યા હો કે આચારી હો, કોઈમાં થોડા ગુણ હોય કે ઝાઝા ગુણ હોય, તેનો લાલ કે હાનિનો ભોગવટો તેનેજ ભોગવવાનો છે; પરંતુ તેવી ખટખટમાં જો આપણે ઉતરીએ અને કોઈ વખત ખરાને ખોટો માનવાની દૃષ્ટિ થઈ જાય તો ચોક્કસ માનવું કે પોતાનો પાવડો તરતજ ઉપડ્યો એવી નુકશાનીમાં શમાટે ઉતરવું જોઈએ. ભેંસના શિંગડા ભેંસને ભારે. જો તારામાં ડાહ્યાપણ હોય તો તું તારો પોતાનોજ વિચાર કર કે હે આત્મા ! તારામાં તો કાંઈ દોષ નથી કે, પણ એમ તો જણાય છે કે દોષી દોષનેજ ભાળે. જેની આંખમાં કમળો હોય તે જગતને પીળુંજ ભાળે. અને જોલે પણ એમજ કે આખી દુનિયા પીળી છે. એક કવિએ કહ્યું છે કે—

દુહો—દુર્જન કેરી આંખમાં, કમળા કેરો રોગ;

પીળું દિસે પર વિષે, રોગ તણો સંભોગ. ૧.

આ કહેવત ખોટી નથી કોઠારમાં ઘઉં, જીર, બાજરો કે બાંટી, જે ભરેલ હોય તેજ બાહિર નીકળે તેમ હૃદયમાં જે ખજીનો ભરેલો હોય તેજ પ્રકારના ઉદ્ગારો બાહિર નીકળે, જેણે લસણ ખાધું હોય તેને આંખાનો ઓડકાર કયાંથી આવે ? કદી નજ આવે. તેમ દુષ્ટ જનોની દૃષ્ટિએ પાસત્યા પાસત્યાને પાસત્યાજ આવ્યા કરે, ભલે કોઈ સાધુ ગુણીયલ, સુધાચારી, જ્ઞાની કે આત્માર્થી હોય તોપણ, દોષીતની દૃષ્ટિએ તો દોષીતજ જોવામાં આવે, તેની પણ નિંદા કરવા ચુકે નહિ, પણ યાદ રાખવું કે નિંદાનું ફળ માહું છે. આ વિષે પૂર્વે ઘણું લખાણ થઈ ગયું છે. અહિંયાં તો માત્ર એટલું સમજવાનું છે કે—પોતાનો દૃષ્ટિ દોષવાળી હોય તો દુનિયા દોષમય જોવામાં આવે અને નિર્દોષ દૃષ્ટિ હોય તો દુનિયા નિર્દોષજ છે. તમામ આધાર પોતાની દૃષ્ટિ ઉપરજ છે.

પ્રશ્ન ૯૧ મું—શું દોષીતને દોષીત ન કેહવો એમ તમારું કહેવું છે ?

ઉત્તર—હા જી, સૂત્ર તો એમજ ફરમાવે છે કે આંધળાને આંધળો, કાણુને કાણો ન કહેવો. જુઓ સુયગડાંજ સૂત્ર શ્રુતસ્કંધ ૧ લે અધ્યયન

૧૩ મેં ગાથા ૫ મી તેમાં કહ્યું છે કે-દોષીતને પણ દોષીત કહેવામાં આવે તેનું ક્ષણ માહું છે તે વિષે ગાથા—

જે કોઈને હોઈ જગદ્ ભાસી, વિડસિયંજે ઉદીર ઈજ્ઞા; અંધેવસે
દંડપદં મહાય, અવિડસિષ્ ધાસતિ પાવકમ્મી. ॥ ૫ ॥

અર્થ:—જે કોઈની ધાય તે જગતાર્થ ભાષી હોય, જગતાર્થ ભાષી એટલે જેમાં જેવો દોષ હોય, તેને તેવો કહે. અર્થાત્ કાણુને કાણુ કહે, ખોડાને ખોડો કહે, કુંઠાને કું ઠો કહે, પાંગળાને પાંગળો કહે, કોઢીને કોઢી કહે. (એટલે જેવા દોષવાળો હોય તેવો દોષ પ્રગટ કરે) એવો પ્રગટ નિષ્કુર ભાષણ કરનાર હોય, જે ઉપશમાવેલો એવો જે કલહ તેને વળી ઉદ્દીરે એ પુરૂષને જે ક્ષણ ધાય તે કહે છે. તે પુરૂષ જેમ કોઈ આંધળો પુરૂષ લાકડી અહણ કરીને માર્ગને વિષે જાતો થકો અનેક કંટક ચતુષ્પાદાદિકે કરી પીડાય તેમ અકોવિદ એવો જે કલહકારી, પાપ કર્માચારી જીવ તે પણ ચતુર્ગતિક સંસાર માંહે દુઃખ પામે. ૫

પ્રશ્ન ૯૨ મું—જગતાર્થ ભાષીની મૂળ પ્રકૃતિ કેવી હોય તે સંબંધે કાંઈ સૂત્રમાં કહ્યું છે ? હોય તો જણાવશો.

ઉત્તર—તેજ સૂત્રમાં તેજ અધ્યયનમાં ગાથા ૨-૩-૪થીમાં સૂત્રકાર પ્રથમજ કહી ગયા છે કે-સમાદિષાત મજો સયંતા, સત્થાહ મેવં ફરુસંવયંતિ ॥ ૨ ॥ આ બીજી ગાથાના ઉપલા બે પદમાં કહ્યું છે કે—

અર્થ:—સમાધિ એટલે સમ્યક્ દર્શનાદિ ધર્મ, ઘાત એટલે તેને અણુસેવતો થકો. અર્થાત્ સમાધિની ઘાતનો કરનાર કદાઅદિપણુને લીધે મિથ્યાત્વનો પ્રેર્યો સ્વચ્છંદે યથાતથા એટલે જેમ તેમ બોલે શ્રી સર્વજ્ઞના માર્ગને ઉત્થાપતા અને કુમાર્ગને ઉપદેશ કરતા એ રીતે પ્રવર્તતા કદાપિ પોતાને આચારના શિખવનાર એવા ગુરૂ જે મહાનુભાવ તે પ્રત્યે પણ કઠોર વચન બોલે.

પ્રશ્ન ૯૩ મું—એવા સ્વચ્છાચારી પોતાને કાવે તેમ બોલે તેને સૂત્રમાં શું ક્ષણ કહ્યું છે ?

ઉત્તર—ઉપર કહેલા અધ્યયનની ૩ જી, ૪ થી ગાથામાં કહ્યું છે કે—

વિસોહિયં તે અણુકાહયંતે, જે આત્ત ભાવેણં વિયાગરેજ્ઞા, અઠાણિષ્
હોઈ મહુગુણાણં, જે ણાણસંકાહ મુસંવદેજ્ઞા. ॥ ૩ ॥ જેયાવિ પુઠા પલિડં ચયંતિ,

આયાણ મઠં સ્વલ્લવંચયિતા, અસાહુળો તેહ સાહુમાળી, માયણિ ઇસંતિ અણંતઘાતં. ॥ ૪ ॥

અર્થ—તે સ્વાચ્છી પુરૂષ તે વિશોધિત શુદ્ધ નિર્દોષ માર્ગ તેને આચાર્યની પરપણા થકી ઉત્થાપિને કહે, એટલે જે પોતાના ભાવે એટલે સ્વછંદ બોલે, તે અહાછંદપણા થકી ઘણા ગુણા જે જ્ઞાનાદિક તેના આ સ્થાન થાય કેમકે એ સ્વાભિતિ વેશ મિથ્યાત્વના ભાવ થકી કરીને જે જ્ઞાન શંકા એટલે શ્રી જિનાગમને વિષે શંકા લાવીને મૂધા બોલે, સ્વકલ્પિત જેવો રૂચે તેવો બોલે તેણે કરીને ઘણા ગુણનો આ સ્થાન એટલે કુભાજન થાય ॥ ૩ ॥ જે કોઈ પુછે જે તમે કોની પાસેથી લણ્યા છો તે વારે પોતાના આચાર્યનું નામ ગોપવીને બીજાનું નામ કહે, તે નિશ્ચે થકી આત્માર્થ જે મોક્ષનો અર્થ તેને વચ્ચે છે એતાવતા તે સુકિતને ન પામે. પરમાર્થ થકી તે અસાધુ થકો પણ આજગતને વિષે પોતામાં સાધુપણું કરી માને તથા બીજાઓને કહીને પોતામાં સાધુપણો મનાવે તે માયાવી સાધુ આ સંસારને વિષે અનંત ઘાત પામે એટલે અનંતકાળ પર્યંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે. ॥ ૪ ॥

પ્રશ્ન ૯૪ મું—ઉપકારી ગુરૂ, આચાર્યાદિકની નિંદા અવહેલણા કરે તેને અષ્ટ પાડે તેનું શું ફળ ?

ઉત્તર—તે મહા મોહની કર્મ બાંધે એમ સમવાયંગ સૂત્રમાં ૩૦ મહા મોહનીના સ્થાનકમાં કહ્યું છે. બુઓ ગાથા ૨૪ મી, ૨૫ મી.

આચરિય ઉવજ્ઞાણં, સુયં વિણયંચ ગાહિણ;

તે ચેવ ચિંસઈ વાલે, મહા મોહં પકુવ્વઈ. ॥ ૨૪ ॥

ભાષા:—જેણે આચાર્ય ઉપાધ્યાયે શ્રુત શાસ્ત્ર તથા વિનય ચારિત્ર ગ્રહિ વાડયો શિખાડયો તેહીજ આચાર્યને ખીસે નિંદે બાળ અજ્ઞાની તે મહા મોહનીય કર્મ કરે. ૨૪.

આચરિય પુવજ્ઞાયાણં, સમ્મં નો પહિતપ્પહ;

અપ્પહિ પૂયણ થદ્દે, મહા મોહં પકુવ્વઈ ॥ ૨૫ ॥

ભાષા:—જે કોઈ આચાર્ય ઉપાધ્યાયને શ્રુત દાનાદિકના મહા-ઉપકારીને સમ્યક પ્રકારે તપ્પે નહીં. (ગાંઠે નહિ-ઉપકારો ચાલે)ઉપકાર ન કરે, તથા તે આચાર્યની પૂજા સત્કાર ન કરે, એવો સ્તબ્ધ અભિમાની તે મહા મોહનીય કર્મ કરે. ૨૬.

વળી ઠાણુંગ ઠાણે ૫ મે-ઉદ્દેશે ૨ જે અરિહંત ૧, અરિહંતને ૫૩૫થો ધર્મ ૨, આચાર્ય ઉપાધ્યાય ૩, ચતુર્વિધ સંઘ (સાધુ સાધવી, શ્રાવક શ્રાવિકા) ૪, અને બ્રહ્મચર્યાદિ પાળી દેવતા થયેલ ૫, એ પાંચનો અવર્ણવાદ બોલનાર-નિંદા કરનાર તે દુર્લભ બોધીપણને પામે છે; એટલે તેને સમકિત્તની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને એ પાંચના ગુણ ગ્રામ બોલવાથી જીવ સુલભ બોધીપણું પામે છે એટલે સુખે સુખે સમકિત પામે.

બહુ વિચાર કરતાં આ કાળમાં આવા જીવ સુલભ બોધીપણને પ્રાપ્ત થાય તેવા જીવ ભાગ્યેજ નીકળતા હશે; પરંતુ પહેલા પદને લાગુ થતા તો બહુધાયે સાંભળીએ છીએ. કારણકે જ્યારે ગુરૂ જેવા ઉપકારી પુરૂષને હિંસાબમાં નહિ ગણતાં મિથ્યાભાવે વર્તે તો બીજાને માટે તો કેહેવુંજ શું એજ દુષમ કાળની ખુબી છે.

પ્રશ્ન ૬૫ મું—આ દુષમ કાળના મ્હાત્મ માટે તેમજ ગુરૂ શિષ્યના સંબંધે કાંઈ સૂત્ર ફરમાવે છે ?

ઉત્તર—અરે ભાઈ સૂત્રમાં તો ઘણુંએ કહ્યું છે. જ્ઞાની પુરૂષે કેહેવામાં કાંઈ ખામી રાખી નથી, પણ જીવને સવળું પ્રગમવું બહુ મુશ્કેલ છે; હવે આ પાંચમ આરાને માટે ઠાણુંગજીવના ૭ મે ઠાણે આગમચેતી માટે જ્ઞાની પુરૂષ જણાવી ગયા છે કે—બાબુવાળા છાપેલ પાને ૪૫૬ મેથી ભૂળ પાઠ—

સતર્હિ ઠાણેહિં ઉગાઠં દુસ્સં જાણેજ્ઞા તંજહા અકાલે વરિસઙ્ક કાલેણુ વરિસઙ્ક
અસાધુ પુજ્જંતિ સાધૂણ પુજ્જંતિ ગુરૂહિં જણોમિચ્છં પહિવન્નો મણોદુહયા વઙ્કદુહયા
ટીકા ઉગાઠંતિ ॥ અવતીર્ણા મવગાઠાંવા પ્રકર્ષ પ્રાપ્તા મિતિ અકાલોડવર્ષા અસા-
ધવોડસંચતા ગુરુષુ માતા પિતૃ ધર્માચાર્યેષુ ॥ મિચ્છં ॥ મિથ્યાભાવં વિનય બ્રંશ
મિત્યર્થઃ પ્રતિપન્ન આશ્રિતઃ મણોદુહયંતિ ॥ મનસો મનસાવા દુઃખિતા દુઃખિ તત્ત્વં
દુઃખ કારિત્ત્વંવા દોદ્ધકત્ત્વંવા ઇવંવય દુહયેત્યપિ વ્યાગ્યેય મિતિ ॥

ભાષા—સાત સ્થાનકે ઓગાઠ આકરો દુષમમાં કાળ જાણવો તે કહે છે. ૧ અકાળે મેઘ વરસે, ૨ કાળે ન વરસે, ૩ અસાધુની પૂજા થાય ૪ સાધુની પૂજા ન થાય, ૫ ગુરૂ સાથે લોક મિથ્યાત્વ પ્રતિપન્ન છે જોટા ચાલે છે, ૬ મનનાં દુઃખ ઘણાં, ૭ વચનનાં દુઃખ ઘણાં. (એ પાંચમા આરાનો ભાવ.)

પ્રશ્ન ૬૬ મું—પાંચમાં આરા તો બધા સરળા હોય તથાપિ આ પાંચમા આરાને ઓગાઠ આકરો દુઃખમાં કાળ કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર—આ અવશર્પિણિને હું ડાઅવશર્પિણી કહેલ છે તે અનંતકાળે આવે તેમાં આવેલો પાંચમો આરો દુઃખમ આરો તે પણ આકરો. દુઃખમ આરો કે જેમાં ધાર્યા વરસાદ વરસે નહિ, દુષ્કાળ ઘણા પડે, અકાળે વરસે સાધુના વેશે અસાધુ પૂલય, સારા અને આત્માર્થી સાધુ સીદાય, ખટપટી અને નિંદકો મનાય, ગુરૂ અથવા ગુરૂથી અધિક ઉપકાર કરવાવાળા—રક્ષણ કરવાવાળા હિતચિંતક તેનથી કપટ ભાવે વર્તિ પોતાનો સ્વાર્થ સાધી મિથ્યા ભાવે વર્તનારા—જ્યાં ત્યાં વાંકાના યોલનારા—નિંદા અવહેલાણુના કરનારા—ગુરૂ-ઉપકારીના મનને દુઃખવનારા—ખોટા મનના ધણી, મોઢે મીઠું મીઠું ઘોલી પાછળથી વાઢી નાખનારા—અથવા કઠોર વચને દુઃખ દેનારા એવા માઠાં મન વચનના ધણી એકાંત અશાંતિના ઉત્પન્ન કરનારા, ગુરૂ ઉપકારીના મનને વચનને દુઃખવનારા એવા જીવો આ દુગાઢ પંચમકાળમાં ઘણા હોય, એજ આ કાળની ખુબી. આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ જ્ઞાની પુરૂષે જાણીને આ પંચમ આરાનું નામ યોગાઢ દુષ્કાળ કહ્યો.

પ્રશ્ન ૯૭ મું—ગુરૂ-ઉપકારીને મને કરી વચને કરી દુઃખવનારા—માઠાં મનના ધણીને શું ક્ષણ મળે ?

ઉત્તર—આ દુષ્કાળમાં ગુરૂથી મિથ્યાભાવે પડી વર્તનારા મને કરીને વચને કરીને દુઃખ દેનારા—શ્રી ઠાણુંગજીના ૭ મે ઠાણું—ખાખુવાળા ઠાપેલ પાને ૪૫૭ મે કહ્યા છે, તે જણાવે છે.

गुरु हिं जणो मिच्छं पडिवन्नो मणो दुहया वइ दुहया—टीका:-गुरुषु माता पितृ धर्माचार्येषु ॥ मिच्छं ॥ मिथ्याभावं विनय भ्रंश मित्यर्थः प्रतिपन्न आश्रितः ॥ मणो हयंति ॥ मनसो मनसा वा दुःखिता दुःखितत्वं दुःखिकारित्वं वा दोहकत्वं वा एवं वय दुहयेत्वपि व्याख्येय मिति ॥

ભાષા:—ગુરૂ સાથે લોક મિથ્યાત્વ પ્રતિપન્ન છે, ખોટા ચાલે છે, મનનાં દુઃખ ઘણાં, વચનનાં દુઃખ ઘણાં.

એવા વિનય રહિત, ગુરૂના દ્રોહી, માઠાં મનના ધણી, કઠોર વચનના યોલવાવાળા, અંદરે અંદર ભેદના પાડવાવાળા, ફાટકુટ કરાવનારા, "હિંદ્રવ્પેદિ," છિદ્રગવેષી એવા સાધુને માટે ઠાણુંગજીના પાંચમા ઠાણામાં "પારાચિત" દોષનો ધણી કહ્યો છે. એટલે ભગવંત કહે છે કે—એવા દુષ્ટ સ્વભાવીને પારાચિત કરતાં આજ્ઞા અતિક્રમે નહિ.

પ્રશ્ન ૯૮ મું વાવણ દંસણાણં નિષ્ફલ એ વાક્યનો ભાવાર્થ શું ?

ઉત્તર—મિથ્યાત્વે કરી વ્યાપન્ન એટલે નષ્ટ દર્શન અર્થાત્ મિથ્યાત્વે કરી નષ્ટ થયું છે. સમ્યક્ત્વ જેનું તેને વાવણુ દ્વંસણુ એટલે વ્યાપન્ન દર્શન કહીએ, તેના ધરનારા એવા નિન્હવ એટલે ભગવાંત શ્રી વીતરાગદેવના વચનને ઉચાપનારા સમજવા.

પ્રશ્ન ૯૯ મું—યથાછંદુનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—યથાછંદ એટલે પોતાની ઇચ્છાએ પ્રવર્તે, ગુરૂની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલે નહિ તે અહાછંદા-યથાછંદા સાધુ સાધવી સમજવા.

પ્રશ્ન ૧૦૦ મું—પાસત્યા કેટલા પ્રકારના ? અને તેનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—પાસત્યા એ પ્રકારના તે એક દેશથી પાસત્યો, બીજા સર્વથા પાસત્યો.

પ્રશ્ન ૧૦૧ મું—દેશથી પાસત્યો કેને કહીએ ?

ઉત્તર—દેશથી પાસત્યો તે સમ્યાંતર પિંડ, સામો આણેલો પિંડ, નિત્યપિંડ તથા અત્રપિંડ કીએ તે.

પ્રશ્ન ૧૦૨ મું—સર્વથા પાસત્યો કેને કહીએ ?

ઉત્તર—સર્વથા પાસત્યો તે કેવલ લિંગધારીજ હોય તે સર્વથા પાસત્યો સમજવો.

પ્રશ્ન ૧૦૩ મું—ઉત્સન્ના કેટલા પ્રકારના અને તેનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—ઉત્સન્ના એ પ્રકારના તે એક દેશ ઉત્સન્નોને બીજા સર્વોત્સન્નો.

પ્રશ્ન ૧૦૪ મું—દેશ ઉત્સન્નો તે કેને કહીએ ?

ઉત્તર—દેશ ઉત્સન્નો તે આવશ્યક સત્યાદિક કરે નહિ અને ભે કરે તો અધિકા એછા કરે.

પ્રશ્ન ૧૦૫ મું—બીજા સર્વોત્સન્નો તે કેને કહીએ ?

ઉત્તર—બીજા સર્વોત્સન્નો તે રૂતુ અધકાલને વિષે ખીઠ ફલગ નિષ્કારણે વાવરે તથા સ્થાપના પિંડ ભોગવે, સંચારો પ્રતિ લેખે નહિ અને પાઘરોજ રાખે તે સર્વ થકી ઉત્સન્નો કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬ મું—કુશીલિયા કેટલા પ્રકારના ને તેનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—કુશીલિયા ત્રણ પ્રકારના તે ૧ જ્ઞાન કુશીલ બીજા દર્શન કુશીલ ૨ ત્રીજા આરિત્ર કુશીલ ૩ હવે જ્ઞાન કુશીલ તે આઠ પ્રકારે જે

કાલે, વિષ્ણુએ, બહુ માને ભણવું કહ્યું છે છતાં તે બોલો વિરાધે ૧, બીજો દર્શન કુશીલ તે નિસ્સંક્રિય નિઃકંખીય ઇત્યાદિક આઠ પ્રકારે દર્શના અરને વિરાધે તે, ૩ ત્રીજો ચારિત્ર કુશીલ તે પશ્ચિદાણુ બેગ ભુત્તા ઇત્યાદિક આઠ ચારિત્રાચાર વિરાધે તથા મંત્ર જંત્ર અને તંત્ર કરે તે ચારિત્ર કુશીલ સમજવો.

પ્રશ્ન ૧૦૭ મું—સંસત્તો કેટલા પ્રકારે અને તેનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—સંસતાના બે ભેદ. તે એક સંકલીષ્ટ ૧, અને બીજો અસંકલીષ્ટ ૨.

પ્રશ્ન ૧૦૮ મું—સંકલીષ્ટ અને અસંકલીષ્ટ સંસતાનું સ્વરૂપ શી રીતે ?

ઉત્તર—૧ પહેલો સંકલીષ્ટ સંસતો તે પાંચ આશ્રવને વિષે આસક્ત હોય, ત્રણ ગારવે કરી પ્રતિબદ્ધ હોય, કેઈ ગૃહસ્થ ગૃહસ્થણી અને તેના છોકરા છોકરીની ચિંતા કરે, અને તેઓના દુઃખે દુઃખી અને તેના સુખે સુખી થાય તે.—બીજો અસંકલીષ્ટ સંસતો તે કેઈ પાસતથો મળે તો પોતે પણ તેના જેવો બની જાય, અને સંવેગી મળે તો તેની જોડે સંવેગી જેવો બની જાય. એવી રીતે જેવો મળે તેની સાથે સ્ફટીક મણિની પેઠે અથવા તેલની પેઠે તેવો થઈ જાય તે અસંકલીષ્ટ સંસતો કહેલ છે. ઇત્યલ્.

ઇતિ શ્રી પરમપૂજ્ય શ્રી ગોપાલજી સ્વામી. તત્ શિષ્ય મુનિ શ્રી મોહનલાલજી કૃત શ્રી “પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા” —ઉત્તરાર્ધ—ભાગ પમો સમાપ્ત.

श्रीमद् पूज्य श्री गोपाणल स्वामी अथभाणा-भण्डो ८ भो.

परम पूज्य श्री गोपाणल स्वामी तत् शिष्य
मुनि श्री मोहनदासल इत.

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाणा
उत्तरार्ध भाग छठो.

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા.

તથ્યત

ઉત્તરાર્દ્ધ ભાગ ૬ ઠો.

પ્રશ્ન ૧ હું—શિષ્ય-શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૯ મા અધ્યયનની ૪૪ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે-માસ માસખમણના પારણાનો કરનાર બાબ (અજ્ઞાની) ડાલની અણી ઉપર રહે તેટલું જ મેં તોપણ શ્રુત આખ્યાત ધર્મની સોળમી કળાએ આવે નહિ. તે સોળમી કળા કઈ ? અને સોળ કળાનું સ્વરૂપ શી રીતે છે તે કૃપા કરીને જણાવશો ?

ઉત્તર—અહો ભદ્રિક-મહાનુભાવ !!! આ પ્રશ્ન ઘણું ગહન છે, આમાં ઘણાં રહસ્યો રહેલાં છે, અને વિદ્વાન જનોને પણ એકદમ સમજવું બહુજ મુશ્કેલ છે, તોપણ જેટલું મારા જ્ઞેવામાં, વાંચવામાં, વિચારવામાં અને જાણવામાં આવ્યું છે તે તારી પાસે રઘું કડું છું. જે આ એક બાબત ખરી રીતે સમજવામાં આવશે તો ઘણા પ્રશ્નકારોના ખુલાસાનું સમાધાન આ માથેજ થઈ જવા ધારું છું.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના અધ્યયન ૯ મામાં શ્રુત આખ્યાત ધર્મની સોળ કળા કહી તો શ્રુત આખ્યાત ધર્મ તો સમક્રિત ધર્મ કહેવાય તે સમક્રિત ધર્મની સોળ કળા છે.

પ્રશ્ન ૨ જી—તે સોળ કળા કઈ ?

ઉત્તર—મારા ધર્મગુરૂ, ધર્માચાર્ય, મહાન પરિત, પરમપૂજ્ય શ્રી ગોપાળજી સ્વામીની હૃદયપોથીમાંથી પોતાના હસ્ત લિખિત અક્ષરતુ સૂત્ર આખ્યાત ધર્મનું લખેલ પાતું શ્રી વિમળનાથ ભગવાનના સ્તવનનું મળી આવવાથી મારી પોતાની કેટલીક શંકાઓનું સમાધાન થઈ ગયું. અને મને પણ ખાત્રીજ છે કે-આ સોળકળાનું સ્વરૂપ જેના જાણવામાં આવશે તેની કેટલીક શંકાઓનું સમાધાન થઈ જશે એમ આશા રાખું છું.

પ્રશ્ન ૩ જી—શ્રી વિમળનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં જે સોળ કળા જણાવી છે તે સ્તવન સહિત જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો-જે પ્રમાણે પાનામાં લખ્યું છે, તે પ્રમાણે અહિયાં દાખલ કરીએ છીએ.

॥ રાગ—પ્રભાતિ ॥

વિમળ વિમળ થઇ જેહની, સોળે સુખ કરી;	
તેહ કહું વિસ્તારથી, સુખજી મન ધારી.	વિ૦ ૧
ચેતનની જે ચેતના, કળા તેહને કહીયે;	
અક્ષર ભાગ અનંતમે, પ્રકાશે લહીયે.	વિ૦ ૨
પ્રથમ કળા તો એ કહી, વળી બીજી જાણો;	
જથા પ્રવૃત્તિના જોગથી, પરણામે આણો.	વિ૦ ૩
અપૂર્વ કલ્પું મુદ્દગર થકી, હણીએ ઘન ગ્રંથી;	
ત્રીજી કળા એવરો, લહસે શિવ પંથી.	વિ૦ ૪
અનિવૃત્તિ આતમ આદરે, દળ મિથ્યા વેચે;	
તુરિય કળા જે પામશે, તે શિવપુર પહોંચે.	વિ૦ ૫
સમકિત શ્રદ્ધા જે થઇ, અરહા ઉપદેશે;	
કળા કારણુ ગુણ જાણીને, પરિચય જે કરશે.	વિ૦ ૬
એ કળા કહી પાંચમી, હવે છઠી જાણો;	
વિરતિ કરે દેશે કરી, વળી સંવરિત આણો.	વિ૦ ૭
સર્વાકાશ પ્રદેશને, અનંત ગુણુ કરીયે;	
તેહ બરોબર ત્રતના, પર્યાય લહીયે.	વિ૦ ૮
સંજમ ધાનક જે ઘન, એ દીઠો વિતરાગે;	
ભાષ્ય કલ્પ માહે કહ્યો, તે ભણુજો રાગે.	વિ૦ ૯
એહે થકી પણ છે ઘણા, આરિત્ર પર્યાયા;	
પ્રગટપણે જ્યારે થયા, ત્યારે મુનિપદ પાયા.	વિ૦ ૧૦
કળા કહીએ આતમી, આઠમી હવે કહીયે;	
જેહ યોગીશ્વર ધ્યાનમે, આત્મપદ લહીયે.	વિ૦ ૧૧
નવમી કળા તે કહી, જેહથી રસ ધાતિ;	
ગુણુ શ્રેણી ગુણુ સંકમે, સ્થિતિ બાધા ધાતિ.	વિ૦ ૧૨
એહ કારણુ પાંચે કરી, ગુણુ શ્રેણુ વરિયા;	
તે યોગીશ્વર જાણુજો, જે ભવોદધિ તરિયા.	વિ૦ ૧૩
દશમી કળા એ વળી, વમે વેદ વિકારા;	
ધ્યાન શુકલ આલંબને, ભેદ જ્ઞાનકા ચારા.	વિ૦ ૧૪

એકાદશમી જે કળા, પ્રગટી જીવ જોઈ;	વિં ૧૫
તવ આતમ અસૌભતા, કરવા સ્થિર હોઈ.	
દ્વાદશમી જાગી જતા, કરવા ઘોષ પ્રકાશ;	વિં ૧૬
ધન ઘાતિક્ષનાં ક્ષય ભણી, હુઓ આતમ ઉલાસ.	
તે રસ ચાખ્યો તેરમી, જેહવો કદીએ ન ચાખ્યો;	વિં ૧૭
જેહની ઓપમાં કો નહિ, ઈમ આગમે ભાંખ્યો.	
લોકા લોક તે આપમે, એક સમયમે ભાંચ્યો;	વિં ૧૮
એહવા વિમલ જે સેવસો, તુમે વિમલ તો થાશો.	
ચલના લાગે ચૌદમી, કળા પ્રગટી કહીયે;	વિં ૧૯
શૈલેશી ધન શૈલની, પરિકરણ એ કહીયે.	
રુઘે યોગ યોગીશ્વરા, ધ્યાના રંભ ધરંતા;	વિં ૨૦
પરમ મહોદય સાધતા, કર્મ ખેરું કરંતા.	
પંદરમી પ્રગટી યદા, લહી ભાવ અજોગી;	વિં ૨૧
સકલ કર્મનાં ક્ષય થકી, થાયે નિજ ગુણુ ભોગી.	
શ્યામાનંદન સિદ્ધ મેં, સોળે સંપૂર્ણ કહીયે;	વિં ૨૨
કળા કુશળ કરત બ્રહ્મભો, સેવ્યા શિવ સુખ લહીયે.	
મુખ્ય કળા કહી સોળ એ, આગમ અનુસારે;	વિં ૨૩
તેહ અનંત અનંત છે, જાણો સુ વિચારે.	
કળા સંપૂર્ણ સોળ જે, કહીએ તેહને ધર્મ;	વિં ૨૪
સર્વ થકી તે જીનવરે, કર્યો પ્રગટ એ મર્મ.	
તેહ વળી ઉત્તરાર્ધે નમે, કહ્યો તેહ સંબંધ;	વિં ૨૫
તેહ તણા અનુસારથી, કર્યો કળા પ્રબંધ.	
ધર્મ કહો કળા કહો, કહો ચેતન કોઈ;	વિં ૨૬
ભેદ નહિ એ તીનમેં, ગુણુધર ગુણી હોઈ	
ઇણુ વિધિ કળા જે કેળવે, કળાવંત કહંત;	વિં ૨૭
તે વળી પદ કલ્યાણનો, પામે મહાન મહંત.	

॥ ઇતિ શ્રી વિમલજિન સ્તવન. ॥

પ્રશ્ન ૪ થું—શિષ્ય-સૌ સમજી શકે તેવી રીતે સોળ કળા અનુક્રમે
દુ'કાંમાં લખી જણાવો તે। બહુ ઉપયોગી થાય.

ઉત્તર—સાંભળો-વાચોને વિચારે સોળ કળા.

કળા—૧ ક્ષી—ચેતનની ચેતના—અક્ષરનો અનંતનો ભાગ ઉઘાડો તે.—

કળા—૨ જી—યથા પ્રવૃત્તિ કરણ—ચડતા પરિણામની ધારા અંતો કોડકોડાની હદમાં આવે.

કળા—૩ જી—અપૂર્વ કરણ—ગંડી ભેદ કરે તે.

કળા—૪ થી—અનિવૃત્તિ કરણ—મિથ્યાત્વ ટાળે.

કળા—૫ મી—શુદ્ધ શ્રદ્ધા—સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ.

કળા—૬ ઠી—દેશ વિરતિપણું પામે.

કળા—૭ મી—સર્વ વિરતિ ચારિત્ર ગુણ પ્રગટે.

કળા—૮ મી—ધર્મ ધ્યાનની ધારા પ્રગટે.

કળા—૯ મી—ગુણ શ્રેણી—ક્ષપક શ્રેણીએ ચડે.

કળા—૧૦ મી—અવેદી થઈ—શુકલ ધ્યાનની ધારાએ ચડે.

કળા—૧૧ મી—સર્વથા લોભનો ક્ષય થાય—આત્મ જ્યોતિ પ્રગટે.

કળા—૧૨ મી—ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય થાય.

કળા—૧૩ મી—કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય.

કળા—૧૪ મી—શૈલેશી કરણ—યોગ રૂંધન ધ્યાન.

કળા—૧૫ મી—ભાવ અજોગી—સકળ કર્મનો ક્ષય.

કળા—૧૬ મી—સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ—સંપૂર્ણ સોળે કળા.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના અધ્યયન ૯ માની ગાથા ૪૪ મી ના છેલ્લા પદમાં ૧૬ કળાનો શબ્દ છે; તે ઉપરથી કોઈ વિદ્વાન પુરૂષે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સોળે કળાનું સ્વરૂપ યથા તથા કહી બતાવ્યું, તે અહિંયાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૫ મું—અત્યાર સુધી સૌ કોઈ એમ માને છે કે—કેવળ જ્ઞાન પ્રગટે એટલે સોળે કળા પ્રગટી અને કેવળની પહેલી કળા કોઈ સમક્ષિત માને છે. અને કોઈ અક્ષરનો અનંતનો ભાગ ઉઘાડો જે છે તે માને છે. તો તે વિષે શું સમજવું.

ઉત્તર—ઉપર કહેલી સોળ કળામાં તો સંપૂર્ણ સોળે કળા ઉઘાડી તો સિદ્ધની કહી છે. અને કેવળ જ્ઞાનનો પ્રકાશ તો તેરમી કળાએ થાય છે. સમક્ષિતની પ્રાપ્તિની કળા પાંચમી કહી છે. એ અપેક્ષાએ કેવળની નવમી કળા થાય છે. કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયે પણ અઘાતી ચાર કર્મ, યોગની પ્રવૃત્તિ

અને સિદ્ધ પદની અપ્રાપ્તિની ત્રણ કળાનું આવરણ કેવળીને હોય છે તે ત્રણનું આવરણ ખરચે સોળે કળાએ સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત થાય છે એટલે સિદ્ધને સોળે કળા સંપૂર્ણ હોય છે.

પ્રશ્ન ૬ કું—જ્યારે સિદ્ધને સંપૂર્ણ સોળે કળા ઉઘાડી કહી તેમાંની પહેલી કળા અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો છે તે કહી, અને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો તો સર્વ જીવને તો છે. સર્વ જીવમાં અલવી આવ્યા તો અલવી પણ સિદ્ધની સોળમી કળામાં ગણાય તો સોળમે અંશે સત્તામાં સિદ્ધ સમાન ગણાય કે નહિ ?

ઉત્તર—સોળ કળા જે કહી તે તો સૂત્ર આખ્યાત ધર્મની કહી છે, તે તો ભવીજીવને લાગુ છે—મોક્ષ જવાવાળાને મારેજ તે સોળે કળાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. અલવીને તે કળાનો સંબંધ જણાતો નથી.

પ્રશ્ન ૭ મું—સિદ્ધમાં સોળે કળા કહી તો ભવ્યજીવમાં કેટલી કળા સંલવે ?

ઉત્તર—સમુચ્ચે ભવ્ય જીવમાં પંદર કળા સંલવે, એક ઉપરલી છેવટની—સિદ્ધની સોળમી કળા ન હોય.

પ્રશ્ન ૮ મું—ભવ્યજીવ સિદ્ધ થાય છે માટે એવા જીવને સૂત્રમાં ભવસિદ્ધિયા કહ્યા છે તો તેને સોળે કળા કહેવામાં શો વાંધો આવે ?

ઉત્તર—સૂત્રમાં જીવના ત્રણ વર્ગ પાડ્યા છે. એક ભવ્યજીવ ખીજા અભવ્યજીવ, ને ત્રીજાનો ભવ્યનો અભવ્ય તે સિદ્ધના જીવ તો સિદ્ધના જીવને સોળે કળા કહી અને ભવ્યજીવને એક કળા ચોષી હોય—મોક્ષ ગતિ પ્રાપ્ત થઈ નથી ત્યાંસુધી પંદર કળા કહેવાય.

પ્રશ્ન ૯ મું—ઉપર કહેલી સોળ કળા માંહેલી અલવીને કેટલી કળા સંલવે ?

ઉત્તર—નિશ્ચય થકી—તથા ભાવથી ઉપર કહેલી સોળ કળામાંની એકે કળા ભાલે નહિ, વ્યવહારથી—તથા દ્રવ્યથી પહેલી, ખીજી, છઠ્ઠી, અને સાતમી એ ચાર કળા ભાલે. આસંબંધી વિશેષ હકીકત આગળ પર જાણવામાં આવશે.

પ્રશ્ન ૧૦ મું—શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં સર્વ જીવને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો કહ્યો છે તો પછી આ પહેલી કળામાં ભવ્ય અને અભવ્યમાં શો તફાવત ?

ઉત્તર—શ્રી નંદીજીમાં સર્વ જીવને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ જે ઉઘાડો કહ્યો છે તે શ્રુત જ્ઞાનનો ઉઘાડો કહ્યો છે અને શ્રુતના બે ભેદ કહ્યા છે એક સમશ્રુત અને બીજું મિથ્યાશ્રુત. તેના પણ અનેક ભેદ કહ્યા છે તે આગળ પર કહેવાશે. પરંતુ અલવીનું શ્રુત અનાદિ અનંત કહ્યું છે અને ભવીનું શ્રુત સાદિસાંત કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૧ મું—અલવી તથા ભવીના શ્રુત વિષે સૂત્રમાં મૂળ પાઠમાં શી રીતે કહ્યું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—શ્રી નંદીજી સૂત્ર યાજુવાળા છાપેલ પાને ૨૯૮ થી ૩૦૪ સુધીમાં એ વિષે ઘણો અધિકાર છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—મુળપાઠ—

ભવસિદ્ધિયસ્સ સુયં સાઙ્યંસપજ્જવસિયં ચ અભવસિદ્ધિયસ્સ સુયં અણાઙ્યં અપજ્જવસિયં.

ભવસિદ્ધિકનેા શ્રુત જ્ઞાન છે તે સાદિ અંત છે. તે જ્યારે મિથ્યાત્વ ફીટીને સમ્યક્ત આવે ત્યારે આદિ છે. અને કેવળ જ્ઞાન ઉપજે ત્યારે શ્રુત જ્ઞાનનો અન્ત છે તે ભણી આદિ છે અને અંત પણ છે. શેષ ૩ ભાગા નથી, મિથ્યાત્વ અનાદિ છે. પણ ભવ્યને અંત છે. (ચ શબ્દથી એમ પણ સંભવે છે કે—એકેક ભવ્ય જીવોનું શ્રુત અનાદિ અનંત પણ છે. એટલે મોક્ષ પ્રાપ્ત ભવસિદ્ધિયાનું શ્રુત જ્ઞાન આદિ અંત રહિત છે અને સંસારસ્થ ભવસિદ્ધિયાનું શ્રુત અજ્ઞાન આદિ અંત રહિત છે. એમ બે ભાગા પણ સંભવે છે.) અને અભવ્ય સિદ્ધિયાનો મતિ શ્રુત અનાદિ અનંત છે.

પ્રશ્ન ૧૨ મું—અભવ્ય જીવના શ્રુત જ્ઞાન વિષે શાસ્ત્ર કાંઈ વિશેષ જણાવે છે ?

ઉત્તર—અભવ્યના શ્રુતનો જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટાનો વિચાર શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં કહ્યો છે તે અમે જણાવીયે છીએ.

(જઘન્ય તો અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો કહ્યો તે, અને ઉત્કૃષ્ટો તે) અભવ્ય જીવ જે ભણે તે ૧૦૫૦૦૦ કાંઈ એક ઉણો ભણે, તે ઉણો કેમ ભણે તે કહે છે. જે દશ પૂર્વ ભણ્યાનો ઘણી નિશ્ચય સમકિત પામીને પાછા પડે તોપણ તે શુકલ પક્ષી થાય, (અને ઘણો કાળ રહેતો) દેશે ઉણો અર્ધ પૂર્ણગણ સંસારમાં રહે અને દશ પૂર્વ ભણે તે તો નિયમા ભવ્યજીવજ હોય.) અને અભવ્યઆત્રી—દશ પૂર્વ ઉણા ભણે તે સમકિત ફરસ્યા વિના પાછો પડે તે કૃષ્ણપક્ષીપણે રહે તે ભણી

અભવ્ય છે તે કૃષ્ણપક્ષી મિથ્યા દષ્ટિ છે તે માટે દશ પૂર્વ પુરાં. ન ભણે કાંઈ એક ઉણા ૧૦ પૂર્વ ભણે પાછો પડે અનાદિ સંસારમાંથી રહે.

પ્રશ્ન ૧૩ મું—સર્વ જીવને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો કહ્યો છે તેનું સ્વરૂપ શી રીતે છે ?

ઉત્તર—શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં તે વિષે નિચે પ્રમાણે કહ્યું છે તે સૂત્રપાઠ.

સવ્વાગાસપ્પસેહિં અણંતગુણિયં પજ્જવક્કલરં નિપ્પજ્જહ, સવ્વજીવાણં પિયણં અક્કલરસ્સ અણંત ભાગો નિચ્ચુગ્ધાહિઓ, જહ પુણ સોવિ આવરિજ્ઞા તેણં જીવો અજીવતં પાવિજ્ઞા સુદ્ધ, વિમેહસસુદ્ધ હીપ પમા ચંદસુરાણ સે તેં સાહ્યં સપજ્જવસિયં, સે તેં અણાહ્યં અપજ્જવસિયં.

હવે અક્ષરની અવગાહના કહે છે. ૧ સર્વ જે આકાશ છે તેહના જે પ્રદેશોનું પ્રમાણ છે તે સર્વ આકાશના પ્રદેશોને અનંત ગુણાકીજે તેહના જેટલા પ્રદેશ હુવે તેટલા અગુરૂ લઘુ પર્યાય કરીને વ્યંજન અક્ષર ૧ નિપજે છે. સર્વ આકાશ પ્રદેશોને અનંત ગુણા કીજે ત્યારે તેહના પ્રદેશ અનંત ગુણા હુવે તે માટે તેહના જે પ્રદેશોના અનંતા અગુરૂ લઘુ પર્યાય હોઈ તે ભણી સર્વ આકાશના પ્રદેશોથી અનંત ગુણા હોય.

પ્રશ્ન ૧૪ મું—વળી શિષ્યે પૂછ્યું. સ્વામી એકલા આકાશના પ્રદેશોના જેટલા અગુરૂ લઘુ પર્યાય હુવે તેહનોજ સર્વ પિંડ ભૂત કીજે એટલાજના એક અક્ષરના પર્યાય હુવે ?

ઉત્તર—ગુરૂ યોત્યા—અહો શિષ્ય ? તિમંજ વળી ધર્માન્તિ કાયાદિકના પણ પર્યાય મધ્યે એકઠા કીજે તો અક્ષર નીપજે છે તે મધ્યે વ્યંજન અક્ષર ઇસ્થો નીપજે છે તોહિ પણ સર્વ પર્યાય ન જાણે, એટલે તે શ્રુત જ્ઞાનના અનંતા પર્યાય હુવે તોહિ પણ છદ્દમસ્થ ન દેખે ન જાણે. કેવળી જાણે દેખે છે તે સર્વ જીવોના મતિ જ્ઞાન, શ્રુત જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ નિત્ય સદૈવ કાળેજ જન્મ્ય તો ઉઘાડો હુવો રહે, અને જે સર્વ જીવના પ્રદેશ છે તે સર્વ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અનંતી વર્ગણા કરીને વીંટાણા છે તો જે સ્વભાવપણુજ ચેતન્યપણુ આવરી ન શકે તે ભણી જે જ્ઞાનાવરણીયાદિક આઠ કર્મ છે તેહ થકી એક અક્ષરનો અનંતમો ભાગ જીવ કર્મ થકી ઉઘાડો સદા છે, ઉપરાંત સર્વ જીવને કર્મા વીંટ્યો છે. જે વળી તેટલો પણ તે જીવ જ્ઞાનાવરણીય પ્રમુખ આઠ કર્મો કરીને આવરે તો તે જીવપણુથી કીટી અજીવપણુ પામે એટલે જીવ કીટીને અજીવ થાય. તે કહેની પરે તે દષ્ટાંત કહે છે તે (જેમ) આકાશને અતિ

ઘણા આલવાને મેહનો સમુદ્ધે કરીને આચ્છાદિત હુવે તોહિ પણ ચંદ્રમાની સૂર્યની પ્રભા તેજ રહે. ઉપરે અને નીચે અધકાર ન હોય તિમ જીવ શીટીને અજીવ ન થાય. તે એ આદિ છે અને અંત પણ છે તે ભણી સાદિક સપર્યાવસિક કહીયે, તે એ આદિ નથી, અંત નથી તે માટે જે અનાદિક અપર્યાવસિક કહીયે. ઇતિ ભાષા—

પ્રશ્ન ૧૫ મું—જેને અનાદિ અનંત મિથ્યાત્વ હોય, જે જીવને આદિ અંત સહિત મતિ શ્રુત અજ્ઞાન હોય તેવા જીવોને કોઈ પણ વખત પાંચ જ્ઞાન માંહેલું જ્ઞાન સંભવે ખરૂં કે કેમ ?

ઉત્તર—શ્રીનંદીજીમાં તો તમામ જીવને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો કહ્યો તે અક્ષર શબ્દે તો શ્રુત જ્ઞાન કહ્યું એટલે ભવ્ય સિદ્ધિ યા જીવનું શ્રુત જ્ઞાન તો આદિ અંત સહિત કહ્યું અને અભવ્ય જીવનું શ્રુત અજ્ઞાન અનાદિ અનંત કહ્યું. તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે—તેને જ્ઞાનનો સદાય અભાવજ હોવો જોઈએ. જ્યાં સમકિત નથી ત્યાં જ્ઞાન નથી. એ વાત નિશ્ચય છે. સત્તાએ સમકિત અને જ્ઞાનના અભાવવાળાને ઋદ્ધિએ કરીને કેવળ જ્ઞાનદર્શન રૂપ સિદ્ધ સ્વરૂપી કહી શકાય નહિ.

અભવીને આઠે કર્મનું જે આવરણ રહેલું છે તે તેના મતિ શ્રુતાદિ અજ્ઞાનરૂપી ઋદ્ધિને આવરણ કર્તા છે તેની પર્યાયને પ્રગટ થવા દે નહિ, વગેરે અધિકાર વિસ્તારથી આગળ પર કહેવાશે.

પ્રશ્ન ૧૬ મું—શ્રીનંદીજી સૂત્રમાં ભવ્ય સિદ્ધિમાં જીવનું શ્રુત આદિ અંત સહિત કહ્યું તો, અભવ્યની હારના ભવ્ય જીવ ત્રણ કાળમાં મોક્ષ નહિ જવાવાળાનું શ્રુત આદિ અંત સહિત કેમ કહેવાય ? જે તે ભાંગો તેને લાગુ થાય તો મોક્ષ જવાવાળાને તેમાં તક્ષાવત શો સમજવો ?

ઉત્તર—આ પ્રશ્નકારનો તર્ક ખરો છે પણ સૂત્રની રચના ચોર છે. સૂત્રમાં જ્યાં જ્યાં ગૌતમીકે પૂછેલા પ્રશ્નમાં અને ભગવંતે આપેલા ઉત્તરમાં મોક્ષ જવાવાળા ભવ્ય જીવનીજ ઉત્તર આવે છે, અને જ્યાં ભાંગા પડે છે ત્યાં ભવ્યને અભવ્યનાંજ ભાંગા પડે છે, તેમાં સંસારસ્થ ભવ્ય જીવની વ્યાખ્યા આવતી નથી. શ્રીસમવાયાંજી સુત્રમાં પણ ૨૬મા અને ૨૮મા સમવાયાંજમાં અભવ્ય અને ભવ્યનું નામ ખૂદલું પાડ્યું છે પણ ૨૭મા સમવાયાંજે કહેલા કયા જીવ છે તે સૂત્રકારે ગૌણતામાં રાખી અઠાવીશમા સમવાયાંજે અથ્રે ગયાણું ભવ્ય જીવ કહ્યા તેથી કેટલાએક

અઠ્ઠાવીશે પ્રકૃતિવાળા મોક્ષ પ્રાપ્તિ થવા યોગ્ય લબ્ય જીવને તારવી-બુદ્ધા પાડી બાકીના કદિ મોક્ષ નહિ જવાવાળાનો ભાંગો ગણિતપણે સતાવીશમા સમવાયંગે જણાવ્યો. પણ ખુલ્લું નામ આપ્યું નહિ એ શાસ્ત્રકારની ખૂબી. તેમજ અહિંયાં મોક્ષ પ્રાપ્ત યોગ્ય લબ્ય જીવનું શ્રુત આદિ અંત સહિત કહ્યું; અને કૃષ્ણ પક્ષી આદિ અંત સહિત મિથ્યાત્વવાળા લબ્ય જીવના શ્રુતનો ભાંગો બકાતનો રાખ્યો હોય એમ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૧૭ મું—શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં કહેલા સર્વ જીવને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો જે કહ્યો તે અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડાની સોળ કળામાંની પહેલી કળા કહી છે તો અલબીને તે કળા ઉઘાડી છે, તો સિદ્ધની સોળ કળા માંહેલી તે પહેલી કળા છે તો સત્તામાં સોળે કળાવાળો સિદ્ધ સમાન અલબીનો આત્મા કેમ ન હોય ? અર્થાત્ હોવો જોઈએ. જે એમ હોય તોજ સર્વ જીવ સિદ્ધ સમાન છે એમ કહેવાને વાંધો નથી એમ કોઈ કહે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—પ્રશ્નકારનો તર્ક તો બહુ સારો છે. પણ સૂત્ર શું જણાવે છે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. આ સંબંધી કેટલુંક લખાણ થઈ ગયું છે. તોપણ પ્રશ્નકારને વિચારવું જોઈએ કે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના નવમા અધ્યયનની ૪૪મી ગાથામાં સોળ કળાનો શબ્દ આવ્યો છે તે સોળ કળા કોની કહે છે? અને તે સોળ કળા કોને કોને લાગુ કરી છે? તે સૌ કોઈનાં જણવામાં આવી તો ગયું હશે? જે તેનું સ્વરૂપ સમદ્રષ્ટિથી યથા-તથ્ય સમજવામાં આવશે તો તથા તર્કનું સમાધાન થવાને જરા પણ વિલંબ નથી. જે સોળ કળા સૂત્રમાં કહી છે તે તો સૂત્ર અખ્યાત ધર્મની કહી તે, તે ધર્મ અલબીને નથી.

વીતરાગ પ્રણીત સમ્યક્ત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ જે ધર્મ તે સૂત્ર અખ્યાત ધર્મ કહેવાય છે. તેની ભગવતે સોળ કળા કહી છે. અને દરેક કળાનું સ્વરૂપ બુદ્ધું બુદ્ધું કહ્યું છે તે દરેક કળા મોક્ષ પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય લબ્ય જીવનેજ લાગુ છે. અને તે સોળે કળા સત્તામાં તેજ લબ્ય જીવને રહી છે. તેજ લબ્ય જીવો સોળે કળાનો પ્રકાશ કરી મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૮ મું—તો શું અલબ્યને આ કહેલી સોળ કળા માંહેલી એકે કળા નથી એમ સમજવું ?

ઉત્તર—નિશ્ચય નયે તો સૂત્ર આખ્યાત ધર્મની કહેલી સોળ કળા- માંની એકે કળા કહી શકાય નહિ. પણ વ્યવહારનયે એ કળા ઉઘાડી સંભવે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ મું—તે એ કળા કઈ ? ને તેનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—જે અલવ્ય ને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો છે તે મિથ્યાત્વ શ્રુતનો ઉઘાડો છે તેથી ચૈતન્યપણું-ચૈતન્યની ચેતના પ્રગટ થાય છે, તે પહેલી અને ધીણ કળા-યથા પ્રવૃત્તિકરણની-જે મિથ્યાત્વનું પહેલું ગુણસ્થાન રહેલું છે તે મિથ્યાત્વની શુદ્ધ કરણીના ગુણોને અવલંબી ઉચ્ચ ભાવનાની કરણી કરે-અને તેથી આગળ વધે તો સૂત્રાખ્યાત ધર્મનું ચારિત્ર વ્યવહારથી અંગીકાર કરે, શુદ્ધ આચાર પાળે, ખેંતાળીશ, સુડતાલીસ છતું દોષ રહિત નિર્દોષ આહારાદિક વહોરે, સિદ્ધાંતમાં કહ્યા પ્રમાણે કેવળ ચરિયા એકંત ચારિત્ર (સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન વિનાનું) અને શ્રીનંદીણ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે ઉણું દશ પૂર્વ (નવમા પૂર્વની ત્રીણ આચાર વત્તુ) સુધીનું જ્ઞાન મેળવી, શ્રી ભગવતીણ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે “અસંજય ભવિય દેવ દેવાણુ” અસંજમપણે વ્યવહાર ચારિત્રની આરાધના કરી નવઐવેચક સુધી જાય. અને યથા પ્રવૃત્તિ કરણના યોગે વ્યવહાર ચારિત્રના બળે અકામ નિર્જરાએ કરી કોઈ વખત અંતો કોડાકોડીની હદ સુધી આવી જાય પણ અંતો કોડાકોડ સુધી પહોંચે નહિ, સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન રૂપી ચક્ષુ વિના જેમ આંધળો પુરૂષ નગરીના દરવાજાની નજીક આવી પાછો ફરે ને અટવીમાં ભટકે તેમ સંસાર રૂપ અટવીમાં અલવ્ય છવ પરિભ્રમણ કરે, પણ ગંઠી ભેદ કરવા રૂપ અપૂર્વ કરણની ત્રીણ કળા પ્રગટ કરી શકે નહિ. માત્ર વ્યવહારથી પ્રથમની એ કળા ખુલ્લી કહેવી હોય તો કહી શકાય, અને નિશ્ચેથી તો શ્રુત આખ્યાત ધર્મની એકે કળા અલવીને ખુલ્લી નથી એમ સંભવે છે. એ એમ હોય તો સત્તામાં પણ શ્રુત આખ્યાત ધર્મની કળા હોય નહિ મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન સિવાય અલવીને નથી, સુત્રના ન્યાય પ્રમાણે સત્તામાં પણ એજ છે ને પ્રગટપણે કેવળીની દ્રષ્ટિએ પણ એજ છે એમ ઘણા દાખલાથી અનુભવાય છે. તરવ કેવળી ગમ્ય.

પ્રશ્ન ૨૦ મું—સૂત્ર આખ્યાત ધર્મની જે સોળ કળા કહી તે અલવીને નથી. માત્ર લવીનેજ માટે કહી છે એમ જ્યારે કહેવામાં આવે છે ત્યારે લવીમાં અને અલવીમાં કેઈ પ્રકારનો મોટો તફાવત હોવો જોઈએ

કે તે તદ્દાવત સૂત્રના આધારથી જાણવામાં આવે તો સૌ કોઈ કબુલ કરી શકે. માટે એવો કોઈ સૂત્રનો મજબુત દાખલો છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો—શ્રી સમવાયાંગજી સૂત્રમાં—છવીશમા સમવાયાંગે કહ્યું છે કે—તે મૂળ પાઠ—

અમવસિદ્ધિયાણં જીવાણં મોહણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ છવીસં કમ્મં સાસંત-
કમ્મા પં ૦ તં ૦ મિહ્ણત્તમોહણિજ્જં સોલસ કસાયા ઇત્થીવેદે પુરિસેવેદે
નપુંસગવેદે હાસં અરતિ રતિ ભયં સોગો દુગંછા ॥

અર્થ—જેને અનાદિ અનંત અલવ્યપણું સિદ્ધિ નિષ્પન્ન છે. (એટલે શાશ્વતો સ્વભાવ છે જેહુનો) તે અલવ્ય સિદ્ધ કહિયે. તેહ જીવને મોહનીય કર્મ ચોથો તેહની મૂળ ૨૮ પ્રકૃતિ છે. તે માંહી અલવ્ય જીવને છવીશ કર્મના અંશ કર્મની પ્રકૃતિ સત્તા કર્મ પછે રહે તે કહે છે. મિથ્યાત્વ મોહનીય ૧, અને સોળે કષાય અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લૌભ ૪, એમ અપ્રત્યાખ્યાની ૪, પ્રત્યાખ્યાની ૪, સંજવળન ૪, સર્વમલી ૧૬ કષાય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય ભેળવતા ૧૭ પ્રકૃતિ, સ્ત્રી વેદ ૧૮, પુરૂષ વેદ ૧૯, નપુંસક વેદ ૨૦, હાસ્ય ૨૧, અરતિ ૨૨, રતિ ૨૩, ભય ૨૪, શોક ૨૫, દુગંછા ૨૬. (એ છવીશ પ્રકૃતિ અલવીને સદાય સત્તામાં છે. સમકિત મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય ૨ એ જ પ્રકૃતિ મૂળેથીજ સત્તામાં નથી.)

પ્રશ્ન ૨૧ મું—અલવીને જ્યારે જે પ્રકૃતિના અભાવે મોક્ષ નથી એમ સાંભળીએ છીએ તો લવ્ય જીવને મોક્ષ હોય એમ કહેવામાં આવે છે. છતાં, બધા લવ્ય જીવ મોક્ષ નહિ બાય તેનું શું કારણ ? મોક્ષ નહિ જવા-વાળા લવ્ય જીવ અને અલવ્ય જીવમાં શો તદ્દાવત ?

ઉત્તર—અલવ્યને એમ મોહનીય કર્મની છવીશ પ્રકૃતિ સત્તામાં કહી છે તેમ સત્યાવીશમાં સમવાયાંગે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

વેયગ સમ્મત્ત વંધાવરણસ્સણં મોહણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ સત્તાવીસં ઉત્તરપગ
ડીઓ સતંકમ્મંસા પં ૦ ॥

અર્થ—વેદક સમ્યકતનો બંધ તેહ થકી જેહ ઉપરં છે—વેગળો હુવો છે. એહવા પ્રાણીને મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ અઠ્ઠાવીશ છે તે માંહિ સત્તાવીશ ઉત્તર પ્રકૃતિ સત્તાપણે કહી. સોળ કષાય ૧૬, નવનો કષાય એવં ૨૫ થઈ, મિથ્યાત્વ મોહનીય મિશ્ર મોહનીય એવં ૨૭ પ્રકૃતિ સત્તાએ હુવે એક સમ્યકત્વ મોહનીય ન હોય

પ્રશ્ન ૨૨ મું—અહિંયાં કોઈ વેદક સમક્રિતના અંધથી ઉપરાંડાનો-વેગળાનો અર્થ ક્ષાયક સમક્રિતનો કરે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—જે ક્ષાયક સમક્રિત માનીએ તો સાતે પ્રકૃતિનો અભાવ હોય, અને અહિંયાં તો એક સમક્રિત મોહનીય વરજીને સત્તાવીશે પ્રકૃતિ સત્તામાં કહી. માટે અહિંયાં વેદકનો અર્થ ખીજો સમજાય છે.

પ્રશ્ન ૨૩ મું—મૂળ પાઠમાં તો વેદક સમક્રિત કહ્યું છે અને વેદક સમક્રિત તો ક્ષયેપશમ સમક્રિતના છેલ્લે સમયે અને ક્ષાયક સમક્રિતના આગલે સમયે હોય. માટે મૂળ પાઠ વિષે શું સમજવું ?

ઉત્તર—અહિંયાં વેદક સમક્રિત લેવાનું નથી પણ સમક્રિતમાં વેદવાનું લેવાનું છે. એટલે સમમત્ત વેયગિજ્ઞ એવો પાઠ આગળ આવશે એટલે સમ્યક્ત વેદનીય-સમક્રિતમાં વેદવાપણું જે સમક્રિત મોહનીય એવો અર્થ વેદક સમક્રિતનો થાય છે. એટલે સમક્રિત મોહનીયના અંધ થકી ઉપરાંડો અળગો જેને સમક્રિત મોહનીયનો અંધ નથી. એવા જીવને સમક્રિત મોહનીય ટળી ૨૭ સત્તાવીશ મોહનીય કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિ સત્તામા હોય, એમ સત્તાવીશમું સમવાયાંગ સૂચવે છે.

પ્રશ્ન ૨૪ મું—સત્તામાં છઠ્ઠીશ પ્રકૃતિવાળાને તો અલવી ખુલા કહ્યા તો છે. તો સમક્રિત મોહનીય વરજીને સત્તાવીશ પ્રકૃતિ જેને સત્તામાં હોય તેવા જીવ કયા જાણવા ?

ઉત્તર—અઠ્ઠાવીશમાં સમવાયાંગે ભવ્ય જીવના સંબંધે જે પાઠ કહ્યો છે તે પાઠનો સંબંધ જોતાં સત્તાવીશમાં સમવાયાંગમાં કહેલા જીવ સંસારસ્થ ભવ્ય જીવ સમજાય છે, કારણકે સમક્રિત મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય વર્જિતને તો અભવ્ય જીવ કહ્યા છે તો એક સમક્રિત મોહનીય વર્જિતનો ભાંગો અભવ્યથી જુદો હોવો જોઈએ. કેમકે ભવ્ય જીવને અઠ્ઠાવીશમા સમવાયાંગે અઠ્ઠાવીશે પ્રકૃતિ સત્તામાં કહી છે તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે-ત્રણ કાળમાં મોક્ષ નહિ જવાવાળા ભવ્ય જીવનો વચલો ભાંગો જણાય છે. અને તે વિષે અઠ્ઠાવીશમું સમવાયાંગ વિશેષ સાખીતી કરી આપતું હોય એમ પણ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૨૫ મું—શ્રી અઠ્ઠાવીશમાં સમવાયાંગે શું કહ્યું છે ? તે તો જણાવો?

ઉત્તર—સાંભળો-અઠ્ઠાવીશમા સમવાયાંગનો મૂળ પાઠ બાણુવાળા છાંપેલ સમવાયાંગે પાને ૭૬ મે-

भवसिद्धियाणं जीवाणं अत्थेगइयाणं मोहणिज्जस्स कम्मस्स अठावीसं
कम्मस्सासंतकम्मा पं. तं. सम्मत्तवेयणिज्जं, मिच्छतवेयणिज्जं, सम्ममिच्छत
वेयणिज्जं, सोलस कसाया, णव णोकसाया.

ભાષા—જેને સિદ્ધિ-મુક્તિ થવાની છે તે ભવ સિદ્ધિકા તે જીવને કેટલાએકને ચોથા મોહનીય કર્મની અઠ્ઠાવીશ કર્મના અંશકર્મની પ્રકૃતિ સત્તાયે કહી તે કહે છે. સમ્યક્ત્વ વેદનીય-સમ્યક્ત્વ મોહનીય ૧, મિથ્યાત્વ વેદનીય-મિથ્યાત્વ મોહનીય ૨, સમ્યક્ત મિથ્યાત્વ વેદનીય એટલે મિશ્ર મોહનીય ૩, સોળ કષાય-અણુતાનુ ંઘિયાદિક-કષ કહેતાં સંસાર તેનો આય કહેતાં લાલ હોય જે થકી તે કષાય ૧૬, કષાય સરીખું ક્ષણ દે-તે હાસ્યાદિક નવનો કષાય કહ્યા ૯ સર્વ મળી ૨૮ પ્રકૃતિ મોહનીય કર્મની (મુક્તિ ગમન યોગ ભવ્ય જીવને) હોય.

આનો પરમાર્થ એ છે કે-અહિંયાં અત્યે ગયાણું કેતાં કેટલાએક ભવ્ય સિદ્ધિયા જીવને ૨૮ પ્રકૃતિ સત્તામાં કહી તેા યાકીના ભવ્ય જીવને એથી તકાવત હોવો જોઈએ, મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ તેા અઠ્ઠાવીશજ છે, અને ભવ્ય અભવ્ય જીવનેા પટાંતરેા દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃત્તિમાં રહ્યો છે, તેા અભવ્યમાં તેા સમ્યક્ત્વ મોહનીય ૧ અને મિશ્ર મોહનીય ૨ એ જે પ્રકૃતિનેા તદન નિષેદ્ધ કર્યો. હવે ભવ્ય જીવમાં જે વર્ગ રહ્યા-એક ત્રણ કાળમાં મુક્તિ નહિ જવા યોગ્ય સંસારસ્થ ભવ્ય જીવ ૧, અને ધીજ્ઞ મુક્તિ પ્રાપ્ત યોગ્ય ભવ્ય જીવ ૨. આ જેમાં અત્યેગયાણુંના પાઠ ઉપરથી એમ જણાય છે કે-કેટલાક ભવ્ય જીવને ૨૮ પ્રકૃતિ સત્તામાં છે, ભલે મોહનીયે આવરેણું સમકિત પણ કેઈ વખત ક્ષયોપશમ ભાવને યોગે ક્ષયોપશમ સમકિત પ્રગટે તેા તેમાંથી ક્ષાયક સમકિત થાય અને મોક્ષ પણ જાય. માટે અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિની સત્તાનો ભાંગો મોક્ષ જવાવાળા ભવ્ય જીવનેા કહ્યો.

અને સમકિત મોહનીય વર્જિને સત્યાવીશમે સમવાયગે સત્યાવીશ પ્રકૃતિ સત્તામાં કહી તે મોક્ષ નહિ જવાવાળા ભવ્ય જીવ આથી કહી હોય એમ જણાય છે. મિશ્ર મોહનીય સત્તામાં હોવાથી ભવ્યપણું સામેત રાખ્યું. અને સમકિત મોહનીય નહિ હોવાથી મુક્તિ અટકી.

પ્રશ્ન ૨૬ મું—સંસારસ્થ ભવ્ય જીવને મિશ્ર મોહનીય કહી તેમા સમકિતને અંશ તેા રહ્યો, તેમાથી કેઈ વખત મિશ્ર સમકિત થાય તેા મિશ્ર સમકિતનેા ગુણ અર્ધ યુદ્ધગળ સંસારમાં રહેવાનેા કહ્યો છે એટલે

મિશ્ર સમક્રિતવાળો ચોથે ગુણ ઠાણે જઈ ગુણ શ્રેણીયે ચડી છેવટે અર્ધ પુદ્ગલમાં અવશ્ય મોક્ષ જાય માટે આ વિષે શું સમજવું ?

ઉત્તર—અભવ્યને સમક્રિત મોહનીય કે મિશ્ર મોહનીય ભેમાંથી એકે નથી માટે તેને સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન કે કેવળના પર્યાય હોવાનો સંભવ નથી. એમ કેટલાક ન્યાય પરથી જણાય છે તે સંબંધે આગળ પર જણાવવામાં આવશે.

હવે એ પ્રકારના ભવ્ય જીવમાં મુકિત પ્રાપ્ત યોગ્ય ભવ્ય જીવને સત્તામાં સમક્રિત મોહનીય છે તો સમક્રિત પણ છે તો કેવળજ્ઞાન અને તેના પર્યાય પણ છે તે પ્રગટ થયે મોક્ષ પણ છે.

સંસારસ્થ ભવ્ય જીવને સત્તામાં સમક્રિત મોહનીય નથી—એટલે મોહનીયે આવરેલું પણ સમક્રિત નથી એટલે સત્તામાં સમક્રિત નથી તો કેવળ જ્ઞાન કે તેના પ્રયાંય પણ નથી એટલે તેને મોક્ષ પણ નથી. હવે જે મિશ્ર મોહનીય સત્તામાં છે તેના માટે જે પ્રશ્ન ઉઠ્યો છે તે વ્યાજબી છે. અને તેનો ખુલાસો પણ થવોજ જોઈએ.

પ્રશ્ન ૨૭ મું—ઉપરના પ્રશ્નનો ખુલાસો ન્યાય પૂર્વક થાય તો વિશેષ સમજીતીમાં આવે, માટે સંસારસ્થ ભવ્ય જીવને મિશ્ર મોહનીય સત્તામાં છે તેના માટે શું સમજવું ? તેનો ખુલાસો સૌ કોઈ સમજી શકે તેમ જણાવશો.

ઉત્તર—સંસારસ્થ ભવ્ય જીવને મિશ્ર મોહનીય સત્તામાં છે તે મિથ્યાત્વ મોહનીયની સહચારી છે. અને મુકિત પ્રાપ્ત યોગ્ય જીવને મિશ્ર મોહનીય જે સત્તામાં છે તે સમક્રિત મોહનીયની સહચારિણી છે. બન્નેની મિશ્ર મોહનીયમાં આટલો તફાવત છે. મિથ્યાત્વ સહચારિણી મિશ્ર મોહનીયમાંથી મિશ્ર સમક્રિત કોઈ કાળે થાય નહિ એ તો સત્તામાં મિથ્યાત્વ મોહનીયની સાથે સદાકાળ રહે.

સમક્રિત સહચારિણી મિશ્ર મોહનીય જે છે તે કોઈ વખત મિથ્યાત્વ મોહનીયના દૃશ્ય મોળાં પરવાથી મિશ્ર સમક્રિત થાય. અને તેમાંથી કોઈ જીવ સમક્રિત પામે ને મોક્ષ પણ જાય, અને કોઈ જીવ મિશ્ર સમક્રિત પામી અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી પાછો પડી મિથ્યાત્વમાં જાય; પણ અર્ધ પુદ્ગલમાં અવશ્ય મોક્ષ જાય, એમ શ્રી ભગવતીજી વગેરે સૂત્રમાં કહેલ છે. એટલે સમક્રિત સહચારિણી મિશ્ર મોહનીય મોક્ષ પ્રાપ્ત ભવ્ય

જીવને છે. અને મિથ્યાત્વ સહચારિણી મિશ્ર મોહનીય સંસારસ્થ લવ્ય જીવને છે. તેને ત્રણ કાળમાં મોક્ષ નથી.

પ્રશ્ન ૨૮ મું—આ વિષે સહેલાઈથી સમજાય તેવો કોઈ ન્યાય છે,?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો મિશ્ર મોહનીય વિષે વિશેષ સમજાવતી સમકિત સહચારિણી મિશ્ર મોહનીય પ્રભાતની સંધ્યા તુલ્ય છે, અને મિથ્યાત્વ સહચારિણી મિશ્ર મોહનીય સાંજની સંધ્યા તુલ્ય છે. પ્રભાતની સંધ્યા ઉપર સૂર્યનો ઉદય અવશ્ય હોય, અને સાંજની સંધ્યા ઉપર અવશ્ય અંધકારજ પ્રસરે. એ ન્યાયે બે પ્રકારના લવ્ય જીવનું સમજવું.

સૂર્ય સમાન તો સમકિત છે બન્ને વખતની સંધ્યા સમાન બે પ્રકારનાં મિશ્ર સમકિતવાળા લવ્ય જીવો છે.

તેમાં રાત્રિના અંધકાર સમાન અલવ્ય જીવો છે, જેમ રાત્રિમાં સૂર્ય નથી, તેમ અલવીને સમકિત રૂપી સૂર્ય નથી.

બન્ને સંધ્યામાં સૂર્ય નથી પણ પ્રભાતની સંધ્યા વિલય થયે જેમ સૂર્યનો ઉદય થાય તેમ મિશ્ર સમકિતવાળા મોક્ષ પ્રાપ્ત લવ્ય જીવને સમકિત રૂપી સૂર્યનો અવશ્ય ઉદય થાય, અને સંસારસ્થ લવ્ય જીવ મિશ્ર મોહનીયવાળા સંજાની સંધ્યા તુલ્ય પ્રકાશ થોડા વખત રૂપ કોઈ વખત કરે પણ ભૂમિ તો મિથ્યાત્વ રૂપ અંધકારનીજ છે.

અને મુકિત પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય લવ્ય જીવ તે દિવસ સમાન છે. દિવસમાં જેમ સૂર્યને આચ્છાદન કરનારા વાદળનાં દળ હોય છે તેમ સમકિત રૂપી સૂર્યને આચ્છાદન કરનાર મોહનીય કર્મનાં દળ હોય છે, તે દળ ખસ્યાથી જેમ હજાર કિરણે જાગવલ્યમાન મહા તેજસ્વી સુર્ય પ્રકાશ કરે છે તેમ સમકિત રૂપી સૂર્ય પ્રકાશિત થાય છે.

જ્યાં સમકિત ત્યાં કેવળ અવશ્ય હોય છે. મોટા બાસઠીયાના યંત્રમાં સમુચ્ચે કેવળમાં ૧૧ ગુણસ્થાન કહ્યાં છે, તેમાં ૪થા ગુણકાણથી ગણના કરી છે. એ અપેક્ષાએ જ્યાં સત્તામાં સમકિત હોય ત્યાં જ્ઞાનના પર્યાય પણ અવશ્ય હોય.

સિદ્ધમાં જે ક્ષાયક સમકિત છે તો કેવળ જ્ઞાનને કેવળ દર્શન અને તેના પર્યાય કહ્ય છે. અને ચારિત્ર નથી તો ચારિત્રના પર્યાય કહ્યા નથી.

એ ન્યાયે—મુકિત પ્રાપ્ત યોગ્ય લવ્ય જીવને—અડ્ડાવીશ પ્રકૃતિ સત્તામાં કહી તે જીવને શ્રી સમવાયોગજ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમકિત મોહનીય સત્તામાં છે તો શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં કહેલા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના પર્યાય

પણ સત્તામાં છે. અને જ્યાં સમક્રિત મોહની સત્તામાં નથી ત્યાં જ્ઞાન-દર્શન (દર્શનમાં કેવળ દર્શન) ને ચારિત્ર પણ સત્તામાં નથી. એમ સિદ્ધાંત શાક્ષી આપે છે.

પ્રશ્ન ૨૯ મું—મિશ્ર સમક્રિતને માટે સંસારસ્થ લવ્ય જીવને સાંજની સાંજનો દાખલો આપ્યો તે જો કે છે તો ઠીક પણ આમાં સૂર્યનું મિત્વપણું રહેતું નથી તો મિથ્યાનાં સાથે મિશ્રપણું કાયમનું હોય તેનું સમક્રિતનું અંશરૂપ મિશ્રપણું હોવું જોઈએ તો તે વિષે કોઈ દાખલો આપી સમજાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—અહિંયાં અમાવાસ્યાનાં અંધારારૂપ તો અલવી છે, પડવે ને દિવસે ચંદ્રની એક કળા ખુલ્લી હોય તે રૂપ સંસારસ્થ લવ્ય જીવનું મિશ્ર સમક્રિત લેવું, મિશ્ર ભાગ થોડો અંશ માત્ર ચંદ્રોદયનો દેખાવમાં ન આવે તેવો અને અંધકારનો વિશેષ ભાગ હોવાથી મિથ્યાત્વ સહચારિણી મિશ્ર મોહનીય પ્રકાશમાં કદિ ન આવે તેવી કળાવાળા જીવ સંસારસ્થ લવ્ય જીવ લેવા. અને ધીજના ચંદ્રથી પુનમના ચંદ્ર તુલ્ય સમક્રિત મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયની સત્તાવાળા મુક્રિત પ્રાપ્ત થવા થોડાં જ લવ્ય જીવ લેવા.

પ્રશ્ન ૩૦ મું—શિષ્ય-શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં બધકને અધિકારે સૂત્ર પાઠે સર્વ જીવના અનંતા જ્ઞાન, પર્યવ, અનંતા દર્શન પર્યવ, અનંતા ચારિત્રના પર્યવ ઇત્યાદિક કહેલ છે તો અલવીને પણ જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્રના પર્યવ હોવા જોઈએ તેનું કેમ ?

ઉત્તર—પ્રથમ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે—સૂત્રમાં જ્યાં જ્યાં અધિકાર ચાલ્યા છે, જ્યાં જ્યાં ગૌતમદિકે પ્રશ્ન પૂછ્યા છે, જ્યાં જ્યાં ભગવતે ઉત્તર આપ્યા છે ત્યાં ત્યાં લવ્ય જીવનેજ ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવેલ છે. કારણકે લવ્ય જીવની બહુલતાને લઈને અલવ્યને ગૌણતામાં રાખી લવ્ય જીવનીજ અધિકતા બતાવી છે; તોપણ ટીકાકાર અને ભાષ્ય વાળાંએ આપણી શંકાઓના સમાધાન માટે બંનેનું સ્વરૂપ જૂદા જૂદા રૂપમાં જેમ ઘટે તેમ જણાવતા ગયા છે. અને કેટલીક બાબત આપણે સમદષ્ટિથી જોઈશું તો સૂત્ર આપણને તરતજ ખુલાસો કરી આપશે તે ક્યારે કે “ મતજ્ઞક મૂકી પરી ” પોતાનો મમત્વ-જક્ક-હકવાદ, પરી મૂકે-અલગ કરે તો, અને સૂત્ર પર શ્રદ્ધા હોય તો તરતજ ખરી બાબત સમજાવામાં આવી જાય અહિંયાં લોક ભાષા ઉપર કે અન્ય શાસ્ત્રોના

એક દેશી પુરાવા ઉપર અથવા એકાંતવાદ ઉપર દષ્ટિ રાખવાની નથી. પણ અનેકાંત એવા સૂત્ર વચન અને તેનાં રહસ્યો ઉપર આધાર રાખે તો સહેલાઈથી તમામ બાબત સમજવામાં આવી જાય.

હવે જે પ્રશ્ન મૂકવામાં આવ્યું છે કે—સર્વ જીવના જ્ઞાનાદિકના અનંતા અનંતા પર્યાય છે એમ શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં જણાવે છે. તો તે વાત ભગવતીજી સૂત્રમાં છે ખરી પણ સર્વ જીવ માટે નથી; પણ એક જીવ માટે કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૩૧ મું—તે વિષે શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં શી રીતે કહ્યું છે તે મૂળપાઠથી જણાવશો ?

ઉત્તર—શ્રી ભગવતીજી સૂત્રનાં શતક બીજે ઉદ્દેશે ૧લે ખંધકજીના અધિકારે, ખંધકજી પ્રત્યે ભગવંત મહાવીરે જીવના ચાર લેહ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ને ભાવના જણાવતાં દવ્વરૂણં ઈગેજીવે દ્રવ્ય થકી એક જીવ, ક્ષેત્ર થકી અસંખ્યાત પ્રદેશમય અસંખ્યાત પ્રદેશ અવગાહન, કાળ થકી સર્વ કાળ, અને ભાવ થકી નીચે પ્રમાણે મૂળ પાઠ—

ભાવરૂણં જીવે અર્ણતા નાણપજ્જવા, અર્ણતા દંસણપજ્જવા, અર્ણતા ચરિત્તપજ્જવા, અર્ણતા ગુરુયલહુયપજ્જવા, અર્ણતા અગુરુયલહુયપજ્જવા ।
નત્થિ પુણ સે અંતે ॥

બાબુવાળા છાપેલ ભગવતીજી પાને ૧૫૭-૧૫૮ મેં ટીકામાં કહ્યું છે કે—

નાણપજ્જવંતિ ॥ જ્ઞાનપર્યાયા જ્ઞાનવિશેષા સુદ્ધિકૃતા વા વિભાગ-પરિચ્છેદા અનન્તાગુરુલઘુપર્યાયા ઔદારિકાદિ શરિરાણ્યાશ્રિત્ય ઇતરેતુ કાર્મ્મણાદિ દ્રવ્યાણિ જીવસ્વરૂપંચાશ્રિત્યેતિ ॥

ભાષા—ભાવથી, જીવને અનંતા જ્ઞાનના પર્યાય, અનંતા દર્શનના પર્યાય; અનંતા ચારિત્રના પર્યાય, અનંતા ગુરુ લઘુ પર્યાય ઔદારિકાદિ શરીર આશ્રયીને, અનંતા અગુરુ લઘુ પર્યાય તે અનંતા કાર્મણુ દ્રવ્ય અથવા જીવ સ્વરૂપ આશ્રીને નહિ વળી તેનો અંત એતાવતા તેહનો અંત છે નહિ. ॥

અહિંયાં તો સમુચ્ચાય જીવ આશ્રી એકજ જીવની પાસે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પર્યાય કહેલ છે. તો લોકમાં ભવ્ય જીવની રાશી વધારે છે. અનંતા ભવ્ય જીવે એક અભવ્ય જીવ ઘર્ષમાં કાંકરાની માફક કઈ ગણનામાં આવે ?

માટે ભવ્ય જીવનાજ્ઞ જ્ઞાનદર્શન આરિત્રના પર્યાવ કહ્યા હોય એમ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૩૨ મું—તો પછી અભવ્ય જીવ પાસે ઉપર કહેલી જ્ઞાનાદિકની પર્યાય શામાટે ન હોય ? તે પણ જીવ છે ને મૂળપાઠમાં જીવની પર્યાય કહી છે તો અનંતા જ્ઞાન, દર્શન, આરિત્રના પર્યાય અભવ્ય જીવને પણ હોય એમ કેટલાકનું કહેવું છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ટીકાકાર એમ જણાવે છે કે-જ્ઞાનની પર્યાયને માટે બુદ્ધિએ કરીને વિભાગ પરિચ્છેદ કરવા એટલે જીવના સંબંધે જ્ઞાનના પર્યાય માટે જેને જ્યાં ઘટે ત્યાં તેની પર્યાય લેવી. એક જીવને સમુચ્ચય જ્ઞાનદર્શન આરિત્રના પર્યાય કહ્યા તે ભવ્ય જીવ આશ્રી અને જો સર્વ જીવ આશ્રી કહ્યા હોત તો પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન કહ્યાં હોત. પણ સમુચ્ચય પાઠ જ્ઞાન સંબંધી હોવાથી ભવ્ય કે અભવ્યને જે જે જ્ઞાન લાભતાં હોય તેની પર્યાય તે પ્રમાણે ગણવી.

પ્રશ્ન ૩૩ મું—સર્વ જીવ આશ્રી જ્ઞાન સંબંધે શું કહ્યું છે ? તે સૂત્ર પાઠથી જણાવશો ?

ઉત્તર—શ્રી ઠાણંગજી સૂત્રના ઠાણે ૮ મે-બાબુવાળા છાપેલ પાને ૫૨૦ મે કહ્યું છે કે—

અદ્વિદ્વા સવ્વજીવા પળત્તા તં જહા આભિણિવોદ્ધિય નાળી જાવ
કેવલ નાળી મદ્દઅન્નાળી સુયઅન્નાળી વિમંગનાળી.

ભાષા:—આઠ પ્રકારે સર્વ જીવ કહ્યા તે કહે છે. મતિજ્ઞાની ૧, યાવત્ કેવળનાણી ૫, મતિ અજ્ઞાની ૬, શ્રુત અજ્ઞાની ૭, વિભંગજ્ઞાની ૮.

અર્થિયાં સર્વ જીવ કહ્યા તેમાં ભવી અભવી ને સિદ્ધના જીવ મળી તમામનો સમાવેશ થયો. તેમાં પાંચ જ્ઞાન ને ત્રણ અજ્ઞાન કહ્યાં તે કાંઈ બંધે ઠેકાણે આઠે બોલ લાગુ થાય નહિ પણ ઉપર કહેલા ત્રણ ત્રણ સ્થાનમાં જે બોલ ઘટે તે લાગુ કરવો. તે એ રીતે કે-ભવ્ય જીવમાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન આઠે બોલ લાભે એ આઠેની ભજના. અભવ્ય જીવમાં જ્ઞાન પાંચ માંહેલું એકે નહિ અને અજ્ઞાન ત્રણમાં બેની મતિ અજ્ઞાન ને શ્રુત અજ્ઞાનની નિયમા અને વિભંગની ભજના. હવે સિદ્ધમાં એક કેવળજ્ઞાનની નિયમા.

પ્રશ્ન ૩૪ મું—શ્રી ભગવતીજીમાં ઘીજ્ઞ શતકે જીવને સમુચ્ચયે જ્ઞાનના પર્યાવ કહ્યા તેમ જ્ઞાન શબ્દમાં અજ્ઞાનનો સમાવેશ થાય એવું

કોઈ સૂત્રમાં કહ્યું છે ? જે જ્ઞાનમાં અજ્ઞાનનો સમાવેશ થાય તો અલવીને અજ્ઞાનના પર્યાવ લાગુ થાય.

ઉત્તર—શ્રી પદ્મવણાજીના ઉપયોગપદમાં બે પ્રકારના ઉપયોગ કહ્યા છે. એક સાકાર ઉપયોગ ને બીજો મણાકાર ઉપયોગ. સાકાર ઉપયોગ તે જ્ઞાનનો ઉપયોગ, અને મણાકાર ઉપયોગ તે દર્શનનો ઉપયોગ. હવે જ્ઞાન ઉપયોગના આઠ બોલ તે પાંચ જ્ઞાન ને ત્રણ અજ્ઞાન અને દર્શન ઉપયોગના ચાર બોલ તે ચાર દર્શન. બે ઉપયોગના બાર બોલ કહ્યા છે, તેમાં આઠ જ્ઞાનના પુલ્લી રીતે કહ્યા છે. આ સંબંધે વિશેષ સમજુતી આગળ પર જણાવવામાં આવશે.

જે પ્રમાણે જ્ઞાન અજ્ઞાન વગેરે સૂત્રમાં કહ્યા છે તે પ્રમાણે તેના પર્યાયની વહેચણુ કરી લેવી એટલે શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે જ્ઞાનના પર્યાવ પાચ માંહેના અલવીમાં એકેના ન લાભે. ત્રણ અજ્ઞાનના પર્યાવ લાભે. ભવ્યમાં આઠેના પર્યાવ લાભે અને સિદ્ધમાં એક કેવળ જ્ઞાનના પર્યાવ લાભે.

પ્રશ્ન ૩૫ મું—દર્શનના અનંતા પર્યાવ કહ્યા તે શી રીતે ?

ઉત્તર—શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રના ઠાણે ૮ મે-બાણુવાળા છાપેલ પાને ૪૯૧ મે આઠ પ્રકારનાં દર્શન કહ્યા છે. સમ્યક્ દર્શન ૧, મિથ્યા દર્શન ૨, સમા મિથ્યા દર્શન ૩, ચક્ષુદર્શન યાવત કેવળ દર્શન ૭, અને સ્વપ્ન દર્શન ૮. એ આઠ પ્રકારનાં દર્શનમાં-ભવ્ય જીવમાં આઠે દર્શન લાભે, અભવ્ય જીવમાં ત્રણ દર્શન ન લાભે. સમ્યક્ દર્શન ૧, સભા મિથ્યાદર્શન ૨, અને કેવળ દર્શન ૩, એ ત્રણ દર્શન વર્ગિ પાંચ દર્શન લાભે. અને નોભવ્ય નોઅભવ્ય (સિદ્ધ) માં સમ્યક્ દર્શન ૧ અને કેવળ દર્શન ૨ એ બેજ દર્શન લાભે.

હવે દર્શનના પર્યાવ આશ્રી પણ જેમાં જે બોલ લાભે તેનાં પર્યાવ લેવા. ભવ્યમાં આઠે દર્શનના પર્યાવ હોય, અભવ્યમાં સમ્યક્ દર્શન ૧, સમા મિથ્યા દર્શન ૨, અને કેવળ દર્શનના પર્યાવ ન હોય, બાકીના મિથ્યા દર્શનાદિ પાંચ દર્શનના પર્યાવ લાભે, અને સિદ્ધમાં સમ્યક્ દર્શન અને કેવળ દર્શનના પર્યાવ હોય એ પ્રમાણે દર્શનના પર્યાવ સમજવા.

પ્રશ્ન ૩૬ મું—જીવને ચારિત્રના અનંતા પર્યાવ કહ્યા તો અલવી, ચારિત્રના આસાધિક થઈ નવચૈવેયક સુધી જાય છે. એ અપેક્ષાએ ચારિત્રના પર્યાવ હોવા જોઈએ.

ઉત્તર—અહિંયાં પ્રથમ આપણે એટલું જાણવું જોઈએ કે—પૂર્વોક્ત કહ્યા પ્રમાણે અભવી ને સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન નથી તો ચારિત્ર હોય કે કેમ ? તે સંબંધી સૂત્ર શો ખુલાસો આપે છે તે પણ ખાસ કરીને જાણવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૩૭ મું—ચોકખું ચારિત્ર પાળ્યા વિના નવચૈવેયકે જ્ઞય નહિ, ચારિત્રનો આરાધક હોય તેજ નવચૈવેયકે જ્ઞય એમ જ્યારે સૂત્ર ફરમાવે છે અને અભવીની ગતિ પણ નવચૈવેયક સુધી કહી છે તો પછી તેમાં ચારિત્ર છે કે નહિ ? એ સવાલ ઉઠેજ શાનો ?

ઉત્તર—તે વિષે ઘણું લ'ખાણવાળું લખાણ છે પણ હાલ તો ટુંકાજ શબ્દથી જણાવવાની જરૂર છે. તે પણ સૂત્ર પાઠથી સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવી રીતે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૨૮ મા અધ્યયનની ગાથા ૨૬ મી તેમાં શું જણાવે છે તે સાંભળો—

નત્થિ ચરિત્તં સમત્તવિહુગં, દંસણેણ ઉમયવ્વં;
સમત્ત ચરિત્તાઈં, જુગવં પુવ્વ ચ સમત્તં ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—સમ્યક્ત્વ વિના ચારિત્ર નથી, સમ્યક્ત્વથીજ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે અથવા સમકિત હોય તો પણ ચારિત્ર હોય અને ન પણ હોય એટલે સમ્યક્ત્વમાં ચારિત્રની લજ્જા છે. સમકિત અને ચારિત્ર બન્ને હોય તેમાં 'પહેલું' સમકિત હોય.

હવે વિચારો કે—અભવીને સમકિત તો છેજ નહિ તો પછી ચારિત્ર તો હોયજ ક્યાંથી ? ઉપરનો પાઠ ચોકખું જણાવે છે કે સમકિત વિના ચારિત્ર હોયજ નહિ.

પ્રશ્ન ૩૮ મું—તો પછી અભવી નવચૈવેયક સુધી જ્ઞય છે અને ચારિત્રનો આરાધક હોય તેજ જ્ઞય છે, તેના માટે શું સમજવું ?

ઉત્તર—તેના માટે શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના શતક ૧ લે ઉદ્દેશે ધીજે ચૌદ બોલની ઉત્પત્તિની પૃચ્છા આદી છે તેમાં 'પહેલાજ બોલમાં મૂળપાઠ તથા ટીકા તથા ભાષામાં બાબુવાળા છાપેલ પાને ૫૮ મે તથા ૫૯ મે કહ્યું છે કે—

અસંજય મવિયદવ્વ દેવાણં જહણેણં મવણ યાસીસુ ઉક્કોસેણં
ઉવરિમગેવેજ્જણસુ.

અથ ટીકા - ॥ અસંજય ભવિય દ્રવ્ય દેવાણંતિ ॥ ૩૬ પ્રજ્ઞાપના ટીકા લિચ્ચયતે, અસંયતાશ્રવણપરિણામ શૂન્યા ભવ્યાદેવત્વયોગ્યા, અતएव દ્રવ્યદેવાઃ સમાસશ્ચેવં, અસંયતશ્ચ તે ભવ્યદ્રવ્ય દેવાશ્ચેતિ અસંયત દેવા સ્તવૈતે અસંયત સમ્યગ્દૃષ્ટયઃ કિલત્વેકે, યતઃ કિલોક્તં-અણુવચ મહદ્વણ્ હિ ય વાલતવો કામ નિજરાણ્ય । દેવાઽયં વિવંધઈ સમ્મદિઠીય જો જીવો ॥૧॥ ઇતન્નાયુક્ત, યતોમીષામુત્કૃષ્ટત ઉપરિમ ગ્રૈવેયકે ષૂપપાત ઉક્તઃ, સમ્યગ્દૃષ્ટીનાં તુ દેશવિરતાનામપિન તત્રાસૌ વિદ્યતે, દેશવિરત શ્રાવકાણામચ્ચુતા દ્દુમ્ભગ-મનાત્, નાપ્યેતે નિહવા સ્તેષા મિહૈવ ભેદેનામિધાનાત્, તસ્માન્મિધ્યાદૃષ્ટ્ય-ણ્ઽસભવ્યા ભવ્યા વા; અસંયત ભવ્યદેવાઃ શ્રમણગુણધારિણો નિસ્વિલ્લ-સામા ચાર્યંનુષ્ઠાનમુક્તા દ્રવ્યલિક્ષ્ણં ધારિણો ગૃહ્યન્તે, તેહ્મસ્વિલ્લ કેવલક્રિયા પ્રભાવતણ્વોપરિમગ્રૈવેયકેષૂપ્પદ્યન્તઈતિ અસંયતાશ્ચતે સત્યપ્પનુષ્ઠાને ચારિત્ર પરિણામ શૂન્યત્વાત્ નનુ કથંતે ભવ્યા; ભવ્યા વા શ્રમણગુણધારિણો મવન્તી ? ત્યત્રોચ્યતે, તેષાંહિ મહામિધ્યાદર્શન મોહ પ્રાદુર્ભાવે સત્યપિ ચક્રવર્તિ પ્રઘૃત્યનેક ભૂપતિ પ્રવર પૂજા સત્કાર સન્માન દાનાત્ સાધૂન્ સમવલોત્તયતદર્થ પ્રવ્રજ્યા ક્રિયાકલાપાનુષ્ઠાનમ્પ્રતિ શ્રદ્ધા જાયતે, તત્તશ્ચ યથોક્ત ક્રિયાકારિણ ઇતિ.

भाषा-अहंभंते असंजय भविय द्रव्य देवाणं ।

અર્થ—હે ભગવન ! ચારિત્રપરિણામ થકી શૂન્ય મિધ્યાદૃષ્ટિ ભવ્ય અથવા અભવ્ય નિઃકેવળ ક્રિયાના કરણહાર દ્રવ્ય લિંગધારી ગ્રહવા + + (તે કયાં ઉપજે ?) શ્રી ભગવંત કહે છે હે ગૌતમ ? અસંયતિ ભવિક દ્રવ્ય દેવને જઘન્ય થકી ભવનપતિને વિષે ઉપજવો કહ્યો, ઉત્કૃષ્ટ થકી ઉપરિલે ગ્રૈવેયકે એટલે નવમે ગ્રૈવેયકે ઉપજે.

અહિયાં તો અભવીને ચોક્કા મિધ્યાદૃષ્ટિ, દ્રવ્ય લિંગધારી, ચારિત્ર પરિણામ થકી શૂન્ય, મહા મિધ્યાદર્શન મોહ સહિત, તેની પ્રવચ્ચ્યા, ક્રિયા કલાપ, અનુષ્ઠાન નિઃકેવળ ક્રિયાના કરણહાર દ્રવ્ય લિંગધારી કહ્યા.

ભવ્ય અને અભવ્યની રૂદ્ધિસૂત્રના આધારે તદ્દન બુદ્ધિજ જણાય છે. તે અપેક્ષાએ શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં કહેલા જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રના પર્યવ પાંચ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ ભવ્ય જીવના ઠરે અને સાકાર મણુકાર ઉપયોગમાં કહેલા આઠ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ ભવ્ય અભવ્ય બન્નેના ઠરે એટલે જ્ઞાનના પર્યવ ભવ્યને લાગુ થાય, અને અભવ્યને અજ્ઞાનના પર્યવ લાગુ થાય ઇત્યર્થ :-

પ્રશ્ન ૩૯ મું—કેઈ ઠેકાણે જ્ઞાન અને અજ્ઞાનના પર્યાવ બુદ્ધા પાડ્યા છે ? જો અજ્ઞાનના પર્યાવ બુદ્ધા ન હોય તો શ્રી ભગવતીજીમાં બીજા શતકે સમુચ્ચે જ્ઞાનના પર્યાવ કહ્યા છે તેમાં અજ્ઞાનના પર્યાવ સમાઈ બીય અને જો અજ્ઞાનના પર્યાવ બુદ્ધા પડે તો અભવ્યનો લાગો પણ બુદ્ધો પડે. માટે પર્યાવ સંબંધી જ્ઞાન, અજ્ઞાનનો સૂત્રથી ચોકળો ખુલાસો હોવો જોઈએ.

ઉત્તર—સાંભળો—શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના શતક ૮ મે ઉદ્દેશે બીજે, બાબુવાળા છાપેલ પાને ૫૯૩ મે સૂત્રપાઠ—

एएसिणं भंते ? आभिणि बोहिय नाण पज्जवाणं सुयनाण पज्ज-
वाणं, उहिनाणपज्जवाणं, भणपज्जवनाण पज्जवाणं, केवलनाणपज्जवाणय
कयरे कयरे जाव विसैसाहिया वा ? गोयमा ? सव्वत्थोवा मणनाणपज्जवा,
उहिनाणपज्जवाअणंतगुणा, सुयनाणपज्जवा अणंतगुणा, आभिणिवोहिय-
नाणपज्जवा अणंतगुणा केवलनाणपज्जवा अणंतगुणा ॥

ભાષા—હવે પર્યાય અલ્પ બહુત્વ કહે છે. **एएसिणमित्यादि** એ એ નેણું વાકયાલંકારે, હે ભગવન્ ! આભિનિ બોધિક જ્ઞાન (મતિજ્ઞાન) પર્યાયને, તથા શ્રુતજ્ઞાન પર્યાય, તથા અવધિજ્ઞાન પર્યાયને, તથા મન:પર્યાવ જ્ઞાન પર્યાયને, તથા કેવલજ્ઞાન પર્યાયને (એ પાંચમાં) કુણુ કુણુ થકી થોડા હુવે ? ઇતિ. પ્રશ્ન—ઉત્તર—હે ગૌતમ ! ઇહાં પોતાના પર્યાયની અપેક્ષાએ અલ્પ બહુત્વ જાણવો. પણ પરપર્યાયની અપેક્ષાએ સઘળીને તુલ્યપણા માટે જાણવો * ઇહાં સર્વથી થોડા મન પર્યાવના પર્યાય તેને મનોમાત્ર વિષયપણા થકી, તેથી અવધિ જ્ઞાનના પર્યાય અનન્ત ગુણા, મન:પર્યાવ જ્ઞાન અપેક્ષાએ અવધિ જ્ઞાનને દ્રવ્ય પર્યાય થકી અનન્ત ગુણા વિષય માટે ૨, તેથી શ્રુતજ્ઞાન પર્યાય અનન્ત ગુણા એને રૂપી અરૂપી દ્રવ્ય વિષય પણે કરી અનન્તગુણા વિષયપણા માટે ૩, તેહથી આભિણિ બોહિયજ્ઞાન (મતિજ્ઞાન) પર્યાય અનન્તગુણાં એને કહ્યા આણુકહ્યા દ્રવ્યાદિ વિષયપણે કરી અનન્તગુણુ વિષયપણા માટે ૪, તેથી કેવળજ્ઞાન પર્યાય અનન્ત ગુણા સર્વ દ્રવ્ય પર્યાય વિષયપણા માટે ૫

* સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય વિષે વિસ્તારથી જાણવાને માટે જુઓ બાબુવાળું છાપેલ ભગવતીજીના પાને ૧૦૭૦ મેં તેમાં વિસ્તારથી જણાવ્યું છે.

કેવળજ્ઞાનના પર્યાય માટે છેવટ ટીકામાં કહ્યું છે કે—

**મત્યજ્ઞાનાપેક્ષયા સ્ફૂટતરમિતિ, તતો પિ કેવલજ્ઞાનપર્યવા અનન્તગુણાઃ
સર્વાદા ભાવિનાં સમસ્ત દ્રવ્યપર્યાયાણા મનન્ય સાધારણાવભાસેનાવભાસનાદિતિ ॥**

પ્રશ્ન૪૦ સુ—પાંચ જ્ઞાનના પર્યાય કહ્યા તેમ ત્રણ અજ્ઞાનના પર્યાય બુદ્ધા બુદ્ધા કહ્યા છે. ? હોય તો બતાવો ?

ઉત્તર—એજ ચાલતા અધિકારે ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે—હવે ત્રણ અજ્ઞાનના પર્યાયનો અદ્ય બહુત્વ કહે છે.

**एषसिगं भंते ? मइअणाणपज्जवाणं सुयअणाणविभंगनाणपज्जवाणञ्च
कयरकयरं जाव विसैसाहिया वा गोयमा ? सच्चथोवा विभंगनाणपज्जवा, सुय-
अणाणपज्जवा अणंतगुणा, मइअणाणपज्जवा अणंतगुणा.**

भाषा—एषसिगं भंते, એ એહને હે ભજવન ? મતિ અજ્ઞાન પર્યાયને શ્રુત અજ્ઞાન પર્યાયને, વિભંગ જ્ઞાનપર્યાયને ચ યુનઃ કુણ કુણ થકી થોડા હુવે, ઘણા હુવે, બરાબર હુવે, વિશેષાધિક હુવે ? ઇતિ પ્રશ્ન—ઉત્તર—હે ગૌતમ ? સર્વથી થોડા (વભંગ જ્ઞાનના પર્યાય (અનંતા)એવેયકના સાતમી પૃથિવિતાંક બાણે તેહ ભણી, તેહથી શ્રુત અજ્ઞાનના પર્યાય અનંત ગુણા, (એહની ભાવના મિશ્ર અદ્યપત્વેકહુસ્ત્રે—મિશ્ર અદ્યપત્વા બોધમાં આ પ્રમાણે છે કે—શ્રુત અજ્ઞાનને શ્રુત જ્ઞાનની પરે એધે કરી સમસ્ત મૂર્ત્તિ અમૂર્ત્તિ દ્રવ્ય સર્વ પર્યાય વિષયપણે કરી અવધિજ્ઞાન અપેક્ષાએ અનંત ગુણ વિષય પણા માટે) તેહથી, મતિ અજ્ઞાન પર્યાય અનંત ગુણા. (એહની ભાવના પ્રણ મિશ્ર અદ્ય બહુત્વથી બાણવી—મિશ્ર અદ્ય બહુત્વમાં કહ્યું છે કે— મતિ અજ્ઞાન પર્યાય અનંતગુણા શ્રુતજ્ઞાન કહ્યા વસ્તુ વિષે પણિ પ્રવર્તે માટે.)

આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠે જ્ઞાન અને અજ્ઞાનના પર્યાય તદન બુદ્ધાજ્ઞ કહ્યા છે. તે પ્રમાણે શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં બધકને અધિકારે નથી ત્યાં તો એકલા જ્ઞાનનાજ પર્યાવ કહ્યા છે તે ઉપરથી કેટલાકતું એમ માનવું થાય છે કે—તે ભવ્ય જીવનાજ સમબ્ધય છે. અને જો જ્ઞાનને સાકારોપયોગમાં ગણે તો આઠ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ ત્રણ અજ્ઞાનનો તેમાં સમાવેશ થાય તો ભવ્ય અને અભવ્ય બંનેના પર્યાય લાગુ પડે અરહ.

અને ભવ્ય અભવ્યની જ્ઞાન અજ્ઞાનની સ્થિતિ માટે બુદ્ધાજ્ઞ ભેદ બાણાવવામાં આવ્યા છે ?

પ્રશ્ન ૪૧ મું—લઘ્ય અલઘ્યના જ્ઞાન અજ્ઞાનની સ્થિતિ માટે સૂત્રમાં શો ખુલાશો છે તે જણાવસો ?

ઉત્તર—ભગવતીજી સૂત્રમાં શતક ૮ મે ઉદ્દેશે ખીજે બાબુવાળા છાપેલ પાને ૫૮૯ તથા ૬૦ મે પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની સ્થિતિ કહી છે તેમાં મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન માટે ટીકામાં કહ્યું છે કે—

અગાળી મહઅગાળી, સુચઅગાળીણં પુચ્છા ? ગોચમા ? અગાળી મહઅગાળી સુચઅગાળી ય તિવિહે પળંતે તંજહા અગાઈષ વા અપજ્જવસિષ (અમઘ્યાનાં) ? અગાઈષ વા સપજ્જવસિષ (મઘ્યાનાં) ૨ સાઈષ વા સપજ્જવસિષ (પ્રતિપતિતસમ્યગ્દર્શનાનાં) ૩.

શ્રી પદ્મવજ્રીજી સૂત્રના ૧૮ મા પદે પણ એ અધિકાર ટીકામાં છે. ભાષા—અણાણી મઠઅણાણી સુચઅણાણીણું પુછા ? ગોચમા અગાળી મઠઅગાળીય સુચઅગાળીય તિવિહે પં. તં. અનાદિ અનંત એ ભાંગો અલઘ્યને હુવે ૧ અનાદિ સાન્ત ભાંગો લઘ્યને હુવે ૨ સાદી સાન્ત એ ભાંગો સમ્યકત પડિવઝ્યાને હુવે ૩.

આટલા દાખલે લઘ્ય અને અલઘ્યમાં જ્ઞાન અને જ્ઞાનના પર્યાયમાં તફાવત કહ્યો, લઘ્યમાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાન સત્તામાં અને પ્રગટપણે બન્ને કહ્યાં છે તે અપેક્ષાએ બન્નેની પર્યાય લઘ્યમાં લાભે. અને અલઘ્યમાં તે એકલું અજ્ઞાનજ કહેલ છે અને પર્યાય પણ અજ્ઞાનનાજ કહ્યા છે તે પછી કેવળજ્ઞાન કે કેવળ જ્ઞાનના પર્યાય હોયજ કયાંથી ?

શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં ખંધકના અધિકારે સિદ્ધને અનંતા નાણુ-પજ્જવા-અનંતા દંશણુ પજ્જવા કહ્યા છે તે સિદ્ધમાં કેવળજ્ઞાનને કેવળ-દર્શન છે. તેમ જો અલઘ્યમાં જ્ઞાન દર્શનના પર્યાય લાગુ કરીએ તે સૂત્રના ન્યાય પ્રમાણે મતિ શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગની અપેક્ષાએ અવધિ દર્શન એ ૩૫ જ્ઞાન દર્શનના અનંતા પર્યાય કહ્યા છે તે લાગુ થાય.

પ્રશ્ન ૪૨ મું—કદાપિ કોઈ લોક રૂઢીએ યા કોઈ અંધાદિકના આધારે સર્વ જીવ સરખા છે. સર્વ જીવની પાસે અનંતા અનંતા જ્ઞાનદર્શનના પર્યાય રહ્યા છે, એમ કહી સર્વ જીવને સિદ્ધ સમાન માને તે વાત કોઈ અપેક્ષાએ મળે ખરી કે કેમ ?

ઉત્તર—કોઈ અપેક્ષાએ ન મળે, અને કોઈ અપેક્ષાએ સર્વ જીવનું સરખાપણું છે એમ કહી શકાય.

પ્રશ્ન ૪૩ મું—કોઈ અપેક્ષાએ સર્વ જીવનું સરખાપણું મનાય ? તે ન્યાય યુક્ત જણાવશો ?

ઉત્તર—અસંખ્યાત પ્રદેશમય જીવદ્રવ્ય (દ્રવ્યઆત્મા) સર્વ જીવનો સરખો છે.

તે દ્રવ્ય આત્મા કેવળ સ્વરૂપી છે એમ કહી શકાય.—કેવળ નામ સંપૂર્ણ, કેવળ નામ કેવળજ્ઞાન, કેવળ નામ નિઃકેવળ—એકજ સ્વરૂપ. એમ કેવળના ત્રણ ભેદ થાય છે. તો દ્રવ્ય આત્મા તમામ જીવનો પહેલે ને ત્રીજે ભાંગે સરખો છે. બીજો ભાંગો દ્રવ્ય આત્માની ઋદ્ધિનો છે.

પ્રશ્ન ૪૪ મું—કોઈ એમ કહે કે—એ ત્રણે ભાંગે તમામ જીવ હોય એમ કહેવાને શો વાંધો છે ? ઋદ્ધિએ તમામ જીવ સરખા છે.

ઉત્તર—જે ઋદ્ધિએ તમામ જીવ સરખા હોય તો સિદ્ધને કેવળ જ્ઞાનને કેવળ દર્શન કહ્યાં છે તે પ્રમાણે અલબ્ધ જીવને નહિ કહેતાં માત્ર અજ્ઞાનજ કહેલ છે, તેનું શું કારણ ? માટે વિચારો કે સર્વ જીવનો દ્રવ્ય આત્મા સરખો છે, તમામના અસંખ્યાતા પ્રદેશ પણ સરખા છે. અને ઋદ્ધિમાં તફાવત છે. માટે ત્રણ ભેદ સર્વ જીવની વહેંચણુ થતાં અલબ્ધ અલબ્ધ જીવ અને સિદ્ધના જીવ એમ ત્રણ ભેદ અનંત જ્ઞાની પુરૂષે પાડયા તે સૂત્રમાં દાખલ થયા, માટે ત્રણે ભેદના જીવમાં જ્ઞાન અજ્ઞાનના પર્યાયો પણ ભિન્ન ભિન્ન રીતે જ્યાં જ્યાં ઘટે ત્યાં સૂત્રદ્વારા સમજાવ્યા છે.

અહિંયાં એક રહસ્ય રહેલ છે કે—તે સમદેષ્ટિથી શ્રોતાજનોએ સમજવાનો છે.

પ્રશ્ન ૪૫ મું—એ રહસ્ય શું છે તે તો જણાવો ?

ઉત્તર—સાંભળો,—ભગવતીજના શતક ૩ જે—ઉદેશે પહેલે—તામરી તાપસ છઠ્ઠના પારણાનો કરનાર સૂત્રમાં જેની પ્રણામ પ્રવર્જ્યા કહી છે. ત્રાઠ હજાર વર્ષ સુધી છઠને પારણે એકવીશ વાર રાધેલા ચોખાને પાણીમાં ઝખોળી રસવિનાના ચોખાના કુચાનું પારણું કરી તેના ઉપર છઠ તપ કરતાં જીંદગીને અંતે પદોપગમન સંધારો કરી સૂતો ત્યાંસુધી બાળતપસ્વી કહીને સૂત્રમાં બોલાવ્યો છે તેનું શું કારણ ? તે જાણવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૪૬ મું—ત્યારે કોઈ કહે કે—તેનું કારણ એમ હોવું જોઈએ કે—તેની કરણી મિથ્યાત્વના ઘરની હતી, કાચા પાણીથી ચોખા ધોતો, નદીના પાણીમાં સ્નાન કરતા વગેરે કેટલીક ક્રિયા મિથ્યાત્વની કરણીને અનુસરતી હોવાને લીધે તેને બાળતપસ્વી કહ્યો હોય એમ જણાય છે.

ઉત્તર—એવી ક્રિયા તો જૈન વર્ગમાં સંસારી જીવો ઘણાએ કરે છે તેને શું મિથ્યાત્વી માની લઈશું? પોતપોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે ક્રિયા કરે તેમાં દષ્ટિનો સંબંધ નથી. દષ્ટિ તો અંતર ભાવની છે. બાળ તપસ્વી કહેવાનું કારણ અંતરની શ્રદ્ધા ઉપર છે. તેની અંતર્ગત શ્રદ્ધા એવી છે કે—તમામ આત્મા શિવ સ્વરૂપી છે, તમામનો આત્મા સરખો છે, બધા ઇશ્વર રૂપ છે, બધામાં ઇશ્વરની સત્તા છે. અર્થાત્ સત્તાએ તમામ આત્મા સરખા છે, તેમાં કાંઈ ભેદ ભાવ છેજ નહિ. એવી દષ્ટિથી તે તમામને પ્રણામ કરતો, ધરતીએ ચાલતા શ્વાન પ્રમુખને અને આકાશમાં ઉડતા કાગડા પ્રમુખને અથવા મનુષ્યાદિક જે સન્મુખ મળે—તેને અર્થાત્ ઉંચા નીચા કે ધરતી પર જે દૃષ્ટીએ પડે તેને નમસ્કાર કરતો અને એમ માનતો કે મારો ને તમારો તમામનો આત્મા સરખો છે. આ દષ્ટિને લઈને તેને બાળ તપસ્વી કહ્યો હોય એમ જણાય છે.

જો મહાવીરની શ્રદ્ધા એ પ્રકારની હોય તો તેમના અનુયાયીઓ કેમ તમામને નમસ્કાર કરતા નથી? અરે! કેટલાક સાધું આર્યા કે શ્રાવક પોતાની માન્યતાથી વિરૂદ્ધ હોય તો પગે પણુ લાગતા નથી, ઉલટા વિમુખ વદન કરી ચાલ્યા જાય છે તો તેણે શું આત્મા સરખો નથી માન્યો? મહાવીરે તે જ્ઞાન કેમ આપ્યું નથી કે સર્વનો આત્મા સરખો છે; માટે કોઈથી અક્ષકાઈ રાખવી નહિ. જૈન હો કે અન્ય હો, મનુષ્ય હો કે દેવ હો, પશુ હો કે પક્ષી હો, નર્કના જીવ હો કે સ્વર્ગના જીવ હો, ત્યાગી હો કે ભોગી હો, સિદ્ધ હો કે સંસારી હો, ભવ્ય હો કે અભવ્ય હો, તમામનો જીવ સિદ્ધ સ્વરૂપી છે માટે તમામ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. એમ કોઈ સૂત્રમાં જોવામાં આવતું નથી, માટે તામલી તાપસની માન્યતા અજ્ઞાનપણાની સૂત્ર દ્વારા જણાવી છે.

પ્રશ્ન ૪૭ મું—જૈન ધર્મમાં ઉપર કહેલી માન્યતાવાળા જોવામાં આવે છે તેને શું જૈન ધર્મના શાસ્ત્રનું જ્ઞાન નહિ હોય ?

ઉત્તર—જો જૈન ધર્મના શાસ્ત્રનું પૂરતું જ્ઞાન હોય તો તે આત્માના સ્વરૂપને સમજી શકે પણ અન્ય મતના શાસ્ત્રો યા ગ્રંથો કે લોકરૂઢીની ભાષા ઉપર વધારે આધાર હોય તેવાઓનો આત્મા ભ્રમિત બની ઉલટા સૂત્રથી વિરૂદ્ધ બનતા જોઈએ છીએ. કદાપિ કોઈ જૈન શાસ્ત્રના શ્રદ્ધાળુ હોય પણ કેટલીક બાબતના અવલણપણાને લઈને લોકરૂઢીની ભાષા પ્રમાણે પોતાના વિચારોને મજબુત કરી હું કહું છું તેજ ખરૂં છે એવી પકડ પણ થાય છે કે જેથી સૂત્રોક્ત ખરી બાબતનો પ્રકાશ થઈ શકતો નથી.

પ્રશ્ન ૪૮ મું—કોઈ એમ કહે કે—સર્વ જીવની પાસે આત્માની અનંત શક્તિ રહેલી છે માટે સર્વ જીવ પાસે અનંતુ કેવળ જ્ઞાનને કેવળ દર્શન હોવું જોઈએ. તો અલવીને પણ સત્તામાં કેવળ જ્ઞાનને કેવળ દર્શન અવશ્ય હોય તેનું કેમ ?

ઉત્તર—સર્વ જીવના સંબંધમાં જે જે ઋદ્ધિ સૂત્ર દ્વારા કહેવામાં આવી છે તે પ્રગટપણે ભવ્ય જીવને ઉદ્દેશીનેજ સંભવે છે, અને અભવ્ય સંબંધીની બાબતમાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે જુદો ભાગો પાડવામાં આવ્યો છે, પણ સમુચ્ચે બોલમાં ભવ્ય જીવની બહુલતાને લઈને અભવ્ય જીવને ગૌણતામાં રાખી કેટલાક બોલો ભવ્ય જીવના આગેવાનપણાને લઈને સૂત્રકારે સમચ્ચે બોલો ને પ્રગટ કર્યા છે.

દાખલા તરીકે શાળીધાનનો (વ્રીહિનો) એક કોઠાર ભરેલો છે, તે શાળી-ત્રી પંખડી ઉંચી કમોદનો ચોખાની વખણાતી છતાં તેમાં ગૌણતાએ કોઈ કોઈ કમોદનો કણ, ચોખા વિનાનો અંદર હોય છે, તેમાં ખીજ રૂપે પણ ચોખો હોતો નથી એટલે તેમાં ખીજક છેજ નહિ. દેખાવમાં વ્રીહિ જેવીજ વ્રીહિ હોય, તે રૂપ અલવી અને ચોખારૂપ ખીજક સહિત જે વ્રીહિ છે તે રૂપ ભવ્ય જીવ સમજવા.

જો સત્તામાં અલવીને કેવળ જ્ઞાનને કેવળ દર્શન હોય તો તેના ખીજકરૂપ સમ્યક્ત્વ અવશ્ય સત્તામાં હોવું જોઈએ; જ્યાં સત્તામાં સમક્રિત ત્યાં સત્તામાં કેવળજ્ઞાન અને જ્યાં સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન ત્યાં સત્તામાં સમક્રિત અવશ્ય હોય. સમક્રિત વિના કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ જ્ઞાન વિના સમક્રિત હોય નહિ. એટલે સત્તામાં સમક્રિત હોય અને કેવળજ્ઞાન ન હોય તથા સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન હોય ને સત્તામાં સમક્રિત ન હોય એવો કોઈ પણ જીવ નીકળે નહિ, બન્ને સહચારી છે.

કેવળ જ્ઞાનનું ખીજ સમક્રિત છે અને સમક્રિત એ કેવળ જ્ઞાનનું ઉત્પાદક છે. દાખલા તરીકે વડના ખીજમાં વડ સમાયેલો છે અને વડ એ ખીજ સહિત છે. તેમ સમક્રિતમાં કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન રહેલું છે, સમક્રિત પ્રાપ્ત થયા પછી તેજ ભવે અથવા ત્રીજે ભવે, અથવા પન્નર ભવે, છેવટ અર્ધ યુદ્ધગણે પણ કેવળ જ્ઞાન રૂપ વૃક્ષ પ્રગટ થાય. તે જો સત્તામાં સમક્રિતરૂપ ખીજક હોય તો સત્તામાં રહેલું કેવળ પ્રગટે. માટે ખીજક વિના વૃક્ષ નહિ અને વૃક્ષ વિના ખીજક નહિ. સત્તામાં બંને આમન સામાન છે, એકની નાસ્તિએ બન્નેની નાસ્તિ, એકની અસ્તિએ બન્નેનું અસ્તિત્વ.

બીજો ન્યાય-કુકડી વિના ઈંડું નહિ, અને ઈંડા વિના કુકડી નહિ, એ સિદ્ધાંત અનાદિ સિદ્ધ છે. તેમ જી જીવની પાસે સત્તામાં કેવળજ્ઞાન ને કેવળદર્શન હોય તે જીવને સત્તામાં અવશ્ય સમ્યક્દર્શન પણ હોય. એક હોય ને એક ન હોય એવો કોઈ જીવ હોયજ નહિ જો હોય તો સત્તામાં બન્ને હોય, અને ન હોય તો સત્તામાં બન્ને ન હોય. માટે ભવી કે અભવીને જો સત્તામાં સમ્યક્દર્શન નથી તો સત્તામાં કેવળજ્ઞાન ને કેવળ-દર્શન પણ નથી. જો અભવીને સત્તામાં કોઈ કેવળજ્ઞાન ને કેવળદર્શન માનવું હોય તો સત્તામાં સમ્યક્દર્શન અવશ્ય માનવું જોઈશે.

પ્રશ્ન ૪૯ મું—ત્યારે કોઈ કહે કે—શ્રી સમવાયંગજી સૂત્રમાં અભવીને એ પ્રકૃતિઓ સમ્યક્મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય હોય નહિ માટે અભવીને સમક્ષિત તો ત્રણે કાળમાં ફરશે નહિ, એમ તો સૌ કોઈ કબુલ કરે તેમ છે. અને શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર વગેરેના કેટલાક દાખલાથી સિદ્ધ થાય છે પણ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન રૂપ સર્વનો આત્મા રહ્યો છે માટે સત્તામાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન હોય એમ કેટલાકનું માનવું છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એ પ્રકારે માનવું સૂત્રના ન્યાયે યુક્ત નથી. સર્વ જીવના આત્મા અસંખ્યાત પ્રદેશે સરખા છે, અક્ષરનો અનંતમો ભાગ શ્રુત જ્ઞાનની અપેક્ષાએ સર્વ જીવનો ઉઘાડો છે તે અપેક્ષાએ પણ સરખો છે. સર્વ જીવની અનંતી શક્તિ કહેવામાં આવે છે તે પણ અપેક્ષાવાચી છે. ભવ્ય અને અભવ્ય જીવની ઋદ્ધિમાં અનંતો તફાવત છે, અભવ્ય નિગોદનું શ્રુત જે હોય તેથી નારકી, તિર્કચ, મનુષ્ય અને દેવતાનું શ્રુત અનંત ગણું અધિક હોય, તેમજ અભવીને વિભંગ જ્ઞાન અથવા કેવળ ચરિયાદિ ગુણોને લઈને અભવીના આત્માની અનંત શક્તિ કહી શકાય તેમાં લબ્ધ્યાદિક ગુણોનો સંભવ નથી.

ભવ્ય જીવના આત્માની અનંત શક્તિના ભેદ પણ અનેક છે, નિગોદમાં રહેલા ભવ્ય જીવ અને તે સિવાયની બીજી ગતિમાં રહેલા ભવ્ય જીવોના શ્રુત જ્ઞાનથી માંડી ત્રણ અજ્ઞાન અને પાંચ જ્ઞાનની અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિના છેવટ કેવળજ્ઞાન ને કેવળદર્શન સુધીમાં આત્માની શક્તિના અનેક વિકલ્પો થાય છે. માટે આત્માની અનંતી શક્તિના સંબંધમાં ભવ્ય જીવ અને અભવ્ય જીવ વચ્ચે અનંતું અંતર છે.

પ્રશ્ન ૫૦ મું—ત્યારે કોઈ કહે કે—તો પછી અભવીને કેવળ જ્ઞાના-વરણીય કેવળ દર્શનાવરણીય કર્મનો બંધ કેવી રીતે હોઈ શકે ? કારણકે—

સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન કેવળ દર્શન નથી તો પછી આવરણ શાનું ? આવરણ તો વસ્તુ મોબુદ હોય તોજ ગણાય; માટે અલવીને કેવળ જ્ઞાન દર્શન સત્તામાં હોય તો આવરણ પણ હોય. તે આવરણથી તેને પ્રગટ થવા દે નહિ એમ ત્રણે કાળમાં બનવા સંભવ, પણ જો સત્તામાં વસ્તુ નથી તો તેનું આવરણ પણ હોવું જોઈએ નહિ. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—સમક્રિતનું આવરણ મિથ્યાત્વ છે અને મિથ્યાત્વને સમક્રિત બનેતું આવરણ મોહનીય છે તો અલવીને સમક્રિત સત્તામાં નથી અને સમક્રિતનું આવરણ મિથ્યાત્વ મોહનીય છે તેમ અલવીને કેવળ જ્ઞાનને કેવળ દર્શન સત્તામાં નથી અને તેનું આવરણ કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કેવળ દર્શનાવરણીય એ ઉપરના ન્યાયે સંભવે. કારણકે-દરેક જીવને સાત આઠ કર્મની વર્ગણાં અનંતી અનંતી હોય માટે કર્મ જે છે તે આત્મ શક્તિને દબાવનારાં પુદ્ગળનાં દળ છે તો અલવ્યને તેજસ કાર્મણુનો બંધ અનાદિ અનંત છે, તેની સાથે આ ઉપાકર્મ વરજીને સાતે કર્મનાં પુદ્ગળનાં દળ તે પણ અનંત કાળ થયાં સાંકળનાં કડાંની પેઠે સંકલિત થતાં આવતાં એણી વધુ સ્થિતિના બંધ પ્રમાણે વાદળના દળની પેઠે કર્મ પુદ્ગળના દળનું આવરણ ઘટતું વધતું થવાના સંભવે તેથી ગતિનું ઉંચા નીચાપણું થાય છે. તોપણ તેજસકાર્મણ સાથેની લાગેલી મૂળ પ્રકૃતિને લઈને અલવીનું અલવીપણું અનાદિ અનંતની સ્થિતિનું છૂટેજ નહિ.

પ્રશ્ન ૫૧ મું—અલવીને કેવળ જ્ઞાના વરણીય કર્મ વિષે શું સમજવું ?

ઉત્તર—તેમાં પણ અનેક મત સંભવે છે. એક મત એમ જણાવે છે કે-અલવીને સત્તામાં કેવળ જ્ઞાનને કેવળ દર્શન ન હોય તોપણ કેવળ જ્ઞાનાવરણીય અને કેવળ દર્શનાવરણીયનું આવરણ થાય. દાખલા તરીકે-દિવસના સૂર્યને આવરણ કરનાર ગાઠ વાદળાના દળનું આવરણ થવાથી જેમ સૂર્યના તેજને દબાવે છે તે તો સંભવીત છે, તે રૂપ ભવ્ય જીવના કેવળ રૂપી સૂર્યને આવરણ કરનારા જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોના દળને માટે તો વાંધો નથી. પરંતુ અલવીને કેવળજ્ઞાનને કેવળદર્શનના આવરણને માટે અલવ્ય રૂપ રાત્રિમાં કેવળરૂપ સૂર્ય સત્તામાં ન હોય તોપણ દિવસનાં ગાઠ વાદળના દળની પેઠે જેમ રાત્રિમાં ગાઠ વાદળાનો જમાવ થઈ રાત્રિના પ્રકાશને આવરણ કરે છે, તે ન્યાયે અલવીને સત્તામાં કેવળ જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય નહિ હોવા છતાં કેવળ જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોના ગાઠા દળ વડે રાત્રિરૂપ અલવ્યના મતિ શ્રુત દિ અજ્ઞાનતથા તે વડે થતી માર્ગાનુસારી આદિ ઉત્તમ કરણીનું આવરણ કરે છે.

બીજો મત એમ પણ જણાવે છે કે—મિથ્યાત્વની કરણીમાં વિભંગ જ્ઞાનને કોઈ કોઈ મતવાળા સંપૂર્ણ જ્ઞાન માની કેવળ જ્ઞાન ઠરાવે છે. એમ શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં શિવરાજ ઋષિના અધિકારથી જણાઈ આવે છે તો તે કેવળ જ્ઞાનને કેવળ દર્શનરૂપ વિભંગ જ્ઞાનને કેવળ જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મના દળનું આવરણ થયેલું તે મિથ્યા ભાવનું માનેલું અથવા અભવીને સત્તામાં રહેલું વિભંગ જ્ઞાનરૂપ કેવળ જ્ઞાનને કેવળ દર્શનનું આવરણ કરે એટલે તે પ્રગટ થવા દે નહિ. પણ વીતરાગ પ્રણીત કેવળ જ્ઞાન દર્શન અભવીને સૂત્રના ન્યાયે હોવા સંભવ નથી.

સર્વ જીવ કેવળ સ્વરૂપે સરખા છે એ એક જાતની દુનિયાની ઘોલાવણી છે, અથવા તો જીવનું ચૈતન્ય સ્વરૂપ અસંખ્યાત પ્રદેશમય દ્રવ્યાત્મા ઇત્યાદિક કેટલાંક કારણો લબ્ય અલબ્યના સરખાપણાના લઈને સર્વ આત્મા કેવળ સ્વરૂપી માનેલ છે પરંતુ વીતરાગ પ્રણીત—શ્રુત આખ્યાત ધર્મની કહેલી સોળ કળામાંની લવીને કહેલી કેવળ જ્ઞાન દર્શનરૂપ કળા અભવીને હોય નહિ. તેનું કારણ, કેવળ જ્ઞાન દર્શનનું બીજક સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન અભવીને મૂળ સત્તામાં છેજ નહિ. ‘મૂળો નાસ્તિ કુતઃશાખા’ મૂળ નહિ તો વૃક્ષ કે શાખા હોયજ ક્યાંથી ? બીજ નહિ તો વૃક્ષની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી હોય ? માટે કેવળ જ્ઞાનને કેવળ દર્શનનું મૂળ બીજક સમ્યક્ જ્ઞાનને સમ્યક્ દર્શન છે. તે ન હોય તો કેવળ જ્ઞાનાદિ નજ હોય એમ શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૨૮ મા અધ્યયનમાં જણાવે છે કે—સમકિત વિના જ્ઞાન નહિ, જ્ઞાન વિના ચારિત્રનો ગુણ નહિ, ચારિત્રના ગુણ વિના મોક્ષ નહિ, એટલે જીવન મુક્ત નહિ. અર્થાત કેવળ નહિ—કર્મથી મુકાવાપણું નહિ અને મોક્ષ વિના નિર્વાણ નહિ. તો અભવીને સમકિતરૂપ બીજક નથી. એમ જ સૂત્ર સાક્ષી આપતું હોય તો આપણે અવશ્ય કબુલ કરવું પડશે.

પ્રશ્ન પર મું—શ્રી ઠાણાંગજી સૂત્રમાં પહેલુંજ ઠાણું મંડાતા પહેલાજ બોલમાં “આમે આયા” એકજ આત્મા કહેલ છે. એ ઉપરથી સિદ્ધ અને તે સિવાયના બીજ તમામ જીવોનો આત્મા સરખો હરે છે. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એ વાત ઠીક છે. સિદ્ધનો દ્રવ્યાત્મા અને સર્વ જીવનો દ્રવ્યાત્મા એકજ સ્વરૂપી છે. સરખો છે, તમામના અસંખ્યાતા પ્રદેશ પણ સરખાજ છે. એટલે અસંખ્યાત પ્રદેશમય દ્રવ્યાત્મા તમામ જીવનો સરખો છે તે સરખાઈપણાને લઈને શ્રી ઠાણાંગજી સૂત્રમાં મંડાતા પહેલાજ બોલે

સંગ્રહ નયની અપેક્ષાએ 'જુગે આયા' એકજ આત્મા-એકજ જીવ છે. એટલે લોકમાં રહેલા તમામ જીવનો એકજ ભેદ કહ્યો, તમામ જીવ એતના લક્ષણે સરખા છે. તમામ જીવ તમામ આત્મા અસંખ્યાત પ્રદેશ રૂપ દ્રવ્યાત્મા એ સરખા છે, એકજ સ્વરૂપી છે એટલે તમામ જીવનું સરખું સ્વરૂપ છે. આ અપેક્ષાએ કદાપિ કોઈ સિદ્ધ સમાન તમામ આત્મા છે એમ માનતું હોય તો તેમ માનવાને જરા પણ વાંધા નથી. આ દ્રવ્ય-આત્માને કોઈ કેવળ સ્વરૂપે સર્વ આત્મા સરખો છે એમ માની સર્વાત્મા કેવળ જ્ઞાનમય છે. જેમ એગે આયા તેમ એગે નાણે ઠાણાંગજી સૂત્રમાં પણ કહેલ છે તે ઉપરથી કોઈ આત્મા એજ જ્ઞાન છે એટલે આત્મા કહો કે જ્ઞાન કહો એટલે આત્મા એજ કેવળ જ્ઞાન એમ સંગ્રહ નયની અપેક્ષાએ કહી શકાય. પરંતુ વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ સૂત્રમાં અનેક ભેદ જણાવ્યા છે જેમ એગે આયા તથા એગે નાણે કહી જીવનો અને જ્ઞાનનો એક ભેદ જણાવ્યો તેમજ તેજ સૂત્રમાં ખીજે ઠાણે જીવના બે ભેદ કહ્યા જે સિદ્ધ ને સંસારી. એમ ત્રીજે ઠાણે લવ્ય અલવ્યને સિદ્ધના જીવ એમ ત્રણ ભેદ પણ કહી બતાવ્યા. એમ ભેદાન ભેદ કરતાં જીવના અનેક ભેદ, અનેક ભાંગા, અનેક સ્વરૂપ, અનેક પ્રકાર, અનેક ઋદ્ધિએ કરી સહિત દરેક આત્મા જુદા જુદા પણ કહ્યા છે. સિદ્ધને સકર્મા કહ્યા છે અને બાકીના તમામ જીવને સકર્મા કહ્યા છે. સિદ્ધનો દ્રવ્યઆત્માનો એકજ ભેદ છે અને સકર્મા જીવના અનેક ભેદ છે. કર્માશ્રિત જીવના અનેક ભેદ છે તેમ તેની ઋદ્ધિમાં પણ અનેક તારતમ્યતા રહી છે. તે આજળ પાછળના લખાણ ઉપરથી જણાઈ આવશે.

હવે જેમ આત્માનો એક ભેદ અને અનેક ભેદ જણાવ્યા તેમ જ્ઞાનના પણ એગેનાણે કહી જ્ઞાન શબ્દે એકજ ભેદ સાકારોપયોગ તે જ્ઞાન ઉપયોગનો સૂત્રમાં એક ભેદ કહી તેના પણ અનેક ભેદ એટલે જ્ઞાનના આઠ ભેદ પણ કહ્યા છે. એમ દરેક વસ્તુના જીવને આશ્રીને જ્ઞાનાદિક ઋદ્ધિઓમાં પણ અનેક ભેદ કહ્યા છે તે સૂત્ર જ્ઞાનથી સમજવામાં આવે છે, માટે એકાંત પક્ષે નહિ બતાવતાં અનેકાંત એવા સૂત્રના આધારે દરેક જીવના ભેદાનભેદ સમજી નિશ્ચય અને વ્યવહારનું સ્વરૂપ જાણી જ્યાં નિશ્ચયની જરૂર હોય ત્યાં નિશ્ચયનો વિચાર કરવો અને જ્યાં વ્યવહારની જરૂર હોય ત્યાં વ્યવહારને બળવાન કરવો, એ જૈન સિદ્ધાંતની શૈલી છે.

પ્રશ્ન ૫૩ મું—નિશ્ચય વ્યવહાર અથવા એકાંત અનેકાંત અથવા સ્વાદવાદ વગેરેનું સ્વરૂપ શી રીતે છે તે જણાવશો.

ઉત્તર—તત્ સંખંધી આગળ ઉપર લખાણ સમન્વતીપૂર્વક જણાવવામાં આવશે. પરંતુ અહિંયાં તો આપણે એટલુંજ જાણવાનું છે કે— સર્વ જીવની સમુચ્ચે ઋદ્ધિ જે કહેવામાં આવી હોય તે જુદા જુદા જીવની પૃષ્ઠામાં જે જીવને જે ખોલ લાગુ થતો હોય તેજ ખોલ લાગુ કરવો જોઈએ. એમ કદિ હોય નહિ કે એક અમુક જીવને જે ખોલ કહ્યો હોય તે સર્વ જીવને લાગુ થાય એવો ન્યાય સૂત્રનો હોય નહિ. દાખલા તરીકે જીવ અને સિદ્ધવું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના સિદ્ધ સમાન આત્મા છે એમ સમાની અભવ્યને સિદ્ધ સમાન ગણી સિદ્ધની ધરાબર અભવીને ક્ષાયક સમકિત, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન સત્તામાં માનવાં તે કેમ ઘટે ? માત્ર અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક દ્રવ્યઆત્માની એકતાને લઈને ભવ્ય અભવ્ય અને સિદ્ધને તમામ ઋદ્ધિએ સરખા ગણવા અને મોહનીએ આવરેલ એવું પણ સમકિત જેને સત્તામાં નથી એટલે સમવાયાંગ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અભવીને સમકિત મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય જે પ્રકૃતિ મૂળેથીજ સત્તામાં નથી તેને સત્તામાં સમકિત અને કેવળજ્ઞાન સત્તામાં માની સિદ્ધની ધરાબર અભવી ગણવો. તે સૂત્ર કેમ કબુલ કરે ? દ્રવ્યાત્માની સાથે ધીજી લખ્ધિઓ—ધીજી ગુણો સત્તામાં સરખા હોય તોજ તે તેને ધરાબર ગણાય, એવો સૂત્રનો ન્યાય છે. જેમ શ્રી ઠાણાંગજી સૂત્રમાં એકજ આત્મા કહ્યો છે તેમજ શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં આઠ આત્મા કહ્યા છે તેનો પણ શ્રોતાજનોએ સાથે વિચાર કરવો ઉચિત છે.

પ્રશ્ન ૫૪ મું—શ્રી ઠાણાંગજીમાં એકજ આત્મા કહ્યો અને શ્રી ભગવતીજીમાં આઠ આત્મા કહ્યા છે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં કહેલા આઠ આત્મામાં પ્રથમ કહેલો દ્રવ્યાત્મા અસંખ્યાત પ્રદેશમય સિદ્ધનો અને સર્વ સંસારી જીવનો સરખો ગણી એક ભેદ ઠાણાંગજી સૂત્રમાં કહ્યો.

અને શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના ૧૨ મા શતકના ૧૦ મા ઉદ્દેશે આઠ આત્મા કહ્યા તે પહેલા દ્રવ્ય આત્માને આશ્રીને બાકીના સાત આત્મા ગુણ રૂપે છે એટલે દ્રવ્ય આત્મા જે ગુણમાં પ્રવર્તે તે ગુણના નામથી આત્મા ઓળખાય છે. દ્રવ્ય આત્મા ન્યારે કષાયમાં પ્રવર્તે ત્યારે કષાય આત્મા કહેવાય છે, અને જોગમાં પ્રવર્તે ત્યારે જોગાત્મા કહેવાય, એમ સાકાર મણાકાર (જ્ઞાન દર્શન) માં પ્રવર્તે ત્યારે ઉપયોગ આત્મા, એમ જ્ઞાન આત્મા, દર્શન આત્મા, ચારિત્ર આત્મા અને વીર્ય આત્માનું સ્વરૂપ જાણવું. એટલે જેમાં દ્રવ્ય આત્મા પ્રવર્તે તે રૂપનો આત્મા કહેવાય. તેની સમન્વતીને

માટે શ્રી ભગવતીજ સૂત્રના ઉપર કહેલા ૧૨ માં શતકના ૧૦ માં ઉદ્દેશના અનુવાદમાં ખાણવાળા છાપેલ પાને ૧૦૫૮-૧૦૫૯ મેં આઠ આત્મા વિષે કહેલ છે તે નીચેના પાઠથી જાણવું.

અનુવાદ—કૃતિવિધો ભગવન્નાત્મા પ્રજ્ઞમઃ ૧ ગૌઃ દ્રવ્યાત્મા (સર્વ-જીવાનામ્) કપાયાત્મા (સકષાયિણામ્) યોગાત્મા (યોગિનામ્, ઉપયો-ગાત્મા (સર્વજીવાનામ્) જ્ઞાનાત્મા (સમ્યગ્દૃષ્ટિનામ્) દર્શનાત્મા (સર્વજીવાનામ્) ચારિત્રાત્મા (સર્વવિરતીનામ્) વિર્યાત્મા (સર્વસંસારિણામ્)

ઉપરના પાઠમાં એમ કહે છે કે-ગૌતમ સ્વામીએ ભગવંત પ્રત્યે પૂછ્યું છે કે-અહો ભગવંત ! આઠ આત્માનું સ્વરૂપ કેવી રીતે છે તે આપ જણાવશો ? ભગવંતે કહ્યું હે ગૌતમ ! સાંભળ-દ્રવ્ય આત્મા સર્વ જીવને હોય ૧. કષાય આત્મા સકષાયીને હોય ૨, યોગ આત્મા સંયોગીને હોય ૩, ઉપયોગ આત્મા સર્વ જીવને હોય ૪, જ્ઞાન આત્મા સમ્યક દૃષ્ટિ જીવને હોય ૫, દર્શન આત્મા સર્વ જીવને હોય ૬, ચારિત્ર આત્મા સર્વ વિરતિને હોય ૭, વીર્ય આત્મા સર્વ સંસારીને હોય. ૮. ॥

પ્રશ્ન ૫૫ મું—સમુચ્ચયે સર્વ જીવમાં કેટલા આત્મા લાભે ?

ઉત્તર—સમુચ્ચયે સર્વ જીવમાં આઠ આત્મા લાભે.

પ્રશ્ન ૫૬ મું—લબ્ધ જીવમાં કેટલા આત્મા લાભે ?

ઉત્તર—સમુચ્ચયે લબ્ધ જીવમાં આઠ આત્મા લાભે.

પ્રશ્ન ૫૭ મું—અલબ્ધ જીવમાં કેટલા આત્મા લાભે ?

ઉત્તર—જ્ઞાન આત્મા ૧ કેવળ દર્શન આત્મા ૨ ચારિત્ર આત્મા ૩ વરજીવને ખાડીના છવ્વે (દ્રવ્ય આત્મા ૧ કષાય આત્મા ૨ જોગ આત્મા ૩ ઉપયોગ આત્મામાં સાકાર મણાકાર ગનને ૪ દર્શન આત્મામાં ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિદર્શન એ ૩ ગોલ ૫ અને વીર્ય આત્મા ૬ એ છ આત્મા લાભે.

પ્રશ્ન ૫૮ મું—નોલબ્ધ નોઅલબ્ધ-એટલે સિદ્ધમાં કેટલા આત્મા લાભે ?

ઉત્તર—સિદ્ધમાં, દ્રવ્ય આત્મા ૧, ઉપયોગ આત્મા (કેવળ જ્ઞાનને કેવળ દર્શન આત્મા) ૨, જ્ઞાન આત્મા (કેવળ જ્ઞાન આત્મા) ૩, દર્શન આત્મા (કેવળ દર્શન આત્મા) ૪, એ ચાર આત્મા લાભે. અને યીજી અપેક્ષાએ એક દ્રવ્ય આત્માને યીજી સાકારને મણાકાર આત્મા ઉપયોગ

આત્મા બેજ આત્મા લાભે. ત્રીજી અપેક્ષાએ એક દ્રવ્ય આત્માજ લાભે. (કષાય આત્મા ૧ જોગ આત્મા ૨ ઉપયોગના ૧૨ જોલ માંહેલા કેવળ જ્ઞાન કેવળ દર્શન વરજીને બાકીના ૧૦ જોલે ઉપયોગ આત્મા ૩, કેવળ જ્ઞાન વરજીને ૪ જ્ઞાન સહિત જ્ઞાન આત્મા ૪, કેવળ દર્શન વરજીને ૩ દર્શન ૩૫ દર્શન આત્મા ૫, ચારિત્ર આત્મા ૬, ને વીર્ય આત્મા ૭ એ પ્રકારના સાત આત્મા ન લાભે. અને સમુચ્ચયે કોઈ પૂછે તો સિદ્ધમાં ચાર આત્મા લાભે. તે સંબંધી તરત સમજી શકાય તેવી રીતે નીચેના યંત્રથી જાણવું.

આઠ આત્મા	દ્રવ્ય આત્મા	કષાય આત્મા	જોગ આત્મા	ઉપયોગ આત્મા	જ્ઞાન આત્મા	દંશણ આત્મા	ચારિત્ર આત્મા	વીર્ય આત્મા.
સ્વામી	સર્વ જીવને.	સકષાયીને	સંજોગીને	સર્વ જીવને	સમક્રિત દષ્ટિને	સર્વ જીવને	ભાષ્યશ્રી સર્વ વિરતીને	સર્વ સંસારીને.
ભવ્ય જીવમાં	લાભે.	લાભે.	લાભે	લાભે.	લાભે.	લાભે.	લાભે	લાભે
અભવ્ય જીવમાં	લાભે.	લાભે.	લાભે	૩ અજ્ઞાન ૩ દર્શન લાભે	૦	કેવળ દર્શનનહિ ૩ દર્શન લાભે	ભાવથી ૦	લાભે.
નોભવ્ય નોઅભવ્ય સિદ્ધમાં	લાભે.	૦	૦	કે૦ જ્ઞા૦ કે૦ દ૦ આથી લાભે	કેવળજ્ઞાન લાભે	૩ કેવળ દર્શન લાભે	૦	૦

પ્રશ્ન ૫૯ મું—શિષ્ય-આત્મા સો પરમાત્મા અને પરમાત્મા સો આત્મા કહેવાય છે. એ અપેક્ષાએ અભવીનો આત્મા સિદ્ધ સમાન ગણાય કે નહિ ?

ઉત્તર—આ ભાષા દુનિયામાં જોલવા રૂપે વરતાવ છે ખરી અને આપણે પણ જોલીએ છીએ. પરંતુ તેનો પરમાર્થ કોઈ પૂછે તો ઉત્તર દેવામાં વિચાર કરવો પડે છે. આવી એકજ ભાષા નહિ પણ અનેક ભાષા વપરાય છે તે આગળ પર જાણવામાં આવશે. અત્યારે તો જાલતા પરિનનો વિચાર કરવો જોઈએ.

જેમ શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં આઠ આત્મા કહ્યા છે તે અંશોમાં ત્રણ પ્રકારના આત્મા જણાવ્યા છે. તેમાં પહેલો બહિરાત્મા ૧, બીજો અંતરાત્મા ૨, ત્રીજો પરમાત્મા ૩, એમ ત્રણ પ્રકારના આત્મા કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૬૦ મું—બહિરાત્માનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—જે વસ્તુ આત્માની છે તેની સાથે રમણતા નહિ કરતાં અન્ય પૌદ્ગલિક વસ્તુમાં નિરંતર જેનો ઉપયોગ રહ્યા કરે છે, તેનીજ રમણતામાં રમે છે; સદાકાળ તેનાજ ઉપર પ્રીતિ જોડાયેલી છે, આત્માની કંઈ કંઈ વસ્તુ છે તેનું ભાન પોતાને નથી. એવા પહેલા બીજાને ત્રીજા ગુણ સ્થાનવાળા જીવોને બહિરાત્મા કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૬૧ મું—બીજો અંતરાત્મા કેને કહેવો ?

ઉત્તર—જેણે આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે આત્મભાવમાં જેની રમણતા રહ્યાં કરે છે. રતનત્રયની આરાધન; માટે જેની તીવ્ર અભિલાષા રહ્યાં કરે છે. પુદ્ગળપર જેની તીવ્ર અભિલાષા હોય નહિ, ચોથા ગુણ-સ્થાનથી બારમા ગુણસ્થાન સુધીના પ્રણામ જેના ગુણ શ્રેણીએ ચડતા હોય તેવા જીવોને અંતરાત્મા કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૬૨ મું—પરમાત્માનું સ્વરૂપ શી રીતે છે ?

ઉત્તર—પરમનામ ઉત્કૃષ્ટો આત્મા છે જેનો તેને પરમાત્મા કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૬૩ મું—અસંખ્યાત પ્રદેશમય દ્રવ્ય આત્મા તો સર્વનો સ્વરૂપો છે છતાં પરમાત્માનો ઉત્કૃષ્ટો આત્મા કેમ કહેવાણો ?

ઉત્તર—ઉત્કૃષ્ટી ઋદ્ધિને લઈને ઉત્કૃષ્ટો આત્મા કહેવાણો. એટલે ઉત્કૃષ્ટી આત્મશક્તિ પ્રગટ કરી પરમાત્માપદ (સિદ્ધપદ) પ્રાપ્ત કરવાના સાધનો મેળવી આત્માની અનંત શક્તિને દબાવનાર કર્મપુદ્ગલના ધનને તોડી, મોહનીચાદિ ઘાતી કર્મનો નાશ કરી, લોકલોકનો પ્રકાશ કરવાની શક્તિ જે આત્માની પ્રગટ થયેલી હોય અર્થાત્ સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિને નજીક હોય તેને અથવા સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત થયા હોય તેને પરમાત્મા કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૬૪ મું—પરમાત્મા શબ્દમાં જૈનની દૃષ્ટિએ કોઈ પ્રકારનું બીજું રહસ્ય સમાવેલું છે ?

ઉત્તર—તેમાં એવા પ્રકારનું રહસ્ય રહેલું છે કે—જેમાં સંજ્ઞાવાચી ચોવીશે તીર્થંકરનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તે એવી રીતે કે—‘પરમાત્મા’

આ અક્ષરોને આંકડાના રૂપમાં ગોઠવી તેનો સરવાળો લેશો તો [૨૪] નો સરવાળો આવશે. તે ચોવીશને એક 'પરમાત્મા' પદમાં ચોવીશ તીર્થકરનો સમાવેશ કરી માત્ર સાડા ચાર અક્ષરમાં જ જ્ઞાની પુરૂષે ગોઠવણી કરી હોય એમ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૬૫ મું—શિષ્ય-ઉપરના ત્રણ આત્માનું સ્વરૂપ બરાબર જણાવ્યું. તેમાં ભલીને માટે તો સમજાય તેવું છે પણ અભલીને માટે શું સમજવું? તેનો જવાબ અધર રહ્યો છે. તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—ભાઈ! તેનો ખુલાસો તો વિવેકાન પુરૂષો સમજી ગયા છે. એવો કોણ ડાહ્યો પુરૂષ હોય કે, ગોળને ગોળ સરખા ગણે? દિવસને રાત્રિ અને રાત્રિને દિવસ માને? અનાદિ અનંત કૃષ્ણપક્ષીના જીવને શુકલપક્ષીના જીવની ગણનામાં જ્ઞાની પુરૂષોએ લીધા નથી તો અભલીને સિદ્ધના સ્વરૂપમાં ગણવા તે તો ૦૦૦૦૦૦૦૦ કયાં સિદ્ધ પરમાત્માનો આત્મા અનંત જ્ઞાનમય કેવળ સ્વરૂપી અને કયાં અનાદિ અનંત અજ્ઞાનમય અભવ્ય જીવનો આત્મા, કયા આકાંક્ષાને કયાં પાતાળ, કયાં સહસ્ર કિરણો-મય સૂર્યનો પ્રકાશ અને કયાં અમાવાશ્યાનો અંધકાર. અનાદિ અનંત મિથ્યાદષ્ટિ એવા ત્રણે કાળમાં પ્રથમ ગુણસ્થાન નિવાસી, બહિરાત્માના ધણી અભલીનો આત્મા પરમાત્માની પંકિતમાં દાખલ કરવો અર્થાત્ સિદ્ધની જેકે મુકવો-સિદ્ધનો અને અભલીનો આત્મા સરખો ગણવો તે સૂત્રના ન્યાયે અંધ બેસતો નથી.

પ્રશ્ન ૬૬ મું—કોઈ એમ કહે કે-શ્રી આચારાંગજી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-
આયા સે નાણે, નાણે સે આયા. એટલે આત્મા એજ જ્ઞાન અને જ્ઞાન એજ આત્મા કહેલ છે. અભલીનો આત્મા જ્ઞાન રૂપ કેમ ન કહેવાય ?

ઉત્તર—ખુશીથી કહેવાય, શા માટે ન કહેવાય? શ્રી પન્નવણીજી સૂત્રના ઉપયોગ પદમાં સર્વ જીવને બે ઉપયોગ કહ્યા છે, એક સાકાર ઉપયોગ ૧ બીજો મણાકાર ઉપયોગ ૨, સાકાર ઈપયોગ તે જ્ઞાનનો ઉપયોગ અને મણાકાર ઉપયોગ તે દર્શન ઉપયોગ.

સાકારોપયોગમાં એટલે જ્ઞાન ઉપયોગમાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન કહ્યા છે. એટલે એ આઈને જ્ઞાન ઉપયોગ કહેલ છે, અને મણાકાર ઉપયોગ એટલે દર્શન ઉપયોગ તેમાં ચાર દર્શન કહ્યાં છે, એ અપેક્ષાએ જ્ઞાન ઉપયોગમાં અજ્ઞાન ગણેલ છે, એટલે અજ્ઞાનને પણ જ્ઞાન કહેલ છે. તો શ્રી આચારાંગજી સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે **આયા સે નાણે, નાણે સે આયા.**

આત્મા તે જ્ઞાન. અને જ્ઞાન તે આત્મા, આ શબ્દ સર્વ જીવને લાગુ થાય તેમ છે.

પ્રશ્ન ૬૭ મું—ઉપરનો શબ્દ સર્વ જીવને લાગુ કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર—સિદ્ધ અને સંસારી સર્વ જીવમાં જ્યાં જ્યાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન માંહેલા જે જે બોલ લાગુ થાય તે સાકારોપયોગના એટલે જ્ઞાન ઉપયોગના લેવા.

સિદ્ધમાં સાકારોપયોગ કહ્યો છે તે કેવળ જ્ઞાન આત્મી, અને ભવ્ય જીવમાં સાકારોપયોગ કહ્યો છે તે પાંચ જ્ઞાન તે ત્રણ અજ્ઞાન આત્મી. ને અભવ્યનો સાકારોપયોગ તે ત્રણ અજ્ઞાન આત્મી, એટલે દરેક આત્માને જ્ઞાન છે અને જ્ઞાન સહિત દરેક આત્મા છે. એટલે આત્મા તેજ જ્ઞાન અને જ્ઞાન તેજ આત્મા. આ શબ્દ સાકારોપયોગ કહેલા આઠ જ્ઞાન માંહેલા જ્ઞાન વડે આત્મા તેજ જ્ઞાન અને જ્ઞાન તેજ આત્મા કહેલ છે. તે વાત સત્ય છે. સાકારોપયોગ અને મણાકારોપયોગ બહાર એટલે જ્ઞાન ઉપયોગ અને દર્શન ઉપયોગ બહાર એક પણ આત્મા નથી. આ વાત સિદ્ધાંતથી સત્ય છે.

સિદ્ધને કેવળ જ્ઞાન ને કેવળ દર્શન નિયમા, ભવ્ય જીવને પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની અને ચાર દર્શનની ભજના, અને અભવ્ય જીવમાં સદાય બે અજ્ઞાનની નિયમા અને વિભંગને ચાર દર્શનની ભજના. એમ સિદ્ધાંત સાક્ષી આપ છે.

પ્રશ્ન ૬૮ મું—શિષ્ય-૫૬ દ્રવ્યમાં, જીવ દ્રવ્યના દ્રવ્ય ગુણને પર્યાયનું સ્વરૂપ શી રીતે છે તે ટુંકામાં જણાવશો ?

ઉત્તર—અસંખ્યાત પ્રદેશમય જીવ તે જીવ દ્રવ્ય છે. એવા જીવ દ્રવ્ય લોકમાં અનંતા છે, દરેક જીવનું ચૈતન્યપણું તે જીવનો ગુણ છે, દ્રવ્ય અને ગુણનું એકત્વપણું છે. દ્રવ્ય ગુણને આત્મીને લક્ષણ અને પર્યાય કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૬૯ મું—જીવનો ગુણ ચૈતન્ય કહ્યો તે તો ઠીક છે. શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં પણ સાંભળ્યું છે કે-જીવનો અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો કહ્યો છે તે ચૈતન્યપણાનો છે. એટલે જીવનો ગુણ ચૈતન્ય છે તો જીવનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૨૮ મા અધ્યયનમાં-૧૦ મી-૧૧ મી ગાંધામાં કહ્યું છે કે પ્રથમ દશમી ગાથાના ઉપલા ૩ પદથી લેવું.

જીવો ઉવબોગલક્ષણો; નાણેણં દંસણે ચેવ,

સુહેણ ય દુહેણ ય ॥૧૦॥ ઉપલા ૩ ૫૬.

નાણં ચ દંસણં ચેવ, ચરિણં ચ તવો તહા ;

વીરિયં ઉવબોગો ય, એયં જીવસ્સ લક્ષણં ॥૧૧॥

અર્થ—જીવનું લક્ષણ—ઉપયોગ ૧, જ્ઞાન ૨, દર્શન ૩, સુખ ૪, દુઃખ ૫, જ્ઞાન ૬, દર્શન ૭, ચારિત્ર ૮, તપ ૯, વીર્ય ૧૦, ને ઉપયોગ ૧૧. એટલા પ્રકારે જીવનું લક્ષણ કહ્યું.

પ્રશ્ન ૭૦ મું—જીવનું પહેલું લક્ષણ ઉપયોગ કહેવાનું શું કારણ

ઉત્તર—સર્વ જીવમાં સાકાર ઉપયોગ અને મણુકાર ઉપયોગ રહ્યો છે, માટે પહેલું ઉપયોગ લક્ષણ કહ્યું.

પ્રશ્ન ૭૧ મું—બીજું જ્ઞાન લક્ષણ કહ્યું તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—સમ્યક્ જ્ઞાન અને મિથ્યા જ્ઞાન બે પ્રકારનાં જ્ઞાન રહ્યા છે. માટે સર્વ જીવમાં બે પ્રકારના જ્ઞાનને લઈને બીજું જ્ઞાન લક્ષણ કહ્યું.

પ્રશ્ન ૭૨ મું—ત્રીજું દર્શન લક્ષણ કહ્યું તે શી રીતે ?

ઉત્તર—દર્શન બે પ્રકારનાં—સમ્યક્ દર્શનને મિથ્યાદર્શન—આ બે દર્શન સર્વ જીવમાં હોવાને લીધે ત્રીજું લક્ષણ દર્શનનું. કહ્યું.

પ્રશ્ન ૭૩ મું—ચોથું સુખ લક્ષણ અને પાંચમું દુઃખ લક્ષણ કહ્યું તે શી રીતે ?

ઉત્તર—સર્વ જીવમાં સુખ ને દુઃખ રહેલ છે. માટે સુખ દુઃખ એ પણ જીવનું લક્ષણ છે.

પ્રશ્ન ૭૪ મું—છઠું જ્ઞાન લક્ષણ બીજીવાર કહ્યું તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—જ્ઞાની પુરૂષે બીજીવાર કહ્યું હશે તેનું સ્વરૂપ પણ બીજું જ હોવું જોઈએ. એ ઉપરથી એમ જણાય કે—સર્વ જીવ પાસે જ્ઞાન લક્ષણ રહ્યું છે, પાંચ જ્ઞાન અને ઋણ અજ્ઞાન એ આઠ માંહેલાં જે જ્ઞાનમાં વતે તે લક્ષણવાળો જીવ કહેવાય.

પ્રશ્ન ૭૫ મું—સાતમું બીજીવાર દર્શન લક્ષણ કહ્યું તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—અક્ષુ દર્શન ૧, અચક્ષુ દર્શન ૨, અવધિ દર્શન ૩ અને કેવળ દર્શન ૪. આ ચાર દર્શનમાં સર્વ જીવનો સમાવેશ થઈ જાય છે માટે જીવનો દર્શન લક્ષણ બીજીવાર કહ્યો.

પ્રશ્ન ૭૬ મું—આઠમું ચારિત્ર લક્ષણ કહેલ છે તે પણ શી રીતે ?

ઉત્તર—ચારિત્ર જીવને હોય છે, અજીવને હોતું નથી; માટે ચારિત્ર એ જીવનું લક્ષણ છે. આયા સામાઈષ, ધ્યાયા સામાઈયસ્સ અદ્દે આત્મા સામાયિક અને આત્મા એજ સામાયિકનો અર્થ, તે ચારિત્ર આત્માને લઈને સામાયિકને સામાયિકનો અર્થ કહ્યો. (સાખ ભગવતીજી). સામાયિક એ ચારિત્રનો ભેદ છે અને ચારિત્ર એ જીવનું લક્ષણ છે.

પ્રશ્ન ૭૭ મું—નવમું જીવનું લક્ષણ તપ કહ્યું તે શી રીતે ?

ઉત્તર—તપનો અધિકારી જીવ છે માટે બાહ્યાભ્યંતર તપ એ જીવનું લક્ષણ છે.

પ્રશ્ન ૭૮ મું—દશમું વીર્ય ને જીવનું લક્ષણ કહ્યું તે શી રીતે ?

ઉત્તર—વીર્ય એ આત્માની શક્તિ આત્માનો ઉત્સાહ તે જીવને હોય છે માટે વીર્ય એ જીવનું લક્ષણ છે, અથવા બાળ વીર્ય ૧ પંડિત વીર્ય ૨ બાળ પંડિત ૩ એ ત્રણે વીર્ય જીવમાં લાભે.

પ્રશ્ન ૭૯ મું—અગિયારમું, બીજીવાર જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ કહ્યું તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—સૂત્રમાં ઉપયોગના બાર ભેદ કહ્યા છે. પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન અને ચાર દર્શન મળી બારે બોલ જીવના લક્ષણના કહ્યા છે. પહેલામાં સમુચ્ચયે કહ્યા છે ને બીજીવાર તેનો તે બોલ આવે તે વિસ્તારથી સમજવો.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જીવનું લક્ષણ જણાવ્યું એટલે જીવના દ્રવ્ય ગુણને લક્ષણનું સ્વરૂપ ટુંકામાં જણાવ્યું.

પ્રશ્ન ૮૦ મું—જીવના પર્યાય બે કહેવામાં આવે છે તે શી રીતે સમજવા ? અને તેનું સ્વરૂપ શું સમજવું ?

ઉત્તર—જીવના પર્યાય સંબંધી કેટલીક હકીકત પૂર્વે આવી ગઈ છે. પર્યાય બે પ્રકારના છે. એક સ્વપર્યાય ને બીજી પરપર્યાય. સ્વપર્યાય પોતાને આશ્રીને છે અને પરપર્યાય બીજાને આશ્રીને છે. તે ભગવતીજી સૂત્ર તથા પત્રવણાજીના પર્યાય પદથી જાણી લેવું.

પ્રશ્ન ૮૧ મું—જીવના લક્ષણ સંબંધી ૧૧ બોલ કહ્યા તેમાંનો પહેલો બોલ ઉપયોગનો કહ્યો તો સિદ્ધમાં કેટલા ઉપયોગ લાભે ?

ઉત્તર—સિદ્ધમાં સાકાર ઉપયોગ અને મણાકાર ઉપયોગ બંને લાભે.

પ્રશ્ન ૮૨ મું—લવ્ય જીવમાં બે માંહેલા કેટલા ઉપયોગ લાભે ?

ઉત્તર—લવ્ય જીવમાં પણ ઉપર કહેલા બંને ઉપયોગ લાભે.

પ્રશ્ન ૮૩ મું—અલવ્યમાં કેટલા ઉપયોગ લાભે ?

ઉત્તર—અલવ્યમાં પણ બંને ઉપયોગ લાભે.

પ્રશ્ન ૮૪ મું—ખીજે બોલ જ્ઞાન લક્ષણનો જે કહ્યો તેમાંના સિદ્ધમાં કેટલાં જ્ઞાન લક્ષણ લાભે ?

ઉત્તર—બે પ્રકારનાં જ્ઞાન માંહેલા સિદ્ધમાં એક સમ્યક્ જ્ઞાન લક્ષણ લાભે, મિથ્યા જ્ઞાન લક્ષણ ન હોય.

પ્રશ્ન ૮૫ મું—લવ્ય જીવમાં બે પ્રકારનાં જ્ઞાન લક્ષણ માંહેલાં કેટલાં જ્ઞાન લક્ષણ લાભે ?

ઉત્તર—લવ્ય જીવમાં સમ્યક્ જ્ઞાન લક્ષણ અને મિથ્યા જ્ઞાન લક્ષણ બંને જ્ઞાન લક્ષણ લાભે.

પ્રશ્ન ૮૬ મું—અલવ્ય જીવમાં જ્ઞાન લક્ષણના બે બોલ માંહેલા કેટલા બોલ લાભે ?

ઉત્તર—અલવ્ય જીવમાં સમ્યક્ જ્ઞાન લક્ષણ ન હોય. એક મિથ્યા જ્ઞાન લક્ષણ હોય.

પ્રશ્ન ૮૭ મું—ત્રીજે બોલ બે પ્રકારનાં દર્શન લક્ષણનો કહ્યો તેમાંનાં સિદ્ધમાં કેટલાં દર્શન લક્ષણ લાભે ?

ઉત્તર—સિદ્ધમાં એક સમ્યક્ દર્શન લક્ષણ લાભે, મિથ્યા દર્શન લક્ષણ ન હોય.

પ્રશ્ન ૮૮ મું—લવ્ય જીવમાં બે દર્શન લક્ષણ માંહેલાં કેટલાં દર્શન લક્ષણ લાભે ?

ઉત્તર—લવ્ય જીવમાં બંને દર્શન લક્ષણ લાભે.

પ્રશ્ન ૮૯ મું—અલવ્ય જીવમાં બે માંહેલાં કેટલાં દર્શન લક્ષણ લાભે.

ઉત્તર—અલવ્યમાં એક મિથ્યા દર્શન લક્ષણ લાભે. સમ્યક્ દર્શન લક્ષણ ન હોય.

પ્રશ્ન ૯૦ મું—ચોથું મુખ લક્ષણ અને પાંચમું દુઃખ લક્ષણ જીવનું કહ્યું તે માંહેલાં સિદ્ધમાં કેટલાં લક્ષણ લાભે ?

ઉત્તર—સિદ્ધમાં અનંતું સુખ છે. જ્યાં જન્મ, જરા, રોગ કે મરણ રૂપ દુઃખ નથી તેમજ શારીરિક માનસિક દુઃખ પણ નથી તેજ અનંતું સુખ. સિદ્ધના ગુણ માટે જુઓ લાગ ૧૦ મો દુઃખ જરાપણુ નથી. એકાંત સુખ લક્ષણુ છે.

પ્રશ્ન ૯૧ મું—સુખ દુઃખના લક્ષણુ માંહેલાં ભવ્ય જીવમાં કેટલાં લક્ષણુ લાભે ?

ઉત્તર—ભવ્ય જીવમાં સુખનાં અને દુઃખનાં બંને લક્ષણુ લાભે.

પ્રશ્ન ૯૨ મું—અભવ્ય જીવમાં સુખ દુઃખ માંહેલાં કેટલાં લક્ષણુ લાભે.

ઉત્તર—અભવ્યમાં પણ સુખ દુઃખના બંને લક્ષણુ લાભે.

પ્રશ્ન ૯૩ મું—છટ્ઠું જ્ઞાન લક્ષણુ આઠ પ્રકારતું કહ્યું તે માંહેલાં સિદ્ધમાં જ્ઞાન લક્ષણુ કેટલાં લાભે ?

ઉત્તર—સિદ્ધમાં એક કેવળ જ્ઞાન લક્ષણુ લાભે, બાકીનાં સાત જ્ઞાન લક્ષણુ ન લાભે.

પ્રશ્ન ૯૪ મું—ભવ્ય જીવમાં આઠ જ્ઞાન લક્ષણુ માંહેલાં કેટલા જ્ઞાન લક્ષણુ લાભે ?

ઉત્તર—ભવ્ય જીવમાં આઠ જ્ઞાન લક્ષણુ લાભે.

પ્રશ્ન ૯૫ મું—અભવ્ય જીવમાં આઠ જ્ઞાન લક્ષણુ માંહેલાં કેટલાં જ્ઞાન લક્ષણુ લાભે ?

ઉત્તર—અભવ્ય જીવમાં મતિ શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગ જ્ઞાનના એટલે આઠ માંહેલાં ત્રણ જ્ઞાનનાં લક્ષણુ લાભે, પાંચ જ્ઞાન લક્ષણુ ન લાભે.

પ્રશ્ન ૯૬ મું—સાતમું દર્શન લક્ષણુ ચાર પ્રકારે કહ્યું તે માંહેલાં સિદ્ધમાં દર્શન લક્ષણુ કેટલાં લાભે ?

ઉત્તર—સિદ્ધમાં એક કેવળ દર્શન લક્ષણુ લાભે. ત્રણ દર્શન લક્ષણુ ન લાભે.

પ્રશ્ન ૯૭ મું—ભવ્ય જીવમાં ચાર દર્શન માંહેલાં કેટલાં દર્શન લક્ષણુ લાભે ?

ઉત્તર—ભવ્ય જીવમાં ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ, અને કેવળ દર્શન લક્ષણુ. એ ચારે દર્શન લક્ષણુ લાભે.

પ્રશ્ન ૯૮ મું—અભવ્ય જીવમાં કેટલાં દર્શન લક્ષણુ લાભે ?

ઉત્તર—અલવ્યમાં ત્રણ દર્શન લક્ષણ લાભે એક કેવળ દર્શન લક્ષણ ન લાભે.

પ્રશ્ન ૯૯ મું—આઠમું ચારિત્ર લક્ષણ કહ્યું તે સિદ્ધમાં હોય કે નહિ ?

ઉત્તર—સિદ્ધમાં ચારિત્ર લક્ષણ ન હોય. પાંચ ચારિત્ર માંહેલું એકે ચારિત્ર સિદ્ધમાં ન લાભે.

પ્રશ્ન ૧૦૦ મું—લવ્ય જીવમાં ચારિત્ર લક્ષણ હોય કે નહિ ?

ઉત્તર—લવ્ય જીવમાં પાંચે પ્રકારનાં ચારિત્ર લક્ષણ લાભે.

પ્રશ્ન ૧૦૧ મું—અલવ્ય જીવમાં ચારિત્ર લક્ષણ લાભે કે નહિ ?

ઉત્તર—અલવ્ય જીવમાં ચારિત્ર લક્ષણ ન લાભે. અલવ્યમાં પાંચ માંહેલું ભાવથી એકે ચારિત્ર લક્ષણ ન હોય. વ્યવહારથી સામાયિક તથા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર લાભવા સંભવ હોય પણ પરિણામે ચારિત્ર શૂન્ય કહેલ છે. માટે ચારિત્ર લક્ષણ ન હોય.

પ્રશ્ન ૧૦૨ મું—નવમું તપ લક્ષણ કહ્યું તે સિદ્ધમાં હોય કે નહિ ?

ઉત્તર—સિદ્ધમાં તપ લક્ષણ નથી. બાર પ્રકારનાં તપ માંહેલો એકે તપ ન લાભે. તથા બાળ તપ, પંડિત તપ, અને બાળ પંડિત તપ ન લાભે.

પ્રશ્ન ૧૦૩ મું—લવ્ય જીવમાં તપ લક્ષણ હોય કે નહિ ?

ઉત્તર—લવ્ય જીવમાં બારે પ્રકારનાં તપ લક્ષણ લાભે. તથા બાળ તપ, પંડિત તપ, અને બાળ પંડિત તપ પણ લાભે. ત્રકામ નિર્જરા, અકામ નિર્જરા અને લાભે તે અપેક્ષાએ.

પ્રશ્ન ૧૦૪ મું—અલવ્યમાં તપ લક્ષણ હોય કે નહિ ?

ઉત્તર—અલવ્યમાં એક બાળ તપ લક્ષણ હોય, બાકીના તપ લક્ષણ ન હોય. વ્યવહારથી પુદ્ગળ સુખની ઇચ્છાએ કદી બારે પ્રકારના તપ કરે પણ નિઃચયથી અકામ નિર્જરા-હોય. કરણી સમકિતના ઘરની હોય પણ મિથ્યા દષ્ટિ હોય તો તે કરણી અકામ નિર્જરામાં જાય.

પ્રશ્ન ૧૦૫ મું—દશમું વીર્ય લક્ષણ સિદ્ધમાં હોય કે નહિ ?

ઉત્તર—સિદ્ધમાં વીર્ય લક્ષણ ન હોય. બાળ વીર્ય, પંડિત વીર્ય, બાળ પંડિત વીર્ય, એ ત્રણ માંહેલું એકે વીર્ય લક્ષણ સિદ્ધમાં ન હોય. અથવા વીર્ય શબ્દે આત્માનો ઉત્સાહ, આત્માની શકિત ફેરવવી તે લક્ષણ સિદ્ધમાં ન હોય. કદાપિ કોઈ આત્માની અનંત શકિતને લઈ આત્મ વીર્ય શકિત માનતું હોય તો ના નહિ. પણ ફેરવવા રૂપે તો નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૬ મું—લવ્ય જીવમાં વીર્ય લક્ષણ હોય કે નહિ ?

ઉત્તર—લવ્ય જીવમાં ત્રણે પ્રકારનાં વીર્ય લક્ષણ લાભે ત્રણે પ્રકારમાં આત્માની શક્તિ-આત્માનો ઉત્સાહ ફેરવવા રૂપ લક્ષણ લવ્ય જીવમાં હોય.

પ્રશ્ન ૧૦૭ મું—અલવ્ય જીવમાં વીર્ય લક્ષણ લાગે કે કેમ ?

ઉત્તર—અલવ્યમાં એક બાળ વીર્ય લક્ષણ લાભે નિશ્ચયથી બે લક્ષણ ન હોય, વ્યવહારથી ત્રણે વીર્ય લક્ષણ લાભે અથવા આત્માનો ઉત્સાહ-આત્માની શક્તિ ફેરવવા રૂપ વીર્ય લક્ષણ અલવ્યમાં લાભે.

પ્રશ્ન ૧૦૮ મું—શિષ્ય-હે સ્વામીન! અહિંયાં અગિયારમા ઉપયોગ લક્ષણના ત્રણ પ્રશ્ન, અને તે સિવાયના બીજા બાણવા યોગ્ય પ્રશ્નો બકાત રહેતા આ ભાગ પૂર્ણ થયો તો હવે બકાત રહેલા પ્રશ્નોનો ખુલાસો બાણવાની જ્ઞાસા છે. તો આપ કયા સ્થળે જણાવશો ?

ઉત્તર—હે, વત્સ ! તારે ઉપરની હકીકત સવિસ્તર બાણવાની જરૂર હશે તો આ પછીના આવતા ભાગમાં તમામ અધિકાર ખાસ મનન કરીને બાણવા યોગ્ય અને લવ્ય જીવોને સમજવા યોગ્ય બકાત રહેલા પ્રશ્નોના ખુલાસા કરવામાં આવશે ત્યાંથી તમામ હકીકત બાણી લેવી. ઇત્યલં-
ॐ શાન્તિ-શુભંભવતુ ॥

ઇતિ શ્રી પરપૂજ્ય શ્રી ગોપાળજી સ્વામી. તત શિષ્ય મુનિ શ્રી મોહનલાલજી કૃત શ્રી “પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા” ઉત્તરાર્ધ-૬ કો-ભાગ સમાપ્ત.

श्रीमद् पूज्य श्री गोपाण्ड्य स्वामी ग्रंथभाषा-मञ्जुका ८ भा.

परम पूज्य श्री गोपाण्ड्य स्वामी तत् शिष्य

मुनि श्री मोहनलाल्य कृत

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाषा

उत्तरार्ध भाग ७ भा.

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા.

૧૧૧૧૧

ઉત્તરાદ્ધ ભાગ ૭ મો.

પ્રશ્ન ૧ હું—અગિયારમું ઉપયોગ લક્ષણ તે બાર પ્રકારના ઉપયોગ માંહેલા સિદ્ધમાં કેટલા ઉપયોગ લક્ષણ લાભે ?

ઉત્તર—સિદ્ધમાં કેવળ જ્ઞાન ૧ અને કેવળ દર્શન ૨ એ બે કૃપયોગ લક્ષણ લાભે. દશ લક્ષણ ન લાભે.

પ્રશ્ન ૨ જી—લબ્ધ્ય જીવમાં બાર માંહેલા કેટલાક ઉપયોગ લક્ષણ લાભે?

ઉત્તર—લબ્ધ્ય જીવમાં બારે પ્રકારના ઉપયોગ લક્ષણ લાભે.

પ્રશ્ન ૩ જી—અલબ્ધ્ય જીવમાં કેટલા ઉપયોગ લક્ષણ લાભે ?

ઉત્તર—અલબ્ધ્યમાં પાંચ જ્ઞાન ૫, અને કેવળ દર્શન ૬, એ છ ઉપયોગ લક્ષણ વરજીને બાકીના ત્રણ અજ્ઞાન ૩, અને ત્રણ દર્શન ૬, એ છ ઉપયોગ લક્ષણ લાભે.

ઉપર કહેલાં જીવનાં લક્ષણમાં અલબ્ધીને મુક્તિ પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય એકે લક્ષણ સૂત્રના ન્યાયે જોવામાં આવતું નથી.

પ્રશ્ન ૪ થું—કેઈ એમ કહે કે—અલબ્ધીને મોક્ષ નથી એમ જ્ઞાની પુરૂષોએ સૂત્ર દ્વારા જણાવ્યું છે તેમાં એક તર્ક રહ્યો છે કે—કાળ અનંતો છે, કાળનો છેડો આવે તેમ નથી. અલબ્ધીને મોક્ષ નહિ જવાનો કાળ કેવળીના જોવામાં જે આવ્યો તેથી કાળ આધારે હોય તો અકાતના રહેલા કાળમાં મોક્ષ જાય તો ના કેમ કહી શકાય ?

ઉત્તર—આ પ્રશ્ન શંકા ભરેલું ગણાય. આનો અર્થ એમ થાય કે—કેવળીને ઉપરના કાળનું જ્ઞાન નથી, એટલે અલબ્ધીને મોક્ષ અટકાવાના કાળ ઉપરાંતનું કાળ જ્ઞાન નથી, અને સિદ્ધાંત એમ જણાવે છે કે—ગયા કાળ, વર્તમાન કાળ, અને આવતો કાળ કેવળીને એક સમયમાં બહાર છે એટલે એક સમયમાં ત્રણે કાળની વાત બાજુ છે. માટે ત્રણે કાળમાં અલબ્ધીને મોક્ષ નથી એમ કેવળી ભગવંતે બાણ્યું.

અલબ્ધીને મોક્ષ નથી એમ કેવળીને કહેવાનું જે કારણ તે પણ સૂત્રમાં જણાવી ગયા છે કે—તેને મોક્ષ જવાના સાધન રૂપ મૂળ પ્રકૃતિઓ

સત્તામાં નથી, માટે તે ત્રણ કાળમાં મોક્ષ નહિ જાય, એમ કેવળીએ જાણ્યું અને ગણધર દેવે સૂત્રમાં દાખલ કર્યું. સૂત્રને કેવળીના વાક્ય માનનારા શ્રદ્ધાળુને તો સૂત્ર વચન અવશ્ય કબુલ કરવું પડશેજ.

પ્રશ્ન ૫ મું—શિષ્ય—કોઈ કોઈ વખત, કોઈના મુખમાંથી એવાં વાક્ય સાંભળીએ છીએ કે—અલવીના ભવી થાય અને ભવીના અભવી પણ થાય તેનું કેમ ?

ઉત્તર—આ વાક્ય આકાશ કુસુમવત્ છે. કોઈ પ્રકારની ક્રિયાથી કે કોઈ કરણીથી કે કોઈ પ્રકારના પરિણામથી અભવી કે ભવીપણું પ્રાપ્ત થતું નથી, પણ શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના ૧૨ માં શતકના બીજા ઉદ્દેશે જ્યંતીબાઈએ પૂછેલું પ્રશ્ન કે **भवसिद्धियत्तणं भंते जीवाणं किं सभाव ओय परिणाम ओय ?** ત્યારે ભગવંતે ખુલ્લું કહ્યું છે કે—**“जयंती ! सभावओय णो परिणामओय.”** એટલે ભવ્ય કે અભવ્ય જીવ પરિણામથી થતા નથી પણ સ્વભાવેજ રહ્યા છે. માટે અભવ્યના ભવ્ય ન થાય અને ભવ્યના અભવ્ય ન થાય—એવો અનાદિ સ્વભાવ છે.

પ્રશ્ન ૬ ઠું—શિષ્ય—અલવીને જ્ઞાન નથી તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનેા અંધ કેવી રીતે થાય ? અને અંધ થાય તો આવરણ કોને કરે ?

ઉત્તર—અલવીને સમકિત નથી એમ તો સૂત્રથી સિદ્ધ થાય છે તો વિચારવાનું કે—તે મોહનીય કર્મ તો બાંધે છે. અને મોહનીય કર્મમાં દર્શન મોહનીય એ સમકિતનું આવરણ છે. તો સમકિત વિના શેનું આવરણ કરે ? તે જો આપણા સમજવામાં આવશે તો જ્ઞાનાવરણીયનું સહેલાઈથી સમજી શકાશે.

પ્રશ્ન ૭ મું—શિષ્ય—તો તે કૃપા કરી સમજાવો કે—અલવીને સમકિત નથી, ને તે દર્શન મોહનીય કર્મ બાંધે છે તો તે આવરણ કોને કરે ?

ઉત્તર—દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિમાં અલવીને જે પ્રકૃતિ નથી, પણ એક મિથ્યાત્વ મોહનીય સત્તામાં છે તેને દર્શન મોહનીય કર્મનું વિશેષ આવરણ થાય કે જેથી મિથ્યાત્વને નિર્મળ થવા દે નહિ, પણ વિશેષ મલીન કરે કે જેથી મિથ્યાત્વની નિર્મળ કરણી થવા દે નહિ. મિથ્યાત્વની નિર્મળ કરણી સમકિતને નજીક કરે છે. તામલી તાપસ તથા પૂરણ તાપસના ન્યાયે. આ કરણી માર્ગનુસારીની ગણાય છે. તે દર્શન મોહનીયના આવરણે ગાંઠ મિથ્યાત્વ મોહનીયના પ્રભાવે પ્રગટ થવા દે નહિ. જેમ જેમ તે પ્રકૃતિ પાતળી પડતી જાય તેમ તેમ સમકિત નહિ.

પણ સમક્રિતની જે કરણી કે જે અભવીને નવઐવેયક સુધી લઈ જાય છે. તેની કરણી કરી નવઐવેયક સુધી જાય પણ ગુણકાણું તો પહેલું જ રહે તે ગુણકાણું ત્રણ કાળમાં છૂટેજ નહિ, એ અભવીનો મૂળ ગુણ.

તેજ ન્યાયે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું સમજી લેવું. અભવીને સત્તામાં સમક્રિત નથી. તેથી પાંચ જ્ઞાન માંહેલું જ્ઞાન પણ નથી; છતાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કેને આવરણ કરે છે ? આ ગંભીર પ્રશ્નનો ઉત્તર સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવો છે.

પ્રશ્ન ૮ મું—અભવીને જ્યારે જ્ઞાન નથી તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અંધ થાય છે તે કેને આવરણ કરે છે ? તે સહેલાઈથી સમજાય તેવો શાસ્ત્રોક્ત ન્યાય હોય તો બતાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—અભવીને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ અંધાય છે તે અભવીને સત્તામાં રહેલાં ત્રણ અજ્ઞાનને વિશેષ આવરણ કરે છે કે—જેથી મિથ્યાત્વના જ્ઞાનનો પ્રકાશ થવા દે નહિ. એટલે મતિ શુદ્ધ અજ્ઞાનને દબાવી દે. અથવા જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છ પ્રકારે બાંધે છે. તે દશ પ્રકારે ભોગવે છે. એટલે શ્રોતેંદ્રિયાદિ પાંચ ઇંદ્રિયનું આવરણ કરે, તથા પાંચ ઇંદ્રિયના વિજ્ઞાનનું આવરણ કરે, એ દશ પ્રકારે ભોગવે, અથવા પાંચ પ્રકારે પણ ભોગવે તે મતિ જ્ઞાનાદિ પાંચ જ્ઞાન માંહેલાં કોઈ પણ જ્ઞાનને પ્રગટ થવા દે નહિ. (આ બોલ તો ભવ્ય જીવને લાગુ છે.) અભવીને જ્ઞાન નથી પણ નવ પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ સુધીનું જે તેને પૂર્ણ જ્ઞાન હોય છે તે જ્ઞાનનું આવરણ થાય, તે જ્ઞાન પ્રગટ થવા દે નહિ.

પ્રશ્ન ૯ મું—કદાપિ કોઈ એમ કહે કે—જેને કેવળ જ્ઞાન કેવળ દર્શન સત્તામાં નથી તો તેને તત્ સંબંધી આવરણ શાનું ?

ઉત્તર—મતે પણ સંભવે ખરૂં. આ વાત કાઠી નાખવા જેવી નથી. અભવીને સમક્રિત નથી તો સમક્રિતને આવરણ કરનાર મોહનીય એટલે સમક્રિત મોહનીય—મિશ્ર મોહનીય જે પ્રકૃતિ પણ નથી. એટલે અભવીને એ જે પ્રકૃતિ વર્જિને ૨૬ પ્રકૃતિ મોહનીય કર્મની સત્તામાં કહી છે એમ શ્રી સમવાયગંજી સૂત્ર જણાવે છે.

માટે એમ કહેવાને વાંધો નથી કે—કેમ અભવીને સમક્રિત નથી તેમ તેને આવરણ કરનાર મોહનીય કર્મની જે પ્રકૃતિ પણ નથી. તેમજ જે ન્યાયે અભવીને કેવળ જ્ઞાન દર્શન નથી તો તેને આવરણ કરનાર કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કેવળ દર્શનાવરણી કર્મ પણ નથી, એમ કોઈ કહે તો, કોઈ અપેક્ષાએ એમ પણ સંભવે ખરૂં.

પ્રશ્ન ૧૦ મું—કદાપિ કોઈ એમ કહે કે—છ પ્રકારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે તે પાંચ પ્રકારે ભોગવે. તેમાં અલવીને પાંચ માંહેલું એકે જ્ઞાન નથી તો તેના આવરણનું કર્મ કેવી રીતે ભોગવે ?

ઉત્તર—તેના ઉત્તરમાં કોઈ એમ કહે કે—જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જે છ પ્રકારે બાંધેલું હોય તે તેજ પ્રકારે તેજ પ્રમાણે ભોગવે એવો નિયમ નથી. એટલે અલવીને કેવળ જ્ઞાન સત્તામાં નથી અને તેને કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધ્યું તેથી એમ ન કહી શકાય. કે કેવળ જ્ઞાન નથી માટે કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ન હોય એવો નિયમ નથી. કર્મ તો ગમે તેવા પ્રકારે બાંધે ને ગમે તેવા પ્રકારે ભોગવે. શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—જીવ જે પ્રકારે કર્મ બાંધે તે પ્રકારે ભોગવે અને અનેરે પ્રકારે પણ ભોગવે. સૂત્રમાં જ્ઞાનીના અવર્ણવાદાદિ બોલવે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે અને ભોગવવા આશ્રી પાંચ તથા દશ પ્રકાર કદ્યા. અહિંયાં જ્ઞાનીના અવર્ણવાદ બોલવાદિ છ કારણુ તે ગુન્હો કર્યો કહેવાય. તે દંડરૂપ જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ વિપાક ઉદયમાં ભોગવે ત્યારે તે કર્મથી છૂટ્યો ગણાય.

અહિંયાં કોઈએ કેવળીની આશાતના કરી કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મ ઉપાભ્યું તેથી તે કેવળજ્ઞાનનેજ આવરણુ કરીને ભોગવે અને બીજી રીતે ન ભોગવે એવો નિયમ નહિ, પણ જ્ઞાનના આવરણુ તરીકે ગમે તે પ્રકારે ભોગવે. જેમ વેદનીય કર્મની ઉપરાજણુવાળા વેદનીય કર્મ ભોગવીને છૂટે અને જપ તપાદિક કષ્ટ સહેન કરવે પણ છૂટે. એમ કર્મબંધનાં કારણુ, કર્મનો બંધ અને કર્મનું ભોગવવું તેના અનેક છેદ છે.

જેમ ગુન્હો, ગુન્હાનો કરનાર, અને શિક્ષાના અનેક ભેદ છે, તેમ કર્મ સંબંધી પણ જાણવું.

પ્રશ્ન ૧૧ મું—આ સંબંધે કેઈ ન્યાયથી સમજાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—એ માણસે એક જાતનો ગુન્હો કર્યો, બન્નેને સરખી શિક્ષા કરી, દશ દશ હજાર રૂપિયા દંડ કર્યો. એક માણસ ઋદ્ધિ પાત્ર હોવાથી દંડ ભરીને છૂટ્યો, બીજા માણસની પાસે તો ઋદ્ધિ નથી. (શિક્ષા કરનારને એમ ન હોય કે તેના ઘરમાં ઋદ્ધિ હોય તોજ તે પ્રકારનો દંડ કરવો તેણે તો ગુન્હા પ્રમાણેજ દંડ કર્યો પણ દંડ ભરવાની સત્તા નથી તો કાયદા મુજબ જેલ ભોગવવી પડે. એટલે અનેરી રીતે પણ શિક્ષા ભોગવાય છે.

તે ન્યાયે ભવી અને અભવી ને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અંધ થાય છે, તો ભવીને પાંચ જ્ઞાન સત્તામાં છે તે તો તે કર્મ ભોગવી છૂટે. પરંતુ અભવીને પાંચ જ્ઞાન માંહેલું જ્ઞાન સત્તામાં નથી અને તદ્દાવરણીય કર્મ કેવી રીતે ભોગવવું ? તે ઉપરના ન્યાયે તથા સૂત્રના ન્યાયે અનેરી રીતે પણ ભોગવે એટલે અભવીની જે વૃદ્ધિ છે, મતિ-શ્રુત અને વિભંગ અજ્ઞાન તેને આવરણ કરે તેનો પ્રકાશ થવા દે નહિ.

પ્રશ્ન ૧૨ મું—સૂત્રમાં જ્ઞાનાવરણીય કહ્યું છે પણ કોઈ ઠેકાણે અજ્ઞાનાવરણીય કહ્યું હોય એમ જણાતું નથી તો અજ્ઞાન ને જ્ઞાનાવરણીય કેમ લાગુ થાય ?

ઉત્તર—જેમ દિવસને વાદળનાં દળ આવરણ કરે છે તેમ રાત્રિનાં અંધકારને પણ તેજ દિવસના પ્રકાશને આવરણ કરનારાં વાદળનાં દળ આવરણ કરે છે. દિવસના પ્રકાશરૂપ તો ભવ્ય જીવના જ્ઞાન રૂપ પ્રકાશ તેને જ્ઞાનાવરણીય રૂપ વાદળના દળ વડે આવરણ થવાથી જ્ઞાનાવરણીયનું આવરણ થયું કહેવાય છે, તેમજ અભવીને આઠ જ્ઞાન માંહેલાં ત્રણ અજ્ઞાન રૂપ રાત્રિના પ્રકાશને પણ તેજ જ્ઞાનાવરણીયાદિક વાદળનાં દળ આવરણ કરી રાત્રિના અંધકારરૂપ અજ્ઞાન રૂપ અંધકારને વિશેષ વધારે છે. એટલે જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવામાં આવે છે તે આઠ પ્રકારના જ્ઞાનને આવરણ કરે છે. ત્યાં કોઈ અજ્ઞાનાવરણીય કર્મ જુદું પાડવાની જરૂર નથી, એમ સૂત્રના ન્યાયથી જણાય છે.

જ્ઞાનરૂપી દીપક હોય ત્યાં સુધી પ્રકાશ રહે અને તે દીપકને આવરણ થાય એટલે અંધકાર પ્રસરે—અર્થાત્ અંધકાર વધે. પણ જે મકાનમાં દીપકજ ન હોય તેમાં તો સદાય અંધારૂંજ હોય. એ ન્યાયે ભવ્ય અભવ્યના જ્ઞાન અને અજ્ઞાન વિષે સમજી લેવું.

રાત્રિ સમાન અભવ્યને તારાના પ્રકાશ સમાન મતિ, શ્રુત જ્ઞાન (આઠ જ્ઞાનમાં ત્રણ માંહેલા સદાય હોય.) ચંદ્રમા સમાન વિભંગ જ્ઞાન (ચંદ્રમાના પ્રકાશની હાની વૃદ્ધિ હોય, કોઈ વખત ન પણ હોય) અને જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ દળનાં વાદળાંના પડ વડે અભવ્ય રૂપી રાત્રિને વિષે આચ્છાદિત હોવાથી ચંદ્ર અને તારાના પ્રકાશને અંધ પાડી રાત્રિના અંધકારને વિશેષ મલીન કરે છે. એટલે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જેમ ભવ્ય જીવના જ્ઞાનને આવરણ કરે છે, તેમ અભવ્ય જીવના અજ્ઞાનને પણ આવરણ કરે છે. એ અપેક્ષાએ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અંધ ભવ્ય અભવ્ય

બંનેને હોવા સંભવ છે. સૂત્રમાં લવ્ય અને અલવ્યને આઠે કર્મોના બંધ કહ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૩ મું—શિષ્ય કોઈ એમ કહે કે—અજ્ઞાન કાંઈ વસ્તુ નથી. પણ જ્ઞાનને કર્મનું આવરણ થયું. જ્ઞાનની સત્તા દબાઈ ગઈ, સત્તામાં જ્ઞાન છે. છતાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થવા દે નહિ તેનું નામ અજ્ઞાન. અજ્ઞાન ખસે તો જ્ઞાન પ્રગટ થાય, અજ્ઞાન ન ખસે ત્યાંસુધી તે અજ્ઞાની કહેવાય. પણ સત્તા એ તો જ્ઞાન તમામ જીવની પાસે છે. તેથી તમામ જીવ સિદ્ધ સમાન કહેવાય તેનું કેમ ?

ઉત્તર—જ્ઞાનનું આવરણ એજ અજ્ઞાન, અજ્ઞાન કાંઈ જીવું નથી. એમ કહી અલવીને જ્ઞાન તો છે પણ તેનું આવરણ થવાથી અજ્ઞાન કહેલ છે, પણ સત્તામાં જ્ઞાન છે. તેથી સિદ્ધનો આત્મા ને અલવીને આત્મા સરખો છે, સિદ્ધ સ્વરૂપી છે. સિદ્ધ સમાન છે. આમ કેટલાકનું ખોલવું થાય છે ખરું પણ સૂત્ર શું કહે છે તે ઉપર પુરતું ધ્યાન રાખવું.

આવરણ તે કર્મનું છે અને કર્મ તે તો રૂપી આકાશીયા પુદ્ગળ છે. જ્ઞાન અને અજ્ઞાન અરૂપી છે. સાખ શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના ૧૨ મા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશની ન્યાં રૂપી અરૂપીનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે ત્યાં આઠ કર્મોને રૂપી કહ્યાં છે, અને ઉપયોગના ૧૨ ભેદને અરૂપી કહ્યા છે તેમાં પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન, અને ચાર દર્શન એ બારે ખોલ અરૂપી કહ્યા છે. માટે કર્મ અને અજ્ઞાન બંને જૂદાં છે. છતાં કર્મનું આવરણ એજ અજ્ઞાન એમ માનવું તેજ અજ્ઞાન છે; એટલે અલવીને સત્તામાં અજ્ઞાનજ છે, તેને જ્ઞાન માની, કર્મોના આવરણને અજ્ઞાન ઠરાવવું તે સૂત્ર વચનથી વિરૂદ્ધ વાક્ય છે.

લવીને જેમ પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનને કર્મ આવરણ કરે છે તેમજ અલવીનાં ત્રણ અજ્ઞાનને કર્મ આવરણ કરે છે. માટે અજ્ઞાન એજ અલવીની મૂળ સત્તા છે.

પ્રશ્ન ૧૪ મું—જીવ પાસે જ્ઞાન ન હોય તો જીવપણું ઉડી જાય માટે જ્ઞાનદર્શનના પર્યાય સર્વ જીવને સરખા છે.

ઉત્તર—જીવપણું સામેલ રાખવાને માટે જ્ઞાન, દર્શન કે તેના પર્યાય કહ્યા નથી, પણ અક્ષરનો અનંતનો ભાગ ઉઘાડો છે, તેથીજ જીવપણું જણાવ્યું છે. એમ શ્રી નંદીજી સૂત્ર સાક્ષી આપે છે. લવ્ય જીવનો અનંતનો ભાગ ઉઘાડો તે શ્રુત જ્ઞાનનો, અને અલવ્યનો શ્રુત અજ્ઞાનનો

કહ્યો છે. જુઓ શ્રી નંદીજી સૂત્ર આયુવાળા છાપેલ પાને ૨૬૮ મેં થી ૩૦૪ સુધી.

જે અભવ્ય ને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો કહ્યો છે તે મિથ્યાત્વ શ્રુતનો ઉઘાડો છે. અને ભવ્યને માટે જેને સત્તામાં જ્ઞાન હોય તેને સમશ્રુતનો અને અજ્ઞાન હોય તેને મિથ્યાશ્રુતનો ઉઘાડો હોય. તેથી ભવ્ય અભવ્ય તમામ જીવનું ચેતનપણું-ચૈતન્યની ચેતના પ્રગટ થાય છે.

અને પર્યાય જે છે તે તો જીવ દ્રવ્યની ઋદ્ધિ છે. તેમાં પણ જે જીવની પાસે જે ઋદ્ધિ હોય તેની પર્યાય સૂત્રમાં કહી છે. તેમાં પણ જે જીવની પાસે જ્ઞાનની ઋદ્ધિ હોય તે જીવને જ્ઞાનની પર્યાય અને અજ્ઞાન હોય તેને અજ્ઞાનની પર્યાય કહી છે. તેમાં પણ સ્વપર્યાય પરપર્યાય વગેરેનો અધિકાર ભગવતીજી તથા પદ્મવણુજી વગેરે સૂત્રોમાં ખુલાસાથી જણાવ્યું છે. અને કેટલીક ધીના પ્રથમ લખાણમાં આવી પણ ગઈ છે.

પ્રશ્ન ૧૫ મું—શિષ્ય-કોઈ એમ કહે કે-જીવને અજ્ઞાન કે મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે. તેનું કારણ એ છે કે-જ્ઞાનને કર્મનું આવરણ થાય છે. તેનું નામ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે. અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તેજ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ કહેવાય છે, અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ કાંઈ બીજી વસ્તુ નથી. આ ઉપરથી અભવીને એકલું મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. તે જ્ઞાન અને સમકિતને, જ્ઞાનાવરણીય અને મોહનીય કર્મના આવરણથી મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન કહેવાયું. પણ સત્તામાં પાંચે જ્ઞાન છે, અને સમકિત પણ સત્તામાં છે, જો એકલું મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન જીવું હોત તો જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીયની પેઠે મિથ્યાતાવરણીય અજ્ઞાનાવરણીય કર્મ જીવું હોત; તે તો કોઈ ઠેકાણે જોવામાં આવતું નથી. માટે આવરણ એજ અજ્ઞાન, અને જેના ઉપર આવરણ થયું તે સત્તામાં છે એમ કોઈ કહે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—હે ભાઈ ! આ પ્રકારના પ્રશ્નનો ખુલાસો હમણાજ અપાઈ ગયો છે. શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના બારમા શતકમાં કર્મને રૂપી કહેલ છે, અને અજ્ઞાનને અરૂપી કહેલ છે. મિથ્યા દષ્ટિ અને સમકિત દષ્ટિ બન્ને અરૂપી છે અને મોહનીય કર્મને રૂપી કહેલ છે. જ્ઞાન અને અજ્ઞાન અરૂપી છે અને તેને આવરણ કરનાર કર્મ કે જે જ્ઞાનાવરણીય (પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનને આવરણ કરનાર) તે રૂપી છે. એટલે અજ્ઞાન અને જ્ઞાનાવરણીય

કર્મ બંને બુદ્ધાં છે એમ શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર તથા પદ્મવણુજી સૂત્ર વગેરે સૂત્રોથી નિર્ણય થાય છે.

સમક્રિતને મોહનીય કર્મનું આવરણ થવાથી મિથ્યાત્વ અને મતિ શ્રુતાદિ પાંચ જ્ઞાનને આવરણ થવાથી અજ્ઞાન વગેરે કરેલા પ્રશ્ન ઉપર પૂરતું ધ્યાન રાખજો.

ઉપરોક્ત કહ્યા પ્રમાણે સમક્રિતને મોહનીય કર્મનું આવરણ થયું તે મિથ્યાત્વ. તો મિથ્યાત્વને કેતું આવરણ લાગ્યું? કે દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ કહી છે તેમાં પહેલીજ મિથ્યાત્વ મોહનીય કહી ને પછી સમક્રિત મોહનીયને મિશ્ર મોહનીય કહી. ત્રણેને મોહનીય કર્મનું આવરણ ઠરશે તો પ્રશ્નકારના વિચારોને ધક્કો લાગશે. કારણકે—પ્રશ્નકારે તો મોહનીયનો અને મિથ્યાત્વનો એકજ અર્થ કર્યો છે. અને સૂત્ર તો ત્રણેને મોહનીયનું આવરણ કહે છે, માટે ત્રણે વસ્તુ બુદ્ધી છે; તેમાં વળી અલવીને બે વસ્તુની નાસ્તિ કહી છે, તો મિથ્યાત્વને પણ મોહનીયનું આવરણ છે અને બુદ્ધ પણ છે. સમક્રિતને ને તેને કાંઈ પણ સંબંધ નથી, ત્રણે પ્રકૃતિ બુદ્ધીજ છે.

પ્રશ્ન ૧૬ સુ—ત્યારે કોઈ એમ કહે કે—અલવીને સમક્રિત તો નથી. તે વાત કમુલ છે. પણ સત્તામાં પાંચે જ્ઞાન તો છે તેને આવરણ થવાથી અજ્ઞાન કહ્યાં છે, અજ્ઞાન ખીજી વસ્તુ નથી. કારણકે—અજ્ઞાનાવરણીય કર્મ બુદ્ધ કહ્યું નથી.

ઉત્તર—જ્યારે અલવીને સમક્રિત નથી, એમ જો નિશ્ચય થતું હોય તો પછી જ્ઞાન હોયજ ક્યાંથી? “ ના દંસળીસ નાળં ” એ શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રનું વાક્ય છે કે—સમક્રિત વિના જ્ઞાન હોયજ નહિ. વળી શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર તથા શ્રી પદ્મવણુજી સૂત્રમાં સાકાર ઉપયોગને જ્ઞાન ઉપયોગ કહ્યો છે, અને જ્ઞાન ઉપયોગમાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન મળી—આઠેને જ્ઞાનના ઉપયોગમાં ગણ્યાં છે. તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તે આઠેને આવરણ કરે છે, ને તે આઠે આત્માનો ગુણ છે, આઠે અરૂપી છે, અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તે તો રૂપી છે. માટે આવરણ તો આઠે જ્ઞાનનું પણ પાંચ જ્ઞાનનું આવરણ કહેવાથી મતિ શ્રુત અને અવધિ જ્ઞાનના પેટામાં મતિશ્રુત અને વિભંગનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એટલે આવરણના સંબંધે પાંચ જ્ઞાનમાં ત્રણ અજ્ઞાનનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એટલે પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન એ આઠે ને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનુંજ આવરણ છે. અજ્ઞાનાવરણીય

કર્મ બુદ્ધું છેજ નહિ તો સૂત્રકાર લાવે કયાંથી ? જ્ઞાનાવરણીયની અપેક્ષાએ આઠેને સાકારોપયોગે જ્ઞાન કહ્યાં છે. અને—

જીવના ભેદમાં તથા પર્યાયાદિકમાં જ્ઞાન અજ્ઞાનને બુદ્ધાં પાડ્યાં છે. શ્રી ઠાણાંગજી તથા શ્રી જીવાભિગમજીમાં સમુચ્ચય જીવમાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન મળી આઠ બોલ બુદ્ધા કહ્યા છે. અને શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં આઠેના પર્યાય પણ બુદ્ધા કહ્યા છે. એ ઉપરથી જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બુદ્ધાં ઠરે છે. જેમ સમકિતને મિથ્યાત્વ બુદ્ધું છે તેમ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન પણ બુદ્ધાંજ છે.

પ્રશ્ન ૧૭ મું—શિષ્ય-કોઈ એમ કહે કે-પાંચે જ્ઞાનને તે નામના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું આવરણ થવાથી તે નામનું આવરણ કહેવાણું તેમ અજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કેમ ન કહેવાણું ? માટે અજ્ઞાનાવરણીય કર્મ નથી પણ જ્ઞાનને આવરણ થવાથી તે નામનું અજ્ઞાન કહેવાય છે, એટલે જ્ઞાનનું આવરણ તેજ અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાન કાંઈ બીજી વસ્તુ નથી તેમ અજ્ઞાનાવરણીય કર્મ પણ કહ્યું નથી. આમ કોઈ કહે તેનું શું સમજવું ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત બોલતાં પ્રત્યે તેના જ્વાળમાં એટલુંજ બસ છે કે જ્ઞાન પાંચ છે અને અજ્ઞાન ત્રણ છે, તો તમારા કહેવા પ્રમાણે મતિ જ્ઞાનના આવરણથી મતિ અજ્ઞાન કહેવાણું હોય, શ્રુત જ્ઞાનાવરણીયથી શ્રુત અજ્ઞાન, અને અવધિ જ્ઞાનાવરણીયથી વિભંગ જ્ઞાન કહેવાણું હોય તો-મનઃપર્યવ જ્ઞાનાવરણીય તથા કેવળ જ્ઞાનાવરણીયના આવરણથી શું કહેવું ? મનઃપર્યવ અજ્ઞાન અને કેવળ અજ્ઞાન કોઈ સૂત્રમાં જોવામાં આવતાં નથી. આ ઉપરથી અભવીને સત્તામાં મનઃપર્યવ જ્ઞાન અને કેવળ જ્ઞાન ચોક્કસ નથી એમ સૌ કોઈને કબુલ કરવું પડશે.

જો આવરણ અને અજ્ઞાન બુદ્ધાં હોય તો પાંચ જ્ઞાનમાંનું એકે જ્ઞાન અભવીને સત્તામાં નથી, માત્ર ત્રણ અજ્ઞાનજ છે. તેમાં મતિ શ્રુત અજ્ઞાન અનાદિ અપર્યવસિત છે તેમજ મિથ્યાત્વ મોહનીય પણ અનાદિ અનંત છે. અભવીને જેમ તેજસ કાર્મણુ શરીરનો અનાદિ અનંત બંધ રહ્યો છે, તેમજ મતિ શ્રુત અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો અનાદિ અનંત બંધ કહ્યો છે. અને વિભંગ જ્ઞાનનો ક્ષમોપશમ થયે કોઈ વખત હોય અને ન પણ હોય. તેની સ્થિતિ તો ઉત્કૃષ્ટી ૩૩ સાગરની કહી છે. પણ ત્રણે અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વના પર્યવ અભવીને સત્તામાં સદાકાળ હોય. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના પર્યવ હોયજ નહિ. એમ સૂત્રથી સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૮ મું—કેઈ કહે કે—અલવીને શ્રીસમવાયાંગજી સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમકિત મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય સત્તામાં નથી, તેથી તેને સમકિત અને કેવળ જ્ઞાન સત્તામાં છે એમ સિદ્ધ થાય છે. કારણકે સમકિતની પ્રાપ્તિને માટે દર્શન મોહનીયની પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ તથા ક્ષય થવાથી સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે એટલે દર્શન મોહનીયનો નાશ થયે જો સમકિત માનીએ તો અલવીને દર્શન મોહનીયની બે પ્રકૃતિ સમકિત મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય મૂળમાંજ નથી એજ તેનો નાશ. માટે અલવીને સત્તામાં સમકિત છે. અને સમકિત છે તો કેવળજ્ઞાન પણ છે. જો બે વસ્તુ સત્તામાં છે તો તેનો આત્મા પણ સમકિત સહિત કેવળ સ્વરૂપી છે, માટે તે સિદ્ધ સમાન છે.

ઉત્તર—પ્રશ્નકારે ખુદ્દિની ઘટના તો ભારે કરી છે. આ વિષેનો કેટલોક ખુલાસો પ્રથમ અપાઈ ગયો છે, તોપણ લગ્ય જીવોને સમજવાને માટે એટલુંજ કહેવું બસ છે કે—અલવીના સંબંધમાં કેઈ બે પ્રકૃતિનો ક્ષય માનતું હોય અને સમકિતની સિદ્ધતા પણ તેજ કારણથી માનતું હોય તો પછી અલવીને મિથ્યાત્વ હોવુંજ ન જોઈએ. કારણકે સમકિત મોહનીયનો અને મિશ્ર મોહનીયનો નાશ થવાવાળાને પ્રથમ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો નાશ થાય છે. મિથ્યાત્વ મોહનીય સામેત રહે અને સમકિત મોહનીયને મિશ્ર મોહનીયનો નાશ થાય એવું ત્રણ કાળમાં કેઈ પણ જીવને બને નહિ. સમકિતની પ્રાપ્તિવાળાને અનંતાનુબંધીની ચોકડી અને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો પ્રથમ ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ અવશ્ય થાય. તે સંબંધે વિશેષ સમજુતી મેળવવી હોય તો જુઓ પૂર્વાર્દ્ધ ભાગ પહેલાનું પ્રશ્ન આઠમું જોઈ નિર્ણય કરવો.

સમવાયાંગ સૂત્ર તો ખુલા શબ્દમાં અલવીનું ચોકખું નામ પાડીને સમકિત મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય વચ્ચેને મિથ્યાત્વ મોહનીય સહિત છઠ્ઠીશ પ્રકૃતિ સત્તામાં કહે છે. એટલે મોહનીયના આવરણવાળી પણ બે પ્રકૃતિ સત્તામાં નથી તો પછી સમકિત કે જ્ઞાન સત્તામાં હોયજ કયાંથી ? સૂત્રમાં કેઈ ઠેકાણે અલવીને સમકિત કે જ્ઞાનની વ્યાખ્યા સત્તામાં આવતી નથી તેનું શું કારણ ? અને જ્યાં જ્યાં અલવીની વ્યાખ્યા આવે છે ત્યાં તો મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન ત્રિવાય સત્તામાં કે તેની પર્યાયમાં બીજી વાત આવતીજ નથી. તેમજ સૂત્ર આખ્યાત ધર્મની સોળ કળા માંહેલી એક પણ કળા જ્યારે અલવીને સત્તામાં નથી તો પછી સમકિત કે કેવળની આશા હોયજ શેની ?

પ્રશ્ન ૧૯ મું—શિષ્ય-ભવી અને અભવીના જ્ઞાન અને અજ્ઞાન વિષે પુણ્યા શબ્દોમાં જે જે સૂત્રમાં જણાવ્યું હોય તે અમો સમજી શકીએ તેવી રીતે ટુંકામાં જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—શ્રીનંદીજી સૂત્રમાં લવ્ય સિદ્ધિયાતું શ્રુત જ્ઞાન, આદિ અંત સહિત કહ્યું છે તે કૃષ્ણપક્ષીમાંથી શુક્લપક્ષી થઈ મિથ્યાત્વમાંથી સમક્રિત પામી છેવટ અર્ધ પુદ્ગલમાં મોક્ષ જાય. માટે આદિ છે ને અંત પણ છે. અને અલવ્ય સિદ્ધિયાતું શ્રુત અજ્ઞાન અનાદિ અનંત કહ્યું છે. એટલે અભવીના શ્રુતના આદિ અંત નથી.

પ્રશ્ન ૨૦ મું—ભવી તથા અભવીનું શ્રુત તો આદિ સહિત કહ્યું છે, તો બન્નેનું અજ્ઞાન અનાદિ ઠરે તો ભવીને સત્તામાં અજ્ઞાન હોવું જોઈએ તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ભવીને સત્તામાં જો જ્ઞાન હોય તોજ કોઈ કાળે પ્રગટ થાય. માટે સત્તામાં તો જ્ઞાન અજ્ઞાન બન્ને હોય. તેમ અભવીને સંભવ નથી. કારણકે અભવીનું શ્રુત અનાદિ અનંત છે એટલે તેને અજ્ઞાન આદિ અંત સહિત છે. તેમજ ભગવતીજી તથા જીવાભિગમ વગેરે સૂત્રમાંપણ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૨૧ મું—ભગવતીજીમાં લવ્ય અલવ્યના જ્ઞાન અજ્ઞાન વિષે શું કહ્યું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—ભગવતીજી શતક ટમે ઉદ્દેશે રજે લલ્કિના અધિકારે પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન કહ્યા છે તેમાં લવ્ય જીવને પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના કહી છે, અને અભવીને આઠ માંહેલાં બે અજ્ઞાન (મતિ-શ્રુત) સદા કાળ નિયમા હોય અને વિભંગ જ્ઞાનની ભજના હોય.

પ્રશ્ન ૨૨ મું—જીવાભિગમ સૂત્રમાં લવ્ય અને અલવ્ય જીવના જ્ઞાન અજ્ઞાન વિષે શી રીતે જણાવ્યું છે ?

ઉત્તર—જીવાભિગમ સૂત્ર લાલાવાણું છાપેલ પાને ૭૨૧મે-સમદષ્ટિ ૧ મિથ્યાદષ્ટિ ૨ સમમિથ્યાદષ્ટિ ૩ એમ જીવના ત્રણ ભેદ કહ્યા છે; તેમાં-મિથ્યાદષ્ટિના ૩ ભાંગામાં (અણાઈએ અપજ વસીયે ૧ અણાઈએ સપજ વસીયે ૨ સાઈએ સમજજ વસીયે ૩ એ ૩ ભાંગામાં) અણાઈએ અપજજ વસીયેનો ભાંગો અલવ્ય જીવનો કહ્યો છે. બાકીના બે ભાંગા લવ્ય જીવના જણાવ્યા છે.

જીવાભિગમ પૃષ્ઠ ૭૪૫ મે-લાલાવાણામાં-આઠ પ્રકારના સર્વ જીવ કહ્યા છે, તેમાં પાંચ જ્ઞાનને ત્રણ અજ્ઞાન અનુક્રમે કહ્યાં છે. તેમાં અનાદિ

અપર્યવ વસિતનો અર્થ છપાણો નથી પણ ભગવતીજીમાં તેજ પ્રકારના અધિકારમાં અનાદિ અપર્યવ વસિતનો અર્થ અભવ્ય આશ્રી કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૨૩ મું—ભગવતીજીના ૩૦મા શતકમાં ભવ્ય અભવ્ય વિષે કાંઈ છે ખરૂં ?

ઉત્તર—શ્રી ભગવતીજીના ૩૦મા શતકમાં સમોસરણના અધિકારે ૪૭ બોલની વ્યાખ્યા કહી છે તેમાં ભવી અભવી વિષે ખાસ કરીને જાણવા જેવું છે. સાંભળો:—

સમુચ્ચાય જીવમાં બોલ ૪૭ લાભે. તે એ પ્રકારે કે—સમચેજીવનો ભેદ ૧, લેશ્યા ૮, પક્ષ ૨, દષ્ટિ ૩, જ્ઞાન ૬, અજ્ઞાન ૪, સંજ્ઞા ૫, વેદ ૫, કષાય ૬, ભોગ ૫, ઉપયોગ ૨, સર્વ મળી ૪૭ બોલ સમયે કહ્યાં. તેમાં અલેશી ૧, શુકલપક્ષી ૨, સમદષ્ટિ ૩, સમામિથ્યાત્વ દષ્ટિ ૪, જ્ઞાન છ ૧૦, નો સના વઉત્તા ૧૧, અવેદી ૧૨, અકષાયી ૧૩ અને અજ્ઞેગી ૧૪, એ ૧૪ બોલમાં—એકલા સમદષ્ટિ તથા એકલા ભવ્ય લાભે. બાકીના બોલમાં સમદષ્ટિ હોય ત્યાં એકલા ભવ્ય લાભે. અને સમદષ્ટિ વિનાનામાં ભવ્ય તથા અભવ્ય બેઉ લાભે.

સમદષ્ટિ ૧ અને ૬ જ્ઞાન. એ સાત બોલમાં ભવ્ય એકલા લાભે. મિથ્યાદષ્ટિ ૧, કૃષ્ણ પક્ષી ૨ અને અજ્ઞાન ૪-૬. એ ૬ બોલમાં ભવ્ય તથા અભવ્ય બેઉ લાભે. આ પ્રમાણે ભગવતીજીમાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨૪ મું—પદ્મવણુજી ભવ્ય અભવ્ય વિષે શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—શ્રીપદ્મવણુ સૂત્રના પદ ૧૮ મા કાયસ્થિતિ પદમાં કહ્યું છે કે—ભવ્ય સિદ્ધિયાની કાયસ્થિતિ અણાઈએ સપજ્જ વસિયે કહી છે. એટલે ભવ્ય સિદ્ધિ યા જીવની આદિ નથી પણ અંત છે. તે મોક્ષ પ્રાપ્ત ભવ્ય જીવ આશ્રી સમયે બોલમાં કહેલ છે. મોક્ષ જય એટલે ભવ્યપણું મટી જાય, નોભવ્ય નોઅભવ્યના ભાંગામાં ભળે—અને અભવ્ય સિદ્ધિયાની કાયસ્થિતિ અણાઈએ અપજ્જ વસિયે. એટલે અભવ્યની કાયસ્થિતિ અનાદિ અનંત છે. આદિ અંકે રહિત છે.

પ્રશ્ન ૨૫ મું—ભવ્ય અભવ્યમાં ગુણુડાણાં કેટલાં લાભે ?

ઉત્તર—મોટા બાસઠીયામાં કહ્યું છે કે—ભવ્ય સિદ્ધિયામાં જીવના ભેદ ૧૪-ગુણુડાણા ૧૪-ભોગ ૧૫-ઉપયોગ ૧૨-લેશ્યા ૬-અને અભવ્ય સિદ્ધિયામાં-જીવના ભેદ ૧૪-ગુણુડાણુ ૧ પહેલું-ભોગ ૧૩ (આહારકને આહારકનો મિશ્ર એ બે નહિ) ઉપયોગ ૬ (૩ અજ્ઞાન ૩ દર્શન)-લેશ્યા ૬-

લવ્યમાં ચૌદે ગુણુઠાણું કહ્યાં છે, અને અલવ્યમાં એક પહેલુંજ ગુણુઠાણું કહ્યું તે અનાદિ અનંત મિથ્યાત્વને લઈને એટલે ત્રણ કાળમાં પહેલું ગુણુઠાણું છૂટેજ નહિ.

પ્રશ્ન ૨૬ મું—લવ્ય અલવ્યમાં ચરીમ અચરીમ વિષે કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર—પદ્મવણા પદ ઉબે—ચરીમ અચરીમ વિષે અર્થકારે કહ્યું છે કે—ચરીમ તે લવ્ય જીત—ને અચરીમ તે સિદ્ધતા જીવ અને ચલવ્ય જીવ બન્ને લેવા. અને ત્રણ ભેદ કરીએ તો, લવ્ય જીવ ચરીમ—અલવ્ય જીવ અચરીમ—અને સિદ્ધતા જીવનો ચરીમનો અચરીમ. તેનો અલ્પાબહુત્વ કરીએ તો અચરીમ સર્વથી થોડા અલવ્ય આશ્રી ૧ તેથી નોચરીમ નોઅચરીમ અનંતગુણા સિદ્ધતા જીવ ૨ તેથી ચરીમ અનંતગુણા લવ્ય જીવ આશ્રી ૩.

પ્રશ્ન ૨૭ મું—ચરિમ અચરીમનો અર્થ શું ?

ઉત્તર—ચરીમ એટલે જેનો છેડો આવે તે, અને અચરીમ એટલે જેનો છેડો ન આવે તે. એટલે લવ્ય જીવને ચરીમ કહ્યા તે મુકિત ગયા એટલે તેનો છેડો આવી ગયો, લવ્યપણું મટી ગયું. અને અલવ્યનો છેડો નથી માટે અચરિમ, અને સિદ્ધમાં નથી લવ્યપણું કે નથી અલવ્યપણું માટે નોચરીમનો અચરીમ કહ્યા છે. અને અલવ્યનો છેડો નથી તેમ સિદ્ધનો પણ છેડો નથી માટે બન્નેને અચરીમ પણ કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૨૮ મું—કેઈ કહે કે—લવ્ય, અલવ્ય અને સિદ્ધમાં તકાવત તો હોય પણ તમામ જીવની શક્તિ અનંતી છે—સિદ્ધ અને સંસારી તમામ જીવ અનંત શક્તિના ધણી છે. માટે તમામ જીવ પાસે અનંતી શક્તિ છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એ તો એક યોધિક વાક્ય છે—કેઈ કહે કે અમારા ગામમાં બધા ઋદ્ધિપાત્ર છે તો શું તે ગામમાં દારિદ્રી નહિજ હોય ? શાસ્ત્રમાં દ્વારકાને સોનાનો ગઢ ને રત્નના કાંગરાએ વખાણી લક્ષ્મીએ ભરપૂર કહી છે તો ત્યાં શું ભિખારી—માગણુ નહિ હોય ? દ્વારકા ને દેવલોક ભુલા કહી પણ દેવલોક તો નહિ, એ વાત સત્ય છે. શાસ્ત્રમાં ઘણા અપેક્ષાવાચી શબ્દો રહેલા છે. એમ લોક ભાવાએ સર્વ જીવ સર્વ આત્મા સરખા છે અને સર્વની પાસે અનંતી શક્તિ છે. તે કેઈ અપેક્ષાવાચી વાક્ય છે. કેઈ એમ કહે કે—હું શહેનશાહ છું. હું મનુષ્ય છું અને તે પણ મનુષ્ય છે. એમ મનુષ્યની અપેક્ષાએ સરખા કહી શકાય તે એક નહિ પણ તમામ

મનુષ્ય સરખા કહી શકાય. તેથી સર્વ મનુષ્ય શહેનશાહ બની જાય ખરા? શહેનશાહ અને બીજાં મનુષ્યોની પુણ્યરૂપ ઋદ્ધિમાં અનંતો તફાવત છે. કયાં ચક્રવર્તિની ઋદ્ધિ ને શક્તિ, ને કયાં, એક ડીબડું લઈને માગી ખાનારની ઋદ્ધિ અને શક્તિ.

સિદ્ધ અને નિગોહના જીવ સરખા છે અને બન્નેની અનંતી શક્તિ પણ સરખી છે. તો તે નિગોહનાં દુઃખ શા માટે સહન કરે છે ?

પ્રશ્ન ૨૯ મું—ત્યારે કોઈ એમ કહે કે—નિગોહના જીવની અનંત શક્તિ તો છે પણ કર્મ કરીને આવરેલી છે તેથી તેની શક્તિ દબાઈ ગઈ છે. કહ્યું છે કે—

કર્મ સંગ જીવ મુંઠ હૈ, પાવે નાના રૂપ ;

કર્મ રૂપ મળ કે શુદ્ધે, ચૈતન સિદ્ધ સ્વરૂપ. ૧

તે બ્યારે પ્રકાશમાં આવશે ત્યારે તે જીવ પણ સિદ્ધની શક્તિને પ્રાપ્ત થશે. તેમ સર્વ જીવને માટે સત્તામાં શક્તિ અનંતી છે અને તે પ્રગટ થયે પ્રકાશમાં આવશે ત્યારે તે પણ સિદ્ધ સમાન થશે. માટે સર્વ જીવ સત્તાએ સરખા છે.

ઉત્તર—આ શબ્દ બધા લબ્ય જીવને માટે છે. અને તમામ ઉપદેશ પણ લબ્ય જીવને લઈનેજ છે. લબ્ય જીવન માટે સિદ્ધની શક્તિના તમામ ઘોલ લાગુ થવા સંભવ છે. અને દરેક શાસ્ત્રકારો પણ આત્માને પરમાત્માની ઉપમા આપે છે—સિદ્ધ સમાન ગણે છે તે લબ્ય જીવની પાસે સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ સત્તાએ રહેલી છે તેને લઈનેજ સિદ્ધ અને આત્માની સરખામણી થાય છે. એક દિગંબર મતનો ગ્રંથ હસ્ત ત્રિખિત છે તેમાં સગૈયા છપ્પા દોહરા વગેરે ઘણી બાબતો કિમતી લખેલા છે. તેમાં લબ્ય જીવને ઉદ્દેશીનેજ સિદ્ધની શક્તિના તમામ શુભો લખ્યા છે તેની વાનકી રૂપે થોડું લખાણ નીચે આપવામાં આવે છે. આંભળો—

છપય છંદ.

જિન ધર્મ વિનુ જીવ, તોહિ શિવ પંથ ન સૂઝે ;

જિન ધર્મ વિનુ જીવ, આપ પર કૌં નહિ બુઝે ;

જૈન ધર્મ વિનુ જીવ, મર્મ નિજ કે નહિ પાવે ;

જૈન ધર્મ વિનુ જીવ, કર્મ ગતિ દિષ્ટ ન આવે ;

જૈન ધર્મ વિનુ જીવ તોહિ, કેવલ પદ કિતહું નહીં ;

અજ હૌ સંભાલિ ચિર કાલ, હુ અચિદાનંદ ચેતા કહી. ૧

जैन धर्म का लव, आप परका सभ जनै ;
 जैन धर्म को लव, अंध अज्ञ मोक्ष प्रछाने ;
 जैन धर्म को लव, होय निहूँ येँ जैराणी ;
 जैन धर्म को लव, स्याह वादी परत्याणी ;
 जैन धर्म को लव जग, अजरामर पहवी लहे ;
 लैया अनंत सुभ लोगवै, सु आचारिण छडि विधि कहुँ. २

जे अरिहंत सो लव, लव सभ सिद्ध लक्ष्मी नै ;
 आचारिण कुनि लव, लव उवअथ गुणी नै ;
 साधु पुइष सभ लव, लव येतन पद राजे ;
 सो तेरै घट निकट, हेभी निज शुद्ध गिराजे ;
 सभ लव हरणनैँ अेकसे, केवण ग्यान सइपभय ;
 तस्स ध्यान करहुँ हो लव्य जन, न्यौँ पावहुँ पहवी अप्पय. ३.

संवेया.

अेक लव द्रव्यमें अनंत गुन विद्यमान,
 अेक अेक गुनमें अनंत शक्ति हेभी यै;
 ग्यानकोँ निहारीयै तो पारयाको क्यौँही नांही,
 लोक अै अलोक सणैँ याहिमें विसेभीयै;
 दर्शनकोँ और न्यौँ विदोकीयै तो वड नेर,
 छडौँ द्रव्य सिद्ध सिद्ध विद्यमान पेभीयै;
 आरितसौँ थिरता अनंत काल थिर इप,
 अैसेही अनंत गुन लैया सणैँ लेभीयै. ४.

छपैय.

राग दोष अज्ञ मोह, नांही निजभांही निरणत;
 दर्शन ग्यान आरित, सुध आतम रस अणत;
 पर हर्वसौँ सिद्ध यिन्ह येतन पद मंडित;
 वेदन सिद्ध समान, सुद्ध निज रूप अणंडित;
 सुभ अनंद जिहि पद वसत, सो निजयै सग्यक मडत;
 लैया विच्छन लविक जन, श्रीजिनंद छडि विधि कहुत. ५.

आ प्रकारे तमाम शास्त्रमां सिद्ध अने लव सणंधीना मुकायलामां
 आगेवानपछुं लव्य लवनुं कहुं छे.

પ્રશ્ન ૩૦ મું—સર્વ જીવના સમયે મુકાબલામાં અલવી ગણાય કે કેમ ?

ઉત્તર—સમયે જીવની પૃચ્છામાં ઘણે ભાગે બહુળતાએ ભવી જીવ-નીજ વ્યાખ્યાનો સંભવ છે અને અલવીની વ્યાખ્યા ગૌણતામાં જોવામાં આવે છે. વિચારો કે સર્વ જીવની શક્તિ અને સત્તા સરખી માનીએ તો અલવીને પણ મોક્ષ હોવો જોઈએ. તેમ તો કોઈ સૂત્રમાં જણાવ્યું નથી કે અલવીને મોક્ષ હોય. તો પછી અલવીને મૂળ સત્તામાં મહત્વ તકાવત છે કે તેને ત્રણ કાળમાં મોક્ષ નથી, તેને સિદ્ધની શક્તિના પંકિતમાં કેવી રીતે મૂકી શકાય ?

પ્રશ્ન ૩૧ મું—શિષ્ય-અલવીને મોક્ષ નથી એમ તો સૌ કબુલ કરે છે. પણ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે ભવ્ય જીવને તો મોક્ષ હોય, તો પછી સર્વ ભવ્ય જીવને સિદ્ધ સમાન ગણવાને માટે શું સમજવું ?

ઉત્તર—મોક્ષના અધિકારી ભવ્ય જીવજ છે, ભવ્ય જીવનેજ મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે અને સિદ્ધ સમાન ભવ્ય જીવજ ગણાય છે. પણ શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં-જયંતીબાઈએ પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સર્વ ભવ્ય જીવ મોક્ષ જશે પણ ભવ્યનો વિરહ નહિ પડે, ભગવંતને આમ કહેવાનું કારણ એમ જણાય છે કે-શ્રી સમવાયંજી સૂત્રમાં કહેલા ત્રણ ભેદમાંના અત્યેગયાણં ભવ્યનેજ મોક્ષની પ્રાપ્તિની શક્તિ અને સત્તા કહી છે. અભવ્ય અને સંસારસ્થ ભવ્ય જીવને આત્મ પ્રદેશે શક્તિ કે સત્તા છેજ નહિ. મોક્ષ પ્રાપ્ત થવાની ઋદ્ધિ તેની પાસે છેજ નહિ તો પછી સિદ્ધની સાથે સરખામણી કરવી શા કામની ?

હવે જ્યારે આપણે એમ માનીએ કે-જીવ માત્ર કર્મને સંજોજ મૂઠ બની અનેક પ્રકારનાં ભવ ભ્રમણ કરે છે-પણ તેજ જીવ જ્યારે કર્મ રૂપ મળથી છુટો થાશે-કર્મરૂપ મળની શુદ્ધિને પામશે ત્યારે તે ચૈતન્ય સિદ્ધ સ્વરૂપી છે. આ વાક્ય સૌ કેઈને માન્ય છે, કર્મ મળથી શુદ્ધ થયેલા-કર્મથી દૂર થયેલા તેજ સિદ્ધ સ્વરૂપી કહેવાય, આ વાક્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત ભવ્ય જીવનેજ લાગુ છે. પણ ગાઠ કર્મે કરી લેવાયેલાને ત્રણ કાળમાં કર્મનાં દળ ત્રુટવાનાં નથી-જેની પાસે સત્તાએ પણ મોક્ષનાં સાધનો નથી. ત્રણ કાળમાં મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ કે સત્તા નથી એવા જીવોને જ્યારે સિદ્ધ સ્વરૂપી કહેવા અને અન્ય મતિયોનાં વાક્યો પર લક્ષ ઝેંચી સૂત્ર વચનને બાધક આવે એવી ભાષાઓ બોલવી તે સિદ્ધાંતિકોનું કામ નથી.

પ્રશ્ન ૩૨ મું.—કોઈ એમ કહે કે-સિદ્ધ સ્વરૂપી આત્મા છે એ તો જૈનીઓનું વાક્ય છે તે અન્ય મતિઓને લગતું વાક્ય કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—જૈનીઓ સિદ્ધ સ્વરૂપી આત્માને માને છે તે કેવા પ્રકારના આત્માને ઉદ્દેશીને માનતા હશે તે સ્વરૂપ જાણ્યા વિના લોક પ્રવાહનાં વાક્યોને અનુસારે ઘોલતા સાંભળીએ છીએ.

બ્રહ્મ પંથીઓ તમામ જીવને બ્રહ્મ રૂપ માને, વિષ્ણુ પંથીઓ તમામ જીવમાં વિષ્ણુની સત્તા માને, ખુદા પંથી તમામ ખુદાની પેદાશ માને, અને ઇશુ પંથી તમામ ઇશુના જુ'પડાં માને, કોઈ કહે ભગવાન કરે તે ખરૂં, ઇશ્વરને એમજ ગમતું હશે, એ બધી ઇશ્વરની માયા છે, બધામાં ઇશ્વરનો અંશ છે, તમામ જીવમાં ઇશ્વરની સત્તા છે, ઇશ્વર વિના એક પાંદડું ચાલતું નથી, ઇશ્વર, ઇશ્વરની મરજી પ્રમાણે ગમે તેમ કરે, એ બધી ઇશ્વરની માયા છે, એ બધી હરિની લીલા છે, ખુદા પલકમાં રુદાય તેમ કરે. એવા લોક પ્રવાહનાં ઘણાં વાક્યોમાં જૈનીઓ પણ તણાતા જોવામાં આવે છે. અને એથી વિરુદ્ધ વાક્યોના અવાજ કોઈના કર્ણપુટ પર પડે ત્યારે નવાઈ જેવા પણ ભાસે છે અને તેવાં વાક્યો સાંભળવાને કેટલાક અરૂચી પણ ધરાવે એ બધી સૂત્ર વચનની શ્રદ્ધાની ખામી છે.

ગમે તેમ હો, આ લેખકને કોઈ સાથે સંબંધ નથી. પોતપોતાના મતને અનુસારે પોતાની માન્યતા મુજબ ગમે તેમ બોલે; લૌકિક વાક્ય બંધ પાડ્યા પડે નહિ—અટકાવ્યા અટકે નહિ. માટે સૌદ્ધાંતિકોને સૂત્રના શ્રદ્ધાળુને તો સૂત્રનોજ આધાર છે અને સૂત્ર વચન કહે તેજ સત્ય છે.

પ્રશ્ન ૩૩ મું—શ્રદ્ધાળુ—ભવ્ય, અભવ્ય, અને સિદ્ધ ભગવાંતના સંબંધમાં ઘણા ફાગલા દલીલો અને ન્યાય યુક્તિથી જે આપે જણાવ્યું તેમાં મારી ઘણી શંકાઓનું સમાધાન થઈ ગયું છે. તો પણ આ સંબંધમાં કાંઈ પણ વિશેષ જણાવવા જેવું હોય તો જણાવશો ?

ઉત્તર—હે ભાઈ! કેટલીક એવી બાબતો હોય છે કે—તે પ્રશ્ન ઉપરથીજ વિચારો ઉદ્ભવે છે. જ્યારે કાંઈ પણ જાણવાની ઇચ્છાએ છેવટનું પ્રશ્ન કર્યું તો તે નિરર્થક ન જવા દેવાને માટે કાંઈ પણ યોગ્ય ઉત્તર દેવો જોઈએ તો જે આ ચાલતો વિષય ભવ્ય, અભવ્ય અને સિદ્ધની ઋદ્ધિના સંબંધનો છે તે સંબંધે જાણવા યોગ્ય જે ન્યાય છે તે જણાવું છું. એક ચિન્તે સાંભળો.

સમયે સંસારમાં જીવની રાશી રૂપ, સમયે પત્થરની ખાણ. તેના બે બે ભેદ, ભવ્ય જીવ અને અભવ્ય જીવ રૂપ, શુદ્ધ પત્થર અને કોલ-સાના પત્થરની ખાણ કોલસા રૂપ તો અભવ્ય જીવ, અને શુદ્ધ પત્થર રૂપ

લવ્ય જીવ કોલસાની ખાણમાં રત્ન પાકે નહિ તેમ અલવ્ય જીવમાં સમકિત કે કેવળ રૂપ રત્ન નથી. શુદ્ધ પત્થરની ખાણના જે ભેદ છે, કોઈ ખાણમાં રત્ન પાકે, કોઈ ખાણમાં રત્ન ના હોય. જે ખાણમાં રત્ન પાકે તે રૂપ તેા લવ્ય સિદ્ધિ યા મોક્ષ પ્રાપ્ત યોગ્ય રત્નવાળી પત્થરની ખાણ અને સંસારસ્થ લવ્ય જીવ રૂપ (રત્ન વિનાની) શુદ્ધ પત્થરની ખાણ. સમકિત અને કેવળ જ્ઞાન રૂપ રત્ન, શુદ્ધ પત્થરની ખાણ રૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત યોગ્ય લવ્ય જીવમાં સત્તાએ રહેલ છે, તે રત્ન સહિત પત્થર અનાદિની ખાણથી જુદો પડ્યે કારીગરના યોગે મેલ સહિત રત્નને સરાણે ચડાવી અનેક પ્રયોગો વડે મૂળ સત્તાએ રહેલા રત્નનું તેજ પ્રગટ કરે કે તેની કિંમત કોઈ કરી શકેજ નહિ, અને તે રત્ન અખલે પતિ સિવાય કોઈ ખરીદી શકે નહિ.

તેમ લવ્ય જીવની પાસે રહેલું સમકિત, મોહનીય કર્મના આચ્છાદને લેપે કરીને અવરાયેલું—તેજહીણુ થયેલું સમકિત રત્ન તે ક્ષયોપશમ ભાવના પ્રયોગ રૂપ સરાણે ચડેલું જેમ જેમ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિનું આવરણ ખસતું જાય તેમ તેમ સમકિત રત્ન ઉજવળ થતું જાય એટલે સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન આરિત્રને તપના પ્રયોગ વડે શુદ્ધ ક્ષાયક સમકિત, ક્ષાયક જ્યાખ્યાત આરિત્રતા પર્યવો આત્મ પ્રદેશની સાથે સત્તામાં હતા તે પ્રગટ થઈ કેવળ જ્ઞાન ને કેવળ દર્શન રૂપે પ્રકાશમાં આવ્યા. તે પ્રકાશ રૂપ લક્ષ્મીને સાથે લઈ અસંખ્યાત પ્રદેશમય દ્રવ્ય આત્મા ક્ષાયક સમકિત, કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન ત્રય રત્નનાં તેજે કરી પ્રકાશિત જીવ દ્રવ્ય રૂપ મહારત્ન, લોકના અગ્ર ભાગે નિવાસની શિવ સુંદરીએ આ રત્નને ખરીદી પોતાના નિવાસના મહેલમાં અનંતા નાના મહોટા લોકલોક પ્રકાશિત રત્નોની સાથે તે પણ અલોકનાં તળે-લોકાંત રૂપ સરના હુકમાં-લોકાંતે દાખલ કરી એક સ્વરૂપી બનાવી દે. આ રત્નો અર્થાં એકજ સ્વરૂપી લવ્ય જીવ રૂપી એકજ ખાણના, તે જેમ જેમ લવ્ય જીવો-લવ્ય જીવ રૂપી ખાણમાંથી નીકળતા જાય તેમ તેમ તે શુદ્ધ થયેલાં મહા તેજસ્વી રત્નો સિદ્ધ સ્વરૂપે મોક્ષ પદે લોકાંતે દાખલ થતાં જાય આવાં રત્નો બીજી જે પ્રકારની ખાણમાં નથી તેમજ કોઈ કાળે નીકળવા સંભવ પણ નથી.

પ્રશ્ન ૩૪ મું—આવો બીજો કોઈ દાખલો હોય તો તે પણ જણાવશો કે જેથી વિશેષ સમજાવી ધાય ?

ઉત્તર—બીજો ન્યાય પણ જાણવા જેવો યાદ આવવાથી કહી સંભળાવું છું તે એક ચિતે સાંભળો-અભવી રૂપ પુરૂષ, અને ભવી રૂપ સ્ત્રી. પુરૂષ ત્રણ કાળમાં પુત્ર રૂપની પ્રાપ્તિ કરી શકે નહિ, તેમ અભવી ત્રણ

કાળમાં મુક્તિ રૂપ ફળ-મોક્ષ ફળ મેળવી શકે નહિ. સ્ત્રીમાં પુત્ર ફળની પ્રાપ્તિ રહી છે તેમ લવ્ય જીવમાં મોક્ષ ફળ રહ્યું છે. વંધ્યા સ્ત્રીને પુત્ર ફળની પ્રાપ્તિ થાય નહિ, તેમ સંસારસ્થ લવ્ય જીવને મોક્ષ ફળની પ્રાપ્તિ થાય નહિ. બીજી સ્ત્રીઓની જાતિમાં પુત્ર ફળની પ્રાપ્તિ રહી છે. પણ કાળ પ્રાપ્ત થયા વિનાની બાળાવયની, તથા વિધવા સ્ત્રી પુરૂષના સમાગમ વિનાની, તથા રોગીષ્ટ સ્ત્રી, તથા પુરૂષના સંગે રહી છતી પુરૂષમાં બીજકની હાની તથા કોઈ પ્રકારના વિકારાદિકને લઈને પુત્ર ફળની પ્રાપ્તિ કોઈ કોઈ સ્ત્રીમાં હોતી નથી, તેમજ મોક્ષ ફળ પ્રાપ્ત લવ્ય જીવોને મોક્ષ ફળની પ્રાપ્તિનાં સાધનોના અભાવે, તથા ભવસ્થિતિ પરિપક્વ થયા વિના મોક્ષ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી. અને કેટલીક સ્ત્રીઓને પુરૂષના સમાગમે તરતજ પુત્ર ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ કેટલાક લવ્ય જીવોને મોક્ષ ફળનાં સાધનો મળવાથી તરતજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. કેટલાક લવ્ય જીવો, ભવસ્થિતિ પરિપક્વ થયે તથા ગંઠી ભેદ થયે પણ યથાતથ્ય સાધનના અભાવે છેવટે અર્ધ પુદ્ગળમાં પણ સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિ સાધનો મેળવી મોક્ષ ફળને પ્રાપ્ત કરે છે.

મોક્ષ ફળની પ્રાપ્તિની ખાણ તો મનુષ્યજ છે. મનુષ્યની ખાણમાંથીજ મોક્ષ ફળ મળે છે. મનુષ્ય ભવ એજ મોક્ષનું દ્વાર છે. મોક્ષનાં સાધનો મનુષ્ય ભવમાંજ મળવાનાં છે માટે મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત થયે મુક્તિનાં સાધનો મેળવવા પ્રમાદ કરવો નહિ.

પ્રશ્ન ૩૫ મું—મોક્ષની ઇચ્છા લવ્ય જીવનેજ થાય કે અલવ્યને પણ થાય ખરી ?

ઉત્તર—હું મેંશાં મોક્ષની ઇચ્છા કરનારા અવશ્ય લવ્ય જીવ છે. અલવ્યને મોક્ષ ફળની ઇચ્છા થાયજ નહિ એ વાત ચોક્કસ છે.

પ્રશ્ન ૩૬ મું—કોઈ અલવીના સાંભળવામાં એમ આવે કે અલવીને મોક્ષ નથી તો તેને ધાસકો કેમ ન પડે—તેને જોટું કેમ ન લાગે ?

ઉત્તર—હું લવ્ય હઈશ કે અલવ્ય હઈશ ? એવો ઇલાપોહ લવ્યને થાય અલવ્યને થયજ નહિ. તો પછી તેને ધાસકો શેનો ? જેને મોક્ષની ઇચ્છાજ ન હોય તેને તે સંબંધી વિચારજ ન હોય. જેને મોક્ષની વાત ગમતીજ ન હોય તેને ધાસકો કે જોટું લાગવાપણું હોયજ ક્યાંથી ?

પ્રશ્ન ૩૭ મું—હું લવી હઈશ કે અલવી હઈશ એવો વિચાર અલવીને ન થાય એવો કોઈ શાસ્ત્રોક્ત દાખલો છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો—ખાણુવાળા છાપેલા શ્રી આચારાંગજી સૂત્રના અધ્યયન પાંચમે-ઉદ્દેશે પાંચમે-ટાંકામાં તથા ભાષામાં કહ્યું છે કે—અભવીને એવો વિચાર થાય નહિ કે હું ભવી હોઈશ કે અભવી હોઈશ ? એવો વિચાર અભવીને ન હોય.

આ ઉપરથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે ભવી અભવીનો જેને વિચાર થાય તે ભવી હોય.

ઇત્યાદિ ભવી અભવીનો પટંતરે અનેક દાખલાથી જણાઈ આવે છે.

પ્રશ્ન ૩૮ મું—શિષ્ય—અભવી નવ પૂર્વનું' યા અચ્ચાર અંગનું જ્ઞાન મેળવે એમ શાસ્ત્રથી નિર્ણય થાય છે. તો શાસ્ત્રમાં ભવી અભવીની વ્યાખ્યા આવે ત્યાં શી રીતે કરે ? પોતે વ્યાખ્યા કેવી રીતે આપે ?

ઉત્તર—જેમ વ્યવહારથી સૂત્રજ્ઞાન મેળવે તેમ વ્યવહારથી ભવી અભવીની વ્યાખ્યા પણ આપે પણ નિશ્ચયથી અભવીને એમ ન થાય કે હું ભવી હોઈશ કે અભવી હોઈશ ? એવો વિચાર ન થાય. કારણકે—નિશ્ચયમાં મિથ્યાત્વ મોહનીયની આંતરિક પ્રબળતા છે. તેથી તેનું જ્ઞાન તે અજ્ઞાનરૂપે ગણાય છે. એટલે જિનોકત વસ્તુનું સ્વરૂપ તદ્દરૂપી બાણી શકે નહિ.

પ્રશ્ન ૩૯ મું—સર્વ જીવ સરખા છે, સર્વ જીવ સિદ્ધ સમાન છે, સર્વ આત્મા જ્ઞાનવાન છે. સર્વ આત્મા ઋદ્ધિ શક્તિએ સરખા છે. એમ ભવ્ય અભવ્યને સિદ્ધતા જીવને કોઈ અપેક્ષાએ સરખા કહી શકાય કે કેમ ?

ઉત્તર—જૈન સૂત્ર અનેકાંત છે, જેમાં અનેક રહસ્યો રહેલાં છે, કોઈ અપેક્ષાએ ભવ્ય અને અભવ્ય સરખા ગણાય, કોઈ અપેક્ષાએ ભવ્ય અને સિદ્ધ સરખા ગણાય, કોઈ અપેક્ષાએ ભવ્ય અભવ્ય અને સિદ્ધતા જીવ પણ સરખા ગણાય છે. અને કોઈ અપેક્ષાએ જીવ પણ ગણાય છે: ખરા.

પ્રશ્ન ૪૦ મું—ભવ્ય અને અભવ્યના જીવ કઈ અપેક્ષાએ સરખા ગણાય ?

ઉત્તર—અભવીને ૨૬ પ્રકૃતિ રૂપ અને સંસારસ્થ ભવ્ય જીવને ૨૭ પ્રકૃતિરૂપ મોહનીય કર્મની એટલે જ્ઞાનાવરણીયદિક આઠે કર્મની નિવડ ગાંઠને લઈને અસંખ્યાત પ્રદેશમય દ્રવ્ય આત્માની સાથે મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગ જ્ઞાન તથા મિથ્યા દષ્ટિના અનંતા અનંતા પર્યાયરૂપ અનંતી ઋદ્ધિના બળે અનંતી શક્તિવાળા આ જીવ પણ ગણાય છે.

પ્રશ્ન ૪૧ મું—ભવ્ય અને સિદ્ધતા જીવ કઈ અપેક્ષાએ સરખા ગણાય ?

ઉત્તર—મેક્ષ પ્રાપ્ત થવાવાળા લવ્ય જીવની પાસે મેક્ષ પ્રાપ્ત થવાની ઋદ્ધિ સત્તામાં રહેલી છે. સિદ્ધની પાસે જે અનંતા જ્ઞાનના પર્યાવ, અનંતા દર્શનના પર્યાય અને અનંતા અગુરૂ લઘુ પર્યાવો રહ્યા છે તે પર્યાવો લવ્ય જીવની પાસે પણ સત્તામાં રહ્યા છે. તે અપેક્ષાએ લવ્ય અને સિદ્ધના જીવ સરખા ગણાય.

પ્રશ્ન ૪૨ મું—લવ્ય અલવ્ય અને સિદ્ધના જીવ સરખા ગણાય તે કઈ અપેક્ષાએ ?

ઉત્તર—સર્વ જીવનો દ્રવ્ય આત્મા અસંખ્યાત પ્રદેશમય સરખોજ છે. એટલે મૂળ દ્રવ્ય આત્મા લવ્ય અલવ્યને સિદ્ધનો અસંખ્યાત પ્રદેશ સરખો છે. અને ઋદ્ધિમાં જેની પાસે જે જે ઋદ્ધિ છે તે તે ઋદ્ધિના અનંતા અનંતા પર્યાયોને લઈને દરેક જીવની અનંતી શક્તિ સત્તામાં રહી છે એ અપેક્ષાએ પણ સર્વ જીવ સરખા છે. વસ્તુ ગતે તદ્દાવત છે. દાખલા તરીકે સોનાનું નાણું, રૂપાનું નાણું, નકલી ધાતુ, કાગળ કે ચામડાની મહોરનું નાણું ઋદ્ધિએ સરખું ગણાય, પણ ગુણ અને પર્યાયમાં સરખું ગણાય નહિ. દરેકના ગુણ પર્યાય બૃહદા હોય છે. તેમ સિદ્ધ ભવીને અલભીનું એ દષ્ટાંતે સમજી લેવું.

આપણે લોક ભાષાએ યા વ્યવહાર ભાષાએ ઓલીએ કે સર્વ જીવ સિદ્ધ સમાન છે. સર્વ જીવની અનંતી શક્તિ છે. વગેરે ભાષા ઓલીએ. પણ કેવળીની દષ્ટિએ હોય, તે સત્ય ગણાય. કેવળી ભાષિત સૂત્રમાં દરેક જીવ દરેક આત્મા, દરેક આત્માની ઋદ્ધિ, દરેક આત્માની શક્તિ, દરેક આત્માની સાથે રહેલાં કર્મના દળ અને તેની વર્ગણામાં અનંતો અનંતો તદ્દાવત છે. તે પ્રત્યક્ષ દાખલાથી જણાઈ આવે છે કે-દરેક જીવનાં પૂર્વકૃત કર્મના પ્રભાવે દરેક જીવની આકૃતિમાં, દરેક જીવના શરીર સંઘયણ સંઠાણમાં, દરેક જીવના સુખ દુઃખમાં, દરેક જીવન ઉદ્દાણ, કમ્મ, બલ, વીર્ય પુરૂષાકાર પરાક્રમમાં અનંતો અનંતો તદ્દાવત છે. તેથી દરેક જીવની ઋદ્ધિ અને શક્તિમાં પણ અનંતી અનંતી ભિન્નતા છે, તેથીજ કેવળી ભગવંતે દરેક જીવના અનંતા જ્ઞાનના પર્યાવો, અનંતા દર્શનના પર્યાવો, અનંતા આરિત્રના પર્યાવો, અનંતા ગુરૂ લઘુ પર્યાવો અનંતા અગુરૂ લઘુ પર્યાવો સૂત્રદ્વારા જણાવ્યા છે તે સત્ય છે. અને તેની વહેંચણુ પણ શ્રી ભગવતીજી તથા શ્રી પદ્મવણુજી વગેરે સૂત્રમાં અચ્છી તરેહથી કરી બતાવી છે. તે સૂત્રોના શ્રદ્ધાળુ લવ્ય જીવો સમ્યક્ દષ્ટિથી વિચાર કરશે તો સહેલાઈથી તરતજ સમજી શકશે. સુજોષુ કિં બહુના-ઇત્યર્થ -

પ્રશ્ન ૪૩ મું—શિષ્ય-શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રના ખીજે ઠાણે જે પ્રકારનો ધર્મ કહ્યો છે. એક સૂત્ર ધર્મ, અને ખીજે ચારિત્ર ધર્મ. સૂત્ર ધર્મને માટે ઉત્તરાધ્યયનના નવમા અધ્યયનમાં ૧૬ કળા કહી તેમ ચારિત્ર ધર્મને માટે સૂત્રમાં કાંઈ કહ્યું છે ? હોય તો કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તર—જેમ સૂત્ર આખ્યાત ધર્મની ઉત્તરાધ્યયનમાં સોળ કળા કહી તેમ શ્રી જ્ઞાતાણ સૂત્રના દશમા અધ્યયનમાં યતિ ધર્મ સાધુ ધર્મ એટલે ચારિત્ર ધર્મને ખીજના ચંદ્રમાથી પૂનેમના ચંદ્રમા સુધીની ચડતી કળાની પેઠે કહેલ છે. એટલે પૂનેમનો ચંદ્ર સોળે કળાએ પૂર્ણ હોય છે. ખીજના ચંદ્રની પેઠે ચારિત્રની કળા શાસ્ત્રકારે પ્રગટ થતી કહી, તે ચારિત્રના પરિણામની ધારાએ ચડતી કળાએ છેવટના ચારિત્રના ગુણતું કળ જે મોક્ષ પ્રાપ્ત થતાં સુધીમાં સોળે કળા પ્રગટ થવા જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૪૪ મું—ચારિત્રની સોળ કળાનું સ્વરૂપ શી રીતે છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—તે વિષે દિગંબર મતના અંતમાં એક સવૈયા છે. તેમાં-સોળે કળાનું સ્વરૂપ આવી જાય છે, તે નીચે પ્રમાણે છે.

સવૈયા એકત્રીસા.

મિથ્યાગંઠ મેદ મયો અંધકાર નાસિ ગયૌ,
 સમ્યક્ પ્રકાશ લયૌ ગ્યાંનકલા માસી હૈં;
 અનુવ્રત માવ ધરે મહાવ્રત અંગી કરે,
 શ્રેણિધારા ચડિ કેદ પ્રકૃતિ વિનાસી હૈં;
 મોહકો પસારો હારિ ઘાંતિયા સુકર્મ ટારિ,
 લોકાલોકકો નિહારિ મયો સુખ રાસી હૈં;
 સર્વહુ વિનાસ કર્મ મયો મહાદેવ પર્મ,
 વંદૌ મવિતાહિનિત લોક અગ્રવાસી હૈં. ?

મિથ્યાત્વ વિધ્વંસન ચતુર્દશીમાં કહ્યું છે કે—જ્યારે સમકિત સહિત ચારિત્રની કળા પ્રગટ થવાની હોય ત્યારે પ્રથમ અનંતાનુબંધીની ચોકડી સહિત મિથ્યાત્વનો ગંઠી ભેદ થાય. અને જ્યારે ગંઠી ભેદ થાય ત્યારે મિથ્યાત્વ રૂપ અંધકારનો નાશ થાય. જ્યારે મિથ્યાત્વ રૂપ અંધકાર ખસે ત્યારે સમકિતનો પ્રકાશ અને જ્ઞાનની કળા પ્રગટે. એવા જીવને પછી જેમ જેમ ચારિત્રાવશીયની મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓ ખસતી જાય તેમ તેમ ચારિત્રના ગુણ રૂપ કળાઓ ખીલતી જાય, એટલે પ્રથમ સમકિતની પ્રાપ્તિ

થયા બાદ અણુવ્રતની ભાવના થાય, પછી મહાવ્રત અંગીકાર કરે, પછી અપ્રમત્ત યજ્ઞ શ્રેણીની ધારાએ ચઢે, જેમ જેમ ગુણ શ્રેણીએ ચડતો જાય તેમ તેમ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિનો વિનાશ થતો જાય, અને જ્યારે મોહનીય કર્મની અણુવીશે પ્રકૃતિને ખપાવી મોહ રૂપી મહા મહનો ક્ષય કરે ત્યારે તેની સાથે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણે કર્મની પ્રકૃતિનો એટલે ચારે કર્મનો-ધન ધાતી કર્મનો નાશ કરે, ધાતીયા કર્મનો નાશ થયો કે એકજ સમયમાં કેવળ જ્યોતિ પ્રગટે. લોકાલોક પ્રકાશિત અનંત સુખની રાશીનો ભુકતા થાય, અને છેવટે સર્વ કર્મનો નાશ કરી પરમ પદ જે મોક્ષ પદને મેળવી મહાદેવની પદવીને પામે અને લોકના અગ્ર ભાગે નિવાસ કરે. એ પદ પ્રાપ્ત કરવાને માટે અહો ભવ્ય જીવો ! તમે પણ નિત્ય વંદન કરો અને તેવા ગુણને પ્રગટ કરી તે પદને મેળવો.

પ્રશ્ન ૪૫ મું—ચારિત્રની સોજ કળા સૌ કેઈ સમજી શકે તેવી રીતે જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—ચારિત્રની પહેલી કળા, અનંતાનુબંધીની ચોકડીનો ગંઠી ભેદ કરે તે ચોકડી ખપાવે. આ ચોકડી ચારિત્રને આવરણ કરનારી અને સમકિતને અટકાવનારી હોવાથી તેનો નાશ થયે પહેલી કળા પ્રગટી.

કળા ૨ જી—બીજી કળાએ મિથ્યાત્વ ટાળે—અજ્ઞાન રૂપી અધકારનો નાશ કરે.

કળા ૩ જી—અસકિતનો પ્રકાશ કરે બીજાના ચંદ્રની પેઠે ત્રીજી કળા પ્રગટે.

કળા ૪ થી—ચોથી કળાએ, આત્મિક જ્ઞાન પ્રગટે.

કળા ૫ મી—પાંચમી કળાએ, અણુવ્રત-દેશ વિરતિ શ્રાવકપણું પામે

કળા ૬ ક્રી—છઠ્ઠી કળાએ, મહાવ્રત-ચારિત્ર ગુણ પ્રગટે.

કળા ૭ મી—સાતમી કળાએ, અપ્રમત્તપણે ધર્મ ધ્યાનની ધારા પ્રગટે.

કળા ૮ મી—આઠમી કળાએ, શ્રેણીધારા-ગુણશ્રેણી-ક્ષપક શ્રેણીએ ચડે.

કળા ૯ મી—નવમી કળાએ, શુકલ ધ્યાનની ધારા પ્રગટે.

કળા ૧૦ મી—દસમી કળાએ, અવેદી યજ્ઞ સર્વ લોભનો ત્યાગ કરે.

કળા ૧૧ મી—સર્વ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિનો નાશ કરે.

કળા ૧૨ મી—બારમી કળાએ, ઘનઘાતી કર્મનો નાશ કરી આત્મ જ્યોતિ પ્રગટાવે.

કળા ૧૩ મી—તેરમી કળાએ, લોકલોક પ્રકાશક કેવળ જ્ઞાનની જ્યોતિ પ્રગટે.

કળા ૧૪ થી—ચૌદમી કળાએ, શુદ્ધ ક્ષાયક જથાખ્યાત ચારિત્રના બળે-શૈલેશી કરણ પ્રગટ કરે, અડોલવૃત્તિ ધારણ કરે.

કળા ૧૫ મી—પંચમી કળાએ, યોગ રૂઢન શુકલ ધ્યાનની ધારા પ્રગટવે ભાવ અયોગી.

કળા ૧૬ મી—સર્વ કર્મનો નાશ કરી મોક્ષપદની પ્રાપ્તિને લોકાગ્રે નિવાસ. સંપૂર્ણ સોળે કળાએ અખંડ જ્યોતિ પ્રગટે.

પ્રશ્ન ૪૬ મું—ઉપર કહેલી સોળ કળા માંહેલી લવ્ય જીવમાં કેટલી કળા લાલે ?

ઉત્તર—લવ્ય જીવમાં સમુચ્ચે સોળે કળા લાલે.

પ્રશ્ન ૪૭ મું—અલવ્ય જીવમાં કેટલી કળા લાલે ?

ઉત્તર—સમક્રિત યુક્ત ચારિત્ર ધર્મની અલવીમાં એકે કળા ન લાલે. કારણકે મિથ્યાત્વ મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીયની ૨૬ પ્રકૃતિ સત્તામાં અવ્યસ્થિત-આદિ અંત રહિત કાળ હોવાને લીધે અલવીને એક પણ કળા પ્રગટ થવા સંભવ નથી. એમ સમજાયાંગ અને નંદી સૂત્રના ન્યાયથી જણાય છે. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

પ્રશ્ન ૪૮ મું—શિષ્ય-તમામ જીવ સિદ્ધ સ્વરૂપી છે તમામ જીવની પાસે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન છે એમ એક પક્ષ જ્યારે કહે છે ત્યારે બીજો પક્ષ એમ જણાવે છે કે-લવ્ય જીવનેજ સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન છે. આ બંને પક્ષથી જુદો ત્રીજો પક્ષ કોઈ છે કે-ઉપરના બેજ પક્ષની વ્યાખ્યા બસ છે ?

ઉત્તર—આ પ્રશ્ન ઘણા ગંભીર છે. આમાં ઘણા મતભેદ પડે છે. એક મત એમ જણાવે છે કે-સર્વ જીવની પાસે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન છે. ત્યારે બીજો મત એમ પ્રકાશે છે કે-અલવ્ય જીવને સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી, મોક્ષ પ્રાપ્ત લવ્ય જીવની પાસે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન છે ત્યારે ત્રીજો પક્ષ ચોકપુ કહી બતાવે છે કે-કોઈ પણ જીવની પાસે મૂળ સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી. મૂળ સત્તામાં તો સર્વ જીવ પાસે કર્મ છે પણ જ્ઞાન નથી, જીવ અનાદિનો અજ્ઞાની છે, જ્ઞાન પામ્યો નથી. સાખ ઉત્તરાધ્યયનના ૩૨

આ અધ્યયનની અચંત કાલસં સમૂલિયસ. અન્યંત કાળ અનાદિ કાળનો મૂળ સહિત-મૂળ તે અજ્ઞાનાદિ તે સહિત છે. જ્ઞાન તો ગુરૂ મળવે ઉપજે વગેરે તે ગાથાથી જાણવું. માટે સર્વે જીવ પાસે સત્તાએ કેવળ જ્ઞાન નથી. આ પ્રમાણે ત્રીજા પક્ષનું જોલવું છે.

પ્રશ્ન ૪૬ મું—શિષ્ય—આ વળી ઈદં તૃતીયં ત્રીજું તડું કયાંથી જાણ્યું ? કે કોઈ પણ જીવ પાસે મૂળ સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી, અર્થાત્ મૂળ સત્તામાં જ્ઞાનજ નથી. અનાદિ કાળનું અજ્ઞાનજ છે. આ તો આલતા પ્રશ્નોત્તરના બે પક્ષથી આ ત્રીજો પક્ષ તો તદ્દન જુદાજ અભિપ્રાયનો જણાય છે. માટે અહો ગુરૂ દેવ ! આપ કૃપા કરી ખરો અભિપ્રાય શું છે તે જણાવવા અને ઘણા ભવ્ય જીવોની શંકાનું સમાધાન કરવા આ વિષયને ફરી હાથ ધરશો ?

ઉત્તર—ભાઈ ! તારી શંકાના સમાધાન માટે મેં બે ભાગમાં ઘણા વિસ્તારથી લખાણ કરી ભવ્ય જીવોના હાથમાં મૂકવા તૈયાર કરેલ દરમ્યાન પુસ્તક ભંડાર તપાસતાં જુના-જુના-અસલના જુના લખાણવાળાં પાંચ પાનાં કેવળ જ્ઞાનની ચર્ચાનાં નીકળી આવતાં જોવામાં આવ્યું કે આ લખાણ બે પક્ષથી તદ્દન જુદાજ રૂપનું છે. તેમાં પણ પહેલો પક્ષથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે અને બીજા પક્ષથી થોડું વિરૂદ્ધ છે. પહેલો પક્ષ સર્વ જીવને સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન માને છે, ત્યારે ત્રીજો પક્ષ કોઈ પણ જીવ પાસે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નહિ માનતાં એકલું મિથ્યાત્વજ માને છે. વચલા બીજા પક્ષને મોક્ષ પ્રાપ્ત ભવ્ય જીવ સિવાય સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી, એમ માનવું છે.

પ્રશ્ન ૫૦ મું—શિષ્ય—જ્યારે પહેલા પક્ષે અભવ્યને કેવળ જ્ઞાન સત્તામાં માનેલું તેને આખે ઘણાં સૂત્રોના દાખલાથી સિદ્ધ કરી આપ્યું અને ઘણા ભવ્ય જીવોની શંકાનું સમાધાન કર્યું. પરંતુ આ ત્રીજા પક્ષની બાબતમાં પણ જરા ધ્યાન દેવા જોવું છે કે-ભવી કે અભવી કોઈ પણ જીવ પાસે સત્તામાં જ્ઞાન નથી. એટલે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી. સર્વ જીવ અજ્ઞાનાદિ એટલે મિથ્યાત્વ સહિત મૂળ સત્તાના છે, માટે ત્રીજા પુરૂષનો પક્ષ લઈ આપને પ્રશ્ન કઈ છું. તેનો મને જુલાસો કરી આપશો તો ઘણા જીવો ઉપર ઉપકાર થશે.

ઉત્તર—ગુરૂ —હે ભાઈ ? તારી ઈચ્છાએ-ઉપકાર બુદ્ધિએ-તારા આગ્રહને લઈને ઘણા ભવ્ય જીવોના હિતને અર્થે તારા કથનને ધ્યાનમાં લઉં છું માટે આ, લે, પાનાં, તે વાંચ અને ત્રીજા પુરૂષનું શું કહેવું છે તેના

પ્રશ્નોકર અને મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે શાસ્ત્રોક્ત તને ખુલાસો કરી આપું તે ધ્યાનમાં લઈ ભવ્ય જીવને સમજાવ એટલે બસ.

પ્રશ્ન ૫૧ મું—શિષ્ય-ત્રીજો પુરૂષ કહે છે કે-જો કોઈ સર્વ જીવ પાસે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન માનતું હોય તો અભવ્યને પણ કેવળ જ્ઞાન સત્તાએ હોય. એમ માનવાવાળાને અભવ્યનો અર્થ જણાવે છે કે-અભવ્ય એટલે કેવળ જ્ઞાનને અયોગ્ય જે ભણી અભવ્ય જીવને પૂર્વે કેવળ ઉપજ્યું નથી, હુમણા ઉપજતું નથી, આગામી કાલે પણ ઉપજશે નહિ તો સત્તાએ કેવળ જ્ઞાન કહે તે અસત્ય. ભવ્ય જીવ કેવળ જ્ઞાન પામવાને યોગ્ય છે. ભવ્ય જીવ પૂર્વે કેવળ જ્ઞાન પામ્યા, હુમણા પામે છે. ને આગળ પણ ભવ્ય જીવ કેવળ પામશે. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—આ વાતમાં વાંધો નથી. અભવીને માટે તે વાત ઠીક છે, કે તેને સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી એટલે ત્રણે કાળમાં કોઈ પણ અભવીને કેવળ થાયજ નહિ. પરંતુ જે ભવ્ય જીવ કેવળ જ્ઞાન પામવાને યોગ્ય છે તે ત્રણ કાળમાં ગમે ત્યારે કેવળ જ્ઞાન પામે, ત્યારે તે કેવળ જ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું ? તે વિચાર કરવો જોઈએ.

ત્યારે ત્રીજો પક્ષ કહે છે કે-કોઈ જીવ પાસે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી અને અનાદિનું સર્વ જીવ પાસે સત્તામા મિથ્યાત્વ છે. અજ્ઞાન છે. તો કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું ક્યાંથી ? શું આત્માથી કેવળ જ્ઞાન જુદું છે ? અને જે જુદું હોય તો પછી સૂત્રકારને જીવ દ્રવ્ય પાસે અનંતા જ્ઞાન દર્શન આદિત્રાદિકના પર્યાયો કહેવાની શી જરૂર ? માટે જેમ સર્વ જીવ પાસે મૂળ સત્તાએ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ રહેલ છે તેમ મોક્ષ પ્રાપ્ત ભવ્ય જીવની પાસે મૂળ સત્તામાં કર્મે અવરાયેલ સમકિત અને જ્ઞાન-કેવળ જ્ઞાન પણ સત્તામાં રહેલ છે, જે વસ્તુ સત્તામાં હોય તે વસ્તુ પ્રગટ થાય પણ ત્રીજા પુરૂષના દ્રઘા પ્રમાણે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી તો સમકિત પણ નથી, તો સમકિત ક્યાંથી આવ્યું કે જેને કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ. માટે જે જીવને સત્તામાં સમકિત છે તેપ સત્તામાં કેવળ પણ છે. માટે જે જીવને સમકિતનું આવરણ મિથ્યાત્વ અને કેવળનું આવરણ અજ્ઞાન છે એટલે ઘાતી કર્મ છે તે બસવાથી-દુર થવાથી તે વસ્તુ પ્રકાશમાં આવે છે. માટે માનો કે મોક્ષ પ્રાપ્ત ભવ્ય જીવને સત્તામાં સમકિત અને કેવળ જ્ઞાન બંને રહ્યાં છે. વિશેષ ખુલાસાને માટે વાંચો આ ગ્રંથ'થીનો પ્રથમનો અધિકાર.

પ્રશ્ન ૫૨ મું—સર્વ ભવ્ય જીવ કેવળ પામશે તેના ઉત્તરમાં ત્રીજો પક્ષ લખે છે કે-સર્વ ભવ્ય જીવ કેવળ નહિ પામે, જે ભણી ભવ્ય જીવ

માંહીથી પામશે. જેહને સદ્ગુરુનો ભોગ મળશે ને સમ્યક્ત્વાદિક વ્રત પરચખાણુ કરશે તે પામશે તેહનો દષ્ટાંત-વંધ્યા સ્ત્રી અને ગર્ભ ધરવા યોગ્ય સ્ત્રીનો દષ્ટાંત આપી વંધ્યાવત્ અલવી અને ગર્ભ ધરવા યોગ્ય લવ્ય જીવનો દષ્ટાંત આપ્યો છે. તેમાં લવ્ય જીવને સદ્ગુરુ સાધુનો યોગ મળે સમ્યક્ત્વાદિક વ્રત પરચખાણુ કરવાથી કેવળ જ્ઞાન પામે, અને બીજી સ્ત્રી વંધ્યા નથી ગર્ભ ધારણુ કરવા યોગ્ય હોય તેને ભરથારનો યોગ ન મળે તો ગર્ભ ન ધરે, પુત્ર ન પ્રસવે, તેમ લવ્ય જીવને સદ્ગુરુનો સુસાધુનો યોગ ન મળે તો સમ્યક્ત્વાદિક વ્રત પરચખાણુ કરવા ન પામે તો કેવળ જ્ઞાન ન પામે, એ લવ્ય જીવતું દષ્ટાંત. તે માટે લવ્ય જીવને શ્રીસુસાધુનો યોગ મળ્યાથી કેવળ જ્ઞાન પામે પણ સત્તાએ કહે છે તે સૂત્ર વિરૂદ્ધ. લવ્ય જીવ કેવળ જ્ઞાન પામવાને યોગ્યતા કહીએ ઇતિ સિદ્ધં. ॥ આમ ત્રીજો પક્ષ કહે છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ભગવતીજીના બારમા શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં જ્યંતીબાઇએ પૂછેલા પ્રશ્નમાં કે સર્વ લવ્ય જીવો સિદ્ધ થશે ? ત્યારે ભગવંતે કહ્યું કે “હું તો જ્યંતિ” સર્વ લવ્ય જીવ સિદ્ધશે—સિદ્ધ થાશે, અને લવ્ય જીવના વિરહની પૃચ્છામાં ના પાડી. આનો હેતુ ત્રીજા પક્ષને જણાવ્યો નથી.

કેવળ જ્ઞાન લવ્ય જીવ માંહીથી પામશે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? આશ્ચર્ય તો જ્યંતીબાઇના પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં છે.

ન્યારે ત્રીજા પક્ષના કહેવા પ્રમાણે લવ્ય જીવને માટે જેને સદ્ગુરુનો ભોગ મળશે ને સમ્યક્ત્વાદિક વ્રત પરચખાણુ કરશે તે કેવળ જ્ઞાન પામશે. તે તો ઠીક પણ અશોચાને કયા સદ્ગુરુનો ભોગ મળ્યો અને કયા ગુરુના યોગે સમક્ષિત સહિત વ્રત પરચખાણુ પાળ્યા ? ને કેવળ જ્ઞાન ક્યારે ઉત્પન્ન થયું ? તે પણ વિચારવું જોઈએ. સદ્ગુરુનો ભોગ તો અલવી તથા સંસારસ્થ લવ્ય જીવને પણ બને છે ને શુદ્ધ વ્રત, નિયમ, પરચખાણુ પણ પાળે છે ને આરાધક પદ મેળવી નવત્રૈવેયક સુધી પણ બંધ છે, પરંતુ કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેનું મૂળ કારણુ તો સમક્ષિતનો અભાવ એજ છે. સત્તામાં સમક્ષિત ન હોય તેને કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાયજ કયાંથી ? કહેવત પ્રમાણે “કેવળી આગળ રહી ગયા કોરો” કેવળી જેવા સદ્ગુરુ મળવાથી પણ અલવ્યાદિ કોરા રહે છે. સૂત્રના ન્યાય પ્રમાણે અનંતી વાર સાધુપણાનાં વ્રત પાળી આરાધક પદ મેળવી નવત્રૈવેયક સુધી ગયો પણ સંસાર ઘટ્યો નહિ તો કેવળની આશાજ રી ! મૂળ સત્તામાં સમક્ષિતજ નથી, તો કેવળ જ્ઞાન થાય કયાંથી ? સમક્ષિત કે કેવળ

કયાંઈથી આવતું નથી; એ તો આત્માની ઋદ્ધિ છે તે પણ ભવ્ય જીવનેજ સત્તામાં રહી છે, તે જ્યારે આત્મ બળ ફેરવશે ત્યારે કર્મના આવરણ તૂટ્યે સત્તામાં રહેલી વસ્તુ કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થશે માટે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન ભવ્ય જીવ-મોક્ષ પ્રાપ્ત થવા યોગ્યના આત્મપ્રદેશે પર્યાય રૂપે રહેલ છે.

અભવ્યને વંધ્યા સ્ત્રીનું અને ભવ્યને ગર્ભ ધારણ કરવાવાળી સ્ત્રીનું દષ્ટાંત આપ્યું તે સામાન્ય રીતે ઠીક છે, પણ અભવ્યને વંધ્યા સ્ત્રીનું દષ્ટાંત લાગુ થાય નહિ. વંધ્યા સ્ત્રીનું દષ્ટાંત તો સંસારસ્થ ભવ્ય જીવનેજ લાગુ થાય. વળી વંધ્યા રૂપે ગણાતી સ્ત્રીને પણ કોઈ વખતે દવાદિકના પ્રયોગે ઘણા કાળે પણ ગર્ભ ધારણ કરે છે, માટે અભવીને વંધ્યા સ્ત્રીના દાખલો લાગુ થવા સંભવ નથી. આ વિષેની વધારે હકીકત બાણવાને માટે બુચો-આ પહેલાના ભાગનું લખાણ.

પ્રશ્ન ૫૩ મું—શિષ્ય-ત્રીજો પક્ષ કહે છે કે ભવ્ય જીવ સુસાધુનો યોગ મળ્યાથી કેવળજ્ઞાન પામે, પણ સત્તાએ કહે છે તે સૂત્ર વિરુદ્ધ ભવ્ય જીવ કેવળ પામવાને યોગ્યતા કહીએ ઇતિ સિદ્ધ-આના ઉપર અનુયોગ દ્વારની વૃત્તિનો દાખલો આપે છે કે-શ્રી અનુયોગદ્વારે,

ઉપ્પણ નાણ દંસણેત્યાદિ ઉત્પન્ને ઇયામતા પગમે નાહાદર્શ મંડલ પ્રમાવ સકલ તદાવરણ પગમાદમિ વન્કિજ્ઞાન દર્શન ધરતિયઃ સ ॥

એ અનુયોગદ્વારની વૃત્તિ મધ્યે કહ્યું છે. કેવળ ઉપજ્યું કેની પરે ? આદર્શ મંડળની પરે. જેમ લોહાનો આરસો ઘડીને સરાણે ચડાવે ત્યારે તેજ નીસરે જેમ એ આરસો તેજને યોગ્ય લોહું તે, ભવ્ય જીવ તે લોહાનો આરસો ઘડે ત્યારે તેજ પ્રગટે તેમ ભવ્ય જીવ સમજિત, વ્રત પરચખાણુ તથા તપ તપે કર્મ ક્ષય કરે તો કેવળ જ્ઞાન ઉપજે, પણ કુંભારના ટપલાને સરાણે ચડાવે તો તેજ ન નીસરે તેમ અભવ્ય જીવને કેવળ ન ઉપજે. એ ભવ્ય જીવ કેવળને યોગ્યતા કહ્યા. જે લોહાનો આરસો ન થયો, સરાણે ન ચઢયો તે માંહેથી તેજ ન નીસરે એ આરસો વિના મોહું ન દીસે. કોઈ કહેશે જે લોહામાં તેજની સત્તા હતી તે અસત્ય. જે લણી તે લોહાના કટકા કરીએ તો તેજ ન દિસે, એ તેજને યોગ્યતા છે, પણ સત્તા એ તેજ નથી. શ્રી સૂત્ર મધ્યે ભવ્ય જીવ અભવ્ય જીવ કહ્યા છે. શ્રી સિદ્ધાંતે સર્વ જીવ પાસે કેવળ જ્ઞાન સત્તાએ કહ્યું નથી. તો આપણે કયાંઈ કહીએ. ભવ્ય

છે તે માટે ભવ્ય જીવને યોગ્યતા કહી છે.—અભવ્ય કહ્યા આ પ્રમાણે ત્રીબ પક્ષનું બોલવું છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ઉપરના બધા લખાણ ઉપરથી ત્રીબ પક્ષનો અભિપ્રાય એમ જણાય છે કે—સર્વ જીવ પાસે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી. અને ભવ્ય જીવ કેવળ જ્ઞાન પામવાને યોગ્યતા વાળો છે પણ સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન ભવ્ય જીવને પણ નથી. તો કહેવાનું કે ભવ્ય જીવને કેવળ જ્ઞાન સત્તામાં નથી. તો પ્રગટ થયું ક્યાંથી ?

અનુયોગદ્વારની વૃત્તિનું જે દૃષ્ટાંત આપ્યું છે, તેમાં તો કહ્યું છે કે—આદર્શ મંડળને આવરણ થવાથી જેમ તેની પ્રભા દેખાય નહિ. આવરણ ખસે તો પ્રભા દેખાય તેમ તદાવરણી કર્મના આવરણથી કેવળ જ્ઞાન પ્રકાશ કરી શકે નહિ. પરંતુ કર્મનું આવરણ ખસે તો કેવળ જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય. તો સત્તામાં સર્વ જીવને નહિ પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત ભવ્ય જીવને સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન છે તો કર્મનું આવરણ ખસવાથી કેવળ પ્રગટ થાય. અને જે એમ ન હોય તો એટલે કેવળ જ્ઞાન સત્તામાં ન હોય તો જીવને આઠે કર્મનું આવરણ કહ્યું છે તો તે કર્મે કોને આવરણ કર્યું ? કોઈ પણ વસ્તુને આવરણ હોવું જોઈએ.

સૂત્રના ન્યાય પ્રમાણે સમક્રિતને આવરણ મોહનીય કર્મનું છે અને કેવળ જ્ઞાનને આવરણ આર ઘાતી કર્મનું છે, તેમાં પણ મુખ્યત્વે મોહનીય કર્મ કહેલ છે.

વળી ભગવતીજીમાં જીવને અનંતા જ્ઞાનના પર્યાવ અનંતા દર્શનના પર્યાવ અનંતા આરિત્રના પર્યાવ ઇત્યાદિક કહેલ છે તે પર્યાવો ક્યાં રહ્યા હશે ? એટલો પણ વિચાર ક્યાં વિના ભવ્ય જીવને પણ સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી, એ વાક્ય કેવા પ્રકારનું કહેવાય ? ભગવતીજી વગેરેમાં જીવની સ્વપર્યાય પરપર્યાય વગેરે કહેલ છે તો જ્ઞાન સિવાય સ્વપર્યાય કઈ કહશે ? અને જે ભગવતીજીમાં કહ્યા પ્રમાણે જ્ઞાન, દર્શન, આરિત્રાદિક જીવની પર્યાય—જીવના પર્યાવ કમ્બુલ કરશે તો તે દરેક જીવને સત્તામાં રહેલ છે. ભવ્ય કે અભવ્ય જે જે બોલ ઘટે તે જ્ઞાન દર્શનાદિકના પર્યાવના બોલ સત્તામાં ઘટાવવા જોઈએ. લાગુ કરવા જોઈએ.

આપણે યોગતાનો અર્થ એમ કરીએ કે કેવળ જ્ઞાન પામવા યોગ્ય ભવ્ય જીવને કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થાય—અર્થાત્ ઉત્પન્ન થાય એ વાત તો સર્વને માન્ય છે, પણ ભવ્ય જીવને કેવળ જ્ઞાન સત્તામાં ન હોય તો ઉત્પન્ન થાય ક્યાંથી ?

લોહાનો અને સરાણનો જે દાખલો આપવામાં આવ્યો છે તે સંબંધી એટલુંજ સમજવાનું છે કે-જે લોહાનો આરસો બન્યો અને તેજ નીકળ્યું તે લોહામાંથી નીકળ્યું કે સરાણમાંથી આવ્યું ? લોહાનો કકડા કર્યો તેમાંથી તેજ ન નીકળે પણ સરાણના ઘસારાથી કાટનો નાશ થઈ અંદરના રહેલા તેજસ્વી પુદ્ગળો ઝળકે-દાખલા તરીકે, અરણીમાં અગ્નિ રહેલી છે પણ અરણીના કકડા કર્યો અગ્નિ નીકળે નહિ, પણ તેનો સરદયો કર્યો અંદરોઅંદર ઘસવાથી અગ્નિ પ્રગટ થાય છે.-બીજો દાખલો, ચક્રમકમાં અગ્નિ છે, પણ ચક્રમકના કટકા કર્યો અગ્નિ નીકળતી નથી, પરંતુ ચક્રમકને લોહાના કડાના ઘસારે ચક્રમકમાંથી અગ્નિ પ્રગટ થાય છે. તે અરણી તથા ચક્રમકમાં સત્તામાં અગ્નિ ન હોય તો નીકળે ક્યાંથી ? માટે માનો કે જેમ અરણીમાં અને ચક્રમકમાં અગ્નિ સત્તાએ રહેલી છે, તેમજ લોહામાં પણ આદર્શ બનવાનાં તેજસ્વી પુદ્ગળો રહ્યાં છે. તે ઉપરના ન્યાયે સરાણના ઘસારાથી આદર્શ બને, તેજસ્વી પુદ્ગળોના ઉપરનો કાટ ખસી જવાથી તે ચળકીમાં આવે.

તેજ ન્યાયે ભવ્ય જીવ પાસે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન છે, પણ કર્મ રૂપી કાટ ચડેલો હોવાથી તે પ્રકાશમાં આવતું નથી પણ જ્યારે આત્મા શક્તિવાન થાય છે ત્યારે આપોઆપ ગંડી ભેદ કરી-એટલે અનાદિની મિથ્યાત્વની ગંડીને તોડી સમક્ષિત રત્નને પ્રગટ કરે છે તે સમક્ષિત સહિત એટલે-જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને તપ રૂપ સરાણના પ્રયોગે કર્મ રૂપી કાટને દૂર કરી જીવની પાસે-આત્મ પ્રદેશની સાથે જે રહેલા કેવળ જ્ઞાનના પર્યવો તેને પ્રકાશમાં લાવે એટલે જે કેવળ જ્ઞાન કર્મ કરીને અવરાયેલું તે પ્રકાશમાં આવ્યું.

સમયક્ર જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અને તપના પ્રયોગથી અને સદ્ગુરૂના યોગથી કાંઈ નવું કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એમ નથી પણ જે જીવની પાસે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન છે. તેને પ્રગટ કરે છે. દાખલા તરીકે પૃથ્વીમાં સોનું તો રહેલું છે. પણ બધી પૃથ્વીમાં સોનું નથી, પણ જે પૃથ્વીમાં સોનું છે. તે પણ માટી મિશ્રિત પૃથ્વીનાજ સ્વરૂપે રહેલું હોય છે. તેને તેના શોધકો અનેક પ્રકારનાં ક્ષારનાં પ્રયોગે અગ્નિની ભડકીઓ કરી નાનાની સાથે તદ્દરૂપે મળેલી પૃથ્વીની મલીનતાને બાળી દૂર કરી સોનાને સોનાપણાના રૂપમાં પ્રગટ કરે છે. તે ન્યાયે જીવને લાગેલાં કર્મ વડે કેવળ જ્ઞાનને આવરેલા કર્મ દળને જપ તપાદિ અગ્નિના પ્રયોગ વડે કર્મ રૂપ મેલને બાળી આત્માને નિર્મળ કરી કેવળ જ્ઞાન રૂપ ઋદ્ધિને પ્રગટ કરે છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું અઠ્ઠાવીશમું અધ્યયન પણ એમજ જણાવે છે કે—મતિ શ્રુતાદિ જ્ઞાન વડે જે જાણેલું જીવા જીવાદિ નવ પદાર્થનું સ્વરૂપ તેને સત્યપણે ખરીને ખરી અને ખોટીને ખોટી શ્રદ્ધાથી જેને શ્રદ્ધારૂપ દર્શન એટલે સમકિત પ્રાપ્ત થયું. અને તે સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન વડે નવાં કર્મને આવતાં અટકાવનારૂં જે ચારિત્ર તેને પ્રગટ કરી તપ રૂપ અગ્નિ વડે કેવળને આવરેલા કર્મ રૂપ મેલને ખાળી આત્મ જ્યોતિ રૂપ કેવળ જ્ઞાનને પ્રગટ કરે છે. એટલે આત્માના મૂળ ગુણ આત્માનો મૂળ સ્વભાવ આત્માની મૂળ સત્તા આત્માની મૂળ ઋદ્ધિ જે કેવળ જ્ઞાન તેને પ્રગટ કરવાના એ પ્રયોગ છે. તેથી એમ માનવાનું નથી કે તે પ્રયોગ વડે નવું કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય. કેવળ તો મોક્ષ પ્રાપ્ત લવ્ય જીવને સત્તામાં છેજ એમ ચોક્કસ માનો.

મોક્ષ પ્રાપ્ત લવ્ય જીવની પાસે સત્તામાં અઠ્ઠાવીશે પ્રકૃતિ મોહનીય કર્મની કહી છે તેમ અલવીને કહી નથી, અલવીને છવીશજ પ્રકૃતિ સત્તામાં કહી છે. આ સમવાયાંગજીના ૨૬ મા—૨૭ મા—અને ૨૮ મા—સમવાયનું રહસ્ય જાણીશો તો કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના ઉપાયની સમજણ તરતજ પડી આવશે, કે કેવળનું ખીજક જે સમકિત જે જીવને સત્તામાં હોય તેને કેવળ પણ સત્તામાં હોય. એટલે જેમ ખીજકમાં વૃક્ષ હોય તેમ સમકિત રૂપ ખીજકમાં કેવળ હોય એ નિઃસંશય છે.

પ્રશ્ન ૫૪ મું—શિષ્ય—ત્રીજે પક્ષ છ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહે છે કે—આઠ કર્મ તે ઉદય ભાવે છે, જીવ તે અનાદિ પારિણામિક ભાવે છે, કેવળ જ્ઞાન તે ક્ષાયક ભાવે છે, અને સંસારી જીવ ત્રણે ભાવે છે. ઔદયિક ૧, ક્ષયોપશમિકર ૨, પારિણામિક ૩, સર્વ સંસારી જીવને ક્ષાયક ભાવ આવ્યો નથી તો કેવળ જ્ઞાન ક્યાંથી? અને ઉપજ્યા વિના સત્તાએ ક્યાંથી? જે કોઈ સર્વ જીવને સત્તાએ કેવળ જ્ઞાન કહે છે તે સૂત્ર વિરૂદ્ધ પણ લવ્ય જીવ કેવળ જ્ઞાનને યોગ્યતા છે એ સત્ય. આ પ્રમાણે ત્રીજા પક્ષનું કહેવું છે. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—કેવળ જ્ઞાન તે ક્ષાયક ભાવે છે તે વાત સત્ય છે. પણ કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પહેલાં ક્ષાયક ભાવ જીવને આવે છે કે—પછી? જીવને ક્ષાયક ભાવ તો કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પહેલાં થાય છે તે મોક્ષ પ્રાપ્ત લવ્ય જીવનેજ થાય છે ને તે સંસારી પણ છે. સંસારી જીવમાં ત્રણ ભાવ કહ્યા છે. તેનાં ક્ષયોપશમ ભાવ પણ કહ્યા છે. અને ક્ષયોપશમ ભાવમાંથી ક્ષાયક ભાવ પ્રગટ થાય છે તે ઉદય ભાવમાં રહેલા આઠ કર્મની, પ્રકૃતિઓનો

કેટલીકનો ક્ષય કરીને ક્ષાયક ભાવમાં આવે છે તે બારમા ગુણ સ્થાનક સુધીના જીવોને શુદ્ધ ક્ષાયક ભાવ પ્રગટ થયે અંતર મુહૂર્તમાં ઘનઘાતિ કર્મનો નાશ કરી કેવળ જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે. તે સર્વ સંસારી જીવ આશ્રી નહિ, પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત ભવ્ય જીવ આશ્રીનેજ એ બોલ લાગુ છે. - ન્યારે ત્રીજા પક્ષનું કહેવું એમ થાય છે કે-સર્વ સંસારી જીવને ક્ષાયક ભાવ આવ્યો નથી. તો કેવળ જ્ઞાન ક્યાંથી ? અને ઉપજ્યા વિના સત્તાએ ક્યાંથી ? આ વાક્ય જો માન્ય હોય તો, જેને ક્ષાયક ભાવ આવે તેને કેવળ જ્ઞાન પ્રગટે. અને જેને કેવળ જ્ઞાન ઉપજ્યું તેને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સત્તામાં હતું તો ઉપજ્યું, આ ત્રીજા પક્ષનું લખાણ સાબિતી કરી આપે છે. સર્વ જીવની પાસે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી એમ તો બીજા પક્ષનું મૂળથીજ કહેવું છે. સર્વ જીવને સત્તાએ કેવળ જ્ઞાન છે તે તો પહેલા પક્ષનું કહેવું છે તેને જો સૂત્ર વિરૂદ્ધ કહેતા હો તો બીજા પક્ષને તે સંબંધી કાંઈ વાંધો નથી. બીજા પક્ષ તો મૂળથીજ મોક્ષ પ્રાપ્ત ભવ્ય જીવનેજ કેવળ જ્ઞાન સત્તામાં માને છે. અને જેને સત્તામાં છે તેનેજ કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. અને જેને સત્તામાં હોય છે તેજ ભવ્ય જીવ જેમાં કેવળ જ્ઞાનની યોગ્યતા છે એટલે તેનેજ કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે એ વાત સત્ય છે.

પ્રશ્ન ૫૫ મું—શિષ્ય-ત્રીજા પક્ષ લખે છે કે-કેટલાએક શ્રીનંદીજી સૂત્રનો દાખલો આપી સર્વ જીવને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો માને છે તે કેવળ જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો છે, તે માટે જીવને કેવળ જ્ઞાન સત્તાએ છે તે અસત્ય. એમ કહી પોતાનો અભિપ્રાય જણાવતાં કહે છે કે-જીવને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો તો શ્રુત જ્ઞાનનો છે, એ તો જીવિત પણ આશ્રી છે પણ કેવળ જ્ઞાન આશ્રી નથી. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એ વાત ઠીક છે. બીજા પક્ષનું પણ એજ પ્રમાણે કહેવું છે ને તે વિષે પૂર્વે ઘણું લખાણ કરવામાં આવ્યું છે. ત્યાંથી વિશેષ ખુલાસો મળી આવશે.

પ્રશ્ન ૫૬ મું—શિષ્ય-ત્રીજા પક્ષ કહે છે કે-શ્રીસિદ્ધાંતે પદ્મવણી સૂત્રે પદ ૧૮ મે-કેવળ જ્ઞાન નવું ઉપજતું કહ્યું છે. તે પ્રીછે કેવલ નાણીળં પુચ્છા સાદ્ અપજ્જ વસિણ્. કેવળ જ્ઞાન તો સાદી કહ્યું છે, અપર્યવસિત આવ્યું ન જાય. તે માટે સર્વ જીવને કેવળ જ્ઞાનની સત્તા કહે છે તે સૂત્ર વિરૂદ્ધ. ॥ શ્રી દશા શ્રુત ખંધે કેવલ નાણા વાસે અસમુપ્પન્ન પુન્વે સમુપ્પજ્જઙ્. પૂર્વે નથી ઉપજ્યું કેવળ જ્ઞાન તે સમુ ઉપજે. ચિત્ત સમાધિ રાખતાં

કેવળ ઉપજે સાધુને. એ શ્રી દશા શ્રુત બંધને પાંચમે અધ્યયને છે. એ પ્રમાણે ત્રીજા પક્ષનું કહેવું છે તે કેમ ?

ઉત્તર—કેવલ જ્ઞાન નવું ઉપજવું જે માને તેણે એટલું જણાવવાની જરૂર હતી કે તે અમુક ઠેકાણેથી આવ્યું. શ્રી પત્રવણાણના ૧૮મા પદમાં કેવલ જ્ઞાનની સ્થિતિમાં સાદ્દે અપજ્જવસીએ કેતાં આદિ છે ને અંત નથી. એટલે કેવળ જ્ઞાન જે જીવને ઉત્પન્ન થાય તે એકજ વાર થાય પણ બીજા જ્ઞાનની પેઠે તેના ભાંગા નહિ—તે આવ્યું બંધ નહિ—બીજા જ્ઞાન આવ્યાં બંધ, કેવળ જ્ઞાન આવ્યું બંધ નહિ, માટે તેને પ્રથમ ઉત્પન્ન થયું કહેવાય પણ જો જીવની પાસે સત્તામાં ન હોય તો ઉત્પન્ન થાય ક્યાંથી ? જીવને આઠ કર્મનું આવરણ કહ્યું છે તેમાં કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કેને આવરણ કયું ? નંદીજીમાં કહેવા પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનનો અનંતનો ભાગ ઉઘાડો છે. એમ તો ચર્ચામાં કબુલ કર્યું છે તો શ્રુતજ્ઞાનનો બાકીનો તમામ ભાગ કેને આવર્યો ? જો મતિ શ્રુતજ્ઞાનને મતિશ્રુત જ્ઞાનાવરણીય કર્મ આવર્યો હોય તો પાંચે જ્ઞાનને પાંચે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ આવર્યો હોય એમ કંરે અને એમ હોય તોજ તદ્દજ્ઞાનાવરણી કર્મ કહેવાય. માટે જે જીવને મતિશ્રુત જ્ઞાન સત્તામાં છે તેને કેવળ જ્ઞાન પણ સત્તામાં છે. જેમ સમકિતને મોહનીય કર્મનું આવરણ છે પણ સત્તામાં સમકિત છે તોજ સમકિત મોહનીય કહેવાણું. મોહનીયે આવરણું પણ સત્તામાં સમકિત છે તો સમવાયંગજીમાં તેને ભવ્ય જીવ ભગવંતે કહ્યા છે. એટલે જે જીવને સત્તામાં સમકિત હોય તે જીવને સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન પણ અવશ્ય હોય. સમકિતના પણ જ્ઞાનની પેઠે ઉત્પન્ન થવાના ભાંગા કહ્યા છે. ક્ષાયક સમકિતને પણ કેવળ જ્ઞાનની પેઠે આદિ સહિતને અંતરહિત ભાંગોં લાગુ થાય છે. માટે સમવાયંગજીમાં ભવ્ય જીવને અઠાવીશે મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ સત્તામાં મૂળ પાઠે કહેલ છે એટલે ભવ્ય જીવને સત્તામાં સમકિત છે તેમ ભવ્ય જીવને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના આવરણે પણ આવરણવાળું જ્ઞાન સત્તામાં છે. તો અવરાએણું કેવળ જ્ઞાન પણ સત્તામાં છે અને જો સત્તામાં છે તોજ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. સમકિતને મોહનીયનું સર્વથા આવરણુ ખસે તો ક્ષાયક સમકિત પ્રગટે અને જ્ઞાનનું સર્વથા આવરણુ ખસે તો કેવળ જ્ઞાન પ્રગટે. કેવળ જ્ઞાન નવું ઉપજતું નથી પણ સત્તામાં છે તે પ્રાપ્ત થાય છે, તેને ઉત્પન્ન થયું કહેવામાં આવે છે.

સમકિત ભવ્ય જીવને સત્તામાં છે તોપણ ઉત્પન્ન થવાના કાળને અર્પૂં કરણુ કહેલ છે એટલે જીવે કોઈ કાળે પૂર્વે કયું નહોતું તેવું કરણુ

સમકિતની પ્રાપ્તિનો ઉપાય પહેલોજ કર્યો એટલે સમકિત પણ કોઈ કાળે ઉત્પન્ન નહિ થયેલું તે જેમ પહેલું ઉત્પન્ન થાય છે. અને ક્ષાયક સમકિત જેમ આંચું જનુ નથી તેમ કેવળ જ્ઞાનને માટે પણ લેવું. દશાશ્રુત બંધનો દાખલો આપ્યો છે, તે પણ ક્ષાયક સમકિતની પેઠે કેવળ જ્ઞાન તે પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા હોતાજ નથી, જ્યારે થાય ત્યારે પહેલાંજ થાય. કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાવાળાને પહેલું ક્ષાયક સમકિત ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્ષાયક સમકિત તેજ કેવળ જ્ઞાનને પ્રગટ કરે છે. કેવળનું બીજક સમકિત છે માટે જે સમકિતને સત્તામા માનવામાં આવશે તો કેવળજુ પણ સત્તામાં માનવું જોઈશે. ભલે મોક્ષ પ્રાપ્ત ભવ્ય જીવને એ મોલ લાગુ થવાને માનતા હોય તો પણ શાસ્ત્રને બાધક નથી. પણ કોઈ જીવને કેવળ જ્ઞાન સત્તામાંજ નથી. કેવળ જ્ઞાન નવું ઉપજે છે. આમ માનનારાને સૂત્ર વચનનો વિરોધ તો નહિ થતો હોય કે ?

પ્રશ્ન ૫૭ મું—શિષ્ય-ત્રીજો પક્ષ કહે છે કે-જીવ તથા કર્મ અ-નાદિ છે. એમ ન કહેવાય કે જીવ પૂર્વે પછી કર્મ, તથા કર્મ પૂર્વે પછી જીવ એમ નથી, જીવ અને કર્મ અણાણુપુન્વી કહ્યા છે, તે પાઠ—

ભગવતીજ સૂત્ર શતક પહેલે ઉદ્દેશે ૬ કે-રોહ અણુગારે શ્રી શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને પૂછ્યું છે કે—

પુલ્લિ મંતે લોએ પજાઅલોએ પુલ્લિ અલોએ પજાલોએ ? રોહા લોએ અલોએ પુલ્લિપિતે પજાપિતે દોવેતે સાંસયાભાવા અણાણુ પુલ્લિએ સા રોહા. પુલ્લિમંતે જીવા પજા અજીવા

પુલ્લિ અજીવા પજા જીવા ? જહેવ લોએ અલોએ તહેવ જીવાય અજીવાય એવં કમ્માઈં. કુકડી અને ઇંડાંનું પ્રશ્ન કર્યું છે, પુલ્લિ મંતે કુકુડી પજા અંડાં ? ઈમ પૂછ્યો—અણાણુપુન્વી સાસયાભાવા એ મધ્યે ઈમ કહ્યું છે.

કુકડીનો દ્રષ્ટાંત માંડ્યો છે. જે ભણી કિમ કહેવાય જે કુકડી આચળથી હતી ને પછી ઇંડાં ઉપજે, જે ઇંડું ન હોય તો કુકડી કિમ હોય ત માટે એ શાસ્ત્રતા ભાવ શ્રી મહાવીરજીએ કહ્યાં છે તે માટે કર્મ અને જીવ એ અનાદિના છે. અને કેવળ જ્ઞાન તો શ્રી ભગવંતજીએ જીવને અદિ અપભજવસિત કહ્યું છે તે માટે જે કોઈ સર્વ જીવને સત્તાએ કેવળ જ્ઞાન કહે છે તે સૂત્ર વિરુદ્ધ ॥ આ પ્રમાણે ત્રીજો પક્ષ લખે છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—જેમ ત્રીજે પક્ષે જીવ અને કર્મ અનાદિનાં કહ્યાં છે તેમ રોહા અણુગારે અનાદિના કેટલા બોલ કહ્યા છે તે પણ જણાવવા બેઠતા હતા. તેમ નહિ જણાવતાં માત્ર, લોક અને અલોક, જીવ અને અજીવ, એમ કર્મનું કહી કુકડી ને ઇંડાંનું પ્રશ્ન જણાવી શાશ્વતા ભાવ કહ્યા, પહેલું પછી કહેવાય નહિ. ઇત્યાદિક કહ્યું અને જીવ ને કર્મ બન્ને અનાદિના માની, કેવળ જ્ઞાનને સાદિ અનંત માની સત્તામાં જીવને કેવળ જ્ઞાન નથી એમ જણાવ્યું. પણ રોહા અણુગારે કેટલા પ્રશ્ન પૂછ્યા છે ? તેમાં જ્ઞાન સંબંધી પ્રશ્ન પૂછવામાં આવેલ છે કે નહિ ? અને જે પૂછવામાં આવ્યું. હોય તો તેની આદિ કહી છે કે અનાદિ કહેલ છે ? અને અનાદિ કહેલ હોય તો જીવ ને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પહેલાં તે કયાં હતું ? કેમકે ઉત્પન્ન થયાં પછી તો સાદિ અનંત કહેલ છે. અને રોહા અણુગારના પ્રશ્નમાં પાંચે જ્ઞાનને લોકના અંત સાથે પૂછતાં અનાદિ કહેલ છે, શાશ્વતા કહેલ છે, અણુજી પૂર્વી કહેલ છે. માટે જીવની પાસે જેમ સત્તામાં કર્મ કહ્યાં છે તેમજ જ્ઞાન, અજ્ઞાન, દર્શન વગેરે પણ કહ્યાં છે માટે રોહા અણુગારનો જે દાખલો ત્રીજા પક્ષે આપ્યો છે તે તો તેઓની માન્યતાને વિરુદ્ધ પડે તેવો છે.

પ્રશ્ન ૫૮ મું—શિષ્ય-રોહા અણુગારે કેટલા પ્રશ્ન પૂછ્યા છે ? ને કેવા પ્રકારનાં ને પાંચે જ્ઞાન અનાદિ કેવી રીતે કહ્યાં છે ? વગેરે ટુંકામાં કહી બતાવશો તો માટે ઉપકાર થશે અને ઘણા જીવોની શંકાઓ દૂર થશે.

ઉત્તર—ગુરૂ-હે ભાઈ ? આતાડું કરેલું પ્રશ્ન ઘણું જ અઘડું છે, પણ તારે, જ્યારે જાણવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે તને તથા ભવ્ય જીવોને જાણવાને માટે ખુલાસો કરી આપવો બેઠ્યો. સાંભળો—

ભગવતીજીના પહેલા શતકના ૬ઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં-રોહા અણુગારે (૮૬૫૨) છયાત્રીસે ને બાવન પ્રશ્ન પૂછ્યા છે. તેની આભાષ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

પૂર્વં મંતે લોષ પચ્છા અલોષ પૂર્વં અલોષ પચ્છા લોષ ?

હે ભગવંત ! પહેલો લોક ને પછી અલોક કે પહેલો અલોક ને પછી લોક ? ૧ એમ જીવને અજીવની પૃચ્છા ૨ ભવસિદ્ધિયા ને અભવ-સિદ્ધિયાની પૃચ્છા ૩ સિદ્ધિ ને અસિદ્ધિની પૃચ્છા ૪ સિદ્ધા ને અસિદ્ધાની પૃચ્છા ૫ કુકડી ને ઇંડાંની પૃચ્છા ૬ લોકાંત ને અલોકાંતની પૃચ્છા ? ૭ એ ૭ મૂળ પ્રશ્ન પૂછ્યા છે.

હવે એક લોકના અંત સાથે ૧૩૦ યોલની પૃચ્છા કરી છે તેની વિગત.-
પૂર્વ્વં મંતે લોચંતે પછા સત્તમે ઉવાસંતરે ? એમ સાત પૃથિવીના આકાશની
 પૃચ્છા ૭-એમ લોકના અંતને સાતેતણુ વાત ૭-લોકાંત ને ધનવાત ૭-
 લોકાંત ને ધનોદ્ધી ૭- લોકાંતને સાતે પૃથિવી ૭ એમ લોકાંતને સર્વ
 દ્વીપ ૧-લોકાંતને સર્વ સમુદ્ર ૧-લોકાંત ને ભરતક્ષેત્રાદિ સાત વાસ ૭-
 લોકાંત ને દંડક ૨૪-લોકાંત ને અસ્તિકાય ૫-લોકાંત ને સમયાદિકાળ ૧-
 લોકાંતને કર્મ ૮- લોકાંતને લેશ્યા ૬-લોકાંત ને દદિ ૩-લોકાંત ને દર્શન
 ૪-લોકાંત ને જ્ઞાન ૮ (પાંચ જ્ઞાન ને ત્રણ અજ્ઞાન)-લોકાંત ને સંસાર ૪-
 લોકાંત ને શરીર ૫-લોકાંત ને ભોગ ૩-લોકાંત ને ઉપયોગ ૨-લોકાંત ને
 દ્રવ્ય ૬-લોકાંત ને જીવ અજીવનાં પ્રદેશ ૨-લોકાંત ને જીવ અજીવના પર્યાય
 ૨-લોકાંત ને ત્રણ કાળની પૃચ્છા તે અતીત કાળ, અનાગતકાળ, ને
 સંવદ્ધકાળ ૩-એવાં ૧૩૦ યોલ લોકના અંત સાથે ગણવા. પછી એક
 યોલ મૂકવો ને ૧૨૬ યોલ સાતમીના આકાશ સાથે ગણવા. પછી એક
 યોલ મૂકવો ને સાતમીના તણુવા સાથે ૧૨૮ યોલ ગણવા. પછી એક
 યોલ મૂકવો ૧૨૭ યોલ સાતમીના ધનવા સાથે ગણવા. એમ બાવત્
 હેડલો એક યોલ છાડવો ને ઉપલા સાથે બેડવો. એમ બાવત્
પૂર્વ્વિં મંતે અગાગયદ્ધા પછા સવ્વદ્ધા પૂર્વ્વિં સવ્વદ્ધા પછા અગાગયદ્ધા ?
 એ પ્રશ્ન રોહિ અણુગારે પૂછયા તે સર્વનો જવાબ ભગવંતે આપ્યો.
પૂર્વ્વિં પેતે પછા પેતે દોવિએ સાસયા માવા અણાણુ પુવ્વીણ સારોહા નો અણુ પૂવ્વીણ
 પહેલું પણ તે, ને પછે પણ તે, બન્ને શાસ્વતા ભાવે છે, પહેલું પછી
 કાઈ ન કહીએ. હે રોહા ! એ બધા યોલ આણુણુ પૂર્વીં છે અણુપૂર્વીં નથી.

હવે છયાસીસેં યાવન પ્રશ્નની ગણતરી નીચે પ્રમાણે છે-૧૩૦ પ્રશ્ન
 તેમાં એક પહેલો ઉમેરવો એટલે ૧૩૧ થયા. તેને ૬૫ ગુણા કરીએ
 ત્યારે ૮૫૧૫ થાય. તેમાં ૧૩૦ અલેકના અંત સાથેના ભેળવીએ
 ત્યારે ૮૬૪૫ થાય. અને ૭ પ્રશ્ન મૂળના ભેળવીએ ત્યારે ૮૬૫૨,
 પ્રશ્ન કુલ થયા ઇતિ રોહા અણુગારે પૂછેલા ૮૬૫૨-છયાસીસેં યાવન
 પ્રશ્નની સમજન.

હવે ચોવીશે દંડકના જીવની સાથે કર્મ, દદિ, દર્શન, જ્ઞાન,
 અજ્ઞાન, ઉપયોગ, પ્રદેશ અને પર્યાયની પૃચ્છામાં સર્વ યોલ અનાદિના
 શાશ્વતા કહ્યા છે. પહેલાં પછી કહ્યા નથી. તો કેવળ જ્ઞાન પણ સત્તામાં
 છે એમ ઉપરના પ્રશ્નથી સાળીત થાય છે.

હવે બધાં સત્તામાં સમકિત, શ્રુત જ્ઞાન લાભે ત્યાં સત્તામાં કેવળ જ્ઞાનની નિયમા હોય, અને જે જીવને સત્તામાં મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન હોય ત્યાં કેવળ જ્ઞાન સત્તામાં હોયજ નહિ એમ સૂત્રથી સિદ્ધ થાય છે. માટે સર્વ જીવને સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન માનવું તે, અને સર્વ જીવને એટલે કોઈ પણ જીવ પાસે સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી, તે બંને પક્ષ અરસપરસ વિરૂદ્ધ છે. એકાંત પક્ષે બંને પક્ષવાળા સૂત્રથી પણ વિરૂદ્ધ જણાય છે. કારણકે—એક પક્ષ બ્યારે અભવીને પણ સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન માને છે ત્યારે તેના સામેના ત્રીજો પક્ષ (વિરૂદ્ધ પક્ષ) અભવીને તો શું પણ ભવી જીવને સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી એટલે કોઈ જીવને સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન નથી. ત્યારે આ બંને પક્ષથી બુદ્ધાજ પ્રકારનો વચલો તટસ્થ. બીજો પક્ષ એમ જણાવે છે કે—બધાં સત્તામાં સમકિત ત્યાં સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન પણ હોય, અને સત્તામાં સમકિત ન હોય ત્યાં કેવળ જ્ઞાન પણ ન હોય.

પ્રશ્ન ૫૯ મું—શિષ્ય—ત્રીજો પક્ષ કહે છે કે—“તથા કેટલાએક કહે છે જે શ્રીઆચાર્ય સૂત્ર પ્રથમ શ્રુતખંધ-અધ્યયન પર્વ-લોકસાર અધ્યયનને પાંચમે ઉદ્દેશો એવો પાઠ છે કે—જે આયા સે વિન્નાયા, જે વિન્નાયા સે આયા. આયા કહેતાં આત્મા તે જ્ઞાન, જ્ઞાન તે આત્મા આત્મા થકી જ્ઞાન ભિન્ન નહિ તે માટે કેવળ જ્ઞાન સર્વ જીવ પાસે છે. આમ કહે છે એ પ્રશ્ન ? તેનો ઉત્તર પ્રીછયો—જે એ અધ્યયન મધ્યે તો સર્વ જીવને કેવળ જ્ઞાનની પૃચ્છા નથી. અત્રે તો જીવની હિંસા ન કરવી તે અધિકાર છે તે કિંચિત્ ક્ષીણો છઈ. જે તૂં જેહને પરિતાપવું માને છે તેહજ તૂં તથા જેહને ઊપદ્રવવું પ્રાણ થકી ચુકાવવું વાંછે છે તે તૂંજ. જિમ તુજને દુઃખ ઉપજે તિમ એહને પણ ઉપજે તું બાણ, ઈમ બાણી સ્યું કરવું તે મહે છે અંજૂ વેયં પહિ બુદ્ધ જીવી. એટલે રબ્બુ શુણ સાધુ એહવે પૂર્વાકત પ્રતિબોધે કરી પ્રતિબુદ્ધ જે સર્વ જીવને આપણુઃ તુલ્ય કરી બાણે ઈમ જે જીવે તે સાધર્મજ, અનેરા એહવો ન થાય, તમહા જિણે કારણે હણતાને આપણુ સમું દુઃખ થાય. તિણે કારણે જીવને આમ હણે નહિ અનેરા પાહે હણાવે નહિ હણતાને અનુમોદે નહિ. તથા અણુસં વેયણં કહેતા પછી ભોગવવું, કેણે અપ્પાણેણં આત્માએ. એટલે સ્યું કહ્યું ? જે મોહને દેઉ અનેરા જીવને પીડા ઉપબવિયેં પછી આપણુયે ભોગવીયેં ઈસ્યુ બાણી કોઈ જીવને હણીયેં નહિ. હવે નૈયિકાદિ દર્શની ઈમ કહે છે. આત્મા અને જે સુખ દુઃખાદિકતું બાણુવું તે બૂઓ છે.

જિન શાસન માંહિ પુણ્ય ધમજ છે. કિંવા અનેરી પરે ? એહવી પરાશંકા ઉપરે કહે છે. સૂત્ર—જે આયા સે વિન્નાયા જે વિન્નાયા સે આયા જેણ વિજાણસેઆયા. એટલે જે જીવ તે વિજ્ઞાતા, સુખ દુઃખનો ભણ, અને જે સુખ દુઃખને જાણે તે આત્મા. એટલે જીવ સુખ દુઃખને જાણે તે માટે જીવને હણવો નહિ. જે ભણી સુખ દુઃખનો વેદક છે. જીવ થકી સુખ દુઃખ વેગળું નથી. જીવ સ્વરૂપ જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશી અરૂપી સદા સઉપયોગી સુખ દુઃખનો વેદક એહવો જીવ જાણીને સંયમી પાળે એ સૂત્રે તો જીવને સુખ દુઃખનો જાણુ કહ્યો છે. જેહવું તુજને સુખ વાહલું છે દુઃખ અલખામણું છે. તિમ સર્વ જીવને સુખ વાહલું છે દુઃખ અલખામણું છે. ધમ જાણી સંયમાનુષ્ટાને પ્રવર્તે ધમ કહ્યું છે. ઇહાં તો સર્વ જીવ પાસે કેવળ જ્ઞાન કહ્યું નથી. એમ ત્રીજા પક્ષનું કહેવું છે. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ત્રીજા પુરૂષનું જો કે કહેવું છે તો ઠીક પણ પોતાના મત ઉપર જઇ કોઇ કોઇ લખાણમાં તક્ષવત રહે છે અને કોઇ લખાણમાં બંધનકારક પણ થાય છે. જ્યારે ઉપરના લખાણમાં છેવટ લખે છે કે-ઇહાં તો સર્વ જીવ પાસે કેવળ જ્ઞાન કહ્યું નથી. તે તો ઠીક પણ અમુક જીવ પાસે તો હોવું જોઇએ એમ તેઓના લખાણ ઉપરથી જણાય છે. વળી તેઓ એમ પણ લખે છે કે-જીવ સ્વરૂપ, જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશી અરૂપી સદા સઉપયોગી સુખ દુઃખનો વેદક એહવો જીવ જાણીને સંયમ પાળે આમ લખી તો ગયા પણ તેમાં રહસ્ય રહેલું છે તે કાંઈ સમજાયું હોય એમ જણાતું નથી.

જો જીવ સદા સઉપયોગી છે તો ઉપયોગ તો એ પ્રકારના-એક સાકાર ઉપયોગ ને બીજો મણુકાર ઉપયોગ એટલે જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ જીવને સદાય છે તો સત્તામાં પણ જીવને જ્ઞાન દર્શન પણ છે.

હવે, “ જે આયા સે વિન્નાયા વિન્નાયા સે આયા જેણ વિન્નાણુઇ સે આયા ” આ શબ્દ આત્મવાદીને માટે છે એટલે ભવ્ય જીવને માટે છે. અને આત્મ જ્ઞાન પણ ભવ્ય જીવનેજ થાય છે. તેજ આત્માનું સ્વરૂપી જાણી શકે છે તેજ યથાર્થ સંયમ ધર્મને પાળી શકે છે. અને આચારાંગળ પણ એમજ જણાવે છે.

બુદ્ધો આચારાંગળ સૂત્રનું ભાષાંતર-કલમ (૩૨૧ મી)

જે આયા સે વિન્નાયા । જે વિન્નાયા સે આયા । જેણ વિજાણતિ સે આયા । તં પહુચ્ચ પરિસંચાયણ્ણ્ણ આયા આયા વાદી સમિયાણ્ણ્ણ પરિ-
યાણ્ણ વિયા હિતે તિવેમિ ॥ ૩૨૧ ॥

જે આત્મા તેજ નાણુનાર છે. જે નાણુનાર છે. તેજ આત્મા છે. કિંવા જે જ્ઞાન વડે બાણી શકાય છે. તે જ્ઞાનજ આત્મા છે. એ જ્ઞાનને અનુસરીને તદ્દ્રૂપ આત્મા બોલાય છે. એ રીતે જે જ્ઞાન અને આત્માનું એકપણું માને તેજ ખરે આત્મવાદી છે. ને તેવા પુરૂષનું જ યથાર્થ સંયમા-નુષ્ઠાન કહેલું છે. (૩૨૧)

આ કલમ એકાંત ભવ્ય જીવનેજ ઉદ્દેશીને છે. અને આ પહેલાની કલમ પણ ભવ્ય જીવને લાગુ થતી છે.

આત્મ વાદી કોણ કહેવાય કે જે આત્મા અને પુરૂષગણની વહેંચણુ કરી શકે તે, અને તેજ આત્મવાદી-ભવ્ય જીવ યથાર્થ સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનું રૂઢી રીતે પ્રતિપાલન કરી સત્તામાં રહેલા કેવળ જ્ઞાનને પ્રગટ કરે છે.

પ્રશ્ન ૬૦ મું—શિષ્ય-ત્રીજો પક્ષ કહે છે કે-શ્રી ભગવતી સૂત્ર શતક ૧૨ મે-ઉદ્દેશે ૧૦ મે-આત્મા આઠ પ્રકારના કહ્યા છે. તેનાં નામ-દ્રવ્ય આત્મા ૧, કષાય આત્મા ૨, જોગ આત્મા ૩, ઉપયોગ આત્મા ૪, જ્ઞાન આત્મા ૫, દર્શન આત્મા ૬, ચારિત્ર આત્મા ૭, વીર્ય આત્મા ૮ ॥ દ્રવ્ય આત્મા સર્વ જીવને ૧, કષાય આત્મા કોઈને ન પણ હોય ૨, જોગ આત્મા સયોગિને ૩, ઉપયોગ આત્મા સર્વ જીવને ૪, જ્ઞાન આત્મા સમ્યક્ દષ્ટિને હોય ૫, દર્શન આત્મા સર્વ જીવને ૬, ચારિત્ર આત્મા વિરતિને ૭, વીર્ય આત્મા સર્વ સંસારી જીવને હોય ૮. શ્રી ભગવતી સૂત્રે શતક ૧૨ મે-ઉ. ૧૦ મે-પૃચ્છા ક્રીષ્ણી તે વિસ્તાર તો સૂત્રથી જોવો. થોડો અત્ર લખીએ છીએ-જેને દ્રવ્યાત્મા તે જીવત્વ, તસ્ય કષાયાત્મા સ્યાત્ અસ્તિ ઈત્યાદિ પૃચ્છા છે. જેને દ્રવ્ય આત્મા છે તેને કષાય આત્મા છે? તેનો ઉત્તર શ્રી ભગવતે કહ્યો છે—તમ્સ કસાયા સિય અત્થિ સિય નંત્થિ. એ સર્વ સૂત્ર પાઠથી નાણુજો.

જસ્સ દવિયાયા તસ્સ ણાણાયા મયણાણ-હવે વૃત્તિ-જસ્સ દવિ-યાયા તસ્સ ણાણાયા મયણાણ જસ્સણુણ નાણા યા તસ્સ દવિયાયા નિયમં અત્થિત્તિ યસ્ય જીવસ્ય દ્રવ્યાત્મા તસ્યજ્ઞાનાત્મા સ્યાદસ્તિ યથા સમ્ય-ગ્દષ્ટીનાં સ્થાન્નાસ્તિ યથા મિથ્યાદષ્ટીના મિત્યેવં મજ્જના. યસ્યતુ જ્ઞાનાત્મા તસ્ય દ્રવ્યાત્મા નિયમાદસ્તિ યથા સિદ્ધસ્યેતિ.

એ મધ્યે એમ કહ્યું છે જે જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને જ્ઞાન આત્માની ભજના જે ભણી સમકિત દષ્ટિને જ્ઞાન હોય મિથ્યા દષ્ટિને જ્ઞાન ન હોય તે માટે, અને સર્વ જીવ સમકિત દષ્ટિ નથી તો કેવલ જ્ઞાન સર્વ જીવને કેમ કહીએ. શ્રી સૂત્રે તો જ્ઞાન નવું ઉપજે છે.

આયા મંતે ? જાણે અજ્ઞેનાણે ? ગોયમા ? આયા સિય જાણે સિય અજ્ઞાણે, જાણે પુજા નિયમ આયા. એ સૂત્ર આત્મા જ્ઞાન સમ્યક્ત્વેસતિ.

અજ્ઞાન મિથ્યાત્વીને એ જે આત્માને હોય. સમકિત દષ્ટિને જ્ઞાન હોય, મિથ્યા દષ્ટિને અજ્ઞાન હોય.—જ્ઞાનના ૩ ભેદ. ઉપશમ ભાવે જ્ઞાન તે બલિ સ્મરણ જ્ઞાન—**ઉવસંત મોહણિજ્ઞો, સરઙ્ પોરાણિયં જાઈ.** ઈતિ વચનાત બલિ સ્મરણ જ્ઞાન તે ઉપશમ ભાવે કહ્યું છે, શ્રુત જ્ઞાન ક્ષયોપશમ ભાવે છે, કેવળ જ્ઞાન ક્ષાયક ભાવે છે. એ જ્ઞાનાધિકારઃ ॥ એટલે જ્ઞાન નવું ઉપજતું કહ્યું છે.

અને સમકિતના ૩ ભેદ. ઉપશમ સમકિત ૧, ક્ષયોપશમ સમકિત ૨, ક્ષાયક સમકિત ૩, ઉપશમ સમકિત તે ૭ પ્રકૃતિનો ઉપશમ થાય તિવારે ઉપશમ સમકિત તે એ સાત પ્રકૃતિ ૪ ચાર કષાય અનંતાણુ બંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ૪ સમકિત મોહનીય ૫ મિથ્યાત્વ મોહનીય ૬ સમામિથ્યાત્વ મોહનીય એ ૩ એ ૭ પ્રકૃતિનો ઉપશમ થાય તિવારે ઉપશમ સમકિત પામે, એ ૭ પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ થાય તિવારે ક્ષયોપશમ સમકિત પામે, એ ૭ પ્રકૃતિનો ક્ષાયક ભાવ થાય તિવારે ક્ષાયક સમકિત પામે. એ સમકિત જીવને નવું હોઈ સત્તાએ સર્વ જીવને સમકિત નથી.

તથા ચારિત્ર તે દેશ વિરતી તથા સર્વ વિરતિ તે ક્ષયોપશમ ભાવે છે. સર્વ જીવ પાસે સત્તા એ નથી. જે ભણી ૭૦ શ૦ ૧૨ ઉ૦ ૧૦ મે—

જસ્સ દરિયાયા તસ્સ ચરિત્તાયા મયજાણતિ । યતઃ સિદ્ધસ્યઽ—
વિરતસ્ય વા દ્રવ્યાત્મત્વે સતાપિ ચારિત્રાત્મા નાસ્તિ વિરતીનાં અસ્તીતિ
મજનેતિ જસ્સ પુજા ચરિત્તાયા તસ્સ દ્વિયાયા નિયમં અત્યિત્તિ ચારિ—
ત્રિણાં જીવત્વા વ્યમિચારિત્વાદિતિ. ॥

જીવ પાસે જ્ઞાન સમકિત ચારિત્ર એ ૩ ત્રણે નવાં છે. સૂત્ર વિસ્તાર ઘણો છે તેથી જાણીને પણ અનાદિનું જીવ પાસે મિથ્યાત્વ દષ્ટિને અજ્ઞાન એ સંસારી જીવ પાસે અનાદિનાં છે. એ ઔદયિક ભાવે છે પણ ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયક ભાવે નથી તે માટે જીવ પાસે સત્તાએ કેવળ જ્ઞાન નથી તે જાણવું સહી. આ પ્રમાણે ત્રીજા પક્ષનું લખવું છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ત્રીજા પક્ષે જે ભગવતીજીના ૧૨ મા શતકના ૧૦ મા ઉદ્દેશાના અધિકારમાં આઠ આત્મા વિષે જણાવ્યું અને છેવટમાં લખે છે કે—જ્ઞાન સમકિતને ચારિત્ર જીવને નવું ઉપજે છે, સર્વ જીવ પાસે સત્તામાં નથી. જીવ પાસે જ્ઞાન સમકિત ચારિત્ર એ ૩ ત્રણે નવાં છે. ઇત્યાદિ જે જે લખાણ લખ્યું છે તેમાનું આઠ આત્મા સંબંધીનું કેટલુંક પહેલા પક્ષને ઉત્તર દેવા સંબંધીનું પૂર્વે લખાઈ ગયું છે. પણ ત્રીજા પક્ષને માટે જે કહેવાનું છે તે જણાવીએ છીએ.

જ્યારે ત્રીજો પક્ષ લખે છે કે—જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને જ્ઞાન આત્માની ભજના જે ભણી સમકિત દષ્ટિને હોય મિથ્યા દષ્ટિને જ્ઞાન ન હોય તે માટે સર્વ જીવ સમકિત દષ્ટિ નથી તો કેવળ જ્ઞાન સર્વ જીવને કેવી રીતે કહીએ ? શ્રી સૂત્રે તો જ્ઞાન નવું ઉપજે છે.

તેના ઉત્તરમાં—જે આઠ આત્માની વ્યાખ્યા છે. તે તો વર્તમાનકાળને આશ્રીને પૃચ્છા સમયની છે. દ્રવ્ય આત્માની સાથે ઉપરના સાત યોલ માંહેસો જે યોલ પ્રવર્તે તો હોય તે રૂપ આત્મા ગણાણો છે. જીવને સત્તામાં જ્ઞાનને સમકિત બને હોય તો પણ કર્મના આવરણે સત્તા દબાઈ જવાથી પ્રગટ થઈ શકે નહિ, કારણકે મોહનીય અને જ્ઞાનાવરણીયના આવરણે અજ્ઞાનજ કહેવાય તે આવરણ બસે તો સત્તામાં રહેલી વસ્તુ સમકિત અને જ્ઞાન પ્રગટ થાય તેને નવું ઉત્પન્ન થયું કેમ કહેવાય ? એમાં એટલું કારણ છે કે—જીવને કેઈ કાળે આવરણ ખસ્યું નહોતું તેથી પ્રગટ થયું નહોતું. તે પ્રગટ થયેલું તેને નવું ઉત્પન્ન થયું કેઈ માનતું હોય તો ભલે પણ વસ્તુ ગતે સત્તામાં વસ્તુ નજ હોય તે પ્રગટ થાયજ નહિ. અભવીને સત્તામાં સમકિત કે જ્ઞાન છેજ નહિ તો તેનું મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન અનાદિ અપર્યવસિત કહેલ છે. અને ભવીને સત્તામાં છે તોજ કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. માટે ભવીના આત્માને જ્ઞાન અજ્ઞાન બન્ને યોલ લાગુ છે. અને અભવીના આત્માને એકલું અજ્ઞાનજ લાગુ છે.

હવે ત્રીજા પક્ષે જે બ્રહ્મિ સ્મરણ જ્ઞાન ઉપશમ ભાવે કહ્યું છે. અને ઉત્તરાધ્યયનના નવમા અધ્યયનની પહેલી ગાથાના ઉપલા બે પદ લખી જણાવે છે. પણ બ્રહ્મિ સ્મરણ જ્ઞાન તો મતિ જ્ઞાનનો ભેદ છે તો મત્યાદિ ચાર જ્ઞાન તો ક્ષયોપશમ ભાવે કહ્યા છે.

શ્રી ભગવતીજીના ૯ મા શતકના ૩૧ મા ઉદ્દેશે—અશોચ્યા કેવળીના અધિકારે મતિ, શુત, અવધિ અને મન:પર્યવ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને માટે ચારે

જ્ઞાનના આવરણના ક્ષયોપશમથી ચારે જ્ઞાન નોખાં નોખાં ઉત્પન્ન થવાનું કહ્યું છે. અને કેવળ જ્ઞાનને માટે કેવળ જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષય થયે કેવળ જ્ઞાન ઉપજે એમ કહ્યું છે. તથા જ્ઞાતાણમાં મેઘ કુમારને પણ તદ્દાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમે ભતિ સ્મરણ જ્ઞાન ઉપજ્યું કહ્યું છે. તે પણ મતિ જ્ઞાનના ક્ષયોપશમ ભાવે છે. એમ કેટલાક સૂત્રના ન્યાયથી ભતિ સ્મરણ જ્ઞાન ક્ષયોપશમ ભાવે છે પણ ઉપશમ ભાવ સંભવતું નથી.

પ્રશ્ન ૬૧ સુ—શિષ્ય—તો પછી નમિ રાજ્ઞિના અધિકારે મ'ડાતાંજ કહ્યું છે કે—**ઉવસંત મોહગિજ્ઞો, સરઙ્ પોરાણિયં જાઙ્.** ૧ મોહનીય કર્મનો ઉપશાંત થયે પૂર્વની ભતિ સાંભરી. અહિંયા તો ઉપશમ ભાવે ભતિ સ્મરણ જ્ઞાન ખુલ્લું જણાય છે. અને આપ ક્ષયોપશમ ભાવે કહો છો તો આ એ પદ વિષે શું સમજવું ?

ઉત્તર—અહિંયા મોહનીય કર્મનો ઉપશાંત કહ્યો તે વેદ આશ્રી કહ્યો હોય એમ જણાય છે. એટલે એક હબ્બર રાણીઓના ઉપરથી મોહ ભાવ ઉતરી જવાથી વેદનો ઉપશમ થયે અને તદ્દાવરણી કર્મ એટલે ભતિ સ્મરણને આવરણ કરનાર કર્મ મતિ જ્ઞાનાવરણીય તેનો ક્ષયોપશમ થવાથીજ ભતિ સ્મરણ જ્ઞાન પ્રગટ થયું ક્ષયોપશમ ભાવે દષ્ટિ ૩ ત્રણ અને જ્ઞાન ૪ ચાર કહ્યાં છે. તો સમકિત અને જ્ઞાન (કેવળ વરણ) સર્વ ક્ષયોપશમ ભાવે છે. માટે નમિરાજ ઋષિને મોહનીયનો ઉપશાંત જે કહ્યો તે વેદ આશ્રી સંભવે છે. દાખલા તરીકે—અનુત્તર વિમાનના દેવતા ઉપશમ ભાવી છે, ક્ષયોપશમ ભાવી છે. અને ક્ષાયક ભાવી પણ છે છતાં **ઉપશાંત મોહી** કહ્યા છે. તે વેદ આશ્રી કહેલ છે. તેમ નમિરાજ ઋષીને માટે પણ જાણી લેવું

પ્રશ્ન ૬૨ સુ—શિષ્ય—ત્રીજે પક્ષ કહે છે કે—સમકિત જીવને નવું હોય સત્તાએ સર્વ જીવને સમકિત નથી. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ત્રીજે પક્ષ એમ તો લખે છે કે—સાત પ્રકૃતિનો ઉપશમ થાય ત્યારે ઉપશમ સમકિત પામે, ને સાત પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે ક્ષયોપશમ સમકિત પામે, અને એ સાત પ્રકૃતિનો ક્ષયક ભાવ (ક્ષય) થાય ત્યારે ક્ષાયક સમકિત પામે. તેાં ક્ષય ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ તે સમકિતનો લેવો કે સમકિતને આવરણ કરનાર મોહનીયની પ્રકૃતિને લેવો ? જે આવરણ કરનારી પ્રકૃતિનો લઈશું તો તે પ્રકૃતિએ કેને આવરણ કયું ? જે સમકિતને આવરણ કરનારી તે પ્રકૃતિ ઠરશે તો સમકિત જીવને સત્તામાં છે એમ ઠરશે. સમકિતને અનાદિ કાળનું આવરણ હતું તેથી તે પ્રકાશમાં

કેઈ કાળે આવેલું હતું નહિ તેથી અનાદિ મિથ્યાત્વને ભાંગે લાગુ થતો પણ જ્યારે સાતે મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિનું આવરણ ખસ્યું એટલે જેમ અબ્રપટલ દૂર થયે સૂર્ય પ્રકાશમાં આવે તેમ સમકિત પ્રગટ થાય. આ સમકિત પૂર્વે કેઈ કાળે પ્રગટ થયું ન હતું તે પ્રગટ થવાથી જો કેઈ નવું ઉત્પન્ન થયું માનવું હોય તો ભલે પણ સત્તામાં નથી એમ કહી શકાય નહિ.

સર્વ જીવને સત્તાએ સમકિત નથી તો ભવી જીવને સમકિત ક્યાંથી પ્રગટ થયું ? સમવાયંગજીનું ૨૮ મું સમવાયંગ ચોક્રમું જણાવે છે કે—કેટલાક ભવ્ય જીવને મોહનીય કર્મની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિ સત્તામાં છે. તો આ ઉપરથી કેટલાક ભવ્ય જીવને અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિ સત્તામાં નથી એમ પણ ઠરે. અને ૨૭ સત્તાવીશમાં સમવાયંગે સમકિત વેદનીયથી એટલે સમકિત મોહનીયથી ઉપરાંકાને એક સમકિત મોહનીયવરજીને સત્તાવીશ પ્રકૃતિ સત્તામાં કહી છે. અને ૨૬ મા સમવાયંગે જુલુનું નામ પાડી કહ્યું છે કે—અભવ્ય સિદ્ધિ યા જીવને સમકિત મોહનીય ૧ અને મિશ્ર મોહનીય ૨ એ બે પ્રકૃતિ વરજીને છઠ્ઠીશ પ્રકૃતિ સત્તામાં છે.

તો વિચાર કરો કે—અભવીને અનાદિ અનંત મિથ્યાત્વ કેમ રહ્યું કે જેને સમકિત, કેવળ ને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાયજ નહિ ? અને ભવી જીવને અનં કાળે પણ મિથ્યાત્વ ખસે અને સમકિત પામી કેવળી થઈ મોક્ષ ભય. તેનું મૂળ કારણનું શોધન કરશો તો ભવ્ય જીવની પાસે મોહનીય આવરણું પણ સમકિત સત્તામાં છે, અને અભવીને સત્તામાં નથી. એમ જ્યારે સૂત્રમાં મૂળ પાઠે જણાવે છે છતાં સર્વ જીવને સત્તામાં સમકિત નથી એમ માનવું તે સૂત્ર વચનને ઉત્થાપવા જેવું છે.

વળી ત્રીજો પક્ષ જ્યારે કહે કે—ચારિત્ર સર્વ જીવ પાસે સત્તાએ નથી. તો પછી જીવને ચારિત્રાવરણીય કર્મની પચીશ પ્રકૃતિ સત્તામાં કહેવાનું શું કારણ ? ભવી અભવી સર્વ જીવને ચારિત્રને આવરણ કરનારી પચીશ પ્રકૃતિ સત્તામાં છે એમ સમવાયંગ સૂત્ર બોલે છે. તો સત્તામાં ચારિત્રના પર્યવ હોય તોજ તેને આવરણ કરનાર મોહનીય કર્મની પચીશ પ્રકૃતિ ભગવતે કહી બતાવી. તે આવરણ ખસે તો ચારિત્ર પ્રગટ થાય, માટે ચારિત્ર પણ સત્તામાં છે.

જીવ પાસે જ્ઞાન સમકિત ચારિત્ર એ ૩ ત્રણે નવાં છે. એમ જો કેઈ માને તો તે માન્યતા પાયા વિનાની છે; કારણકે—ભગવતીજીના

બીજા શતકે પહેલા ઉદ્દેશે-ખંધકજ્ઞના અધિકારે દરેક જીવને અનંતા જ્ઞાનના પર્યવ, અનંતા દર્શનના પર્યવ, અનંતા ચારિત્રના પર્યવ, અનંતા ગુરૂ લહુ પર્યવ, અનંતા અગુરૂ લહુ પર્યવ, ભગવંતને કહેવાતું શું કારણ ? સમયે જીવની પાસે સત્તામાં જે વસ્તુ રહી છે તે ભગવંતે ભવ્ય જીવને બહાર કરેલ છે. એટલે ભવ્ય જીવને ભગવંત એમ જણાવે છે કે-આટલા પ્રકારની ઋદ્ધિ તો તમારી પામે સત્તામાં છે પણ કર્મે કરીને અવરાયેલી હોવાથી તે પ્રકાશમાં આવી શકતી નથી તેને તમે ઉઠાણુ કમ્મ બલ વીર્ય પુરૂષાકાર પરાક્રમ વડે પ્રગટ કરો કે તમને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સર્વથા નિરાવરણુ થશે કે કેવળજ્ઞાનને આવરણુ તૂટતાં તરતજ કેવળજ્ઞાનની ન્યોતિ પ્રગટશે અને આઠે કર્મનું સર્વથા આવરણુ ખસવાથી આ જીવ નિરાવરણી થઈ મોક્ષને પામશે.

માટે ભવ્ય જીવ પાસે સત્તામાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને કેવળ જ્ઞાન ને કેવળ દર્શન, અને મોક્ષપદની પ્રાપ્તિને ઉપાય તે સર્વ ભવ્ય જીવને સત્તામાં રહેલ છે.

પ્રશ્ન ૬૩ મું—શિષ્ય-ત્રીજો પક્ષ કહે છે કે-શ્રી પદ્મવણા સૂત્ર પદ ૧૮ અઠાર મે-

મિછ દિઠાણં મંતે મિછ દિઠીતિ કાલ ઓ કેવચિરં હોઈ ? ગોયમા મિછદિઠી તિવિહેપજ્જત્તે તંજહા અણાઈણ અપજ્જ વસિણ અણાઈણ સપ-જ્જવસિણ સાઈણવા સપજ્જવસિણ.

એ મધ્યે એમ કહ્યું જે મિથ્યાત્વ દષ્ટિ જીવ અનાદિતા છે. પહેલો ભાંગો અભવ્યનો છે. બાકી જે ભાંગા ભવ્યતા છે. સમકિત પામ્યાને ફરી મિથ્યાત્વ પામે. સમકિત દષ્ટીને સમકિત નવું છે.

હવે-અણાણીણં મંતે પુચ્છા ગોયમા અણાણી તિવિહે પં તંજહા અણાઈણવા અપજ્જ વસિણ અણાઈણવા સપજ્જ વસિણ સાઈણવા સપજ્જ વસિણ.

એ અજ્ઞાન, જીવને અનાદિતું છે જ્ઞાન જીવને નવું ઉપજે છે. એવં મહિ અણાણિ વિ સુય અણાણી ત્રિ. એ મિથ્યાત્વ તથા અજ્ઞાન જીવને અનાદિ છે.

ણાણીણં મંતે ણાણિત્તિ કાલઓ કેવચિરં પં ણાણી દુવિ હે પં તં સાઈણ અપજ્જ વસિણ સાઈણ સપજ્જ વસિણ.

સાધ્યે અપજ્ઞ વસિચ્ચે તે કેવલ જ્ઞાન આશ્રી, સાં સં જ્ઞાન પામીને અજ્ઞાની થાય તે આશ્રી. એ બે ભેદ દેખાડ્યા પણ જ્ઞાન આણીધ્યે અપજ્ઞ વસિચ્ચે નથી કહ્યું તે માટે જ્ઞાન તે સાદિ છે. પણ અનાદિ નથી.

સમ્મ દિઠીણં મંતે સમ્મ દિઠીત્તિ કાલઓ કેવચિરં હોઈ ગોયમા સમ્મ દિઠી દુવિહે પં૦ તં૦ સાઈણ અપજ્ઞ વસિણ ૧ સાઈણ સપજ્ઞ વસિણ. ૨

એ બે ભેદ. સાદિ અપજ્ઞ વસિત તે સિદ્ધિને ક્ષાયક સમકિત આવ્યું નય નહિ. સાદિ સપર્યવસિત તે સમકિત પામીને મિથ્યાત્વ પામે તે આશ્રી એ બે ભેદ એ મધ્યે એમ કહ્યું બે સમકિત સાદિ છે. એટલે બે જીવ પામે તે નવું પામે પણ અનાદિ નથી. ૨

સંજણં મંતે સંજણત્તિ કાલઓ કેવચિરં હોઈ ? ગોયમા જહણેણં ઇકં સમયં ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વ કોઢી.

એ ચારિત્ર સાદિ કહ્યું, અનાદિ ન કહ્યું.

અસંજણ તિવિહે પં૦ તં૦ અણાઈણવા અપજ્ઞ વસિણ અણાઈણવા સપજ્ઞ વસિણ સાઈણવા સપજ્ઞ વસિણ.

એ મધ્યે અવિરતિ અનાદિની કહી. વિરતિ આદરવી તે નવી છે. ૩

તથા શ્રી ભગવતી શતક ૮ મે-ઉદ્દેશે ૨ ળીબે-કેવળ જ્ઞાન મનુષ્યાને ઉપજે પણ ૨૩ દંડકને વિષે કેવળ જ્ઞાનની ના કહી છે. અને સિદ્ધિ પાસે કેવળ જ્ઞાન સદાય હોય. તે માટે સર્વ જીવને સત્તાએ કેવળ જ્ઞાન કહે છે તે મૂઠા છે. સર્વ જીવને કેવળ જ્ઞાન સત્તાએ નથી એ સૂત્રનો નય લખ્યો છે.-આ પ્રમાણે ત્રીજા પક્ષનું કહેવું છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—સર્વ જીવનું મૂળ સ્થાન સૂક્ષ્મ નિગોદ છે તે અનાદિ છે તેમાં ભવ્ય અને અભવ્ય જીવ પણ અનાદિના છે. માટે ભવ્ય અને અભવ્યના મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન અને અવિરતિ અનાદિનાં છે. તેમ ભગવતીજીમાં શેઠા અણગારના અધિકારે પણ પાંચ જ્ઞાન ત્રણ દષ્ટિ અને જીવની પાસે રહેલા જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્રના પર્યાય પણ અનાદિના દરેક જીવની સાથે સત્તામાં કહ્યા છે. એટલે બે બે જીવને બે બે બોલ લાભતો હોય તે તે બોલ અનાદિનો તે જીવની સાથેનો ગણવો. પરંતુ જ્યાં સુધી જ્ઞાન સમકિત કે ચારિત્રના પર્યાયો પ્રગટ થયા નથી-પ્રકાશમાં આવ્યા નથી ત્યાં સુધી તે જીવ અનાદિ મિથ્યાત્વનોજ ગણાય, અજ્ઞાનને અવિરતિનોજ ગણાય. અને જ્યારે ભવ્ય જીવને તદાવરણી કર્મો ખસે ત્યારે તે જીવને બે વસ્તુ પ્રગટ થાય તે વસ્તુની સ્થિતિ ત્યાંથીજ ગણાય. માટે જ્ઞાન સમકિતને ચારિત્રની

આદિ કહી છે. એટલે સત્તામાં રહેલી વસ્તુની સ્થિતિ ગણી નથી તેનું કારણકે જે સમયે જે જીવને જે વસ્તુ પ્રગટ પણે પ્રકાશમાં આવતી હોય-પરિભોગમાં આવતી હોય અને જેના તાબામાં જીવ પ્રવર્તે તો હોય તેજ ખાતાનો તે જીવ ગણાય. અને એકના તાબામાંથી છૂટી બીજાના તાબામાં જાય ત્યારે તેના ઘરનો જીવ ગણાય, માટે દરેક જીવનું માતૃ સ્થાનક-શ્રી ભગવતીજીમાં વનસ્પતિ કહેલ છે. એટલે દરેક જીવનું મૂળ ઘર નિગોદ છે. તો અનાદિ નિગોદને અનાદિ અજ્ઞાનનો ભાંગો સૂત્રમાં કહે તેનું શું આશ્ચર્ય ? તેમાંથી પણ જ્યારે અકામ નિર્જરાએ ઉચો આવે ને પોતાની આત્મ શક્તિ-આત્મ ઋદ્ધિ-આત્મ લબ્ધિ જે અવરાઈ ગયેલી-દબાઈ ગયેલી હતી તેને આત્મા પોતે પોતાની સત્તામાં રહેલી વસ્તુને પ્રગટ કરે ત્યારે અજ્ઞાન ખસે એટલે જ્ઞાન પ્રગટ થાય. મિથ્યાત્વ ખસે એટલે સમકિત પ્રગટ થાય. અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય જે જ્ઞાનને આવરણ કરનાર કર્મ તે ખસે એટલે જ્ઞાન પ્રગટ થાય. અને મોહનીય કર્મનું આવરણ ખસે ત્યારે સમકિત અને ચારિત્ર પ્રગટ થાય. એટલે જીવની પાસે સત્તામાં જ્ઞાન દર્શનને ચારિત્રના પર્યંવો રહેલા હોય એવા ભવ્ય જીવનેજ સત્તામાં રહેલી વસ્તુ પ્રગટ થાય છે. માટે ભવ્ય જીવને સત્તામાં જ્ઞાન સમકિત ચારિત્ર કેવળ જ્ઞાનને કેવળ દર્શન અને તેના પર્યંવો સત્તામાં છે તે પ્રગટ થાય છે. નવા ક્યાંઈથી આવતા નથી.

પ્રશ્ન ૬૪ મું—શિષ્ય-ત્રીજો પક્ષ લખે છે કે-શ્રી જીવભિગમે-
 ઈષિણં મંતે આભિણિ બોહિય ણાણીણં, સુયણાણી ઉહીણાણી,
 મણ પજ્જવણાણી, કેવલણાણી, મહ અણાણી, સુયઅણાણી, વિમ્બંગ ણાણીણં,
 કયરે કયરે અપ્પા વા બહુ યાવા તુલ્લાવા વિસેસાહી યાવા ? ગોયમા સવ્વ
 થોવા જીવા મણ પજ્જવણાણી, ઉદ્દિણાણી અસંખેજ્જગુણા, આભિણિ
 બોહિય ણાણી, સુયણાણી ઈષ દોવિ તુલ્લા વિસેસાહિયા વિમ્બંગ અણાણી
 અસંખેજ્જગુણા, કેવલ ણાણી અણંત ગુણા મહ અણાણી સુય અણાણીય
 દોવિ તુલ્લા અણંતગુણા.

એ અદ્ય બહુત્વ મધ્યે કેવળજ્ઞાનીથી મતિ શ્રુત અજ્ઞાની અનંત ગુણ કહ્યા. તે માટે સર્વ જીવની પાસે કેવળ જ્ઞાન સત્તાએ નથી. જે સર્વ જીવ પાસે કેવળ સત્તાએ હોય તો કેવલીથી અજ્ઞાની અનંત ગુણ કેમ કહે ? તે માટે સર્વ જીવને સત્તાએ કેવળ જ્ઞાન નથી. ભવ્ય જીવ કેવળ જ્ઞાનને યોગ્ય છે અને અભવ્ય જીવ કેવળ જ્ઞાન પામવાને અયોગ્ય એમ બાણવું-આ પ્રમાણે ત્રીજો પક્ષ લખે છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ઉપર કહેલા આઠ યોગના અલ્પ બહુત્વમાં પૃચ્છા સમય, અનંતના ત્રણ યોગમાં કેવળીથી મતિ શ્રુત અજ્ઞાની અનંત ગુણ કહ્યા તે નિગોહના જીવ આશ્રી સિદ્ધના જીવથી નિગોહના જીવ અનંત ગુણ કહ્યા છે તેને બે અજ્ઞાનજ લાભે તે આશ્રી.

અને જો સત્તા આશ્રી ગણીએ તો મોક્ષ જવાવાળા લવ્ય જીવથી ત્રણ કાળમાં મોક્ષ નહિ જવાવાળા કે જેને સત્તામાં સમક્રિતજ નથી એવા અલવ્ય અને લવ્ય જીવ અનંત ગુણ છે. તો સત્તામાં રહેલા કેવળ જ્ઞાનથી પણ મતિ શ્રુત અજ્ઞાની અનંત ગુણ હોય.

લવ્ય જીવ કેવળ જ્ઞાનને યોગ્ય છે એમ તો ચોકખું લખે છે તો પછી લવ્ય જીવને કેવળ જ્ઞાન સત્તામાં છે એમ કહેતાં શો વાધો આવે જે વસ્તુ સત્તામાં હોય તેજ વસ્તુ પ્રગટ થાય.

દાખલા તરીકે—જો કે સર્વ મનુષ્ય રાજ યોગ્ય હોતા નથી પણ રાજ યોગ્ય મનુષ્યના અલ્પાંતર ગુણ અને ચિદ્દ બુદ્ધાજ હોય છે. જેમ દેવગતિને પ્રાપ્ત યોગ્ય મનુષ્ય લવ્ય દ્રવ્ય દેવ ગણાય છે તેમ સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત યોગ્ય જીવ લવ્ય સિદ્ધિયા ગણાય છે. તેનામાં સત્તાએ સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ગુણ અને લક્ષણ પણ હોય છે.

લવ્ય જીવ અને અલવ્ય જીવની યોગબાણને માટે શ્રીસમવાયાંગજ સૂત્રનું ૨૬મું-૨૭મું-ને ૨૮મું-સમવાયાંગ ચોકખું જણાવે છે કે—સત્તામાં જેને સમક્રિત મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય નથી તે અલવ્ય જીવ. તેને સત્તામાં સમક્રિત અને કેવળ જ્ઞાન પણ નથી. અને જેને એક સમક્રિત મોહનીય સત્તામાં નથી એવા લવ્ય જીવને સત્તામાં સમક્રિત અને કેવળ જ્ઞાન પણ નથી. અને જેને અકૃતિ પ્રકૃતિ સત્તામાં છે એવા લવ્ય જીવને સત્તામાં સમક્રિત છે ને કેવળ જ્ઞાન પણ છે. એમ સૂત્રના ન્યાયથી સાબીત થાય છે. વિશેષ બુદ્ધાસાને માટે બુદ્ધો પહેલાંનો લખાયેલો ભાગ ૬૩ો.

એક પક્ષ એમ જણાવે છે કે સર્વ જીવ સિદ્ધ સમાન છે માટે સર્વ જીવને સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન છે. ત્યારે બીજો પક્ષ એમ કહે છે કે—જે જીવને મોક્ષ પ્રાપ્ત થવાનું છે એવા લવ્ય જીવને કેવળ જ્ઞાન સત્તામાં હોય બીજા જીવોને ન હોય. મોક્ષ પ્રાપ્ત લવ્ય જીવ સિવાય બીજા પાસે સમક્રિત રૂપ બીજક નથી માટે. ત્યારે ત્રીજો પક્ષ ચોકખું લખે છે કે સર્વ જીવને સત્તાએ કેવળ જ્ઞાન નથી. કેવળ તો જીવને નવું ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે આમાં સત્ય વાત કઇ છે ? તે તો કેવળી મહારાજ સ્વીકારે તે સત્ય કહેવાય. પણ દરેક પક્ષવાળા પોતપોતાની બુદ્ધિને અનુસાર સૂત્રોના દાખલાથી પોતાનો પક્ષ સાબીત કરતા ગયા છે તે ત્રણે પક્ષના દાખલા દલીલાને ન્યાય બહુજ કાળજીથી આ ચાલતા બંને ભાગમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા છે. તો વાચક વર્ગોએ ત્રણે પક્ષનો અનુભવ કરી જે વાત ન્યાયમાં આવે તેનો સ્વીકાર કરવો બાકીને માટે કેવળી ભગવંતને સમત્ત છે. કેવળી ભગવંત કહે તે સત્ય એમ કહી વિરમવું.

પ્રશ્ન ૬૫ મું—શિષ્ય—સૂત્રમાં ચૌદ જીવ ઠાણાં ક્યાં છે છતાં ત્ર્યંધાકારે ગુણસ્થાન ક્યાં તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—હે ભાઈ ! પ્રશ્ન ધણું સારું છે. તેનો ખુલાસો સૂત્રકારે તેજ ઠેકાણે આપ્યો છે. અને ત્ર્યંધાકારે પણ તેનાજ આધારે ગુણસ્થાન ક્યાં હોય એમ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૬૬ મું—સૂત્ર શું કહે છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—હે ભાઈ ? સાંભળ—શ્રીસમવાયાંગજી સૂત્રમાં ચૌદમે સમવાયંગે કહ્યું છે કે—

કમ્મ વિસોહિ મમ્મગ્ગં પઢુચ્ચ ચુદદશ જીવદ્ધાણા પ૦ તં• મિચ્છ દિટ્ઠી સાસાયણ સમ્મદિટ્ઠિ, સમ્મા મિચ્છ દિટ્ઠી, અવિરય સમ્મદિટ્ઠી, વિરયાવિરય, પમ્મ સંજણ, અપ્પમત્ત સંજણ, નિઅટ્ઠી-અનિઅટ્ઠી બાયરે, સુહુમસંપરાણ ઉવ-સમણ વા, સ્વવગય, ઉવસંત મોહેવા સ્વીણ મોહે, સજોગી કેવલી અજોગી કેવલી

(દાલાજીવાળા છાપેલ સમવાયાંગમાં કહ્યું છે કે)

ભાવાર્થ—જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ વિશુદ્ધિ માર્ગ કે આશ્રી ચઉદહ જીવકે સ્થાનક કહે હું અર્થાત્ ચઉદહ ગુણસ્થાન કહે હું. ૧ વિપરીત દષ્ટિવાળા સો મિથ્યા દષ્ટિ, ૨ અલ્પ સમ્યક્ત્વકા સ્વાદ રૂપ ગુણમે પ્રવર્તે સો સાસ્વાદાન દ્વસરા ગુણ સ્થાન, ૩ કુચ્છ સમ્યક્ત્વ ઔર કુચ્છ મિથ્યાત્વ સો મિશ્ર ગુણ સ્થાન, ૪ વિરતિ રહિત સમ્યગ્ દષ્ટિવાલે ચોથે ગુણ સ્થાન મેં હું. ૫ કુચ્છ વિરતિ કુચ્છ અવિરતિ સો વિરતા વિરતી, ૬ કુચ્છ પ્રમાદ યુક્ત નિસકી પ્રવૃત્તિ રહી હું સો પ્રમત સંયત, ૭ પ્રમાદ રહિત સો અપ્રમત સંયત, ૮ અનંતાનુભંધી ચૌક વ ત્રીન મોહનીય ઇન સાતકા ક્ષય કરતા હુવા ક્ષયક શ્રેણીમેં ચઢે વ ઉપશમ શ્રેણીયે ચઢે સો નિયદ્ધિ બાદર, ૯ ચારિત્ર મોહનીયકી ૨૧ પ્રકૃતિમેં કિતનીક પ્રકૃતિકા ઉપશમ વ

કિતનેકકા ક્ષય કરે અનિયત્તિ ખાહર, ૧૦ માત્ર સૂક્ષ્મ સંબલકા લોભ
રહ જાવે સો સૂક્ષ્મ સંપરાય, ૧૧ મોહનીય કર્મકી ૨૮ પ્રકૃતિઓંકા
સર્વથા ઉપશમ કરના સો ઉપશાંત મોહનીય, ૧૨ ઉસી ૨૮ પ્રકૃતિઓંકા
સર્વથા ક્ષય કરના સો ક્ષીણ મોહનીય, ૧૩ મન, વચન વ કાયાકે શુભ
યોગ યુક્ત કેવળ જ્ઞાન વ કેવળ દર્શન સંપન્ન સો સયોગી કેવળી,
ઔર ૧૪ મનાદિ તીનો યોગ રહિત સો અયોગી કેવળી.

અહિંયાં તો એમ કહ્યું છે કે-જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મવિશુદ્ધ માર્ગ
હે આશ્રી ચઉદહ જીવકે સ્થાનક કહે હૈ અર્થાત્ ચઉદહ ગુણસ્થાન કહે હૈ.

એટલે આઠે કર્મની વિશુદ્ધિ કરવાનો માર્ગ હોવાથી આ ચૌદ
બોલને ગુણનું સ્થાનક કહ્યું છે, એમ સૂત્ર પાઠ જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૬૭ મું—પહેલું ગુણસ્થાન મિથ્યા દષ્ટિનું કહ્યું છે તો
મિથ્યાત્વમાં ગુણ શું ? અને મિથ્યાત્વમાં કર્મની વિશુદ્ધિ કેવી રીતે
કરી શકે ?

ઉત્તર—દરેક જીવની મૂળ ભૂમિ તો મિથ્યાત્વનીજ હોય છે તે
ભૂમિમાં રહેલા જીવોને માર્ગાનુસારી કરણીનો ગુણ પ્રગટવે એટલે મિથ્યા-
દષ્ટિની કરણીમાં પણ શીલ સંતોષાદિ સરલતા વિનાયાદિ અનેક ગુણો
હોવાથી પહેલું મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન કહ્યું.

પહેલા ગુણસ્થાનકે રહેલા કોઈ કોઈ જીવો પણ અનેક પ્રકારની કષ્ટ
ક્રિયાદિ કરણીના બળે અકામ નિર્જરાના યોગે પણ કર્મોના દળોને પાતળ
પાડી અંતો કોડા કોડીને નજીક આવતાં ગંઠી ભેદ કરી સમજિતના સન્મુખ
થાય છે. તામલીતાપસના ન્યાયે. આટલા માટે પહેલું મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન
કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૬૮ મું—સમજિતની પ્રાપ્તિ થવાવાળા જીવને અગાઉથી શું
શું ગુણ ઉત્પન્ન થાય કે અમુક ગુણવાળા જીવ અવશ્ય સમજિતના
અધિકારી હોય ?

ઉત્તર—આ વિષે શ્રી પ્રકરણ-રત્નાકર-ભાગ ૨ જે ૮૧૬ પૃષ્ઠનો
છે. તેમાં પૃષ્ઠ ૫૭૭ થી ૬૨૫ માં પૃષ્ઠ સુધીમાં શ્રી સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપ
સ્તવ બાલાવબોધ સહિત સંગ્રહ છે. તેમાં પૃષ્ઠ ૫૭૮ માં જીવની મૂળ
સ્થિતિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તેમાં કહ્યું છે કે—

સંસારી જીવ, તે જેની આદિ પણ ન પામીએ અને અંત પણ
ન પામીએ, તેને અનાદિ અનંત કહીએ. એટલે જેની આદિ અંત નથી

એવો ચતુર્ગતિ ભ્રમણ રૂપ સંસાર. તેજ જાણીએ એક ઘોર કાંતાર એટલે ભયાનક અટવી, તેને વિષે મોહનીયાદિક આઠે કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના વિપાક વેદવાના પરવશપણા થકી એ જીવ ભ્રમણ કરે છે. સર્વ જીવોની મૂળ સ્થિતિ એવી છે કે અનાદિ નિગોદ જે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય જાતિ નિગોદ, તેમાં ખાણ સંપન્ન કનકોપલ ન્યાયે અનાદિના રહે છે; એ સર્વ જીવોની મૂળ સ્થિતિ છે, તેમાં અંશુલને અસંખ્યાતમે ભાગે શરીર હોય, અને બસો છપ્પન આવલિકાનું આયુ હોય. એટલે રોગ રહિત મનુષ્યના એક શ્વાસોર્ધ્વાસ માંહે સત્તર જીવ ઝાઝરા કરે, એમ કેવળ તુચ્છ આયુષ્ય વૈદતાં ક્ષુદ્ધક ભવ રૂપે અનાદિ નિગોદમાં ચય ઉપચય એટલે ત્યાંજ જન્મ મરણ કરતા રહે છે, એ રીતે સર્વ સંસારી જીવોને નિગોદમાં ભટકતા અનંતાનંત પુદ્ગલ પરાવર્તન વીતી ગયા.

પ્રશ્ન ૬૯ મું—જ્યારે નિગોદમાં અનંતાનંત પુદ્ગલ પરાવર્તનકાળ કાકયો ત્યારે જીવને સમક્રિતની પ્રાપ્તિ થયા યોગ્ય ક્યારે થયો ગણવો ?

ઉત્તર—જ્યારે જીવ નવઘાટી ઓલંઘીને એવે એટલે સૂક્ષ્મ નિગોદજીમાંથી અધ્યવસાયની તારતમ્યતાએ કોઈ જીવ કોઈ વખત હલુકર્મી એટલે કર્મે ઘસાતો ઓછાં કર્મવાળો થાય, એટલે સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી બાહર નિગોદમાં આવે; ત્યાં છેદન ભેદનાદિ અકામ નિર્જરાના યોગે પૃથિવ્યાદિ પાંચે સ્થાવર કાંચમાંથી બેરિંદ્રિયાદિક વિકલેંદ્રિયાદિકમાં તથા અસંજી પંચેંદ્રિયપાણું પ્રાપ્ત થયે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ સંકટો સહન કરતાં અકામ નિર્જરાને યોગે ઉપર કહેલી નવ ઘાટી ઓલંઘી સંજી પંચેંદ્રિયપાણું પામે. એમ અનેક પ્રકારનાં શુભાશુભ કર્મના યોગે શુભાશુભ ગતિ નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતાના ભવ રૂપ ચાર ગતિ રૂપ ચક્રવાળમાં ભવ ભ્રમણ કર્યા કરે છે, ને કરશે. પાણુ સમક્રિત પ્રાપ્ત થવું મહા દુર્લભ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૭૦ મું—શિષ્ય—જ્યારે આપ કહો છો કે જીવ અનંત શક્તિનો ધણી છે તો પછી તેને ભવ ભ્રમણ શા માટે કરવા પડે ?

ઉત્તર—હે ભાઈ ! તારૂં કહેવું બરૂં છે અને અનંત શક્તિનો ધણી છે એ વાત સત્ય છે પણ જ્યાં સુધી જીવ રાગદ્વેષના બંધને બંધાયેલો છે ત્યાં સુધી તેના ઉપર આઠ કર્મરૂપ શત્રુઓ હુમલા કર્યા કરે છે કે જેથી તેના બંધનથી મુક્ત થવાને શક્તિવાન થઈ શકતો નથી.

પ્રશ્ન ૭૧ મું—અનંત શક્તિવાન જીવને કર્મના બંધનમાં આવવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર—‘સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપ સ્તંભ’ પાને ૫૮૧ મેં કહ્યું છે કે—કર્મ-બંધ બાંધવાના ચાર હેતુ છે, મિથ્યાત્વ આવિરતિ, કષાય અને યોગ એ ચારે હેતુની પ્રબલતાયે’ કર્મસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટી બાંધે છે.

ત્યાં સર્વ કર્મનો ઉત્પાદક પોષક મોહનીય કર્મ છે, જેમ ઈડાથી મુરથી અને મુરથીથી ઈડું તેમ મોહનીય કર્મથી આઠે કર્મ બાંધે, આઠે મળી મોહનીય કર્મની પુષ્ટી કરે, માટે મોહનીય કર્મની મુખ્યતા કહી, મોહનીય કર્મને રાજપદની ઉપમા કહી, તે મોહનીય કર્મની અકૃપીશ પ્રકૃતિમાં મિથ્યાત્વ મુખ્ય કર્મ પ્રકૃતિ છે, સમસ્ત સંસારમાં સર્વ જીવોને સમસ્ત દુઃખનો હેતુ એક મિથ્યાત્વ છે. તે મિથ્યાત્વ મોહનીય એક વારનું બાંધ્યું ઉત્કૃષ્ટો સિત્તેર કોડા કોડી સાગરોપમ મુધી વિપાક આપે, તેહનો વિપાક અત્યંત મદિરા પાનની ધુમિ સરીખો છે, જેમ મદિરાનું પાન કરનાર પુરૂષ મિત્રને શત્રુની બુદ્ધિએ મારવા દોડે અને શત્રુને હસી હસીને મળવા દોડે.

તેમ તીવ્ર મોહના ઉદયથી જીવને અજીવ બાણે અને અજીવને જીવ બાણે તથા ધર્મને અધર્મ બાણે. અધર્મને ધર્મ બાણે, માર્ગને ઉન્માર્ગ બાણે, ઉન્માર્ગને માર્ગ બાણે, સાધુને અસાધુ બાણે, અસાધુને સાધુ બાણે, મુક્તને અમુક્ત બાણે, અમુક્તને મુક્ત બાણે, એ દશ પ્રકારે મિથ્યાત્વ વિપાક આપે.

પ્રશ્ન ૭૨ મું—અહિંયાં મોહનીય કર્મને રાજપદની ઉપમા આપી તો તે મોહનીય કર્મ જીવ ઉપર શી અત્તા ફેરવે ?

ઉત્તર—દિગંબર મતનાં ભગવતીદાસે ગુરૂ શિષ્ય ચતુર્દશીમાં કહ્યું છે કે:-

શિષ્ય પ્રશ્ન—ટોહરા—

કઠ્ઠોં દિવ્ય ધુંનિ શિષ્યસુંનિ, આયો ગુરુકેં પાસ;
 પુજ સુંનહુ ઈક વિનતી, અચરિજકી અરદાસ. ૧
 આજ અચંભો મેં સુંન્યોં, ઈક નગર કે બીચ;
 રાજા રિપુમૈ છીપરહ્નો, રાજ કરૈ સબ નીચ. ૨
 નીચ રાજ જહાં કરૈ, તહાં મૂપ વલ દીન;
 અપનોં જોર ચલે નહીં, ઉનહીકેં આધીન. ૩

- वे याकों माने नही, एहवासौं रस लीन;
सितर कोडा कोडिलौं, बंदीखानें दीन. ४
- बंदीबान समान नृप, करि राख्यो उंह ठोर;
याको जोर चले नही, उनही कै सिर मोर. ५
- वे जो आग्या देतहें सोई कहैं इह काम;
आप न जाने भूपमें, असैं हें चित भ्राम. ६
- उनकी चेरी सों रचे, तजि निज नारि निधानं;
कहो स्वामी कौन नृप, जिनको असो ग्यान. ७
- कौन देश राजा कवन, को रिपु को कुलनार;
को दासी गुरु कृपा करी, याको कहो विचार. ८

प्रश्न ७३ सु—आने उत्तर शुद्धे शेो आथ्ये ?

उत्तर—शुद्ध वाच्यः ॥

टोडर—

- गुरु बोले समकित विना, कौंउ पावै नाही;
सबैं रिद्ध इक ठौर हैं, काया नगरी मांही ९
- काया नगरी जीव नृप, अष्ट कर्म अरि जोर;
अग्यांन भावदासी रचे, पमे विपैकी और. १०
- विषै बुध जिहां नही, तिहां स्कमतिकौ चाह;
जो स्कमति सो कुलत्रीया, येह याको निरवाह. ११
- आप परायै वसिपरे, आपा मारयौ खोय ;
आप आप जानैं नही, कहीं आपु क्यों होय. १२
- आप न जाने आपको, कौन बतावनहार;
तबैं सिष्य समकित लखौं, जान्यौं सबैं विचार. १३
- यह गुरु शिष्य चतुर्दशी, सुनहु सबैं मन लाय;
कहैं दास भगवंतके, समता कै घर आय. १४

अर्द्धियां शुद्धे राजा दुभतिना संगे मोहने वश पउथे, मोह
राज्ये संसारधी जेदधाने नाथ्ये जेथी पोतानी सत्ता दशाष्टी, ते

જીવ જ્યારે પોતાની સત્તા ફેરવે ત્યારે મોહાદિ સર્વ કર્મદલને ચુરી આપોઆપ નિજ સ્વરૂપને પ્રગટ કરે. અર્થાત્ મિથ્યાત્વ ટાળી સમ્યક્ત્વ પ્રગટ કરે.

પ્રશ્ન ૭૪ મું—જીવને સમક્રિતાની પ્રાપ્તિ થયા પહેલાં શા શા ગુણો ઉત્પન્ન થાય ?

ઉત્તર—‘સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપ સ્તવ’ માં પૃષ્ઠ પટ્ટએ-કહ્યું છે કે—આઠે કર્મની પ્રકૃતિ સ્થિતિ રસ અને પ્રદેશ ભંધના પરવશપણે અનંતાનંત પુદ્ગળ પરાવર્તન થયા જન્મ મરણાદિ રુપ, ભીષણ ક્રાંતારમાં ભગ્યે, એમ ભમતાં ભમતાં કોઈક વારે દુર્લભ મનુષ્ય ભવાદિ સામગ્રી યોગ મલ્યેા પણ મિથ્યાત્વની પ્રબળતા હેતુએ અથવા પાંચ કારણના પરિપાક વિના કયાંય પણ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ ન થઈ, કેવળ ભવપૂર્ણ થયેા. અહિં પ્રસંગે યોગ ણિદુ ગ્રંથમાં કહેલી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિની શૈલી લખીએ છીએ.

જે ભવ્ય જીવ છે તેને ભવ્યતાના ઉદયે કરી અકામ નિર્જરા વડે કર્મ અપાવતાં પાંચ કારણની અનુકૂલતાએ કરી એ પુદ્ગળ પરાવર્તન શેષ સંસાર રહે, તેવારે ધર્મ શબ્દ સામાન્યે સદહે, જે ધર્મ શબ્દ સાંભળવા સન્મુખ નિર્વિવેકપણે હોય તેને શ્રવણ સન્મુખી ભાવ કહીએ પણ તથા વિધ આદર પીપાસા કાંઈ હોય નહિ પણ સહજ મળે તો વિમુખ નહિ.

પ્રશ્ન ૭૫ મું—જ્યારે જીવ ધર્મ શબ્દ સાંભળવા સન્મુખ થયેા ત્યારે તે માર્ગાનુસારી થયેા કે કેમ ?

ઉત્તર—માર્ગાનુસારી થયેા નથી પણ જે જીવને એ પુદ્ગળ પરાવર્તન કાળ સંસાર રહ્યો હોય તે જીવ માર્ગાનુસારી થવાને સન્મુખ થયેા કહેવાય. તે વિષે તેજ ઉપર કહેલા ચાલતા અધિકારમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

પછી ત્યાંથી સંસાર પરિબ્રમણ કરતો જીવ ઉચ્ચ ભાવમાં આવે, તેવારે દોઢ પુદ્ગળ પરાવર્તન રહે. માર્ગ ગવેષણા, માર્ગ શ્રવણ, માર્ગ સન્મુખ, માર્ગાનુસારી, માર્ગ પ્રાપ્તિ ઇત્યાદિક નામ અહિંથી આગે થાય, ધર્મ ભણી ધરે, જિનોક્રત માર્ગાનુ શ્રવણ હોય, કોઈક રીતે ડ્રવિ થાય, પણ તીવ્ર ભાવે ગવેષણા ન હોય એને માર્ગ પતિત કહિયે, અટલે માર્ગે પડ્યો કોઈ ભવે એવી ડ્રવિ થઈ પડે.

સંસાર પરિબ્રમણ કરતાં એક પુદ્ગળ પરાવર્તન રહે તેવારે જિન માર્ગાનુસારીપણું શુદ્ધશુદ્ધની ગવેષણા માત્ર હોય, એ રીતે કરતાં અહિં ધર્મ યોવનકાળ આવે ન્યાય સંપન્ન વિભવ પ્રમુખ પાંત્રીશ ગુણ પામે,

મિત્રાદિક દષ્ટિ પામવાનો અવસર હોય, એને માર્ગાનુસારી કહીએ. અહિં પદ દર્શનની ભિન્નતા બાણે, જિનોક્ત માર્ગે વ્યવહારે પ્રવર્તે, અહિંથી મિથ્યાત્વ મંદ પડ્યું, તેથી વ્યવહારે દ્રવ્ય ધર્મ પણ પામે, પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ ન થાય, અહિં પહેલા ત્રણ અનુષ્ઠાનની પ્રબલતા હોય, સર્વ ક્રિયા કરે તે દેખી બીજા અનેક જીવ ધર્મ પામે, પણ પોતાને ન હોય, તે ક્રિયાનું કૃણ સ્વર્ગાદિક થાય, પણ નિર્જરા અર્થે ન થાય.

પ્રશ્ન ૭૬ મું—જે જીવને એક પુદ્ગલ પરાવર્તનકાલ સંસાર રહ્યો, ત્યારે તે જીવ માર્ગાનુસારી થયો તે જીવને સમજિતાની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય ?

ઉત્તર—સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપ—પાને પદપમે કહ્યું છે કે:-

ઇહાં ચરમ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં મિથ્યાત્વની મંદતા થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પામવાના કારણ ત્રણ કરણ છે, તેનાં નામ એક યથા પ્રવૃત્તિ કરણ ૧, બીજા અપૂર્વ કરણ ૨, ત્રીજા અનિવૃત્તિ કરણ ૩, તેમાં ઇહાં પ્રથમ કરણનો અવસર છે તે કહે છે. એ સમ્યક્ત્વ ગુણ પામતાં સુધીમાં સર્વ સાધારણ આઠ દષ્ટાંત કહ્યાં છે તેમાં યથા પ્રવૃત્તિ કરણ કરતાં બે દષ્ટાંત લાગે.

પ્રશ્ન ૭૭ મું—તે આઠ દષ્ટાંત કેવી રીતે કહ્યાં છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—તે દષ્ટાંતની આવશ્યકોક્ત ગાથા તે અંથમાં નીચે પ્રમાણે કમી છે.—ગાથા—

પલ્લય ગિરી સરિરુવલા, પિવીલિઆ પુરિસપહજરગદ્દીઆ; કોદ્વ જલવ છાણિઅ, સામા ઇયલામ દિઠંતા. ૧

એ ગાથાનો અર્થ કહે છે. એક પાલાનું દષ્ટાંત, બીજું પર્વતથી નહી પ્રયાત સ્થાને રહેલા પાણાનું દષ્ટાંત, ત્રીજું પીપીલિકા તે કીડીનું દષ્ટાંત. ચોથું ત્રણ પંથી પુરૂષનું દષ્ટાંત, પાંચમું જ્વર અહિતનું દષ્ટાંત, છઠું મદન કોદ્રવનું દષ્ટાંત, સાતમું મલિન જલ દષ્ટાંત, આઠમું સમલ વસ્ત્ર દષ્ટાંત. એ આઠ દષ્ટાંત સર્વે સમ્યક્ત્વનો લાભ થતાં સુધીમાં લાગે.

પ્રશ્ન ૭૮ મું—યથા પ્રવૃત્તિ કરણ કેવી રીતે હોય ? ને તેનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—અહિં સમ્યક્ત્વ પામતાં કરણ ત્રણ છે, તેમાં પહેલું યથા પ્રવૃત્તિ કરણ તે 'અનતિ કમ્ય કરોતીતિ' યથા પ્રવૃત્તિ, એ વ્યુત્પત્તિનો અર્થ:-યથા કેતાં જેમ અનાદિની ચાલ છે તેમની તેમ પ્રવૃત્તિનું કરણ કેતાં જીવ પરિણામનું પ્રવર્તન છે; જ્યાં તેને યથા પ્રવૃત્તિ કરણ કહીયે, એટલે

અનાદિતું જે ચાલ પરિણામ છે તે પ્રવર્તન ક્યું નથી, અનાદિ ચાલે પ્રવર્તે છે, પણ કારણ પરિપાકના ભેરથી મિથ્યાત્વની મંદતા થાય. તેથી પાલાને દષ્ટાંતે જેમ પૂર્વે ભર્યો ધાન્યનો પાલો તેમાં થોડું ધાન્ય નાખીએ અને ઘણું ધાન્ય કાઢીએ તે વારે તે પાલો કાળાંતરે ખાલી થાય તેમ કર્મ રૂપ ધાન્યે કરી સમસ્ત આત્મ પ્રદેશ રૂપ પાલો ભર્યો છે તે પાલો જીવને અનાભોગથી એટલે ઇચ્છા વિના સહેજે અકામનિર્જરાથી છેદન ભેદનાદિકથી અશુભ વિપાકાવસરે મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુભંધી કષાયની મંદતાના યોગે કર્મ વિપાકે બહુ વ્યાપક ન હોય તે વારે કષ્ટ માફક નિર્જરા ઘણી થાય, અને મિથ્યાત્વ કષાયના મંદતા માટે નવાં કર્મ પણ ઘણાં બાંધે નહિ, મંદ વીર્ય માટે પ્રદેશ રસ પણ થોડું અહણુ કરે એટલે ઘણી નિર્જરા થાય અને બંધ અલ્પ થાય તેથી કર્મ સ્થિતિ રૂપ ધાન્યનો પાલો ઘટાડે. (એ પાલાનું પહેલું દષ્ટાંત કહ્યું.)

પ્રશ્ન ૭૬ સુ—ખીજી દષ્ટાંત નદીના પાષાણનું શી રીતે છે ?

ઉત્તર—જેમ પર્વતથી નદી ધારા પડે ત્યાં નીચે રહેલો પાષાણ તે નદીની જળધારા પડવાથી અરહોપરહો ઘોળાય અથડાય, તે પાષાણ ઘોળના ધંચનાને યોગે ઘસાઈને ગોલઘાટમાં આવે, ફરસમાં સુંઢાલો થાય એ રીતે સહેજ સ્વભાવે કોઈક ઘાટમાં આવે પણ કોઈએ એનો વિચારપૂર્વક ઘાટ કર્યો નથી.

તેમ જીવ તે પાષાણ રૂપ, નદી પ્રવાહ તે કર્મોદય પ્રવાહે પચતો અકામ નિર્જરાથી પૂર્વોક્ત ન્યાયે નિર્જરાએ કરી કોઈક ધર્મ પ્રવૃત્તિ યોગ્ય ઘાટમાં આવે. (આકારમાં આવે)

એ દષ્ટાંતે કરી એક આયુકર્મ વર્જિને ણાકી સાતે કર્મની ઉત્કૃષ્ટિ સ્થિતિ યોગ્ય બંધ પરિણામને ઘોટાડે, તથા પૂર્વ બંધ હોય તે પણ નિર્જરે, તેવારે સિતેર કોડાકોડી મિથ્યાત્વ બાધતો હતો તે પરિણામ ટળીને પલ્થો—પમને અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન એક કોડાકોડીની સ્થિતિ બંધના પરિણામ રાખે, તથા પૂર્વબંધ હોય તે પણ સર્વ સ્થિતિ ઘટીને એક કોડાકોડીની સ્થિતિ શેષ રહે, એ રીતે એક આયુકર્મ મૂકી ણાકી સાતે કર્મની સ્થિતિ ઘટાડી નાખે.

એટલા સુધી જે જીવના પરિણામની યોગ્યતા યદ્ય એનું નામ યથા પ્રવૃત્તિ કરણ કહીએ. એ કરણ જીવ સંસારમાં ભમતાં ભમતાં અગંતીવાર કરે, પલ્થોપમને અસંખ્યાતમે ભાગે ચોાઈ એક કોડાકોડી સાગરોપમની

સાત કર્મની શેષ સ્થિતિ રહી ત્યાં સુધી યથા પ્રવૃત્તિ કરણ કહીએ, આગલે અંથી દેશ આવ્યો ખરો પણ એ કરણ યોગ્ય પરિણામે આગળ ન જવાય. ઇતિ પ્રથમ કરણ. (એ દષ્ટાંતે કરી કહ્યું)

પ્રશ્ન ૮૦ સુ—ખીન્દુ અપૂર્વકરણતું સ્વરૂપ શી રીતે ?

ઉત્તર—ખીન્દુ અપૂર્વકરણ તે જે પહેલા સંસાર પરિભ્રમણ કરતાં કદાપિ એવું, કરણ જે જીવ પરિણામ વિશેષ તે પામ્યો નથી માટે અપૂર્વ કરણ કહીએ. એ અપૂર્વકરણ પરિણામે ઘન નિવડ રાગ દ્રેષ પરિણતીમથી જે અંથી તેને ભેદવા માંડે, જે ભેદે તે અધ્યવસાયને અપૂર્વકરણ કહીએ

પ્રશ્ન ૮૧ સુ—ત્રીન્દુ અનિવૃત્તિકરણ કોને કહીએ ?

ઉત્તર—ત્રીન્દુ અનિવૃત્તિકરણ તે જે અધ્યવસાય કૃપ પ્રાપ્તિ વિના નિવર્તે પડે નહિ, એટલે પૂર્વે આવ્યો જે અપૂર્વકરણ રૂપ પરિણામ તે પાછો જાય નહિ તેને અનિવૃત્તિકરણ કહીએ, તે અનિવૃત્તિકરણ રૂપ પરિણામે કરી જીવ સમ્યક્ત્વ પામે તે ત્રીન્દુ કરણ.

પ્રશ્ન ૮૨ સુ—ઉપરના કહેલા ત્રણ કરણ વિષે વિશેષ સમજવા જેવું હોય તો તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપમાં—પુષ્ટ પટા ૭ મે—કલ્પ ભાષ્યની સાખ આપી જણાવે છે કે—

આયુવર્જને સાતે કર્મની અંતિમ-છેલ્લી કોડાકોડી સ્થિતિ પદ્યોપમને અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન રહે, યાકી સર્વ અપી જાય. એ હુવે ઇંડાં ગંઠી કઠણ સ્થાનક છે. તે ગંઠી કેવી છે ? તો કે, અત્યંત દુઃખે ભેદવા યોગ્ય, કર્કશ, વક, ગૂઢ, ગુપ્ત કોદ્ર, ખદિરાદિ કઠીણ કાષ્ટના ગાંડની પરે જેવી તેવી રીતે ભેદાય છેદાય નહિ; એ ઉપમાએ અનાદિતું જીવને કર્મજનિત ઘન-નિવડ રાગદ્રેષ પરિણતિ સંચય રૂપ અંથી તે વજ્રવત્ દુર્ભેદ છે. જ્યાં ગંઠી છે ત્યાંસુધી આવે તેને પ્રથમ યથા પ્રવૃત્તિકરણ હોય. ॥૧॥

પછી અંથી સમર્થન કરતાં સામર્થ્યવંત થઈ અંથી ભેદતાં ખીન્દુ અપૂર્વકરણ હોય. ॥૨॥

તથા વળી અનિવૃત્તિકરણ તે સમ્યક્ત્વ અવશ્ય પ્રાપ્ત ભવ્યપણે આગળ કર્યું જેણે જીવે, એટલે સમ્યક્ત્વ અવશ્ય પામવું જેના મુખ આગળ રહ્યું છે તે જીવને ત્રીન્દુ કરણ હોય. ॥૩॥

(આનો પરમાર્થ એમ જણાય છે કે-પહેલે કરણે ભવસ્થિતિ પરિપક્વ, બીજે કરણે ગંડી ભેદ, અને ત્રીજે કરણે સમક્રિયાના સન્મુખ થયો. એમ સંભવે છે.)

પ્રશ્ન ૮૩ મું—શિષ્ય-ઉપર કહ્યા પ્રમાણે એ રીતે ધાન્યનો પાલો તથા નદીનો પથર એ બે દૃષ્ટાંતે કોઈક જીવે યથા પ્રવૃત્તિ કરણે અંતો કોડા કોડી સાગરોપમની સાતે કર્મની શેષ સ્થિતિ કીધી, એટલે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનો નિશ્ચય થયો ?

ઉત્તર—શુરૂ કહે-આહિં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનો નિશ્ચય થયો નથી ત્યાં પણ કાંઈક ઉણી એક કોડા કોડી સ્થિતિ શેષ સાત કર્મની કીધી તો પણ અભવ્ય અથવા દુર્ભવ્યવાદિક દૂષણને લીધે હાહા ઇતિ બેદે રાગદ્વેષ પરિણામમય અંથી દેશ ગત જીવ પણ અંથીને આજીભેદતો થકો હે નાથ ! તાહરૂં દર્શન જે શ્રી મુખે કહેલું સમ્યક્ત્વ તે પામી શકે નહિ. કેમ એ યથા પ્રવૃત્તિ કરણુ શુદ્ધિ તો અભવ્ય પણ આવે એવું આવશ્યક વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે અભવ્ય પણ કોઈક અકામ નિર્જરા કરતો અંથી દેશ સુધી આવે ત્યાં અરિહંતની રૂદ્ધિ દેખીને અથવા અન્ય કોઈ પૌદ્ગલિક શુદ્ધિની ઇચ્છાએ પ્રવર્તમાન થકો આરિત્ર લે ત્યાં માત્ર શ્રુત સામાયિકનો લાભ તેને હોય, પણ શેષ દર્શન સામાયિકાદિક પામે નહિ, એમ સંસારમા ભમતા થકાં વ્યવહારરાશીયા જીવ પ્રાયે જ્યાંસુધી ચરમાવર્ત ચરમકરણુ ન પામે ત્યાંસુધી અનંતીવાર અંથી દેશ સુધી આવી પાછા પડે. (પણ અભવી તથા દુર્ભવી-સંસારસ્થ ભવ્ય જીવને ગંડી ભેદ થાય નહિ.)

પ્રશ્ન ૮૪ મું—ગંડી ભેદ થવાની રીત કઈ છે ? કેવા પ્રકારે ગંડી ભેદ થવાય છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપ-પૃષ્ઠ ૫૮૮ માં કહ્યું છે કે-જીવ જે રીતે અંથી ભેદે તે રીત કહે છે.

આહિં અંથી દેશ પામ્યા પછી કોઈ જીવ અપૂર્વકરણુ કરે તે પંથી જે વટેમાગું તથા પીપીલિકા જે કીડી તેને ન્યાયે દૃષ્ટાંતે કહી દેખાડે છે.

જેમ આહિં કોઈક ત્રણ મનુષ્ય છે, તે સ્વભાવ ગમને કરી સહેજે નિષ્પ્રયોજને અટવી પંથે જાય છે તે જાતાં જાતાં ઘણી અટવી ઓલંધી ગયા પછી કાળ અતિક્રમવે કરી ભય પામ્યા, એટલે અસ્તૂર વખતે અટવીનો પંથ તેથી ડરવા લાગ્યા, એટલામાં તુરત બે ચોર આવી લાગ્યા. પછી તે ત્રણ મનુષ્યે માર્ગને મુખે ડુંકડા બે ચોરોને દેખીને

તે ત્રણમાંથી એક તો માર્ગ થકી પાછો નિવર્ત્યો, એટલે પાછો નારી ગયો, તથા બીજાને તો તે ચોર લોકોએ ગ્રહણ કીધો એટલે પકડી લીધો, અને ત્રીજો મનુષ્ય તે ચોરોને સમયક્રમ પ્રકારે અતિક્રમ્યો, એટલે પોતાનું બળવીર્ય ફેરવી ચોરોને હત પ્રહત કરી પુરપ્રત્યે પહોંચ્યો એટલે ઇચ્છત સ્થાનકે નિર્ભયપણે પહોંચ્યો. એ દષ્ટાંત સમયક્રમ પ્રાપ્તિમાં ઉપનય લાવે ઉતારે છે.—

લવ બ્રમણ રૂપ તો અટવી તેમાં મનુષ્ય તે ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ જાતના સંસારી જીવ, અને કર્મ સ્થિતિ તે મોટો દીર્ઘ માર્ગ કહીએ. તથા અંથી દેશ તે ભયનું સ્થાનક વળી રાગ અને દ્વેષ રૂપ બે ચોર બાણવા. એ ત્રણમાંથી દુર્ભાગ્ય અથવા અભાગ્ય જીવ તો તે પાછા ભાગ્યા (નારી ગયા). તથા અચરમકરણી અથવા અપરિપક કારણી તો અંથી દેશેજી રહ્યો, અહીં અંથી દેશે ભાગ્ય અથવા અભાગ્ય ઉત્કૃષ્ટો સંખ્યાત અસંખ્યાત કાળ સુધી રહે પછી ભાગ્યને શેષ અર્ધ પુટ્ટગલ પરાવર્તન સંસાર રહ્યો હોય તો અંથી ભેદે અધિક સંસારી પાછો ફરે. અહિં અંથી દેશે ભાગ્ય અથવા અભાગ્ય રહ્યા થકા દ્રવ્ય શ્રુત ભિન્ન દશ પૂર્વ સુધી પામે તથા દ્રવ્ય ચારિત્ર પામે.

પ્રશ્ન ૮૫ મું—કોઈ એમ કહે કે અભાગ્યને પૂર્વનું જ્ઞાન ન હોય તેનું કેમ ?

ઉત્તર—પાને ૫૮૯ મે-કહ્યું છે કે-અભાગ્ય પૂર્વ શ્રુત ન પામે, કેટલાક અંથોને અનુસારે તથા વૃદ્ધ પરંપરાએ પણ અભાગ્યને પૂર્વ શ્રુત ન હોય, તથા કોઈક અંથને અનુસારે લગ્નિદ દશ પૂર્વ સંપૂર્ણને પૂર્વ લગ્નિદ કહીએ, તે અભાગ્યને ન હોય પણ શેષ હોય, પછી બહુ શ્રુત કહે તે ખરું. પૂરે પૂરાં દશ પૂર્વ તથા અધિક યાવત ચૌદ પૂર્વ સુધી જે ભણે તે નિયમા સમ્યક્ત્વી હોય. કેમકે કલ્પ ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે-**યતઃ ચતુદસ દસયઅભિન્ન, નિયમા સમ્મત્ત સેસપ્ ભયણા ॥** इति ॥ ત માર્ટે ઉત્કટ કારણ થોગે બીજો પુરૂષ તો અંથી દેશેજી ટકી રહ્યો, તથા ત્રીજો ચરમ કરણી પ્રાપ્ત ભાગ્ય સમ્યક્ત્વ વંત વીર્યોદ્વાસ વધતે રાગ દ્વેષ પરિણતિ રૂપ અંથી ભેદીને સમ્યક્ત્વ દર્શન રૂપ નગરેજી પહોંચે એમ ત્રણે કારણનો ઉપનય જોડવો.

પ્રશ્ન ૮૬ મું—ચોથું પીપીલિકાનું દષ્ટાંત શી રીતે છે ?

ઉત્તર—ઉપરના ચાલતા અધિકારે-પીપીલિકાનું દષ્ટાંત સમજાવે છે:- જેમ ક્ષિતિ જે પૃથ્વી તેના ઉપરે સહજ સ્વભાવે કીડી ફરે છે, ગમન કરે છે, પણ તેમાં કોઈની પ્રેરણા નથી, હવે તેમાં એક કીડી તો ફરતી ફરતી

થાણું જે ખીલો અથવા ભીંત પ્રમુખ ત્યાં સુધી આવીને વળી પાછી ફરી જાય, તથા કોઈક કીડી તો થાણું જે ખીલો ભીંત તે ઉપર ચઢવા માટે તે ચઢીને થાણુંના ઉપર બેસી રહે, તથા વળી કોઈક કીડી થાણુ ઉપર ચઢીને ઉડી જાય. તથા કોઈક કીડી ખીલાથી અથવા પાછી ઉતરે, એ મુદંગી જે કીડી તેનું દષ્ટાંત જાણવું.

હવે એનો ઉપનય ઉપમાન દેખાડે છે, ક્ષિતિ ગમન એટલે કીડીનું પૃથિવી ઉપરે ફરવું, ખીલાના મૂળ સુધી આવવું તે પ્રથમના યથા પ્રવૃત્તિ કરણ સરચું છે, તથા કોઈક કીડી ખીલે ચડી તે સમાન ખીણું અપૂર્વ કરણ છે, તથા કોઈક કીડી ખીલે ચડીને તે ખીલાથી ઉડી ગઈ તે સદશ જીવને ત્રીણું અનિવૃત્તિ કરણ કહીએ.

થાણું જે ખીલો ત્યાંજ ટકી રહેવું તે અંથી દેશે રહેવું એટલે અંથી ગત જીવનું કોઈ કાળ સુધી ત્યાં રહેવું હોય, તે સરચું છે, તથા તે ખીલા રૂપ ગઈ દેશથી એસરે એટલે પાછું ફરે તે ફરી કર્મ સ્થિતિની વૃદ્ધિ કરે ફરી ઉત્કૃષ્ટી કર્મ સ્થિતિ વધારે.

એ જે દષ્ટાંત કહ્યા તેણે કરી કોઈ સંજ્ઞી પર્યાપ્તો પર્યેદ્રિય ભવ્ય જીવ મુક્તિ જાવા યોગ્ય હોય, જેને માત્ર અર્દ્ર પુદ્ગલ પરાવર્તન શેષ સંસાર બાકી રહ્યો હોય, એવો એટલે લક્ષણે પૂરણ જે જીવ હોય તે જીવ જે કરે તે આગળ કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૭ મું—અર્દ્ર પુદ્ગલમાં આવેલો જીવ શું શું કરે ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત લક્ષણવાંત જીવ તે અંથી દેશ સુધી આવે, ત્યાં પરિણામ નિર્મલતાની વૃદ્ધિ હોય તે કહે છે. પૂર્વે કોઈ વારે પામ્યો નથી એવું જે પરિણામ તેને અપૂર્વ કરણ કહીએ તે અપૂર્વ કરણ કેવું છે જે નિવડ આકરી અત્યંત કઠીણ એવી પૂર્વોક્ત રૂપ જે અંથી તેને ભેદવાને વળ સરચું છે, તેને ઘાએ કરીને વિહિત એટલે કર્યો છે દુષ્ટ અંથીને ભેદ જેણે, તથા ભૂત તે જીવ પ્રતિક્ષણે વિશુદ્ધમાન પરિણામની નિર્મલતા વધતે થકે અંતર્મુદ્ધર્ત માત્રમાં પૂર્વોક્ત અનિવૃત્તિ કરણે ગયો એટલે અંથી ભેદ કરતાં અંતર્મુદ્ધર્ત લાગે. ત્યાં ચઢતો પરિણામે અંથી ભેદ કરી અનિવૃત્તિ કરણે જાય. અહિં અપૂર્વ કરણની વિશુદ્ધતા થકી અનિવૃત્તિ કરણની નિર્મલતા વિશુદ્ધતર છે, માટે અપૂર્વ કરણ અને અનિવૃત્તિ કરણની ભિન્નતા થઈ. (પૃષ્ઠ ૫૯૦મં.)

પ્રશ્ન ૮૮ મું—અપૂર્વ કરણમાંથી અનિવૃત્તિ કરણે ગયો જીવ શું કરે ?

ઉત્તર—અનિવૃત્તિ કરણે ગયો થકો જીવ જે કરે તે કહે છે. તે જીવને ત્યાં અનિવૃત્તિ કરણે અતિ વિશુદ્ધ પરિણામના જોરથી મિથ્યાત્વ મોહનીયના પુંજની સ્થિતિ બે થાય. તેમાં પહેલી સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત્ત વેદ એટલે એક અંતર્મુહૂર્ત્તમાં ખપી જાય, એટલી સ્થિતિનાં મિથ્યાત્વ મોહનીય નામા કર્મના દલીયાં તે મોટી સ્થિતિ જે કોડાકોડી સાગરોપમમાં પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન છે તે સ્થિતિમાંથી નજીક ખેંચી લે, એટલે બીજી પલ્લોપમને અસંખ્યાતમે ભાગે યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હટી તેમાંથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ વેદ નીચી ખેંચીને જૂદી કીધી. બાકી શેષ રહી તેનો મોટો પુંજ અલગો રાખ્યો એટલે ન્હાની સ્થિતિ તથા મોટી સ્થિતિને વચમાં અંતરો પડ્યો તે વારે એ બે સ્થિતિની વચમાં જે ખાલી જગા રહી તેને અંતર કરણ કહીએ, એમ અહિં અનિવૃત્તિ કરણના જોરથી અંતર કરણ કરે.

પ્રશ્ન ૮૯ મું—અનિવૃત્તિ કરણમાંથી જીવ અંતર કરણમાં આવે ત્યારે શું કરે ?

ઉત્તર—પૃષ્ઠ ૫૯૧મે-કહ્યું છે કે-પ્રથમ સ્થિતિ ગત દલિયાંને અંતર્મુહૂર્ત્તમાં ખપાવે અને મોટી સ્થિતિમાંથી આવતાં દલિયાંને ઉપશમાવે વિષ્કંભિત ઉદય કરે અંતર્મુહૂર્ત્ત ઉદય ન આવે એવાં કરે.

એટલે અનિવૃત્તિકરણે બે કાર્ય કરે. એક તો મિથ્યાત્વ સ્થિતિના બે ભાગ કરી અંતરકરણ કરે અને બીજું અંતર્મુહૂર્ત્ત વેદ પ્રથમ લઘુ સ્થિતિને ખપાવે એટલે અનિવૃત્તિ કરણનો કાળ પૂરો થાય તે વારે આગળ અંતર કરણમાં ધસે, દોડી જાય, પ્રવેશ કરે, તે વારે ત્યાં અંતર કરણને પ્રથમ સમયે હે નાથ ! તમારે પ્રસાદે ક્ષાયિકાદિકની પરં વિશિષ્ટ તો નહિ પણ સામાન્યપણે અદ્વપકાલીન ઉપશમ નામા સમપ્રિત પામે. તે શી રીતે પામે તેની ઉપમા કહે છે, જેમ સુભટ હોય તે રણને વિષે વેરીને જીતવાથી પરમાનંદ પામે, તેમ અનાદિના જે રાગ દ્વેષ રૂપ મોટા શત્રુ તબજનિત ગુરૂ કર્મ સ્થિત્યાદિ અનંતાનુબંધિયા ચાર વેરીને જીતવાથી પરમાનંદ સરખું સમ્યક્ત્વ જીવ પામે.

એટલે અનાદિ કાળનો સંસાર ચક્રમાં ભમતો થકો જીવ, મિથ્યાત્વ મોહનિયાદિક કર્મોને ખપાવીને તે યથા પ્રવૃત્તિ કરણે કરીને કર્મો ખપાવે, તેનું દષ્ટાંત પૂર્વોક્ત નદીના પ્રવાહનો પાષાણ, તેના દષ્ટાંતે ખપાવે, પછી પૂર્વે કોઈ વારે ભેદી નથી એવી જે રાગ દ્વેષ પરિણતિમથી મિથ્યાત્વ

અંથી તે અંથીને શી રીતે ભેદે ? કે ગિરિવર જે પર્વત તે ભેદવાને જેમ વજ્ર બળવાન છે, તેમ અપૂર્વ કરણ પરિણામ રૂપ ઉચ્ચ વજ્ર ધારાએ કરીને જીવ અંથી ભેદતો અંતર મુહૂર્ત કાળમાં અનિવૃત્તિ કરણે ગયો, પછી તે અનિવૃત્તિ કરણે ગયો થકો જે કરે તે કહે છે.

પ્રતિ સમયે એટલે સમય સમય પ્રત્યે વિશુદ્ધમાન પરિણામિ થકો ત્યાં બહુલાં કર્મેણિ ખપાવે, તે વખતે જે મિથ્યાત્વનાં દલિયાં ઉદય આવ્યાં, તેને ક્ષય કરે અને જે ઉદય ન આવ્યાં ઉદયાભિમુખ ન થયાં તે દલિયાંને ઉપશમાવે, એટલે ઉત્તરણાદિક કરણ બળે પણ વિપાકોદય અથવા પ્રદેશોદય જે થઈ શકે નહિ તેને ઉપશમાવ્યા કહીએ. એમ અહિં અનિવૃત્તિ કરણે કેટલાંક મિથ્યાત્વનાં દલિયાં ખપાવ્યાં, અને કેટલાંક ઉપશમાવ્યાં, અને મિથ્યાત્વ સ્થિતિના બે ભાગ કરી વચમાં અંતર કર્યું.

પ્રશ્ન ૯૦ મું—અંતર કરણ કર્યા પછી શું થયું ?

ઉત્તર—અંતર કરણ કરતાં જે થયું તે કહે છે. પૃષ્ઠ પદરમે—જેમ કોઈક પંથી જન ગ્રીષ્મ કાળમાં મધ્યાહ્ન સમયે નિર્ગળ વનમાં સૂર્યના પડેલા કિરણને પરિતાપે પડેલા લૂતા અજડ તાપે કરી અતિ વ્યાકુલ થયો હોય, તેને કોઈ શીતલ સ્થાનક મળે વળી ત્યાં કોઈ બાવના અંદનનું રસ છાંટે તે વારે તે પંથી શાતા પામે કેવો આનંદ મગ્ન હોય ?

તેમ અહિં ભવ્ય જીવ રૂપ પંથી અનાદિ કાળનો સંસાર રૂપ ઉચ્ચ ગ્રીષ્મ કાળે જન્મ મરણાદિ રૂપ નિર્ગળ વનમાં કષાય રૂપ ઉચ્ચ તાપે પીડ્યો રોગ શોકાદિ રૂપ લૂ અજડ એટલે લુખ તેણે કરી અલુભ્યો (દગ્ધ થયેલો) અને તૃષ્ણા રૂપ મોટી પીપાસા તેણે કરી પરાભવ્યો થકો ભવ્ય પંથી તે અનિવૃત્તિ કરણ રૂપ શુદ્ધ સરલ માર્ગ પામી દૂરથી અંતર કરણ રૂપ શીતલ સ્થાનક દેખી હર્ષવંત થકો ઘસી ત્યાં પહોંચ્યો એટલે ગોશીર્ષ જે બાવના અંદન તેનો જે રસ તેની પરેશીતલ અતિશય પરમ ઉત્કૃષ્ટ અનિવૃત્તિ કરણ પરમ સુખ શાતા કરણ એવું તે અનિવૃત્તિ કરણને અંતે અને અંતર કરણને પ્રથમ સમયે ઘનસારવત્ શીતલ સમ્યક્ત્વ પામે તે વારે અનંતાનુભંધી તથા મિથ્યાત્વ કૃત પરિતાપ સર્વ મટી બય, ગાઠ તૃષ્ણા પીપાસા મટી બય. અહિં અનાદિ કાળનું પરમ શત્રુ પરમ દુઃખહાતા રૂપ એવા મિથ્યાત્વનું દુઃખ અંતર્મુહૂર્ત મુર્ધી દરે થાય (દૂર થાય) અનાદિનો પ્રથમ દુઃખાંત અહિં થયો. (એટલે ઉપશમ સમક્રિત અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળું પ્રથમ પ્રાપ્ત થયે અનાદિ મિથ્યાત્વનો અંત આવી ગયો.)

પ્રશ્ન ૯૧ મું—જ્યારે અનાદિ મિથ્યાત્વનો અંત આવ્યો ત્યારે તે મિથ્યાત્વ કેવા પ્રકારનું સમજવું ?

ઉત્તર—અહિં પૃષ્ઠ પદ્મ-કલ્પું છે કે-અહિં સિદ્ધાંત શૈલીમાં કાળ નિષ્ઠાએ ગુણ દોષ પ્રાપ્તિ તથા વિરહ આશ્રી ચાર ભાંગા કહ્યા છે તેનાં નામ કહે છે. ૧ અનાદિ અનંત, ૨ અનાદિ સાંત, ૩ સાદિ સાંત, ૪ સાદિ અનંત.

એ ચાર ભાંગાનો અર્થ કહે છે, જેને મિથ્યાત્વાદિક અનાદિનું છે. અને તે કોઈ દિવસ મટશે પણ નહિ, એવા અલભ્યોદિકને અનાદિ અનંત પ્રથમ ભાંગો છે ૧, અને જે લભ્ય જીવે પ્રથમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું. તે વારે તે જીવે અનાદિના મિથ્યાત્વનો અંત આણ્યો. તે માટે તેને અનાદિ સાંત બીજા ભાંગો બાણ્યો ૨, તથા જે જીવ સમ્યક્ત્વ પામી વળી સમ્યક્ત્વ વમર કરી મિથ્યાત્વે ગયા તે વારે મિથ્યાત્વની આદિ થઈ, પછી કેટલોક કાળ મિથ્યાત્વે રહી વળી શુભ સામગ્રીના યોગથી ફરી સમ્યક્ત્વ પામ્યો તે વારે મિથ્યાત્વનો અંત થયો એ ત્રીજા સાદિ સાંત નામા ભાંગો થયો ૩, તથા ચોથો સાદિ અનંત નામા ભાંગો તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વાદિ ક્ષાયક ભાવે જેને જે ગુણ પ્રગટ થયા તે ગુણ તેને હોય પણ મિથ્યાત્વીને ન હોય, કેમકે ત્રીજા ભેદ કર્યા પછી જે મિથ્યાત્વ હોય, તે તો સાદિ સાંત ભાંગેજ હોય, માટે જેને સમ્યક્ત્વાદિક ક્ષાયક ગુણ પ્રગટયા તે સાદિ, અને તે ગુણ આવ્યા જાય નહિ તે અનંત, એટલે લભ્ય મિથ્યાત્વીને ત્રણે ભાંગા હોય, અને અલભ્ય મિથ્યાત્વીને એકજ અનાદિ અનંત ભાંગો હોય. ૪ યદુક્તાં:— ગાથા—

મિચ્છત્તમભવ્વાણં, તમણાઈ મણંત યેમુણેયવ્વં ॥

મભ્વાણં તમણાઈ, સપચ્ચવસિયંતુ સમ્મત્તે ॥૧॥

અર્થ:—અલભ્યને મિથ્યાત્વ અનાદિ અનંત ભાંગે હોય, અને લભ્યને અનાદિ સપચ્ચવસિત ભાંગે મિથ્યાત્વ હોય. ઇતિ.

પ્રશ્ન ૯૨ મું—શિષ્ય-સમકિત કેટલા પ્રકારનાં ?

ઉત્તર—સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપમાં સમ્યક્ત્વના ૧૫ ભેદ કહ્યા છે. તેનાં નામ. ૧ તત્ત્વ રૂચિ સમ્યક્ત્વ, ૨ દ્રવ્ય સમકિત, ૩ ભાવ સમકિત, ૪ નિશ્ચય સમકિત, ૫ વ્યબહાર સમકિત, ૬ નિસર્ગ સમકિત, ૭ ઉપદેશ સમકિત, ૮ કારક સમકિત, ૯ રોચક સમકિત, ૧૦ દ્વીપક સમકિત, ૧૧

ક્ષયોપશમ સમક્રિત, ૧૨ ઉપશમ સમક્રિત, ૧૩ ક્ષાયક સમક્રિત, ૧૪ સાસ્વાદાન સમક્રિત, ૧૫ વેદક સમક્રિત, એ ૧૫ પ્રકારનાં સમક્રિત કહ્યાં.

પ્રશ્ન ૯૩ મું—પહેલું તત્ત્વ ડૃચિ સમ્યક્ત્વ કેને કહીએ ?

ઉત્તર—જે હે પરમેશ્વર ! તારા પ્રકાશ્યા જે જીવાદિક ભાવ પદાર્થ તેને વિષે તત્ત્વ ડૃચિ હોય અર્થાત્ પરમાર્થ બુદ્ધિ હોય, સકલ દોષ રહિત અને સકલ ગુણે સંપન્ન એવા અરિહંત દેવે ભાખ્યું જે તત્ત્વ તે સત્ય છે, એવી ડૃચિ પરમાર્થ બુદ્ધિ, તદ્દૂપ આગમમાં કહ્યું છે. તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં, જંજિણેહિં પવેઇયં. ” ઇત્યાદિ ડૃચિ ડૃપ.

શ્રીજિનેશ્વર ભાષિત જીવા જીવાદિક તત્ત્વને વિષે જે સમ્યક્ શ્રદ્ધાન-નિશ્ચલ પ્રતીત તેને તત્ત્વ ડૃચિ કહીએ તે તત્ત્વ ડૃચિ શ્રદ્ધાન મિથ્યાત્વ દલના રસની મંદતાએ જાતિ સ્મરણાદિક નિમિત્તે ઇહાપેહ કરતાં કરતાં સહેજે પોતાની મેળે તત્ત્વ શ્રદ્ધાન પામે તે નિસર્ગ સમ્યક્ત્વ કહેવાય, અથવા શુભ ગુરૂની ઉપાસના કરતાં સિદ્ધાંત વાણી સાંભળતાં જે પામે તે ઉપદેશિક શ્રદ્ધાન કહિયે. ઇત્યાદિક લક્ષણ જે તત્ત્વડૃચિ તે એક વિધ સમ્યક્ત્વ કહીએ. ॥ ૧ ॥

આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપમાં—પાને ૫૨૩થી જાણી લેવું.

પ્રશ્ન ૯૪ મું—બીજું દ્રવ્ય સમક્રિત કેને કહીએ ?

ઉત્તર—હે પ્રભુ ! તારાં વચનનો પરમાર્થ જે રહસ્ય તેનો અજાણ છે. પણ તારાં વચનને વિષે તત્ત્વ ડૃચિ છે, કેમકે જે રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન એ ત્રણ દોષનો નાશ થવાથી વીતરાગ થયા તે અસત્ય ભાષણ કરે નહિ. માટે શ્રી જિન ભાષિત વચન સર્વ સત્ય છે, એમ તે જાણે છે તો એવી જે તત્ત્વડૃચિ તે દ્રવ્યગત સમ્યક્ત્વ કહીએ. યદુક્તં સિદ્ધાંતેઃ—ભાવેણ સદ્દંતો, અયાણ માણે વિસમ્મત્તં; ઇતિ વચનાત્ જે સૂક્ષ્મ અર્થને નથી જાણતો એવા અજાણને પણ જે ભાવે સદ્દહણા છે કે અરિહંત તે શુદ્ધ ભાષણ કરનારાજ છે એવી એધે પ્રતીત છે તો અજાણ પુરૂષને પણ દ્રવ્યથી સમ્યક્ત્વ છે. ॥ ૨ ॥

પ્રશ્ન ૯૫ મું—ત્રીજું ભાવ સમક્રિત કેને કહીએ ?

ઉત્તર—ભાવગત સમ્યક્ત્વ તે વળી પરમાર્થના જાણ પુરૂષને હોય.

યદુક્તં સિદ્ધાંતેઃ—જીવાઈ નવ પયત્થે જો જાણઈ તસ્સ દોઈ સંમત્તં. ઇતિ વચનાત્. માટે જે ભવ્ય જીવ જીવાદિક નવે પદાર્થને સમસ્ત નય,

ગભા, ભંગ, પ્રમાણ, નિશ્ચય પ્રમુખ સ્યાદ્વાદ શૈલી પૂર્વકે જાણે, સદેહે તે ભવ્ય જીવને ભાવગત સમ્યક્ત્વ કહીએ. ॥ ૩ ॥

પ્રશ્ન ૯૬ મું—ચોથું નિશ્ચય સમકિતનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ શુદ્ધ શ્રદ્ધા ભાષણ રમણતા પૂર્વકે રત્નત્રયરૂપ આત્માનું જે શુભ પરિણામ તેને નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કહીએ. એટલે આત્માનેજ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કહીએ, કેમકે આત્માને આત્માના ગુણ તે કાંઈ જૂદા નથી, પરિણામે અનન્ય છે—એક છે ગુણ ગુણી ભાવે અભેદેજ રહ્યા છે, કેમકે અભેદ પરિણામે પરિણમ્યો જે આત્મા તે તદ્દગુણ રૂપજ કહેવાય. **યદુક્તં યોગ શાસ્ત્રે: -**

આત્મેવદર્શનજ્ઞાન, ચારિત્રાણ્યથવાયતે;

યસ્તદાત્મૈવસ્વગુણૈઃ, શરીર મધિતિષ્ઠતિ. ॥ ૧ ॥

પ્રાચે અપ્રમત્ત સાધુને નિશ્ચય નય સમ્યક્ત્વ પૂર્ણ કહેવાય છે કેમકે જેવું જાણ્યું તેવોજ ત્યાગ ભાવ છે, અને શ્રદ્ધા પણ તદ્દનુ રૂપ છે. માટે સ્વરૂપોપયોગી જીવને આત્મા તેજ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર છે. કારણકે આત્મા રત્નત્રયાત્મક અભેદ ભાવે શરીરમાં રહ્યો છે, માટે રત્નત્રયીને શુદ્ધોપયોગે વર્તાતા જીવને નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કહીએ. ॥ ૪ ॥

પ્રશ્ન ૯૭ મું—પાંચમું વ્યવહાર સમકિત કેને કહેવું ?

ઉત્તર—વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ તે, હે પ્રભુ ! તારા સિદ્ધાંતને વિષે સમ્યક્ત્વના હેતુ જે મિથ્યાત્વનું સંસ્તવ પરિચય પ્રમુખ જે અતિચારાદિક દોષ છે. તેના ત્યાગથી થાય. તથા દેવ ગુરૂ ભકિત બહુમાન યોગે શાસનોદ્ધતિ હેતુએ થાય.

યદુક્તં ગુણસ્થાન વિચાર ગ્રંથે: -

દેવે ગુરુચ સંષેચ, સદ્ભક્તિ શાસનોદ્ધતિ ॥

અવ્રતો પિ કરોત્યેવ, સ્થિતિસ્તૂર્યે ગુણાઞ્ચયે ॥ ૧ ॥

અર્થ:—દેવ ગુરૂ તથા શ્રી સંઘ તેની બહુમાન સહિત ભકિત કરે શાસનોદ્ધતિ કરે, અવિરતિ ગુણ ઠાણે રહ્યો થકે પણ આગમોક્ત વિધિ માર્ગે નિરતિચાર સમ્યક્ત્વ પ્રવૃત્તિ સહિત હોય તેને વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ કહીએ ॥ ૫ ॥

પ્રશ્ન ૯૮ મું—છઠું નિસર્ગ સમકિત કેને કહેવું ?

ઉત્તર—અહિં પાને પદ્ય મે—શિષ્ય પૂછે છે કે નિસર્ગ કે. સહેજે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય ? તેવારે ગુરુ દષ્ટાંત ગણિત સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનો ઉપાય કહે છે:-

અહિં પાંચ દષ્ટાંત કહ્યાં છે, તેમાં જલનું તથા વસ્તુનું અને કોદ્રવનું એ ત્રણ દષ્ટાંત આગળ પુજ ત્રય ભાવનાવસરે કહી બતાવશે અને માર્ગનો તથા જ્વરનો એ બે પ્રસૂત છે તે કહે છે:-જેમ કોઈક પંથી માર્ગથી બ્રહ્મ થયો પછી બીજા કોઈના ઉપદેશ પામ્યા વિનાજ ભમતો ભમતો પોતાની મેળે સહેજે માર્ગે ચડે, અને કોઈક પંથ બ્રહ્મ થયેલો પંથી તથા વિદ્ય પાપના ઉદયથી કોઈ સંજ્ઞનનો યોગ ન મળવાથી માર્ગ પામેજ નહિ. ત્યાંનો ત્યાંજ રહે. અને ત્રીજો પુરૂષ બીજાને પૂછી માર્ગ પામે

તેમજ વળી જ્વરનું દષ્ટાંત કહે છે:-જેમ કોઈકને તાપ જ્વર આવ્યો તે કોઈને ઔષધ કર્યા વિનાજ પોતાની મેળે જતો રહે, અને કોઈકને તો ઔષધ ગુણુ ધાગાદિ (દોરાદિક) પ્રયોગ કરવાથી જ્વર જાય છે, તથા કોઈકને તો અસાધ્ય જ્વર કોઈ રીતે જાયજ નહિ. એ રીતે એ બે દષ્ટાંત સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ વિષે જોડવાં તે આવી રીતે:-

કોઈક શુકલ પક્ષી કાલાદિક કારણ પરિપાકવંત ચર્માવસ્તિ ચરમ કરણી એવો ભવ્ય જીવ તે સહેજે આપો આપ વિચાર તે થકે સમ્યક્ત્વ પામે તે નિસર્ગ સમ્યક્ત્વ કહીએ. ॥ ૬ ॥

પ્રશ્ન ૯૯ મું—સાતમું ઉપદેશ સમકિત કેને કહીએ ?

ઉત્તર—કોઈક જીવ પૂર્વોક્ત કાલાદિક યોગ્યતાવંત હોય પણ સદ્ગુરુને યોગે ઉપદેશ સાંભળી અનાદિની ભૂલ મટાડી દેવ ગુરુ ધર્મ સદ્ગુણા રુપ સમ્યક્ત્વ પામે તેને ઉપદેશ સમ્યક્ત્વ કહીએ. ॥ ૭ ॥

પ્રશ્ન ૧૦૦ મું—આઠમું કારક સમકિતનું શું લક્ષણ ?

ઉત્તર—હે નાથ ! જે જેમ યથાર્થ ભાવે વિધિ માર્ગ તમે પ્રકાશ્યો તે તેમજ આજ્ઞાને અનતિક્રમતો થકે એટલે તમારી આજ્ઞા સહિત આગમોક્ત શૈલી પૂર્વક યથા શકિતએ દાન, પૂજા, વ્રત, નિયમાદિક કરે તેને કારક સમ્યક્ત્વ કહીએ. ॥ ૮ ॥

પ્રશ્ન ૧૦૧ મું—નવમું રોચક સમકિત કેને કહીએ ?

ઉત્તર—રોચક સમ્યક્ત્વ, તે હે નાથ ! તારા ધર્મને વિષે રૂચિ માત્ર કરે, શ્રી જિનોક્ત ધર્મ કરવાની ઇચ્છા રહે. ગુદ્ધ શ્રદ્ધા રાખે, કોઈને

ધર્મ પ્રવૃત્તિ કરતો દેખીને રૂઠું સાને, પરંતુ પોતે ભારે કર્મી માટે ક્રિયાનુષ્ઠાનાદિક કરી શકે નહિ તેને રોચક સમ્યકત્વ કહીએ. ॥ ૯ ॥

પ્રશ્ન ૧૦૨ અું—દશમું દ્વીપક સમકિત કેને કહીએ.

ઉત્તર—દ્વીપક સમકિત વંત, સ્વયં-પોતે તો મિથ્યાદષ્ટિ અભવ્ય દુર્ભવ્ય હોય, પણ અંગારમહિદકાચાર્યની પરે ધર્મ કથાદિકે કરી આદિ શબ્દથી સામાયિકાણુના અનુષ્ઠાનના અતિશયે કરીને એટલે દંભ રચના વિશેષે કરી પર જે બીજા ભવ્ય ભદ્રક જીવો હોય તેને ધર્મ કરી દ્વીપાવે, એટલે અન્ય જીવોના ઘટમાં પ્રકાશ કરાવે, પરંતુ પોતાને અંતરંગ પરિણામે શ્રદ્ધા ન હોય એવાને હે પ્રભુ તારા સમય જે સિદ્ધાંત તેના બાજુ પુરૂષો દ્વીપક સમ્યકત્વ કહે છે. અહિં શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યું જે પોતે મિથ્યાત્વી મિથ્યાત્વે વાસિત અંતઃકરણવાળાને સમ્યકત્વી કેમ કહ્યો છે? તે વારે ગુરૂ કહે છે—હે શિષ્ય, જો મિથ્યા પરિણામી છે તોપણ આગલા પ્રાણીઓને ધર્મ પમાડવાનો હેતુ થાય છે, અથવા શાસનોત્પત્તિ કરે છે, માટે કારણે કાર્યનો ઉપચાર કરી સમ્યકત્વ કહીએ, સમ્યકત્વનો હેતુ છે માટે સમ્યકત્વ કહીએ, **યદુક્તં સિદ્ધાંતે:—વિહિયાણુ ઠાણં પુણ, કારગ મિહ રોય ગંતુ સદ્દહણં ॥ મિચ્છ દિઠી દ્વીવદ્, જંતત્તે દ્વીવગં તંતુ ॥ ૧ ॥** અર્થ:—વિહિત એટલે નીપજાવ્યું છે કર્યું છે આગમાનુસારે ધર્માનુષ્ઠાન જેણે તે કારક સમ્યકત્વ કહીએ; અને રોચક સમ્યકત્વ તે શુદ્ધ સદ્દહણા રૂપ રૂચિ થાય તેને કહીએ, અને વળી પોતે મિથ્યા દષ્ટિ થકો પરને તત્ત્વ દ્વીપાવે, પરને સમ્યકત્વ પ્રકાશ કરે તેને દ્વીપક સમ્યકત્વ ઉપચારે કહીએ. ॥ ૧૦ ॥ ઇતિ સમ્યકત્વ સ્વરૂપ.

અહિં અભવીને દ્વીપક સમકિત કહ્યું તેનું દષ્ટાંત કહે છે. જેમ દ્વીપક ઘર તથા દ્વીવીને માથે દ્વીપક હોય તે બીજાને પ્રકાશ કરે પણ નીચે પોતાને તો અંધારજી હોય. હવે જે પ્રકાશ છે તે તેનો નથી પણ દ્વીપકનો છે પંડે તો દ્વીપકનો ધરનાર છે. તેમ અભવી તે દ્વીપક ધરનાર, અને વ્યવહારથી ચારિત્ર અને અગિયાર અગાદિક જ્ઞાન રૂપ દ્વીપકના પ્રકાશ વડે કોઈ ભવ્ય જીવ તેના ઉપદેશથી મોક્ષ પામે પણ પોતાને તો મિથ્યાત્વજી હોય. ભવ્ય જીવને જે પ્રકાશ થયો તે અભવીના ધરનો નહિ પણ મહાવીરના ધરનું એટલે તીર્થં કરના ધરનું જે સૂત્ર જ્ઞાન તેનો પ્રકાશ થયો. કારણકે ભવ્ય જીવને સત્તામાં જ્ઞાન રહ્યું છે તે જ્ઞાન વડે સન્મુખ થયેલા જ્ઞાનને આકર્ષણ કરી ખોંચે અને સમ્યકત્વ ભાવે પ્રગભાવે. અને અભવીને સત્તામાં જ્ઞાન નથી, મિથ્યાદષ્ટિ છે તેથી તેનું શ્રુત પણ અજ્ઞાનમયજી છે એટલે અભવીનું

શ્રુત અલવીને પ્રકાશ ન કરે, પણ ભવ્ય જીવને પ્રકાશ કરે. એક કવિએ કહ્યું છે કે—

દોહરા.

અલવી અને દીપક ઘર, દોનું સુજત નાંહી;
અન્ય જનને પ્રકાશ કરે, આપ અધેરે માંહી.

પ્રશ્ન ૧૦૩ મું—ક્ષયોપશમ સમકિત કેટલા ગુણુઠાણુ સુધી હોય ?

ઉત્તર—સમ્યક્ત્વ સ્વરુપમાં પાને ૬૧૧ મે-કહ્યું છે કે-ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ ચોથા ગુણુઠાણુથી માંડીને સાતમા અપ્રમત્ત ગુણુઠાણુ સુધીજ હોય, પણ અન્ય ગુણુઠાણુ ન પામિયે. ॥ ૧૧ ॥

પ્રશ્ન ૧૦૪ મું—ઉપશમ સમકિત કેટલા ગુણુઠાણુ સુધી હોય ?

ઉત્તર—ઉપશમ સમ્યક્ત્વ તે ચોથા ગુણુઠાણુથી માંડી આઠ ગુણુ ઠાણુ સુધી હોય, અર્થાત્ ચોથા ગુણુઠાણુથી માંડી અગિયારમાં ઉપશાંત મોહ નામના ગુણુઠાણુ સુધી હોય, પણ અન્ય ગુણુ સ્થાનકે ન હોય. ॥ ૧૨ ॥

પ્રશ્ન ૧૦૫ મું—ક્ષાયક સમકિત કેટલા ગુણુઠાણુ સુધી ?

ઉત્તર—ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ અગિયાર ગુણુઠાણુ હોય, એટલે ચોથા ગુણુઠાણુથી માંડીને ચઉદમા અયોગી ગુણુઠાણુ સુધી હોય. ॥ ૧૩ ॥

પ્રશ્ન ૧૦૬ મું—સાસ્વાહન સમકિત કેટલા ગુણુઠાણુ સુધી હોય ?

ઉત્તર—સાસ્વાહન સમ્યક્ત્વ તે બીજા સાસ્વાહન ગુણુઠાણુ માંહેજ હોય, પણ અન્ય ગુણુ સ્થાનકે ન હોય. ॥ ૧૪ ॥

પ્રશ્ન ૧૦૭ મું—વેદક સમકિત કેટલા ગુણુઠાણુ સુધી હોય ?

ઉત્તર—ક્ષયોપશમ સમકિત જેઠલા ગુણુઠાણુ સુધી લાભે તેટલા ગુણુઠાણુ સુધી વેદક સમકિત હોય. એટલે ક્ષયોપશમ અને વેદક એ બે સમકિત ચોથા ગુણુઠાણુથી માંડીને સાતમા અપ્રમત્ત ગુણુઠાણુ સુધીજ હોય, પણ અન્ય ગુણુઠાણુ ન પામિયે એ વાત સત્તા આશ્રી બાણુવી પણ પરમાર્થે તે વેદક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ એ બે એકજ કહ્યાં છે.

પ્રશ્ન ૧૦૮ મું—સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી દેશ વિરતિ સર્વ વિરતિ ક્ષાયિક ભાવ કયારે પ્રાપ્ત થાય ?

ઉત્તર—‘ સમ્યક્ત્વ સ્વરુપસ્તવે માં કહ્યું છે કે-ગાથા-

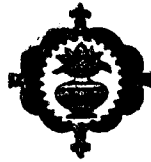
સમ્મત્તં મિત્તલજ્ઞે, પલ્લિય પુંહુત્તેણ સાવઓ હુઆ ॥

ચરણો વસમ ક્ષયાણં, સાયર સંસંતરા હંતિ ॥૧॥

અર્થ:-પૂર્વોક્ત ભવ્ય જીવ જેવારે ગ્રંથી ભેદ કરી સમ્યકત્વ પામે ત્યાર પછી અંત કોડાકોડીનો સ્થિતિ બંધ છે, તેમાંથી પૃથ્થક્ત્વ પલ્લોપમ એટલે ગેથી માંડીને નવ પલ્લોપમ સુધી ઓછી કરે, એટલે કોઈક બે પલ્લોપમ સ્થિતિ ઓછી કરે, કોઈક ત્રણ એમ યાવત કોઈ નવ પલ્લોપમ જેટલી સ્થિતિ અંત કોડાકોડીમાંથી ઓછી કરે, ત્યારે દેશ વિરતિ ગુણ સ્થાનકનો ક્ષયોપશમ થાય એટલે ભાવથી દેશ વિરતિ ત્યારે થાય.

તથા ગ્રણુ જે સર્વ વિરતિપણુ તેનો ક્ષયોપશમ તો જે સ્થિતિએ દેશ વિરતિ ગુણ પ્રાપ્ત થયું છે તે સ્થિતિમાંથી પણ સંખ્યાતા સાગરો-પમની સ્થિતિ ઓછી કરે, એટલે સર્વ વિરતિવંત સ્થિતિ બાંધે તો અંત કોડાકોડી નવ પલ્લોપમે ન્યૂન જે દેશ વિરતિની સ્થિતિ છે, તેથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમ ઓછી બાંધે, એવા અધ્યવસાયે કષાયની મંદતા હોય ઇતિ તત્ત્વ. ત્યાર પછી સંખ્યાતા સાગરોપમ અપવાથી ઉપશમ શ્રેણી પડી વળે. તેવાર પછી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમની સ્થિતિ અપવાથી ક્ષયક શ્રેણી પડી વળે. ઇતિ ભાવ.

ઇતિ શ્રી પરમ પૂજ્ય શ્રી ગોપાળજી સ્વામી. તત્ શિષ્ય મુનિ શ્રી મોહનલાલજીકૃત “શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા” ઉત્તરાર્ધ-૭ મૌ ભાગ-સમાપ્તઃ

श्रीमद् पूज्य श्री गोपाण्ण स्वामी ब्रथभाणा-भण्डो ८ भो.

परम पूज्य श्री गोपाण्ण स्वामी तत् शिष्य
मुनि श्री मोहनदासण कृत.

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाणा
उत्तरार्ध भाग ८ भो.

श्रीमद् पूज्य श्री गोपाण्ण स्वामी ब्रथभाणा-भण्डो ८ भो.

परम पूज्य श्री गोपाण्ण स्वामी तत् शिष्य
मुनि श्री मोहनदासण कृत.

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाणा
उत्तरार्ध भाग ८ भो.

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाषा.

ॐ

उत्तराङ्क भाग ८ भा.

प्रश्न १ दुं—समकितनी प्राप्ति थावावाणा एवने अगाउथी शुं गुणु
उत्पन्न थाय के अमुक गुणुवाणा एव अवश्य समकितना अधिकारी होय ?

उत्तर—द्विगंअर भतना अेक अंधमां लण्युं छे के—

सवैया-३१ सो—

भौधित निकंद होइ कर्म बंध मंद होइ,
प्रकटै प्रकास निज आनंदके कंदकौ;
हितको दिठाव होइ चिनैको वढाव होइ,
ऊपजै अंकूर ग्यान दुतीयाके चंदको;
सुगति निवास होइ दुर्गतिको नास होइ,
अपने उच्छाह दाह करे मोह कंदको;
सुख भरपूर होइ दोष दूःख दूर होइ,
याते गुन बंदक है सम्यक सुछंदको. १

अहियां अेम न्णुवे छे के—समकितनी प्राप्ति थावावाणा एवने
प्रथम लवस्थितिने परिपक्व थाय, अेटले अंतो कोडाकोडीनी अंदर आवे,
तेने कर्मनो मंद अंध होय अेटले अेक कोडाकोउ सागरोपमनी अंदरने
ते पणु मंद अंध होय अेथी अधिक अंध न होय. अेवा एवो सदा
आनंदमांअ रहे, समकित सन्मुख थयेवा एवोने हितनो द्रढाव होअ,
अेटले पोताना ने परना हितचित्तक होय; जेम असलाना एवितव्यनुं
हित मेधकुमारना एवे हाथीना लवमां चित्तव्युं, अेवा एवोने हमेशां
विनयनी वृद्धि होय अरउता के अकडाअ न होय. अेवा सरल एवने पीअना
अंदरमाणी पेरे सम्यक् ज्ञानइय अंकुरो प्रगटे. अने सुगतिमां वास थाय,
दुर्गतिमां नय नहि. उत्साह सहित पोतानो आत्मा मोहनीय कर्मना
अनादि कुंउमांथी मुक्त थवा सवेगइय अग्नि वडे सात प्रकृतिनुं हहन
कर—अेटले अनतानुअंधीनो अेक ४ ने दर्शन मोहनीयनी त्रिक उ अे
सात प्रकृति भूण मोहनीय कर्मनी, समकितने आवरणु करनारी—दयावतारी

સમક્રિતને પ્રગટ થતાં અટકાવનારી હતી તેનો નાશ કરી આત્મિક સુખને પ્રગટ કરે અર્થાત્ અપૂર્વ સુખને અનુભવતો દોષ અને દુઃખને દૂર કરે. ઇત્યાદિ ગુણોવાળા જીવને સમક્રિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. એમ આ છંદમાં જણાવ્યું છે. અને ક્ષેમવિજય નામના જૈન મુનિએ પણ સમક્રિતની પ્રાપ્તિ માટે સાડ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨ જી—શિષ્ય-ક્ષેમવિજયજીએ સમક્રિતની પ્રાપ્તિ માટે શું કહ્યું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો-ક્ષેમવિજયજીએ ભાવ પૂજનું સ્તવન કર્યું છે તેની બીજી ને ત્રીજી ગાથામાં કહ્યું છે કે-

સમક્રિત દ્વાર ગભારે પેસતાંજી-એ ટેક-

આયુ વર્જિત સાતે કર્મનીજી, સાગર કોડાકોડી હેણુજી;
થિતિ પઢમ કરણે કરીજી, વીરજ અપૂરવ મોગર લેણુજી. સમ૦ ૧
ભુંગળ ભાંગી આદિ કષાયનીજી, મિથ્યા મોહની સાંકળ સાથજી;
બાર ઉઘાડ્યાં સમ સમવેગનાંજી, અનુભવ ભુવનમાં બેઠા નાથજી. સમ૦ ૨

અહિંયાં એમ જણાવે છે કે-આડળા કર્મ વરજીને સાત કર્મની સ્થિતિ એક કોડાકોડ સાગરની અંદર આવે ત્યારે તે જીવને પહેલું યથા પ્રવૃત્તિ કરણુ થયું કહેવાય. એટલે પઢમ કરણે અંતો કોડાકોડમાં આવે. ત્યારપછી આત્મિક વીર્ય શક્તિ ફેરવવા અપૂર્વ કરણુ પ્રગટ કરી-તે રૂપ મોઘર મુદ્ગર વડે આદ કષાય જે અનંતાનુબંધીની ચોકડી રૂપ ભુંગળને ભાંગી મિથ્યાત્વ મોહની રૂપ સાંકળને તોડી, સમ સમવેગ રૂપ બાર-કમાડ ઉઘાડી સમક્રિત રૂપ ગભારામાં પેશી-અર્થાત્ સમક્રિત પ્રગટ કરી આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે.

એટલે સમક્રિતની પ્રાપ્તિ થયા પહેલા ઉપર કહેલા ગુણો પ્રાપ્ત થવા જોઈએ. અને દિગંબર મતમાં પણ સમક્રિતની ઉત્પત્તિ વિષે સારો ખુલાસો આપવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૩ જી—શિષ્ય-સમક્રિતની ઉત્પત્તિ વિષે દિગંબર મતમાં શું જણાવે છે તે કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો-શ્રી “જૈન ગ્રંથ રત્નાકર”-રત્ન ૩ રા-સ્વામી કાર્તિકયાનુપ્રેક્ષા-બથધર્મમાનુપ્રેક્ષા (દિગંબર ગ્રંથ) પાને ૧૧૬મે-સમક્રિતની ઉત્પત્તિ વિષે કહ્યું છે કે—

चतुर्गति भव्यः संज्ञी, सु विशुद्धः जाग्रत्पर्याप्तः;
संसार तटे निकटः ज्ञानी प्राप्नोति सम्यकत्व. ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ—ઐસા જીવ સમ્યકત્વ ક્રૂં પાવે છે. પ્રથમ હી લબ્ય જીવ હોય. બાતે અલબ્ય કે સમ્યકત્વ હોય નાહી. બહુરિ વ્યારું હી ગતિ વિષે સમ્યકત્વ ઉપજે હે તહાં ભી મન સહિત સૈની (સંજ્ઞી) કે ઉપજે હે, અસૈની કે ઉપજે નાહી. તહાં ભી વિશુદ્ધ પરિણામી હોય, શુભ લેશ્યા સહિત હોય, અશુભ લેશ્યા મેં ભી શુભ લેશ્યા સમાન કિષાયનિકે સ્થાનક હોય તિનિકૂં વિશુદ્ધ ઉપચાર કરી કહિયે સંકલેશ પરિણામનિ વિષે સમ્યકત્વ ઉપજે નાહી. બહુરિ બગતા કે હોય, સૂતા કે નાહિ હોય. બહુરિ પ્રયાત્મ પૂર્ણ કે હોય, અપયાત્મ અવશ્યામૈ ઉપજે નાહી. બહુરિ સંસારકા તટ બકે નિકટ આયા હોય, નિકટ લબ્ય હોય, અર્દ્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તન કાળ પહલૈ સમ્યકત્વ ઉપજે નાહી. બહુરિ જ્ઞાની હોય, સાકાર ઉપયોગવાન હોય નિરાકાર દર્શનોપયોગ મૈ સમ્યકત્વ ઉપજે નાહી ઐસૈ જીવ કે સમ્યકત્વકી ઉત્પત્તિ હોય હે. ॥

प्रश्न ४ शुं—समकित दृष्टिनी शुद्धता भाटे शास्त्र कांछं ज्ञानाये छे ?
उत्तर—उपर कहेला अधिकारमां तेज पाने प्रथम कछुं छे के—

सम्यग्दर्शन शुद्धः, रहितः मद्यादि स्थूल दोषैः;

જેને શુદ્ધ સમ્યક્ દર્શન હોય તેને મદ્યાદિ સ્થૂલ દોષ હોય નહિ. (એટલે સમ્યક્ દષ્ટિ જીવ મોટકા દોષો રહિત હોય) તે મદિરા માંસનું લક્ષણ કરે, નહિ, પરદારા ગમની ન હોય, સાત વ્યસન માંહેલા કોઈ પણ વ્યસનનું સેવન કરે નહિ, વિશ્વાસઘાતિ ન હોય, દુનિયામાં કોઈ અપવાદ બોલે તેવું કર્તાવ્ય સમ્યક્ દષ્ટિ જીવ ન કરે.

प्रश्न ५ मुं—समकित दृष्टिनुं लक्षणं शुं ? तेनी ओणभाणु शी रीते थाय ?

ઉત્તર—દિગંબર મતમાં સમકિત દષ્ટિનું લક્ષણ—તેની ઓળખાણુ આ પ્રમાણે કહી છે. સાંભળો—દિગંબર મતના એક લખેલ ગ્રંથમાં—શ્રી જિન ધર્મ પચીસીમાં—વ્યવહાર સમ્યકત્વ લક્ષણ—ત્રીથે પ્રમાણે કહેલ છે.

छापैः छंइ —

छहों द्रव्य नव तत्त्व, मेदजाको सब जानै,
दोष अठारह रहित, देवताको परमानै;

સંજમ સહિત સુસાધ, હોય નિગ્રંથ નિરાગી,
મત અવિરોધ ગરંથ, તાહિ માને પરત્યાગી;
કેવલ ભાષિત ધર્મધર, ગુનથાનિક વૃક્ષે મરમ,
મૈયા નિહાર વિવહાર યદ, સમ્યક્ લલ્હન જિન ધરમ. ૧

ધર્માસ્તિ કાયાદિ છ દ્રવ્ય, જીવા જીવાદિ નવ તત્ત્વ, તેના સર્વ ભેદને સારી રીતે જાણે; અને અઠાર દોષ રહિત દેવને દેવપણે માને, સંયમ યુક્ત રાગ દ્વેષ રહિત નિઃક્રંધને સાધુ માને, ધર્મને વિરોધ ન પડે તેવા ક્રંથો માને, ખાકીનો (ધર્મને વિરુદ્ધ પડે તેવાનો) ત્યાગ કરે, અને કેવળીએ પડપેલા ધર્મનો સ્વીકાર કરે, અને ચૌદે ગુણ સ્થાનના ધર્મનો જાણુ હોય. તેને વ્યવહારથી સમકિતનું લક્ષણ જિન ધર્મ સંબંધીનું જાણુ. ઉપરના લક્ષણે વ્યવહારથી સમકિતી જીવને ઓળખવા.

પ્રશ્ન ૬ હું—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જ્યારે વ્યવહારથી સમ્યક્ત્વ લક્ષણ કહ્યું ત્યારે નિશ્ચયથી સમકિતી કેમ જાણીએ ? તેનું શું લક્ષણ ?

ઉત્તર—શ્રી દિગમ્બર મતમાં—જિન ધર્મ પચીસીમાં નિશ્ચે સમ્યક્તનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

છપ્પૈ: છંદ

રાગ દોષ અરુ મોહ, નાંહિ નિજ માંહિ નિરસ્ત,
દર્શન ગ્યાંન ચારિત. સુધ આતમરસ ચસ્ત;
પર દ્રવ્ય સૌં ભિન્ન, ચિન્હ ચેતન પદ મંડિત,
વેદત સિદ્ધ સમાન, શુદ્ધ નિજરૂપ અર્હંડિત;
સુખ અનંત જિહિ પદ વસત, સોનિસચેં સમ્યક્ મહત,
મૈયા વિચલ્હન ભવિક જન, શ્રી જિનંદ ઈર્હિ વિધિ કહત. ૧

જેને નિશ્ચયથી સમકિતની પ્રાપ્તિ થઈ હોય એવા જીવો રાગ, દ્વેષ અને મોહની દૃષ્ટિએ ભેદ નહિ. અર્થાત્ તેનો વાસ પણ પોતાના આત્મામાં થવા દે નહિ. દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રત્ન ત્રય વડે શુદ્ધ આત્મ રસને આપે, આત્મ દ્રવ્ય અને પુદ્ગલ દ્રવ્યની ભિન્નતા માની જ્ઞાનમય ચૈતન્ય પદને વિષે પોતાની વૃત્તિ ભેદેલી છે. સિદ્ધ સમાન સુખને વેદતાં શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપની જ્યોતિને અખંડિતપણે પ્રગટાવનાર, જ્યાં અનંત સુખનો વાસ છે તે પદને આપનાર મહા મહિમાવંત નિશ્ચય સમકિત તે પોતેજ

છે, એ વિધિ શ્રી જીનેંદ્ર ભગવંતે ભવ્ય જીવને ઉદ્દેશીને કહી છે, એમ વિચક્ષણ ભવ્ય જીવે નિશ્ચય સમક્ષિતનું લક્ષણ સમજવું.

આનો પરમાર્થ એ છે કે-જીનેંદ્ર દેવે કહેલાં તત્ત્વોને વ્યવહારથી જાણે ને સર્દાંહે તેને વ્યવહારથી સમક્ષિત અને નિશ્ચયથી જાણે સર્દાંહે તેને નિશ્ચયથી સમક્ષિતનું લક્ષણ માનવું.

પ્રશ્ન ૭ મું—જેને નિશ્ચય સમક્ષિત પ્રાપ્ત થાય તેને વ્યવહારથી કરણી કરવાની જરૂર ખરી કે કેમ ?

ઉત્તર—તે વિષે નીચેના સવૈયામાં ચોકખું કહ્યું છે. સાંભળો—

સવૈયો—૨૩ સો—

જાકૈ નિસચૈ પ્રગટમયે ગુન, સમ્યક દર્શન આદિ અપાર;

તાકૈ હિ હૃદૈ ગર્હૈ વિકલતા, પ્રગટ રહી કરની વિવહાર;

જહાં વિવહાર હોઈ તહાં નિશ્ચૈ, હોય ન હોય ઉમૈ પરકાર;

જહાં વિવહાર પ્રગટ ન દીસૈ, તહાં ન નિશ્ચૈ ગુન નિરધાર. ૧

જેને નિશ્ચયથી સમ્યક્દર્શનનો ગુણ પ્રગટ થાય છે એટલે જેને આતિ અનંત એવું ક્ષાયક સમક્ષિત પ્રાપ્ત થાય છે તેના હૃદયમાં વિકલતા રહેતી નથી. તેને કોઈ જાતની ભ્રમણા રહેતી નથી સુખ દુઃખ આવ્યે પોતાનાં પૂર્વકૃત કર્મનું ફળ માને-જેને નિશ્ચય સમક્ષિત પ્રગટ થયું હોય તેને શુદ્ધ વ્યવહાર કરણી બાકી રહી છે તે કરણી કરવા પ્રયત્ન કરે. તે કરણીમાં પ્રવર્તે ત્યારે શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યું કે-જ્યાં શુદ્ધ વ્યવહાર કરણી હોય ત્યાં નિશ્ચય સમક્ષિત માનવું ? શુદ્ધ કહે હે ભાઈ ! જ્યાં શુદ્ધ વ્યવહાર કરણી હોય ત્યાં નિશ્ચય ગુણ હોય અને ન પણ હોય એમ બંને પ્રકાર રહ્યા છે, પરંતુ જ્યાં શુદ્ધ વ્યવહાર પ્રગટપણે ન દીસે ત્યાં નિશ્ચય ગુણ-નિશ્ચય સમક્ષિત હોયજ નહિ. એમ આ સવૈયો જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૮ મું—સમક્ષિતની રીતિ કેવી હોય ?

ઉત્તર—સમક્ષિત દૃષ્ટિની રીતિ પ્રવૃત્તિ નીચે પ્રમાણે હોય.

દોહરો—

શત્રુ મિત્ર દો સમ હૈ, નહિ પુહ્ગલસેં પ્રીત ;

આપ સમ જાણે અવર, એ સમક્ષિતની રીત. ૧

પ્રશ્ન ૯ મું—શ્રાવકમાં કેવા ગુણો હોવા જોઈએ, અને કેવા ગુણવાળાને શ્રાવક માનવા ?

उत्तर—“जैन अर्थ रत्नाकर”—रत्न ३ रा—स्वामी कार्तिकेयानुप्रेक्षा—
अथ धर्मानुप्रेक्षा—(द्विगंभर अर्थ) पाने ११६मे—श्रावक स्वरूप—नीचे
प्रमाणे कछुं छे.

सम्यग्दर्शन शुद्धः, रहितः, मघादि स्थूल दोषैः;
व्रतधारी सामायिकः, पर्वव्रती प्राशुका हारी. १
रात्रि भोजन विरतः, मैथुन सारम्भ सङ्कीर्त्यक्तः च;
कार्यानुमोद विरतः उद्दिष्टा हार विरतः च. २

लावार्थः—सम्यग्दर्शन है शुद्ध नके येसा १, मघ आदि स्थूल
दोष नितै रहित दर्शन प्रतिमाका धारी २, पांच अलुव्रत, तीन शुषुव्रत
आर शिक्षाव्रत जैसे आर व्रतनि सहित व्रतधारी ३, तथा सामायिक
व्रती ४, पर्वव्रती ५, प्राशुकाहारी ६, रात्रि लेब्धन त्यागी ७, मैथुन
त्यागी ८, आरंभ त्यागी ९, परिग्रह त्यागी १०, कार्यानुमोद विरत ११,
अरुद दष्टाहार विरत १२, एस प्रकार श्रावक धर्मके १२, लेद है.

लावार्थः—पडला लेद तौ पच्यीस मल (मिथ्यात्व) दोष रहित
शुद्ध अविरत सम्यग्दर्शी है. अहुरि ग्यारह लेद प्रतिमानके व्रतनि करि
सहित होय सो व्रती श्रावक है.

प्रश्न १० मुं—आ संभंधी विशेष कंठ नक्षुवां नेग छे ?

उत्तर—हा, ए, सांभणो—द्विगंभरी भगोतीहासे पुष्य पच्यीमीमां
श्रावक धर्मानुं वणुंन कछुं छे तेमां कछुं छे के—

सवैया—३१ सा—

मिथ्या मत रीत टारी भयो अनुव्रत धारी,
एका दश भेद भारी हिरदे वहतु हैं;
सेवा जिनराजकी है यहै सिरताजकी है,
भक्ति मुनिराजकी है चित्तमै चह तु हैं;
विसैद्धै निवारी रीति भोजने अभछ पोति,
इंद्रीनको जीति चित धिरता गहतु है;
दया भाव सदा धरे मित्रता प्रणाम करे,
पाप मल पंक हरे मुनियों कहतु है. १

અર્થ:—સમક્ષિત પ્રાપ્ત થયેલા જીવો વ્રતધારી શ્રાવક હોય છે. તે જ્યારે વ્રત અંગીકાર કરે ત્યારે જેટલા મિથ્યાત્વના રીત રીવાજ હોય તેને દૂર કરી વ્રતધારી શ્રાવક થાય એટલે અણુવ્રત, ગુણુવ્રત ને શિક્ષાવ્રતનો ધરનાર હોય. તેના હૃદયમાં અચ્ચાર પ્રતિજ્ઞાની ભાવના રહ્યા કરે. એવો શ્રાવક જિનરાજ દેવનીજ સેવના કરે એટલે તેમના પ્રરૂપેલા ધર્મનીજ સેવા કરે અને તેમનાં વચનનેજ શીર ચડાવે, અર્થાત્ તેમની આજ્ઞાનેજ શીરતાજ સમાન મસ્તક ચડાવીને ચાલે. અને હુંમેશાં મુનિરાજની ભક્તિની ચિત્તમાં ચાહુના કરે, વિષય કષાયનો ત્યાગ કરનાર અને લોજન પર અપ્રીતિ ધરાવનાર એટલે જીહવા ઇન્દ્રિયનો લોહુપીન ન હોય, જિતેન્દ્રિય થકો ચિત્તની વૃત્તિનેસ્થિર કરનાર હોય, સદાય તમામ પ્રાણી પર દયા ભાવ રાખે અને તમામ જીવને પોતાના મિત્ર માને, મિત્ર ભાવે તમામને પ્રણામ કરે એટલે સર્વને નમી ચાલે કેઇથી કઠોરપણે ન વરતે, એવી વૃત્તિવાળા હોય તેજ શ્રાવક કહેવાય. તેવા ગુણુવાળા શ્રાવક હોય તે પાપ કર્મને હરનારા થાય છે એમ મુનિવરો કહે છે

પ્રશ્ન ૧૧ મું—મુનિ ધર્મ માટે શું કહ્યું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—મુનિ ધર્મ માટે પણ એજ અધિકારે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે સાંભળો—

સવૈયા-૩૧ સા--

દહિ કૈ કરમ અઘ લહિકૈ પરમ મગ,
 ગહિ કૈ ધરમ ધ્યાન ગ્યાનકી લગનિ હૈં;
 સુધ નિજરૂપ ધરે પરસોં ન પ્રીત કરૈં;
 વસત સરીરપૈ અલિપ્ત ડ્યોં ગગનિ હૈ.
 નિશ્ચૈ પરિનામ સાદ્ધિ અપનૈ ગુન આરાધિ,
 અપની સમાધિ મધિ અપની જગની હૈ;
 સુદ્ધ ઉપયોગી મુનિ રાગ દોષ મ્ણ મુનિ,
 પરસોં લગન નાંહિ આપમૈં મગની હૈં. ૧

અર્થ—અહિયાં મુનિ સ્વરૂપ જણાવે છે કે-કર્મને દાવા નળ દર્દ કર્મને બાળીને, પરમ માર્ગ-મોક્ષ માર્ગનો પંથ જેણે લીધો છે, ધર્મ ધ્યાનને ગ્રહી જેને જ્ઞાનની લગની લાગી છે, પોતાના શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપને ધારણ કરનાર, પર જે પુદ્ગળ સાથે પ્રીતિ નહિ કરનાર, શરીરમા વસતાં

થકા પણ પોતાના આત્માને કર્મ મળે લેવાવા નહિ દેતાં આકાશની પરે અલિપ્ત નિર્મળ રાખે છે. નિશ્ચય પરિણામ જે આત્મ સ્વરૂપ તેને સાધી જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રતનત્રય જે આત્માનો ગુણ તેને આરાધી, પોતાની આત્મ સમાધિને વિષેજ પોતાના જોગને જોડ્યા છે. એવા શુદ્ધ ઉપયોગી મુનિ, રાગ અને દ્વેષને: દૂર કરી એક આત્મ વિચાર શિવાય બીજામાં નહિ લાગતાં આપે આપમાંજ મગ્ન રહે છે. ઇતિ મુનિ સ્વરૂપ.

પ્રશ્ન ૧૨ મું—કોઈ કહે કે—પંચમ કાળમાં કોઈ સાધુ છેજ નહિ તેનું કેમ ?

ઉત્તર—જો પંચમ કાળમાં કોઈ સાધુ નથી તો શ્રાવક પણ નથી તો સમક્રિતીને માટે પણ હોય તે ખરું એમ પણ કોઈનું માનવું થાય પણ આપણે સૂત્ર સામી દૃષ્ટિ કરીએ તો ભગવતીજમાં ભગવતે કહ્યું છે કે—મારું શાસન એકવીસ હજાર વર્ષ સુધી ચાલશે. તો તે કોના ઉપર ચાલશે તેનો પહેલો વિચાર કરવો જોઈએ. સૂત્રના ન્યાયે તો પાંચમા આરાનાં છેડા સુધી ચારે તીર્થ પ્રવર્તવાં કહેલ છે.

અને દિગંબર મતના અભિપ્રાયે તો પંચમ સમયમાં સાધુપણું સાચીત રાખી શ્રાવકપણાની નાસ્તિ જણાવે છે. તો પછી ઉપરોક્ત ભાષાના બોલવા-વાળા પ્રશ્નકારના પ્રશ્ન વિષે શું સમજવું ? તે વિચાર તો શ્રોતાએજ કરવાનો છે.

પ્રશ્ન ૧૩ મું—દિગંબર મતમાં પંચમ સમય માટે શું કહ્યું છે તે તો જણાવો.

ઉત્તર—સાંભળો—દિગંબર મતના—એક લખેલા પુસ્તકમાં—મિથ્યાત વિધ્વંસન ચતુર્દશીમાં—પંચમ સમય વર્ણનમાં—કહ્યું છે કે—

સવૈયા-૩૧ સા—

ઘીતરાગ દેવસા તો વસત વિદેહ સ્વેત,
સિવ જું કહાવે સિવ લોક મધિ લહિયૈં;
આચારિજ ઉવજ્ઞાય દુહુમૈં ન કોઝ ઇહાં,
સાધુ હુવતા મુ ઇતો દહ્મિન મૈં કહીયૈં ;
શ્રાવક પુનિત સોતો વિદ્યમાંન ઇંહા નાદિ,
સમ્યક કે સંત કોઝ જીવ સરદ હીયૈં ;

સાસ્ત્ર કે સરધા વામૈં બુધિ અતિ તુચ્છ રહી,
પંચમે સમેમૈં કહો કૈસૈં પંથ ગહીયૈં. ૧

અર્થ—વીતરાગ દેવ તે તો મહા વિદેહ ક્ષેત્રમાં વસે છે, અને સિદ્ધ ભગવંત શિવ લોકમાં-મોક્ષમાં ઘિરાળે છે, આચાર્યજી તથા ઉપાધ્યાયજી બન્નેમાંથી કોઈપણ ઇલાં નથી, અને સાધુ છે પણ તે દક્ષિણમાં કહેવાય છે, વળી શ્રાવક તો કોઈ અત્યારે અહિં વિદ્યમાન છેજ નહિ, અને સમકિતી જીવ તો કેઈ સાધુપણમાં લાગ્યેજ સરદહિયે, શાસ્ત્રની શ્રદ્ધામાં બુદ્ધિ પહોંચતી નથી કારણકે બુદ્ધિ અતિ તુચ્છ રહી; તો હવે આ પંચમ સમયમાં-પંચમ કાળમાં કહો કયા પંથને ગ્રહવો ? કયા પંથે ચાલવું ? એમ ભવ્ય જીવ પોતાના આત્માને પૂછે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ મું—તેનો ઉત્તર શું મળ્યો ? ને કોણે આપ્યો ? તેજણાવશે.

ઉત્તર—તેનો ઉત્તર બહુજ સારો મળ્યો અને તે ઉત્તર પોતાના આત્માએજ આપ્યો. સાંભળો—

સવૈયા-૩૧ સા-

તુંહિ વીતરાગ દેવ રાગદ્રેષ ટારિ દેશિ,
તુંહિ તો કહાવૈ સિદ્ધ અષ્ટ કર્મ નાસતૈ;
તુંહિ તો આચારિજ હૈં આચરૈં જો પંચાચાર,
તુંહિ ઉવજ્ઞાય જિન વાંની કે પ્રકાસ તૈં ;
પરકો મમત ત્યાગ તુંહિ હૈં રિપરાજ,
શ્રાવક તુંહિજ વ્રત ઇકાદશ ભાસતૈ;
સમ્યક્ સુભાવ તેરો શાસ્ત્રપુનીત્ તેરી વાંની,
તુંહી ભૈયા ગ્યાંની નિજ રૂપકે નિવાસતૈ. ૧

અર્થ—જ્ઞાન આત્મા દ્રવ્ય આત્માને કહે છે કે હે ભવ્ય જીવ ! તુંહી પોતેજ વીતરાગ દેવ છે, તારા આત્માને તું રાગ દ્રેશ રહિત દેખ તો તું પોતેજ વીતરાગ છે, અને તારો દેહ તેજ વિદેહ ક્ષેત્ર છે એમ માન. અને અષ્ટ કર્મનો નાશ કર તો તું પોતેજ સિદ્ધ છે. પંચાચાર ને આચાર-અંગીકાર કર તો તુંજ આચાર્ય છે, અને જિન વાણીનો પ્રકાશ કર એટલે તુંજ ઉપાધ્યાય છે, પર જે પુદ્ગલ તેહનો :મમત્વ ત્યાગ તો તુંજ ઋષિરાજ-સાધુ છે. અને એકાદશ વ્રત અંગીકાર કરે તો તું પોતેજ

શ્રાવક છે. હે આત્મા તારો મુળ સ્વભાવ જે છે તેજ સમક્રિત છે, અને તારા મુખમાંથી જે વાણી નીકળે છે તે શાસ્ત્ર રૂપજ છે, અને જો તારા રૂપમાં નિવાસ કરીને રહે તો તું પોતેજ જ્ઞાની છો. અર્થાત્ ઉપરોક્ત ગુણુને પ્રકાશ કરે તો હે આત્મા તારી પાસે બધા ગુણો રહેલા છે અને તે ગુણુનો અધિકારી પણ તુંજ છે. એમ ભવ્ય જીવોને વિચારવાને માટે એ ઉપદેશ છે.

પ્રશ્ન ૧૫ મું—ન્યારે ભવ્ય જીવ, ઉપરના તમામ ગુણુનો અધિકારી છે તો તે સર્વ ગુણુને પ્રગટ કરી મોક્ષને કેમ મેળવી શકતો નથી ?

ઉત્તર—તે વિષે દિગંબર મતના લિખિત-મિથ્યાત્વ ચતુર્દશીમાં કહ્યું છે કે:—

સવૈયા-૩૧ સા—

મિથ્યા ભાવ નાસ હોય તવૈં ગ્યાંન ભાસ હોય,
મિથ્યા કે મિલાપ સૌં અશ્રુદ્ધતા અણાદિકી ;
મિથ્યા કે સંજોગ સેતી મોક્ષકૌં વિજોગ રહે,
મિથ્યા કે વિજોગ નીત જાંનૈં મરજાદિકી ;
મિથ્યાકી મગનતાસૌં સંકટ અનેક સદૈં,
મિથ્યાકે મિટાયે ભવ ભાવડ લે આદિકી ;
ઐસી મિથ્યા રીતકી જે પ્રીતકૌં નિવારૈં સંત,
કૌરૈં નિજ પ્રકટ સક્તિ તોરૈં કર્મા દિકી. ૧

અર્થ:—ન્યારે મિથ્યા ભાવનો નાશ થાય ત્યારેજ આત્માને જ્ઞાનનો ભાસ થાય છે એટલે જીવ પાસે જ્યાં સુધી અનાદિ મિથ્યાત્વ રહેલું છે ત્યાં સુધી જ્ઞાનનો પ્રકાશ થઈ શકે નહિ. મિથ્યાત્વનો મેળાપ થવાથી તેનો અંગ થવાની આત્મા અનાદિ કાળનો અશુદ્ધતાને પામી મલીન બની ગયો છે. અનાદિના મિથ્યાત્વના સંજોગને લઈને આત્માને મોક્ષનો વિજોગ રહે છે. મિથ્યાત્વનો વિજોગ થાય. તેનો નાશ થાય ત્યારેજ આત્મા પોતાના સ્વરૂપની મરબદ બાણી શકે. પણ જ્યાં સુધી આત્મા મિથ્યાત્વની મગનતામાં રહે ત્યાં સુધી જન્મ, જરા ને મરણના-સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનાં અનેક દુઃખો-અનેક સંકટો સહન કરે છે. સંકટો ક્યારે દૂર થાય કે ન્યારે મિથ્યાત્વને દૂર કરે ત્યારે પોતાના ભવની આદિનો ભાવ લઈ શકાય છે. આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વની રીતિને બાણીને તેની પ્રીતિને તજે-તેનો અંગ

નિવારે એવા સંત-સાધુ મુનિરાજ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી પોતાની શક્તિ વડે કર્મનાં દહને તોડીને જે અનાદિનાં કર્મ હતાં તેની આદિ લાવી થોડા કાળમાં મુક્તિને ડુંકડી મૂકે-એવો આત્મા શક્તિવાન છે. પણ મિથ્યાત્વના જેરે તેનું બળજેર ચાલતું નથી. તેથી ઉપરના ગુણો પ્રગટ કરી મોક્ષ મેળવી શકતો નથી. પણ ભવ્ય ભવ ન્યારે પોતાની શક્તિ ફેરવશે ને મિથ્યાત્વનો મૂળમાંથી નાશ કરશે ત્યારે મોક્ષ મળવાને વિલંબ નથી.

પ્રશ્ન ૧૬ મું—એમ સાંભળીએ છીએ કે-આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-સમકિત દષ્ટિ પાપ કરે નહિ. તો આનંદાદિક દશ શ્રાવક તથા તુંગીયા નગરીના શ્રાવક આદિનો અધિકાર ઉપાસક દશાંગ તથા ભગવતીભ વગેરે સૂત્રોમાં ઘણું ઠેકાણે કહેતું છે કે-દશ હજાર ગાયોનું એક ગોકુલ તેવા ચારથી આઠ ગોકુલના ઘણી એટલે સૂત્ર પાઠે ઘણી ગાયો, ઘણી ભેંસો, ઘણાં છાત્રી-બકરાં, ઘણાં દાસ દાસી, અને તેને અંગે થતાં ઘણા આહાર પાણી જેને ત્યાં નિષ્પન્ન થતાં તો ત્યાં શું આરંભ નહિ થતો હોય ? શું આવા વૈભવવાળાને પાપ નહિ લાગતું હોય ? આવા વૈભવમાં થતા પાપના અધિકારી કોણ ? જે તે શ્રાવકો પાપના અધિકારી હોય તો તેનામાં સમકિત માનવું કે કેમ ? અને જે સમકિત અને શ્રાવકપણું સાખિત રહેતું હોય તો ‘સમ્મત્ત દંસી ન કરેદ્ધવાવં’ નો અર્થ શું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—‘સમ્મત્ત દંસી ન કરેદ્ધવાવં’ માત્ર આ શબ્દ ઉપરથી એવો અર્થ કરવામાં આવતો હતો કે-સમકિત દષ્ટિ અઠારમું પાપ-મિથ્યા દર્શન શબ્દ કે જેનાથી સમકિતનો નાશ થાય તેવું પાપ સમકિત દષ્ટિ કરે નહિ. અને મારા રથેલા ‘સત્ય પ્રકાશ’ માં પણ એજ અર્થ દાખલ કર્યો છે. ત્યાર બાદ એક વિદ્વાન પંડિતના મુખથી સાંભળવામાં આવ્યું કે-એક પાપ નહિ પણ અઠારે પાપ સમકિત દષ્ટિ કરે નહિ. એમ આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે. તે ન્યાય જેતાં એમ જણાય છે કે-સમકિત દષ્ટિ અઠાર પાપ માંહેલું કોઈ પણ પાપ કરે નહિ એમ સૂત્ર પાઠથી સાખિત થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૭ મું—આચારાંગ સૂત્રમાં સમકિત દષ્ટિ અઠાર માંહેલું કોઈ પણ પાપ કરે નહિ એવો મૂળ પાઠથી ખુલાસો કરી આપશો ?

ઉત્તર—સાંભળે, આચારાંગ સૂત્ર, અધ્યયન ત્રીજું-ઉદ્દેશો બીજો-તેમાં કહ્યું છે કે-ગાથા-

જાઈંચ વુઈંચ ઇહજ્જપાસ, ભૂતેઈં જાણે પઢિ લેહ સાયં ;
તઠ્ઠા તિવિજ્જો પરમંતિ ઇચ્છા, સંમત્તદંસી ણકરેતિ પાવં. ?

અતિ વિભક્તે-પંડિત જનો-જ્ઞાની પુરૂષો, આ જગત્માં ઉત્પન્ન થયેલા અને વૃદ્ધિ પામેલા જીવોને દેખીને એમ વિચારે છે કે-સર્વ પ્રાણી ભૂત, શાતા-સુખની પ્રતિ લેખણા-ગ્રવેષણા કરે છે. તેટલા માટે સમકિત દૃષ્ટિ જીવ મોક્ષના અર્થ માટે એટલે મુકિત મેળવવા માટે કોઈ પણ પ્રકારનું પાપ કરે નહિ. અર્થાત્ અઠાર પ્રકારનાં પાપ માંહેતું કોઈ પણ પાપ સમકિત દૃષ્ટિ મોક્ષને અર્થે કરે નહિ.

પ્રશ્ન ૧૮ મું—આ સંબંધી કાંઈ વિશેષ ખુલાસો છે ખરો ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો—આચારાંગ સૂત્રના પહેલા અધ્યયનમાં દરેક ઉદ્દેશે કહ્યું છે કે—આ સંસારમાં રહેલા પ્રાણિઓ છ કારણે હિંસા કરે છે. તે જીવિતવ્ય રાખવા માટે ૧, કીર્તિ પ્રશંસા અર્થે ૨, માન માટે ૩, પૂજા-યા પૂજા શ્લાઘા મેળવવા માટે અર્થાત્ પૂજાવા માટે ૪, જન્મ મરણથી મુકાવા માટે એટલે મોક્ષ માટે ૫, અને શારીરિક માનસિક દુઃખ ટાળવાને માટે ૬, એ છ કારણ કહ્યાં તેમાં પાંચ કારણ તો સંસાર વ્યવહારનાં રહેલાં છે, અને એક કારણ મોક્ષને માટે-ધર્મ બુદ્ધિએ રહેલ છે. માટે તેજ અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—તંસે અહિયાણ. તંસે અબોહિણ એટલે પાંચ કારણે હિંસા કરનારને અહિત ભણી ધાય, અને નરકાદિક ગતિ પણ કહી છે. અને મોક્ષને અર્થે ધર્મને અર્થે હિંસા કરવાથી સમકિતનો નાશ થવા સાથે અબોહિએ એટલે ફરી સમકિત પ્રાપ્ત થવું દુર્લભ કહ્યું છે.

અને પ્રશ્ન વ્યાકરણમાં અર્થ, કામ, ને ધર્મ અર્થે હિંસા કરનારને આશ્રવમાં ગણી માઠાં ક્ષણ કહ્યાં છે.

અને ભગવતીજીના નવમા શતકે ૩૧ મા ઉદ્દેશે અશોચ્યાએ વિભંગ જ્ઞાને કરી પાખંડ ધર્મને સારંભીને સપરિગ્રહી નાણ્યો— (વીતરાગ ધર્મને નિરાસંભી નિષ્પરિગ્રહી ધર્મ નાણ્યો) તેથી સમકિતની પ્રાપ્તિ સાથે વિભંગમાંથી અવધિ જ્ઞાન અને છેવટે કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ.

વગેરે દાખલાથી જણાય છે કે—સમકિત દૃષ્ટિ મોક્ષ અર્થે—કે ધર્મ અર્થે અઠારમાંનું એક પણ પાપ કરે નહિ, એમ આચારાંગની ગાથા વિશેષે કરીને સૂચવે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ મું—આ વિષે ચાલતા જમાનાનો કાંઈ દાખલો છે ખરો ?
હાય તો તે પણ બતાવશો.

ઉત્તર—૭, હા, સાંભળો—“નવજીવન” તંત્રી: મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી. પુસ્તક રજુ—અંક ૧૮ મો—અમદાવાદ—સંવત. ૧૯૭૭ના માગસર વદ ૯ રવિવાર—તા. ૨ જાનેવારી ૧૯૨૧માં—મૂળ પૃષ્ઠ રજુ—ચડતા આંકે પૃષ્ઠ ૧૩૮મું—કોલમ રજુ—(મહાત્મા ગાંધી પોતે ભાષણમાં (નાગપુરની કોંગ્રેસમાં ૨૦ હજાર માણસ મળેલાં તેમાં) જણાવે છે કે—

મારે પોતાને માટે તો એજ ધર્મ છે કે હિંસા કરીને મારે સ્વરાજ્ય મળતું હોય તો તે નથી જોઈતું, મોક્ષ મળતો હોય તો તે પણ નથી જોઈતો, ધર્મસ્વરની ભક્તિ પણ હિંસા કરીને થતી હોય તો મારે તેવી ભક્તિ નથી જોઈતી. તમારે માટે આ ઠરાવમાં બતાવ્યા છે તેવાં શાંતિના અને સંવ્યાધનાં સાધનોજ ચોખ્ખા છે. તેવાં સાધનોથીજ તમારીપર થયેલા અન્યાયોને દુરસ્ત કરી શકશો.

પ્રશ્ન ૨૦ મું—શ્રી આચારાંગજીના શ્રુતસ્કંધ ૧ લે—અં ૧ લે ઉદ્દેશે ૧ લે તેને વિષે દ્રવ્યદિશીને ભાવદિશી કહી તે શી રીતે સમજવી ?

ઉત્તર—પૂર્વ ૧, પશ્ચિમ ૨, ઉત્તર ૩, દક્ષિણ ૪ એ ચાર દીશી કહી. ઇશાન ૧, અગ્ની ૨, નૈરૂત્ય ૩, વાયવ્ય ૪ એ ચાર વિદિશી મળી ૮ આઠ અને દિશીને વિદિશી વચ્ચે એક એક ગણતા આઠ અણુદિશી એવાં ૧૬ ઉર્દ્ધ ૧ અને અધો ૨ એ બે મળીને ૧૮ દિશી થઈ તે દ્રવ્ય દિશી ૧૮ કહી છે.

અને ૧૮ ભાવ દિશી કહી છે તે પણ આ પ્રમાણે છે—૧ કર્મભૂમિ મનુષ્ય, ૨ અકર્મભૂમિ મનુષ્ય, ૩ છપ્પત્ત અંતર ક્રીપાનાં મનુષ્ય, ૪ સમૂહિમ મનુષ્ય એ ચાર જાતનાં મનુષ્ય અને ૧ ગેઈદ્રિ ૫, ૨ તેઈદ્રિ, ૬ ૩ ચૈરંદ્રી ૭, ૪ ને તિર્યંચપચેદ્રિ ૮, એ આઠ થયા. ૧ પૃગ્વી ૯, ૨ પાણી ૧૦, ૩ અગ્નિ ૧૧, ૪ ને વાયરો ૧૨ એ બાર થયા. ૧ અગ્રબીજ ૧૩, ૨ મૂલબીજ ૧૪, ૩ બંધબીજ ૧૫, ૪ ને પર્વબીજ ૧૬ એ ચાર વનસ્પતિના મળી સોળ થયા. દેવતા ૧૭ અને નારકી ૧૮ એ બે મળી ૧૮ અઠાર ભાવદિશી કહી. તેમાં જીવ ગતાગતિ અનંતકાળથી કરે છે.

પ્રશ્ન ૨૧ મું—આકૃટીને—જાણી પ્રીછીને પાપ કરે તે કેવી રીતે છુટે ?

ઉત્તર—શ્રી આચારાંગજી સૂત્રના પેલા શ્રુત સ્કંધમાં પાંચમા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશે કહ્યું છે કે—જે આકોટીને—જાણીને કીધું કર્મ પ્રાણી ધાતાદિક તે પાપ કર્મને નાપ્રજાએ જાણી ગુરૂ પાસેથી દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત માંહેલું જે દેવે તં લેવે કરીને કર્મ બપાવે—તે પાપ કર્મથી છુટે એમ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨૨ મું—આચારાંગશુભાં છ ખોલમાં જીવની ઉત્પત્તિ સહાય કહી છે તે છ ખોલ કયા ?

ઉત્તર—આચારાંગ સૂત્રના ખીજા શ્રુત સ્કંધના પહેલા અધ્યયનના ૮મા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે. કે—

સે મિલ્લુવા ૨ જાવ સમાણે સેઝ્જંપુણ જાણેજ્જા આમઢાગંવા પૂતિ પિણા ગંવા મહુંવા મજ્જંવા સપ્પિવા સ્ખોલંવા પુરાણં ઇત્થપાણા અણુપ્પસૂયા ઇત્થ પાણાજાયા ઇત્થ પાણા સંવુઠ્ઠા ઇત્થ પાણા વુક્કતા ઇત્થ પાણા અપરિ-
ગતા ઇત્થ પાણા અવિદ્ધત્થા ણો પઢિગાઢેજ્જા ઇતિ પાઠ—અથ ભાષા—

તે સાધુ જે જાણુઈ આમડાગં કહેતાં કાચાં પાન, અરણિક તાંદુલ જે ઇત્યાદિ એ આગ્રાહ્યા તથા પુઈ પિન્નાગ કહ્યો ખલ તથા મધુ, મઘ પ્રસિદ્ધ એ આગ્રાહ્ય તથા સર્પિ કહેતાં ઘૃત એ પુરાણો * ચલિત રસ તથા ખોલ કહેતાં મઘનો નીચલો કીટો એ પુણુ પુરાણો કિણુહી કારણે જોઈ તે હુઈ તે પુણુ ન લેવો. હુવે એ પૂર્વોક્ત સઘળાઈ આગ્રાહ્ય કહ્યા તે કિસ્યા ભણી આગ્રાહ્ય કહ્યા તે કહે છે, આમડાગં, તથા પૂતિ પિન્નાગ, મધુ, મઘ, નવ (નમાન્તાળ) પુરાણો ઘૃત અને ખોલ એને વિષે પાણુ કહેતાં જીવ અણુપ્પ-
સૂયા ઉપના ઇહાં જીવ વૃદ્ધિ પામ્યા, ઇહાં જીવ અવ્યન્કાંત ગયા નથી કિંતુ છે જે ઇહાં જીવ અપરિણયા કહેતાં પરિણમ્યા નથી. ઉપજતાં કહિયે ઇહાં જીવને વિદ્ધસ્થા વિણકા નથી તિણિ કારણે એટલાં વાનાં સાધુને લેવાં ન કલ્પે. ઇતિ ભાષા, પાનું ૬૭ મું—આણુવાળા છપાયેલમાં—ટીકામાં પણ એમ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨૩ મું—સાધુને શુદ્ધ એષણિક દોષ રહિત ઉપાશ્રય મળવો સુલભ કિંવા દુર્લભ ?

* “ શાલિગ્રામ નિઘંટુ ભૂષણમ ” અર્થાત્ બૃહન્નિઘંટુ રત્નાકરાન્તગતો ૭મો ૮મો ભાગ (વૈદ્યકોપયુક્ત સમસ્ત પદાર્થ નામ ગુણ કોશ) મુંગઈ—
એમરાજ શ્રી કૃષ્ણદાસે શ્રી વંકટેશ્વર છાપખાનામાં સં. ૧૯૬૧ માં ૧૨૧૬ પૃષ્ઠનો ગ્રંથ છાપેલો છે. તેમાં પાને ૯૯૯ મે જીવના ઘૃત સંબંધી નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

“ઉગ્ર ગન્ધપુરાણંસ્યાદશ વર્ષસ્થિતંઘૃતમ્; ત્ષાક્ષારસનિમંશીતં, પ્રપુરાણમતઃ પરમ્;”

દશ વર્ષકા રખા હુવા ઔર ઉગ્ર ગંધવાળા તથા લાખ કે રંગકી સમાન લાલ રંગકા એસાહી ઘીકો પુરાના ઘૃત કહતે હૈ—મતાંતરે—

“વર્ષાદૂર્ઘ્વં મવેદાજ્યં, પુરાણંતત્રિદોષનુત્” ભાવમિશ્રમે એક વર્ષ વીતજને પર ઘીકો પુરાના કહા હૈ.

ઉત્તર—આચારાંગ ૦ સુ ૦ ૨જે-અ ૦ ૨જે-ઉ ૦ ૩ જે-કહ્યું છે કે-
સાધુને આહાર પાણી શુદ્ધ નિર્દોષ મળવો સુલભ છે. પરંતુ ઉપાશ્રય સંબંધી
કાંઈ પણ દોષ નથી એવો ઉપાશ્રય મળવો સાધુને દુર્લભ છે ઈત્યર્થ:—

પ્રશ્ન ૨૪ મું—ધર્મ સંબંધે કપટ સહિત કરણી કરવાથી શું ફળ મળે ?

ઉત્તર—સૂયગડાંગ શ્રુ ૦ ૧-અધ્યયન ૨જે-ઉદ્દેશ ૧ લે ગાથા ૯ મી

જઈ વિચળિગળે કિસે ચરે, જઈવિચ મુંજિય માસમંતસો;
જે ઇહ માયાવિ મિજ્ઞઈ, આગંતા ગમ્માયળંતસો ॥૧॥

અર્થ:—બાબુવાળા છાપેલ પાને ૧૦૮મે-હવે શિષ્ય કહે છે કે, હે
ભગવન્! કેટલાએક દર્શની નિષ્પરિગૃહી તથા તપસ્યાના કરનાર દેખાય છે,
તો તેને મોક્ષ કેમ ન હોય? હવે શુરૂ કહે છે કે, યદપિ તે પરતીથિક
તાપસાદિક અથવા આજ્ઞા થકી ભ્રષ્ટ સ્વયૂથિક નમ્ન સર્વં બાહ્ય પરિચ્છ
રહિત, કૃશ દુર્બળ કીધું છે. શરીર જેમને એવા છતાં પોતપોતાની પ્રવચ્ચાં
આહરીને વિચરે છે. વળી યદપિ માસ માસ ખમણ કરી માસને અંતે જમે
તથાપિ જે આ સંસારને વિષે માયા સહિત સંયોગ કરે. ઉપલક્ષણથી
કપાયાર્દિ કેરી ચુકત હોય તે આગમિક કાળે અનંતા ગલાંદિક દુઃખ પામે
એટલે અનંતો સંસાર પરિભ્રમણ કરે. એમ ઉપરની ગાથા જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૨૫ મું—નારકીમાં લોહી પડને અગ્નિ કહી તેનું કેમ ?

ઉત્તર—સુયગડાંગ સુ. ૧લે-અ. ૫મે-ઉદ્દેશ ૧લે-કહ્યું છે કે-નારકી
તો વૈકિય શરીરી છે માટે તેને લોહી પડ ન હોય પણ તેનું શરીર
અશુભ પુદ્ગળનું વૈકિય બનેલું હોય તેથી લોહી પડ જેવા અશુભ વૈકિયનાં
પુદ્ગલ જાણવાં. તેમજ બાહરે અગ્નિ નરકમાં ન હોય પણ પરમાધામીકૃત
વૈકિય અગ્નિ હોય. માટે વૈકિય પુદ્ગળ જાણવા.

પ્રશ્ન ૨૬ મું—શિષ્ય-સૂયગડાંગ સૂત્રમાં જ્ઞાતમાં અધ્યયનમાં શું કહ્યું
છે ? તે સંક્ષેપે જણાવશો ?

ઉત્તર—સૂયગડાંગ સૂત્ર-શ્રુત સ્કંધ ૧લે-અધ્યયન ૭મે-ગાથા ૮મીની
ટીકામાં કહ્યું છે કે-વનસ્પત્યાદિકના આરંભથી ધર્મ ન થાય.

અને ગાથા ૯મી-૧૦મીમાં કહ્યું છે કે-વનસ્પતિના આરંભ કરનારને
ગલાંદિકને વિષે મરવું થાય છે. એમ મૂળ પાઠ તથા ભાષા—

તથા ટીકામાં કહ્યું છે કે-વનસ્પતિકાયનો આરંભ ધર્મના ઉપદેશ વડે કરીને આત્માને સુખને અર્થે તથા મોક્ષાર્થે અથવા ધીબહુરેક કાર્યને અર્થ થકી વનસ્પતિને હણે તેને પાખંડી તથા અનાર્થ ધર્મી કહ્યા છે.

તથા ગાથા ૧૨મીમાં-આહારાદિકે તથા શીતલોદકના ઉપલોગ વડે તથા અગ્નિ પ્રમુખે મોક્ષ માને તેને મૂઢ કહ્યા છે.

ગાથા ૧૩-૧૪-૧૫માં કહ્યું છે કે-ઉદકના સ્નાનથી મોક્ષ હોય તો મચ્છાદિક તમામ મોક્ષ જાય. માટે ઉદકે મોક્ષ માને તે અચુકત.

તથા ૧૬-૧૭-૧૮મી ગાથા મધ્યે પણ એ સંઘંધી ઘણો અધિકાર છે. પાણીથી મોક્ષ માનવાવાળાને જૂઠા ઝોલા કહ્યા છે. અને અગ્નિના આરંભથી જો મોક્ષ હોય તો કુંભારાદિકને મોક્ષ હોય, એમ ૧૮મી ગાથામાં કહેલ છે. વગેરે આ અધ્યયનમાં ઘણો અધિકાર છે આ સાતમું અધ્યયન તમામ વાંચવા જેવું છે. વિશેષે કરીને વાંચવું.

પ્રશ્ન ૨૭ મું—સૂં શ્રુ ૧ અ ૯મે-ગાથા ૩૪મીમાં કહેલ છે કે-ગૃહસ્થાવાસે કેવળ જ્ઞાન રૂપ દીવાને અણુદેખતાં થકા સંયમ આદરે એમ કહ્યું, ને પનરે ભેદે સિદ્ધ થયા તેમાં ગૃહસ્થલીંગે સિદ્ધ થયા કહ્યું તે કેમ ?

ઉત્તર—ભાવ આરિત્ર વિના સિદ્ધ ન થાય. ગૃહસ્થાવાસમાં કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ નથી એ વાત સત્ય છે, અને ગૃહસ્થલિંગે સિદ્ધ થયા એ વાત સત્ય છે. બન્ને વાત સૂત્રમાં કહી છે. ગૃહસ્થલિંગે સિદ્ધ થાય તેને ભાવ આરિત્ર પ્રગટ થાય છે તેને કેવળ જ્ઞાન પણ ઉત્પન્ન થાય છે ને મોક્ષ પણ જાય છે. સાખ ઠાણાંગ સૂત્રમાં માફ દેવા માતાની અંત ક્રિયાની.

પ્રશ્ન ૨૮ મું—આત્મા કર્મનો કર્તા નથી, આત્મા તો સદાય મોક્ષ રૂપજ છે એમ કહી આરંભને વિષે પ્રવર્તે તેને માટે સૂત્ર શું કહે છે ?

ઉત્તર—સૂયગડાંગ શ્રુ ૧લે-અ ૧૦મે-ગાથા ૧૬મીમાં કહ્યું છે કે જે એમ કહે છે કે-આત્મા કર્મનો કર્તા નથી અને અનેરે પૂછ્યા આત્મા તો સદાય મોક્ષ રૂપજ છે. એમ કહી આરંભને વિષે પ્રવર્તે ગૃહ છતાં તેને ભગવંતે ધર્મના અભાણને આત્માનો હેતુ જે મોક્ષ તે થકી વિમુખ નામ આવળા છે.

પ્રશ્ન ૨૯ મું—જ્ઞાન આપનાર ગુરુનું નામ ઓળવે તેને શું ફળ ?

ઉત્તર—સૂં શ્રુ ૧લે અ ૧૩મે-ગાથા ૪થી, તેમાં કહ્યું છે કે-ગુરુ સમીપે ભણ્યા છતાં કેઈએ પૂછ્યું કે તમે કોની પાસે સૂત્ર ભણ્યા

છો ? ત્યારે ગુરુતુ' નામ ઓળવે-ગોપવે, માની છતો, તેને અસાધુ કહ્યો, ને તે માયાવીયો અનંતી વાર ઘાતને પામશે. એમ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩૦ મું—જે કોઈ સંજમ તપાદિકને વિષે મદ કરે તેને શું ક્ષણ ?

ઉત્તર—સૂયગડાંગ સૂત્ર૦ શ્રુ૦ ૧લે-અધ્યયન ૧૩મે-ગાથા ૮મી તથા ૯મીમાં કહ્યું છે કે જે કોઈ એમ માને જે હુંજ સંજમવંત છું, હુંજ જ્ઞાની છું, પરમારથ અણુ બાણુતો, અથવા હુંજ તપસ્વી છું. એમ પોતાને માનતો ખીબને પુતળા સરીખા ગણી લેખામાં નાણે. તે જેમ મૃગ પાસમાં પડયા દુઃખ પામે તેમ એકાંત સંસાર માંહી ફરી દુઃખ પામે ને મદે કરી રાચે તે સર્વજ્ઞનાં માર્ગનો અબાણુ થકેજ એટલે અજ્ઞાની થકો સંસારમાં પરિભ્રમણુ કરે.

પ્રશ્ન ૩૧ મું—સાધુ ગારવસહિત શ્લાઘાનો કામી તેને શું ક્ષણ ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત અધ્યયનની ૧૨ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે-પરિચ્છદ સહિત સાધુ લુક્ષ જીવી, ગારવ સહિત શ્લાઘાનો કામી. તેને ભગવંતે ક્ષત આજીવિકાનો કરનાર, ને પરમાર્થનો અબાણુ, સંસારમાં વારંવાર પરિભ્રમણુ કરી વિપરીત મરણુને પામે એમ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩૨ મું—ગુણી અને પ્રજ્ઞાવંત સાધુ, ખીબ સાધુને પરાભવે તેને માટે સૂત્ર શું કહે છે ?

ઉત્તર—એજ ૧૩મા અધ્યયનની ૧૩મી ૧૪મી ગાથામાં કહ્યું છે કે કોઈ સાધુ, ભાષાના ગુણ દોષનો બાણુ, મીઠા મધુરા વચનનો ખોલનાર, ચાર ખુદ્ધિનો ઘણી, અર્થાદિ ચહવા સમર્થ, પંડિત, પ્રસ્તાવના બાણુ, પ્રજ્ઞાવંત, ધર્મ વાસનાએ વાસ્થો છે આત્મા જેણે એવા ભાવી અપ્યા. એવે ગુણે કરી સહિત થકો જે અનેરા સાધુજનને પ્રજ્ઞાએ પરાભવે. પોતાની ઘણી પ્રજ્ઞાએ ખીબ સાધુને લેખામાં નાણુ. તેને ભગવંતે કહેલ છે કે તે સાધુ સમાધિનો પામણુહારો ન હોય. અને તેને બાળ-મૂર્ખ ખુદ્ધિવાળો બાણુવો એમ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩૩ મું—શિષ્ય-સૂયગડાંગ સૂત્રમાં-તથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૮માં અધ્યયનની વૃત્તિમાં ૩૬૩ ત્રણસે' ને તેસઠ મત કહ્યા, તેનું ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ શી રીતે સમજવું ?

ઉત્તર—ક્રિયાવાદી ૧, અક્રિયાવાદી ૨, અજ્ઞાનવાદી ૩ અને વિનયવાદી ૪ એ ચારનો વિસ્તાર કરતા ત્રણસે' તેસઠ મત થાય છે. તેનું ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ બાણુવા પ્રથમ પાંચ સમવાય બાણુવા.

પ્રશ્ન ૩૪ મું—શિષ્ય-પાંચ સમવાયનાં નામો અને તેનું સ્વરૂપ શું છે તે કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તર—આહો મહાનુભાવ ! સાંભળો-પાંચ સમવાયનાં નામો-૧ કાળવાદી, ૨ સ્વભાવવાદી, ૩ નિયત તે ભવીતવ્યવાદી, ૪ કર્મવાદી, ૫ ઉદ્યમવાદી. એ પાંચ વાદી જાણવા.

પ્રશ્ન ૩૫ મું—પ્રથમ કાળવાદીના મતનું સ્વરૂપ જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો-કાળવાદીના મતવાળાઓ એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે-આ લોકમાંહી સર્વ પદાર્થ કાળને વશ છે એટલે સર્વ પદાર્થનો કર્તા કાળ છે જેમકે પ્રથમ જીવ સૃષ્ટીમાં જન્મ લીએ છે ત્યારે બાળક હોય છે પછી કાળ ક્રમે વૃદ્ધિ પામતા યુવાન વૃદ્ધ થાય છે. જેમ સ્ત્રી યોગ્ય ઉમ્મરે ગર્ભ ધારણ કરે છે અને તેજ સ્ત્રી વૃદ્ધ થયે પુરૂષનો સંયોગ છતાં ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી. વળી જન્મતા કેશ કળા અને વૃદ્ધ થયે કેશ શ્વેત થાય છે. ઇત્યાદિક કાળ પૂર્ણ થયે મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ મનુષ્યમાં કાળની સત્તા છે તેમજ સ્થાવરમાં પણ જાણવું. વનસ્પતિનો કાળ પરિપકવ થયે અંકુશ કુટે. પાંદડાં કુલ અને ફળની પ્રાપ્તિ પામે છે અને રસવંત થાય છે અને તેજ ફળાદિ કાળ પૂર્ણ થયે સડી જાય છે એ સર્વ કાળની લીલા છે. શીત કાળે તાહ, ઉષ્ણ કાળે નડકો, વર્ષા કાળે વૃષ્ટિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રવૃત્તિ છે. કાળે તીર્થ કર ચક્રવર્તિ વાણુદેવ, બળદેવ નવ વર્ષ થયે જીવ કેવલ જ્ઞાન પામે અને અયોગ્ય કાળે વિછેદ કહેલ છે. કાળ પરિપકવ થયે મોક્ષ મળે છે, એટલા માટે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ કાળ છે. માટે કાળજ કર્તા છે. ઇત્યાદિકની પ્રરૂપણા કાળવાદી કરે છે.

પ્રશ્ન ૩૬ મું—સ્વભાવવાદીના મતનું સ્વરૂપ કેવું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સ્વભાવવાદીના મતવાળાઓ કહે છે કે-કાળથી કંઈ થતું નથી અને જે થાય છે તે સર્વ સ્વભાવથીજ થાય છે જુઓ કે સ્ત્રીને ડાહી કે મુછે વાળ ઉગતા નથી, હુથેળીમાં વાળ ઉગતા નથી, વંઝાને પુત્ર પ્રાપ્તિ થતી નથી એ સ્વભાવજ છે. વનસ્પતિ અનેક જાતની છે અને વરસાદ જે વરસે છે તેને વનસ્પતિ ગ્રહણ કરી પોતપોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પરિણામો છે. પક્ષી આકાશમાં ઉડે, મીન જળમાં ચાલે, મોરના પિંછાનો રંગ કોયલનો મધુર સ્વર, ગૃહ્ણલનો કરકશ સ્વર, સર્પના મુળમાં ઝેર મણિ વિપહારક પથ્થર ખુડે, લાકડું તરે, સૂર્ય જ્ઞાનવલ્ચમાન, ચંદ્ર શીતળ, ધર્માસ્તિ-કાયનો ગુણ ચલાણ સહાય, અધર્માસ્તિનો સ્થિર સ્વભાવ, આકાશનો વિકાશ, કાળનો વર્તન, જીવનો ઉપયોગ, પુદ્ગલનો ગલન મીલન, ભવીનો મોક્ષ

જવાનો સ્વભાવ, અભવીને સંસાર પરિબ્રમણુ. પુરૂષ પુત્ર જણે નહિ, ઇત્યાદિકનો જે જે સ્વભાવ છે તે તે સ્વભાવાવે થયા કરે છે, માટે પોતાપોતાના સ્વભાવેજ અને છે અને સ્વભાવ વીના કંઈ પણ બનતું નથી એવી પ્રરૂપણા સ્વભાવવાદીની છે.

પ્રશ્ન ૩૭ મું—નિયતવાદીના મતનું સ્વરૂપ શી રીતે કહ્યું છે ?

ઉત્તર—નિયતવાદીના મતવાળાની એવી પ્રરૂપણા છે કે—જેહુવું થવાનું હોય તેહુવું થયા કરે છે. વિચારો કે વસંત ઋતુ માંહે આમૃતવૃક્ષને કેટલો મોર લાગે છે પરંતુ કેટલોક મોર ખરી નય છે અને કેટલીક ણાકટી કેટલાક આંબોલીયા અને છેવટે જેટલી કેરીઓ થવાની હુતી તેટલીજ થાય છે. ગમે તેટલો પ્રયાસ કરો પણ હોણુહાર હોય તેજ હુવે. જુઓ દ્વારકાનો દાહ નેમ પ્રભુએ કહેલ છતાં શ્રીકૃષ્ણે મહાન પ્રયાસ કર્યો છતાં દ્વારકાને દાહ લાગ્યો અને પોતાનું મૃત્યુ પોતાને શસ્ત્રે જરત કુંવરને હાથે કુશાંખી વનમાં થયું. વળી મંદોદરી તથા વિભિષણુ વગેરેએ રાવણને ઘણાજ સમજાવ્યો પરંતુ પરસ્ત્રીના દુષણથી અને વાસુદેવને હાથે સ્વયંકેજ મૃત્યુ થવાનું હતું તો તેણે કોઈની શીખ નજ માની અને છેવટે વાસુદેવને હાથેજ મૃત્યુ થયું. માટે જે થવાનું હોય તે થાય છે માટે મિથ્યા કોઈ કરનાર નથી એવી પ્રરૂપણા નિયતવાદી કરે છે.

પ્રશ્ન ૩૮ મું—કર્મવાદીનું સ્વરૂપ શું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—કર્મવાદી ત્રણે મતને જુઠા કરાવવા પોતાના મતની સિદ્ધતા ઠહી બતાવે છે કે—સર્વ પ્રાણી કર્મને વશ છે અને કર્મ પ્રમાણેજ થાય છે. વિચારશો તો સમજાશે કે પંડીત, મૂર્ખ, શ્રીમાન, ગરીબ, રાય, રંક, સુરૂપ, કુરૂપ, સુભાગી, દુર્ભાગી વગેરે કર્મથીજ થાય છે. સર્વ મનુષ્યે સરખા હોવા છતાં એક કર્મ સંયોગે હાથીને હોદે બેસે અને એક ઘરે ઘરે ભીખ માગે, એક પાલખીએ બેસે અને એક તેનોજ ભાર વહન કરે; એકને ઈચ્છીત કૃષ્ણ-ઈચ્છીત વસ્તુ મળે અને એકને અજ્ઞને એકદાણુ પણ ન મળે. આદિનાથ પ્રભુને અતરાય કર્મના ઉદયે આહાર પાણી ન મલ્યો. મહીનાથ પ્રભુ સ્ત્રી વેદે અવતર્યા, કેવી કર્મની વિચિત્રતા. સીતાને કલંક, રામ લક્ષ્મણુ અને પાંડવ રાણુ વગડે રખડ્યા, શ્રીકૃષ્ણને જન્મતા કોઈએ બાણ્યે નહિ, મરતા રોનારા પણ કોઈ ન મળ્યા. માટે કર્મ સંયોગેજ સુખ દુઃખ અનુભવાય છે. કર્મે વડેજ એકેંદ્રીપણું બવત્ પચેંદ્રીપણું પ્રાપ્ત થાય છે. આર ગતિમાં પરિબ્રમણુ કરાવનાર કર્મજ છે, એટલે સર્વોપરિ સત્ત્થ કર્મની છે અને તે કર્મે ભોગવ્યે મોક્ષ મળે છે એવી કર્મવાદીની પ્રરૂપણા છે.

પ્રશ્ન ૩૯ મું—ઉદમવાદીના મતનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—ઉદમવાદી ગર્વમાં આવી કર્મવાદીને ધિક્કારી બોલવા લાગ્યા કે કર્મ તો રંક છે પરંતુ માણે જોર કેટલું છે તે તો સાંભળો. સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ ઉદમ વડેજ છે. જેમકે પુરૂષની ૭૨ કળા સ્ત્રીની ૬૪ કળા ઉદમ વડેજ આવડે છે. અન્ન વસ્ત્રાભૂષણ ઉદમથીજ પ્રાપ્ત થાય છે ઉદમ વડેજ ધરતી માંહેથી હીરા, માણેક, સોનું, રૂપું આદિ નીકળે છે. સ્ત્રી પુરૂષના સંયોગ રૂપ ઉદમે પુત્ર પ્રાપ્તિ થાય છે અને તે પુત્ર પૃથ્વી પર રહેલ પ્રાણીઓનો ઉદમ વડેજ ઉદ્ધાર કરે છે. બિહ્લી ઉદમ કરે તો હૂધ પીએ. ઉદમે શેટલી વગેરે અન્ન પાકે. ઉદમે રાવણને મારી સીતાજીને પાછી લાવ્યા ઉદમ વડે અર્બુન માળી દ્રઢ પ્રહારી વીગેરેએ મોક્ષ મેળવ્યું હતું. ઉદમે સ્વર્ગ ઉદમે મોક્ષ માટે દરેક કાર્યમાં ઉદમની પ્રથમજગ જરૂર છે.

એ પ્રમાણે પાંચે મતવાળા માંહોમાંહે જગડામાં પડી સ્વકૃત્ય ભૂલે છે. અને એ પાંચે એક એક બોલ માનવાવાળા મિથ્યાત્વીજ છે એવો જૈન સિદ્ધાંતનો અભિપ્રાય છે.

પ્રશ્ન ૪૦ મું—શિષ્ય—કહિ કોઈ એમ કહે કે—જૈનીઓ કર્મનેજ કર્તા માને છે માટે તે કર્મવાદીમાં ભગે કે કેમ ? તેને શું કહેવું ?

ઉત્તર—શુરૂંહે ભાઈ, જૈન શાસ્ત્ર એકાંતવાદી નથી, તે તો અનેકાંત છે, સ્યાદ્વાદ છે, કર્મનો કર્તા પણ આત્મા છે અને આત્મા વડેજ સર્વ કામની સિદ્ધિ થાય છે અને મહાવીર પરમાત્માએ પણ ઉઠાણુ, કર્મ, બળ વીર્ય, પુરૂષાકારને પ્રાક્રમ વડેજ સર્વ કાર્યની સિદ્ધી કહી છે, જૈનીઓ કર્મવાદી નથી પણ પોત પોતાના આત્મ વડે કરેલાં કર્મથી સુખ દુઃખાદિ રૂપ ભોગવાય છે વગેરે જૈન શાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોય તો એકાંતવાદમાં નહિ જાતા પાંચે સમવાયનું સ્વરૂપ જાણી જ્યારે જ્યાં જૈની જરૂર હોય ત્યાં તેની વ્યાખ્યા કરે પણ એકાંતવાદમાં ઉત્તર નહિ. એકાંતવાદની પક્ષક કરે નહિ. સમદષ્ટિથી સમ્યક્ પ્રકારે અનેકાંત સ્યાદ્વાદ અને સત્ય સ્વરૂપજ પ્રકાશે. ઇત્યર્થ:—

પ્રશ્ન ૪૧ મું—ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ મત છે, તેનું શું સ્વરૂપ ?

ઉત્તર—ઉપર મુજબ જે કાળ, સ્વભાવ, નિયત, પૂર્વકર્મ અને ઉદમ એ પાંચ સમવાય કહ્યા તે પાંચ સ્વઆત્માથી અને પાંચ પરઆત્માથી એમ ૧૦ ભેદ થયા. એ દશ શાસ્વતા અને દશ અશાસ્વતા એમ ૨૦ ભેદ, એ વીશને નવ પદાર્થ જે ૧ જીવ, ૨ અજીવ, ૩ પુન્ય, ૪ પાપ ૫ અશ્રાવ, ૬ સંવર, ૭ નિર્જરા, ૮ બંધ, અને ૯ મોક્ષ એ નવની

સાથે ગુણતાં વીશ નવા એકસો ને એ'શી થયા ૧૮૦ એટલે ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ મતનું સ્વરૂપ સમજવું—ક્રિયાવાદીના મતવાળા—એહ આત્માને પુન્ય પાપરૂપ ક્રિયા લાગે છે એમ માને છે. તેથી કરી ઇહલોક પરલોકના આસ્તિક છે. તે માટે સદાય ક્રિયાના વખાણ કરે છે. ક્રિયાવાદીઓ એકાંત ક્રિયા માંહીજ રચ્યા પચ્યા રહે છે અને જ્ઞાનાદિ ગુણોને ઉત્થાપન કરે છે. ઇતિ ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ મતનું સ્વરૂપ કહ્યું.

પ્રશ્ન ૪૨ મું—અક્રિયાવાદીના ૮૪ મતનું સ્વરૂપ શી રીતે છે ?

ઉત્તર—ઉપર મુજબ પાંચ સમવાય કહ્યા તે અને છઠો ઇચ્છાથી ઉત્પન્ન થયેા જે “લોક” એ છ પોતા આશ્રી, અને એ છ પરઆશ્રી, એવં ૧૨ થયા. એહ બાર ને પુન્ય અને પાપ એ બે તત્ત્વ વરજી ને શેષ સાત તત્ત્વ સાથે ગુણતાં બાર સતા ૮૪ મત થયા. એ મતવાળા પુન્ય અને પાપને માનતા નથી. તેનું કારણ જે પુન્ય પાપની ક્રિયા તો સ્થિર વસ્તુ હોય તેહનેજ લાગે છે, અને આ જગતમાં સર્વ પદાર્થ ચરાચર છે તો એહને ક્રિયા કેમ લાગે માટે પુન્ય પાપ વરજી સાત તત્ત્વજ લાભે. આ નાસ્તિક મતી બાણવા.

પ્રશ્ન ૪૩ મું—અજ્ઞાન વાદીના ૬૭ મતનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—અજ્ઞાન વાદી એહવું કહે છે કે-૧ જીવ છતા છે, ૨ જીવ અછતા છે, ૩ જીવ છતા અછતા બનને છે, ૪ જીવ છતા છે પરંતુ કહેવાય નહિ, ૫ જીવ અછતા છે પણ કહેવાય નહિ, ૬ જીવ છતા અછતા બને છે પરંતુ કહેવાય નહિ, ૭ જીવ છતા પણ નહિ અછતા પણ નહિ. એ સાત રીતે અજ્ઞાનવાદી વિકલ્પ કહી બતાવે છે. એ સાતને નવ તત્ત્વ સાથે ગુણતા સાત નવા ત્રેશઠ ૬૩ અને એહમાં ૧ સાંખ્યમતી, ૨ શીવમતી, ૩ વેદમતી, ૪ વિષ્ણુમતી એ ચાર મત કોઈ કોઈ પક્ષને ગ્રહણ કરીને તે સાથે મળ્યા એટલે સડશઠ ૬૭ ભેદ થયા.

અજ્ઞાન વાદી એમ કહે છે કે-જ્ઞાન ખોટો છે કેમકે જ્ઞાન વિવાદી હોય છે. વિવાદમાં પ્રતિપક્ષીની ખોટી ચીંતવણા કરવી પડે છે એટલે પાપ લાગે છે, વળી જ્ઞાનીને પગલે પગલે પાપનો ડર લાગે છે એટલે એ પ્રાણી હરવખત કર્મ બાંધતો રહે છે. તે માટે અમે અજ્ઞાનીજ ભલા છીએ બાણુતા પણુ નથી અને તાણુતા પણુ નથી, વિવાદ કરતા નથી, કોઈને ખોટા બરા કહેતા નથી, પાપ પુન્યમાં સમજતા નથી એટલે અમને કોઈ પ્રકારનો દોષ લાગતો નથી, એવી અજ્ઞાન વાદીની માન્યતા છે.

પ્રશ્ન ૪૪ મું—વિનયવાદીના ૩૨ મતનું સ્વરૂપ શી રીતે છે ?

ઉત્તર—વિનયવાદી એમ કહે છે કે-૧ સૂર્યનો વિનય, ૨ રાજાનો વિનય, ૩ જ્ઞાનિનો વિનય, ૪ વૃદ્ધનો વિનય, ૫ માતાનો વિનય, ૬ પિતાનો વિનય, ૭ ગુરૂનો વિનય, ૮ ધર્મનો વિનય એ આઠને મનવડે ભલા જાણે ૧, વચનથી ગુણગ્રામ કરે ૨, કાયાથી નમસ્કાર કરે ૩, અને માનપૂર્વક લક્ષિત કરે ૪. એ આઠ ચોક ખત્રીશ ૩૨ ભેદ વિનયવાદીના જાણુવા.

એ વિનયવાદી એમ માને જે સર્વ માંહે વિનયજ શ્રેષ્ઠ છે માટે સર્વને નમતા રહેવું. આપણે તો સર્વ એકજ છીએ, કોઇના પક્ષને નિંદવો નહિ. એહ અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વી જેવો જાણવો. ઇતિ વિનયવાદી મત-

એ પ્રમાણે ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ મત અક્રિયાવાદીના ૮૪ મત અને અજ્ઞાન વાદીના ૬૭ મત, ને વિનયવાદીના ૩૨-મત એવં ૩૬૩ મતનું સ્વરૂપ જાણાવ્યું.

પ્રશ્ન ૪૫ મું—શિષ્ય-પૂર્વ અને ઉત્તર દિશા પવિત્ર કહી. -ધર્મક્રિયા પણ એ બે દિશા સન્મુખ રહીને કરવા કહેલ છે તેનું શું કારણ ? અને બે દિશા નિષેદ્રવાનું પણ શું કારણ ?

ઉત્તર—કાણાંગડાણે-૨ જે-ઉદ્દેશે ૧ લે-કહ્યું છે કે-પૂર્વ અને ઉત્તર એ બે દિશાએ દીક્ષા દેવાદિક ૧૮ બોલ જાવત સંચારો પ્રમુખ કરવા કહ્યા છે તે બે દિશા વ્યવહારથી, શુદ્ધ જાણાય છે. પણ દક્ષિણ અને પશ્ચિમ એ બે દિશા “નોકપઇ” એવો યાઠ નથી માટે નજ કલ્પે એવો નિષેદ્ર જાણાતો નથી. પણ વ્યવહાર શુદ્ધિને માટે પૂર્વ અને ઉત્તર એ બે દિશા જ્યારે સૂત્રકારે ધર્મક્રિયાને વિષે શુદ્ધ ગણી સ્વીકારી તેમાં કાંઇ રહસ્ય હોવું જોઇએ. તેનો વિચાર કરતાં એમ હોવું જોઇએ કે-ઇશાન કોણુ અને વાયવ્ય કોણુમાં તીર્થાંકર મહારાજનો સહાય વાસ હોય છે તેમાં પણ વિશેષ કરીને પૂર્વ અને ઉત્તર દિશાની વચમાં રહેલી ઇશાન કોણુ તેને વિશેષ પવિત્ર ગણી છે. લોકોત્તર પક્ષમાં ઇશાન કોણુ શ્રીમંધરસ્વામીનો વાસ કહે છે, અને લૌકિક પક્ષે ઇશાન કોણુમાં મહાદેવનો વાસ કહેલ છે. ઇત્યાદિ કારણોને લઈને પૂર્વ અને ઉત્તર દિશા ઉત્તમ ગણેલ છે.

પ્રશ્ન ૪૬ મું—કાં ૧૦ ૨ જે-ઉં ૩ જે-સાધુને સામાયિક કહી તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—બે પ્રકારની સામાયિક કહી છે, સાધુની અને શ્રાવકની તેમાં સાધુની સામાયિક સર્વવિરતીની, અને શ્રાવકની દેશ વિરતીની, એ પ્રમાણે કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૪૭ મું—૬૧૦ ૬૧૦ ૨ જે-ઉં ૪ થે-કેવળી આરાધના બે પ્રકારની કહી તેમાં અંતક્રિયા, અને કલ્પાતિતની કહી તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—કેવળી આરાધના બે પ્રકારે કહી તેમાં એક અંતક્રીયા તે મોક્ષની અને બીજી કલ્પાતિત તે ઐવેચક તથા અનુત્તર વિમાને ઉપજે તે સૂત્ર કેવળી પ્રમુખ આશરી જીણવું.

પ્રશ્ન ૪૮ મું—૬૧૦ ૬૧૦ ૩ જે-ઉં ૧લે-ત્રણ પ્રકારની વિકુવણા કહી તેમાં બાહિરલા પુદ્ગળ અણ લીધે પણ વિકુવણા કરે એમ કહ્યું અને ૯૦ મં ૬ ઠે-ઉં ૬ મે-દેવતાના અધિકારે કહ્યું છે કે-બાહિરલા પુદ્ગળ લીધા વિના વીકુવણા ન કરે તેનું કેમ ? તથા ૯૦ ૭ મે-ઉદ્દેશે ૬ મે-અસંબુડ અણગારના અધિકારે પણ એમજ કહ્યું છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ક્રીય સમુદ્ઘાત કરે તે પુદ્ગલ લઈને કરે. અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત વિના વૈક્રિય કરે તે પુદ્ગલ લીધા વિના કરે. તર્ક-બાહિરલા પુદ્ગલ કે અભ્યંતરના પુદ્ગલ લીધા વિના વિકુવણા કરે તે કેમ ? અર્થવાળાએ કેવળી ગમ્ય કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૪૯ મું—૬૧૧ાંગજીના ઉજે ઠાણે-ઉદ્દેશે ૧લે કહ્યું છે કે-દેવતા પોતાની વીકોવેલી દેવી સાથે પરિચારણા કરે. અને ભગવતીજીમાં ના કહી તે કેમ ?

ઉત્તર—ભગવતીજીમાં બે વેદ વેદવા આશ્રી ના કહી છે, અને ઠાણાંગજીમાં કહ્યું તે ડ્રશાદિક પરિચારણા કરે. ભ. સૂ. ૨જે-ઉ. ૫મે-પોતે વિકોવેલી દેવી સાથે પરિચારણા ન કરે. એક સમે બે વેદ વેદે નહિ. એ અપેક્ષાએ ના કહી.

પ્રશ્ન ૫૦ મું—લોકાંતિક દેવતા ઇંહાં મનુષ્ય લોકમાં કઈ કઈ વખતે આવતા હશે ?

ઉત્તર—ઠાણાંગઠાણે ઉજે -ઉદ્દેશે ૧લે-કહ્યું છે કે-લોકાંતિક દેવતા, તિર્થંકર દેવનાં જન્મ વખતે, દીક્ષા વખતે, જ્ઞાન વખતે, એ ત્રણ વખતે આ મનુષ્ય લોકમાં આવે.

પ્રશ્ન ૫૧ મું—૬૧. ઠા. ઉજે-ઉ. ૧લે પોશાવાળાને સર્વાર્થો સિદ્ધ વિમાને ઉપજવાનું કહ્યું છે તે કેમ ?

ઉત્તર—તે સાધુ આશ્રી જીણવું. એટલે સાધુ ચોવીહારો ઉપવાસ કરે તેને શ્રીદશાશ્રુત સ્કંધમાં પોષો કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૫૨ મું—ઠા. ઠા. ૩જે-ઉ. ૨જે-શિષ્યને મહાવ્રત આરોપવાની ત્રણ ભૂમિ કહી તે ઉત્કૃષ્ટી છ માસ, મધ્યમ ચાર માસ, ને જઘન્ય સાત અહોરાત્રિ-સાત દિન મહાવ્રત આરોપણ કાળ કહ્યો તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—પહેલા છેલ્લા તિર્થ'કરના વારે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહેલ છે. તે શિષ્યને પ્રથમ સામાયિક ચારિત્ર અહરાવે પછી જઘન્ય સાત દિવસ, મધ્યમ ચાર માસે, ઉત્કૃષ્ટું છ માસે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર અહરાવે. એટલે એ ત્રણ ભૂમિકાયે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનું આરોપણ કરે.

પ્રશ્ન ૫૩ મું—શિષ્ય-બાવીશ તિર્થ'કરને વારે એ કલ્પ ખરા કે નહિ ?

ઉત્તર—બાવીશ તિર્થ'કરના વારે તથા મહાવિદેહમાં એ કલ્પ નથી ત્યાં તો એકલા સામાયિક ચારિત્રનોજ કલ્પ છે. અને પહેલા છેલ્લા તિર્થ'કરના સાધુને પહેલું સામાયિક ચારિત્ર અહરાવી પછી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર અહરાવે.

પ્રશ્ન ૫૪ મું—શિષ્ય-આમ બે ભેદ થવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર—કારણને હેતુ તો કર્તા પુરૂષના અંગમાં રહ્યું, પણ પરંપરાએ ચાલતી પ્રવૃત્તિને અનુસાર વિચાર કરતા એમ જણાય છે કે-આ સ્થિતિ અનાદિની છે. એટલે પહેલા છેલ્લા તિર્થ'કરનો કલ્પ સરખો અને વચલા બાવીશ તિર્થ'કરનો કલ્પ સરખો. પહેલા તિર્થ'કરના સાધુને સરલ અને જડ કહ્યા છે, બાવીશ તિર્થ'કરના સાધુને સરલ અને પ્રજાવંત કહેલ છે, અને ચરમ તિર્થ'કરના સાધુ વાંકાને જડ હોય છે. એટલા માટે પહેલા છેલ્લા તિર્થ'કરના સાધુનો કલ્પ કાંઈક સખ્તાઈવાળો હોવા સંભવ છે. બેહરકારી મનુષ્યોને માટે કાયદા કલમો વગેરેની શક્તિ વધારે હોય એ સ્વભાવિક છે.

હવે પહેલું સામાયિક ચારિત્ર અહરાવી પછી ત્રણ ભાગે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર અહરાવાનું કારણ એમ જણાય છે કે- સામાયિક ચારિત્ર અહરાવ્યા બાદ સાધુનું પ્રતિક્રમણ અને આહારાદિક વહોરવાનો આચાર વહેવાર સામાન્ય રીતે જાણે તો તેને સાત દિવસે વડી દીક્ષા આપે એટલે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર અંગીકાર કરાવે. અને સાત દિવસમાં પ્રતિક્રમણાદિક ન આવડે તો ચાર મહિને અને ચાર મહિનામાં પણ ન આવડે તો છેવટ છ મહિને તો અવશ્ય છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનું આરોપણ કરવું જ જોઈએ, એક કારણ એ.

અને બીજું કારણ એમ પણ જણાય છે કે-દિકરાએ પહેલી દીક્ષા લીધી હોય અને બાપે પાછળથી દીક્ષા લીધી હોય તો બાપનું વડીલપણું

રાખવાને માટે દિકરાને થોભાવે, અને ત્રણ ભૂમિકામાંથી ગમે તે ભૂમિકાએ વડીલનું વડીલપણું રાખી બંનેને સાથે છેદોપસ્થાપનીયનું આરોપણ કરાવે.

પ્રશ્ન ૫૫ મું—ચુરૂ છેદોપસ્થાપનથી છે ને શિષ્ય સામાનિક ચારિત્રિયો છે તો આહાર પાણીને માટે કેમ કરે ?

ઉત્તર—બંને કલ્પવાળાનો આહાર પાણીનો સંબંધ જુદો હોય, છેદોપસ્થાપનીયની નિશ્રાનો આહાર સામાયિક ચારિત્રીયાને લેવો કલ્પે. અને સામાયિક ચારિત્રીયાની નિશ્રાનો આહાર છેદોપસ્થાપનીયાને ન કલ્પે. અર્થાત્ સામાયિક ચારિત્રીયાની સ્થિતિ પણ છેદોપસ્થાપનીયને ન કલ્પે.

પ્રશ્ન ૫૬ મું—૬૦ ૬૦ ૪ થે-૭૦ ૨ જે-ગોશાળાના શિષ્યનો ચાર પ્રકારે તપ કહ્યો તેમાં શોભન તપ કહ્યો તે કેમ ?

ઉત્તર—તેનાં મત આશ્રી તેણે શોભન કહ્યું હોય એમ સમજાય છે. અને અરિહંતાનાં મતે તો ચાર પ્રકારનો તપ કહ્યો છે.

પ્રશ્ન ૫૭ મું—૬૦ ૬૦ ૪ થે-૭૦ ૩ જે-ચાર પ્રકારે લોકમાં અંધકાર થવાનું અને ચાર પ્રકારે ઉદ્યોત થવાનું કહ્યું તેમાં અરિહંતાનો નિર્વાણ બંને ચોભંગીમાં કહેલ છે એટલે પેલા ચાર ખોલમાં અરિહંતાનો વિરહ પડે ત્યારે લોકમાં અંધકારનું કહ્યું. અને બીજા ચાર ખોલમાં અરિહંતાના નિર્વાણે ઉદ્યોત કહ્યો તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ત્રીજે ઠાણે પણ, અરિહંતદેવ નિર્વાણ પધારે તે વખતે લોકમાં અંધારૂં થવું કહ્યું છે, અને ઈહાં પણ કહ્યું તે તો જ્ઞાનરૂપકીપકના ત્રણ લોકના પ્રકારના અભાવે અંધારૂં કહ્યું, અને અરિહંતાના નિર્વાણે ઉદ્યોત કહ્યો તે તો દેવતાના જવા આવવા આશ્રી બાણવે.

પ્રશ્ન ૫૮ મું—લોકમાં અંધકારના ને ઉદ્યોતના ચાર ચાર ખોલ કહ્યા તે કયા કયા ?

ઉત્તર—ઠાણાંબંધના ચોથે ઠાણે ત્રીજે ઉદ્દેશે-ચાર સ્થાનકે લોકમાં અંધારૂં થાય છે તે એ કે-૧ અરિહંત દેવનો વિરહ પડે ત્યારે ૨ અરિહંત દેવનો પ્રરૂપેલો ધર્મ વિચ્છેદ જાય ત્યારે, ૩ પૂર્વજાત ચૌદ પૂર્વ વિચ્છેદ જાય ત્યારે, અને ૪ ચોથું અસિકાય વિચ્છેદ જાય ત્યારે. એ ચાર કારણે લોકમાં અંધકાર થાય.

હવે ચાર કારણે લોકમાં ઉદ્યોત થાય તે કહે છે. ૧ અરિહંત દેવનો જન્મ થાય ત્યારે, ૨ અરિહંત દેવ પ્રવર્ત્યાં લીધે ત્યારે, ૩ અરિહંતાને

કેવળ જ્ઞાન દર્શન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે, ૪ અને અરિહંત દેવ નીર્વાણ થાય ત્યારે એ ચાર કારણે લોકમાં ઉદ્યોત થાય.

પ્રશ્ન ૫૯ મું—૬૧૦ ૬૧૦ ૪ થે-૭૦ ૪ થે-ચાર પ્રકારે મનુષ્યનું આવખું બાંધે કહ્યું. તો પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પત્યાદિક મનુષ્યનું આવખું બાંધે છે તે ચાર માંહેલા કયાં કારણે ?

ઉત્તર—ચારે ગતિને વિષે ઉત્પન્ન થવાના ચાર ચાર બોલ જે કહ્યા છે તે મનુષ્યને આશ્રીને સંભવે છે.

પ્રશ્ન ૬૦ મું—૬૧૦ ૬૧૦ ૪ થે-ચાર પ્રકારે દેવતાનું આવખું બંધાય એમ કહ્યું તેમાં સરાગ સંયમથી દેવતાનું આવખું બંધવું કહ્યું છે તો અચ્ચારમે ગુણુ સ્થાનકે સરાગ સંયમ નથી ત્યાં તો વીતરાગ સંયમ તથા જ્યાખ્યાત ચારિત્ર કહ્યું છે અને અચ્ચારમે ગુણુકાણે કાળ કરી અનુત્તર વિમાને જાય છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—અહિંઆ સરાગ સંજમેણું તે સકષાયનું ચારિત્ર સમજવું. સકષાય તે સરાગ સંયમી કહેવાય, અને ઉપશમ કષાય તથા ક્ષીણ કષાય વીતરાગ સંયમી હોય. વીતરાગ તો આવખાના અબંધક છે—વીતરાગ સંયમીને આવખાનો બંધ નથી. પણ અનુત્તર વિમાનમાં જવાવાળા અચ્ચારમાં ગુણુકાણે કાળ કરનારા વીતરાગ સંયમીને આવખાનો બંધ તો નીચેના ગુણુકાણે પ્રથમ પડેલો હોય છે, તે કાળ કરી અનુત્તર વિમાને જઈ ઉપજે. ઇત્યર્થ.

પ્રશ્ન ૬૧ મું—પ્લેગાદિકના ભયથી સાધુને ચોમાસામાં વિહાર કરવો કહ્યો કે કેમ ?

ઉત્તર—ઠાણુંગજના પમે ઠાણું-બીજે ઉદેશે-કહ્યું છે કે-ચોમાસામાં સાધુએ વિહાર કરવો નહિ, પણ ભયના કારણથી વિહાર કરવો કહ્યો છે. તો ભય સાત પ્રકારના સાતમે ઠાણું કહ્યા છે તેમાં મરણનો ભય પણ કહ્યો છે. તો પ્લેગ જે છે તે મરણનો ભય ઉપભવનાર છે, માટે પ્લેગના કારણથી અથવા બીજા કોઈ પણ પ્રકારના રાજદિકના ભયથી ચોમાસામાં વિહાર કરવાની ભગવંતની આજ્ઞા છે.

પ્રશ્ન ૬૨ મું—વર્ષાકાળનું માન કેટલું અને તેમાં સાધુએ શી રીતે વર્તવાનું ?

ઉત્તર—ઠાણુંગજના પાંચમે ઠાણું-બીજે ઉદેશે જે પ્રકારના વર્ષાકાળ કહ્યા છે. જેમાં પાંચ પાંચ કારણે સાધુને વિહાર કરવો કહ્યો છે તેની

પર્યાયમાં કહ્યું છે કે-વર્ષાકાળના જઘન્ય ૭૦ દિન, મધ્યમ ચાર માસ, અને ઉત્કૃષ્ટા છ માસ કહ્યા છે. તેમાં નવ યોલ પ્રમાણે વસવું. ઉણોદરી કરવી ૧, નવ વીગયનો ત્યાગ ૨, પીઠ ફલગાદિક અહવા ૩, ઉચ્ચારાદિકના ભાજન અહવા ૪, લોચ કરવો ૫, નવા શિષ્યને દીક્ષા ન દેવી ૬, પુર્વલા ગૃહ્યા રાખ ડલાદિ નાખીને નવા ગૃહે ૭, શેષ કાળે જોઈએ તેથી બમણા ઉપગરણુ અહવા ૮, અઢી ગાઉ જાતા અઢી ગાઉ આવતા એ સવા જોજન ઉપરાંત ન જવું ૯, આ પ્રમાણે વર્તવું. અને કારણે જવું પડે તેનાં કારણ પાંચ કહ્યાં છે.

પ્રશ્ન ૬૩ મું—૬૧૦ ૬૧૦ પમે-ઉ રજે-પાંચ પ્રકારના અણુઘાતીમ દોષ કહ્યા છે તેમાં રાયપિંડ મુંજમાળે-સાધુને રાજપિંડ ભોગવવો-જમવો નિષેધ્યો છે તે રાજપિંડ કેને કહીએ ?

ઉત્તર—ઠાણાંગણના બહુ અર્થના ટબામાં કહ્યું છે કે-રાજપિંડ તે-અકવત્યાદિક રાજને જમવાનો જે પિંડ તે રાજપિંડ સાધુઓ ને નિષેધ્ય બીજો અર્થ-રાજ્યાભિષેક કર્યો છે તે રાજનો પિંડ વર્જવો. અન્યની ભજના. (તથા કોઈ રાજપિંડને બલિષ્ટ આહાર પણ કહે છે. એટલે આહારમાં રાજ સમાન પ્રધાન આહાર-વિષય ઉત્પન્ન કરે તેવો આહાર વર્જવો-) અને એમ પણ કહ્યું છે કે-ઉપર કહેલા રાજના ઘરનો અષ્ટ વિધ રાજપિંડ તે ચાર આહાર ૪ વસ્ત્ર ૫ પાત્ર ૬ કંબલ ૭ પાપપુછણું ૮ એ આડને પણ રાજપિંડમાં ગણ્યાં છે. તે એમ પણ અર્થ થાય કે-મહોટા રાજના અભિષેક સમયમાં એ આઠ યોલ સાધુને લેવા વર્જ્યાં હોય એમ જણાય છે-બલિષ્ટ આહાર તે સ્વભાવે સાધુને વર્જિત છે, પણ નેમીશ્વર ભગવાનના છ અણુગારે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજને જમવાના સિંહ કેશરીયા લાડુ વહોર્યાં છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે-મહાવીરના સાધુને રાજપિંડનો નિષેધ હોય એમ જણાય છે. વિશેષ બહુસૂત્રી કહે તે સત્ય.

પ્રશ્ન ૬૪ મું—અઠાવીશ લખિયમાં તિર્થકરાદિક પદવીની લખિય કહી છે કે કેમ ?

ઉત્તર—ઠા. ઠા. પમે-ઉ. રજે-અઠાવીશ લખિયનાં નાન કહ્યાં છે. તેમાં પૂર્વજ્ઞાન, અવધીજ્ઞાન, મનપર્યાવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, તિર્થકરની પદવી, અને ગણધરાદિકની પદવી પણ લખિયમાં કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૬૫ મું—સાધુને સંયમ પાળવાને કોઈની નેશ્રાની જરૂર પડે કે કેમ ?

ઉત્તર—ઠા. ઠા. પમે-ઉ. ડગે-ચારિત્રિયાને પાંચ નેશ્રાના સ્થાનક આધાર ભૂત કહ્યા છે, તે એ ઠે-છયકાયની નેશ્રાએ સાધુને સંયમ પાળે, એટલે સંયમને છયકાયનો આધાર ૧, ધીએ ગચ્છનો આધાર ૨, રાજનો આધાર ૩, ગૃહસ્થનો આધાર તે ઉપાશ્રયાદિકનો દાતાર ૪, શરીર નીરોગી હોય તો તે પણ આધાર ૫. એ પાંચની નિશ્રાથી સંયમ શુદ્ધ અને સારી રીતે પાળે છે.

પ્રશ્ન ૬૬ મુ—નારકી દેવતાનું અવધિ કેવી રીતે હોય ?

ઉત્તર—ઠા. ઠા. ૬ઠે-નારકી, જ્યોતિષીનું અવધી ત્રીકું હોય, ભવનપતિ અને વ્યંતરનું અવધિ ઉંચો હોય, વૈમાનિકનું અવધિ નીચું (હેકું) હોય. એ ભવ પ્રત્યય આશ્રી જાણવું.

પ્રશ્ન ૬૭ મુ—પ્રતિકમણ કેટલા પ્રકારનાં-કયાં કયાં કારણે પ્રતિકમણ કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર— ઠા. ઠા. ૬ઠે-છ પ્રકારનાં પ્રતિકમણ કહ્યાં છે. તે એ કે- ૧ ઉચ્ચાર કાર્ય નીવારીને-પરઠવીને ઇશિયાવહી પડિકમવીતે ઇશિયાવહીનું પડિકમણું, ૨ એમ પાસવણનું પડિકમણું, ૩ દેવશીરાઈનું પડિકમણું, તે સ્વલપકાળ, ૪ જાવ જાવનું જે મહાવત ઉચ્ચારરૂપ સાવધ જોગથી નીવતંવું તે પડિકમણું, ૫ જે કાંઈ વિપરીત આચર્યું તે મિથ્યા કરવું તે એટલે મિચ્છાદુઃકૃત દેવું તે પણ પ્રતિકમણ, ૬ સુતા ઉઠ્યા પછી સાધુ ઇરીયાવહી પડિકમે-તથા સ્વપ્નામાંહી આશ્રવ સેવ્યાનો કાઉસગ ૪ ચાર લોગસ્સનો કરવો-ટીકામાં ઇરીયાવહી તથા આઉલ માઉલનો કાઉસગ કરવો કહ્યો છે)

પ્રશ્ન ૬૮ મુ—સામાયિક ચારિત્રની અને છેદોસ્થાપનીયની કલ્પ સ્થિતિમાં શો તફાવત ?

ઉત્તર—ઠા૦ ઠા૦ ૬ ઠે-સામાયિક ચારિત્રિયાની કલ્પ સ્થિતિ એ પ્રકારે કહી છે, તે અવસ્થિત કલ્પવાળા, અને અનવસ્થિત કલ્પવાળા તેમાં ૧ સેન્યાંતર પિંડ, ૨ ચાર મહાવત, ૩ પુરૂષ જેષ્ટ એટલે સાધવી વાંદે, ૪ વંડરાને વાંદણા દેવી. એ ચાર અવસ્થિત કલ્પ તે ગાવીસ તિર્થકરના સાધુને અવશ્ય કરવાનો કલ્પ અને અનવસ્થિત કલ્પ તે અચેલ તથા પરમાણોપેત ૧, ઉદેશક ૨, સપડિકમણ ૩, રાજ્યપિંડ ૪, માસકલ્પ ૫, પર્યવષણ ૬. એ છ અનવસ્થિત કલ્પ તે પહેલા છેલ્લા તિર્થકરના સાધુને એ કલ્પ અવશ્ય હોય એમ નહિ. તેનો કલ્પ જઘન્ય સાત દિનનો, મધ્યમ ચાર માસનો, ને ઉત્કૃષ્ટો છ માસનો કહ્યો છે, માટે અનવસ્થિત કહ્યો. એ સામાયિક ચારિત્રિયાનો કલ્પ કહ્યો.

હવે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રિયાનો કલ્પ-૧ અચેલ, ૨ ઉદ્દેશક, ૩ સેન્યાંતર, ૪ રાજપિંડ ૫ કૃતીક્રમ વાંદનાદિક, ૬ પાંચયામ, ૭ પુરુષ જ્ઞે, ૮ પ્રતિક્રમણ, ૯ માસ કલ્પ, ૧૦ પર્યુષણા કલ્પ. એ દશ યોલ અવશ્યના છે. એ સામાયિક ચારિત્રને છેદોપસ્થાપનીયની કલ્પ સ્થિતિ કહી.

પ્રશ્ન ૬૯ મું—૬૧૦ ૬૧૦ ૭ મે-મલ્લીનાથ ભગવંતે પોતે સહિત સાત જણે દીક્ષા લીધી, છ રાજને સાતમાં પોતે. અને શ્રી જ્ઞાતાજીમાં મલ્લીનાથે દીક્ષા લીધા પછી છએ રાજએ દીક્ષા લીધાનું ચાલ્યું છે. અને અહિંયા ભેળી કીધી તે કેમ ?

ઉત્તર—મલ્લીનાથ ભગવંતે પોતે સહિત સાત જણે દીક્ષા લીધી કહ્યું પણ સાતે સાથે દીક્ષા લીધી કહ્યું નથી પણ સાતેનાં સંકેતને લઈને મલ્લીનાથ ભગવંતની સાથે દીક્ષા લેવા સન્મુખ થયા માટે સાતે સાથેજ ગણાય.

પ્રશ્ન ૭૦ મું—વિકથા કેટલા પ્રકારની ?

ઉત્તર—૬૧૦ ૬૧૦ ૭ મે-સાત વિકથા કહી તે. એ, કે-૧ સ્ત્રી કથા, ૨ ભત્તકથા, ૩ દેશકથા, ૪ રાજકથા, ૫ મિઉકાણુણીયા-તે સાંભળનારના હયાની પલાળણુહારી માતા પુત્ર વિયોગે કાર્ણવ્ય રસ સહિત-કરુણુ શબ્દથી વિલાપ કરે, હા પુત્ર-હાવત્સ ઇત્યાદિ. ૬ ઠી-વિકથા-દર્શન ભેદની તે કૃતીર્થિના જ્ઞાનાદિકની પ્રશંસા સાંભળીને આગલાને મોહ ઉપજે, સમકિતમાં ભેદ પામે. તે પણ વિકથા. ૭ સાતમી ચારિત્ર ભેદની-તે હમણા ચારિત્ર છે નહિ. સાધુને પ્રમાદના ગહુલ પણ થકી અતિચાર ઘણાં લાગે, વળી અતિચારના શુદ્ધના કરનાર જે આચાર્ય અને પ્રાયશ્રિતતાં લેનાર જે સાધુ-એ એહુ આજ નથી, અને તીર્થ તે તો જ્ઞાન દર્શને પ્રવર્તે છે તે ભણી જ્ઞાન દર્શનને વિષે યત્ન કરવો. ઇત્યાદિક સાંભળતાં ચારિત્રની શ્રદ્ધા બધ. તે માટે તે પણ વિકથા કહીએ, એ સાતમી વીકથા. ॥ ૭ ॥

પ્રશ્ન ૭૧ મું—આચાર્ય ઉપાધ્યાયના કાંઈ અતિશય ખરા કે કેમ ?

ઉત્તર—૬૧૦ ૬૧૦ ૭ મે-આચાર્ય ઉપાધ્યાયના સાત અતિશય કહ્યા છે. તેમાં પાંચમે ઠાણે પાંચ અતિશય કહ્યા છે તે ૬૧૦ ૬૧૦ પમે-ઉં ૨ જે-આચાર્ય ઉપાધ્યાયના પાંચ અતિશય કહ્યા છે તે, એ, કે-૧ અનેરા સાધુ પાસે પગ પૂજવે, ૨ ઉપાશ્રયમાંહી ઉચ્ચારાદિકનીવારે તથા પગાદિક શુદ્ધ કરે, ૩ અનેરાની વેચાવચ કરે અથવા ન કરે તેમની ઇચ્છા, ૪ ઉપાશ્રયમાંહી એકાંત સ્થાન કે ધ્યાન જપાદિક કરવા તથા વિદ્યાદિક સાધવા રહે, એક રાત્રી જે રાત્રી રહે, ૫ તેમજ જાહિર પણ એકાંત

જગ્યાએ એક બે રાત્રી રહે. એ પાંચ કારણે આચાર્યને પ્રવર્તતા દોષ નહિ અનેરાને આજ્ઞા નહિ. વિશેષ ભાવ અધિકાર વાંચવાથી જાણીશો.—અને સાતમે ઠાણે બે વધારી—૬ઠો અતિશય—ઉપકરણ અતિશય, તે શેષ સાધુથી પ્રધાન અને ઉજળા વસ્ત્ર રાખે, ૭ સાતમો ભક્ત પાન અતિશય—તે આહાર પાણી સરસ દૂધ સાકરાદિ પ્રધાન આહાર જમાડવો. સુંદર આહારે સૂત્રાર્થ સ્થિર રહે શિષ્યને વિનયકારી ગુરૂની પુજા અને બહુ માન થાય. દાનના દાતારને પણ શ્રદ્ધા વધે. આચાર્યને પણ બળ બુદ્ધિ વધે. ઇત્યાદિ ગુણ ઉપજે માટે ભક્ત પાન અતિશય સાતમો જાણવો. ૭ ॥

પ્રશ્ન ૭૨ મું—આચાર્ય વસ્ત્ર પાત્રાદિકનો સંગ્રહ કરે કે કેમ ?

ઉત્તર—ઠા. ઠા. ૭મે—આચાર્ય વસ્ત્ર પાત્ર મેળવે, રક્ષણ કરે, સંગ્રહ કરે, એમ કહ્યું છે. એક વૃદ્ધ સાધુ પાસે સાંભળ્યું છે કે સૂત્રમાં સંગ્રહ સ્થાન કહ્યું છે એટલે સૂત્રમાં એકી સાથે હબરો સાધુના સંધારા ચાલ્યા છે તેના વસ્ત્ર પાત્ર રચકરણ વગેરે હબરો ઉપગરણનું સંગ્રહસ્થાન હોવું જોઈએ, જે સંસારીના હાથ પડે તો તેના ગેરઉપયોગ થાય. સંધારાવાળા સાધુના ભંડ ઉપગરણ ગુરૂ પાસે પાછા લાવી સોંપવાનું સૂત્રમાં ચાલ્યું છે. માટે ઉપર વિષે કાંઈક હોવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૭૩ મું—ત્રીજા આરાને છેડે ત્રણ દંડ કહ્યા તે હકાર, મકાર, ને ધિક્કાર. તો ઋષભદેવને વારે કયા પ્રકારનો દંડ વર્તી હશે ?

ઉત્તર—ઠાણાંગઠાણે ૭ મે—સાત પ્રકારની દંડ નીતિ કહી છે. તેમાં ત્રણ તો હકારાદિક કહી તે. અને ચોથી અપરાધી પ્રત્યે કોપે કરી—મજાઈશ એમ કહેવું તે ૪ અને એટલી ભૂમિકા થકી બાહિર મજાઈશ પ. એ બે ઋષભદેવને વારે હતી. અને છઠી ભાક્ષીમાંહી નાખવું ૬, ને સાતમી નાશીકાદિકનું છેદવું ૭. એ બે ભરત મહારાજને વારે હતી.

બીજી કોઈ એમ પણ કહે છે કે—પત્તર કુલગર થયા તેમાં પહેલાં પાંચ કુલગર સુંધી હકાર, બીજા પાંચ સુંધી મકાર, ને ત્રીજા પાંચ સુંધી ધિક્કાર. અને ચોથીથી માંડી સાતમી સુંધી ભરતને વાર હતી. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

પ્રશ્ન ૭૪ મું—ઠા. ઠા. ૧૦મે દશ અચ્છેરા થયા કહ્યું છે તો તેમાંના મહાવીરને વારે કેટલા થયા ?

ઉત્તર—છ અચ્છેરા મહાવીરને વારે અને ચાર અચ્છેરા ૨૩ તિર્થંકરને વારે સંભવે છે.

પ્રશ્ન ૭૫ મું—શિષ્ય-સાંભળવા પ્રમાણે તો (૫), મહાવીરને વારે અને (૫) તેવીસ તિર્થ કરના વારામાં થયા છે તે કેમ ?

ઉત્તર—એમ કેટલાક કહે છે ખરા પણ સૂત્રમાં તે સંબંધે ખુલાસો નથી. સૂત્રમાં તો દશ અચ્છેરાના નામ કહ્યા છે, પણ કોના કોના વારે થયા તે કહ્યું નથી.

પ્રશ્ન ૭૬ મું—સૂત્રમાં શી રીતે કહ્યું છે ?

ઉત્તર—ઠા' ઠા. ૧૦મે-બાબુવાળા છાપેલે પાને ૫૯૧મેથી-ગાથા એ નીચે પ્રમાણે કહી છે. ગાથા—

દસ અચ્છેરમા પળતા તંજહા, ઉવસગ્ગ૧ ગમ્મંહરણર ર્થ્થી તિત્થંરૂ
અમાવિય પરિસાઠ; કપ્પહસસ અયરકંકાપ, ઉત્તરણં ચંદસુરાણંદ ॥૧॥ હરિ-
વંસ કુલુપ્પત્તી૭, ચમરુપ્પાઓયટ, અઠસય સિદ્ધા૯, અસ્સંજણ સુપુયા૧૦,
દશ વિઅણં તેણ કાલેણ ॥૨॥

ભાષા:—દશ અચ્છેરા થયા તે કહે છે. ઉપસર્ગ ૧, શ્રીવીરને ગર્ભાપહાર ૨, સ્ત્રી તીર્થ કર મઢ્ઠી ૩, અભાવિત પર્ખદા પચ્ચબાણુ કોષ્ઠયે ન કીધુ ૪, કૃપ્પા અમર કંકાયે ગયા ૫, ચંદ્રમા સૂર્ય પોતાને વિમાને ઉતર્યા ૬, હરિવંશ કુલ ઉપનું યુગલીયા નરકે ગયા ૭, ચમરોત્પાત ૮, એકસો ૧૦૮ એક સમે સિદ્ધા ક્ષપલદેવને વારે ૯, અસંજતીની પૂજા થઈ ૧૦ એ દશ અનંત કાળે ઉપજે. (આ પ્રમાણે મૂળ પાઠ તથા ભાષામાં કહેલ છે.)

પ્રશ્ન ૭૭ મું—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દશ અચ્છેરા સમયે કહ્યા તેમાં કશું અચ્છેરું અને કોને વારે થયું તેતે કાંઈ અનુક્રમે વાંચતા સમજવામા આવતું નથી તો સૌ કોઈ સમજી શકે તેવી રીત જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો-૧પહેલું-૨ બીજું-૪ ચોથું ૬ છઠું ૮ આઠમું ૧૦ દશમું એ છ મહાવીરને વારે થયા. અને ૩ ત્રીજું મઢ્ઠીનાથને વારે પોતાનું. ૫ પાંચમું નેમનાથના વારે ૭ સાતમું હરિવંશની ઉત્પત્તિ ઘણું કરી ૧૦માં તીર્થ કરને વારે અને ૯ નવમું પહેલા તીર્થ કરને વારે એ ૪ ચાર મહાવીર પહેલા થયા છે.

પ્રશ્ન ૭૮ મું—અહિંયા કોઈ કહે છે-અસંજતીની પૂજા તો ચોવીશ જિનના વચલા ૯ નવ આંતરામાં થયેલ છે ને તમે મહાવીરના વળતમાં કેમ ગણો છો ?

ઉત્તર—એમ કેટલાક કહે છે ખરા. પણ ભગવતીજીમાં તો ૯ નવ આંતરામાં કાળિક સૂત્ર વિચ્છેદ ગયાતું કહ્યું છે પણ અસંજતીની પૂજનું અચ્છેડું કહ્યું નથી.

અસંજતીની પૂજા અનંત કાળે થઈ તેની મેળવણી કરવાને માટે દાખલા તરીકે મહા નશીત સૂત્રના પાંચમાં અધ્યયનમાં કમળ પ્રભા અધિકારે ૭ સાત અચ્છેરા કહ્યા છે તેમાં છેલ્લું અસંજતીની પૂજનું સાતમું અચ્છેડું કહ્યું છે તે અનંતી ચોવીસી પહેલા થયેલ છે. એટલે તે છેલ્લા ચોવીસમાં 'ધર્મસીસી' તીર્થ'કરના નિર્વાણ પછી તેમના શાસનમાં અસંજતીની પૂજા ચાલી છે. અને અસંજતીપણે જે જે પુજાણા તે કમલ પ્રભાનું અધ્યયન વાંચવાથી સમજશે કે અસંજતીની પૂજનું અચ્છેડું આ પ્રકારે કહ્યું છે.

તેમ આ છેલા તીર્થ'કર મહાવીરના શાસનમાં પણ સંયમ ગુણ રહિત અસંજમધારી જતીઓ વગેરે પૂજવા લાગ્યા તે સર્વ દશમાં અચ્છેરામાં અસંજતીની પૂજામાં ગણ્યા છે.

ગઈ અનંતી ચોવીસીએ ચરમ તીર્થ'કરના શાસને અસંજતીની પૂજા થઈ તેમ આ ચોવીસીએ પણ ચરમ તીર્થ'કરના શાસને અસંજતીની પૂજા અનંત કાળે થઈ. બન્નેના વખતની અસંજતીની પૂજાનો અધિકાર સરખોજ મળી આવે છે.

પ્રશ્ન ૭૬ મું—આ ચોવીસીમાં મહાવીરને શાસને અસંજતીની પૂજાનો કોઈ પ્રામાણિક દાખલો છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો—બુટરાયજી સંવેગીએ પોતાના રચેલ મુહપતિ ચર્ચા ગ્રંથમાં અસંજતીની પૂજા પંચમ કાળે માની છે.

તેમજ સંઘ પદક કર્તા જીન વલ્લભસૂરિએ પણ અસંજતીની પૂજા આ પંચમાં આરામાં પ્રગટ થયેલી છે એમ કહ્યું છે.

માટે મહાવીર સ્વામીના વારે અર્થાત્ તેમના શાસને ૬ છ અને તે પહેલા ૪ ચાર અચ્છેરા મળી ૧૦ દશ અચ્છેરા આ ચોવીસીમાં કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૮૦ મું—પહેલું અચ્છેડું શ્રીરૂપલહેવને વારે થયું છે ને મહાવીરનું પહેલું કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર—એ તો ગણુધર મહારાજની ગુંથણામાં (ગદ્ય પદમાં) જેમ બેસતું આવ્યું તેમ ગુંથણા કરી તેથી અનુક્રમ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે લેવાતું નથી પણ સૂત્રના ન્યાયે જેમ અનુક્રમે આવે તેમ લેવું

પ્રશ્ન ૮૧ મું—અનુક્રમે અચ્છેરા કેવી રીતે લેવા ?

ઉત્તર—(૧) ગાથામાં કહેલું ૯મું ઋપભદ્રેવ સ્વામીના વારે ઉત્કૃષ્ટી અવધેણાના ૧૦૮ એક સમે સિદ્ધ થયા તે, પહેલું અચ્છેરું.

(૨) ગાથામાં સાતમું હુરી વંશની ઉત્પત્તિનું ૧૦માં તીર્થકને વારે થયું તે બીજું.

(૩) ગાથામાં ૩જી મહીનાથ ભગવાન સ્ત્રી વેદે થયા તે ત્રીજું.

(૪) ગાથામાં પાંચમું નેમનાથને વારે શ્રીકૃષ્ણ અમર કંકાએ (ઘાતકી ખંડમાં) ગયા તે ચોથું. એ ચાર મહાવીર પહેલાં થયા.

(૫) ગાથામાં બીજું શ્રીમહાવીરના ગર્ભસાહરણનું પાંચમું. અને મહાવીરના વારાનું અચ્છેરું પહેલું. (૧)

(૬) ગાથામાં આઠમું અમરેન્દ્ર પહેલા દેવલોકે સર્કેન્દ્રની આસાતના કરવા ગયો તે છઠું. આ મહાવીરના દિક્ષા લીધા પછીના છદ્મસ્તપણાનું બીજું. (૨)

(૭) ગાથામાં ચોથું—શ્રીમહાવીરને કેવળ પ્રાપ્ત થયે છતે સમોસરણમાં દેવતાની પ્રબદા વ્રત પર્યખાણુ વિના ગઈ તે સાતમું.— (૩)

(૮) ગાથામાં છઠું—ચંદ્રમાં સૂર્ય મહાવીરને વાંદવા મુળગા રૂપે આવ્યા તે આઠમું. (૪)

(૯) ગાથામાં ૧૧જું—ગોશાળે શ્રીમહાવીરના સમોસરણમાં એ સાધુને બાળ્યા મહાવીર ઉપર તેજુ લેશા મૂકી, ઉપસર્ગ કર્યો તે અચ્છેરું નવમું—(૫)

(૧૦) ગાથામાં ૧૦મું—અસંજતીની પૂજનું છેલું દશમું અચ્છેરું શ્રીમહાવીરના શાસને પચમ આરામાં થયું. (૭)

એ મહાવીરના શાસનમાં ૬ અને તે તે પહેલાના મળી ૧૦ અચ્છેરા આ ચોવીશીમાં થયા, તે સૂત્રના ન્યાય પ્રમાણે કહી બતાવ્યાં.

પ્રશ્ન ૮૨ મું—ઉપાશ્રયાદિક પુંજવાથી સૂત્રમાં કાંઈ લાભ બતાવ્યો છે ?

ઉત્તર—હા. હા. ૧૦મે-દશ પ્રકારની વિશુદ્ધિ કહી. તેમાં ઉપાશ્રયાદિક પુજવા થકી સંજમની નિરમળાઈ કહી છે. (છવીસ હજારમાં કહેલ છે)

પ્રશ્ન ૮૩ મું—નિકાચિત કર્મ ટુટે કે નહિ ?

તપ બળ કહેલ છે. તેથી અનેક ભવનાં ઉપરાબ્યા નિકાચિત કર્મ તેહની ગાંઠ તોડે. (ટીકામાં)

પ્રશ્ન ૮૪ મું—ઠા. ઠા. ૧૦મે-દશ નગરી કહી તેમાં વારંવાર પેશવું નહિ એમ કહ્યું. અને ભગવતે સાધુને તેજ દેશમાં વિચરવું કહ્યું છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—મૂળ પાઠમાં તથા ટીકામાં એ પ્રમાણે કહ્યું છે. ત્યાં એમ જણાવે છે કે-તરૂણી સ્ત્રીયાદિકનાં જોવામા આવે માટે વારંવાર પેશે નહિ. આગમાંથી એ ત્રણ વાર ૧ એક માસમાં આવે એમ નીશીથ યુષ્ઠિમાં છે.

પ્રશ્ન ૮૫ મું—છદ્મસ્ત અને કેવળીમાં શો તક્ષવત્ ?

ઉત્તર—ઠા. ઠા. ૧૦મે-દશ સ્થાનક છદ્મસ્ત સર્વ ભાવ ન જાણે ન દેખે. ૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય, ૪ જીવ શરીર પ્રતિબંધ, ૫ શબ્દ, ૬ ગંધ, ૭ વાયુ, ૮ પરમાણુ, ૯ આ જીવ જિન થાશે કે નહિ થાય, ૧૦ આ જીવ સર્વ દુઃખનો અંત કરશે અથવા નહિ કરે. એ દશ યોગ છદ્મસ્થ ન જાણે ન દેખે, પણ કેવળી મહારાજ જાણે ને દેખે ઇત્યર્થ—

પ્રશ્ન ૮૬ મું—ઠા. ઠા. ૧૦મે-દશ સ્થાનકે, જીવ આગમીય કાળે ભદ્ર કલ્યાણકારી કર્મ ઉપજે કહ્યું, તેમાં જોગ વહિયાએ કહ્યું તે શું ?

ઉત્તર—સિદ્ધાંત, જોગને વહીવે જાણે. તપસ્યા કરે તે-તથા ઉત્સકપણા રહીત જૈ સમાધી યોગ તેહને કરવે. વળી જિન માર્ગ દીપાવતા કલ્યાણપણું ઉપરાજે કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૮૭ મું—ઠા. ઠા. ૧૦મે-દશ પ્રકારના કલ્પ વૃક્ષ કહ્યાં છે તેમાં પાંચમે યોલે જ્યોતિ તે અગ્નિ કહી, અને ત્યાં અગ્નિનો અભાવ કહ્યો છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—જીગળીયાના ક્ષેત્રમાં અગ્નિનો અભાવ છે માટે અગ્નિની પેરે પ્રકાશ કરણ હારે વૃક્ષ જાણવાં.

પ્રશ્ન ૮૮ મું—ઠા. ઠા. ૭મે પ્રવચનના નીનવ સાત કહ્યા તેમાં પહેલો નીનવ જમાલીને ગણ્યો છે, ને તેને ઉપજવાનો નગર સાવરથી કહી તે કેમ ? તે તો ક્ષત્રીકુંડ ગામમાં ઉપન્યો છે.

ઉત્તર—નીનવપણું સાવથી નગરીયે પામ્યો માટે સાવથી નગરી કહી. આનો પણ નીનવપણાનો જન્મ થયો માટે નીનવપણાનાં જન્મની નગરી સાવથી કહી.

પ્રશ્ન ૮૯ મું—ઠા. ઠા. ૫મે-તથા ભગવતીજ સૂ પાંચમે-પાંચ હેતુ કહ્યા તેનું સ્વરૂપ શી રીતે ?

ઉત્તર—પ્રથમ પાંચ હેતુનો પાઠ જણાવે છે.—

પંચ હેતુ પં૦ તં૦ હેતુ ન જાણતિ હેતુ ન પાસતિ હેતુ ન જુજ્ઞતિ હેતુ
નાભિગવતિ હેતુ મન્નાણ મરણં મરઙ્ઘ. ॥

અર્થ—પાંચ હેતુ પ્રજ્ઞ્યા ભગવતે તે જેમ છે તેમ કહે છે. હેતુ તે ચિહ્ન જેમ અગ્નિનું ચિહ્ન ધુમ્ર તેમ જે જે કારણનું જે જે ચિહ્ન તેને હેતુ કહીએ. તે હેતુને ન જાણી ક્રેતા ન જાણે, ન પાસઈ ક્રેતા ન દેખે, ન જુજ્ઞઈ ક્રેતા તે હેતુના તત્ત્વ ન સદ્દે, નાભિ ગચ્છઈ ક્રેતા તે હેતુના સન્નુગ ન થાય અર્થાત્ તે હેતુને ન પહોંચે એ ચતુર્વિધ હેતુનો અજ્ઞાણ અજ્ઞાન મરણ મરે પણ પડિત મરણે ન હોય.

પ્રશ્ન ૯૦ મું—આ હેતુ કેને લાગુ છે? તે સ્પષ્ટાર્થથી જણાવશો?

ઉત્તર—આ પ્રથમ હેતુ એક વચને મિશ્ર્યાત્વી આશ્રી છે. જેમ કોઈ એક મિશ્ર્યાત્વી દેવ આયુષ્ય ભોગવતા છ મહીના બાકી રહે ત્યારે ધરભવનું આયુષ્ય બાંધે અને મરણના ચિહ્ન જાણી બચવા માટે, સમ્યક્ત્વ ધારી મિત્ર દેવને પૂછે કે હું મરણથી કેમ બચું? ત્યારે સમ્યક્ત્વી દેવ તેને સમજાવવાને અર્થે ઈંદ્ર મહારાજ પાસે મોકલે અને તે દેવ બધ પણ ખરો પરંતુ એટલું ન જાણે કે મૃત્યુ કોઈને મૂકતુ નથી; છતાં હું ઈંદ્ર પાસે કેમ બઈ છું એ હેતુને જાણતો નથી. ઘણા દેવોનો મરણ કાળ નજરે જોયા છતાં ષોતાના મરણ કાળ રૂપ હેતુને દેખતો નથી. વળી આયુષ્ય પૂર્ણ થયે આરે ગતિના જીવોને તે સ્થાનક અવશ્ય છોડવું જોઈએ. એ હેતુને સદ્દેહતો નથી. એટલે એ હેતુ રૂપ તત્ત્વની શ્રદ્ધા નથી. તથા મરણ કાળને નજીક આવેલો જાણી શાંતીથી આત્મધ્યાન તથા સૌંદર્ય ધ્યાનમાં નહિ ઉતરતાં મરણ સન્નુગ ઉભો રહે તો ભવ ધરીત કરે. છતાં તે હેતુ સન્નુગ થઈ શકતો નથી. એ ઉપર કહેલા આરે બોલના સ્વરૂપને યોગ્યા પીના છેવટે મરતી વખતે અવીતત્ત્વ. સુચ્છા ભવ રાખી અજ્ઞાન મરણે મરે. પણ ન સમજે કે એવા મરણે આ જીવે અનંતી વાર કર્યા પરંતુ કાર્ય સિદ્ધ થયું નહિ. એ પાંચે બોલના સહસ્યને સમજ્યો નહિ.

પ્રશ્ન ૯૧ મું—આ વિષે કોઈ બીજો ન્યાય હો તો પણ જણાવશો?

ઉત્તર—સાંભળો—કોઈ એક મિશ્ર્યાત્વી મોક્ષ મેળવવાનો કામી છે છતાં સારંભને સપરિચ્છ રૂપ ધર્મમાં રચ્યો પચ્યો રહ્યો થકો અણારંભ અપરિચ્છ રૂપ હેતુ ધર્મને જાણતો નથી. સારંભને સપરિચ્છ રૂપ ધર્મથી કર્મ બંધન થાય છે તે હેતુને દેખાતો નથી. સારંભને સપરિચ્છ રૂપ

ધર્મથી કોઈ પ્રકારે કર્મની નિર્જરા થતી નથી. અને ઉલટા કર્મ બંધાય છે. એ હેતુના તત્વને સર્દાહતો નથી. સારંભને સપરિગ્રહ રૂપ ધર્મથી ભવાંતરની વૃદ્ધિ થાય છે. અને અણારંભ અપરિગ્રહ રૂપ ધર્મથી ભવ ઘટીત થાય છે. અથવા મોક્ષ પણ જળે છે. છતાં સારંભને સપરિગ્રહ રૂપ ધર્મમાં મોહ રાખતો થકો અને અણારંભ અપરિગ્રહ રૂપ ધર્મના સન્મુખ નહિ થતાં અજ્ઞાન મરણે મરે છે-છતિ ઠા. ઠા. પમે-એક વચને પ્રથમ હેતુ સ્વરૂપ કહ્યું.

પ્રશ્ન ૬૨ મું—બહુ વચને પ્રથમ હેતુ શી રીતે છે તેનું સ્વરૂપ જણાવશો ?

ઉત્તર—બહુ વચને પ્રથમ હેતુ-તે પાઠ-

પંચહેતુ પં૦ તં૦ હેતુના નજાણઈ જાવ હેતુના અજ્ઞાન મરણં મરઈ. ॥

આ હેતુ બહુ વચને મિથ્યાત્વી આશ્રી છે. અર્થ:-ઘણા મિથ્યાત્વી દેવો હેતુને ન જાણે. હેતુને ન દેખે, હેતુના તત્વને ન સર્દાહ, હેતુના સન્મુખ ન થાય, એટલે હેતુને ન ખોંચે, એ ચારે બોલના અભણ અજ્ઞાન મરણે મરે, દષ્ટાંત બેક વચનની પેરે કેવું પણ આંહી ઘણા મિથ્યાત્વી દેવો કેવા. દ્વિતીયાર્થમાં પણ એક વચન પ્રમાણે બહુ વચને ઘણા મિથ્યાત્વીઓ કેવા બાકીતું સર્વે એક વચન પ્રમાણે જાણ્યું સાખ ઠા. ઠા. પમે-તથા ભ. સ. (૫) મે—

પ્રશ્ન ૬૩ મું—દ્વિતીય હેતુ સ્વરૂપ એક વચન આશ્રી જણાવશો ?

ઉત્તર—દ્વિતીય હેતુ પાઠ-

પંચ હેતુ પં૦ તં૦ હેતુ જાણઈ, હેતુ પાસઈ. હેતુ બુદ્ધઈ, હેતુ અભિ-ગવઈ હેતુચતમમત્થં મરણં મરઈ. ॥

અર્થ:-પાંચ હેતુ પ્રરૂપ્યા ભગવતે તે જેમ છે તેમ કહે છે. હેતુ જાણઈ કેતા હેતુને જાણે, હેતુ પાસઈ કેતા હેતુને દેખે, હેતુ બુદ્ધઈ કેતા હેતુના તત્વને સર્દાહ, હેતુ અભિગવઈ કેતા હેતુના સન્મુખ થાય. અર્થાત્ હેતુને ખોંચે. આ ચારે બોલના સ્વરૂપ રૂપ હેતુને યોગખતો છતો છદ્મસ્ત મરણ મરે આ એક વચને અર્થ કહ્યો.

પ્રશ્ન ૬૪ મું—દ્વિતીય હેતુ સ્વરૂપ બહુ વચન આશ્રી જણાવશો ?

ઉત્તર—દ્વિતીય હેતુ પાઠ-બહુવચને-

પંચ હેતુ પં૦ તં૦ હેતુના જાણઈ જાવ હેતુના છતમત્થં મરણં મરઈ.

હવે બહુવચને અર્થ કહે છે. ઘણા જણ હેતુને બાણે બાવત ઘણા જણ ચારે ખોલના સ્વરૂપ રૂપ હેતુને યોગબવા છતાં છદ્મસ્ત મરણે મરે ઇતિ.

પ્રશ્ન ૯૫ મું—દ્વિતીય હેતુ સ્વરૂપ, એકવચને તથા બહુ વચને વિશેષાર્થથી જણાવશો ?

ઉત્તર—આ પ્રશ્ન એક વચને તથા બહુ વચને—ચતુર્થ ગુણસ્થાનવાળા અવૃત્તિ સમ્યક્દષ્ટિ આશ્રી છે. એક અથવા ઘણા અવૃત્તિ સમ્યક્દષ્ટિવાળા જીવો કેવળીના વચનોને હેતુ રૂપ બાણે છે જેમકે રાજશ્રી નગરીના મહારાજા શ્રેણીકે ભગવંત મહાવીરને પ્રશ્ન કર્યો કે હું મરીને ક્યાં જઈશ ? ત્યારે ભગવંતે કહ્યું કે નરકે જઈશ. ત્યારે શ્રેણીકે કહ્યું કે શું કાર્ય કરતા નરકે ન જવાય ? ત્યારે ભગવંતે કહ્યું કે એક વ્રતનો કરનાર નરકે બંધ નહિ. પણ તું ચતુર્થ ગુણસ્થાને રહેલો જીવ છે માટે તારાથી કેઈ પ્રકારનું વ્રત થઈ શકશે નહિ. ત્યારે શ્રેણીક રાજાએ ભગવંતના વચન રૂપ હેતુને સત્યતા રૂપે બાણ્યો. તેમ એક અથવા ઘણા ચતુર્થ ગુણસ્થાનવાળા જીવો કેવળીના વચનોને હેતુ રૂપ બાણે. તથા અંતર ચક્ષુવડે કરીને કેવળીના વચનોને હેતુ રૂપ દેખે (શ્રદ્ધે), તથા કેવળીના વચનોના તત્વને હેતુ રૂપ વિશેષ સર્જાઈ. તથા કેવળીના વચનોની સન્મુખ થાય ખરો પરંતુ ચતુર્થ ગુણસ્થાનને લાડી છદ્મસ્ત મરણે મરે પણ કેવળી મરણ ન હોય.

પ્રશ્ન ૯૬ મું—આ વિષે દ્વિતીય અર્થ હોય તો તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—એક વચને તથા બહુ વચને ચતુર્થ ગુણસ્થાને રહેલા બીજો જ્ઞાનદર્શન સહીત સાધુજીની શુદ્ધ કરણી કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરાવનારી હેતુ રૂપ બાણે, તેમજ અંતર ચક્ષુ વડે હેતુ રૂપ દેખે, તથા તેનાજ તત્વને શુદ્ધ હૃદયથી સર્જાઈ, તેજ કરણીના સન્મુખ થવાની ઇચ્છા છે પણ ચોથા ગુણસ્થાનને લઈને થઈ શકે નહિ. તેથી છદ્મસ્ત મરણે મરે, પણ કેવળી મરણ નજ હોય. સાખ ઠા. ઠા. (૫) મે—તથા ભ. શ. પમે—

પ્રશ્ન ૯૭ મું—તૃતીય હેતુ સ્વરૂપ એકવચન આશ્રી શી રીતે છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—તૃતીય હેતુ પાઠ—

પંચ અહેઉ પ૦ તં૦ અહેઉ નયાણાઈ, અહેઉ ન પાસઈ, અહેઉ ન વુમ્મઈ
અહેઉ નાભિગવઈ, અહેઉ વડમત્થ મરણં મરઈ. ॥

અર્થ:—પાંચ અહેતુ પ્રરૂપ્યા ભગવંતે તે જેમ છે તેમ કહે છે “અ” નામ નહિ હેતુ અહેતુ એટલે હેતુ કહેતાં ગ્રિહ્ તે વડે કરીને

નથી જાણવાની જરૂર જેને, કારણકે અવધિ જ્ઞાનાદિકે જાણે છે તેને ચિહ્ને કરી જાણવાની જરૂર નથી. પણ જે વસ્તુથી મોક્ષ મળે તે વસ્તુ ન જાણે તેમજ દર્શને કરી ન દેખે, ખરા તત્ત્વને ન સર્દાંહે, તેના સન્મુખ ન થાય— એટલે તે સ્વરૂપને ન પહોંચે. એ ચારે બોલને અભાવે છદ્મસ્ત મરણે મરે. એ એકવચને અર્થ કહ્યો.

પ્રશ્ન ૯૮ મું—તૃતીય હેતુ સ્વરૂપ, બહુવચને શી રીતે છે ?

ઉત્તર—તૃતીય હેતુ પાઠ-બહુવચને—

પંચ અહેઉ પ૦ તં૦ અહેઉના નયાણઙ્ગ જાવ અહેઉના વડમત્થં મરણં મરઙ્ગ.

આનો અર્થ ઉપર પ્રમાણે લેવો. ઉપર જેમ એકવચને અર્થ કર્યો છે તેમજ બહુવચને એટલે ઘણા આશ્રી પણ એજ પ્રમાણે અર્થ જાણવો.

પ્રશ્ન ૯૯ મું—તૃતીય હેતુ સ્વરૂપ, એકવચને તથા બહુવચને વિશેષાર્થથી જાણાવશો ?

ઉત્તર—આ પ્રશ્ન એકવચને તથા બહુવચને અવધ્યાદિક જ્ઞાન-વાળા આશ્રી જાણવો. કોઈ, એક અથવા ઘણા જીવો છડા ગુણસ્થાને રહેલા અવધ્યાદિક જ્ઞાનવાળા જેમ ગૌતમ સ્વામી ભવડાને યુગ્વૃત્તિ લાગ્યા અને તેજ ભવડાને માર્ગમાં આવતા કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયે થકે કેવળીની પ્રબદ્ધામાં જતાં ગૌતમ સ્વામીએ પાછો વાળવા માંડયો ત્યારે ભગવંતે કહ્યું કે તેમને તેમની પ્રબદ્ધામાં જવા દો. ત્યારે ગૌતમે પૂછ્યું કે શું તેને કેવળ જ્ઞાન થયું ? ભગવંતે હા પાડી. આ વાત સાંભળી ગૌતમને ખેદ થયો કે હું આવા મુખને સમભવી લાવું તેને કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, પણ મને કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. આમ અવધ્યાદિક જ્ઞાન હોવા છતાં ખેદમાં ઉતર્યા; પણ તેમણે જ્યારે રાગદ્વેષ ક્ષય કીધો ત્યારેજ કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થયું, એ ભાવને જાણતા નથી. ભગવંત ઉપર સરાગ હોવાથી એ ભાવને દેખતા નથી. કોઈ ઉપર રાગ રાખવો નહિ એ તત્ત્વને સર્દાંહતા નથી. રાગ દ્વેષરૂપી વૈરીને જીતી વીતરાગ દશા પ્રાપ્ત કરવી તેના સન્મુખ થતા નથી. એ ચારે બોલના અભાવે છદ્મસ્ત મરણે મરે.

પ્રશ્ન ૧૦૦ મું—આ વિષે દ્વિતીયાર્થ હોય તો તે પણ જાણાવશો ?

ઉત્તર—એક વચને અથવા બહુ વચને એટલે એક અથવા ઘણા અવધી જ્ઞાનીયોને હેતુ એટલે ચિહ્નની જરૂર નથી; કારણકે અવધી જ્ઞાનવડે જાણે છે, અને અવધી દર્શનવડે દેખે છે. પણ સર્વથા ન જાણે એટલે કેવળ પર્યાયરૂપ ભાવને જાણતા નથી, એજ ભાવને દેખતા નથી, એ ભાવના

તત્વને સર્દહતા નથી, એ લાવના સન્મુખ થતા નથી એટલે એ લાવને પહોંચતા નથી. એ ચારે યોલના અભાવે છદ્મસ્ત મરણે મરે. પણ કેવળી મરણુ ન હોય. સાખ ઠા. ઠા. ૫, મે તથા ભ. સ. ૫, મે.

પ્રશ્ન ૧૦૧ મુ—ચતુર્થ હેતુ સ્વરૂપ, એક વચને શી રીતે છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—ચતુર્થ હેતુ પાઠ—પંચ હેતુ ૫૦ તં૦ અહેતુ જાણઈ, અહેતુ પાસડ, અહેતુ સુમ્મઈ, અહેતુ અભિગવઈ, અહેતુ કેવલી મરણં મરઈ.

અર્થ—પાંચ અહેતુ પ્રરૂપ્યા ભગવતે તે જેમ છે તેમ કહે છે. અહેતુ એટલે ચિહ્ન વિના જાણે, ચિહ્ન વિના દેખે, ચિહ્ન વિના તત્વને સર્દહે, ચિહ્ન વિના સન્મુખ થાય અર્થાત્ પાર પામે, એ ચારે યોલે હેતુ વિના કેવળી મરણે મરે એ એક વચને કેવળી આશ્રી કહ્યું.

પ્રશ્ન ૧૦૨ મુ—ચતુર્થ હેતુ સ્વરૂપ, બહુ વચને શી રીતે છે ?

ઉત્તર—બહુ વચને—ચતુર્થ હેતુ પાઠ—પંચ અહેતુ ૫૦ તં૦ અહેતુજા જાણઈ જાવ અહેતુજા કેવલી મરણં મરઈ.

આનો અર્થ ઉપર પ્રમાણે લેવો. ઉપર જેમ એક વચને કેવળી આશ્રી કહ્યું છે તેમજ બહુ વચને ઘણા કેવળી જાણવા. આ યજ્ઞે પ્રશ્ન એક વચને તથા બહુ વચને કેવળી આશ્રી જાણવા.

પ્રશ્ન ૧૦૩ મુ—ચતુર્થ હેતુ સ્વરૂપ, એક વચને તથા બહુ વચને વિશેષાર્થે શી રીતે છે ?

ઉત્તર—એક તથા ઘણા કેવળીને એટલે તેરમાં ચૌદમાં ગુણસ્થાન-વાળા જીવોને ચારે યોલે હેતુ એટલે ચિહ્નની જરૂરીયાત નથી. જેમકે-જંબુદ્વીપ એક લાખ જોજનનો થાળીને આકારે વાટતો આકારે ગોળ છે, અથવા લવણ સમુદ્ર ચુડીને આકારે જંબુદ્વીપને ફરતો છે, તેમજ ધાતકી ખંડ લવણ સમુદ્રને ફરતો છે, ને ધાતકી ખંડને ફરતો કાળોદ્વીપ સમુદ્ર છે, ને તેને ફરતો પુષ્કર દ્વીપ છે. વગેરે દ્વીપ સમુદ્ર અસંખ્યાતાનું સ્વરૂપ હેતુયાદિક છદ્મસ્ત જીવોને ખતાવ્યા છે, પરંતુ કેવળી મહારાજને એ હેતુની જરૂર નથી. કેમકે કેવળી મહારાજ માપેલું અને અમાપેલું નજીક અને દૂરનું સર્વ એક સમયમાં જાણે દેખે છે અને કેવળી મરણે મરે છે. સાખ ઠા. ઠા. ૫, મે-ઉ. ૧લે-તથા ભગવતીજી શતક (૫) મે—

પ્રશ્ન ૧૦૪ મું—અહીંયાં હેતુ પાંચ કહ્યા છે ને વ્યાખ્યા ચારની આંચે છે તો તે વિષે શું સમજવું ?

ઉત્તર—હેતુ તો મૂળ જે પાંચ કહ્યા છે તેજ છે. પેલો જાણવાનો ૧, ધીન્ને દેખવાનો ૨, ત્રીન્ને યુગવાનો ૩, ચોથો સન્મુખ થવાનો ૪, ને પાંચમો તત્ મરણે મરવાનો ૫. આ પાંચ હેતુ, એક વચને ને બહુ વચને ચાર બોલ ઉપર ઉતાર્યા છે, તેમાં પેલા બોલ હેતુના અબાણુનો-મિથ્યા દષ્ટિનો, અજ્ઞાન મરણે મરવાનો ૧,-અને ધીન્ને બોલ હેતુના જાણુનો અવૃત્તિ સમક્ષિત દષ્ટિનો છદ્મસ્ત મરણે મરવાનો ૨,-ત્રીન્ને બોલ છઠા ગુણસ્થાનવાળા અવધિ જ્ઞાનીનો તેને ચિહ્નાદિ હેતુએ જાણવાની જરૂર નહિ પણ ભોક્ષ સાધનનું સ્વરૂપ ન જાણે દેખે ઇત્યાદિ છદ્મસ્ત મરણે મરવાનો ૩,-અને ચોથો બોલ હેતુ વિના-ચિહ્ન વિના જાણનારા કેવળી મહારાજનો કેવળી મરણે મરવાનો ૪. એ ચાર બોલ ઉપર પાંચ હેતુની વ્યાખ્યા ભગવંતે જણાવી છે. ઇત્યર્થ:—

પ્રશ્ન ૧૦૫ મું—શ્રાવકને કોઈ ઠેકાણે ધર્માચાર્ય કહ્યા છે ?

ઉત્તર—હા. હા. ૪થે-ઉ. ૩જે-ચાર પ્રકારના ધર્માચાર્ય કહ્યા છે, તેમાં ટીકાકારે તથા ભાષ્યમાં પ્રતિબોધક શ્રાવકને ધર્માચાર્ય કહ્યા છે. જુઓ-આખૂવાળા છાપેલા કાણાંગનાં પાને ૨૮૨માં મધ્યે.-

પ્રશ્ન ૧૦૬ મું—હા. હા. ૪થે-ઉ. ૩જે-તથા રાયપ્રશ્નેણી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-મનુષ્ય લોકમાંથી મનુષ્યની ગંધ દેવતાને ચારસે પાંચસે જોજન ઉંચી જાય છે; માટે દેવતા આવતા નથી એમ કહ્યું. અને પદ્મવણા પદ ૧૫મે-દ્રાણે દ્રિયનો વિષય નવ જોજનનો કહ્યો તેનું કેમ ?

ઉત્તર—હા. હા. ૪થે-ઉ. ૩જે-ટીકામાં નવ જોજનનો વિષય જે કહ્યો છે તે ઉદારીક શરીર આશ્રી કહ્યાં છે-વળી શ્રોતે દ્રિયનો વિષય ૧૨ જોજનનો છે ને વિમાનને વિષે દેવતા ઘંટાનો નાદ લાખ જોજન છેટેથી સાંભળે છે માટે ૧૨ જોજન કહ્યું તે ઉદારીક આશ્રી સંભવે છે.—

પ્રશ્ન ૧૦૭ મું—હા. હા. ૧૦મે છદ્મસ્થ દશ બોલ સર્વ ભાવે ન જાણે ન દેખે કહ્યું તેમાં દશમો બોલ, આ જીવ સર્વ દુઃખનો અંત કરશે અથવા નહિ કરે એવું ન જાણે ન દેખે કહ્યું. અને ભગવતીજ સ. ૧૪મે-ઉ. ૭મે-અનુત્તર વિમાનનાં દેવતા ત્યાં રહ્યા થકા ભગવંત તથા ગૌતમનાં સિદ્ધ થવાનાં ભાવ જાણે દેખે કહ્યું છે. તે કેમ ?

ઉત્તર—તેજ ઠેકાણે ભગવતીશ્રીમાં કહ્યું છે કે—અનુત્તર વિમાનના દેવતા અવધ જ્ઞાનનાં વિશિષ્ટ ભાવથી મનોદ્રવ્યની વર્ગણા બાણે દેખે. તે વર્ગણા ન દેખે એટલે એમ બાણે જે એ સિદ્ધ થયા ઇત્યર્થ:—

પ્રશ્ન ૧૦૮ મું—જિન નહિ પણ જિન સરીખા વગેરે શબ્દ એક ગણધરનેજ લાગુ થાય કે બીજા સાધુઓને લાગુ થાય ખરો ?

ઉત્તર—ઠા. ઠા. ૩જે-ઉ. ૪થે—ચોવીસમાં શ્રીમહાવીર ભગવંતને ૩૦૦ ત્રણસેં, ચૌદ પૂર્વી જિન નથી પણ જિન સરીખા—કેવળી સરીખા (શ્રુત કેવળી), સર્વ અક્ષર સની પાતી—સર્વ અક્ષરના અનુભોગના બાણ, જિન કેવળીની પરે અવિતત્થ-સત્ય વ્યાકરણ પ્રશ્નનાં કહેનાર, એહુવી ઉત્કૃષ્ટી ૧૪ ચૌદ પૂર્વધારીની સંપદા થઈ, એમ કહ્યું છે. અને તેમનાં ગણધર ૧૧ અગ્યાર કહ્યા છે. આ ઉપરથી ચૌદ પૂર્વીને પણ ગણધરનાં શબ્દ લાગુ છે.

અને ઉવવાઈ સૂત્રમાં પણ શ્રીભગવંત મહાવીર દેવના સમયે સાધુના અધિકારે પણ અજિણા જિણા સંકાસા વગેરે સર્વ શબ્દ કહ્યા છે.

અને ઠા. ઠા. ૪થે—બાવીસમાં અરિષ્ટ નેમિ ભગવંતને ચારસેં ૪૦૦, ચૌદ પૂર્વી જિન નથી પણ જિન સરીખા, સર્વ અક્ષર સનીપાતી વગેરે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તમામ બોલ સરખા કહ્યા છે.

આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે ગણધરના દરજ્જાના તેના તકોવડના ગુણવાળા બીજા સાધુઓ હોય છે ખરા એમ જણાય છે.

ઈતિ શ્રી પરમ પૂજ્ય શ્રી ગોપાલજી સ્વામી તત્ શિષ્ય મુનિ શ્રી મોહનલાલજી કૃત “શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા”—ઉત્તરાર્દ—ભાગ ૮ મો સમાપ્ત:

श्रीमद् पूज्य श्री गोपाण्ण स्वामी ग्रंथभाषा-मण्डको ँ मो.

परम पूज्य श्री गोपाण्ण स्वामी तत् शिष्य
मुनि श्री मोहनलाल्ण कृत.

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाषा
उत्तरार्ध्द भाग ँ मो.

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા.

૧૧૧૧૧

ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૯ મો.

પ્રશ્ન ૧ લું—સમાસરણુ એટલે શું ?

ઉત્તર—સમાસરણુનો અર્થ કેટલાક એવો કરે છે કે જ્યારે તિર્થંકર મહારાજને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તગડા ગઢની રચના થાય છે. એક જોજન પ્રમાણમાં રૂપાનો ગઢ ને સોનાના કાંગરા. સોનાનો ગઢ ને રત્નના કાંગરા, રત્નનો ગઢ ને મણિ રત્નના કાંગરા. ચારે દીસે વીશ વીશ હજાર પગથીયાં વગેરેની રચના થાય છે. મધ્ય ભાગે ફટક રત્નના સિંહાશન ઉપર ભગવંત ખીરાણુ ઉપદેશ આપતા. અને વળી કેટલાક તો ત્યાસુધી કહે છે કે ભગવંતને તે વખતે માથે મુગુટાદિ તમામ અલંકારો શોભીત બની આવતા. વગેરે વાતો સાંભળીએ છીએ પણ સૂત્રમાં તે પ્રમાણે જોવામાં આવતું નથી.

પ્રશ્ન ૨ જું—સૂત્રમાં શું કહ્યું છે ? જે વાત સૂત્રમાં હોય તે સત્ય ગણાય.

ઉત્તર—સૂત્રમાં તો એમ કહ્યું છે કે-જ્યાં જ્યાં સમાસરણુની વ્યાખ્યા આવેલ છે ત્યાં ત્યાં તિર્થંકર યા સાધુને ઉતરવા સંબંધીની હકીકત આવે છે. અને ભગવતીજીમાં બંધકના અધિકારે ભગવંતને વસ્ત્ર મુગુટ, આભરણુ, શોભા, અલંકાર રહિત ગણુધર દેવે સૂત્ર પાઠે કહ્યા છે. માટે ત્રગડાદિકની વાત બંધ બેસતી નથી. પણ જ્યારે તિર્થંકરને કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અમુક વૃક્ષની નીચે થાય છે તે વૃક્ષને ચૈત્ય વૃક્ષ કહેવામાં આવે છે. સમવાયગણુ સૂત્ર બાબુ તરફથી છપાયેલું છે તેના પાને ૨૩૩ મે કહ્યું છે કે-

વતીસાઈં ધણુઈં, જેઈંઅરુ રકોય વઠ્ઠીમાણસ્સ; ણિચ્છો અગો અસોગો,
ઓચ્છળો સાલરુરકેળં. ॥

તેના અર્થમાં-ભાષામાં લખ્યું છે કે-૩૨ ધનુષ પ્રમાણે ચૈત્ય વૃક્ષ જે હેઠે પૃથ્વી શિલાપટ્ટ તિહાં બેસી ભગવંત વર્દ્ધમાન સ્વામી વ્યાખ્યાન કરે. એટલે નીચે અશોક વૃક્ષ અને ઉપરે સાલવૃક્ષ,-

એટલે અશોક વૃક્ષ અતિશયના પ્રભાવે બની આવે તે નીચે પુઠવી શિલાપટ્ટ ઉપર બેસી ભગવંત ઉપદેશ આપે એમ કહ્યું છે. અને ન્યાં ન્યાં ભગવંતના ઉપદેશનો અધિકાર ચાલ્યો છે ત્યાં પૃથ્વી શિલાપટ્ટ ઉપર બેસીનેજ ચાલ્યો છે, તે ન્યાય પૂર્વક છે. બાકીની વાત અંધકારોએ વધારીને કરેલી હોય એમ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૩ જી—સૂત્રમાં ભગવંતને બેસવા માટે ફટક રત્નનું સિંહાસન બની આવે છે એમ કહ્યું છે તે કેમ ?

ઉત્તર—ઉવવાઈ સૂત્ર તથા સમવાયંગજીમાં અતિશય અધિકારે કહ્યું છે કે-ધર્મચક્ર ૧, છત્ર ૨, ચામર ૩, સિંહાસન ફટક રત્નમય અથવા આકાશની પેઠે નિર્મળ સફેદ પાદપીઠ સહિત સિંહાસન ૪, અને ધર્મધ્વજ ૫, એટલા વાતા સદાય આકાશ ગત-આકાશને વિષે ચાલે છે. એમ કહ્યું છે. પણ ભગવંતના પરિભોગમાં આવે છે એમ કહ્યું નથી.

પ્રશ્ન ૪ થું—આ વિષે સૂત્રના મૂળ પાઠમાં શું કહ્યું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—મૂળ પાઠમાં ચોકથું આકાશગત કહ્યું છે તે સાંભળો-
સમવાયંગજીમાં ૩૪ અતિશયમાં-

**આગાસગયં ચક્રં ૬, આગાસગયં છત્રં ૭, આગાસિયાઉ સેયવરચામરાઓ ૮
આગાસફાલિયામયં સપાયપીઠ સિંહાસણે ૯.**

અર્થ:—આકાશગત વર્તિચક્ર ૬, આકાશગત વર્તિછત્ર ૭, આકાશે ચેત વર-પ્રધાન ચામર ૮, આકાશને વિષે નિર્મળ સફેદ પાદપીઠ સહિત સિંહાસન ૯, -આ બધા બોલ આકાશમાં વિશા પુદ્ગલનાં ભગવંતના અતિશયને લઈને બની આવે છે. વાદળાની માફક, પણ ચક્ર કોઈને વિદારે નહિ. છત્રછાંયા કરે નહિ, ચામર વિઝાય નહિ, અને સિંહાસન બેસવાને કામ આવે નહિ, ભગવંતને બેસવાને તો પુઠવી શિલાપટ્ટજ કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૫ મું—તિર્થકરને બે પડખે યજ્ઞ ચામર વિઝેછે એમ સમવાયંગજીમાં અતિશય અધિકારે સાંભળ્યું છે તે કેમ ?

ઉત્તર—હમણાના ચૌડાક વર્ષ પહેલાં બાપુ તરફથી સમવાયંગ સૂત્ર છપાયેલું છે તેમાં એવો પાઠ છે ખરો. પણ અસલનું જીવું ઘણા વર્ષનું લખેલું સમવાયંગ સૂત્ર જોતાં તેમાં એવો પાઠ કે અધિકાર નથી. એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે-કોઈએ એ પાઠ નવો દાખલ કર્યો છે.

પ્રશ્ન ૬ કું—એવી શી સાખિતી મળી આવે છે કે—એ પાઠ નવો દાખલ કર્યો છે ?

ઉત્તર—ભગવંતના ૩૪ અતિશય કહ્યા છે તેમાં ૧૯ ઓગણીશમો— અને ૨૦ વીસમો—એ બેય અતિશય જુની પ્રતમાં જુદા કહ્યા છે, તે મૂળ પાઠ આ રીતે છે.

અમણુન્નાળં સઘ ફરિસ રસ રુવ ગંધાળં અવકરિસો ભવઈ ૧૯ મણુન્નાળં સઘ ફરિસ રસ રુવ ગંધાળં પાડખ્માઓ ભવઈ ૨૦

એટલે જોટા શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધનો અભાવ હોય, એ ૧૯ મો.—મનોહર, શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધનો પાકર્ભાવ હોય એટલે પ્રગટ થવા પાછું હોય એ ૨૦ મો. એ પ્રમાણે જુની પ્રતમાં જુદા કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૭ સું—બાબુવાળા છાપેલા સમવાયંગમાં શી રીતે છે ?

ઉત્તર—બાબુવાળા છાપેલા સમવાયંગમાં ઉપર કહેલા બેય અતિશય ભેગા કરીને ૧૯ ઓગણીશમો એક અતિશય ઠરાવ્યો છે, અને વીસમો અતિશય નવો દાખલ કર્યો છે તે જણાવીએ છીએ.

ઉમઓ પાસિચળં અરહંતાળં ભગવંતાળં દુવે જરકા કડગ તુડિય ધંભિય મુયા ચામરુરકેવળં કરંતિ ૨૦ એ નવો પાઠ દાખલ કર્યો છે.

અને ભાષ્યવાળાએ અસલ પ્રમાણે દાખલ કરી, નવા પાઠની સમજ માટે વાચનાંતર કહી સિદ્ધાંતના મતથી નવો પાઠ જુદો પાડ્યો છે. તે એ પ્રમાણે છે કે—જોટા શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધનો અભાવ હોય એ ૧૯—મો—મનોહર શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધનો પાકર્ભાવ હોય. સિદ્ધાંત મૂળ મતિએ—વળી વાંચનાંતરે કૃષ્ણ ગુરૂ પ્રમુખ ધૂપ ઉખેવે બિહૂં પાસે એ યક્ષ ઉભા ચામર ઉખેવે ૨૦ એ પ્રમાણે ભાષ્યમાં કહ્યું છે.

વિચારો કે—ભગવંતની પાસે દેવતા ધૂપ ઉખેવે તથા ચામર વિડે એવી સાવધ ક્રિયા કોઈ કાળે બને ખરી કે ? કદિ નહિ. તેટલાજ માટે ભાષ્યવાળાએ બંને ભાગ જુદા પાડી વાચનાંતર કરી એ નવો પાઠ દાખલ થયો છે એમ જુદો ભાવ જણાવી દેખાડ્યો.

ઉવવાઈ સૂત્રમાં સમોસરણનો સંપૂર્ણ અધિકાર છે તેમાં યક્ષે ચામર વિંજવા સંબંધી કે ધૂપ ઉખેવવા સંબંધી તથા સિદ્ધાસને બેસવા સંબંધી વગેરે સૂત્રપાઠે કાંઈપણ અધિકાર છેજ નહિ. પણ ચંપા નગરીના ઇશાન કોણુમાં પૂર્ણ ભદ્ર નામના યક્ષ, તે નામના વનમાં અશોક વૃક્ષતું વર્ણુન

કર્થો છે અને તે અશોક વૃક્ષની નીચે પૃથ્વી શિલાપદ્મ સિંહાસનને આકારે વર્ણવેલ છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, ભગવંત પૃથ્વી શિલાપદ્મ ઉપર અશોક વૃક્ષની નીચે એસી ઉપદેશ દેતા હોય એમ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૮ મુ—એવો કોઇ, સૂત્ર પાઠે ઉઘાડો દાખલો છે કે-ભગવંતે પુઠ્ઠવી શિલાપદ્મ ઉપર એસી ઉપદેશ દિધો ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો—શ્રી દશાસુતસ્કંધ સૂત્રના પાંચમાં અધ્ય-યનમાં શ્રી ગણધર મહારાજે પુલ્લુ જણાવ્યું છે કે—શ્રી ભગવંત મહાવીર દેવ પુઠ્ઠવી શિલાપદ્મ ઉપર એસી ઉપદેશ દેતા. એમ મૂળ પાઠથી સિદ્ધ થાય છે. જુઓ નીચેનો પાઠ—

વાણીજ્યઆમ નગરને ઇશાન કોણે હૂતિપદાસ નામા ચૈત્યવન કહ્મો, જિતશત્રુ રાજા તેની ધારણી રાણી કહ્મી.

एवं सर्वं समोसरणं भाणियच्चं जाव पुढवी सिला पट्टए सामि समो सढे परिसा निग्गया धम्मो कहिओ.

એમ સર્વ સમોસરણનો અધિકાર કહેતા યાવત્ પૃથ્વી શિલાપદ્મ ઉપર શ્રીમહાવીર સ્વામી સમોસદી—ખીરાજી આવેલી પરિણદા પ્રત્યે ધર્મ—ઉપદેશ કહ્યો.

આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે—કાંઈ પણ અલંકાર વિનાં પૃથ્વી શિલાપદ્મ ઉપર એસી ભગવંત મહાવીર દેવ ઉપદેશ દેતા એ વાત સત્ય છે.

પ્રશ્ન ૯ મુ—અહિયાં કોઈ એમ કહે કે—ત્રગડાગઢ આદિ જે સમોવસરણની રચના તિર્થંકર મહારાજના અતિશયથી થાય છે તે કાયમને માટે નહિ પણ જ્યાં મિથ્યાત્વીતું જોર હોય ત્યાં જગન્ય ત્રણ વાર, મગમ સાત વાર, અને ઉત્કૃષ્ટું બાર વાર આખી જીંદગીમાં થાય. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—આ વાત કોઈ સિદ્ધાંતમાં નથી. ચોત્રીશ અતિશયની વાત સમવાયંગજી સૂત્રમાં કહી છે તે તો કાયમને માટે જણાય છે પણ ત્રગડાગઢની કે ફટક રત્નના સિંહાસન ઉપર એસવાની કે ભગવંતને માથે મુગટ કાને કુંડળ વગેરે અલંકારની શોભા વગેરેની અંધવાળા ગમે તેવી રીતે ભગવંતના મહાત્મ્યની વાતો કરે પણ જે વાત સૂત્રમાં ન હોય તે વાત પ્રમાણમાં આવે નહિ. વળી જે આ દુનીયામાં ઉત્કૃષ્ટ પદે ત્યાગી ગણાતા હોય તેને અલંકારી ઘટના કરવી તે પણ સૂત્રના ન્યાયે તો વિરુદ્ધજ ગણાય. માટે સિદ્ધાંત કહે તે સત્ય.

પ્રશ્ન ૧૦ મું—શ્રીભગવતીજીનાશતક ઉદ્દેશા કેટલા ?

ઉત્તર—શ્રીભગવતીજીના મૂળ શતક ૪૧, અંતર શતક ૯૭, સર્વ શતક ૧૩૮.—તેના ઉદ્દેશા પ્રથમ દશ હજાર હતા તે વિચ્છેદ જાતા હાલ ૧૬૨૫ રહ્યા.—સર્વ પ્રશ્ન ૩૬૦૦૦ હજાર કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૧૧ મું—ભગવતીજી સ. ૧લે-ઉ. બીજે-નારકીનો સંસાર સંચીઠણુ કાળ ત્રણ પ્રકારે કહ્યો તે શી રીતે ?

ઉત્તર—નારકીનો સંસાર સંચીઠણુ કાળ ત્રણ પ્રકારે કહ્યો તે-શુન કાળ ૧, અશુનકાળ ૨, મિશ્રકાળ ૩. સંચીઠણુ તે તેજ ભવમાં રહેલું-શુનકાળ તે પૂછ્યા સમયના નારકીના જીવ તે સર્વ ચવીને ગત્યાંતરને પામ્યા એકે બાકી રહે નહિ તે શુન્યકાળ ૧, અશુન્યકાળ તે-પૂછ્યા સમાના નારકીમાંથી એકે ચવ્યો નથી તેમજ એકે નવો આવ્યો નથી તે અશુન્યકાળ ૨, મિશ્રકાળ તે-પૂછ્યા સમાના નારકીમાંથી ચવવા માંડ્યા-બીજા આવી ઉપજે છે પરંતુ પૂછ્યા સમય માંહેલો એક પણ રહે ત્યાંસુધી મિશ્રકાળ ૩.

હવે તેહનો અર્થા બહુત્વ કહે છે.—સર્વથી થોડો અશૂન કાળ તે પૂછ્યા સમાના નારકીનાં જીવ તેમાંથી ચવ્યા નથી, બીજા નવા ઉપજ્યા નથી એટલે પૂછ્યા સમાના જેટલા હોય તેટલાજ રહે તો ૧૨ મુહૂર્ત રહે, પછી અવશ્ય ચવે ઉપજે, તે ભણી સર્વથી થોડો અશૂનકાળ ૧-તેથી મિશ્રકાળ અનંત ગુણો તે પૂછ્યા સમા માંહેલો એક નારકી રહ્યો છે ત્યાંસુધીમાં પૂછ્યા સમાના નારકીમાંથી જે ચવેલા તે ગત્યાંતર કરી પાછા આવે ત્યાંસુધીમાં અનંત કાળ નીકળે તે આશ્રી અનંત ગુણો મિશ્રકાળ કહ્યો ૨-તેથી શુનકાળ અનંત ગુણો તે પૂછ્યા સમાના નારકી સર્વથી નીકળી વનસ્પત્યાદિકને વિષે પહોંચ્યા ત્યાં અનંત કાળ રહે, તે ભણી શુનકાળ અનંત ગુણો. ૩ ॥

પ્રશ્ન ૧૨ મું—કેટલાક કહે છે કે-આકાશમાં જે વાહણનો જમાવ થાય છે તે વાનું દળ છે એટલે વાઉકાયનો તે જમાવ છે. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ભગ. સ ૩જે-ઉ. ૪થે-તેમાં વાઉકાય અને વાહણા- (બળાહકા) બુદ્ધા કહ્યા છે. વાહણને વાયરાનું દળ કહે છે તે ખોટું. કારણકે-વાનું સ્વરૂપ અને વાહણાનું સ્વરૂપ બુદ્ધું કહ્યું છે. વાયરો એક દિશી ચાલે અને બળાહકા-વાહણા સર્વ દિશી ચાલે. અને વાયરો વાઉકાયનો

જીવનો સમુહ છે. અને બળાહકા જે વાહના તે અપ્પકાયનો સમુહ છે. માટે બન્ને જુદા છે, અને બન્નેની કાય પણ જુદી છે.

પ્રશ્ન ૧૩ મું—પ્રાણાતિપાત-પાપસ્થાનક કયા કર્મને ઉદે હોય ?

ઉત્તર—પ્રાણાતિપાત મોહની કર્મને ઉદે હોય. સાખ ભ. સ. ૧૨મે-ઉ. પમે-ટીકામાં મંડાતાજ-સમિતિ પાને ૫૭૨મે-પેલી પુઠીમાં કહ્યું છે કે—

‘પાણાઙ્વાણ’ ત્તિ પ્રાણાતિપાત જનિતં તજ્જનકંવા ચારિત્ર મોહનીયં કર્મોપચારાત્ પ્રાણાતિપાત એવ.

પ્રાણાતિપાતને ઉત્પન્ન કરનાર ચારિત્ર મોહનીય કર્મ છે. અને ચારિત્ર મોહનીય તે મોહની કર્મનો બીજો ભેદ છે.

પ્રશ્ન ૧૪ મું—કિલ્વિષિપણું કયા પાપને ઉદે પ્રાપ્ત થાય છે ?

ઉત્તર—ભ. સ. ૧૨મે-ઉદ્દેશે (પ)મે-માયાના ૧૫ નામ કહ્યાં છે તેમાં ૧૦મું નામ કિલ્વિષે કહેલ છે. અને તેની ટીકામાં-સમિતિ પાને ૫૭૩મે-પહેલી પુઠીમાં કહ્યું છે કે-કિલ્વિષઃ-કિલ્વિષિકો ભવતિ સ કિલ્વિષ એવેતિ.

કિલ્વિષિમાં ઉત્પન્ન થવાનું મૂળ કારણ માયા છે, માયા વડેજ કિલ્વિષિમાં ઉત્પન્ન થવાય છે. એમ ઉપરના યાદથી જણાય છે.

પ્રશ્ન ૧૫ મું—શ્રીભગવતીજી તથા ઉત્તરાધ્યયનમાં નિંદા કરવાવાળાને કિલ્વિષિમાં ઉત્પન્ન થવાનું કહ્યું છે તે કેમ ?

ઉત્તર—એ વાત પણ સત્ય છે. ત્યાં પણ બન્ને વાત છે. માયા અને અવર્ણવાહના બોલવાવાળા કિલ્વિષિપણાને પામે છે. એનો પરમાર્થ એ છે કે-નિંદાના કરનારને માતા એવવી પડે છે અને માયા વધથીજ નિંદા બને છે એટલે માયામાં નિંદાનો સમાવેશ કરી માયાનેજ કિલ્વિષિપણું ગણેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૬ મું—ભગવતીજી સ. પમે-ઉ. ૧લે-લવણ સમુદ્રમાં તથા કાલોદધી સમુદ્રમાં દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશે ઉત્સર્પિણી તથા અવત્સર્પિણી કાળ વરતે છે. ને પૂર્વ તથા પશ્ચિમે અવત્સર્પિણી-ઉત્સર્પિણી કાળ નથી. આ ઉપરથી જળચર જુગલીયા ઠરે જે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—જુગલીયાનું આવણું એાછામા એાછું પલ્પના અસંખ્યાતમાં ભાગનું છે, ને જળચરનું આવણું વધુમાં વધુ પૂર્વકોડીનું જે તે ઉપરથી

જળચર જુગલીયા નથી, અને જીવાભિગમ સૂત્રમાં પણ જળચર જુગલીયા નથી એમ કહ્યું છે.

હવે લવણ સમુદ્ર તથા કાલોદધીમાં દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશે ભરત ધરવતની સન'ધે ઉત્સર્પિણી તથા અવત્સર્પિણી કાળ વર્તે છે. અને પૂર્વ અને પશ્ચિમે મહા વિદેહ ક્ષેત્રની સન'ધે તે કાળ નથી, કારણકે મહા વીદેહમાં ઉત્સર્પિણી અવત્સર્પિણી કાળ નથી માટે તેની સન'ધે સમુદ્રમાં પણ તે કાળની ના કહી હોય એમ જણાય છે. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

પ્રશ્ન ૧૭ મું—ભગવતીજી સ. ૯-મે-ઉ.૩૩મે-જમાલીનાં અધિકારમાં જમાલીને કિલ્વિષી કહ્યો. ને તેની ગતી પણ કિલ્વિષી દેવનીજ કહી-છઠા દેવલોકે ૧૩ સાગરની સ્થિતિ કહી. ને ઠા. ઠા. ૭મે-જમાલીને પહેલો નીહ્વ કહ્યો, ને નીહ્વની ગતી ઉવવાઈજના પ્રશ્નમાં નવચૈવેયક સુધીની કહી છે. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—સમજવા પ્રમાણે એમ છે કે-ઉવવાઈ સૂત્રમાં જે ગતિ કહી છે તે પ્રવચનના નીહ્વ આશ્રી કહી છે. અને જમાલી તે સૂત્ર વચન ઉપાવે પ્રવચનનો નીહ્વ, અને ભગવંતથી વિરૂદ્ધ વર્તવે કિલ્વિષી. એ બન્ને દોષને લઈને જમાલી નિંદક નીહ્વ હોવાને લીધે તેની ગતી કિલ્વિષીની કહી છે.

પ્રશ્ન ૧૮ મું—ભગવતીજી સ. ૫મે-ઉ. ૮મે નારદ પુત્ર આણુગારને નીયંડી પુત્ર આણુગારે ભતે કહીને બોલાવ્યા છે. અને નીયંડી પુત્ર નારદ પુત્રને પ્રશ્ન પૂછ્યા છે. તેનો ખુલાસો નહિ થતાં નીયંડી પુત્રે પોતેજ તેનો ખુલાસો કર્યો છે. ને ત્યાં નારદ પુત્ર નીયંડી પુત્રને પગે લાગ્યા છે. તે અહિંયાં મોટું કોણ સંભવે ?

ઉત્તર—આ બન્ને ભગવંતના શિષ્ય છે. તેમાં પહેલા નારદ પુત્રને વખાણ્યા છે ને પછી નીયંડી પુત્રને વખાણ્યા. એ બેતાં નારદ પુત્ર મોટા છે. વળી નીયંડી પુત્રે નારદ પુત્રને ભતે કહીને બોલાવ્યા છે તે પણ વૃધા મંત્રણ છે, માટે નારદ પુત્ર મોટા છે. પણ આ પ્રશ્ન નીયંડી પુત્ર પાસેથી ધાયું માટે જ્ઞાન અપેક્ષાએ નારદ પુત્રે નીયંડી પુત્રને નમસ્કાર કર્યો હોય એમ સંભવે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ મું—ભગવતીજી સ. ૮મે-ઉ. ૯મે પુઠવી કાય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કાળથી કેટલો કોળ હુવે ?

ઉત્તર—સર્વ બંધ એક સમય, દેશ બંધ જગન્ય ખુડાગ ભવ ગહણું ત્રીન સમય ઉણાં ઉત્કૃષ્ટા ખાવીસ હબર વર્ષ એક સમય ઉણો. એમ તિર્યંચ પચેંદ્રી સુધી કહ્યું. ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ જે જેની હોય તે કેવી તેમાં એક સમય ઉણો હોય.

પ્રશ્ન ૨૦ મું—ખુલાક ભવનો અર્થ શું ?

ઉત્તર—ખુલાક ભવ તે એક ધ્યાસોધાસમાં સાડાસતર ભવ કરે તે નિગોહના જીવ આશ્રી સંભવે છે. પરંતુ બીજાને માટે બહુ સૂત્રી કહે તે બંદ.

પ્રશ્ન ૨૧ મું—ભગવતીજી સ. ૧લે-ઉ. ૪થે-છદ્મસ્થ મનુષ્યને કેવળ સંજમ, કેવળ સંવર, કેવળ બ્રહ્મચર્યા, કેવળ પ્રવચન કહ્યા તે શું ?

ઉત્તર—કેવળ નામ એકંત સમજવું; અર્હિયાં કેવળ નામ સંપૂર્ણ સમજવો નહિ-કેવળીનો અર્થ કરવો નહિ. તેની ગતિ ઉત્કૃષ્ટી નવચૈવેયક કહી છે.

પ્રશ્ન ૨૨ મું—ભગવતીજી સ. ૧લે-ઉ. ૬ઠે-સ્નેહકાય વરસવા આશ્રી-બંધો અધો, ને ત્રીજો વરસે છે એમ કહ્યું છે તો તે ૧૪ ચૌદ રાજલોક આશ્રી સમજવું કે અઠી દ્વીપ આશ્રી સમજવું ?

ઉત્તર—તે કાંઈ મૂળ પાઠમાં ખુલાસો નથી, પણ અર્થાકાર તથા ટીકાકારના લખાણ બિપરથી અઠી દ્વીપમાં વરસવાનું સમજાય છે.

પ્રશ્ન ૨૩ મું—સ્નેહકાય રાત્રી ને દિવસ સદાય વરસ્યા કરે છે. તેથી કેટલાકનું માનવું થાય છે કે-શીત ઋતુમાં દિવસનો પહેલો અને ચોથો પહોર, અને ગ્રીષ્મમાં અરધો અરધો પહોર સાધુજીને માથે ઓઢ્યા વિના બહાર નીકળાય નહિ. એટલે માથે ગરમ લુગડું ઓઢ્યા વિના સાધુ સાધવીથી બહાર નીકળાય નહિ તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એ પ્રવૃત્તિ કેટલાક ગચ્છમાં છે ખરી પણ સૂત્રના ન્યાયે એ પણ વર્તન રને માટે ઘણા સવાલો ઉભા થાય છે.

(૧) જેમ રાત્રીમાં સ્નેહકાય વરસવાથી બહાર માથે ઓઢ્યા વિના નીકળાતું નથી તેમ જો દિવસને માટે હોય તો ટીકાકારનાં મત પ્રમાણે દિવસમાં પહેલા અને ચોથા પહોરે આહારાદિક વોહોરવા અર્થે નીકળાય નહિ. તેમજ-(૨) સાધુથી પહેલા અને ચોથા પહોરે વિહાર પણ થાય નહિ. (૩) માથે ઓઢવાનો પ્રસંગ અપવાદ માર્ગે થાય છે. પણ આહારાદિકનું વહોરવું અને વિહાર કરવો અપવાદ માર્ગે નથી. (૪) ટીકાકારના મત

પ્રમાણે તો તેવી કેટલીક ક્રિયા દિવસનાં વચલા એ પહોરમાંજ હોવી જોઈએ. પણ તે પ્રમાણે જોવામાં આવતું નથી.

પ્રશ્ન ૨૪ મું—આ સંબંધે કાંઈ સૂત્રથી ખુલાસો મળે તેમ છે ?

ઉત્તર—સૂત્રમાં તે વિષે સારા ખુલાસા છે. સાંભળો—

(૧) દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—સૂર્ય ઉગ્યા પહેલા આહારાદિકની ઈચ્છા કરવી નહિ તો પછી સૂર્ય ઉદય થયે આહારાદિક કદપે. (૨) વૃહત્કલ્પમાં કહ્યું છે કે—સૂર્ય ઉદય થયા પછી સાધુને આહારની વૃત્તિ ખુલે છે (૩) દિવસ ઉગતા વિહાર કરવાનું પણ ચાલ્યું છે—તેમ વોહરવાનું (આહારાદિકનું) પણ ચાલ્યું છે. (૪) આહારાદિક (ચવેણું પ્રમુખ) દિવસ ઉગ્યો છે એમ જાણીને વોહરવાનું અને પછી બહાર નીકળતાં જણાણું કે એ સૂર્ય ઉદય થયાં પહેલા વોહરવાનું છે એમ જાણે તો પરઠવી દે એમ કહ્યું છે. (૫) દિવસ ઉગ્યા પછી મસ્તકે ઓઢે થા બાંધે તો પ્રાયશ્ચિત કહેલ છે. એમ વિહારમાં પણ કહેલ છે.

આટલા દાખલે એમ જણાય છે કે દિવસ ઉગ્યા પછી સ્નેહકાયના કારણે ઓઢવાની જરૂર જણાતી નથી. કારણકે રાત્રી દિવસ સ્નેહકાય પડે છે. સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—તળાવ કુવાદિક ન ભરાય, ખાડા ખાળોચીયા ન ભરાય તેવો સૂક્ષ્મ અપકાય જેવો વસ્ત્રાદિ પડે છે પણ પડતાંજ તરતજ વિધ્વંશ (વિનાશ) પામે છે એમ ભગવતીજીમાં મૂળ પાઠમાં કહ્યું છે. તો પછી દિવસ ઉગતાંજ સૂર્યની ગરમીવડે અધરથીજ પડતા વિનાશ પામે એમ સંભવે છે તોજ આહાર વિહારાદિકની ભગવતે મનાં કરી નથી.

વળી શ્રી આચારાંગજી તથા શ્રી દશવૈકાલિકજી આદિ સૂત્રમાં વસ્ત્રાદિ, ધુવર, મેઘરવો, પ્રમુખ વસ્ત્રવાથી સાધુને આહારાદિ અર્થે જમાં વરજેલ છે પણ સ્નેહકાય માટે વરજેલ નથી. અને રાત્રીએ તો સર્વથા વરજેલ છે તેનું કારણકે રાત્રીમાં જીવાદિકની જતા માટે ન થાય માટે, પણ શરીરાદિ કારણે જવું પડે તો માથે ઓઢીને જવું તે સ્નેહકાયનું વસ્ત્રવું થાય છે, માટે અપવાદે ઓઢીને નીકળવું થાય છે. જોકે ઓઢે અગર ન ઓઢે તોપણ શરીર ઉપર કે વસ્ત્ર ઉપર પડતાંજ વિનાશ પામે. પણ વ્યવહાર બળવાન કરવા માટે સાધુનો વ્યવહાર રાત્રે બહાર નીકળવાનો નથી (એ ચિહ્નથી) અપવાદ માર્ગે દેહ ચિંતા ટાળવા માટે માથે ઓઢી બહાર નીકળવું એ શુદ્ધ વ્યવહાર છે પણ દિવસને માટે માથે ઓઢીને આહારાદિ અર્થે બહાર નીકળવાનું કાંઈ સૂત્રમાં ચાલ્યું હોય એમ જોવામાં આવતું નથી. તત્વકેવળી ગમ્ય—

પ્રશ્ન ૨૫ મું—પ્રથક કયા સુધી કહીએ ?

ઉત્તર—એથી માંડી નવ સુધીને પ્રથક કહેલ છે. પણ ભગવતીજી સં ૧૨મે-ઉં ૬મે-પ્રથકને એક ઉપરાંત સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા સુધી ગણ્યા છે. તથા સતક ૧૮ મે-ઉં ૧ પહેલે ઘણાને પણ પ્રથક કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૨૬ મું—નારકી તથા દેવતામાંથી, અવધ લઈને નીકળે તે તિર્થંકરજ નીકળે કે અનેરા પણ નીકળે ખરા ?

ઉત્તર—ભગવતીજી સં ૧૩ મે-ઉં ૧-૨-અર્થકારવાળાએ એકલા તિર્થંકરજ કહ્યા છે તેનું કારણ ૧ લી-૨ જી-૩જી એ ત્રણ નરકમાંથી અવધ લઈને નીકળે તે તિર્થંકર પણ પહેલી ત્રણ નરકનાંજ નીકળ્યા થાય.

૧. વળી સંખ્યાતા વિસ્તારવંત તથા અસંખ્યાતા વિસ્તારવંત નરકાવાસીમાંથી પણ સંખ્યાતાજ અવધી નાણી તથા અવધી દર્શની નીકળે એમ કહ્યું છે. તે પણ તિર્થંકર આશ્રીજ કહ્યું છે. એમ દેવતામાં પણ પહેલા દેવલોકથી સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાન સુધીનાજ નીકળ્યા. સંખ્યાતાજ અવધી જ્ઞાની અવધી દર્શની કહ્યા છે તે પણ તિર્થંકર આશ્રીજ કહ્યા છે.

પણ અનેરાનો સંભવ રહે છે, કારણકે અવધી જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ દૃઢ છાસઠ સાગરની કહી છે. જે વાર અનુતર વિમાનમાંથી લઈને આવે અથવા ત્રણવાર ખારમા દેવલોકમાંથી આવે તે અપેક્ષાએ તિર્થંકર વિના પણ અવધી જ્ઞાન લઈને આવવા સંભવ છે. પરંતુ બહુળતાએ તો તિર્થંકર-નુંજ સ્વામીત્વ છે અને લાલવા આશ્રી અન્યને સંભવે.

પ્રશ્ન ૨૭ મું—જીવ ઉપજવા જતા કેટલા સમાની વિગ્રહ ગતિ કરે ?

ઉત્તર—ભગવતીજી સં ૧૪ મે-ઉં ૧લે-એકેંદ્રીવરજી ૧૯ હંડક-વાળા ૧-૨-૩ સમાની વિગ્રહ ગતિયે ઉપજે અને એકેંદ્રી ૪ સમાની વિગ્રહ ગતિયે ઉપજે એમ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨૮ મું—તો પછી ભગવતીજીનાં સં ૭ મે-ઉં ૧લે-કહ્યું છે કે—જીવને ઉપજવા જતા ત્રણ સમા અણાહારકનાંને ચોથે સમેનીવમાં આહાર સિએજ એટલે ૧૯ હંડકવાળા વધારેમાં વધારે જે સમા અણાહારિક રહે અને એકેંદ્રીય ઉત્કૃષ્ટા ત્રણ સમા અણાહારિક રહે પણ ચોથા સમે તો નિયમા આહાર કરે એમ કહ્યું. અને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ચોથા સમે વિગ્રહ ગતિનો કહ્યો તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ચૌદમા સતકમાં ત્રીજે સમે-ચોથે સમે વિગ્રહ ગતિયે ઉપજવા આશ્રી કહેલ. એ અપેક્ષાએ અણાહારકના તો સાતમા સતકમાં

કહ્યા પ્રમાણેજ થાય. ૧૯ હંડકવાળા વિગ્રહ ગતિએ જ્ય તો ત્રીજે સમે ઉપજે તેને બે સમાની વિગ્રહ ગતિ અને ત્રીજે સમે આહાર લે તેને બે સમા અણ્ણાહારિકના થયા. અને એકેંદ્રી ૪ સમાની વિગ્રહ ગતિએ ઉપજે તેને ૩ સમા અણ્ણાહારિકના હોય.

અહિંમાં વિગ્રહ ગતિએ ઉપજવા આશ્રી કહ્યું છે પણ વિગ્રહ ગતિના સમય ૩ કે ૪ કહ્યા નથી. ચૌદમા સતકનો અને સાતમા સતકનો અભિ-પ્રાય સરખો અને મળતો જણાય છે. પરંતુ અંધવાળા ૪ સમા અણ્ણાહારિકના એટલે ચાર સમયની વિગ્રહ ગતિ માની પાંચમો સમય ઉપજવાનો કહે છે. અને કેટલાક નીકળવાનો પહેલો સમો અને વિગ્રહ ગતિના ત્રણ સમા ગણી પાંચમો સમો ઉપજવાનો કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૯ મું—ભગવતીજી સતક ૧૫ મે—ગોશાળાએ પોતાના મતા-નુસારે કાળની કલ્પના કહી બતાવી તે શી રીતે છે ?

ઉત્તર—ગોશાળાએ મહાવીર પરમાત્મા પ્રત્યે કહ્યું છે કે—અમારા મતે ત્રણ પ્રકારના કાળનું માન છે તે યથા દૃષ્ટાંતે—ગંગા નદી નીકળી ત્યાંથી તે સમુદ્રમાં લળી ત્યાં સુધીમાં ૫૦૦ જોજનની લાંબી છે, અને અર્ધ જોજનની પહોળી છે, અને ૫૦૦ ધનુષની ઉંડી છે. એવી સાત ગંગાએ

એક મહા ગંગા થાય.
સાત મહા ગંગાએ એક સાદી ગંગા થાય સાત સાદી ગંગાએ એક મૃત્યુ ગંગા થાય. સાત મૃત્યુ ગંગાએ એક લોહી-તાક્ષ ગંગા થાય. સાત લોહીતાક્ષ ગંગાએ એક એવંતી ગંગા થાય. સાત એવંતી ગંગાએ એક પરમાવતી ગંગા થાય. એવી સર્વ ગંગા ૧૧૭૬૪૯ નદીઓ થાય તેની સર્વ

સર્વ ગંગાનું માન	ગંગાના નામ.
મૂળ ગંગા ૭ સાતે	એક મહા ગંગા થાય.
૪૯	સાદી ગંગા
૩૪૩	મૃત્યુ ગંગા
૨૪૦૧	લોહીતાક્ષ ગંગા
૧૬૮૦૭	એવંતી ગંગા
૧૧૭૬૪૯	પરમાવતી ગંગા એક થાય

બાહર વાલુકા જે છે તે માહિથી સો વર્ષે એકેકી રજ કાઠતા જ્યારે ઉક્ત નદીઓ નિર્લેપ થાય તેને હું “શર” કહું છું. એવા ત્રણ લાખ શરે

એક “મહા કલ્પ” કહું છું. એવા ચોરારી લાખ મહા કલ્પે એક “મહા માનસ” એ નામનો કાળ થાય. છે. આ પ્રમાણે અમારે કાળનું માન છે.

પ્રશ્ન ૩૦ મું—ગોશાળે પોતાના ભવાંતર કેવી રીતે જણાવ્યા છે.

ઉત્તર—ઉપર કહેલા, એવા કાળમાં અથડાતા સર્વ જીવોના સમુદાય માંહેથી હું પ્રથમ નીકળી (માહા માનસના ત્રણ લેદ જે ઉપલ્પો—મધ્યનો—અને હેડલો એવા ત્રણ લેદ માંહેલા પ્રથમના) ૧ ઉપલ્પા માહા માનસમાં દેવપણે ઉપજ્યો. ત્યાંથી ચવી—૨ ધીજા ભવે સંજી ગર્ભજ મનુષ્યો થયો. ત્યાંથી ચવી૩ ત્રીજા ભવે વચલા માહા માનસમાં દેવપણે ઉપજ્યો. ત્યાંથી ચવી—૪ ચોથા ભવે સંજી ગર્ભજ મનુષ્ય થયો. ત્યાંથી ચવી—૫ પાંચમે ભવે હેડલા માહા માનસમાં દેવપણે ઉપજ્યો. ત્યાંથી ચવી—૬ છઠા ભવે સંજી ગર્ભજ મનુષ્ય થયો. ત્યાંથી ચવી—૭ સાતમે ભવે પૂનઃ ઉપલા માહા માનસમાં દેવ થયો. ત્યાંથી ચવી—૮ આઠમે ભવે સંજી ગર્ભજ મનુષ્ય થયો. ત્યાંથી ચવી—૯ નવમે ભવે પૂનઃ વચલા માહા માનસમાં ઉપજ્યો ત્યાંથી ચવી—૧૦ દશમે ભવે સંજી મનુષ્ય ગર્ભજ થયો—ત્યાંથી ચવી—૧૧ અગ્યારમે ભવે વળી હેડલા માહા માનસમાં દેવ થયો—ત્યાંથી ચવી—૧૨ બારમે ભવે સંજી ગર્ભજ મનુષ્ય થયો. ત્યાંથી ચવી—૧૩ તેરમે ભવે પાંચમા ધ્રુવ નામના કલ્પમાં ઉત્પન્ન થયો. અને ત્યાંથી ચવી—૧૪ ચૌદમે ભવે ક્ષત્રીય કુળમાં “ઉદાયનકોડયાયન” નામે કુમાર થયો. ત્યાંથી મેં સાત પ્રૌઠ પ્રહાર કર્યાં.

પ્રશ્ન ૩૧ મું—ગોશાળે સાત પ્રૌઠ પ્રહાર કેવી રીતે કર્યાં ?

ઉત્તર—ગોશાળો કહે છે કે—મેં ૧ પેલો પ્રૌઠ પ્રહાર કરી એનેકના શરીરમાં ૨૨ વર્ષ રહ્યો. ૨ ધીજી પ્રૌઠ પ્રહાર—મલ્લરામના શરીરમાં ૩૧ વર્ષ રહ્યો. ૩ ત્રીજી મંડીતના શરીરમાં ૨૦ વર્ષ રહ્યો. ૪ ચોથો રોહના શરીરમાં ૧૯ વર્ષ ૫ પાંચમો ભારદ્વજના શરીરમાં ૧૮ વર્ષ. ૬ છઠો અર્જુન ગૌતમ પુત્રના શરીરમાં ૧૭ વર્ષ. અને ત્યાર પછી છેલ્લો ૭ સાતમો પ્રૌઠ પ્રહાર કરી ગૌશાળા મખલી પુત્રના શરીરમાં ૧૬ વર્ષ રહ્યો. એમ સર્વ મળી ૧૩૩ વર્ષ સાત પ્રૌઠ પ્રહાર કર્યાં. તે હું પોતે સમજ્યો. એ પ્રમાણે ગોશાળાએ પોતાના મતાનુસારે કાળ, માન તથા પ્રૌઠ પ્રહાર વગેરેનું સ્વરૂપ કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૩૨ મું—પ્રૌઠ પ્રહારનો અર્થ શું ?

ઉત્તર—પ્રૌઠ પ્રહાર એટલે એક શરીરમાંથી નીકળી બીજાના મૃત્યુક શરીરમાં પ્રવેશ કરી તેમાં રહેવું એમ એક જાતિમાં સાત વાર (મનુષ્ય જાતિમાં) પ્રવેશ કરવાનું કલ્પિત કહી બતાવ્યું. પ્રૌઠ પ્રહાર તો વનસ્પતિમાંજ થાય છે એમ ભગવંત મહાવીરનું કહેવું છે. તે ભગવંતના મુખથી તલના ઊંડા સાત પ્રૌઠ પ્રહાર તલના દાણાની ગોશાળે વાત સાંભળી. પોતાને વિષે કલ્પિત સાત પ્રૌઠ પ્રહાર બેસતા કરી એમ જણાવ્યું કે—તમારો ચેલો જે ગોશાળો મખલી પુત્ર મરી ગયો તેના શરીરમાં મેં સાતમે પ્રૌઠ પ્રહાર કર્યો છે. એટલે એમ જણાવે છે કે—જે ચરમ તિર્થંકર થાય તે સાત પ્રૌઠ પ્રહાર કરે. અને તે આઠ ચરમની પ્રરૂપણા કરે, એટલે તેમના વખતમાં આઠ ચરમ થાય.

પ્રશ્ન ૩૩ મું—ગોશાળે આઠ ચરમ પ્રરૂપ્યા તે કયા કયા ?

ઉત્તર—ગોશાળે આઠ ચરમ પ્રરૂપ્યા તે એ કે-૧ પહેલું—ચરમપાણુ, ૨ બીજું—ચરમગીત, ૩ ત્રીજું—ચરમનાટક, ૪ ચોથું—ચરમઅંજલી કર્મ તે ગ્રહસ્થ પ્રત્યે હાથ જોડવાં તે, ૫ પાંચમું—ચરમપુષ્કલાવર્ત, ૬ છઠું—ચરમ મહામેઘ, ૭ સાતમું—ચરમ સીચનિક ગંધ હસ્તી, ૮ આઠમું—ચરમ મહા સીંઘા કંટક સંગ્રામ. એ પ્રકારના આઠ ચરમ ચૌવીશમાં જિનના વારે પ્રવર્તે. એવી પ્રરૂપણા ગોશાળા કરે છે.

પ્રશ્ન ૩૪ મું—ગોશાળે ચરમપાણુ પ્રરૂપ્યા તે શી રીતે ને તેનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—ગોશાળે ચરમપાણુના બે ભેદ બતાવ્યા છે. ૧ ચારપણુ ને ૨ ચારઅપાણુ. તેમાં ચારપણુ કહ્યા તે ૧-ગાયત્રી પીઠ ઉપરથી પડતું પાણી, ૨ બીજું—પાણીનું હાથે મથન કર્યું તે પાણી, ૩ ત્રીજું—સુર્યના આતાપથી થયેલું ઉજ્જ્વળ પાણી, ૪ ચોથું—પર્વત તથા નીચરણામાંથી પડતું પાણી. આ ચાર જાતના પાણી, ગૌશાલામતિએને લેવા કલ્પે—અને ચાર અપાણુ તે-૧ થાળ કળશા તથા માટી વગેરેના ભાજન ધોવાનું પાણી, ૨ આંબા અબાહકિકનું ધોવણુ પાણી, ૩ ત્રીજું લીલોતરી જે મુગફલી—ઉદફલી વગેરે ફળીએને પાણીમાં ઝખેલી બાહર કાઢે તે પાણી, અને ૪ ચોથું જે શુદ્ધ પાણુ તે છ માસ શુદ્ધ ખાદિમ (મેવા) ખાય. તે છ માસમાં પ્રથમ બે માસ પૃથ્વી સંધારો કરે, પછી બે માસ કાષ્ટ સંધારો કરે, પછી બે માસ હાલ સંધારો કરે. એમ છ માસ કરતા તેની છેલ્લી રાત્રિએ બે દેવતા પ્રગટ થાય તે પૂર્ણભદ્ર અને માણીભદ્ર તે દેવ શરીરને શીતલ-બીના

હાથનો સ્પર્શ કરે ને જો તે દેવના સ્પર્શને લહુ' જાણે તો આશીર્વાદ નામે કર્મ ઉપરાજે અને જો લલો ન જાણે તો તેના શરીરમાં અગ્નિકાય પ્રગટે અર્થાત્ તેના શરીરમાં દાહ ઉત્પન્ન થાય. અને તે પીડા સહન કરી પછી સિદ્ધ ગતિ પ્રત્યે ગમન કરે. અર્થાત્ મોક્ષ જાય. એને ચે.થો અપાણુ કહ્યો છે. એ ચાર જાતીના અપાણુ અકાલ્પિનિક છે, એમ ગોશાળાનું કહેવું છે. આ પ્રમાણે ચાર પાણુ અને ચાર અપાણુની વીધી ગોશાળા મતની સમજવી. સાખ ભ. સ ૧૫માંની

પ્રશ્ન ૩૫ મું—ભગવતીજીના ૧૫માં સતકમાં—ગોસાલેણં મંસલિ પુત્તેણં સદ્દિં પણિય ભૂમિણ વાસાહં ॥ ભગવંત ગોશાલા સાથે છ વર્ષ સુધી પ્રણીત ભૂમિમાં વિચર્યા કહ્યું છે તો પ્રણીત ભૂમિ કઇ ભૂમિને કહી !

ઉત્તર—ટીકામાં કહ્યું છે કે—‘પણિય ભૂમિણ ત્તિ’ ॥ પ્રણીત ભૂમિશરભ્ય પ્રણિત ભૂમૌ વા મનોજ્ઞ ભૂમૌ વિહરતવા નિતિ યોગઃ ॥

તેની ભાષા—પ્રણીત ભૂમિને લઈને છ વર્ષ ગોશાલા સાથ વિચર્યા. ખીજો અર્થ—પ્રણીત ભૂમિ અર્થાત્ મનોજ્ઞ (અછી) ભૂમિમેં છ વર્ષ ગોશાલા સાથે રહ્યા.

આ પ્રકારે અર્થ “પ્રશ્નોત્તર સંગ્રહમાળા” માં ચોથા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પૃષ્ઠ ૧૭મે—આત્મારામજીએ ડોક્ટર હોર્નલને ઉત્તર આપેલ છે. આ પુસ્તક સંવત્ ૧૯૭૨માં છપાયેલ છે. તેમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩૬ મું—ભગવતી સં ૧૮મે-ઉં ૧ લે ભવ્ય સિધકને જીવ પદે એક વચને, બહુવચને ચરીમ કીધા. અને અભવ્ય સિધકને સર્વને એકવચને ને બહુવચને એચરીમ કહ્યા તે કેમ ?

ઉત્તર—ભવ્ય જીવ સુક્તિ જવા આશ્રી ભવપણુ' ચરમ એકવચને, ને બહુવચને સઘળાઈ ભવ્ય સિધક જીવ ત્રીઝશે ઇતિ વચનાત્ જ્યંતીનાં અધિકારે પુછ્યાસમાના સર્વ ભવ્ય જીવ સિદ્ધ થવા આશ્રી ચરમ કહ્યા. અને અભવ્ય ને ભવ્યપણુનાં અભાવથી અભવ્ય જીવ એકવચને ને બહુ-વચને અચરમ કહ્યા.

પ્રશ્ન ૩૭ મું—હાલ જે શકેદ્ર છે તે પૂર્વે કોણુ હતા ને ક્યારે થયેલ ?

ઉત્તર—ભગવતીજી સં ૧૮મે-ઉં ૨ જે વીશમા મુનીસુવૃત સ્વામીનાં વારે હથીણુપુર નગરે કારતક શેઠનો જીવ મુનિસુવૃત અરિહંત

પાસે એક હબ્બર ને આઠ વાણોતર સાથે દિક્ષા લીધી. બાર વર્ષ દિક્ષા પાળી ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન મેળવી એક માસનો સંચારો કરી કાળ કરી શકેદ્ર થયા.

પ્રશ્ન ૩૮ મું—ભગવતીજીના ૧૬ મા સતકે—પાંચમા ઉદ્દેશે કહ્યું કે શકેદ્ર ભગવંત મહાવીરને આઠ પ્રશ્ન પૂછી, સાતમા દેવલોકના ગંગદત દેવને આવતા બાણી ભેજાંત થઈ એકદમ ભાગ્યા તે ગંગદત કયા ?

ઉત્તર—તે ગંગદત દેવ પણ પૂર્વ ભવે હથીણાપુર નગરમાં ગંગદત ગાથા પતી હતા તેણે પણ મુનિસુવ્રત સ્વામી પાસે દિક્ષા લીધી હતી ને તે સાતમા દેવલોકે ઉત્પન્ન થયા હતા. કારતક શેઠના ભવમાં ગંગદત ગાથાપતી સાથે કેઈ પ્રકારની વીરુદ્ધતાને લઈને દેવતાના ભવમાં ગંગદત દેવનું તેજ સહન નહિ થઈ શકવાથી શકેદ્રને ભયજાંત થઈ ભાગવું થયું, તે ઉપર કહેલા ગંગદત તેજ પોતે.

પ્રશ્ન ૩૯ મું—ભગવતીજી સં ૧૮મે—ઉદ્દેશે ૪ થે એવો પાઠ છે કે—

જાવ ઇયાણં મંતે વરા અંધગ વળિહ્ણો જીવા તાવ ઇયા પરા અંધગ વળિહ્ણો જીવા ? હંતા ગોયમા જાવ ઇયાવરા અંધગ વળિહ્ણો જીવા તાવ ઇયા પરા અંધગ વળિહ્ણો જીવા સેવં મંતેતિ ॥૨॥

આનો અર્થ શી રીતે સમજવો ?

ઉત્તર—ટીકા—જાવ ઇયેત્યાદિ યાવતઃ વરતિ અર્વાગ્ ભાવવર્તિનઃ આયુ-
ષ્કાપેક્ષયા અલપાયુષ્કાઙ્ઞ્યર્થઃ અંધગ વળિહ્ણોતિ અંહિપા વૃક્ષાસ્તેપાં વળહયસ્તદોશ્ર-
યત્વેનેત્યંહિપ વળહયો બાદર તેજસ્કાયિકા ઇત્યર્થઃ અન્યેત્વા હુરંધકા અપ્રકાશકાઃ
સૂક્ષ્મ નામકર્મોદયા ઘે વળહયસ્તે અંધક વનહયોજીવાઃ તાવઇયતિ તત્પરિમાણાઃ
પરંત્તિપરાઃ પ્રકૃષ્ટા સ્થિતિતો દીર્ઘાયુષ ઇત્યર્થ ઇતિ પ્રશ્નઃ હંતેત્યાદ્યુત્તર મિતિ ॥

ભાવાર્થઃ—વરા કેં અથ ભાગવતિ આયુષ્યની અપેક્ષાએ અલ્પા-
યુષવંત અંધગવંકેં વૃક્ષની અગ્નિના બાદર તેજસ્કાયિક ભવો છે.

વળી કેટલાક આમ પણ કહે છે. અંધવંકેં અપ્રકાશક સૂક્ષ્મ નામ
કર્મના ઉદયથી જે અગ્નિના ભવ તેના પરિભાણે પરા કેં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-
વાળા તેજસ્કાયિક ભવો છે. અથવા જેટલા સૂક્ષ્મ અગ્નિના ભવ છે તેટલા
ઉત્કૃષ્ટાયુષના ધરણુદાર અગ્નિના ભવ છે એ બંને સરખા છે માટે—

અને પ્રશ્નોત્તર મણિ રત્નમાળાના પાંચમા ભાગમાં ૪૫ મા પ્રશ્નમાં
કહ્યું છે કે—અવરાકેં અવરાણો છે જેનો આયુષ્ય એવા અલ્પ આયુષ્યના

પાણી અંધગ કેઠ એટલા આંધળા વન્હિણો એટલે અગ્નિકાયના જીવોઃ એ અર્થ એનો ભાવાર્થ એમ સમજવો કે-એટલા બાહર તેજસ્કાયના જીવો અલ્પ આયુષ્યવાળા હોય, તેટલા સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયના જીવો ઉષ્ણુષ્ઠી સ્થિતિ વાળા હોયઃ ? એ પ્રમાણે પૂછતા ભગવંતે હા પાડી કે જેટલા અલ્પ આયુષ્યવાળા બાહર અગ્નિના જીવો હોય તેટલાજ સૂક્ષ્મ અગ્નિના જીવો ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા હોય એ પ્રમાણે પરમાર્થ સમજવો.

પ્રશ્ન ૪૦ મું—ભગવતીજ સં ૧૮ મે ઉં ૫ મે નારકી હે ભગવંત ? અનંતરે નીકળીને જે ભવ્ય (પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય) પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ યોગીને વિષે ઉપજે તેહ કિશા આઉખા પ્રતેવેદે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ? નારકીનું આઉખું વેદે. તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયું આઉખું આગળ કીધું રહે. ઇત્યર્થ—ઇહાં તર્ક નારકી તિર્થંચમાં ઉપજે અને નારકીનું આઉખું કેમ વેદે ? સમાધાન વાટે વેહેતા તથા ઉપજતા સમયથી તદ્દભવનું આઉખું પ્રાણ અપ્રાપ્ત થતાં મુધી વેદક સત્તામાં પૂર્વ ભવનું આયુષ્ય વેદે, જ્યાં મુધી પુર્વાલી લેશ્યા અનુભવે ત્યાં મુધી. એમ ચોવીશે દંડકની વક્તવ્યતા ત્યાંથી સમજવી.

પ્રશ્ન ૪૧ મું—દેવતા હુગડા આભરણાદિકની વિભૂષા કરી શરીર અલંકૃત કરે તેહને વૈકિય કર્યું કહેવાય કે નહિ.

ઉત્તર—ભગવતીજ સ. ૧૮મે-ઉ. ૫મે-એ પ્રકારના દેવ કદ્યા છે એક વૈકિયવંત-અને બીજા અકિયવંત. તિહાં વૈકિયવંત દેવને અલંકૃત મનુષ્યનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. એટલે વસ્ત્ર આભારણાદિકે શરીર અલંકૃત કરે તે પણ દેવતાએ વૈકિય કર્યું કહીયે. અને ભવ્ય ધારણીય શરીરવાળા દેવતા મૂળ સ્વરૂપે હોય તે અવૈકિયવંત કહેવાય.

પ્રશ્ન ૪૨ મું—પૃથ્વીકાયના જીવ પ્રાણાતિપાતાદિ પાપ કરે ?

ઉત્તર—ભગવતીજ સ. ૧૯મે-ઉ. ૩મે-ગૌતમ સ્વામીએ પૂછ્યું કે હે ભગવંત ! પૃથ્વીકાય પ્રાણાતિપાત કરે એટલે જીવની હિંસા કરે ! મૃષાવાદ ઓલે ? જાવત્ અઢારે પાપસ્થાનક કરે ? ભગવંત કહે હંતા ગોયમા. પ્રાણાતિપાતના કારક કહીયે. ઇમ જાવત્ મિથ્યાદર્શન સલ્યનાના પણ કારક કહીયે. ઇહાં તર્ક—પૃથ્વીના જીવને વચનાદિકનો અભાવ છે. છતાં વચનાદિકને અભાવે મૃષાવાદ કહ્યું તે કેમ ? ઉત્તર—અવિરતીને આત્રીને અઢારે પાપ સ્થાનકના સેવનાર કહેવાય. તેમાં મૃષાવાદ પણ આવી ગયું.

પ્રશ્ન ૪૩ મું—પૃથ્વ્યાદિકને વિષે એક શરીરે કેટલા જીવ ઉપજે ને એકી સાથે કેટલા આહાર લીએ ?

ઉત્તર—ભગવતીજી સ. ૧૯મે-ઉ. ૩જે-પૃથ્વ્યાદિક ચાર ભોલને વિષે એકેક શરીરે એકેક જીવ ઉપજે ને એકેક જીવ આહાર કરે, અને વનસ્પતિને વિષે અનંતાં વનસ્પતિ કાઠયા એકઠા મળીને સાધારણ શરીર બાંધે એકઠા મળી સાધારણ શરીર બાંધીને ત્યાર પછી આહાર કરે.

પ્રશ્ન ૪૪ મું—પૃથ્વીકાય જીવનું શરીર કેવડું ?

ઉત્તર—ભગવતીજી સ. ૧૯મે-ઉ. ૩જે-પૃથ્વીકાયના જીવના શરીર માટે કહ્યું છે કે-ચક્રવતિ રાજાની ચંદનની વાટનાર દાસી, તરૂણી બલવંત તે તિક્ષણ વજ્રમય સિલાપ્રતે માટીનો પિંડ મૂકી તિક્ષણ વજ્રમય ગોલવટ ઉપરવટણો લઈ પીશી પીશી એકઠો કરે. ઇમ એકવીશ વાર લગી પીશે. તથણું ગાયમા ? કેઈ એક પૃથ્વી કાયિક સિલા પ્રતે તથા ઉપરવટણા પ્રતે લાગ્યા, કેટલાએક નથી લાગ્યા. કેટલાએક સંઘટયા, કેટલાએક નથી સંઘટયા. કેટલાએક પરિતાપ પામ્યા, કેટલાએક પરિતાપ નથી પામ્યા, કેટલાએક ઉપદ્રવ્યા, કેટલાએક ઉપદ્રવ્યા નથી. અને કેટલાએક પીશ્યા (વટાણા), કેટલાએક નથી પીશ્યા. એહુવી પૃથ્વીકાયના જીવનાં શરીરની અવયાહણા સૂક્ષ્મ (ઝીણી) બાણવી. એમ ભગવતીજીમાં કહ્યું છે અને તેના દુઃખને માટે પણ એજ અધિકારે તથા આચારાંગજીમાં ત્રાસદાયક ન્યાય આપ્યો છે.

પ્રશ્ન ૪૫ મું—પૃથ્વીકાયનો સ્પર્શ કરવાથી તે કાચને કાંઈ દુઃખ થાય ખરું ?

ઉત્તર—ભગવતીજી સ. ૧૯ મે ઉ. ૩જે કહ્યું છે કે પૃથ્વીકાય આકાશ્યો-સંઘટયો થકો કેટલી વેદના ભોગવે ? તેના ઉત્તરમાં ભગવતે જણાવ્યું છે કે-જેમ કોઈએક પુરૂષ તરૂણો, બલવંતો જરા જીર્ણ બલહીણ પુરૂષને એહુ હાથની મુઠી ભીડીને-ઉપાડીને જોરથી મસ્તકને વિષે આહણે મારે તે જરા જીર્ણ પુરૂષને જેવી વેદના હોવે તેથી અધિક અનિષ્ટ જાવત મહા વેદના ભોગવે. તેમ અપકાય, તેઉકાય, વાઉકાય, ને વનસ્પતિકાયને સંઘટયા થકા પણ એવીજ વેદના હુવે એમ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૪૬ મું—મનુષ્યો કોશ કોદાળી પાવડાદિક શસ્ત્ર વડે પૃથ્વીને બાણે ત્યારે પૃથ્વીકાયના જીવને કેટલી વેદના થાતી હશે ?

ઉત્તર—શ્રી આચારાંગજીના પહેલાજ અધ્યયના શરૂઆતમાં કહ્યું છે કે-જેમ કોઈ પુરૂષ આંખે આંધળો, કાને બહેરો, મોઢે મુંગો, જેના હાથ

પગ વગેરે અવયવો કાંઈ પણ હલાવી શકે તેવા નથી, તેવા પુરૂષને એકી સાથે બત્રીશ પુરૂષોએ બત્રીશ અંગોપાંગના સ્થાનકે ભાલાએ કરીને ભેદે અને બત્રીશ પુરૂષો ખડગે કરી છેદે. તેને કેટલી વેદના થાય ? એ દષ્ટાંતે પૃથ્વીકાયના જાવને એથી પણ અતિશય અધિક વેદના થતી કહી છે.

પ્રશ્ન ૪૭ મું—અહિંઆં કોઈ એવો સવાલ કરે કે દરેક સૂત્રમાં પહેલી સ્થાવર કાયની દયા બતાવી તેમ પ્રથમ મનુષ્યની દયા કેમ બતાવી નહિ ? સર્વકાયમાં મનુષ્યની કાય બહુજ ઉંચી ને ચડી આતી છે. છતાં તેનું રક્ષણ નહિ ? બતાવતાં પહેલું પૃથ્વ્યાદિક પાંચ સ્થાવરનું રક્ષણ જૈનસૂત્રોમાં દાખલ કર્યું તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—હે ભાઈ ! ભગવંતે તો દરેક સૂત્રમાં છએ કાયના જીવની દયા પાળવી, તેનું રક્ષણ કરવું એમ પોકારી પોકારીને કહ્યું છે. પરંતુ પહેલા સ્થાવર કાયની દયા પાળવાનું બતાવવાનું કારણ એમ જણાય છે કે—જે પ્રાણી પ્રથમ ઝીણા અને નાના જીવોને દયા યોળખશે તેની દયા પાળવા શીખશે તે મોટા જીવોનું અવશ્ય રક્ષણ કરશેજ. વિચારો કે રાજાનું રક્ષણ કરનારા હજારે માણસો નીકળશે પરંતુ કોઈપણ આધાર વિનાના રાંક-કંગાળ દશાનાં પ્રાણીનું કેટલા રક્ષણ કરનારા નીકળી આવે છે ? તેનો ખ્યાલ કરવો. દુનિયામાં જેટલા મનુષ્યની રક્ષા કરનારા નીકળશે તેટલા તિર્યંચ જાતિના રક્ષણ કરનારા નહિ નીકળે. જેટલા પશુ પક્ષી વગેરે પંચેન્દ્રિય જાતિના રક્ષણ કરનારા નીકળશે તેટલા કિડી મંકોડી માંખી માંકડ મચ્છર વગેરેની રક્ષા કરનારા નહિ નીકળે, અને જેટલા વિગલેન્દ્રિ જીવની રક્ષા કરનારા નીકળશે તેટલા પૃથ્વી પ્રાણી અગ્નિ વાયુ ને વનસ્પતિના જીવની રક્ષાના કરનારા તેની દયાના પાળનારા નહિ નીકળે.

માટે મહાવીર પરમાત્માએ પહેલા અનાથ પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવા તેની દયા પાળવાનું બતાવ્યું છે. જે ઈતર પ્રાણીઓનું દયા પાળવાનું શીખશે તો મનુષ્યની દયા પાળવા શીખશે.

વિચારો કે—મનુષ્યોની દયા માટે જેવી કાયદા કોરટો છે તેવી બીજા પ્રાણીઓને માટે કઈ કોરટ ખોલવામાં આવી છે ? એવી એક તો બતાવો. મહાવીર પરમાત્માએ તો નાના મોટા, સૂક્ષ્મ બાહર, ત્રણ સ્થાવર, મનુષ્યથી માંડી એકેન્દ્રિય સુધીના છએકાયના રક્ષણને માટે આઠે પહોર ખુલ્લી રહે તેવી કોરટ ન્યાયમાર્ગની બંધી કરી છે અને તેના અમલદારો પણ ન્યાયના આસને બેઠેલા તમામ પ્રાણીઓના રક્ષણનું અને તેના હિતનું ત્રિંતવન અહિંનિશ કર્યા કરે છે. અને શુનેહુગારને શાસ્ત્રોક્ત-કાયદા મુજબ

ન્યાયપૂર્વક શિક્ષા આપી પાપથી મુક્ત કરે છે.છએકાયના રક્ષણની અને છએકાયના પ્રાણીની દાદ સાંભળનારી અને અદલ ઇન્સાફની આપનારી સત્ય અને સાચી કેરટ તો એક મહાવીર પરમાત્માનીજ છે તે ખરી છે.

પ્રશ્ન ૪૮ મું—કેઈ કહે કે—જ્યારે ગોશાળાએ તેજુલેશ્યાથી બે સાધુને બાળ્યા અને ભગવંત પંડ ઉપર તેજુલેશ્યા મૂકી ત્યારે ભગવંત તો કેવળી હતા કે તેમનાથી કાંઈ ન થઈ શકે પણ બીજા સાધુઓ પાસે શું તેજુલેશ્યાદિક લલિધ ન હતી કે કાંઈપણ પરાક્રમ ન કરી શક્યા ?

ઉત્તર—અધુઓ ! એજ મહાવીર પરમાત્માએ બતાવેલી—મહાવીરના ધરની દયા. મહાવીર જ્યારે છન્નસ્થ હતા ત્યારે ગોશાળા ઉપર મૂકેલી વેશાયણુ તાપસની તેજુલેશ્યા તેને દૂર કરવાને ભગવંતે ગોશાળાને બચાવવા અનુકંપા અર્થે શીતલ લેશ્યા મૂકી અને ગોશાળાને બચાવ્યો. પરંતુ આ વખતે તો ભગવંત કેવળી છે, એમ કહી ભગવંત માટે તો અટકવુંજ જોઈએ, પણ બીજા છન્નસ્થ મુનિઓને માટે દુનિયા કલ્પના કરે કે શું ગોશાળા જેટલી પણ શક્તિ બીજામાં નહોતી ? આ સવાલને માટે તો ભગવંત પોતેજ કહી ગયા છે કે—ગોશાળાને તેજુલેશ્યા છે, તેથી અનંત ગુણી સામાન્ય સાધુને હોય, તેથી અનંત ગુણી સ્થિવર ભગવંતને હોય, તેથી અનંત ગુણી તેજુલેશ્યા અરિહંત ભગવાનને હોય. પણ ત્રણે પદે ક્ષંતી ક્ષમા કહ્યા છે. આ મહાવીરના ધરની દયા. સાખ ભ. સ. ૧૫મે—

પ્રશ્ન ૪૯ મું—ભગવતીજી શતક ૨૫મે—ઉદેશે ૩ જે—તથા ઠાણાંગળના ઉમે ઠાણે—સાત શ્રેણી કહી તેનું સ્વરૂપ શી રીતે છે ?

ઉત્તર—સાત શ્રેણી (પ્રદેશની પંક્તિ) બા પ્રમાણે કહી છે.—૧ ઇન્દુ આયતા, ૨એકતોવંકા, ૩ દ્વિધાવંકા, ૪ એક્રતઃબા, ૫ દ્વીધાબા, ૬ ચક્રવાળા, ૭ અર્ધચક્રવાળા. એ સાતમાં—

૧ ઇન્દુ આયતા તે જે વડે કરી જીવ ઉર્ધ્વલોકાદિથી અધોલોકાદિને વિષે ઇન્દુ ગતિયે ઉપજે તેને ઇન્દુ આયતા કહીએ.

૨ એકતોવંકા (વકા) તે જે વડે કરી જીવને પુદ્ગલ ઇન્દુ ગતિયે કરી વકને કરે બીજી શ્રેણીએ કરી ઉપજે તેને એકતોવંકા કહીએ.

૩ દ્વિધાવંકા (વકા) તે જેને વિષે બે વાર વક કરે એ ઉર્ધ્વશ્ચેત્રથી અગ્નિકુણનાં અધો શ્ચેત્રે વાયવ્ય દિશાએ જઈને ઉપજે તેને હોય તે બતાવે છે. પ્રથમ સમયે અગ્નિકુણથી ત્રીજા નૈરત્યકુણે જાય તિહાંથી ત્રીજી વાયવ્ય—

દિશાને વિષે જાય તેથી અધોદિશે વાયવ્ય કુણે ત્રણ સમય ત્રસનાડી મધ્યે અથવા બહાર પણ હોય.

૪ એક તઃખા તે જે વડે કરી જીવ અથવા પુદ્ગલ નાડીના વામ પડખાથી નાડીમાં પેહો તે વડે કરીનેજ જઈએ. વળી તેના વામ પડખાથી ઉપજે તે એક તઃખા વામાદિ પડખા ચિહ્ન છે જેનું એવી દિશીને વિષે લોકનાડી છે લક્ષણ જેનું એવા આકાશના ભાવથી આ બે ત્રણ ચાર વક્રે કરી સહિત છે પણ ક્ષેત્ર વિશેષને આશ્રીત છે માટે ભેદે કરી કહી છે.

૫ દ્વીધાખા તે નાડીનાં વામ પડખાથી નાડીને વિષે પ્રવેશપણે કરીનેજ જઈને એજ નાડીના દક્ષિણ પડખાને વિષે જે વડે કરી ઉપજે તે દ્વીધાખા નાડીની બહાર ભૂત વામ દક્ષિણ છે, ચિહ્ન જેનું એવી આકાશની શ્રેણીયોનું સ્ફર્શવાપણું છે તેથી.

૬ ચક્રવાળા તે મંડળથી જેણે કરી મંડળે પરિભ્રમણ કરીને પરમાણું આદિ ઉપજે તે ચક્રવાળા.

૭ અર્ધ ચક્રવાળા તે ચક્રવાળાના અર્ધ ચક્રાકાર. ઇતિ ૭ શ્રેણી.

વળી ઠાણાંચંગળના ૭મે-ઠાણે પણ ૭ શ્રેણીયો કહી છે તેની ટીકામાં—એતાશ્ચક્રતો વક્રાઘા લોક પર્યંત પ્રદેશ પેક્ષાઃ સંભાવ્યને ચક્રવાળાર્ધ ચક્રવાળાદિના ગતિ વિશેષેણુ ભ્રમણુ યુક્તાનિ. ઇતિ ૭ શ્રેણી સ્વરૂપઃ—

પ્રશ્ન ૫૦ મું—શ્રીભગવતીજના ૩૪મા સતકે—ઉદેશે ૧લે—વિચ્છદ ગતિનો અધિકાર કહ્યો છે તે શી રીતે છે ?

ઉત્તર—એક સમયે ઉપજે તે રૂઝુ ગતિએ ઉપજે જેમકે ભરત ક્ષેત્રની પૂર્વ દિશાનો કોઈ જીવ પશ્ચિમ દિશે ઉપજવા જાય તે એક સમયે ઉપજે ત્યાં વિચ્છદ શબ્દ કહેવો નહિ. ૧

બે સમયનો વિચ્છદ તે જ્યારે ભરત ક્ષેત્રની પૂર્વ દિશાથી નરકને વિષે પશ્ચિમ દિશે ઉપજવા જાય ત્યારે એક સમયે હેહો જાય બીજે સમયે ત્રીછા ઉત્પત્તિ સ્થાનને પામે. ૨

ત્રણ સમયનો વિચ્છદ તે જ્યારે ભરતના અગ્નિ કુણુમાંથી નીકળી કોઈ જીવ નર્કને વિષે વાયવ્ય કુણુમાં ઉપજવા જાય ત્યારે થાય. ૩

ચાર સમયનો વિચ્છદ તે—એકે દ્રીયને હોય તે બતાવે છે. ત્રસનાડીની બહાર અધો લોકને વિષે વિદિશાથી એક સમયે દિશા પ્રત્યે જાય—બીજે

સમયે લોક મધ્યે ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરે-ત્રીજે સમયે ઉંચો જાય-ચોથે સમયે ત્રસનાડીમાંથી નીકળીને દિશામાં ઉત્પત્તિ સ્થાનને પામે. ૪

પાંચ સમયનો વિગ્રહ તે-એક સમયે ત્રસનાડીની બહાર અષ્ટા લોકને વિષે વિદિશાથી એક સમયે દિશામાં આવે-બીજે સમયે લોક મધ્યે ત્રસનાડીમાં જાય-ત્રીજે સમયે ઉંચો જાય-ચોથે સમયે ત્રસનાડીમાંથી નીકળીને બહાર દિશામાં જાય-પાંચમે સમયે વિદિશે ઉત્પત્તિ સ્થાનને પામે. ઇત્યર્થ:—

પ્રશ્ન ૫૧ મું—શ્રી ભગવંત મહાવીરે ૪૨ વર્ષની પ્રવજ્યાંમા રાજગ્રી નગરીમાં કલ્પતા ૧૪ ચોમાસા કર્યા કહેવામાં આવે છે ને ચોઢાળીયામાં પહેલું ચોમાસું અઠી ગામનું ને બીજું ચોમાસું વાણીજ ગામનું કહ્યું તે અપેક્ષાયે ચૌદ ચોમાસા મળતા નથી તેનું કેમ ?

ઉત્તર—જેડવાળાએ એક એક ચોમાસા જુદા પાડીને એકી સાથે ચૌદ ચોમાસા રાજગ્રહીના કહ્યા. એ ઉપર ચોઢાળીયામાં કહ્યા પ્રમાણે પહેલું અઠી ગામનું ને બીજું વાણીજ ગામનું લેવાનું નથી. ત્યારે શી રીતે લેવું ? તેના ખુલાસાને માટે ભગવતીજના ૧૫ મા સતકમાં કહ્યું છે કે—ભગવંતનું પહેલું ચોમાસું અઠી ગામમાં અને બીજું ચોમાસું રાજગ્રહીયે કર્યું અને ત્યાંથી ગોશાળાનું મળવું થયું. તે રાજગ્રીનું બીજું ચોમાસું દિક્ષા લીધા પછીનું અને રાજગ્રીના ચૌદ ચોમાસામાંનું પહેલું ચોમાસું એ ગણતરીએ દિક્ષાના ૪૧ મા વર્ષનું ચૌદમું ચોમાસું રાજગ્રહીનું થયું. અને ૪૨ ઍંતાળીશમા ચોમાસે પાવાપુરીમાં નિર્વાણ થયા. ઇત્યર્થ:—

પ્રશ્ન ૫૨ મું—લોકાંતિક દેવતાના વિમાન સંખ્યાતા યોજનના છે કે અસંખ્યાતા યોજનના છે ?

ઉત્તર—અસંખ્યાતા યોજનના છે, એમ ભગવતીજમાં કહ્યું છે, સાખ—“જૈન ધર્મ પ્રકાશ.” પુસ્તક ૪૦ મું—અંક ૩ જો.

પ્રશ્ન ૫૩ મું—ભરત ક્ષેત્રથી મેરૂ પર્વત ઉત્તરે છે તેમ ઐરવત ક્ષેત્રથી અને પૂર્વ પશ્ચિમ મહાવિદેહથી કઈ દિશાએ છે ?

ઉત્તર—તેની પણ ઉત્તરે છે. તે સૂર્યના ઉદયાસ્તની અપેક્ષાએ દિશા જાણવી. એમ પંચમાંગમાં કહ્યું છે. (સાખ ઉપલા અંકની)

પ્રશ્ન ૫૪ મું—ભરતમાં, ઐરવતમાં અને પૂર્વ પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં દિવસ રાત્રી સરખા હોય કે નાના મોટા હોય ?

ઉત્તર—દિવસ રાત્રીનું માન બધે સરખું હોય તે સૂર્યના મંડળની અપેક્ષાએ જાણવું. એમ ભગવતીજીમાં કહ્યું છે. (સાખ ઉ૦ અંકની)

પ્રશ્ન ૫૫ મું—પાંચ ઇંદ્રિયોમાં કામી કેટલી છે ને ભોગી કેટલી છે ?

ઉત્તર—કાન, આંખ બે કામી છે ને કાયા, જીભા ને નાસિકા એ ત્રણ ભોગી છે એમ ભગવતીજીમાં કહ્યું છે. (સાખ ઉપલા અંકની)

પ્રશ્ન ૫૬ મું—શિષ્ય-ઉપરના પાંચ બોલને કામના ગુણ કહ્યા છે ને અહિંયાં બે ભેદ પાડ્યા તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ ને ફરસ. એ પાંચે કામના ગુણ છે એટલે કામને-વિષયને ઉત્પન્ન કરનારા છે. અને બે ભેદ પાડવાનું કારણકે કાન જે છે તે શબ્દ સાંભળવાને અને આંખ રૂપ જોવાને સન્મુખ થાય છે માટે બેને કામી કહેલ છે. અને રસ જીભાને, ગંધનાશિકાને અને સ્પર્શ કાયાને ભોગ આવે છે માટે એ ત્રણને ભોગી કહેલ છે. પણ એ પાંચે કામના-વિષયના ઉત્પન્ન કરનારા છે માટે કામ ગુણ કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૫૭ મું—શ્રી પદ્મવણી પદ ૧ હું તેમાં પલંડુ કંદ, લહસુણુ કંદમાં પ્રત્યેક જીવ કહ્યા તેનું શું કારણ ? લોક પ્રસિદ્ધ તે સાધારણુ કંદ છે તો અનંતાનો ભેદ ઉઘાડો છે ને પ્રત્યેક કહ્યું તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એ બે નામની કોઈ પ્રત્યેક વનસ્પતિ સમન્વય છે. એ બે બોલની સાથે બીજા પણ બોલ કહ્યા છે. કુદંળીક નામા વનસ્પતિ ૩, કુશુંગક નામા વનસ્પતિ ૪, એટલે પલંડુ કંદ ૧ ને લહસુણુ કંદ ૨ મળી એ ચાર બોલ સાથે કહ્યા છે ને એ સર્વમાંથી પ્રત્યેક જીવ જાણવા એમ કહ્યું છે. તો ઉપરના બે બોલ પણ પ્રત્યેક વનસ્પતિનાંજ સમન્વય છે.

વળી આચારાંગ સૂત્રના બીજા સુતસ્કંધમાં અ૦ ૧૬ મે-ઉ૦ ૨ જે-કલમ (૮૬૮-૮૬૯) માં લહસુણુનાં વન કહ્યા છે, તે આંગાની પેઠે છોલ્યું છેલું, પતિકા કરેલું સાધુને લહસુણુના વનમાં જઈ લહસુણુ લેવું-ભોગવવું કલ્પે કહ્યું છે. તો તે ઉપરથી એમ સંભવે છે જે આંગાની પેઠે તે પણ તેવીજ જાતની કોઈ પ્રત્યેક વનસ્પતિ હોય એમ જણાય છે, જે સાધારણુ હોત તો અનંતકાય કહત.

એમ સાંભળ્યું છે કે—દક્ષિણ દેશમાં લહસુન ફળ થાય છે ને તે આંગા જેવા હોય છે.

પ્રશ્ન ૫૮ મું—દેવલોકમાં અપકાય કયાં સુધી હોય ?

ઉત્તર—પદ્મવણા પદ ળીજે—બારમા દેવલોક સુધી અપકાયની ઉત્પત્તિ કહી છે. એટલે બારમાં દેવલોક સુધી વાવડી હોય અને વાવડીમાં અપકાય હોય.—ટીકામાં નવચૈવેયકાદિમાં વાવડી તથા જળનો અભાવ કહ્યો છે.

પ્રશ્ન ૫૯ મું—બાદર વનસ્પતિકાય કયાં કયાં ને કયે ઠેકાણે હોય ?

ઉત્તર—બાદર વનસ્પતિકાય અધો લોક આશ્રી ધનોદધી પ્રમુખમાં કહી, અને ઉર્ધ્વ લોકે બારમા દેવલોક સુધી કહેલ છે. જત્ય જલં તત્ય વર્ણ ભ્યાં જળ ત્યાં વનસ્પતિકાય હોય એટલે સર્વ ઠેકાણે જળને આશ્રીને વનસ્પતિકાય કહી છે. સાબ પદ્મવણા પદ ૧ લે અને ત્રીજા અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રમાં પણ બાદર વનસ્પતિકાય લાભે.

પ્રશ્ન ૬૦ મું—ત્રણ વિગલેંદ્રી (બેદંદ્રી ૧ તેરંદ્રિ ૨ ને ચૌરંદ્રી ૩) કયાં કયાં હોય ?

ઉત્તર—ત્રણ વીગલેંદ્રી, તિર્યંચ પચેંદ્રી એ ત્રાર આશ્રી ઉર્ધ્વ અને અધો લોકે દેશ ભાગે કહ્યા છે. તે ઉર્ધ્વ મેરૂ સુધી. અધો-અધો ગામની વિજ્ય આશ્રી કહેલ છે. અને ત્રીજા અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર તથા સર્વ જળ સ્થાનક આશ્રી પણ સંભવે.

પ્રશ્ન ૬૧ મું—દેવલોકની વાવડીમાં પોરા પ્રમુખ હોય કે નહિ ?

ઉત્તર—દેવલોકમાં ક્ષુદ્ર પ્રાણી ન હોય. માટે દેવલોકની વાવડીમાં પોરાનો સંભવ નહિ.

પ્રશ્ન ૬૨ મું—પદ્મવણા પદ ળીજે—દેવતાને ધોળા દાંતને કાળા કેશ ક્રીધા છે તો દેવતાને હાડકા હોય નહિ ને દાંત કેમ રહ્યા ?

ઉત્તર—દેવતાને હાડ, માંસ, લોહી હોય નહિ પણ દેવતાને વૈકય પુદ્ગલની વસ્તુ બધી હોય, તેનું સર્વત્ર અંગોપાંગ અખંડ અને શોભનિક હોય. દાંત કેશ ચિનાના મનુષ્ય પણ શોભતાં નથી. અશોભનિક ગણાય છે, અને દાંત કેશવાળા શોભનિક ગણાય છે, તેમ દેવતામાં બે ભાંગા નથી. એક શોભનિકનોજ ભાંગો છે. અને સર્વાંગ વૈકયના પુદ્ગળનુંજ બનેલું હોય છે.

પ્રશ્ન ૬૩ મું—શ્રી પદ્મવણા પદ ૩ જે—જીવ આશ્રી સર્વથી થોડા અણાહારી, તેથી આહારિક અસંખેજ ગુણ કહ્યા તો વનસ્પતિના જીવ તો સિદ્ધ થકી અનંતા છે. તો અનંત ગુણા આહારિક કેમ ન કહ્યા ?

ઉત્તર—૧ એક, વીચહ ગતિવાળા, ૨ ળીજા કેવળ સમુદ્ધાતવાળા, ૩ ત્રીજા અજગી, અને સિદ્ધ એ અણાહારિક હોય. હવે વનસ્પતિમાં

સમય સમય ચવે ને સમય સમય ઉપજે, અનંતા ચવે ને અનંતા ઉપજે. હવે જે વાટે વેહેતા વનસ્પતિનાં જીવ હોય તેથી અસંખ્યાત ગુણા જીવ તસ્થાજે હોય તે આહારિક હોય માટે અસંખેજ ગુણા કહ્યા.

પ્રશ્ન ૬૪ મું—શ્રી પદ્મવણા પદ (૫) મે-જઘન્ય અવગાહના અને મઝમ અવગાહનાના ઝેઈંદ્રિને ઝે જ્ઞાનને ઝે અજ્ઞાન કહ્યા, અને ઉત્કૃષ્ટિ અવગાહનામાં જ્ઞાન નથી એમ કહ્યું. ને સ્થિતિ આશ્રી જઘન્ય સ્થિતિનાં ઝેઈંદ્રિને ક્ષત ઝે અજ્ઞાનજ કહ્યા, અને મઝમને ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિવાળાને ઝે જ્ઞાનને ઝે અજ્ઞાન કહ્યા તે કેમ? અહિંયા જઘન્ય અવગાહનામાં ઝે જ્ઞાન કહ્યા, ને જઘન્ય સ્થિતિમાં જ્ઞાન ન કહ્યા તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—જઘન્ય સ્થિતિવાળા ઝેઈંદ્રિ અપર્યાપ્તામાં મરે તેને જ્ઞાન ન હોય, ને મઝમ તથા ઉત્કૃષ્ટિ સ્થિતિવાળા અપર્યાપ્તામાંથી પર્યાપ્તા અવશ્ય થાયજ તેને અપર્યાપ્તા વેલાયે કોઈ કોઈ જીવને ઝે જ્ઞાન લાભે. અને એક સમયથી ઉપરાંતાનાં ને ઉત્કૃષ્ટિ સ્થિતિના નીચેનાં તે મઝમ સ્થિતિવાળા બાણુવા. અને જઘન્ય તથા મઝમ અવગાહના અપ્રયાપ્તા વખતે હોય પશુ પર્યાપ્તા વખતે ન હોય તે લણી ઝે ભોલમાં ઝે જ્ઞાન કહ્યા છે. ને એક સમયજ સ્થિતિ ઉપરાંતા મઝમ અવગાહનાવાળા બાણુવા. પર્યાપ્તો થવાવાળા અપર્યાપ્તાને સમક્ષિત હોય, પણ અપર્યાપ્તોજ મરે તેને સમક્ષિત ન હોય. ઈત્યર્થ:—

પ્રશ્ન ૬૫ મું—બુગળીયા તિર્થંચ મનુષ્યને સમક્ષિત ત્રીશ ક્ષેત્ર માંહેલા કેટલા ક્ષેત્રમાં લાભે ?

ઉત્તર—આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પૂર્વેદ્વંના પહેલા ભાગમાં પાંત્રીશમા પ્રશ્નમાં આવી ગયો છે તોપણ વિશેષ સમબુતીને માટે સાંભળો—

શ્રી પદ્મવણા પદ ૫ મે ઉત્કૃષ્ટિ સ્થિતિના તિર્થંચ મનુષ્યને ઝે જ્ઞાન ને ઝે અજ્ઞાન કહ્યા છે. તે આશ્રી કેટલાકનું કહેવું એમ છે કે—પાંચ દેવ કુરં, પાંચ ઉત્તર કુરંના પ્રયાપ્તામાંજ સમક્ષિત લાભે. કારણકે તિર્થંચ, મનુષની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ ત્રણ પલ્યની કહી છે. ને ત્રણ પલ્યની સ્થિતિ તે ઝેજ ક્ષેત્રમાં છે માટે. ત્યારે બીજો પક્ષ એમ કહે છે કે—

શ્રી ભગવતીજ સતક ૨૪ મે—ગમ્માનાં અધિકારે દેવતામાં વૈમાનિક દેવનું આઉણું બાંધવાવાળા બુગળીયાને ઝે જ્ઞાન અને ઝે અજ્ઞાન કહ્યા છે, ને ત્રીશે ક્ષેત્રનાં બુગળીયાની ગતી વૈમાનિકમાં બીજ દેવલોક સુધીની કહી છે, માટે ત્રીશેના પર્યાપ્તામાં સમક્ષિત લાભે. વળી પદ્મવણા પદ ૫ મે મઝમ

સ્થિતિના તિર્થંચને ત્રણ જ્ઞાન ને ત્રણ અજ્ઞાન કહ્યા છે. તેમજ મગ્ગમ સ્થિતિના મનુષ્યને પાંચ જ્ઞાન કહ્યા છે ને ત્રણ અજ્ઞાન કહ્યા છે. તે અહિંમાં મગ્ગમ સ્થિતિ સંખ્યાતા વર્ધવાળાનીજ લેવી. કેટલાક કારણમાં મગ્ગમ સ્થિતિ ઉત્પન્ન થયાના એક સમય ઉપરાંતથી તે ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિમાં એક સમય ઓછો હોય ત્યાં સુધીની ગણાય છે પણ અહિંયાં તે ન ગણવું, કારણકે—જુગળીયામાં એક પલ્લવ તથા એ પલ્લવોપમના તથા ત્રણ પલ્લવોપમમાં એક સમોહીન ને મગ્ગમ સ્થિતિ ગણતાં તિર્થંચમાં ત્રણ જ્ઞાન ને મનુષ્યમાં પાંચ જ્ઞાન ગણવાં જોઈએ. અને અવધી જ્ઞાન તથા મનઃ પર્યાવ જ્ઞાન તથા કેવળ જ્ઞાન કોડ પૂર્વનાં આઉખા ઉપરાંતને હોય નહિ. માટે જુગળીયાનાં ત્રીણે ક્ષેત્રનાં તિર્થંચ મનુષ્ય પર્યાસામાં એજ જ્ઞાન હોય.

પ્રશ્ન ૬૬ મું—અહિંમાં કોઈ અપર્યાસા જુગળીયામાં પણ સમક્રિત ગણે છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—અહિંમાં પન્નર કર્મ ભૂમીનાં મનુષ્ય, જુગળીયાનું આઉખું ણાંધ્યા પછી કોઈ જીવને ક્ષાયક સમક્રિત પ્રાપ્ત થાય ને મરીને જુગળીયામાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં અપર્યાસામાં કોઈ સમક્રિત ગણે છે. એ લેખે જુગળીયામાં સાઠે યોલમાં (અપર્યાસા ને પર્યાસામાં) સમક્રિત માને છે. પણ તે વાત કેવળી ગમ્ય છે, બહુ સૂત્રી કહે તે સત્ય. પણ સૂત્ર કાંઈક ધીજી સ્વરૂપ જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૬૭ મું—ઉપરના પ્રશ્ન વિષેના ઉત્તરમાં આગલા ભવમાં મનુષ્યમાંથી ક્ષાયક સમક્રિત લઈને આવેલ જુગળીયાને અપર્યાસાને પર્યાસામાં સાઠે યોલમાં સમક્રિત માનતાં, સૂત્રના મતે કાંઈ વાંધો આવવા સંભવ છે ?

ઉત્તર—જે ક્ષાયક સમક્રિતી કર્મ ભૂમિને મનુષ્ય મરી જુગળીયામાં જાય તે જુગળીયા મરીને દેવતા થાય અને ત્યાંથી કર્મ ભૂમિમાં મનુષ્ય થઈ મોક્ષે જાય તે ચાર ભવ થાય. અને ઉત્તરાધ્યયનના ૨૬ મા અધ્યયનમાં પહેલાજ યોલે કહ્યું છે કે—ક્ષાયક સમક્રિત પ્રાપ્ત થયે તે જીવ તેજ ભવે મોક્ષે જાય. તે ભવે મોક્ષ ન જાય તે ત્રીજો ભવ તે ઓળંગેજ નહિ, એમ સૂત્ર પાઠ ચોકખું જણાવે છે. એટલે મનુષ્યપણામાં ક્ષાયક સમક્રિત પામેલો તે ભવમાં મોક્ષ ન જાય તે દેવ ગતિમાંજ જાય એટલે ધીજી ભવ દેવ ગતિનો, ને ત્યાંથી મનુષ્યપણાનો ત્રીજો ભવ કરે ને મોક્ષે જાય, એટલે ત્રીજો ભવ તે ઓળંગેજ નહિ એ વાત સિદ્ધ છે. માટે ઉપરનો ન્યાય જુગળીયાના અપર્યાસામાં ક્ષાયક સમક્રિતનો એસતો આવતો નથી. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય—

પ્રશ્ન ૬૮ મું—ચરીમ અચરીમ તે કોણ ?

ઉત્તર—પદ્મવણા પદ ૩ જે-અર્ધાકારે-ચરીમ તે લવ્ય જીવ, ને અચરીમ તે સિદ્ધ ને અલવ્ય જીવ કહ્યા છે. ને નો ચરીમ, નો અચરીમનો ત્રીજો ભાંગો કરે તો ત્રીજા ભાંગામાં સિદ્ધના જીવ જાણવા. એટલે અચરીમ સર્વથી થોડા તે અલવ્ય ૧, તેથી નો ચરીમ, નો અચરીમ અનંતા ગુણા સિદ્ધના જીવ ૨, તેથી ચરીમ અનંત ગુણા લવ્ય જીવ આશ્રી ૩.

પ્રશ્ન ૬૯ મું—પદ્મવણા પદ (૫) મે-તિર્યંચ પચેંદ્રિયની ઉત્કૃષ્ટી અવગાહણામાં ત્રણ જ્ઞાન ને ત્રણ અજ્ઞાન કહ્યા ને ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિમાં બે જ્ઞાન ને બે અજ્ઞાન કહ્યા તે કેમ ?

ઉત્તર—ઉત્કૃષ્ટી અવગાહણાવાળા હુબર જોજનનાં મત્છ હોય છે, ને ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિવાળા તિર્યંચ જુગળીયા હોય છે. માટે ઉત્કૃષ્ટી અવગાહણાવાળા મત્છ ને ત્રણ જ્ઞાન ને ત્રણ અજ્ઞાન હોય. અને ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિવાળા તિર્યંચ જુગળીયાને બે જ્ઞાનને બે અજ્ઞાન હોય

પ્રશ્ન ૭૦ મું—જળચરમાં જુગળીયાનો ભેદ હોય કે નહિ.

ઉત્તર—જળચરમાં જુગળીયાનો ભેદ નથી. તેનું આઉખું કોડ પૂર્વનું છે માટે.

પ્રશ્ન ૭૧ મું—પદ્મવણા પદ ૬ ઠે-તિર્યંચ પચેંદ્રિને ઉપજવા આશ્રી આઠમા દેવલોક સુધી નિરંતર કહ્યા તે કેમ ? અને મનુષ્યને પણ ઉપજવા આશ્રી નિરંતર સવેસુડાણેસુઉવવજંતી કહ્યું તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—દેવમાં તિર્યંચ પંચેંદ્રિ, ભવન પતિથી માંડીને આઠમા દેવલોક સુધી ઉપજે માટે નિરંતર કહ્યા છે. તેમજ મનુષ્યને ઉપજવા આશ્રી દેવતામાં સર્વ ઠેકાણે જાણવા.

પ્રશ્ન ૭૨ મું—મનુષ્યની સંખ્યા ૨૯ ઓગણત્રીશ આંકની કહી તે શી રીતે ?

ઉત્તર—પદ્મવણા પદ ૧૨ મે-મનુષ્યનાં બંધે લગા જઘન્ય પદે સંખ્યાતા કોડાકોડી ઓગણત્રીશ સ્થાનકનાં કહ્યા. તે ત્રણ જમલ પદ ઉપર અને ચાર જમલ પદ હેડા. અથવા છઠા વર્ગ-પાંચમા વર્ગ સંઘાતે ગણુતા થાય તેટલા-તથા એક એકડો છનું વાર ગણીએ તેટલા મનુષ્ય છે. હવે જમલ પદ તે આઠની સંખ્યા એટલે આઠત્રી ચોવીશ આંક ઉપર ને આઠ ચોક બત્રીશ આંકમાંડી એટલે ઓગણત્રીશ આંક સમજવા-અથવા છઠા વર્ગને પાંચમા વર્ગ સાથે ગુણવા-ને-એટલે બેના વર્ગે પ્રથમ વર્ગ ૪.

બીજે વર્ગે ૧૬. એમ ત્રીજે વર્ગે ૨૫૬. એમ ચોથો વર્ગ કરી, પાંચમો વર્ગ કરવો, ને છઠો વર્ગ પણ કરવો, ને છઠાને પાંચમાં વર્ગ સાથે ગુણતાં એગણત્રીશ આંક આવે. (એ આમના લીંબડી સંપ્રદાયના હીરાણ મહારાજ કૃત પન્નવણાના ચત્રમાં છે.)

પ્રશ્ન ૭૩ મું—શ્રી પન્નવણાણ સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં તે— ઉકાયના અધિકારે લોકમાં ઉપજવા આશ્રી દોસુ ઉટ્ટકવાહેસુતિરિયલોપ તદ્દેય, નો શો અર્થ ?

ઉત્તર—આ વિષે દલપતના પ્રશ્નમાં કહ્યું છે કે—તેઉકાયના ૩ પ્રકારે છે. ભવિકા ૧ બદ્વાયુ ૨ અભિમુખ ૩. ભવિકા તે વિદ્યમાન તેઉકાયપણે વરતે છે તે ૧ અભિમુખ નામ ગોત્ર તે સમુદ્ઘાત કરવાં તેઉકાયપણે ઉપના નથી પણ ઉપજવા સાહમા થયા તે ૨ બદ્વાઉષ તે અનેરી ગત કાયમે છે પણ તેઉકાયનું આઉષુ બાંધ્યું છે તે ૩ એહવા ઠામ કયાં છે ? અઠી દ્વીપમાં

૩ પ્રકારના તેઉ ૧ ચ્યાર કપાટ લોકાંત લગે ઉચા નીચા તિચ્છા ૪૫ લાખ જ્ઞેજન પહોળા તેમાં ૨ જાતના તેઉ તે બદ્વાઉષ તે ૧ અભિમુખ ગામ ગોત્ર એ ૨ હુવે, શેષ કપાટાંતરા રહ્યા તેમાં ૧ બદ્વાઉષહીજ હોવે એ પર-માર્થ જાણવો. ઇતિ—

બદ્વાઉષ ૧	બદ્વાઉષ ૧ અભિમુખ નામ ગોત્ર ૨	બદ્વાઉષ ૧
બદ્વાઉષ ૧ અભિમુખ નામ ગોત્ર ૨	ભવિકા ૧ બદ્વાઉષ ૨ અભિમુખ નામ ગોત્ર ૩ હુવે	બદ્વાઉષ ૧ અભિમુખ નામ ગોત્ર ૨ એ એ તેઉ હુવે
બદ્વાઉષ ૧	બદ્વાઉષ ૧ અભિમુખ નામ ગોત્ર ૨	બદ્વાઉષ ૧

પ્રશ્ન ૭૪ મું—ઉપરના અ-ધિકારને માટે વિશેષ સમજ શકીયે તેવું કાંઈ છે ?

ઉત્તર—લાલાણવાળા છાપેલ પાને ૧૧૪-૧૧૫ મે- ઠાણ પદમાં નીચે કુટનોટમાં લખ્યું છે કે—યહાં પર બાદર તેઉકાય અપર્યાપ્ત કે ત્રીન ભેદ કહે હૈં જૈસે ૧ એક ભવિ ૨ બદ્વાયુ ૩ અભિમુખ. ઇસમેં જો એક વિવક્ષિત ભવં સે અનંતર બાદર અપર્યાપ્ત તેઉકાયપાને ઉત્પન્ન હુવા ઉસે એક ભવિ કહના. ૨ જો પૂર્વ ભવ વિભાગાદિ બાદર અપર્યાપ્ત તેઉકાયપાને આયુષ્ય બંધ કીયા તૈ ઉસે બન્ધાયુષ્ય કહના. ઔર જો પૂર્વ ભવકા ત્યાગ કરકે બાદર અપર્યાપ્ત તેઉકાયોકા આયુષ્ય નામ વા ગોત્ર સાક્ષાતપન વદતાહે ઉસે અભિમુખ કહના. ઇનમેં એક ભવી ઔર બન્ધાયુષ્ય દ્રવ્ય સે બાદર અપર્યાપ્ત તેઉકાય હૈં પરંતુ ભાવસે નહિ હૈં ઇસ લિયે ઉન્હે યહાં ગ્રહણ નહિ

કીચે હૈ. પરંતુ અભિમુખ અપના પૂર્વ ભવકા આયુષ્ય છોડકર અપર્યાપ્ત તેઉકાયામે આવે વે પૂર્વોક્ત ઉર્ધ્વ કપાટમે તથા તિર્થક લોકમે આચે હુવે તેઉકાયાપને કહના. ઇનેને પૂર્વ ભવકા આયુષ્ય છોડા હૈ પરંતુ જહાંલગ દોનેાં ઉર્ધ્વકપાટ વ તીચ્છે લોકમે પ્રવેશ નહી કીયા હે વહાં લગ ઉનકે પૂર્વ ભવપનાહી કહના.

પ્રશ્ન ૭૫ મુ—પરિત અને અપરિતનો શો અર્થ ?

ઉત્તર—પરિતના ૨ ભેદ—સંસાર પરિત અને કાય પરિત. તે માંહી જે જીવને અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન સંસાર સીલવો રહ્યો તે તો સંસાર પરિત અને અર્ધપુદ્ગલ થકી સાધિક સંસાર તે અપરિત કહીયે. તથા કાય પરિત તે પૃથગ્યાદિક પાંચ કાયનાજ ભવ કરે પણ વનસ્પતિના ભાવ ન કરે તે તો કાય પરિત કહીયે. અને જેહુને હજી લગે વનસ્પતિના ભવ કરવા છે તેહુને કાય અપરિત કહીયે. પન્નવણા પદ ૧૮ મે છે એમ દલપતના પ્રશ્નમાં કહ્યું છે. તથા પન્નવણા પદ ૩ જે—અર્થાકારે પરિત જે પ્રકારના કહ્યા છે—૧ એક ભવપરિત તે દેશે ઉણો અર્ધપુદ્ગલમાં આવે તે. ૨ અને બીજો કાય પરિત તે પ્રત્યેક શરીરી જીવ જાણવો.

પ્રશ્ન ૭૬ મુ—પાંચે ઇંદ્રિયોનો જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટો વિષય કેટલો હોય ?

ઉત્તર—પન્નવણા પદ ૧૧ માં કહ્યું છે કે—પાંચે ઇંદ્રિયોનો જઘન્ય વિષય અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગનો હોય. અને ઉત્કૃષ્ટો—શ્રોતેંદ્રિયનો ૧૨ બાર જોજનનો ચક્ષુ ઇંદ્રિયનો લાખ જોજન આઝેરો, ગ્રાણેંદ્રિયનો, રસેંદ્રિયનો અને સ્પર્શેંદ્રિયનો એ ત્રણેનો નવ જોજનનો હોય. એમ પન્નવણાજીમાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૭૭ મુ—સ્ત્રી અનુત્તર વિમાને જાય કે નહિ ?

ઉત્તર—સ્ત્રી અનુત્તર વિમાને જાય. સાખ પન્નવણા પદ ૧૩ માની.

પ્રશ્ન ૭૮ મુ—પુષ્કર દ્વીપમાં વસતા મનુષ્યો કેટલે દૂરથી સૂર્યને દેખે ?

ઉત્તર—પુષ્કર દ્વીપના મનુષ્યો ૨૧૩૪૫૩૦ યોજનથી સૂર્યને દેખે. સૂર્ય પણ એટલો પ્રકાશ કરે. પન્નવણા પદ ૧૫ મામાં કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૭૯ મુ—તિર્થચ વૈક્રિય શરીર કરે તો કેવડું કરે ?

ઉત્તર—તિર્થચ વૈક્રિય શરીર કરે તો શત પૃથક્ત્વ યોજનનું કરે. શત પૃથક્ત્વ એટલે બસોથી નવસો સમજવા. સાખ પન્નવણા પદ ૧૨ માની.

પ્રશ્ન ૮૦ મું—ચક્રવર્તીનું સ્ત્રી રત્ન કેટલા દંડકમાંથી આવીને થાય ?

ઉત્તર—સાતમી નરક, તેઉ, વાઉ, પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવ અને યુગલિક મનુષ્યને તિર્થંચ સિવાય બધા દંડકમાંથી આવીને થાય. એમ પન્નવણાની ટીકામાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૮૧ મું—વિદ્યાધર તીર્થાં કયાં સુધી જાય ?

ઉત્તર—વિદ્યાધર તીર્થાં નંદીશ્વર દ્વીપ સુધી જાય, એમ પન્નવણા-જીની ટીકામાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૮૨ મું—કુંથુઆની જીલ કેવડી હોય ?

ઉત્તર—કુંથુઆની જીલ પૃથક્ત્વ અંગુલની લાંબી હોય તે આંગુલ તેનાં બાણુવા. (પન્નવણા).

પ્રશ્ન ૮૩ મું—મનરૂપી કે અરૂપી ?

ઉત્તર—દ્રવ્ય મન રૂપી છે, ભાવ મન અરૂપી છે. (પન્નવણા).

પ્રશ્ન ૮૪ મું—આશાલિક જીવ જે પૃથ્વીમાં ખાર યોજનનો ઉમ્મન થાય છે અને જેના મૃત્યુ પામવાથી તેની ઉપરની ચક્રવર્તિની સેના તેના શરીરના પડેલા ખાડામાં પડીને દટાઈ જાય છે તે જીવ કેટલી ઈન્દ્રિયવાળો થાય છે ?

ઉત્તર—આશાલિક સર્પ પંચેન્દ્રિય હોય એમ પન્નવણાજીમાં કહ્યું છે. (ઉપરના નવ પ્રશ્ન “શ્રી જૈનધર્મ પ્રકાશ” પુસ્તક ૪૦ મું—અંક ૩ જે જેઠ-સંવત ૧૯૮૦ ના અંકમાંથી ઉતાર્યા છે.)

પ્રશ્ન ૮૫ મું—જમાલીના અધિકારમાં જમાલીએ કાલાતિકાંત આ-હારાદિક કરવાથી ખીમાર થવાનું કહ્યું છે તો કાલાતિકાંત આહાર કેવો સમજવો ?

ઉત્તર—આનો અર્થ એમ જણાય છે કે-હુધાનો કાળ અતિકાંત થયા પછી તથા વસ્તુ વિણુશવાથી વસ્તુનો કાળ અતિકાંત થયા પછી આહારાદિક કરવામાં આવે તો વિષમપણે પ્રગમે તો ખીમાર થવાનો સંભવ.

પ્રશ્ન ૮૬ મું—ઉવવાઈજી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-જઘન્ય સાત હાથની અવગાહનાવાળો સિદ્ધ થાય. અને સિદ્ધની જઘન્ય અવગાહના એક હાથને આઠ આંગુલની કહી તેનું કેમ ?

ઉત્તર—સાત હાથવાળો બેઠો ત્રીજે તો બે હાથની અવગાહના ગણાય અને ત્રીજે ભાગ એાછે ઘન પડે તો એક હાથ ને આઠ આંગુલનો પડે. ઈત્યર્થ—

પ્રશ્ન ૮૭ મું—શ્રી નંદીજીમાં મતિ જ્ઞાનનાં ચાર ભેદ કહ્યા. તે ૧ દ્રવ્યથી, ૨ ક્ષેત્રથી, ૩ કાળથી ને ૪ ભાવથી. એ ચારે બોલે મતિ જ્ઞાન ઉપદેશે કરીને જાણે, પણ દેખે નહિ, એમ કહ્યું. અને શ્રુત જ્ઞાન એ ચારે ભેદે ઉપયોગ યુક્તે જાણે દેખે એમ કહ્યું. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—તે પરોક્ષ દેખે છે—જેમ ધર્મ રૂચી અણુગારને સૂત્ર જ્ઞાનથી પરોક્ષ દીઠા તેમ.

પ્રશ્ન ૮૮ મું—ત્રીજા દેવલોકના દેવતાની જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરની ઉત્કૃષ્ટિ અધ્યયનના ૩૬ મા અધ્યયનમાં કહી છે. અને ત્રીજા દેવલોકે એક પદમ-લેશા છે. એટલે ત્રીજા, ચોથા ને પાંચમાં દેવલોકે એક પદમલેશા કહી છે. અને ૩૪ અધ્યયનમાં લેશાની સ્થિતિમાં એમ કહ્યું છે કે—તેજુલેશાની ઉત્કૃષ્ટિ સ્થિતિ હોય તેથી એક સમય અધિક પદમલેશાની જઘન્ય સ્થિતિ હોય. તો તેજુલેશાની ઉત્કૃષ્ટિ સ્થિતિ બે સાગર ને પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક કહી છે. તો ત્રીજા દેવલોકે પદમલેશાની જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરને પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને એક સમય અધિક હોય, અને સ્થિતિ જઘન્ય બે સાગરની ને ઉત્કૃષ્ટિ સાત સાગરની કહી છે. તો જઘન્ય સ્થિતિના દેવતા અને તેની લેશામાં તક્ષવત રહે છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ત્રીજા દેવલોકે લેશા તો પદમ કહેવી. પણ તેજુલેશાની ઉત્કૃષ્ટિ સ્થિતિની અપેક્ષાએ ત્રીજા દેવલોકના પહેલા પ્રતરમાં બે સાગરને પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક સુધીની સ્થિતિ તેજુલેશાની હોવાનો સંભવ છે. પહેલા પ્રતરે જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરની ને ઉત્કૃષ્ટિ બે સાગરની અને એક સાગરના ૧૨ ભાગ કરીએ તેમાંનાં પાંચ ભાગની અધિક કહી છે. તે અપેક્ષાએ બે સાગર આઝેરી જઘન્ય સ્થિતિવાળા પહેલા પ્રતરે બહુજા થોડા હોવાને લીધે ત્રીજા દેવલોકે તેજુલેશા ગવેષી નથી એમ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૮૯ મું—ત્રીજા દેવલોકે-પ્રતર કેટલા ? અને દરેક પ્રતરમાં રહેલા દેવોના આયુષ્યની સ્થિતિનું પ્રમાણ કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર—ત્રીજા દેવલોક પ્રતર ૧૨ બાર છે. તેમાં પહેલા પ્રતરના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરની ને ઉત્કૃષ્ટિ બે સાગર ઉપરાંત એક સાગરના ૧૨ ભાગમાંના પાંચ ભાગની. એમ દરેક પ્રતરે પાંચ પાંચ ભાગ વધારતા ૧૨ બારમા પ્રતરે સાત સાગરની ત્રીજા દેવલોકે ઉત્કૃષ્ટિ સ્થિતિ કહી છે.

પ્રશ્ન ૯૦ મું—ખંધકલ્પએ ખારની પડિમા આદરી તેને ત્રણ ગુણ માંહેલો ગુણ ઉત્પન્ન ન થયો તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—ઉત્કૃષ્ટ પરીસહ સહે તેહને ત્રણ ગુણ માંહેથી એક પણ ગુણ ઉત્પન્ન થવા કહ્યું છે—મગમને ત્રણ ગુણ માંહેલી ભજના છે. ખંધકલ્પને કદાપી કોઈ ગુણ ઉત્પન્ન થયો હશે પણ તે સંબંધે કાંઈ સિદ્ધાંતમાં કહ્યું નથી. પણ અનંત કર્મની નિર્જરા થઈ એજ મોટો ગુણ બલ્યવો. વળી આરાધિક થયાં એથી વિશેષ ગુણ શો બેવો ? એજ મોટો ગુણ છે.

પ્રશ્ન ૯૧ મું—સૂક્ષ્મ માર્યા મરે નહિ તો તેની ક્રિયા કેમ લાગે ?

ઉત્તર—સૂક્ષ્મ માર્યા મરે નહિ પણ તેના પચ્ચખાણુ ન હોય તો તેની અત્રતની અપેક્ષાએ તથા ઔદારિક શરીરની પાંચ ક્રિયા લાગે તે અપેક્ષાએ પ્રાણાતીપાતની ક્રિયા લાગવા સંભવ છે. અને દેવતા નારકીને પણ એજ પ્રમાણે ભગવતીજી શતક ૮ મે—ઉદેશે ૬ ઠે—તથા સુયગડાંગળના ધીબ્દ શ્રુતસ્કંધમાં દરેક જીવને અત્રતની ક્રિયા લાગવી કહી છે.

પ્રશ્ન ૯૨ મું—ચક્રવર્તિ તમિશ્ર ગુફામાં ને ખંડ પ્રયાત ગુફામાં ૪૯—ઓગણુ પચાસ—માંડલા ૫૦૦ પાંચસે ધનુષ્ય પ્રમાણુ કરે છે તે કયા આંગુલના ધનુષ્ય સમજવા ?

ઉત્તર—“ શ્રી જૈન ધર્મપ્રકાશ ” પુસ્તક ૪૦ મું—અંક ૩ બે-બેઠે સંવત્ ૧૯૮૦—પૃષ્ઠ ૮૦ મેથી પ્રશ્નોત્તર લખ્યા છે તેમાં ઉપરના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લખ્યું છે કે—ચક્રવર્તિ ઉત્સેધાંગુળના ૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણુ માંડલા કરે એમ ક્ષેત્ર સમાસમાં કહ્યું છે. ઇતિ.

પ્રશ્ન ૯૩ મું—રાત્રિનું પ્રતિક્રમણ કરનારને છઠો આવશ્યક જે પચ્ચ ખાણુનો કહ્યો તો તે ઠેકાણે શેના પચ્ચખાણુ કરવા ?

ઉત્તર—રાત્રિનું પ્રતિક્રમણ કરનાર (શ્રાવક) ને પચ્ચખાણુનો ઉચ્ચાર કરતાં પહેલાં સચિત્તાદિ યૌદ્ધ નિયમ લેવા બેઠએ. (શ્રાદ્ધવિધિ)

પ્રશ્ન ૯૪ મું—રાત્રિના પ્રતિક્રમણમાં છેવટનો કાઉસગ્ગ શેનો કરવો ?

ઉત્તર—ખાર પ્રકારના તપની ચિંતવણાનો કાઉસગ્ગ કરવો.

પ્રશ્ન ૯૫ મું—કાઉસગ્ગમાં તપની ચિંતવણા કેવી રીતે કરવી ?

ઉત્તર—ઉપર કહેલા “ શ્રી જૈન ધર્મપ્રકાશ ” માં પ્રશ્નોત્તરમાં લખ્યું છે કે—સવારના રાઈ પડિચ્છમણામાં છઠ્ઠા આવશ્યકનો પ્રારંભના જે કાઉસગ્ગ કરવાનો છે તેમાં તે દિવસે શું તપ કરવો તે ચિંતવવાનું છે તે ચિંતવ-

વાની રીત ન આવડવાથી ઘણા ભાઈઓ ને ખંડેનો તો ચાર લોગરસનો કાઉસગ્ગ કરે છે; પરંતુ એ ચિંતવન કાંઈ કઠુણુ નથી. માત્ર તે જાણવા તરફ લક્ષ્ય અપાતું નથી. તે ચિંતવન શી રીતે કરવું તે આ નીચે જણાવવામાં આવેલ છે.

“શ્રી મહાવીર ભગવંતના શાસનમાં ઉત્કૃષ્ટ છ માસ તપ થઈ શકે છે. ભગવાન મહાવીરે તેટલો તપ કરેલો છે. હે ચિંતન ? તું કરી શકીશ ?” આનો જવાબ મનમાં જ ચિંતવવો કે ‘તેટલી શક્તિ નથી.’ પછી એક દિવસ ઉભો છ માસી તપ કરીશ ? એ દિવસ ઉભો છ માસી તપ કરીશ ? એમ એકેક દિવસ ઉભો યાવત પાંચ માસનો તપ કરીશ ? ત્યાંસુધી ચિંતવવું ને તેનો જવાબ પણ ઉપર પ્રમાણે જ ‘શક્તિ નથી’ એમ ચિંતવવો. પછી ચાર માસી તપ કરીશ ? ત્રણ માસી તપ કરીશ ? એ માસી તપ કરીશ ? માસ ખમણુ કરીશ ? એમ ચિંતવી જવાબમાં પણ પૂર્વ પ્રમાણે જ ‘શક્તિ નથી’ એવો ચિંતવવો.

પછી એક દિવસ ઉભું માસખમણુ કરીશ ? એ દિવસ ઉભું માસ-ખમણુ કરીશ ? એમ ચિંતવવું. એનો જવાબ ‘શક્તિ નથી’ એમ ચિંતવવો. પછી ૧૪ દિવસ ઉભા માસખમણુને અદલે ૧૬ ઉપવાસની ૩૪ ભક્તની સંજ્ઞા છે. તેથી ૩૪ ભક્ત કરીશ ? ૩૨ ભક્ત કરીશ ? એમ એ ભક્ત એટલે એક એક ઉપવાસ ઘટાડતા ચોથ ભક્ત (એક ઉપવાસ) સુધી આવવું જવાબમાં પોતે અગાઉ વધારેમાં વધારે જેટલો તપ કર્યો હોય ત્યાંથી ‘શક્તિ છે, પ્રણામ નથી’ એમ ચિંતવવું. અને ત્યાં સુધી ‘શક્તિ નથી’ એમ પ્રથમ પ્રમાણે જ ચિંતવવું.

ત્યાર પછી ‘આંખેલ કરીશ ? નીવી કરીશ ? એકાસણું કરીશ ? એઆસણું કરીશ ?’ એમ ચિંતવી જવાબમાં શક્તિ છે, પ્રણામ નથી એમ ચિંતવવું. ત્યાર પછી અવઢુ કરીશ ? પુરિમઢુ કરીશ ? સાઢ પોરસી કરીશ ? પોરસી કરીશ ? નવકારસી કરીશ ? એમ ચિંતવવું. તેમાં તે દિવસ જે તપ કરવો હોય તેની અગાઉ ‘શક્તિ છે, પ્રણામ નથી’ એમ કહેવું. અને કરવો હોય તે તપ વખતે ‘શક્તિ છે, પ્રણામ પણ છે’ એમ ચિંતવી કાઉસગ્ગ પારવો. છેવટ નવકારસીમાં તો એવો જવાબ ચિંતવીને જ કાઉસગ્ગ પારવાનો છે. આ બાબત અરાબર વિચારી રખાય તો તેટલું ચિંતવન કરતાં ચાર લોગરસથી વધારે વખત નથી. ઇતિ—

પ્રશ્ન ૯૬ મું—માણસો પરચખાણુ નહિ કરતા કેટલાક અવિરતિ-પણામાંજ લાભ માને છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—જેટલું પરચખાણુ છે તેટલું ચારિત્ર છે. ચારિત્રનું ક્ષણ ઘણું મહોદું છે. મન વચન કાયાના વ્યાપાર ચાલતા ન હોય, તોપણુ અવિરતિથી નિગોદિયા વગેરે જીવની પેઠે ઘણો કર્મબંધ અને ખીજા મહા દોષ થાય છે.

એકેંદ્રિય જીવો ખીલકુલ આહાર કરતા નથી, તોપણુ તેમને ઉપ-વાસનું ક્ષણ મળતું નથી, એ અવિરતિનું ક્ષણ જાણવું. એકેંદ્રિય જીવો મન વચન કાયાથી સાવધ વ્યાપાર કરતા નથી, તોપણુ તેમને ઉત્કૃષ્ટથી અનંત કાળ સુધી તે કાયામાં રહેવું પડે છે, એનું કારણ અવિરતિ જાણવું.

પ્રશ્ન ૯૭ મું—શુવાંદિકની હાજરી હોય તો વંદના કરવી તે તો (શ્રાદ્ધ વિધિ) ઠીક પણ તેમની ગેરહાજરીએ શી રીતે કરવું ?

ઉત્તર—શ્રાદ્ધ વિધિમાં કહ્યું છે કે-જો જોગવાઈ હોય તો સદ્ગુરુને મહોટી અથવા ન્હાની વંદના કરવી. જોગવાઈ ન હોય તો સદ્ગુરુનું નામ પ્રહણુ કરીને નિત્ય વંદના કરવી.

પ્રશ્ન ૯૮ મું—શ્રાવકને સઝઝાય કરવાનો કાંઈ નિયમ હોવો જોઈએ કે-કેમ ?

ઉત્તર—શ્રાદ્ધ વિધિમાં કહ્યું છે કે-શ્રાવકને નિત્ય ત્રણસેં ગાથાની સઝઝાય અવશ્ય કરવી.

પ્રશ્ન ૯૯ મું—પ્રહ્મચારીને નાગરવેલનાં પાન ખવાય કે કેમ ?

ઉત્તર—શ્રાદ્ધવિધિમાં તો કહ્યું છે કે-પ્રહ્મચારી શ્રાવકે તો તે કાર્ય વિકારની વૃદ્ધિ કરનારા હોવાથી-નાગરવેલના પાન જરૂર ખાવાં નહિ, જાઈએ તો પછી ત્યાગી-પ્રહ્મચારીને તો ખવાયજ કયાંથી ? અર્થાત્ નજ ખવાય.

પ્રશ્ન ૧૦૦ મું—સોળ કષાય, ને નવ નોકષાય મળી ૨૫ કષાય કહી. તેમાં નવ નોકષાય કહી તેનું શું કારણ ? તેમાં કષાય શબ્દ કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર—નવ, કષાય નથી પણ કષાય ઉત્પન્ન થવાના નવે કારણ છે. માટે તેને નોકષાય કહી પણ અકષાય ન કહેવાય. ઇત્યર્થ:—

પ્રશ્ન ૧૦૧ મું—ચંદ્રમાને રાહુનું આવરણ થવાની ચંદ્રગૃહણ થાય છે તો સૂર્યગૃહણ થતાં રાહુનું આવરણ કેવી રીતે થઈ શકે ? ચંદ્ર અને

સૂર્યને એ'શી જોજનતું આંતરું છે સૂર્ય નીચે અને ચંદ્ર ઉંચે છે. વળી ચંદ્રવિમાનથી રાહુતું વિમાન ચાર આંગુલ નીચું છે એમ સાંભળ્યું છે. તો સૂર્યને કૈના આવરણથી ગૃહણ થાય ?

ધત્તર—ચંદ્રમાના વિમાનને એટલે ચંદ્રમાને રાહુ એટલે રાહુતું વિમાન આવરે છે એટલે તેની નીચે આડું આવે છે એટલે ચંદ્રગૃહણ કહેવાય છે. તેમ સૂર્યને કેતુ નામનો ગૃહ આવરે છે એટલે સૂર્યગૃહણ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૨ મું—ઇરિયાવાહીના મિચ્છામિ દુક્કડં કેટલા ?

ઉત્તર—ઇરિયાવાહીના મિચ્છામિ દુક્કડં ૧૮ ૨૪ ૧ ૨૦ શ્રી આવ-
શ્યક સૂત્રમાં કહ્યા છે. તે વિષે એક કવીએ કહ્યું છે કે—

સવૈયો એકતીસો.

પાંચસે' તેસઠ ભેદ જીવનાં કહ્યા જીજ્ઞંદ,
તેને અષીહયાદિક દશ ગુણા કહીયે;
રાગ દ્રેષ ગુણા કરી કર્ણુ જોગ ગુણાધારી,
અતિતાદિ કાળ ત્રણ ગુણા અનુચરીયે.
લાધા અંક તેને સિદ્ધ આદિ ષટ શાખ ગુણા,
કરત અવશ્ય મુનિ પાપ પરહરીયે;
અષ્ટા દશ લક્ષપર ચૌવીશ હજાર ધર,
એકસો ને વીશ મિછા દુકૃત ઉચરીએ.—૧

પ્રશ્ન ૧૦૩ મું—જીવને જઘન્ય ઉપયોગ કેટલાને કઈ વખતે હોય ?

ઉત્તર—જીવને જઘન્ય ઉપયોગ એક હોય—સાકારોપયોગે સીજે ત્યારે શ્રી ઉવવાઈ ઉપાંગમાં કહેલ છે. (સાખ-જૈનધર્મ પ્રકાશ-પુ૦ ૪૦ અં ૦ ૩ જો.)

પ્રશ્ન ૧૦૪ મું—દેવતાને નિદ્રા આવે કે નહિ ?

ઉત્તર—દેવતાને નિદ્રા ન આવે. સાખ રાયપસેણીની ટીકા.
(સાખ-જૈન૦).

પ્રશ્ન ૧૦૫ મું—જીવ ઉપજતી વખત પ્રથમ સમયે કયા યોગથી આહાર લેય ?

ઉત્તર—જીવ પ્રથમ સમયે કાર્મણુ કાય યોગથી આહાર લેય, પછી શરીર બંધાતા સુધી ઔદારિક મિશ્ર અથવા વૈક્રિય મિશ્ર કાય યોગથી આહાર લેય. (સાખ-જૈનધર્મપ્રકાશ-પુસ્તક ૪૦ મું-અંક ૩ નો.)

પ્રશ્ન ૧૦૬ મું—પાંચ સમ્યકત્વ કયાં કયાં છે ?

ઉત્તર—અનુયોગ દ્વારમાં ત્રણ સમ્યકત્વ કહ્યા છે ને બીજા બે સમવાયંગમાં કહ્યા છે. (સાખ-જૈનધર્મ પ્રકાશની ઉપલા અંકની.)

પ્રશ્ન ૧૦૭ મું—સમૂહિમ મનુષ્ય એક સમયે કેટલા ઉપજે ?

ઉત્તર—એક સમયે એક પણ ઉપજે, અને અસંખ્યાતા પણ ઉપજે એમ શ્રી અનુયોગદ્વારમાં કહ્યું છે. (સાખ-જૈન ૦ ધ૦ પ્ર૦ ઉપલા અંકની)

પ્રશ્ન ૧૦૮ મું—જીવ ગર્ભમાં મરે તે શુભ ભાવે મરે તો કેટલા દેવલોક સુધી જાય, અને અશુભ ભાવે મરે તો કેટલી નરક સુધી જાય ?

ઉત્તર—જીવ ગર્ભમાં શુભ ભાવે મરે તો આદ્યા દેવલોક સુધી જાય અને અશુભ ભાવે મરે તો ત્રીજી નરક સુધી જાય. એમ શ્રી જીવાભિગમમાં કહ્યું છે. (સાખ-જૈનધર્મ પ્ર૦ ની ઉપલા અંકની.)

ઇતિ શ્રી પરમપૂજ્ય શ્રી ગોપાલજી સ્વામી તત્ શિષ્ય મુનિ શ્રી મોહનલાલજી કૃત શ્રી “પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા”-ઉત્તરાર્દ્ધ-ભાગ ૬ મો સમાપ્ત :

श्रीमद् पूज्य श्री गोपाणञ्ज स्वामी ग्रंथभाषा-मण्डो १० भो.

परम पूज्य श्री गोपाणञ्ज स्वामी तत् शिष्य
मुनि श्री मोहनलालञ्ज कृत.

श्री प्रश्नोत्तर मोहनभाषा
उत्तरार्ध भाग १० भो.

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા.

૧૦૫૫૫૫

ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૧૦ મો.

પ્રશ્ન ૧ લું—શિષ્ય-કોઈ કોઈ લોકો એવી શંકાઓ કરે છે કે-
જૈન સૂત્રોમાં એવા લેખો છે કે-જૈનના સાધુઓ આગળ માંસાહારી હતા.
હમણાં જો કે તે પ્રવૃત્તિ નથી પણ કેટલાક સૂત્રના પાઠ ઉપરથી એમ
જણાય છે કે કેમ જાણે જૈનના સાધુઓને તે ખાવાની છુટ આપી હોય,
એમ વાંચનારાઓને શંકા ઉદ્ભવે એવું કાંઈ કારણ છે ખરું ?

ઉત્તર—હે ભાઈ ! જૈન સૂત્રના પાઠની તો અનેક ઘટના છે. તેનું
રહસ્ય કે મર્મ તો જાણનારજ જાણી શકે; પરંતુ સૂત્રકારનો અભિપ્રાય
જાણ્યા વિના સૂત્રના અભાણ અને અર્થદગ્ધ-અધકચરા અથવા નાસ્તિકો
કે અશ્રદ્ધાળુના હાથમાં સૂત્રો જવાથી તેઓનાં વાંચવામાં એવા શબ્દો આવે
કે તેઓ અર્થનો અનર્થ કરી નાખે. પણ સાધુનો આચાર વહેવાર કે તેના
કલ્પ અકલ્પનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના-જૈન ધર્મ અને તેમના સૂત્ર અને
તત્ત્વજ્ઞાનનું રહસ્ય સમજ્યા વિના માત્ર પાઠ વાંચતાંજ હેતુ કારણનો
વિચાર કર્યા વિના માત્ર પોતાનીજ બુદ્ધિને આગળ દોડાવી એકદમ અભિ-
પ્રાય આપવા હિંમત ધરાવે અને બોલી ઉઠે કે-આગળના સાધુઓ માંસા-
હારી હતા; એમ કેટલાક ઈંગ્લિશ જ્ઞાનવાળા-ગુરૂ ગમ્ય વિના, માત્ર અંગ્રેજી
તરબુસા ઉપરથી પોતાની માન્યતા સિદ્ધ કરી ગતાવે. પણ એમ જાણતા
નથી કે-જૈનના સાધુને તો માત્ર એકેંદ્રિયના અથેત પુદ્ગળનોજ આહાર છે.

પ્રશ્ન ૨ જું—એવો કોઈ દાખલો છે કે જૈન સાધુઓ એકેંદ્રિયના
અથેત પુદ્ગળનોજ આહાર કરે છે ?

ઉત્તર—ભગવતીજી સૌ ૨ જે-ઉ૦ ૧ લે-મહાવ્રજ નિર્ગમ્હે-એકેંદ્રિયના
મડાનો આહાર કરવાવાળા એવા નિર્ગમ્હે-જૈનના સાધુ એટલે નિર્જલ થયેલા
એકેંદ્રિયના જે પુદ્ગળ-શાક-ભાજી-પાલા-અનાજ વગેરે રંધાએલા ગૃહસ્થને
અર્થે અનેલા જે આહારાદિક તે એકેંદ્રિયના પુદ્ગળ-તે એકેંદ્રિયના મડા
કહેવાય. તેવા નિર્દોષ આહારના કરવાવાળા નહિ કે મનુષ્યાદિકના મડાના
ભક્ષી. મનુષ્યાદિકના મડાને અંતર મુહૂર્તને અંતરે અડવાનો પણ જેને

કલ્પ નથી. કારણકે મનુષ્યના મૃત્યુ શરીરમાં (મડામાં) આઠ પરાણુના ધણી અસંખ્ય સમુદ્ધિમ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ સૂત્રમાં કહી છે. અને તિર્થંચના કલેવરમાં તદ્દવરણા માંસ જેવા અસંખ્ય જીવોની ઉત્પત્તિનો સંભવ છે. માટે તેને અડકવાનો અધિકાર નહિ તે તેના માંસ ખાવાનો અધિકાર હોયજ કયાથી ? અર્થાત્ નજ હોય. માટે અહિંઆં એકેંદ્રિયના અચીત અને કાશુક પુદ્ગળના ભોજી-ભોગી-જમવાવાળા કહ્યા છે. અને ભગવતીજીમાં પણ સોમિલના અધિકારે એજ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩ જી—ભગવતીજીમાં સોમિલના અધિકારે શું કહ્યું છે તે પણ જણવું જોઈએ ?

ઉત્તર—બુચો, ભગવતીજી શતક ૧૮ મે-ઉં ૧૦ મે-મહાવીરને સોમિલે પ્રશ્ન પૂછ્યા તેના ઉત્તરમાં તથા નિરાવલિકા પુદ્ગીયા ઉપાંગે પાર્શ્વ-નાથને સોમિલ ધ્રાહ્મણે પ્રશ્ન પૂછ્યા તેના ઉત્તરમાં તથા જ્ઞાતાજીના ૫ મે અધ્યયને થાવરયા અણુગારને શુકદેવ સન્યાસીએ પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એ ત્રણ સૂત્રની સામે--

સરિસવા તે મંતે ? કિં મક્ખેયા અમક્ખેયા ? સોમિલા ! સરિસવા મક્ખેયાવિ અમક્ખેયાવિ ॥ સેકેણદ્વેણં મંતે ! एवं बुच्चइ सरिसवा मक्खेयावि अमक्खेयावि ? से णुणं ते सोमिला ! बंभएणणएसु दुविहा सरिसवा पणत्ता, तंजहा मित्तसरिसवाय, धण्ण सरिसवाय, तत्थणं जेते मित्त सरिसवा त तिविहा पणत्ता तंजहा-सहजायया, सहवद्धिया, सह पंसुकीलिया, तेणं समणाणं णिग्गं-थाणं अमक्खेया ॥ तत्थणं जेते धण्ण सरिसवा ते दुविहा पणत्ता, तंजहा-सत्थ परिणयाय, असत्थ परिणयाय; तत्थणं जेते असत्थ परिणया तेणं समणाणं णिग्गंथाणं अमक्खेया, तत्थणं जेते सत्थ परिणया ते दुविहा पणत्ता, तजहा-एसणिज्जाय अणेसणिज्जाय ॥ तत्थणं जेते अणेसणिज्जा तेणं समणाणं णिग्गंथाणं अमक्खेया ॥ तत्थणं जेते एसणिज्जा ते दुविहा पणत्ता, तंजहा-जातियाय अजातियाय ॥ तत्थणं जेते अजाइया तेणं समणाणं णिग्गंथाणं अमक्खेया ॥ तत्थणं जेते जाइवा ते दुविहा पणत्ता, तंजहा-लद्धाय अलद्धाय, तत्थणं जेते अलद्धा तेणं समणाणं णिग्गंथाणं अमक्खेया, तत्थणं जेते लद्धा तेणंसमणाणं णिग्गं-थाणं मक्खेया, से तेणद्वेणं सोमिला ! एवं बुच्चइ जाव अमक्खेयावि ॥ १ ॥ एवं मासावि णवरं इमंणाणत्तं-मासा तिविहा पणत्ता तंजहा-काल मासाय, अत्थ

માસાય, ધણમાસાય, તત્થળં જેતે કાલ માસા તેણં સાવણાદીયા આસાઢ પજ્જ-
વસાણા દુવાલસ પળ્ણત્તા તંજહા-સાવણે જાવ આસાઢ્ઠે. તેણં સમણાણં ણિગ્ગંથાણં
અમક્કલેયા. ॥ તત્થળં જેતે અત્થમાસા તે+સુવળ્ણ માસાય, રુપ્પમાસાય, તેણં
સમણાણં ણિગ્ગંથળં અમક્કલેયા; ॥ તત્થળં જેતે ધળ્ણ માસા તે દુવિહા પળ્ણત્તા,
તંજહા સત્થ પરિણાયય અસત્થ પરિણાયય, એવં જહા ધળ્ણ સરિસવા જાવસે તેણ
દ્ઢેણં જાવ અમક્કલેયાવિ ॥૨॥ એવં કુલત્થાવિ માણિયવ્વા. ણવરં ઇમણાણરં
ઇત્થિ કુલત્થાય ધળ્ણકુલત્થાય. ઇત્થિકુલત્થા તિવિહા પળ્ણત્તા તંજહા કુલ કળ્ણિ-
યાઙ્ઘા (કલવહુ), કુલમાડયાઙ્ઘા, કુલધૂયાઙ્ઘા. ॥ તે સમણાણં ણિગ્ગંથાણં
અમક્કલેયા ॥ તત્થળં જેતે ધળ્ણ કુલત્થા એવં જહા ધળ્ણ સરિસવા સે તેણદ્ઢેણ
જાવ અમક્કલેયાવિ. ॥૩॥

પ્રશ્ન ૪ થું—ઉપલા પાઠનો પરમાર્થ શું છે ?

ઉત્તર—ઉપરનો પાઠ ત્રણ સૂત્રના દાખલે એમ જણાવે છે કે-ધાન
સરસવ, ધાન માસા (અડદ) ધાન કળથી. (વગેરે ધાનની જાતિ) કાશુક
નિર્દોષ સાધુને લેવા જોગ કલ્પતિ વસ્તુ એકેન્દ્રિયના અચેત થયેલા પુદ્ગળ
તે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે લક્ષ્યેવા તે ખાવા કલ્પે. યાકીના યોડનો નિષેધ
ખાવા કલ્પે નહિ. તો માંસ ખાવો કલ્પેજ કયાથી ? અર્થાત્ નજ કલ્પે.

પ્રશ્ન ૫ મું—કેઈ અહિંયાં તર્ક કરે કે—સાધુને મિત્ત સરિસવા અને
તેના ત્રણ લેદ્દ અલક્ષ્યેવા ઉપરના પાઠમાં કહ્યા, તો તે સિવાયના લખેવા
કેતા ખાવા કલ્પે કે કેમ ?

ઉત્તર—સાધુને તો સર્વ જીવ મિત્ર છે. ‘ આત્મવત સર્વભૂતાની’
સર્વ જીવને પોતાના આત્મા ખરાખર માને છે તેને પોતાના શરીરના અથવા
સંયમ ધર્મનાં રક્ષણાર્થે એકેન્દ્રિયના અચિત પુદ્ગળ તે પણ અહાલદ્દ
તહાભુત્ત-જેવો લક્ષ્યો તેવો અરસનિરસ-સારો નરસો જેવો મળે તેવો
ગાડાને ઉંગણ દેવાની માકક, શરીરરૂપ ગાડીમાં સંયમાદિક ગુણોને નિભાવ
કરવા શુદ્ધ કાશુક નિર્દોષ આહારરૂપ ઉંગણ દઈ મોક્ષ સાધન કરવાવાળા
સાધુઓ તે વળી માંસાહારી હોય ખરા કે-ના ના કદિ હોય નહિ. જૈનના
સાધુ તે વળી એવો અલક્ષ આહાર કરે ? કદિ કરે નહિ.

પ્રશ્ન ૬ ઠું—મિત્ર સરિસવાના ત્રણ લેદ્દ જે કહ્યા કે-સાથે જનમ્યા,
સાથે વૃદ્ધિ પામ્યા અને સાથે કિડા કરી એ ત્રણે મિત્ર સરિસવા સાધુને

ખાવા યોગ્ય નહિ તો તે સિવાય માટે શું સમજવું ? તેનો ખુલાસો થયો નથી. પરંતુ ઉપલા કહેલા ત્રણે અલાવામાં રહસ્યો રહેલા છે; માટે તેનો ખુલાસો થવો જોઈએ ?

ઉત્તર—તેનો ખુલાસો એ છે કે—માતાનાં ત્રણ અંગ સહિત સરખા બધા-જનમ્યાનો સ્વભાવ છે, જેહનો તે સહજાયયા. એટલાં અંગસાહત સરખા જનમ્યા, વૃદ્ધિ પામ્યા, ને ક્રિડાનો સ્વભાવ તે મિત્ર સરિસવા. એટલે સર્વ ગર્ભજ તિર્યંચ મનુષ્યને અહીં ૧ અહીં મીજ ૨ કેસ રોમ નખ ૩ એ ૩ અંગ ખાપના, માંસ ૧ લોહી ૨ મત્યલિંગે-માથાનો ભેચો ૩. એ ૩ અંગ માતાના. તેમાં અલક્ષ ભક્ષીને ખાવા યોગ્ય માંસ ને લોહી ૨ તે તો સાધુને અલક્ષ કહેવાય ખાવા યોગ્ય નહિ. એણે સૂત્રે ગર્ભજ મનુષ્ય તિર્યંચનો માંસ ડ્ધિરનો નિષેધ કર્યો—સર્વથા વરજ્યો.

પ્રશ્ન ૭ મું—એણે સૂત્રે સહજયાદિ ત્રણે ખોલ કહ્યા છે તેના ડ્ધિર માંસ વર્જ્યાં એમ ઠરે તો તે સિવાયના સર્વત્રને માટે શું સમજવું ?

ઉત્તર—તેનો ખુલાસો ઉપર આવી તો ગયો છે. તોપણ એમ જાણો જે સાથે જન્મેલા, સાથે વૃદ્ધિ પામેલા, સાથે ક્રિડા કરેલા અલક્ષ કહ્યા. તો તેનો ભક્ષ કેવી રીતે થાતો હશે ? અને તે સિવાયનાનો ભક્ષ ખુલો રહ્યો ? એમ પણ કહિ હોય નહિ. માટે એનો અર્થ એમ સમજો જે—સહજયા તે ઔદારિક શરીર મધ્યે, માંસ અને ડ્ધિરાદિક સહ કહેતા સંઘાતે, બધા કહેતા જનમ્યા ૧ તે બે ખોલ સહિત વૃદ્ધિ પામ્યા ૨ તે બે ખોલ સહિત ક્રિડા કીધી ૩ એ ત્રિહુ'પણે માંસ ડ્ધિરાદિકે સહિત જનમાદિક ત્રણ વાના પામ્યો. અને ખીજ પણ એ બે સહિત જન્મ પામ્યા-ઉપનાં, વૃદ્ધિ પામ્યાં. તે માટે સર્વ તિર્યંચ મનુષ્યની એક સરખી અવસ્થા તે માટે એ સર્વ મિત્ર સસિસવા તે અલકખેયા-ન ભખવા એટલે સર્વ માંસ ખાવાનો નિષેધ કહ્યો.

પ્રશ્ન ૮ મું—અહીંયા કોઈ એવો અર્થ કરે જે, સાધુને એવી પ્રતિજ્ઞા હોય કે-મુજ સંઘાતે જન્મ હોય તેહને ન ખાવા તે સિવાયના મોકળા રહ્યા; તેનું કેમ ?

ઉત્તર—સાધુને તો આગલા પાછલા ને સામે જન્મેલા કોઈ અમિત્ર નથી, સર્વ મિત્રજ છે. સાથે જન્મ્યા તે ન ખાવા એમ કહ્યાનો શો પરમાર્થ ? સંઘાતે જન્મ્યાંની ખબર કેમ પામીયે ? સંઘાતે જન્મ્યા તે ન ખાવા તો સંઘાતે ન જન્મ્યાં તેનું માંસાદિક ખાવું અને એમ તો

કદિ ન હોઈ તે માટે એ અર્થ ખોટો. માંસ રૂધિર સહિત જન્મ્યાં-ઉપન્યાં વૃદ્ધિ પામ્યાં તે સર્વ મિત્ર ભખવા નહિ એટલે ત્રસજીવનો માંસાદિક વર્જવો એ સુદ્ધ સૂત્રાર્થ બળવો.

પ્રશ્ન ૯ મુ—એણે સૂત્રે સર્વથા દઢાવ કીધો જે સાધુને સર્વથા માંસનો નિષેદ્ધ તો તેને વિષે દ્વંધાદિકતું શું સમજવું ?

ઉત્તર—દ્વંધાદિક તે પછી ઉપન્યા પણુ લોહી માંસની પેઠે સહજબયા માંહી ન કહેવાય, માટે દ્વંધનો નિષેદ્ધ નહિ લોહી માંસનો સર્વથા નિષેદ્ધ ધાન સરસવાદિક સચિત અચિતાદિ ઘણા જોલનો ટાળો કીધો વનસ્પતિ માંહી પણુ કાચી સચીતાદિકને ટાળી પણુ માંસનો તો સર્વથાજ નિષેધ કર્યો.

કુલથા પણુ ન ખાવા સરસવની પેરે. ધાન કુલથા (કળથી) ને ધાન સરસવની પરે ભખેવા અભખેવા કહેવું. અને સર્વથા કુલથા અભખેવામાં મનુષ્ય તિર્થંચનો ભાંગો સરસવા મિત્રની પેઠે કહેવું. તિર્થંચ બતિમાં પણુ ગાય પ્રમુંખના કુલ [ગોકુલ] કહ્યા છે ને તેમાં સર્વ પશુબતિનો સમાવેશ થઈ જાય છે; માટે ધાન કુલથા સિવાય અભખેવા કુલથામાં મનુષ્ય તિર્થંચના કુલથાનો માંસ સર્વથા નિષેદ્ધ કહ્યો.

માસામાં, ધાન માસાના ભખેવા અભખેવાના ભાંગાં જણાવ્યા. અને ખીજ ભેદે માસા તે ખાર માસ તથા સોના રૂપાના તોલા તે પણુ અભખેવા કહ્યા છે. તેમ ઉપદ્ધાધથી માસીના પતિ માસા તે પણુ અભખેવા બળવા.

ઉપરનો અધિકાર લગવ ત મહાવીરે ધામ્મણના મતને-તેના શાસ્ત્રના ન્યાયને આગળ કરીને સોમિલને ઉત્તર આપેલ છે. પણુ લગવંતના મતે તો ધાન બતિ-એકેંદ્રિયન; વનસ્પત્યાદિકના અચેત પુદ્ગલ-કાશુક નિર્દોષ મુનિને લેવા યોગ્યજ કલ્પતિ વસ્તુનો આદાર કરવો કલ્પે; તે જણાવ્યું અને ખાકીના અકલ્પનિક વસ્તુનો નિષેદ્ધ પણુ જણાવ્યો.

પ્રશ્ન ૧૦ મુ—કેઈ કહે કે જૈનના સાધુને મહીરા માંસ ખાવાની તેમના શાસ્ત્રમાં આજ્ઞા આપી છે, એમ અંગ્રેજી આચારાંગના તર્જુમાના વાંચનારા આજ્ઞેયો કરે છે, તથા અલ્પ પુદ્ધિવાળા પણુ આચારાંગાદિકના ભાષાંતરો વાંચીને પણુ એજ પ્રમાણે જોલે છે તો તેને માટે કાંઈ સૂત્ર યાથી ખુલાસા છે ? જે આવ: પ્રકરના જૈન સૂત્રથી તથા અન્ય શાસ્ત્રથી ખુલાસો કરવામાં આવશે તો ખોટો ઉપકાર થશે અને ઘણા લોકોની શંકાઓ દૂર થશે.

ઉત્તર—આ વિષે ઉપર સૂત્ર પાઠથી જણાવી ગયા છીએ કે જૈન સાધુને ધાનની જાતિના અચેત પુદ્ગલ સિવાયનો આહાર નિષેદ છે; તો પણ ખુલ્લી રીતે મદિરા માંસનો સાધુને નિષેદ છે, એમ જાણવાની ઈચ્છા ધરાવનારા માટે નીચેના ઠાપલા ટાંકવામાં આવ્યા છે સાલજો—

આબુવાળા છાપેલા સૂયંગડાંગ સૂત્રના ખીજા શ્રુતસ્કંધે—ખીજા અધ્યયને—પાને ૭૫૬ મે—ગોલ ૭૨ મે—સાધુના અધિકારમાં—સાધુ કેવા હોય ? તે શુભ જાણાવતા મૂળ પાઠમાં કહ્યું છે કે—

“અમઝ માંસા સસીણો” ઇતિ મૂં પાઠ—અથ ॥ દ્વીપિકા ॥—
અમઝ માંસા શિનઃ મઘમાંસં નાશંતીતિ ॥ (પાને ૭૬૫ મે) તથા પાને ૭૬૩ મે—અર્થ—માં કહ્યું છે કે—(અમઝમાંસા સસીણો કેં) માઘ માંસના પરિત્યાગી હોય.

વળી, સાધુને માટે—શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણમાં—ચોથા સંવરદ્વારની પાંચમી ભાવનામાં—સાધુએ પ્રણીત—સ્નિગ્ધ—અત્રીષ્ટ—વિષયવિકાર વધે તેવો આહાર કરવો નહિ તેમાં પણ કહ્યું છે કે—મહુ મજ્જં મંસસ્ત્વજ્જગ વિગઈ પરિચત. એટલે મધુ, મઘ, માંસ વગેરે વિગયનો ત્યાગ કરે. અહિંયાં પણ મઘ માંસનો ત્યાગ કરવો કહ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૧ મું—અહિંયાં કોઈ કહે કે—ચોથા મહાવ્રતની પાંચમી ભાવનામાં મઘ માંસ નિષેધ્યા તેમજ દૂધ, દહીં, ઘૂત, નવનીત (માખણ), તેલ, ગોલ, ખાંડ, સાકર, મધુ, સઘ, માંસ, ખજક, એ સર્વ ગોલ વરજ્યા છે. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—તેના માટે સૂત્રકારે ભાંગા જણાવ્યા છે. ઉપર કહેલા યોલમાં ચાર યોલનો તો સર્વથા નિષેદ છે બાકીના યોલને માટે ભાંગા પડેલા તેજ અધિકારે મૂલ પાઠથી જણાવ્યા છે.

૧. પ્રથમ બોલે—પ્રણીત સ્નિગ્ધ ભોજન વરજવો કહ્યો તે વિશેષ કરીને પ્રણીત તે ચાર પ્રકારની મહા વિગય તે તો સાધુ જમેજ નહિ, સાધુને લેવો કલ્પેજ નહિ. એ પ્રથમ અધિકાર જાણવો.

૨. બીજે બોલે—કોઈ ધના અણુગારની પરે તપ વિશેષે વ્યવગય, કેતા તજે ખીરાદિક ખજક પ્રમુખ બારે વિગયનો ત્યાગ કરીને આહાર કરે; એટલે ચાર મહા વિગયનો તો મુલેથીજ સર્વથા ત્યાગ હોય, બાકીનો તપ વિશેષ જાણવો. એ બીજે અધિકાર.

૩. ત્રીજે યોલે-સાધુ કટપતી વિગય લીએ તો **નદપણં**. કહેતા કંદર્પાદિક વધારવાને અર્થે ન લીએ, **નવહુસો** કહેતા અતિ ઘણા ન લીએ, **નસાહં સુપ્પાહીકં** કહેતા સાક સુપાદિકે (ઉકારાદિકે) કરી અધિક ન લીએ, **નસ્વં** કહેતા ઘણા ઘણા કાંસી કાંસી ન જમે માટે તહા **મોતવ્વં જહાસે** જાતિ માતાપ્ ભવતિ. કહેતા જેમ સંયમની યાત્રાનો નિર્વાહ થાય તેહને અર્થે મર્યાદાએ લીએ. એ ત્રીજે અધિકારે એમ કહ્યું.

પ્રશ્ન ૧૨ મું—અહિયાં કોઈ કદી એમ સમજે છે કે-જે મદિરાદિક ચાર મહા વિગય છે પણ તે માંહેથી થોડી થોડી લેવાતી હોવે તો શું ? ઇતિ શંકા—

ઉત્તર—તેહ સંદેહ નિવારવાને અર્થે-નિર્ણય નિમિત્તે અઉથો અધિકાર તીર્થકર મહારાજ કહે છે.

૪. ચોથે યોલે-**નય ભવતિ વિભ્રમો મંસણાય ધમ્મસ્સનય** ન લીએજ સર્વથા **મવહ્** કહેતા હોય થાય જે થકી **વિભ્રમો** કહેતા વિભ્રમ વિકલતા. પણું **મંસણાય ધમ્મસ્સ** કહેતા વીતરાગની આજ્ઞાનો તથા ધર્મનો વિભ્રંસ થાય ભંગ થાય, તો વિગય કેમ લીએ ? અર્થાત્ એમ હોય તો સાધુ સર્વથા ન લીએ. એ ચોથો અધિકાર કહ્યો.

પ્રશ્ન ૧૩ મું—ઉપર કહેલી વિગયમાં એવી કઈ કઈ વિગય છે કે જે વિગય ભોગવવાથી વિભ્રમ વિકલતાપણું પામે ?

ઉત્તર—ચાર મહા વિગય મધ્યે વિભ્રમ વિકલતાપણું તથા વિષય અલિપ્તપણું ઉપજાવે. તેમાં પણ મદિરા અને માંસ તો પ્રત્યક્ષ પ્રસિદ્ધ દ્રીસે છે. વળી સૂત્રની સાખે પણ ના કહી. **સુરંવા મેરગંવાવી** ઇત્યાદિ ૧૦ ગાથા એ મદિરા વારયું. મદિરા પીધે ઉ-માદપણું વધે ૧, લુલતા ૨, મૃષા ૩, વિકલતા ૪, ગહિલાપણું વધે ૫, તથા આચાર્યાદિકને આરાધિ ન શકે ૬, ગૃહસ્થાદિક બાણે તો હિલેનદે ૭, વળી શ્રી ભગવંત તીર્થકરની આજ્ઞાનો ભંગ થાય ૮, સંવર-પણું પણ આરાધિ ન શકે ૯ ઇત્યાદિ ઘણા અવગુણ મદિરાના સૂત્ર મધ્યે કહ્યા છે. ૧ અથવા માંસ છે તે નરકના આઉષાનો હેતુ છે, તથા સહજયા મિત્ર સરિસવા અભખેયવા, તથા ઉત્તરાધ્યયનમાં-તથા આદ્રકુમારના અધ્ય-યનમાં માંસ ખાવાવાળાને મહિંસક, અજ્ઞાની મૃષાવાદિ તથા અસાધુ કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૧૪ મું—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં માંસના ખાવાવાળાને કેવા કહ્યા છે ને તેને શું ક્ષણ કહ્યું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—ઉત્તરાધ્યયન અધ્યયન ૫ મે—ગાથા ૯-૧૦ મી.

હિંસે વાલે મુસાવાહ, માહલ્લે પિસુણે સદે;
 ઝુંજમાણે સુરં મંસં, સેય મયંતિ મઝઈ ॥૧॥
 કાયસા વયસા મરો, ગિદ્દેવ ઇત્થિસુ;
 દુહ્હઓ મહં સંચિણહ, સિસુના ગોવ્વ મદ્દિયં ॥૧૦॥

અજ્ઞાની માણસ હિંસા કરે છે, મૂષાવાદ (બુદ્ધ) બોલે છે, કપટ આદરે છે, પારકી નિંદા કરે છે, ઠગબાજી રમે છે, મધ માંસ સેવે છે—લોગવે છે—ખાય છે, કે અને એમ માને છે કે આ બધું હું બહુ સાફ કરું છું. ॥૯॥ એવો માણસ મન, વચન અને કાયાથી ઉન્મત્ત બન્યો થકો સ્ત્રીઓમાં ગુદ્ધ રહી જેમ અણ્ણીઓમાં માટી ખાય છે, માટીમાં રહે છે અને માટીમાંજ સુકાઈને મરે છે. તેમ રાગ વ્હેષ કરીને બંને પ્રકારે (મનથી અને કાયાથી) પાપ બાંધે છે—કે કર્મ મળ એકઠું કરે છે.

મદિરા માંસ ખાવાવાળાને ઉપર પ્રમાણે કહેલ છે. તેમજ સાતમા અધ્યયનમાં માંસાહારીને બોકડાના દશાંતે નરક ગતિનું ફળ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૫ મું—સાતમા અધ્યયનમાં માંસાહારીને માટે શું કહ્યું છે તે સ્વસ્તર જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૭ મા અધ્યયનની ગાથા ૬ ઠી તથા ૭ મી—તેમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે. ગાથા—

ઇત્થી વિસય ગિદ્દેય, મહારંમ પરિગદ્દે;
 ઝુંજમાણે સુરં મંસં, પરિવૂઢે પરં દમે. ॥૬॥
 અયકકાર મોહ્ય, તું દિલ્લે ચિરસોણિષ્;
 આઉયં નરણ કંચ્ચે, જહા ઇસેં વણ્ણ. ॥૭॥

સ્ત્રીઓમાં અને ખાવા પીવામાં ફસી પડેલો, મહા આરંભ અને મહા પરિશ્રદ્ધમાં મૂંઝાયેલો, મદિરા માંસ વાપરનાર—ખાનાર, થીજીઓપર જીલમ ગુબરનાર, અપયશવર્ણક આહાર કરનાર, પેટભરૂ અને ક્રોધથી લાલચોળ બનતો માણસ કસાઈખાનામાં કાપવા માટે મચાવેલા બકરાની માફકની નરકે જવાનીજ તૈયારી કરે છે.

પ્રશ્ન ૧૬ મું—મદિરા માંસના ભોગી શું નરકમાં જાય છે? એવો નરકમાં ગયાનો દાખલો સૂત્ર પાકથી જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—ઉત્તરાધ્યયન અધ્યયન ૧૯ મેં—ગાથા ૬૯—૭૦—૭૧ માં મદિરા માંસના ભોગવવાવાળા નરકે ગયેલા ને પરમાધામિઓ કેવા દુઃખ આપે છે? તે નિચેની ગાથાઓમાં જણાવે છે.

તત્ત્વાઈ તંવ લોહાઈ, તબોયાઈ સીસગાણિય;
પાઈઉ કલકલંતાઈ, આરસંતોમ્મુ ખેલ્લં. ॥૬૯॥
તુહંપિયાઈ મંસાઈ, સ્વંડાઈ સોલગાણિય;
સ્વાવિઉમિસ મંસાઈ, અગ્ગિવન્ના ઈણેગસો. ॥૭૦॥
તુહંપિયા સુરાસીહૂ, મેર ઓય મહુણિય;
પાઈઓમિ જલંતોઓ, વસાઓ રુહિરાણિય ॥૭૧॥

માંસ મદિરાવાપરનારને નરકમાં આવી શિક્ષા થાય છે:—પરમાધામિકોં યોલે છે કે તને માંસ, માંસના કટકા તથા માંસના તળેલાં સોટા (સાળા) પસંદ પડતાં હતાં (તને તળેલું—સેડેલું—ભૂંજેલું—સંસ્કારેલું માંસ (પૂર્વ ભવે) પ્રિય હતું કેમ? એમ કહી કહીને—ઉદ્દેરીને કહેતા કે—) માટે હવે તેના બદલે લે—એમ કહીને તેઓ તે નરકમાં પડેલા જીવના શરીરમાંથીજ માંસના કડકાં કાપીને આગમાં સેકી લાલચોળ બનાવીને તેને ખવરાવે છે. અથવા તો તાંબાનું, લોહાનું, કલાઈનું, કે સીસાનું તપાવેલ અને ધગધગતું રસ જોર વાપરીને બલાતકારે ખીવરાવે છે, એ વખતે નરકનો જીવ ભયંકર ચીસો પાડે છે ત્યારે તેને (પરમાધામિઓ તરફથી) કહેવામાં આવે છે કે તને ભાત ભાતની મદિરા તથા મધ પસંદ પડતાં હતાં, માટે તેના બદલામાં લે, તારૂંજ લોહી તપાવીને તને ખીવરાવીએ છીએ, એમ કહીને તેમ કરવામાં આવે છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મદિરા માંસ અને મધના ભોગવવાવાળાને નરકાંદિક ગતિના મહા દુઃખ પ્રાપ્ત થવાનું કહ્યું. તેમજ સુયંગડાંગ સૂત્રમાં માંસના ખાવાવાળા સાધુને અસાધુ તથા અઓષી (સમકિત રહીત) તથા રાક્ષસ તુલ્ય કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૧૭ મું—સુયંગડાંગ સૂત્રમાં, માંસ ખાવાવાળાને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દોષ કયે ઉકાણે કહેલ છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—સુયંગડાંગ શ્રુતસ્કંધ ણીજે અધ્યયન ૬ કે આર્દ્ર—કુમારના અધિકારે કહ્યું છે કે ગાથા ૩૦ મી—

અજોગરૂઠ્ઠં ઇહ સંજયાણં, પાવંતુ પાણા ણય સંજકાઉં;
અવોદ્દિષ્ણ દોષહવિતં અસાહુ, વયંતિ જિવા વિપદિસ્સુણંતિ ॥૩૦॥

અર્થ:—ઔદ્ધર્શની પોતાના ધર્મનું રહસ્ય, આર્દ્રકુમાર પ્રત્યે દેખાડીને તેને કહેવા લાગ્યા કે, અહો આર્દ્રકુમાર ? તું અમારા ધર્મ માન્ય કર ? એહવું કહે થકે, હવે આર્દ્રકુમાર તેમને કહે છે કે, અહો શાક્ય દર્શનીઓ ? (અજોગરૂઠ્ઠં ઇહ સંજયાણં કે.) અહીં તમારાં દર્શનને વિષે જે પૂર્વે લોબ્ધન આશ્રી વચન કહ્યું તે, સંયતપણાને અયોગ્ય છે કારણકે, અહિંસાને અર્થે પ્રવર્તમાન, સમિતિ અને ગુપ્તિયે કરી સહિત, એવા સાધુ હોય, તેને ભાવ શુદ્ધિ ક્ષણદાયિની થાય એ વાત ખરી છે, પરંતુ તમારી વકતવ્યતાયે, ખલ અને પુરૂષની વ્યક્તિ પણ જે ન બાણે તેનેજ ભાવ શુદ્ધિ કહી. એ કારણેજ ઔદ્ધ મતિઓ ખલપિંડીની બુદ્ધિયે પુરૂષનો વિનાશ કરીને તેના ગુરૂને માંસ લક્ષણ કરાવે, તે અત્યંત અયુકત છે, તેજ કહે છે. (પાવંતુ પાણાણય સંજકાઉં કે.) પ્રાણી એટલે જીવ, તેના વિનાશરૂપ પાપ કરીને, પ્રકર્ષે રક્ષ ગૃહ્થ થકા વહી તેનેજ પુણ્ય બોલે માટે (અવોદ્દિષ્ણ દોષહ વિતં અસાહુ કે.) એ પાપ, અભોષીનું કારણ છે તેથી તે બેહુને અસાધુ બાણવાં, તે બેઉ કોણુ ? તે કહે છે. (વયંતિ જિવા વિપદિ સ્સુણંતિ કે.) એક તો જે ખલપિંડીની બુદ્ધિએ પુરૂષને પચાવે, અને તે માંહે પાપ નથી એમ કહે, અને બીજા જે તેમનું એવું વચન અંગીકાર કરે, એ બેહુને ભલું નથી. એવી ભાવ શુદ્ધિએ મોક્ષ નથી.

ये एवं पूर्वोक्तं वदंति येच तेभ्यः शृण्वंति तयोर्द्वयोरपि असाध्वेत्तत्
अज्ञानावृत मूढजन भावशुद्धया शुद्धिर्नस्यादित्यर्थः ॥ ३० ॥ इति दीपिकायां.
(બાબુવાળા છાપેલ પાને ૯૨૯-૩૦ મેં.)

પ્રશ્ન ૧૮ મું—માંસાહાર નિષેદ્ધ વિષે સુચંગડાંગજીનો ખીજો દાખલો છે ? હોય તો તે પણ બાબુવશો ?

ઉત્તર—હા, જી, માંભળો—માંસલક્ષીને માટે મહાવીર પરમાત્માના શિષ્ય આર્દ્રકુમાર શું કહે છે. ગાથા—

धूलं उरभ्यं इह मारियाणं, उद्विठ मत्तं च पगप्पत्ता;
तं लोण तेरुल्लेण उनरकडेत्ता, सपिप्पलीयं पगरंतिमंसं ॥ ३१ ॥
तं भुंजमाणा पिसितंपभूतं, णउवल्लिप्पामो वयं रएणं;
इच्चेव माहंभु अणझधम्मं, अणारिया वाळ रसेसु गिद्धा ॥ ३२ ॥

અર્થ:- વળી પણુ આર્દ્રકુમાર તે કુમતિના મતની વાત કહે છે કે, (થૂલં કે૦) મહોટી કાયાએ ઉપચિત માંસ શોણિત યુક્ત એવો, (ઉરમ્બં કે૦) ઉરણો (બકરો-ઘેટો) તેને (દ્વહ કે૦) આ શાકયના શાસનને વિષે સંઘની ભકિતને અર્થે (મારિયાણં કે૦) વિનાશીને માંરીને (ઉદ્દિઠ મત્તં ચ પગપ્પણ્ણા કે૦) ઉદ્દિષ્ટ ભોજન કલ્પીને (તં લોણ તેલ્લેણ ઉવરકઢેત્તા કે૦) તે માંસને લુણુ, અને તેલ સાથે પચાવીને, (સપિપ્પહીયં પગરંતિ માંસં કે૦) પિપ્પલી સહિત માંસ કરે ॥૩૭॥ એવું માંસ કરીને પછી શું કરે ? તે કહે છે, (તં મુંજ માણાપિ સિતંપમુંતં કે૦) તે માંસ, પ્રભુત એટલે ઘણું જમતાં થકાં ભોગવતાં થકાં એમ કહે છે કે, (ણુવલ્લિપ્પામોવયં રણ્ણં કે૦) અમે એની પાપરૂપ રજો કરી લેવાતા નથી. (દ્વચ્ચેવમાહંસુ અગ્ગણ્ણમ્મં કે૦) એવું વચન કહે, તે અનાર્થ ધર્મી જાણુવા, કારણુ કે, તે ધૃષ્ટપણુ આદરે છે. અગારિયાબાલ રસેસુગિદ્ધાકે૦ તે અનાચારી બાલ, એટલે અજ્ઞાની રસ ગૃહ્ણી થકાં એવાં વચન કહે છે. ॥૩૮॥

અહિંયાં તો મત્ત ભક્ષીને અનાર્થ, બાળ, અજ્ઞાની ગૃહ્ણા, અનાચારી વગેરે કહીને બોલાવ્યા અને એવા ધર્મને પણુ અનાર્થ ધર્મ કહ્યો.

પ્રશ્ન ૧૯ મું—માંસ ભક્ષી વિષે વિશેષ કાંઈ જાણુવા જેવું છે ?

ઉત્તર—તેજ આલતા અધિકારે ૩૯ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે—

જે યાવિ મુંજંતિ તદ્દપ્પગારં, સેવતિ તે પાવમજાણ માણા;
મણં ન ઇયં કુસલા કરેંતી, વાયાવિ ઇસા બુદ્ધયા ડ મિહ્ણા ॥ ૩૯ ॥

અર્થ:- હવે તે માંસાશીને એનો વિષાક કહે છે. (જેયાવિ મુંજંતિ તદ્દપ્પગારં કે૦) જે રસ ગૃહ્ણ છતા તથા પ્રકારે માંસને જમે, (સેવતિ તે પાવમજાણ માણા કે૦) તે અજ્ઞાની પુરૂષો નિઃકેવળ પાપનું સેવન કરે છે. (મણં ન ઇયં કુસલા કરેંતિ કે૦) જે કુશળ એટલે પંડિત હોય તે માંસ ભક્ષણુ કરીયે એવું મન પણુ ન કરે. તથા (વાયાવિ ઇસા બુદ્ધયા ડ મિહ્ણા કે૦) માંસ ભક્ષણુથી દોષ નથી એવી અસત્ય વાણી પણુ બોલે નહિ. કિં બહુના વધારે શુ કહીયે ॥૩૯॥ (બાણુવાળા છાપેલ પાને ૯૩૬ મે)

પ્રશ્ન ૨૦ મું—માંસાહાર વિષે ટીકાકાર કાંઈ જાણુવે છે ?

ઉત્તર—ટીપિકા તથા ટીકામાં નીચે પ્રમાણુે કહ્યું છે. સાંભળો—બાણુવાળા છાપેલ સુયંગડાંગ પાને ૯૩૭ મે કહ્યું છે કે—

ટીકા-इत्येतच्च तेषां महतेऽनर्थायेति (जेयावीत्यादि) येचापि रसं गौरव
 शुद्धाः शाक्योपदेवर्त्तिनस्तथा प्रकारं स्थूलोरभ्रं संस्कृतं घृतं लवणं मारचादि
 संस्कृतं पिशितं भुंजतेऽश्रंति तेऽनार्याः पापं कल्मषमजाना निर्विवेकिनः सेवंते
 आददते तथा चोक्तं । हिंसामूलममेध्यमास्पदमलं ध्यानस्य रौडस्ययद्.

वीभत्सं रुधिराबिलं कृमिशुहं दुर्गंधि पूयादिकं ॥
 शुक्रा सूकप्रभवं नितांत मलिनं सभिः सदा निर्दितं,
 को भुंक्तो नरकाय राक्षससमो मांसं तदात्मद्रुह. ॥१॥

હિંસાના મૂળ હેતુભૂત, અપવિત્ર, રૌદ્ર ધ્યાનના ખાસ સ્થાનકરૂપ,
 ગ્લાનિજનક, લોહીથી ખરડાયેલા, ક્રીડાથી ભરપુર, દુર્ગંધી, પડવાળા, વીર્ય
 અને લોહીથી ઉત્પન્ન થતા, અત્યંત મલિન અને સારા માણસોએ
 હંમેશા નિહિત કરેલા, એવા માંસને રાક્ષસ સરખો કુર થઈને તેમાં વસેલા
 જીવનો દ્રોહી બની જે નરક જવા ચાહતો હોય તેજ ખાય, બીજાને કોણ
 ખાશે ? વળી—

॥ अपिच ॥ मांसं भक्षयिताऽमुत्र, यस्य मांसं भिहाद्यहं ।
 एतन्मांसस्य मांसत्वं, प्रवर्दति मनीषिणः ॥२॥

હું અહીં જેનું માંસ ખાઉ છું; તેમને પહેલા લોકમાં ભક્ષણ કર-
 નાર છે, એ રીતે યુદ્ધિવાનો માંસ શબ્દના જે અક્ષરોનો અર્થ કરે છે.
 (માં-સ મને તે ખાનાર છે) તથા—

योऽस्ति यस्य च तन्मांस, मुभयोः पश्यतांतरं;
 एकस्य क्षणिका तृप्ति, रन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥३॥

જે માંસ ખાય છે, અને જેનું માંસ ખવાય છે, એ જેની સ્થિતિમાં
 જે તકાવત છે તે બુધો. જ્યારે ખાનારને માંસ ખાતાં ક્ષણિક-થોડા વખતની
 તૃપ્તિ મળે છે, ત્યારે બીજા હંમેશને માટે પ્રાણ વિમુકત થાય છે. (અથ ટીકાર્થ:-)

આ રીતે માંસ ભક્ષણમાં ઘણા દોષ રહેલા છે, એમ બાણીને શું
 કરવું તે સૂત્રકાર બતાવે છે કે માંસ ભક્ષણથી થતાં ખરાબ વિપાક અને
 તેથી અલગ રહેતાં થતા કાયદાને બાણુનારા નિપુણ પુરૂષો મનથી માંસ
 ખાવાની અભિલાષા પણ કરેજ નહિ.

માંસ ખાવું તો દૂર રહ્યું; પણ “માંસ ભક્ષણમાં દોષ નથી” એવું
 વચને ખોલવું પણ હડહડતું જૂઠું છે.

માંસ ભક્ષણથી અળગા રહેતાં આ દુનિયામાં આપણી પ્રશંસા થાય છે, અને પેલી દુનિયામાં સ્વર્ગ અને મુક્તિ મેળવી શકાય છે.

પ્રશ્ન ૨૧ મું—કોઈ કહે કે—માંસ ભક્ષી તૈયાર મળેલા માંસને ખાય તેને દોષ જણાતા નથી કારણકે પાપ તો હિંસાના કરનારને લાગે છે. તૈયાર મળેલું ખાનારને દોષ શાનો ?

ઉત્તર—શ્રી આચારાંગ સૂત્રના ભાષાંતરમાં (પરિહાર્ય મીમાંસાનું ભાષાંતર. તેમાં પાને ૨૬ મે થી ૩૨ મા પૃષ્ઠ સુધી માંસાહાર સંબંધીના કેટલાક ખુલાસા લખ્યા છે. તેમાં ઉપરની બાબત માટે લખ્યું છે કે—

સૂયંગડાંગ સૂત્રના પહેલા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાની ટીકામાં એવું લખ્યું છે કે—

“ કેટલાએક એવું કહે છે કે જેમ બીજાની મારફત (અથવા અમુક હથીયાર મારફત) અગ્નિ પકડી મગાવતાં આપણે બળી જતા નથી, તેમ બીજાએ જીવને મારીને તૈયાર કરેલા માંસને ખાતાં કશો દોષ નથી.

પરંતુ આ તેમની ઘેલાઈ ભરેલી વાત સાંભળવા લાયક નથી કારણકે બીજાએ જીવને મારીને તૈયાર કરેલું માંસ ખાતાં પણ તેમાં ખાનારની અનુમતિ (મંજુરી) કાયમ ડરે છે, અને તેના લીધેજ તેથી કર્મ બંધ થાય છે. જે માટે લોકમાં પણ એવું કહેવાય છે કે—

અનુમંતા વિશ સિતા, સંહર્તા ક્રય વિક્રયી;

સંસ્કર્તા ચોપ મોક્ષાચ, ઘાતક શ્વાષ્ટ ઘાતકાઃ ૧.

મંજુર રાખનાર, મારનાર, સાચવનાર, ખરીદનાર, વેચનાર, રાંધનાર, ખાનાર. મરવનાર એ આઠે જણ ઘાતક છે.

એજ મુજબ સ્થાનાંગ સૂત્રના દશમા ઠાણામાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં માંસ વગેરે પડેલાં હોય ત્યાં સ્વાધ્યાય (સૂત્ર પાઠ) નહિ કરવો. ત્યાં દશ પ્રકારના ઐતિહાસિક અસ્વાધ્યાય જણાવ્યા છે તે એ કે—હાડકાં, માંસ, લોહી, અશુચિ (મળમૂત્ર) મશાણુભૂમિ, ચંદ્ર ગ્રહણ, સૂર્ય ગ્રહણ, ઉલ્કાપાત, રાજ વિગ્રહ અને ઉપાશ્રયના અંદર પડેલું (પચેંદ્રિયનું) મૃત કલેવર.

એ વગેરે અનેક પ્રકારના સિદ્ધાંતમાં રહેલાં વચનો વાંચવાથી જેની શ્રદ્ધા પવિત્ર થઈ હશે તે પુરૂષ એવુંજ માનશે કે “માંસાદિકનું ભક્ષણ ન કરવું” એજ વાત સિદ્ધાંતને અનુસરતી છે, તેમાં લગારે શક નથી. (ઇતિ પરિહાર્ય મીમાંસાયાં.)

પ્રશ્ન ૨૨ મું—ઉપર કહેલા તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તરથી એમ તો નિર્ણય થાય છે કે—જૈન સાધુઓને મદિરા માંસ ખાવાનો નિષેદ છે એ વાત તો ચોકસ છે. પણ આચારાંગ સૂત્રના ધીજ શ્રુતસ્કંધના પહેલા પિંડબણા અધ્યયનમાં કેટલાંક સૂત્રો સાધુને “ માંસ અને મચ્છ ખાવાનાં શંકાળા શબ્દો હોવાથી હરમન જેકેળી જેવા વિદ્વાને પણ પોતાના કરેલા આચારાંગ સૂત્રના અંગ્રેજી તર્જુમામાં એજ વાત દાખલ કરી છે કે આગળપર જૈનના સાધુ માંસાહારી હતા. એમ ઘણાં લોકોને આવા શંકાળા પાઠ ઉપરથી શંકાઓ ઉદ્ભવે છે. તેના નિર્ણયને માટે “ પરિહાર્ય મિમાંસા ” માં કેટલુંક તો લખાણ થઈ ગયું છે; તોપણ હજી વિશેષ ખુલાસા માટે અને સુત્રોનાજ આધારથી જો ખુલાસો કદવામાં આવે તો મોટો ઉપકાર થાય, માટે આવા શંકાળા પાઠ માટે વિશેષ જાણવા યોગ્ય અને થતી શંકાઓનું સમાધાન થાય તેવું પ્રગટમાં લાવશો ?

ઉત્તર—જૈનના સાધુ માંસાહારી નથી એમ ઉપરના લખાણ સૂત્રોના મૂળપાઠથી બેધડક કહી બતાવેલ છે. મહાવીર પરમાત્માએ માંસાહારીને માટે—અનાર્થ, ખાળ, અજ્ઞાની, ગૃહા, અનાચારી વગેરે શબ્દોથી ન્યારે બોલાવ્યા ત્યારે તેમના સાધુને માંસાદિક ખાવાની આજ્ઞા કરમાવેજ ક્યાંથી ? અટલો પણ વિચાર કર્યા વિના ડો. હર્મન જેકોળીએ પોતાના કરેલા સૂચકાંગ સૂત્રના અંગ્રેજી ભાષાંતરના ૩૭૬ મા “ પેજમાં અમજ્જ મંસાસિણો ” આ પાઠથી સર્વથા ખુલ્લી રીતે મદ્યમાંસ ભક્ષણનો નિષેધ પાડવામાં આવેલો છે. છતાં પણ કેવી ભૂલ થઈ જાય છે કે—“ પ્રાચીન મુનિઓં માંસાહારી હતા. ”

શ્રી નંદીજી સૂત્રમાં ભગવંત મહાવીરે ચોકખું કહ્યું છે કે—સમશ્રુત મિથ્યાદષ્ટિના હાથમાં આવે—મિથ્યાદષ્ટિ વાંચે તેને મિથ્યાશ્રુત થઈ પ્રગમે; એમ ઉપરનો દાખલો સાબીતી કરી આપે છે. તેમજ—ડોકટર હોર્નલે પણ ઉપાશક દશાંગના અંગ્રેજી તર્જુમામાં—ભગવતીજી સૂત્રના પંદરમાં શતકમાં ભગવંત મહાવીરને રેવતી ગાય, પતનીએ વેરાવેલા પાકના અર્થમાં પણ મોટી ભૂલ ખાધી છે. તે આગળના લખાણ ઉપરથી જણાઈ આવશે.

પ્રશ્ન ૨૩ મું—કોઈ એમ કહે કે—પિંડબણા અધ્યયનમાં ચોથે ઉદ્દેશે કહ્યું છે કે જ્યાં માંસ મુચ્છાદિકના જમણવાર હોય ત્યાં સાધુ વેરવાને માટે જાય તેનું કેમ ?

ઉત્તર—આચારાંગ સૂત્રના પિંડબણા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો મૂળ પાઠ આ પ્રમાણે છે—

સે ભિક્ષૂ વા (૨) જાવ પવિત્રે સમાણે સેઝં પુણ જાણેજ્ઞા મંસાદ્યં વા, મચ્છાદ્યં વા, મંસસ્થલં વા, મચ્છસ્થલં વા આહેણં વા, પહેણં વા, હિંગોલં વા, સમેલં વા, હીરમાણં સંપેહાણ, અંતરાસેમગ્ગા વહુવાણા વહુવીયા વહુહરિયા વહુઓસા વહુઉદયા વહુઉત્તિંગ પળગ-દગમટ્ટિય-મક્કડાસંતાળગા, વહેવે તત્થ સમળ-માદ્દળ-અતિહિ-કિવળ-વળીમગા ઉવાગતા ઉવાગમિ સ્સંતિ, તત્થાદ્દણ્ણા વિત્તી, ણો પળ્ણસ્સ ણિક્કમળ પવેસાણ, વાયળ પુચ્છળ પરિયટ્ટણાણુપેહાણ ધમ્મા-ણુઓગ ચિંતાણ, સેવંળચ્ચા તદ્દપ્પગારં પુરેસંસ્થહિંવા પચ્છાસંસ્થહિંવા સંસ્થહિંપ-હિયાણો અભિસંધારેજ્ઞા ગમળાણ ॥૫૬૧॥

(મુનિએ જમણવારમાં ન જવું) આ નામના હેડિંગ નીચે ભાષાંતરવાળા લખે છે કે—

મુનિએ ગૃહસ્થના ઘરે (ગૃહસ્થમાં તમામ ધર્મવાળાનો સમાવેશ થાય છે). લિક્ષાર્થે જતાં તેને ત્યાં એવું જણાય કે અહિં માંસ, મત્સ્ય કે મદ્યવાળું વિવાહ ભોજન, મૃતક ભોજન, યા પ્રીતિ ભોજન છે અને તેને ત્યાં કોઈ લઈ જતું હોય, તોપણ જે માર્ગમાં ખીજ, વનરૂપતિ, ઠાર, પાણી, કે ઝીણા છવજતું ઘણા હોય અથવા ત્યાં ઘણાએક (સાક્યાદિક) શ્રમણો, પ્રાહ્યણો, વટેમાર્ગીઓ, રંક લિક્ષુકો કે ભાટ ચારણો આવેલા કે આવવાના હોય અને તેથી ત્યાં ખહુ ભીડ થવાની હોય જેથી અતુર મુનિને ત્યાં જવું વળવું મુશ્કેલી ભરેલું થઈ પડે અને પઠન પાઠન કે ધર્મોપદેશ અટકી પડવાના જણાય; તો તેવા સ્થળે તે મુનિએ જવાનો ધરાદો નહિ કરવો. (૫૬૧)

અહિંયાં માંસાદિકની સંખડીને વિષે યા તે રસ્તે જવાની ભગવતે સાધુને ના કહી છે.

પ્રશ્ન ૨૪ મું—શિષ્ય-ઉપરના અધિકારને માટે તો વાંધો નથી, વાંધો તો (૫૬૨ મી કલમ વગેરે) છ કલમનો છે.

ઉત્તર—કઈ કલમનો વાંધો છે ને છ કલમો કઈ છે? તે કહો.

પ્રશ્ન ૨૫ મું—શિષ્ય-આચારાંગ સૂત્રના ભાષાંતરમાં પરિહાર્ય મીમાંસા-એટલે-શકિત સૂત્રની વિચારણા. (ઉપોદ્ધાત) ની શરૂઆતમાં “પિંડેપણા” નામના પહેલા અધ્યયનમાં (કલમ-૫૬૨-૫૬૫-૬૦૭-૬૧૬-૬૩૦-અને ૬૩૧) એ ૬ કલમને તકરારી ગણી તેમાં વાંધો ઉઠાવ્યો છે, તેનું અનુક્રમે સમાધાન થવું જોઈએ ?

ઉત્તર—૫૬૨ મી કલમમાં શો વાંધો જણાવે છે ?

પ્રશ્ન ૨૬ મું—શિષ્ય-૫૬૨ મી કલમમાં કેટલાક એવો વાંધો ધરાવે છે કે-જ્યાં માંસ મચ્છાદિક વપરાતા હોય એવી સંખડીમાં-એવા જમણુવારમાં સાધુએ ભિક્ષાર્થે જવું પણ ખરૂં માટે આ સંખડી શું સમજવું ?

ઉત્તર—અહો ખંધુઓ ! સમદષ્ટિથી વિચાર કરશો તો તરતજ સમજી શકશો કે-જ્યારે સાધારણ અને સાદી સંખડીમાં ભગવંતે સાધુને તે રસ્તે પણ જવાનો નિષેદ કર્યો છે. તો પછી જ્યાં માંસ મદિરાદિક વપરાતા હોય તેવી સંખડીમાં જવાની આજ્ઞા કેમ કરે ? તે પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈએ. માટે ૫૬૨ મી કલમનો અર્થ જેવો જોઈએ તેવો સમજી શક્યા હોય એમ જણાતું નથી.

પ્રશ્ન ૨૭ મું—સાદી સંખડીમાં ભગવંતે શું ફરમાવ્યું છે ?

ઉત્તર—સાંભળો-જ્યાં સંખડી હોય એટલે જ્યાં જમણુવાર હોય ત્યાં સાધુને ધરાદાપૂર્વક જવું નહિ તેના સૂત્રા નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) કલમ (૫૪૫ મે) જે ગાઉની હદમાં પણ સંખડી-જમણુવાર હોય તો તે ગામમાં ધરાદાપૂર્વક ભોજન લેવા માટે ન જવું.

(૨) કલમ (૫૪૬ મે) જે દ્વીશે સંખડી હોય તે દિશાએ સાધુએ નહિ જતાં એથી ઉલટી દિશાએ આહારાદિક વહોરવા જવું.

(૩) કલમ (૫૪૭ મે) ગ્રામ, નગર, પુરપાટણાદિકને વિષે સંખડી હોય તો સંખડીને મનમાં ધારીને તે નિમીતે ત્યાં જવું નહિ. કારણકે કેવળી ભગવાને કહ્યું છે કે—“સંખડીમાં જવાથી કર્મ બંધાય છે.”

(૪) કલમ (૫૪૮ મે) જો મુનિ સંખડીમાંથી ભોજન લેવા માટે સંખડી તરફ જશે. તો આધાર્મિકાદિ દોષ-યુક્ત દુષ્ટ આહારમાં ફસાઈ પડશે. તે સિવાય જ્યાં વગેરેના ઘણા દોષો ઉત્પન્ન થતા કહ્યું છે.

ઉપર કહેલા ચાર સૂત્રા-ચાર કલમો પિંડેપણા અધ્યયનના ખીજા ઉદ્દેશામાં-ભાષાન્તરમાં કહેલ છે.

(૫) કલમ (૫૫૦ મે) જો મુનિ સંખડી ભોજન કરશે તો કોઈ વખત તે આહારથી વિક્રીયા ઉત્પન્ન થવાથી શૂલાદિક રોગોપત્તિ વગેરે દરદો થવાનો સંભવ માટે કેવળી ભગવાન જણાવે છે કે સંખડી ભોજન કર્મ બંધનો હેતુ છે.

(૬) કલમ (૫૫૧ મે) સંખડીમાં ઘણાં સ્ત્રી પુરૂષો ગૃહસ્થોના તથા અન્ય ત્યાગીઓના મેળાવડા મળેલા હોય છે તે સાથે મુનિ એકઠો મળી જવાથી કદાચ મહિરા પાનમાં ફસાઈ પડે-ઉન્મત બને-સ્ત્રીઓ પર તે મુર્છાય અથવા સ્ત્રીઓ તેના પર મુર્છાય, વખતે તેમાં ફસાઈ પણ નય વગેરે ઘણાં દોષો ઉત્પન્ન થવા સંભવ છે; માટે નિર્ઘંધ સંજ્ઞિત્યે પૂર્વ સંખડી કે પશ્ચાત સંખડીમાં ભોજનાર્થે-લિક્ષાર્થે જવાનો ધરાદો નહિ કરવો.

(૭) કલમ (૫૫૨ મે) કોઈ મુનિ પૂર્વ સંખડી કે પશ્ચાત સંખડી થતી સાંભળીને ત્યાં ઉત્સુકતા ધરી ચાલ્યો જશે તો ત્યાં નિર્દોષ આહાર તે વાપરી શકવાનો નથી, કિંતુ ત્યાં દૂષિત આહાર વાપરીને દોષયાત્ર થવાનો. માટે મુનિએ સંખડીમાં નહિ જવું. કિંતુ લિક્ષાના સમયે જુદા જુદા કુલોમાં જઈને પવિત્ર આહાર મેળવી તે વાપરવો.

(૮) કલમ (૫૫૩ મે) જે ગામ કે રાજધાનીમાં સંખડી થવાની હોય ત્યાં તેના માટે મુનિએ જવાનો ધરાદો ન કરવો. કેમકે કેવળજ્ઞાનીઓ યોગ્યા છે કે તેમ કરતાં કર્મબંધ થાય છે.

(૯) કલમ (૫૫૪ મે) સંખડીમાં ઘણાં માણસની બીડાબીડમાં સાધુ નય તો એક બીજાના અંગોપાંગને તથા ઉપગરણને આક્રમે કોઈ લાકડી, હાડકા, મૂષ્ટિ, પથ્થર, કાંકરા વગેરેથી પ્રહાર કરે. અથવા કોઈ મુનિના શરીર પર ટાઢું પાણી ફેંકે અથવા કોઈ ધુળ નાખે, કદાપી આહાર મળે તોપણ અશુદ્ધ મળે, દાતાર બીજાને દેતા-બીજાને મળવાનું છતાં વચગાળેથી મુનિ તે આહાર ઝુંટાવી લે વગેરે અનેક દોષ સંભવ છે માટે નિર્ઘંધ મુનિએ તેવી સંખડીમાં ભોજન લેવાના ધરાદાથી કદિ નહિ જવું.

ઉપરના પાંચ સૂત્રા-પાંચ કલમે પિંડેષણા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશમાં કહેલ છે. બીજા ને ત્રીજા ઉદ્દેશના મળી સંખડીના ૯ સૂત્રા-નવ કલમોમાં જવાનું નિષેધ્યું. સાદા જમણમાં પણ સાધુ નય નહિ.

(૧૦) કલમ (૫૬૧ મે) ચોથા ઉદ્દેશે કહ્યું છે કે-સાધુ આર્યા ગોચરી જયા થકા રસ્તામાં એવા પ્રકારની સંખડી આવે કે-ન્યાં માંસ મત્સ્ય કે આદિ શખ્દથી મહિરા પ્રમુખ હોય માંસના તથા મચ્છના બળા હોય-તે સુકવેલા હોય તથા માંસ મહિરાદિક લઈ જતા લાવતા રસ્તામાં વેરાયેલા હોવાથી ઇત્યાદિકને લીધે રસ્તામાં ઘણાં જીવજંતુઓ તેની ગંધને લઈને થયા હોય તથા બીજા, વનસ્પતિ વગેરે વેરાયેલા હોય, કાચા પાણી, માટી વગેરે રસ્તામાં આવતા હોય તથા ધ્રમણ માહણ (અન્યતિર્થીના) લિક્ષુક વગેરે

ઘણા માણસોનું સંક્રિરણ—ભીડ ઘણી હોય. સાધુને જવા આવવામાં ઘણી મુશ્કેલી ભરેલું થઈ પડે અને પઠન પાઠનાદિક ધર્મ ઉપદેશ તથા ધ્યાનાદિ અટકી પડવાના જણાય તેવા સ્થળે—તેવા સંખડીવાળા રસ્તે મુનિએ જવાનો ઈરાદો નહિ કરવો.

પૂર્વે કહેલી ૯ સાદી સંખડી અને ૧૦ મીમાંસાદિકવાળી અયોગ સંખડીમાં તથા તેવા સંખડીવાળા રસ્તે પણ મુનિને જવાનો નિષેદ ભગવતે કર્યો છે.

પ્રશ્ન ૨૮ મું—શિષ્ય—કોઈ કોઈ (પદર મી કલમ ઉપરથી) માંસ મત્સ્યાદિક વપરાતા હોય તેવી સંખડીમાં સાધુ ગોચરી જાય એવો ભાવ જણાવેલ છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—પ્રથમના પાઠનો અને પદર મી કલમના પાઠનો વિચાર કરશો તો તેમાં અનેક રહસ્યો રહેલા છે. અયોગ્ય સંખડીમાં જવાની ભગવતે ચોકખી મના કરી છે; તેવી સંખડીમાં જવાની આજ્ઞા કેમ આપે ? તે ખાસ વિચાર કરવા જેવું છે. તે મૂળ પાઠ ઉપરથી વિચાર કરવામાં આવશે તો તથા આગલા પાછલા સંખડીનો વિચાર સાથે કરવામાં આવશે તો ઉપર કહેલા ૧૦ બોલની પેઠે આ ૧૧ મો બોલ તેની સાથે મળતોજ છે.

પ્રશ્ન ૨૯ મું—આ પાઠ કેવી રીતનો છે ને ભાષાન્તરમાં શું કહ્યું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—જુઓ મૂળ પાઠ અને ભાષાન્તર નીચે પ્રમાણે છે—

સે મિક્સૂ વા (૨) ગાહા વઙ્ગુ કુલું પિંડવાય પડિયાણ પવિટ્ટેસમા ણેસેજ્જ ણુજાણેજ્જા, મંસાહ્યં જાવ સંમેલં વા હીરમાણં પેહાણ અંતરાસે મમ્મા અપ્પંહા જાવ અપ્પસંતાણગા, ણો જત્થ બહવે સમણ માહ્ણા જાવ ઉવાગમિસ્સંતિ, અપ્પા-
 ણ્ણા વિત્તી, પ્ણસસ ણિક્કલમણ પવેસાણ પ્ણસા વાયણ પુચ્છણ પરિયટ્ઠાણા
 ણુપેહાણ ધમ્માણુ ઓગ ચિંતાણ, સેવં ણચ્છા તહ પ્પગારં પુરેસંચલિંવા પચ્છા સંચ-
 લિંવા સંચલિપડિયાણ અમિસંધારેજ્જ ગમણાણ (૫૬૨)

પણ જો તેવા માંસ મત્સ્ય કે મધપ્રધાન, વિવાહ ભોજન, મૃતક ભોજન યા પ્રીતિ ભોજનમાં મુનિને કોઈ તેડી જતું હોય, અને મુનિને માર્ગમાં કશી વનસ્પતિ, જળ કે જીવજંતુ નહિ જણાય તેમજ ત્યાં શ્રમણ-
 બ્રાહ્મણાદિકની બહુ ભીડ પણ નહિ હોય જેથી મુનિને ત્યાં જવું આવવું સુલભ હોય, અને પઠન પાઠનાદિક પણ થઈ શકે, તો તેવા સ્થળે (કારણ યોગે) મુનિએ ભિક્ષાર્થે જવું પણ ખરૂં. (૫૬૨)

ભાષાન્તરવાળો નીચે કુટનોટમાં લખે છે કે-૧ મુનિ રસ્તે ચાલી યાકચો હોય યા માંદગીથી ઉઠ્યો હોય યા દુર્લિક્ષ હોય વીગેરે કારણયોગે માંસાદિક ત્યાગ કરવા સમર્થ મુનિએ ત્યાં જવું એમ ટીકાકારે જણાવ્યું છે. અને પરંપરાના ટખામાં એમ જણાવે છે કે-અભિસંવારેજ ગમળાણ કે. મન-માંહી ચિંતવે જાવા લાણી, નિર્દોષ સંખડી જાણીને જાય પણ તથા કાલ્પનિક અપહાર લીએ. ઇહાં મંસાદિક લેવા નથી કહ્યા. ઇત્યર્થ:

પ્રશ્ન ૩૦ મુ—આ કલમમાં સંખડીમાં જવું જણાવે છે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—અહિંયાં સંખડીને અર્થ એમ થાય છે કે-જ્યાં જમણવાર હોય ત્યાં સંખડી ગણાય. પંઠાને પણ સંખડી ગણાય અને સરીયામ રસ્તામાં જ્યાં માણસો જમવા બેસતા હોય ત્યાં પણ સંખડી ગણાય. જ્યાં માંસાદિકના પકવાન થતા હોય એટલે જ્યાં પંઠો હોય તેનાથી અંતરાસેમગ્ના એટલે પંઠાના અંતરે-પંઠાથી જુદો જે માર્ગ એટલે પંઠાથી અલગ માણસોને હાલવા ચાલવાના રસ્તે-એટલે રાજ રસ્તે-માંસ મદિરાદિક ન પડ્યા હોય, માંસ મચ્છના ખળા ન હોય, રસ્તામાં પાણી છંટાણું ન હોય, કાચી માટી પથરાણી ન હોય, તેમ બીજા શુભવંતુઓનું (ખરાબ વસ્તુ ન અલાવે તેની ગંધ વિના) આવવું ન થયું હોય, તેમજ ઘણાં શ્રમણ માહણ્યાદિકે રોકા, ભિખારા પ્રમુખની ભીડ પણ ન હોય, અર્થાત્ રસ્તાને વિષે જમણવાર ન હોય. તેવી સંખડીના માર્ગે થઈને સાધુ ભિક્ષાર્થે જાય, તથા અન્ય સ્થળે બીજા કોઈ સાધુ ઉતર્યા હોય તેની પાસે વાંચણી લેવા તથા પ્રશ્નાદિ પૂછવા, તથા લીધેલી વાંચના સંભળાવવા-પરિચદન કરવા તથા સૂત્રાર્થ વિચરવા, અથવા ધર્મ ધ્યાનની ચિંતવના કરવા, અથવા યોગ સાધન કરવા કે ધ્યાન ધરવા જવાને ભગવંતે આજ્ઞા આપી છે કે ઉપર કહેલી સંખડીના માર્ગે થઈને ગમન કરે.

પ્રશ્ન ૩૧ મુ—શું સંખડીમાં વહોરવા ન જાય ?

ઉત્તર—ના શુ, સંખડીમાં વહોરવા નજ જાય. સાદી સંખડીમાં વહોરવા ન જાય તે જ્યાં માસ મત્સ્ય મદિરાદિ વપરાતા હોય તેવી સંખડીમાં જવાનું હોય ક્યાંથી ? અને ભગવંત આજ્ઞા આપે પણ કેમ ? કદિ ન આપે. અરે સંખડીની દિશા તરફ જે જવાની મના કરે તે આવી અયોગ્ય સંખડીમાં જવાની આજ્ઞા આપે ખરા ? ના, ના; કદિ આજ્ઞા ન આપે.

પ્રશ્ન ૩૨ મું—તો પછી સંખડીના રસ્તે થઈને જવાનું કેમ થાય ? તે દિશા જવાની તો ભગવંતે ના કહી છે અને ૫૪૬ મી કલમમાં ચોકખું કહ્યું છે કે—પૂર્વ દિશા સંખડી હોય તો સાધુએ પશ્ચિમ દિશા ભિક્ષાર્થે જવું; પશ્ચિમ દિશા સંખડી હોય તો પૂર્વ દિશાએ જવું; દક્ષિણ દિશા હોય તો ઉત્તર દિશા જવું અને ઉત્તર દિશા સંખડી હોય તો દક્ષિણ દિશા ભિક્ષાર્થે સાધુએ જવું—આમ ચોકખું કહ્યું છે છતાં માંસાદિ વપરાતા એવી સંખડીના રસ્તે થઈને જવાનું કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર—તે કહેવાનું કારણ એમ જણાય છે કે—સાધુને ગૌતરી વગેરે ઉપર કહેલા કારણે આ રસ્તા સિવાય બીજો રસ્તો નથી, અગર બીજો રસ્તો બહુ ફેરમાં હોય અને સંખડિવાળો રસ્તો સરલ ને નજીકનો હોય, અથવા બીજો રસ્તો કોઈપણ કારણે જવા ભેગ ન હોય ત્યારે ઉપર કહેલા અયોગ્ય સંખડિવાળો રસ્તો જવાની ભગવંતે આજ્ઞા આપી હોય એમ સમજવું. પણ સંખડિમાં ભિક્ષાર્થે જવાની તો ઉપર કહેલી ૧૧ રે કલમે ચોકખી ના કહી છે.

પ્રશ્ન ૩૩ મું—ઉપરની સંખડિની છેવટની કલમમાં ટીકાવાળાની તથા ટખાવાળાની માન્યતા મુજબ માંસાદિકની સંખડિમાં સાધુ વહોરવા બંધ પણ માંસાદિ વહોરે નહિ—લીએ નહિ. પણ બીજી વસ્તુ લેવાને શો બાધ આવે ?

ઉત્તર—જો બાધ આવતો હશે તોજ ભગવંતે બધી કલમોમાં મના કરી છે. ભગવંતે તો સાદિ સંખડિ અને અયોગ્ય સંખડિમાં જવાની ના કહી છે. એવો પાઠ આ છેલ્લી કલમમાં નીકળી આવે છે કે—તે સંખડિમાં જવાનો—પ્રવેશ કરવાનો ને નીકળવાનો પાઠ નથી, પણ સાધુએ પોતાના ઉપાશ્રયથી સંખડિવાળો રસ્તો નીકળવાનો ને પાછા વળી તે રસ્તે પ્રવેશ કરવાનો પાઠ છે. ‘પણ્ણસ્સ ણિચ્છમણ પવેસાણ’—પ્રજ્ઞાવાન સાધુએ નિકળવું અને પ્રવેશ કરવો. આ પાઠ પંડાવાળી સંખડિને લાગુ ન થાય; કારણ કે પંડાની અંદર પેઠા વિના નીકળવું કયાંથી ? અહિં તો પહેલું નીકળવું કહ્યું અને પછી પ્રવેશ કરવો કહ્યો, તે તો રસ્તાને માટે લાગુ થાય છે.

વળી, એવી અયોગ્ય સંખડિ કે જેમાં માંસ મચ્છાદિ રંધાતા હોય, વપરાતા હોય, જ્યાં માંસ મત્સ્યનાં બળાં હોય, જ્યાં દુર્ગંધ છુટી રહેલી હોય એવી સંખડિમાં વાંચના, પુછણાં, પરિચટ્ણા; અણુપેહા; ધર્મકથા કે ધર્મધ્યાનની ચિંતવણા કેવી રીતે થઈ શકે ? સૂત્રની વાંચનાદિ પાંચ પ્રકારની

સગ્રાય કરવાનું આ સ્થળ ગણાય કે કેમ ? તેનો વિચાર પહેલો કરવો જોઈએ. ઠાણુંગળના દશમે ઠાણે ઔદારિક શરીર સંબંધી દશ પ્રકારની અસગ્રાય કહી છે તેમાં લોહી, માંસ વગેરેની અસગ્રાય કહી છે. માટે અયોગ્ય સંખડિમાં સૂત્રની વાંચનાદિ પાંચ પ્રકારની સગ્રાય માંહેલું કાંઈ પણ કાર્ય કરવા યોગ્ય આ સ્થળ નથી. માટે એ પાંચે કારણે માટે સંખડિના માર્ગે થઈને—તે રસ્તે થઈને “વ્રજસ્સ વાયણ, પુછણ, પરિયટ્ટણા, અણુપેહાણ, ધમ્માણુ જોગ ચિંતાણ” પ્રજ્ઞાવાન સાધુ, પ્રજ્ઞાવાન સાધુ પાસે વાંચના લેવાદિ પાંચ કારણે બંધ. અને તે કામથી નિર્વાર્તન થયે પાછા તેજ સંખડિના રસ્તે પ્રવેશ કરી—તે રસ્તે થઈને ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરે. ઇત્યર્થ:—

આનો પરમાર્થ એ છે કે—૧૧ કલમોએ બ્યાં સખડિ એટલે જમણુવાર હોય તે સંખડિમાં અને પ્રથમની ૧૦ કલમોમાં તે રસ્તે પણ જવાનો નિષેદ્ધ કર્યો છે. અને છેવટની ૧૧ મી એક કલમે ઉપર કહેલા કારણે તે રસ્તે જવા આવવાની ભગવંતે આજ્ઞા આપી. સીવાયનો નિષેદ્ધ (આટલા દાખલે પદર મી કલમનું સમાધાન થયું કે જૈન સાધુ માંસ મત્સ્ય કે મદિરાદિ વાપરે નહિ, અને એવા જમણુવાર હોય ત્યાં ભિક્ષાર્થે બંધ પણ નહિ.)

પ્રશ્ન ૩૪ મું—કોઈ કહે છે કે—આચારાંગ સૂત્રનાં પિંડેષણા અધ્ય-યનમાં ચોથે ઉદ્દેશે—છેવટના અધિકારે ભાષાંતરમાં—કલમ (૫૬૫) મી તેમાં કહ્યું છે કે—સાધુએ માંસાદિક વહોરીને ખાધું તેનું કેમ ?

ઉત્તર—આ ઉકાણે એવો પાઠ જણાતો નથી કે કોઈ સાધુએ માંસ વહોરીને ખાધું; પરંતુ કોઈ સાધુ આ પ્રકારનો સંકલ્પ કરે તેને દોષપાત્ર ગણ્યો છે. સૂત્રપાઠે માયાનું સ્થાનક સેવે માટે સાધુને એમ કરવું નહિ. એમ ભગવંતે કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩૫ મું—આ વિષે સૂત્રપાઠ શું કહે છે તે જણાવો ?

ઉત્તર—સાંભળો—સૂત્રપાઠ—

ભિવ્સ્વાગા ણામેગે ષ્વ માહંસુ સમાણે વા વસમાણે વા, ગામાણુ ગામં દૂહ્જ્જમાણે, “સુહ્હાણ સ્વલ્લ અયં ગાંમે સંણિરુદ્ધાણ ણો મહાલણ, સેહંતા-મયંતારો વાહિરગાણિ ગામાણિ ભિવ્સ્વાયરિયાણ વચ્છ” (૫૬૪)

વૃદ્ધપણુથી સ્થિરવાસ કરનારા કે માસકલ્પથી ફરનારા મુનિઓ નવા આવતા મુનિઓને એમ કહે કે “હું પૂજ્ય મુનિઓ; આ ગામ ઘણું

નાનકડું' છે, અને અહિં (શ્રુતકાદિકથી) ઘણાં ઘરો રોકાયેલાં છે. માટે આપ બીજા ગામે ભિક્ષા માટે પધારો." તેા મુનિએ તેમ સાંભળી આમાંતરે આવ્યા જવું. (૫૬૪) પછી પોતે શું ચિંતવે ? તે કહે છે.

સંતિ તત્થેગતિયસ્સ મિક્ખુસ્સ પુરેસંથુયા વા પચ્છાસંથુ યા વા પરિવ-
સંતિ તંજહા, ગાહાવતિ વા, ગાહાવતિનીઓ વા, ગાહાવતિપુત્તા વા, ગાહાવ-
તિધૂયાઓ વા, ગાહાવતિ સુપ્પહાઓ વા, ધાઈ વા, દાસીઓ વા, કમ્મકરા
વા, કમ્મકરીઓ વા, તહપ્પગારાઈં કુલાઈં પુરેસંથુયાણિ વા પચ્છા સંથુયાણિ વા
પુવામેવ મિક્ખાયારિયાણ અણુપવિસિસ્સામિ, અવિય ઇત્થ લભિસ્સામિ પિંડં વા,
લોયં વા, સ્વીરંવા, દર્ધિંવા, નવણીયં વા, ધયંવા, ગુલંવા, તેલ્લંવા મહુંવા, મજ્જં
વા મંસંવા, સંકુલિંવા, ફણિયં વા, પૂયંવા, સિહરિણિં વા, તંપુવ્વામેવ મુચ્ચાપેચ્ચા,
પડિગ્ગહં સંલ્લિહિય સપમજ્જિય, તતોપચ્છા મિક્ખુહિં સદ્ધિ ગાહાવતિકુલં પિંડ-
વાય પડિયાણ પવિસિસ્સામિ નિક્ખ મિસ્સામિ વા । માઠ્ઠાણં ફાસે । ણો ઇથં
કરેજ્જા । સે તત્થ મિક્ખુ હિં સદ્ધિ કાલેણ અણુપવિસિત્તા તત્થિયરે તિયરે હિં
કુલે હિં સામુદાણિયં ઇસિયં વિસિયં પિંડવાયં પડિગાહેત્તા આહારં આહારેજ્જા ૫૬૫

કેઈ ગામમાં મુનિના પૂર્વપરિચિત તથા પશ્ચાતપરિચિત સગા વહાલા રહેતા હોય જેવા કે:-ગૃહસ્થો, ગૃહસ્થબાનુઓ, ગૃહસ્થપુત્રો, ગૃહસ્થપુત્રીઓ, ગૃહસ્થ પુત્રવધુઓ, ધાઈઓ, દાસ, દાસીઓ અને ચાકરો કે ચાકરડીઓ; તેવા ગામમાં જતાં જો તે મુનિ એવો વિચાર કરે કે હું એકવાર બધાથી પહેલાં (જે બીજે ગામ વહોરવા ગયા છે તે આવ્યા પહેલાં) મારા સગાઓમાં ભિક્ષાર્થે જઈશ, અને ત્યાં મને અન્ન, પાન, દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી ગોળ, તેલ, મધુ, મઘ માંસ, તિલપાપડી, ગોળવાળું પાણી, યુદ્ધી કે શીખંડ મળશે તે હું સર્વથી પહેલાં ખાઈ પાત્રો સાફ કરી પછી બીજા (આવેલા મેમાન) મુનિઓ સાથે ગૃહસ્થના ઘરે ભિક્ષા લેવા જઈશ તેા તે મુનિ દોષ પાત્ર થાય છે, માટે મુનિએ એમ નહિ કરવું; કિંતુ બીજા મુનિઓ સાથે વખતસર જુદા જુદા કુળોમાં ભિક્ષા નિમિત્તે જઈ કરી ભાગમાં મળેલો નિદુર્બલ આહાર લઈ વાપરવેા. ૫૬૫

આનો પરમાર્થ એ છે કે-ગામડામાં વસતા એકલા સાધુની એ ચિંતવણા જાણ્ય છે. આઝા સાધુ હોય તેા નાના ગામડામાં વધારે (એક બે દિવસ ઉપરાંત) રહે નહિ, અથવા તેા સ્થિરવાસ રહે નહિ, તેમ શુદ્ધ સાધુનો એવો વિચાર થાય નહિ કે-વિહાર કરીને આવેલા મુનિને છળ કરીને

બીજે ગામ મોકલે, અને પોતે અયોગ્ય વસ્તુ લેવા કે ભોગવવાનો સંકલ્પ કરે, એવો સંભવ હોય નહિ. માટે ઉપરનો અધિકાર સ્વેચ્છાચારિનો જણાય છે.

પ્રશ્ન ૩૬ મું—આ અધિકાર વિષે ટીકાકારનો શો અભિપ્રાય પડે છે ? તે જણાવશો ?

ઉત્તર—આ ઉપરના કહેલા અધિકારમાં મધ માંસના સંબંધે ભાષા-ન્ટરમાં-કુટનોટમાં જણાવ્યું કે-વખતે કેઈ અતિપ્રમાદિ ગૃહ્ણ હોવાથી મધ માંસ પણ ખાવા ચાહે માટે તે લીધા છે એમ ટીકાકાર લખે છે.

સૂત્રના મૂલ પાઠે તો એવા પ્રકારની ચિંતવણા કરી હોય એમ જણાય છે તથાપી ટીકાકારના મત પ્રમાણે હોય તો પણ એ આચાર શુદ્ધ સાધુનો તો નથી, અને ટીકાકારના અભિપ્રાયે પણ તે સાધુ એકલો કરે છે, વળી તેને અતિ પ્રમાદિને ગૃહ્ણિ કહ્યો. અને મૂળ પાઠમાં તો તેને ચોકખો માયાના સ્થાનને સેવનારો અને તે કૃતવ્ય કરવા યોગ્ય નથી; એમ ભગવતે ખુલ્લા શબ્દોમાં કહ્યું છે, માટે તેની ચિંતવણા હો કે ઉપર કહેલા પક્ષર ઘોલમાંના ગમે તે પ્રકારના આહાર માંહેલો આહાર કરેલો હોય તોપણ તે દોષને પાત્ર છે; કારણકે-એ કૃતવ્ય હીણાચારિનો છે. અયોગ્ય આચારના ધણીનેજ અયોગ્ય ચિંતવણા અને અયોગ્ય વિચાર થાય, તેના માટે આ ચાલતા અધિકારમાં ટખાવાળાએ હીણાચારિના ૪ લક્ષણ જણાવ્યા છે.

પ્રશ્ન ૩૭ મું—આ સંબંધે હીણાચારીના ૪ લક્ષણ કેવી રીતે જણાવ્યાં છે ?

ઉત્તર—પરંપરાના આચારાંગના ટખામાં ઉપર કહેલા અધિકારના સંબંધે એમ જણાવે છે કે-એક સાધુ, જંગાદિક બલખીણપણે એકિણ્ણિ ક્ષેત્રને વિષે રહેતા ત્યાં માસકલ્પ વિહારી એવા બીજા સાધુઓ વિહાર કરતાં પ્રાહુણા તરીકે આવ્યા, તે પ્રત્યે માયાવિથો ભિખાગો રસનો લોલપી માટે તેને વિપ્રતારવા ભણી તે એમ કહે.

(૧) હીણાચારીનાં ૪ લક્ષણમાં પ્રથમ તો સાધુને વિપ્રતારવા-વચવા-છેતરવાને જ્યાં આહાર ન મળે ત્યાં મોકલે, બીજે ગામ ભટકાવે.

(૨) પૂરે સંથૂયા પછા સંથૂયાને ઘરે જવો ચિંતવીને તત્ર મહિરા માંસાદિક ચાર મહાવિગય લીએ.

(૩) તે વળી ભોગવે-રસલોલપીપણે, ગૃહ્ણિપણે શુદ્ધ આહાર લીએ તે પણ દુષ્ટ આહારજ જણાય.

(૪) પછે તે સાધુ ભટકીને પાછા ફરી આવ્યા પછી તે માયાવી માયા કરી-કપટ કરી-પોતાની માયા ઢાંકવા માટે ગામ મધ્યે તેડી ભય.

એ ચાર મોટા અવશુભ માટે હીણાચારીના કર્ત્તવ્ય સર્વ સાધુને માટે ન ઘટે; નવનીત, મધુ, મહિરા, માંસ, એ ચારે એણે લેવા ચિંતવ્યા તે રસલોહુપીપણે, તેમ સુસાધુને એ સર્વ નિષેધ ર. માયાવીપણે-માયા કેળવી સાધુ સંઘાતે વિપ્રતારણી ઠરી સાધુને વંચ્યા ડ ઇત્યાદિક કર્ત્તવ્ય વીતરાગના સાધુને ન હોય એ તો હીણાચારીનું કર્ત્તવ્ય.

માંસાહારને માટે જે (૫૬૫) મી કલમ જૈનના સાધુને માટે લાશુ કરવામાં આવી છે તે કોઈ વાતે ઘટીત નથી. કોઈ હીણાચારીનું અચોચ્ય કર્ત્તવ્ય હોય તે આખી સમાજને લાશુ કરવા ધારે તે કેમ કબુલ થાય ? માટે એ કલમની શંકા તદ્દન ખોટી છે.

પ્રશ્ન ૩૮ મું—શિષ્ય-આચારાંગણના ભાષાન્તરમાં શંકાવાળી કલ-મમાં (૬૦૭) મી કલમ દાખલ કરી છે તે તેમાં શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—તે કલમમાં છ યોલમાં સદાય જીવની ઉત્પત્તિ સંબંધી અધિકાર છે. તેનો ખુલાસો-આઠમા ભાગના ૨૨ મા પ્રશ્નમાં આવી ગયો છે અને મધ ને મહિરા વિષે વધારે સમજાવતી આગળ પર કહેવામાં આવશે ત્યાંથી સમજી લેવું.

પ્રશ્ન ૩૯ મું—શિષ્ય-આચારાંગણના ભાષાન્તરમાં-પરિહાર્ય મીમાંસા' શંકિત સૂત્રની વિચારણામાં-કલમ (૬૧૯) મીમાં શું કહ્યું છે કે જેને શંકિત (તકરારી) કલમમાં ટાંકવી પડી છે ?

ઉત્તર—અહિયા એ સૂત્રના એ કલમના અધિકારે કેટલાક એવી શંકા ધરાવે છે કે માંસ મત્સ્ય ગિલાણના અર્થે સાધુએ માગ્યા છે; માટે તે વસ્તુ ખાપતી હોવી જોઈએ એમ કેટલાક શંકા કરે છે.

પ્રશ્ન ૪૦ મું—આ શંકા ખરી છે કે ખોટી ? સૂત્ર પાઠ શું જણાવે છે ? અને જો શંકિત પાઠ હોય તો તેનો ખુલાસો સૂત્રના આધારથી થવો જોઈએ.

ઉત્તર—સાંભળો-સૂત્ર પાઠ-અને ભાષાન્તર-નીચે પ્રમાણે છે.

સે મિક્કઠૂ વા (૨) જાવ સમાણે સેજ્જંપુણ જાણેજ્જા મંસં વા મચ્છં વા મજ્જિજ્જમાણં પેહાણે તેલ્લપૂયયં વા આપસાણે ઉવકલ્લહિજ્જમાણં પેહાણે ણોલ્લહં લહં ઉવસં કમિત્તું ઓમાસેજ્જા । ણમ્મત્થ ગિલાણણોસાણે ।(૬૧૯)

મુનિએ માંસ કે મત્સ્ય ભુંજતા જોઈ અથવા પરોણુને માટે પૂરીઓ તેલમાં તળાતી જોઈ તેના સાડૂ ગૃહસ્થ પાસે ઉતાવળા ઉતાવળા દોડી તે ચીજો માગવી નહિ અગર માંદગી ભોગવનાર મુનિના સાડૂ (ગરમ પૂરીઓ) ખપતી હોય તો જુદી વાત છે. (૬૧૯)

અહિંયાં ભાષાન્તરવાળાએ માંસ મત્સ્યનો કાંઈ ખુલાસો કર્યો નથી; તેથી ભાષાન્તર વાંચવાવાળાને જામણામાં 'પડવું' થાય તે સ્વાભાવિક છે અને ઘણું લોકો શ'કાશિલ થાય; માટે અહિંયાં જાણાવવા જરૂર પડે છે કે—માંસ શબ્દે કોઈ 'પચે'દ્રિય જીવનો માંસ ન લેવો; તેમજ મચ્છ શબ્દે મત્સ્ય—માંછલા પણ ન લેવા, પણ બન્ને વનસ્પતિનીજ જાતી છે એમ પર'પરાના આચારાંગજીના ટ્યામાં ખુલ્લી રીતે જાણાવે છે અને ખીજા સૂત્રો પણ તે વિષે પુરતી સાક્ષી આપે છે.

પ્રશ્ન ૪૧ મું—પર'પરાનો ટ્યો તો ઘણું કરી 'પાયશ્વંદ્ર સૂરિજીનો કરેલો છે ને તે તો મહા વિદ્વાન તરિકે ગણાઈ ગયા છે ને તેમનો કરેલો ટ્યો પણ પ્રામાણિક ગણાય છે; માટે તેમણે **મંસંવા મચ્છંવા** શબ્દનો શો અર્થ કર્યો છે ને તે વિષે કાંઈ વિશેષ ખુલાસો જાણાવે છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—ઉપર કહેલા નવમા ઉદ્દેશમાં **મંસંવા** કહેતાં—માંસ તે ગીર—વનસ્પતિનો ગીર અને **મચ્છંવા** કહેતાં—મચ્છ ને આકારે વનસ્પતિ કારેલા દોડી પ્રમુખ. પચતા તળતા દેખીને તથા તેલમાં પુડલા પ્રમુખ તળતા પચતા દેખીને સાધુ ઉતાવળો ઉતાવળો આવીને જાય નહિ—માગે નહિ એ ઉત્સર્ગ' માર્ગ જાણવો, અને અપવાદ માગે' એટલો વિશેષ જોગિલાનાદિકને અર્થે જોઈએ તો કદાચિત માગે અન્યથા માગે નહિ અહિંયાં માંસ મચ્છાદિક શબ્દે વનસ્પતિ જાણવી. લોક પ્રસિદ્ધ નામ કહેતાં તેવો અર્થ કરતાં સૂત્ર શું મલે નહિ. સાધતો 'અમદ્દમાંસી અમચરિયા' ઇતિ વચનાત્. આ પ્રમાણે પર'પરાના ટ્યામાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૪૨ મું—આ વિષે કાંઈ અધિક જાણવા જેવું છે ? હોય તો તે પણ જાણાવશો ?

ઉત્તર—જે માંસ મચ્છ ગિલાણુને અર્થે માગ્યા એવો સંદેહ ઉપ-જાવે. તેનો પ્રત્યુત્તર—સૂત્રની શાખે તો માંસ શબ્દે વનસ્પતિનો ગીરદળ—ગર્ભ કેળા પ્રમુખ તળ્યા હોય તે. મચ્છ શબ્દે તંદુલ' પર્યાય નામ, તંદુલ તે ચોખાનું નામ છે. અનુયોગદ્વાર સૂત્રે **જુન્ન તંદુલ ચૈવ તંદુલ મચ્છ** પદ્મવણા પ્રથમ પદે. ચોખાની વડી પાપડી તે પણ તળાય છે. **મંસવા**• કેળા પ્રમુખના

દળ તથા ગીર તે મંસ-ગીર કહીયે. સાખ પન્નવણા પદ પહેલે **વિંટ મંસ** કડાહં **પ્યાઇ** **હવંતિ** **એગ** **જીવસ્સ**. **મચ્છંવા** ૦ મચ્છને આકારે કારેલા ડોડી પ્રમુખ તથા મચ્છને નામે વનસ્પતિ **ખુજ્જિજ્જમાણં** ૦ તળતાં **પેહાણ** ૦ દેખીને અથવા **તેલપૂયંવા** ૦ તેલ પ્રધાન પુડલો **આણ્ણાણ** ૦ પ્રાહુણાને અર્થે એટલે બે પ્રકારની વનસ્પતિ ત્રીજે પુડલો એ ૩ **ઉવચ્છિજ્જમાણં** ૦ તળતાં-પચતા **પેહાણ** ૦ દેખીને **ગોસ્થયં** ૨ ઉતાવળો ઉતાવળો **ઉવસં કમિત્તું** ૦ આવીને સહેજ ભાવે-સ્વાદે **ઉમાસેજ્જા** ૭ ભાગે નહિ. **ગણત્થ ગીલાણ ગીસાણ** ૦ ગિલાણના પ્રયોગ માટે એટલે ગિલાણ મંદવાડિયાને અર્થે તણ્યું તાણ્યું ભાગે એ ત્રણે ગિરાદિક હલુવાં તણ્યાં મોઢે લાગે તે માટે. પણ ગિલાણ મંદવાડિયાને માંસ માછિલા સદહે નહિ-પચ્યે નહિ; માટે અહિંયાં માંસ માંછલાનો અર્થ લાગુ થાય નહિ. જે માંસ, માછલાનો અર્થ કરે છે તે એકાંત સૂત્ર વિરુદ્ધ ઘોલે છે. મંસ મત્સ્યનો અર્થ વનસ્પતિનોજ કરવો, એ તળમાં દેખી ગિલાણાદિક માટે ભાગવાનો સંભવ; પરંતુ માંસ તો ધુરથીજ નિષેદ છે. અને મત્સ્ય તે અન્નનું નામ હોય એટલે મત્સ્યને નામે અન્ન હોય. તંદુલ મચ્છ તથા મત્સ્યને આકારે વનસ્પતિ પણ હોય તે કટોલા કંકોડા પ્રમુખ બીજી પણ કાંટાવાળી વનસ્પતિ મત્સ્યને આકારે હોય તે તળી તાવી નીલી તથા સૂકી વનસ્પતિ તથા પૂડલો ગિલાણ ઘરડા મંદવાડિયાને અર્થે માગી લીએ એ અર્થ શુદ્ધ છે. એ (૬૧૯) મી કલમનો ખુલાસો કર્યો.

પ્રશ્ન ૪૩ મું—શિષ્ય-શ્રી આચારાંગ સૂત્રના ભાષાન્તરમાં ‘ પરિહાર્યં મીમાંસા ’ માં-શકિત સૂત્રની વિચારણામાં-શંકાવાળી કલમોમાં (૬૩૦) મી કલમ જે શંકાવાળી મૂકી છે કે-જેની અંદર એવો પાઠ છે કે-**મંસગ મચ્છગં મોચ્ચા અદ્ધિયાઈં કંટણ ગહાયસેતં જાવ પરિવ્વેજ્જા** એટલે માંસ માંસ ભખેજ અહિંયાં અહિંયાં પડવેજ એમ કહેવામાં આવે છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—અહિંયાં પ્રથમના અધિકાર ઉપર વિચાર કરતાં વનસ્પતિની જાતિમાં ઘણી વસ્તુ નાખી દેવા યોગ્ય હોય અને થોડી વસ્તુ ખાવા યોગ્ય હોય તેવી વસ્તુ સાધુએ લેવી નહિ. તે વાત (૬૨૮) મી કલમમાં જણાવેલ છે; તેમજ આચારાંગણ સૂત્રની બીજી આવૃત્તિમાં-(૬૨૯) મી કલમમાં એજ ભાવ જણાવ્યો છે કે—

સે મિક્સુ વા (૨) સેજ્જં પુણ જાણેજ્જા, વહુ અદ્ધિયં મંસંવા, મચ્છંવા વહુ કંટગં; અર્હિંસ સ્વલુ પડિગાદિતંસિ અપ્પે સિયા મોયણ જાણ, વહુ ઉજ્જિય

ધમ્મિય-તહપ્પગારં बहु अद्वियं मंसं मच्छंवा बहु कंटगं लाभे संते जाव णो पडिगाहेज्जा । ६२९

વળી બહુ ડળિયાવાળું (પનસ વીગેરે ફળોનું દળ) ગર્ભ યા બહુ કાંટાવાળી મસ્ત્યાકારની વનસ્પતિ જે દેવાથી થોડું ખાવાનું અને અને બહુ છાંડવું પડે છે તે પણ અહુણ નહિ કરવા. (૬૨૯)

હવે ઉપર કહેલી વસ્તુ સાધુ ગોચરીયે ગયા છતાં ને કોઈ નિમંત્રણ કરે તે સંબંધે નીચેના પાઠમાં જણાવે છે.

સે મિવસ્સુ વા (૨) જાવ સમાણે સિયાણં પરો बहु अद्विण्णं मंसेण मच्छेण उवणिमंतेज्जा “आउसंतो समणा, अभिकंखसि बहु अद्वियं मंसं पडिगाहेत्तए ?” एयप्पगारं णिग्घोसं सोच्चा णिसम्म से पुव्वा मेव आलोएज्जा, “आउसो-त्तिवा. भइणित्तिवा, णो खलु मे कप्पइ से बहु अद्वियं मंसं पडिगाहेत्तए । अभिकंखसि मे दाउं, जावइयं तावइयं पोग्गलं दलयाहि, मा अद्वियाइ ।” से सेवं वदंतस्स परो अभिहइ अंतो पडिगाहगंसि बहु अद्वियं मंसं परिभाएत्ता णिहइ दलएज्जा; तहप्पगारं पडिग्गहगं परहत्थंसिवा पर पायसिवा अफासुयं अणेसणिज्जं लाभे संते जाव णो पडिगाहेज्जा । से आहच्च पडिगाहिए सिया, तंगो “हि” ति वएज्जा, णो “अणहि” ति वइज्जा । से-त्त मायाए एगंत-मवक्कमेज्जा, (२) अहे आरामंसिवा अहे उवस्सरयंसिवा अप्पंडए जाव अप्प संताणए मंसगं मच्छगं भोच्चा अद्वियाहं कंटए गहाय से त मायाए एगंत मवक्कमेज्जा । अहेज्झामथडिलंसिवा जाव पमज्जिय (२) परिट्ठवेज्जा । ६३०

કદાચ મુનિને કોઈ નિમંત્રણ કરે કે “હું આયુષ્મન્ શ્રમણ, તમને ડળિયાવાળું પુદ્ગલ જોઈએ છીએ ?” આણું વાક્ય સાંભળી મુનિએ તરતજ જવાબ આપવો કે “ હું આયુષ્મન્ યા બહેન ! મને બહુ ડળિયાવાળું પુદ્ગલ-ગર્ભ નથી જોઈતું; અગર તમે મને તે દેવા અહાતા હો તો જેટલું તેના અંદર પુદ્ગલ-ગર્ભ છે તેટલું આપો, ડળિયા નહિ આપો ” એમ કહ્યા છતાં પણ ગૃહસ્થ પોતાના વાસણમાંથી તેણું બહુ ડળિયાવાળું પુદ્ગલ ગર્ભ લાવીને આપવા માંડે તો તે મુનિએ તેનાજ હાથમાં કે વાસણમાં રહેવા દેવું, અહુણ નહિ કરવું. અગર કદાચ ગૃહસ્થ તે મુનિના પાત્રમાં અટ નાખી દે તો મુનિએ તે ગૃહસ્થને કશું નહિ કહેવું, કિંતુ તે આહાર લઈ એકાંત સ્થળમાં જઈ જીવનું વિગેરેથી રહિત બાગ કે ઉપાશ્રયની અંદર બેસીને તે કોગલી ડળિયા અને કાંટા નિર્ભય સ્થાંડિલમાં પુંજ પ્રમાણે પરહવી આવવા. (૬૩૦)

અર્હિયાં મૂળ પાઠ ઉપરથી કે મૂળ ભાષાન્તર ઉપરથી કોઈને ચમકવા જેવું કે ભડકવા જેવું નથી તેમજ એકદમ કોઈએ અભિપ્રાય પણ આપી દેવા જેવું નથી. પાઠમાં કહેલા શબ્દનો અર્થ લોક પ્રસિદ્ધ ભાષામાં વપરાતો જ છે તે પ્રમાણે ગ્રહણ નહિ કરતાં વનસ્પતિની ભતિમાંજ તે શબ્દો સહિત લાગુ થાય છે.

પ્રશ્ન ૪૪ મું—શિષ્ય-અર્હિયાં મૂળ પાઠ પ્રમાણે સાધુના પાત્રામાં આવેલી વસ્તુ તેમાંથી ખાધી શું ને પરઠવી દીધી શું તેનો ખુલાસો તો થવો જોઈએ ?

ઉત્તર—તેનો ખુલાસો બહુ સારો છે સાંભળો—સાધુ ગૃહસ્થના ઘરે વહોરવા ગયા, દાતારે શાક, અથાણું કે મોરખખાતું આમંત્રણ કયું. તેમાં કોઈ કાંટા કુળીયા કે ઠળીયા-ગોટલા કે છોડીયા વગેરે ખાતાં ચવાય તેવા ન હોય અને ગળે અટકે તેવા પદાર્થો હોય તે સહિત દાતાર વેરાવે તો પ્રથમ સાધુ ના પાડે કે તે ચીજ લેવા જોગ નથી; પરંતુ જો તમારે મને તે વસ્તુ દેવી હોય તો તેમાંથી ઠળીયા, ગોટલા, છોડીયા કે કાંટા વગેરે ખાવામાં-ચાવવામાં ન આવે તેવા પદાર્થો કાઢી નાખીને બકાત રહેલો મંસ શબ્દ તેનો ગીર-દળ-ગર્ભ વેરાવો. તેમ કહેવા છતાં કોઈ દાતાર ઉતાવળો થઈ એમને એમ સાધુના પાત્રામાં નાખી દે તો ગૃહસ્થને તિરસ્કાર નહિ કરતાં-ઠબકો નહિ દેતાં સાધુ પોતે ગોટલા છોડીયા-ઠળીયા વગેરે કાઢી નાખી ખાવા યોગ્ય કુણી વસ્તુને ખાઈ જાય અને ખાકીની વસ્તુ પરિઠવે. દાખલા તરીકે-કેરીના અથાણામાં ગોટલા-છોડીયાં હોય, ખારેક, શુંદાના અથાણામાં ઠળીયા હોય અને કોઈ એવી ચીજ હોય કે-જેમાં કાંટા પણ હોય તેમાંથી ખાવા યોગ્ય વસ્તુને ખાય અને પરિઠવવા યોગ્ય વસ્તુને પરિઠવે; એવો અધિકાર હોવા છતાં તેને અવળાં રૂપમાં અર્થ કરી સાધુને અલક્ષ વસ્તુ ખાવાનો આરોપ મૂકવો તે મહા નુકસાનીનું કર્તવ્ય છે.

પ્રશ્ન ૪૫ મું—સૂત્રમાં મૂળ પાઠે અટ્વિયં, મંચ્છ ને મસ એ ત્રણ શબ્દ જો કહ્યા છે તેનો અર્થ તો પંચેન્દ્રિયના શરીર સંબંધીમાં જાય તે ઉપરથી ઘણાં લોકો અવળા વિચાર ઉપર જાય અને શંકાશિલ બને તેના સમાધાનને માટે ઉપર જણાવ્યા મુજબ વનસ્પતિના સંબંધમાં એ ત્રણે યોક્ષ જો શાસ્ત્રોક્ત દાખલાથી સાબીતી કરી આપો તો ઘણાઓની શંકાનું સમાધાન થાય માટે તે પ્રગટ કરવા જરૂર છે.

ઉત્તર—સાંભળો—પ્રથમ ‘અદ્વિયં’ શબ્દનો અર્થ કરીએ છીએ. અક્રિયનો અર્થ હાડકા થાતો નથી પણ ઠળીયા થાય છે. જુઓ શ્રી દશ વૈકલ્પિક સૂત્રનું ‘પાંચમું’ અધ્યયન—તેની ગાથા ૭૩ મી.

વહુ અદ્વિય પુમ્ગલં, અણિ મિસં વા વહુ કંદૃયં;

અતિયયં તિંદુયં ચિલં, ઉચુ સ્વંડંવ સિંબલિં. ॥ ૭૩ ॥

ભાવાર્થ:—જે ક્ષણે વિષે ઘણા ઠળીયા હોય તે પોગળ વૃક્ષનું ક્ષણ તથા સીતાક્ષણ પ્રમુખ, અણુમીસનામાં વૃક્ષનું ક્ષણ, જેને ઘણા કાંટા હોય તે, અગથીયાના ક્ષણ, ટીંબરૂના ક્ષણ, ખીલીના ક્ષણ, શેરડીના કટકા, સામળી વેલાના ક્ષણ તથા તુરાની પાપડી. ॥ ૭૩ ॥

અપેસિયા મોચળ જાણ, વહુ ઉચ્ચિય ધમ્મિણ;

દિંતિયં પહિ આહ્વલે, નમે કપ્પઈ તારિંસં. ॥ ૭૪ ॥

ભાવાર્થ:—એ પૂર્વોક્ત ક્ષણ (ઘણા ઠળીયા તથા કાંટાવાળા) માંહી ખવાય તેવો ભાગ થોડો હોય અને નાખી દેવા જેવો ભાગ ઘણો હોય; તેથી તે દાતાર દીએ તે વારે સાધુ કહે તેવો સદોષ આહાર મુજબ ન કલ્પે. ૭૪

ઉપર કહેલા આચારાંગની (૨૩૦) મી કલમને આ દશ વૈકલ્પિક સૂત્રની બંને ગાથા વિશેષ સાક્ષીભૂત થાય છે કે—અક્રિયં શબ્દનો અર્થ હાડકા નથી પણ ઠળીયા છે.

તેમજ શ્રી પદ્મવણુજી સૂત્રના પહેલા પદમાં વૃક્ષના અધિકારે પણ કહ્યું છે કે—

સે કિંતં સુક્ષ્મા ! સુક્ષ્મા દુચ્ચિદ્ધા પળ્ણત્તા, તંજહાણગદ્ધિઆય,
વહુ વીઅગાય ॥ સે કિંતં ણગદ્ધિયા ? ણગદ્ધિયા અળેગવિદ્ધા પળ્ણત્તા
તંજહા-ણિંવ અંવ જંબુ ઇત્યાદિ.

અહિંયાં એગક્રિયા—એક ઠળીયાવાળા વૃક્ષ નિંબ—લીંબડો; આંબો, જંબુ વગેરે ૩૧ જાતના વૃક્ષ કદ્યા છે.

એગક્રિયા એટલે એગ અક્રિયા. આને અર્થ એક હાડકાવાળા ઘણાં વૃક્ષ છે એમ ન થાય પણ એક ઠળીયાવાળા ઘણાં વૃક્ષ છે એવો અર્થ થાય.

પ્રશ્ન ૪૬ મું—અક્રિયનો અર્થ જેમ ઠળીયાનો સાળીત કરી આપ્યો તેમ વનસ્પતિના ગીરને તેના દળને કે ગર્ભને ‘મંસ’ કહીને યોલાવ્યાનો કોઈ ખુલ્લો પાઠ છે ? જે તે પ્રમાણે વનસ્પતિના ગર્ભને મંસ કહીને યોલાવેલ હોય તો આચારાંગની તકરારી કલમનું તરત સમાધાન થઈ જાય અને ઘણાં લોકોની શંકાઓ પણ દૂર થાય.

ઉત્તર—સાંભળો—પન્નવણુ સૂત્રમાં પહેલા અધ્યયને—લાલાવાળા છાપેલ પાને (૫૧) મે-૧૧ મી-૧૨ મી—ગાથામાં કહ્યું છે કે—

પુસ્તકલં કાર્લિંગ, તુંવ તત્ત સેલુ વાલુકં;
ઘોસાલયં પહોલં, તિંદુયં ચેવ તિંદૂસં. ॥ ૧૧ ॥
વિંટ મંસ કઢાઈં, હયાઈ હવંતિ ઇગ જીવસ્સ;
પત્તેય પત્તાઈંસ, કેસર મકેસરં મિંજા. ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—પુષ્પ ફળ (કોહલા) કાર્લિંગડા (તરખુજ) તુમ્બા, તુસડે, ચીભડે, (ખરખુજ) ઘાસડે, (તોસા) પટોલ, તિંદુક-ટીખરૂ, ડીડસા ઇનકા બિંટ, મંસ-ગિરા-(દળ-ગર્ભ) વઉપર કે કડદા-છાલ, ઇનમેં તીનોકા એક જીવ કહા હૈં. ઇનકે પાન કેસર વૈસેહી કેસરા વિના મિંજ ઇનમેં પત્તેયેક જીવ જાનના ॥ ૧૧ ॥ ॥ ૧૨ ॥

લ્યો, અહિયાં તે વનસ્પતિના ઇળીયાને અહિયું; તેમજ વનસ્પતિના ગીર-દળ કે ગર્ભને મંસ કહિને સૂત્રકારે ખુલ્લી રીતે જણાવ્યું છે—તેમજ વૈદ્યક શાસ્ત્ર “શાલિગ્રામ નિઘંટુ ભૂષણામ્” માં પાને ૮૭૩ માં કાર્લિંગાને ગુજરાતિમાં—તડખુચ ને—માંસ ફળ કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૪૭ મું—જેમ ઉપરની બે બાબતનો ખુલાસો કર્યો તેમ જો મચ્છ-મત્સ્ય વિષેનો ખુલાસો થાય તો વધારે સાફ; કારણકે કેટલાકતું કહેવું એમ થાય છે કે—મચ્છ જાહેનો અર્થ મત્સ્ય સિવાય બીજો કોઈ થાતો નથી અને કોઈ કોષમાં પણ બીજો અર્થ નીકળતો નથી; માટે મચ્છનો અર્થ કોઈ સૂત્રમાંથી વનસ્પતિમાં નીકળી આવે તો ઘણાં લોકોને તત્ સંબંધી શંકા દૂર થાય.

ઉત્તર—જો કોઈ એમ કહેતું હોય કે—કોઈ કોષમાં મચ્છનો અર્થ બીજો થતો નથી તો શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્યના પ્રસિદ્ધ કોષમાં—અમુક જાતની વનસ્પતિનાં નામ છે તેમાં નીચે મુજબ નામો આપવામાં આવ્યાં છે. “તિક્તા રિષ્ટા કરુર્મત્સ્યા ચક્રાંગી શકુલાદની.” આ છ નામોની અંદર ચોથું નામ મત્સ્યા એવું છે. (પરિહાર્ય મિમાંસા.)

જેમ આચારાંગમાં કહેલા બે શબ્દમાં મંસ ને અદ્વિયં, ને મચ્છ ને કંટપ્ શબ્દ લાગુ છે; એટલે મંસ, તે વનસ્પતિના દળમાં જેમ ઇળીયાનો સંભવ તેમ મચ્છ શબ્દે તેવી જાતની—તેવા આકારની ઘણાં કાંટાવાળી વનસ્પતિ દશ વૈકલિકમાં કહી છે.

તેમજ “ શબ્દ ચિંતામણી ” (સંસ્કૃત-ગુજરાતી શબ્દ કોષ) માં એકલા મચ્છ કે મત્સ શબ્દનો અર્થ માંછલું મત્સ્ય થાય છે, પણ તેજ શબ્દને અંગે બીજાં નામો પણ જોવામાં આવે છે. જેમકે—

મત્સ્ય ગંધા—વનસ્પતિ જળપીપર.

મત્સ્યંહી—એક જાતનો ગોળનો વિકાર. (સાકર)

મત્સ્ય પિસા—વનસ્પતિ કટુ રોહિણી, કટુ.

મત્સ્યાશ્વી—૧ એક જાતની ધ્રો, ૨ વનસ્પતિ મરાઠી, ૩ વનસ્પતિ બ્રાહ્મી

મત્સ્યાંગી—એક જાતની વનસ્પતિ.

મત્સ્યાદની—જળપીપર.

અને ગુજરાતી શબ્દકોષમાં મચ્છનો અર્થ માંછલું, ૨ આકાશમાં જે ધનુષ બેંચાય છે તે મચ્છ તણાયો એમ કહેવાય છે, ૩ દશ અવતાર—માંનો એક.

એમ મત્સ્યને અંગે જોડાયેલા બીજા ઘણા શબ્દો જોવામાં આવે છે. વૈદક શાસ્ત્રમાં પણ મનુષ્ય તિર્યચ-પશુ, પક્ષી અને જળચરના નામે વનસ્પતિના ઔષધીઓનાં ઘણાં નામો જોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૪૮ મું—આ વિષે ટીકાકાર શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—આચારાંગના ભાષાન્તરમાં પૃષ્ઠ ૧૩૫મે—(૬૩૦) મી કલમની કુટનોટમાં એમ જણાવે છે કે—

અહીં ટીકાકાર લખે છે કે મુનિને કોઈ તેવી જાતની વ્યાધી થયેલી હોય તેને મટાડવા વૈદ્યના કહ્યાથી મુની કદાચ માંસ કે મત્સ્યને શરીર પર રાખીને તે વ્યાધીને મટાડે તેના માટે આ સૂત્ર છે અને અહીં ભુજ ધાતુનો અર્થ ખાવું નહિ કરતાં શરીર પર લગાડવું એવો કરવો; અગર છેદ સૂત્રોના અભિપ્રાયે આ સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરવું. દશ વૈકાળિકની ટીકામાં હરિભદ્ર-સૂરિએ માંસ અને મત્સ્ય શબ્દ તે નામની વનસ્પતિ સમજવી એવી વ્યાખ્યા પણ કરી છે.

પ્રશ્ન ૪૯ મું—આ વિષે બાળવબોધમાં શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—આચારાંગ સૂત્રના મૂળ ભાષાન્તરમાં એક ચીટી દાખલ કરી છે તેમાં કલમ ૬૨૯-૬૩૦ પેટે જરૂરી ખુલાસો એ હેડિંગમાં લખ્યું છે કે—

અહીં બાળવબોધકાર જણાવે છે કે—આ ઉત્સર્ગ સૂત્ર છે; માટે ઉત્સર્ગ માર્ગે માંસ-મત્સ્ય શબ્દનો અર્થ લોક પ્રસિદ્ધ નહિ લેવો પણ તે

શબ્દોનો અર્થ વનસ્પતિ રૂપે કરવો જોઈએ. એમ જણાવીને તેમણે મુજૂ ધાતુનો ખાવાનો અર્થ કાયમ રાખી બાકીના શક ભરેલા શબ્દોના નીચે મુજબ અર્થ આપ્યા છે.

માંસ—(પનસ વગેરે) ફળોનું ગર્ભ.

મત્સ્ય—એ નામની વનસ્પતિ.

અસ્થિ—ફળના અંદર રહેલાં ગોટલાં કે ઠળિયા.

પુઙ્ગવ—ગર્ભ ગાલો કે ગર.

કંટક—ફળમાં રહેલા કાંટા.

ટીકાકારે આ સૂત્રને અપવાદ તરીકે ગણીને સદરહુ શબ્દોનો લોક પ્રસિદ્ધ અર્થ કાયમ રાખી મુજૂ ધાતુનો અર્થ ખાવાનો નહિ પણ બાહ્ય પરિભોગનો દેરવ્યો છે. (ભાષાન્તર કર્તા પોતાનો અભિપ્રાય જણાવે છે કે—)

એમે ભાષાન્તરમાં ટીકાને અનુસરતો અર્થ આપ્યો છે; છતાં બાળાવ-બાલકારના અર્થ સાથે પણ અમારે વાંધા જેવું નથી. વધુ ખુલાસા માટે જુઓ શબ્દાર્થ વિવેક.

પ્રશ્ન ૫૦ મું—શબ્દાર્થ વિવેકમાં શું કહ્યું છે ? તે જણાવશો ?

ઉત્તર—પ્રસ્તાવના વગેરે પૃષ્ઠ (૪૦) મેં-શબ્દાર્થ વિવેકમાં કહ્યું છે કે—

જે વાક્ય સંબંધે આ ગ્રંથો ઉઠેલી છે તેને માટે ટીકાકાર એમ જણાવે છે કે—માંસ શબ્દનો ઉત્સર્ગમાં—ગર્ભ અથવા દળ અર્થ સમજવો. પરંતુ કોઈ આપત્ કાળમાં અન્ન, પાણીનો અભાવ હોય અને કોઈ સાધુ રોગીષ્ઠ થયો હોય, સંવર માર્ગમાં સ્થિર ન રહી શકતો હોય, ધર્મની હેલના થતી હોય; પોતાની સારી સ્થિતિ ઉપર ઉન્નતિનો આધાર હોય અને પોતાના રોગનું નિવારણ કરવા કોઈ મહાન વૈદ્યનો આગ્રહ હોય; તેવે પ્રસંગે બાહ્ય વિલેપન અર્થે જેમ વાઘ આદિના તેલ વપરાય છે; તે પ્રમાણે અપવાદ માર્ગે વાપરવાનું ટીકાકાર કહે છે. આ જગોએ કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે આજ પુસ્તકના ભાષાન્તરમાં ત્યારે મત્સ્ય—માંસના અર્થમાં વનસ્પતિ તથા ગર્ભ એવા શબ્દો શા માટે નથી વાપરવામાં આવ્યા ? તેનું સમાધાન એ છે કે—પ્રથમ તો આ વાત લાંબો વખત થયા ગયાં છે; તેમજ ટીકા-કારના બાહ્ય ઉપચાર અર્થે, અમુક સંજોગોએ વાપરવાના અભિપ્રાયને અનુ-સરી આ બાબત ખાસ પૂર્વણી દાખલ કરવાની હોવાથી અમેએ પાઠમાં હતા તેવા મૂળ શબ્દોજ સંપેલા છે; માટે માત્ર તે ઉપરથીજ વાંચનારે કશું ધોરણ બાંધી ખેસવાનું નથી. શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે કે—

શક્તિ ગ્રહો વ્યાકરણોપમાન-કોશામવાકયાદ્ વ્યવહારતથ.

અર્થ—વ્યાકરણથી, ઉપમાનથી, કૌષથી, આમ વાક્યથી અને વ્યવ-

હારથી અર્થ મનાય છે માટે વર્તમાનકાળના જૈન વૃદ્ધ વ્યવહારીઓ જે અર્થ કહે તે માન્ય રાખવો; એ ભવ્ય જીવનું કર્તવ્ય છે. માત્ર્ય માંસનો બાહ્ય પરિભોગને અર્થે પણ પરંપરાથી નિષેધ ચાલ્યો આવે છે, માટે પરં-પરા અને વૃદ્ધ વાક્યોને માન આપી અર્થ ગ્રહણ કરવો એ આસ્તિક પુરૂષોનું કર્તવ્ય છે. એક શબ્દના અનેક અર્થ થાય છે તે આજકાલનો કેળવાયેલો તેમજ અભણ વર્ગ બધા સારી રીતે સમજે છે. શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં વનસ્પતિનાં વિચિત્ર નામો આવે છે—અશ્વત્થી અશ્વકર્ણી, સિંહકર્ણી, મંડુકી, ઐરાવણી વીગેરે ઘણાં નામો બીજા તીર્થયાત્રીનાં નામને મળતાં આવે છે. વગેરે વગેરે (શબ્દાર્થ વિવેક.)

પ્રશ્ન ૫૧ મુ—અહિંયાં એક સવાલ ઉઠે છે કે અહિંયં શબ્દે હાડકાને બદલે ઠગિયાનો અર્થ લાગુ કર્યો તે સૂત્રપાઠથી જેમ મંસ શબ્દે વનસ્પતિનું ઠગ-ગીરા-ગર્ભ સાબીત કરી આપ્યું તેમ અહિંયં શબ્દે હાડકાં નહિ પણ ઠગિયા છે એમ સૂત્રપાઠથી નિર્ણય કરી આપો તેમ છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો—અહિં શબ્દે હાડકા, અને અહિંયં શબ્દે ઠગિયા સૂત્રપાઠથી જણાવીએ છીએ.

(૧) ભગવતીજ સ. ૨ જે-ઉ. ૫ મેં—તુંગીયા નગરીના શ્રાવક કેવા છે—અદ્વિ મિંજ પેમ્માણુ રાગ રક્ષા. હાડ અને હાડનીમિંજ ધર્મના ઉપર પ્રેમરૂપી રાગે કરીને રંગાણા છે.

(૨) ભગવતીજ સ. ૨ જે-ઉ. ૧ લે—બંધકજીનું શરીર કેવું કહ્યું છે—નિમ્મંસે અદ્વિ ચમ્મા વળદ્દે. માંસ વિનાના અસ્થિ—હાડકાને અર્થ તે બંધાણા છે.

(૩) જ્ઞાતા અ. ૧ લે મેઘકુમારનું શરીર—અદ્વિ ચમ્મા વળદ્દે. લોહી માંસ રહીત કકડી ભુયા હાડકા વ અર્મથી બદ્ધ.

(૪) અનુતરોવવાઈમાં—ત્રીજા વર્ગના પેલે ઉદ્દેશે—ધના અણુગારનું શરીર—નિમંસં અદ્વિ ચમ્મ છિરક્ષા. માંસ રહિત અસ્તિકા—હાડકા ચામડે કરી વિટાયેલા છે.

(૫) ઠા. ઠા. ૩ જે-ઉ. ૪ થે—તઓ પિતિયંગા પચ્ચતા તં૦ અદ્વિ મિંજા, કેસ મંસુરોમનહે—અડ્ડી કહેતાં હાડકા, હાડકાની મિંજા ને કેસાદિક એ તણુ આપના અંગ કહ્યા છે.

(૬) ઠાણુંગઠાણે ૪ થે-ઉ. ૨ જે—ચત્તારિ થંમા ૫૦ તં૦ સેલ થંમે, અઢિ થંમે દારુ થંમે, તિણિ સલયા થંમે—તેમાં હાડકાના થંલ સમાન માન કહ્યું.

(૭) ઠાણુંગઠાણે ૧૦ મે—દશવિઠે ઓરાલિષ્ અસજ્જાઈષ્ પળત્તે:— અઢિ^૧, મંસે^૨, સોણિષ્^૩ ઇત્યાદિ.

દશ પ્રકારે ઔદારિકની અસઝાય કહી છે તે એ કે—હાડકાં ૧, માંસ ૨; લોહી ૩, અશુચિ (મળમૂત્ર) ૪, મશાણુભૂમિ ૫, ચંદ્ર ગ્રહણુ ૬, સૂર્ય ગ્રહણુ ૭, ઉલ્કાપાત ૮, રાજ વિગ્રહ ૯, અને ઉપાશ્રયના અંદર પડેલું મૃત-કલેવર ૧૦. આ દશ ઘોલમાં પહેલો ઘોલ અઠિ શબ્દે હાડકા કહે છે.

(૮) પ્રશ્ન વ્યાકરણના પહેલા અધ્યયનમાં—આશ્રવદ્વારમાં—વિવિધ કારણે હિંસા કરે છે તેમાં અઢિ મિંજા હડી-હાડ ને હાડની મીઠા અર્થ હિંસા કરનારા કહેલ છે.

(૯) તથા તેજ પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રના પહેલા અધ્યયને—નારકીને— અઢિ ઈહારુ ગહ રોમ વજ્જિય, હાડકા, સ્નાયુ, નખ, રોમ સહિત કહેલ છે.

(૧૦) શ્રી આચારાંગ સૂત્રના ભાવાન્તરમાં દશમા અધ્યયનમાં (ધીળા સુતસ્કંધના પહેલા અધ્યયનમાં) પિંડેષણા અધ્યયને શરૂઆતમાં—કલમ (૫૨૪ મી) તેમાં કહ્યું છે કે—સાધુને કદિ કોઈ જીવજંતુવાળો આહાર મળે ને તે શુદ્ધ ન થાય તેવું હોય તો પરિઠવવાના પાંચ સ્થાનક કહ્યાં છે તેમાં ધીળું સ્થાનક અઢિ રાસિં સિવા, હાડકાની રાસિ-હાડકાના ઢગલામાં પરિઠવે કહેલ છે.

એ દશ દાખલે સૂત્રની સાક્ષીએ—સૂત્રના મૂળ પાઠે અઢિ શબ્દે હાડકા કહ્યા.

પ્રશ્ન પર મું—અઢિ શબ્દે હાડકા કહ્યા; એટલે અઢિનો અર્થ જેમ હાડકા બતાવ્યા તેમ અઢિયનો અર્થ ઠગિયા થાય છે, એવો દાખલો કોઈ સૂત્ર પાઠથી જણાવો તેમ છે? જો અઢિયનો અર્થ ઠગિયા સૂત્ર પાઠથી સાબીત થાય તો (૬૩૦) મી કલમની શંકા દૂર થાય.

ઉત્તર—સાંભળો—કળાદિકના ધોવણુમાં ‘ અઢિય ’ શબ્દે ઠગિયા હોય તો તે પાણી સાધુને લેવું કહ્યે નહિ. તે સૂત્ર પાઠ—

શ્રી આચારાંગ સૂત્રના પિંડેષણા અધ્યયનના આઠમા ઉદ્દેશે કલમ (૫૬૯ મી) તેમાં કહ્યું છે કે—

સે મિલ્કુ વા (૨) જાવ પવિટ્ટે સમાણે સેજ્જં પુણ પાણગે જાતં જાણેજ્જા તંજહા; અંબ પાણગં વા અંબાહ પાણગં વા, કવિટ્ટ પાણગં વા, માતુલિંગ પાણગં વા, મુદ્ધિયા પાણગં વા, દાહિમ પાણગં વા, સ્વજ્જૂર પાણગં વા જાલિપ્પર પાણગં વા, કરીર પાણગં વા, કોલ પાણગં વા, આમલગ પાણગં વા, ચિંચા પાણગં વા, અણ્ણતરં વા તહપ્પગારં પાણગં જાતં સ અટ્ટિયં સકળુયં સવીયગં અસ્સંજણ મિલ્કુપહિયાણ છબ્બેણ વા, દૂસેણ વા. વાલગેણ વા, આવીલિયાણ પવીલિયાણ આહટ્ટુ દલણ્ણજ્જા, તહપ્પગારં પાણગ જાતં અપાસુયં લાભે સંતે ણો પહિગાહેજ્જા । ૫૯૯

આંખાના ધોવણુનું પાણી તે આંખાનું પાણી, આંખાડગ તે બહેડાના ધોવણુનું પાણી, કેઠના ધોવણુનું પાણી, ખીન્નેરાના ધોવણુનું પાણી, દ્રાક્ષનું પાણી, દાડમનું પાણી, ખજૂરનું પાણી, નાળિયેરનું પાણી, કેળાનું પાણી, ઘોરનું પાણી, આંમળાનું પાણી, આંબલીનું પાણી, તથા એવીજ બ્દતનું ખીન્નું હરક પાણી. અહિયં-કુલિયા-ઠગિયા સહિત, છાલ કે ખીજ સહિત હોવાથી ગુહસ્થ સાધુને માટે વાંસની છાબડી કે કપડાં તથા વાળાથી બનેલું વાસણ (ચારણી) કે સુધરીનોવર તેમાં ગળીને કુલિયા ખીજાદિક ટાળીને મુનિને આપવા માંડે તો મુનિએ તેવું પાણી અપ્રાસુક બાણીને ન લેવું.

ક્રિષ્નાદિક ધોવાથી પાણી તો અચેત છે, સાધુને કલ્પે તેવું છે, પણ ઠગિયા કે ખીજ વગેરે તેમાં હોવાથી તે અકાલ્પનિક છે, માટે તે પાણી ન કલ્પે. અહિંયાં અહિયં શબ્દે ઠગિયાજ ઠરે. ઉપર કહેલા ૧૨ પ્રકારનાં ક્રિષ્માં ઠગિયા કે ખીજજ હોય તેમાં હાડકાં ન હોય, ક્રિષં ધોતા-ક્રિષના ધોવણુનાં પાણીમાં અટ્ટિયં શબ્દે ઠગિયા બાણુવા એ પ્રથમ દાખલો.

(૨) ખીન્ને દાખલો—દશ વૈકાલિક સૂત્રના પાંચમાં અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો—વહુ અટિયં પુગ્ગલં ઘણા ઠગિયાવાળા ક્રિષ કહ્યાં છે.

(૩) ત્રીજે દાખલો—શ્રી પન્નવણ્ણાણના પૈલા પદમાં વૃક્ષના અધિકારે ઇગટ્ટિઆય, વહુ વીયગાય. ॥ સે કિંતં ઇગટ્ટિયા ? ઇગટ્ટિયા અણેગ વિદ્દા પ. તં. ણિંવ અંવ જંવુ વગેરે.

અહિંયાં એક ઠગિયાવાળા અને બહુ ખીજવાળાં અનેક વૃક્ષ કહ્યાં અને એક ઠગિયાવાળા વૃક્ષ લીંબડો, આંબો, બાંબુ વગેરે ઘણાં કહ્યાં છે.

ઉપરના ૩ ત્રણ દાખલે વનસ્પતિની ભતિમાં અહિંયાં શબ્દનો અર્થ ઠગિયા ત્રણ સૂત્રની સામે કહી બતાવ્યા.

પ્રશ્ન ૫૩ મું—અહિયાં એક સવાલ ઉઠે છે કે ન્યારે દ્વજના ધોયેલાં પાણીમાં ઠગિયા હોવાથી તે પાણી કલ્પે નહિ તેમજ ગાળીને ઠગિયા પ્રમુખ કાઢી નાખીને પાણી વોરાવે તો તે પણ સાધુને કલ્પે નહિ. તો ૬૩૦ મી કલમનો અર્થ વનસ્પતિના દ્વજના ગીરનો કે ગર્ભનો ઠરાવીએ તો સાધુ એમ કેમ કહે કે મને ઠગિયા કાઢી નાખી આપો. સાધુના કહેવાથી અગર સાધુની નજરે કોઈ ઠગિયાવાળી ચીજમાંથી ઠગિયા પ્રમુખ કાઢીને વોરાવે તો ખપે કે કેમ ?

ઉત્તર—અહિયાં તો એટલુંજ સમજવું બસ છે કે—કોઈ પણ ઠગિયા ખીજ વગેરે અચેત વસ્તુને સંગે ગમે તે ચીજ હોય તે સાધુને લેવી કલ્પે નહિ. માંસાદિકનો તો સર્વથા નિષેધજ છે માટે ૬૩૦ મી કલમનો ન્યાં પ્રશ્ન ઉઠ્યો છે, ત્યાં તેના ઉત્તરમાં અમોએ ચોકખું જણાવ્યું છે કે—શાક, અથાણું કે મુરખ્ખો કોઈ દળવાળી—ગર્ભવાળી ચીજનું નિસ્પન્ન થયેલું હોય તે પણ વનસ્પતિની ભતિનું હોય તેમાં કદી અક્રિયું શબ્દે ઠગિયા પ્રમુખ હોય પણ તે વસ્તુ અચેત—સાધુને ખપે તેવું લેવા યોગ્ય હોય પણ ઠગિયા પ્રમુખ પરિઠવવાની ઉપાધી વધવાના સખએ અથાણું પ્રમુખ વોરાવનાર દાતારને સાધુ ચોકખા શબ્દમાં કહે કે—હે ભાઈ ! હે ખ્ખેન ! જે તમારે તે વસ્તુ વોરાવવા ઈચ્છા હોય તો તેમાંથી ગોટલાં, છોડીયા, ઠગિયા કે કાંટા વગેરે કાઢીને મને પુદ્ગલ વોરાવો એવો ચોકખો પાઠ છે (એજ મુનિની ભાષા સુમતિ.)

દુનિયાની ગોલાવણીમાં કદી અયોગ્ય શબ્દ હોય તો તે શબ્દ સાધુ નહિ વાપરતા યોગ્યતાવાળો શુદ્ધ ને સરલ શબ્દ વાપરે. દાખલા તરીકે કાઠિયાવાડમાં એક ભતની વનસ્પતિનું શાક થાય છે તેનું નામ એવું વિચિત્ર છે કે જે નીચ વરણમાં મ્હેચ્છ ભતિમાં તે નામનું શાક સાંભળ્યું હોય તો ઉત્તમ જ્ઞાતિ તો તે નામનો તિરસ્કારજ કરે; પરંતુ ન્યારે શ્રાવકનાજ ઘરે તે નામનું શાક સાધુને વોરાવવા આમંત્રણ કરે અને સાધુ વોરે પણ ખરા, પણ ઉપયોગવંત સાધુ હોય તો એમ કહે નહિ કે—એટલે તેનું નામ લઈ માગે નહિ. એવું શાક કયું ? તે સાંભળો—નોળકોળનું શાક. જે આનો લોક પ્રસિદ્ધ અર્થ કરીએ તો ‘નોળ’ એટલે નોળાંથો અને ‘કોળ’ એટલે ઘુંસ (ઉંદરની ભતિમાં નોળિયા જેવડી ઘુંસ થાય છે.) એ બન્ને પંચેંદ્રિની ભતિ છે; તેનું શાક સાધુને ખીલકુલ ખપે નહિ—પરંતુ તે બન્ને નામની નોળકોળ એ નામની વનસ્પતિનું શાક કાઠિયાવાડમાં વપરાય છે ને સાધુ પણ ખાય છે. ન્યાયે ૬૩૦ મી કલમમાં વપરાયેલા શબ્દનું સમજ લેવું.

પ્રશ્ન ૫૪ મું—ઉપરના લખાણથી ૬૩૦ મી કલમના બે શબ્દનો અર્થ તો બરાબર સમજાણો પરંતુ એક મત્સ્ય શબ્દના અર્થ માટે કેટલુંક તો સમજાવું છે તો પણ કાંઈ વિશેષ જાણવા જેવું હોય તો તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—મત્સ્ય એટલે મત્સ્યનો અર્થ જળચર પચ્ચેદ્રિય જીવને થાય છે, અને એ નામની કે એવા આકારની વનસ્પતિનો પણ અર્થ થાય છે. સાધુને પચ્ચેદ્રિય જાતિના માંસનો તો સર્વ નિષેદ્ધજ હોય છે તો પછી મત્સ્યના ભોગી હોયજ ક્યાંથી ? મત્સ્યના ખાનારા તો કોળી, નાળી, ભીલ થોરી, વાઘરી વગેરે અનાર્ય પ્રજાજ હોય છે. સાધુને તો માંસ મત્સ્ય વપરાતા હોય તેવા રસ્તે નિકળવાની મના છે તો તેનો લક્ષ કરવાતું હોયજ ક્યાંથી ? પણ મત્સ્ય શબ્દ સાધુના પરિભોગમાં વપરાણો છે તે વનસ્પતિને આશ્રીને વપરાણો છે. જેમ મત્સ્યને કાંટા કહ્યા છે તેમ વનસ્પતિના કેટલીક જાતના ફળને પણ કાંટા થાય છે, કેટલાક ફળને અંદર કાંટા થાય છે ને કેટલાક ફળને બાહર કાંટા થાય છે. પ્રહ્લદેશમાં ‘દુરજન’ નામના ફળ થાય છે ને તે નાળીયેર જેવડા મોટા ને ઘણા કાંટાવાળા થાય છે દશવૈકાલિક સૂત્રના પાંચમાં અધ્યયનમાં અણુમીસનામાં વૃક્ષના ફળને ઘણા કાંટા કહ્યા છે એમ ઘણા કાંટાવાળા ફળની જાતિ હોય છે, તેમાં કેટલાક ફળ મત્સ્યને નામે યા મત્સ્યને આકારે પણ હોય છે અને તેવા પ્રકારના શબ્દો પણ સૂત્રમાં તથા અન્ય શાસ્ત્રોમાં વપરાય છે. દાખલા તરીકે—

(૧) શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રના ચોથા સંવરદ્વારમાં મત્સ્યંહી કહી છે. તો શું મત્સ્યની ઈંડી તે ઈંડું સમજવું ? સૂત્રમાં તો મત્સ્યંહી શબ્દે સાકર કહી છે. તેમ ‘શબ્દ ચિંતામણી’ (સંસ્કૃત-ગુજરાતી શબ્દકોષ) માં મત્સ્યંહી આ શબ્દનો અર્થ એક જાતનો ગોળનો વિકાર કહ્યો છે.

મત્સ્યંહી તે કાંઈ માછલાથી ઉત્પન્ન થઈ નથી. પણ વનસ્પતિની જાતિમાં ઈંદ્રુ શેરડીથી નિપજેલી, અને શેરડી તે લાંબી મત્સ્યને આકારે હોય છે હુડે મત્સ્યના સરીખું પૂછડું તેમાં વળી કાંટા પણ હોય તે માટે શેરડીને ઉપમા વાચક મત્સ્ય કહીએ તે મત્સ્યથી ઈંડ કહેતાં ઉપનિ તે તે મત્સ્યંહી સાકર તે ખુરું તથા શુદ્ધ ઉજવળ સાકરતું નામ મત્સ્યંહી એટલે શેરડીના રસની ઉત્પત્તિ હોવાથી તેને મત્સ્યંહી કહી છે. તે માંછલાથી ઉત્પન્ન થયેલી નથી, એ વાત ચોક્કસ છે.

(૨) **મત્સ્યગંધા**-વનસ્પતિ, જલપીંપર અને વૈદક શાસ્ત્રમાં માછલીના જેવી ગંધવાળી વનસ્પતિ કહી છે.

(૩) **મત્સ્ય પિત્તા**-વનસ્પતિ કટુરોહિણી, કડુ કહેલ છે. પરંતુ શબ્દ પ્રમાણે અર્થ કરીએ તો મત્સ્યનો પિતા તે પણ મત્સ્યજ કહેવાય, તેમ નહિ કહેતાં વનસ્પતિની જાતિ કહી.

(૪) **મત્સ્યાક્ષી**-૧ એક જાતની ધ્રો ૨ વનસ્પતિ મરાઠી ૩ વનસ્પતિ પ્રાક્ષી ૪ સોમલતા કહેલ છે, પણ મત્સ્યની આંખ કહેલ નથી. મત્સ્યાક્ષી શબ્દે વનસ્પતિની જાત કહેલ છે.

(૫) **મત્સ્યાંગી**-એક જાતની વનસ્પતિ કહેલ છે.

આચારાંગળની ૬૩૦ મી કલમમાં કહેલા અક્રિયં તે હાડકાં નહિ પણ ઠળિયા; મંસ શબ્દે પંચેન્દ્રિય તો માંસ નહિ પણ વનસ્પતિનો ગીર-દળ-ગર્ભ વગેરે ફળની અંદરનો કુણો ભાગ અને મચ્છ શબ્દે તેજા નામની કે તેવા આકારની કે તેવા ગુણવાળી વનસ્પતિની જાત કહી.

મચ્છને આકાર વનસ્પતિ હોય તેનું નામ પણ મત્સ્ય કહેવાય ઉપમાવાચક શબ્દ ઉત્તરાધ્યયન અધ્યયન ત્રેવીશમે ગાથા ૧૯ મે સમા ગયા **બહુ તત્થ, પાસંડા કોડગા મિયા;** ઘણાં પાખંડી કૌતક જેવાને આવ્યા **મિયા** મૃગ સરખા. **મૃગ ઇવા મગા:** તે કાંઈ મૃગ નથી પણ મૃગ સરખા અવિનય-વંત અને ધર્મના અંગણ માટે મૃગ કહીને યોદ્ધાવ્યા. તેમ અત્ર પણ મચ્છને આકાર તથા વર્ણ તથા નામે વનસ્પતિ હોય તેને મચ્છ કહેવામાં આવે એવો શાસ્ત્રનો નિયમ છે. તેનો વિશેષ ખુલાસો આગળ પર આવશે.

પ્રશ્ન ૫૫ મુ—શિખ્ય-કેટલાક લોકો એવી શંકા ધરાવે છે કે-ભગવંત મહાવીરને મેઢી ગામમાં લોહીખંડવાડો થયો વિશેષ વ્યાધીને લઈને સિંહા અણગારને ગુરુલકિતએ દિલગીર થવાથી તેને શાંત કરવા રેવતી ગાથા પત્તિને ત્યાં મોકલ્યા ને ભગવંતે જણાવ્યું કે-એ કપોત શરીરનો પાક મારા માટે કરલો છે તે લઈશ નહિ, આધારમિં માટે અને મંજ્જર કડએ કુકુડમંસએ એટલે કુકુડાના માંસનો પાક તે મારા માટે લેજે, અર્થાત્ તે પાક ભગવંતે વાપર્યો ને આરામ આવ્યો. આ પ્રકાર દુનિયામાં વાત ચાલે છે ને કેટલાક લોકો આજેપો પણ કર છે, માટે આ સંબંધી

કાંઈ જૈન શાસ્ત્રથી યા અન્ય શાસ્ત્રથી એવો ખુલાસો થવો જોઈએ કે-વાચક વર્ગને તરતજ શંકાનું સમાધાન થઈ જાય. માટે કૃપા કરી-મારી અરજ ધ્યાનમાં લઈ ઉપરની શંકાનું સમાધાન કરવા તસ્તી લેશો.

ઉત્તર—હે ભાઈ ! આ પ્રશ્ન ઘણો ગંભીર છે. શ્રદ્ધાવાનને તો એવી શંકા કદિ થાય નહિ કે મારા ભગવાન કુકડાના માંસનો પાક ખાય; પરંતુ શબ્દ છળને લઈને સૂત્રમાં કોઈ કોઈ એવા શબ્દો રહેલા જોવામાં આવે કે સૂત્રના રહસ્યને નહિ જાણનારા અજ્ઞાત જનોને શંકા ઉત્પન્ન થાય તે સ્વાભાવિક છે; પરંતુ વાચક વર્ગને એક બાબ જોવાનું નથી તેનો હેતુ કારણ વસ્તુને સ્વભાવ તમામ વિચારવાનું છે. જેમ આચારંગ સૂત્રના મૂળ પાઠમાં અઠિયં મંસ મચ્છ—(૬૩૦) મી કલમનો મૂળ પાઠનો અર્થ સૂત્રના ન્યાયથી વનસ્પતિનેજ લાગુ થયો છે તેમજ આ શબ્દને માટે પણ તેજ રીતે સમજી લેવાનું છે. જે શબ્દ તદ્દાકાળે વનસ્પતિના સ્વરૂપમાં વપરાતો હતો તે શબ્દ આ કાળે પચેંદ્રિયના શબ્દમાં વપરાતો જાણીને શંકા ઉત્પન્ન થાય પણ જૈન ધર્મના સાધુ માંસલક્ષી નથી એ સંબંધે પ્રથમ ચોકખો ખુલાસો થઈ ગયો છે તો પછી ખુદ અરિહંત ભગવંત પોતે તેવો અયોગ્ય વસ્તુનો પાક જમવા કેમ ? કદિ ન જમે.

પ્રશ્ન ૫૬ મું—આ વિષે મૂળ પાઠમાં શી રીતે કહ્યું છે ?

ઉત્તર—સાંભળો-ભગવતીજી સતત ૧૫ મું આ મૂળ પાઠ-આ રીતે છે.
શ્રી ભગવંત મહાવીર કહે છે કે—

તં ગચ્છહળં તુમં સીદ્ધા ! મિંઢિય ગામં ણયરં રેવતીણ ગાદાવડ્ઢીણ
ગિહે તત્થળં રેવતીણ ગાદાવડ્ઢીણ મમ અદ્દાણ દુવે કવોય સરીરા ઉવક્કહિયા
તઠ્ઠિણો અદ્દો અિત્થ ॥ સે અળ્ણે ચારિયાસિ મજ્જાર કહણ કુકુડ મંસણ
તમાહરાહિ, તેળં અદ્દો ॥ ૧૪૯ ॥

શ્રી ભગવંત કહે—અહો સીદ્ધા ! તું મિંઢિય ગ્રામ નગરમેં રેવતી ગાથા પતિની કે ગૃહ જા, વહાં પર રેવતી ગાથા પતિનીને દો કપોત શરીર મેરે લિયે બનાયે હૈ; ઇસકા વહાં મતલબ નહિ હૈ અર્થાત્ વહ મત લાના પરંતુ જો અન્ય કે લિયે માન્દાર (વાયુ વિશેષ) કે ઉપશમાને કે લિયે કુકુડ માંસ બનાયા હૈ ઉસે લાના+૧૪૯.

આ પ્રમાણે લાલાજી તરફથી છપાયેલ ભગવતીજીમાં લખેલ છે.
અને + ચોકડીની કુટનોટ આગળપર લખવામાં આવશે.

પ્રશ્ન ૫૭ મું—આ વિષે ટીકાકાર શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—ટીકાકાર આ પ્રમાણે જણાવે છે કે—

દુષ્ટે કવોયા इत्यादि श्रूयमानामेवार्थं के चिन्मन्यन्ते । अन्येत्वाहुः ।
કપોતકઃ પક્ષિ વિશેષઃ તદ્વ દ્વીફલે વર્ણસામ્યાત્ । તે કપોત કૂખ્માંદે
જસ્વેપોતકે તેચતે શરીરે વનસ્પતિ જીવ દેહત્વાત્ કપોતક શરીરે અથવા
કપોતક શરીરે ઇવ ધૂસર વર્ણ સાધમ્યાત્ एत कपोतक शरीरे २ कुष्मांड फले
एवते उपस्कृते संस्कृते ॥ તેહિનો અટોત્તિ । बहु पापत्वात् । परिआसिएत्ति ।
परिआसिए हस्तन मित्यर्थः । मज्जार कडए इत्यादि रपि केचित् श्रयमाण
मेवार्थं मन्यन्ते ॥ अन्येत्वाहुः मार्जा रोवायु विशेषः तदुपू शमनाय कृतं संस्कृतं
माज्जर्जरं कृतं अपरेत्वाहुर्माज्जर्जरो विरालिकाभिधाना वनस्पति विशेष
स्तेन कृतं भावितं यत् तथा किं तदित्याह । कुकुट मांसकं बीजपूरकं
कटाहं ॥ आहाराहित्ति । निरवद्यत्वादिति ।

અહિંયાં ટીકામાં એમ જણાવે છે કે—એ કપોતક શરીર સરીખા એટલે
કપોત પંખીના શરીર સરખા વરણવાળા એ કુખ્માંડ ફળ એ કોળાના ફળ—
એટલે ભુરા કોળાના ફળનો પાક મારા માટે કરેલો છે તે મારે ન કલ્પે
તે લઈશ નહિ, અને તેમના ઘરને વિષે અન્યને માટે વાયુ હડાવવાને
ખીજેરાનો પાક કર્યો છે તે મારા માટે લાવજે એમ સિંહા અણુગારને
લગવતે કહ્યું છે; એવો ભાવ ટીકામાં જણાય છે, તથા એમ પણ જણાય
છે કે—ગિરાલિકા નામની વનસ્પતિ અને ખીજેરાનો ગર્ભ સાથે કરેલો
ઔષધીનો પાક તે નિર્વંધ હોવાથી મારે આહાર કરવા યોગ્ય છે તે લાવજે.
ઇત્યર્થ—

પ્રશ્ન ૫૮ મું—આ ઉપરના શંકાવાળાં વાક્ય માટે—કપોત—માંજર્જર—
ને કુકુડ માંસ આ ત્રણ શબ્દ માટે કેઈ વિપરીત અર્થ તો કરતું નથી
ના ? અને જો કરતું હોય તો કેવી રીતે કરે છે ? અને તેનો ખુલાસો કેવી
રીતે સમજવો ? તે તમામ પ્રગટ કરવા જરૂર છે.

ઉત્તર—તો સાંભળો—સૂત્રનું રહસ્ય તો સમદષ્ટિજ્ઞ જાણે. બાકીને
તો જેવું ભાસે તેવું લખે તે ઉપર લાંબો વિચાર નહિ કરતાં શ્રી નંદીજીના
વાક્યનું સ્મરણ કરવું.

ડોક્ટર હોરલનલે ઉપાસક દશાંગ સૂત્રનું ઈંગ્લિશમાં ભાષાંતર કર્યું છે
તેમાં ગોશાળાના અધિકાર માટે શ્રી લગવતીજી સૂત્રનું ૧૫ પત્રરમું સતક
આખું ઈંગ્લિશમાં દાખલ કર્યું છે, તેમાં ઉપરની ત્રણ બાબતમાં એમ

જણાવ્યું છે કે-રેવતીએ જે કપોત પક્ષીના કરેલો પાક તે મહાધીર કહે મારે ન કલ્પે પણ બિલાડીએ મારેલા કુકડાનો જે પાક કરેલો છે તે મારે કલ્પે. આવો અર્થ કર્યો છે.

સંવત્ ૧૯૭૪ ની સાક્ષુ અમારું ૭ સાત ઠાણુનું ચોમાસું શ્રી પાલાણુપુર હતું, ત્યારે ત્યાંના ન્યાયાધીશ પાસેથી ઇંગ્લિશ ઉચાસક દશાંગનો તરબુચો વંચાવતાં ભગવતીજીના પત્નરમાં સતકમાં ઉપરની ખીના આવતા ન્યાયાધીશ ડુગરશી ભાઈને શંકા ઉત્પન્ન થવાથી તે વાક્યના સમાધાન માટે જીની ડીક્ષનેરીમાંથી શોધન કરતાં જણાવ્યું કે-કપોતનો અર્થ ખીજેરૂં અને કુકડાનો અર્થ ભુરૂં કોણું થાય છે; માટે ખીજેરા પાક ભગવંત માટે બનાવેલો ન લેવો અને કોળા પાક લેવો, તે નિર્દોષ છે; માટે આ અર્થ બરાબર છે; એમ તેમનું કહેવું થયું હતું. આ સૂત્ર જ્ઞાનની ખુબી ડીક્ષનેરીનાં શબ્દો તે ખુકની અંદર પડખે માર્જનમાં ટાંકી લીધેલા છે કે જેથી તે ખુક વાંચનારાને શંકા ઉત્પન્ન થાય નહિ. વિશેષ સંમંજુતિને માટે જીઓ લાલાજીવાળા ભગવતીજીના પાને ૨૧૨૩ સે X ચોકડીવાળી કુટનોટ.

પ્રશ્ન ૫૯ મું—લાલાજીવાળા ભગવતીજીમાં કુટનોટમાં શું કહ્યું છે? તે જણાવશો?

ઉત્તર—ઉપરના આવતા અધિકારની કુટનોટમાં એમ જણાવે છે કે—યહાં પર કપોતકા અર્થ; કપોત જસે આકારવાલે ખીજેરકા ફલ જાનના. કર્યોકિ વણું સ્વધર્મ પનાસે ઇસે ગ્રહણ ક્રિયા હૈ. ઔર કુકડા માંસકા અર્થ કોલેકા ગિર જાનના. માંજરકા કિતનેક વાયુ વિશેષ અર્થ કરતે હૈ ઉસકા ઉપશમ કે લિયે બનાયા હુવા; ઔર કિતનેક માંજર એક વનસ્પતિ વિશેષ માનતે હૈ ઇસલિયે ઇસ વનસ્પતિ વિશેષ સે બનાયા હુવા.

અહિંયાં કપોતનો અર્થ ખીજેરૂં, અને કુકડાનો અર્થ કહોળું અને માંસનો અર્થ તેનો ગિર-દળ-ગર્ભ-અને માંજરનો અર્થ વાયુનો રોગ તથા વનસ્પતિની જાતિ જણાવી છે.

પ્રશ્ન ૬૦ મું—અહિંયાં કોઈ એમ કહે કે-માળવા દેશમાં ભુરા કમ્પુતરને કોહલા કહે છે અને શબ્દ કોષમાં કમ્પુતર કમોતત્તું નામ છે, એટલે કપોત શબ્દે કમ્પુતર અને કમ્પુતર શબ્દે કોહલા કહેતાં કોલા પાકને ઉપરના શબ્દ લાગુ તો નહિ થાય ?

ઉત્તર—માળવામાં જેમ ભુરા કમ્પુતરને કોહલા કહે છે; તેમ કોહલા જાતની વનસ્પતિ પણ એક મોટા ફળને નામે પ્રસિદ્ધ છે અને પીકાકાર

પણ એજ જણાવ્યું છે કે-કપોત શબ્દે-ભુરા કબુતરના વરણે એટલે ધૂંસર વર્ણે કુખમાં ડૂળ-ભુર કોહલું કહ્યું છે. કહેવત પ્રમાણે-ખાર કોષી ભાષા બદલે, તરવર બદલે શાખા; કોઈ દેશમાં કોઈ વસ્તુને કેવા રૂપમાં યોલાવે ને કોઈ દેશમાં તેની તે વસ્તુને બીજા શબ્દમાં યોલાવે; માટે નામ ઉપર આધાર નહિ રાખતાં વસ્તુ ઉપર વિચાર કરવો જોઈએ.

કેટલાક કપોત વર્ણે બીજોરને કહે છે, અને કેટલાક કપોત વર્ણે કોહલાને કહે છે પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે ભગવંતના અર્થે કરેલો પાક તો લેવો નિષેદ છે. હવે માંજર કુકકુડ માંસને માટે તે પાક લેવાનો નિષેદ નથી. ભગવંતે તે પાક લેવાની આજ્ઞા આપી છે અને તે પાક ભગવંતે આહાર્યો પણ છે; પરંતુ આ બે શબ્દને માટે ઉપરના તમામના અભિ-પ્રાયથી કાંઈક બીજુંજ સ્વરૂપ જોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૬૧ મું—માંજર કડચે કુકકુડ માંસનો રેવતી ગાથા પત્નીએ જે પાક કરેલો તે પાક ભગવંતને કલ્પતો કહ્યો તે સંબંધે પૂર્વે કરેલા નોખા નોખા અર્થ, નોખા નોખા અભિપ્રાય જે કહેવામાં આવ્યા છે તેથી જૂદો અર્થ કાંઈ થાય ખરો ? તો તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—માંજર કડચે-માંજર નામ બીલ્લી-બીલ્લી નામની વનસ્પતિના ડૂળ-બીલ્લીના ડૂળમાં રહેલા ગર્ભને બીલ્લીનો ગર્ભ કહેવામાં આવે છે, ને તે ઉદરની ઔષધીમાં વપરાય છે તે, અને કુકકુડ એટલે કુકકુડવેલ વનસ્પતિની જાતિમાં કહેલ છે તેના ડૂળનો ગર્ભ તે પણ ઉદરના રોગપર ઔષધીમાં વપરાય છે, એટલે બીલ્લીના ને કુકકુડવેલના ડૂળના ગર્ભનો કડચે નાન કરેલો પાક તે રેવતીએ પ્રથમ ઘોડા માટે કરેલો (એ વૃદ્ધ વાક્ય છે) તે પાક મારે કલ્પે એમ ભગવંતે કહ્યું.

વૃદ્ધો પૂર્વાપાર કહેતા આવ્યા છે કે-ભગવંતે સિંહાં અણુગારને કહ્યું કે-મારા અર્થે કરેલો પાક જે દો કપોત ડૂળનો તે ન લઈશ. બીલ્લી અને કુકકુડવેલના ડૂળનો ગર્ભ (માંસ)નો પાક જે તેના ઘોડા માટે કરેલો છે; તે લાવજે. સિંહા અણુગારે તે પાક માગતા રેવતીએ કહ્યું કે, મહારાજ તે પાક થઈ રહ્યો છે. ત્યારે સિંહા અણુગારને ભગવંતે ધરાવ્યા પ્રમાણે કહ્યું કે-તે પાક ઘડાના પડબે ચોટ્યો છે તે ભગવંતને કલ્પે છે, માટે તે વેરાવો. રેવતીને આશ્ચર્ય થયો કે એક તો ભગવંતના અર્થે કરેલા પાકનું રહસ્ય હુંજ જાણું છું, બીજું ઘડામાં રહેલો પાક હું જાણતી નથી, આ બન્ને વાત તમે શાથી જાણી ? તમે જ્ઞાન વડે જાણી કે તપના પ્રભાવે કોઈ દેવના

કહેવાથી જાણે છે ? સિંહાએ કહ્યું કે ભગવંતના કહેવાથી જાણું છું. રેવતીએ તે પાક શુદ્ધ નિર્દોષ વહોરાવ્યો તે વખતે દેવતાનું આઉપું અને પરીત સંસાર કર્યાં. વિનયગાથા પતિની પેરે.

ઉપર પ્રમાણે વૃદ્ધોતું કથન વાલ્યું આવે છે ને તે વાત ન્યાયમાં પણ આવે છે. વૈદ્ય લોકોને પૂછતાં ઉપરની જે ચીજો ઉદરના રોગ ઉપર અકસીર દવા છે. આડાની વ્યાધિ, લોછખંડવાળો, દાઘબ્બર વગેરે ઘણા રોગોને મટાડનાર છે, અને જઠરાને પ્રદિપ્ત કરનાર છે ને વાયુને હઠાડનાર છે, એટલે તેનો પાક ઘોડાના ઉપયોગમાં પણ વધારે આવે છે, એમ વેદ્ય લોકોના મત લેતા મહાવીર ભગવાનને માટે આ પાક સાખીત થાય છે.

પ્રશ્ન ૬૨ મું—જેમ માંદર કડએ અને કુકકુડ માંસનો અર્થ વનસ્પતિની જાતિમાં ખીલ્લીનો અને કુકકુડવેલનો ઔષધીનો કર્યો તેમ કપોત શબ્દ વનસ્પતિમાં ઔષધીના અધિકારમાં કેઈ ઠેકાણે નીકળે છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો—“શાલિગ્રામ નિઘંટુ ભૂષણુમ્” એ નામનાં વૈદ્યક શાસ્ત્રમાં પાને ૪૪૭ મે—ખડભરામી નામની ઔષધીમાં—ઘણાં નામ કહ્યાં છે તેમાં—કપોત વેગા, અને કપોત વંકા, એ જે નામની વનસ્પતિની ઔષધી કહી છે.

માટે કપોત શબ્દે કપોત પક્ષી, માંદર શબ્દે ખિલાડી, અને કુકકુડ શબ્દે કુકકો પક્ષી એ અર્થ નહિ લેતાં; એ ત્રણે વસ્તુ ઔષધીની વનસ્પતિની જાતિમાં વૈદ્યક શાસ્ત્રમાં કહેલી છે, માટે સૂત્રમાં આવા શંકાવાળા શબ્દો ઉપરથી કેઈએ ખરી તપાસ કર્યાં વિના અભિપ્રાય આપી દેવો નહિ.

પ્રશ્ન ૬૬ મું—માંદર અને ખીલાડીનો એકજ અર્થ થાય છે તે તે નામની ઔષધી વનસ્પતિની જાતિમાં કેઈ વૈદ્યક શાસ્ત્રમાં કહી છે ? હોય તો બતાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—‘શાલિગ્રામ નિઘંટુ ભૂષણુમ્’ વૈદ્યક ગ્રંથમાં પાને ૧૧ મે—ગંધ માંદર વીર્ય—કપૂર વર્ગમાં એ એક ઔષધીનું નામ છે.

પાને ૧૨૧ મે—ચિતા નામની વનસ્પતિને—માંદર—કહેલ છે.

પાને ૭૨૧ મે—ગંધકને—બલ—કહેલ છે.

પાને ૮૦૪ મે—ઉડદને—બલિ—કહેલ છે.

પાને ૯૨૫ મે—ગુજરાતીમાં—મીંદડાની બલી—તેના નામમાં ભૂમિછત્ર કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૬૪ મું—કુકકુડ શબ્દ વનસ્પતિની જાતિમાં ઔષધીમાં વેદક શાસ્ત્રમાં કહ્યો હોય તો તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—ઉપર કહેલા વૈદક ગ્રંથમાં નિચે પ્રમાણે છે—

પાને ૪૫૬ મે—ગુજરાતીમાં—કુકડવેલ કહી છે.

પાને ૪૬૫ મે—વનસ્પતિની જાતિમાં—(લાલ મુર્ગા) કહેલ છે. હિંદીમે—

પાને ૫૦૧ મે—હિંદી ભાષામાં—લાલમુરગા—એ એક જાતની ઔષધી છે. (વનસ્પતિની જાતિ છે.)

પાને ૬૫૫ મે—ગુજરાતીમાં—અરિકા—તૈલંગ ભાષામાં કુકડ કહેલ છે.

પાને ૮૫૦ મે—ચોટીગણુ નામની શાકની વનસ્પતિમાં—કુકુટ, કુકુટ—નામ કહેલ છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કપોત, માંજીર અને કુકકુડ ત્રણે તિર્યંચ પંચે દ્રિયનાં નામે વનસ્પતિની જાતિમાં ઔષધીરૂપે વૈદક શાસ્ત્રમાં કહેલ છે. તે ઉપરાંત વૈદક શાસ્ત્રમાં મનુષ્ય તિર્યંચનાં નામની ઔષધીઓ વનસ્પતિની જાતિમાં પૂષ્કળ કહેલ છે; તેમજ શ્રી પદ્મવણુજ સૂત્રમાં પણ વનસ્પતિના અધિકારે મનુષ્ય તિર્યંચ અને બીજા હાલતા ચાલતા ત્રસ જીવોનાં નામે વનસ્પતિઓ કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૬૫ મું—પદ્મવણુજ સૂત્રમાં મનુષ્ય તિર્યંચ અને ત્રસ જીવોનાં નામે વનસ્પતિ કઈ કઈ કહી છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—શ્રી પદ્મવણુજ સૂત્રમાં પદ્મ પહેલે વનસ્પતિના અધિકાર મનુષ્ય તિર્યંચ વગેરે ત્રસ જીવોનાં નામ કહ્યા છે તે.

(૧) વૃક્ષની જાતિમાં—પુત્તં જીવ—પુત્તં જીવ તો—પુત્રનો જીવ કહેવાય અને પત્ર શબ્દ મનુષ્યની જાતિમાં હોય.

(૨) ગાગરુક્ષ—નાગ વૃક્ષ—નાગ તો સર્પ જાતિમાં હોય છે. એ એગડિયાની જાતિમાં કહ્યું—હવે બહુ બીયાની જાતિમાં કહે છે.

(૩) માંડલિંગ—બિલ્લેરાને કહેલ છે ને માતા તો મનુષ્ય તિર્યંચને હોય.

(૪) ચિલ્લેય—બિલ્લાને કહેલ છે ને તેનો અર્થ બિલાડી પણ થાય. એ વૃક્ષની જાતિમાં ચાર નામ કહ્યાં—હવે ગુચ્છાની જાતિ કહે છે.

(૧) ગુચ્છા તુલસી—વનસ્પતિ છે અને પુરૂષતુ નામ પણ હો. છે.

(૨) માંડલિંગાય—માતુલિંગી—વનસ્પતિ. બાકી પૂર્વવત—

- (૩) કુંત્યુંમરિ-કેથમીર-કુત્યું તે હાલતા ચાલતા ઝીણાં જીવો હોય છે.
 (૪) પિપ્પલિઆ-પિપલીય વનસ્પતિ પિપિલિકા કિડીને પણ કહે છે.
 (૫) વિલ્લી-બલ્લી-વનસ્પતિ-ખિલાડીને પણ બલ્લી કહે છે.
 (૬) પરાવણ-વનસ્પતિ છે ને ચેરાવણ ઈંદ્રના હાથીનું નામ છે.
 (૭) ગય મારિણિ-વનસ્પતિ છે-અજ નામ હાથીનું છે.

ગુલ્મની જાતિમાં—(૧) બંધુ જીવ-વનસ્પતિનું નામ-અને વરસાદમાં
 રાતા મખોલા હાલતા ચાલતા ત્રસ જાતિમાં પણ થાય છે.

વેલડીની જાતિમાં વનસ્પતિનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

- (૧) વાગલોયા-વાગલિકા-વાડવાંગુલિકા જાડમાં અધર લટકી રહે
 છે તે પક્ષીની જાતનું નામ છે. અહીં વનસ્પતિની જાત કહી.
 (૨) બલ્લીય-વનસ્પતિ ખિલ્લી-ખીલાડીનું નામ છે.
 (૩) વિરાલી વનસ્પતિ-ખિરાલી-શબ્દે ખીલાડી પણ થાય.
 (૪) ગોવાલી-ગોવાળી, વનસ્પતિ-અને ગોવાલાણીનું નામ પણ થાય.
 (૫) કાગલિ-વનસ્પતિ-અને કાગડીનું નામ પણ થાય.

ત્રણ જાતની વનસ્પતિમાં (૧) અજ્જુણ-અર્જુન-વનસ્પતિનું નામ
 છે અને અર્જુન એ પાંડુ પુત્ર-પાંડવનું નામ છે.

હરી જાતની વનસ્પતિના અધિકારે નીચે પ્રમાણે નામ છે:—

- (૧) મજ્જાર-માંગર-એ નામની વનસ્પતિ છે અને માંગર શબ્દે
 ખીલાડી પણ થાય છે. (૨) મંડુક્કી મંડુકી નામની વનસ્પતિ છે અને
 મંડુકી-દેડકીનું નામ પણ છે. (ઉપાસક દશાંગ સૂત્રમાં-આણુંદંજ શ્રાવકે
 વ્રત આદરતા મંડુકીનું શાક ખાવાનો આગાર રાખ્યો છે. તે તે નામની
 વનસ્પતિનું શાક શ્રાવક ખાય, પણ દેડકીનું શાક ખાયજ નહિ એમ નિશ્ચય
 બાણુ.) (૩) અજ્જમ્-એ નામની વનસ્પતિ છે. અને અજ્જ શબ્દે અજ્જના
 બોકડો-ઘેટો પણ થાય છે

હવે સાધારણ વનસ્પતિમાં (૧) અસ્સકળ્પી અશ્વકળ્પી. [૨] સિંહકળ્પી
 સિંહકળ્પી -આ બન્ને કંદમૂળની જાતિ-સાધારણ વનસ્પતિનાં નામ છે.
 અસ્વના કે સિંહના કાન નથી પણ તે નામની વનસ્પતિ કહી છે. [૩]

વિરાલી-ગિરાલી, એવા નામની સાધારણ વનસ્પતિ છે. અને ગિરાલીનો અર્થ ખિલાડી પણ થાય છે.

તેમજ શ્રી આચારાંગજી સૂત્રમાં પિંડેષણા અધ્યયને-આઠમે ઉદ્દેશે-ફળના ધોવણુ કહ્યા છે તેમાં કૌલ પાળગંવા-કહેલ છે, એટલે કોલ નામના ફળ કહ્યાં છે. અને કોલ શબ્દે ઉંદરની બતિમાં ઘુંસ થાય છે. તેમ નોળવેલ એ નામની વનસ્પતિ પણ થાય છે. અને નોળ, કોળ એ નામનાં ભુજપર પંચેન્દ્રિય જીવ છે. અને તે નામની વનસ્પતિ પણ કહેલ છે. તે વનસ્પતિનું એટલે નોળકોળ નામની વનસ્પતિનું શાક હાલ કાઠિયાવાડમાં વપરાય છે.

આ પ્રમાણે વનસ્પતિની બતિમાં મનુષ્ય તિર્યંચ નામ રહ્યાં છે તે સૂત્રપાઠથી જણાવ્યાં. તેમજ વૈદક શાસ્ત્રમાં વનસ્પતિની ઔષધીઓનાં નામ આલ્યાં છે. ત્યાં પણ મનુષ્ય તિર્યંચ અને દેવોનાં નામ પણ આલ્યાં છે.

પ્રશ્ન ૬૬ મું—વૈદક શાસ્ત્રમાં મનુષ્ય તિર્યંચાદિકનાં નામે ઔષધીઓ કેવી રીતે ને કઈ કઈ ને કયા શાસ્ત્રમાં કહેલ છે તે તમામ સ્વરૂપ જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો-વૈદક શાસ્ત્ર “ શાલિગ્રામ નિઘંટુ ભૂષણુમ્ ” અર્થાત્ ઘૂહન્નિઘંટુ રત્નાકરાન્તર્ગતી-૭ મો ૮ મો ભાગ (વૈદકોપયુક્ત સમસ્ત પદાર્થ નામ ગુણ કોષઃ) મુંબાઈ-ખેમરાજ શ્રી કૃષ્ણદાસે વેક્ટેશ્વર છપાયાનામાં સંવત ૧૯૬૧ માં એ ગ્રંથ ૧૨૧૬ પૃષ્ઠનો છપાએલો છે તેમાંનું કેટલુંક ઔષધીના શબ્દનું ટાંચણુ કરેલ છે, તે ગ્રંથમાં આટલા પ્રકારની ભાષામાં ઔષધીઓનાં નામ દાખલ કર્યાં છે.

(૧) હિન્દી ભાષા, (૨) બંગ ભાષા, (૩) મહારાષ્ટ્ર ભાષા, (૪) ગુર્જર ભાષા, (૫) કર્ણાટકી ભાષા, (૬) તૈલંગ ભાષા, (૭) અંગ્રેજી ભાષા, (૮) લૈટીન ભાષા, (૯) ફારસી ભાષા, (૧૦) અરબી ભાષા એ દશ ભાષામાંનું કેટલાક શબ્દનું ટાંચણુ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યું છે.

પાને ૬ ઠે-૭ મે-કસ્તુરીનાં નામ-મૃગ નાભિકા, અંબ્બ, મૃગ નાભી, મૃગમદ્, મૃગ, મૃગી, નાભિ, માજારી, શ્યામા, કામાન્ધા, મૃગાંબ્બ, કુરંગ-નાભિ, ગુર્જર ભાષામે કસ્તુરી-બંગ ભાષામે મૃગ નાભી.

પાને ૧૧ મે-ગંધ માર્બર વીર્ય-કપૂર વર્ગમાં; એ એક ઔષધીનું નામ છે.

પાને ૨૮ મે-તગરનું નામ હસ્તિ કહેલ છે.

પાને ૪૦ મે—શેલારસને—કપિનામા, કપિતૈલ, કપિશ, સિદ્ધ, કપિ, કપિજ, કપિ ચંચલ કહેલ છે. (કપિનો અર્થ વાંદરો પણ થાય છે.)

પાને ૪૨ મે—લર્ષીંગને દેવકુસુમ કહેલ છે.

પાને ૪૮ મે—એલચીને મહિલા, કન્યા—કુમારી, કુમારિકા પૃથ્વી કાન્તા, ગર્ભસમ્ભવા, ગાળા, ગળવતી, ગન્ધાળી ગર્ભ ઔર મહેલા (આટલાં નામ એલચીના કહેલ છે.)

પાને ૫૧ મે—ચણકખાવાને કોલ કહેલ છે. (અને કોલ ઘુસને પણ કહે છે.)

પાને ૫૩ મે—નાગકેસરને—નાગ કહેલ છે.

પાને ૬૭ મે—ગુજરાતી ભાષામાં—ગોરો ચંદન—હીંદી ભાષામાં—ગોલોચન (એ ગાયના મસ્તકનું પિત છે.) ઔષધી છે, એમ કહ્યું છે.

પાને ૮૫ મે—ગુજરાતી ભાષામાં—મોરમાંસી એ એક ઔષધિ છે.

પાને ૧૦૬ મે—ગુજરાતી ભાષામાં—આંખળા—તામિલ ભાષામાં—અંડા કહેલ છે.

પાને ૧૧૭ મે—ચવકને કોળ કહેલ છે.

પાને ૧૧૮ મે—ગુજરાતી ભાષામાં—ગજખીપર—અને મરાઠી ભાષામાં મોરવેલી કહેલ છે.

પાને ૧૧૯ મે—સર્પદંડા, સર્પાંગી, પાર્વતી, લંબદંતા, જીવનેત્રા એ ઔષધીનાં નામ છે.

પાને ૧૨૧ મે—ગુજરાતીમાં—ચિત્રો, સંસ્કૃતમાં—ચિત્રક, રક્તચિત્રક—હિંદી ભાષામાં ચીતા લાલચીતા—બંગ ભાષામાં—ચિતા એ એક જાતની વનસ્પતિની ઔષધી કહી છે. તેજ પાને ચિતા નામની વનસ્પતિને—માર્ગર—કહેલ છે.

પાને ૧૨૩ મે—ગુજરાતીમાં—શૂષાદાણા—ફારસી ભાષામાં શુત કહેલ છે.

પાને ૧૮૭ મે—માલકાંગાણીને—બ્રાહ્મી—કહેલ છે.

પાને ૧૮૯ મે—ગુજરાતીમાં—દાડી—હિંદીમાં—સત્યાનામી—કહેલ છે.

પાને ૨૨૪ મે—ગુજરાતીમાં—અડીણુ—સંસ્કૃતમાં—અડિકેન, નાગકેન, ભુવંગકેન—ઈંગ્લેન્ડમાં એપિથમ્ કહેલ છે.

પાને ૨૪૭ મે—ગુજરાતીમાં—નાગરવેલ—પાન—મરાઠીમાં—નાગવેલ—અરબી ભાષામાં—કાન કહેલ છે.

પાને ૨૫૩ મેં—ગુજરાતીમેં—બિલો—બિલું—હિંદીમેં—બેલ બંગાલમેં બેલ કહેલ છે.

પાને ૩૨૦ મેં—ગુજરાતીમેં ગરણી—હિંદીમેં—સફેદ કોચલ, નીલી કોચલ—મરાઠીમેં—ગોકર્ણી—તેના વિવરણમાં—પાને ૩૨૧ માં કહ્યું છે કે કોચલ સફેદ ઓર નીલે ફૂલોંકે લેહસે દો પ્રકારકી હૈ. યહ બેત, બાગ ઓર ઉપવનોંમે હોતી હૈ પતે છોટે ગુલાબકી સમાન હોતે હૈ ઇસપર ફળી લંબી આતી હૈ.

પાને ૩૨૨ મેં—ઇંદ્રાણી, શકાણી—એ નામની વનસ્પતિની ઔષધી છે.

પાને ૩૩૩ મેં—ગુજરાતીમેં—કઉથો, ભેરવની શીંગના બી સંસ્કૃતમેં કપિ કચ્છુ, આત્મ ગુમા, મકંઠી, શૂકા, ગાત્ર લંગા, વાનરી, લાંગલી, બદરી, ગુરૂ, વરાહિકા, વનશુકરી ઇત્યાદિ નામ છે.

પાને ૩૩૫ મેં—મેંમાંસ રોહિણી—એ વનસ્પતિનું નામ છે.

પાને ૩૬૫ મેં—મેં—ગુજરાતીમેં—કાંસકો,—મરાઠીમેં—કસઇ કહેલ છે.

પાને ૩૭૬ મેં—શતાવરીનાં નામ—મહાશીતા, બહુસુતા, નારાયણી, મહાપુરૂષ દંતા, શતપત્રી, ગૈબ્જવી, વાસુદેવ પ્રિયકરી, મહોદરી, ફણીજિહવા, બહુપુત્રીકા. (એટલા શતાવરી વનસ્પતિનાં નામ છે.)

પાને ૪૦૬ મેં—ગુજરાતીમેં—એબરો-સંસ્કૃતમેં—કોકિલાક્ષ-તે માપણ લાલ કોકિલાક્ષ અને શ્રવેત કોકિલાક્ષ—એબરોને કહેલ છે.

પાને ૪૧૬ મેં—પ્રસારણ વેલ્યને (નારી) કહેલ છે.

પાને ૪૧૭ મેં—સંસ્કૃતમેં—સારીવા—ગુજરાતીમેં—કપરી, કાળી વેલ્ય-તેનું નામ જિહવાં કહેલ છે.

પાને ૪૨૬ મેં—શિવલિંગી, ઇશ્વરી, સ્વયંભૂ, દેવી, ચંડા, શિવવલી એ એક જાતની વેલીનું નામ છે.

પાને ૪૨૭ મેં—દેવી, ગોકર્ણી, મરાઠીમેં—મોરવેલ, કહેલ છે.

પાને ૪૨૯ મેં—ગુજરાતીમેં—ખીલુડી-સંસ્કૃતમેં—કાકમાચી-તેનાં નામ વાયસી, કાકા, વાયસા હવા, કાકમાતા, સુદરી, કાકિની. એ વનસ્પતિની જાત છે.

પાને ૪૩૦ મેં—ગુજરાતીમેં—અઘેડી-સંસ્કૃતમેં—કાકજંઘા, કાકનાસિકા, કાકા, કાકનાસા, કાકકળા, દારસી, નત્રીકાન્તા, કાકી,

પાને ૪૩૪ મેં-ગુજરાતીમેં-હંસરાજ કાળી ડાંડલીનો-સંસ્કૃતમેં-હંસપાદી, ગોધાપદી,-હિંદીમેં-હંસપગી-તેના નામમાં કીરમાતા.

પાને ૪૩૯ મેં-મત્સ્યાક્ષી વાલિકા મત્સ્યગન્ધા મત્સ્યાદનીતિચ ॥ અર્થ:-મત્સ્યાક્ષી, વાલિકા, મત્સ્યગન્ધા, મત્સ્યાદની વિવરણમાં કહ્યું છે કે-મત્સ્યાક્ષી અર્થાત મછેછી કે ક્યુપ છોટે છોટે હોતે હૈ, પતે ઉડદ કે પતેાં કે સમાન હોતે હૈ, ફૂલ-સફેદ ઓર પીલે રંગ હોતે હૈ, ઇસમેં મછદી કે સમાન ગન્ધ આતિ હૈ.

પાને ૪૪૦ મેં-સર્પાક્ષી-એક જાતની વનસ્પતિ છે.

પાને ૪૪૭ મેં-બ્રાહ્મી વયસ્થા મત્સ્યાક્ષી સુરસા બ્રહ્મચારિણી ॥ અર્થ:-બ્રાહ્મી, વયસ્થા, મત્સ્યાક્ષી, સુરસા, બ્રહ્મચારિણી (મત્યાક્ષી, સરસ્વતી, સુર-શ્રેષ્ઠા કપોતવેગા, દિવ્યતેજ, મહોષધિ, સ્વાયમ્ભુવી, સૌમ્યલતા સુરેષ્ઠ, બ્રહ્મકનકા, મંડુકમાંતા, મંડુકી, મેઘ્યા, વીરા, ભારતી, વરા, પરમેષ્ઠિની, દિવ્યા, શારદા, કપોતવંકા; સોમવલ્લી) એ ખડ ભરામીનાં નામ છે-ગુજરાતીમાં-બ્રાહ્મી-ખડભરામી-સંસ્કૃતમાં બ્રાહ્મી, બ્રહ્મમંડુકી-હિંદીમેં-બ્રાહ્મી બંગાળમેં-બ્રાહ્મીશાક-મરાઠીમેં-બ્રાહ્મી. (આ પ્રમાણે ખડભરામીનાં નામ કહ્યા છે.)

પાને ૪૪૮ મેં-"બ્રાહ્મી" ના શબ્દમાં-ગુજરાતિ ભાષામાં-ખડભરામીને બ્રાહ્મી વિદ્યા બ્રાહ્મી કહેલ છે.-

પાને ૪૫૬ મેં-ગુજરાતીમેં-કુકડવેલ્ય-(વનસ્પતિ છે.)

પાને ૪૫૯ મેં-ગુજરાતીમેં-ભોપાથારી-સંસ્કૃતમેં-ગોઝિહવાક.

પાને ૪૬૪ મેં-ગુજરાતીમેં-ઉંદરકની-સંસ્કૃતમેં-મૂષાકર્ણી-હિંદીમેં-મૂસાકાની-બંગાલમેં-ઉંદરકાનીપાના-મરાઠીમેં-ઉંદરકાની (એ પણ વનસ્પતિની જાતિ છે.)

પાને ૪૬૫ મેં-ગુજરાતીમેં- મોરશિખા-સંસ્કૃતમેં-મયૂરશિખા-હિંદીમેં-મોરશિખા લાલમુંગાં) બંગાલમેં-મયૂરશિખા-મરાઠીમેં-એજ, (એ એક જાતની વનસ્પતિની જાતમાં ઓષધી છે.)

પાને ૫૦૧ મેં-હિંદી ભાષામેં-લાલમુંગાં-એ એક જાતની ઓષધી છે.

પાને ૫૮૭ મેં-સોપારીને-કપીતન, કહેલ છે.

પાને ૬-૭ મેં-ચારોલીને-રાજતન કહેલ છે.

પાને ૬૧૧ મેં-અન્નનામને-પારવતી, કહેલ છે.

પાને ૬૨૫ મેં—કાન્તુકલિયાને-પાર્વતી, કહેલ છે.

પાને ૬૩૧ મેં—પીપળાને-અશ્વત્થ, ગજશન, ચૈત્યદ્રુમ. ઓષિત્રમ. કૃષ્ણાવાસ, ચૈત્યવૃક્ષ, નાગઅન્ધુ, દેવાત્મા, કપીતન, ઓષિદ્રુમ, કુન્જરાશન, પવિત્રક, ઓષિવૃક્ષ, યાજ્ઞિક, વિપ્ર, મંગલ્ય, સત્ય, શુચિદ્રુમ, ધનુર્વૃક્ષ, એવા એવા પીપળાનાં નામ કહેલ છે.

પાને ૬૩૨ મેં—ગુજરાતીમેં—પારસપીપળા-તેને—હિંદીમેં—ગજદંડ—અંગાળી ભાષામેં—ગજશુંડી-કહેલ છે.

પાને ૬૪૨-૬૪૩ મેં—અર્ચકર્ણુ—અર્ચકર્ણુ-એ નામનાં વૃક્ષ કહ્યાં છે.

પાને ૬૪૪ મેં—અર્ચપુત્રી-ગજવલ્લભા-એવા નામનાં વૃક્ષ કહ્યાં છે.

પાને ૬૪૫ મેં—ગુજરાતીમેં—કડાયો-સંસ્કૃતમેં—અર્જુન-તેને પાર્થ, પાંડવ, કોન્તેય, કૃષ્ણ સારથિ, વીર, વીરવૃક્ષ, અર્જુન વૃક્ષનાં એ નામ.

પાને ૬૫૩ મેં—બાવળને-ગોશ્રૃંગ, કહેલ છે.

પાને ૬૫૫ મેં—ગુજરાતીમેં—અરિઠા-તૌલંગ ભાષામેં—કુકુડ કહેલ છે.

પાને ૬૫૬ મેં—પુત્ર જીવ-એવું વૃક્ષનું નામ છે.

પાને ૬૬૩ મેં—આખરાને-બ્રહ્મવૃક્ષ કહેલ છે.

પાને ૬૭૩ મેં—સાગને-કૌલકલ કહેલ છે.

પાને ૬૮૦ મેં—બીજડાનાં વૃક્ષને-મંગલ્યા, સુભદા, લક્ષ્મી, પવિત્રા, પાપ નાશિની, (એવાં એવાં નામથી બોલાવેલ છે).

પાને ૬૯૬ મેં—ધાતુની જાતમાં-ગુજરાતી ભાષામાં-સીસું-તેને સંસ્કૃતમાં-નાગ, સીસક કહેલ છે.

પાને ૭૧૨ મેં—મોરથુથાને-મયુર ગ્રીવક, મયુરક કહેલ છે.

પાને ૭૧૭ મેં—બોહારને-સંસ્કૃતમાં-નાગસત્વ કહેલ છે.

પાને ૭૨૧ મેં—ગંધકને-બલિ, બલરસ, કહેલ છે અને લૈટિન ભાષા-મેં-સકકર કહેલ છે.

પાને ૭૨૪ મેં—મણ્ણશક્તને-સંસ્કૃતમાં-મનઃશિલા, નાગજિહ્વિકા, નાગ માતા, કહેલ છે.

પાને ૭૬૮ મેં—ધાનની જાતમાં-જીવારને-લૈટીન ભાષામાં-હોલકસ બલગેરી, કહેલ છે.

પાને ૮૦૪ મેં—ઉડને-બલિ કહેલ છે.

પાને ૮૫૦ મેં—હિલમોચી નામની વનરપતીમાં—મત્સ્યાંગી—મત્સ્યાક્ષી જળપ્રાક્ષી, પ્રાક્ષી—હિંદીમેં—હુરહુલ—તેનાં કુલાદિ કહેલ છે.

પાને ૮૫૦ મેં—એટીગણુ નામની શાકની વનરપતિમાં—કુકુટ, કુકુટ—એવું પણ નામ છે.

પાને ૮૫૫ મેં—ગોભીકા શાકને—ગોબિહવા કહેલ છે. (શ્લોકમાં)

પાને ૮૬૪ મેં—ગુજરાતીમાં—કડવી તુંબડી—તેને રાજપુત્રી, નૃ પાત્પન્ન કહેલ છે.

પાને ૮૬૯ મેં—ગુજરાતીમાં—તાસંતિ—એ નામની વનરપતિ શાકની તેને યંગ ભાષામાં શંશા કહેલ છે.

પાને ૮૭૦ મેં—ગુજરાતીમાં—ચિભડાં, રાજગરાં, કેડીંબા—સંસ્કૃતમાં—મૃગેર્વારિ, મૃગાક્ષી, મૃગાદની, કપિલાક્ષી, મૃગેક્ષણા. ચિત્રા, મૃગ ચિલિટા, દેવી એવાં નામ શ્લોકમાં કહ્યાં છે.

પાને ૮૭૩ મેં—કલિંગાને—ગુજરાતીમાં—તડખુયને—માંસકૃષ્ણ; કહેલ છે.

પાને ૮૮૯ મેં—ભીંડાને—ચતુષ્પદ કહેલ છે.

પાને ૮૯૩ મેં—ગુજરાતીમાં—ગુવાર—સંસ્કૃતમેં—ગોરાણી કહેલ છે.

પાને ૯૦૦ મેં—લસણને—મ્લેચ્છકન્દ કહેલ છે.

પાને ૯૧૦ મેં—રતાળુને—દ્વૌહિત; લોહિતાલું કહેલ છે.

પાને ૯૧૧ મેં—હસ્તિકર્ણ—ગજકર્ણ—એ કંદના નામ છે.

પાને ૯૧૩ મેં—મહિષકન્દ, ભૈંસકન્દ—કહેલ છે.

પાને ૯૧૪ મેં—હસ્તિકંદ, ગજકન્દ, નાગકન્દ, કોળકન્દ, કહેલ છે.

પાને ૧૫ મેં—ગુજરાતીમેં—વારાહી કન્દ—સંસ્કૃતમેં—વારાહીકન્દ મરાઠીમેં—હુકરકન્દ—ગુજરાતીમાં સુઅરીયા—તેનાં નામમાં—વારાહી, શૂકરી. કોડકન્યા, વિષ્વકસેન કાંતા, વરાહી, કૌમારી, ત્રિનેત્રા, બદ્ધપુરી, કન્યા, સૂકરકન્દ, શમ્બરકન્દ, પ્રાક્ષીકન્દ, વરાહકન્દ, સુકકન્દ (એ બધા કંદનાં નામ છે.)

પાને ૯૧૬ મેં—વિષ્ણુકંદ; ધરણીકન્દ કહેલ છે.

પાને ૯૧૯ મેં—ચંડાળકંદ કહેલ છે.

પાને ૯૨૦ મેં—લક્ષ્મણા, પુત્રકન્દ, પુત્રદા, નાગિની ઇત્યાદિ કંદનાં નામ કહેલ છે.

પાને ૯૨૫ મેં—ગુજરાતીમેં—મીંદડાની બલી—તેના નામમાં ભૂમિ છત્ર કહેલ છે.

પાને ૧૦૧૧ મેં—એરંડના તેલને—અંડકા તેલ, અંડીકા તેલ કહ્યા છે.

પાને ૧૦૨૮ મેં—ખેલકા અર્ક, કહ્યા છે તે વનસ્પતિ છે.

પાને ૧૦૨૯-૧૦૩૦ મેં—સફેદ અંડકા અર્ક, લાલઅંડકા અર્ક—એ વનસ્પતિની જાતિ છે. (એરંડ જણાય છે.)

પાને ૧૦૩૨ મેં—કોયલીકા અર્ક—એ વનસ્પતિની જાત છે—ધુધુ-ચીકા અર્ક—એ ગુજ્જાયા ચણોડીકા અર્ક, સફેદ ધુધુચીકા અર્ક કહ્યા છે.

પાને ૧૦૩૬ મેં—કાકનાસાકા અર્ક—વનસ્પતિની જાતિનો એ અર્ક.

પાને ૧૦૩૭ મેં—મચ્છેછીકા અર્ક—એવી વનસ્પતિના નામનો અર્ક.

પાને ૧૦૩૮ મેં—પ્રાહીકા અર્ક—બુદ્ધિ વર્ધક, ઇંસકો છ મહીને સેવન કરનેસે કવિ હો જાતા હૈ. ॥

પાને ૧૦૫૧ મેં—ગૌંડ દેશમેં—મત્સ્યંડીકો ગુડ કહતે હૈ.

પાને ૧૦૫૪ મેં—સાકરને—મીનાંડી, મત્સ્યંડિકા કહેલ છે.

પાને ૧૧૦૮ મેં—વૃક્ષાદિકોમેં સ્ત્રી, પુરૂષ ઔર નપુંસક. યે ત્રીન લેદ હૈ.

પાને ૧૧૧૨ મેં—ઔષધી ઉખ્ણ વીચર્ય, શીત વીચર્ય, કહી છે. (ભૂમી આશ્રી.)

પાને ૧૧૮૮ મેં—અંધપુખી નામની વનસ્પતિનું નામ—ધેનુ જિહ્વા છે. ગુજરાતીમાં અંધાકુલી કહી છે.

પાને ૧૧૯૬ મેં—એકવીર, મહાવીર, સકુદ્રીર, વીર એને ગુજરાતીમાં—એકલકંટો—એ નામનું વૃક્ષ કહેલ છે.

પાને ૧૧૯૮ મેં—ભમરછાલ્ય—સંસ્કૃતમેં—ભમરછલ્લી, હિંદીમેં—ભમરછલ્લી—એ નામનાં વૃક્ષ કહેલ છે.

પાને ૧૧૯૮ મેં—અજગંધા, ખરપુખા, કાખરી, પૂતિમપૂરિકા, બ્રહ્મગર્ભા, પ્રાહી, તેને ગુજરાતીમેં—તલવણી—સંસ્કૃતમાં—અજગંધા—હિંદીમેં—તિલવન—મરાઠીમેં—કાનકેડી, કહેલ છે.

પાને ૧૨૦૪ મેં—ગોરક્ષી, સર્પદંડી, ગોપાળી તેને ગુજરાતીમેં—રૂખડો કહેલ છે.

પાને ૧૨૦૪ મેં—ગુજરાતીમાં પાતળ તુંબડી—સંસ્કૃતમેં—પાતાલ તુંબી,—મરાઠીમેં—નાગ તુંબી—તથા દેવી, દિવ્ય તુંબી, કહેલ છે.

પાને ૧૨૧૦ મેં—ગુજરાતીમેં—મામેજવો—સંસ્કૃત તથા બંગાલી ભાષામેં—નાગજિહ્વા કહેલા છે.

પાને ૧૨૧૩ મેં—ગુજરાતીમેં—ઝુંબખડાં—સંસ્કૃતમેં—સપ્તપુત્રી—હિંદીમેં—સતપુત્રી તોરઠ, —બંગાલમેં તથા મરાઠીમેં—સતપુત્રી કહેલ છે.

શ્રી આચારાંગ સૂત્રના પિંડેણા અધ્યયમાં 'મંસ મત્સ્ય' વિષે શંકા-શિલ કલમે તથા શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં કપોત, માર્બર, અને કુકુડ શબ્દ માટે ખોટી શંકાઓ જે ઉદ્ભવેલી છે તેને દૂર કરવાને પ્રથમ પુષ્કળ લખાણ થઈ ગયું છે. તથાપિ આ છેવટના ચાલતા પ્રશ્નમાં ગૈઘક શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે જેટલા તકરારી શબ્દો છે તેનું સમાધાન આજ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં થઈ જાય છે. કારણ કે જે શબ્દો સૂત્રમાં કહ્યા છે તેજ શબ્દો વનસ્પતિની જાતિમાંથી નીકળી આવે છે, માટે શંકાશિલ જનોએ ઉપરનું તમામ લખાણ મનન કરીને વાંચવું અને શંકાને દૂર કરવી. શુદ્ધ પર્વીત્ર આત્મા જૈનના સાધુ ઉપર ખોટો આક્ષેપ મુકવાના અધોર પાપના (કર્મ-બંધના) ઓજમાંથી બચાવવાને માટે ખાસ કરીને આ ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર પડી છે.

આટલા લખાણ ઉપરથી એમ તો ખાત્રીજ થઈ હશે કે-જૈનના સાધુ પૂર્વે માંસાહારી હતા નહિ, અને અત્યારે પણ નથી આ વાત ચોકસ છે.

જૈનના સાધુ બે માંસાહારી હોય અને સૂત્ર તેનું ફરમાન કરતું; હોય તો પછી તેજ સૂત્રો તેજ ધર્મના મુનિઓ તેનો નિષેદ્ધ કેમ કરી શકે ?

પ્રશ્ન ૬૭ મું—કયા સૂત્રમાં, અને કોણ મુનિએ માંસનો નિષેધ કરેલો છે એવો નામવાર કોઈ દાખલો છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો ઉત્તરાધ્યયન સત્રના ૧૩ મા અધ્યયનમાં ૩૨ મી ગાથામાં ચિત્તમુનિએ બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તિને કહ્યું છે કે—હે રાજન્ ! બે તું કામ ભોગ છાંડવાને અસમર્થ હો તો, અજ્ઞાઈ કમ્માઈ કરે દિરાયં; આર્થ કર્મ કર. એટલે મદિરા માંસનો ત્યાગ કર. મદિરા માંસનો ત્યાગ કરીશ તો હે રાજન્ ! તને સમકિતની પ્રાપ્તિ થશે, અને સમકિતની પ્રાપ્તિ થયે ધર્મને વિષે દટ રહીને સર્વ જીવ ઉપર અનુકંપા લાવી (શિકારાદિ નહિ કરીશ તો) ત્ ન્યાય માર્ગે આલીશ તો મનુષ્યદેહ મૂકયા પછી તું વૈકિય શિરીરવાળો શકિતવાન મોટો દેવતા થાઈશ. એમ મુનિએ કહ્યું છે.

અહિંયાં આર્થ કર્મને માટે માંસાદિકનો ત્યાગ ગભિતપણે જણાવ્યો છે. જ્યાંસુધી માંસાહારમાં ગૃહિતપણું હોય-જેને માંસાહારની ટેવ પડેલી હોય છે તેના કોઠામાં દયાનો વાસ થઇ શકતો નથી તેમજ ત્યાંસુધી સમકિતની પ્રાપ્તિ પણ થાતી નથી તોપણી ધર્મનું તો પ્રતિપાલન કરી શકેજ કયાંથી ? માંસાહારીને બધા ગુણોની નાસ્તિ છે.

પ્રશ્ન ૬૮ મું—સમકિતી જીવ માંસાહારી ન હોય એવે કોઇ દાખલો છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો “જૈન ઐથ રત્નાકર”-રત્ન ૩ રા-સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા અથ ધર્માનુપ્રેક્ષા-પાને ૧૧૬ મેં કહ્યું છે કે—

સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધઃ, રહિતઃ મઘાદિ સ્થૂલ દોષૈઃ ;

સમ્યક્દર્શન હૈ શુદ્ધ બકે એસા મઘમાંસાદિ સ્થૂલ દોષ રહિત હોતે હૈ. એટલે સમકિતદષ્ટિ જીવ હોય તે મદિરા માંસાદિ મોટા મોટા દોષોથી રહિત હોય. એટલે મદિરા માંસ ખાય નહિ, પરહારા ગમત કરે નહિ, અર્થાત્ સાત વ્યસન માંહેકું કોઇ વ્યસન સેવે નહિ. દુનિયામાં નિંદાય તેવું કાર્ય સમકિતી કરે નહિ. માંસાહારથી થતી નુકસાની તેનું સ્વરૂપ જાણનારા સમદષ્ટિ જીવો તેનું સેવન કદિ કરે નહિ. તો પછી સાધુને માટે સવાલ ઉઠેજ શાનો ? સાધુને તો જ્યાં મદિરામાંસ વપરાતો હોય તેવે રસ્તે પણ જવાની ભગવંતની આજ્ઞા નથી.

પ્રશ્ન ૬૯ મું—માંસાહારથી શું નુકસાન થાય છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—‘હિતશિક્ષા’ પૃષ્ઠ ૪૭ મેં—લખ્યું છે કે—માંસ ખોરાકથી જે ભયંકર બગાડ થાય છે. તે ધ્યાનમાં લેવા જોગ છે. ડો, ટી, એલ, નીકોલસ, એમ્. ડી. કહે છે કે—“માંસ ખોરાક કૃત્રિમ જીવોનો ઉત્પન્ન કરે છે, એ કૃત્રિમ જીવોના પરિણામે માણસ વિષય લુબ્ધ બને છે—એથી થાક ઉત્પન્ન થાય છે. થાક દૂર કરવા જીવોની જરૂર પડે છે. અને જીવો માટે તે માણસ પાછો માંસ ખાય છે, અને પરિણામે ગોળ કુંડાળામાં કર્યાજ કરે છે, અને વિનાશનું કામ ચાલ્યાં કરે છે.” આ પ્રમાણે માણસને તામસી વૃત્તિનો બનાવનાર એ (માંસ) ખોરાક મનુષ્યનું મનુષ્યપણું છીનવી લે છે અને નિર્દયતાને બીજી કુદરત જેવી બનાવી દે છે.

એથી વધારે—માંસ ખોરાક (૧) ઘણાં દરદો ઉત્પન્ન કરે છે, (૨) માણસને તામસી વૃત્તિનો બનાવી નીતિ બ્રહ્મ કરે છે, (૩) અને શાસ્ત્રના ન્યાયે ગતિનો પણ બિગાડ કરે છે.

પ્રશ્ન ૭૦ મું— માંસાહારીની ગતિ કઈ થાય ? આ વિષે શાસ્ત્ર કાંઈ જણાવે છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો—શ્રી ભગવતીજી સૂત્રનું આઠમું શતક નવમો ઉદ્દેશો—તેમાં ગૌત્તમ ગણુધરે નૈરયિક (નારકીનું) આયુ તથા તેવા કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધ-બાંધવાનું કારણુ પૂછતાં શ્રી મહાવીર ભગવાને માંસાહારને 'પણુ તેનાં કારણુ તરીકે ખુલ્લી રીતે જણાવેલ છે, તે સંબંધમાં આ રીતે છે:—મૂલપાઠ—

નેરહ્યાય કમ્મા સરિરપ્પઓગ બંધેણ મંત્તે ॥ પુચ્છા ॥ ગૌયમા, મહારંમયાણ, મહાપરિગ્ગહયાણ, પંચિંદિય વહેણ, કુણિમાહારેણં, નેરહ્યાય કમ્મા સરિરપ્પઓગ ણામાણ કમ્મસ્સ ઉદયેણં નેરહ્યાય કમ્મા સરિરજાવ પઓગ બંધ. ॥

ગૌત્તમ પૂછે છે કે હે ભગવન, નરક યોગ્ય આયુ તથા કાર્મણુ શરીર પ્રયોગ શી રીતે બંધાય ?

એના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે હે ગૌત્તમ, મહાઆરંભ, મહા-પરિગ્રહ, પંચેંદ્રિય છવેનો વધ, અને માંસાહાર. એ ચાર કારણુથી જીવ નરકનું આયુષ્ય તથા કાર્મણુ શરીર પ્રયોગ બાંધે છે. અને તેના ઉદયથી નરકમાં જાય છે.

આહિયાં ભગવતીજીમાં ચોક્યું કહ્યું છે કે—માંસનો આહાર કરનાર મરી નરકમાં જાય છે. તેમજ ઠાણુંગ સૂત્ર પણુ એજ જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૭૧ મું—ઠાણુંગ સૂત્રમાં માંસાહાર વિષે શું કહ્યું છે ? તે પણુ જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—ઠાણુંગ સૂત્ર—ઠાણુ ચોથે—માંસ ભક્ષીને નરક ફળ કહ્યું છે તે સૂત્રપાઠ—

‘ચઉહિં ઠાણેહિં જીવા નેરહ્યાયાણ કમ્મં પકરેતિ તંજહા મહા-રંમયાય, મહાપરિગ્ગહયાણ પંચિંદિય વહેણં કુણિમાહારેણં’ ઇતિ.

॥ કુણિમ શબ્દસ્તુ માંસાર્થઃ પ્રસિદ્ધ ઇવ ॥

ચાર સ્થાનકે જીવ નરકને વિષે ઉપજવાનું કર્મ ઉપજે છે. તે કહે છે. મહા આરંભ કરવા થકી, મહા પરિગ્રહ થકી, પંચેંદ્રિય છવેનો વધ કરવાથી, અને માંસ ભક્ષણુ કરવાથી. એ ચાર કારણુ જીવ નરકમાં જવાનું કર્મ ઉપજાવે તેમાં માંસાહાર કહેલ છે. તેમજ ઉપવાઈ સૂત્ર પણુ એજ જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૭૨ મું—માંસાહારી વિષે ઉવવાઈ સૂત્ર શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—ઉવવાઈ સૂત્રમાં પણ માંસ લક્ષણ કરનારને નરક ગતિની પ્રાપ્તિનું વર્ણન કરેલ છે તે સાંભળો સૂત્રપાઠ—

चउहिं ठाणेहिं जीवा णेरइयत्ताए कम्मं पकरेति, णेरइयत्ताए कम्मं पकरेत्ता, एरइएसु उववज्जंति तंजहा महारंभयाए महापरिग्गहयाए पंचिंदिय वहेणं कुणिमहारेणं ॥ इति.

આ સ્થાનકે જીવ નરકમાં જવાનું કર્મ ઉપરાંતે છે, નરકમાંજવાનું કર્મ કરીને નરકમાં ઉપજે છે તે કર્મ કયા ? તે કહે છે. મોટા આરંભના કરનાર મોટા આરંભે કરી મહા પરિચ્છિન્ના મેળવનાર, પંચેન્દ્રિય જીવના વધના કરનાર, અને માંસ લક્ષણના કરનાર.

ઉપર કહેલા ત્રણ સૂત્રમાં નરકે જવાના આરંભના આરંભમાં યોશું કારણ માંસ લક્ષણનું જણાવ્યું છે.

જૈન સૂત્રોના પાઠક જૈન સાધુ યા શ્રાવક, ભગવંત મહાવીરના વચ્ચનાનુસાર વર્તનારા પોતે સારી રીતે જાણનારા, સૂત્ર વચનને આગળ કરી ચાલનારા આરંભ ગતિના ઉત્પત્તિના સ્થાનકના તથા મોક્ષ ગતિની પ્રાપ્તિના તમામ ઉપાયોના જાણુ પુરૂષો મદિરા માંસનું સેવન કરી નરક ગતિને સ્વીકાર કેમ કરે ? અર્થાત્ કદી ન કરે. સાધુની ગતિ તો મોક્ષની કે દેવ-લોકનીજ હોય છે અને શ્રાવકની ગતિ પણ દેવલોકની કહી છે; માટે જૈન ધર્મના સાધુ ત્રણ કાળમાં પણ માંસાહારી હોયજ નહિ. આ વાત સિદ્ધાંત છે.

મધ માંસાદિ અયોગ્ય વસ્તુના લક્ષણ નિષેધક વચનામૃતથી જેમનું અંતઃકરણ સીંચાયલું હોય છે તેવા નરકાદિ દુર્ગતિમાં નહિ જનાર મોક્ષાર્થી જીવો મધ માંસ લક્ષણ કર્યા વગરજ નિર્દોષ સાદા અને સાત્વિક ખોરાકથી જ પોતાના જીવનનો નિર્વાહ કરી લે છે. બાકી જેઓ જીભની લાલસાના દાસ થઈને તેનું (માંસનું) લક્ષણ કરે છે તેઓ બે બાબુથી કર્મબંધ કરીને નરકમાં પડી પરમાધામીના હાથે ભયંકર દુઃખો ભોગવે છે.

પ્રશ્ન ૭૩ મું—કોઈ એમ કહે કે અનાજની જાતિમાંથી બનાવેલા ખોરાકને માટે અનેક જીવોનો વિનાશ કરવો પડે છે તેના પરિણામમાં એક મોટા જીવનો વિનાશ કરી ઘણા જીવોને ખોરાકના કામમાં આવે તેમાં ઘણું ઓછું પાપ લાગે. આ અભિપ્રાય અમારો ખરો છે કે ખોટો ?

ઉત્તર—આ અભિપ્રાય તમારો તદ્દન ખોટો છે. મોટા જીવોને હણુ-નારના હૃદયમાં કોઈ પણ જીવની દયા રહેતી નથી, તેનું હૃદય કઠોર અને નિર્દય બને છે. માંસાહારીઓ પોતાના ખોરાક માટે શિકારી બને છે ત્યારે તે હિંસકોને દેખી ઘણા જીવો ભયભ્રાંત થઈ ત્રાસ પામી નાશ ભાગ કરે છે. પોતાના બાળ બચ્ચાથી પણ વિખુટા પડે છે. કોઈ જીવ વધકોને હાથ પડે તે તે વખતે તે જીવ કંપી ચાલે છે. હિંસકોને એટલો વિચાર થતો નથી કે—જ્યારે હું પ્રાણુ જવાના કષ્ટમાં આવી પડું ત્યારે મારા પ્રાણુ બચાવવાને એટલો હું પ્રયત્ન કરું અને હું જેમ મરણના ભયથી ત્રાસ પામું છું તેમ તેવીજ રીતે બીજા જીવોને કેમ ન હોય ? એટલો વિચાર પણ ઘાતકી જમોને આવે નહિ એક એ—અને બીજું એ કે—માંસનો ખોરાક લાગણી ઉશ્કેરનાર, દુષ્ટ વિચાર ઉત્પન્ન કરનાર અને ગદો તથા ઘણી વખત ઝેરી હોય છે. માંસાહારી લોકોને તાવ, મરડો વગેરે રોગો વારંવાર થાય છે. પ્રાણીખોરાક વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે; તેથી તે ખાનાર--માંસાહારી વિષય લુપ્થ અને દુરાચરણી બને છે વગેરે માંસ ભોજીને ઘણા દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. માંસ ભક્ષીઓ અજ્ઞાનતાને લઈને કદી ઉંઘમાં બકવાની પેઠે બોલે કે અમને એકજ જીવનું પાપ લાગે તેવાઓને કોઈ પણ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોય એમ જણાતું નથી. શાસ્ત્રમાં તો ચોકણું કહ્યું છે કે—માંસની અંદર અસંખ્યાસંખ્ય જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૭૪ મું—એવું વળી કયા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેતો જણાવો ?

ઉત્તર—સાંભળો—સંબોધ સતરિ આદિ જૈન શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:-

આમાસુય પક્કાસુય, વિપચ્ય માણાસુ મંસ પેસીસુ;
સયયં ચિય ઉવવાઓ, મળિયોય નિમોય જીવાણં ॥૧॥

અર્થ—અગ્નિથી નહિ પકવેલા-કાચા તથા પકવેલા-પાકા માંસ તથા અગ્નિથી પચતા માંસ-માંસના પિંડમાં સદા અંતર રહિત જ્યાં સુધી માંસ રહે ત્યાં સુધી તેમાં નિગોદિયા (ઝીણુ માં ઝીણા-આરિક-તદ્વરણા-અસંખ્યા-સંખ્ય) જીવ ઉચળે છે એમ કહેલું છે, આ પ્રમાણે જૈન મત અને અન્ય મતના શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે-મઘાદિચારે ખોલમાં જીવની ઉત્પત્તિ કહી છે, પ્રશ્ન ૭૫ મું—જૈન મત એને અન્ય મતના શાસ્ત્રમાં શી રીતે કહ્યું છે ? તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—પ્રવચન સારાસાર ગ્રંથમાં ચાર ખોલમાં જીવની ઉત્પત્તિ કહી છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

મજ્જે મહું મિમંસંમિ, નવણીયંમિય ચઉધ્ધયઃ;
 ઉવ વજ્જંતિ અસંઘા; તવવન્ના તત્થ જંતુણો. ॥૧॥

અર્થ—દારૂ, મધ, માંસ ને માખણમાં તે વર્ણુ અસંખ્યાતા જીવ ઉપજે છે. સૂક્ષ્મ શરીરવાળા છે માટે દેખાય નહિ અને અન્ય મતના નગ-પડલ ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—મદ્ય માંસં મધુનિ ચ, નવનીતે વહિકૃતે; ઉત્પદ્યંતે વીપદ્યંતે, દુક્ષ્માજંતુ રાસય ॥૧॥

અર્થ:—મદ્ય, માંસ ને મધુ (મધ) એ ત્રણેને વિષે નિત્ય કહેલાં સદાયે અને નવનીત તે માખણુ છાશથી આળણું કર્યા પછી એ ચારે પદાર્થને વિષે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ (તદ્વરણા) જીવોની રાસી ઉત્પન્ન થાય છે અને વિનાશ પામે છે. અર્થાત્ જ્યાં સુધી તે પદાર્થ રહે ત્યાં સુધી તેમાં અસંખ્યાસંખ્ય જીવોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ—ચય ઉપચય થયા કરે છે (એમ પુરાણુ સારમાં કહ્યું છે.)

અહિંયાં માંસને વિષે પણ અસંખ્યાસંખ્ય જીવની ઉત્પત્તિ કહી છે. અનાજના જીવની સંખ્યા કરતાં માંસમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોની સંખ્યા; ઉપર કહેલા શાસ્ત્રોના ન્યાયે વધી જવાથી માંસ ભક્ષણમાં વિશેષ વિશેષ પાપ રહેલું છે. વળી માંસનો ખોરાક નીચમાં નીચ ગણાય છે, કનિષ્ઠમાં કનિષ્ઠ કહેવાય છે. સર્વ ધર્મવાળાએ માંસ ભક્ષણને નિંદેલ છે. આ ખોરાક જૈન સાધુને સર્વથા નિષેદ છે. અને ઉત્તમ વર્ગના મનુષ્યો પણ આવા અભક્ષાભક્ષથી વિસુખ રહે છે. આવા અયોગ્ય ખોરાકના અધિકારી તો નરકગામી અનાર્થ વૃતિવાળાજ હોય છે. આ વિષે જૈન સિદ્ધાંતોના પુષ્કળ દાખલા અપાઈ ગયા છે. તેમજ અન્ય શાસ્ત્રમાં પણ માંસ ભક્ષણના કરવા વાળાને મહા માઠાં કૃળ કહ્યાં છે.

પ્રશ્ન ૭૬ મું—અન્ય શાસ્ત્રમાં માંસ ભક્ષણુ વિષે શું કહ્યું છે ? તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—માંસ ભક્ષણુના કરવાવાળાને—મહાભારતમાં કહ્યું છે કે

યાવંતિ પસુરોમાણિ, પસુગાત્રેણ ભારતઃ

તાવદ્વર્ષ સહસ્ત્રાણિ, પચ્યતે નરકે નરઃ ॥૧॥

શ્રી કૃષ્ણોવાચ—હે ભારત ! જે માંસાહારી પશુનો વધ કરે છે, તે પશુનાં શરીરમાં જેટલાં રૂવાડાં હોય તેટલા સહસ્ર વર્ષ લાગે તે પશુવધક નરકને વિષે પચે છે, એટલે પશુનાં જેટલાં રૂવાડાં હોય તેટલા હબ્બર વર્ષ સુધી નરકના મહાદુઃખને ભોગવે.

પ્રશ્ન ૭૭ મું—કોઈ એમ કહે કે અમે પશુવધ કર્યા વિના તૈયાર મળેલા માંસને ખાઈએ તને તો નરકમાં જવું ન થાય કે ના ?

ઉત્તર—ઉપર કહેલા ચાલતા અધિકારમાં તે પણ જાણવું છે કે—

તિલ સર્ષપ માત્રંતુ, યો માંસં મક્ષતે નરઃ;
તે યાંતિ નરકં ઘોરં, યાવચ્ચંદ્રદીવાકરૌ. ॥૨॥

તિલ અને સરસવ જેટલું પણ માંસ કદાપિ કોઈ નર ખાય તો તે ખાનાર મનુષ્ય ઘોર નરકને વિષે જાય, અને જ્યાં સુધી ચંદ્રમા અને સૂર્ય તથા અર્થાત્ જ્યાંસુધી ચંદ્રમા સૂર્ય રહે ત્યાંસુધી તે માંસાહારી નરકના દુઃખ ભોગવે. એમ મહાભારતમાં કહ્યું છે. (પુરાણ સાર.)

અને માંસાહારી ઘણા કાળ સુધી નરકના દુઃખ ભોગવીને કદી મનુષ્યભવમાં આવે તો કેવો થાય ? તે જાણાવે છે.

અલ્પાયુષો દરીદ્રશ્ચ, પરકર્મોપ જીવિનઃ;
કુકુલેષ્વેવ જાયંતે, યે નરા માંસ મક્ષકા. ॥૩॥

અર્થ—માંસાહારી જીવ નરકનાં દુઃખ ભોગવીને કદી મનુષ્યપણું પામે તો તે અલ્પ આયુષ્ય પામે, દરિદ્ર થાય, પારકા કર્મે જીવન ગાળે, અને નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થાય; જે નર માંસનું ભક્ષણ કરે તે નરક ગતિ-નરકનાં દુઃખ ઉપરાંત મનુષ્યનો ભવ પામે તોપણ દુઃખી સ્થિતિને પામે, અને તે ઉપરાંત જીવના વધ કરનારને વિશેષ ક્ષણ કહ્યું છે.

સાંભળો પ્રાણી જીવના વધ કરનારને પૂર્વે કહ્યા ઉપરાંત વિશેષ ક્ષણ નીચે પ્રમાણે અતિહાસ પુરાણમાં કહ્યું છે.

સ્વલ્પાયુ વિકલા રોગી, વિચક્ષુર્બધિર સ્વલઃ;
વામનઃ પામન પંદો, જાયતે સ ભવોભવે. ॥૪॥

અર્થ—થોડું આઉં પામે, વિકલ તે ઘેલો-ગાંડો-ખાવરો થાય સદાય રોગી રહે, આંધળો થાય, બહેરો થાય, ખલ થાય, વામનો થાય, કુષ્ટી-કોઠીથો થાય, નપુંસક થાય. એટલાં વાનાં જીવહિંસાના પ્રભાવે પ્રાણી વધકો ભવોભવ જ્યાં જ્યાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં ત્યાં તે પ્રમાણે પામે. અર્થાત્ માંસાહારી પ્રાણીવધકોને ઉપર પ્રમાણે ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય એમ શાસ્ત્ર જાણાવે છે. (પુરાણ સાર)

પ્રશ્ન ૭૮ મું—માંસાહારીને માટે જ્યારે ઉપરોક્ત ક્ષણ કહ્યું તે માંસના ત્યાગીને માટે શાસ્ત્રમાં શું ક્ષણ કહ્યું છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—મહાભારતમાં માંસના ત્યાગીને માટે નીચે પ્રમાણે ક્ષણ કહ્યું છે.

યાવ જીવં ચ યો માંસં, વિષવત્ પરીવર્જયેત્;
વિસીદ્યો મગવાનાહ, સ્વર્ગલોકેસ્ય સંસ્થિતિ. ॥૧૧॥

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન વિશિષ્ટ પ્રત્યે કહે છે કે—વિશિષ્ટ ! જે મનુષ્ય જીવિતપર્યાંત માંસ ને વિષ સમાન જાણી તેનો ત્યાગ કરે તે મનુષ્ય સ્વર્ગલોકમાં જાય છે અર્થાત્ તે પુરુષનો વાસ સ્વર્ગમાં થાય છે. એ માંસ ત્યાગનું ક્ષણ કહ્યું. (પુરાણ સાર.)

પ્રશ્ન ૭૯ મું—કોઈએ પેલું માંસ ખાધું હોય અને પછી ત્યાગ કરે તેને કઈ ક્ષણ ખરું કે કેમ ?

ઉત્તર—એજ અધિકારે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે. સાંભળો—

યો મજ્જયિત્વા સાંસાનિ, પથ્વાદપિ નિવર્ત્તત્;
યમસ્વામિ સ્વાચેદં, સ્તોપિ સ્વર્ગતિ માનુષ્યાત્. ॥૨॥

અર્થ—અજ્ઞાનપણે કોઈએ પેલું માંસ ખાધું હોય અને પછી તે માંસથી નિવર્તે તો યમ સ્વામી જે વિષ્ણુ ભગવાન એમ કહે છે કે—તોહ પણ સ્વર્ગને પાસે. (પુરાણસાર)

માંસ લક્ષણથી અળગાં રહેતાં આ દુનિયામાં આપણી પ્રશંસા થાય છે. અને પહેલી દુનિયામાં સ્વર્ગ અને મુક્તિ મેળવી શકાય છે, એમ શાસ્ત્રકાર જણાવે છે—

આચારાંગ સૂત્રના ભાષાંતરમાં—પરિહાર્ય મિમાંસામાં પાને (૪૧) મે—
કહ્યું છે કે—

શ્રત્વાદુઃસ્વ પરંપરા મતિષ્ટૃણાં માંસાશિનાં દુર્ગતિ,
યે કુર્વન્તિ શુભોદયેન ચિરતિ માંસાદન સ્યાદરાત્;
સદીર્ઘાયુ રદ્ધિતં ગદરુજા સંમાન્ય યાસ્યંતિતે,
મર્ત્યેષુદ્ધટ મોગ ધર્મમતિષુ સ્વર્ગાપવર્ગેષુ ચ

માંસ ખાઉંએની દુઃખમય અને કડવું જનક વર્ગતિ (દુરવસ્થા તથા નરક પ્રાપ્તી) થતી સાંભળીને જે ભાગ્યશાળી પુરુષો હિન્મત ઘરી માંસ લક્ષણનો ત્યાગ કરે છે, તેઓ નીરોગી રહીને લાંબુ આયુષ્ય પુરું કરી વળતા જન્મમાં સખી અમિષ્ટ અને બુદ્ધિશાળી કુટુંબમાં અવતરશે અને અનુક્રમે સ્વર્ગ તથા મોક્ષ મેળવશે.

પ્રશ્ન ૮૦ મું—કદાપિ કોઈ એમ કહે કે—યજ્ઞાદિ અર્થે પશુવધ તથા માંસાદિક લક્ષણ કરવાનો નિષેદ નથી. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—દરેક ધર્મ દયાનો ઉપદેશ કરે છે—હિંસાનો નિષેધ કરે છે—હિંસા માટે તિરસ્કાર બતાવે છે. હિંદુ ધર્મમાં દયા દાન દમન એને મુસલમાન ધર્મમાં ખેર-મેર ને બંદગી, કહેલ છે. એમ સૌ કોઈ જાણે છે. છતાં તેજ ધર્મના ઉપદેશકો અમુક અમુક નિમિત્ત બતાવીને હિંસાની છુટ આપે અરે ! હિંસાનો આદેશ કરે તે કેવી સંતાપજનક વાત ? આ કેવળ સ્વધર્મની હલકાઈ કરાવવાનું કામ નહિ તો બીજું શું ? અહિંસાના પાયા ઉપર ચણાયલા ધર્મો ધર્મ ખાતરજ હિંસા કરવાનું ફરમાવે એવું શું કોઈ વિચારવાન મનુષ્ય માની શકશે ? શું એવા ફરમાન કાઢી બતાવનાર જનોનો શુભ સ્વાર્થ છાનો રહેશે.

બન્યું છે એમ કે—કેટલાંક ઉપદેશકોએ અજ્ઞાનતાથી, ધર્મ પુસ્તકોનો મર્મ બરાબર નહિ સમજવાથી, અર્થનો અનર્થ કર્યો છે અને કેટલાક ઉપદેશકોએ માંસ મદિરાની લાલચથી બીભ્ર્યો તેનપાય અને ગુરૂ પાય તેથી પોતાની હલકાઈ કહેવાય—નિંદા થાય અને માન દ્રવ્ય આદિ મળતું બંધ થાય તેમ સમજીને—ધર્મપુસ્તકોમાં પાછળથી અમુક શબ્દો ઉમેરી દીધા હોય તો ના કેમ કહી શકાય ?

ધર્મ અર્થે હિંસા (દાખલા તરીકે યજ્ઞ, બકરી ઇંદ આદિ) કરવા સંબંધમાં તે ધર્મો ખુદ પોતે શું મત આપે છે તે હું તમને કહીશ. આપના કેટલાક પ્રામહુણ બંધુઓ અશ્વમેધ, ગોમેધ, અભમેધ, વિગેરે યજ્ઞોની હિમાયત કરે છે તે સંબંધમાં શ્રીમદ્ ભાગવત્ કે જે તેમનું પવિત્ર પુસ્તક ગણાય છે, અને માણસ મરી ગયા પછી તેના કલ્યાણ અર્થે જે પુસ્તક વંચાવવામાં આવે છે, તેમાં જે હકીકત છે તે ખાસ જાણવા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન ૮૧ મું—ભાગવતમાં શું કહ્યું છે ? તે જણાવશો ?

ઉત્તર—શ્રીમદ્ ભાગવત્ પુરાણ કે જે પ્રમાણભૂત પુસ્તક ગણાય છે તેના ૪ સ્કંધના ૨૫ મા અધ્યયનના ૭-૮ મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે:-

પ્રાચીન બહીં નામના રાજાએ પોતાની ઈચ્છા પરિપૂર્ણ કરવા સાડ૩ યજ્ઞો કરી હજારો પશુઓને મારેલાં તે જોઈ તે પ્રમાણે ન કરવા શ્રી નારદજીએ તે રાજાને કહ્યું કે-

મો મો ગ્રજાપતે રાજન્, પશૂન્ પદ્યત્વયાધ્વરે;
સંજ્ઞા પિતાજ્ જીવસંધાન્, નિર્ઘૃણેન સહસ્રશઃ.

एते त्वां संप्रतीक्षन्ते, स्मरन्तो वैश्रसं तव;

सपरेत मयः क्रूटैः, छिदंत्वुत्थित मन्यवः

ભાવાર્થ—“હે રાજન્! તેં યજ્ઞમાં હજારો પશુઓને માર્યા છે, તે સઘળાં તારી વાટ જોઈ રહ્યાં છે, અને તને વારંવાર સંભાળે છે સખખ તું મરી જઈશ ત્યારે તેઓ તને તેવાંજ હથિયારો વડે કાપશે” આ પ્રમાણે કહી નારદજીએ પ્રાચીન બહીં રાજાને પશુઓ નજરે દેખાડ્યાં, તે જોઈ એ રાજાએ ભયભિત થઈ કહ્યું કે “હવેથી હું તે પ્રમાણે નહિ કરું.”

(હિતશિક્ષા.)

આ પ્રમાણે હિંદુ ધર્મ શાસ્ત્રના મોટામાં મોટાં પુસ્તક શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહેલું છે તે તો તેનું ઉદ્ધાંધ કરી યજ્ઞ નિમિત્તે તથા ખીજી કોઈપણ પ્રકારની દેવ નિમિત્તે હિંસા કરવી એ કોઈપણ સમજી માણસને યોગ્ય નથી. આ વિષે શિવ પુરાણમાં પણ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૮૨ મું—શિવ પુરાણમાં શું કહ્યું છે ? તે જાણવું જોઈએ.

ઉત્તર—સાંભળો—ઉપરના ચાલતાં અધિકારે કહ્યું છે કે—આ ઉપરાંત શિવપુરાણ નામનો ગ્રંથ શ્રીમદ્ ભાગવત તથા ભારતના તારણરૂપે છે. તેમાં યજ્ઞ અર્થ થતી હિંસા તથા માંસ ભક્ષણ સંબંધે, તેમજ હરકોઈ પ્રકારની જીવ હિંસા સંબંધે, પદેપદે નિષેધ કરેલો છે. તે ટાંકવાથી અંગે વિશેષ લખાણ થવાનો ભય રહે છે. (આચારાંગ ભાષાંતર—શબ્દાર્થ વિવેક.)

સ્વામીનારાયણની શિક્ષાપત્રીમાં પણ શ્રી સહેજનંદજીએ તે વિષે સારી શિક્ષા આપી છે.

પ્રશ્ન ૮૩ મું—સહેજનંદજીની શિક્ષાપત્રીમાં શું કહ્યું છે ? તે પણ જાણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—શ્રીમદ્ સહેજનંદજી પોતાની શિક્ષાપત્રી સંવત ૧૬૫૫ માં છપાએલી છે તેમાં શ્લોક ૧૧ મેં—કહ્યું છે કે—

कस्यापि प्राणिनो हिंसा, नैवकार्यात्र मामकैः,

सूक्ष्म यूका मत्कुणा दे, रपि बुद्ध्या कदाचन. ११

અર્થ—હવે તે વર્તવાની રીત કહિયે. જે—અમારા જે સત્સંગી તેમણે કોઈ જીવ પ્રાણિમાત્રની પણ હિંસા ન કરવી અને જાણીને તો જીણા એવા જૂઠું; માંકડ; ચાંચડુ; આદિક જીવ તેમની પણ હિંસા કયારેય ન કરવી. તેમજ શ્લોક ૧૨ મેં—યજ્ઞાદિ અર્થે પણ હિંસાનો નિષેધ કર્યો છે.

સહજનંદજી પોતાની શિક્ષાપત્રીમાં કહે છે કે—શ્લોક—

દેવતા પિતૃયાગાર્થ, મપ્યજાદેશ્ચ હિંસનમ ;
નર્કત્ત્વ્યમહિંસૈવ, ધર્મઃપ્રોક્તોઽસ્તિયન્મહાન. ॥૧૨॥

અર્થ—અને દેવતાને પિતૃ તેનાં યજ્ઞને અર્થે પણ બકરા મૃગલાં શશલાં માછલાં આદિક કોઈ જીવની હિંસા ન કરવી. કેમ જે અહિંસા છે તેજ મોટો ધર્મ છે. એમ સર્વ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. તેમજ પદ્મરમાં શ્લોકમાં માંસનો પણ સર્વથા નિષેધ કર્યો છે.

સહજનંદજી પોતાની શિક્ષાપત્રીમાં કહે છે કે—શ્લોક—

ન મક્ષ્યં સર્વથા માંસં, યજ્ઞ શિષ્ટિમપિ ક્વચિત્ ;
ન પેયંચ સુરા મઘ, મપિ દેવ નિવેદિતમ્. ॥૧૫॥

અર્થ—માંસ સર્વથા ખાવું નહિ, અને જે માંસ યજ્ઞનું શેષ હોય તોપણ અથવા આપતકાળમાં પણ ક્યારેય ખાવું નહિ. અને ત્રણ પ્રકારની સુરાને અગિયાર પ્રકારનું મઘ તે દેવતાનું નૈવેદ્ય હોય તોપણ ન ખીવું. વળી શ્લોક ૨૨ મે—કહે છે કે—

દેવતાયૈ મવેદ્યસ્યૈ, સુરા માંસ નિવેદનમ્ ;
યત્પુરોઽજાદિ હિંસાચ, ન મક્ષ્યં તન્નિવેદિતમ્. ॥૨૨॥

અર્થ:—અને જે દેવતાને સુરા માંસનું નૈવેદ્ય થાતું હોય અને વલિ જે દેવતાની આગળ બકરા આદિક જીવની હિંસા થતી હોય તે દેવતાનું નૈવેદ્ય ન ખાવું. (ઇતિ શિક્ષાપત્રી.)

પ્રાણીવધ અને માંસાહાર—માંસ ખોરાક નિષેધના હિંદુ ધર્મના પવિત્ર પુસ્તકોમાંથી પુષ્કળ નીકળી આવે છે તેમજ મુસલમાન, પારસી અને અંગ્રેજ વગેરેના ધર્મ પુસ્તકોમાં પણ પ્રાણી હિંસા ને માંસ ખોરાક વિષે સખત મનાઈ કરેલી જોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૮૪ મું—મુસલમાન ભાઈઓના ધર્મ પુસ્તકોમાં પ્રાણી હિંસા અને માંસાહારનો નિષેધ કેવી રીતે કર્યો છે તે જણાવશો; ?

ઉત્તર—સાંભળો—મુસલમાનોના “આઈને અકબરી” માં લખેલું છે કે—અકબર બાદશાહ દર શુક્રવારથી રવિવારે, ગ્રહણને દિવસે, તીર રોજના જશનને દિવસે, અને આખા ફરવરહીન તથા આવા માસમાં ખીલકુલ માંસ ખાતો નહિ. તેવીજ રીતે આજ પણ કોઈ મુસલમાન “શાલેક શરીઅત” માંથી “ટરથીટ” માં પેસે તો તુરતજ માંસ ખાવું છોડી દે છે.

વળી રાવજી વેરા જેઓ લોટીઆ વેરા-કહેવાય છે, તેઓ ખીલકુલ માંસ ખાતા નથી; તેથી તેઓ-નગોસીઆં અથવા નમાંસીઆ-કહેવાય છે. તેઓની વસ્તી વડોદરામાં પણ છે; તેમજ તેમજ ધર્મ પુસ્તકમાં ફરમાવેલું છે કે-**ફલા તજ અલૂ બુતૂન કુમ મકાબરલ હશવાનાત ॥**અર્થ-તું પશુ-પક્ષી-ઓની કબર તારા પેટમાં કરીશ નહિ અર્થાત્ તેમને મારીને ખાઈશ નહિ.

કુરાને સરીફના-સુરાઅન-આમ-ની આયત ૧૪૨ માં-અલ્લાતાલ્લાએ સાફ ફરમાવેલું છે કે-**વ : મિનલ અન આમે હમૂ કલં વ ફસાં ॥ કુલ્મિમ્મા રજક કુમુલ્લા હો ॥**

અર્થ:-અલ્લાએ ચોપગાં જનવરોમાંથી કેટલાંક ભાર ઉપાડવા માટે પેદા કીધાં છે અને આવામાટે જમીનને લગતી વનરૂપતિ તથા અનાજ ઉત્પન્ન કર્યું છે તે તમે ખાઓ-વળી તેજ સૂરા-અન-આમમાં લખેલું છે. કે-તમે ન ખાઓ-લોહી અને ડુધરતું માંસ, ઘાથી મારવામાં આવે તેનું માંસ અથવા ખીન્ન કોઈ પ્રાણીના મારવાથી મરે તેનું માંસ.

બદરી ઇંદને દિવસે બકરી ન મારવા વિષે હુશનમાં સુરાહહજની ૩૬ મી આયાતમાં અલ્લાતાલ્લાએ ખુદ ફરમાવેલું છે કે-માંસ અગર લોહી મને પહોંચશે નહિ પણ એક પરહેજગારી પહોંચશે. (આચારાંગના ભાષાન્તરમાં શબ્દાર્થ વિવેક પાને ૩૮ મેં).

પ્રશ્ન ૮૫ મું-ઉપરની હકીકત માટે ખીન્ન કોઈ દાખલા છે ?

ઉત્તર-‘ હિત શિક્ષા ’ માં-પૃષ્ઠ ૨૪-૨૫ મેં કહ્યું છે કે-

કુરાન કહે છે કે-“ માંસ અગર લોહી મને પહોંચશે નહિ; પર-હેજગારીજ માત્ર મને પહોંચશે. ” (સુરાહ હજ)

વમામિન્ દાવ્બતિન્ ફિલ અર્દેવલ્લા તૈરુન

યતીરોવજનાહીચ્ચે ઈલ્લાઅમમૂનઅમસાલાકુમ્

“ અને જે પશુ પૃથ્વી ઉપર ચાલે છે-અને જે પક્ષી પોતાની પાંખો વડે ઉડે છે તે ખીન્નું કાંઈજ નહિ પણ તમારા જેવા લોકો છે. ”- (કુરાન-સૂરઆન્ આમ)

માટે પેગંબર હજરત મહંમદ નખીસાહેબના બકરીકા હજરતઅલ્લી સાહેબે ફરમાવ્યું છે કે-“તું પશુ કે પક્ષીની કબર તારા પેટમાં કરીશ નહિ”

મુસલમાન ભાઈઓ બકરી ઇંદ કરે છે. તેના માટે હિતશિક્ષા પૃષ્ઠ ૩૩-૩૪-મે-કહ્યું છે કે-

મુસલમાનભાઈઓ ઝકરી ઇદ કરે છે પણ વાઘ ઇઉ કોઈ કરતું નથી. રાંક ઘીઆરાં ઝકરાં ! આટલાં બધાં પશુ-પક્ષીઓ અને માનવોમાંથી દયાળુ અલ્લાતાલ્લાએ તમનેજ પોતાના ભક્ષ માટે શોધી કહાડ્યાં ? નહિ, નહિ, એ દયાળુ દેવનાં નામ ઉપરે હે ! મુસલમાનભાઈઓ તમે ખોટું કલંક ચડાવશો નહિ. તમે તે સાહેબનો હુકમ ધરાવર સમજવા કોશીશ કરો.

ઈબ્રાહીમ પેગમ્બર જ્યારે ઇમાનમાં આવ્યા ત્યારે તેમના ઇમાનની પરીક્ષા કરવા સાડ અલ્લાએ તેમને કહ્યું કે—“ તારી વહાલામાં વહાલી ચીજનો ભોગ આપ. ” તે ઉપરથી ઇબ્રાહીમ પેગમ્બરે પોતાના એકના એક છોકરા ઇસ્માઈલને મારવા તૈયાર કર્યો અને જેવો તે પોતાની આંખે પાટો ખાંધી તેને છરી વડે મારવા જાય છે તેવોજ અલ્લાએ તે છોકરાની જગ્યાએ ઘેટું (દુમ્બો) લાવી મૂક્યું. આમાં હકીકત એવી છે કે, અલ્લાનો વિચાર ઘેટાનો ભોગ લેવાનો ન હતો પણ ઇબ્રાહીમનો પોતા ઉપરનો પ્રેમ કેટલા દરજ્જે છે તે જ્ઞેવાનો હતો, તેણે તો ઘેટાંને પણ સજીવન કર્યું હતું.

હિંદુ ભાઈઓમાં પણ એવીજ કથા ચાલે છે કે, સગળશા શેઠે કેલૈયા કુવરને ખાંડણીઆમાં ઘાટી ખાંડ્યો હતો, પણ ઇશ્વરે તેને સજીવન કર્યો હતો. આ સર્વ દાખલામાં ઇશ્વરનો હેતુ માંસ ખાવાનો નહિ પણ ભકતોની કસોટી કરવાનોજ હોવો જોઈએ.

ઈદ કરનારા ભાઈઓએ મન સાથે એટલોજ વિચાર કરવો જોઈએ છે કે જ્યારે આપણે ઇદનો તહેવાર ઉપર કહેલા બનાવને લીધે કરીએ છીએ, ત્યારે ઘેટાંનો નહિ પણ ઇબ્રાહીમની માફક પોતાની વહાલામાં વહાલી ચીજનો ભોગ આપવો જોઈએ. શું તે આપણાથી બની શકશે ?

કુરાનમાં સૂરા ઉલમાયદ સિપારા ૪, મંજલ ૨, આયામ ૩ માં લખ્યું છે કે— “ મક્કામાં તેની હદ સુધીમાં કોઈએ જનાવર મારવું નહિ, અને કોઈ ભૂલથી મારે તો તેને બદલે પોતાનું પાળેલું જનાવર મૂકી દેવું અથવા તો તે ડાહ્યા માનસો જે કીંમત ઠરાવે તેટલી કિંમતનું ખાણું ગરીબોને ખવરાવવું. ” જો હિંસા એ નાપાક ન હોત તો ધર્મ ક્ષેત્રમાં તેની ખાસ મના શા માટે હોઈ શકે ? (હિત શિક્ષા)

પ્રશ્ન ૮૬ મું—મુસલમાન કોને કહિયે તેનો અર્થ શું ?

ઉત્તર—મુસલમાન તાકો કહો, માન મુશલ્હે મીર; જે માનનો ત્યાગ કરે—માનને મુસળે—મસલે તેને મુસલમાન કહીએ.

પ્રશ્ન ૮૭ મું—પીર કેને કહીયે, પીરનો અર્થ શું ?

ઉત્તર—પીર તાકો જાણીય, જાને પરકી પીઠ. જે પારકી પીઠા બાણે તેને પીર કહીયે. કિસનબાવનીમાં કહ્યું છે કે—કહા પીર જોંપે પર પીર ન વિચારી હૈ. ॥ જે પારકી પીઠાનો વિચાર ન કરે તેને પીર કેમ કહીયે ? અર્થાત્ જે દુનિયામાં પીરપણે પૂજય તે પરપીઠાના બાણ હોય. કેઈ પણ જીવને દુઃખી દોખી જેનું હૃદય કંપી ચાલે તે પીરપણાની પદવીને લાયક હોય અને સર્વ જીવ ઉપર દયાવાન હોય તેજ પીર કહેવાય.

પ્રશ્ન ૮૮ મું—અલ્લા કેને કહીયે ?

ઉત્તર—અલ્લા લાહ બુલાવતા, જન્મ જરા ઓર મરણ, આ દુનિયામાં જન્મ જરા ને મરણની લા લાગી રહી છે તે પલીતાને ખુઝાવી જન્મ જરા તે મરણના દાહમાંથી નીકળી અખંડ સુખની પ્રાપ્તિ મેળવે તેને અલ્લા કહીયે.

પ્રશ્ન ૮૯ મું—ખુદા કેને કહીયે ?

ઉત્તર—ખુદા સુનથી ઉધરે, દાદ સુને દોષ સરણ. દયાદિન એવા અધર્મીઓના હાથથી કપાતા પ્રાણીઓનો ઉદ્ધાર કરે—તેને મરણના ભયથી બચાવે, તથા નિરપરાધિ પ્રાણીઓની દાદ સૂણે—તેની અરજ સાંભળે, અને તેને અભય પદનું સરણું આપે એવા દયાળુ દેવને ખુદા કહીયે.

પ્રશ્ન ૯૦ મું—ફકીર કેને કહીયે અને ફકીરનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—ફકીર અને ફકીરનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહેલ છે.

ફકીરા ફકીરી કકન હેં,	જેશી દૂર ખબુર;	
ચડે તો આખે પ્રેમ રસ,	પડે તો ચકના સુર.	૧
ફાકા ફત ફરાક દિલ,	આશન દ્રઢ ગંભીર;	
ફિકિરી ફારી કફની કરે,	તિસકો કહી ફકીર.	૨
મન મારે તન વશ કરે,	ખોજે સકલ શરીર;	
દયારૂપ કથાની કથે,	તાકો નામ ફકીર.	૩

પ્રશ્ન ૯૧ મું—કાજીને કલમા શું કહે છે ?

ઉત્તર—કાજી, એ, ઉપદેશક ધર્મ ગુરૂ કલમાના વાંચનાર—કલમાના પઠનાર તેને કલમા કહે છે કે—

કાજી કલમા મત પઠો, કલમા તમકુ બે.લે;

સાહેબ દાતણકા હિસાબ માગે, તો જીવ મારે કયું છોડે. ૧

પ્રશ્ન ૯૨ મું—અજ્ઞનો શુ' ઉપદેશ છે ?

ઉત્તર—અજ્ઞ-બકરા-મુસલમાનને ઉપદેશ કરે છે કે-

અજ્ઞ મુસલમાન અવલકા, આપ કરે ઉપદેશ;

શીર કાઢ્યા સો કટાઉંગા, દેખો દાઢી કેશ. ૧

પ્રશ્ન ૯૩ મું—મુસલમાન અને કાફરમાં શો તફાવત ?

ઉત્તર—મુસલમાન અને કાફરવચ્ચે હૃદયના દિલનો તફાવત હોય તે જણાવે છે.

મોંમ દીલ મુસલમાન, કઠણ દીલ કાફર;

કાફર મારે જીવકું, એ સબ ખુદાકા મુસાફર. ૧

મુસલમાનનું દીલ મોંમ કેતા મીણુ જેવું નરમ હોય, અને કાફરનું દીલ કઠણ હોય. જીવને મારે તે કાફર કહેવાય. ખરી મુસલમાન હોય તે તો સર્વ જીવ ખુદાના મુસાફર છે એમ માને. અર્થાત્ દુનિયાપર રહેલા તમામ પ્રાણી માત્ર ખુદાની આલાહ છે, ખુદાના બાલબચાં છે એમ માની તેનું રક્ષણ કરવું.

પ્રશ્ન ૯૪ મું—બકરી ઇંદને દિવસે કેવી રીતે વર્તાવું ?

ઉત્તર—બકરી ઇંદને દિવસે મુસલમાન ભાઈઓને કેવી રીતે વર્તાવું નેઈએ કે તે દિવસે ખેરીયાદ કરવી નેઈએ એટલે ખેરીયાદનો અર્થ દાન દેવાનો કહેવાય, અને દાનમાં શ્રેષ્ઠ દાન તે અભયદાન કહેવાય છે માટે સર્વ જીવને અભયદાન આપવું તેજ ખરી ખેરીયાદ છે માટે બકરી ઇંદને દહાડે કેવી રીતે વર્તાવું તે તે કહેલ છે.

બકરી ઇંદને દહાડલે, થઈએ ગરીબ કંગાલ:

આપ સમ જાણે અજ્ઞ, તે ખુદાકા બાળ. ૧

જ્યારે બકરી ઇંદનો દિવસ આવે ત્યારે પોતે ગરીબ અને કંગાલ બની જીવું. આનો પરમાર્થ એ છે કે-તે દિવસે પોતાનું હૃદય મોંમ (મીણુ) જેવું નરમ અને સરલ બનાવી દેવું જરા પણ માન કે અભિમાન નહિ રાખતાં પોતાના બરાબર સર્વ જીવને જાણી એમ માનવું કે જેમ હું એક ખુદાનો બાળક છું તેમ આ અજ્ઞ વગેરે સર્વ પ્રાણી ખુદાના બાળક છે માટે મારો ધર્મ-મારો મુસલમાન ધર્મ ખેર-ખેર ને-બંદગીનો છે. એમ જાણી સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના બરાબર માની સર્વ જીવ ઉપર મહેર લાવી દયા

લાવી-તેવું રક્ષણ કરવું-સર્વ જીવને અભયદાન દેવું તેજ ખુદાની ખરી બંદગી કરી કહેવાય. અને આ પ્રમાણે વર્તે તેજ ખરો મુસલમાન કહેવાય એમ કુરાનનું ફરમાન છે. અને દાદુનું વાક્ય પણ ખાસ કરીને ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે.

પ્રશ્ન ૯૫ મું—દાદુનું વાક્ય શું છે તે પણ જણાવશો ?

ઉત્તર—દાદુ એક જખરો નેતા ગણાઈ ગયો છે તેના કેટલાક વાક્યો અનુભવીઓ ગૃહણ કરે છે. તે એમ જણાવે છે કે—

દાદુ એક દય વિના, ખત્રીશ લક્ષણ બહાર;
સરોવરમાં નીર નહિ, પછી મર ઊંચી બાંધે પાળ ૧

દયા વિના લક્ષણ, ગુણ, ચાતુરી કે જ્ઞાન અથવા કોઈ પ્રકારની ક્રિયા વગેરે કાંઈ પણ તેમાં ફળીભૂત થતાં નથી. ભલે ઊંચી ને મજબુત પાળનું તળાવ હોય પણ તેમાં પાણી ન હોય તો તે તળાવ નકામું જ ગણાય, તેમ દયા વિના સર્વ નકામું જ જાણવું.

સર્વ ધર્મ સત્ય અને અહિંસાના બોધનેજ મોખરે મૂકે છે અને તે ઉપદેશની સફળતા ઉપરજ પોતાના ધર્મના વિજયનો આધાર માને છે. તેમાં પણ સર્વ ધર્મ દયાને પ્રધાન પદ આપે છે. તેમાં પણ વિશેષ કરીને જૈન ધર્મનો મૂળપાયો દયા ઉપરનોજ છે, અને શાસ્ત્રકાર પણ મુખ્યત્વે કરીને જ્ઞાની પુરૂષોને જ્ઞાનનો સાર પણ દયાજ જણાવી છે.

પ્રશ્ન ૯૬ મું—જૈન સૂત્રોમાં દયા માટે જ્ઞાનીને શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—સુયંગડાંગજી સૂત્રના અધ્યયન પહેલે-ઉદ્દેશે ૪ થે ગાથા ૧૦ મી-તમાં કહ્યું છે કે—

एवं खु नाणिनो सारं, जंन हिंसई किंचणं;

अहिंसा समयं चैव, एतावत्त त्रियाणिया. ॥ ૧૦ ॥

“ જ્ઞાની પુરૂષના જ્ઞાનનો સાર એ છે કે—કોઈ પણ જીવને હણવો નહિ અને જીવ દયા એજ પ્રધાન એવું વિવેકવત હોય તે જાણે ” અને વેદ પણ એજ જણાવે છે કે—

अहिंसा परमो धर्म, स्तथा हिंसा परमोदमः;

अहिंसा परमं दानं, महिंसा परमं तपः ॥ ૧ ॥

અહિંસા એજ મોટો ધર્મ છે, એજ દમ છે, એજ મોટું દાન છે અને એજ મોટો તપ છે. ” (હિતશિક્ષા.)

આ પ્રમાણે હિંદુ ધર્મ અને મુસલમાન ધર્મમાં પ્રાણી હિંસા અને માંસાહારના નિષેધ સાથે અહિંસા ધર્મનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. તેમજ પારસી ધર્મમાં પણ પ્રાણી વધ તથા માંસાહારનો નિષેધ કરવા સાથે તેમના ધર્મ પુસ્તકમાં સખત મનાઈ કરેલી જોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૯૭ મું—પારસી ભાઈઓના ધર્મ પુસ્તકમાં શું કહ્યું છે ? તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—પારસી ભાઈઓના ‘શાહનામા’ નામનાં પુસ્તકમાં લખેલું છે કે—

ખેત.

નીસ્ત અંદ ખુરોને બનવર વુ.

અનીન અસ્તહીને અર હુસ્તનેકુ.

અમારો જરથોસ્તી ધર્મ એવો નેક છે કે પશુઓને મારીને ખાવાં નહિ. અને જનાવરોનો શિકાર કરવો નહિ. પારસીઓના ધર્મ પુસ્તક ઈજસ્તેના અર માં તથા અઝ માં હામાં લખેલું છે કે— (અવસ્તા ભાષા)

મજદાઓ અકામરોદ્ ઈઓ ગેઓશ મરેં દાન ઓરુ આશશ ઓશતી જીઓતુમ ॥

અણીઅ મનશ્ચા ન દેન તો ગેઓશ્ચા વાશતરાદ અવેશતમ મનતુ ઈઅશતે વિશપે—જેશતેમ શરાશમ જવીયા અઝ અંવાનો ॥

જેઓ ગોસ્પદો (ચોપગાં જનાવર) ને ખરાબી આપવામાં—તેને મારવામાં ખુશી ભરેલી જીવંતી કહે છે. અથવા કાપવાને કે ખાવાને હુકમ આપે છે તેઓને હોરમજદે (પારસીઓના પરમેશ્વર) મારવા કહેલું છે. (અથવા તેવા ખુરા લોકોને ફર રાખવા કહેલું છે.) જે માણસો નેક કરમાનેને કબુલ નહિ રાખતાં, ગોસ્પદો (ચોપગાં જનાવર) ની પરવર્શી (ચારા—પાણીથી સંભાળ) નું કામ ખુરા (તે જનાવરોને કાપી ખાવાના વિચારથી કરે છે તેઓ કયા મતને (પુન્ય પાપના ઇતિહાસને દિવસે) દહાડે પોતાના છુટકારા માટે અશો મરદો પાસે દાદ મળતા રહેશે અર્થાત તેઓને કોઈ દાદ નહિ આપે. આ સીવાય જમીયાદયસ્તના પદ મા ફકરામાં તેમજ જરથોસ્ત નામા વીગેરે તેમનાં ધર્મપુસ્તકોમાં પશુ હિંસા કરવાની તથા માંસ ખાવાની સખત મનાઈ કરેલી છે, તેઓ પોતાના પરવરદીગારને પશુપાલક—પશુપ્રેમી એવી સંજ્ઞાથી હજુ પણ યાદ કરતાં

આપણે સાંભળીએ છીએ. કુટસ એન્ડ ફેરીનેશીયા નામના પુસ્તકમાં લખેલું છે કે પારસીઓના કદીમ (અસલી) ધર્મગુરૂઓ પોતપોતાનો ખોરાક હંમેશા હંમેશા ફળપાદિકનોજ રાખતા. પ્લેલી નામનો પ્રખ્યાત તત્ત્વજ્ઞાની પોતાના ૧૧ માં પુસ્તકમાં લખે છે કે જરથોસ્ત અલબરૂઝ પહાડની ગુફામાં ખુદા તાલ્લાની બંદગી અને મોત જનને સારૂ વીશ વર્ષ સુધી ગુંથાયેલો હતો, અને પોતાનું ગુજરાન માત્ર પનીર દૂધનો ખોરાક ખાઈને કરતો. વધારે જુના વખતની વાતો ન શોધતાં હાલ તુરતજ મુ'બઈ સમાચારના તા. ૨૫ જુલાઈ સને ૧૯૦૨ ના અંકમાં છપાયેલો એક ફકરો જે ભાજી પાલાના ખોરાક સંબંધનેજ છે તે વાંચવાની અમે ભલામણ કરીએ છીએ. (આચારાંગજીના ભાષાંતરમાં—શબ્દાર્થ વિવેક—પાને ૩૬ મેં.)

પ્રશ્ન ૯૮ મુ'—પારસી ભાઈઓના ધર્મપુસ્તક સંબંધે વિશેષ કાંઈ જાણવા જેવી બીના છે ?

ઉત્તર—છે, સાંભળો—'હિતશિક્ષા' નામનાં પુસ્તકમાં પાને ૨૫-૨૬ મેં નિચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

પારસી ભાઈઓનાં ધર્મપુસ્તક ઇજરને મધ્યે કહ્યું છે કે:—

“જેઓ દુનિયાની પેદાશ ઉપર દયા લાવતા નથી તેઓ વગર દયાના 'દેવો' તથા દોઝખી આદમીઓ છે.”

તેમજ વળી તે ભાઈઓનાં જરથોસ્તનામામાં લખ્યું છે કે:—

बकु शतन नीयारंद कसकु दरेह ।

नः आगुस फंदा के वासद बरेह ॥

“કદી કોઈપણ જનવર મોટું અથવા વૃદ્ધ થયું હોય તેને અથવા નાનાં બચ્ચાંને અથવા કોઈ પ્રકારના જીવતા પ્રાણીને મારવાની સાફ મનાઈ છે.

જેમ જૈનધર્મના શાસ્ત્રમાં જીવ જીવાની છેલ્લી ઘડીયે ક્ષમાપના માગવાનો રિવાજ છે. તેમ પારસીના ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ તે પ્રમાણે માફી માગવાનું કહેલ છે.

‘હિતશિક્ષા’ પાને ૩૫ મેંથી ૩૭ સુધીમાં કહ્યું છે કે—

પારસી ભાઈઓ આપણા હિંદુભાઈઓને ઘણી બાબતમાં આચાર વિજ્ઞાનમાં મળતા આવે છે. તે પણ હિંદુધર્મ જેવો નેક ધર્મ છે. જૈન ધર્મની માફક તેમાં તો એટલે સુધી કહેલું છે કે; “ઓ જરથોસ્ત ! તારો જીવ જવાની છેલ્લી પળ આવી લાગે ત્યારે તું મને આરાધજે ! અને તે

સાથે વળી મારી તમામ પેદાશને આરાધજે ! તે સાથે વળી તમામ ગોસ્પદોને, પાણીમાં રહેનારાં તમામ પ્રાણીઓને, જમીન પર વસતાં તમામ પ્રાણીઓને હવામાં ઉડતાં તમામ પ્રાણીઓને તથા ખરીવાળા તમામ પ્રાણીઓને આરાધજે. (ક્ષમાપના માગજે) તો હું તને દોજખ (નર્ક) થી બચાવીશ” આવા નેક ધર્મમાં હિંસાની હીમાયત કે પરવાનગી હોવાનો સંભવજ કેમ હોય ? અસોજરથોસ્તે અમુક કામો કરવા માટે અવતાર લીધો હતો કે જે કામોમાં પશુ રક્ષા એ એક હતું. અને એ કારણથી “પશુરક્ષક જરથોસ્તી દ્વીન” એમ કહેવાયુ. પારસી ધર્મશાસ્ત્રો જે હિંસા અને માંસ ભક્ષણની તરફેણમાં હોત તો દર મહીનાના બમન, મોહોર, ગોશ અને રામ એ ચાર દિવસોમાં, બમન માંસના જસણના દિવસમાં અને સગાના મૃત્યુથી ૩ દિવસ સુધી પારસી ભાઈઓ માંસથી ખાસ દૂર રહે છે તેનું કારણ શું ? જરથોસ્તનાજ વખતમાં ગુસ્તાસ્પ બાદશાહનો પૌત્ર બહમન અન્ન-કૃષ્ણ અને શાક સિવાય બીજું કંઈજ ખાતો નહિ, અને ઈરાની પરહેજગાનેની બુઝર્ગી જોઈને ડાચેજનીસ, પીથોગોરાસ, પ્લેટો, પ્લુટાર્ક આદિ મહાપુરૂષો પણ માંસ ખોરાક ખાતા નહિ. ઈરાનનો પ્રખ્યાત મુસાફર સર જોહાં માલકમ લખે છે કે, “મેં ડાહ્યા અને પરહેજગાર મોબેદ શરોશથી સાંભળ્યું છે કે, જરથોસ્તના બાપ પાસે એક ગાય હતી, તે ઝાડો ઉપરથી ખરી પડેલાં પાંદડાં સિવાય બીજું કંઈજ ખાતી નહિ અને આ ગાય જે દૂધ આપતી તે સિવાય બીજો ખોરાક જરથોસ્તનો બાપ કંઈજ લેતો નહિ.

આ ઉપરથી જણાશે કે, પારસી ધર્મ નેકીના રસ્તે છે; પરંતુ પાછળથી કેઈએ ખોટી એંતો પુસ્તકોમાં ઉમેરી અને ખોટો ઉપદેશ કરી માંસાહાર ઘુસાડી દીધેલો. વિદ્વાન પારસી ગૃહસ્થો આ મત કબુલ રાખે છે.
(હિત શિક્ષા)

પ્રશ્ન ૯૯ મું—પ્રાણી હિંસા અને માંસ ખોરાક નિષેધ વિષે અંગ્રેજના “બાઈબલ” માં કંઈ કહ્યું છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—અંગ્રેજના “બાઈબલ” ના પ્રકરણ ૨૦ મામાં કહેલું છે કે—તું હત્યા કરતો ના—પ્રકરણ ૨૨ મામાં કહેલું છે કે—

અને તું મારી તરફ પવિત્ર રહેજે—વગડાના પશુને મારી તેનું કોઈ પણ બતનું માંસ ખાતો નહિ.

બાઈબલના પહેલા જેનીઝીઝમાં લખેલું છે કે:—

પૃથ્વી ઉપર જે ભાણ પાલો તથા કૃષ્ણ તને મેં આપેલાં છે તેનો તું ખોરાક તરીકે ઉપયોગ કરજે. વળી હુસીયા અધ્યાય ૮ આયત ૧૫ મામાં પણ કહેલું છે કે:—

ન્યારે તમે તમારા હાથ (પ્રાર્થના માટે) લાંબા કરશો ત્યારે હું (ધંધર) મારી આંખો તમારા તરફથી ળીજી જાણુ ફેરવીશ અને તમારા હાથ (પ્રાણીને મારવાથી) લોહીલોહાણુ છે. (આચારાંગનું ભાષાંતરમાં શબ્દાર્થનિવેદ પાને ૩૭ મેં) (તથા હિત શિક્ષામાં પણ પ્રાણી હિંસા અને માંસાહારના નિષેદ વિષે ઘણું લખાણુ છે)

“દયા” એ જૈન લોકોનો મુદ્રા લેખ છે. આવા પવિત્ર માર્ગને વિષે-ન્યાં ઝીણા જીવને પણ સહેજ કીલામના ધાય ત્યાં જૈનીપણુ યોગ્ય નથી; એવું જૈનોના આગમોતું પ્રમાણુ છે, તો પછી તે માર્ગમાં પ્રવર્તતા સાધુ મુનિરાજ પોતાના હેહને અર્થે મત્સ્ય માંસવાળા આહાર ગૃહણુ કરે એવી માન્યતા કરવી એ જૈન સિદ્ધાંતો પર પગ મૂકવા જેવું છે અને જૈન સાધુને મોટું કલંક આપવા જેવું છે.

ઉપર જણાવેલા હિંદુ ધર્મના તેમજ મુસલમાન, પારસી અને અંગ્રેજ ધર્મના અને તેમના ધર્મ શાસ્ત્રના દાખલા આપી, પ્રથમ આપેલા જૈન ધર્મના સૂત્રોના માંસાહાર નિષેદના દાખલાને આ બધા દાખલા ખરી રીતે માંસાહાર નિષેધને પુષ્ટી કરતા થવા સાથે જૈન ધર્મના સૂત્રના દાખલાને ટેકો આપનારા ધાય છે અને આ ઉપરથી વાચક વર્ગને ખાસ કરીને ધડો લેવાનો છે કે-આવા સાધારણુ ધર્મમાં ન્યારે માંસાહારનો નિષેધ ઠારઠાર જણાવે છે ત્યારે દયાના મોખરે રહેલો એવો જૈન ધર્મ કે તેમાં વળી માંસાહારની સાધુ કે શ્રાવકને છુટ હોયજ ક્યાંથી? અર્થાત્ સ્વપ્નામાં પણ નજ હોય એ વાત ચોક્કસ માનવી.

ન્યાં માંસનો ત્યાગ ત્યાં મદિરાનો ત્યાગ તો સાથેજ સમજી લેવો. જૈન સૂત્રોમાં મદિરા ને માંસ બન્નેનો સાથેજ નિષેધ કર્યો છે. આ બન્ને વસ્તુ શાસ્ત્રમાં અયોગ્ય અને અપવિત્ર ગણેલ છે; તેમજ લોક વ્યવહારમાં પણ તે વસ્તુનો ઠારઠાર નિષેધ કરવામાં આવે છે. તેમાં પણ જૈન સૂત્રોમાં મદિદ્યા માંસના લોગીને નરકની માઠી ગતિ ખુલ્લી રીતે કહી છે અને તેના ત્યાગના કરનારા ઉત્તમ ગતિના અધિકારી થાય છે એમ પણ દરેક શાસ્ત્ર જણાવે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦ મું—અહિંયાં એક સવાલ ઉભો થાય છે કે—જૈન ધર્મના સાધુને માટે જૈન સૂત્રોમાં (પર) બાવન બોલ અનાચીર્ણુ—અને—આચરણીય કહેલ છે તેમાં કહેલ છે તેમાં મદિરા માંસ વગેરે કેટલાક શબ્દો જોવામાં આવતા નથી તો તે વિષે શું સમજવું ?

ઉત્તર—શ્રી દશગૈકાલિક સૂત્રમાં ૩ જા અધ્યયનને વિષે સાધુને અનાચીર્ણુ બાવન બોલ આચરવા જોઈએ નહિતે અનાચીર્ણુ કહેલ છે તેમાં ત્રીજા ગાથાના બીજા પદને વિષે “ રાજપિંડ ” કહેલ છે. તે રાજપિંડમાં— મદિરા, માંસ, મધ અને માખણ આ ચાર બોલનો સમાવેશ થાય છે. કારણ કે પિંડ શબ્દ આહાર અને આહારમાં જે આહાર રાજ સમાન એટલે પ્રધાન આહાર તે ‘ રાજપિંડ ’ ‘ પિંડાનાં મધ્યે રાજ ઇતિ રાજપિંડ ’ જે કે આ ઠેકાણે રાજપિંડ શબ્દ કહ્યો છે તેના ઘણાં અર્થ થાય છે પણ બીજા અર્થ કરતાં આ ચાર બોલ સાધુને આચરણીય ઠરે તો ઘણાં બોલમાં વાંધો ઉઠે. બાવન બોલમાં કેઈ કેઈ સાધારણ બોલને બ્યારે આચરવાની ભગવંતની મનાઈ હોય ત્યારે આવા મહાન દોષવાળા મદિરા માંગાદિક અનાચીર્ણુ કેમ ન હોય ? અર્થાત્ હોવાજ જોઈએ. માટે આ એકજ બોલ કે જે ‘ રાજપિંડ ’ અનાચીર્ણુ કહેવામાં આવ્યો છે તે મદિરા, માંસ, મધ, અને માખણને માટેજ સંભવે છે. અને આ ચાર બોલને સૂત્રમા મહાવિગય કહેલ છે, મહાવિગય સાધુને વાપરવાનો નિષેદ્ધ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૧ મું—રાજપિંડને કેટલાક રાજનો પિંડ ઠરાવે છે એટલે રાજનો પિંડ આચારાંગાદિક સૂત્રમાં લેવાની ભગવંતે ના કહી છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—રાજપિંડના ઘણા અર્થ થાય છે એવું ઉપર જણાવ્યું છે પરંતુ બાવન અનાચીર્ણુમાં ‘ રાજપિંડ ’ લેવો નહિ તે સર્વ તિર્થ કરના સાધુનો એકજ આચાર સરખો હોવો જોઈએ. સર્વ સાધુને અનાચીર્ણુ સરખાજ હોય માટે મહાવિગય જે મદિરા, માંસ, મધ અને માખણ રૂપ ‘ રાજપિંડ ’ સર્વ સાધુને અનાચીર્ણુ—આચરવા જોગ નથી રવે રાજપિંડના ભાંગા જણાવવામાં આવે છે.

(૧) પહેલે ભાંગે—૬૧૦ ૬૧૦ ૪ થે—કહેલી મહાવિગય મદિરા, માંસ, મધ, અને માખણ આ ચાર સર્વ પિંડમાં પ્રધાન પિંડ હોવાથી તેને રાજપિંડ કહેલ છે, તે સર્વ સાધુને અનાચીર્ણુ.

(૨) બીજે ભાંગે—આચારાંગના પિંડેણા અધ્યયનમાં—ઉદ્દેશે ત્રીજે—કલમ (૫૬૦ મી) ના ભાષાંતરમાં કહ્યું છે કે—

મુનિએ ચક્રવર્તિ પ્રમુખ ક્ષત્રિયો, રાજાઓ, ઠાકોરો, સરદારો, કે રાજવંશી લોકો, જેઓ શહેરમાં કે શહેર બાહર રહેતા હોય या રસ્તે પ્રયાણ કરતા હોય તેમને ત્યાંથી નિમંત્રણ છતાં या નહિ છતાં આહાર ગ્રહણ ન કરવો. (૫૬૦) આ પણ રાજપિંડ સાધુને લેવો ન કલ્પે.

ત્રીજે ભાંગે-રાજાનો અભિષેક થતો હોય તે અર્થે આહાર નિષ્પન્ન થતો હોય તે પણ રાજપિંડ સાધુને લેવો ન કલ્પે.

ચોથે ભાંગે-દશ વૈકલિકમાં રાજપિંડના અર્થમાં રાજ ચક્રવર્તિ વાસુદેવાદિકને જન્મવાને અર્થે ક્રીયો તે આહાર પણ રાજપિંડ કહ્યો એવો ખલિષ્ટ આહાર મહાવીરના સાધુને લેવો કલ્પે નહિ, પણ વચલા તિર્થ કરના સાધુને લેવો નિષેદ્ધ જણાતો નથી. કારણકે-નેમનાથ ભગવાનના સાધુ છ ગણગારે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજને જન્મવાનાં સિંહકેશરીઆ લાડુ વહોર્યા છે. આ અપેક્ષાએ અનાચીર્ણ રાજપિંડ મહા વિગય ઠરે છે. અને મદિરા માંસાદિક મહા વિગય સર્વ તિર્થ કરના સાધુને નિષેધજ હોય, કારણકે તે ચારે મદિરા, માંસ, મધ અને માખણ. મહા વિકારના કરવાવાળા માટે નવ વિગયમાં ચાર મહા વિગય પ્રધાન વિગય હોવાથી તેને રાજપિંડમાં ગણેલ છે.

હવે નવ વિગય કઇ કહી છે તે જણાવે છે. ઠાણાંગજીના નવમાં ઠાણાને વિષે નવ વિગય કહી છે, નવ વિગયીઓ પન્નત્તાતંજ્ઞા સ્ત્રીં ૧, દહિં ૨, ગવર્ણીં ૩, સર્પિ ૪, તિલ્લં ૫, ગુલ્લં ૬, મહુ ૭, મલ્લં ૮, મસં ૯. એ નવમે ઠાણે નવ વિગય કહી. તે મધ્યે ચાર વિગય તેા મહા વિગય તે મદિરા ૧, માંસ ૨, મધુ ૩, ને માખણ ૪. તે મહા વિગય તે મહા વિકૃતિ મહાવિકારની કારણહારી તે માટે ન લેવી. વલી મદિરા માંસ સહિત ચાર વિગય કહી તેણે કરીને મહા વિગય માટે રાજપિંડ તે માટે તે પણ અગ્રાહ્યા-અનાચીર્ણ. વળી બીજા પણ અવગુણ હશે તે તેા વિતરાગ જાણે. પણ આ ચાર વસ્તુનો નિષેદ્ધ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૨ મુ—માંસના નિષેદ્ધની તેા પુષ્કળ વ્યાખ્યા કહી તેમ મદિરાના નિષેદ્ધ વિષે સૂત્રમાં કાંઈ જણાવ્યું છે.

ઉત્તર—સૂત્રમાં જ્યાં જ્યાં માંસનો નિષેદ્ધ આલ્યો છે ત્યાં સાથે મદિરાનો પણ નિષેધ કર્યો છે. અને મદિરા ન પીવા માટે સાધુને નોખો બોધ શ્રી દશ વૈકલિક સૂત્રના (૫) માં અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાની ૩૮ મી ગાથાથી ૪૩ મી ગાથા સુધીમાં આપેલ છે. તે નીચે પ્રમાણે છે.

गाथा-

सुरं वा मेरुगं वावि, अन्नं वा मल्लग रसं;	
ससरखं न पिबे भिक्खु, जसं सारख्ख मप्पणो.	३८
पीया एगइउ तेणो, नमे कोइ वियाणई;	
तस्स पस्सह दोसाह, निर्याडिच सुणेहमे	३९
वड्ढई सुंडिया तस्स, माया मोसंच भिक्खुणो;	
अयसोयं अनिक्काणं, सययंच असाहुया	४०
निच्चु विग्गो जहा तेणो, अत्त कम्मोहिं दुम्मई;	
तारिसो मरणं तेवि, माराहेइ संवरं.	४१
आयरिण नाराहेइ, समणे आवि तारिसो;	
गिहित्था विणं गरहंति, जेण जाणंति तारिसं.	४२
एवं तु अगुण प्पेही. गुणाणं च विवजउ ;	
तारिसो मरणं तेवी, नाराहेइ संवरं.	४३

भावार्थः—पोतानो आत्मा वस करीने, जे संजमना राण्णुद्धारने वितरागनी शिभाभणुना मानवावाणा साधु, दाक्षनो दाइ, आटानो दाइ, बहुडानो दाइ, ते श्रीवाय भजुरीनो रस ताउ वृक्षनो रस (ताडी,) डेवदीनी साक्षीये करी छानो तथा प्रगट पणु जेवो दाइ पीये नडि ॥ १ ॥ भीज कोठ साधु मुजने जणुता नथी, जेम जणुनीने पूर्वोक्त दाइ पीये तो तेने योर कहीये (डेमडे महिरा पीवानी तिर्थं करनी आज्ञा नथी, माटे तिर्थं करनो योर कहीये.) ते महिरा पीनारने डेटवा प्रकारना दोष उत्पन थाय ते हेजो !!! ते हुं कहुं छुं ते आंभणे !!! प्रथम तो निवड माया (जणुनी न शकय तेवुं कपट) करे. ॥ २ ॥ वती दोडुप्ता तृष्णु तेनी वृद्धि थाय. जणुं जेवे, धर्मथी भ्रष्ट थाय, महिरा पीये तेने कुसाधु कहीये. ते द्रव्ये वेषधारी साधुनी दुनीयामां अपकीर्ति थाय ने तेने मुकितनी गति पणु न होय. ॥ ३ ॥ ते पूर्वोक्त साधु संवरने आराधे नडि साधुनो आचार पाणे नडि वणी मरणांत सुधी विभ्रम चित्त वडे करी जेम योर पारका धनने ताडे तेम महिराने धंय्यतो थडे नित्य प्रत्ये उद्वेग चित्तमां लभे. ते दुष्पुद्धिनो धणु पीताना कर्मे करी धणुन दुःखनी अवस्था पामे. ॥ ४ ॥ ते द्रव्य वेशधारी साधु, आचार्य उपाध्यायने, तथा भीज

સાધુને આરાધે નહિ, તેહની શિખામણુ પણ માને નહિ તેહવે મહિરાનો પીનાર દુષ્ટ આચારનો ઘણી બાણીને ગૃહસ્થી પણ તેહની નિંદા કરે. ॥ ૫ ॥ એ પૂર્વોક્ત પ્રમાદાદિક અવગુણના સ્થાનકનો સેવણ હાર, અનેરાના છીદ્રરૂપ અવગુણનો દેખણુહાર વિનાયાદિક ગુણનો વળું છુહાર તેહવે વેષ ધારી સાધુ મરણાંત લગે પણ સાધુપણાને આરાધે નહિ. (એ પૂર્વોક્ત મહિરાના અવગુણ બાણીને સાધુ પીએ નહિ. ॥ ૬ ॥

પ્રશ્ન ૧૦૩ મું--અહિંયાં કોઈ કહે કે--શ્રી જ્ઞાતાજ્ઞના પાંચમાં અધ્ય-
યનમાં શેલગરાજ ઋષીએ માંદગી વખતમાં મહિરાપાન વેદની દવારૂપે
વાપરેલ છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર--શેલગરાજ ઋષીને શરીર પિત્તજ્વરની વ્યાધી કહી છે. અને તેને માટે વૈદ્યે નિચે પ્રમાણે ઉપચાર કરવા કહ્યું છે.

उसह मेसज्जेणं भत्तपांणेहिं तिगिच्छ आउटेइ, मज्ज पाणयंच से उवदिसंति
અહિંયાં ઔષધ તે એક વસ્તુ, લેષદ તે ઘણી વસ્તુ ભેદવીને નિપજવેલી. તથા ભાત પાણી હળવે આહાર પાણીએ કરી વૈદું કરે. ચ પુન : મજ્જ પાનનો ઔષધીના પાણીનો મર્દન કરવાનું કહે. તથા મજ્જ શબ્દે દ્વીલે મર્દન કરવાનું. ચોપડવાનું, મસળવાનું અને પણ શબ્દે પીવાનું ઔષધીનું પાણી તે યતાવે તેમ કરવા કહે. એટલે શરીરમાં તથા દ્વીલે પીત્તજ્વરનો થતો દાહ તે ટાળવાને માદ્રક આવે એહવે એટલે ઉપરની ત્વચાની થતી બળતરા ટાળવાને માટે મરદન કરવાની દવા--ઔષધી. અને અભ્યંતરનો--કોઠાનો દાહ--બળતરા--મટે તેના માટે પીવાની દવા. એહવે ઔષધ લેષધ કાલ્પનિક તે વૈદ્યે કહ્યો. પણ મજ્જ પાણમ તે મહિરાપાન અહિ લેવો નહિ. મહિરાપાનથી તો ઉલટી બળતરા વધે--દાહ--પીત જ્વરને વિશેષ બળવાન કરે પણ મટાડે નહિ. વળી સૂત્રમાં સાધુને ઠારઠાર મહિરા પીવાનો નિષેધ છે. મહિરા સાધુને અકાલ્પનિક કહેલ છે.

૧. શ્રી દશવૈકલિક સૂત્રના પાંચમા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશે ગાથા ૩૮મીથી ૪૩ સૂધીમાં એકંત મહિરા પીવાનો સાધુને નિષેધ કર્યો છે.

૨. શ્રી દશવૈકલિકના ત્રીજા અધ્યયને રાજપિંડ અનાચીર્ણું કહેલ છે અને રાજપિંડ તે મહાવિગયમાં મહિરા કહેલ છે, તે સાધુને અનાચીર્ણું.

૩. શ્રી આગારંગજીનાં પિંડેષણા અધ્યયનમાં ૮ મે ઉદ્દેશે મહિરામાં અદાય જીવની ઉત્પતિ કહી છે માટે પણ સાધુને લેવું કલ્પે નહિ.

૪ શ્રી ઠાણુંગણના પાંચમે ઠાણું-ઉદ્દેશે બીજે-રાજપિંડ ભોગવતા અનુદ્ધાતિમ દોષ તે માટે લાગવો કહ્યો છે. એટલે મહિરાદિક મહાવિગય ભોગવતા મહાદોષ કહ્યો.

૫. સૂત્રમાં ઘણું ઠેકાણું માંસની બરાબર મહિરાને ગણી મહિરા માંસના સરખા દોષ ગણ્યા છે અને મહિરા માંસના ભોગવવાવાળાને માઠી ગતિ પણ સરખીજ કહી છે તેના દાખલા પૂર્વે ઘણા લખાઈ ગયા છે.

આ વખતે જ્યારે વૈદે દવાનું કહ્યું ત્યારે તો મહા વૈરાગ્યવાન હતા વળી પાંચસે મુનિઓ પણ મહા વૈરાગ્યવાન સાથેજ છે તો કદિ વૈદ લોકે મહિરા પાન બતાવે તો તે કબુલ કદિ કરેજ નહિ મંડુક રાજ્યે પણ વૈદને પ્રથમથીજ જણાવ્યું છે કે કાસુક નિર્દોષ મુનિને કદપે તેવી દવા કરવી, અને મુનિએ પણ નિર્દોષ જાણી દવા શરૂ કરી છે, માટે મહિરાપાન નિર્દોષમાં ન ગણાય તે તો સદોષજ છે મુનિને સદાય અકલ્પનીય છે માટે મજ્જ પાણુ શબ્દે મહિરા પાન કદિ સમજવું નહિ પણ મર્દન કરવાનું દવાનું પાણુ અથવા મર્દન કરવાની તથા પીવાની દવા વૈદે બતાવી.

મજ્જ શબ્દનો અર્થ સ્નાન મંજન પણ થાય છે. જુઓ આજ જ્ઞાતા સૂત્રના પહેલા અધ્યયનમાં મેઘ કુમારની માતા વરસાદ મધ્યે ડોહલો પુરો કરવા ચાલી તિહાં મજ્જમાળી એવો પાઠ છે. તેના અર્થમાં સ્નાન કરતી હતી. એમ કહેલ છે. એટલે મજ્જ શબ્દનો અર્થ સ્નાન મંજન-મર્દન શરીર કરવાનો થાય છે. એટલે સેલક રાજક્રપીને શરીરે લગાડવાની મર્દન કરવાની દવા સૂત્રના ન્યાયથી સાબિત થાય છે. આ ઉપરથી સેલક રાજ ક્રપિએ મહિરાપાન કર્યું નથી એમ સૂત્ર સાક્ષી આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪ મું—મહિરા માંસનો નિષેધ તો તમામ શાસ્ત્રમાં તમામ ધર્મમાં કર્યો છે એ વાત તો સૌ કોઈ કબુલ કરી શકે પણ મધ અને માખણનો નિષેધ કરવામાં આવે છે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—મધ અને માખણનો નિષેધ કરવામાં આવે છે તેનું ગંભીર કારણ કોઈપણ પ્રકારનું હોવું જોઈએ. જૈન શાસ્ત્રમાં જેમ નિષેધ કરવામાં આવેલ છે તેમ અન્ય શાસ્ત્રમાં પણ વિશેષ નિષેધ કરવામાં આવેલ છે તે એટલે સુધીકે મહિરા અને માંસની સાથે મધ અને માખણને ગણેલ છે.

૧. જૈનસૂત્રમાં ઠાણુંગણમાં મહિરા, માંસ, મધ, અને માખણને મહાવિગયમાં ગણેલ છે.

૨. ચારે મહાવિગયને રાજપિંડમાં ગણી દશવૈકલિક સૂત્રમાં રાજપિંડ અનાચીર્ણ કહેલ છે.

૩. શ્રી સમવાયંગજીસૂત્ર તથા દશાસુતસ્કંધમા સૂત્રમાં સખળા દોષમાં કહ્યું છે કે- **રાયર્ષિદં શુંજ માણે સવલે** ૫ તેના અર્થમાં રાજપિંડ તે ચાર મહાવિગય ભોગવે તો સાખળો મોટો દોષ લાગે એમ કહ્યું છે, અને ઠાણાંગજીમાં અણુઘાતિમ મોટો દોષ કહેલ છે.

૪. લાલાવાળા છાપેલા દશાસુતસ્કંધમાં પાને ૪ મે લખ્યું છે કે- **સયપિણ્ડ** મહાપરાક્રમી આહાર માંસ મદીરાદિ (આદિ શબ્દે મધ, માખણ) ભોગવે તો સખલ દોષ લાગે. એમ કહ્યું છે.

૫. આચારાંગ સૂત્રમાં પિંડેષણા અધ્યયનમાં-ઉદ્દેશે ૮ મે-મધ અને મદિરામાં સદાય ત્રસ જીવની ઉત્પતિ મુળેથીજ-તે વસ્તુ ઉત્પન્ન ઘટ ત્યાંથીજ તદ્વરણા ત્રસ જીવની ઉત્પતિ કહી છે તે વસ્તુ સાધુને લેવા યોગ્ય નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૫ મું-અહિંયાં કોઈ એમ કહે કે-તે સૂત્રે તો એમ કહ્યું છે કે-મધ, મદિરા, ઘૃત અને જોળ. એ ચાર જીના થયે ત્રસ જીવની ઉત્પતિ થવા કહેલ છે માટે તાજું- નવું મધ હોય તેમાં જીવની ઉત્પતિ ક્યાંથી હોય ? અથવા ઉતું કરેલું મધ તો નિર્દોષજ હરે તે ખાવામાં દોષ નથી એમ કદિ કોઈ કહે તેનું કેમ ?

ઉત્તર-એમ કહે તેને કહેવું કે-તો પછી મદિરામાં જીવની ઉત્પતિ તાજમાં માનશે કે જીનામાં ? મધને મદિરા બન્ને જોલ ગૃહચારી છે. અને બન્ને મુળથીજ ચલિત રસ છે, મુળથીજ વિણકા છે, મુળથીજ ત્રસ જીવની ઉત્પતિ કહી છે તેમાં જીવ વિણકાજ નથી એમ મુળપાઠમાં જણાય છે. અને ઘૃત તથા જોળ એ બે જોલમાં પુરાણા શબ્દ લખેલ છે. અને ઘૃત પુરાણાને માટે વૈદક શાસ્ત્રમાં “ શાલીગ્રામ નિઘંટુ ભૂષણમ્ ” અર્થાત બૃહન્નિઘંટુ રત્નાકરાન્તર્ગતો-૭ મો ૮ મો જાગ. (વૈદકોપયુક્ત સમસ્ત પદાર્થ નામ ગુણ કોષ:) આ અંથ ૧૨૧૬ પૃષ્ઠનો છપાયેલો છે. તેના પાને ૯૯૯ મે કહ્યું છે કે-

उग्रनन्ध पुराणांस्या, इक्ष वर्ष स्थितं घृतम्:

आक्षारस निभंशीतिं, प्रपुराण मतः परम् ॥

દશ વર્ષકા રખા હુવા ઔર ઉચ ગંધવાળા તથા લાખ કે રંગકી સમાન લાલ રંગકા ઐસેહી ધીકે પુરાના ઘૃત કહતે હૈ । દશ વર્ષસે અધિક રખે હુવે ધીકે પ્રપુરાના ઘૃત કહતે હૈ, —માતાન્તરે—વર્ષા દૂર્ધ્વે ભવેદાજ્યં, પુરાણં તન્નિ દોષન્નુત્—ભાવ મિશ્રમેં એક વર્ષ ણીત બને પર ધીકે પુરાના કહા હૈ.

જૈન સૂત્ર—‘ ઉપાશક દશાંગ ’ માં—આણુંદણ શ્રાવકે શ્રી મહાવીર દેવ પાસે વૃત આદરતા—સારદ્વષ્ણ ગોઘય મંદેણં અવસેસં ઘય વિહિં પચ્ચક્ષાતિ. શરદ્ ઋતુ—આશ્વિન—આસો કાર્તિક માસનું નિષ્પન્ન થયેલું ગાયનું ઘૃત—ધી ખપે, ઉપરંત ઘૃતના પરચખાણ—આ ઉપરથી એમં નિશ્ચય થય છે કે—એક વર્ષ ઉપરાંતનું ધી પુરાણું ગણાય છે અને તેમાં લાલ રંગની છાંયાપડે ત્યારે તે ધી વિણહું—અલિત રમ્ન થયેલું ગણાય, તેમાં ત્રસ જીવની ઉત્પત્તિ શાસ્ત્રકારે કહી. એટલે જીવના ધીમાં અને જીવના ખોળમાં ત્રસ જીવની ઉત્પત્તિ કહી છે, તેમ મધ અને મદિરામાં પુરાણાનો શબ્દ લાગુ થતો નથી. તેમાં તો મુળેથીજ ત્રસ જીવની ઉત્પત્તિ કહી છે.

અને નગપદલ અંધમાં તો ખુદ્ધી રીતે જીવની ઉત્પત્તિ ગણાવે છે—

મઘ માંસં મધુનિચ, નવનીત વહિકૃતે ;

ઉત્પદ્યંતે વીપદ્યંતે, સૂક્ષ્મા જંતુ રાસય. ૧

મધ માંસ અને મધને વિષે નિત્ય નામ મૂળમાંથીજ સદાથે અને નવનીત એટલે માણસમાં છાસથી બાહીર નિકળ્યા પછી (થોડા વખતમાં અંતર્મૂર્તિને આંતરે) સૂક્ષ્મ તદ્દવરણજીવની રાસીનું અસંખ્યાસંખ્ય જીવની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ એટલે ઉત્પન્ન થવું અને અવવું એમ ચય ઉપચય થયા કરે તે વસ્તુ રહે ત્યાં સુધી—અહિયાં તો મધ માંસને મધ એકજ દરજ્જાના મૂલ્યથીજ કહ્યા છે.

એટલાજ માટે મધના બાવાબાળાને માથે મહા પાપ મૂક્યું છે—

સપ્ત ગ્રામેષુ યત્પાપં, અગ્નિના મસ્મ સાત્ કૃતે ;

તત્પાપં જાયતે પાર્થઃ, મધુ વિંદુશ્ચ મજ્જણે, ૩

શ્રીકૃષ્ણુ ભગવાન પ્રત્યે અર્જુને પ્રશ્ન કર્યું કે મધ ભક્ષણમાં કેટલું પાપ છે ? ત્યારે શ્રીકૃષ્ણુ મહારાજે ઉત્તર આપ્યો છે કે—હે પાર્થ હે અર્જુન ! સાંભળ—સાત ગામ અગ્નિએ બાળીને ભસ્મ કરે તેમાં જેટલું

પાપ લાગે તેટલું પાપ મધના એક ઝિંદુલું લક્ષણ કરે તેને લાગે. એટલું પાપ મધ લક્ષણમાં કહ્યું છે. માટે બ્રાહ્મણે તો મધ ખાવું જ નહિ. કારણકે તેની ઉત્પત્તિ પણ કનિષ્ઠ પદાર્થથીજ થાય છે.

મેદ મુત્ર પુરિષા ઘૈઃ, રસાદૈ વૈદ્ધિતં મધુઃ

છર્દિં લાલા મુલ્લ શ્રાવૈઃ, ન મસંં બ્રાહ્મણૈ મધુઃ ૩

અર્થી, મુત્ર, વિષ્ણુ આદિ અપવિત્ર રસ, તથા રસવાળી અને પ્રવાહી દરેક ચીજ, ઉલટી-વમન થયેલી વસ્તુ અને મુખની લાળ વગેરે અશુભ અને અપવિત્ર કનિષ્ઠ વસ્તુને માખીઓ મુખમાં લહી મધનો વધારો કરે છે મધના પુડાને વધારે છે અર્થાત્ અપવિત્ર વસ્તુથીજ મધ બને છે માટે બ્રાહ્મણોએ મધ ખાવું નહિ.

અહિંયાં બ્રાહ્મણ શબ્દે જૈનના સાધુ અને શ્રાવક પણ ગણાય છે, માટે જૈનધર્મમાં મધ ખાવાનો નિષેધ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬ મું—જૈનધર્મમાં જો મધુ શબ્દે મધ ખાવાનો નિષેધ હોય તો ભગવતીજીમાં શ્રી મહાવીર મધવાણું લોજન જમ્યા છે અને શ્રી દશવૈકાલિકમાં તેવું લોજન જમવાની સાધુને છૂટ આપી છે, એમ કોઈ કહે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એ સમજાવતિ વિનાનું ખોલવું છે, શાસ્ત્રમાં તે પ્રમાણે છેજ નહિ શ્રી ભગવતીજીના શતક ૧૫ મે-ભગવંત મહાવીરની દિક્ષાના બીજા ચોમાસે રાજગ્રહી નગરીમાં ચોથા માસખમણે ચોમાસું પુરૂં થયે કાર્ત્તીકી પુનમના પડવે વિહાર કરી કોલ્લાગ સન્નિવેશમાં ગયા ત્યા બહુલ બ્રાહ્મણોને ત્યાં કાર્ત્તીકી ચૌમાસીની પ્રતિપદા-પડવાને દિન એત્સવને કારણે બ્રાહ્મણોને જમાડવા માટે-મહુદય સંજુત્તેણં પરમણ્ણેણં-મધુઘૃત સહિત (એટલે ખાંડ, સહિત) વિપુલ પરમ અન્ન (ક્ષીર) કરીને બ્રાહ્મણોને જમાડ્યા બાદ ભગવંતનું ત્યાં પધારવું થયું અને ભગવંતને પણ મધુ ઘૃત ચુકત ક્ષીર પ્રતિલાભી વગેરે.

અહિંયાં મધુ શબ્દે મધ નહિ પણ ગળપણવાળી ચીજ ખાંડ-સાકર અને ઘી સહિત ક્ષીર સમજવી. ખીરમાં મધ હોય નહિ પણ ખાંડ હોય એટલે ખીરમાં ખાંડ ઘી નાખવાનો રિવાજ હોય છે.

અહિંયાં કોઈ કહે કે-ક્ષીર શબ્દ કયાંથી નિકળ્યો ? તેનો ઉત્તર એ કે-ભગવતીજીની લખેલ ટીકામાં કહ્યું છે કે- તેન પરિમણેણંતિ । પરિમાન્ને ઘૈરેન્વ્યા એટલે પરમ અન્ન ક્ષીરને કહેલ છે.

વળી દશગૈકલિક સૂત્રના પાંચમાં અધ્યયનની ૬૭ મી ગાથામાં સાધુને ગાટે કહ્યું છે કે-હે મારા મુનિઓ ! તમને કદી—

તિત્તગંચ કઠુયં ચ કસાયં, અંબીલં ચ મહુરં લવણં વા;

પ્ય લદ્ધ મન્નઠ પત્તં, મહુ ઘયંવ મુજિજ્જ સંજણ. ॥૧૭॥

તિથું, કઠવું, કસાયલું, ખાટું, મીઠું, અને ખાઈ એવા પ્રકારનું ભોજન-અનેરાને અર્થે નિપજેલો એવો આહાર સાધુને સૂત્રોક્ત પ્રાપ્ત થયે તેને ખાંડ-સાકર, ધીની માફક લેખવી ને આહાર કરે એમ કહેલ છે, પણ મધ ખાવું કહેલ નથી.

મધને તો સૂત્રમાં મદિરાને માંસ બરાબર ઉત્તરાધ્યયનમાં નરકગતિ કહેલ છે, તે ગાથા—

તુહં પિયા સૂરાસીહૂ, પેરઓય મહુણિય;

પાઈઓમિ જલંતીઓ, વસાઓ રુહિરાણિય. ॥૭૧॥

વૈરાગ્ય પામેલા એવા મૃગાપૂત્રને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન પડે જે નરકના દુઃખ અનુભવેલા તે પોતાના માતા પિતા પ્રત્યે કહી જણાવતા પોતે કહે છે કે-મને નરકને વિષે પરમાધામીઓ ઉદ્દેરીને કહેતા કે કે-તુહં પિયાઈં મંસાઈં ઇત્યાદિ-તને માંસ (પૂર્વભવે) પ્રિય હતું કેમ ? એમ કહી કહીને મને માઈં પોતાનું જ માંસ તોડી તોડીને અને લાલચોળ કરીને અનેક વાર ખવ-ડાવવામાં આવ્યું છે. (એમ ૭૦ મી ગાથામાં કહેલ છે તે પ્રથમ માંસાધિકાર કહેવાઈ ગયું છે. તેમજ મદિરા અને મધ વિષે ૭૧ મી ગાથામાં કહેલ છેકે-)

તને સુરા, મધ, મદિરા અને મધુ (મધ) પ્રિય હતાં કેમ ? એમ કહી કહીને મન ઉકળતી ચરણી અને રૂધીર પાથામાં આવ્યા છે. ॥ ૭૧ ॥

એમ બે ગાથામાં માંસ, મદિરા અને મધ બે ત્રણેના ભક્ષણના કરનારને સરખું ક્ષણ કહ્યું છે. અને માખણને પણ આ ત્રણની બરાબર ગણી સૂત્રમાં મહાવિગય અને રાજપિંડમાં લેખી ચારે વસ્તુ સાધુને ખાવી વરણ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૭ મું—મધુનો અર્થ કેટલાક એકલો મધજ કરે છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—મધુનો અર્થ એક મધજ થાય છે એમ નથી. મધુના અર્થ ઘણા થાય છે, એમ શબ્દકોષથી માલમ પડે છે. જુઓ શબ્દ ચિંતામણિ સંસ્કૃત-ગુજરાતી શબ્દકોષ પાને ૧૦૦૨-૩ મે.

મધુ-૧ મધ, ૨ મઘ, ૩ યુષ્પનો રસ, ૪ મીઠો રસ, ૫ પાણી, ૬ પ્રાણીનું શુભાશુભ કર્મ, ૭ દૂધ.

મધુ-૧ વિષ્ણુના કાનના મેલમાંથી પેદા થયેલો એક રાક્ષસ, ૨ તે નામનો એક દૈત્ય, ૩ વસંત ઋતું, ૪ ચૈત્ર માસ, ૫ એક જાતનું ઝાડ, મહુડાનું ઝાડ, ૬ અશોક વૃક્ષ, ૭ જેડીમધ, ૮ એક જાતનું પંખી ૯ યદિ ભેદ.

મધુ-મીઠું, મધુર-મધુ-જીવતી ઔષધિ. 'નર્મ કોષ'-ગુજરાતી શબ્દ કોષમાં મધુ વિષે કહ્યું છે કે—

મધુ-૧ મધપૂડાનું મધ, ૨ ફૂલનું મધ, મકરન્દ, ૩ અમૃત, ૪ મૌડાનું ઝાડ.

મધુ-૧ મઘ, દારૂ, ૨ વસન્ત ઋતુ.

મધુ-મિઠું, ગળ્યું.

ઉપર કહેલી તમામ વસ્તુનો સમાવેશ મધુ શબ્દમાં થાય છે, માટે મધુ શબ્દના ઉપર કહેલા અર્થમાં જૈનના સાધુને મધ, મઘ-દારૂ વગેરે વસ્તુ અકલ્પનીય છે અને કેટલીક વસ્તુ કલ્પનીય છે; પરંતુ માંસ, મદિરા, મધ અને માખણ (છાસથી અન્નગ થયેલું). આ ચારે પદાર્થનો તો સૂત્રમાં સર્વથા નિષેદ છે, જૈન મુનિને આગ્રાહ્ય છે, ખાવા જોગ નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૮ મું- એક વાત યાદ આવે છે કે-ઉત્તમ દેવ દેવીના ઉપા-શકો ઉત્તમ કોમમાં ઉત્પન્ન થયેલા-આર્થ નામ ધરાવનારા, દેવ દેવીને નામે ઘેટાં યોકડાનો ભોગ આપી પોતે ઈચ્છીત વસ્તુની માગણી કરે છે, તો શું દેવ દેવી તેવો ભોગ માગતા હશે ? અને તેવો ભોગ આપનારને ઈચ્છીત વસ્તુ મળતી હશે ?

ઉત્તર—હે ભાઈ ! એ તો એક જાતની ભ્રમણા છે. દુનિયામાં એવી એક જાતની અજ્ઞાનતા છે. ઉત્તમ દેવ દેવી કાંઈ નિર્દય પ્રણામી હોય નહિ કે ગરીબ અને રાંક બિચારા ઘેટાં યોકડાનો ભોગ માગે અને કદાપિ નીચ જાતના દેવતા એવો નીચ ભોગ માગે એમ કદાપિ કોઈ માને તો તે વાત પણ ખોટી છે. શું પોતાનો ભક્ષ લેવાને પોતે અશક્તિવાન છે કે બીજા પાસે ભોગ માગે ? એ તો માંસાહારીઓએ પોતાનાજ ભક્ષ માટે દેવ દેવીનાં નામને આગળ કરી ઘેટાં યકરાનો વધ કરી તેનો ભોગ પોતેજ લીએ છે.

જે એમ ન હોય તો કેમ કોઈ દેવ દેવીએ સિંહ, વાઘ કે ચિત્રા દીપડાનો ભોગ ન માગ્યો ? એવો ભોગ કોઈ દેવ માગનાર નીકળ્યો હોત તો ભોગના આપનારને ખબર પડત કે કેટલી વીસીએ સો થાય છે ? વાઘનો ભોગ આપતા પોતાનો ભોગ અપાઈ બંધ એમ સૌ કોઈ સારી રીતે જાણી શકે છે; માટે રાંક ખીચારા ઘેટાં બોકડાને નામે દેવતા દેવી ડગાય છે અને તેવા અધર્મિ-પાપિષ્ઠના આશ્રય રહેલા દેવ દેવી પણ નિંદાને પાત્ર થઈ વગોવાય છે ને તે પણ દુર્બળના ઘાતકી ગણાય છે. જુઓ અતિત્ય પુરાણમાં કહ્યું છે—

ન સિંહો નચ શાર્દૂલો, ન વ્યાઘ્ર શરભો નચ;

અજા પુત્રો વલ્લિ દઘાત્, દેવો દુર્બલ્લ ઘાતક. ૧

કોઈ સિંહનું, શાર્દૂલનું, વાઘનું, અષ્ટાપદનું, એ શબ્દે કોઈ દીપડાનું, ચિત્રાનું બલીદાન આપતું નથી અને દેવ પણ તેનું બલીદાન માગતા નથી. બલીદાનના દેવાવાળા અબપુત્ર-ઘેટાં બોકડાનું બલીદાન દે છે અને દેવ દેવી પણ તેના ગરીબનું બલીદાન માગે છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, દેવો પણ દુર્બળની ઘાતને ઇચ્છે છે.

જેમ સુસલમાન ભાઈઓ બકરી ઇદ કરે છે પણ કોઈ વાઘ ઇદ કરતું નથી; તેમ હિંદુ કોમમાં દેવ દેવીને ઘેટાં બકરાનું બલીદાન દેવાય છે. પણ સિંહ વાઘનું બલીદાન કોઈ માગતું નથી કે દેતું નથી. આનો હેતુ એમ જણાય છે કે—માંસાહારી લોકોએ પોતાના ગૃહ્વીપણ્યને લઈને દેવ દેવીઓને નામે-અસુક દેવી અસુક ભોગ માગે છે એમ પોતપોતાની ઇચ્છા માકડ ગરીબ ખિચારા ઘેટાં બોકડાનો વધ કરી યા તેનો હવન હોમ કરી હવનનું માંસ પવિત્ર ગણી માંસાહારીઓ પોતાના ગૃહ્વીપણ્યને લઈને પોતાની ઇચ્છાને તૃપ્તિ કરે છે, પણ તેનું કૃણ તો કનિષ્ઠ સમજવું. અજ્ઞાની લોકો કે જેને ધર્મ અધર્મ-પૂન્ય કે પાપનું જ્ઞાન હોતું નથી તેવાઓ પણ કોઈ પુત્રાદિકની ઇચ્છાએ કે કોઈ શરીર સુખની ઇચ્છાએ પણ પચોદ્રિય જીવે નો વધ કરી પુત્રાદિક સુખને માગે છે. અહહહહ !!! કેવી અજ્ઞાનતા ?

જેજે દુનિયાનું અજ્ઞાન, આપસ્વાર્થ સાધવા કારણ;

લુંટે પરના પ્રાણ—એ ટેક.

દેવી પાસે ઘેટો માગે, અબ્બ સુતને સાટે;

અપના પુત ખીલાયા ગાહે, ગળા પારકા કાટે.—જેજે ૧

જીવને સાટે જીવજ આપે, આપ અચવાને માટે;

દેવ દેવી આડા નાવે, પરભવ કોઈ સિર કાટે.—જેજે ૨

શરીર સૂખને કારણે કોઈ, કરે પ્રાણીનો નાશ;
 સુખ તો મળવું દૂર રહ્યું; પણ હોય નરકમાં વાસ.-જોજો ૩
 શેર અનાજની ચોજરી માટે, કરે અનેક જીવ હાણ;
 ગરીબ વનચર કેરા ત્રાસે, પડે નરકની ખાણ.-જોજો ૪

છપયછંદ

મારેગા ગરીબકું તો આપ માર ખાવેગા,
 ખાયગા હરામકા તો હેરાની મિલેગા,
 ચંદા ચૌર સૂરા સો તો સાહેબસેં ડરતાહેં,
 તેરી કહાં ગુન્જશ ગળે બાંધ કે બોલાવેગા.
 કહે હરદાશ હસો ન હિસાબ કરો,
 જમકે હમ્બુર કછુ બોલ બીન પાવેગા.-૧

ઇતિ શ્રી પરમપૂજ્ય શ્રી ગોપાલજી સ્વામી તત્ શિષ્ય મુનિ શ્રી
 મોહનલાલજી કૃત શ્રી “ પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા ”-ઉત્તરાર્દ્ર-ભાગ ૧૦ મો
 સમાપ્ત: ॥

श्रीमद् पूज्य श्री गोपाणल स्वामी ग्रंथमाणा-मण्डो ११ मो.

परम पूज्य श्री गोपाणल स्वामी तत् शिष्य
मुनि श्री मोहनदासल कृत.

श्री प्रश्नोत्तर मोहनमाणा
उत्तरार्ध भाग ११ मो.

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા.

૧૧૧૧૧

ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૧૧ મો.

પ્રશ્ન ૧ લું—કેટલાક કહે છે કે-જૈન ધર્મ વેદ ધર્મમાંથી નીકળ્યો છે. કેટલાક કહે કે ઐદ્ધ ધર્મમાંથી જૈન ધર્મ નીકળ્યો છે. અને કેટલાક એમ પણ કહે છે કે-જૈન ધર્મ ગૌતમે ચલાવ્યો છે. આ વિષે શું સમજવું ?

ઉત્તર—જૈનધર્મ અનાદિ છે. કોઈ પણ ધર્મમાંથી જૈનધર્મ નીકળ્યો એવી કલ્પના કરવી તે આકાશ પુષ્પવત્ છે. વેદ વગેરે દરેક ધર્મનાં શાસ્ત્રોમાં જૈનધર્મની શાક્ષી મળી આવે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે વેદ વગેરે રચાયેલાં શાસ્ત્રોથી પહેલાનો જૈનધર્મ અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે એમ ઘણા પ્રકારની સાબીતી મળી આવે છે.

પ્રશ્ન ૨ લું—વેદ પહેલાનો જૈનધર્મ છે એવી શાક્ષી વેદમાંથી નીકળી આવે તો વેદ પહેલાનો જૈનધર્મ છે એમ એકે અવાજે કબુલ કરવું પડે માટે એવો કોઈ વેદ ધર્મનો દાખલો હોય તો પ્રગટ કરી બતાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—જૈનધર્મની પ્રાચીનતાની શાક્ષી “ સનાતન જૈન ” પુસ્તક ૧ લું—ડીસેમ્બર ૧૯૦૫—અંક ૫ મો-જૈનની પ્રાચીનતા અને સમીચીનતા અર્થે, અન્ય દર્શનોનાં શાસ્ત્રોપરથી કેટલીક શાક્ષીઓ અહિં મૂકીએ છીએ.

શ્રીઋગ્વેદમાં—આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

ૐ ત્રૈલોક્ય પ્રતિષ્ઠિતાનાં, ચતુર્વિંશતિ તીર્થંકરાણાં;

ઋષભાદિ વર્દ્ધમાનાન્તાનાં, સિદ્ધાનાં શરણં પ્રપદ્યે. ॥

અર્થ:—ઋષભથી વર્દ્ધમાન પર્યંત જે ‘ સિદ્ધ ’ ત્રિલોકર્મા પ્રતિષ્ઠા (માન) પામે છે, અને ચોવીશ તીર્થોની સ્થાપના કરનાર છે તે સિદ્ધોનાં શરણુને પ્રાપ્ત થાઉં છું; અર્થાત્ તે ઋષભાદિ સિદ્ધ મને બચાવો.

ઉપર પ્રમાણે ઋગ્વેદમાં—ઋષભદેવથી માંડી વર્દ્ધમાન સ્વામી (મહાવીર સ્વામી) સુધીના ચોવીશ તીર્થંકરની સાક્ષી આપે છે ને તેઓ સિદ્ધ થયા એવી સાબીતી કરી આપે છે. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે-વેદ પહેલા ચોવીશે તીર્થંકર થઈ જવા જોઈએ, તેમજ વ્યાખ્યા વિલાસમાં પણ ઉપર કહેલા વેદમાં મહાવીરનું નામ દાખલ કર્યું છે.

પ્રશ્ન ૩ જી—વ્યાખ્યા વિલાસમાં શી રીતે કહ્યું છે ?

ઉત્તર—વ્યાખ્યા વિલાસ અથ-બીર સંવત ૨૪૫૫ માં છપાયું છે તેમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

ૐ પવિત્રં નગ્રમુષ વિપ્રસામહે ણા નગ્ના (નગ્નયે) જાતિર્યેર્ણાં વીરાઃ ઇત્યાદિ વળી વ્યાખ્યા વિલાસમાં યજુર્વેદનો દાખલો આપ્યો છે તેમાં ઋષભદેવ અરિહંતનું નામ છે.

પ્રશ્ન ૪ થુ—યજુર્વેદમાં શી રીતે કહ્યું છે.

ઉત્તર—યજુર્વેદ ૨૫ અધ્યાય ૧૯ મો મંત્ર—

ૐ નમો અર્હતો ઋષભો ૐ ઋષભ પવિત્રં પુરુહૂત મધ્વરં યજ્ઞેષુ નર્મ પરમં માહ સંસ્તુતં વરં શત્રું જયંતં પશુરિંદ્ર માહુ રિતિ સ્વાહા દીર્ઘાયુસ્તાયુ વલાયુ વાં શુભ જાતયુ. ॥ (વ્યાખ્યા વિલાસ)

તેમજ યજુર્વેદમાં-અરિષ્ટનેમીનું નામ પણ જણાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૫ મું— યજુર્વેદમાં અરિષ્ટનેમીનું નામ કેવી રીતે જણાવવામાં આવ્યું છે ?

ઉત્તર—યજુર્વેદના ઉપર કહેલા ૨૫ મા અધ્યાયમાં—

ૐ રક્ષ રક્ષ અરિષ્ટનેમિઃ સ્વાહાઃ વામદેવ શાન્ત્યર્થમનુ વિધીયતે । સોઽસ્માકં અરિષ્ટનેમિઃ સ્વાહાઃ (આ અરિષ્ટનેમી જૈનધર્મમાં બાપીશમાં તીર્થકર થઈ ગયા છે. (વ્યાખ્યા વિલાસ)

વળી ઋગ્વેદમાં પણ અરિષ્ટનેમિનું નામ જણાય છે.

પ્રશ્ન ૬ હું—ઋગ્વેદમાં અરિષ્ટ નેમિ વિષે શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—ઋગ્વેદ અષ્ટક ૧ અ. ૬ વર્ગ ૭૬

ૐ સ્વસ્તિ ન ઈંદ્રો વૃદ્ધ શ્રયા સ્વસ્તિ નઃ પૂષા વિશ્વવેદાઃ સ્વસ્તિ નસ્તા ક્યર્યો અરિષ્ટનેમિઃ સ્વસ્તિનો વૃદ્ધસ્પતિદધાતુ ઇત્યાદિ

(વ્યાખ્યા વિલાસ)

ઉપરનાં વેદના દાખલાથી નિશ્ચય થાય છે કે વેદ રચાયા પહેલા જનધર્મ મોબુદ હતો તેજ જૈનધર્મના તીર્થકરોનાં નામ તેમાંથી નિકળે છે, તેમજ પુરાણમાં પણ જૈનના તીર્થકરોના નામ મળી આવે છે.

પ્રશ્ન ૭ મું—પુરાણમાં તીર્થકરોનાં નામ કેવી રીતે મળી આવે છે ?

ઉત્તર—“ સનાતન જૈન ” પુસ્તક ૧ હું-અંક ૫ મો-જૈનની પ્રાચીનતા વિષે પ્રથમ વેદના દાખલાથી જણાવ્યું હવે પુરાણના દાખલાથી જણાવે છે. પ્રભાસ પુરાણને વિષે કહ્યું છે કે-

રૈવતાદ્રો જિનો નેમિઃ યુગાદિ વિમલાચલે;

ઋષીણા શ્રમા દેવ, મુક્તિ માર્ગસ્ય કારણમ્. ॥

અર્થ:-શુદ્ધ રૈવત નામના પર્વતમાં યુગના આદિભૂત ‘ નેમિનાથ ’ નામવાળા જિનદેવ ઋષિઓના આશ્રમથી મુક્તિ માર્ગ (રીતિ) અથવા રસ્તાનું કારણ છે. વગેરે તેમજ વળી યોગવાશિષ્ટમાં પણ રામચંદ્રજીના ઉદ્દગારો જિનદેવ સંબંધી જણાવ્યા જેવા છે.

પ્રશ્ન ૮ મું—રામચંદ્રજીએ યોગવાશિષ્ટમાં શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર:-છત્રીશહુબરી શ્લોકવાળા યોગવાશિષ્ટમાં પ્રથમ વૈરાગ્ય પ્રકરણ છે. તેમાં અહંકાર નિષેધાદિ વિષે વશિષ્ટ અને રામ સંબંધમાં વ્યામ કહ્યું છે.

રામ ઉવાચ.-

નાહં રામો નમે વાચ્છા, ભાવેષુ ચ નમે મનઃ;

શાન્તિમાસ્થાતુ મિચ્છામિ, ચાત્મ ન્યેવ જિનો યથા.

અર્થ:-રામે કહ્યું-નથી હું રામ કે નથી મારી કર્માદિકમાં ઇચ્છા અને માફ મન ભાવ પદાર્થોમાં નથી. જિન દેવની પેઠે પોતાના આત્મામાં શાન્તિ પામવા ઇચ્છું છું.

(રામચંદ્રજી જૈનના વીશમાં તીર્થંકરના શાસનમાં થયા છે, અને તેમણે જિન દેવ જેવી દિક્ષા ધારણ કરી મોક્ષપદ લીધું છે.) ઉપરના શ્લોકથી પણ સાપિત થાય છે કે-રામચંદ્રજીના વખતમાં પણ જૈનધર્મ હતો, અને નગર પુરાણમાં પણ અહીં ત મુનિ વિષે લખ્યું છે.

પ્રશ્ન ૯ મું—નગર પુરાણમાં શું લખ્યું છે ?

ઉત્તર:-નગર પુરાણમાં કહ્યું છે કે-શ્લોક-

દશ મિર્મા જિતૈ વિપ્રેઃ, યત્કલં જાયતે કૃતે;

મુનિર્મહંત મક્તસ્ય, તત્કલ જાયતે કલૌ. ॥

અર્થ:-સત્યયુગમાં દશ બ્રાહ્મણોને ભોજન દેવાથી જે ઈળ થાય છે તેજ ઈળ કળિયુગમાં અહીં ત ભકત મુનિને ભોજન દેવાથી થઈ શકે છે. વળી પ્રભાસ પુરાણમાં પણ જૈન સંબંધી હકીકત છે.

પ્રશ્ન ૧૦ મું—પ્રભાસ પુરાણમાં જૈન સંબંધી શું લેખ છે ?

ઉત્તર—પ્રભાસ પુરાણમાં—વ્યાસકૃત સૂત્રને વિષે કહ્યું છે કે—

જૈના એકસ્મિન્નેવ વસ્તુનિ ઉભયે નિરુપયન્તિ ।

અર્થ—જૈની લોક એકજ વસ્તુ (ઈશ્વર) માં કૃતત્વ લોકતાત્વનું નિરૂપણ કરે છે અર્થાત્ એક પરમાત્માને કર્તા અને લોકતા માને છે:—
વળી હનુમાન નાટકમાં પણ જૈનશાસનમાં અહિંત વિષે કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૧ મું—હનુમાન નાટકમાં અહિંત વિષે શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—હનુમાન નાટકમાં જૈન શાસનમાં અહિંત વિષે નીચેનાં લખાણમાં ૫૬ દર્શનનુ સ્વરૂપ જણાવતા કહે છે કે—

યશૈવઃ સમુપાસતે શિવ, ઇતિ બ્રહ્મેતિ વેદાન્તિનો;

બૌદ્ધા બુદ્ધ ઇતિ પ્રમાણ પટવઃ કર્ત્તોતિ નૈયાયિકાઃ ॥

અર્હન્નિત્યંથ જૈન શાસન રત્તાઃ કર્મ્મેતિ મીમાંસકાઃ;

સોયંવો વિ વિદધાતુ વાંચ્છિત ફલં ત્રૈલોક્ય નાથઃ પ્રમુઃ ॥

અર્થ:—જેવી રીતે શૈવ લોક શિવ (મહાદેવ) બાણી ઉપાસે છે. વેદાન્તિ લોક જેને બ્રહ્મ (વ્યાપક પરમેશ્વર) બાણી ધ્યાવે છે. બૌદ્ધદેવ બાણી જેને પૂજે છે, પુનઃ પ્રમાણ (ચુકિત શાસ્ત્ર) માં ચતુર નૈયાયિક લોક જેને કર્તા કહે છે, તથા જૈનશાસનના પ્રેમવાળા લોક જેને અહિંત માને છે, અને મિમાંસક જેથી કર્મરૂપ વર્ણન કરે છે. તે ત્રણ લોકના સ્વામી પ્રભુ ઈશ્વર તમારા લોકોના વાંચીત ફળ (કામના સિદ્ધિ) તે પુરે-વળી મનુસ્મૃતિમાં યુગની આદિના કરનાર પહેલા જિન કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૧૨ મું—મનુસ્મૃતિમાં શી રીતે કહ્યું છે.

ઉત્તર—મનુસ્મૃતિમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે કે પ્રલોક—

દર્શન વર્ત્મ વીરાણાં સુરાસુર નમસ્કૃતઃ;

નીતિ ત્રિતય કર્ત્તૈયો, યુગાદૌ પ્રથમો જિનઃ ॥

અર્થ:—વીરોના માર્ગને દર્શાવતા હતા, દેવ અને દૈત્યથી નમસ્કાર પામવાવાળા અને યુગની આદિમાં ત્રણ પ્રકારની નીતિના કરનાર પહેલા જિન થયા.

ભર્તૃહરિએ પણ જિનદેવ માટે ઉંચા નંબરનો અભિપ્રાય જણાવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૩ મું—ભતૃહરિએ જિનદેવ માટે શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—ભતૃહરિએ વૈરાગ્ય પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે—

एको रागिषु राजते प्रियतमा, देहार्द्धधारी हरी;
निरागेषु जिनो विमुक्तललना, संगीन यस्मात्परः ॥

અર્થ:—રાગી પુરૂષોમાં પ્રિયતમા (સ્ત્રી) તું અર્ધા શરીરને ધરવાવાળા (જેતું વામાંગ ગોરી સ્ત્રી છે એવા) શિવજી શોભે છે. વિસ્કતો (વીતરાળીઓ) માં બેભે ત્યાગો છે સ્ત્રીઓનો સંગ એવા જિનદેવથી વિશેષ કેઈ નથી.

અહાંડ પુરાણોમાં ઋષભદેવ ભગવાને જૈનધર્મ ચલાવવા સખધી બણ્યાયું છે.

પ્રશ્ન ૧૪ મું—અહાંડ પુરાણમાં ઋષભદેવ ભગવાન માટે શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—“ તત્ત્વનિર્ણય પ્રસાદ ” -પૃષ્ઠ ૫૦૧ મે-કહ્યું છે કે-અહાંડ પુરાણમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે કે—

नामिस्तु जनयेत्पुत्रं मरु देव्यां महाद्युति;
ऋषभं क्षत्रिय ज्येष्ठं, सर्वक्षत्रिस्य पूर्वजं. १
ऋषभाद्भारत्तो जज्ञे, वीर पुत्र शताग्रजः;
अभिषिच्य भरतंराज्ये, महाप्रव्रज्य माश्रितः २

इहहि इक्ष्वाकु कुल वंशोद्भवेन नामिसुतेन मरुदेव्या नंदनं महादेवेन
ऋषभेण दश प्रकारो धर्मः स्वयमेवा चीर्णः केवल ज्ञान लाभान् प्रवर्तितः॥

અને શિવ પુરાણમાં પણ ઋષભદેવ ભગવાન માટે કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૫ મું—ધિવ પુરાણમાં ઋષભદેવ ભગવાન માટે શું કહ્યું છે?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત ગ્રંથમાં-શિવ પુરાણમાં નીચે પ્રમાણે બણાવે છે.

कैलासे पर्वते रम्ये, वृषभोय जिनेश्वरः;
चकार स्वावतारंय, सर्वज्ञः सर्वगः शिवः ॥१॥

તેમજ સ્કંદ પુરાણમાં ઋષભદેવ ભગવાન માટે સાઈ લખ્યું છે.?

પ્રશ્ન ૧૬ મું—સ્કંદ પુરાણમાં ઋષભદેવ ભગવાન માટે શું લખ્યું છે ?

ઉત્તર—સાંભળો-સ્કંદ પુરાણમાં ઋષભદેવ ભગવાન માટે ઉપરના ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

પરમાત્માન માત્મનં, લસત્કેવલ નિર્મલમ્ ;
નિરંજનં નિરાકારં, ઋષમંતુ મહા ઋષિમ્. ૧

અને નાગ પુરાણમાં ઋષભદેવ સ્વામી માટેનું લખાણ છે.

પ્રશ્ન ૧૭ મું—નાગ પુરાણમાં ઋષભદેવ સ્વામી માટે કહ્યું શું છે ?

ઉત્તર—ઋષભદેવ ભગવાન (આદિનાથ ભગવાન માટે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે. સાંભળો.

અષ્ટ પદ્મિષુ તીર્થેષુ, યાત્રાયાં યત્ફલં ભવેત્ ;
આદિનાથસ્ય દેવસ્ય, સ્મરણે નાપિ તદ્ભવેત્. ॥ ૧ ॥

અઠશઠ તીર્થની યાત્રામાં જેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેટલું ફળ આદિનાથદેવ-ઋષભદેવ ભગવાનના સ્મરણથી થાય છે. (ઇતિ તત્ત્વ નિર્ણય પ્રાસાદ.)

પ્રશ્ન ૧૮ મું—શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનથી જૈન ધર્મની પ્રવૃત્તિ થઈ છે એવો કેઈ દાખલો છે ?

ઉત્તર—હા, જી, સાંભળો—શ્રી માલપુરાણમાં અધ્યાય ૭૩ મે-ગાથા ૧૧ મી-૧૫ મીમાં-કહ્યું છે કે—

પ્રથમં ઋષભો દેવો, જૈન ધર્મ પ્રવર્તકઃ ॥૧૧॥
एकादश सहस्राणि, शिल्पाणां धारितो मुनिः;
जैन धर्मस्य विस्तारो, करोति जगति तले. ॥૧૨॥

અર્થ:—પ્રથમ ઋષભદેવ જૈન ધર્મને પ્રવર્તાવનાર અગિયાર હજાર શિળા સાથે જગતમાં જૈન ધર્મને ફેલાવશે.

આટલા દાખલે વેદ અને પુરાણમાં જૈન ધર્મ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનથી તે અદ્યાપી આવ્યો આવે છે; એટલે શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીથી માંડી શ્રી મહાવીર સ્વામી સૂત્રીમાં ચોવીશ તીર્થ કરનો પ્રવૃત્તિ અનુક્રમે-નમો ચરુવીસાણ તિત્થચરણાં ઉસમાઈ મહાવીર પજ્જવસણાણં ઇત્યાદિ જૈન ધર્મ પ્રવર્તાવનારા કહ્યા છે; એટલે જે પ્રમાણે જૈનસૂત્રોમાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનથી શ્રી મહાવીર દેવ પર્યંત જૈન ધર્મના પ્રવર્તક કહેલ છે તેમજ વેદ પુરાણમાં પણ કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૯ મું—કેટલાક એમ કહે છે કે-જૈન ધર્મ ગૌતમે ચલાવ્યો છે. એટલે ગૌતમથીજ જૈન ધર્મ પ્રવર્ત્યો છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—વાંચક વર્ગોને ઉપરના વેદ પુરાણના દાખલાથી ખાત્રી થઈ હશે કે—જૈન ધર્મ શ્રી ઋષભદેવ લગવાનથી આવ્યો આવે છે અને ગૌતમે જૈન ધર્મ ચલાવ્યો નથી પણ જૈન ધર્મના ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીની પાસે દિક્ષા લઈ ગૌતમ શ્રી મહાવીરના શિષ્ય થયા છે એમ શ્રી માલપુરાણ સાર્થી આપે છે.

પ્રશ્ન ૨૦ મું—શ્રીમાલ પુરાણમાં ગૌતમ મહાવીરના શિષ્ય થયા તે સંબંધે શું લખ્યું છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—સાંભળો—શ્રીમાલ પુરાણના અધ્યાય ૭૩ માં શ્લોક ૧૨૧ મે કહ્યું છે કે—

ગૌતમો પિતતો રાજન્ , ગતો કાશ્મિર કેતતઃ ;

મહાવીરા દીક્ષયા ચ, ધન્ને જૈનં મને પ્સિતમ્. ॥૧૨॥

અર્થ—હે રાજન્ ! ગૌતમ પણ કાશ્મિર ગયો અને મહાવીર પાસેથી દીક્ષા લઈ મનનો ધારેલો જૈનધર્મ ધારણ કર્યો.

પ્રશ્ન ૨૧ મું—ગૌતમે મહાવીર પાસે ક્યારે દિક્ષા લીધી ?

ઉત્તર—તે વિષે અધ્યાય ૭૪ મે—નીચે પ્રમાણે પુછા કરી છે સાંભળો—શ્લોક—

કિં યુગે ચ મહા વીરો, જન ધર્મ ચ કારહઃ ;

ગૌતમશ્ચ કદા તસ્માદ્ , દીક્ષા જગ્રાહ વાહવ . ૧

અર્થ—માંધાતા વિશિષ્ટ પ્રત્યે કહે છે—હે મહારાજ ! કયા યુગમાં મહાવીર જૈનધર્મ કરતો હતો અને ગૌતમ તેની પાસેથી ક્યારે દિક્ષા અહણુ કરતો હતો ?

તેના ઉત્તરમાં વશિષ્ઠ કહે છે. ॥ વશિષ્ઠ ઉવાચ ॥

દ્વિસહસ્ત્રા ગતા રાજ, હ્રદ્ધાઃ કલ્પિયુગે યદા ;

તદા જાતો મહાવીરો, દેશે કાશ્મિરકે નૃપ. ૩

ગૌતમો પિતદા તત્ર, ધારિતું જૈન ધર્મકમ્ .

શ્રિયા વાક્યેન સંતુષ્ટો, જગામ શ્રી નિકેત નાત્. ૪

અર્થ:—વશિષ્ઠ કહે હે રાજ ! કળિયુગનાં ન્યારે બે હબ્દવ વર્ષ ગયાં ત્યારે કાશ્મિર દેશમાં મહાવીર ઉત્પન્ન થયો અને જૈનધર્મ ધારણ

કરવા ગૌત્તમ પણ તે વખતે લક્ષ્મીલુના વાક્યથી સંતુષ્ટ થઈ શ્રીમાલથી ત્યાં ગયો.

પ્રશ્ન ૨૨ મું—મહાવીર પાસે જઈને ગૌત્તમે શું કહ્યું ?

ઉત્તર—શ્રી મહાવીર પાસે ગૌત્તમ જઈને નીચે પ્રમાણે કહે છે.

મો મો સ્વામિન્મહાવીર, દીક્ષા દેહિ મમ પ્રમો;
જન ધર્મસંગૃહીતુ, માગત સ્તવ સંનિધૌ. ॥૬॥

અર્થ—ગૌત્તમ કહે, હે સ્વામી મહાવીર મને દીક્ષા આપો હું જૈનધર્મ ગૃહણ કરવા તમારી પાસે આવ્યો છું.

ગૌતમો ડહિલ્યયાસાકં, જૈઝ દીક્ષા દવે ત્વપ;
ગૌતમોહ્ય મવેત્ સાધુ, રહિલ્યા આર્યકા મવત્ , ॥૨૨॥
ગૌતમો વત્સરા રાજન્ , દ્વધિકા નવતિ સ્તદા;
સાઘુપુરુષેણ શુઢવાચ, હ્મન્તે મુક્તિ મવાપ્રયાત્. ॥૨૩॥

અર્થ:—વશિષ્ઠ કહે-હે રાજા ગૌત્તમ અહિલ્યા સાથે જન દીક્ષા ધારણ કરતો હતો અને ગૌત્તમ સાધુ થયો તથા અહિલ્યા આર્યા થઈ હે રાજા ગૌત્તમ આણું વર્ષ જૈન ધર્મ લોગવી અતે મોક્ષને પામ્યો.

પ્રશ્ન ૨૩ મું—ગૌત્તમે મહાવીર પાસે દીક્ષા લીધી ત્યારે તેણે કેવો વેશ ધારણ કર્યો અને કેવી રીતે વિચર્યા ?

ઉત્તર—તે પણ નીચેના બે શ્લોકથી જણાવે છે સાંભળો—

શિષ્યે સહસ્રે; સહિતો, જૈન ધર્મ: પ્રવર્તક:;
આર્યયા સંઢુતો રાજન્ . દયા ધર્મેણ સંયુત: ॥૩૨॥
દધાનો મુમતિ મુચ્ચે, વિમ્રાણો દણ્ડ કંકરે;
શિરસો મુપ્પનં કૃત્વા, કુક્ષૌ ચ કુજ્જિકાં દધન્. ॥૩૩॥

અર્થ—વશિષ્ઠ-હે રાજા ત્યાર પછી હજાર શિષ્યો સાથે તથા આર્યા અહિલ્યા સાથે દયા ધર્મ યુક્ત થઈ જૈન ધર્મને પ્રવર્તાવનાર ગૌત્તમ પણ શ્રીમાલ નગરમાં આવ્યો. મોઢે મુમુચ્ચી આધનાર હાથમાં ઢંડ ધારણ કરનાર માધાનું મુંડન કરાવનાર કાખમાં પીછી ધારણ કરનાર-(ગૌત્તમ હવે.) ઇતિ. એ પ્રમાણે શ્રીમાલ પુરાણમાં-મૂળ શ્લોક અને તેના અર્થમાં કહ્યું છે.

શિવ પુરાણમાં પણ ગૌત્તમ વિષે અધિકાર છે ખરો પણ તેમાં ઘણો તક્ષવત જોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૨૪ મું—શિવ પુરાણમાં ગૌતમ વિષે શું કહ્યું છે ? શ્રીમાલ પુરાણમાં અને શિવ પુરાણમાં કહેલા ગૌતમ તે એક છે કે બુદ્ધ છે ?

ઉત્તર—શ્રી માલપુરાણમાં કહેલા ગૌતમ તે અહલ્યાવાળા અને આદ્યાણોએ તેને ગૌ હત્યારો કરાવવાથી તેનો તિરસ્કાર કરવાથી તે ગૌતમે અહલ્યા સહિત મહાવીર પાસે દિક્ષા લીધી એમ શ્રી માલપુરાણમાં કહ્યું છે; તેમજ શિવપુરાણમાં અહલ્યાવાળા ગૌતમને ઋષિઓએ ગૌ હત્યારો કરાવ્યો છે ખરો પણ મહાવીર પાસે દિક્ષા લીધાનો કે-જૈન ધર્મ સ્વીકારવાનો કાંઈ પણ હેવાલ છેજ નહિ તો આ બેમાં કઈ વાત સત્ય માનવી ? તે તો વાંચક વર્ગનું કામ છે. અમે તો જે વસ્તુ જોવામાં આવે તે રજુ કરી વાંચક વર્ગની પાસે મુકીએ અને તેનો વિચાર પણ તેમનેજ કરવાનો છે. શ્રી માલપુરાણમાં ઉપરની હકીકત છે; તેમ શિવપુરાણમાં પણ જ્ઞાન સંહીતામાં-અધ્યાય ૫૩ મે-૫૪ મે-ગંગા મહાત્મ્યમાં જુઓ.

પ્રશ્ન ૨૫ મું—શિવપુરાણમાં જૈન ધર્મ વિષે કંઈ કહ્યું છે.

ઉત્તર—શિવપુરાણ જ્ઞાન સંહિતા અધ્યાય ૨૧ મે-તેમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

મુષ્ઠં મલિન વસ્ત્રં ચ, કુંડિ પાત્ર સમન્વિતં;
દધાનં પુશ્ચિક દાલે, ચાલયન્તે પદે પદે. ॥ ૨ ॥
વસ્ત્ર યુક્તં તથા હસ્તં, ક્ષિપ્પમાણં મુખે સદા;
ધર્મમેતિ વ્યાહરન્તં, નમસ્કૃત્યસ્થિતં હરે. ॥ ૩ ॥

અર્થ—ઉપરના જે શ્લોકનો અર્થ શિવપુરાણના ભાષાન્તરમાં આ પ્રમાણે લખ્યો છે. માથે મુઠિ જેને, મલિન વસ્ત્રવાળો, કાષ્ટમય પાત્રયુક્ત હાથમાં પૂંજણી લઈ તેને વારંવાર હુલાવતો મુખ ઉપર વસ્ત્ર બાંધેલો, ધર્મ ધર્મ એ રીતે ભાષણ કરતો એવો સનાતન ધર્મ ઋષિ, યતિ, આચાર્ય તથા ઉપાધ્યાય એ રીતે એ નામ પ્રસિદ્ધ છે.

વળી તેજ અધ્યાયના શ્લોક ૨૫ મે-શ્લોકાર્થ ઠાપેલા પાને ૬૪ મે-નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

હસ્તે પાત્રં દધાનાશ્ચ, તુંડે વસ્ત્રસ્ય ધારકાઃ ;

મલિના ન્યેવ વાસાંસિ, ધારયંતોલ્પ માષિણઃ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ—હાથમાં પાત્ર લઈને મ્હોઠે નાતું વસ્ત્ર બાંધીને મેલાં વસ્ત્ર પહેરીને થોડું બોલતાં સતાં. (એવા જૈનના મુનિ કહ્યા છે.) ૨૫

શિવપુરાણમાં ઉપર પ્રમાણે જૈન ધર્મની વ્યાખ્યા છે ખરી અને જૈન ધર્મને સનાતન ધર્મ માન્ય છે.

પ્રશ્ન ૨૬ મું—શિવપુરાણ અને શ્રી માલપુરાણમાં કહેલા ગૌતમ અને જૈનધર્મમાં કહેલા ગૌતમ એક છે કે જૂદા છે ?

ઉત્તર—પુરાણે પુરાણના ગૌતમની વ્યાખ્યા મળતી નથી તો પછી જૈનધર્મના ગૌતમની વ્યાખ્યા પૂરાણ સાથે મળેજ ક્યાંથી ? પુરાણવાળાએ ગાયના વધનો આશિષ મૂકેલો અને અહુલ્યા સ્ત્રીવાળો ગૌતમ કહ્યો છે, અને જૈનધર્મના ગૌતમ વિષે શાસ્ત્રમાં એથી બીજીજ વ્યાખ્યા છે. આ ગૌતમ તો શંકરાચાર્ય એટલે શ્રીપાદ પદવીના ધણી હતા, તે સ્ત્રી પરણ્યા હતાજ નહિ. સન્યાસવ્રત પાળતા હતા, અખંડ બ્રહ્મચારી હતા, પોતે ત્રણ ભાઈ સહિત અચ્યાર શ્રીપાદ પદવીવાળા—અપાપા નગરીમાં યજ્ઞાર્થે મળેલા તેમણે મહાવીરને કેવળ ઉત્પન્ન થયાને બીજે દિવસે તેજ નગરીના પરિર આવ્યા જાણીને તેમની સાથે વિવાહ કરતા તથા તેમના દરેકના હૃદયનો શંસય દૂર થતા વેદવાક્ય પ્રમાણે જૈને અર્હંતે જાણી અચ્યારે જણ્યા પોતપોતાના શિષ્યોના ચુમાલીસેના પરિવાર સહિત મહાવીરની પાસે દીક્ષા લીધી તેમાં પહેલા શિષ્ય ઇદ્રભૂતિ, કે જે ગૌતમનાં નામથી ઓળખાય છે અને મહાવીરના ચૌદ હવ્તર શિષ્યોના પરિવારમાં જેમણે અગ્રપદ ભોગવ્યું અને છેવટે મોક્ષપદ મેળવ્યું તે ગૌતમ જૂદા અને પુરાણમાં કહેલા ગૌતમ પણ જૂદા.

ઉપરના વેદ અને પુરાણના દાખલાથી એટલું તો સિદ્ધ થયું કે—જૈનધર્મ ઋષભદેવ ભગવાનથી ચાલ્યો આવ્યો છે, અને પુરાણમાં કહેલા ગૌતમે પણ મહાવીરની પાસે દિક્ષા લીધી છે ને આ શાસન પણ મહાવીરનું ચાલે છે, માટે જૈનધર્મ ગૌતમે ચલાવ્યો આ વાત કલ્પિત છે.

પ્રશ્ન ૨૭ મું—કેઈ એવી કલ્પના કરે છે કે—જૈન ધર્મ ઐદ્ધ ધર્મમાંથી નીકળ્યો છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એ વાત તો કલ્પના માત્ર છે. પ્રથમ વેદ પુરાણના દાખલાથી સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે—જૈન ધર્મ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના વખતથી ચાલ્યો આવે છે; પરંતુ તીર્થંકર મહારાજઓના બંધારણ પ્રમાણે દરેક તીર્થંકર ચાર તીર્થનું સ્થાપન કરનારા હોવાથી ધર્મની આદિના કરનાર કહેવાય છે; એટલે થઈ ગયેલા તીર્થંકરના શાસનમાં કાંઈ દીલાશ યા ફેરફાર થઈ ગયેલો હોય તે જ્યારે તીર્થંકરને કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે થઈ

ગયેલા તીર્થ કરની મૂળ પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે પોતાના શાસનને પ્રચલિત કરી તમામ ધોરણ નવું સ્થાપન કરે. મહાવીર તીર્થ કરે ઋષભદેવ ભગવાનની નકલ લઈને પૂર્વે થઈ ગયેલા બાવીશ તીર્થ કરનાં બાંધેલા ધોરણમાં—અર્થાત ત્રેવીશમાં પાર્શ્વનાથ તીર્થ કરના ચાલતા શાસનમાં જે પ્રવૃત્તિ ચાલતી હતી તેમાં કાંઈક સુધારો વધારો કરી પોતાનું શાસન મજબુત કર્યું; તેથી તે ધર્મની આદિના કરનારા કહેવાય પણ જૈન ધર્મ તો ઋષભદેવ ભગવાનના વખતથીજ ચાલ્યો આવે છે તેને ને બૌદ્ધ ધર્મને કાંઈ પણ સંબંધ નથી.

પ્રશ્ન ૨૮ મું—બૌદ્ધ ધર્મ મહાવીર પહેલાનો તો ખરો ના ?

ઉત્તર—મહાવીર પહેલાનો કદિ કોઈ કહેતું હોય તો મહાવીરને કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પહેલાનો કદિ હોય શકે પણ ઘણું કરી બંને ચાલતા સમયમાં થોડાક આંતરે એક બીજાની હૈયાતિમાં થયા હોય એમ જણાય છે. જેમ ગોશાળે મહાવીરના કેવળ પહેલા બે વર્ષ અગાઉ કેવળ પદ ધોરણ કરી ચર્મ જિન થયો તેમ ગૌતમ બુદ્ધ એથી પણ અગાઉ થયો હોય તો તેમ બનવા સંભવ છે. એટલે બૌદ્ધ ધર્મનું સ્થાપન મહાવીરે ચાર તીર્થનું સ્થાપન કર્યા પહેલાં કર્યું હોય એમ કદિ કહેવું હોય તો કહી શકાય અને જ્યારે મહાવીરને કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું ત્યારે તેમણે ચાર તીર્થનું સ્થાપન કર્યું અને જૈન ધર્મની મૂળ પ્રવૃત્તિ ચલાવી, તેથી તે બૌદ્ધમાંથી નીકળ્યો કે બૌદ્ધ ધર્મનો ફાટો માનવો તે કલ્પિત છે.

પ્રશ્ન ૨૯ મું—મહાવીરને બુદ્ધ એક અરસામાં હતા એમ માનવું સંભવીત છે ?

ઉત્તર—સાંભળવા પ્રમાણે મહાવીર અને બુદ્ધને એક બીજાને સંમેલન થયેલ અને પાંચ સ્થાવરકાય સંબંધીની ચર્ચા થયેલી હતી. બુદ્ધનું કહેવું હતું કે દુનિયાને પાંચ સ્થાવરકાય ઉપર નિર્વાહ રહેલો છે. અને અમે તેનો ત્યાગ કરાવો છો તે વાત ઘટીત નથી. મહાવીરે ઉત્તર આપ્યો કે—પાંચ સ્થાવર અને છઠી ત્રશ કાયના આરંભનો તો ભિક્ષા-વૃત્તિથી નિર્વાહ કરવાવાળા સાધુને અવશ્ય ત્યાગ હોવોજ જોઈએ. અને જે ગૃહસ્થાધર્મમાં રહેલા હોય તેને ત્રશકાયનો આકુટીને (ધરિદાપૂર્વક) હિંસા કરવાનો તો ત્યાગ હોયજ પરંતુ પાંચ સ્થાવરકાયને માટે ગૃહસ્થાશ્રમીને તેના પરિભોગમાં આવતી વસ્તુ સિવાયનો ત્યાગ કરાવીયે છીએ. આ પ્રમાણે શ્રી મહાવીરે બુદ્ધને ઉત્તર આપ્યો છે, એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે. જો એ પ્રમાણે હોય તો બંનેનો ધર્મ સ્વતંત્ર હોવો જોઈએ. એમ તેની સાબિતીને માટે “જૈનેત્તર દૃષ્ટિએ જૈન” એ નામના પુસ્તકમાં તે વિષે

(જૈન અને બૌદ્ધ વિષે) સારા ખુલાસા આપ્યા છે, તે પુસ્તક આખું વાચવા જેવું છે.

પ્રશ્ન ૩૦ મું—તે પુસ્તક કયારે અને કેના તરફથી બહાર પડ્યું છે. અને તેમાં શી શી હકીકત છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—“જૈનેત્તર દષ્ટિએ જૈન” આ પુસ્તકમાં અમર વિજયજી તરફથી રચવામાં આવ્યું છે. છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર શાહ-ડાહ્યાભાઈ દલપતભાઈ-ભરૂચવાળાએ—સંવત ૧૯૭૯ માં છપાવી બહાર પાડ્યું છે. તેની ‘પ્રસ્તાવના’ માં પ્રષ્ટ ૧૩ મે-પ્રથમ જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા જણાવ્યા બાદ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મની તારતમ્યતા જણાવી છે. અને તે સંબંધે મોટા મોટા વિદ્વાનોના અભિપ્રાય દાખલ કરવામાં આવ્યા છે.

પ્રશ્ન ૩૧ મું—પ્રથમ જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા વિષે શું લખ્યું છે. તે તો જણાવો ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત પુસ્તક-પૃષ્ઠ ૧૩ મે-મિં ૬-કનુલાલજી જોષી-માહે-ડિસંબર-સને ૧૯૦૬ અને જાન્યુવારી સને ૧૯૦૫ (ધી થિઓસોફિસ્ટ) પત્રના અંકમાં લખે છે કે—“જૈનધર્મ” એક એસા પ્રાચીન ધર્મ હૈ કિ-જિસકી ઉત્પત્તિ તથા ઇતિહાસકા પત્તા લગાના એક બહુતહી દુર્લભ વાત હૈ ઇત્યાદિ.

પ્રશ્ન ૩૨ મું—જૈન અને બૌદ્ધ વિષે શું લખ્યું છે ?

ઉત્તર—જર્મનીના-ડો. જોહનસ હર્ટલ તા. ૧૭-૬-૧૯૦૮ ના પત્રમાં કહે છે કે—“મैं अपने देशवासियोंके दिमाउंगा कि-कैसे उत्तम नियम, और उंचे विचार. जन धर्म और जैन आचार्योंमें हैं. जनका साहित्य बौद्धोंसे बहुत बढ़कर है और ज्यों ज्यों मैं जन धर्म और उसके साहित्यके समझता हूँ त्यों त्यों मैं उनको अधिक पसंद करता हूँ” ઇત્યાદિ.

પ્રશ્ન ૩૩ મું—આ વિષે બીજા કોઈ અભિપ્રાય છે ખરા ? હોય તો તે પણ બતાવશો.

ઉત્તર—ઉપરોક્ત પુસ્તકમાં—પાને ૧૩ મેથી-લખે છે કે—પેરિસ (ફ્રાંસની રાજધાની) ના ડો. એ. ગિરનાટ પોતાના પત્ર તા. ૩-૧૨-૧૯૧૧ માં લખે છે કે—“મનુષ્યોંકી તરફકે લિયે જૈન ધર્મકા ચારિત્ર બહુત શાભકારી હૈ, યહ ધર્મ બહુતહી અસલી સ્વતંત્ર સાદા બહુત મુલ્યવાન તથા પ્રાહ્મણોંકે મતોંસે ભિન્ન હૈ તથા યહ બૌદ્ધ કે સમાન નાસ્તિક નહીં હૈ.” ઇત્યાદિ ॥ વળી નીચેનો લેખ જાણવા જેવો છે.

પ્રશ્ન ૩૪ મું—નીચેના લેખમાં શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત ગ્રંથ પૃષ્ઠ ૧૪ મે-લખે છે કે—

શ્રીચુત નથુરામ પ્રેમીદ્વારા અનુવાદિત હિંદી લેખથી—

૧ “જૈન ધર્મ હિંદુ ધર્મસે સર્વથા સ્વતંત્ર છે. ઉસકી શાખ યા રૂપાંતર નહીં છે.

૨ પાર્શ્વનાથજી જૈનધર્મકે આદિ પ્રચારક નહિ થા, પરંતુ ઇસકા પ્રથમ પ્રચાર ઋષભદેવજીને ક્રિયા થા. ઇસકી પુષ્ટીકે પ્રમાણાંકા અભાવ નહિહે.

૩ ઔદ્ધલોગ મહાવીરજીકો નિગ્રંથોકા (જૈનિયોકા) નાથક માત્ર કહતે છે, સ્થાપક નહિ કહતે છે. ઇત્યદિ.

વળી પૃષ્ઠ ૧૮ મે-ઉપરોક્ત ગ્રંથમાં પણ જાણવા જેવું છે.

પ્રશ્ન ૩૫ મું—શા વિષે જાણવા જેવું શું છે ? તે જણાવશો.

ઉત્તર—ઉક્ત ગ્રંથ પાને ૧૮ મે-નીચે પ્રમાણે લખે છે.

અમખનક્ષ સરકાર એમ. એ. બી. એલ. લિખિત “ જૈન દર્શન જૈન ધર્મ ” જૈન હિંદી ભાગ ૧૨ અંક ૯-૧૦ માં છપાવેલ છે તેમાં લખ્યું છે કે—

૧ “યહ અચ્છી તરહ પ્રમાણ પ્રમાણિક હો ચુકા હૈકિ જૈનધર્મ ઔદ્ધ ધર્મકી શાખા નહિ હૈ ઉન્હોને કેવળ પ્રાચીન ધર્મકા પ્રચાર ક્રિયા હૈ.

૨ જૈનદર્શનમે જીવતત્ત્વકી જૈસી વિસ્તૃત આલોચના હૈ વૈસી ઔર કિસ્મીબી દર્શનમે નહિ હૈ ઇત્યાદિ ”

વળી એજ ગ્રંથના પાને ૨૦ મે-જૈન અને ઔદ્ધ વિષેનો પટંટરો સારી રીતે દર્શાવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૩૬ મું—જૈન અને ઔદ્ધ વિષે શો પટંટરો જાણવ્યો છે ?

ઉત્તર—ચુક્ત ગ્રંથમાં પૃષ્ઠ ૧૯ મે થી ૨૦ મામાં લખે છે કે—

વળી રા. રા. વાસુદેવ ગોવિંદ આપટે બી. એ. ઇન્દોર નિવાસી એક વખતના વ્યાખ્યાનમાં લખે છે કે—

હમારે હાથસે જીવહિંસા ન હોને પ્રાવે ઇસકે કિએ જૈની જિતને ડરતે હૈ ઇતને ઔદ્ધ નહિ ડરતે

ઔદ્ધ ધર્મ દેશોમે માંસાહાર અધિકતાસે જરી હે આપ સ્વતઃ હિંસા ન કરકે હસરે કે દ્વારા મારે હુએ યકરે આદિકા માંસ ખાનેમે કુછ હર્જ નહિ એસે સૂલીતેકા અહિંસા તત્ત્વ જો ઔદ્ધોને નિકાલા થા, વહુ જૈનિયોકો સર્વથા સ્વીકાર નહિ .

પૃષ્ઠ ૨૫ મેથી—વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યાયના બીજા લેખમાં જૈન અને બૌદ્ધ સંબંધી કેટલીક હકીકત લખેલી છે ને તેમાં બંને ધર્મની ભિન્નતા જણાવી છે.

પ્રશ્ન ૩૭ મું—ઉપાધ્યાયજી શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—ઉપાધ્યાયજી પોતાના બીજા લેખમાં સાર રૂપે પ્રસ્તાવના પૃષ્ઠ ૨૫ મેથી ૨૮ મા સુધીમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે કે—

ઘણા પંડિતો સાશક લેખો લખતા રહ્યા છે, એમ કરવાને બીલકુલ કારણ નથી. કારણ જૈનશ્રેણી યોગ્યતા જોતાં તેના ઉપર અણુવિશ્વાસ રાખવાને બીલકુલ કારણ જણાતું નથી. સાધારણપણે સંસ્કૃત ભાષાના શ્રેણી પ્રાચીન હોય છે. જૈનધર્મના શ્રેણી તેનાથી પણ પ્રાચીન છે. બૌદ્ધના શ્રેણી નિર્વિવાદપણે સાધન મનાય છે, ત્યારે બૌદ્ધના શ્રેણી કરતાં વિશેષ કરી ઉત્તરીય બૌદ્ધ શ્રેણી કરતાં જૈનશ્રેણી ધોરણ ઘણું જ જુદું જણાય છે. જૈનધર્મના શ્રેણીને વાસ્તવિક યોગ્યતા છે તેનું તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ લોકોના સમક્ષ મૂકવું અગત્યનું છે. (તે વિષે પૃષ્ઠ ૨૬ મે—વિશેષ જાણવા જેવી બીના છે.)

પ્રશ્ન ૩૮ મું—પૃષ્ઠ ૨૬ મે—જાણવા યોગ્ય શી બીના છે ?

ઉત્તર—ઉપરના ચાલતા લખાણમાં ઉપાધ્યાયજી લખે છે કે—એ સંબંધી શોધખોળ કરતાં જૈનધર્મના સંસ્થાપક છેલ્લા તીર્થંકર “મહાવીર” નામની ખરેખર કોઈ વ્યક્તિ નથી પણ જૈનધર્મના અનુયાયીઓમાંની આ એક વ્યક્તિ છે. તેનું નિરાકરણ સચુકિતક થઈ શકે તેવી માહિતી ઉપલબ્ધ થઈ છે આ પ્રમાણે અનેક ચુકિત પ્રચુકિત બતાવી જૈનધર્મના નાયક મહાવીરની અને બૌદ્ધધર્મના નાયક ગૌતમની સર્વથા પ્રકારથી ભિન્નતા બતાવી અંતમાં લખ્યું છે કે મહાવીરના ચરિત્રનું વિવેચન કરવાનું કારણ એટલું જ છે કે જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ ખુદ્ધ ધર્મમાંથી ન હોઈને બીલકુલ સ્વતંત્ર છે. એનો નિકાલ કરતી વખતે ઉપયોગી થશે, ઇત્યાદિ કહીને પ્રોફેસર બેવરનો બૌદ્ધની શાખા તરીકેનો મત, અનેક પ્રમાણોથી અયોગ્ય થએલો જણાવ્યો છે. પ્રો. લેસન પણ જેનો કરતાં બૌદ્ધને પ્રાચીન ઠરાવવા પ્રમાણો આપ્યાં છે તે યોગ્ય થએલાં નથી. + + +

પ્રશ્ન ૩૯ મું—આ સંબંધે વિશેષ કાંઈ જાણવા જેવું છે ?

ઉત્તર—ઉપરના ચાલતા અધિકારમાં પૃષ્ઠ ૨૭ માં લખે છે કે—

જૈન ધર્મ ઐદ્ધ ધર્મમાંથી નીકળ્યો એમ કહેવાને બિલકુલ કારણ મળતું નથી. બુદ્ધો કે હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનમાં જ્ઞાનની સંપૂર્ણ અવસ્થા સુધીનાં બુદ્ધાં બુદ્ધાં પગથીયાં માનેલાં છે, પણ એ વિષે જૈનોના મત સ્વતંત્ર છે. તેઓની પરિભાષા બ્રાહ્મણો કરતાં અને ઐદ્ધો કરતાં બિલકુલ બુદ્ધીજ છે. જૈનોના મત પ્રમાણે યથાર્થ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે. તે આ પ્રકારે—

૧ મતિ જ્ઞાન, ૨ શ્રુત જ્ઞાન, ૩ અવધિ જ્ઞાન, ૪ મનઃ પર્વય જ્ઞાન, અને ૫ કૈવલ્ય જ્ઞાન, એવા પ્રકારનું સામ્ય દર્શાવનારું વર્ણન ઐદ્ધોના અધ્યાત્મ ગ્રંથોમાં કંઈ પણ દેખાતું નથી. આગળ જતાં જૈન અને ઐદ્ધોના કેટલાક વિચારો બ્રાહ્મણોની સાથે મળતા છે તે બતાવ્યા છે. જેમકે—પૂર્વ જન્મ, પૂર્વ જન્મનાં કરેલાં કર્મ ઇત્યાદિ પુનઃ જૈનોના તીર્થંકરો ચોવીશ, તેો ઐદ્ધોના પચીશ, આમાં પણ ચોવીશની કલ્પનાજ પ્રાચીન ઠરાવી જૈનોને પ્રાચીન ઠરાવ્યા છે.

આમ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કેટલીક વાતો જન ધર્મવાણાની ઐદ્ધોથી અને બ્રાહ્મણોથી સરખી અને કેટલીક જૈનોની સ્વતંત્ર બતાવી છેવટમાં નિકાલ કરતાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જૈન ધર્મ એ ઐદ્ધ ધર્મમાંથી નીકળેલો નથી. તેનો ઉદ્ભવ સ્વતંત્ર હોવાથી ઐદ્ધ ધર્મમાંથી વિશેષ લીધું પણ નથી ઇત્યાદિ—(પૃષ્ઠ ૩૦ મે-રામમિશ્ર શાસ્ત્રીનો લેખ બ્રહ્મવાજોગ મૂક્યો છે).

પ્રશ્ન ૪૦ મું—રામમિશ્ર શાસ્ત્રીજી શું જણાવે છે ?

ઉત્તર—રામમિશ્ર શાસ્ત્રીજીના વ્યાખ્યાનનો સાર—

જૈન મત સૃષ્ટિકી આદિસે બરાબર અવિચ્છિન્ન ચલા આયા હૈ.

આજકલ અનેક અલ્પજ્ઞ જન ઐદ્ધ મત ઔર જૈન મતકો એક જાનતે હૈ યહ મહા ભ્રમ હૈ.

પ્રશ્ન ૪૧ મું—જૈન અને ઐદ્ધ વિષે ડો. હર્મન જેકોબીનો શો અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તર—ડો. હર્મન જેકોબી—જૈન સૂત્રોની પ્રસ્તાવનાના પ્રથમ ભાગમાં લખે છે કે—

મહાવીર કોઈ એક નવા ધર્મના સંસ્થાપક ન હતા; પરંતુ જેમ મેં સિદ્ધ કરેલું છે કે, તેઓ એક પ્રાચીન ધર્મના સુધારક માત્રજ હતા. જૈન ધર્મ એ સ્વતંત્ર રીતે ઉત્પન્ન થયેલો છે. પરંતુ કોઈ અન્ય ધર્મની અને ખાસ કરીને ઐદ્ધ ધર્મની શાખારુપે બિલકુલ પ્રવર્તેલો નથી. (એમ “જૈનેત્તર દષ્ટિએ જૈન” પૃષ્ઠ ૪૨ મે-પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું છે.)

પ્રશ્ન ૪૨ મું—હર્મનજેકોળી આ સંબંધે કાંઈ વિશેષ જણાવે છે ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત અર્થમાં પ્રસ્તાવનામાં પૃષ્ઠ ૪૨ થી-૪૬ સુધીમાં-નીચે પ્રમાણે જણાવે છે કે-

પૃષ્ઠ ૩૦ થી-૩૦ હર્મનજેકોળીની જૈન સૂત્રો પરની પ્રસ્તાવનાના બીજા ભાગનો સાર-(તેમાં ૩૦ હર્મનજેકોળી લખે છે કે-)

જૈન સૂત્રોના મારા ભાષાંતરના પ્રથમ ભાગને પ્રગટ થયે દશ વર્ષ થયાં. તે દરમ્યાન-પ્રોઠ લ્યુમન, પ્રોઠ હોનલ્, હોટપ્રેટબુલ્હર, ડોઠ કુહરર, એમ. એ. બાર્થ. મિ. લેવીસ રાઇસ, આદિ યુરોપિયન અનેક વિદ્વાનોદ્વારા જૈન સૂત્રોનાં ભાષાંતર શિલાલેખો વિગેરે બહાર પડવાથી, જૈન ધર્મ અને તેના ઇતિહાસ વિષયક આપણા જ્ઞાનમાં ઘણા મહત્વનો વધારો થયો છે. હવે માત્ર કલ્પનાને-આ વિષયમાં થોડોજ અવકાશ રહેશે.

આહી કેટલાક વિવાદ અસ્ત મુદ્દાઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા ઇચ્છું છું.

જેઓ જૈન અથવા આહીતના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ જ્યારે બૌદ્ધ ધર્મ સ્થપાઈ રહ્યો હતો, ત્યારે એક મહત્વશાલી સંપ્રદાય તરીકે ક્યારનાયે પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યા હતા. આ વિષયની સિદ્ધિમાં બૌદ્ધનાજ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા ૧ અંગુત્તરનિકાય, ૨ મહાવગ્ગ, ૩ દીઘનીકાય, ૪ ખુદ્ધોપની ટીકા આદિ અનેક ગ્રંથોના ઉદાહરણો આપી, સર્વ પ્રકારથી સિદ્ધ કરીને બતાવ્યું છે. જેમકે બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે 'નાતપુત-સર્વ જ્ઞાન અને સર્વ દર્શન પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે' એ પ્રકારનું જે કથન છે. તેને પ્રમાણ આપવાની જરૂર નથી. કારણ કે-આતો જ ન ધર્મનું ખાસ એક મૌલિક મંતવ્યજ છે.

પાપ આચરનાર બૌદ્ધના આશય વિષે જનોનો અભિપ્રાય ડોઠ હર્મનજેકોળીએ સારો આપ્યો છે.

પ્રશ્ન ૪૩ મું—પાપ આચરનાર બૌદ્ધ વિષે શું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—બીજા ભાગના પૃ. ૪૧ માં લખ્યું છે કે-“ પાપ ” એ આચરનારના આશય ઉપર આધાર રાખે છે. બૌદ્ધના આ એક મહાન સિદ્ધાંતને જનોએ મિથ્યા કલ્પિત અને મૂર્ખતા પૂર્ણ ઉદાહરણ સાથે મેળવી ઉપહાસ્યપાત્ર બનાવી દીધો છે.

અને પાને (૪૩) અંતકર્તાએ કુટનોટમાં પાપ સંબંધી જણાવ્યું છે કે-

૧ જૈનોના સંકેત (પાપ વિષે) અસત્ય નિરૂપણ કરેલું નથી પણ સત્યરૂપેજ થયેલું છે કેમકે—સૂક્ષ્મ નિગોહતા, પૃથ્વી, જળ, આદિ પાંચ સ્થાવરના, બેઈંદ્રિય, તેરેંદ્રિય, ચૌરેંદ્રિય અને છેવટ સન્મૂર્છન પંચેંદ્રિયના જીવોને મન હોતું નથી, છતાં પાપનો બંધ તો થાય છે; તેથી પાપનું બંધન કેવળ આશાયથીજ થાય છે તેમ નથી, પણ મિથ્યાત્વ આવૃત્તિ આદિના થોગે આશય વિના પણ પાપ બંધાય છે; તેથી તે વિષયનું બંડન અથોષ્યપણે થયેલું નથી, એમ ખાસ જ્ઞાનમાં રાખવા જેવું છે. સંગ્રાહક. (ધતિ કુટનોટનું ટાંચણ).

૧૧૧ જૈન વિષે બૌદ્ધોએ કરેલી ભૂલ પણ હર્મન જેકોળીએ ખુલ્લી કરી છે.

પ્રશ્ન ૪૪ મું—બૌદ્ધોએ જૈન વિષે કયા પ્રકારે ભૂલ કરેલી છે ?

ઉત્તર—જૈન વિષયે બૌદ્ધોએ કરેલી ભૂલ પૃ. ૪૭ માં—“આતુર્યામ” પાર્શ્વનાથને લાગુ પડે છે તેને મહાવીર ઉપર આરોપિત કરવામાં ભૂલ કરેલી છે. બૌદ્ધોની આ ભૂલ દ્વારા મહાવીરના સમયમાં પણ પાર્શ્વનાથના શિષ્યો વિદ્યમાન હતા.

૧૧૨ જૈન ભૂલ—પૃ. ૪૮ માં—નાતપુત્તને અગ્નિવેસન કહેલ છે પણ મહાવીરનો એક મુખ્ય શિષ્ય જે સુધર્મા હતો તે અગ્નિવેશ્યાયન હતો; તેથી શિષ્યનું ગોત્ર ગુરૂને લગાડી જેવડી ભુલ થવાથી મહાવીરના શિષ્ય સુધર્માની સાક્ષી આપે છે.

પ્રશ્ન ૪૫ મું—બૌદ્ધ પહેલાં જૈન ધર્મ ચાલ્યો આવે છે એમ કેટલીક સાબીતી તો થાય છે, પણ વિશેષ દાખલા મળી આવે તો વધારે મજબુતીને માટે જણાવશો ?

ઉત્તર—ડો. હર્મન જેકોળીની જૈનસૂત્રોની પ્રસ્તાવનામાં બીજા ભાગમાં પૃ.૦ ૫૦ મે-લખે છે કે—

બૌદ્ધ ધર્મનો પ્રાદુર્ભાવ થયો ત્યારે નિગ્રથોનો (જૈનોનો) સંપ્રદાય એક મોટા સંપ્રદાયરૂપે ગણાતો હોવો જોઈએ, કેમકે બૌદ્ધ પિટકોમાં—એ નિગ્રથોમાંના કેટલાકને વિરોધી અને કેટલાકોને અનુયાયી થયેલા વર્ણવેલા છે, પણ નિગ્રથોનો એક નવીન સંપ્રદાય છે એમ સૂચના માત્ર પણ નથી આ ઉપરથી અનુમાન કરી શકીએ છીએ કે—નિગ્રથ બુદ્ધના જન્મ પહેલાં ઘણા લાંબા કાળથી અસ્તિત્વ ધરાવતા હશે,

પુનઃ પૃ ૫૨ માં—મન્નિઝનિકાયથી સમ્યકનો દાખલો આપી જણાવવામાં આવ્યું છે કે—નિઝથોનો સંપ્રદાય બુદ્ધના સમયમાં સ્થાપિત થયેા હોય તેમ ભાષ્યેજ માની શકાય.

પૃ ૭૨ થી—જૈનધર્મ એ એક પ્રાચીન કાળથી ચાલતો આવેલો ધર્મ હોય, મહાવીર બુદ્ધ કરતાં વધારે જુનો છે. કેમકે—સઘળી વસ્તુ ચૈતન્ય યુક્ત છે એમ ખતાવતો સચેતન વાદ છે.

ઉપરની હકીકત “ જૈનેત્તર દ્રષ્ટિએ જૈન ” ની પ્રસ્તાવના મુનિ શ્રી અમરવિજયજીની લખેલી તેમાંથી સાર સાર રૂપે જોઈતી અત્ર ટાંકવામાં આવી છે.

હવે “ જૈનેત્તર દ્રષ્ટિએ જૈન ” પ્રથમ ભાગ—હિંદુ વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો માંથી જોઈતા દાખલા પ્રશ્ન રૂપે આની નીચે લેવામાં આવ્યા છે.

પ્રશ્ન ૪૬ મું—મહાવીર અને બુદ્ધ એક છે કે બંને જુદા છે ?

ઉત્તર—પ્રથમ ભાગમાં—વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યાયજીએ—“જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ” ના સંબંધે—કેટલુંક લખાણ લખ્યા બાદ પૃષ્ઠ ૩૪ મેં—લખે છે કે

જૈન ગ્રંથો સિવાય મહાવીરના ચરિત્રની માહિતી બૌદ્ધોના ગ્રંથોમાં પણ મળી આવે છે. બૌદ્ધ લોકોએ તેને નટ પુત્ર એવું નામ આપીને તે નિઝથોનો મુખ્ય અને બુદ્ધનો પ્રતિસ્પર્ધી હતો એવું વર્ણન કર્યું છે. બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં મહાવીરનું ગોત્ર અગ્નિવૈશાયન એમ આપ્યું છે. તો હવે ખરૂં જોતાં તેમના શિષ્ય જે સુધર્મા તેનું તે ગોત્ર હતું. મહાવીર અને બુદ્ધ બન્ને સમકાલીન હોવાથી િગ્નિસાર અને તેના અભયકુમાર, અજ્ઞતશત્રુ, લિખિવામલ, ગોશાલ (મંખલી પુત્ર) વિગેરે રાજપુત્રો પણ તેઓનાજ સમકાલીન હતા. જૈન લોકો તેની જન્મભૂમિ વિશાલીની આસપાસ હતી એમજ કહે છે. તેનો તેની સાથે સારી રીતે મેળ ખાય છે. ઉદક સર્વ જીવમય છે. વગેરે જૈન ધર્મના મતનો અનુવાદ બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં કરેલો મળી આવે છે. બૌદ્ધ લોકોએ નટ પુત્રના મૃત્યુનું પંચા (પાવાપુરી) નામનું જે સ્થાન આપ્યું છે તે અચુક ખરાખર છે. મહાવીરની બુદ્ધની સાથે સરખામણી કરીએ તો બુદ્ધના અને મહાવીરના આયુષ્ય ક્રમમાં જે વિલક્ષણ સરખાપણું મળી આવે છે તેનું સાહજીક કારણ એવું હતું કે તે બંને સંન્યાસીઓ હતા.

પ્રશ્ન ૪૭ મું—ઉપરના લેખથી અથવા તો સ્વભાવે છે તો જુદા પણ મહાવીરના અને બુદ્ધના કેટલાક શબ્દો મળતા આવે છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—ઉપરના ચાલતા અધિકારે પૃ ૩૫ મેં—લખ્યું છે કે

મહાવીરના કેટલાક આસ્ર સંબંધીઓનાં નામો બુદ્ધના આસ્ર સંબંધીઓની સાથે સારી રીતે મેળ ખાય છે. મહાવીરની સ્ત્રીનું નામ યશોદા ત્યારે બુદ્ધની સ્ત્રીનું નામ યશોધરા હતું. મહાવીરના જેષ્ઠ અંધુનું નામ નંદિવર્ધન હતું ત્યારે બુદ્ધના સાવકા ભાઈનું નામ નંદ. એ બુદ્ધ રાજા હતો તે વખતે તેનું નામ સિદ્ધાર્થ હતું. ત્યારે મહાવીરના પીતાનું નામ સિદ્ધાર્થ હતું. નામોમાં સામ્ય હોવાનું કારણ એટલું જ કે તે વખતે એવા પ્રકારના નામો રાખવાનો વિશેષ રિવાજ હતો. બન્ને ક્ષત્રિય પુત્રોએ બ્રાહ્મણોના ધર્મ વિરુદ્ધ ધર્મ સ્થાપન કર્યો એમાં આશ્ચર્ય માનવાને ખીલ-કુલ કારણ નથી બ્રાહ્મણો જેમને મિથ્યા સંન્યાસીઓ માનતા હતા તે એ બૌદ્ધો જ હતા.

પ્રશ્ન ૪૮ મું—ઉપરના લખાણથી મહાવીર અને બુદ્ધ કેઈ કેઈ શબ્દથી એક ઠરે છે અને કેઈ શબ્દથી ભુદા ઠરે છે. જો કે છે તો ભુદા પણ તે બન્નેનો તક્ષવત પુલ્લી રીતે સમજાવવો જોઈએ ?

ઉત્તર—ઉપરના ચાલતા અધિકારમાં તે પણ જણાવ્યું છે કે—

અનેમાંનો તક્ષવત ખોળી કાઢવા માટે હવે આપણે બુદ્ધ અને મહાવીરના જીવન ક્રમમાંની કેટલીક બાબતોનો વિચાર કરીશું.

૧ બુદ્ધનો જન્મ કપિલવસ્તુ શહેરમાં થયો. ૨ બુદ્ધની માતા તેનો જન્મ થતાંજ મૃત્યુ પામી. ૩ બુદ્ધે પોતાના વડીલોની પરવાનગી ન લેતાં અને તેમની હૈયાતી છતાં સન્યાસ લીધો. ૪ બુદ્ધે ૬ વરસ તપશ્ચર્યા કરી. ૫ તપશ્ચર્યાનો કાળ ફોગટ છે એમ બુદ્ધનો મત હતો. ૬ બુદ્ધનું દેહાવસાન કુડિગંડમાં થયું.	૧ મહાવીરનો જન્મ વિશાલી નગરીની પાસે થયો. ૨ મહાવીરના મા બાપ ઘણો મોટો થતાં સુધી હૈયાત હતા. ૩ મહાવીરે પોતાના વડીલોની પરવાનગી લઈ તેમની સમક્ષ સંન્યાસ લીધો. ૪ મહાવીરે ૧૨ વરસ તપશ્ચર્યા કરી. ૫ તપશ્ચર્યા જરૂરની છે એમ મહાવીરનો મત હતો. માટેજ તેણે તીર્થ કરના નિર્વાણ પછી તપશ્ચર્યાનું વ્રત પાળ્યું. (એટલે તેમના અનુયાયીઓએ તપશ્ચર્યા કરવાનું કાયમ રાખ્યું). ૬ મહાવીરનું દેહાવસાન પંપા (પાવાપુરી) શહેરમાં થયું.

મહાવીરના ચરિત્રનું એટલું વિવેચન કરવાનું કારણ એટલુંજ કે, જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ ખુદ્ધ ધર્મમાંથી ન હોઈને બીલકુલ સ્વતંત્ર છે કે નહિ એનો નિકાલ કરતી વખતે તેમાંની ઘણી બાબતો ઉપયોગી થઈ પડશે. કેટલાક પંડિતો મહાવીર અને ખુદ્ધ એ બન્ને જુદા જુદા મહા પુરૂષો હતા એમ તો માને છે.

આ સંબંધે આ પુસ્તકના ચાલતા લખાણના બન્ને ભાગમાં ઘણું લખાણ છે; પરંતુ જે વિષયની જરૂર છે તેનો કેટલોક વિભાગ પ્રસ્તાવનામાંથી મળી આવ્યો, એટલે પીછપેચણ કરવું ઠીક નહિ લાગવાથી જરૂરની બાબત અહીં કરી છેવટનો સારરૂપે દ્વિતીય ભાગમાંનો એક યુરોપીયન વિદ્વાનનો દાખલો આપી વીરમું છું.

પ્રશ્ન ૪૬ મું—તે દાખલો કેવા પ્રકારનો છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—તે દાખલો મહાવીર અને ખુદ્ધના સંબંધનોજ છે. તે. (ડો. એ. પરટોલ્ડ એમ. એ. પી. એચ. ડી. સાહેબે ધુલિયા મુકામે તા. ૨૧-૮-૨૧ ના રોજે આપેલું ભાષણ) કેટલુંક લખાઈ ગયા બાદ પૃષ્ઠ ૯૭ મેં-થી-લખે છે કે—

આ વિચારને અધિક સ્પષ્ટ કરવા સારૂ આ વિષયના સંબંધે અનેક મતો એકત્ર કહેવાની જરૂર છે. યુરોપીય પંડિતો પૈકી જુની શાખાના વિદ્વાન લોકો એવું માનતા હતા કે મહાવીર એ ગૌતમ ખુદ્ધ કરતાં જરાક ઉમરથી મોટા સમકાલીન હતા અને તેમણેજ જૈન ધર્મની સ્થાપના કરી; પરંતુ બાબકાલમાં આ મત ભૂલ ભરેલો છે એમ સિદ્ધ થયેલો છે. હાલમાં યુરોપીયન પંડિતોમાં પ્રચલિત થયેલો આ વિષયનો મત એવો છે કે, જૈન ધર્મનો સંસ્થાપક પાર્શ્વનાથ હોઈને મહાવીર એ એક તે ધર્મની જાગૃતિ કરનાર પુરૂષ હતા, પણ ખુદ્ધ જૈન ધર્મિઓના પરંપરાગતનો મત એથી જુદો છે. તેઓના મત પ્રમાણે જૈન ધર્મ અનાદિ હોઈને તે ધર્મને જે અનેક વ્યક્તિઓ તરફથી જાગૃતિ મળી છે તેજ ચૌવીશ તીર્થંકરો અથવા જિનો છે. આ જૈનોનો પરંપરાગત મન લક્ષમાં રાખવા જેવો હોઈને તેને નિઃસંશય અસલ ઇતિહાસનો આધાર મળે છે અને મને એમ પણ જણાઈ આવ્યું છે કે હિંદુસ્થાનમાંના પ્રત્યેક પ્રત્યેક સાંપ્રદાયિક મતોને ઐતિહાસિક આધાર હોય છેજ. હવે જૈન ધર્મના સંબંધે આ મતને કયો આધાર છે એ કહેવું અત્યારે ઘણું કઠીન છે, કારણકે આ સંબંધનો શોધ મેં હમણાંજ શરૂ કર્યો છે; તોપણ જૈન ધર્મ અને નીતિ એ વિષય ઉપરના હેરિટગ્સ સાહે-

બના વિસ્તૃત વિવેચનવાળા ગ્રંથમાં અને પ્રો. જેકોબીના નિબંધમાં જે એક વિધાન જોવામાં આવે છે તેના ઉપરથી પ્રસ્તુત વિષયના શોધની યોગ્ય દિશા સમજી શકાય તેમ છે. આ નિબંધમાં “જૈનધર્મે” પોતાના કાંઈક મતો પ્રાચીન જીવદેવના* સ્વરૂપવાળા ધર્મમાંથી લીધેલા હોવા બોધાવે.” એવું કહેલું હોવાથી પ્રત્યેક પ્રાણી તો શું પણ વનસ્પતિ અને ખનિજ પદાર્થો પણ જીવ સ્વરૂપજ છે. એવો જે જૈન ધર્મનો તત્વ છે તેની સાથે તે મળતો હોવાના કારણથી તે ઘણા મહત્વનો છે.

આ કારણથી જૈન ધર્મએ અત્યંત પ્રાચીન છે (કોઈ પણ ધર્મ અનાદિનો છે એમ કોઈ પણ વિચારી પડિત કહેતા નથી) એમ મને ભાસમાન થવાથી તેજ વાતને હું શીઘ્રપણે શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી સિદ્ધ કરવાનો છું. આ ધર્મનું મૂળ હિંદુસ્થાનમાં આર્ય પૂર્વ કાલના પ્રાચીન લોકો સુધી પહોંચીને આગળ જતાં તે ધર્મ આર્ય ધર્મમાંથી જેટલું જેટલું અત્યુત્તમ અથવા છેવટ જે આપણાથી સાડાં દેખાયું તે બધુંએ ગ્રહણ કર્યું અને આર્યધર્મના પ્રાદ્દેશીય પંથની ઝરાઝર તેમણે પોતાની વૃદ્ધિ કરી લીધી. જૈનોના નિર્ઝન્યોનો ઉલ્લેખ વેદોમાં પણ છે તે ઉપરથી આ મારા કથનની પ્રતીતિ થશે, પરંતુ જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિના સંબંધે પહેલાં કહેલો તે મત ગ્રહણ કરીએ કિંવા અત્યારે કહેલો આ મારો નવન મત ગ્રહણ કરીએ તોપણ તેના ઉપરથી તે ધર્મ વિષે આગળ હું જે અનુમાનો બતાવવાનો છું તેમાં કોઈ પણ પ્રકારથી ફરક પડવાનો નથી. ઇત્યાદિ—

અહિં સુધીમાં જૈન ધર્મના ચક્ષાવનાર ગૌતમ નથી તેમ જૈન ધર્મ એ ખૌદ્ધ ધર્મનો ફાંટો પણ નથી એમ નિશ્ચય કરી બતાવ્યું. જૈન ધર્મ અનાદિ છે એમ પણ ઉપરના લેખો શાક્ષી આપે છે. એટલું નહિ પણ વેદ અને પુરાણોમાં સ્પષ્ટ જણાવે છે કે જૈન ધર્મ ઋષભદેવ ભગવાનથી ચાલ્યો આવે છે. તેની વિશેષ શાક્ષીને માટે અત્યારના હિંદુસ્થાનના તથા યુરોપીયનના મહાન વિદ્વાનો ઘણા પ્રયત્નસે શાસ્ત્રોની શોધ બોળ કહી જૈન ધર્મ અસલનો જુનો—પ્રાચીન—અનાદિનો છે, એમ જણાવી આ ચાલતી ચોવીરીની માટે ઋષભદેવ ભગવાન જૈન ધર્મના પેલા તીર્થંકર થયા એવી પણ સાબીતી કરી આપે છે.

પ્રશ્ન ૫૦ મું—જૈનધર્મ, ઋષભદેવ ભગવાનથી ચાલ્યો આવે છે એવા દાખલા કોઈ પ્રામાણિક વિદ્વાનોના હોય તો તે જણાવશો ?

* ડો. એ. એ. ૧૨૦૫૩૦ સાહેબે—“જૈન દૃષ્ટિએ જૈનના બીજા ભાગમાં—પૃષ્ઠ ૬૫ મેં—જીવદેવ અને જડદેવનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તે લક્ષમાં લેવા જેવું છે.

ઉત્તર—સાંભળો—પ્રથમના પ્રશ્નોત્તરમાં વેદ અને પુરાણના દાખલાથી સાબીત તો કરી આપ્યું છે. હવે વિશેષ સાબીતીને માટે—“જૈનેત્તર દ્રષ્ટિએ જૈન” આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં પૃષ્ઠ ૧૪ મે- લખ્યું છે કે—

શ્રીયુત તુકારામકૃષ્ણ શર્મા લલ્લુ ણી. એ. પી. એચ. ડી. એમ. આર. એ. એસ. એમ. એ. એસ. પી. યો. એમ. પ્રોફેસર—સંસ્કૃત શિલાલેખાદિકના વિષયના અધ્યાપક ડીઝેસ કોલેજ બનારસ કાશીના દશમ વાર્ષિકૈતસવ ઉપર આપેલા વ્યાખ્યાનમાંથી—“સખસે પહેલે ઇસ ભારત વર્ષમે ઋષભદેવ નામકે મહર્ષિ હુએ, વે દયાવાન, ભદ્રપરિણામી, પહેલે તીર્થકર હુએ. જિન્હોને મિથ્યાત્વ અવસ્થાકો દેખકર—સમ્યગદર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, ઔર સમ્યગચારિત્ર રૂપી મોક્ષશાસ્ત્રકા ઉપદેશ ક્રિયા. બસ યહહી જિન્હર્શન ઇસ કલ્પમે હુવા. ઇસકે પશ્ચાત્ અજિતનાથસે લેકર મહાવીર તક તેઇસ તીર્થકર અપને અપને સમયમે અજ્ઞાની જીવાંકા મોહ અધકાર નાશ કરતે રહે.”

ઉપરની હકીકતને લાગતો એક અંગાલી ઝેરિષ્ટરનો લેખ છે.

પ્રશ્ન ૫૧ મુ—અંગાળી ઝેરિષ્ટરનો લેખ કેવા પ્રકારનો છે ?

ઉત્તર—પ્રસ્તાવના પૃષ્ઠ ૧૭ મે—નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે કે—એક અંગાળી ઝેરિષ્ટરે “પ્રેકટિકલ પાય” નામક ગ્રંથ અનાવેલ છે તેમાં એક સ્થાન ઉપર લખ્યું છે કે—“ઋષભદેવકા નાતી મરીચી પ્રકૃતિવાદી થા ઔર વેદ ઉસકે તત્વાનુસાર હોનેકે કારણ હી ઋગવેદાદિ ગ્રંથોકી ખ્યાતિ ઉસકે જ્ઞાનદ્વારા હુઇ હૈ. ફલતઃ મરીચી ઋષીકે સ્તોત્ર. વેદપુરાણા-દિક ગ્રંથોમે” . યદિ સ્થાન સ્થાનપર જૈન તીર્થકરોંકા ઉલ્લેખ પાયા જતા હૈ તો કોઇ કારણ નહીં કિ હમ દિક કાલમે જૈન ધર્મકા અસ્તિત્વ ન માને.

સારાંશ યહ કિ ઇન સખ પ્રમાણોસે જૈનધર્મકા ઉલ્લેખ હિંદુઓકે પૂન્ય વેદમેલી મિલતા હૈ.

ઇસ પ્રકાર વેદોમે જૈનધર્મકા અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરનેવાલે બહુતસે મંત્ર હૈ વેદકે સિવાય અન્ય ગ્રંથોમેલી જૈનધર્મકે પ્રતિ સહાનુભૂતિ પ્રગટ કરનેવાલે ઉલ્લેખ પાયેજાતે હૈ સ્વામીજીને ઇસ લેખમે વેદ, શિવપુરાણા-દિક કઇ સ્થાનોકે મૂલ શ્લોક દેકર ઉસ પર વ્યાખ્યા લી કી હૈ.

ભાગવતાદિ મહાપુરાણોંમે ઋષભદેવકે વિષયમે ગૌરવયુક્ત ઉલ્લેખ મિલ રહ્યા હ. ઇત્યાદિ—

લંડનમાં છપાયેલાં પુસ્તકનો લેખ પણ જાણવા જેવો છે.

પ્રશ્ન ૫૨ મું—લંડનમાં છપાયેલ પુસ્તકમાં શું લખ્યું છે ?

ઉત્તર—પ્રસ્તાવના પૃષ્ઠ ૧૬ મે-નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે કે—

મિ. આવે. જે. એ. ડવાઈ (ડીસ્કીપ્શન ઓફ ધી કેરેક્ટર મેનસ ઓન્ડ કસ્ટમ્સ ઓફ ધી પીપલ ઓફ ઇન્ડિયા ઓન્ડ ઓફ ધેર ઇન્સ્ટીટ્યુશન ઓન્ડ સીરીલ) આ નામના પુસ્તકમાં જે સન ૧૮૧૭માં લંડનમાં છપાયેલ છે તેમાં એમણે જૈનધર્મને ઘણાજ પ્રાચીન જણાવેલ છે, અને જૈનોના ચાર વેદ ૧ પ્રથમાનુયોગ, ૨ ચરણાનુયોગ, ૩ કરણાનુયોગ, ૪ દ્રવ્યાનુયોગને આદીશ્વર ભગવાને રચ્યા એમ કહ્યું છે અને આદીશ્વરને જૈનીઓમાં ઘણા પ્રાચીન અને પ્રસિદ્ધ પુરૂષ જૈનીઓના ૨૪ તીર્થંકરોમાં સહુથી પહેલા થયેલા જણાવ્યા છે.

વળી એક પરમહંસે જૈનધર્મ વિષે સારા ઉદગારો કાઢ્યા છે.

પ્રશ્ન ૫૩ મું—પરમહંસે જૈનધર્મ વિષે કેવા ઉદગારો કાઢ્યા છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—પ્રસ્તાવના પ્રષ્ઠ ૩૦ મે-પ્રથમ ભાગ પૃષ્ઠ ૮૦ મે-યોગ જીવાનંદ પરમહંસે કહ્યું છે કે—પ્રાચીન ધર્મ, પરમ ધર્મ, સત્ય ધર્મ, રહા હો તો જૈનધર્મ થા.

ઉપરના લેખો—“જૈનેત્તર દ્રષ્ટિએ જૈન” પુસ્તકમાંથી લીધેલ છે. આ પુસ્તક કજૈનધર્મની પ્રાચીનતાને માટે બહુજ ઉપયોગી છે અને દરેક જૈને આ પુસ્તકનું વચન કરવા ભલામણ છે.

પ્રશ્ન ૫૪ મું—જ્યારે જીવ નિવૃત્તિ પામવાને સન્મુખ થાય છે અથવા તો કોઈ પણ પ્રકારના પરિશ્રમથી થાકે ત્યારે ભગવંતને અથવા તેમને સંબોધેલા નામને યદ કરે છે યા તેમને મોટા ઉચારથી કેમ બાણે બોલાવતા હોય તેમ હે ભગવંત ! એવો શબ્દ કહે છે તો ભગવંત શબ્દનો અર્થ શું ?

ઉત્તર—હે ભગવંત ! એટલે જ્ઞાનવંત અર્થાત સર્વ પ્રકારે કરી લોકાલોકના સ્વરૂપના બાણ છે તેને ભગવાન કહિયે. ૧

પ્રશ્ન ૫૫ મું—જિનરાજ કોને કહિયે ?

ઉત્તર—હે જિનરાજ ! ત્યાં જિન એટલે રાગદોષ રહિત એવા જે સામાન્ય કેવળી તેને વિષે રાજ સમાન તેને જિનરાજ કહીએ. ૨

પ્રશ્ન ૫૬ મું—અભય એટલે શું ? તેનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—હે અલખ ! એટલે જેનું સ્વરૂપ કોઈ પ્રકારે લખ્યામાં આવે નહિ તેને અલખ કહિયે. ૩

પ્રશ્ન ૫૭ મું—ચિદ્ધન કોને કહીયે ?

ઉત્તર—હે ચિદ્ધન ! એટલે ચિદ્ કહેતાં જ્ઞાન તેનો ધન કહેતા સમૂહ એવું જેનું સ્વરૂપ તેને ચિદ્ધન કહીયે. ૪

પ્રશ્ન ૫૮ મું—ચિદાનંદ કોને કહીએ ?

ઉત્તર—હે ચિદાનંદ ! ત્યાં ચિદ્ એટલે જ્ઞાન અને આનંદ એટલે ચારિત્ર, એટલે જ્ઞાન અને ચારિત્રમય જેનું સ્વરૂપ છે તેને ચિદાનંદ કહીયે. ૫

પ્રશ્ન ૫૯ મું—નિરંજન એટલે શું ?

ઉત્તર—હે નિરંજન ! એટલે જેના આત્મ પ્રદેશને વિષે કર્મરૂપ અંજન નથી તેને નિરંજન કહીયે. ૬

પ્રશ્ન ૬૦ મું—વીતરાગ કોને કહીયે ?

ઉત્તર—હે વીતરાગ ! એટલે વીત કહેતાં વીત્યા છે રાગ અને દ્વેષ જેના તેને વીતરાગ કહીયે. ૭

પ્રશ્ન ૬૧ મું—સત્ચિદાનંદ કોને કહેવા ?

ઉત્તર—હે સત્ચિદાનંદ ! એટલે (સત કે૦) દર્શન અને (ચિદ્ કે૦) જ્ઞાન તથા (આનંદ કે૦) ચારિત્ર એટલે દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રમય જેહનું સ્વરૂપ છે તેને સત્ચિદાનંદ કહીયે. ૮

પ્રશ્ન ૬૨ મું—અરિહંત કોને કહીયે ?

ઉત્તર—હે અરિહંત ! એટલે (અરિ કે૦) કર્મરૂપ વૈરી તેને દ્રવ્ય થકી અને ભાવ થકી જેણે (હંત કે૦) હણ્યા છે તેને અરિહંત કહીયે. ૯

પ્રશ્ન ૬૩ મું—તીર્થંકર કોને કહીયે ?

ઉત્તર—હે તીર્થંકર ! એટલે (તીર્થં કે૦) સાધુ, સાધવી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા રૂપ અતુર્વિંધ સંઘ, તેની સ્થાપનાના (કર કે૦) કરનાર તેને તીર્થંકર કહીયે. ૧૦

પ્રશ્ન ૬૪ મું—પરમાત્મા કોને કહીયે ?

ઉત્તર—હે પરમાત્મા ! એટલે (પરમ કે૦) ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ જગતને પૂજવા યોગ્ય છે આત્મા જેનો (અથવા પરમ નામ ઉત્કૃષ્ટ કેવળ જ્ઞાન કેવળ દર્શનમય આત્મા છે જેનો) તેને પરમાત્મા કહીએ. ૧૧

પ્રશ્ન ૬૫ મું—પરમેશ્વર કેને કહિયે ?

ઉત્તર—હે પરમેશ્વર ! એટલે (પરમ કે.) ઉત્કૃષ્ટી (ઇશ્વર કે.) ઠકુરાઈ અર્થાત્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ જે લક્ષ્મી, તે જેણે પ્રગટ કરી છે તેને પરમેશ્વર કહીએ. ૧૨ (અધ્યાત્મ સાર પ્રશ્નોત્તર.)

પ્રશ્ન ૬૬ મું—ૐકાર શબ્દ જે બોલવામાં આવે છે તે કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો છે ?

ઉત્તર—ૐકાર શબ્દ પંચ પરમેષ્ટીના પંચપદમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે એમ હીગમ્બર મતના “ જૈન ગ્રંથ રત્નાકર ” રત્ન ૩ રા. સ્વામી કાર્તિકેયાનું પ્રેક્ષા—અથ ધર્માનુપ્રેક્ષામાં કહ્યું છે કે—

અરહંતા અસરીરા આરિયા, તદ્ ઉવજ્જયા મુણિણો;

પદમન્સર ગિણ્પણો, ઐકારો પંચ પરમેટ્ટી. ૧

અરિહંત અસરીરા (સિદ્ધ), આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, મુનિ આ પાંચ પદના પ્રથમના એકેક અક્ષરની સંધી કરવાંથી પાંચે પદનો એક ૐકાર શબ્દ થાય છે, તેજ પંચ પરમેષ્ટી છે. ઇતિ.

ૐકાર વિંદુ સાંયુક્ત, નિત્યં ધ્યાયન્તિ યોગિનઃ;

કામદં મોક્ષદં ચૈવ, ૐકારાય નમો નમઃ ૨

પ્રશ્ન ૬૭ મું—વીતરાગનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—વીતરાગનું લક્ષણ (ગીતામા) નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

દુઃસ્વેપ્નુ દ્વિગ્મના, સુસ્વેષુ વિગત સ્પૃહઃ ;

વીતરાગમય ક્રોધઃ, સ્થિત ધીર્મુનિ રુચ્યતે. ૧

અર્થઃ—દુઃખોમાં જેનું મન વ્યાકુળ ન હોય અને સુખમાં નિસ્પૃહતા આશા રહિત અર્થાત્ અભિલાષા રહિત હોય, તેમ કિસી વસ્તુ ઉપર રાગ ન હોય, ભય અને ક્રોધ રહિત હોય, એવા સ્થિર યુદ્ધિવંત મુનિ હોય તે વીતરાગ કહેવાય છે. અર્થાત્ આવા ગુણવાળા મુનિ હોય તંને વીતરાગ દશાનું લક્ષણ સમજવું. તે વિષે ॥ દોહા ॥

પ્રહ્મા ઈંદ્રહિ આદિભ્યે, હોતા દેહ ધરિ ભોગ;

કાક વીટ સમ ભોગને, વીતરાગ સો ભોગ. ૨

વર્ધમાન સમકિત થઈ, ટાળે મિથ્યા ભાસ;

ઉદય થાય ચારિત્રનો, વીતરાગ પદ વાસ. ૧

(આત્મસિદ્ધિ.)

પ્રશ્ન ૬૮ મું—અરિહંતનો અર્થ પ્રથમ જણાવ્યો છે કે—કર્મરૂપ વૈરી તેને દ્રવ્ય થકી અને ભાવ થકી જેણે હણ્યા છે તેને અરિહંત કહીએ. તે તો ઠીક પણ પોતપોતાનાં શત્રુને હણે તે અરિહંત કેમ ન કહેવાય ?

ઉત્તર—આત્માનો શત્રુ કોઈ છેજ નહિ, આત્માનો શત્રુ તો કર્મજ છે. જે દ્રવ્ય શત્રુ છે તે પણ કર્મે કરીને થાય છે. દ્રવ્ય શત્રુ હોય તે કોઈ વખત મિત્ર પણ થાય છે તે મિત્ર હોય તે શત્રુ પણ થાય છે, એ શુભાશુભ કર્મની ઘટના છે; માટે ખરો શત્રુ, ખરો દુશ્મન, ખરો વૈરી તો કર્મજ છે. તે કર્મ આઠ પ્રકારના કહ્યા છે. તે વિષે ભગવતીજીની ટીકામાં કહ્યું છે કે—

અઠ વિહંપિ કમ્મં, અરિં ભૂયં હોઈસવ્વ જીવાણં;

તં કમ્મમરિહંતા, અરિહંતા તેણ વુચ્ચંતિ. ૧

આઠ પ્રકારના જે કર્મ કહ્યા છે તે સર્વ જીવને વૈરી સમાન છે તે કર્મને હણનારા તેને અરિહંત કહીએ.

પ્રશ્ન ૬૯ મું—આઠ કર્મનો સર્વથા નાસ કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર—આઠ કર્મનો નાસ સર્વથા કેવી રીતે થાય તે ઉપર દષ્ટાંત શ્રી ભગવતીજીની ટીકામાં કહેલ છે કે—

દગ્ધે વીજે યથાત્યંતં, પ્રાદુર્ભવતિ નાંકુરઃ ;

કર્મ વીજે તથા દગ્ધે, નરોહંતિ ભવાંકુરઃ

યથા દષ્ટાંતે જે જે પ્રકારના ખીજને રહેલો છે તેને અગ્નિ વડે દગ્ધ કરે અર્થાત્ ખાળી નાખે તે ખીજનો અંકુરો પણ પ્રગટ થાય નહિ અર્થાત્ ઉગે નહિ. તેમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ વડે કર્મનાં ખીજને દગ્ધ કરેલા એવા અરિહંત ભગવંતે ફરી ભવરૂપી અંકુરા ઉત્પન્ન થાય નહિ. અર્થાત્ કર્મરૂપી અંકુરા કુટે તો ભવાંકુર થાયજ કયાંથી અર્થાત્ નજ થાય એમ સૂત્ર ફરમાવે છે, વળી ખીજ દષ્ટાંત કહે છે કે—

અગ્નિ અરણીથી નીકળી, ખાળે અરણી જેમ;

દેહથી જ્ઞાન પ્રગટ કરી, દગ્ધ ખીજ કરે તેમ. ૧

પ્રશ્ન ૭૦ મું—બ્રહ્મા કેને કહીએ ને તેનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—બ્રહ્માનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે કહેલ છે.—

બ્રમ જાળને છાંડીને, તજ્યો સંસાર ભવકુપ;

બ્રહ્મ જ્ઞાનને પામીયા, તેહ બ્રહ્મા સ્વરૂપ. ૧

પ્રશ્ન ૭૧ મું—વિષ્ણુ કોને કહીએ ને તેનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—વિષ્ણુ (વસનવ) નું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે.

ધંદ્રિ વિષય ચાઝ કષાય, બને વિષ સમાન;
મન વચ કાયાએ તજે, તે વિષ્ણુ ભગવાંન. ૧

પ્રશ્ન ૭૨ મું—મહેશ્વર સ્વરૂપ કોને કહીએ ?

ઉત્તર—મહેશ્વર સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે કહેલ છે.—

મહત્વાદી શ્વરત્વાચ્ચ, યો મહેશ્વર તાંગતઃ ;
રાગ દ્વેષ વિનિર્મુક્તં, વંદંડહંતં મહેશ્વરમ્. ૧

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બ્રહ્મા-વિષ્ણુ. અને મહેશ્વરનું સ્વરૂપ જણાવ્યું.

પ્રશ્ન ૭૩ મું—કેટલાક કહે છે કે બ્રહ્મા વિષ્ણુ તે મહેશ્વરની એકજ મૂર્તિ છે એકજ સ્વરૂપ છે સદાકાળ ત્રણે સહચારી છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—તે વિષે શાસ્ત્રકાર એમ જણાવે છે કે—નીચે—

કૃતે જાતો મવેદ્ બ્રહ્મા, ત્રેતાયાં ચ મહેશ્વર ;
દ્વાપરે જનિતો વિષ્ણુ. રેક મૂર્તિઃ કથં મવેત્. ૧

કૃત યુગમાં બ્રહ્મા થયા; ત્રેતા યુગમાં મહેશ્વર થયા, અને દ્વાપર યુગમાં વિષ્ણુ થયા. એ ત્રણે એક મૂર્તિરૂપે એકજ સ્વરૂપે (મૂળ સ્વરૂપે) સહચારીપણે કેવી રીતે થઈ શકે ? માટે આનો પરમાર્થ બીજો છે.

પ્રશ્ન ૭૪ મું—આનો પરમાર્થ શો છે તે જણાવશો ?

ઉત્તર—આનો પરમાર્થ યુક્તિવાળો છે સાંભળો—

एक मूर्तिसूयो भागा, ब्रह्मा विष्णु महेश्वरः ;
तान्येव पुनरुक्तानि, ज्ञान चारित्र दर्शनात्. २
ज्ञान विष्णु स्सदा प्रोक्तं, चारित्रं ब्रह्म उच्यते ;
सम्यक्तं तु शिवं प्रोक्तं, महंन्मूर्तिसूयात्मिका. ३

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ને મહેશ્વર એ ત્રણે સ્વરૂપ એક અર્હત સ્વરૂપમાં મળી બન્ય છે. એટલે જ્ઞાન ચારિત્ર દર્શન (સમક્રિત) રૂપ અર્હત સ્વરૂપ હોય છે એટલે જ્ઞાનરૂપી વિષ્ણુ, ચારિત્રરૂપ બ્રહ્મા અને સમ્યક્સ્વરૂપી શિવ એ ત્રણે મળી અર્હત મૂર્તિ અર્હત સ્વરૂપ અર્હત આત્મસ્વરૂપ રહેલ છે.

“ જૈન તત્ત્વસાર ” માં લખ્યું છે કે—આત્માને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે સર્વ લોકલોકતુલ્ય સ્વરૂપ જેના બાહ્યવામાં આવે છે. અર્થાત્ જ્ઞાન એજ આત્મા તે વડે સર્વત્ર વ્યાપવાથી આત્માજ વિષ્ણુ છે. નિજ શુદ્ધ આત્મભાવ જેને પરબ્રહ્મ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે તેની ભાવના ભાવવાથી આત્માજ બ્રહ્મા છે, શિવ-નિર્વાણુ-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાથી અને શિવતુલ્ય કારણ હોવાથી આત્માજ શિવ છે. (આ ત્રણે શબ્દ અર્હત પદનેજ લાગુ છે.)

પ્રશ્ન ૭૫ મું—મહાદેવ કેને કહીએ ને તેતુલ્ય સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—મહાદેવતુલ્ય સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.—

મહા જ્ઞાનં ભવેદ્યસ્ય, લોકાલોક પ્રકાશકમ્ ;
મહા દયા દમોધ્યાનં, મહાદેવઃ સત્ત્વતે. ૧
રાગ દ્વેષો મહા મહ્નો, દુર્જયો યેન નિર્જિતો;
મહાદેવં તુ તં મન્યં, શેષાવૈ નામ ધારકાઃ. ૨

અર્થ—મહા જ્ઞાન એતુલ્ય કેવળ જ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થયેલું છે કે જે વડે કરીને લોક અને પરલોકમાં જેનો પ્રકાશ પ્રસરી રહ્યો છે અર્થાત્ લોકાલોક પ્રકાશીતએવા મહા દયાના સિંધુ, ઇન્દ્રિયોને દમનારા, મહાધ્યાની હોય તે મહાદેવ કહેવાય. કે જેણે રાગ અને દ્વેષ રૂપી મહા મદલ કે જેને છૂટવા દુર્જય મહા કઠીન તેને છૂટીને જેણે જય મેળવ્યો છે તેજ મહાદેવ કહેવાય. બાકી તો નામ માત્ર બાહ્યવા.

પ્રશ્ન ૭૬ મું—સ્વયંભૂ કેને કહીએ ને તેતુલ્ય સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—સ્વયંભૂ સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે. સાંભળો—

સ્વયંભૂતં યતો જ્ઞાનં, લોકાલોક પ્રકાશકમ્ ;
અનન્તં વીર્યં ચારિત્રં, સ્વયંભૂઃ સો મિધીયતે ૧

અર્થ—સ્વયં—પોતાના આત્મજ્ઞાન વડે કરીને ભૂત એવા પ્રાણીભવના સ્વરૂપને બાહ્યનારા, અથવા પોતાનાજ આત્મ બળે અનંતજ્ઞાન કેવળ જ્ઞાન મેળવી લોકાલોક પ્રકાશીત અનંત આત્મશક્તિવાળા અને ક્ષાયક યથાખ્યાત ચારિત્રવંત હોય તે સ્વયંભૂ કહેવાય.

પ્રશ્ન ૭૭ મું—શિવ કેને કહીએ ને તેતુલ્ય સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—શિવતુલ્ય સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.—

પ્રશાંતં દર્શનં યસ્ય, સર્વં ભૂતાઽભયપ્રદં;

માંગલ્યં ચ પ્રશસ્તંચ, શિવસ્તેન વિભાવ્યતે. ૧

અર્થ—પ્રશાંત જેનું દર્શન છે અર્થાત્ જેની શાંત મૂર્તિ રહી છે એવા, અને સર્વ પ્રાણી ભૂત જીવ સત્વને અભયદાનના દેવાવાળા, સર્વ માંગલ્યમાં શ્રેષ્ઠ મંગળ—આત્મ કલ્યાણના કરવાવાળા ઉપદ્રવ્ય રહિત પ્રશસ્ત ગુણુ પ્રગટ કરી શિવ પદને પામેલા અર્થાત્ અચલ પદને પામેલા તે શિવ કહેવાય.

પ્રશ્ન ૭૮ મું—ત્રિવિધ શિવ સ્વરૂપ કહ્યું છે તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર—ત્રિવિધ શિવ સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે—

પરમાત્મા સિદ્ધિ સંપ્રાપ્તો, વાઘાત્મા તુ ભવાન્તરે.

અન્તરાત્મા ભવેદેહ, इत्येष, त्रिविधः शिवः १

અર્થ—શિવ પદની પ્રાપ્તિ થનાર જીવને ત્રણ સ્વરૂપ થાય છે. પ્રથમ (શિવપદ પ્રાપ્ત થયા પહેલા) ભવના આંતરે વ્રાહ્માત્મા—અહિરાત્મા હોય છે, અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થવાવાળા જીવને તદ્ભવે રહેલા દેહને વિષે રહેલો આત્મા તે અંતરાત્મા કહેવાય છે, અને કૈવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયે સિદ્ધિ ગતિ—સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત થાય ત્યાંસુધી પરમાત્મા કહેવાય છે. અર્થાત્ સિદ્ધિ પદ પ્રાપ્ત થયે પણ પરમાત્મા કહેવાય છે. એ પ્રકારે શિવ સ્વરૂપ ત્રિવિધ શિવ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૭૯ મું—જીવ અને શિવમાં તફાવત કેટલો ?

ઉત્તર—જીવ અને શિવમાં તફાવત નીચે પ્રમાણે કહેલ છે.—

जिव शि शिव जिव, नान्तरं जिव शिवयो;

कर्माबंधवे भवेत् जीव, कर्माप्तो सदाशिवः १

અર્થ—જીવ એજ શિવ છે અને શિવ જીવ છે, જીવ શિવમાં અંતર નથી. માત્ર અંતર એટલોજ છે કે જ્યાંસુધી કર્મના બંધનમાં હોય ત્યાંસુધી જીવ અને કર્મથી મુક્ત એટલે સદાકાળ શિવ. એટલે સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત થાય તે જીવ શિવ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૮૦ મું—પરમાત્મા કેને કહીએ ને તેનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—પરમાત્માનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે કહેલ છે.

दर्शन ज्ञान योगेन, परमात्मायमव्ययः ;

परा क्षान्ति अहिंसाच, परमात्मा सउच्चते. १

અર્થ—કૈવળ જ્ઞાન અને કૈવળ દર્શનના યોગે રહેલો જે આત્મા તેને શાસ્ત્રમાં પરમ નામ ઉત્કૃષ્ટો આત્મા કહેવાય છે. તે પરમ ક્ષાન્તિ એટલે ઉત્કૃષ્ટી ક્ષાન્તિ કે જેણે સોળ કષાય અને નવનોકષાય એ પચીસ ચારિત્ર મોહનીની પ્રકૃતિનો સર્વથા ત્યાગ કરી ઉત્કૃષ્ટી ક્ષાન્તિ નામ ક્ષમા પ્રાપ્ત કરી પરમ અહિંસા રૂપ ક્ષાયક યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે તેજ પરમાત્મા કહેવાય છે. અર્થાત્ તેમનેજ પરમાત્મા કહેલ છે. ઇત્યર્થ:-

પ્રશ્ન ૮૧ મું—કૈવળ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ કેવી રીતે બાબુવું ?

ઉત્તર—કૈવળ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ—“આત્મસિદ્ધિ” માં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

કૈવળ નિજ સ્વભાવનું, અખંડ વર્તે જ્ઞાન;
કહિયે કૈવળ જ્ઞાન તે, દેહ છતાં નિર્વાણ, ૧

પ્રશ્ન ૮૨ મું—જ્ઞાની કેને કહિયે ને જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ “આત્મસિદ્ધિ” માં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

કોટિ વર્ષાનું સ્વપ્ન પણ, બ્રહ્મત થતાં સમાય;
તેમ વિભાવ અનાદિનો; જ્ઞાન થતાં દૂર થાય. ૧

પ્રશ્ન ૮૩ મું—જ્ઞાનીની દશા કેવી હોય ?

ઉત્તર—જ્ઞાનીની દશા નીચે પ્રમાણે કહી છે. સાંભળો—

મોહ ભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;
તે કહિયે જ્ઞાની દશા, બાકી કહિયે બ્રાંત. ૧
સકળ જગત્ તે એઠવત; અથવા સ્વપ્ન સમાન;
તે કહિયે જ્ઞાની દશા, બાકી વાચા જ્ઞાન. ૨

(આત્મસિદ્ધિ.)

પ્રશ્ન ૮૪ મું—જ્ઞાનીનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—શ્રી ઉપદેશ સાગરમાં—પાને ૧૦૧ મે—ઉપદેશ શતકમાં—શ્લોક ૭૭ મે—જ્ઞાનીનાં દશ લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહ્યાં છે. શ્લોક.—

અક્રોધ વૈરાગ્ય જિતેન્દ્રિયત્વમ્, ક્ષમા દયા સર્વં જનઃ પ્રિયતમ્ ;
નિર્લોભ દાતા મય શોક હર્તા, જ્ઞાનિં નરાણામ્ દશ લક્ષણાની. ૧

ભાવાર્થ—ક્રોધ રહિત હોય, વૈરાગ્યવાન હોય, જિતેન્દ્રિય હોય, ક્ષમાવાન હોય, દયાળુ હોય, સર્વને પ્રીયકારી હોય, નિર્લોભી હોય, દાતાર હોય, ભય રહિત હોય, અને શોક રહિત હોય એ દશ લક્ષણે કરીને જ્ઞાની પુરૂષ સમજવા.

પ્રશ્ન ૮૫ મું—સમકિતનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—સમકિતની પ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ ઉત્તરાધ્યયના ૨૮ માં અધ્યયનની ગાથા ૧૪ મી-૧૫ મી માં કહ્યું છે કે—

જીવા જીવાય વંધોય, પુષ્પં પાવા સવો તહાઃ
સંવરો નિજ્જરા મોક્ષો, સંતિષ્ણ ઇ તહિયા નવ ૧૪
તહિયાણં તુ ભાવાણં, સંજ્ઞાવે ઉવ ઇસણં;
ભાવેણં સદ્દહં તસ્સ, સમત્તં તં વિયા હિય. ૧૫

અર્થ:—૧ જીવ, ૨ અજીવ, ૩ બંધ, ૪ પુષ્પ, ૫ પાપ, ૬ આશ્રવ, ૭ સંવર, ૮ નિર્જરા અને ૯ મોક્ષ. એ નવ તત્ત્વ નવ પદાર્થ. તે નવે પદાર્થને શુદ્ધ આત્મ ભાવે—આત્મ સ્વભાવે અથવા સદ્ગુણના ઉપદેશે શુદ્ધ ભાવથી સદ્દેહે તેને સમકિતની પ્રાપ્તિ હોય એમ ભગવતે કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૮૬ મું—કોઈ એમ કહે કે શુદ્ધ દેવ ગુણને ધર્મની ઓળખાણ તેને પણ સમકિત કહિયે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—એ વાત પણ સત્ય છે તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

હિંસા રહિઓ ધમ્મો, અઠારસ્સ દોસ વિરહિઓ દેવોઃ
નિગંથે પવયણે, સદ્દહણે હોઝ સમ્મત્તં. ૧

હિંસા રહિત એટલે અહિંસામય ધર્મ, અઠાર દોષ રહિત દેવ અને નિગંથ પ્રવચન શુદ્ધ ભાવે સદ્દેહે તેને સમકિત હોય.

પ્રશ્ન ૮૭ મું—આમાં નિશ્ચય વ્યવહાર સમકિત વિષે કાંઈ બાબુવા બેવું છે ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત એ ગાથાના સંબંધે તેમાં બંને કાંઈ રહેલા છે. જીવોક્ત જીવાદિક નવ પદાર્થ તેને સ્વભાવે એટલે આત્મભાવે તથા બાલિ સ્મરણાદિકે, અથવા જીવોક્ત ઉપદેશ વડે શુદ્ધ આત્મભાવે સદ્દેહે તેને સમકિત કહ્યું છે. તેમાં એટલું સમજવાનું છે કે—નિશ્ચયથી બાણે સદ્દેહે તેનું નિશ્ચય સમકિત અને વ્યવહારથી બાણે સદ્દેહે તેનું વ્યવહાર સમકિત.

અથવા શુદ્ધ દેવ ગુણને ધર્મની ઓળખાણ તે વ્યવહાર સમકિત અને અનંતાનુબંધીની ચોકડી તે દર્શન મોહુનીયની ત્રણ મળી સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ તે નિશ્ચય સમકિત.

પ્રશ્ન ૮૮ મું—સમકિત સાથે દર્શન અને શ્રદ્ધાને કાંઈ સંબંધ ખરો કે કેમ ?

ઉત્તર—સમકિત કહો કે દર્શન કહો કે શ્રદ્ધા કહો. એ ત્રણ એકબીજાં છે. તે પણ નિશ્ચયને વ્યવહારના લેદથી બાણવું.

જે જ્ઞાને કરીને બાણિયું, તેની વર્તે છે શુદ્ધ પ્રતિત;
કહ્યું ભગવતે દર્શન તેહને, જેનું બીજું નામ સમકિત. ૧
વર્તે નિજ સ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતિભ;
વૃત્તિ વહે નિજ ભાવમાં, પરમાર્થે સમકિત. ૨
પ્રશ્ન ૮૯ મું—શ્રદ્ધા સમાધાન કોને કહિયે ?

ઉત્તર—શ્રદ્ધા સમાધાનનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.
સત્ય દેવ ગુરૂ વાક્ય હૈ. શ્રદ્ધા શાસ્ત્ર વિશ્વાસ;
સમાધાન તાકો કહત, મલ વિશ્લેષકો નાશ. ૧

પ્રશ્ન ૯૦ મું—મુમુક્ષુ કોને કહિયે ને તેનું સ્વરૂપ શું ?
ઉત્તર—નિચેના ગુણવાળાને મુમુક્ષુ કહેલ છે.

દયા, શાંતિ, સમતા. ક્ષમા, સત્ય. ત્યાગ, વૈરાગ્ય;
હોય મુમુક્ષુ ઘટ વિષે, એહ સદાય સુભાગ્ય. ૧
જન્મ મૃત્યુ સંસારતે. કૈસે છુટિયે નિત;
સો મુમુક્ષુ કહિયે સદા, યહૈ વિચારે ચિત્ત. ૨

પ્રશ્ન ૯૧ મું—જિજ્ઞાસુ કોને કહિયે ને તેનું લક્ષણ શું ?
ઉત્તર—જિજ્ઞાસુ નીચેના ગુણવાળાને કહ્યા છે.

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે ખેદ અંતર દયા, તે કહિયે જિજ્ઞાસુ. ૧
તે જિજ્ઞાસુ જીવને, ધાય સદ્ગુરૂ ઓધ;
તો પામે સમકિતને, વર્તે અંતર શોધ. ૨

(આત્મસિદ્ધિ.)

પ્રશ્ન ૯૨ મું—આત્માર્થી કોને કહિયે ?

ઉત્તર—આત્મસિદ્ધિમાં આત્માર્થી નીચે પ્રમાણે કહેલ છે.

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, ત્યાં સમજવું તેહ;
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ, ૧
કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ,
ભવે ખેદ, પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ. ૨

પ્રશ્ન ૯૩ મું—સદ્ગુરૂનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—આત્મ સિદ્ધિમાં સદ્ગુરુનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

આત્મ જ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદય પ્રયોગ;
અપૂર્વ વાણી, પરમશ્રુત. સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય ૧
પ્રથમ મૂળ પ્રાણી કયા, જુક ન ખોલે જેહ;
ચોરી ત્રિયા પર હરે, દામ ન રાખે એહ. ૧
ક્રોધ માન માયા તજે, લોભને છ'ડે જેહ;
પાંચે ઈંદ્રિ વશ કરે, સદ્ગુરુ કહિએ તેહ. ૨

પ્રશ્ન ૯૪ મું—મુક્તિનો ઉપાય શું ?

ઉત્તર—મુક્તિનો ઉપાય નીચે પ્રમાણે કહ્યો છે.—

મુક્તિ ચહો, જો તાત, વિષયનકો ત્યજુ વિષ સરિસ,
દયા સરલતા શૌચ, ક્ષમા સત્ય પ્રિય અમિય સમ. ૧

પ્રશ્ન ૯૫ મું—રામ કેટલા પ્રકારના ?

ઉત્તર—રામ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

એક રામ દશરથ ધર ડોલે, એક રામ ઘટોઘટ ખોલે;
એક રામ તો જગત પસારા, એક રામ જગતસે' ન્યારા. ૧
દેવ રામ દશરથ ધર ડોલે, ચૌતન્ય રામ ઘટો ઘટ ખોલે,
તેજ રામ તો જગત પસારા, નીરંજન રામ જગતસે' ન્યારા. ૨

પ્રશ્ન ૯૬ મું—સમદમનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—સમદમનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે કે—

મન વિષયન તે રોકનો, સમિતિહિં કહત સૂધીર;
ઈંદ્રિય ગણકો રોકનો, દમ ભાષત યુધ વીર ૧

પ્રશ્ન ૯૭ મું—વિવેકનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—વિવેકનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહેલ છે.—

દેહ પ્રપંચ અનિત્ય હૈ, આતમ નિત બખાનિ,
સારાસાર હિ બનિવો, યહ વિવેક સમાનિ; ૧

પ્રશ્ન ૯૮ મું—તર્કવાશીઓનું ચિન્હ શું ?

ઉત્તર—તર્કવાશીઓનું ચિન્હ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.—

અતિહિ કોપ કટુ બચનહુ, દારિદ્ર નીચ મિલાન.
સ્વજન ઐર અકુલિનટહલ, યહુ ષટ નરક નિશાન. ૧

પ્રશ્ન ૯૯ મું—હિંદુ કોને કહિએ ?

ઉત્તર—નિચેના ગુણવાળાને હિંદુ કહીએ—

હિંસાથી જે દુર રહે, હણે ન પરના પ્રાણ;
અભક્ષા ભક્ષ જે નો ભાષે, આર્ય હિંદુ તસ બાણ.

૧

પ્રશ્ન ૧૦૦ મું—મુસલમાન કેને કહીએ ?

ઉત્તર—નિચેના ગુણવાળાને મુસલમાન કહીએ—

મુકે સત્ય ને માન ધંમ, દેહાત્મ અભિમાન;
હૃદય સદાય સરલતા. તે ચોકખો મુસલમાન.

૧

પ્રશ્ન ૧૦૧ મું—રહિમાન કેને કહીએ ?

ઉત્તર—રહિમાન નિચેના ગુણયુક્તને કહીએ—

રાખે રહેમ-દયા સદા, સર્વ જીવ આત્મ સમાન;
મહેર દિલ દમ દીનતા, તે કહીએ રહિમાન.

૧

પ્રશ્ન ૧૦૨ મું—પીર કેને કહીએ ?

ઉત્તર—નિચેના ગુણ જેમાં હોય તે પીર કહેવાય છે—

દયા રહેમ અરૂ દીનતા, મોમ દિલ ફકીર;
પીડા બાણે પર તણી. તેહ હુમારો પીર.

૧

કિસનખાવનીમાં કહ્યું છે કે—કહા પીર જોપે પર પીર ન બિચારી હૈ.
એટલે જે પરની પીડા બાણે નહિ—પર પીડા વિચારે નહિ તે પીર શાનો ?

અર્થાત્ પરની પીડા બાણે—વિચારે તેજ પીર કહીએ.

પ્રશ્ન ૧૦૩ મું—અલ્લા-ખુદા-કેને કહીએ ?

ઉત્તર—અલ્લા-ખુદાનું સ્વરૂપ નિચે પ્રમાણે કહ્યું છે—

અલ્લા લાહ જીઆવતા, જન્મજરા ઓર મરણ;
ખુદા ખુનથી એાધરે દાદ સુને દીએ શરણ.

૧

પ્રશ્ન ૧૦૪ મું—ફકીર કેને કહીએ ને ફકીરનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—નિચેના ગુણવાળાને ફકીર કહેલ છે. સાંભળો—

ફકીરા ફકીરી કઠન હેં, જેશી દૂર ખજુર;
ચડે તો ચાખે પ્રેમ રસ, પડે તો ચકના મુર;
કાકા ફત ફરાક દિલ, આશન દ્રઢ ગંબીર;
ફિકિરી ફારી કફની કરે, તિસકો કહી ફકીર.
મન માંરે તન વશ કરે. જોજે સકલ શરીર;
દયા રૂપ કથની કથે, તાકો નામ ફકીર.

૧

૨

૩

પ્રશ્ન ૧૦૫ મું—કાજીને કલમા શું કહે છે.

ઉત્તર— કાજીને કલમા નીચે પ્રમાણે કહે છે કે—

કાજી કલમા મત પઢો, કલમા તમકું ખોલે;
સાહેબ દાતણકા હિસાબ માગે; તો જીવ મારે કયું છેડે. ૧

પ્રશ્ન ૧૦૬ મું—અબા કોણુ છે ને તેનો ઉપદેશ શું છે ?

ઉત્તર—અબા પોતાનું સ્વરૂપ ઉપદેશે કરી જણાવે છે.—

અબા મુસલમાન અવલકા, આપ કરે ઉપદેસે;

શીર કાઠ્યા તો કટાઉંગા, દેખો દાહી કેશ. ૧

પ્રશ્ન ૧૦૭ મું—મુસલમાન અને કાફરની ઓળખાણ શી ?

ઉત્તર—મુસલમાન અને કાફરની ઓળખાણ નીચે મુજબ કહી છે
અને તેની સાથે બકરી ઇદનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

મોંમદીલ મુસલમાન; કહણુ દીલ કાફર;

કાફર મારે જીવકું, એ સખ ખુદાકા મુસાફર. ૧

બકરી ઇદને દહાડલે, થઈએ ગરીબ કંગાલ;

આપ સમ જાણુ અબા. તે સખ ખુદાકા ખાલ. ૨

પ્રશ્ન ૧૦૮ મું—દાદુ વાકય શું કહે છે ?

ઉત્તર—દાદુ વાકય નીચે પ્રમાણે કહેલ છે. સાંભળો—

દાદુ એક દયા વિના, બગીસ લક્ષણુ બહાર;

સરોવરમાં નીર નહીં, પછે મર ઉંચી બાંધે પાળ. ૧

ઇતિ શ્રી પરમ પૂજ્ય શ્રી ગોપાલજી સ્વામી તત્ શિષ્ય મુનિ શ્રી
મોહનલાલજી કૃત શ્રી “પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા” ઉત્તરાર્દ્ર એકાદશમો ભાગ
સમાપ્તના સંવત ૧૯૮૨ માગસર સુદિ ૩ ને વાર શુક્ર.

લી. મુનિ મોહનલાલજી.

સમાપ્ત.

દોહરા.

અન્ય અંથ દોહન કરી, જૈન સૂત્ર અનુસાર;
 પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં, ગુંથી મોહન માળ.
 ઓગણીશસો એ'શિયે; રાજકોટ ચૌમાસ;
 પૂર્વાર્ધ પ્રકાશમાં, પ્રીતે કર્યો પ્રયાસ.
 ઉત્તરાર્ધ રચવા તણી, હતી હોંસ અપાર;
 ઓગણીશસો ખ્યાસીમાં; ઉત્તરાર્ધ તૈયાર.
 અગ્યારસો ઇઠ્ઠાસી છે, પ્રશ્નો અતિ રસાળ;
 અગ્યાર ભાગે ગોઠવી; મનહર મોહનમાળા.
 જૈનેતરના શંસયો, તર્ક વીતર્ક અપાર;
 દૂર કર્યા આ અંથથી, ભવ્ય જીવ હિતકાર.
 ભયુ' સરોવર જ્ઞાન નીર, અખૂટ ઝરાણું એક;
 પિપાસુ જનને પોષવા મોહનમાળ વિશેષ.
 ગુરૂ ગોપાળજી સ્વામીના, સુશિષ્ય મોહનલાલ
 જ્ઞાન દાન દેવા રચી, સુંદર મોહનમાળ.
 જ્ઞાન દાન મહાન છે; ગુણગંભીર રસાળ;
 પીએ પીવાડે પ્રીતથી, મુનીશ્રી મોહનલાલ.
 અધિક ઓછું વિપરિત કદી, જો ભંગાયું હોય,
 અજપણે ઉત્સૂત્રને. મિથ્યા દુષ્કૃત મોય.
 અરિહંત સિદ્ધની સાક્ષીએ, ક્ષમા યાચના હોય;
 દોષ જણાયે જો કદી' મિથ્યા દુષ્કૃત મોય.
 દોષ દષ્ટિને પરહરી, વાંચો ધરીને વ્હાલ.
 સારા સાર સમજી લઈ, ગુથ ઝેહો તત્કાળ.
 મનહર મોહનમાળનો. કરો સદા અભ્યાસ;
 મોહનલાલ મુની તણો, થાય સફળ પ્રયાસ.

शुद्धिपत्रक.

पेठण नं.	पंक्ति नं.	अशुद्ध	शुद्ध
३	२३	डाय	डोय
५	६	सूपगडांगल	सूथगडांगल
५	८	अकज्झत्थ	अज्झत्थ
५	२०	कंधादि	कोधादि
६	२२	कथं	कथुं
७	१३	यत्तारो	चत्तारी
८	१४	क्षान्त्यादि	क्षामत्यादि
१७	५	अकथ	अकथ्य
१७	२५	भीठांश	भीठांश
२०	८	गथेकाण	गथेकाण
२०	१५	सुहसा रगया	सुह सागर
२२	१५	अेक वादाग	अेक वादाथ
२२	१७	रेक	दरेक
२३	१४	अर्द्धदनमां	अर्द्धदन्यनमां
२६	१६	भंठाणकार	भंठाणकार
२७	१७	यारे	त्यारे
२६	७	गुण्णे	गुण्णे
२६	७	भेण्ण्यु	भेण्ण्युं
२६	६	द्विण्यु	द्विण्यु
२६	१३	परिचाया	परिणाया
२६	१७	जिणतम, सुतहा सोंगइतारिगल	जिणन्तस्स, सुल्लहा सुगई तारिसगस्स
२६	१६	यागी	त्यागी
२६	१६	त्रण्णे	त्रण्णे
२६	२१	धेयं	धेयं
२६	२१	साथा	माथा
३०	१६	मयुणरानति	मपुणरानति
३६	६	पुण्ण्णि	गुण्ण्णि
४३	१४	कट्टण	वट्टण
६६	१७	पारेपकार	परेपकार

श्री पश्चोत्तर मोहनभागा उत्तरार्द्ध

६६	२२	कदा	कदी
६६	२४	पुराडी	पुडाडी
७४	७	त्तिषेमि	त्तिषेमि
८७	२२	चरेभिहावु	चरे भिक्खु
१०५	२२	भाषानुं	भाषानुं
१०६	५	एतत्पण्डित	एतत्पण्डित
१०६	२७	आसङ्गत	आसङ्गत
११७	१६	मेणवी	मेणवी
१२०	१	कदाके	कदा
१२४	२५	पियाथी	पिशाथी
१२५	१५	अज्जकत्थं	अज्जत्थं
१३३	२-३	स्थान	संस्थान
१३३	६	सथनां	समथना
१३५	२	अवाय	अवाय
१३५	७	धारण्ण	धारण्ण
१३५	२४	योञ्जनने	योञ्जनने
१३६	२३	निरगणि	निरट्ठाणि
१४६	१७	प्रास्सुत	प्राकृत
१६३	२८	सत्राभां	सूत्राभां
१६६	२०	आशांभना टतशे	आशातना टणशे
१७६	५	हेवद्धि क्षमाश्रमणु	हेवद्धि क्षमाश्रमणु
८४	१७	}	}
२०७	३०		
१८५	६	सामायिक	सामायिक
१८६	१६	अभिग्गहें	अभिग्गहे
"	१७	विण्णेषणा	विण्णेषणा
१९३	२३	यक्षाक्षान	यथाप्प्यात
२०१	३०	पकुघइ	पकुवइ
२०२	६-१२	शुत्ति	शुत्ति
२१६	२५	पुवज्जायाणं	उवज्जायाणं
२२०	१३	सूथ	सूत्र
२३३	२५	ज्यां	ज्यां

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા ઉત્તરાદ્ધ

૨૪૫	૨૨	નરઐવેયક	નવઐવેયક
૨૪૫	૨૬	યાસીસુ	વાસીસુ
૨૬૦	૧૪	પ્રણામ	પરિણામ
૨૬૩	૯	રહો	રહો
૨૬૩	૨૪	ઋણુ	ત્રણુ
૨૬૪	૨૮	ખોલ	ખોલ
૨૬૫	૨૩	ખન્ને	ખન્ને
૨૭૦	૩	કૃપયોગ	ઉપયોગ
૨૭૫	૧૪	ચાક્ષસિયા	ચોક્ષસિયા
૨૮૨	૬	જીત-ને	જીવને
૨૮૩	૧૭	જીવન માટે	જીવને માટે
૨૯૫	૨૬	તેપ સત્તામાં	તેમને સત્તામાં
૨૯૫	૩૨	લખે છે	લખે છે
૩૧૦	૧૨	વર્તમાન કાળનો	વર્તમાન કાળને
૩૧૨	૧૮	અનં કાળે	અનંત કાળે
૩૧૮	૧	ખાહર	ખાહર
૩૩૧	૧૨	સમ્યક્ત્વ વમર	સમ્યક્ત્વતુ વમન
૩૩૫	૧	સાને	માને
૩૩૫	૨	રોચક	રોચક
૩૩૫	૪	અંગારમર્દિકાચાર્ય	અંગારમર્દિકાચાર્ય
૩૩૫	૫	સામાયિકાણુના	સામાયિક કાણુના
૩૪૫	૨૪	પીતિ	પ્રીતિ
૩૫૨	૨૨	પૃથ્વી	પૃથ્વી
૩૭૭	૧૭-૧૮	પ્રખદા	પ્રખદા
૩૭૮	૧૨	ખાહુ વચ્ચને	ખાહુવચ્ચને
૩૮૮	૩૦	કોળ	કાળ
૩૯૦	૨૨	જમાં	જવા
૩૯૭	૧૪	સુધી	સુધી
૪૦૫	૭	સ્થિતિવાળાને	સ્થિતિવાળાને
૪૦૫	૧૪	અપ્રયાપ્તા	અપર્યાપ્તા
૪૨૨	૨૭	ખુદ્ધિવાળા	ખુદ્ધિવાળા
૪૨૫	૨૧	ચિરસોણિષ	ચિયસોણિષ

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા ઉત્તરાર્ધ

૪૨૫	૨૪	અપયશ વર્ધક	અપયશવર્ધક
૪૨૮	૧૩	અનાર્થ	અનાર્થ
૪૩૨	૧૦	લખે છે	લખે છે
૪૩૩	૨૮	સંભવ માટે	સંભવ છે માટે
૪૩૪	૫-૬	સંખડીમાં	સંખડીમાં
૪૩૪	૧૦	કુલોમાં	કૂલોમાં
૪૩૫	૫	૧૦ મીમાંસાદિ-	૧૦ મી માંસાદિ-
”	૨૦	કુલું	કુલું
૪૪૬	૨૩	સાધના	સાધના
૪૩૯	૮	મિક્ષાયરિયાષ	મિક્ષાય
૪૪૦	૧૨-૧૫	કૃતબ્ય	કૃત્ય
૪૪૫	૧૮	ઠખકો	ઠપકો
૪૪૭	૧૮	ખબ્દ	શબ્દ
૪૫૩	૧૮	ભાષા સુમતિ	ભાષા સમિતિ.
૪૫૫	૧૭	મગા:	મૃગા:
૪૫૭	૮	શ્રયમાળ	શ્રયમાળ
૪૫૭	૧૪	મે કોળાના	મે કોળાના
૪૫૮	૨૭	કપોતતું	કપોતતું
૪૫૯	૩૧	કોષ	કોષ
૪૬૨	૨૭	અસ્થ	અધ
૪૬૮	૬	નૃ પાતમ્બ	નૃપાતમ્બ
૪૭૦	૨૬	દટ	દટ
૪૭૨	૨૨	નરક	નરક
૪૭૨	૨૮	ભવનો	ભવનો
૪૭૨	૨૯	ભવાતું	ભવાતું
૪૭૭	૩	યાગ જીવ	યાવજ્જીવ
૪૭૭	૧૨	સાંસાનિ	માંસાનિ
૪૭૭	૨૬	વર્ગતિ	દુર્ગતિ
૪૮૩	૧૩	દયાહિન	દયાહિન
૪૮૬	૨૪	કયા ભતને	કયાભતને
૪૮૬	૩૫	મનતા	માંગતા

श्री प्रश्नोत्तर भोडुनभाणा उत्तरार्द्ध

४८९	२८	पट्टिथा	भद्य
४९०	१४	भांगादिक	भांसादिक
४९५	४	रायविंड	रायविंड
४९५	५	विज्य	विज्य
४९८	१५	छेदेरी	छेदेरी
४९८	२१	भन	भने
४९८	२१	पाथामां	पावामां
५००	१२	अनापुत्र	अनापुत्र
५०४	९-१४	शाक्षी	साक्षी
५२४	२२, २४	”	”
५२४	१९	त्रिलोकभां	त्रिलोकभां
५०५	२५	जन	जैन
५०६	२०	साणित	साणित
५०८	२०	धिव पुराणा	शिवपुराणा
५१०	१९	महावीर	महावीरे
५१०	१९	करतो हुवो	कर्यो हुतो
५११	२५	सुसुयी	सुमति
५१५	२१	विभार	वियार
५१७	२२	सिन्नैता	सिन्नता
५२०	३	आवृत्ति	अविरति
५२५	२४	”	है.
५२६	१७	कजैनधर्मनी	जैन धर्मनी
५२७	२३	साधवी	साध्वी
५२८	१८	रग	राग
५२९	२१	लगवतते	लगवतने
५३४	२३	सनकित	भनशकित
५३९	२२	अहो	गुणो

